

Sayı/Number 55

Mart/March 2023

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 55

Mart/March 2023

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Nurten SARICA

Editör

Doç. Dr. Umut UYAR

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırma Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBİAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160

Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82

pausbed.pau.edu.tr

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Türkiye
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Teksa Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuđrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Fatma KABA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Feyyaz KARACA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Mustafa Ozan YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Fatma KABA
Doç. Dr. Feyyaz KARACA
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK
Doç. Dr. Mustafa Ozan YILDIRIM
Doç. Dr. Umut UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN
Dr. Öğr. Üyesi Ece AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ
Dr. Öğr. Üyesi Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Prof. Dr. Ali ASKER	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN	Türk-Alman Üniversitesi
Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Rasim AKPINAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Shakir ULLAH	Stratford Üniversitesi
Prof. Dr. Şengül Saime ANAGÜN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Armağan ÖZTÜRK	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ÇELİK YETİM	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu TÜRKCAN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Ceren YEGEN	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Çağdaş ERTAŞ	Şırnak Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek TURAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Erol TEKİN	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Ersan ERSOY	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ARTVİNLİ	Acıbadem Üniversitesi
Doç. Dr. Gülru BAYRAKTAR	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan GÜNEŞ	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Haktan SEVİNC	İğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya TOKER	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ÇAVUŞOĞLU	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. İlkut Elif KANDİL GÖKER	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail BARIŞ	Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN	Pamukkale Üniversitesi

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Doç. Dr. Sevim GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Y. Aytül DAĞLI EKMEKÇİ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz AKGÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burçak SÖNMEZ	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz CENGİZ	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre EKİNCİ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güleda DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz ÇAYIRAĞASI	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent ÜNAL	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazlı SEYHAN	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nursel DURMAZ BODUR	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇELİK	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinem TUNA	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ülkühan Bike ESEN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Emrah EKİCİ	Wisconsin Üniversitesi
Dr. Esvet MERT	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Feriştah YILMAZ	Bartın Üniversitesi
Dr. Mahmut Sami DURAN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Mehtap SARIKAYA	Pamukkale Üniversitesi
Arş. Gör. Hakan OZAN	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Arş. Gör. Zeki C. SESKİR	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doktorant İslam HELAL	Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Nazife ORHAN ŞİMŞEK, Bora COŞAR.....	1
A Scale Development Study on Hubristic Leadership: A Multi-Faceted Perspective <i>Kibirli Liderlik Üzerine Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Çok Yönlü Bir Bakış Açısı</i>	
Aslıhan KAYA, Derya GİRĞİN.....	21
Sınıf Öğretmeni Adaylarının Girişimcilik Becerilerinin İncelenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması <i>Examination of Entrepreneurship Skills of Primary School Teacher Candidates: A Mixed Method Research</i>	
Esra SİPAHİ DÖNGÜL, Erkin ARTANTAŞ, Marymagdaline Enowmbi TARKANG.....	43
The Impact of Corporate Information Management Platform on E-Commerce Environment in the Context of Entrepreneurship <i>Girişimcilik Bağlamında E-Ticaret Ortamına Dayalı Kurumsal Bilgi Yönetimi Platformu</i>	
Fatma ÖKDE, Revşen ÖZER.....	61
Kentlerde Zorunlu Göçün Etkileri: Hakkâri Örneği <i>Effects of Forced Migration in Cities: Example of Hakkâri</i>	
Filiz ÇOPUROĞLU.....	81
Tüketici Yenilikçiliğinin Tüketici Sadakati Üzerindeki Etkisinde Tüketici Güveninin Aracı Rolü <i>Mediator Role of Consumer Trust in the Effect of Consumer Innovation on Consumer Loyalty</i>	
Fuad SELAMZADE.....	99
Türkiye’de Görev Yapmakta Olan Azerbaycan Uyruklu Akademisyenlerin Sosyal ve Ekonomik Durumlarının İncelenmesi <i>Examination of Social and Economic Conditions of Azerbaijani Academics Working in Turkey</i>	
Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Derya PERK.....	119
Hebbel, Petzold ve Meyer’in Şiirlerinde Çeşme <i>The Fountain in Hebbel, Petzold and Meyers Poems</i>	
Güzin ÇAYKIRAN.....	129
Kutup Yıldızı Gazetesine Göre Kore Savaşı’nda Türk Tugayının Sosyal Faaliyetleri <i>Social Activities of the Turkish Brigade in the Korean War According to The North Star (Kutup Yıldızı)Newspaper</i>	
Haluk YAMAN, Meryem KARTAL.....	147
Globalization and Migration from the Perspective of Ethnosymbolist and Civic Nationalism <i>Etno-Symbolist ve Sivil Milliyetçilik Perspektifinden Küreselleşme ve Göç</i>	
Melike BOZTİLKİ.....	157
Neden Gitmek İstiyorlar? Z Kuşağı Kadınların Göç Etme İstekleri Hakkında Bir Araştırma <i>Why Do They Want to Go? A Study on the Immigration Willingness of Generation Z Women</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Meltem AKINCI.....	173
İtil Bulgar Kentlerinin Kökeni Hakkında <i>On the Origin of the Volga Bulgarian Cities</i>	
Merve Suna ÖZEL ÖZCAN.....	187
An Analysis of Poland and Hungary As Examples of Mehter Democratization <i>Mehter Demokratikleşme Örnekleri Olarak Polonya ve Macaristan'ın İncelenmesi</i>	
Muhammed DAĞ.....	203
Annales Ekolü'nde Sorun Odaklı Tarihçilik: Büyük Adam Tarihçiliğinden Her Şeyin ve Herkesin Tarihine <i>Problem-Oriented Historiography in the Annales School: From the Historiography of the Great Man to the History of Everything and Everyone</i>	
Mutlu SESLİ.....	217
Bireylerin Dini Yönelimlerinin Siyasal Katılımları Üzerindeki Etkisi: Tokat İli Örneği <i>The Effect of Individuals Religious Options on Their Political Participation: Example of Tokat Province</i>	
Arsev Umur AYDINOĞLU, Ali O. İLHAN, Özgür Kadir ÖZER.....	235
Bir Sosyal Bilimler Araştırma Yöntemi Olarak Bibliyometri: Akademik Girişimcilik Örneği <i>Bibliometrics As a Research Method in Social Sciences: The Example of Academic Entrepreneurship</i>	
Ceylin ŞANLI KAYRAN, Kamil UNUR.....	259
Otel Çalışanlarının Kültürel Zeka Düzeyleri, Misafir ile Çatışma Yönetim Stilleri ve Kariyer Tatminlerinin İşin Nitelikleri ve İş Deneyimine Göre Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Hotel Employees' Cultural Intelligence Levels, Guest Conflict Management Styles and Career Satisfaction According to Job Qualifications and Work Experience</i>	
Semih ARICI.....	303
Turizm Araştırmacıları Gözünden Covid-19'un Turizme Etkileri <i>Impacts of Covid-19 on Tourism From the Perspective of Tourism Researchers</i>	
Şeyma BOZKAYA.....	309
G-7 Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Enerji Verimliği İlişkisi: Jevons Paradoksu <i>The Relationship Between Energy Consumption and Energy Efficiency in G-7 Countries: The Jevons Paradox</i>	
Tuba AKAR.....	315
Ekonomik Karmaşıklık, Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi <i>The Relationship of Economic Complexity, R&D Expenditures and Economic Growth</i>	
Umut SOLMAZ.....	329
Covid-19 Döneminde Bireylerin Algıladıkları Stres ile Örgütsel Destek ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examination of the Relationship Between Stress Perceived by Individuals, Organizational Support, and Organizational Commitment During the Covid-19 Period</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Binali Selman EREN, Erhan DEMİRELİ.....	347
Gelişmekte Olan Ülkelerde Merkez Bankası Faiz Kararlarının Mevduat Bankaları Hisseleri Üzerine Etkileri: TCMB ve BİST Örneği	
<i>The Impact of Central Bank Interest Decisions on Deposit Bank Shares in Developing Countries: Example of CBRT and BIST</i>	
Yunus Emre ÖZER.....	365
Post-Truth, Post-Truth Siyaset ve Yerel Düzeye Etkileri: Etik İlkeler Üzerinden Bir Değerlendirme	
<i>Post-Truth, Post-Truth Politics and Its Effects on Local Level: An Evaluation With Ethical Principles</i>	
Asunur CEZAR.....	379
2016-2021 Döneminde Türk Doğal Gaz Dağıtım Endüstrisinin Etkinlik Analizi	
<i>Efficiency Analysis of the Turkish Natural Gas Distribution Industry in the Period 2016-2021</i>	
Sefa ÇEVİK, Zeynep ONAĞ.....	399
Review of the Impact of Organizational Identification and Organizational Culture in Football Teams on Team Success (Tff League 1 Example)	
<i>Futbol Takımlarındaki Örgütsel Özdeşleşme ve Örgüt Kültürünün Takım Başarısı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi (Tff 1. Lig Örneği)</i>	
Burak DOĞAN, Sinan ERTEMEL.....	415
Miras Hukuku Sistemlerinde Bir İflas Problemi Uyarlaması: İslam Miras Hukuku Örneği	
<i>An Application of Bankruptcy Problem to Inheritance Law Systems: The Case of Islamic Inheritance</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

√Received/Geliş:10.06.2022 √Accepted/Kabul:31.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1129122

Research Article/Araştırma Makalesi

Orhan Şimşek, N. ve Coşar, B. (2023). "A Scale Development Study on Hubristic Leadership: A Multi-Faceted Perspective", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 55, Denizli, pp. 1-20.

A SCALE DEVELOPMENT STUDY ON HUBRISTIC LEADERSHIP: A MULTI-FACETED PERSPECTIVE

Nazife ORHAN ŞİMŞEK*, Bora COŞAR**

Abstract

It is an undeniable fact that hubristic leaders' or executives' over-confidence and over-ambition together with a high level of self-conceit and God-like attitudes over others (i.e., personnel, shareholders, etc.) present a danger for organizations' ultimate performance and future success since they take systematically strategic decisions and make crucial choices incessantly. By taking all the above into account, the main goals of this study are (1) to contribute to the enhancement of literature regarding the concept of "hubristic leadership" and (2) to develop a multidimensional scale to measure "it, which has been discussed only qualitatively so far but it has not been analyzed quantitatively yet. First, a literature review on the subject was carried out, and then a 32-item scale was formed by conducting focus group discussions, which is considered a qualitative research technique. Afterward, quantitative analyzes were made regarding the scale. First, the scale was applied to a sample of 374 people at the purification stage. As a result of the analyzes made here, two items of the scale were eliminated. Secondly, the scale was applied to a different sample of 242 people during the validation stage and the 30-item scale form was preserved. As a result of all these analyzes, it has been revealed that hubristic leadership is multidimensional as (a) individual, (b) situational, and (c) relational.

Keywords: *Hubristic Leadership, Managerial Hubris, Overconfidence, Overambition, Scale Development.*

KİBİRLİ LİDERLİK ÜZERİNE BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI: ÇOK YÖNLÜ BİR BAKIŞ AÇISI

Öz

Kibirli liderler ya da yöneticilerin, kendilerine duydukları aşırı güven ve hırsları sonucunda yüksek düzeyde kendini beğenmişlik ve başkalarına (personel, hissedar vb.) karşı gerçekleştirdikleri tanrısal tutumları, sistematik olarak verdikleri stratejik kararlar da göz önüne alındığında buldukları örgütlerin nihai performansı ve gelecekteki başarısı için tehlike teşkil etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amaçları (1) "kibirli liderlik" kavramına ilişkin literatürün gelişimine katkıda bulunmak ve (2) geçmişten günümüze gelen bu liderlik tarzını ölçmek için çok boyutlu bir ölçek geliştirmektir. Kibirli liderlik günümüze kadar sadece niteliksel olarak tartışılmış olup nicel olarak analiz edilmemiştir. İlk olarak konuyla ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiş ve ardından nitel bir araştırma tekniği olarak kabul edilen odak grup görüşmeleri yapılarak 32 maddelik bir ölçek meydana getirilmiştir. Sonrasında ise ölçekle ilgili olarak nicel analizlere geçilmiştir. İlk olarak ölçek, saflaştırma aşamasında 374 kişilik bir örnekleme uygulanmıştır. Burada yapılan analizler sonucunda ölçeğin iki maddesi elenmiştir. İkinci olarak ölçek, doğrulama aşamasında 242 kişilik farklı bir örnekleme daha uygulanmış ve 30 maddelik ölçek formunu korumuştur. Tüm bu analizler neticesinde kibirli liderliğin (a) bireysel, (b) durumsal ve (c) ilişkisel olmak üzere çok boyutlu olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kibirli Liderlik, Yönetmel Kibir, Aşırı Güven, Aşırı Hırs, Ölçek Geliştirme*

*Assistant Professor, Beykent University, Department of Management and Organization, İSTANBUL.
e-mail: nazifeorhan@beykent.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9065-6457>)

**Assistant Professor, Beykent University, Department of Management and Organization, İSTANBUL.
e-mail: boracosar@beykent.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3131-9885>)

INTRODUCTION

Organizations' dynamic structures and ever-changing environmental factors make leaders' roles more important than ever. In this sense, leadership has been one of the most prominent subjects for researchers in recent years especially in terms of organizational performance, organizational resilience capacity, and organizational sustainability (Senge, 1990; Antonakis & House, 2004; Nafei, Khanfar & Kaifi, 2012). When examining previous studies on leadership, it is seen that they mostly focused on the personal characteristics of leaders based on the Trait Theory of Leadership (Argyris, 1955) and according to this theory; successful leaders have certain innate abilities, traits, and characteristics that distinguish them from others (Cowley, 1931; Ogbonna & Harris, 2000). While leaders' positive traits (i.e. modesty, faithfulness, decisiveness, self-confidence, self-esteem etc.) may increase overall organizational performance and success (Luthans & Peterson, 2002; Shipman & Mumford, 2011), the negative traits (i.e. contemptuousness, over-confidence, self-righteousness, over ambitiousness, etc.) may also bring about organizational failure, negative work atmosphere, unsuccessful corporate governance, or even dissolution of the company (Furnham, 2008). This theory, which was broadly accepted until the 20th century, began to lose its importance when researchers from other disciplines like sociology, psychology, and anthropology proposed that only personal traits of leaders were not sufficient for their effective and successful performances, and there was no uniform leadership that fit every institution, situation, or time (Stogdill, 1948; Mann, 1959).

After those developments and findings based on the scientific researches, the emphasis has swung from the traits of leaders to leaders' behaviours and styles along with other situational factors (Tannenbaum and Schmidt 1973; Bass, 1990). It is of course unquestionable that the existence of Contingency Theory has been significantly effective in that change of mind. Until this time, many different studies have been carried out on leadership styles such as democratic, authoritarian, charismatic, participatory, adaptive, transformational, and servant and also the characteristics of these leaders have been deeply investigated (Yukl, 1998). Accordingly, Fiedler (1967) identified three different critical dimensions of leadership, namely power, task structure and human relations and defined a successful leader as a person who understands the situation and situational factors and exhibits the best behaviour towards these factors. Oke, Munshi & Walumbwa (2009) suggested that leadership includes interpersonal relationships between the leader and his/her subordinates. The critical issue in this relationship is the behaviour of the leader toward those under his command. When considering this issue, behaviours displayed by leaders or executives draw attention and gain even more importance, especially in employees' eyes.

In addition to these theories, researchers have also begun to develop new leadership approaches based on the Complexity Theory in organizational science (Boal & Schultz, 2007). Leadership approaches, developed in conjunction with complexity theory, have also been handled within the framework of the characteristics of complex systems, especially adaptive styles that include interaction and dynamism factors (Lichtenstein, Uhl-Bien, Marion, Seers, Orton & Schreiber, 2006). Depending upon the rapid changes and developments in such complex working environments, the perspectives and goals of managers or leaders have also changed dramatically and they have started to overestimate their talents, performances, and success by underestimating others (Picone, Dagnino & Mina, 2014). Thus, this situation made the concept of "managerial hubris" or "hubristic leadership" a current issue. When reviewing the related literature, it is seen that even though it is an emerging research area, there has been a substantial increase in the number of hubris related studies mainly in psychology or political science but rarely in management and leadership research. Besides, almost all of them have qualitative features rather than quantitative ones.

Within this context, this study attempts to (1) expand the scope of this field and contribute to the enhancement of literature regarding the concept of "hubristic leadership" and (2) to develop a multidimensional scale to measure it as an original contribution to this research since there is no such scale available in the related domain. Finally, this research will (3) provide practical implications for researchers/owners/students and help the number of empirical studies increase.

After having presented the introduction part of the paper, the following sections will comprise (a) the theoretical background and literature review; the research methodology, data collection and scale development procedures; the contributions and the implications of the study; and finally discussion and results with future implications.

THEORETICAL BACKGROUND AND LITERATURE REVIEW

The literature widely discusses hubristic leadership in terms of hubris syndrome and mostly focuses on the basic characteristics of such leaders and the basic emotions they have. Hubris means excessive pride and arrogance and in Greek mythology, it is the expression that describes the process of the hero's greed and arrogance, which begins with self-righteousness and turns into arrogance, causing his destruction (Sadler-Smith, Robinson, Akstinaite & Wray, 2016).

When examining the literature, it is seen that emotions such as ambition, pride, and self-satisfaction are very beneficial for human development within certain scales and it is even a significant requirement. However, when the presence of these features in the individual exceeds the measure, it can lead to behaviours that can harm the individual and his environment through this uncontrolled power. This situation leads to the formation of negative behaviours defined as "hubris syndrome" (Owen & Davidson, 2009). In this process, the concept of uncontrolled power comes into prominence in the creation of this syndrome. As known, power is one of the most important factors of the management process in enterprises and it is defined as the ability to ensure the execution of the business and the capacity of the managers to affect the organizational outcomes (Mintzberg, 1983). In this sense, leaders who have that power have an important role in developing resilience capacity, which is a very critical dynamic ability for organizations to survive and maintain business continuity in the face of unexpected destructive events (Karaköse, İmamoğlu & İnce, 2020). In addition to these, it is expected that leaders or executives who hold power should give importance to the wishes, expectations, and motivations of their peers and subordinates. This is because they are believed to have high self-confidence and the capacity to influence people with strong rhetoric. Nevertheless, when the ratio of emotions like ambition, self-admiration, and pride that arise with this power is excessive, negative effects of power come to the fore rather than positive ones.

Accordingly, this situation brings these questions to mind: (1) are the desires and motivations of other employees for their works and productions sustainable when a hubristic leader is in the organization? To what extent does this situation harm the organization? How does it affect the competitiveness of the organization? Finally, to what extent does it endanger the existence of the organization? Answering these questions is important for organizations with such a leader or an executive having hubristic characteristics. Nevertheless, is it enough to know only the individual characteristics of such leaders? On the other hand, are there any other characteristics of hubristic leadership affecting organizations' future success or performance? In this regard, the following section will discuss hubristic leadership extensively and explain its sub-dimensions, which are "individual, situational, and relational".

Hubristic Leadership (HL)

The concept of hubris has been studied in many fields, notably in the field of psychology and primarily on politicians (Hayward & Hambrick, 1997; Anderson, Ames, & Gosling, 2008; Tracy & Prehn, 2012). In the business world, the "hubris hypothesis" was first discussed in 1986 in a study on corporate mergers and acquisitions and managerial takeover behaviours (Roll, 1986). The study is one of the most frequently referenced studies in the field of management in terms of showing the extent to which hubris, when not managed correctly, will have negative effects on the institution.

The hubris syndrome, which is one of the most popularly used concepts, was first introduced by Owen (2006; 2008). He identified it as a position of disorder as much as a person due to over-confidence and over-ambition including condescending attitudes and harsh criticism over others. He also implied hubris as occupational trouble or danger for leaders in any field. Though the concept of overconfidence is frequently used to describe hubris, there is a significant difference in practice. While overconfident leaders or managers tend to overestimate their own ability, hubristic ones have "overconfidence about ability" (Zeitoun, Nordberg & Homberg, 2019, p.14).

Leaders having hubristic attributes are said to have many antisocial behaviours such as animosity, malfeasance and dissatisfaction including aggression. Additionally, gaining status through domination is easy for hubristic leaders because others obey them unconditionally by threat, mobbing, and oppression (Baumeister, Bushman & Campbell, 2000; Hayward, Shepherd & Griffin, 2006; Wubben, de Cremer & van Dijk, 2012). Based on these

descriptions, the sense of hubris characterized by superiority and egoism generally reflects a leader's relatively distorted and exaggerated self (Tracy, Cheng, Robins & Trzesniewski, 2009).

Nonetheless, the contribution of Sadler-Smith et al. (2018) is non-negligible for the understanding of hubristic leaders both from a behavioural and psychological perspective. Based on behavioural perspective, they focus on leaders' overconfidence and overestimation with narcissism and four components of core self-evaluation (CSE) identified by Hiller and Hambrick (2005). According to them, the CSE is composed of "self-esteem, self-efficacy, the internal focus of control, and emotional stability" that cause leaders to significantly exaggerate their talents and to see themselves as preeminent to others. Narcissism also is a frequently used concept in hubris related studies and they are usually confused with each other (Maccoby, 2004). Indeed, they are more distinctive when deeply examined. While narcissist people give particular importance to themselves and their inner world since they think that they are unique, hubristic people prioritize power and success acquired from the external environment. Sadler-Smith et al. (2016) already emphasize this fact while reviewing hubris from the psychological perspective. They suggest that hubris is "an acquired disorder with a distinctive set of symptoms, the onset of which is associated with the acquisition of significant power" (p.1). Power is a prerequisite factor in the hubris syndrome, and when power ceases the syndrome will normally fade in (Owen, 2008) In sum, "hubris is associated with an absence of humility and a sense of being 'intoxicated by power'" (Claxton et al., 2015, p.58).

Sub-dimensions of HL

Based on the symptoms related to hubris syndrome proposed by Owen (2008), it is concluded that hubristic leadership has three sub-dimensions namely "individual", "situational" and "relational" (Sadler-Smith et al., 2018).

The Individual Dimension of HL refers to hyperbolic personal beliefs and ability expectations during work processes (Owen and Davidson, 2009). In this individual level, hubristic pride that reflects a relatively distorted and aggrandized self manifests itself (Tracy et al., 2009, p.203). The four components of the core self-evaluation also seem to have a revealing role in describing the individual dimension of HL as the CSE typifies the personality traits of individuals. Subconscious here plays an essential role, and individuals' overall evaluations of themselves, their own talents and self-control stand out. When the four components of the CSE are all hyperbolically, the impact level of hubris increases accordingly and such people are identified as hyper-CSE leaders or hubristic leaders (Hiller and Hambrick, 2005). They generally believe that they can understand and share the feelings of others and they can take effective decisions quite easily in any situation. However, researches show that hubristic leaders have a lack of empathy and inability to effective decision-making. Additionally, they cannot control themselves during disagreements and they cannot modulate their aggression (Russell, 2011).

The Situational Dimension of HL relates to the organization's success or performance provided by the leader and the praise for him/her from the shareholders (Sadler-Smith et al., 2018). These leaders take incessant strategic decisions or determine alternatives with extreme self-confidence and excessive ambition (Claxton, Owen and Sadler-Smith, 2015). At first sight, those traits seem to have positive effects on work performance since those people generally feel relaxed or have little concern about negative results, and they feel certain that they can overcome all kinds of problems by turning them into opportunities. However, in practice, hubristic leaders who "misperceive, misinterpret and misjudge the realities of the situation make serious and fatal errors of judgment" (Claxton et al., 2015). As they also overestimate their abilities, it causes them to overemphasize their own capacities about organizational performance or success and thus they cannot succeed to detect potential problems promptly and they cannot remark possible threats to strategic initiatives. (Roll, 1986; Camerer and Lovallo, 1999; Picone, Dagnino & Mina, 2014).

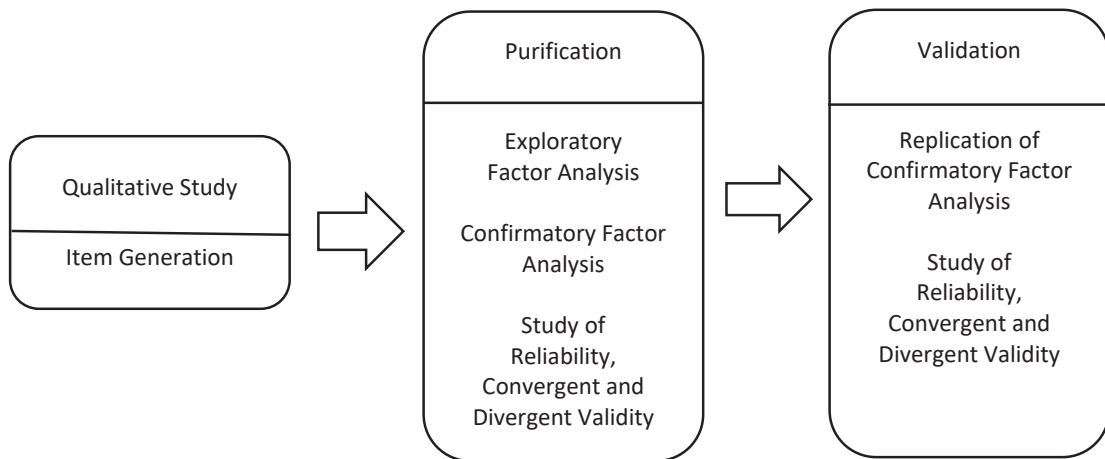
The Relational Dimension of HL considers the interpersonal communication of leaders with their peers and subordinates (Sadler-Smith et al., 2018). In this sense, the leader's attitudes towards others in collaboration are one of the vital determinants in this HL dimension. If it is necessary, to tell the truth, it is not possible to mention collaboration or cooperation in real terms because they tend to ignore and belittle other people's advice or criticism. They are also unlikely to include others in the problem-solving process as they think that they can resolve problems better and quicker than other ones (Haynes, Hitt & Campbell, 2015). They only exaggerate their feelings and thoughts and humiliate others by only exalting themselves. Such leaders' overconfidence and

full of self-regard make them tend to consider themselves more important than others and do grandiose actions that can cause catastrophic results (Hiller & Hambrick 2005). Not only do these undesirable consequences affect leaders themselves individually (i.e. losing their jobs or favour) but also cause their organizations to collapse or lose market share (Roll, 1986; Li & Tang, 2010).

RESEARCH METHODOLOGY

Scale Development

It is necessary to follow certain procedures while developing the scale (Churchill, 1979; Rossiter, 2002). First, a qualitative study is carried out, followed by purification and data validation analyzes. Figure 1 shows the research scheme adopted for scale development.

Fig. 1. Scale development steps (Fernandes et al., 2021).

Qualitative Study

Qualitative research includes existing literature and focuses group discussions (FGD) to create items that may be relevant to scale development to understand the behaviour of hubristic-style leaders in manufacturing firms and their impact on their organizations. Focus groups play a critical pre-design role and are effectively used to improve the early stages of the item building phase. When the purpose of the research is scale development, focus group discussions serve as a highly important process that supports data collection to establish the next steps of the scale development procedure (Nassar-McMillan et al., 2010; Fernandes et al., 2021).

The items identified through extant literature are reflected in the statements below: Hubris is 'a pretension to an arrogant form of godliness' that is often accompanied by a nemesis complex or 'a vengeful desire to confront, defeat, humiliate and punish an adversary'. This situation emerges as "arrogance and exaggerated self-confidence caused by excessive pride" (Eckhaus & Sheaffer, 2018). Hubristic people often lack humility and communication with reality. They tend to overestimate their competence or abilities. (Craig & Amernic, 2018). Li and Tang (2010) define the essence of CEO hubris as 'exaggerating the veracity of one's own judgment'. So hubristic CEOs exaggerate their ability to take excessive risk (Hollow, 2014), report biased (Li & Tang, 2010; Zeidan & Müllner, 2015), and be successful (Hayward & Hambrick, 1997). While Button (2012) observes that hubris (or excessive pride) is 'fully self-referential', arrogant people 'take others seriously enough to abuse, dishonour or insult them for their own purposes, and luxury the expense and display of unrestrained contempt'. It comes across as hubris, exaggerated self-belief, disdain for peer advice and criticism, and disproportionate self-confidence (Brennan & Conroy, 2013). Hubris is concerned with a lack of humility (Chang & Diddams, 2009) and creates a feeling of 'being intoxicated by power. Depending on this power, the person wants to have full control over the organization and business processes and believes that they will overcome all kinds of problems related to the institution (Owen, 2006). Depending on these situations, these individuals believe that their performance is superior to others and they can make judgments and decisions that are overly confident and

overly ambitious. As a result, the person turns into someone who resists criticism, avoids accountability, and waits for an explanation from everyone (Sadler-Smith et al., 2017). Hubristic leaders, who are not satisfied with what they have and always want more, do not make alternative strategic choices and plans other than their current strategies and do not listen to the recommendations and criticisms that come with these suggestions (Li & Tang, 2010; Owen & Davidson, 2009; Sadler-Smith et al., 2017). The most important reason for this is the situations arising from previous successes. This artificial growth that prevails in different sectors with sudden mergers and acquisitions realized by taking indifferent risks causes them to see themselves as a divine power. Thus, these narcissistic personalities who love to be praised by the media and people continue to be nurtured (Claxton et al., 2015). In addition, adverse situations such as corporate illegality, abuse of humans, social and financial capital, corporate social irresponsibility, and financial wrong reporting are seen in their institutions (Sundermeier et al., 2020). As a result, their establishment of aims that are incompatible with the goals of their institutions, their commitment to vanity and grandeur (Owen & Davidson, 2009), seeing themselves as experts in every field and deifying themselves, and attributing failures to other factors bring their own or their organization's end (Claxton et al., 2015).

Based on the above information, the items related to hubristic leadership are presented as follows:

My executive:

1. Overestimates her/his abilities.
2. Overestimates her/his success.
3. Is over-confident.
4. Makes over-ambitious decisions.
5. Wants to be in full control over business processes.
6. Attributes any failures to external factors rather than herself/himself (bad luck, other employees, etc.).
7. Always wants more.
8. Does not hesitate to take high risks.
9. Sees herself/himself as an expert in every field.
10. Tries to retain all control of the institution.
11. Tries to direct the institution to business lines outside of its field of activity.
12. Likes vanity and splendour in the institution (Clothing, office environment, etc.).
13. Puts her/his own interests at the forefront while making strategic decisions.
14. Creates an environment in which all achievements are attributed to her/him.
15. Uses internal communication channels for her/his own interests.
16. Sets goals that are incompatible with the goals of the institution.
17. Believes that she/he will easily overcome all kinds of internal problems.
18. In some periods, shows the profit and income of the institution more than it is.
19. Affects organizational culture negatively.
20. Tries to apply mobbing to its competitors in the institution in order not to lose her/his status and power.
21. Does not make alternative strategic choices and plans other than those that have made her/him successful in the past.

22. Resists criticism.
23. Only sees herself/himself as right in everything.
24. Does not listen to the advice of others.
25. Expects explanations from everyone, but does not explain to anyone.
26. Does not hesitate to punish her/his subordinates.
27. Does not hesitate to humiliate her/his subordinates.
28. Approaches different ideas and thoughts in a prejudiced way.
29. Blames employees in the event of failure.
30. Likes to be praised all the time.
31. Sees herself/himself as a divine power in front of employees.
32. Believes that she/he has the highest performance compared to other employees.

Face Validity

Face validity assessment of the first set of an item pool was done by an expert panel, where experts from academia and industry helped validate items for further analysis. Face validity is a widely accepted methodology for item creation and item editing, in which experts in the relevant field of experience judge the relevance of each item before going through the content validity stage (Churchill, 1979; Fernandes, 2021). Focused group discussions were conducted to check content validity and gain further insight.

Focus Group Discussions (FGDs)

Three FGDs, totalling 30 people provided insights to understand sources of information about the behaviour of hubristic leadership. They were selected by appropriate random sampling by visiting companies in the manufacturing sector and permission was obtained from the authorities of these places (Fernandes, 2021). Discussions took place at three different times to understand the nuances of the behaviour of hubristic leadership. Ten people attended a specific FGD session. Each group surveyed had a good mix of men and women between the ages of 20 and 50 from blue-collar and white-collar occupations and academics. Group members pondered a series of questions about the behaviour of hubristic leaders and their situations affecting the work environment. In addition, the effects of this type of leadership on the business and themselves were discussed. This exploratory phase produced items that were general and in line with current literature. As a result, thanks to these interviews, the scale took on a structure consisting of three different dimensions "individual, situational, and relational", just like in the literature (Sadler-Smith et al., 2018).

Purification Study

Purification study is a common approach in empirical research that examines the size of items and consists of two stages. The analyzes applied here are reliability analysis, explanatory factor analysis, and confirmatory factor analysis (Churchill, 1979). This study evaluates the robustness of the items by removing items from a multi-item scale to improve the measurement properties of the newly developed scale to measure the 'characteristics of the hubristic leadership style' (Sweeney & Soutar, 2001; Wieland et al., 2017). Manufacturing firms' managers and employees were surveyed to understand the underlying factor structure of the hubristic leadership style. To evaluate the factor structure underlying this list, data was collected through a survey of employees in Turkey.

Stage 1 - Exploratory Factor Analysis

For the first stage of the analysis, data were collected from 403 people in Turkey by using convenience sampling, which is a non-probability sampling technique, considering the manufacturing sector employees and managers. The sample size is determined by the nature of data robustness and 403 sample sizes were found suitable for data without cross-loading, with strong factor loads ≥ 0.50 (Tabachnick & Fidell, 2013; Fernandes

et al., 2021) and high reliability $\geq$ of 0.70. Respondents rated the 32 items on a 5-point Likert scale ranging from 5 = Strongly Agree, 4 = Agree, 3 = Neutral, 2 = Disagree, and 1 = Strongly Disagree.

Out of 403 surveys that were received in our study, 29 were dropped due to inconsistency of information. The final analysis was based on the responses of 374 respondents. The majority of the respondents, 62,8 per cent, were male and 37,2 per cent were women and 63.1 per cent of them are university graduates. Table 1 summarizes the demographic data.

Table 1. Demographic Details

No	Description		No of Respondents	%
1	Gender	Male	235	62,8
		Female	139	37,2
2	Age (Years)	<25	26	7,0
		25-29	84	22,4
		30-34	79	21,3
		35-39	91	24,2
		40-45	67	17,8
		>45	27	7,3
3	Education (Graduate)	High school	8	2,2
		Vocational school	19	5,1
		University	236	63,1
		Postgraduate&above	111	29,6
4	Title	Manager	83	22,2
		Assintant manager	96	25,7
		Specialist	103	27,5
		Assintant specialist	43	11,5
		Officer	49	13,1
5	Total Career Time (Years)	1-4	74	19,8
		5-10	113	30,2
		11-15	74	19,8
		16-20	84	22,5
		>21	29	7,7
6	Career Time in the Same Workplace (Years)	1-4	104	27,8
		5-10	146	39,0
		11-15	74	19,8
		16-20	37	9,9
		>21	13	3,5

The data obtained from the participants for 32 items were tested for reliability and subjected to exploratory factor analysis (EFA) with major axis factorization and varimax rotation and the eigenvalue was adopted to determine the number of factors (Hair et al., 1998). The items “Tries to direct the institution to business lines outside its field of activity” and “It shows the profit and income of the institution more than in some periods” are excluded from the analysis because their factor load is less than 0.5. The EFA analysis using 30 items resulted in the definition of a three-factor solution. According to the results of principal component analysis, the items were examined and named as individual dimension, situational dimension and relational dimension.

Table 2. Exploratory Factor Analysis (EFA)

No.	Attributes	Mean Score	Standard Deviation (SD)	Factor Loadings	Reliability (Cronbach alpha)
	Factor 1: Individual Dimension				0,905
	My executive:				
1.	Overestimates her/his abilities.	2,3209	1,3175	0,769	
2.	Overestimates her/his success.	2,2219	1,3043	0,813	
3.	Is over-confident.	2,0882	1,1853	0,885	
4.	Makes over-ambitious decisions.	2,1417	1,1981	0,836	
5.	Wants to be in full control over business processes.	1,5481	0,9914	0,694	
6.	Attributes any failures to external factors rather than herself/himself (bad luck, other employees, etc.). Always wants more.	2,0053	1,1531	0,813	
7.	Does not hesitate to take high risks.	2,3021	1,3411	0,701	
8.	Sees herself/himself as an expert in every field.	2,0053	1,1807	0,686	
9.		2,1631	1,1403	0,712	
	Factor 2: Situational Dimension				0,919
	My executive:				
10.	Tries to retain all control of the institution.	1,7246	1,2150	0,663	
11.	Likes vanity and splendour in the institution (Clothing, office environment, etc.).	3,1925	1,4846	0,776	
12.	Puts her/his own interests at the forefront while making strategic decisions.	1,7219	1,2545	0,840	
13.	Creates an environment in which all achievements are attributed to her/him.	1,8235	1,2234	0,740	
14.	Uses internal communication channels for her/his own interests.	2,1070	1,4063	0,749	
15.	Sets goals that are incompatible with the goals of the institution.	1,9572	1,2223	0,744	
16.	Believes that she/he will easily overcome all kinds of internal problems.	2,4358	1,3815	0,793	
17.	Affects organizational culture negatively.	1,8904	1,2960	0,810	
18.	Tries to apply mobbing to its competitors in the institution in order not to lose her/his status and power.	1,8984	1,2789	0,793	
19.	Does not make alternative strategic choices and plans other than those that have made her/him successful in the past.	1,8262	1,2637	0,774	

	Factor 3: Relational Dimension				0,940
	My executive:				
20.	Resists criticism.	2,1711	1,3999	0,615	
21.	Only sees herself/himself as right in everything.	2,1925	1,2298	0,712	
22.	Does not listen to the advice of others.	2,6925	1,3636	0,723	
23.	Expects explanations from everyone, but does not explain to anyone.	2,1791	1,1658	0,730	
24.	Does not hesitate to punish her/his subordinates.	2,1390	1,1679	0,858	
25.	Does not hesitate to humiliate her/his subordinates.	2,3102	1,2296	0,799	
26.	Approaches different ideas and thoughts in a prejudiced way. Blames employees in the event of failure.	2,5401	1,3311	0,891	
27.	Likes to be praised all the time.	2,6150	1,2981	0,869	
28.	Sees herself/himself as a divine power in front of employees.	3,1070	1,3910	0,904	
29.	Believes that she/he has the highest performance compared to other employees.	2,5882	1,3125	0,805	
30.		2,4652	1,2924	0,709	

Stage 2 - Confirmatory Factor Analysis (CFA)

AMOS program was used for confirmatory factor analysis (CFA) and it was revealed that all factor loads were 0.50 and above. Factor loadings and information on reliability are shown in Table 2. The reliability of the scale was estimated with Cronbach's alpha coefficients. The coefficients of the scale dimensions are 0.905, 0.919, and 0.940 for the individual dimension, situational dimension, and relational dimension, respectively, meeting the minimum level of 0.70 (Table 2). These figures confirm the reliability of the scale dimensions (Hair et al., 2008). The scale has convergent validity based on significant confirmatory factor loads greater than 0.7 (see Table 3) (Hair et al., 2011). At the same time, the discriminant validity condition of the scale was met (see Table 4). Off-diagonal elements in Table 4 are correlations between structures (Fornell & Larcker, 1981). Accordingly, the square root of the AVE in the construct should be greater than the shared correlation between the construct and other constructs in the model. Our findings support these guidelines for discriminant validity.

Table 3. Validity Estimates: Convergent Validity (Purification Stage)

Constructs	Cronbach's alpha (Composite Reliability CR)	Average Variance Extracted (AVE)	Reliability	Convergent Validity
ID	0,905	0,605	Yes	Yes
SD	0,919	0,513	Yes	Yes
RD	0,940	0,611	Yes	Yes

Note: The criteria for convergent validity are: the CR should be more than 0.70, the AVE should be more than 0.50. and the CR should be more than AVE (Hair et al., 2011).

Table 4. Validity Estimates: Discriminant Validity (Purification Stage)

Constructs	AVE	ID	SD	RD
ID	0,605	0,716	0,782	0,778
SD	0,513	0,431	0,757	
RD	0,611	0,382		

Note: Diagonal elements (in bold) are the square root of the Average Variance Extracted (AVE).

A measurement model involving the 30 items established during the generation of items stage provides a satisfactory fit with the data. Model fit indices reach the values suggested by previous literature studies (Byrne 2010, 2013) (see Table 5). This led to the finalized and proposed of the Hubristic Leadership Scale (HLS), which is summarized in Table 6.

Table 5. Model Fit indices (Purification Stage)

Indices	Recommended Value	Literature	Model Fit Indices
GFI	≥0.90	Byrne (2010, 2013)	0,903
CFI	≥0.93	Hair et al. (2012a,b); Byrne (2010, 2013).	0,967
CMIN/df	<3	Byrne (2010)	1,752
AGFI	≥0.80	Byrne (2010, 2013)	0,864
RMSEA	≤0.08	Browne and Cudeck (1993); Byrne (2010; 2013)	0,045
NFI	≥0.90	Hair et al. (2012a,b); Hu & Bentler (1999)	0,927
NNFI (TLI)	≥0.90	Hu & Bentler (1999)	0,956
SRMR	<0.08	Hu & Bentler (1999)	0,075

Note: GFI, CFI, CMIN/df, AGFI, RMSEA, NFI, NNFI, SRMR are as per recommended value.

Table 6. Proposed Hubristic Leadership Scale (HLS)

No.	Attributes	Sources
	Factor 1: Individual Dimension	
	My executive:	
1.	Overestimates her/his abilities.	(Hayward and Hambrick 1997); (Sadler-Smith et al., 2017); (Craig and Amernic, 2018)
2.	Overestimates her/his success.	(Brennan and Conroy 2013); (Craig and Amernic, 2018)
3.	Is over-confident.	(Craig and Amernic, 2018); (Eckhaus and Sheaffer, 2018); (Brennan and Conroy 2013); (Sundermeier et al., 2020)
4.	Makes over-ambitious decisions.	(Sadler-Smith et al., 2017)
5.	Wants to be in full control over business processes.	(Owen, 2006)
6.	Attributes any failures to external factors rather than herself/himself (bad luck, other employees, etc.).	(Claxton et al., 2015)
7.	Always wants more.	(Li & Tang, 2010; Owen & Davidson, 2009; Sadler-Smith et al., 2017)
8.	Does not hesitate to take high risks.	(Hollow, 2014); (Eckhaus & Sheaffer, 2018);
9.	Sees herself/himself as an expert in every field.	(Sundermeier et al., 2020)
		(Claxton et al., 2015)

	<p>Factor 2: Situational Dimension</p> <p>My executive:</p> <p>10. Tries to retain all control of the institution.</p> <p>11. Likes vanity and splendour in the institution (Clothing, office environment, etc.).</p> <p>12. Puts her/his own interests at forefront while making strategic decisions.</p> <p>13. Creates an environment in which all achievements are attributed to her/him.</p> <p>14. Uses internal communication channels for her/his own interests.</p> <p>15. Sets goals that are incompatible with the goals of the institution.</p> <p>16. Believes that she/he will easily overcome all kinds of internal problems.</p> <p>17. Affects organizational culture negatively.</p> <p>18. Tries to apply mobbing to its competitors in the institution in order not to lose her/his status and power.</p> <p>19. Does not make alternative strategic choices and plans other than those that have made her/him successful in the past.</p>	<p>(Owen, 2006)</p> <p>(Owen and Davidson, 2009); (Claxton et al., 2015)</p> <p>(Button, 2012)</p> <p>(Button, 2012)</p> <p>(Craig and Amernic, 2018)</p> <p>(Claxton et al., 2015)</p> <p>(Owen, 2006)</p> <p>(Craig and Amernic, 2018)</p> <p>(Craig and Amernic, 2018)</p> <p>(Li & Tang, 2010; Owen & Davidson, 2009; Sadler-Smith et al., 2017)</p>
	<p>Factor 3: Relational Dimension</p> <p>My executive:</p> <p>20. Resists criticism.</p> <p>21. Only sees herself/himself as right in everything.</p> <p>22. Does not listen to the advice of others.</p> <p>23. Expects explanations from everyone, but does not explain to anyone.</p> <p>24. Does not hesitate to punish her/his subordinates.</p> <p>25. Does not hesitate to humiliate her/his subordinates.</p> <p>26. Approaches different ideas and thoughts in a prejudiced way.</p> <p>27. Blames employees in the event of failure.</p> <p>28. Likes to be praised all the time.</p> <p>29. Sees herself/himself as a divine power in front of employees.</p> <p>30. Believes that she/he has the highest performance compared to other employees.</p>	<p>(Sadler-Smith et al., 2017)</p> <p>(Li & Tang, 2010)</p> <p>(Brennan & Conroy 2013); (Sadler-Smith et al., 2017)</p> <p>(Sadler-Smith et al., 2017)</p> <p>(Button, 2012); (Eckhaus & Sheaffer, 2018)</p> <p>(Button, 2012); (Sadler-Smith et al., 2017)</p> <p>(Li & Tang, 2010); (Zeidan and Müllner 2015)</p> <p>(Sadler-Smith et al., 2017)</p> <p>(Claxton et al., 2015)</p> <p>(Claxton ve diğerleri, 2015); (Craig and Amernic, 2018)</p> <p>(Sadler-Smith et al., 2017)</p>

Data Validation

Confirmatory factor analysis was validated with another dataset of 242 participants who adopted the same procedure. Of the 271 responses, 242 were retained for analysis, and the remainder were eliminated due to data inconsistency (Significant percentages: Male: % 59.2, Female: % 40.8; University graduate: % 67.3; Same workplace - 5-10 years: % 43.8). The factor loadings for the purification and verification stages are presented in Table 7 comparatively. The reliability of the scale was demonstrated by Cronbach's alpha coefficients. The coefficients for the scale dimensions are 0.862, 0.942, and 0.964 for the Individual dimension, Situational dimension, and Relational dimension, respectively (see Table 8). The discriminant validity condition was also met (see Table 9). The CFA results confirmed that the data fit the three-factor structure well. Model fit indices such as CFI (0.942), GFI (0.926), CMIN (1.961), AGFI (0.826), and RMSEA (0.062), NFI (0.913), NNFI (0.938), SRMR (0.042) are according to the recommended value (see Table 10) and as a result, the model managed to be a good model fit.

Table 7. Factor Loadings for Purification and Validation Stages

Constructs	Purification	Validation
ID1←ID	0,769	0,786
ID2←ID	0,813	0,713
ID3←ID	0,885	0,802
ID4←ID	0,836	0,623
ID5←ID	0,694	0,574
ID6←ID	0,813	0,724
ID7←ID	0,701	0,639
ID8←ID	0,686	0,745
ID9←ID	0,712	0,688
SD1←SD	0,663	0,512
SD2←SD	0,776	0,812
SD3←SD	0,840	0,736
SD4←SD	0,740	0,862
SD5←SD	0,749	0,764
SD6←SD	0,744	0,602
SD7←SD	0,793	0,856
SD8←SD	0,810	0,614
SD9←SD	0,793	0,892
SD10←SD	0,774	0,862
RD1←RD	0,615	0,756
RD2←RD	0,712	0,701
RD3←RD	0,723	0,562
RD4←RD	0,730	0,902
RD5←RD	0,858	0,804
RD6←RD	0,799	0,741
RD7←RD	0,891	0,904
RD8←RD	0,869	0,699
RD9←RD	0,904	0,857
RD10←RD	0,805	0,796
RD11←RD	0,709	0,812

Table 8. Validity Estimates: Convergent Validity (Validation Stage)

Constructs	Cronbach’s alpha (Composite Reliability CR)	Average Variance Extracted (AVE)	Reliability	Convergent Validity
ID	0,862	0,617	Yes	Yes
SD	0,942	0,546	Yes	Yes
RD	0,964	0,644	Yes	Yes

Table 9. Validity Estimates: Discriminant Validity (Validation Stage)

Constructs	AVE	ID	SD	RD
ID	0,617	0,743	0,738	
SD	0,546	0,326	0,716	0,702
RD	0,644	0,424		

Table 10. Model Fit Indices (Validation Stage)

Indices	Recommended Value	Model Fit Indices
GFI	≥0.90	0,926
CFI	≥0.93	0,942
CMIN/df	<3	1,961
AGFI	≥0.80	0,826
RMSEA	≤0.08	0,062
		0,913
NFI	≥0.90	
NNFI (TLI)	≥0.90	0,938
SRMR	<0.08	0,042

Discussion

In this research, qualitative (existing literature and focuses group discussions) and quantitative studies (purification and validation) were carried out together to develop a strong-based scale. As the available literature indicates, hubris is “an assertion to an arrogant form of divinity, often accompanied by an enemy complex or a vengeful desire to confront, defeat, humiliate and punish an enemy” (Ronfeldt, 1994, p.5). Hubristic people often lack humility and communication with reality. They tend to exaggerate their competencies or abilities. (Craig & Amernic, 2018). Thus, those hubristic managers take excessive risks (Hollow, 2014) and make biased reporting (Li & Tang, 2010; Zeidan & Müllner, 2015). As a result, they turn into someone who resists criticism, avoid accountability, and expect an explanation from everyone (Sadler-Smith et al., 2017). Hubristic leaders, who are not content with what they have and always want more, do not make alternative strategic choices and plans outside of their current strategies and they do not listen to the suggestions and criticisms that come with these suggestions. (Li & Tang, 2010; Owen & Davidson, 2009; Sadler-Smith et al., 2017). The most important reason for this is the situations arising from previous successes. This artificial growth, which dominates different sectors with sudden mergers and acquisitions by taking careless risks, causes them to see themselves as a divine power. In addition, negative situations such as corporate illegality, human abuse, social and financial capital, corporate social irresponsibility, financial misreporting are also observed in their institutions (Sundermeier et al., 2020).

Depending on these reasons, there is a need to reveal the behaviour of hubristic leaders and the effects of these situations on organizations with both qualitative and quantitative research. Based on the information in the current literature, it is seen that this type of leadership causes high damage to the companies and country economies. Accordingly, the hubristic leadership scale was handled in three dimensions “an individual, situational and relational”. The main purpose of the research is to propose a scale related to this leadership type and to present it with all its dimensions. This research followed a systematic and scientific scale development procedure using 30 items identified through literature and focus group discussions. The study proposes a Hubristic Leadership Scale (HLS) consisting of three factors: Individual Dimension with 9 items, Situational Dimension with 10 items, and Relational Dimension with 11 items.

The Individual Dimension reveals the individual characteristics of such leaders. One of these characteristics are the tendency to exaggerate their abilities and achievements (Hayward & Hambrick 1997; Brennan and Conroy 2013; Sadler-Smith et al., 2017; Craig and Amernic, 2018). In addition, such leaders are overconfident and make overly assertive decisions accordingly (Brennan & Conroy, 2013; Sadler-Smith et al., 2017; Craig & Amernic, 2018; Eckhaus & Sheaffer, 2018; Sundermeier et al., 2020). This overconfidence situation causes decisions to be made alone and this paves the way for businesses to face serious problems. Today, successful businesses act with a common mind while making some decisions. The main reason for this is that the decisions made affect many internal and external factors. Therefore, strategic decisions about businesses should not be under the control of a single person. Hubristic leaders try to have full control of business processes and do not trust anyone but only himself or herself. For this reason, while they embrace success, they attribute failure to other employees and different situations (Owen, 2006; Claxton et al., 2015). They constantly demand more from their employees and this causes them to wear out and lose their motivation (Owen & Davidson, 2009; Li & Tang, 2010; Sadler-Smith et al., 2017). This type of leader, who also has negative characteristics such as taking high risks and seeing themselves as an expert in every field, causes serious problems for their organizations. Unnecessary risks and the desire to take part in unfamiliar sectors drag the organization towards uncontrolled growth and serious financial problems (Hollow, 2014; Claxton et al., 2015; 2017; Eckhaus & Sheaffer, 2018; Sundermeier et al., 2020).

The Situational Dimension refers to the situation that arises due to the interaction of the organization and the leader. In other words, the decisions are taken by the leader in the organization, the policies he put forward, and the results that emerge from them are discussed in this dimension. Adopting a management style with full control over the institution is the primary one. Just like in business processes, there is a tendency to establish full-scale authoritarianism over the entire institution (Owen, 2006). This type of leader, who loves to show off and magnificence within the organization, uses the resources of the organization at a high level in this direction (Owen & Davidson, 2009; Claxton et al., 2015). They always build their positions, earnings, and authorities on solid foundations by keeping their own interests at the forefront in internal decisions. Because of their hubris and selfish character, they think of themselves as superior to their organization. They create an environment where all achievements are attributed to them and they propagate it both inside and outside the organization (Button,

2012). They try to prevent informal organizational structures and gossip by keeping the intra-organizational communication channels under control. In addition, they tend to dominate the organization by using these communication channels for their own interests (Craig & Amernic, 2018). They set goals that are not in line with the goals of the institution, and at this point, their own interests are at the forefront. This situation causes organizations to waste and cause serious financial losses in later stages (Claxton et al., 2015). Hubristic leaders, who believe that they will solve all the problems in the organization, hold their employees accountable for all matters, including unfamiliar issues, and negatively affect their desire to work. In addition, the decisions on the issues that they do not have control over generally reduce the growth and financial performance of the organization (Owen, 2006). All these situations affect the corporate culture negatively and many conflicts and problems occur within the organization. Hubristic leaders try to make them dysfunctional by applying mobbing to the people whom they see as competitors in the organization. Thus, they dictate an autocratic regime where they are the only decision-maker (Craig & Amernic, 2018). Finally, hubristic leaders, who do not adopt alternative strategies other than those that have been successful in the past, present an understanding disconnected from today's current management style and strategies. They do not accept different approaches and strategies because they claim to know the best (Owen & Davidson, 2009; Li & Tang, 2010; Sadler-Smith et al., 2017).

Finally, the Relational Dimension reveals the leader's relationship structures with the employees. Hubristic leaders see themselves as right in everything, resist the criticisms of other organization employees, and do not consider their advice. This situation causes the employees of the organization to not produce criticism and ideas over time, bringing along a unipolar structure (Brennan and Conroy 2013; Li and Tang, 2010; Sadler-Smith et al., 2017). In addition, they do not feel the need to explain to anyone while waiting for an explanation from everyone. Accordingly, concepts such as transparency and accountability within the organization begin to disappear (Sadler-Smith et al., 2017). Such leaders do not hesitate to punish and humiliate their subordinates. As a result, an organizational structure consists of low self-confident employees and they do not express their opinions clearly (Button, 2012; Sadler-Smith et al., 2017; Eckhaus & Sheaffer, 2018). Likewise, they approach different ideas and thoughts within or outside the organization with prejudice and do not turn from their own way (Li & Tang, 2010; Zeidan and Müllner, 2015). Hubristic leaders, who blame their subordinates when an internal or external problem occurs, expect constant praise from the members of the organization in return (Claxton et al., 2015; Sadler-Smith et al., 2017). Finally, this type of leadership believes that the best performance belongs to him and sees himself as a divine power in front of his employees (Claxton et al., 2015; Sadler-Smith et al., 2017; Craig and Amernic, 2018). While these sickly attitudes are preparing the ground for the uncontrollable decline of the organization, they are not yet aware of this situation.

Contributions

The research has made significant contributions to theory and practice.

Theoretical Contributions

The research adds a new dimension to the leadership literature. First, developing and validating a 30-item Hubristic Leadership Scale (HLS) presents the first scale related to this leadership style to the literature. To our knowledge, the available literature has not proposed a multi-dimensional scale for the hubristic leadership style. Therefore, this research presents a comprehensive HLS by introducing three constructs: Individual, situational, and relational.

Secondly, the negative effects of hubristic leadership on organizations have been revealed in substance. While these effects provide predictions about what kind of problems organizations may encounter in the future, they will enable the development of some important strategies regarding the ways out of these negative situations. In this way, it will be possible to expand the hubristic leadership literature, which is considered narrowly today. Reliability tests, exploratory factor analysis, and confirmatory factor analysis showed that the developed scale has a healthy and reliable measurement model (Hair et al., 2012; Byrne, 2013). Validation of the model confirmed the factor structure. Overall, the study provided a comprehensive theoretical understanding of the implications of this type of leadership using the HLS, which provides a foundation for future empirical work.

Managerial Implications

This research clearly reveals the effects of the hubristic leadership approach on organizations. First, it is possible to say that the personal characteristics of such leaders have devastating effects on other employees of the organization and accordingly on the organization. This leadership type, which is based on a single-headed autocratic understanding in the managerial sense, does not care about different opinions and prevents the organization from benefiting from different perspectives. This situation enables organizations, based on the understanding of co-management, to be more advantageous than these organizations. Secondly, today's very important concepts such as accountability and transparency regarding the structure of the organization are the approaches that this type of leadership is hostile to. Because such leaders constantly ask for accounts and do not give account on anything. This paves the way for problems in the financial and growth performance of the organization over time. Third, they cause uncontrolled growth in the organizations they work for. For this reason, the organization encounters serious problems while trying to gain a foothold in unfamiliar sectors. While the organization tries to grow in its own sector, on the other hand, it tries to hold on in different sectors. The result is often frustration, as in the examples in history. Today's ever-changing technological conditions and managerial concepts are important factors that cause such managers to fail. Hubristic leaders, who do not compromise on the strategies they have been successful in the past, are preparing the end of the organizations thanks to their high ego and hubris. As a result, we argue that such leaders cannot be successful in today's conditions. We add that the owners of the organization should stay away from such managers.

CONCLUSION

In today's world, where technology and different management approaches change and develop rapidly, it is paramount to choose the right leader or manager who can keep up with these issues. Today's conditions show that managers who constantly improve themselves and follow the developments in their sector are more successful. In addition, organisations' financial and growth performances with leaders who can work in harmony with their subordinates as a team, in other words, who emphasize the concept of "us" rather than "me", are better than others. Leaders want their organizations to grow and develop in every sense. However, it is vital to prepare the necessary ground for this and to plan and implement the strategies. In a short time, the desire to grow can turn into an uncontrolled situation and lead to the death of the company. In addition, to take part in different sectors, it is essential to be familiar with those sectors and do research. Trying to grow without doing all these works causes great financial difficulties. The development of this hubristic leadership scale will help clearly explain the characteristics of such leaders. In addition, organization owners will be able to have an idea about the effects of managers with these characteristics on their organizations. Managers who have these characteristics can also have awareness by believing that they need to improve themselves. Since such a scale has not been suggested in the literature before, it is necessary to wait for the results of the research to be made. Perhaps such leaders can be successful in different cultures and industries. For this, it would be more correct to wait for the results without being biased. Now we can only make estimates and suggestions. Ultimately, we hope that HLS will make significant contributions to the literature and professionals.

Limitation and Future Scope

This research has some methodological limitations. One of the first and the most important limitation is the use of the questionnaire technique in a cross-sectional manner. Even though the survey study is frequently used and an ever-developing area, it may not provide objective results. Another limitation is the sample of the study and the scale's validation done in a particular country and industry. Therefore, further testing is recommended to generalize the output obtained. For this, it may be useful to research sectors that are located in different countries and have different cultural structures. Future research can investigate the role of hubristic leadership on organizational performance and employees. Related to the subject, the effects of demographic data in organizations can also be included in the research. Additionally, it may be useful to discuss hubristic leadership style in new product development teams. Finally, since the current study aims at scale development, future research can expand the literature on the subject by performing different models.

REFERENCES

- Anderson, C., Ames, D.R. and Gosling, S.D. (2008). Punishing hubris: The perils of overestimating one's status in a group. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34: 90-101.
- Antonakis, J. and House, R.J. (2004). *On instrumental leadership: Beyond transactions and transformations*. Paper presented at the Gallup Leadership Institute, University of Nebraska, Omaha .
- Argyris, C. (1955). Organizational leadership and participative management. *The Journal of Business*, 28(1): 1-7.
- Bass, B.M. (1990). *Bass & Stogdill's Handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. New York: The Free Press.
- Baumeister, R.F., Bushman, B.J. and Campbell, W.K. (2000). Self-esteem, narcissism, and aggression: Does violence result from low self-esteem or from threatened egotism?. *Current Directions in Psychological Science*, 9: 26-29.
- Boal, K.B. and Schultz, P.L. (2007). Storytelling, time, and evolution: The role of strategic leadership in complex adaptive systems. *The Leadership Quarterly*, 18(4): 411-428.
- Brennan, N.M. and Conroy, J.P. (2013). Executive hubris: The case of a bank CEO. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 26(2): 172-195.
- Browne, M.W. and Cudeck, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociological Methods & Research*, 21(2): 230-258.
- Brummer, A. (2009). Hubris, overarching vanity and how one man's ego brought banking to the brink. This is Money.co.uk. Available at: <http://www.thisismoney.co.uk/money/markets/article-1658064/Hubris-overarching-vanity-and-how-one-mans-ego-brought-banking-to-the-brink.html> (accessed 10th June, 2021).
- Burhnam, A. (2008). *Personality and Intelligence at Work: Exploring and Explaining Individual Differences at Work*. Psychology Press, Routledge.
- Button, M.E. (2012). Hubris Breeds the Tyrant: The Anti-Politics of Hubris from Thebes to Abu Ghraib. *Law, Culture and the Humanities*, 8(2): 305-332.
- Byrne, B.M. (2010). Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming. *Eur. J. Work. Organ. Psychol*, 11: 243-246.
- Byrne, B.M. (2013). *Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications, and programming*. Psychology Press NJ US.
- Camerer, C. and Lovallo, D. (1999). Overconfidence and excess entry: An experimental approach. *American Economic Review*, 89(1): 306-318.
- Chang, G. and Diddams, M. (2009). Hubris or humility: Cautions surrounding the construct and self-definition of authentic leadership. In *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2009, No. 1, pp. 1-6). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Churchill, Jr. G.A. (1979). A paradigm for developing better measures of marketing constructs. *Journal of Marketing Research*, 16(1): 64-73.
- Claxton, G., Owen, D., and Sadler-Smith, E. (2015). Hubris in leadership: A peril of unbridled intuition?. *Leadership*, 11(1): 57-78.
- Cowley, W. H. (1931). The traits of face-to-face leaders. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 26: 304-313.
- Craig, R. and Amernic, J. (2018). Are there language markers of hubris in CEO letters to shareholders?. *Journal of Business Ethics*, 149(4): 973-986.
- Eckhaus, E. and Sheaffer, Z. (2018). Managerial hubris detection: the case of Enron. *Risk Management*, 20(4): 304-325.
- Fernandes, S., Venkatesh, V.G., Panda, R. and Shi, Y. (2021). Measurement of factors influencing online shopper buying decisions: A scale development and validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59: 102394.
- Fiedler, F.E. (1967). *A Theory of Leadership Effectiveness*. McGraw-Hill.
- Fornell, C. and Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research* 18 (1): 39-50.

- Hair, J.F., Ringle, C.M. and Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2): 139-152.
- Hair, J.F., Sarstedt, M., Ringle, C.M. and Mena, J.A. (2012a). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Journal of the academy of marketing science*, 40(3): 414-433.
- Hair, J.F., Sarstedt, M., Pieper, T.M. and Ringle, C.M. (2012). The use of partial least squares structural equation modeling in strategic management research: a review of past practices and recommendations for future applications. *Long Range Planning*, 45(5-6): 320-340.
- Haynes, K.T., Hitt, M.A. and Campbell, J.T. (2015). The dark side of leadership: Towards a mid-range theory of hubris and greed in entrepreneurial contexts. *Journal of Management Studies*, 52(4): 479-505. <https://doi.org/10.1111/joms.12127>.
- Hayward, M.L. and Hambrick, D.C. (1997). Explaining the premiums paid for large acquisitions: Evidence of CEO hubris. *Administrative Science Quarterly*, 103-127.
- Hayward, M.L. Shepherd D.A. and Griffin, D. (2006). A hubris theory of entrepreneurship. *Management Science*, 52: 160-172.
- Hiller, N.J. and Hambrick, D.C. (2005). Conceptualizing executive hubris: The role of (hyper-) Core Self-Evaluations in strategic decision-making. *Strategic Management Journal*, 26: 297-319.
- Hollow, M. (2014). The 1920 Farrow's Bank failure: a case of managerial hubris?. *Journal of management history*, 20(2): 164-178.
- Hu L.T. and Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1): 1-55.
- Karaköse, M.A, İmamoğlu, S.Z. and İnce, H. (2020). Dönüşümcü ve Adaptif Liderlik Tarzlarının Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesinin Geliştirilmesindeki Rolü: Kavramsal Bir Model Önerisi (The Role of Transformational and Adaptive Leadership Styles in Developing Organizational Resilience Capacity: A Conceptual Model Proposal). *Doğuş Üniversitesi Dergisi (Journal of Doğuş University)*, 21(1).
- Li, J. and Y.I. Tang. (2010). CEO hubris and firm risk taking in China: The moderating role of managerial discretion. *Academy of Management Journal*, 53(1): 45-68.
- Lichtenstein B. B., Uhl-Bien M., Marion R., Seers A., Orton J. D. and Schreiber, C. (2006). Complexity leadership theory: An interactive perspective on leading in complex adaptive systems. *Emergence: Complexity and Organization*, 8(4): 2-12.
- Luthans, F. and Peterson, S.J. (2002). Employee engagement and manager self-efficacy: Implications for managerial effectiveness and development. *Journal of Management Development*, 21(5/6): 376-722.
- Maccoby, M. (2004) Narcissistic leaders: The incredible pros, the inevitable cons. *Harvard Business Review*, 92-101.
- Mann, R.D. (1959). A review of the relationships between personality and performance in small groups. *Psychological Bulletin*, 56: 241-270.
- Mintzberg, H. (1983). *Power in and around organizations*, Englewood Cliffs. N.J.: Prentice-Hall.
- Nafei, W.A., Khanfar, N.M. and Kaifi, B.A. (2012). Leadership Styles and Organizational Learning An Empirical Study on Saudi Banks in Al-Taif Governorate Kingdom of Saudi Arabia. *Journal of Management and Strategy*, 3(1).
- Nassar-McMillan, S.C., Wyer, M., Oliver-Hoyo, M. and Ryder-Burge, A. (2010). Using focus groups in preliminary instrument development: Expected and unexpected lessons learned. *The Qualitative Report*, 15(6): 1621.
- Ogbonna, E. and Harris, L.C. (2000). Leadership Style, Organizational Culture and Performance: Empirical Evidence from U.K. Companies. *The International Journal of Human Resource Management*, 11(4).
- Oke A., Munshi N. and Walumbwa, F.O. (2009). The Influence of Leadership on Innovation Processes and Activities. *Organizational Dynamics*, 38(1), 64-72.

- Owen, L.D. (2006). Hubris and nemesis in heads of government. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 99(11): 548-551.
- Owen, D. (2008). Hubris Syndrome. *Clinical Medicine*, 8(4), 428-432.
- Owen, D. and Davidson, J. (2009). Hubris Syndrome: An acquired personality disorder? A study of US Presidents and UK Prime Ministers over the last 100 years. *Brain: A Journal of Neurology*, 132(5): 1396-1406.
- Picone, P.M., Dagnino, G.B. and Minà, A. (2014). The origin of failure: A multidisciplinary appraisal of the hubris hypothesis and proposed research agenda. *The Academy of Management Perspectives*, 28(4): 447-468.
- Roll, R. (1986). The Hubris Hypothesis of Corporate Takeovers. *Journal of Business*. 59(2), 197-216.
- Ronfeldt, D. F. (1994). Beware The Hubris-Nemesis Complex: A Concept For Leadership Analysis. RAND Santa Monica: Rand Corporation, E-Book.
- Rossiter, J.R. (2002). The C-OAR-SE procedure for scale development in marketing. *International Journal of Research in Marketing*, 19(4): 305-335.
- Russell, G. (2011). Psychiatry And Politicians: The 'Hubris Syndrome'. *Psychiatrist*, 35, 140-5.
- Sadler-Smith, E., Akstinaite, V., Robinson, G. and Wray, T. (2016). Hubristic leadership: A review. *Leadership*, 13(5): 525-548.
- Sadler-Smith, E., Robinson, G., Akstinaite, V. and Wray, T. (2018). Hubristic leadership: Understanding the hazard and mitigating the risks. *Organizational Dynamics*, 48(2): 8-18.
- Senge, P.M. (1990). *The Fifth Discipline: the art and practice of the learning organization*". New York: Doubleday/Currency.
- Shipman, A.S. and Mumford, M.D. (2011). When confidence is detrimental: Influence of overconfidence on leadership effectiveness. *The Leadership Quarterly*, 22(4): 649-665.
- Stogdill, R.M. (1948). Personal factors associated with leadership: A survey of the literature. *Journal of Psychology*, 25: 35-71.
- Sundermeier, J., Gersch, M. and Freiling, J. (2020). Hubristic Start-up Founders—The Neglected Bright and Inevitable Dark Manifestations of Hubristic Leadership in New Venture Creation Processes. *Journal of Management Studies*, 57(5): 1037-1067.
- Sweeney, J.C. and Soutar, G.N. (2001). Consumer perceived value: The development of a multiple item scale. *Journal of Retailing*, 77(2): 203-220.
- Tannenbaum R. and Schmidt, W.H. (1973). *How to choose a leadership pattern*, Harvard Business Review, Boston, MA.
- Tracy, J.L. and Prehn, C. (2012). Arrogant or selfconfident? The use of contextual knowledge to differentiate hubristic and authentic pride from a single nonverbal expression. *Cognition and Emotion*, 26: 14-24.
- Tracy J.L., Cheng, J., Robins, R.W. and Trzesniewski, K. (2009). Authentic and hubristic pride: The affective core of self-esteem and narcissism. *Self and Identity*, 8:196–213.
- Wieland, A., Durach, C.F., Kembro, J. and Treiblmaier, H. (2017). Statistical and judgmental criteria for scale purification. *Supply Chain Management: An International Journal*, 22(4): 321-328.
- Wubben, M.J.J., De Cremer, D. and Van Dijk, E. (2012). Is pride a prosocial emotion? Interpersonal effects of authentic and hubristic pride. *Cognition and Emotion*, 26(6): 1084-1097.
- Yukl, G. (1998). An evaluative essay on current conceptions of effective leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8: 33-48.
- Zeidan, R. and Müllner, J. (2015). Firm, market and top management antecedents of speculation: Lessons for corporate governance. *Journal of Multinational Financial Management*, 32: 42-58.
- Zeitoun, H., Nordberg, D. and Homberg, F. (2019). The dark and bright sides of hubris: Conceptual implications for leadership and governance research". *Leadership*, 15(6).

HUBRISTIC LEADERSHIP SCALE (HLS)

Factor 1:
Individual Dimension
My executive:
Overestimates her/his abilities. Overestimates her/his success. Is over-confident. Makes over-ambitious decisions. Wants to be in full control over business processes. Attributes any failures to external factors rather than herself/himself (bad luck, other employees, etc.). Always wants more. Does not hesitate to take high risks. Sees herself/himself as an expert in every field.
Factor 2:
Situational Dimension
My executive:
Tries to retain all control of the institution. Likes vanity and splendour in the institution (Clothing, office environment, etc.). Puts her/his own interests at the forefront while making strategic decisions. Creates an environment in which all achievements are attributed to her/him. Uses internal communication channels for her/his own interests. Sets goals that are incompatible with the goals of the institution. Believes that she/he will easily overcome all kinds of internal problems. Affects organizational culture negatively. Tries to apply mobbing to its competitors in the institution in order not to lose her/his status and power. Does not make alternative strategic choices and plans other than those that have made her/him successful in the past.
Factor 3:
Relational Dimension
My executive:
Resists criticism. Only sees herself/himself as right in everything. Does not listen to the advice of others. Expects explanations from everyone, but does not explain to anyone. Does not hesitate to punish her/his subordinates. Does not hesitate to humiliate her/his subordinates. Approaches different ideas and thoughts in a prejudiced way. Blames employees in the event of failure. Likes to be praised all the time. Sees herself/himself as a divine power in front of employees. Believes that she/he has the highest performance compared to other employees.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:23.05.2022 ✓Accepted/Kabul:22.09.2022

DOI:10.30794/pausbed.1119643

Research Article/Araştırma Makalesi

Kaya, A. ve Girgin, D. (2023). "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Girişimcilik Becerilerinin İncelenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 21-42.

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ GİRİŞİMCİLİK BECERİLERİNİN İNCELENMESİ: BİR KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI*

Aslıhan KAYA**, Derya GİRGIN***

Öz

Bu araştırma sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeylerini çeşitli değişkenler bağlamında inceleyerek aralarındaki ilişkiyi belirlemeyi ve öğretmen adaylarının bu becerilere ilişkin görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırma, karma yöntem desenlerinden eş zamanlı karma desen kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın örneklem ve çalışma grubunu Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesinde öğrenim gören sınıf öğretmeni adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın nicel verileri Deveci ve Çepni (2015) tarafından geliştirilen "Girişimcilik Ölçeği" kullanılarak toplanırken, nitel veriler ise araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu ile toplanmıştır. Araştırmanın nicel sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının kendilerine yönelik girişimcilik beceri düzeylerinin hem ölçek bütününde hem alt boyutlarda orta değerlerin üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitel sonuçlara dayalı olarak girişimcilik becerilerine ilişkin oluşturulan tema ve kodlar dikkate alındığında her iki türdeki verinin birbirini desteklediği görüldüğü nitel bölümdeki girişimcilik öz yeterliği teması, düşük düzey öz yeterlik sonucu ile nicel bölümdeki sonuçtan farklılaşmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar bağlamında uygulayıcılar ile araştırmacılara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimcilik becerileri, Sınıf öğretmeni adayı, Karma yöntem.*

EXAMINATION OF ENTREPRENEURSHIP SKILLS OF PRIMARY SCHOOL TEACHER CANDIDATES: A MIXED METHOD RESEARCH

Abstract

This research aims to examine the entrepreneurship skill levels of primary school teacher candidates in the context of various variables, to determine the relationship between them and to reveal the views of pre-service teachers about these skills. In this context, the research was carried out by using simultaneous mixed design, one of the mixed method designs. The sample and study group of the research consists of prospective classroom teachers studying at Çanakkale Onsekiz Mart University. While the quantitative data of the research were collected using the "Entrepreneurship Scale" developed by Deveci and Çepni (2015), the qualitative data were collected with the interview form developed by the researcher. According to the quantitative results of the research, it was concluded that the entrepreneurship skill levels of the teacher candidates for themselves are above the average values both in the whole scale and in the sub-dimensions. Considering the themes and codes related to entrepreneurship skills based on qualitative results, it is seen that both types of data support each other, while the theme of entrepreneurship self-efficacy in the qualitative section differs from the result in the quantitative section with a low-level self-efficacy result. In the context of the results obtained from the research, suggestions for practitioners and researchers were developed.

Keywords: *Entrepreneurship skills, Pre-service primary teacher, Mixed method*

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir. (Proje No: SYL2019/3052)

**Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sınıf Eğitimi Doktora Programı, ÇANAKKALE.
e-posta:kaya.asslihan@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-2158-6648>)

***Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ÇANAKKALE.
e-posta:deryagirgin@comu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6114-7925>)

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde bir şeye ne kadar önem verildiğini anlamak için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerden biri de hiç kuşkusuz o şeye yöneltilen talebin yoğunluğudur. Bu yönden değerlendirildiğinde girişimciliğin Türkiye ve diğer devletler için ne denli önemli olduğunu anlamak hiç de zor olmayacaktır. Girişimcilik, günümüzde kendine sayısız alanda yer edinmiş oldukça önem arz eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik girişimciliğe olan bu rağbet geçmişten günümüze azalmamış aksine büyük bir hız ile çoğalarak artmıştır. Çağımızda girişimciliğin özellikle yaşam kalitesini arttırmak amacıyla her alanda kullanılan önemli bir kavram olduğu da görülmektedir. Bilhassa bilgi ve bilgi üretiminin çok büyük bir öneme sahip olduğu 21. yüzyılda girişimcilik becerisi çok daha fazla önemli hale gelmiştir. Özellikle bilim ve teknolojik alanda yaşanan hızlı gelişmeler ve değişimler, toplumların yapılarını süratle değiştirdiği gibi buna bağlı olarak girişimciliğin ekonomik değeri ile toplumsal alandaki önemini de hızla arttırmaya başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da bireysel becerilere dayanan girişimcilik ortaya çıkmış ve insanların da entelektüel üretim yetenekleri önemli hale gelmiştir (Arslan, 2002). Görüldüğü gibi bu kadar önemli bir yere sahip olan girişimcilik neredeyse tüm alanlarda temel kaynak teşkil etmektedir (Bozkurt, 2007). Günümüze gelene kadar her zaman farklı bilim alanlarının merceğine takılarak inceleme konusu yapılan girişimciliğin geniş bir çerçeveye ve çeşitliliğe sahip olması nedeni ile evrensel olarak tek bir tanımının yapılması pek mümkün değildir. Dünya geneline bakıldığında girişimcilik kavramıyla ilgili yapıldığı varsayılan bilindik ilk tanımlama 1755 senesinde İrlanda vatandaşı olan ekonomist Richard Cantillon tarafından yapılmıştır. Cantillon'a göre, girişimci olan kişi belli bir fiyattan ürün satın alarak, aynı ürünü belli olmayan bir fiyat ile piyasaya sürerek bu şekilde kar elde etmeye çalışan ve bu nedenle risk almaya çekinmeyen kişidir (Döm, 2012). Schumpeter'e göre girişimcilik, yenilikçi olmaktır. Öyle ki endüstri araçlarını yeniden organize etmek, yeni ürün ve enerji kaynaklarından faydalanmak, yeni bir icattan yararlanmak ve hatta daha önce hiç denenmemiş teknolojik araç ve ihtimalleri kullanıp eski olana yenilik katarak kullanmak, ürün modelinde devrim yaratmaktır (Schumpeter, 1934'ten akt. Korkmaz, 2012). Genel bir ifadeyle girişimcilik, kendi fırsatlarını yaratabilmek amacıyla eşsiz olanı vurgulama, alternatif birçok üretim faaliyetlerini gözlemlenme ve bunları optimize etme faaliyetidir (Lounsbury, 1998). Girişimciliğe ilişkin paylaşılan birçok tanımdan da anlaşılacağı üzere, yapılmış olan her tanım, bu kavrama değişik perspektiflerden yaklaşıldığı ve bu sayede bu kavrama yeni yeni pencereler açıldığı görülmektedir. İşte bu durum beraberinde hem girişimcilik kavramını içerik anlamında zenginleştirmekte hem de girişimci bireylerin sahip olması gereken temel özelliklere çatı ve kaynak teşkil etmektedir.

Girişimcilik kavramıyla eş değer görülen ve toplum nezdinde de çoğu defa girişimcilik kavramı yerine "girişimci" kavramı kullanılmaktadır. Girişimcilik kavramında olduğu gibi girişimci kavramının da evrensel tek bir tanımı bulunmamaktadır. Girişimcinin, bir iş fikrini benimseyip o işi başlatarak geliştiren, risk alabilen, kendine güvenen, meraklı ve inatçı olan, başarıya odaklanmış ve yüksek enerjiye sahip olan kişi olduğu söylenebilir (Bozgeyik, 2005). TUSİAD'a göre girişimci, fırsatları gözleyip keşfeden, bulduğunda ise risk alıp inovasyon yapan ve bu sayede yeni bir ürün ortaya çıkartan kişidir (TUSİAD, 2002). Şimdiye kadar girişimci bireylerin temel özelliklerine dair birçok çalışma yapılmıştır. Öyle ki birçok araştırmacı da bu konuya dair "Girişimci bireylerin özellikleri neler olabilir?" sorusuna yanıt aramaya çalışmıştır. Birçok araştırmacı yaptığı çalışmalar nihayetinde girişimci bireylerde ön plana çıkan birtakım özelliklere dikkat çekmeye çalışmıştır. Girişimci bireylerin özelliklerinin incelenmesine yönelik ilk çalışmalardan biri, Hisrich tarafından 1973 yılında gerçekleştirilmiş ve Hisrich girişimci bir bireyde olması gereken özellikleri risk alabilmek, vizyon sahibi olabilmek, yenilikçi olabilmek, sabırlı olabilmek, disiplinli olabilmek, değişime açık olabilmek, değişimi yönetebilmek şeklinde açıklamıştır (Hisrich, 1973). Kuratgo tarafından 1995' de yapılan bir çalışmada ise alan yazında başarılı girişimcilerin özelliklerine ilişkin araştırmalar yapan yazarların çalışmalarından bir derleme sunulmuştur. İlgili derlemeye göre Mill'in 1848, McClelland'ın 1961, Litzinger'in 1965, Palmar'ın 1971, Timmons'ın 1978 ve Brockhaus'ın 1980 yıllarındaki çalışmalarında başarılı bir girişimci de olması gereken en belirgin özelliğin risk alma olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Weber'in 1917 ve Hartman'ın 1959 yıllarındaki çalışmalarında başarılı girişimcilerin en belirgin özelliğinin resmi otoritelerin kaynağı olmaları ifade edilmiştir. Sutton'un 1954, Davids'in 1963 ve Welsh-White'in 1981 yıllarındaki çalışmalarında bu özelliğin sorumluluk alma isteği olduğu ifade edilmiştir. Hordaney ve Abound' un 1971, Liles' in 1974 ve Mescon-Montanari' nin 1981 yıllarındaki çalışmalarında bu özelliğin başarı ihtiyacı olduğu öne sürülmüştür. Bununla beraber yine farklı tarihlerde çeşitli yazarlar tarafından farklı başarılı girişimci özellikleri sıralanmıştır. Buna göre, Pickle'in 1964 yılındaki çalışmasında bu özellik iletişim becerileri olarak ifade edilmiştir. Winter'in

1973 ve Borland'ın 1974 yıllarındaki çalışmalarında ise güç ihtiyacı ön plana çıkmıştır. Gasso'nun 1977 yılındaki çalışmasında kişisel değerlere dönüklük, Timmons'un 1978 yılındaki çalışmasında ise yaratıcılık ve yenilikçilik becerileri ön plana çıkmıştır. Sexton'un 1980 yılındaki çalışmasında enerjik olma ve Mescon Montanari'nin 1981 yılındaki çalışmasında ise büyümeye ve bağımsızlığa dönüklük becerisi öne çıkartılmıştır (Kuratgo1995'den akt. Kuvan, 2008). Birçok farklı yazar tarafından ifade edilmiş başarılı bir girişimcide olması gereken özellikler göz önünde bulundurulduğunda başarılı bir girişimcide öne çıkan birçok farklı özellik olduğu anlaşılmaktadır. Alan yazında bu özellikleri ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek geliştirme çalışmaları incelendiğinde en çok öne çıkan boyutların risk alma, fırsatları görme, kendine güven, duygusal zekâ ve yenilikçi olma olduğu görülmüştür (Deveci ve Çepni, 2015). Girişimci bir bireyde olması gerektiği düşünülen ilk özelliklerden biri hiç kuşkusuz risk alma özelliğidir. Hatta çoğu defa girişimciliğin risk alma ile beraber anıldığı gözlemlenmektedir. Girişimcilik sürecinde risk alma durumu farklı şekillerde meydana gelebilir. Bu süreçte risk, maddi-manevi açıdan yıpranma, toplum içerisinde değer ve sermaye kaybetme şeklinde kendini gösterebilir (Erdem, 2001). Yenilikçilik, çoğu zaman girişimcilik kavramı ve ruhu ile eş anılmaktadır. Yenilikçiliğin hiç kuşkusuz en mühim ve aslında en zor görevi eski olan ile baş edebilmek ve yeni olanı kabullenebilmektir. Bu hususta sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde bu kabullenişe daha hızlı uyum sağlayabilecek bireyler girişimciliğe dair niteliksel özellikleri daha kolay kavrayabilecek ve geliştirebilecektir. Bununla birlikte girişimci aslında yenilikleri takip eden değil, onları ilk defa düşünen ve ortaya çıkaran kişi olarak pazara çıkar. Öyle ki, olabilecekleri daha evvelden öngörerek, meydana gelecek fırsatlara karşı daha önceden tedbirlerini alır (Jabani Mambula ve Sawyer, 2004). Kendine güven de girişimcide olmazsa olmaz özelliklerden biridir. Bu bağlamda kendine güven; bir bireyin ne istediğini tam olarak bilmesi, risk almaktan kaçınmaması, başkalarına da faydalı olabilmesi ve yaptığı işten her daim tatmin olabilmesi şeklinde tanımlanabilir. Buna karşın kendisine güveni olmayan birey, etrafındaki kişilere dahi güvenmeyen, başkalarına bağlı bir şekilde hareket eden ve yaptığı işten hiçbir zaman memnun olamayan kişi olarak tanımlanabilir (Aytaç, 2001). Bir diğer girişimci birey özelliklerinden olan duygusal zekâ, içeriğinde öğretilen sosyal ve psikolojik yetenekleri bulundurmaktadır. Bu sayede bireylerin kişisel zihin becerilerini en yüksek seviyede kullanmalarına imkân tanıyarak ve bilişsel zekâyı destekleyerek tamamlayan bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır (Akın ve Güven, 2014). Bu bağlamda duygusal zekâyı sahip girişimciler, düşüncelerini ifade etmede, iş yapma ve yaptırabilme sürecinde diğerlerine nazaran daha başarılı olurlar. Yaşanması muhtemel değişimlere uyum sağlayabilme, mantıklı kararlar alabilme, başarısız olduğu zamanlarda dahi motivasyonunu hiç yitirmeyerek içinde bulunulan duruma en uygun çözümü üretebilmek ancak duygusal zekâ ile edinilebilecek ve girişimci bireylerde muhakkak olması gerekli bir yetenek olarak karşımıza çıkmaktadır (Yelkikalan, 2007). Girişimci bireylerde olması gereken bir başka önemli özellik yüksek sezgi yeteneği le fırsatları görebilmesidir. Öyle ki girişimci ruhlu kişilerin henüz bilinmeyen bazı olayları herkesten önce sezdikleri bir başka ifade ile öngördükleri ileri sürülür. Bu nedenle girişimciler, fırsatları gören bireyler olarak hem büyük bir hayal gücü ve gelişmiş sezgilere hem de yüksek muhakeme yeteneğine sahip kişilerdir (TÜSİAD, 2002).

Genel olarak bakıldığında girişimcilik ve girişimci kavramlarının dünyada bu denli önemli bir yere sahip olmasının sebebi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine önemli katkılar sağlayan bir güç olmasından kaynaklanmaktadır. Girişimcilik sayesinde, ülke ekonomisinde sağlanan ekonomik kalkınma gücü, teknolojik ve bilimsel gelişmelere de ışık tutarak ülkelerarası rekabette de önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ülke geneline yayılan girişimcilik faaliyetleri bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını da ortadan kaldırarak ülkenin bir bütün olarak gelişmesine ve kalkınmasına yol açmaktadır (İrmiş ve Barutçu, 2012). Öte yandan bir ülkenin gelişmesi ve kalkınmasında eğitimin vazgeçilmez bir olgu olduğu da tartışılmaz bir gerçektir. Her toplum gelişimini devam ettirmek amacıyla ekonomik açıdan durmadan ilerleme kaydetmek zorundadır. Bu bağlamda ekonomik yönden gelişimi sürdürebilmek için de her zaman nitelikli insan gücüne ihtiyaç vardır (Yurtseven, 2007). Bu yönüyle ele alındığında ülke ekonomisini doğrudan desteklemesi amacıyla girişimcilik becerilerinin bireylere eğitimle kazandırılması bu durumun tabii bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakıldığında yeni ilköğretim programlarında yer alan ve üzerinde önemle durulan becerilerden birinin de girişimcilik becerisi olduğu görülmektedir. Bu hususta temel amaç, öğrencilerin ileride birer girişimci birey olarak yetiştirilmesidir (Akyürek, 2013). Bu bağlamda öğrencilerin bilhassa ilköğretim çağında gerek girişimciliğe ilişkin aldığı eğitimler gerekse öğretmenlerinin rol model olabilmesi sayesinde girişimciliğe ilişkin özgüvenleri gelişecek ve ileride iş hayatına çok daha çabuk uyum sağlayabileceklerdir (Güven, 2010). Bu nedenle, girişimciliğe yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi girişimci bireylerin kendilerini açık ve rahat bir biçimde ifade edebilecekleri alanların oluşturulması ve eğitimin her kademesinde girişimciliğe yer verilmesi bir

zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimin her kademesinde yer alacak olan öğretmen adaylarının bahsi geçen bu girişimcilik becerileri hakkında bilgi edinmesi ve bu beceri düzeyini etkileyen unsurların belirlenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda girişimcilik becerisi ile ilgili yapılan çalışmalar ele alındığında, farklı branşlardaki öğretmen ve öğretmen adaylarının, girişimcilik bilgi ve beceri düzeyini inceleyen nicel çalışmaların oldukça fazla olduğu görülmektedir (Wang ve Wong 2004; Akthar, Keith ve Riaz, 2009; Akyürek, 2013; Çelik, 2014; Devenci ve Çepni, 2015; Pan ve Akay, 2015; Uslu, 2015; Aydın ve Öner, 2016; Uygun ve Er, 2016; Karademir, Balbağ ve Çemrek, 2018; Armut ve Kılınç, 2018). Yanı sıra, nicel çalışmalara oranla sayıca az olsa da alanyazında öğretmen ve öğretmen adaylarının girişimciliğe yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen nitel çalışmaların olduğu da görülmektedir (Bacanak, Ülküdür ve Öner, 2012; Anagün ve Atalay, 2017; Devenci, 2017; Aladağ ve Akkaya Yılmaz, 2019). Alanyazında üniversitelerde öğrenim gören farklı branşlardaki öğretmen adaylarına ve hali hazırda görev yapan öğretmenlere yönelik girişimcilik eğitimi verilmesinin önemi üzerinde duran çalışmalar da bulunmaktadır (Fischer, 2000; Tağraf ve Halis, 2008; Oosterbeek, Prag ve Ijsselstein, 2010; Zhang, Duysters ve Cloodt, 2013). İlgili konu ile yapılan alanyazındaki çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeyleri ile girişimciliğe yönelik görüşlerini nicel ve nitel verilerin birleşiminden oluşan karma yöntem ile inceleyen bir araştırmaya rastlanmadığı görülmüştür. Bu sebeple bu çalışma, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeylerini çeşitli değişkenlere göre belirlerken aynı zamanda sınıf öğretmeni adaylarının bu beceriye yönelik görüşlerini nitel yöntem ile derinlemesine incelemesi yönüyle alanyazına katkı sağlayan özgün bir çalışmayı ortaya koyacaktır.

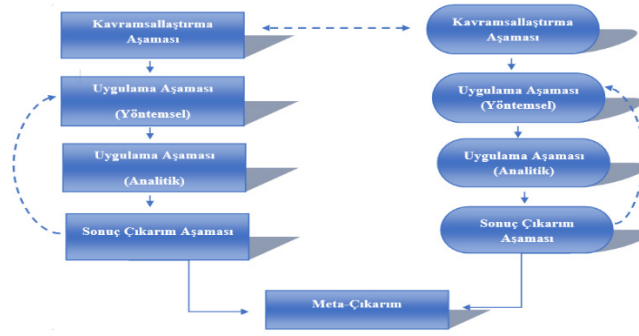
Geleceğin bireylerini yetiştirecek olan, öğretmen olma yolunda ilerleyen öğretmen adaylarının konu edilen girişimcilik becerilerine sahip olma düzeyleri, bu beceriye sahip olma düzeylerinin değişkenlere göre farklılaşma durumu ve bu beceriye yönelik görüşlerinin belirlenmesinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamlar dikkate alındığında, araştırmmanın amacı sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeyleri ile bu beceriye yönelik görüşlerinin belirlenmesidir. Araştırmmanın amacı ve önemi doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeyleri nedir?
2. Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeyleri değişkenlere göre (Cinsiyet, sınıf düzeyi, iş deneyimi, ve akademik başarı düzeyi) farklılaşmakta mıdır?
3. Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik becerilerine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik öz yeterliklerine ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleği açısından girişimcilik becerilerinin önemine ilişkin görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma karma yöntem deseni olarak yapılandırılmıştır. Karma yöntem araştırmalarının tasarlanması sürecinde dinamik bir yaklaşım temelinde mevcut tipolojiden uygun bir yöntemin seçilmesi yerine; araştırma deseninin çoklu bileşenleri arasındaki bağıntı üzerinde duran bir desen sürecini temele almaktadır (Maxwell ve Loomiss, 2003). Araştırmanın karma yöntem seçilmesinin nedenleri; çeşitliliğin sağlanması ve daha geniş geçerliliğin sağlanması böylelikle bulguların karşılıklı olarak doğrulanması, çeşitlendirilmesi ve birleştirilmesidir (Creswell, 2009; Creswell ve Plano Clark, 2011; Morse ve Niehou, 2009) Araştırmanın karma yöntem desen türünün belirlenmesinde öncelikle nitel ve nicel araştırmaların önceliğinin belirlenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırma probleminin cevaplandırılmasında her iki yöntem (nitel/nicel) eşit önceliğe sahiptir. Karma yöntemler için geçerli olan zamanlama konusunda ise bu araştırmada araştırmacı tarafından araştırmanın tek bir aşamasında nicel ve nitel aşamaların ikisini de uygulamasıyla gerçekleşen eş zamanlama söz konusudur. Bu sebeple araştırma probleminin tek ve geniş çerçeveden anlaşılmasının sağlanması ve birleştirme yapılarak yorumlanması için eş zamanlı karma yöntem deseni kullanılmıştır. Bu desen bir problem durumunun hem nicel hem de nitel olarak verileri toplamada ve analiz etmede eşit değere sahip olduğunda, kısıtlı zaman dilimi söz konusu olduğunda kullanılmaktadır (Creswell, 2017; Ivankova ve Kawamura, 2010; Silverman, 2013). Her bir yaklaşımdan gelen sonuçların esas alındığı çıkarımlar, çalışmanın sonunda meta-çıkartım oluşturmak için birleştirilir (Teddle ve Tashakkori, 2006). Şekil 1’de eş zamanlı karma desen grafiksel örnekleme sunulmuştur.

Şekil 1: Eş zamanlı karma desen grafiksel örnekleme (Teddle ve Tashakkori, 2006)

Şekil 1’de görüldüğü üzere araştırmada eş zamanlı olarak nicel ve nitel verilerin toplandığı, ayrı nitel ve nicel verilerin analizlerinin yapıp iki veri grubunun karşılaştırılarak, ilişkilendirilerek yorumlandığı eş zamanlı karma yöntem deseni kullanılmıştır. Araştırmanın nicel bölümü, var olan durumu olduğu şekliyle betimlemeyi hedefleyen tarama modeli olarak yürütülmüştür (Büyükoztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2011; Karasar, 2014). Bu kapsamda sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik becerileri ile ilgili durumların farklı değişkenlere göre incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın nitel bölümü olgu bilim (fenomenoloji) çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Olgu bilim katılımcıların bakış açısından anlam toplamayı amaçlayan, tümevarımsal yöntem ile verileri bütüncül bir yaklaşımla ayrıntılı bir şekilde sunan bir yaklaşımdır (Patton, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Fenomenolojik araştırma ise betimleyici ile yorumlayıcı olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmaktadır (Ersoy, 2016). Bu doğrultuda araştırmada sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik becerilerine ilişkin kavram yapısının özü ortaya konmaya çalışıldığı için nitel bölümde betimleyici fenomenolojik desen kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem/Çalışma Grubu

Sınıf öğretmeni adaylarının oluşturduğu çalışma evreninden nicel ve nitel verileri toplamak üzere bir örneklem bir de çalışma grubu oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklem grubunu, 2019-2020 öğretim yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Bölümü’nün 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim görmekte olan sınıf öğretmeni adayları arasından seçkisiz seçim yöntemiyle belirlenen 224’ü kadın, 51’i erkek toplam 275 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın nicel verisinin toplandığı katılımcılara ait demografik bulgular Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1: Katılımcı sınıf öğretmeni adaylarına ait demografik özellikler

Özellik	Grup	f	%
Cinsiyet	Kadın	224	81.5
	Erkek	51	18.5
Sınıf düzeyi	1	54	19.6
	2	69	25.1
	3	67	24.4
	4	85	30.9
İş deneyimi	Var	133	48.4
	Yok	142	51.6
Akademik başarı düzeyi	1.00-2.00	15	5.5
	2.00-3.00	157	57.1
	3.00-4.00	103	37.5

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun kadın öğretmen adaylarından oluştuğu görülmektedir. En fazla katılımcı dördüncü sınıflardan olurken, diğer sınıf düzeylerinden benzer sayılardan katılımcının çalışmaya katıldığı söylenebilir. Aday öğretmenlerin yaklaşık onda altısının (%57) ise akademik başarı düzeyinin 2.00 ile 3.00 arasında olduğu görülmektedir.

Araştırmanın çalışma grubu ise, araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme sorularının yöneltileceği, Covid-19 pandemi süreci nedeniyle yüz yüze görüşmeler yerine çevrimiçi ortamda görüşme sorularını yanıtlamıştır. Sınıf eğitimi bölümü 4. sınıf öğrencileri arasından, nitel araştırma geleneği içinde gelişen amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen 7'si erkek, 13'ü kadın olmak üzere 20 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın nitel verisinin toplandığı katılımcılara ait demografik bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2: Görüşme sorularını yanıtlayan katılımcılara ait demografik özellikler

Kod	Cinsiyet	İş Deneyimi	Akademik Başarı
K1	Kadın	Yok	2.00-3.00
K2	Kadın	Yok	2.00-3.00
K3	Kadın	Yok	2.00-3.00
K4	Erkek	Yok	3.00-4.00
K5	Erkek	Yok	2.00-3.00
K6	Kadın	Yok	2.00-3.00
K7	Kadın	Yok	2.00-3.00
K8	Kadın	Yok	3.00-4.00
K9	Kadın	Yok	2.00-3.00
K10	Kadın	Yok	1.00-2.00
K11	Kadın	Var	2.00-3.00
K12	Kadın	Yok	2.00-3.00
K13	Erkek	Var	2.00-3.00
K14	Erkek	Var	3.00-4.00
K15	Erkek	Var	3.00-4.00
K16	Erkek	Var	3.00-4.00
K17	Erkek	Var	3.00-4.00
K18	Kadın	Yok	3.00-4.00
K19	Kadın	Var	2.00-3.00
K20	Kadın	Yok	2.00-3.00

Tablo 2'deki bulgulara göre, görüşme yapılan katılımcıların 7'sinin erkek, 13'ünün ise kadın sınıf öğretmeni adayı olduğu, 7 tanesinin iş deneyimi bulunurken, 13'ünün ise daha önce herhangi bir işte çalışmadıkları, iş deneyimi bulunanlardan 2'sinin kadın, 5'inin ise erkek olduğu, genel olarak akademik başarı seviyelerinin de 2.00 ile 3.00 arasında dağıldığı söylenebilir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri nicel ve nitel olmak üzere 2 ayrı veri toplama aracı ile toplanmıştır.

2.3.1. Girişimcilik Ölçeği

Öğretmen Adaylarına Yönelik Girişimcilik Ölçeği (ÖAYGÖ), Devci ve Çepni (2015) tarafından geliştirilmiştir. 5 alt boyuttan meydana gelen ölçeğin alt ölçeklerde faktör yük değerleri .51 ve .79, madde toplam korelasyonları .35 ve .68 aralığında farklılık göstermektedir. Alt ölçeklere dair en küçük öz değer 3.00 ve en küçük varyans oranı ise %41 olarak tespit edilmiştir. Beş faktörlü yapı, DFA sonucunda Ki-kare, RMSEA, CFI, NNFI, RMR, NFI, AGFI, GFI ve SRMR uyum indeksleri göz önünde bulundurularak doğrulanmıştır. Araştırmanın güvenilirliği Cronbach Alpha ve test-tekrar test tekniği ile sağlanmış, analizler sonucunda; en düşük Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .77, test-tekrar test tekniği için ise en düşük korelasyon katsayısı .66 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara bağlı olarak *risk alma, yenilikçi olma, kendine güven, fırsatları görme ve duygusal zekâ* alt boyutlarından oluşan ÖAYGÖ'nün geçerli ve güvenilir olduğu söylenebilir.

2.3.2. Görüşme Formu

Araştırmanın nitel verilerini toplamak amacıyla araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış bir görüşme formu geliştirilmiştir. Form, katılımcıların girişimcilik becerileri konusundaki görüşlerini ortaya çıkarmaya dönük 15 soru içermektedir. Görüşme formu üç aşamada geliştirilmiştir. İlk aşamada öncelikle ilgili alan yazın detaylı bir biçimde incelenmiş, alan uzmanlarıyla görüşmeler yapılmış ve oluşan deneyimle 18 maddelik görüşme madde havuzu oluşturulmuştur. İkinci aşamada madde havuzunda yer alan maddeler alan uzmanı dört öğretim üyesi ile Ölçme ve Değerlendirme alan uzmanı iki öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan gelen dönütlere göre taslak form oluşturulmuştur. Taslak formu dil bilim uzmanlarının incelemesine sunulmuş, onlardan gelen geribildirimler ışığında soru kökleri üzerinde düzenlemeler yapılmıştır. Üçüncü aşamada çevrimiçi ortamda iki kişinin kullanımına sunulmuş pilot uygulama yapılmış ve formun soruları test edilmiştir. Pilot uygulamadan elde edilen verilerin çözümlenmesi sonucunda görüşme formuna 15 soruluk son biçimi verilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri nitel ve nicel olmak üzere iki aşamada toplanmıştır. Nicel verinin toplanması için Girişimcilik ölçeği kullanılmıştır. Veriler ilgili veri toplama aracı kullanılarak Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin 2019-2020 eğitim öğretim yılının güz döneminde, Eğitim Fakültesi'nin Sınıf Eğitimi Bölümü'nde öğrenim gören sınıf öğretmeni adaylarının katılımıyla toplanmıştır. Nitel verinin toplanması için ise 15 sorudan oluşan, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Hazırlanan görüşme formu Covid-19 pandemi süreci nedeniyle çevrimiçi ortamda katılımcılarla gerçekleştirilmiş, bilgisayar ortamında kayıt altına alınmış ve düzenlenmiştir. Katılımcıların çevrimiçi ortamdaki görüşleri araştırmacı tarafından incelenerek her bir katılımcıya kod verilerek dökümleri alınmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada nicel ve nitel olmak üzere iki boyutta toplanmış olan veriler, farklı yöntemler ve teknikler ile çözümlenmiştir.

2.5.1. Nicel Verinin Analizi

Araştırmanın örnekleme Girişimcilik Ölçeği'nin uygulanması sonucunda elde edilen veriler çevrimiçi ortamda kayıt altına alınıp SPSS (26) istatistiksel analiz programı kullanılarak çözümlenmesi sağlanmıştır. Son uygulama öncesi ölçeklerin iç tutarlık katsayıları hesaplanarak güvenilirlik sınaması yapılmıştır. Güvenirlik testi sonucunda Girişimcilik Ölçeğine ait Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısı **0.882** olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ilişkin standardize edilmiş puanların hesaplanmasının ardından katılımcıların ölçekten elde etmiş oldukları ortalamalar incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle katılımcıların yanıtlarından yola çıkarak, katılımcıların ölçekten elde etmiş oldukları ortalamaların normallik varsayımları sınanmıştır. Bu amaçla Kolmogorov-Smirnov testleri yapılmıştır. Bu teste ilişkin elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3: Girişimcilik ölçeği ve alt boyutlarının normallik tablosu

Girişimcilik Ölçeği ve Alt Boyutları	Kolmogorov-Smirnov		
	Değer	sd	p
Risk Alma	.074	275	.001
Fırsatları Görme	.089	275	.000
Kendine Güven	.100	275	.000
Duygusal Zeka	.078	275	.000
Yenilikçi Olma	.073	275	.001
Girişimcilik Ölçek Bütünü	.042	275	.200*

p<0.05*

Analiz sonucuna göre kişi sayısı 50'den fazla olduğu için Kolmogorov-Smirnov p değerlerine bakılmıştır. Tüm alt boyutların p değerleri p<0.05'ten küçük olduğu için normal dağılım göstermezken, girişimcilik ölçek bütünü'nün toplam p değeri p>0.05'den (p=0.200) büyük olduğu için normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Buna dayalı olarak girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin karşılaştırmalarda parametrik olmayan testler (Mann Whitney

U, Kruskal Wallis) yapılırken, ölçek bütününe ilişkin karşılaştırmalarda ise parametrik testler (Bağımsız örneklem t-testi, ANOVA) yapılmıştır.

2.5.2. Nitel Verinin Analizi

Katılımcı sınıf öğretmeni adaylarıyla yapılan çevrimiçi görüşmelerde toplanan veriler elektronik ortamda MaxQda 2020 programı aracılığıyla çözümlenerek dökümleri alınmıştır. Google Form üzerinde yapılan görüşmelerin dökümleri farklı birine incelenilerek tutarlılık test edilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen görüşmeler gönüllülüğe dayalı olarak yapılmış ve veriler bilgisayar ortamında raporlaştırılırken her bir katılımcının onayı alınarak araştırmanın *inandırıcılığı* sağlanmıştır. *Aktarılabirliği* sağlamak amacıyla her görüşmeden önce araştırma sürecine ilişkin katılımcı kişilere bilgi verilmiştir. Görüşme formları içinde herhangi bir kısaltma ve düzeltme gibi işlemler yapılmamış, görüşme dökümleri çevrimiçi ortamda kayıt altına alınmıştır. Görüşme formları incelenirken katılımcılara ön kod olarak (K) verilmiştir. Çalışmada görüşme verisinin çözümlenmesinde tümevarım yaklaşımı benimsenerek, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik becerisine ilişkin görüşleri, tematik yaklaşımla incelenmiştir. Bu amaçla katılımcı görüşlerine dayalı olarak “girişimcilik kavramı”, “girişimcilik öz yeterliği” ve “girişimciliğin önemi” adlı 3 tema belirlenmiş ve veriler bu temalar altında incelenmiştir. İçerik analiziyle çözümlenen verinin sunulmasında, mümkün olduğunca sayısallaştırmadan kaçınılmış, katılımcı görüşleri üzerinde yalnızca sıklık (f) ve oran (%) değerleri verilmiştir. Yanı sıra her bir kategori ve tema ile ilişkili olarak grafikler hazırlanarak bulguların daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın alt problemleri dikkate alınarak sınıf öğretmeni adaylarına uygulanan Girişimcilik Ölçeği ve yine sınıf öğretmeni adaylarına uygulanan Görüşme Formunun analizine yönelik bulgulara yer verilecektir.

3.1. Katılımcıların Girişimcilik Düzeylerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci araştırma sorusu bağlamında sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeylerinin belirlenmesi amacıyla katılımcılara Girişimcilik Ölçeği uygulanmıştır. Ölçek verileri ilk olarak minimum ve maksimum değerler ile aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanarak çözümlenmiştir. Öğretmen adaylarının girişimcilik ölçeğine ilişkin yanıtlarından elde edilen bulgular Tablo 4’te verilmiştir:

Tablo 4: Girişimcilik ölçek bütünü ve alt boyut boyutlarının genel ortalama değerleri

Alt Boyutlar	N	Minimum	Maksimum	$\bar{x}$	SS
Risk Alma	275	15.00	35,00	27.01	3.44
Fırsatları Görme	275	21.00	45,00	36.05	4.40
Kendine Güven	275	13.00	35,00	27.88	3.33
Duygusal Zeka	275	15.00	40,00	32.51	3.89
Yenilikçi Olma	275	11.00	35,00	25.01	3.89
Girişimcilik Ölçek Bütünü	275	100.00	190,00	148.47	14.15

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların girişimcilik ölçeği genel ortalamasının 148.47 ± 14.15 olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik ölçek bütününe ait ortalamaların, orta değerlerin üzerinde olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle öğretmen adaylarının girişimcilik konusundaki kendilerine yönelik görüşlerinin yükseğe yakın düzeyde olduğu söylenebilir. Katılımcıların ölçek alt boyutlarından elde ettikleri ortalamalar incelendiğinde, ortalamaların risk alma boyutunda $\bar{x}=27.01 \pm 3.44$, fırsatları görme boyutunda $\bar{x}=36.06 \pm 4.40$, kendine güven boyutunda $\bar{x}=27.88 \pm 3.33$, duygusal zeka boyutunda $\bar{x}=32.51 \pm 3.89$ ve yenilikçi olma boyutunda $\bar{x}=25.01 \pm 3.89$ olduğu görülmektedir. Elde edilen analiz sonuçları doğrultusunda öğretmen adaylarının görüşlerine göre girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarından elde edilen ortalamaların, orta düzeyin üstünde olduğu görülmüştür.

3.2. Katılımcıların Girişimcilik Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci araştırma sorusu, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeylerinin belirli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, girişimcilik ölçek bütününe ilişkin verinin normal dağılım göstermesi nedeniyle, ölçek bütününden elde edilen ortalamaların çalışmadaki değişkenlere göre değişme durumunu incelemek için parametrik testler yapılmıştır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin verinin normallik varsayımını sağlayamaması nedeniyle de alt boyutlardan elde edilen ortalamaların değişkenlere göre farklılaşma durumunu ortaya çıkarmak için ölçek verilerine parametrik olmayan testler yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre elde edilen bulgular aşağıdaki gibi iki alt başlıkta sunulmuştur.

3.2.1. Girişimcilik Ölçeği Parametrik Karşılaştırmalar

Girişimcilik ölçek bütününden elde edilen ortalamaların çalışmanın değişkenlerine göre farklılaşma durumunu incelemek için, ikili küme karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t testleri, ikiden çok küme karşılaştırmalarında ise tek yönlü varyans analizleri yapılmıştır. Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik ölçek bütününden elde ettikleri ortalamaların cinsiyetlerine ve iş deneyimlerine göre farklılaşma durumlarını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgulara Tablo 5’de yer verilmiştir:

Tablo 5: Sınıf öğretmeni adaylarının cinsiyetlerine ve iş deneyimlerine göre girişimcilik ölçeği ortalamaları arasındaki farklar

Değişkenler	Grup	N	$\bar{X}$	SS	sd	t	p
Cinsiyet	Kadın	224	148.5848	14.13427	273	.284	.835
	Erkek	51	147.9608	14.29820			
İş Deneyimi	Var	133	149.2105	15.21565	273	.841	.039*
	Yok	142	147.7746	13.07013			

$p < 0.05^*$

Tablo 5’e göre, öğretmen adaylarının girişimcilik ölçek bütünü ortalamalarının cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p > 0.05$). Diğer taraftan iş deneyimi sahibi olmalarına göre katılımcıların girişimcilik becerilerinin istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaştığı gözlenmiştir ($t(273) = .841$, $p = .039$). Gözlenen farklılık iş deneyimi olan sınıf öğretmeni adayları lehinedir. Buna dayalı olarak iş deneyimi olan katılımcıların genel girişimcilik düzeylerinin, iş deneyimi olmayanlara göre bir miktar daha fazla olduğu söylenebilir. İkinci olarak, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik ölçek bütününden elde ettikleri ortalamaların sınıf düzeylerine göre farklılaşma durumlarını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Ulaşılan bulgulara Tablo 6’da yer verilmiştir:

Tablo 6: Girişimcilik ölçeğinin sınıf düzeyine göre ANOVA testi sonuçları

Sınıf Düzeyi	N	$\bar{X}$	SS	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
1	54	152.8333	13.85743	Gruplar Arası	2102.84	3	700.948	3.605	.014*
2	69	148.6232	15.14353						
3	67	144.4776	14.65498						
4	85	148.7176	12.31493	Gruplar İçi	52685.64	271	194.412		
Toplam	275	148.4691	14.14065	Genel	54788.48	274			

$p < 0.05^*$

Tablo 6’ya göre, öğretmen adaylarının girişimcilik ölçek bütünü ortalamalarının sınıf düzeylerine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde farklılaştığı gözlenmiştir ($F: 3.605$, $p = .014$). Gözlenen farkın kaynağını incelemek amacıyla yapılan çözümlenmelerde, girişimcilik ölçek bütününe ilişkin gözlenen farklılığın birinci sınıf öğrencilerinin ortalamaları ile üçüncü sınıfların ortalamaları arasındaki farklılıktan kaynaklandığı, diğer bir ifadeyle birinci sınıf öğrencilerinin girişimcilik konusundaki genel görüş düzeylerinin üçüncü sınıf öğrencilerine göre bir

miktar daha olumlu olduğu söylenebilir. Katılımcıların girişimcilik ölçek bütününden elde ettikleri ortalamaların akademik başarı düzeylerine göre farklılaşma durumun belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Ulaşılan bulgulara Tablo 7’de yer verilmiştir:

Tablo 7: Girişimcilik ölçeğinin akademik başarı düzeyine göre ANOVA testi sonuçları

Akademik Başarı	N	$\bar{X}$	SS	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ort.	F	p
1.00-2.00	15	140.67	16.24	Gruplar Arası	1016.848	2	508.424	2.572	.078
2.00-3.00	157	148.56	14.01						
3.00-4.00	103	149.47	13.81	Gruplar İçi	53771.640	272	197.690		
Toplam	275	148.47	14.14	Genel	54788.487	274			

$p < 0.05^*$

Tablo 7’deki bulgulara dayalı olarak, öğretmen adaylarının girişimcilik ölçek bütünü ortalamalarının akademik başarı düzeylerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşmadığı söylenebilir ($p > 0.05$).

3.2.2. Girişimcilik Ölçeği Non-parametrik Karşılaştırmalar

Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarından elde ettikleri ortalamaların kişisel özelliklere farklılaşma durumunu incelemek için, ikili küme karşılaştırmalarında Mann Whitney U, ikiden çok küme karşılaştırmalarında ise Kruskal Wallis H testleri yapılmıştır. Öğretmen adaylarının girişimcilik ölçeğinin boyutlarından elde ettikleri ortalamaların cinsiyetlerine göre farklılaşma durumlarını belirleyebilmek için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgulara Tablo 8’de yer verilmiştir:

Tablo 8: Girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarının cinsiyet değişkenine göre Mann Whitney U testi sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Risk Alma	Kadın	224	133.17	29830.50	4630.500	.034*
	Erkek	51	159.21	8119.50		
Fırsatları Görme	Kadın	224	138.79	31088.50	5535.500	.730
	Erkek	51	134.54	6861.50		
Kendine Güven	Kadın	224	140.43	31456.00	5168.000	.286
	Erkek	51	127.33	6494.00		
Duygusal Zeka	Kadın	224	143.49	32141.50	4482.500	.016*
	Erkek	51	113.89	5808.50		
Yenilikçi Olma	Kadın	224	136.95	30677.50	5477.500	.646
	Erkek	51	142.60	7272.50		

$p < 0.05^*$

Tablo 8’e göre, adayların risk alma ($U:4630.50, p = .034$) ve duygusal zeka ($U:4482.50, p = .016$) alt boyutlarından elde ettikleri ortalamalar cinsiyetlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşırken, fırsatları görme, kendine güven, yenilikçi olma alt boyutlarındaki ortalamalarının ise cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır. Gözlenen farklılıklar risk alma konusunda erkek öğretmen adayları, duygusal zeka konusunda da kadın öğretmen adayları lehinedir. Bu bulgulara dayalı olarak, erkek sınıf öğretmeni adaylarının risk alma davranışları göstermede kadın adaylardan daha istekli oldukları, kadın öğretmen adaylarının ise duygusal zeka konusundaki eğilimlerinin erkek adaylardan daha güçlü olduğu izlenimi edinilmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarından elde ettikleri ortalamaların iş deneyimleri bulunup bulunmadığına göre farklılaşma durumlarını belirlemek amacıyla Mann Whitney U testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgulara Tablo 9’da yer verilmiştir:

Tablo 9: Girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarının iş deneyimi değişkenine göre Mann Whitney U testi sonuçları

Alt Boyutlar	İş Deneyimi	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Risk Alma	Var	133	147.99	19683.00	8114.000	.043*
	Yok	142	128.64	18267.00		
Fırsatları Görme	Var	133	138.35	18401.00	9396.000	.943
	Yok	142	137.67	19549.00		
Kendine Güven	Var	133	136.99	18220.00	9309.000	.838
	Yok	142	138.94	19730.00		
Duygusal Zeka	Var	133	131.90	17542.50	8631.500	.217
	Yok	142	143.71	20407.50		
Yenilikçi Olma	Var	133	148.02	19686.50	8110.500	.042*
	Yok	142	128.62	18263.50		

p<0.05*

Tablo 9'daki bulgular incelendiğinde, katılımcıların risk alma (U:8114.00, $p = .043$) ve yenilikçi olma (U:8110.50, $p = .042$) alt boyutlarından elde ettikleri ortalamalar iş deneyimlerinin olup olmaması durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaşırken, fırsatları görme, kendine güven ve duygusal zeka alt boyutlarındaki ortalamalarının ise iş deneyimi durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir. Görülen farklılıklar risk alma ve yenilikçi olma konusunda iş deneyimi olan öğretmen adayları lehinedir. Bu bulgulara dayalı olarak, iş deneyimi olan sınıf öğretmeni adaylarının risk alma ve yenilikçi olma davranışları göstermede iş deneyimi olmayan adaya göre daha eğilimli oldukları, diğer bir ifadeyle daha önce bir işte çalışmış olanların daha kolay risk alma ve yeniliğe açık olmada iş deneyimi olmayanlara göre daha avantajlı konumda oldukları söylenebilir. Katılımcıların sınıf düzeyleri ile girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarındaki ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Ulaşılan bulgulara Tablo 10'da yer verilmiştir:

Tablo 10: Girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarının sınıf düzeyi değişkenine göre Kruskal Wallis-H testi sonuçları

Alt Boyutlar	Sınıf	N	Sıra Ortalaması	H	P	Fark
Risk Alma	1	54	147.64	2.582	.461	
	2	69	140.21			
	3	67	125.47			
	4	85	139.96			
Fırsatları Görme	1	54	167.25	14.403	.002*	1-2: Duygusal Zekâ
	2	69	143.93			1-3: Fırsatları Görme, Duygusal Zeka
	3	67	113.41			
	4	85	133.99			
Kendine Güven	1	54	155.10	4.767	.190	
	2	69	142.49			
	3	67	125.14			
	4	85	133.63			
Duygusal Zeka	1	54	175.75	23.905	.000*	2-3: Fırsatları Görme, Duygusal Zeka
	2	69	141.03			
	3	67	105.09			
	4	85	137.50			
Yenilikçi Olma	1	54	130.44	.650	.885	3-4: Duygusal Zeka
	2	69	139.86			
	3	67	138.42			
	4	85	140.96			

p<0.05*

Tablo 10'a göre, katılımcı sınıf öğretmeni adaylarının fırsatları görme (H: 1.,403, sd=3, p<.01) ve duygusal zeka (H: 23.905, sd=3, p<.01) konusundaki ortalamalarının sınıf düzeylerine göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Diğer taraftan risk alma, kendine güven ve yenilikçi olma konusundaki ortalamalarının ise sınıf düzeylerine göre farklılaşmadığı gözlenmiştir. Ölçümlerde gözlenen farklılığın hangi gruplar arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan ikili karşılaştırma testleri sonucunda, fırsatları görme konusunda gözlenen farklılığın 1>3, 1>4 ve 2>3 sınıfların ortalamaları arasındaki farklılıktan kaynaklandığı ve farklılığın birinci ve ikinci sınıflar lehine olduğu görülmüştür. Buna dayalı olarak birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin fırsatları görme konusunda üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden daha avantajlı konumda oldukları söylenebilir. Duygusal zeka konusunda gözlenen farklılığın hangi gruplar arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla uygulanan ikili karşılaştırma testleri sonucunda, gözlenen farklılıkların 1>2, 1>3, 1>4, 2>3 ve 4>3 sınıfların ortalamaları arasındaki farklılıktan kaynaklandığı görülmektedir. Bulgulara dayalı olarak sınıf son sınıflar hariç olmak üzere, sınıf düzeyi arttıkça duygusal zeka konusunda azalma eğilimi gösterdikleri izlenimi edinilmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarından elde ettikleri ortalamaların akademik başarı seviyelerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Tablo 11'de Kruskal Wallis testi yapılmıştır.

Tablo 11: Girişimcilik ölçeğinin alt boyutlarının akademik başarı değişkenine göre Kruskal Wallis-H testi sonuçları

Alt Boyutlar	Akademik Başarı	N	Sıra Ortalaması	H	p	Fark			
Risk Alma	1.00-2.00	15	124.63	.503	.777	1.00-2.00/2.00-3.00 Yenilikçi Olma			
	2.00-3.00	157	137.87						
	3.00-4.00	103	140.15						
Fırsatları Görme	1.00-2.00	15	123.80	.509	.775		1.00-2.00/3.00-4.00 Yenilikçi Olma		
	2.00-3.00	157	138.82						
	3.00-4.00	103	138.81						
Kendine Güven	1.00-2.00	15	131.80	2.164	.339			1.00-2.00/3.00-4.00 Yenilikçi Olma	
	2.00-3.00	157	132.64						
	3.00-4.00	103	147.07						
Duygusal Zeka	1.00-2.00	15	108.77	2.159	.340				1.00-2.00/3.00-4.00 Yenilikçi Olma
	2.00-3.00	157	139.56						
	3.00-4.00	103	139.88						
Yenilikçi Olma	1.00-2.00	15	73.07	12.565	.002*	1.00-2.00/3.00-4.00 Yenilikçi Olma			
	2.00-3.00	157	136,25						
	3.00-4.00	103	150,12						

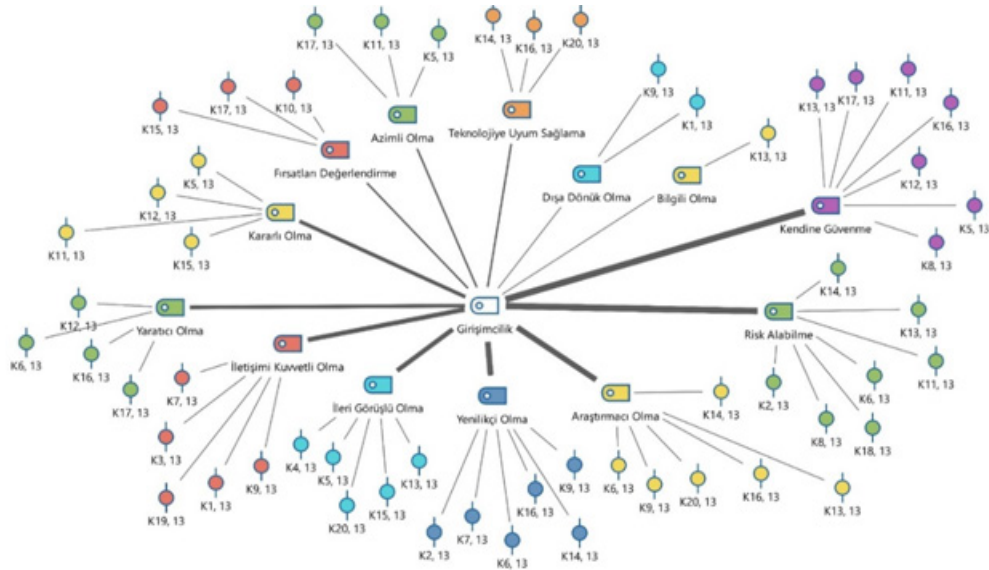
p<0.05*

Tablo 11'deki bulgulara göre, katılımcı öğretmen adaylarının yenilikçi olma (H: 12.565, sd=2, p = .01) alt boyutundan elde ettikleri ortalamalar akademik başarı durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Görülen farklılıkların hangi akademik başarıya sahip katılımcıların ortalamaları arasındaki farklılıktan kaynaklandığını belirlemek amacıyla ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, gözlenen farklılık akademik başarısı 1.00-2.00 arası olan katılımcılar ile 2.00-3.00 ve 3.00-4.00 arası olan katılımcıların ortalamaları arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Hesaplanan farklılıklar en düşük ortalamaya sahip olan

katılımcılar aleyhinedir. Burada dikkat çeken bir konu da akademik başarı düzeyi arttıkça öğretmen adaylarının yenilikçi olma konusundaki görüşlerinin de pozitif yönde artma eğiliminde olmasıdır.

3.3. Katılımcıların Girişimcilik Becerisine İlişkin Görüşleri

Sınıf öğretmeni adaylarının görüşme formuna verdikleri yanıtlarının analizi doğrultusunda oluşturulan ilk tema “girişimcilik becerileri” temasıdır. Bu temada sınıf öğretmeni adayları girişimcilik becerilerine yönelik *kendine güvenme, risk alabilme, araştırmacı olma, yenilikçi olma, ileri görüşlü olma, iletişimi kuvvetli olma, yaratıcı olma, kararlı olma, fırsatları değerlendirme, azimli olma, teknolojiye uyum sağlama, dışa dönük olma ve bilgili olma* kodlarını üretmişlerdir. Girişimcilik becerileri temasına ilişkin görüş bildiren sınıf öğretmeni adaylarının görüşme dökümlerinden yararlanılarak Şekil 2’deki grafik oluşturulmuştur.

Şekil 2. Girişimcilik becerileri temasında oluşturulan kodlar ve görüş bildiren sınıf öğretmeni adayları

Şekil 2 incelendiğinde, girişimcilik temasında katılımcıların oluşturdukları kodlar görüş yoğunluklarına göre kendine güvenme, risk alabilme, araştırmacı olma, yenilikçi olma, ileri görüşlü olma, iletişimi kuvvetli olma, yaratıcı olma, kararlı olma, fırsatları değerlendirme, azimli olma, teknolojiye uyum sağlama, dışa dönük olma ve bilgili olma biçiminde sıralanmaktadır.

Girişimcilik becerileri temasıyla ilgili olarak katılımcıların en fazla görüşlerini ifade ettikleri konu kendine güvenmedir. Bu konuda K11 kodlu katılımcı “... Kendine inanmalı özgüveni yüksek olabilmelidir.” biçiminde görüşünü ifade ederken, K8 kodlu katılımcı da “*Cesareti, sosyal, özgüveni yüksel ve kendinden emin olmalıdır.*” şeklinde düşüncesini belirtmiştir. K5 kodlu katılımcının kendine güvenme konusundaki düşüncesi şöyledir: “*Kararlı disiplinli ve kendisine güvenmesi gerekiyor.*” Görüş yoğunluğu bakımından ikinci olarak risk alabilme kodu oluşturulmuş ve bu kod ile ilgili katılımcılar tarafından “... risk almaktan çekinmeyen insanlar girişimci insanlardır.” (K13), “... ve nihayetinde her girişimcilik girişimi başarı ile sonuçlanmıyor. Bu sebeple risk almayı öğreneceksin. Bence bu özellikleri taşıyabilen kişilerin girişimci olma ve başarılı olma şansları bulunuyor.” (K14) şeklinde görüş belirtilmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının görüş yoğunluğu bakımından üçüncü olarak üretilen araştırmacı olma koduna yönelik ise K13 kodlu katılımcının düşüncesi şöyledir: “*Bence girişimci olmak demek her şeyden önce ... yeterli bilgiye sahip olan ... insanlar girişimci insanlardır. Çünkü bu kişiler ileri görüşlülüklerini kullanarak yeni bir atılım gerçekleştirmeye yakın olan insanlardır. Ben öğretmenlerinde bu becerilere sahip olması gerektiğini çünkü geleceğin girişimci bireylerini de öğretmenlerin yetiştireceğini biliyorum.*”

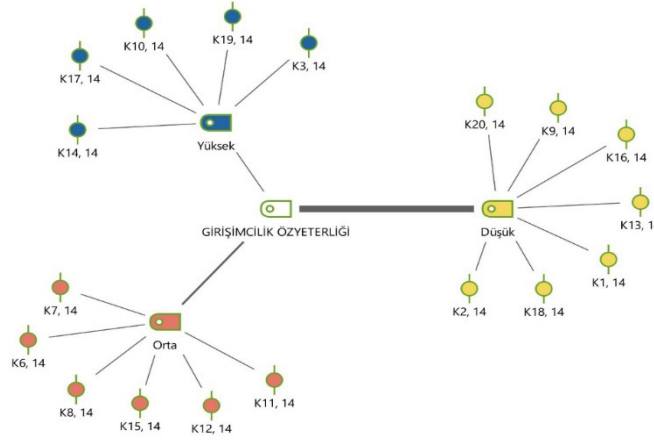
Katılımcıların girişimcilik temasında ürettiği diğer kodlara ilişkin doğrudan alıntı örnekleri şu şekildedir:

“*Bana kalırsa girişimci bir öğretmen önce araştırmaya meraklı, teknolojiye hakim ve ileri görüşlü olmalıdır.*”

Bu sayede öğrencilerine ders içi etkinliklerde hem önemli katkılar sağlayacağı gibi hem de onların girişimcilik algılarında önemli farkındalıklar yaratacağıdır.” (K20). “... Girişimcilik ... yaratıcılık özelliklerine sahip ve araştırmacı ruhlu kişilerin girişimci kişiler olduğunu ve girişimci bir sınıf öğretmenin de bu özellikleri taşıması gerektiğini düşünüyorum.” (K16). “... kesinlikle kararlı bir şekilde kitlendiği hedef için çalışabilecek ... kişiler girişimci olabilecektir. Girişimci sınıf öğretmenleri adaylarının da bu özelliklere sahip olmalarını ve öğrencilerine aktarmaları gerektiğini düşünüyorum.” (K15). “Girişimcilik özellikle son zamanlarda çok sık duyduğum ve hakkında bilgi sahibi olmak için araştırmalar yaptığım bir konuydu. Çünkü mesleğime de katkı sağlayacağını düşünüyorum. Yaptığım araştırmalar neticesinde vardığım sonuç ise şu. Girişimci olabilmek için öncelikle yeni teknolojiye uyum sağlayıp ve yenilikleri takip edecek bu imkanlardan geri kalmayacaksınız.” (K14). “Bence girişimcilik daha çok fırsatları görüp ve o fırsatları değerlendirmek ile ilgili. Girişimci bir öğretmen önüne çıkan her fırsatı iyi değerlendirebilmeli.” (K10).

3.4. Katılımcıların Girişimcilik Öz Yeterliğine İlişkin Görüşleri

Sınıf öğretmeni adaylarının görüşme formuna verdikleri yanıtlarının analizi doğrultusunda oluşturulan ikinci tema “girişimcilik öz yeterliği” temasıdır. Bu temaya ilişkin aday sınıf öğretmenlerinin görüşme dökümlerinden yararlanılarak oluşturulan kodlar Şekil 3’de verilmiştir:

Şekil 3. Girişimcilik öz yeterliği temasında oluşturulan kodlar ve görüş bildiren sınıf öğretmeni adayları

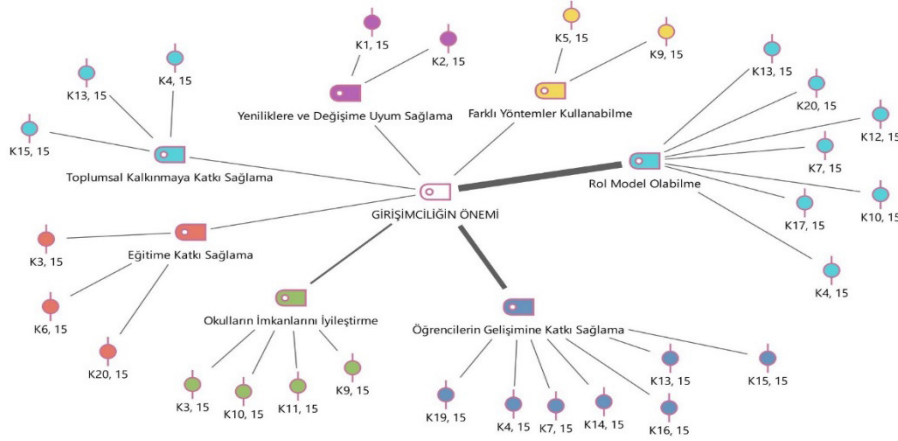
Şekil 3 incelendiğinde, *girişimcilik öz yeterliği temasında* katılımcıların *düşük, orta ve yüksek* kodlarını oluşturdukları görülmektedir. Yüksek düzey öz yeterlik için 5, orta düzey öz yeterlik için 6, düşük düzey öz yeterlik için ise 9 katılımcının görüş belirttiği görülmektedir. Bu bulgulara dayalı olarak katılımcıların büyük çoğunluğu girişimcilik konusundaki öz yeterliklerinin düşük düzeyde olduğunu belirtmektedir. Girişimcilik öz yeterliğinin “düşük” olarak kodlandığı katılımcılar genel olarak kendilerini girişimcilik konusunda ya yetersiz ya da az düzeyde yeterli olarak görmektedirler. Örnek olarak K5 kodlu katılımcı girişimcilik öz yeterliği konusunda kendisini “biraz yetersiz” olarak nitelerken, K9 kodlu katılımcı da öz yeterliğin düşüklüğünün nedenlerini şöyle sıralamaktadır: “Ben yeteri kadar girişimci olduğumu düşünmüyorum, 5 üzerinden kendime 1 puan veririm. Çünkü öğrenciyiz ve maddi kaygılarımız ön planda, maddi olarak yetersiz durumdayız. Bir öğretmen bir müzik aleti çalmalı, yurtdışı deneyimi olmalıdır, bilgisayar ve internet imkânı olmalıdır. Bilgisayarım olmadığı için zorlandım ve çeşitli kurslara gidemedim.” Girişimcilik öz yeterliğini düşük gören katılımcıların görüşme dökümlerinden doğrudan alınan ifade örnekleri şöyledir: “Ben teknoloji ve yeniliklere meraklı olan ve araştırmacı ruhlu insan olduğumu düşünüyorum. Ancak girişimcilik konusunda kendimi yeterli görmüyorum. Çünkü daha önce bu konuda hiç tecrübem bulunmadı.” (K13). “Ben bu konuda okullarda yeterli eğitimin verilmediğini düşünüyorum. Kendi araştırmalarımla edinebildiğim bilginin ise kısıtlı olduğunu biliyorum. Girişimci olmak çok isterdim ama açıkçası kendimi yetersiz görüyorum. Sayısal bir oran vermek gerekirse 5 üzerinden 1,5-2 diyebilirim.” (K16). “Bunu test edebilmem için yaparak yaşayarak öğrenmem gerekir. Teori ve uygulama arasında belirgin farklar olduğunu biliyoruz. Ama yine de eğitimde girişimciliğimin düşük olduğunu söyleyebilirim. Yaşamın belli yerlerinde iyi bir girişimci olabilirsiniz ancak bunu eğitime ne oranda uyarlayabileceğiniz elzemdir. Bu yönde üniversitelerde uygulama dersleri konulabilir.” (K20)

Girişimcilik öz yeterliğinin “orta” olarak kodlandığı katılımcılar kendilerini tam anlamıyla girişimci olarak görmemekle birlikte bu konuda çaba sarf ettiklerini ya da bu konuya yoğunlaştıklarında başarılı olacaklarını ifade etmektedirler. K8 kodlu katılımcı örnek olarak “*Tam anlamıyla girişimci olduğumu söylemem fakat kendimi cesaretlendirip girişimci olma yolunda gidiyorum.*” derken, K11 kodlu katılımcı ise doğrudan orta düzeyde olduğuna ilişkin düşüncesini şöyle anlatmaktadır: “*Orta düzeyde diyebilirim. Ancak tabii ki durum ve koşullara göre imkânları kullanmaya çalışırım. İnanıyorum bir çalışma varsa elimden geleni yaparım. Veli ve öğrenci üzerinde etkili olmanın da önemini düşünürsek güven duygusunu vererek destek alabilirim. Girişimciliğin biraz da liderlikle ilgili olduğunu düşünüyorum ve liderlik özelliklerinin çok daha baskın olan kişilerin daha aktif olarak yapabileceği düşüncesindeyim.*”. K15 kodlu katılımcı ise girişimcilğe heves duyduğunu bununla birlikte pratikte kimi konularda desteğe gereksinim duyduğunu ifade etmektedir: “*Girişimcilik üzerinde hevesim var. Teoride mümkün olduğu kadar kendimi geliştirmeye çalıştım ancak uygulama yönünde kendimi hazır hissetmiyorum. O yüzden orta diyebilirim.*”

Girişimcilik öz yeterliğinin “yüksek” düzeyde olduğunu düşünen katılımcılar da bulunmaktadır. Örnek olarak K10 kodlu katılımcının düşüncesi gösterilebilir: “*Ben girişimcilik özelliğimin çok yüksek olduğunu düşünüyorum. İleride mesleğimi yaparken de bu yönümün öne çıkacağını birçok işe girişeceğime inanıyorum.*” Benzer şekilde K14 kodlu öğretmen adayı yüksek düzeyde girişimcilğe sahip olduğu görüşündedir: “*Girişimcilik düzeyimin yüksek olduğunu düşünüyorum. Bu konuda ilgim olduğu için geçtiğimiz senelerde girişimcilik seminerlerine katılıp sertifika aldım ve ufak çapta da olsa bu konuda belirli çalışmalara katıldım. O yüzden kendime güveniyorum ve gerektiğinde bu konularda risk alabileceğimi düşünüyorum.*” K19 kodlu katılımcı ise deneyimlerine dayalı olarak girişimcilik öz yeterliğinin yüksek düzeyde olduğunu şöyle ifade etmektedir: “*Gerek giriştiğim projeler gerekse katıldığım etkinlikler bağlamında girişimcilik beceri düzeyimin akranlarıma oranla yüksek olduğunu düşünüyorum.*”

3.5. Katılımcıların Girişimciliğin Önemine İlişkin Görüşleri

Sınıf öğretmeni adaylarının görüşme formuna verdikleri yanıtlarının analizi doğrultusunda oluşturulan üçüncü tema “girişimciliğin önemi” temasıdır. Bu temaya ilişkin sınıf öğretmeni adaylarının görüşme dökümlerinden yararlanılarak oluşturulan kodlar Şekil 4’de verilmiştir:

Şekil 4. Girişimciliğin önemi temasında oluşturulan kodlar ve görüş bildiren sınıf öğretmeni adayları

Şekil 4 incelendiğinde, girişimciliğin önemi temasında katılımcıların rol model olabilme (9), öğrencilerin gelişimine katkı sağlama (7), okulların imkânlarını iyileştirme (4), toplumsal kalkınmaya katkı sağlama (3), eğitime katkı sağlama (3), farklı yöntemler kullanabilme ve yeniliklere ve değişime uyum sağlama (2) kodlarını oluşturdukları görülmektedir. Oluşturulan kodlara bakıldığında sınıf öğretmeni adaylarının girişimciliğin önemini daha çok öğrencilere rol model olabilme koduyla ilişkilendirdikleri görülmektedir. Bu konuda K8 kodlu aday öğretmen, sınıf ortamında öğretmenlerin öğrencilerine rol model olmalarını önerirken “... Çünkü bir öğretmenin girişimci olması demek dolaylı olarak öğrenciyi etkileyeceği için öğretmenin de çocuklara rol model olarak girişimci olması gerekir.”, K10 kodlu sınıf öğretmeni adayı da benzer görüştedir: “... Tabii ki de önemlidir. Öğretmenler

girişimci ruha sahip olmalıdır çünkü girişimci bir öğretmen aynı zamanda girişimci çocuklar demek. Öğretmen girişimcilik becerisi ile okulundaki birçok eksikliği girişimleriyle çözebilir. Bu beceriye sahip olmazsa mesleklerinde de pasif kalırlar.”. K13 kodlu öğretmen adayı da diğer arkadaşları gibi düşünmektedir. Bu öğretmen adayının düşünceleri bir yönüyle diğer öğretmenlerin görüşlerini yansıtmaya adına örnek olarak gösterilebilir: “... Geleceğin neslini bizler yetiştireceğimize göre yani öğrencilerimiz bizleri örnek alacağına göre kesinlikle en azından yeterli düzeyde girişimcilik becerisine sahip olmamız gerekiyor ki öğrencilerimize de bu bilgi birikimimizi ve özelliğimizi aktarabilelim. Ayrıca unutmamak gerekir ki belki bir gün bu konuda eğittimiz ve teşvik ettiğimiz bazı öğrenciler girişimcilik konusunda belirli başarılar elde edecek ve ülkemizde kalkınmasında doğrudan rol alacaktır.”. Bir diğer öğretmen adayı olan K20 kodlu öğrenci ise konuya bir başka açıdan yaklaşarak girişimciliğin öğretim ortamındaki önemine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “...Tarihin her döneminde çığır açan gelişmelerde bir yerde hayaller kuran ve bunu uygulamaya koyarak etrafındaki insanlara rol model olan girişimciler yer alır...”.

Öğretmen adaylarının girişimciliğin eğitim sürecindeki önemi konusunda geliştirdikleri bir diğer kod da öğrencilerin gelişimine katkı sağlamadır. Bu konuda K14 kodlu öğretmen adayı görüşünü “... Çünkü öğrenciler öğretmenlerinin kendilerini geliştirdikleri kadar gelişirler diye düşünüyorum. Bu sebeple bir öğretmenin girişimcilik konusunda kendisini geliştirmiş olması demek öğrencisini de bu yönde eğiteceği anlamına gelmektedir. Bu şekilde öğrencileri girişimci bireyler olarak yetiştirebilecektir.” şeklinde ifade ederken, K15 kodlu öğretmen adayı da şunları söylemektedir: “... Ben bu durumu iki aşamalı ele almak gerektiğine inanıyorum. İlk olarak bir öğretmenin girişimci olması demek topluma bu konuda iyi hizmet edebileceği anlamına gelmektedir. Çünkü öğretmenler yalnızca kendilerinin öğrencilerinin değil tüm toplumun aydınlık fenerleridir. Bu sebeple girişimci bir öğretmen, çeşitli fikirleriyle topluma yön verebilir, bu konudaki tecrübelerini herkese aktarabilir ve çeşitli projeler üretebilir. Bununla birlikte girişimci bir öğretmen tabii ki öğrencilerini de bu yönde eğiteceği hiç hem öğrencisi hem de dolaylı olarak öğrencisinin ebeveynleri için önemli bir kaynak olacaktır.”.

Öğretmen adaylarının girişimciliğin gelişmesi için öne çıkardıkları bir diğer konu da okulların imkânlarının iyileştirilmesidir. Bu konuda K9 kodlu sınıf öğretmeni adayı “Çünkü eğer eğer öğretmen girişimci ise, öğrencilerine değişik eğitim imkanları verir. Müze gezisi, okul pikniği, çeşitli okul içi faaliyetler, spor müsabakaları, bütün bunlar öğretmen girişimciliği ile ilgilidir. Okul idaresi ile iş birliği içinde olmalıdır. Okuldaki teknik ve teknolojik imkanların iyileştirilmesi de vardır.” şeklinde görüşünü dile getirmektedir. Bu konuda K11 kodlu öğretmen adayının görüşü arkadaşısını destekler niteliktedir: “... öğretmenlikte girişimci olmak için size verilen imkanlar da önemli rol oynuyor. Okulun maddi yetersizliklerin de öğretmenin imkanları iyileştirme adına girişimlerde bulunması çok önemli diye düşünüyorum.”

Öğretmen adaylarına göre öğretmenlerin girişimcilik konusundaki etki düzeylerinin artması öğrencilerin yanında toplumsal kalkınmaya da katkı sağlayabilecektir. K13 kodlu öğretmen adayı, öğretmenlerin girişimcilik özelliklerinin öğrencileri olumlu etkileyeceği, öğrencilerin kendilerini geliştirip yeni alanlarda varlık gösterecekleri, bu şekilde de “toplumun dolaylı olarak gelişim göstereceğini” düşünmektedir. K15 kodlu katılımcı sınıf öğretmeni adayı da benzer görüşlere sahiptir. Ona göre, öğretmenin girişimcilik düzeyinin artmasını iki aşamalı bir gelişim olarak değerlendirmek gerekmektedir. Öğretmenler hem kendilerini ve öğrencilerini geliştirirken, bunun sonraki safhası olarak da toplumu geliştirmekte, bir yönüyle toplumun aydınlık fenerleri gibi işlev görmektedirler.

Öğretmen adaylarına göre girişimciliğin bir diğer etkisi de eğitime katkı sağlaması ile ilgilidir. K20 kodlu öğretmen adayının görüşleri bu konuda örnek olarak gösterilebilir: “Çeşitli projelerin üretilmesi ve eğitimde ilerleme kaydedebilmemiz için girişimci ruhlara ihtiyacımız var. Bu her kademe için bu şekildedir... Eğitimde de bu böyledir.”.

Öğretmen adaylarına göre bireylerin yaşadıkları toplumun özellikleri nedeniyle yaşadıkları farklılıkların onların girişimcilik davranışları için bir engel olmamasının gerektiğini, bu durumların üstesinden gelmek için farklı yöntemler kullanabilmenin gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Örnek olarak K9 kodlu katılımcı “... Çünkü eğer eğer öğretmen girişimci ise, öğrencilerine değişik eğitim imkânları verir. Müze gezisi, okul pikniği, çeşitli okul içi faaliyetler, spor müsabakaları, bütün bunlar öğretmen girişimciliği ile ilgilidir...” derken, K5 kodlu katılımcı da Türkiye'nin doğusundaki ve batısındaki öğretmenler arasında “mektup kardeşliği” adı altında bir projenin yürütüldüğünü, bunun da öğrenciler üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğunu örneklemiştir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada toplanan nicel ve nitel verinin analizi sonucunda sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik becerileri ve bu beceriye yönelik görüşleri incelenmiştir. Araştırmanın amacına yönelik oluşturulan birinci araştırma sorusunda, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeyleri incelenmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeylerini belirleyebilmek için yapılan analiz sonucuna göre öğretmen adaylarının girişimcilik ölçek bütününden elde ettikleri ortalamaların orta değerlerin üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum katılımcıların kendilerine yönelik girişimcilik konusundaki görüşlerinin yükseğe yakın düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde öğretmen adaylarının girişimcilik beceri düzeylerinin yükseğe yakın düzeyde olmasını destekleyen çalışmaların olduğu görülmektedir (Armut ve Kılınc, 2018; Aydın ve Öner, 2016; Çelik, 2014; Köstekçi, 2016; Pan ve Akay, 2015). Ayrıca Kırbaslar vd. (2012) girişimcilik beceri düzeylerini çeşitli değişkenler açısından değerlendirmek amacıyla yürüttükleri bir çalışmada hem öğretmenlerin hem de öğretmen adaylarının girişimcilik beceri düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ölçek alt boyutları açısından değerlendirildiğinde katılımcıların risk alma, kendine güven, duygusal zeka ve yenilikçi olma alt boyutlarında elde ettikleri ortalamaların da orta düzeyin üzerinde olduğu görülmüştür. Bu bağlamda birinci araştırma sorusuna ilişkin bulgulara göre öğretmen adaylarının girişimcilik beceri düzeyleri konusundaki öz yargılarının, hem ölçek bütününde hem de ölçek alt boyutlarında yükseğe yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusunda, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik beceri düzeylerinin, cinsiyetlerine, sınıf düzeylerine, iş deneyimlerinin olup olmamasına ve akademik başarı düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Yapılan testlerin sonuçları incelendiğinde, öğretmen adaylarının girişimcilik ölçek bütünü ortalamaları ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür. Bu sonuçtan yola çıkarak, aday öğretmenlerin girişimcilik düzeylerinin cinsiyet farklılığına göre değişmediği söylenebilir. Girişimcilik düzeyinin adayların cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik yapılan araştırmalarda, girişimcilik düzeyinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığını inceleyen ve araştırma sonucunu destekler nitelikte çalışmaların olduğu göze çarpmaktadır (Akyürek, 2013; Armut ve Kılınc, 2018; Karademir vd., 2018; Memduhoğlu ve Şahin, 2017; Ocak ve Su, 2016; Uygun ve Er, 2016). İlgili sonucun aksine alan yazında farklı sonuçlar ile de karşılaşıldığı da görülmektedir. Öyle ki Aydın ve Öner'in (2016), sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarıyla yürüttükleri çalışmada öğretmen adaylarının girişimcilik beceri düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı ve görülen farklılığın erkek adaylar lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aday öğretmenlerin girişimciliğe yönelik yanıtlarında iş deneyimi değişkenine göre bir farklılık gözlenmiş ve gözlenen farklılığın iş deneyimi olan sınıf öğretmeni adayları lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna dayalı olarak iş deneyimi olan aday öğretmenlerin genel girişimcilik düzeylerinin, iş deneyimi olmayanlara göre bir miktar daha fazla olduğu yorumu yapılabilir. Alan yazında bu sonuç ile benzer sonuca sahip çalışmaların olduğu görülmektedir. Öyle ki Karademir vd. (2018) çalışmalarında iş deneyimine sahip aday öğretmenlerin girişimcilik düzeylerini arttırdığı ve iş deneyimi olmayan adaylara oranla daha yüksek düzey girişimcilik gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu sonucun aksine alan yazında sınıf düzeyi değişkene göre aday öğretmenlerin girişimcilik düzeylerinin etkilenmediği çalışmalar da bulunmaktadır (Ocak ve Su, 2016). Bir diğer sonuçta sınıf düzeyi ile öğretmen adaylarının girişimcilik durumları arasında bir ilişki olduğu, birinci sınıf aday öğretmenlerin girişimcilik konusundaki genel görüş düzeylerinin üçüncü sınıftaki adaylara göre bir miktar daha olumlu olduğu görülmüştür. Alan yazında bu sonuç ile çelişen çalışmaların olduğu görülmektedir (Aydın ve Öner, 2016; Köstekçi, 2016; Memduhoğlu ve Şahin, 2017; Ocak ve Su, 2016). Akademik başarı değişkeni ile öğretmen adaylarının girişimcilik durumlarının etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Adayların yaşadıkları yerleşim yerlerinin de onların girişimcilik durumlarını etkilemediği görülmüştür. Alan yazında bu sonuç ile benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar olduğu gibi (Ocak ve Su, 2016), tam tersi yönde çıkarımlara ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır (Aydın ve Öner, 2016).

Girişimcilik ölçeği alt boyutları değişkenlere yönelik incelendiğinde, erkek sınıf öğretmeni adaylarının risk alma davranışları göstermede kadın adaylardan daha istekli oldukları, kadın öğretmen adaylarının ise duygusal zeka konusundaki eğilimlerinin erkek adaylardan daha güçlü olduğu izlenimi edinilmiştir. Devci ve Çepni (2015) bu sonucu destekler nitelikte bir çalışma sunmuştur. Ölçek alt boyutlarından risk alma ve yenilikçi olma boyutlarında iş deneyimi değişkenine göre bir fark olduğu, iş deneyimi olan sınıf öğretmeni adaylarının risk alma ve yenilikçi olma davranışları göstermede iş deneyimi olmayan adaylara göre daha eğilimli oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

İlgili alan yazına bakıldığında bu sonuç ile benzer nitelikte çalışmalar da bulunmaktadır (Deveci ve Çepni, 2015; Peterman ve Kennedy, 2003; Şeşen ve Basım, 2012). Ölçek alt boyutları sınıf düzeyine göre incelendiğinde 1. ve 2. sınıftaki adayların fırsatları görme konusunda 3. ve 4. sınıftaki öğretmen adaylarından daha avantajlı konumda oldukları söylenebilir. Ek olarak öğretmen adaylarının sınıf düzeyi arttıkça duygusal zeka konusunda azalma eğilimi gösterdikleri izlenimi edinilmiştir. Bu durum yeni neslin duygusal zeka ve fırsatları görme alt boyutunda nesil olarak kendilerinden daha eski olan sınıf düzeylerine göre daha çok fırsatları görüp daha yüksek duygusal zekaya sahip olması ve dolayısıyla 21. yüzyılın bireyi olma yolunda diğer yüksek sınıf düzeylerine oranla daha yakın aday olması ile açıklanabilir. Yanı sıra ölçek alt boyutları akademik başarı değişkenine göre incelendiğinde, akademik başarı düzeyi arttıkça aday sınıf öğretmenlerinin yenilikçi olma konusundaki görüşlerinin de pozitif yönde artma eğiliminde olduğu gözlenmektedir.

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusu bağlamında öğretmen adaylarının, girişimcilik becerileri temasına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Görüşme formundaki ifadeler incelendiğinde öğretmen adayları girişimcilik becerisini en çok *kendine güvenme* ve *risk alabilme* ile ilişkilendirilirken, en az *dışa dönük olma* ve *bilgili olma* ile ilişkilendirilmiştir. Benzer konuda yürütülen bir çalışmada Anagün ve Atalay (2017), aday sınıf öğretmenlerinin girişimcilik bağlamında; kendine güvenme, dikkat çekme, donanımlılık, liderlik, üretkenlik, yeniliklere açıklık, aktiflik ve risk almak kavramlarını öne çıkardıkları gözlenmiştir. Bu bağlamda örnek verilen çalışma ile bu araştırmanın katılımcılarının girişimcilik konusunda bir miktar benzer görüşlere sahip olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan ilgili alan yazında bu çalışmada ulaşılan sonuçların tersi yönde öğretmen adaylarının girişimcilik konusunda öne çıkan özelliklerin kimilerine sahip olduklarını düşündükleri, kimi özelliklere ise sahip olmadıklarına ilişkin öz yargılara sahip olduklarına dönük bulgulara ulaşılmıştır. Deveci (2017) tarafından yürütülen çalışmada öğretmen adaylarının sorumluluk alabilme, yeniliğe açık olma, bağımsız hareket edebilme, etkili iletişim kurabilme, kendine güven, takım çalışması, yaratıcı olabilme, başarıya ihtiyacı gibi özellikleri sergiledikleri, risk alabilme, belirsizliğe karşı tolerans gösterebilme ve liderlik gibi özellikler konusundaysa kendilerini yeterli görmedikleri gözlenmiştir. Aynı çalışmada, öğretmen adaylarının bilgi sahibi olduklarını ifade ettikleri konularda, uygulamada deneyim eksiklikleri yaşadıkları da görülmüştür. Benzer şekilde Aladağ ve Akkaya Yılmaz (2019) tarafından yürütülen çalışmada da girişimcilik konusunda öğretmen adayları risk alma, merak, cesur olma, ihtiyaçları keşfetme, fikir üretme, farklı düşünme, kendine güvenme, aktif olma ve sosyal refahı ön planda tutma konularına odaklanmışlardır. Benzer bulgulara Dağhan vd. (2017) tarafından yürütülen bir çalışmada da ulaşılmıştır. Tüm bu incelemelere dayalı olarak öğretmen adaylarının girişimcilik becerileri konusunda kendilerine ilişkin görüşlerinin, test edilmediği sürece gerçekçi yargılar olup olmadığı konusunda kesin yargılarda bulunulmasının güç olduğu söylenebilir.

Çalışmanın dördüncü araştırma sorusu bağlamında, öğretmen adaylarının girişimciliğe ilişkin öz yeterlik algılarını ele alan görüşleri incelenmiştir. Görüşme formundaki ifadeler incelendiğinde katılımcıların girişimcilik konusundaki öz yargılarının genel olarak düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitel sonuçlara dayalı olarak, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik konusundaki düşük düzey öz yeterliklerinin nicel sonuçlardan farklılaştığı, diğer bir ifadeyle, katılımcıların girişimciliğe ilişkin ölçeklere verdikleri yanıtlarda yüksek düzey girişimcilik özelliği gösterdikleri belirtilirken, çevrimiçi görüşme sorularına ilişkin beyanlarında daha düşük düzey girişimcilik öz yeterliğine sahip oldukları sonucu çıkarılmıştır. Girişimcilik öz yeterliği konusunda nicel verilere ek olarak daha derinlemesine bilgi edinmek için toplanan nitel verinin nicel veriyi desteklemediği görülmüştür. Bu bağlamda nitel araştırma yapmanın ilgili konuyu daha derinlemesine ele alması yönünden oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmanın beşinci araştırma sorusu bağlamında, öğretmen adaylarının girişimciliğin önemi temasına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Adayların girişimcilik becerisinin öğretmenlik mesleği açısından önemini en çok *rol model olabilme* ve öğrencilerin gelişimine katkı sağlama ile ilişkilendirirken, en az *farklı yöntemler kullanabilme* ve *yeniliklere ve değişime uyum sağlama* ile ilişkilendirdikleri görülmüştür. Bu bağlamda öğretmen adaylarının öğrencilerin girişimciliklerini ortaya çıkarmak, onları daha girişimci bir birey yapabilmek adına bu beceriye sahip olması, girişimciliğe yönelik etkinlikler ile çocukları desteklemesi gerektiği düşünülmektedir. Hiç kuşkusuz bir ülkede yer alan girişimciliğe dair faaliyetler o ülkenin sahip olabileceği en önemli hazinelerden biridir (İrmış ve Barutçu, 2012). Nitekim bu hazinenin farkında olan ve değerlendirmek isteyen ülkeler bu yolda çeşitli çalışmalar yapmayı ve politikalar uygulamayı adeta bir görev addetmişlerdir. Bugün girişimciliğe dair eğitim

ve kamu kurumları, toplum ve iş hayatı tarafından teşvik edilip destekleniyorsa ve girişimciliğin sahip olduğu önemin farkında olan ülkeler onun önünde yer alan engelleri bir kaldırmak adına mücadele ederek girişimciliğe destek veriyorlarsa hatta vergi destekleri sağlayıp, alt yapı anlamında çeşitli imkânlar sağlayarak iş kurlmalarını kolaylaştırmak için gayret sarf ediyorsa bu durum girişimcilik kavramının ne denli büyük bir önem arz ettiğini halihazırda göstermektedir (Yurtseven, 2007).

Sonuç olarak, sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik becerileri düzeylerini ve bu beceriye yönelik görüşlerini ortaya çıkarmaya çalışan bu çalışmada karma tipte bir veri toplanmıştır. Bu verilerin işlenmesi sonucunda girişimcilik becerisi öz yeterliğine yönelik olarak nitel bölümünün nicel bölümden farklılaştığı görülmüştür. Dolayısıyla derinlemesine bilgi elde etmesi yönüyle nicel araştırmaya ek olarak nitel araştırmanın da yapılması çalışmayı ilgili alan yazın için değerli kılmaktadır. Buna dayalı olarak bu araştırmamızın bilimsel bilgi birikimine katkı sunması beklenmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar bağlamında uygulayıcılar ile araştırmacılara yönelik şu öneriler geliştirilmiştir:

1. Eğitim fakültelerinde, öğretmen adaylarının girişimcilik becerilerinin geliştirilmesine dönük eğitimler düzenlenebilir. Akademisyenlerin girişimcilik becerilerini geliştirmeye yönelik ödevler ve uygulamalı dersler vermesi öğretmen adaylarının bu becerileri geliştirmesinde fayda sağlayabilir.
2. Farklı öğretmenlik alanlarındaki öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri incelenebilir yanı sıra bu becerilerin var olup olmama durumu diğer meslek alanlarında da araştırılabilir.
3. Bu ve benzeri çalışmalar, farklı değişkenler açısından incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akhtar, A., Keith, J.T., & Riaz, H.T. (2009). Entrepreneurial inclinations of prospective teachers. *New Horizons in Education*, 56(2), 1–16.
- Akın, Z. ve Güven, M. (2014). İlköğretim beşinci sınıf öğretim programlarında duygusal zekaya yer verilme durumuna ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *İlköğretim Online*, 13(1), 18- 32.
- Akyürek, Ç. (2013). İlkokul öğretmenlerinin girişimcilik becerisine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Aladağ, E. ve Akkaya Yılmaz, M. (2019). Assessment of entrepreneurship skills by social studies teachers. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 10(35), 177-202.
- Anagün, Ş. S. ve Atalay, N. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik becerisine ilişkin yeterlik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(41), 298-313.
- Armut, B. ve Kılınc, M. (2018). 4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen adaylarının girişimcilik becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi*, 4(1), 39-56.
- Arslan, K. (2002). Üniversiteli Gençlerde Mesleki Tercihler ve Girişimcilik Eğitimleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6, 1-11.
- Aydın, E. ve Öner, G. (2016). Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmeni adaylarının girişimcilik düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17(3), 497-515.
- Aytaç, S. (2001). Örgütsel Davranış Açısından Kişiliğin Önemi. *İş Güç Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Bacanak, A., Ülküdür, M. A. ve Öner, F. (2012). *Fen ve teknoloji dersi öğretmenlerinin girişimcilik becerisi ve etkisi ile ilgili görüşleri: Nitel Bir Araştırma* (X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresinde sunulan bildiri). Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Bozgeyik, A. (2005). *Girişimcilere yol haritası*. İstanbul: Hayat.
- Bozkurt, Ö. (2007). Girişimcilik Eğiliminde Kişilik Özelliklerinin Önemi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2(1), 93-111.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). Sage Publications, Inc.

- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative and mixed methods approaches*. London and Thousand Oaks: Sage Publications.
- Creswell, J. W. & Plano Clark, V. L. (2011). Choosing a mixed methods design. *Designing and conducting mixed methods research, 2*, 53-106.
- Creswell, J. W. (2014). *A concise introduction to mixed methods research*. SAGE publications.
- Creswell, J. W. & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Çelik, O. (2014). *Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının girişimcilik bilgi ve beceri düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Dağhan, G., Nuhoglu Kibar, P., Menzi Çetin, N., Telli, E. ve Akkoyunlu, B. (2017). Bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının bakış açısından 21. yüzyıl öğrenen ve öğretmen özellikleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 7*(2), 215-235.
- Deveci, İ. ve Çepni, S. (2015). Öğretmen Adaylarına Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences, 12*(2), 92-112.
- Deveci, İ. ve Çepni, S. (2015). Fen bilgisi öğretmen adaylarının girişimci özelliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences, 7*(3), 135-149.
- Deveci, İ. (2017). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Girişimci Özellikleri İle İlgili Öz Değerlendirmeleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (44)*, 202-228.
- Deveci, İ. (2017). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Bilgi ve Uygulama Boyutu Açısından Girişimcilik Kavramı Hakkındaki Algıları. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 11*(2), 263-288.
- Döm, S. (2012). *Girişimcilik ve küçük işletme yöneticiliği*. Ankara: Detay.
- Erdem, F. (2001). Girişimcilerde risk alma eğilimi ve belirsizliğe tolerans ilişkisine kültürel yaklaşım. *Akdeniz İİBF Dergisi, 1*(2), 43-61.
- Ersoy, A. F. (2016). *Fenomenoloji*. Ahmet Saban ve Ali Ersoy (Ed.), *Eğitimde nitel araştırma desenleri*, Ankara: Anı.
- Fischer, T. J. (2000). *An assessment of an economics and entrepreneurship curriculum for middle level students* (Degree of Doctor of Philosophy). University of Nebraska Faculty of The Graduate College, Lincoln.
- Güven, S. (2010). Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının Girişimcilik Özellikleri Açısından İncelenmesi. *Education Sciences, 5*(1), 49-57.
- Hisrich, R. D. & Peters, M. P. (1998). *Entrepreneurship*. New York: Irwin Mc Graw Hill.
- Ivankova, N. V. & Kawamura, Y. (2010). Emerging trends in the utilization of integrated designs in the social, behavioral, and health sciences. *Sage handbook of mixed methods in social and behavioral research, 2*, 581-611.
- İrmiş, A. ve Barutçu, E. (2012). Öğrencilerin kendilerini girişimci bir kişiliğe sahip görmelerini ve iş kurma niyetlerini etkileyen faktörler: bir alan araştırması. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, 26*(2), 1-25.
- Jabani Mambula, C. & Sawyer, F. E. (2004). Acts of entrepreneurial creativity for business growth and survival in a constrained economy: Case study of a small manufacturing firm (SMF). *International Journal of Social Economics, 31*(1/2), 30-55.
- Karademir, E., Balbağ, M. Z. ve Çemrek, F. (2018). Öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Milli Eğitim, (220)*, 177-200.
- Karasar, N. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri: kavramlar, teknikler ve ilkeler (27. Baskı). *Ankara: Nobel Yayınevi*.
- Kırbaşlar, M., Özsoy Güneş, Z., Karadaş, A. ve Yaşar, İ. Z. (2012). *Fen bilgisi öğretmenlerinin ve fen bilgisi öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerine yönelik bir çalışma* (21. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresinde sunulan bildiri). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Korkmaz, O. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14* (2).
- Köstekçi, E. (2016). Öğretmen adaylarının girişimcilik özellikleri ile yansıtıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkinin

- incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Kuvan, H. (2008). *Örgün ve yaygın eğitimin girişimciler üzerinde etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Lounsbury, M. (1998). Collective Entrepreneurship; The Mobilization of College and University Recycling Coordinators. *Journal of Organizational Change Management*, 11(1), 51-52.
- Maxwell, J. A. & Loomis, D. M. (2003). Mixed method design: An alternative approach. In A. Tashakkori and C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* (pp. 241-272). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Memduhoğlu, H. B. ve Şahin, M. (2017). Öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 297-307.
- Morse, J. M. & Niehaus, L. (2009). Principles and procedures of mixed methods design. *Walnut Creek, CA: Left*.
- Ocak, G. ve Su, A. (2016). Öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerinin değerlendirilmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 4(1), 1-16.
- Oosterbeek, H., Praag, V. M. & Ijsselstein, A. (2010). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurship skills and motivation. *European Economic Review*, (54), 442-454.
- Pan, V. L. ve Akay, C. (2015). Eğitim fakültesi öğrencilerinin girişimcilik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *NWSA-Education Sciences*, 10(2), 125-138.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage publications.
- Peterman, N. E. & Kennedy, J. (2003). Enterprise education: Influencing students' perceptions of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(2), 129-144. doi: 10.1046/j.1540- 6520.2003.00035.x
- Silverman, D. (2013). *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*, 4th ed. London: Sage.
- Şeşen, H. ve Basım, H. N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Academic Review*, 12, 21-28.
- Tağraf, H. ve Halis, M. (2008). Üniversitelerdeki girişimcilik eğitiminin girişimsel öz yetkinlik algısı üzerindeki etkisi: bir araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2), 91-111.
- Teddlie, C. & Tashakkori, A. (2003). The past and future of mixed methods research: From data triangulation to mixed model designs. *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*, 671-701.
- Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2006). A general typology of research designs featuring mixed methods. *Research in the Schools*, 13(1), 12-28.
- TÜSİAD, (2002). Türkiye'de Girişimciliği Etkileyen Faktörler. *Türkiye'de Girişimcilik Dergisi*, 12 (340).
- Uslu, D. (2015). *Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin girişimci kişilik özellikleri ve girişimcilik niyetinin duygusal zeka faktörlerine göre incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uygun, K. ve Er, A. R. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin girişimcilik özelliklerinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 136-154.
- Wang, C. K. & Wong, P. (2004). Entrepreneurial interest of university students in Singapore. *Technovation*, 24(1), 163-172.
- Yelkikalan, N. (2007). 21. Yüzyılda Girişimcinin Yeni Özelliği: Duygusal Zekâ. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(2), 39-50.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). Qualitative research in social sciences. *Ankara: Seçkin Publications*.
- Yurtseven, H. R. (2007). *Girişimcilik, küçük bir işletme kurmak ve yönetmek*. Ankara: Detay.
- Zhang, Y., Duysters, G. & Cloudt, M. (2013). The role of entrepreneurship education as a predictor of university students entrepreneurial intention. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 9(1), 1-19. Erişim: <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11365-012-0246-z>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.06.2022 ✓Accepted/Kabul:25.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1132056

Research Article/Araştırma Makalesi

Sipahi Döngül, E., Artantaş, E. ve Tarkang, A. E. (2023). "The Impact of Corporate Information Management Platform on E-Commerce Environment in the Context of Entrepreneurship", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 55, Denizli, pp. 43-60.

THE IMPACT OF CORPORATE INFORMATION MANAGEMENT PLATFORM ON E-COMMERCE ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF ENTREPRENEURSHIP

Esra SİPAHİ DÖNGÜL*, Erkin ARTANTAŞ**, Marymagdaline Enowmbi TARKANG***

Abstract

Addressing the e-commerce environment, this study is designed to validate the feasibility of an enterprise information management platform based on cloud storage technology and system testing. Experimental results show that the platform designed in this article has approximately 195 fluctuating processes per second in the average number of transactions per second, which has a better test effect in terms of business efficiency. In addition, other performance index tests have reached the standard. These include a user authentication time of just 0.96 seconds, a material information input time of 2.54 seconds, a material information query response time of only 0.97 seconds, and a relatively fast response time. The research is limited to Turkey. This research is expected to provide an efficient information management platform for the entire production process for the sales of the enterprise and encourage the development of business management informatics in Turkey. The study is limited to the topic of cloud storage technology and is based on system testing.

Keywords: *Management, E-Commerce, Enterprise information, Information Management, Platform.*

GİRİŞİMCİLİK BAĞLAMINDA E-TİCARET ORTAMINA DAYALI KURUMSAL BİLGİ YÖNETİMİ PLATFORMU

Öz

E-ticaret ortamına değinen bu çalışma, bulut depolama teknolojisine ve sistem testlerine dayalı bir kurumsal bilgi yönetimi platformunun fizibilitesini doğrulamak için tasarlanmıştır. Deneysel sonuçlar, bu makalede tasarlanan platformun saniyede ortalama işlem sayısında saniyede yaklaşık 195 dalgalı işleme sahip olduğunu ve bunun iş verimliliği açısından daha iyi bir test etkisine sahip olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, diğer performans endeksi testleri standarda ulaşmıştır. Bunlar arasında yalnızca 0,96 saniyelik bir kullanıcı kimlik doğrulama süresi, 2,54 saniyelik bir malzeme bilgi giriş süresi, yalnızca 0,97 saniyelik bir malzeme bilgi sorgusu yanıt süresi ve nispeten hızlı bir yanıt süresi bulunur. Araştırma Türkiye ile sınırlıdır. Bu araştırmanın işletmenin satışları için tüm üretim süreci için verimli bir bilgi yönetim platformu sağlaması ve Türkiye'de işletme yönetimi bilişiminin geliştirilmesini teşvik etmesi beklenmektedir. Çalışma, bulut depolama teknolojisi konusu ile sınırlıdır ve sistem testine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yönetim, E-Ticaret, Kurumsal bilgiler, Bilgi Yönetimi, Platform.*

* Assist.Prof. Aksaray University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, AKSARAY.
e-mail: esrasipahidongul@aksaray.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-6495-4378>)

** Assist.Prof. Osmaniye Korkut Ata University, Osmaniye Vocational School, OSMANIYE.
e-mail: drerkinartantas@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-1628-9518>)

*** Assist.Prof. Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics Administrative and Social Sciences, ISTANBUL.
e-mail: memtarkang@gelisim.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-4356-2620>)

INTRODUCTION

The concept of “globalization” has been integrated into daily lives with the process of integration arising from the exchange of goods and services, thoughts, cultures, and life opinions in the world. Globalization is the abolition of all boundaries between states or individuals and thus the development of economic, political and social relations (Bauman, 2020).

Imperative integration of globalization; has made countries, businesses, societies, and individuals interdependent and has arisen the situation of acting together or acting independently within the framework of certain rules. The unbalanced distribution of natural resources on earth has forced trade between countries. People buy products and services directly or indirectly from another country to meet their needs that they cannot meet in their own country. Developments in information technologies and the internet environment, combined with commercial intelligence, have created a network where buyers and sellers can meet. Today, the businesses that participated in this network and were able to adapt have been successful and have been able to grow their businesses. The fact that trade can now be done over the Internet has made the world more global and accelerated trade opportunities.

In the management of enterprise information, the soul of enterprise management is planned, and its significance is to use enterprise information management concepts and ideas to reflect it, and planning is the key to an enterprise (Momo, Twum-Darko, 2017:3). All resources owned by an enterprise need the role of planning, to maximize the use of resources. In the information age, enterprise information management is particularly important. Therefore, in the context of e-commerce, designing of enterprise’s information management platform is of great significance (Hirakawa et al., 2017:229).

Business innovation should be used most effectively in the field of e-commerce. It is the most effective way to create added value by using existing values (Sipahi, 2017:426). The basic requirements for innovation needed to ensure business sustainability require the establishment of long-term alliances between various stakeholders as the main motivation for open innovation at both macro and micro levels (Huong et al., 2021: 10-11).

Temur & Bolat (2018) has designed a set of information system for manufacturing SMEs based on Ajax technology and MVC mode, to respond to the problems of limited resources, low production efficiency, and difficult cost control for manufacturing SME production management information platforms. Temur & Bolat (2018) focused on describing the ordering of specific business logic within the enterprise, overall system architecture design, Ajax asynchronous interaction technology, and application of the MVC model in the system, etc., to inform the production management process of small and medium-sized enterprises in the manufacturing industry, and improve the company’s market competitiveness and economic benefits. At present, the system has been applied to a refractory manufacturing company. The practical application proves that the system is reliable, efficient, and scalable (Temur & Bolat, 2018).

This work uses cloud storage technology based on the e-commerce environment to design an enterprise information management platform. The paper first introduces the relationship between e-commerce and enterprise informatization, then explains related concepts, and uses cloud storage technology to design an information management platform. The main contribution of the present study is that the system is to be built on a web server. Users only need a browser to complete the use of the entire system, which is very convenient.

LEGAL CONDITIONS FOR CLOUD COMPUTING IN TURKEY

As in the early periods when cloud computing caused much turmoil in the field of law and the banking sector started to serve using internet infrastructure, it is predictable in the face of the lack of existing legal regulations that those who do not have enough power to seek rights can become victims.

In cloud computing, the relationship between service providers and users is limited only to service contracts, and there are no legal grounds for the user to hold on to, especially when it comes to resolving disputes arising from the service provider. There are no legal regulations regarding the confidentiality of personal information and the protection of data in cloud computing in Turkey. Under these circumstances, it is not possible to use

M. E. Tarkang

service providers who collect, use, and do not take adequate measures to protect personal information as they wish. Changes have been made to the existing “Bill on the Protection of Personal Data” for 15 years. The latest bill, drafted in line with European Commission (EC) data protection directives, has not yet been enacted (KVKK, 2012).

Enactment of the bill; The growth of the exports of the IT sector is also important in terms of seeing Türkiye as a safe country in the relations that enable information exchange with European Commission (EC) countries and ensuring that individuals use information technologies while protecting their constitutional rights.

In addition, it is stated which court will be authorized and in which cases legal rights cannot be claimed in case of any conflict in the service agreements made by cloud computing service providers with the user. To overcome this situation and protect user rights, legal regulations must be made. One example of the issue is that public administrators in the city of Los Angeles insist on a contract that stipulates that data remains within the United States when they start using Google apps, eliminating the possibility of going to courts outside the United States in the event of any conflict with it (Thibodeau & Boroditsky, 2011:1).

The address of a court located out of Türkiye as the competent court in the service contracts means that an international and costly legal battle will be required to claim in the event of any conflict. If the authorized court is not included in the service contracts and the servers of the service provider are located in a different country, only The Turkish Penal Code (TCK)'s 12th and 13th countries, which individuals may consider applying for such service agreements and crimes committed in a foreign country, shall be subject to the 12th and 13th districts of the TCK. Substances appear to be present (The Turkish Penal Code, 2004).

However, in crimes against the victim outside Türkiye, the 12th article of the TCK, which is based on the protection of the victim, is not. Since the article stipulates that the perpetrator who committed the crime in a foreign country must be present in Türkiye, the protection of this article in cloud computing depends on the presence of a representative of the service provider in Türkiye. The article includes other crimes committed in a foreign country. However, since the catalog crimes contained in this article do not include IT crimes, they are far from being the solution item in cloud-related disputes. The fact that the competent court is not specified and that service providers provide services by agreement with service providers in different countries that rent data space from a third country is among the issues that have not yet been resolved against disputes in international law.

Türkiye has signed important conventions made by the Council of Europe to protect personal data and individual rights. However, none of this has been implemented under domestic law. The first international law regulation in the field of data protection signed by the Council of Europe is Convention No. 108 (European Commission on the Protection of Persons against Automatic Processing of Personal Data) (European Commission, 1981). In addition to this agreement, in 2001, Additional Protocol 181 (Protocol on Supervisory Authorities and Cross-Border Data Flow) was adopted, which is closely related to cloud computing services (European Commission, 2001).

To ratify the convention no. 108 signed by Türkiye on January 28, 1981, the “Personal Data Protection Bill” must become law, which will ensure compliance with domestic law. The 181 Additional Protocols, which were signed for the standardization of data transfer to another country, the protection of personal data, and the creation of an independent auditing body, were signed by Turkey on November 8, 2001, but were not approved in domestic law. Ratification of Contract No. 108 is a prerequisite for ratification of Additional Protocol 181. Turkey is one of 2 countries in 46 countries, along with Russia, which does not ratify Convention 108 and Protocol 181 in domestic law (European Commission, 2012f).

However, Russia has national laws and information security policies related to data protection. Russia ratified European Commission (EC) Convention 108, which includes the Data Protection Act of 1995, on 20 December 2005 and began to implement it in domestic law. The Russian Federation also passed a comprehensive compliance law on the protection of personal data and information and information technologies in June 2006 (Hohlov & Shaposhnik, 2006).

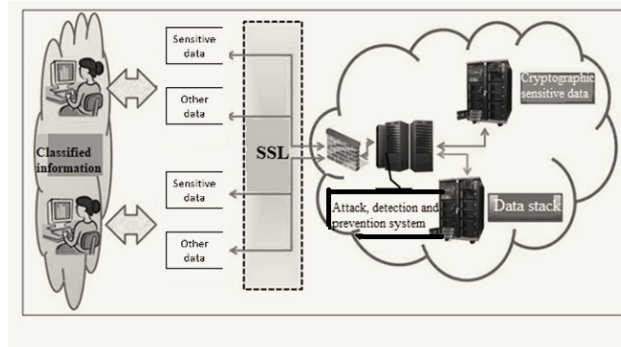

Basic Information Security Implementation Model in Cloud Computing Systems within the Framework of Findings

The classification of information is one of the top steps in cloud computing security because, to protect the security and confidentiality of the information in any electronic environment, the value of that information must be demonstrated first. For example, defining a piece of information as “sensitive information”³ creates privileges in how and what obligations the security and confidentiality of that information will be protected. Because protecting all data on the cloud using the highest level of techniques (encryption etc.) will not be preferable or realistic, as it will increase costs to very high levels given the daily amount of information production. The classification of information is carried out on the user side before the transfer to the cloud system and cloud service providers provide services taking this classification into account; it is one of the most effective measures that can be taken on cloud computing.

For this structure to work healthily, the simple model shown in Figure1 can be recommended. In the model presented in Figure 1, the path of information in the process until reaching the cloud system is similar to the security measures implemented in the banking system. In this model, users do not know where the servers they are serving are and at what level of secure service, as in banking services; however, it is foreseen that a service provider that does not meet a certain standard will not be able to operate. Security protocols to be used in a secure communication environment (SSL - Secure Socket Layer), login restrictions, authentication, and disposable password implementation; should be implemented by the service provider providing cloud service and must meet sufficient information security standards.

On the model in Figure1; all user-classified information passes through the secure communication environment provided using various security protocols, reaching the area where the cloud service is offered.

Figure 1: Secure Cloud Computing Model

Source: Figure 1 created by authors

The information that reaches this area is subjected to a series of security checks, such as detection of malicious code with firewall and intrusion detection/prevention systems, and subsequent authentication. User-classified data is routed to two different servers or storage areas. A high level of information security measures is taken by cryptographing the area where sensitive information is located. Thus, as a result of malicious code attacks and unauthorized access in this area, vulnerabilities in data integrity and confidentiality are prevented. Since this model envisages standardizing minimal cloud computing information security, details about virtual storage operations and file system security to be used in data storage where sensitive information is located are not included.

It is always possible to find information security risks in shared data storage. For this model to be implemented even at the simplest level, legal regulations and information security policies are needed. As in the regulations prepared within the framework of the Banking Law No. 5411 on Banking (Communiqué on the Principles to Be Based on Information Systems Management in Banks) (BDDK, 2007); setting certain criteria, carrying out information security audits at regular intervals or establishing a certification system will be a challenging element for companies operating in this field to take the necessary responsibility. Even the regulations that set the

boundaries in the banking sector and even in the fields of activity of internet mass use providers have been made and implemented; It is equally important to have an arrangement that shows the procedures and principles that companies that will provide cloud computing services have to follow to manage the information systems they will use when performing their activities.

PROPOSED METHOD

E-commerce and enterprise informatization

The concept of e-commerce

E-commerce refers to the use of computer networks to achieve online transactions, collaboration, and value exchange between customers, suppliers, and partners. For the successful implementation of e-commerce, the internal resources of the enterprise and the external transaction process must be coordinated to enable the internal and external information flow to be seamlessly connected, to achieve smooth communication of the front and back data (Huang, 2018:1). According to the report of the digital marketing agency "We are Social" Kemp (2021), 4.66 billion people worldwide used the internet in January 2021. Compared to January 2020, 7.3% increase was observed in the number of people using the internet. This situation offers new business opportunities for e-commerce businesses and causes a competitive environment. It seems that the use of e-commerce is increasing in Türkiye.

According to the statistics at Eticaret.gov.tr (2021), the use of e-commerce increased from 15.7% in 2020 to 17.6% in the first six months of 2021. In such a fast-growing market, it is clear that e-service quality has an important role in ensuring customer satisfaction and creating customer loyalty.

E-commerce model

Business-business model (B2B)

E-commerce has improved the business efficiency of production enterprises from many aspects such as supply system, inventory, sales, and transportation. It can make enterprises and suppliers more closely connected to meet customer needs more quickly. It also allows enterprises to operate globally, within the selection of the best suppliers to sell products in the global market (Wilt, et al., 2019:1-3).

Business-consumer model (B2C)

It is an e-commerce model for mass consumption and services (Stratil et al.,2017:809). Although all kinds of online stores and online supermarkets are in full swing, a wide range of products will be displayed at the click of a mouse, but due to various factors such as electronic payment and product distribution, for a long time, the level of business will only account for a small proportion.

Enterprise-government model (B2G)

Within the last 25 years, the development of e-commerce has attracted the attention not only of companies and consumers but also of governments. In this context, some arrangements have been made for the regulation and promotion of e-commerce. However, retail e-commerce has not developed at the same rate in all countries or even in all sectors of the country. There are many reasons for this. The most important obstacle for companies has been the lack of adaptation and awareness. Many of the companies that trade traditionally have not shown much interest in this sector because they do not know enough, do not understand its importance, or cannot afford additional costs and staff. Until recently, consumers in many countries also showed little interest in e-commerce. With the ongoing use of e-commerce buying products online without physically trying, or touching, just by giving some special information to unrecognized customers, with low income, without having a credit card, etc. has prohibited many consumers from integrating into e-commerce. Although the legal regulations and the assurances, advantages, and improvements offered by the companies are not at the same level in every country over time, they have encouraged companies and people to e-commerce and are more integrated into firms and consumer e-commerce (Delicay, 2021).

Concept of enterprise informatization

The so-called enterprise informatization refers to the digitization of business processes such as production process, logistics movement, transaction processing, cash flow, and customer interaction by various information systems. These digital business processes generate new information resources through network processing. Customers use these information resources to understand the various business activities of the enterprise, so that in the application process, they make decisions that are beneficial to the optimization of the combination of production factors, and achieve the purpose of reasonable allocation of enterprise resources.

The relationship between e-commerce and enterprise informatization

E-commerce, in terms of its formation can be divided into two groups; indirect e-commerce and direct e-commerce. In indirect e-commerce; the order of goods is made electronically and physical delivery is made by traditional means via postal service or commercial courier. Directly into the concept of e-commerce; computer programs, entertainment, and cultural audio and visual goods and services are entered in the digital environment (Ozel, 2013:4 as cited in Akpunar, 2017:24)

1. B2B-BUSINESS-TO-BUSINESS

B2B e-commerce generally involves the process of trading between companies with their providers and distributors through the Internet, such as ordering, billing, and payment.

2. B2C-BUSINESS-TO-CONSUMERS.

B2C, on the other hand, was more limited with the EDI (Electronic Data Exchange) system before the spread of the e-commerce internet. Kalaycı (2008:1) ; Akci & Göv (2015:413), it classifies e-commerce types as follows (Akpunar, 2017:24)

• (Business to Business-B2B) • (Business to Consumer-B2C) • (Business to Government-B2G) • (Consumer to Government-C2G) • (Consumer to Consumer -C2C) • (Government to Government-G2G)

Transactions such as tracking taxes and applying to public tenders electronically are defined as e-commerce (B2G) between businesses and the state. In e-commerce between the citizen-state (C2G), it is aimed to regulate the relations of citizens with the state and to do it over the internet. The "C2C" here is the type of consumer-to-consumer trading that defines electronic commerce between consumers known as end-users. Bucaklı (2007) makes the following classification on the types of e-commerce (Akpunar, 2017:25) :

1. TYPES OF E-COMMERCE ACCORDING TO ACTIVITIES:

Indirect e-commerce, direct e-commerce.

2. TYPES OF E-COMMERCE IN TERMS OF RELATIONSHIP BETWEEN PARTIES:

Intercompany (B2B) e-commerce, Company-to-consumer e-commerce (B2C), Consumer-to-public e-commerce (B2G), Company-to-public e-commerce (B2G), Citizen-to-Government e-commerce (C2G), and Consumer-to-consumer e-commerce (C2C).

The development of e-commerce and enterprise informatization is not only related to the economic development of a country, but also the overall strength of a country, to the status of a country in the world, and the future development fate. Therefore, the development of e-commerce and enterprise informatization is very important for the development of a country and the world, and understanding the relationship between e-commerce and enterprise informatization will help us to carry out related work smoothly in the future. Firstly, enterprise informatization is the basis of the development of e-commerce, and e-commerce has an important role in promoting the development of enterprise informatization. Secondly, e-commerce is an inevitable product of the development of enterprise informatization. It is accompanied by the continuous development of enterprise informatization, and the development of e-commerce can also promote the deep development of

enterprise informatization. Therefore, the relationship between e-commerce and enterprise informatization is related to each other and the relationship is promoted. The two are developed based on mutual development. E-commerce without enterprise informatization loses the carrier of development. Only by integrating into enterprise informatization can e-commerce play its due role and have a broader development space.

Realization of enterprise e-commerce

E-commerce has realized the networked management of corporate procurement and sales. The practice has proved that for enterprises to implement e-commerce truly and effectively, they must first implement internal information management. Through the Internet, enterprises can conduct e-commerce and solve the problems of communication, connection, and transactions with the outside world. It can increase trade opportunities, reduce trade costs, and improve trade benefits, all relying on strong support from the rear (Bolívar, 2017:227).

Key Technologies of Cloud Storage

B/S structure

Compared with the traditional C/S mode (client/server mode), the B/S mode has its special advantages. Most systems are based on the B/S model, which has a wide range of uses (Usov, et al., 2018). The B/S structure is expanded with interconnection, which makes up for some shortcomings of the C/S model, and gradually replaces the previous C/S model system. In B/S structure mode, the interface is implemented through a browser. It can be a browser on a PC or other mobile terminal. Access to the system can be easily achieved. In this way, the operation and maintenance of the B/S system become very simple, and anyone can access and operate the same data in different ways from different places. This operation is not like the C/S mode, which requires downloading and installing client applications to access server data (Chen, et al., 2019). In the B/S structure mode, functions similar to the C/S structure model can be realized, that is, the traditional C/S structure is well compatible. Although B/S can be said to be omnipotent and has many advantages and disadvantages, any technology has its disadvantages, and B/S is no exception. It is because the network is needed in the B/S mode, so the dependence on the external network of the company is very large. If the power is lost due to other reasons, the system will be paralyzed or the server will be paralyzed for some reason making it difficult for users to use it. In addition, because it is based on the Internet, the security factor of the Internet is also very important. If the system is attacked by illegal users, it may also cause the system to be paralyzed and even cause data corruption.

Webserver

Web server is where the system programs are stored. Clients can access system functions by accessing the server. Its main function is to provide users with information browsing services on the network (Fardoun, et al., 2017:20). The working principle of the webserver is that the client sends an HTTP request to the server, and the server returns an HTTP response to the client after receiving the request. Generally, an HTML page is returned directly to the client. But most web servers do more than just return a static HTML page, and often have to dynamically generate some pages, so the server will dynamically execute some scripting languages to generate some dynamic pages, and then return to the client program.

Database technology

Database technology is the latest technology of data management and an important branch of computer science (Sivagami, et al., 2017:1). There are many types of databases, including SQL Server, Access data, Oracle database, MySQL database, and so on. Data Conversion Services (DTS) is an alternative method for moving data from an Access database to a Microsoft SQL Server database.

Note: The previous version of the Microsoft SQL Server 2000 Desktop Engine was called Microsoft Data Engine (MSDE). MSDE does not include the SQL Server 2000 Desktop Engine, DTS, and DTS Import and Export Wizard (Microsoft, 2021).

Note: Unicode character fields nChar, nVarChar, and nText create by default by using DTS to move Access tables. These fields can be encountered with problems when connecting to Access 97, which does not support

Unicode. Microsoft recommends that these fields be converted when connecting from Access 97 for Char, VarChar, and text (Microsoft, 2021).

NFS / CIFS protocol

NFS is short for the network file system. NFS allows a system to share directories and files with others on the network. By using NFS, users' programs can access files on remote systems as if they were local files. Data of cloud storage-based public security management information system is stored in a cloud storage database, which can meet the file system protocol supported by the service provider to access the data like a local file (Zhang, et al., 2017:676).

Demand Analysis of Enterprise Information Management Platform Based on E-Commerce Environment

Business needs analysis

In the process of production and sales, enterprises need to prompt their management capabilities, promote the maximization of enterprise value, and provide high-quality service for corporate customers. With the continuous changing of enterprises, information management enterprises are currently developing in the direction of enterprise management. Information management enterprise projects involve a wide range of aspects. Considering the complexity of enterprise projects, the principles of unified planning and step-by-step implementation are adopted to ensure that one module is online and one module is successful. At the same time, according to the urgent needs of enterprise management and system characteristics, the implementation order of the system is determined. In the implementation process, the relationship between the modules is fully considered to ensure system integration.

Controlling costs, reducing the operating costs and production costs of the enterprise, and improving the profitability of the enterprise are the important parts to establish an enterprise. The enterprise cost needs to be planned, budgeted, monitored, adjusted. In enterprise cost management, the enterprise must be designed cost management.

Exceptional companies do exceptional corporate marketing. Corporate marketing requires establishing a good enterprise information system. As enterprise information is relatively complex, the current reduction of infrastructure in enterprise information can be seen. On the surface, enterprise information is mainly for buying and selling, however, the enterprise informatization methods are different, and in the process of enterprise informatization, it is necessary to manage the enterprise informatization process, and its participants, etc., to provide enterprise informatization finance and its commissions, establish corporate marketing network and improve its capabilities.

Finance is a separate department of the enterprise, and it is also the core department. It manages the finance of the enterprise. Finance is also the lifeblood of the enterprise. Through financial management, people can control various activities of the daily production of the enterprise, such as financial investment in fixed assets. It is possible to establish a control range for the production base of the enterprise. Good financial management must provide the necessary expenses for the enterprise. At the same time, it must ensure that the enterprise has sufficient finances for daily production activities.

Functional requirements analysis

Enterprise information management is the core of enterprise management. This paper mainly focuses on the entire process of the production process of the manufacturing enterprise. The main business of the enterprise information management system includes user login, sales management, procurement management, materials management, production management, and expenses. For reimbursement, the functional requirements of each major function are analyzed as follows:

1) The user login function includes user login, user authentication, and user logout. The main interface implemented by the user login module is the system login interface. At the system login interface, users log in through the user name and user password. The system login module is also the most basic of this system.

M. E. Tarkang

2) Sales management includes sales reservation management, order posting management, sales receipt management, and sales delivery management. The sales order is the basis of sales management. The sales order in this system is an electronic version of the sales order, and the sales order saves the sales-related management information that can be printed on the sales order and other operations to manage sales based on the sales order. Sales reservation is to reserve products for sale through the form of sales orders, and reservations generally need to pay a reservation deposit.

3) Purchasing management includes supplier management, purchase order management, material arrival management, and purchase payment management. Suppliers are manufacturers that provide enterprises to generate raw materials for procurement. Enterprises generally have fixed suppliers in procurement. Among multiple suppliers, supplier information management is mainly to manage the basic information of the supplier. Supplier information management provides the basic data for procurement management.

4) Material management includes material information management, material list management, material transfer management, and material report management. Material management is the performance management of the original materials or intermediate materials during the production process of the enterprise. The core of material management is inventory management. The material information management records the basic information of the material.

5) Production management includes production process management, process route management, production order management, and production data management. The production process refers to which steps need to go through the entire production process. The process is the meaning of the step. The production process of different products is different. For specific production, production managers need to manage the processes in it. In the case of process changes, the production process needs to be modified.

6) Expense reimbursement and scrap expense reimbursement application, expense reimbursement review, and expense reimbursement issuance. Expense reimbursement is made by relevant personnel during the production or sales process, and then the expense invoice is reimbursed. Expense reimbursement needs to meet different requirements according to different enterprises. The system of this article needs to make an application in the expense reimbursement, and the expense reimbursement application was submitted to the finance for review.

7) Account management includes account detailed information, fixed asset information, and station voucher record management. The account detailed information is to record and manage the account status of the bill. In the system to achieve the account detailed information management, the plan is to use the account as a variable. Each subject provides different subject attributes. The subject attribute is the systematic subject information. It provides the management of subject information by managing the subject attributes.

System security analysis

Enterprise management security performance is very important. This paper provides users with a secure enterprise management environment, including enterprise management information security and process security. The basic guarantee of enterprise management security is Türkiye's basic laws and regulations. At the same time, we can use the system to ensure the security of business enterprise management. For example, the supplier's real-name, authentication business is to ensure that the company's material, sellers and purchasers are all under a real-name system. At the level of data security, since the enterprise management in this article needs to provide data security management, especially for user information, it cannot be leaked, and it is also necessary to prevent system operators from leaking user information. We provide role-based permissions access. The security of the sales process is the basis of this article. How to ensure that users can perform product demonstrations according to the contract after the purchase is completed. If there are problems with sales travel, provide security for buyers and sellers through laws and regulations, and system processes. This system also needs to be considered.

System Design of Enterprise Information Management Platform Based on E-Commerce Environment

Functional structure design

The enterprise information management system in this article is divided into the application layer, business layer, and data layer. The business layer mainly provides intranet applications and extranet applications. The business layer is the core layer of the system, including the main business logic. In the enterprise information management system in this article, the main business includes user login, sales management, procurement management, material management, production management, and expense reimbursement. Below the business layer is the data layer. The data layer is used to ensure the persistence of business data. At the same time, it provides data support for business logic.

System function design

Various functional modules of the system:

1) The user login function includes user login, user authentication, and user logout. The main interface implemented by the user login module is the system login interface. In the system login interface, users log in through the user name and password.

2) Sales management includes sales reservation management, order posting management, sales receipt management, and sales delivery management. The sales order is the basis of sales management. The sales order in this paper is an electronic version of the sales order. The sales order saves the sales-related management information that can be printed on the sales order and other operations to manage sales based on the sales order.

3) Purchasing management includes supplier management, purchase order management, material arrival management, and purchase payment management. Suppliers are manufacturers that provide enterprises to generate purchased raw materials. Enterprises generally have fixed suppliers in procurement, and among multiple suppliers select the supplier that best meets the procurement needs of the company for material procurement.

4) Material management includes material information management, material list management, material transfer management, and material report management. Material management is the performance management of raw materials or intermediate materials during the production process. The core of material management is inventory. The material information management records the basic information of the material and is the basis of the material management.

5) Production management includes production process management, process route management, production order management, and production data management. The production process refers to which steps need to be followed through the entire production process. The process is the meaning of the step. The production process of different products is different. For specific production, production managers need to manage the processes in it, and in the case of process changes, the production process needs to be modified.

6) Expense reimbursement and expense reimbursement application, expense reimbursement review, and expense reimbursement issuance. Expense reimbursement is made by relevant personnel during the production or sales process, and then the expense invoice is reimbursed. Expense reimbursement needs to meet different requirements for different enterprises. The system of this article needs to make an application in the expense reimbursement, and the expense reimbursement application will be submitted to the finance for review.

7) Account management includes account detailed information, fixed asset information, and station voucher record management. The account detailed information is to record and manage the account status of the bill. To implement the account detailed information management in the system, it needs to treat the account as a variable. Each subject provides different subject attributes, and the subject attributes are the system's subject information. The subject information management is provided by managing the subject attributes.

Experiments

System Test

Test purpose and requirements

The system in this paper is based on the network. The system test is different from the traditional software test. It needs not only to check and verify whether it runs according to the design requirements but also needs to test whether the system display is appropriate on the browsers of different users. It is important to conduct security and usability tests from the perspective of the end-user. However, the unpredictability of the Internet and the media makes testing system-based difficult. Therefore, in the testing process, new methods and technologies must be researched for testing and evaluating complex systems, testers must deal with shorter release cycles, and testers and test managers are facing challenges from testing traditional client-server structures and the transition from the framework environment to testing rapidly changing application systems.

Test method

The system in this paper needs to implement functional and performance tests. In the functional test, the tester mainly operates the system to check whether the system's functional requirements are met. The performance test needs the tool to simulate the performance test environment. Performance testing tools are used in the performance testing of information systems. They are divided into client-side performance testing tools and server-side performance testing tools according to the target system being tested.

Test environment

The system test has been prepared from the requirement analysis stage of system development. The corresponding system test cases are designed to predict the problems that may occur in the system. In the process of system testing, according to the requirements listed in the test cases, the functional modules of the system are tested one by one and check whether the system can output the correct results to the testers according to the settings of the test cases. If during the testing process, the tester finds a problem in the system, he should contact the developer in time to modify the system problem until the system can completely pass the test case detection. The test environment is shown in Table 1 and Table 2.

Functional Test

In the functional test, the system is established by a test environment, and the tester performs specific operations on the system in the test environment and compares the operation effect with the expected effect to determine whether the system meets the requirements.

Performance Test

The performance test of the system in this paper is mainly by testing the performance of the server. The test strategy is to simulate the concurrent access of multiple clients and monitor the response of the server to client requests under the condition of large concurrent access. The system performance analysis in this paper includes quantifiable system performance and system performance that cannot be quantified. The main performance indicators include the following:

- (1) User identity verification time ≤ 1 s;
- (2) Material information input response time ≤ 3 s
- (3) Response time of material information query ≤ 1 s;
- (4) Response time for sales performance inquiry ≤ 2 s;
- (5) User account information query response time ≤ 0.5 s;

- (6) The time for reviewing the application for the signing of the sales contract is ≤ 1 day;
- (7) The time for reviewing the application for submission of production materials is ≤ 1 day;
- (8) Reminder time for purchase payment receipt: ≤ 10 s;
- (9) New inquiry time for corporate finance ≤ 5 s;
- (10) The network speed of user uploading data is > 5 Mbit / s;

Discussion

Platform System Function Test

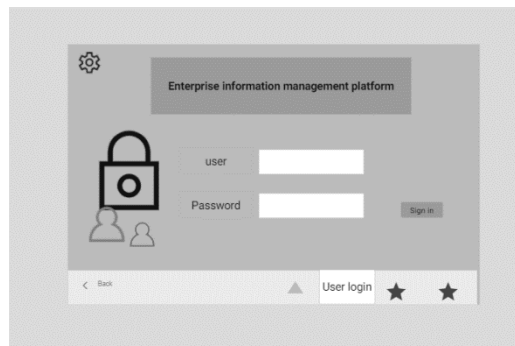
This paper established the system test environment. This test environment allows to compare the operation effect and the expected effect according to the specific operation of the system and determine whether the system meets the requirements. Now two of the functional tests were selected for analysis:

1.Login function test

The implementation of the user login module is to verify the user account and password, determine whether the user is legal, and test the login function of this platform. For example, the login function test is shown in Table 1, the login interface is shown in Fig.2, and the function selection module after successful login is shown in Fig.3.

Table 1: User login test cases

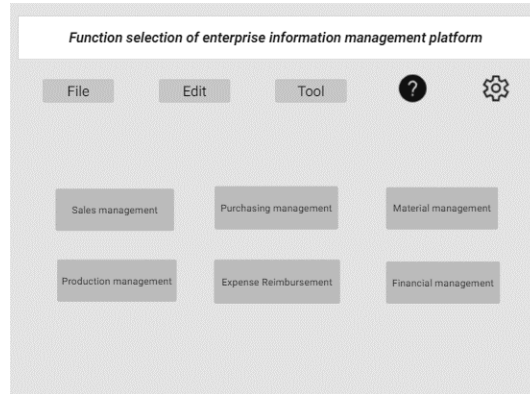
Serial number	1
Testers	A
Operational intention	Check whether the user login of the developed system is consistent with the expectation
Operation process	<ol style="list-style-type: none"> 1. The tester uses the correct user name and password to verify the account server and view the returned results. 2. The tester uses the correct user name and wrong password to verify the account server and view the returned results. 3. The tester uses the wrong user name and correct password to verify the account server and view the returned results. 4. The tester uses the wrong user name and wrong password to verify the account server and view the returned results.
Operation expectation	The login effect of the system is consistent with the expectation
Test summary	The actual operating performance of the system login is consistent with the expectation, and the test is passed

Figure 2: Login interface

Source: Figure 2 created by authors

M. E. Tarkang

Figure 3: Function selection module interface

Source: Figure 3 created by authors

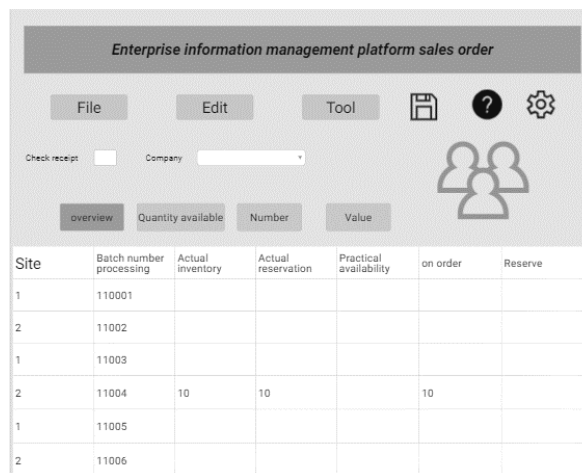
It can be seen from Table 1 that the login test mainly verifies the user account and password to determine whether the user is legal. According to the login interface diagram in Fig.2 and the functional module diagram after the successful login in Fig.3, the platform designed in this paper has passed the test.

2. Sales function test

The sales management test is shown in Table 2. The platform test interface is shown in Fig.4. The figure shows the sales reservation test effect.

Table 2: Sales management test cases

Serial number	1
Testers	A
Operational intention	Check whether the user login of the developed system is consistent with the expectation
Operation process	<ol style="list-style-type: none"> 1. Testers operate the operation process of reservation management in the test environment. 2. Testers operate on the details of order posting management in the test environment 3. Testers operate the specific process of payment management in the test environment. 4. Testers operate the specific process of delivery management in the test environment.
Operation expectation	The login effect of the system is consistent with the expectation
Test summary	The actual operating performance of the system login is consistent with the expectation, and the test is passed

Figure 4: Sales reservation test effect interface

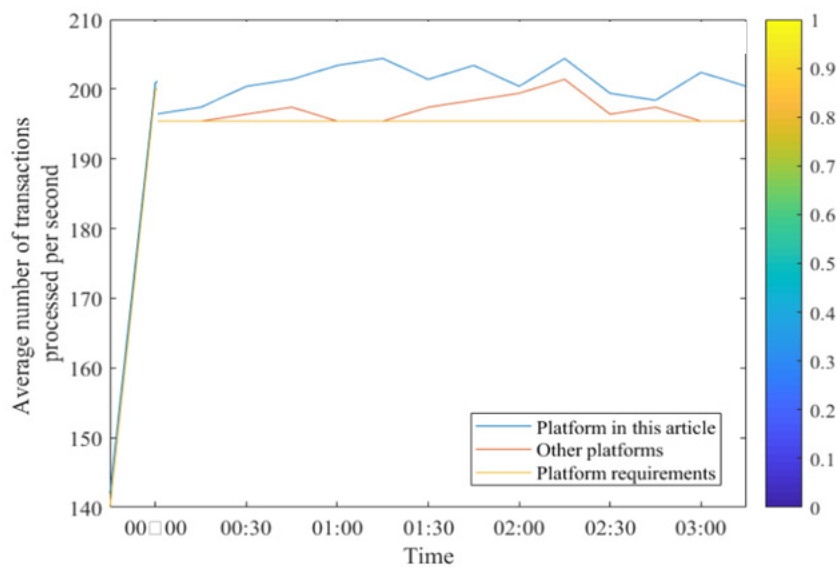
Source: Figure 4 created by authors

According to Table 2 above, the testers tested the functions of sales reservation management, order posting management, sales to payment management, and sales delivery management. As shown in Fig.3 above, the sales function test of this platform passed. Sales order is the basis of sales management. In this work, the system's sales order is an electronic version of the sales order. The sales order saves sales-related information. The management personnel can print the sales order and manage the sales based on the sales order. Sales reservation is to reserve products for sale in the form of sales orders. Generally, a reservation deposit is required.

Platform System Performance Test

Business processing analysis

To test the average number of services processed per second of the system server. To highlight the advantages of this platform, this paper selects other enterprise management platforms for comparison and compares them with the platform requirements. The results are shown in Fig.5.

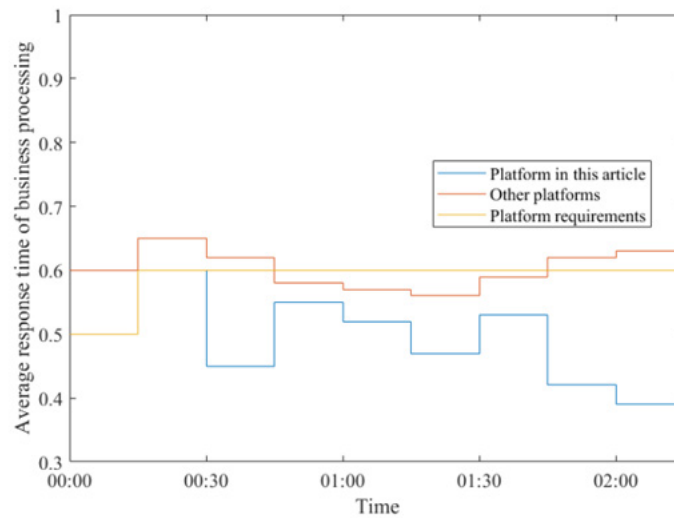
Figure 5: The average number of transactions processed per second

Source: Figure 5 created by authors

It can be seen in Fig.5 that in the average number of services processed per second, the average number of services processed per second fluctuates around 195. After the performance test was stopped, the average number of services processed per second of the system was rapidly reduced to 0. This is because the system has not received any requests from clients, while other platforms only deal with a few businesses compared with the platform in this paper, which has no superior performance.

Response time analysis

The average response time of system server business processing was tested. To highlight the advantages of this platform, we select other enterprise management platforms for comparison and compare them with the platform requirements. The results are shown in Fig.6.

Figure 6: Average response time of business processing

Source: Figure 6 created by authors

It can be seen from Fig.6 that the business processing time of the system is basically at a certain value. Because the average response time of business processing is the average value of many business processes, the processing time does not fluctuate much. If it is the processing time of a single business, then the performance result is around a certain range of value fluctuations, compared with other platforms. The platform has an advantage in the average response time of business processing.

Analysis of other performance indexes

The system performance analysis of this paper includes quantifiable system performance and unquantifiable system performance. The results are shown in Table 3.

Table 3: Analysis and comparison of other performance indexes

performance index	Test normal	Test values of this platform	performance index	Test normal	Test values of this platform
User authentication time	< 1 s	0.98s	Approval time of sales contract signing an application	<=1 days	0.95days
Response time of material information entry	<=3 s	2.56s	Review time of production data submission application	<=1 days	1days
Response time of material information query	< 1 s	0.99s	Purchase payment arrival reminder time	<=10 s	9s
Response time of sales performance query	<=2s	2.01s	New query time of enterprise finance	<=5 s	4.5s
Response time of user account information query	<=0.5 s	0.48s	The network speed of users uploading data	>=5 Mbit / s	4.8 Mbit / s

It can be seen from Table 3 that other performance indicators of the platform in this paper have passed the test. Except for the slightly short response time of the sales performance query, other performance indicators have passed the test. Among them, the user’s authentication time is only 0.98 s, the material information entry time is only 2.56s, the material information query response time is only 0.99s, the user’s query response time is 0.48s, and the sales contract only takes 0.95 days for the same signing application to be reviewed, 1 day for

the production data to be submitted for review, 9 s for the purchase payment to be reminded, 4.5 s for the new enterprise financial query, and 4.8 trillion/second for the user to upload data. Generally, the platform designed in this paper has good performance.

Conclusions

In a global world where e-commerce activities are starting to replace traditional trade activities, it is imperative rather than a necessity for Türkiye to take the necessary steps in e-commerce. Although the steps taken in this regard in recent years have been pleasing, Türkiye's e-commerce volume is far from being satisfactory. If Türkiye wants to be a larger part of the global digital economy, which is the spirit of the time, it should make more easing and encouraging legal arrangements, especially regarding foreign trade and related to the internet, and strengthen the technological infrastructure that will take the internet-economy association to a higher level. For this reason, it is also important to have closer contact with countries with high foreign trade on legal and internet-related technical infrastructure issues.

Cloud computing has become one of the most popular information and communication tools of a rapid transformation that can also be described as the age of mobile communication. In addition to the advantages it offers in terms of reducing costs, access, and ease of use in daily life; the risks of cloud computing are too important to be underestimated. When developing a cloud strategy; as well as being user-friendly, the need for editing is foreseen for an actively used cloud. It is seen that there is no legal infrastructure for ensuring information security and protecting personal data in Türkiye and users are left alone to take measures and responsibility for information security in cyberspace. Although Türkiye has signed many studies and contracts within the European Commission (EC) (contracts no. 108 and 185, etc.), it cannot be implemented because the necessary regulations cannot be made in domestic law. For the security clauses contained in the cloud service agreements, which cover only users of certain countries (such as the USA, Australia, the European Commission (EC), and Switzerland) (related to consumer legal rights and data transfer), to be applied to users using cloud services in Türkiye, necessary legal regulations must be made.

E-commerce is the business model of the information society, the inevitable outcome of economic globalization, accelerating the interaction of economy and information technology, and has been adopted by more and more enterprises. With the development of information technology and e-commerce in Turkey, the achievements brought by information technology are gradually accepted by the world. With the rapid development and popularization of modern information technology, the survival and competitive environment of enterprises have undergone fundamental changes. Information construction has become the final choice for enterprises to obtain competitive advantages. Therefore, this paper designs an enterprise information management platform based on cloud storage technology in the e-commerce environment, which brings convenience to the management of enterprises.

This work uses cloud storage technology to design the enterprise information management platform, analyzes the enterprise information management requirements, and determines the functions of the platform, which establishes the basis for the enterprise management information platform functional requirements. This article analyzes the non-functional requirements of the system and designs the enterprise management information system.

In addition, this paper also tested the function and performance of the enterprise information platform, established the operation environment of this system, manually operated the functions of the enterprise information platform in the operation environment, compared the operation results and expected results, and established the main performance model. The results provide a certain reference value for enterprise information management in the e-commerce environment and provide a solution for enterprise information management.

REFERENCES

- Akçi, Y. & Annaç Göv, S. (2016). Tüketicilerin E-Ticaret Algılarının İncelenmesi (Gaziantep ve Adıyaman Örneği) *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (13) , 413-433 [Examining consumers' E-Commerce Perceptions (Gaziantep and Adıyaman Example) Mehmet Akif Ersoy University Journal of Institute of Social Sciences, 1 (13) , 413-433]. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/issue/19445/206909>
- Akpınar, E. N. (2017). Türkiye’de Elektronik Dış Ticaretin Gelişimi ve İstihdam İlişkisi . *Harran Maarif Dergisi* , 2 (2) , 18-32 . DOI: 10.22596/2017.0202.18.32
- Bauman, Z. (2020). Küreselleşme Toplumsal Sonuçları, Çev., Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları
- BDDK (2007). Bankalarda Bilgi Sistemleri Yönetiminde Esas Alınacak İlkelerle İlişkin Tebliğ [Communiqué on The Principles to Be Based on Information Systems Management in Banks] <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=9.5.11621&MevzuatIis ki=0&sourceXmlSearch=banka> (11.02.2022)
- Bolívar, M.P.R. (2017). Policy makers’ perceptions on the transformational effect of Web 2.0 technologies on public services delivery. *Electronic Commerce Research*, 17(2):227-254.
- Bucaklı, A. T. (2007). Elektronik Ticaret. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü [Electronic Commerce. (Unpublished Master’s Thesis), İstanbul: Kadir Has University University Institute of Social Sciences, Department of Business Administration].
- Chen, G., Xu, Z., Jiang, H. (2019). Generic user revocation systems for attribute-based encryption in cloud storage. *Frontiers of Information Technology & Electronic Engineering*, 20(6):773-786.
- Deliçay, M. (2021). Perakende E-Ticaretin Yükselişi. Fırsatlar, Sorunlar ve Öneriler. Sektörler ve Kamu Yatırımları Genel Müdürlüğü [The Rise of Retail E-Commerce. Opportunities, Issues and Suggestions. General Directorate of Sectors and Public Investments]. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/Perakende_E-Ticaretin_Yukselisi.pdf
- Eticaret (2022), İstatistikler, <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler> (16.07.2022).
- European Commission (1981). Convention for the protection of individuals concerning the automatic processing of personal data. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/108.htm> (27.02.2022)
- European Commission (2001). Convention on cybercrime. <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/185.htm> (27.02.2022)
- European Commission. (2012f). Convention for the protection of individuals concerning the automatic processing of personal data. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=108&CM=&DF=&CL=ENG> (26.02.2022)
- Fardoun, H., Alghazzawi, D., Paules, A. (2017). Interactivity Technologies to Improve the Learning in Classrooms Through the Cloud. *International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies*, 13(1):20.
- Hirakawa, Y. & Chiang, C., Hilawe. E.H. (2017). Formative research for the nationwide promotion of a multidisciplinary community-based educational program on end-of-life care. *Nagoya Journal of Medical Science*, 79(2):229-239.
- Hohlov, Y., Shaposhnik, S. (2006). Russia. http://ec.europa.eu/information_society/activities/internationalrel/docs/pi_study_rus_ukr_arm_azerb_bel_geor_kaz_mold/2_russia.pdf (25.02.2022)
- Huong, P.T., Cherian, J., Hien, N.T., Sial, M.S., Samad, S. & Tuan, B.A. (2021). Environmental Management, Green Innovation, and Social–Open Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7, 89, 1-14. <https://doi.org/10.3390/joitmc 7010089>
- Huang, A. (2018). A risk detection system of e-commerce: researches based on soft information extracted by affective computing web texts. *Electronic Commerce Research*, 18(22):1-15.
- Kalaycı, C. (2015). Elektronik Ticaret ve KOBİ’lere Etkileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (1):1-12 [Effects on Electronic Commerce and SMEs. *Journal of International Economic and Administrative Reviews*,(1):1-12] <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulikidince/issue/21626/232289>
- Kemp, S. (2021, Jan 27). We are Social (2022), Digital 2021: The Latest Insights into the State of Digital, <http://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital>(15.07.2022).

M. E. Tarkang

- KVKKT. (2012). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısı [Personal Data Protection Law Bill] <http://www.kgm.adalet.gov.tr/Tasariasamalari/Basbakanlik/Kanuntas/kisiselveriler.pdf> (02.03.2022).
- Microsoft (2021). <https://support.microsoft.com/tr-tr/topic/bir-sql-server-veritaban%C4%B1na-bir-microsoft-access-veritaban%C4%B1ndan-veri-vermek-i%C3%A7in-veri-d%C3%B6n%C5%9Ft%C3%BCrme-hizmetleri-dts-nas%C4%B1l-kullan%C4%B1r-b728c494-f292-705f-76aa-97e114d6cc81> (24.02.2022)
- Momo, A., Twum-Darko, M. (2017). Usability of Online Business Registration Improvisation as Congo-Brazzaville Re-Branding Tool. *Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 83(1):1-20.
- Ozel, H. A. (2013). "E-ticaret ve Türkiye'nin Bilgi Toplumundaki Yeri". *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-17 [E-commerce and Turkey's Place in the Information Society. *Journal of Academic Outlook*, 38, 1-17].
- Sipahi, E. (2017). Creativity and the importance of business management. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, v. 8, Issue 8,426-439.
- Sivagami, K. Charulatha, K.Nandhini (2017). A Fine-Grained Two-Factor Protection Mechanism for Data Sharing in Cloud Storage. *IEEE Transactions on Information Forensics & Security*, pp(99):1-1.
- Stratil, J., Rieger, M., Voelter-Mahlknecht, S. (2017). Optimizing cooperation between general practitioners, occupational health and rehabilitation physicians in Germany: a qualitative study. *International Archives of Occupational & Environmental Health*, 90(7):809-821.
- Temur, G.T. & Bolat, B. (2018). A robust MCDM approach for ERP system selection under uncertain environments based on the worst-case scenario. *Journal of Enterprise Information Management*, 31(3):00-00.
- Thibodeau PH., Boroditsky, L. (2011). Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning. *PLoS ONE* 6(2): e16782. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0016782>
- Türk Ceza Kanunu. (2004). Türk Ceza Kanunu [Turkish Penal Code] <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html> (13.03.2022)
- Usov, E.S., Nikol'skii, A.V., Pavlenko, E.Y. (2018). The architecture of the Protected Cloud Data Storage Using Intel SGX Technology. *Automatic Control and Computer Sciences*, 52(8):1144-1149.
- Wilt, G.J., Rütther, A., Trowman, R. (2019). Scientific Development of HTA—A Proposal by the Health Technology Assessment International Scientific Development and Capacity Building Committee. *International Journal of Technology Assessment in Health Care*, 35(4):1-3.
- Zhang, Y., Xu, C., Liang, X. (2017). Efficient Public Verification of Data Integrity for Cloud Storage Systems from Indistinguishability Obfuscation. *IEEE Transactions on Information Forensics & Security*, 12(3):676-688.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2022 ✓Accepted/Kabul:31.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1117053

Research Article/Araştırma Makalesi

Ökde, F. ve Özer, R. (2023). "Kentlerde Zorunlu Göçün Etkileri: Hakkâri Örneği", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 61-80.

KENTLERDE ZORUNLU GÖÇÜN ETKİLERİ: HAKKÂRİ ÖRNEĞİ*

Fatma ÖKDE**, Revşen ÖZER***

Öz

Göç konusu, geçmişten günümüze kadar üzerinde konuşulan ve güncelliğini koruyan bir konu olup birçok disiplin tarafından farklı yönleriyle tartışılmaktadır. Türkiye, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle ve geçirdiği tarihsel süreç boyunca uluslararası ve ulusal göçe maruz kalarak, göç olgusundan fazlasıyla etkilenmiştir ve etkilenmektedir. Türkiye’de 1950-1980 yılları arasındaki iç göçler ekonomik sebeplerden kaynaklanırken, 1980’lerde bu sebeplere güvenlik sorunu da eklenmiştir. Doğu ve Güneydoğu’da başlayan PKK terör örgütü ve devlet güçleri arasındaki çatışmalar nedeniyle köylerin boşaltılması sonucu yüz binlerce insan kentlere göç etmiştir. Çalışmada, köy boşaltmalarından etkilenen Hakkâri’de ortaya çıkan sorunlar irdelenerek göç deneyimi yaşayanların sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan geçirdiği değişim araştırılmıştır. Araştırmada, açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşan yapılandırılmış bir nitel araştırma yöntemi olan derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda kentte nüfus artışı sonucu altyapı, eğitim, sağlık ve istihdam alanlarında yetersizliklerin olduğu, katılımcıların açıklamaları doğrultusunda tespit edilmiştir. Göçle gelenlerde ise konut sıkıntısı, işsizlik, adaptasyon sorunları, dışlanma, geçim sıkıntısı ve insani ilişkilerin bozulması gibi sorunlarla karşılaşmıştır.

Anahtar kelimeler: Zorunlu göç, İç göç, Göç türleri.

EFFECTS OF FORCED MIGRATION IN CITIES: EXAMPLE OF HAKKÂRİ

Abstract

The issue of migration is a topic that has been talked about and kept up to date from past to present, and it is discussed from different aspects by many disciplines. Because of its geographical location, Turkey has been exposed to international and national migration throughout its historical process, and has been and is greatly affected by the phenomenon of migration. While internal migrations between 1950-1980 in Turkey were caused by economic reasons, security problems were added to these reasons by the 1980s. Hundreds of thousands of people migrated to the cities as a result of the evacuation of the villages due to the conflicts between the PKK terrorist organization and state forces that started in the east and southeast of the country. In this study, the problems that emerged in Hakkâri, which was affected by the village evacuation, have been examined and the social, economic and cultural changes of those who experienced migration have been investigated. In this study, in-depth interview method, which is a structured qualitative research method consisting of open-ended and closed-ended questions, has been used. As a result of the study, it has been determined in line with the explanations of the participants that there are deficiencies in the infrastructure, education, health and employment areas as a result of the population increase in the city. On the other hand, problems such as housing shortage, unemployment, adaptation problems, exclusion, financial difficulties and deterioration of human relations were encountered among those who migrated.

Keywords: Forced migration, Internal migration, Types of migration.

*Bu çalışma Fatma ÖKDE danışmanlığında Revşen ÖZER tarafından hazırlanan "Zorunlu Göçün Sosyo-Ekonomik Etkisi: Hakkari Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışma için Hakkari Üniversitesi Etik Kurulundan 2021/56 sayılı ve 13.09.2021 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

**Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, HAKKARİ.

e-posta: fatmaokde@hakkari.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0761-8949>)

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Hakkari Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, HAKKARİ.

e-posta: 201404005@hakkari.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1355-171X>)

1. GİRİŞ

Göç; üzerinde düşünülerek, artıların ve eksilerin hesaplandığı bir süreç sonunda alınan kararla gerçekleştirilen rasyonel davranış biçimi olarak ifade edilebilir (Yılmaz, 2014: 1691). Göç konusu ile toplumsal olgular arasında kuvvetli bir etkileşim söz konusudur. Birbiriyle bağlantılı ve birbirinden etkilenen iki unsur oldukları söylenebilir. Nitekim göçün meydana gelen farklı şekillerinin toplumda belli başlı yansımaları olmaktadır. Bu farklılığı oluşturan durumlardan biri de iç göç dalgalarıdır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, kırsal nüfusun yoğunlukta olmasından dolayı ortaya çıkan iç göç hareketleri fazlasıyla önem arz etmektedir. Bu tarz ülkelerde göçlerin nedenini genellikle uygulanmakta olan ekonomik politikalar oluşturmaktadır (Tümtaş, 2009: 112). Uygulanan politikalar sonucunda bazı durumların ortaya çıkması göç etmeyi zorunlu hale getirmekte, bazen tek seçenek yapmaktadır (Aksoy, 2012: 292-296). Türkiye’de de, tarımda uygulanan neo- liberal politikaların meydana getirdiği ekonomik göçlerin yanında, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinde yaşanan terör faaliyetleri sonucu artan çatışmalardan dolayı kırsal bölgelerin boşaltılmasıyla, göç nedenlerinde büyük çapta değişme olmuştur (Tümtaş, 2009: 112). Askeri ve siyasi faktörlerin etkili olduğu zorunlu göç, kişinin rızası dışında meydana geldiğinden dolayı kişi üzerinde gönüllü göçten farklı sonuçlar doğurmuştur (Erkan ve Erdoğan, 2006: 82). Göç çeşitleri arasında en zoru olan, kişinin isteğine bakılmaksızın devlet tarafından gerçekleştirilen zorunlu göç, diğer göçlerden hem nedenleri hem de sonuçları bakımından farklılıklar taşımaktadır (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183). Türkiye’de meydana gelen ekonomik tabanlı iç göçlere 1980’lerin sonrasında baş veren terör olgusunun eklenmesi, zorunlu göçün yaşanmasına ortam hazırlamıştır.

Bu çalışmada öncelikle göç ve çeşitlerine dair bilgiler verilir, ardından Türkiye’nin iç göç tarihine kısaca değinilecektir. 1990’larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gerçekleşen zorunlu göç hareketi, göç mağdurlarının ifadelerinden yola çıkılarak tartışılmıştır. Göçün varış noktalarından biri olan ve göçten etkilenen Hakkâri ilinin göç süreci ve rolü değerlendirilmiştir. Zorunlu göç ile Hakkâri’ye gelen kişilerin yaşadığı sosyal, kültürel ve ekonomik değişimle birlikte, kent olarak Hakkâri’nin geçirdiği dönüşüm de tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Göç Nedir?

Göç, dünya üzerinde insanoğlunun var olmasıyla birlikte ortaya çıkmış bir olgudur (Deniz, 2014: 175). TDK’ye göre; genel anlamda siyasi, toplumsal, ekonomik nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gidilmesine, hicretine, taşınmasına göç denir (TDK, 2022). Diğer bir ifadeyle; ekonomik, sosyal, askeri, hukuksal, eğitimsel, kültürel, bireysel sebeplerle meydana gelen kalıcı ve geçici yer değişikliğine denk gelen dinamik hareketlilik şeklinde açıklanabilir (Çağlar, 2018: 26-49). Göçün tanımının temel unsuru, bulunulan yerden başka bir noktaya yapılan yer değişimidir.

Bir yerden başka bir yere gitmek olarak nitelenen göç olgusu, temelde yer değişikliği ve coğrafi bir hareketliliktir. Bu coğrafi yer değişimine dayanan olayın fazlasıyla köklü ve geniş bir soy ağacı vardır (Sağlam, 2006: 33-43). Yeryüzünün her noktasında bu duruma örnek olabilecek olaylar yaşanmış ve halen yaşanmaktadır (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183). Yine de yalnızca bir yer değiştirme olarak nitelemek de doğru olmayacaktır. Zira nedenleriyle ve sonuçlarıyla kendine özgü bir yapıya sahiptir (Sağlam, 2006: 33-43). Bu yapıyla geçmişten bugüne kadar sürekliliğini korumuş ve toplumsal hayatın önemli bir evresi haline gelmiştir (Deniz, 2014: 175-177). Özellikle her toplumun yaşadığı bir olay olmasından (Kınık, 2010: 36) dolayı sosyolojik bir kavram olduğu söylenebilir (Tamer ve Birvural, 2018: 12-15). Aslında tam anlamıyla her yönü insanla ilişkili olan göç kavramı, toplumların aşına olduğu ve olmaya devam ettiği bir olgudur. Ne sadece yer değişikliği ne de yalnızca coğrafi bir harekettir. Merkezinde insan olan ve insana dair her şeyin etkilendiği sosyolojik bir olgudur.

Göçün oluşmasındaki nedenler, bazı temel başlıklarda toplanabilir. İlk olarak göç olgusunun yaşanmasının en önemli nedenlerinden biri olarak ekonomik nedenler gösterilebilir. Daha sonra sosyal, siyasal ve kültürel nedenler sıralanabilir (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183). Bunları detaylandırdığımızda belki de yüzlerce sebep çıkabilir. İnsandan insana, toplumdaki topluma göçe iten etkenlerde değişiklikler olabilir. Yani, neden olarak birçok faktör ölçüt niteliğinde gösterilebilir. Fakat göçün ana niteliğini irade oluşturmaktadır (Çağlar, 2018: 26-49). Çünkü insanların göç etmesi kendi seçimleriyle olabildiği gibi, rızaları dışında onları buna zorlayan durumlardan kaynaklı da gerçekleşebilmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015: 9-15). Yapılan yer değişiminin gönüllü olarak mı zorunlu olarak mı gerçekleşmesi durumu, göçün şeklini, nedenlerini ve sonuçlarını belirler (Tuncel ve Gündoğmuş, 2013: 252).

İnsanların göç etmek için birçok sebebi olabilir ancak iradeleri dışında gerçekleşen göçler daha farklı durumlar yaratmaktadır.

Göçün diğer boyutunu oluşturan unsur ise ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik ve siyasal sonuçları olan insani bir eylem olmasıdır (Sağlam, 2006, 33-43). Kişiyi göç etmeye yönelten sayısız duruma rağmen sonuç genellikle aynı olmaktadır. Bu ifadeden göçün birey üzerinde birçok soruna neden olduğunun defalarca kanıtlandığı olgusuna ulaşmak istenmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015: 10). Mesela günümüz koşullarındaki en bariz sorunlardan biri, göç edenlerin yerleşilen yerin sakinleriyle bir kültür çatışması yaşamalarıdır. Özellikle güncel olarak bu konu üzerinde yoğun bir ilgi ve tartışma mevcuttur (Aksoy, 2012: 292-296). Göçün nedenlerinde olduğu gibi sonuçlarında da bazı farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Burada irade boyutunda farklılaşan göç olaylarını örnek gösterebiliriz. Nitekim irade unsurunun niteliği, özellikle göçün sonuçları üzerinde önemli bir etki yaratmakta, hatta olayın seyrini değiştirebilmektedir. Kişilerin gönül rızası sonucu ortaya çıkan hareketin çıktıları, kişinin istek ve beklentileri göz önüne alınmadan, mecburi şekilde gerçekleştirilen göçün sonuçları kadar ağır olmamaktadır. Buradan, göçlerin nitelik olarak tek bir kavram ile açıklanmasına karşın, aslında kendi içinde farklılaşan noktaları olduğu ve bu durumun göç olgusunu çeşitlendirdiği anlaşılmaktadır.

Göç olaylarında var olan farklılıklar, kavramın belli başlı gruplara yani türlere ayrılmasını gerektirmektedir (Orhan, 2018: 89). Süresine göre geçici ve daimi göç; ülke sınırlarıyla belirlenen iç ve dış göç; taşınma kararını verdiren durumun niteliği olan irade etkisi olarak gönüllü ve zorunlu göç kavramı; göç unsuruna dâhil olanların kitlesel ve bireysel özelliği taşıması şeklinde sınıflandırılabilir (Çağlar, 2018: 26-49).

2.2.Göç Türleri

Göç kavramsal açıdan tüm nüfus hareketliliklerini kapsamakla birlikte, bazı noktalarda farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar doğrultusunda göçler, nedenlerine, mesafesine ve süresine bağlı göçler olarak sıralanabilir.

Nedenlerine göre göçler de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Göçün gerçekleşmesinin isteğe bağlı olarak, gönüllü mü yoksa istek dışında zorunlu olarak mı gerçekleştiği önemlidir. Gönüllü göç, kişinin kendi istek ve beklentileri ışığında, bir yerden bir yere yarattığı coğrafi hareketliliğidir (Sarman vd., 2018: 34). Bu tarz göçlerde etkili unsurlar kazanç, iş sahibi olma, eğitim ve ulaşım da kolaylık gibi bulunduğu yerde sahip olamadığı ya da kendisine sunulmayan kaynaklar olarak gösterilebilir (Barışık, 2020: 11-15). Zorunlu göç, insanların kendi istekleri dışında (Tamer ve Birvural, 2018: 12-15) ekonomik, sosyal, doğal afetler, savaş, güvenlik gibi konularda oluşan zorlayıcı durumlardan dolayı, kişinin istemsiz olarak yaşadığı göç çeşididir (Sarman vd., 2018: 34). Çoğu zaman devletlerin baskısı ile kişilerin mekân değiştirmeye mecbur kaldığı nüfus hareketliliğidir (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183). Göç literatüründe en ağır sonuçlar veren tür olarak bilinen zorunlu göç, tamamen dış etkenler nedeniyle kişinin rızası dışında meydana gelmektedir.

Kişilerin yer değiştirme hareketini, kat ettikleri mesafeye göre, yani kendi ülke sınırları içerisinde kalıp kalmadığına bağlı gruplandırma ise iki şekilde yapılmaktadır. İç göç, kişinin yer değiştirirken ülke sınırlarını geçmeden hareket etmesi durumudur (Yılmaz,2019: 1711). Ülkenin genel nüfusu üzerinde bir etkisi olmamakta fakat bölgesel nüfus yoğunluklarını değiştirmektedir (Bostan, 2017: 1-16). Genellikle kalkınmamış, sanayisi gelişmemiş, ekonomik faaliyetleri sınırlı olan yerlerden, gelişmiş bölgelere doğru yapılan göçlerdir. Türkiye’de bu tarz göçler yaygın olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden, sanayisi gelişmiş olan Marmara Bölgesi, Ege ve Akdeniz Bölgelerine yapılır (Yılmaz,2019: 1711-1715). Göçün ülke sınırlarını aşarak uluslararası bir hal alması dış göçün muhteviyatına girmektedir. Daha çok çalışma amaçlı yapılan göçlerdir. Fakat diğer göçlere neden oluşturan etkenlerin dış göçte de etkisi olmaktadır (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183). Ülke sınırı dışına yapılan bu türde göç, iç göçün aksine hem terk edilen hem de gidilen ülke nüfusunu etkilemektedir (Bostan, 2017: 1-16).

Nüfus hareketliliğini gerçekleştiren kişilerin gittikleri yerlerde kalma sürelerine göre değerlendirilmesi iki sınıflandırmayı doğurmaktadır. Daimi/Süreklî göç, kalıcı şekilde yapılan taşınma durumudur. Gidilen yere belli bir süre için değil, devamlı olarak kalmak suretiyle gerçekleştirilmektedir (Sağlam, 2006: 33-43). Yaşamak amacıyla temelli olarak yapılan bu yer değiştirme zorunlu veya gönüllü olabilmektedir. Geçici göç haricindeki diğer türleri kapsamaktadır (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183). Geçici göç, daimi olarak değil belirli bir zaman sonunda tekrar geldiği yere dönmek amacıyla yapılmaktadır. Genellikle mevsimlik göç olarak da ele alınmaktadır. İnsanların yılın belirli dönemlerinde birden fazla mesken değişikliği yapması ve sonunda yine geri gitmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Bu durum yılın bazı dönemlerinde düzenli bir sıklıkta sürmektedir (Sağlam, 2006: 33-43). Diğer yandan göçleri, tek başına veya aileyle sınırlı olan bireysel ve toplu olarak büyük sayılarda grupların gerçekleştirdiği kitlesel göç olarak da ayırabiliriz (Taşçı, 2009:177-190).

Göçü değişik formatlarda gruplandırmak, inceleme açısından avantaj sağladığı gibi durum analizlerinin daha iyi yapılmasına da olanak sunmaktadır. Türkiye tarihinde konusu geçen çeşitlerin hepsine rastlanılmakla beraber iç göç kavramının geçmişten bu yana sık sık yaşandığı; ancak zorunlu göç olgusunun ise örnek olabilecek sayıda olduğu söylenebilir. Söz konusu örnek olaya geçmeden önce Türkiye'nin iç göç tarihine kısaca girmekte fayda vardır.

3. TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇ HAREKETLERİNE TARİHSEL BAKIŞ

Göç, eskiden bu yana Türkiye'nin kültürel, iktisadi, siyasi ve toplumsal yapısını şekillendirmektedir (Akşit, Bozok ve Bozok, 2015: 94). 1980'lere kadar göç konusunda transit bir ülke konumunda iken, 1950'lerde sanayide atılan adımlarla gelişmekte olan ülkeler sınıfına girmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'yi ulusal ve uluslararası alanda göçün merkez noktalarından biri haline getirmiştir (Adıgüzel, 2020: 41-46). Türkiye hem göç alan hem göç veren bir ülke olmasının yanında, kendi iç bölgeleri arasında da göç trafiği yaşamaktadır (Yılmaz ve Çelik, 2018: 132-136). Ancak Türkiye'nin iç göç tarihinde çok eskiye gidemeyiz (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183). Çünkü 1950'lere kadar kayda değer bir göç olmamıştır. Hatta nüfusun büyük bölümü, uzun bir zaman kırsal bölgede yer almaktaydı (Bostan, 2017: 1-16). Türkiye'de iç göç, 1950 yıllarında sanayi adımlarından sonra artış göstermeye başlamıştır (Adıgüzel, 2020: 41-46). Türkiye'nin 1950-1980 arası yaşanan iç göçlerinin temel dinamiğini, ekonomik sebepler oluşturmaktadır. Sanayide yaşanan gelişmeler, tarımda makineleşmenin artması ve nüfusun çoğalması kırdan kopuşu tetiklemiştir. İnsanlar, kırdan işsiz kalınca çözümü kente gelmekte bulmuştur. Bu da gelişmemiş alanlardan gelişmekte olan bölgelere yığılmaların olmasına ve bunların neticesinde, kırsalda yoğunluklu olan nüfusun kentlerde birikmesi durumu ile karşılaşmıştır (Tekeli ve Erder, 1978: 301). Bu kopuşun 1980'lerden sonra niteliklerinde değişimler yaşanmıştır. Söz konusu durum ekonomik gerekçelere eklenen güvenlik sorunudur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan terör olayları bölgedeki kırsal kesimin, kitleler halinde kentlere göç etmesine neden olmuştur (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2011: 441). Ülkede meydana gelen bu göçlerin genel nüfus üzerinde etkisi olmasa da, kırsalın boşalmaya başlamasıyla gelişme gösteren bölgelerin artan birey sayısı karşısında gelişmesi duraksamakta ve kırdan yapılan üretimin düşmesi de bölgesel ekonominin zarar görmesi sorununu oluşturmaktadır.

Türkiye'de, kırsal bölgelerden şehirlere doğru meydana gelen göçlerin, gelişmiş ülkelere nazaran oluşma nedenleri farklıdır. Gelişmiş bir ülkede göçü tetikleyen unsur, gelişmiş yerlerin cazibesi iken Türkiye'de yaşanan yerlerin itici etmenleri daha fazla etkili olmuştur (Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2011: 441). Söz konusu itici ve çekici kuvvetler şu şekilde açıklanabilir:

İtici faktörler; kan davaları, toprakların miras gibi nedenlerden dolayı parçalanması, tarımda makineleşme ile iş gücüne ihtiyacın azalması ve benzer durumlardan ötürü kırsalda yaşamın zorlaşmasıdır (Sağlam, 2006: 33-43). Bu faktörlerin içinde buldukları yaşam koşullarının zorlukları, ekonomik, güvenlik, savaş veya aileden kaynaklı sorunlarda yer almaktadır (Ceylan, 2012: 1-3). Çekici faktörler olarak; kent cazibesi, kent yaşamının eğitim, sağlık, ulaşım konularında sahip olduğu kolaylık ve yüksek yaşam standartları, iş olanakları, kazanç, fırsat olanakları gibi etkenler örnek gösterilebilir (Sağlam, 2006: 33-43). Kısacası göçlerde, gelişmiş yerlerdeki olanakların vaat ettiği refah ve hayat standartlarının çekiciliği etkili olmaktadır (Ceylan, 2012: 1-3). Göç hareketine itici faktörlerin etkisi çok fazla olmasına karşın, hareketliliğe dinamizm kazandıran asıl unsur çekici unsurlardır (Keleş, 1997: 174). İtici faktörlerin zorluğundan ve çekici faktörlerin verdiği umuttan doğan göçler (Kule ve Es, 2005: 272-273) neticesinde Türkiye'de kırsal ve kentsel nüfus oranları, geçmişten bu yana sürekli olarak değişmektedir (Sağlam, 2006: 33-43).

Türkiye'de kırsal ve kentsel nüfus oranlarındaki değişim, ülke içinde yaşanan göç durumunu ortaya koymaktadır (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183).

Tablo 1: Türkiye’de TÜİK (1927-2010) Sayım Yıllarına Göre Nüfus, Kent ve Kır Nüfusu

Yıllar	Genel Nüfus	Kent Nüfusu	Kent yüzdesi (%)	Köy Nüfusu	Kır yüzdesi (%)
1927	13.648.270	3.305.879	24.22	10.342.391	75.78
1940	16.158.018	3.802.649	23.53	12.355.376	76.47
1945	17.820.950	4.346.249	24.38	13.474.701	75.62
1950	18.790.174	4.687.102	24.94	14.103.072	75.06
1955	20.947.188	5.244.337	25.03	15.702.851	74.97
1960	24.064.763	6.927.343	28.78	17.137.420	71.22
1965	27.754.820	8.859.701	31.92	18.895.089	68.08
1970	31.391.421	10.805.817	34.42	20.585.604	65.58
1975	35.605.176	13.691.101	38.45	21.914.075	61.55
1980	40.347.719	16.869.068	41.80	23.478.651	58.20
1985	44.736.957	19.645.007	43.91	25.091.950	56.09
1990	50.664.458	26.865.757	53.02	23.789.701	46.98
1995	56.473.035	33.326.351	59.01	23.146.684	40.99
2000	67.803.937	44.006.274	64.90	23.797.653	35.10
2007	70.487.917	49.747.859	70.57	20.838.397	29.43
2008	71.517.100	53.611.723	74.96	17.905.377	25.04
2009	72.561.312	54.807.219	75.53	17.754.093	24.47
2010	73.722.938	56.222.356	76.26	17.500.632	23.74

(Kaynak: Özdemir, 2012: 3; Aydın ve Çiftçi, 2015: 196)

Tablo 1’de görüldüğü üzere; kırsal nüfus oranının %75’ten fazla olduğu dönemden, 2000’li yıllara doğru hızla değişen tabloda nüfusun artık üçte ikisi kentlerde yaşamaktadır (Başel, 2007: 517). Bu durum, 1950’lerde kent nüfusu %20’lerde iken, 2000’lerde bu oranın %80’lere çıkmış olmasından anlaşılabilir (Tekeli, 2015: 331). Üstelik kırsaldan kopuş bu yıllardan sonra da devam etmiştir. Son nüfus sayımlarına bakıldığında, kırsal yüzdelik tekli rakamlara kadar inmiştir. Ancak burada göçlerin dışında belediye kanunlarında yapılan değişikliklerin, özellikle 2012 yılında çıkarılan “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un sonucunda, yeni büyükşehir belediyelerinin kurulması, birçok köy yerleşim alanının mahalle kapsamına alınması ve kurulan yeni ilçelerin de büyük etkisi vardır. Zira kırsaldan kopuşun yanında kırsalın kent nüfusuna dâhil edilmesi de oranı oldukça düşürmüştür (Resmi Gazete, 2012: 1-82). Tablo 2’de, kır nüfusunun giderek azaldığı ve 2021 sonunda toplam nüfus içindeki payının %6,80’lere kadar çekildiği görülmektedir. Kırsal alanlardan kentlere yapılan göçlerin genel olarak belirli bir rota çizdiğini söyleyebiliriz. Özellikle ülkemizde bu rotayı belirleyen durum bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarıdır.

Tablo 2: TÜİK 2019-2021 genel nüfus sayımlarındaki son verilere göre kır ve kent nüfusu

Yıllar	Genel nüfus	Kent nüfusu	Kent yüzdesi (%)	Köy nüfusu	Kır yüzdesi (%)
2019	83 154 997	77 151 280	92.80	6 003 717	7.20
2020	83 614 362	77 736 041	93.00	5 878 321	7.00
2021	84 680 273	78 908 631	93.20	5 771 642	6.80

(Kaynak: TÜİK, 2022)

Bölgeler arası ekonomik ve sosyal eşitsizlikler bir yeri sürekli göç veren bir konuma iterken, diğerini ise göçe maruz kalan konumda bırakmıştır (Yılmaz ve Çelik, 2018: 132-136). İnsanlar hayat koşullarında iyileştirme yapmak amacıyla gelişmiş bölge ve şehirlere gitmektedirler (Yılmaz, 2019: 1713). Göç veren bölgeler olarak Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri dikkat çekerken, en çok göç alan bölgeler sıralamasında Ege ve Marmara ön plana çıkmaktadır (Koçak ve Terzi, 2012: 164-183). Ülkemizde iç göç tablosu neredeyse sürekli olarak bu

ritüelde ilerken, 1980’lerde yaşanan kırılma sonucu var olan sebeplere güvenlik konusu da eklenmiştir. Bu durum 1990’larda vuku bulan zorunlu göçü doğurmuştur.

4. ZORUNLU GÖÇ VE TÜRKİYE

Göç türleri arasında yer alan zorunlu göç, diğer göç türlerinden gerçekleşme nedeni ve yarattığı sonuçlar bakımından farklı özelliklere sahiptir. Adından da anlaşılacağı üzere zorunlu göç, göçe zorunlu bırakılma durumudur. Zorunlu göçün gerçekleşmesinde kişinin isteği söz konusu değildir ve farklı nedenler bu duruma kaynaklık edebilmektedir (Keser, 2011: 11; Ekici ve Tuncel, 2015: 9-22). Bu kapsamda zorunlu göçler iki başlık altında incelenmektedir.

Doğa kaynaklı zorunlu göçler; çeşitli doğal felaketlerin yaşanması durumunda (sel,çığ,deprem vb.) güvenli bölgelere gitmek mecburiyetinden doğmaktadır ikincisi, insan kaynaklı zorunlu göçler; çatışma, şiddet, terör, baraj yapımı, etnik sorunlar, nükleer santral vb. durumların ortaya çıkmasıyla, bölgede yaşayanların can güvenliğinin tehlikeye girmesiyle kaçınılmaz olan kaçıştır (Keser, 2011: 11).

Zorunlu göçleri diğer göçlerle karıştırmamak gerekir. Kendiliğinden yapılan yer değiştirme ile zorunlu iskân politikaları nedeniyle ortaya çıkan durum aynı değildir. Toprakların parçalanması, kentlerde yaşayan kişilerden gelen teşvik edici iletiler, kırsal hayatın iticiliği ve kentin artan cazibesi, burada ancak ilave bir nitelik taşımaktadır (Akşit, 2015). Zira asıl etken olan insan ve doğa kaynaklı güvenlik nedenleri bu göçün temel yapı taşıdır.

Zorunlu göç, diğer göç türlerinden daha az yaşanmakla birlikte gerçekleştiği zaman da göçü yaşayanlarda daha fazla etki yaratmaktadır. Türkiye’de 1980’li yıllarda kırdan kente göçlerin niteliğinde ekonomik faktörler yer alırken, bu yıllardan sonra oluşan değişim, yani terör unsuru yerinden edilmeyi ve kitlesel göçleri meydana getirmiştir. Bu olay, normal göçlerin aksine aşamalı bir süreç içermediğinden büyük sorunlara yol açmıştır (TÜSİAD, 1999: 91).

1980’li yılların sonrası Türkiye açısından bir dönüm noktasıdır (Aydınlı ve Çiftçi, 2015: 196). 1950 yıllarından 1990’lara kadar ekonomik nedenli olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan batıya doğru yapılan göçler, 90’larda farklı bir niteliğe bürünmüştür (Sağlam, 2006: 33-43). Bu değişimin nedeni, 1980 darbesi sonrası, 1984’te silahlı eylemlere başlayan PKK ile devlet güçleri arasında çatışmaların başlamasıdır. Bu mücadele kapsamında 1987’de ilan edilen OHAL ile çatışmalar yoğunlaşmıştır (Bozkurt, 2000: 82). Çatışmalar sürerken devlet, PKK’nin isteyerek veya zorla herhangi bir sivilden yardım görmesini engellemek için, köylülerin en büyük geçim kaynağı olan yaylalara çıkışı yasaklamıştır. Devletin getirdiği başka bir uygulama ise “Koruculuk” uygulamasıdır. 26 Mart 1985 tarihinde 442 sayılı Köy Kanunu’nun 74. Maddesine eklenen fıkra ile güvenlik güçlerine destek olmaları ve kendilerini de koruyabilmeleri amacıyla köylülere getirilen uygulama, PKK ile mücadele kapsamında bölge halkını olaya dâhil etmeyi planlanmıştır (Kaya vd.,2006: 8). Ancak koruculuk uygulaması, korucu olmayanları devlet gözünde şüpheli konuma getirmiş, koruculuğu kabul edenleri ise terör örgütünün saldırılarına maruz bırakmıştır. Bölgede yaşayan köylüler, geçim yollarının kesilmesi ve can güvenliklerinden duydukları endişeden dolayı köylerini terk ederek göç etmeye başlamıştır (Bozkurt, 2000: 82). Bütün bunlar 1994’te terörle mücadele kapsamında köylerin boşaltılmasına kadar devam etmiştir (Kaya, N. vd., 2006: 8). Tüm zorluklara rağmen köylerinde kalmayı tercih edenler de bu boşaltmalar nedeniyle kentlere gitmek zorunda kalmışlardır.

Bu kopuş sonucunda göç edenlerin sayıları hakkında farklı kurumların yaptığı çalışmalarda net olmasa da bazı veriler elde edilmiştir. TBMM’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da göç edenlerin sorunlarının tespiti için oluşturduğu komisyonun araştırmasında, toplam 905 köy ile 2.523 mezranın boşaltıldığı belirtilmiştir. Rapora göre 378.335 kişi göç ettirilmiştir. Fakat Türkiye İnsan Hakları Vakfı ve Mimarlar Odası Birliği’nin ortak çalışması rakamın 3 milyon olduğunu, Hacettepe üniversitesinin incelemesinde sayının 1.201.200 kişi, Göç-Der’ ise sayının 3,5-4 milyon civarında olduğunu ileri sürmüştür (Keser, 2011: 52-53). Bu zorunlu göçte, köylerini terk etmeye mecbur bırakılmış kişilere literatürde ÜYEK (ülke içinde yerinden edilmiş kişiler) denilmektedir

Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (ÜYEK); çatışma, insan haklarının çiğnenmesi, şiddet gibi insan tarafından yaşatılan felaketler veya doğal sebeplerden ötürü ulusal sınırlar içinde yaşadıkları yerleri terk ederek güvenli olan başka bir alana göç etmek zorunda bırakılmış insanlardır (Adıgüzel, 2020: 7-9).

Türkiye’nin 1990’larda tecrübe ettiği demografik hareket, büyük sayılarda insanın ülke içinde yerinden olmasıyla sonuçlanmıştır (Yücesahin ve Özgür, 2006: 31). Bu göçün oluşmasında birçok neden etki etmiştir.

Bu nedenlerin başında gelen ekonomik sebepler ve kişilerin yaşadığı güvenlik kaygısı, doğup büyüdükleri toprakları terk etmelerinde önemli bir yere sahiptir (Ekici ve Tuncel, 2015: 10). Bu güvenlik sorununu üç şekilde sıralayabiliriz. Birincisi, koruculuğu kabul etmeyenlerin devletin gözünde düştüğü şüpheli konum, ikinci olarak PKK'nın korucu olanlara yaptığı baskınlar ve üçüncü olarak korucu olmayan köylerin çatışma ortamında korumasız kalması şeklinde ifade edilebilir. Güvenlik sorunları sonucunda, kişiler ya kendi göç etmiş ya da devlet tarafından köyünden gönderilmiştir (Ünal, 2013: 106). Devlet kararı ile gerçekleşen köy boşaltmaları ani şekilde yapıldığından dolayı, insanlar sahip oldukları her şeyi geride bırakmak durumunda kalmışlardır (Sevim, 2010: 20). Hiçbir hazırlık yapmadan ayrılmak durumunda kalanların genellikle bir birikimi olmadığından, göç sürecinde fazlasıyla zorlanmışlardır (Yıldırım, 2014: 31). Yaşanan bu göç ilerleyen sürelerde kitlelerin hedefi olan yerlerde birçok probleme neden olacaktır.

Bu kitlelerin üretici sınıftan tüketici konuma geçmeleri, yerleştikleri kentlerde işsiz ve vasıfsız kitlelerin oluşmasına neden olmuştur (Hacaloğlu, 1997: 32). Zira sahip oldukları beceriler kır yaşamına göre gelişmiştir (Sami, 2009: 259). Kentlerde bu bilgi, tecrübe ve beceriler işlev görmemektedir (Berker, 2016: 680). Yine bu kişilerin devlet yardımına muhtaç olmasından kaynaklı doğan ekstra maliyetler, kentin gelişmesine darbe vurmakta ve maliyetlerin giderilememesi sosyal açıdan negatif bir çıktı vermektedir (Tamer ve Birvural, 2018: 12-19). Bu bölgelerle ticari faaliyeti olan çevre bölgelerde de ekonomik sorunlar oluşmuştur (Hacaloğlu, 1997: 29). Kırsaldan gelen bu kişiler için kent hayatı ile birlikte gelen konut bulamama, adaptasyon sorunu, dışlanma ve beraberinde gelişen yoksulluk, onların kaçınılmaz kaderi haline gelmektedir (Sami, 2009: 263). Bunların yanında göç eden insanlar fiziksel, beşeri veya ekonomik kayıplar haricinde onlar için kır hayatında önemli bir yere sahip olan; toplumsal olarak oluşturdukları normları, sosyal ilişkileri vb. birçok unsuru barındıran sosyal sermayelerini de kaybetmektedir (Berker, 2016: 680). Geniş aile halinde yaşayan bu aileler, kentlerin bireysellik ortamında dağılmakta ve aidiyet duyguları kaybolmaktadır (Sami, 2009: 259). Zorunlu göçün hedef noktalarından biri olan Hakkâri ili de bu sonuçları oldukça ağır ve belirgin olarak yaşamıştır.

4.1. Hakkâri'nin Coğrafi, Ekonomik ve Sosyal Özellikleri

Adı ilk olarak tarihte Harun el- Meleti'nin "Tarih'uz-Zaman" eserinde geçen Hakkâri'nin kelime manası "güçlü, kuvvetli" ve diğer adı Çölemerik ise "sulak mera" olarak bilinmektedir (Yıldırım vd., 2022: 10-11). Tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapan kent, "Çölemerik" olarak da tanınmış ve 1514'te Osmanlı topraklarına katılmıştır (Yıldırım vd., 2022:10-12). 1915'te Rusların işgaline uğrayan kent, bu durumdan kısa sürede kurtarılmıştır. Eskiden Van iline bağlı olan Hakkari, 1936'da il olma hakkını elde etmiştir.

Hakkâri, Türkiye topraklarında ortalama yükseltinin en çok olduğu bir bölgede yer almaktadır (Sadıkoğlu, 2021: 7). Doğu ve Güney bölgelerinin kesiştiği bir noktada yer alan şehir, İran ve Irak ile komşu olup güneyinde Musul ve Erbil ovalarının, kuzey tarafında Azerbaycan'ın bulunduğu bir konumdadır (Yıldırım vd.,2022: 10-11). Güneydoğu Torosların uzantıları Hakkâri içine kadar devam etmektedir. Engelibeli yer şekilleri ve yüksek dağları ile tanınan bir ildir. Burada yer alan dağlar batı-doğu yönünde uzanmaktadır (Eliçalışkan, 2021). Şehrin %80'nini dağlık alanlar oluşturmaktadır (Ertuş, 2019: 93). Görsel olarak heybetli görünümü ile şekilsel açıdan zengin durmaktadır. 3. ve 4. Jeolojik dönemlerde oluşmuş yapısı, kuzeyden Asya ile güney tarafındaki Arabistan kıtasının sıkıştırması neticesinde, kıvrımlar ve kırılmalar sonucu yükselmiş bir bölgedir (Top, 2010: 23). Yerleşmeler ve ekonomik konular, iklimden büyük oranda etkilenmektedir. Hakkâri'deki yerleşmelerin oluşumuna baktığımızda, su kaynakları ve verimli arazileri çevresinde konumlandığı görülmektedir (Sadıkoğlu, 2021: 15-102).

Merkez hariç dört ilçesi; Çukurca, Yüksekova, Şemdinli ile Derecik'tir (Eliçalışkan, 2021). TÜİK'in Şubat 2021 verileri ışığında Hakkâri'de toplamda, 56 mahalle ile 125 tane köy bulunmaktadır (TÜİK, 2021). Kentin ön plana çıkan yapıları; arkeolojik ve tarihi sitler, tarihi ve dini yapılar şeklinde sıralanabilir (Sayılan, 2019: 248).

Hakkâri'de ekonomi, genel anlamda komşu olduğu İran ve Irak sınır kapılarından yapılan sınır ticareti, hayvancılık ve tarım üzerinden yürümektedir. Şehir merkezi ve Yüksekova'da hayvancılık öne çıkarken diğer ilçelerinde tarım öncelikli ekonomik uğraştır. Hakkâri merkezde ve Şemdinli'de balık çiftlikleri olmasına karşın, bu alanda ekonomik bir sektör oluşmamıştır (Sadıkoğlu, 2021: 106). Dağların şehirde oldukça büyük bir alanı kaplaması, yerleşmeye ve tarıma elverişli arazilerin az olmasına neden olmuştur. Bu özelliği ulaşım konusunda da gelişimi sınırladığından sanayi, turizm ve ticaret negatif etkilenmektedir (Özgen,2016: 3). Tüm bu durumlardan dolayı, kentin içinde hayvancılık faaliyetleri gelişme göstermiştir (Sadıkoğlu, 2021: 135). Hakkâri'de yalnızca coğrafi sınırlılıklar değil, terör gibi beşeri faktörler de gelişimi baltalamaktadır. Ulaşım

sıkıntısı ve güvenlik sorunları sanayi ve turizm sektörlerinin gelişmesine engel oluşturmaktadır (Özmen, 2019: 274). Şehirde sanayi sektörü olarak küçük sanayi sitesi, mobilya atölyeleri ve tamir hizmeti veren birkaç iş yeri ve iki fabrika dışında sanayi faaliyeti bulunmamaktadır (Sadıkoğlu, 2021:152-153). Turizm olarak ise Hakkâri’de yaylacılık, kayakçılık, kampçılık, rafting, dağcılık, yamaç paraşütü vb. aktiviteler yapılmaktadır. Bu etkinlikler bölge turizmini de canlandırmaktadır (Yıldırım vd., 2022: 2-3). Ayrıca turizm konusunda da hayvancılık faaliyetleri için kullanılan yaylalar, son dönemlerde çeşitli şenliklerin (kuzu kırpma şenliği vb.) yapıldığı bir nokta olarak turizme fayda sağlamıştır. Fakat 2011 yılından bu yana güvenlik nedenlerinden ötürü bu tarz etkinlikler gerçekleştirilememektedir (Sadıkoğlu, 2021: 89). 1980’lerde tarım ağırlıklı olan ekonomik faaliyetler, zorunlu göç sonrası düşüşe geçmiştir. Buna karşılık çok büyük adımlar atılmamış olsa da hizmet ve sanayi alanında istihdam artmaya başlamıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Kentte sektör bazında en fazla istihdam maden ve taş ocaklarında sağlanmaktadır (İŞKUR genel Müdürlüğü, 2012: 1-3). Hakkâri’nin gelişmesini pek çok faktör engellemektedir. Bu hem ekonomik hem de toplumsal olarak içe kapanık bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kentsel olarak kapalı bir yapıya sahip olması, nüfus üzerinde de etkiler yapmaktadır. Küçük ve dışarıyla fazla etkileşimi olmaması kendine has bir kültür ve yaşayışı meydana getirmiştir.

Türkiye’de 1927’de yapılan ilk nüfus sayımında 13.648.270 kişinin yaşadığı Türkiye içinde, Hakkâri nüfusu 25.016 olarak kayıtlara geçmiştir (Top, 2010: 92). Bugün ise 84.680.273 nüfuslu Türkiye içinde, Hakkâri’nin 278.218 kişilik bir nüfusa sahip olduğu olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2022). İlk sayımdan 1970’lere kadar uzun bir süre ülkenin en az nüfuslu ili olmasına rağmen, Türkiye’de en hızlı nüfus artış hızına sahip şehirleri içinde yer almıştır. Uğradığı iç göçler neticesinde hızlı bir nüfus büyümesi yaşamıştır (Kasarıcı, 1996: 258-260). Hakkâri merkezi, 1940 yılında yalnızca 1.821 kişilik nüfusa sahipti. Bu sayı 1950’de 2.756 kişiye, 1960 yılında 3.982’ye ulaşmıştır. Ufak bir kasaba görünümünde olan şehirde, 1990-2000 yılları arası terörden kaynaklı güvenlik sorunu neticesinde, insanların kırsaldan kent merkezine gelmesiyle nüfusu artmıştır. 1990’da 30.407 kişiden meydana gelen nüfus sonradan gelen 27.738 insanla 58.145’e çıkmıştır (Sadıkoğlu, 2021: 137). Türkiye’nin 1927-2014 arası nüfus miktarı 5,9 kat artarken, buna karşın Hakkâri nüfusu bu yıllar arasında 11 kat artış göstermiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Tablo 3’de yıllar içinde Hakkâri’nin nüfus miktarında meydana gelen değişim görülmektedir.

Tablo 3: Hakkâri ili (1927-2021) nüfus gelişimi (TÜİK)

Yıllar	Toplam nüfus	Kent	Köy	Kent%	Köy%
1927	25.016	0	0	0.00	0.00
1940	36.446	32.742	3.699	10.15	89.85
1945	35.124	30.467	4.657	13.26	86.74
1950	44.207	38.016	6.191	14.00	86.00
1955	54.824	47.608	7.216	13.16	86.84
1960	67.766	57.810	9.956	14.69	85.31
1965	83.937	69.805	14.132	16.84	83.16
1970	102.312	81.518	20.794	20.32	79.68
1975	126.036	95.704	30.332	24.07	75.93
1980	155.463	111.345	44.118	28.38	71.62
1985	138.707	92.183	46.524	33.54	66.46
1990	172.479	101.380	71.099	41.22	58.78
2000	236.581	97.126	139.455	58.95	41.05
2009	256.761	115.129	141.632	55.17	44.83
2014	276.287	125.208	150.779	54.60	45.40
2016	267.813	146.538	121.275	54.72	45.28
2018	286.470	167.905	118.565	58.61	41.39
2020	280.514	166.101	114.413	59.22	40.88
2021	278.218	166.604	111.614	59.89	40.11

(Kaynak: TÜİK, 2022)

Kentle ilgili bir diğer husus, düşük seviyelerde olan eğitim durumunun geçmişe nazaran iyileşme göstermesidir. Okuryazar sayısı yıllar geçtikçe artmıştır. Hatta toplum içindeki eğitimde cinsiyet eşitsizliği eskiye oranla azalmıştır (Sadıkoğlu ve Doğan, 2020: 450). Eğitimin artması pek çok konuda değişimi de beraberinde getirmiştir. 1980 yıllarında Türkiye’de aile büyüklüğü ortalaması 4-5 civarında iken, Hakkâri’deki aile büyüklüğü 8-9 kişiye denk gelmekteydi (Ceylan, 2019: 213). Ancak bu ortalama yıllar geçtikçe geçmişe oranla azalmaktadır. Eskiden kalabalık aile yapısı barındıran kent, yıllar içinde okuryazar oranında yaşanan artış ve kırsal alanlardan kent merkezine yerleşmesinden dolayı, aile birey sayısı ortalamasında düşüş yaşamıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). Günümüzde 7-8 kişilik aile yapısıyla devam ederken, bu sayısında git gide azalacağı ön görülmektedir.

Türkiye’de 1997 yılında gerçekleşen tespitlere göre, nüfusu en hızlı artan ilk on şehir sırasıyla; Antalya, Adıyaman, Şanlıurfa, Kocaeli, İstanbul, Hakkâri, Bursa, Yalova, Tekirdağ ve Şırnak olarak belirlenmiştir (TÜSİAD, 1999: 83-84). Şehir merkezleri bakımından ise en hızlı nüfus artışı sırasıyla; Adıyaman, Şırnak, Hakkâri, Bingöl, Siirt, Muş, Şanlıurfa, Van, Malatya ve Batman şeklindedir. Bu şehirlerden bazılarında meydana gelen artış normal düzeylerin çok üstünde olmuştur (Keleş, 1997: 169). Bu artışın en önemli sebebi, söz konusu yıllarda meydana gelen göçlerdir. Ortaya çıkan nüfus hareketliliğinden Hakkâri de fazlasıyla etkilenmiştir. Söz konusu bu göçlerin neticesinde kente göç eden binlerce kişi, tarım ve hayvancılık dışında meslek bilgisine sahip olmadığından ve Hakkâri’de yeterli istihdam olanağı bulunmadığından dolayı işsiz kalmışlardır. Bu yüzden bir kısmı sınır ticareti ile uğraşmış, geri kalan vatandaşlar ise hamallık, seyyar satıcılık gibi işlerde geçimini sağlamaya çalışmıştır (Hacaloğlu, 1997: 32). Kentte altyapı, sağlık ve eğitim gibi alanlarda aksamaların ve yetersizliklerin ortaya çıkması, gecekondulaşma vb. sorunlar da yaşanmıştır. Bu tür durumların meydana gelmesi hem kent açısından hem de yerli kişiler açısından birçok problemi doğurmuştur (Kurbanvd.,2008: 238-246).

5. HAKKÂRİ’DE ZORUNLU GÖÇ ARAŞTIRMASI YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, 1990’larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan zorunlu göçün sonucunda Hakkâri kent merkezine yerleşmiş olan kişilerin uğramış oldukları sosyo-ekonomik değişimi ortaya koymaktır. Özellikle, göç edenler üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve kentin gelen kitleye yönelik tutumunu göstermeyi amaçlamaktadır. Araştırmadan elde edilecek veriler, göçlerin kentsel bazda yarattığı değişimi de ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Literatürde Hakkâri özelinde çok fazla çalışmanın olmaması göz önüne alındığında, kaynak zenginliğine katkı sunması beklenmektedir. Birebir derinlemesine mülakatlar yapılarak varılmış sonuçlar, göç etkilerini ortaya koymada her açıdan faydalı olacaktır.

Bu çalışma için etik kurul kararı gerekli olup, araştırma başlamadan önce gerekli etik kurul kararı, Hakkari Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından, 13. 09. 2021 tarihli, 2021/56 sayılı, 1 nolu kurul kararı ile alınmıştır.

Çalışmada zorunlu göç kapsamında Hakkâri il merkezine yerleşmiş kişiler evreni temsil ederken, bu evren içinden farklı mahallelerden seçilmiş 30 kişi ise örnekleme oluşturmaktadır. Bu örneklem içindeki herkes, zorunlu göç kapsamında ve boşaltmalar sırasında gelenler ile onlardan bir iki ay öncesinde göç edenlerdir. Örneklem içerisindeki kişilerin seçiminde bilhassa olaya aşinalığın olmasına dikkat edilmesinden dolayı, göç olayının gerçekleştiği dönemde çocuk yaşta veya daha büyük yaşta olanlardan örneklem seçilmiştir. Burada ayrıca belirtmek gerekir ki seçilen 30 kişi farklı hanelerden oldukları için, çalışma sırasında evde bulunan diğer hane üyeleriyle araştırma doğrultusunda görüşmeler ve gözlemler gerçekleştirilmiştir. Bu da araştırmanın örneklemeden daha fazla kişiden veriler elde edildiğini ortaya koymaktadır. Örneklem kapsamı 30 kişiden oluşmasına karşın 100’e yakın kişiden olaya dair doğrulama veya eklemeler sağlandığı söylenebilir.

Bu araştırmada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşanan zorunlu göç sonucunda Hakkâri kent merkezine yerleşen insanların yaşamış olduğu sosyo-ekonomik değişim irdelenmiştir. Açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşan yapılandırılmış bir nitel araştırma yöntemi olan derinlemesine görüşme tekniğinden faydalanılmıştır.

Derinlemesine görüşme tekniği, konu hakkındaki tüm detaylara açık uçlu sorular ile ulaşma imkânı veren, birebir ve yüz yüze görüşmeler yapılarak gerçekleştirilen, nitel veri toplama tekniğidir. Katılımcının tecrübe, deneyim, bilgi, duygu ve gözlemlerine bu yöntem ile ulaşmaya çalışılır (Tekin, 2006: 101). Nitel araştırma yöntemi, yapılan çalışmaya uygunluğuna bağlı olarak güçlü veriler elde etmeyi sağlayan bir modeldir. Nicel verilerin aksine,

çok katmanlı çıktılar sağlayan teknik, kişiler ile görüşmeler esnasında derinlemesine bilgiler elde edilmesine olanak sunmaktadır (Yüksel, 2020: 552). Bir bakıma derinlemesine görüşme, katılımcılar ve görüşmecinin meydana getirdiği ortak bir eserdir (Tokmak, 2016: 90). Derinlemesine görüşmelerin ana ögesi olan birebir ve yüz yüze temaslar, konular hakkında daha çok boyutlu veri elde etmeyi sağladığı gibi, farklı bakış açılarıyla durumları değerlendirmeyi ve konu hakkındaki nicel verilerde ortaya konması zor olan özellikleri görmeyi sağlamaktadır.

Görüşmelerde katılımcılara genel bilgilere yönelik sorular dâhil 19 soru yöneltilmiştir. 30 katılımcının yer aldığı örneklem içinde her katılımcı ile birebir ve yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcıların her biri ayrı hanelerde ve her hanede görüşme sırasında orada bulunan diğer hane üyelerinden de konu hakkında bilgiler alınmış ve gözlemler yapılmıştır. Katılımcılar özellikle cinsiyet olarak kadın yoğunluktadır. Bunun sebebi olarak erkeklerin ev dışında daha fazla zaman geçirmeleri gösterilebilir. Göçü yaşamış ailelere yapılan ziyaretlerde, evde bulunan aile büyükleri ile görüşülmüştür.

6. BULGULAR

Göçün meydana getirdiği etkiyi en iyi kentler göstermektedir. Çünkü göçlerin çoğunlukla yöneldiği yerlerin kentler olması, kentleri bu durumun asıl muhatabı haline getirmektedir. Göçlerin getirdiği insanlarla beraber sosyal ve ekonomik alanlarda sorunlar da baş göstermektedir (Tümtaş ve Ergun, 2014: 2). Araştırma verileri doğrultusunda meydana gelen zorunlu göçün Hakkâri il merkezinde yarattığı sosyo-ekonomik değişim, katılımcıların ifadelerinin benzerliğinden yola çıkılarak belirlenmiştir.

Araştırmadaki katılımcı sayılarının cinsiyet olarak örneklem kümesindeki dağılımı;

Tablo 4: Araştırmadaki katılımcıların cinsiyet olarak örneklem kümesindeki dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Kadın	20	%66,7
Erkek	10	%33,3

Göçün gerçekleşmesinin üzerinden geçen 30 yılı aşkın süreyi hesaba kattığımızda, katılımcıların olaylara hâkimiyeti açısından, 40 yaş ve üstü olan kişiler örneklem içine alınmıştır.

Tablo 5: Katılımcıların yaş aralıklarının dağılımı

Yaş aralıkları	40-50 yaş	50-60 yaş	60-70 yaş	70-üstü
Kadın	6 kişi	6 kişi	3 kişi	5 kişi
Erkek	2 kişi	2 kişi	3 kişi	3 kişi

6.1. Zorunlu Göçün Sosyal Etkileri

Göçün önemli noktalarından biri olarak, yerleşilen yerde kurulan ilişkiler gösterilebilir. Göç süreci, kişilerin sahip oldukları değer ve anlam dünyaları ile bir yere taşınmasıyla bitmemektedir (Ekici ve Tuncel, 2015: 11-19). İnsanların, yer değiştirmiş olsa da davranışlarını değiştirmesi daha uzun sürdüğünden, önceki yaşam tarzını geldiği yerde devam ettirmesi kültürel farklılıkları gün yüzüne vurmaktadır (Tamer ve Birvural, 2018: 12-19). Yaşanan adaptasyon problemleri uyum sürecini zorlaştırmaktadır (Özdemir, 2012: 1-18).

Göç edenlerle yapılan görüşmelerde “Köy hayatınıza göre hayatınızda değişen durumlar nelerdi? Zorluk ve kolaylıkları nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve yanıtlar neredeyse hepsinin adaptasyon açısından zorluklar yaşadığını göstermiştir. Bu uyum aşamasında göç edenler, kent kültürüne ayak uydurmada; yerli halkın töreleri ve yaşam şekilleri, yerleşik olan gelenekler, kent ortamında insanların birbirine yaklaşım tarzı gibi birçok konuya adapte olmada uzun ve zorlu bir süreç geçirmişlerdir. Bu görüşmelerden bazıları şunlardır:

8 çocuk annesi 56 yaşındaki Katılımcı 20:

“Hakkâri’deki ilk zamanlarımızda buradaki insanlar bizi düğünlerine çağırdılar. Biz de köydeki adetlerimizden farklı olmayacağını zannedip gitmiştik. Köyde düğünleri toplu yapardık. Evlenmek isteyen birkaç çiftin düğünü

birlikte yapılırdı. Gelen kimseden bir şey beklenmezdi. Çünkü zaten birçok ailenin düğünü olduğundan herkesin bir yardımını olurdu. Eğlenirdik üç gün üç gece. Burada da öyle olacağını düşünüp düğüne gittik. Sonradan anladık ki düğüne davetli olan kişiler bir zarfın içine para koyup düğün sahibine vermeliymiş. Şaşırmiştik ama zamanla bu usule bizde alıştık ve kendi düğünlerimizde de yapmaya başladık. Halen de devam ediyoruz.”

8 çocuk babası 66 yaşındaki Katılımcı 19:

“Köyde bizim parayla pek işimiz olmazdı. Kâğıt parçasına tek ihtiyaç duyduğumuz zamanlar şehre geldiğimiz vakitlerdi. Biz köyde takas usulüyle alışveriş yapardık. Kimde ne çokska onu verip karşılığında elinde olmayan gıdayı ya da ihtiyacını alırdı. Mesela koyun verip pirinç falan alırdık. Burada her şey parayla hallediliyor. Para olmayınca hiçbir şey alamıyorsunuz.

21. yüzyılın yoksulluğunu karın tokluğundan çok marjinalleşme, sosyal dışlanma ve sınıf altı tarzı nitelermeler oluşturmaktadır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012: 81). Etkileşimde sorunlar oluştuğu zaman dışlanma ve asimilasyon görülmeye; sorun çıkmadığı durumda ise uyum ve çoklu kültürleşme meydana gelmektedir (Tümtaş ve Ergun, 2016: 1352). Yapılan bazı çalışmalarda, uyumun söz konusu olmadığı durumlardan kaynaklı, zorunlu göç eden kitlelerin diğer sebeplerden yer değiştirenlere göre, yaşamlarında daha mutsuz oldukları belirlenmiştir (Berker, 2016: 688).

Görüşmelerde “Şu an nasıl bir hayatınız var?” sorusuna karşılık verilen ifadelerden genel olarak çıkarılan sonuç, köy hayatında hiçbir şeyi olmayan ama burada kendilerine daha iyi yaşam koşulları sağlayanların kent hayatını kırsaldan daha fazla benimsediklerini, fakat köyde ekonomik açıdan iyi bir yaşama sahip olanların, kent hayatında mutsuz oldukları yönündedir. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

8 çocuk babası 66 yaşındaki Katılımcı 19:

“Benim için kent hayatı köye göre yüz kat daha iyidir. Bizim aile olarak köyde hiçbir mal varlığımız yoktu. Sabahdan akşama bir öğün için didinip durardık. Her gün yeniden aynı şekil yaşırdık. Yani köy boşaltmaları olmasaydı da biz zaten gelirdik. Ailemiz büyüyordu. O yüzden şartlar daha da zorlaşıyordu. Bakmak zorunda olduğum küçük çocuklarım vardı. Buraya geldikten sonra önceleri hep kazma kürek ve araba boşaltma gibi işler yaptım daha sonra belediye işçi alımı yapıyordu. Orada işe girdim o günden beri çok şükür idare ettik. Çocuklarımı okuttum. Hiç geriye bakmadım. Bunların hiçbirini köy hayatında yapamazdım. İyi ki gelmişiz.”

5 çocuk babası 84 yaşındaki Katılımcı 4:

“Köyde her şeyimiz vardı. Bir sürü arazi ve hayvanımız vardı. Geçim konusunda hiçbir vakit sıkıntı çekmedim. Köyde ihtiyacı olana yardım ederken burada güç bela geçimimizi sağlar olduk. Buraya geldikten sonra ilk zamanlar iyi idare ettik hatta yakınlarıma yardımlar yaptım fakat sonraları her şey suyunu çekti. Durumumuz kötüleşti. Köyde gördüğüm itibarı burada görmedim. Köydeki rahat hayatımı burada hiçbir zaman bulamadım. Çocuklarıma bir mal mülk dahi bırakamayacağım.”

Zorunlu göç dalgasının yaşandığı dönemde devlet sosyal devlet anlayışı içerisinde yapması gerekenleri yerine getirme konusunda eksik ve yetersiz kalmıştır. Üstelik şehirlerin var olan kentsel yapıları buna hazır olmadığı gibi mevcut kent nüfusu da bu konuda yardımcı olan ve anlayışlı davranan kişilerin haricindekilerin tutumu ile, göçün etkilerini azaltmak yerine arttırmıştır. Kendilerinden sonra gelen kitleyi dışlama veya üstünlük taslama durumları köylülük imajının kent bazında yer etmesine neden olmuştur (Ertuş, 2019: 97). Zira yerli halkın dahi keyfi göç edenler ile zorunlu gelenlere yaklaşımları değişkenlik göstermektedir. Hatta kendi iradesi ile göç edenlerin zorunlu göç edenlere karşı tutumları farklı olabilmektedir (Kule ve Es, 2005: 273).

Görüşmelerde yöneltilen “Hakkârî’deki geçirdiğiniz süre içinde buranın yerli halkı ile sorunlar yaşadınız mı?” sorusuna karşılık, bu konuyu destekleyen ifadeler verilmiştir. Görüşmecilerin çoğunluğu yerleştikleri yerdeki yerli halk tarafından olumsuz bir tutuma maruz kalmadıklarını, ancak kendileri gibi göçmen olan kişilerin zorla göç ettirilmiş insanlara yaklaşımının, yerli halkın yaklaşımından daha sert olduğunu belirtmişlerdir.

8 çocuk annesi 45 yaşındaki Katılımcı 3:

“Hakkâri’ye göç ettikten sonra çok zor zamanlar geçirdik. Haklarını yiyemem buranın insanından hiçbir zaman ne bir kötü söz ne de hareket gördük. Fakat bizim gibi Çukurca’dan göçmüş, buralara yerleşmiş insanlar buranın yerli halkından daha fazla rahatsızdı gelişimizden. Bazen -Neden geldiniz, gelmeseydiniz! -gibi şeyler söylerlerdi. Bu duruma hiç akıl erdiremedim. Hâlbuki onlarla hem aynı toprağın insanıyız hem de iki tarafta göç edip gelmiş.”

7 çocuk annesi 46 yaşındaki Katılımcı 6:

“Hakkâri’de yerli toplum değil de Çukurcalı olup buraya yerleşmiş kişiler bizden haz etmezdi. Bizi istemediklerini açıkça belli ederlerdi. Kendi halkı ise bize çoğu zaman yardım etti. Bizi dışlamadılar. Aşırı samimi değildik ama bizi istemediklerini falan hiç söylemediler.”

Kır yaşamında önem arz eden topluluk kavramı, kentte yerini bireysel yaşama bırakmıştır. Kişinin özgürleşmesi olarak nitelenen bireyselleşme, kentte var olma ve güçlü durabilme savaşıyla birlikte kentleşmenin sonucunda oluşmaktadır. Ancak bu durum kişinin toplumuyla bağlarını zayıflatmakta, geçmişine ve değer olgularından uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Köklerinden kopan kişinin tüm bu değişimi, sosyal açıdan başka sorunları ortaya çıkarmaktadır. İnsan, doğası gereği sosyal bir canlıdır. Sosyal ve bedensel ihtiyaçlarını çevresinden karşılamaından dolayı, mekânsal ve toplumsal olarak bağlar kurar. Yer değişikliğinde yaşanan mekân ve toplumsal değişiklik, ilişkilerinde yeni oluşumlara kapı açmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015: 11-19).

Görüşmelerde insani ilişkiler konusunda yöneltilen “Buradaki insan ilişkilerinin köy ortamındaki ilişkilerinizle farkları nelerdir?” sorusuna karşılık katılımcıların tamamı aynı görüşü savunan ifadeler kullanmıştır. Kır hayatında birbirleriyle olan samimi iletişimi kent ortamında kaybettiklerini belirtmişlerdir. Bu durum kişilerin kent yaşamında en çok yakındıkları alanlardandır.

8 çocuk babası 66 yaşındaki Katılımcı 19:

“Köyde insan ilişkileri daha iyiydi. Köyde bir eksiğimiz olsa başkası tamamlardı. Burada insanlar tok. Herkes kendi ekmeğinin peşinde. Burada bencillik var, kıskançlık var. Hep diğerinin kazandığında göz.”

7 çocuk annesi 82 yaşındaki Katılımcı 15:

“Köyde kadir kıymet vardı. Birbirimize değer verirdik. Yardım ederdik. Gençlerimizi birlikte evlendirirdik. Kutlamalarımız beraberd. Burada herkes para derdine düşmüş. Paran varsa değerlisin. Yoksul olana kimse bakmıyor.”

6.2. Zorunlu Göçün Ekonomik Etkileri

Göç ekonomik alanda hareketlilik kazandırmakla birlikte, gelen kitle iş gücü piyasasında olumsuzluklar yaratabilir. Artan iş gücü ücretleri aşağı çeker ve işsizliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Zira gelenler, ucuz iş gücü olduklarından yerli çalışanın işini elinden alabilmektedir. Bu işveren açısından fırsat olurken, işçi açısından sorun olmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015: 11-19).

Bu ifadenin Hakkâri’nin aldığı göçte de geçerli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte görüşmelerden çıkarılan genel kaniye göre nüfus artışı, kentin altyapı ve kentleşme sürecine zarar vermekle birlikte, yerli halkın işini elinden alma gibi durumlar çok fazla yaşanmamıştır. Zira “Geldiğiniz dönem ilk işinizi nasıl buldunuz? İş olanakları olarak nasıl sahalarda çalıştınız?” tarzı sorulara verilen yanıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, göç edenlerin eğitim durumları var olan işlere uymadığından ve geçinmek için çalıştıkları işlerin yerel halk tarafından pek fazla yapılmak istenmeyen işler olmasından dolayı, gelen kitle kent insanına ancak kentsel sorunlara neden oldukları için zarar vermiş olabilir. Diğer türlü yerel halkın işlerini düşük ücretler karşılığında görmüş ve kent ekonomisine farklı ürünler ile canlılık katmışlardır.

9 çocuk babası 53 yaşındaki Katılımcı 27:

“İlk geldiğimizde araba boşaltma, duvar yapma gibi işler yapıyorduk. Uzun süre bu işlerde çalıştım. Bir ara belediye işçi alımı oldu ama maaşları geç veriliyordu bazen aylarca ödenmiyordu. Diğer işlerde daha iyi kazanıyoruz

diye işe girmedim. Sonradan çok pişman oldum. Neyse ki birkaç yıl önce belediyeye işçi olarak girebilirdim. Böylece daimi, güvenilir bir işim oldu. Bizim ilk zamanlarda yaptığımız işleri başka kimse beğenmediği için yapıyorduk. Yoksa nasıl ekmeğimizi kazanabilirdik? Ağır ve yorucuymuş ama biz de o zamanlar gençlik kuvvetimiz yerindeydi. Belediye dahi o zamanlarda işe alacak kimseyi kolay kolay bulamıyordu. Kimse orada çalışmak istemiyordu.”

7 çocuk annesi 46 yaşında Katılımcı 6:

“Yıllarca kiralarda kaldık. İş olarak babam seyyar satıcılık yaptı. Sirtına alırdı bohçasını mahalle mahalle satış yapardı. Arada uçkun toplayıp satardı.”

Hazırlık yapamadan, hiçbir birikimi olmadan kentlere taşınan kitleler sosyal yapıda büyük bir etki yaratmıştır. Bu sosyal değişimde göze çarpan önemli hususlardan olan yoksulluk, sorunlardan yalnızca biridir (Tümtaş, 2009: 112).

Görüşmelerde “Göç ettikten sonra şu ana kadar ekonomik anlamda en zorlandığınız dönemi ve bu durumla nasıl başa çıktığınızı anlatır mısınız?” sorusundan elde edilen verilere göre bazı aileler göç sırasında yanlarında bir miktar erzak getirmiş ve ilk birkaç ay bunlarla idare etmişlerdir. Fakat göç edenlerin geneli bu avantaja sahip olamamıştır.

7 çocuk annesi 70 yaşında Katılımcı 11:

“Geldiğimiz ilk zamanlarda biz hiçbir işte çalışmadık. Köyden getirebildiğimiz erzaklar ile bir süre idare ettik. Sonrada bir şekilde geçimimizi idame ettik. Yani zor zamanlardı. Çocuklarım küçüktü. Çalışacak durumda değillerdi.”

5 çocuk annesi 73 yaşında Katılımcı 30:

“Biz gelirken yanımıza alabildiğimiz kadar şey aldık. Zaten ilk zamanlarımızda getirdiğimiz erzaklar olmasa idare edemezdik.”

1980 yıllarından sonra serbest piyasa, kentlere yönelen göçler, çatışma ortamı ve terör gibi unsurlardan dolayı Türkiye'nin genel tablosunda bir yoksullaşma durumu oluşmuştur. Özellikle gecekondulaşma ve çarpık kentleşme, kent yoksulluğunun ürünleri olarak ortaya çıkmışlardır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012: 79). Gidilen yerde kendilerine kalacak yer bulamayanlar sokaklarda çadırlar kurar, konut bulanlar ise ekonomik ve güvenlik sebeplerinden ötürü birkaç aile birlikte yaşar. Ev sahiplerinin bu durumu fırsata çevirerek ev kiralalarını yükseltmesi ile hem göç edenler hem de yerliler için zorluklar ortaya çıkabilir (Aksoy, 2012: 292-296).

Görüşmelerde “Hakkâri'ye geldiğinizde ilk nerede kaldınız? Konut bulmakta nasıl zorluklarla veya kolaylıklarla karşılaştınız?” sorusuna verilen ifadelerden bazı ailelerin hem maddi imkânları elverdiğinden hem de zorunlu göçün kaçınılmaz olacağını tahmin ettiklerinden, şehirde kendileri için önceden bir konut yaptırdığı anlaşılmıştır. Geldikleri vakit kirada kalma veya dışarıda kalma durumuna düşmemişlerdir. Fakat maddi imkânları olmayan aileler böyle bir hazırlık yapamamıştır. Bu nedenle geldikleri vakit ya birkaç aile bir eve yerleşmiş yahut ev bulamayanlar dışarıda aylarca çadırda yaşamışlardır.

8 çocuk annesi 80 yaşında Katılımcı 1:

“İlk geldiğimizde çok fazla konut yoktu. Kimisi bulabildiği ev varsa orada, kimisi akrabası varsa onun yanında kimisi de hiçbir yer bulamadığı için sokakta kaldı. Üstelik bir aile değil birkaç aile beraber yaşıyorlardı. Parası olanlar bu sıkıntılardan daha çabuk kurtuldu. Kendilerine iyi kötü bir ev yapıp kiradan çıktılar fakat bizim gibi parası olmayan aileler kazma kürek işinde çalıştı, duvar yapıp ya da biz kadınlar üzüm yaprağı toplayıp satarak geçinmeye çalışıyorduk. İlk geldiğimizde ev bulamadığımız için çadır benzeri bir şey yaptık. Üstünü naylonla kapattık. Ev değildi sadece en azından yağmurdan korunuyorduk.”

7 çocuk babası 79 yaşında Katılımcı 12:

“Ben, ailem daha yoldayken kalacağımız bir ev tuttum. Orada üç dört ay kaldık ta ki kendimize bir yer alıp ev yapana kadar. Durumumuz iyiydi. Köyün zengini bendim. Bu sayede ev alıp yapmam falan uzun sürmedi. Fakat öyle lüks bir şey değil, derme çatma bir toprak ev. Benim gibi olmayıp köyde de zar zor geçinenler buralarda ilk zamanlar sefalet çekti. Sokakta kaldılar. Çadırlarda yaşadılar.”

Göç edenler yer değişimi için gerekli olan masrafı köylerde sahip oldukları mal varlıklarını, hayvanlarını satarak karşılamaya çalışmışlardır. Ama kırdı hiçbir varlığı olmayan aileler ya borç alarak ya da yürüyerek göç etmiştir (Hacettepe Üniversitesi Raporu, 2006: 79). Köylerinden hazırlıksız geldiklerinden herhangi bir birikimleri söz konusu değildir. Malını, hayvanını satanlar dışındakiler, buldukları her işte çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu işler seyyar satıcılık, hamallık, ayakkabı boyacılığı, inşaat işleri, tarım işçiliği ve bunlardan başka marjinal işler olarak sıralanmaktadır (Başel,2007: 539).

Görüşmelerde “Göç etmeye nasıl karar verdiniz? (Hazırlık süreciniz nasıldı? -Sizi zorlayan durumlar nelerdi? -Nasıl başa çıktınız? -Herhangi bir yardım aldınız mı?)” soruları yöneltilmiştir. Bu konu ile ilgili sorulara katılımcıların geneli ellerinde olan imkânlarla bir araç kiraladıklarını ancak bu araçlarda yapılan yolculuğun birkaç aile beraber geldikleri için konfordan uzak, sağlık açısından olumsuz koşullarda olduğunu ifade etmişlerdir.

12 çocuk babası 64 yaşındaki Katılımcı 18:

“Hayır, yolda bir şey yaşamadık. Sorunsuz geldik. Ama sıkış tepiş bir şekilde yolculuk yaptık. Çünkü iki aile birlikte olduğumuzdan çok kalabalıktık. Bir araca doluştuk. Yol boyunca aç kaldık.”

7 çocuk annesi 70 yaşındaki Katılımcı 11:

“Gelmek sorun olmadı. Eşim o sıra şehirdeydi zaten bize araç ayarladı bindik geldik. Bazı eşyalarımızı bırakmak zorunda kaldık. Her şeyimizi taşıyacak kadar süre vermediler. Böyle olacağını bildiğimiz için hayvanları daha önceden elden çıkarmıştık. Yolda ya da öncesinde, sonrasında yardım falan görmedik. Kendi başımıza hallettik sorunlarımızı.”

Göçle kentlere gelen kişiler, yeterli istihdam olanaklarının bulunmayışından dolayı eğitim, sağlık gibi alanlarda sorunlara neden olmuştur. Bunun dışında, kitleler çalışma hayatında yer bulamadıklarından, kayıt dışı işlerde çalışmışlardır (Bostan, 2017: 13). Gerekli nitelik ve eğitime sahip olmadıklarından genellikle vasıfsız veya beden gücü gerektiren işlerde çalışmışlardır (Sağlam, 2006: 41-42).

Görüşmelerde “Geldiğiniz dönem ilk işinizi nasıl buldunuz? İş olanakları olarak nasıl sahalarda çalıştınız?” sorusu yöneltilmiştir. Tüm katılımcılar kente göç ettikten sonra birikim veya herhangi bir malları olmadığından duvarcılık, seyyar satıcılık, hamallık, ayakkabı boyacılığı gibi işlerde çalışmışlardır. Kadınlar ve erkekler dağlardan çeşitli bitkileri toplayarak kentte satarak geçinmeye çalışmışlardır.

7 çocuk annesi 58 yaşında Katılımcı 2:

“İlk zamanlarımızda kanalizasyon işleri, tuvalet giderleri yaparlardı. Biz kadınlarda üzüm yaprağı gibi topladığımız şeyleri satardık. Yine buralarda dağlık yerler olduğundan bu tarz şeyler yapmaya yatkın olduğumuzdan odun toplardık. Erkekler araba boşaltırdı. Taş taşıyan kamyonlardan taşları boşaltırdılar.”

41 yaşında 2 çocuk babası Katılımcı 16:

“Babam başkalarının şehre yakın yerlerdeki tarlalarını ekip biçerek, dağlardan bir şeyler toplayıp satarak, odun toplayıp satarak geçindirdi bizi.”

Göç sürecinde çok görülen bir nokta da kırsal alanla bağların koparılmasıdır. Ailede bazılarının ya köyde yaşamaya devam etmesi yahut gidiş geliş yapmaları sırasında kırsalda üretimin kentteki aile üyelerine nakdi gelir veya yiyecek desteği olarak dönmesi ile karşılaşılmaktadır (İçduygu, Sirkeci ve Aydınğün, 1997: 211).

Görüşmelerde “Köyünüze gidip gelebiliyor musunuz? Uygun şartlar sağlanırsa geri dönmeyi düşünür müsünüz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya tüm katılımcılar benzer cevaplar vermiştir. Bazıları zaten köyleri ile bağlantıyı koparmamış, yine de kalıcı olarak orada yaşamamaktadır. Henüz köylerine izin çıkmamış kişiler ise serbest olması halinde yaşamak amacıyla değil mahsul için gideceklerini belirtmiştir.

4 çocuk babası 45 yaşında Katılımcı 17:

“Biz zaten şimdi de gidebiliyoruz ekip biçmek için. Ancak tampon bölgede olmasından belli saatlerde dışarı çıkılabiliyor. Her yer serbest değil.”

5 çocuk annesi 67 yaşında Katılımcı 13:

“Biz artık yaşlıyız dönüp de ne yapacağız ki. Dağlara çıkacak meralarda hayvan güdecek kuvvet kalmamış. Çocuklarımız da burada büyüdü köy hayatına alışık değiller. Yani bu saatten sonra köy bize serbest olsa bile ancak ekip biçmeye gideriz. Kalıcı olarak gitmeyiz.”

Göçten sonra mağdur olan kişilere bu durumun tazmini adına 2004’te 5233 sayılı Terör ve terörle mücadelede doğan zararların karşılanması hakkında bir kanun çıkarıldı. Bu kanun kapsamında kişilere maddi tazminatlar ödenmiştir (Resmi Gazete, 2004: 1). Tüm bunlara alınan köy boşaltma tazminatları eklenince, şehrin ekonomisine giren sıcak nakit paralar hareketlendirme yapmaktadır (Ertuş, 2019: 105).

Görüşmelerde “Devlet köyünüzü boşaltmanızdan dolayı herhangi bir tazminat ödedi mi? Bu tazminat yeterli mi?” sorusuna karşılık katılımcıların tamamı köy boşaltma tazminatları aldıklarını fakat bunların çok cüzi miktarlar olduğu ve yaşadıkları durumun telafisini sağlayacak kadar olmadığını belirtmişlerdir. Diğer yandan ilk yaptıkları gecekondular evleri yıkarak yeni betonarme daireler yapmakta aldıkları tazminat bedellerinin katkısı olduğunu ifade etmişlerdir.

8 çocuk annesi 71 yaşında Katılımcı 10:

“Tazminat aldık fakat çok büyük meblağlar değildi. Hele ailemiz kalabalık olduğu için hiçbir şeye yetmedi.”

3 çocuk annesi 47 yaşında Katılımcı 29:

“Köy paralarını aldık. Aldığımız tazminatlar hiçbir şeye yetmedi. Köyden buralara gelişimiz için yıllar sonra verilen paraların en azından yaşadığımız durumu karşılaması gerekirdi. Sadece hiç yoktan iyidir. Belki evimizi yapacak bir para değildi ama masrafların bir bölümünü karşıladı.”

Göç edenler genellikle akrabalarının yanına sığınmakta yahut parklarda, derme çatma barakalarda, tek odalı gecekondularda kalabalık sayılar halinde yaşamaya çalışmaktadır (Başel,2007: 539). Bu evler çoğu zaman defalarca onarımdan geçmektedir. Hane halkı kalabalık fakat odalar yetersiz sayıdadır (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012: 95-97). Kültürel olarak uyuşmadıkları kent toplumunda, evlerini kentin en uç noktalarında kurmaktadır. Göç edenlerin yaşadığı yerler, kentin işlek noktalarına oranla yoksulluk ve kırsallık açısından bariz olarak kendini göstermektedir (Başel,2007: 538).

Görüşmelerde “Şu an ki eviniz kira yoksa sizin mi?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların hepsi betonarme evlerde oturmaktadır. Fakat ilk geldikleri vakit konut sorunları yaşamış, daha sonra kendi imkânları dâhilinde yaptıkları evlerin topraktan olan, iki odayı geçmeyen, tuvaletin dışarıda yer aldığı konutlar olduğu belirtilmiştir. Ve uzun yıllar onarımlar yapılarak içinde barındıklarını ifade etmişlerdir. Son zamanlarda alınan tazminatların da kaynak oluşturması sayesinde beton evler inşa etmişlerdir. Bu kişilerin oturdukları mahalleler göç sonrası kurulmuş en ücra mahalleler olduğundan, kent merkezinden farklı bir atmosfere sahiptir. Özellikle bir arada kurulan evler kırsallığı ve yoksulluğu barındırmaktadır.

5 çocuk babası Katılımcı 25:

“Ev bizimdir. İlk geldiğimiz zamanlar birkaç mahalle değiştirdik. Kaldığımız evlerde iki aile beraber kalıyorduk. Şimdiki ahırlarımızdan daha iyi değildi ama mecburduk. Birkaç yıl sonra kendimize ufak bir yer aldık ve iki odası

olan bir ev yaptık. Şükür ki o günler geride kaldı. Şimdi imkânlarımız elverdiği kadarıyla kendimize yeni bir ev yapabildik.”

3 çocuk annesi Katılımcı 29:

“İlk geldiğimizde kayınımın ailesi ve biz beraber bir ev yapmıştık. Bir odasında biz diğerinde kayınım ve ailesi kalırdı. Sonra eşim vefat etti ve biz halen beraber kalıyorduk. Birkaç yıl önce köy tazminatları ve banka kredisi ile evi yıkıp iki daire yaptık.”

Görüşmelerde ekonomik unsurlara ilişkin değerlendirmelerin benzerlik gösterdiği ve zorunlu göç sürecinin en önemli unsurlarından biri olduğu ortaya konulmuştur. Zorunlu göç süreci ve sonrasında ekonomik sorunlar, göçü yaşayanlar üzerinde belirgin düzeyde bir zorluk yaratmıştır. Bu durumun etkisi yıllarca sürmüş ve birçok insanın yaşamını zorlaştırmıştır. Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda, ekonomik açıdan yaşanan sıkıntıların yaşamın birçok alanında etkili ve ilişkili olduğu gerçeği sıklıkla vurgulanmıştır. Ekonomi kaynaklı sorunlar sosyal, fiziksel ve kültürel unsurlarda da belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan araştırma ve literatür taramalarından anlaşıldığı üzere Türkiye göç konusunda bir dönem transit geçiş noktası olarak kullanılırken, daha sonra bir göç hedefi haline gelmiştir. Bunun yanında ülkenin iç göç hareketliliği de oldukça artmış ve büyük kitlesel göçlere tanıklık etmiştir. Tarımda yapılan yenilikler ve uygulanan neo-liberal politikalar sonucunda kırsal kesimde yaşayanlar, ekonomik anlamda büyük sorunlar yaşamış ve geçimini sağlamakta zorlandıkları için çareyi kentlere yönelmekte bulmuşlardır. 1950'lere kadar dikkat çekmeyen sayılarda oluşan göçler, bu yıllardan sonra kitlesel boyutlarda yaşanmaya başlamıştır. Bu göçlerin ekonomik gerekçelerine 1980'lerde eklenen güvenlik konusu, iç göçlerde patlama yaşatmıştır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde baş gösteren PKK terörü ve devlet güçlerinin mücadelesi, kırsalda yaşamı imkânsız hale getirmiştir. Zira çatışmalar boyunca köylünün geçim kaynağı olan hayvancılık, meralara çıkışın yasaklanması ile darbe almıştır. Bunun haricinde kırsaldan tüm zorluklara rağmen gitmemekte direnen köylüler devlet eliyle göç ettirilmiştir. Göçün yaşandığı bölge olan Doğu ve Güneydoğu bölgeleri zaten kalkınmamış ve az gelişmiş bölgeler iken, bu zamanlarda böylesine bir insan seliyle büyük darbeler almıştır. Üstelik kırsalın boşaltılmasından dolayı, oradan sağlanan birçok ürün artık üretilmediğinden bölge ekonomisi de zarar görmüştür. Kent hayatına alışık olmayan köylüler buralarda uzun süre işsiz kalmışlardır.

Çalışmada, zorunlu göçün varış noktalarından biri olan Hakkâri kenti ele alınmış olup, araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Hakkâri göçün yaşandığı dönem merkez nüfusu kırsala oranla az olduğundan, bir köy görünümünden henüz şehir yapısına ulaşmamıştır. İyi bir alt yapıya sahip olmadığı gibi konut sayısı olarak da bu göçü barındıracak bir durumda değildir. Kırdan gelen binlerce kişi, Hakkâri kent merkezinde birçok sorunla karşılaşmış, aynı zamanda çeşitli problemlerin oluşmasına da zemin oluşturmuştur. Çalışma sonuçları arasında, kişilerin ilk zamanlarında yaşadıkları konut bulamama ve işsizlik en büyük sorunlar arasında yer almıştır. Ekonomik sıkıntılardan dolayı küçük yaşlarda çalışmak zorunda kalan bireylerin aksayan eğitim hayatı, yeterli iş olanaklarının olmayışından doğan marjinal iş alanları, köy yaşamına özgü şeylerin kentte yer bulamaması ve bu yüzden adaptasyon sorunu yaşanması, geçim zorluğu gibi durumlar yaşanmıştır. Yine kültürel ve sosyal uyumsuzluklar, toplumun dayattığı farklılık algısı (dışlanma) gibi birçok sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Bunun dışında kentin, gelen kitleye konut sağlayamadığı için gecekondulaşmaya maruz kalması, altyapı, eğitim, sağlık, ulaşım gibi konularda yetersizlikler Hakkâri'nin öne çıkan problemleri olmuştur. Buna örnek olarak göç sonrası kurulmuş mahalleler ile, 30.000 kişiye göre olan altyapının gelen göç ile bozulmaya başlaması, eğitim ve sağlık alanında da yine artan nüfusa yetersiz kalınması gibi çıktılar gösterilebilir. Yaşanan zorunlu göçün üzerinden 30 yılı aşkın zaman geçmesine rağmen, yapılan bu çalışmada, hem katılımcılarla görüşmeler sırasında edinilen izlenime göre hem de kentsel olarak geldiği noktayı göz önüne aldığımızda Hakkâri'de göçün yarattığı etkilerin izleri halen varlığını sürdürmektedir.

Öneriler:

-Devlet tarafından gerçekleştirilecek olan yer değişimlerinin neden olacağı göç dalgası iyi planlanmalı, göç edenlere altyapısı kurulu bir şekilde yer gösterilmeli ve destek verilmelidir. Bu şekilde mağduriyetlerin minimuma inmesi sağlanabilir.

-Kırsaldan gelen kişilerin mümkün olduğunca istihdama kazandırılması hem insanlar açısından hem de ülke genelinde faydalı olacaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin beşeri sermayesini etkin olarak kullanması bir zorunluluktur.

-Göç alan bölge veya kentlerde, göçün ekonomik ve sosyal olumsuzluklarını azaltmak için alt yapı ile birlikte üst yapı yatırımlarının da yapılması gerekmektedir.

-Göç ettirilen kişilerin yaşadıkları mağduriyetin en kısa sürede tazmin edilmesi, hem kişinin yeni hayatına adapte olması açısından bir destek olabilir hem de devlete bakış açısının olumlu yönde değişmesini sağlayabilir.

-Göç eden kişilerin uğradıkları olumsuz durumu daha kısa sürede atlatması amacıyla maddi destek ile birlikte, belli bir süre rehabilitasyon desteği verilmelidir.

-Göç eden kişilerin toplum tarafından dışlanması durumlarına karşılık, toplumda sorun oluşabilecek alanlarda gerekli düzenlemelerin ve bilgilendirmelerin yapılması gerekmektedir.

-Göç öncesinde kişilere bir hazırlık süresi ve yolculuk boyunca gereken yardımlar mutlaka verilmelidir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, R. ve Yusufoglu, Ö. Ş. (2012). "Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 76-117.

Adıgüzel, Y. (2020). *Göç Sosyolojisi*, 4. Baskı, Nobel Akademik, Ankara.

Aksoy, Z. (2012). "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-304.

Akşit, D. G., Bozok, Y. D. ve Bozok, Y. D. (2015). "Zorunlu Göç, Sorunlu Karşılaşmalar: Hisar Köyü, Nevşehir'deki Suriyeli Göçmenler Örneği", *Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, 92-116.

Aydınlı, H. İ., ve Çiftçi, S. (2015). "Türkiye'de Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 192-200.

Barışık, S. (2020). *Göç Kavramı, Tanımı ve Türleri. Küreselleşen Dünyada Fırsat Eşitliği Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye'nin Suriye Deneyimi*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Başel, H. (2007). "Türkiye'de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53, 515-542.

Berker, A. (2016). "Zorunlu Göçün Yol Açtığı Refah Kaybının İncelenmesi: Yaşam Memnuniyeti Yaklaşımı", *ODTÜ Gelişim Dergisi*, 43, 675-706.

Bostan, H. (2017). "Türkiye'de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Coğrafya Dergisi*, 35, 1-16.

Bozkurt, N. (2000). *Denizi Kurutmak*, 1. Baskı, Belge, İstanbul.

Ceylan, O. (2019). "1950-1980 Arasında Türk Tarımında Yeşil Devrim: Serhat İlimiz Hakkâri Örneği", *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu*, Hakkâri: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 482, 203-240.

Ceylan, Y. (2012). "Zorunlu Göç ve Suç İlişkisi (Muş İli Örneği)", *Akademik Bakış Dergisi*, 32, 1-18.

Çağlar, T. (2018). "Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran, 5/8, 26-49.

Deniz, T. (2014). "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181, 175-204.

- Ekici, S. ve Tuncel, G. (2015). "Göç ve İnsan" *Birey ve Toplum*, 5/9, 9-22.
- Eliçalışkan, M. (2021). Coğrafya Dünyası. (29.01.2022). <https://www.cografya.gen.tr/tr/Hakkâri/>
- Erkan, R. ve Erdoğan, M. Y. (2006). "Göç ve Çocuk Suçluluğu", *Aile ve Toplum*, 8/3, 79-90.
- Ertuş, M. S. (2019). "1990'lı Yıllarda Hakkâri İlinde Köy Boşaltmalarıyla Oluşan Göç Hareketlerinin Hakkâri Şehri Üzerindeki Sosyo Kültürel ve Mekânsal Etkileri», *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu*, Hakkâri: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 482, 87-112.
- Hacaloğlu, A. (1997). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. (12.02.2022). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2795>
- Hakkâri Valiliği (2022). İlimiz Tarihi. (29.01.2022). <http://www.Hakkâri.gov.tr/ilimiz-tarihi>
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. ve Aydıngün, İ. (1997). "Türkiye'de İç Göç ve İç Göçün İşçi Hareketine Etkisi", *Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 6-8 Haziran, 207-244.
- Kasarıcı, A. G. (1996). "Türkiye'de Nüfus Gelişimi", *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5, 247-267.
- Kaya, N., Doğan, R., Meertens, S. ve Aydın, Y. (2006). Türkiye'de Yerinden Edilen Kişiler Sorunu. Geri Dönüş ve Zararlarının Tazmini İçin Eylem Kılavuzu, Toplum ve Hukuk Araştırmaları. (02.10.2022). <http://www.tohav.org/Content/UserFiles/ListItem/Docs/katalog6427kilavuz.pdf>
- Keleş, D. İ. (1997). Türkiye'de Göç Eğilimleri ve Şehirleşme Süreci. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 1, sayı 2, 167-187.
- Keser, İ. (2011). *Göç ve Zor*, 1. Baskı, Ütopya, Ankara.
- Kınık, K. (2010). "Göç, Sürgün ve İltica", *Hayat Sağlık Dergisi*, 2, 36-39.
- Koçak, Y. D. ve Terzi, E. (2012). "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/3, 163-184.
- Kule, H. ve Es, M. (2005). "Türkiye'de kentsel yoksulluk: Kocaeli örneği", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 259-300.
- Kurban, D., Yüksek, D., Çelik, A. B., Ünal, T. ve Aker, A. T. (2008). *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, 2. Baskı, Tesev Yayınları, İstanbul.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). Hakkâri Tarihi. (29.01.2022). <https://Hakkâri.ktb.gov.tr/TR-158986/Hakkâri-tarihi.html>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). Hakkâri İlinde Nüfus.(29.01.2022). <https://Hakkâri.ktb.gov.tr/TR-160244/Hakkâri-ilinde-nufus.html>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). Hakkâri İlinde Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Etkileri. (29.01.2022). <https://Hakkâri.ktb.gov.tr/TR-160245/Hakkâri-ilinde-nufusun-sosyal-ve-ekonomik--nitelikleri.html>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). Hakkâri Tarihi. (29.01.2022). <https://Hakkâri.ktb.gov.tr/TR-159078/Hakkârinin-konumu.html>
- Orhan, F. (2018). "Ahıska'dan Erzincan'a Uzanan Bitmeyen Göç: Ahıska Türklerinin Sürgün ve Zorunlu Göç İle Geçen Hayatı", *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar İçinde*, (Ed. Solak, A. Ve Özpolat, V.), Hegem yayınları, Ankara, 89-112.
- Ö. Ö. (2016). *Hakkâri Vilayetinin Sosyo-İktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960)*.Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi.
- Özdemir, H. (2012). "Türkiye'de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Akademik Bakış Dergisi*, 30, 1-18.
- Özmen, Ş. Y. (2019). «Seyahat Bloggerlarının Gözünden Hakkâri», *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu*, Hakkâri: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 482, 271-291.

- Resmi Gazete (2012). On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (25.04.2022). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6360.pdf>
- S, B. (2021). "Hakkâri İlinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası". Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Sadıkoglu, B. ve Doğan, P. D. (2020). "Hakkâri İlinde Cumhuriyet'ten Günümüze Eğitim Fonksiyonunun Gelişimi", *Journal of Awareness*,5/3, 449-462.
- Sağlam, S. (2006). "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme", *Türkiyat Araştırmaları*, 5, 33-45.
- Sami, Y. K. (2009). "Zorunlu Göçle Yüzleşirken; Kentsel Bağlamda Ortaya Çıkan Kültürel ve Toplumsal Ayrışma: Diyarbakır Kent Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/30, 250-265.
- Sarman, A., Günay, U. ve Sarman, E. (2018). "Savaş ve Göçün Çocuklar Üzerindeki Travmatik Etkileri", *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar içinde Ankara: Hegem Yayınları*, 34-42
- Sayılan, H. (2019). "Coğrafi Açından Hakkâri İlinin Tarihi ve Kültürel Turizm Potansiyeli", *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu*, Hakkâri: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk, 482, 241-269
- Sevim, Y. (2010). "Terör Mağdurları: Geriye Göç Çözüm mü?", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*,1/1 17-35.
- Tamer, M. ve Birvural, A. (2018). "Zorunlu Göçün Toplumlarda Oluşturduğu Problemler". *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*, (Ed. Solak, A. Ve Özpolat), V Hegem Yayınlar, Ankara, 9-21.
- Taşçı, A. F. (2009). "Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç". *Kamu-İş*, 10/4, 177-205.
- TDK (2022). Göç. (12.04.2022). <https://sozluk.gov.tr/>
- Tekeli, İ. (2008). "Göç ve Ötesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 329-336
- Tekeli, İ. Ve Erder, L. (1978). *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Tekin, H. H. (2006). "Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.
- Resmi Gazete (2004). Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılınması Hakkında Kanun. (25.04.2022). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5233&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Tokmak, M. (2016). "Sözlü Tarih ve Derinlemesine Görüşme", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/3, 83-98.
- Top, E. M. (2010). *Hakkâri*, T.C. Hakkâri Valiliği, Yayın No: 6, Hakkâri.
- Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2013). "Güneydoğuda Yaşanan Köy Boşaltma Hadiselerinin Siyasal Yansımaları ve Şırnak İl Ölçeğindeki Seçmen Tercihine Etkisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/44, 234-254.
- TÜİK. (2022). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. (09.01.2022). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>
- Tümtaş, M. S. (2009). "Yoksulluktan Yoksunluğa Göç: Marmaris ve Mersin Örnekleri. *Toplum ve Demokrasi*, 3/5, 111-134.
- Tümtaş, M. S. ve Ergun, C. (2014). "Göç ve Yoksulluk Kısacasında Yıkılan Bir Kent: Van", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 1-23.
- Tümtaş, Y. D. ve Ergun, D. D. (2016). "Göçün toplumsal ve mekânsal yapı üzerindeki etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/4, 1347-1359.
- TÜSİAD. (1999). *Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- Ünal, A. Z. (2013). "Yerinden Olmuşların Yoksulluğunu Yeniden Üreten Habitus", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25), 105-112.
- Yıldırım, A. (2014). "Kırsaldan Kente Göç ve Değişen Siyaset: Muş Örneği". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3, 25-32.

- Yıldırım, E., Adıyaman, M. ve Kaplan, Y. (2022). Hakkâri Doğa Sporları Rotaları, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, Hakkâri.
- Yıldız, M. Z., ve Alaeddinoğlu, F. (2011). "Göç ve Yoksulluk: Hakkâri Örneği", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 437- 462.
- Yılmaz, A. (2014). "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri", *TurkishStudies*,9/2, 1685-1704.
- Yılmaz, V. (2019). "İç Göçün Nedenleri ve Değerlendirilmesi: Bitlis İli Örneği", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9/11, 1709-1735.
- Yılmaz, V. ve Çelik, M. (2018). "İç Göçün Sebepleri ve Değerlendirilmesi: Bitlis". *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*, (Ed. Solak, A. Ve Özpolat, V), Hegem yayınları, Ankara, 132-158.
- Yüceşahin, M. M., ve Özgür, E. (2006). "Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(2), 15-35.
- Yüksel, A. N. (2020). "Nitel Bir Araştırma Tekniği Olarak: Görüşme", *Social Sciences Studies Journal*, 56, 542-557.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:14.06.2022 Accepted/Kabul:29.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1130425

Research Article/Araştırma Makalesi

Çopuroğlu, F. (2023). "Tüketici Yenilikçiliğinin Tüketici Sadakatı Üzerindeki Etkisinde Tüketici Güveninin Aracı Rolü", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 81-98.

TÜKETİCİ YENİLİKÇİLİĞİNİN TÜKETİCİ SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE TÜKETİCİ GÜVENİNİN ARACI ROLÜ

FİLİZ ÇOPUROĞLU*

Öz

Sürdürülebilir olmak isteyen her işletme için tüketici sadakatini etkileyen faktörlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Tüketici sadakatini etkileyen faktörlerden biri de güven unsurudur. Tüketici güveni ise tüketicilerin beklentileri açısından bir işletmenin yükümlülüklerini ve taahhütlerini yerine getirme kapasitesi ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Bu çalışma ile tüketici yenilikçiliği, tüketici sadakatini ve güven arasındaki ilişkiye ilişkin anlayışın derinleştirilmesi ile ilgili literatüre katkı sağlanacağı öngörülmektedir. Çalışmanın amacı, tüketici yenilikçiliğinin, tüketici sadakatini üzerine etkisinde tüketici güveninin aracılık rolünün incelenmesidir. Bu bağlamda kartopu örneklem yöntemi ile 389 tüketiciden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda tüketici yenilikçiliği, tüketici güveni ve tüketici sadakatini arasında ilişki olduğu ve tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatini üzerindeki etkisine tüketici güveninin kısmi aracılık ettiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Tüketici Davranışı, Tüketici Yenilikçiliği, Tüketici Sadakatini, Tüketici Güveni.

MEDIATOR ROLE OF CONSUMER TRUST IN THE EFFECT OF CONSUMER INNOVATION ON CONSUMER LOYALTY

Abstract

It is important to determine the factors affecting consumer loyalty for every business that wants to be sustainable. One of the factors affecting consumer loyalty is the element of trust. Consumer confidence, on the other hand, is a concept associated with the capacity of a business to fulfill its obligations and commitments in terms of consumers' expectations. It is expected this study will contribute to the literature on deepening the understanding of the relationship between consumer innovativeness, consumer loyalty and trust. The aim of this study is to examine the mediating role of consumer trust in the effect of consumer innovativeness on consumer loyalty. In this context, the data obtained from 389 consumers were analyzed with the snowball sampling method. As a result of the analysis, it was found that there is a relationship between consumer innovativeness, consumer trust and consumer loyalty and that consumer trust partially mediates the effect of consumer innovativeness on consumer loyalty.

Keywords: Consumer, Consumer Behavior, Consumer Innovation, Consumer Loyalty, Consumer Trust.

*Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, GAZİANTEP.
e-posta: filizcokay@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-1528-1541>)

GİRİŞ

İleri teknolojik ve küresel ortamda rekabet gücünü korumak, sürdürülebilir müşteri ilişkileri geliştirmek gerekliliği içinde bulunan işletmeler için yenilikçilik kavramı, itici bir gücü ifade etmektedir. Birçok işletme yenilikçi bir marka yaratmak ve yenilikçi bir işletme imajı oluşturmak adına çeşitli yatırımlar gerçekleştirmektedir (Kim vd., 2021: 24). Tüketici yenilikçiliği kavramı, 70'li yılların başından itibaren ortaya çıkmış yenilikçi mal ve hizmetlerin benimsenerek yaygınlaştırılmasında önemli payı sebebi ile daha da kritik bir hal almıştır (Kaushik ve Rahman, 2014: 241). Alanda yapılan bir takım araştırma sonuçları, pazara sürülen yeni beş ürünün sadece bir tanesinin başarılı olduğu, yani yeni ürünlerin %80 oranında bir başarısızlık durumu ile sonuçlandığını gözler önüne sermektedir (Dobre vd., 2009: 19). Pazarlama ve tedarik zinciri yönetiminde, hizmetlerin sunumunda, ürünlerin tasarımında sürekli ve güncel yenilikler olmasına rağmen, yeni ürünlerdeki başarısızlıkların birçoğunun ürün yaşam eğrisinin başlangıç aşamasında tanımlandığı ifade edilmektedir. Pazarlamacılar tarafından tüketici yenilikçiliğinin kavramsallaştırılmaması yani tüketici istek ve ihtiyaçlarının idrak edilmemesi bu durumu yaratan güçlü nedenler arasında görülmektedir (Srinivasan, 2009: 3).

Literatürde konu ile ilgili birçok çalışma, (i) operasyonel yeniliklerin, tüketici memnuniyeti ve tüketici sadakati (Hong ve Lee 2018), (ii) tüketici yenilikçiliğinin hizmet sadakati üzerine etkisi (Quoquab vd., 2016), (iii) tüketici memnuniyeti ve tüketici sadakati arasındaki ilişkide tüketici yenilikçiliğinin düzenleyici etkisi (Ing vd., 2019), (iv) yenilikçilik algısının marka sadakatine etkisi (Pappu ve Quester, 2016), (v) marka düzeyinde yenilikçilik ölçümü (Kim ve Tang, 2021), (vi) şirket imajının ve şirket güveninin tüketici yenilikçiliği üzerindeki etkisi (Rasool vd., 2017), (vii) teknoloji yenilikçiliğinin kabul etme niyeti üzerine etkisi (Park ve Noh, 2012) gibi tüketici yenilikçiliği kavramını birçok değişken ile birlikte ele alınarak incelemiştir. Ancak çalışma kapsamında, alanda yer alan tüketici yenilikçiliği ile ilgili çalışmalar yapılan sistematik bir literatür taraması sonucunda tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisinde güveninin aracılık rolünü inceleyen çalışmaya rastlanılamamıştır.

Tüm bu sebepler ile bu çalışmada literatürde yenilikçiliğin tüketici düzeyindeki etkilerini ele alan çalışmalara katkı sağlamak hedeflenmektedir. Spesifik olarak, bu çalışma ile tüketici yenilikçiliğinin, tüketici sadakati üzerine etkisinde güveninin aracılık rolünün ampirik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın yenilikçilik literatüründeki eksikliğin giderilmesine hem teorik, hem ampirik düzeyde katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

Bu kapsamda çalışma üç bölüm üzerine inşa edilmekte; ilk bölümde tüketici yenilikçiliği, tüketici sadakati, tüketici güveni ve aralarındaki ilişkinin verildiği kavramsal çerçeve verilmiş, ikinci bölümde ise çalışmanın yöntemi ve bulgular ele alınırken, son bölüm sonuç ve tartışma kısmı ile sonlandırılmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Hirschman (1980), yenilikçiliği, tüketicilerin yeni ürünleri arayıp, benimsemesinde motive olma düzeyini belirleyen istikrarlı bir kişilik özelliği ile ifade etmektedir.

“Yenilik, müşteri sorunlarının çözümü için yeni yolları birlikte bulmaktır. Sonuçta, müşteriler ürün aramamakta, tatmin aramaktadırlar” (Michel vd., 2008: 50).

Yenilikçilik, literatürde iki teori ile ortaya konulmaktadır; ilki, “doğuştan yenilikçilik” olarak addedilen, yeni deneyimlere ve bilgiye karşın uyarıcı, bir kişilik özelliğinin uzantısı olarak bu yönde davranmaya doğal bir eğilim olarak ifade edilmektedir (Kalinic ve Marinkovic, 2015: 368-369). İkincisi ise “alana özgü yenilikçilik ya da tüketici yenilikçiliği” olarak anılan belirli bir ilgi alanı dâhilinde yeni fikirlere açıklık derecesi, birey tarafından gösterilen yeni ürünleri veya hizmetleri benimseme eğilimi olarak açıklanmaktadır (Goldsmith ve Hofacker, 1991: 211). Yenilikçilik kavramı, yöneticiler (tedarik), tüketiciler (talep) gibi farklı paydaşların farklı perspektiflerinden anlam kazanmaktadır. Yenilikçilik kavramı ile yöneticiler açısından, bir mal veya hizmetin teknik, işlevsel boyutlarına odaklanılırken, tüketici cephesinden ise bir firma tarafından sunulan yeni ve yaratıcı teklifler ile ürün performansını ifade etmektedir (Danneels ve Kleinschmidt, 2001).

Pazarlama açısından yenilikçilik, firma yenilikçiliği, ürün yenilikçiliği ve tüketici yenilikçiliği gibi üç şekilde ortaya konulmaktadır. Firma yenilikçiliği, firmaların yeni süreçlere, hizmetlere ya da ürünlere yönelik tutumlarını ifade ederken (Hurley ve Hult, 1998; Bell, 2005; Kunz vd., 2011), ürün yenilikçiliği ile firmanın müşterileri için mevcuttan

farklı mal ya da hizmet üretme kabiliyeti vurgulanmaktadır (Garcia ve Calantone, 2002). Tüketici yenilikçiliği ise genel anlamda bireylerin yeni fikirleri, ürünleri ve hizmetleri benimseme eğilimi olarak açıklanmaktadır (Roehrich, 2004).

Tüketici yenilikçiliği kavramı, farklı araştırmacılar tarafından, “birey tarafından yeniliğin içinde birlikte yer aldığı sosyal sistemin diğer üyelerine nazaran daha erken benimsenme derecesi” olarak tanımlanmaktadır (Rogers ve Shoemaker, 1971: 27). Hirschman’ın (1980), kavramsallaştırmasına göre tüketici yenilikçiliği ise önceki seçimler ve tüketim kalıplarını sürdürmek yerine yeni, farklı ürün ve markaları tercih etme eğilimi şeklinde ifade edilmektedir. Benzer şekilde Raskovic vd., de (2016), tüketici yenilikçiliğini, tanıdık tüketim kalıplarından ziyade, yeni ürün satın alma eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Yenilikçi tüketiciler, daha çok yenilik arayışı ile geleneksel yerine küresel bir takım değişikliklere yönelme eğilimi gösteren tüketiciler olmaktadır (Lee vd.; 2013). Tüketici tarafından algılanan risk, herhangi bir yeniliğin kabul edilmesinin önünde bir engel olarak yer almaktadır. Ancak risk yeniliğin doğal yapısında bulunmakta ve tüketici yenilik hakkında daha fazla şey bilene kadar bu durumdan kaçınmaktadır (Rogers ve Shoemaker, 1971: 27).

Parasuraman ve Colby (2001) ise bilgi ve teknoloji boyutunda yenilik kavramını, “teknolojide öncülük ve düşüncede lider olma eğilimi” olarak ifade etmektedir. Bu boyutu ile yenilik, daha çok bilgi iletişim teknolojileri ve yenilik yayılımı çalışmalarında ele alınmıştır (Park ve Noh, 2012; Hong ve Lee, 2018; Chauhan vd., 2019; Cui vd., 2018). Teknolojik olarak yenilikçi tüketicilerin ise yeni bilgi sistemlerine karşı daha istekli oldukları, çevrimiçi satıcılara güven duyma eğilimlerinin daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir (Ray vd., 2011).

Beal & Bohlen’a (1957) göre, geleneksel temelde tüketiciler beş alt kategoriye ayrılmaktadır:

- İlk benimseyenler, “yenilikçiler”,
- İkinci olarak benimseyenler, “erken benimseyenler”,
- Üçüncü olarak benimseyenler, “erken çoğunluk”,
- Dördüncü benimseyenler, “çoğunluk” ve
- “Benimsemeyenler”

Bazı çalışmalarda da, ürün kategorilerine göre yenilikçilerin, kulaktan kulağa iletişimin yerine, kitle iletişim araçlarından bilgi alma ihtimali daha yüksek olan, değişime ve yeni fikirlere açık ve nispeten genç bireyler oldukları ifade edilmektedir (Dobre vd., 2009: 22). Tüketici yenilikçiliğinin, tüketicinin yeni ürünlere ve hizmetlere karşı olan göreceli istekliliğini yansıması sebebi ile pazarda yenilik yayılımının önemli bir belirleyicisi olarak görülmektedir (Jin vd., 2015). Algılanan ürün özellikleri ile tüketici özelliklerinin, tüketicilerin yenilikçi ürünleri benimsemesinin altındaki temel faktörler olduğu tüketici yenilikçiliğinin algılanan yeni üretim özellikleri ile tüketicilerin benimseme niyetleri arasındaki ilişkileri orta düzeyde etkilediği ifade edilmektedir (Ho ve Wu, 2011). Jin vd. (2015), yaptıkları çalışma ile bir işletme ile ilgili yenilikçi tüketicilerde yaratılan yenilik ve fiyat adaleti algısının tüketim sonrası olumlu davranışsal niyet ile sonuçlandığını vurgulamaktadır.

Tüketici sadakati, tercih edilen bir ürün ya da hizmete tüketiciler tarafından verilen gelecekte de müşterisi olmak taahhüdü olarak ifade edilmektedir (Oliver, 1999). Benzer şekilde Fauzi ve Süryani (2019), bu kavramı söz konusu mal veya hizmetler için tekrar satın alma vaadi olarak tanımlamaktadır. Müşteri sadakatini bir tutum şeklinde ifade edilen psikolojik bir boyut da sadakat kavramına dâhil edilmektedir (Nguyen, 2013: 100). Yadav ve Singh ise (2018), müşteri sadakati kavramını, tüketiciyi belirli mallara, hizmetlere bağlayan, psikolojik bir duygu ile ifade etmektedir. Tüketici sadakati kavramı, sürekli bir memnuniyet ve olumlu duygusal deneyim sonucunda algılanan bir değer olması sebebi ile de ölçümü karmaşık bir yapıdır (Hong Lee, 2018: 583).

Sadık tüketiciler, tekrar müşteri olmaya, iş yönlendirmeleri sağlama yönünde kararlı bir davranış sergilemektedirler. Ancak bilgi ve iletişim teknolojilerinin ilerlemesi, internetin ticarileşmesi, tüketicilerde artan beklenti ve bilinç düzeyi, bu süreçte tüketiciyi elde tutmayı zorlaştırmaktadır (Ing vd., 2019). Tüm bu sebepler ile sürdürülebilir olmak isteyen her işletme için tüketici sadakatini etkileyen faktörlerin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Kim vd. (2019), tüketicilerin yenilikçilik algılarının, memnuniyet yarattığı dolaylı bir şekilde de tüketici sadakatine yol açtığını ifade etmektedir. Yenilikçilik, tüketicilerin hem satın alma öncesi, hem de malların ya da hizmetlerin satın alma sürecinde karar almalarında etkin bir rol oynamaktadır (Lemon ve Verhoef, 2016). Foroudi vd. ise (2016), yenilikçiliğin, marka bağlılığını olumlu etkileyen unsurlardan biri olduğunu ayrıca işletmenin yenilikçilik kabiliyetinin, tüketici sadakatini artırma yönünde etki ettiğini vurgulamaktadırlar. Starbucks, yüksek kaliteli ürünler sunmanın ötesinde kişiselleştirilmiş teklifler ile tüketicilerin yaşam tarzına göre deneyim sunarak sürdürülebilir mağazalar yaratmaktadır. Markanın yenilikçilik yönünde çabaları ile tüketiciler tarafından dinamik, yenilikçi bir marka, lider olarak algılanmaktadır. Bu durumda öngörüldüğü gibi, tüketicilerde yaratılan olumlu yenilikçilik algısı, tüketicilerden daha yüksek sadakat duygusu ile olarak geri dönmektedir (Kim vd., 2021: 7).

Son yıllarda, güven kavramı, örgüt teoremi ve pazarlama alanlarındaki araştırmacılar tarafından en çok dikkat çeken konular arasında yer almaktadır. Pazarlama açısından güven kavramı, tüketici beklentileri açısından bir işletmenin yükümlülüklerini ve taahhütlerini yerine getirme kapasitesi ile ilişkilendirilmektedir (Moorman, 1992). Tüketici güveni, işletme ile tüketici arasındaki iletişim sürecinde etkinleştirici rolü ile önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Paparoidamis vd., 2019). Bunun yanı sıra ilişkisel pazarlama literatüründe de tüketici güveni, tüketiciler ile kurulacak uzun vadeli ilişkilerin tesisinde etkinleştirici kilit bir unsur ve etkili bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır (Issock vd., 2020).

Pazarlama açısından tüketici güveni, Jarvenpaa vd. (1999) tarafından, tüketici sadakatinin en kritik belirleyicileri arasında addedilmektedir. Boonlertvanich'a (2019) göre tüketici açısından riskin söz konusu olduğu durumlarda güven tüketici sadakatinin en önemli öncüllerinden biri olmaktadır. Tüketici güveni ile tüketici sadakati bağlantısı, odağına güven ve sadakat ilişkilerini alan birçok araştırma tarafından doğrulanmaktadır. Ayrıca Sirdeshmukh vd. (2002), sadakatin güven ile olan doğrudan bağlantısına işaret etmektedir. Tüketici odaklı tutumun temelleri, tüketici istek ve beklentilerinin karşılanması ile işletme ile tüketiciler arasında kurulan güven ve sadakat ilişkisinde yatmaktadır (Urban, 2004).

2. TÜKETİCİ YENİLİKÇİLİĞİ, TÜKETİCİ SADAKATI, TÜKETİCİ GÜVENİ İLİŞKİSİ

Literatürde, tüketici yenilikçiliği ve tüketici sadakati kavramlarını inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Hong ve Lee (2018), çalışmalarında, sağlık sektöründe ileri bilgi teknolojisi sistemlerinin ve desteklenen bilgi ve beceriler gibi operasyonel yeniliklerin tüketici sadakati üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamışlardır. Sonuçlar, operasyonel yeniliklerin, tüketici memnuniyeti ve tüketici sadakati üzerinde olumlu bir etkisi olan, ileri bilgi teknolojisi sistemlerinin kullanımının artan müşteri yakınlığı ile sonuçlandığını göstermektedir. Quoquab vd., (2016) cep telefonu kullanıcıları arasında tüketici yenilikçiliği, hizmet kalitesi, hizmet değiştirme maliyetleri ve hizmet memnuniyetinin hizmet sadakati üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçladığı çalışmalarında, hizmet memnuniyeti ve hizmet kalitesinin hizmet sadakatini doğrudan etkileyen öncüllerden olduğunu gösterdiği bulgusuna ulaşmışlardır. Ancak tüketici yenilikçiliğinin "hizmet sadakati" üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmazken, hizmet memnuniyetinin "hizmet kalitesi" ile "hizmet sadakati" arasında kısmi bir aracılık etkisi bulunmuştur. Ing vd., (2019), tüketici memnuniyeti ve tüketici sadakati arasındaki ilişkiyi ayrıca tüketici memnuniyetinin aracılık etkisi ve tüketici yenilikçiliğinin düzenleyici etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. İşletmede verilen işleme özgü hizmetler fiyat algısı ile tüketici memnuniyeti üzerinde olumlu etkilere sahipken, tüketici memnuniyetinin aracılık etkileri sadece bazı ilişkilerde tespit edilmiş ancak tüketici yenilikçiliğinin düzenleyici etkilerine rastlanılamamıştır. Pappu ve Quester (2016), çalışmalarında, tüketicilerin yenilikçilik algılarının önemli bir marka performansı ölçütü olan tüketici marka sadakatini nasıl etkilediğini incelemektedir. Sonuçlar, algılanan kalitenin, marka yenilikçiliğinin marka sadakati üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Kim ve Tang (2021), spesifik olarak beş alt boyut (farklılaşma, dinamik marka, yenilikçilik markası, yeni lider ve fikir üretici) ile restoranın marka düzeyinde

yenilikçiliğini ölçmektedir. Sonuç, marka yenilikçiliği ile farklılaşmanın sadakati daha iyi öngördüğünü, ancak dinamik marka, yeni lider ve fikir üreticinin daha az etkili olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada tüketici güveni, tüketici yenilikçiliği ve tüketici sadakati arasındaki etkileşimin incelenmesi amaçlanmıştır. Tüketici güveni, tüketici sadakati ve algılanan değer kavramları arasındaki ilişki birçok araştırmada, çok çeşitli hipotezler ile test edilmiştir (Chu, 2009). E-ticarette yaygın olan işletmeden işletmeye iş modelleri (B2B) kapsamında yapılan diğer araştırmalar da sadakatin özellikle işletmelerin tedarikçileri ile kurduğu güvene dayalı, uzun vadeli ilişki kültürüne, bağlı olduğuna işaret etmektedir. Çalışmaların çoğunda, tüketici güveni ile tüketici sadakati arasındaki doğrudan ilişki, odak noktası iken; değer, tatmin ve bağlılık gibi diğer değişkenler de bu nedensellik ilişkisinin bir parçası olmaktadır (Nguyen, 2013). Alam ve çalışma arkadaşlarının (2021) çalışması ise müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) bileşenleri ve müşteri sadakati ilişkilerinde müşteri güveninin düzenleyici rolünü araştırmıştır. Çalışmada bulgular; müşteri bağlılığı dışındaki tüm CRM bileşenlerinin, müşteri sadakati üzerinde olumlu etki de bulunduğudur. Ayrıca, müşteri güveninin, müşteri bilgisi ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi ılımlaştırdığı yönündedir. Rasool vd.'nin 2017 yılında yaptıkları çalışmada firma imajı, firma güveni, tüketici değeri ve tüketici yenilikçiliği davranışı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Sonuçlar, şirket imajının ve şirket güveninin tüketici değerinden ziyade tüketici yenilikçiliği davranışı üzerindeki önemli etkisini göstermektedir. Park ve Noh'un (2012) teknoloji yenilikçiliğinin, bilgi yenilikçiliğinin ve güvenin dış değişkenler olarak kullanıldığı, Teknoloji Kabul Modelinin benimsediği çalışmalarında sensör tabanlı akıllı giysileri tüketicinin kabul etme niyeti üzerine etkisi incelenmektedir. Çalışma ile teknoloji yeniliğinin, bilgi yeniliğinin ve güvenin, Teknoloji Kabul Modelinde öncül değişkenler olduğu ve kabul etme niyeti üzerindeki etkileri onaylanmıştır. Nguyen vd., (2016), çalışmalarında amaç, kurumsal sosyal kimlik varlığında tüketici güveninin tüketici sadakati üzerindeki aracı rolünü finansal kurumlar bağlamında değerlendirmektir. Buna bağlı olarak sonuçlar, tüketici güveninin, kurumsal kimliğin ve kurumsal imajın tüketici sadakati üzerindeki etkisini artıran bir aracı değişken olarak etkisini ortaya koymaktadır. Chauhan vd.'nin (2018), Teknoloji Kabul Modelinin benimsediği çalışmalarında bulgular, algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, tutumun, tüketicinin doğuştan gelen ve alana özgü yenilikçiliğinin tüketicilerin internet bankacılığını benimseme niyeti üzerindeki olumlu etkisini doğrulamaktadır. Algılanan güvenlik riskinin, tüketicilerin internet bankacılığını benimseme niyetleri üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğu ve alana özgü yenilikçiliğinin, algılanan güvenlik riskini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, araştırma örnekleme ve veri toplama araçları, araştırmanın modeli ve hipotezleri konularına yer verilmiştir.

3.1.Araştırmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatine etkisini belirlemek ve bu etkiye tüketici güveninin aracılık rolünü incelemektir. Rekabet yoğunluğunu arttığı günümüz şartlarında tüketici yenilikçiliğinin önemli bir konumda olduğu ve pazarlama literatüründe önemli bir yer edindiği açıktır. Tüketici yenilikçiliği ve tüketici sadakati konuları ise sadık müşteri oluşturmak isteyen işletmeler açısından mühim bir kavramdır. Bu nedenle tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatine etkisinde tüketici güveninin aracılık rolü incelenmesi gereken bir konudur. Bu çerçevede tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatine etkisinde tüketici güveninin aracılık rolünü değerlendiren bir çalışmaya rastlanılmamış olması, bu çalışmanın yerli ve yabancı literatüre katkı sağlayacağına bir göstergesidir.

3.2.Araştırma Örnekleme ve Veri Toplama Araçları

Çalışmanın ana kütesini e-ticaret pazar yerlerini kullanan tüketiciler oluşturmaktadır. Google form üzerinden hazırlanan online anket formu sosyal medya hesaplarında paylaşarak sosyal medya aracılığı ile veri toplanılmıştır. Çalışma kapsamında hazırlanan anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümde demografik sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde Vandecasteele ve Geuens (2010) tarafından oluşturulan, Bülbül ve Özoglu (2014) tarafından geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış 4 boyut, 20 ifadeden oluşan "Güdülenmiş

Tüketici Yenilikçiliği” ölçeği kullanılmıştır. Anketin üçüncü bölümünde Stank vd., tarafından geliştirilen, tek boyut 7 ifadeden oluşan “Tüketici Sadakati” ölçeği; anketin dördüncü bölümünde ise Lau ve Lee (1999) tarafından geliştirilen tek boyut 5 ifadeden oluşan “Tüketici Güveni” ölçeği kullanılmıştır. Anket ifadeleri 5’li Likert “kesinlikle katılmıyorum” (1), “katılmıyorum” (2), “kararsızım” (3), “katılıyorum” (4), “kesinlikle katılıyorum” (5) tipi ölçek kullanılarak yanıtlanmıştır.

Araştırma verilerinin toplanabilmesi için hazırlanan anket Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ nun 04.02.2022 tarih ve 02 nolu toplantısının 09 nolu kararında etik kurul onayı almıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri 389 katılımcıdan 5 Şubat-15 Mart 2022 tarihleri arasında online anket formu aracılığı ile elde edilmiştir.

3.3.Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın bağımsız örneklemini tüketici yenilikçiliği, bağımlı örneklemini tüketici sadakati, aracı değişkenini ise tüketici güveni oluşturmaktadır. Bu çerçevede geliştirilen araştırma modeli doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıda sunulmuştur:

H1(a,b,c,d,e): Tüketici yenilikçiliği demografik özelliklere göre değişiklik göstermektedir.

H2(a,b, c,d,e): Tüketici sadakati demografik özelliklere göre değişiklik göstermektedir.

H3(a,b,c,d,e): Tüketici güveni demografik özelliklere göre değişiklik göstermektedir.

H4: Tüketici yenilikçiliği ile tüketici sadakati arasında ilişki vardır.

H5: Tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisinde tüketici güveninin aracılık rolü vardır.

4.ANALİZ VE BULGULAR

Anket verileri istatistik programı aracılığı ile frekans dağılımları, betimleyici istatistikler, faktör analizi, T testi ve Anova testi ve korelasyon analizi yapılmıştır.

Araştırmada örnekleme ilgili genel bir fikir oluşturabilmek için katılımcılardan cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir ve en çok kullandıkları e-ticaret pazar yerleri sorulmuştur. Katılımcıların 264’ünün (%67,9) kadın, 125’inin (%32,1) erkek; 293’ ünün (%75,3) 19-25 yaş arasında, 22’sinin (%5,7) 26-32 yaş arasında, 33’ünün (%8,5) 33-39 yaş arasında, 24’ünün (%6,2) 40-46 yaş arasında, 8’inin (%2,1) 47-53 yaş arasında, 7’sinin (%1,8) 54 yaş ve üzerinde olduğu; 320’sinin (%82,3) bekar, 69’u (%17,7) evli olduğu; 20’sinin (%5,1) ortaöğretim, 40’inin (%10,3) lise, 137’sinin (%35,2) ön lisans, 181’ inin (%35,2) lisans, 11’inin (%2,8) lisansüstü mezunu olduğu; 286’sinin (%73,5) 4500 TL ve altı, 46’sinin (%11,8) 4501 TL ve 6000 TL arası, 17’sinin (%4,4) 6001 TL ve 7500 TL arasında, 8’inin (%2,1) 7501 TL ve 9000 TL arasında, 32’sinin (%8,2) 9001 TL ve üzeri gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların en çok kullandıkları e-ticaret pazar yerlerini seçmeleri istenilmiş ve soruya cevaben 343’ünün (%88,2) Trendyol, 11’inin (%2,8) Gittigidiyor, 30’unun (%7,7) Hepsiburada, 5’inin (%1,3) ise Amazon uygulamasını tercih ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Ölçeklere ilişkin faktör analizi

Ölçek	İfade	Faktör Yüğü	KMO and Bartlett's	Açıklanan Varyans	Cronbach a
Sosyal Yenilikçilik	SY1	,735	,928	66,370	,930
	SY2	,713			
	SY3	,788			
	SY4	,776			
	SY5	,739			
Fonksiyonel Yenilikçilik	FY1	,712			
	FY2	,706			
	FY3	,663			
	FY4	,565			
	FY5	,676			
Hedonik Yenilikçilik	HY1	,700			
	HY2	,801			
	HY3	,774			
	HY4	,789			
	HY5	,809			
Bilişsel Yenilikçilik	BY1	,532			
	BY2	,547			
	BY3	,656			
	BY4	,730			
	BY5	,798			
Tüketici Sadakati	TS1	,721	,789	54,179	,852
	TS2	,787			
	TS3	,755			
	TS4	,773			
	TS5	,779			
	TS6	,547			
	TS7	,762			
Tüketici Güveni	TG1	,769	,816	56,836	,808
	TG2	,700			
	TG3	,756			
	TG4	,800			
	TG5	,740			

Tüketici yenilikçiliği ölçeği literatüre uyumlu bir şekilde 4 boyuta ayrılmıştır. Tüketici yenilikçiliği ölçeğinin güvenilirlik oranı ,930; tüketici sadakati ölçeğinin güvenilirlik oranı ,789; tüketici güveni ölçeğinin güvenilirlik oranı ,816 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca çalışmanın genel Cronbach's Alpha değeri ise ,926' dır. Bu değerler analiz için kabul edilebilir değerlerdir (George ve Mallery, 2003.) Çalışmada kullanılan her ölçeğin tek bir boyutu temsil etmekte olan maddelerinin faktör yükleri sırasıyla, sosyal yenilikçilik boyutunun 0,713- 0,788; fonksiyonel yenilikçilik boyutunun 0,565-0,712; hedonik yenilikçilik boyutunun 0,700-0,809; bilişsel yenilikçilik boyutunun 0,532-0,798; tüketici sadakati ölçeği için 0,547-0,787; tüketici güveni ölçeği için 0,700-0,800 aralığında değişmektedir. Tüm boyutlar için katsayı değerlerinin ve açıklanan varyans oranlarının 0,50 üzerinde olduğu görülmektedir.

Değişkenlerin cinsiyete göre anlamlı farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek için t testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 2' de aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2: Cinsiyete ve medeni duruma ilişkin T testi

Grup İstatistikleri				Levene'nin Varyans Eşitliği Testi		t Testi			
	Cinsiyet	N	Mean	F	Sig	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference
Sosyal Yenilikçilik	Erkek	264	3,0773	2,168	,142	-,575	387	,566	-,0635
	Kadın	125	3,1408						
Fonksiyonel Y.	Erkek	264	3,3568	2,447	,119	-2,07	387	,039	-,1807
	Kadın	125	3,5376						
Hedonik Y.	Erkek	264	3,8977	4,189	,041	,589	387	,556	,0529
	Kadın	125	3,8448						
Bilişsel Y.	Erkek	264	3,5280	,067	,796	-1,03	387	,301	-,0831
	Kadın	125	3,6112						
Tüketici Sadakati	Erkek	264	3,4897	1,762	,185	2,906	387	,004	,2325
	Kadın	125	3,2571						
Tüketici Güveni	Erkek	264	3,4098	,373	,541	1,387	387	,166	,1042
	Kadın	125	3,3056						
Sosyal Yenilikçilik	Bekar	320	3,1244	3,842	,050	1,115	387	,265	,15046
	Evli	69	2,9739						
Fonksiyonel Y.	Bekar	320	3,3912	,282	,595	-1,24	387	,213	-,13339
	Evli	69	3,5246						
Hedonik Y.	Bekar	320	3,8919	,000	,998	,573	387	,567	,06289
	Evli	69	3,8290						
Bilişsel Y.	Bekar	320	3,5256	2,187	,140	-1,67	387	,094	-,16423
	Evli	69	3,6899						
Tüketici Sadakati	Bekar	320	3,4277	,016	,901	,724	387	,469	,07157
	Evli	69	3,3561						
Tüketici Güveni	Bekar	320	3,3650	,282	,596	-,695	387	,487	-,06399
	Evli	69	3,4290						

Katılımcıların tüketici yenilikçiliği boyutları, tüketici sadakati, tüketici güveni düzeyleri arasında cinsiyete ve medeni duruma göre anlamlı bir fark olup olmadığını anlamak için t- testi sonuçlarına bakılmıştır. T testi analizi sonucuna bakıldığında katılımcıların tüketici yenilikçiliğinin fonksiyonel yenilikçilik boyutunun ve tüketici sadakatinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($p < .05$). Kadınların fonksiyonel yenilikçilik düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olduğu, ancak kadınların tüketici sadakati düzeyinin erkeklerin tüketici sadakati düzeyine göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 2 medeni durum açısından değerlendirildiğinde değişkenler arasında herhangi bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda H1a, H2a kabul, H3a, H1b, H2b, H3b ret edilmiştir.

Değişkenlerin katılımcıların yaşlarına göre anlamlı farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek için Anova testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'te aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların yaşlarına ilişkin Anova testi

ÖLÇEKLER	Yaş	Ort.	S. S.	F	Anlamlılık
Sosyal Yenilikçilik	19-25	3,11	,989	1,034	,397
	26-32	3,12	1,04		
	33-39	3,23	1,29		
	40-46	2,82	,723		
	47-53	3,32	1,12		
	54 +	2,57	1,25		
	Total	3,09	1,01		
Fonksiyonel Y.	19-25	3,37	,796	1,897	,094
	26-32	3,56	,813		
	33-39	3,49	1,02		
	40-46	3,59	,622		
	47-53	4,07	,700		
	54 +	3,15	,397		
	Total	3,41	,806		
Hedonik Y.	19-25	3,87	,846	1,415	,218
	26-32	3,90	,702		
	33-39	3,86	,928		
	40-46	3,86	,536		
	47-53	4,60	,807		
	54 +	3,62	,494		
	Total	3,88	,826		
Bilişsel Y.	19-25	3,48	,767	2,223	,051
	26-32	3,61	,745		
	33-39	3,81	,638		
	40-46	3,77	,313		
	47-53	3,90	,881		
	54 +	3,73	,469		
	Total	3,55	,739		
Tüketici Sadakati	19-25	3,41	,755	2,894	,014
	26-32	3,40	,714		
	33-39	3,75	,837		
	40-46	3,29	,389		
	47-53	3,00	,438		
	54 +	2,92	,539		
	Total	3,41	,744		
Tüketici Güveni	19-25	3,35	,693	,647	,664
	26-32	3,46	,736		
	33-39	3,51	,867		
	40-46	3,40	,462		
	47-53	3,10	,282		
	54 +	3,42	,659		
	Total	3,37	,693		

Tablo 3'te katılımcıların yaşlarına göre tüketici yenilikçiliği boyutlarının, tüketici sadakatinin ve tüketici güveninin anlamlı bir fark göstermediğini tespit etmek için tek yönlü ANOVA analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında bilişsel yenilikçilik boyutunun ve tüketici sadakatinin katılımcıların yaşlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Games-Howell testinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda 19-25 yaş aralığındaki katılımcılar ile 40-46 yaş aralığındaki katılımcılar arasında bilişsel yenilikçilik düzeyleri açısından ve 33-39 yaş aralığındaki katılımcılar ile 54 yaş ve üzeri yaş aralığındaki katılımcılar arasında tüketici sadakati düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu bağlamda 40-46 yaş aralığındaki katılımcıların 19-25 yaş aralığındaki katılımcılara göre bilişsel yenilikçilik ortalamalarının daha yüksek olduğu ve 33-39 yaş aralığındaki katılımcıların tüketici sadakati düzeylerinin ise 54 yaş ve üzerindeki kişilerin tüketici sadakati düzeylerine göre daha yüksek olduğu gözle çarpmaktadır. Bu durumda H1c, H2c kabul, H3c ret edilmiştir.

Değişkenlerin katılımcıların eğitim durumuna göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Anova testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4' te aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4: Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin Anova testi

ÖLÇEKLER	Eğitim Durumu	Ort.	S. S.	F	Anlamlılık
Sosyal Yenilikçilik	Ortaöğretim	2,53	,732	3,231	,013
	Lise	3,09	1,13		
	Önlisans	3,07	1,06		
	Lisans	3,13	,943		
	Lisansüstü	3,85	1,08		
	Total	3,09	1,01		
Fonksiyonel Y.	Ortaöğretim	3,29	,685	2,360	,053
	Lise	3,33	1,06		
	Önlisans	3,38	,812		
	Lisans	3,42	,741		
	Lisansüstü	4,10	,647		
	Total	3,41	,806		
Hedonik Y.	Ortaöğretim	3,55	,761	1,406	,231
	Lise	3,75	1,06		
	Önlisans	3,88	,850		
	Lisans	3,92	,765		
	Lisansüstü	4,10	,484		
	Total	3,88	,826		
Bilişsel Y.	Ortaöğretim	3,35	,791	1,943	,103
	Lise	3,63	,837		
	Önlisans	3,50	,828		
	Lisans	3,56	,641		
	Lisansüstü	4,05	,358		
	Total	3,55	,739		
Tüketici Sadakati	Ortaöğretim	3,00	,474	3,603	,007
	Lise	3,42	,828		
	Önlisans	3,52	,656		
	Lisans	3,35	,792		
	Lisansüstü	3,84	,649		
	Total	3,41	,744		

Tüketici Güveni	Ortaöğretim	3,15	,476	,965	,426
	Lise	3,43	,863		
	Önlisans	3,39	,711		
	Lisans	3,36	,658		
	Lisansüstü	3,61	,660		
Total	3,37	,693			

Analiz sonuçlarına bakıldığında sosyal yenilikçilik, fonksiyonel yenilikçilik boyutunun ve tüketici sadakatinin katılımcıların eğitim durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Games-Howell testinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda lisansüstü eğitime sahip katılımcıların diğer katılımcılara göre sosyal yenilikçilik, fonksiyonel yenilikçilik ve tüketici sadakati düzeylerinin, ortaöğretime sahip katılımcıların düzeylerine göre daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumda H1d, H2d kabul, H3d ret edilmiştir.

Değişkenlerin katılımcıların gelir durumuna göre anlamlı farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için Anova testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5' te aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5: Katılımcıların gelir durumlarına ilişkin Anova testi

ÖLÇEKLER	Gelir	Ort.	S. S.	F	Anlamlılık
Sosyal Yenilikçilik	4500 TL ve altı	3,10	,956	1,384	,239
	4501 TL ve 6000 TL	2,98	1,060		
	60001TL ve 7500 TL	2,76	1,249		
	7501 TL ve 9000 TL	3,65	,498		
	9001 TL ve üzeri	3,25	1,361		
Total	3,09	1,016			
Fonksiyonel Y.	4500 TL ve altı	3,38	,734	3,224	,013
	4501 TL ve 6000 TL	3,25	,980		
	60001TL ve 7500 TL	3,54	1,053		
	7501 TL ve 9000 TL	3,47	,708		
	9001 TL ve üzeri	3,86	,906		
Total	3,41	,806			
Hedonik Y.	4500 TL ve altı	3,83	,838	1,528	,193
	4501 TL ve 6000 TL	3,88	,955		
	60001TL ve 7500 TL	4,24	,497		
	7501 TL ve 9000 TL	3,87	,477		
	9001 TL ve üzeri	4,08	,673		
Total	3,88	,826			

Bilişsel Y.	4500 TL ve altı	3,50	,750	3,347	,010
	4501 TL ve 6000 TL	3,50	,807		
	60001TL ve 7500 TL	3,96	,511		
	7501 TL ve 9000 TL	3,37	,249		
	9001 TL ve üzeri	3,87	,580		
	Total	3,55	,739		
Tüketici Sadakati	4500 TL ve altı	3,39	,727	,844	,498
	4501 TL ve 6000 TL	3,34	,716		
	60001TL ve 7500 TL	3,63	1,061		
	7501 TL ve 9000 TL	3,42	,404		
	9001 TL ve üzeri	3,56	,801		
	Total	3,41	,744		
Tüketici Güveni	4500 TL ve altı	3,34	,683	1,775	,133
	4501 TL ve 6000 TL	3,35	,717		
	60001TL ve 7500 TL	3,54	,796		
	7501 TL ve 9000 TL	3,32	,684		
	9001 TL ve üzeri	3,65	,656		
	Total	3,37	,693		

Analiz sonuçlarına bakıldığında fonksiyonel yenilikçilik ve bilişsel yenilikçilik boyutunun katılımcıların gelir durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Games-Howell testinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda 9001 TL ve üzeri gelire sahip katılımcıların 4500 TL ve daha az gelire sahip katılımcılara göre fonksiyonel yenilikçilik ve bilişsel yenilikçilik düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda H1e kabul, H2e ve H3e ret edilmiştir.

Tüketici yenilikçiliği, tüketici sadakati ve tüketici güveni arasındaki ilişki testi için korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6' da aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6: Tüketici yenilikçiliği, tüketici sadakati ve tüketici güveni arasındaki ilişki

	Sosyal Y.	Fonksiyonel Y.	Hedonik Y.	Bilişsel Y.	Tüketici Sadakati	Tüketici Güveni
Sosyal Yenilikçilik	1	,547**	,526**	,479**	,438**	,300**
		,000	,000	,000	,000	,000
	389	389	389	389	389	389
Fonksiyonel Yenilikçilik	,547**	1	,596**	,674**	,430**	,393**
	,000		,000	,000	,000	,000
	389	389	389	389	389	389
Hedonik Yenilikçilik	,526**	,596**	1	,642**	,549**	,462**
	,000	,000		,000	,000	,000
	389	389	389	389	389	389

Bilişsel Yenilikçilik	,479**	,674**	,642**	1	,412**	,421**
	,000	,000	,000		,000	,000
	389	389	389	389	389	389
Tüketici Sadakati	,438**	,430**	,549**	,412**	1	,687**
	,000	,000	,000	,000		,000
	389	389	389	389	389	389
Tüketici Güveni	,300**	,393**	,462**	,421**	,687**	1
	,000	,000	,000	,000	,000	
	389	389	389	389	389	389

**p<0,01

Tablo 6’da ölçeklere ve alt boyutlarına ilişkin korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda tüketici yenilikçiliğinin alt boyutları, tüketici sadakati ve tüketici güveni ölçekleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu görülmüştür (p<0,01). Bu durumda H₄ kabul edilmiştir.

Tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatine etkisinde tüketici güveninin aracılık rolünün olup olmadığını incelemek amacı ile Process v3.4 by Andrew F. Hayes programından yararlanılmıştır. Aracı etki ölçümü için Process Macro istatistik programında Model 4 seçilmiştir. Aracı etki ölçümünde X (Tüketici Yenilikçiliği) bağımsız değişkeni, Y(Tüketici Sadakati) bağımlı değişkeni ve M(Tüketici Güveni) aracı değişkeni temsil etmektedir. Tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatine etkisinde tüketici güveninin aracılık rolüne ilişkin analiz sonuçları Tablo 7’ de verilmiştir.

Tablo 7: Tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatine etkisinde tüketici güveninin aracılık rolüne ilişkin analizi sonuçları

Model 4								
Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			
	β	Std. Hata	t	Sig.	R	R ²	Model F	Sig. F
Sabit	1,7465	,1583	11,0306	,000	,4708	,2216	110,1951	,000
Tüketici Yenilikçiliği (X) → Tüketici Güveni (M)	,4674	,0445	10,4974	,000				
Standardize Beta (β) Katsayısı (a yolu)	,4708							
Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			
	B	Std. Hata	t	Sig.	R	R ²	Model F	Sig. F
Sabit	1,3517	,1603	8,4338	,000	,5551	,3081	172,3535	,000
Tüketici Yenilikçiliği (X) → Tüketici Sadakati (Y)	,5917	,0451	13,283	,000				
Standardize Beta (β) Katsayısı (c yolu)	,5551							

Değişkenler	Etkiler				Model Özeti			
	B	Std. Hata	t	Sig.	R	R ²	Model F	Sig. F
Sabit	,3259	,1498	2,1747	,030	,7356	,5411	227,547	,000
Tüketici Yenilikçiliği (X) → Tüketici Sadakati (Y) (c' yolu)	,3172	,0417	7,6133	,000				
Tüketici Güveni (M) → Tüketici Sadakati (Y) (b yolu)	,5874	,0420	13,9974	,000				
Standardize Beta (β) Katsayıları	,2976							
	,5471							

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre tüketici yenilikçiliği tüketici güvenini (a yolu) pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir (β :.4708 %95 CI [.3799; .5549], t :10,4974, p <.001). Tüketici yenilikçiliği değişkeninin tüketici güveni değişkeninin %22,16'lık (R^2 =.2216) kısmını açıklığı görülmektedir. Modelin devamında tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatini anlamlı olarak etkilediği (β :.5917 %95 CI [.5031; .6813], t :13,1283, p <.001) tespit edilmiştir. Tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatini %30 etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (R^2 =.3081). Modelin son kısmında ise tüketici yenilikçiliğinin ve tüketici güveninin tüketici sadakatine etkisi incelendiğinde, tüketici yenilikçiliğinin (β :.3172 %95 CI [.2353; .3991], t :7,6133, p <.001) ve tüketici güveninin (β :.5874 %95 CI [.5049; .6699], t :13,9974, p <.001) tüketici sadakati üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. R^2 determinasyon katsayısına göre tüketici yenilikçiliğinin ve tüketici güveninin, tüketici sadakati değişkenindeki değişimin %54,11'lik kısmını açıkladığı belirlenmiştir. Buna göre tüketici güveninin, tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisine kısmi olarak aracılık ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Toplam, doğrudan ve dolaylı etkiler

Tüketici Yenilikçiliği (X) → Tüketici Sadakati (Y)	Etki	BootSE	t	Sig. BootLLCI	BootCI	
					BootULCI	
Toplam Etki	,5917	,0451	13,1283	,000	,5031	,6803
Doğrudan Etki	,3172	,0417	7,6133	,000	,2353	,3991
Tüketici Yenilikçiliği (X) → Tüketici Güveni (M) → Tüketici Sadakati (Y)	Etki	BootSE	BootCI		Aracı Etki Türü	
			BootLLCI	BootULCI		
Dolaylı Etki	,2745	,0386	,2023	,3541	Kısmi Aracılık	
Toplam Standardize Dolaylı Etki	,2575	,0332	,1940	,3246		
Sobel Testi	Z Skor			Sig.		
	8.33199131			0.03290078		

Tablo 8'de görüldüğü üzere tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisine tüketici güveninin kısmi aracılık rolü incelenirken öncelikle toplam etki, doğrudan etki ve dolaylı etki değerleri belirlenmiştir. Genel olarak toplam etki (β :.5917; %95 CI [.5031; .6813], t :13,1283, p <.01) ile doğrudan etkinin (β :.3172; %95 CI [.2353; .3991], t :7,6133, p <.01) arasındaki fark aracılık (dolaylı) etkisinin [nokta tahmini=.2745; CI [.2023; .3541] olduğunu ortaya koymaktadır. Analiz sonucu dolaylı etkinin %27 seviyesinde iken bootstrap güven aralığının sıfır değerinde olduğu görülmektedir.

Aracı etkiden tam anlamıyla söz edebilmek için, Sobel Testi yapılmıştır. Sobel Testinin Z skor katsayısı 1,96'dan büyükse ve anlamlı ise aracı etkinin anlamlı olduğu ve varlığı söz konusudur (Frazier vd., 2004). Yapılan Sobel testi sonucunda (Z Skor: 8,3319; sig. 0,03) anlamlı bulguların elde edilmesi ile tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisine tüketici güveninin kısmi aracılık ettiği bulgusu kabul edilmiştir. Bu durumda H5 kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Katılımcıların tüketici yenilikçiliğinin fonksiyonel yenilikçilik boyutunun ve tüketici sadakatinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği, kadınların fonksiyonel yenilikçilik düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olduğu, ancak kadınların tüketici sadakati düzeyinin erkeklerin tüketici sadakati düzeyine göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında bilişsel yenilikçilik boyutunun ve tüketici sadakatinin katılımcıların yaşlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda 19-25 yaş aralığındaki katılımcılar ile 40-46 yaş aralığındaki katılımcılar arasında bilişsel yenilikçilik düzeyleri açısından ve 33-39 yaş aralığındaki katılımcılar ile 54 yaş ve üzeri yaş aralığındaki katılımcılar arasında tüketici sadakati düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu bağlamda 40-46 yaş aralığındaki katılımcıların 19-25 yaş aralığındaki katılımcılara göre bilişsel yenilikçilik ortalamalarının daha yüksek olduğu ve 33-39 yaş aralığındaki katılımcıların tüketici sadakati düzeylerinin ise 54 yaş ve üzerindeki kişilerin tüketici sadakati düzeylerine göre daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Dobre vd.'nin (2009), bilişsel yenilikçiler için, değerlendirilen ürünün göreceli avantajı daha önemli olduğu ve duysal yenilikçilere kıyasla riske karşı toleransları düşük olduğu ifadeleri çalışmanın 40-46 yaş aralığındaki katılımcıların 19-25 yaş aralığındaki katılımcılara göre bilişsel yenilikçilik ortalamalarının neden daha yüksek olduğu bulgusunu açıklar niteliktedir. Sosyal yenilikçiliğin, fonksiyonel yenilikçiliğin ve tüketici sadakatinin katılımcıların eğitim durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda lisansüstü eğitime sahip katılımcıların diğer katılımcılara göre sosyal yenilikçilik, fonksiyonel yenilikçilik ve tüketici sadakati düzeylerinin, ortaöğretime sahip katılımcıların düzeylerine göre daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Fonksiyonel yenilikçilik ve bilişsel yenilikçilik boyutunun katılımcıların gelir durumuna göre de farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda 9001 TL ve üzeri gelire sahip katılımcıların 4500 TL ve daha az gelire sahip katılımcılara göre fonksiyonel yenilikçilik ve bilişsel yenilikçilik düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tüketici yenilikçiliğinin alt boyutları, tüketici sadakati ve tüketici güveni ölçekleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Tüketici yenilikçiliği değişkeninin tüketici güveni değişkeninin %22,16'lık kısmını açıklığı ve tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakatini %30 etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bu sonucu Hong ve Lee'nin (2018), operasyonel yeniliklerin, tüketici sadakati üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna vardıkları, benzer şekilde Pappu ve Quester'in (2016), marka yenilikçiliğinin marka sadakati üzerindeki etkisine işaret ettikleri ve Kim ve Tang'ın (2021), marka yenilikçiliği ile farklılaşmanın sadakati daha iyi öngördüğünü çalışma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Benzer şekilde Foroudi vd.'nin de (2016), yenilikçiliğin, marka bağlılığını olumlu etkilediği, işletmenin yenilikçilik kabiliyetinin, tüketici sadakatini artırma yönünde etki ettiğini vurguladıkları ve Kim vd.'nin (2021), tüketicilerde yaratılan olumlu yenilikçilik algısının, tüketicilerden daha yüksek sadakat duygusu ile olarak geri döndüğünün altını çizdikleri çalışma sonuçları da çalışmanın bu sonuçlarını desteklemektedir.

Tüketici yenilikçiliğinin ve tüketici güveninin tüketici sadakatine etkisi incelendiğinde, tüketici yenilikçiliğinin ve tüketici güveninin tüketici sadakati üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Boonlertvanich de (2019), aynı yönde çalışmasında tüketici açısından riskin söz konusu olduğu durumlarda güvenin, tüketici sadakatinin en önemli öncüllerinden biri olduğunun altını çizmektedir. Tüketici yenilikçiliğinin ve tüketici güveninin, tüketici sadakati değişkenindeki değişimin %54,11'lük kısmını açıkladığı belirlenmiştir. Buna göre tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisine tüketici güveninin kısmi aracılık ettiği bulgusu kabul edilmiştir. Çalışmanın bu bulguları ise Alam vd.,nin (2021) tüketici güveninin, tüketici bilgisi ile tüketici sadakati arasındaki ilişkiyi ılımlaştırdığı, Nguyen vd.'nin (2016), tüketici güveninin, kurumsal imajın tüketici sadakati üzerindeki etkisini artıran bir aracı değişken olarak etkisini tespit ettiği, Sirdeshmukh vd. (2002), de sadakat ile güvenin doğrudan bağlantısını vurguladığı çalışma sonuçları ile aynı yöndedir.

Tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisinde güveninin aracılık rolünü inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması, bu çalışma sonuçlarının önemini arttırmaktadır. Bu araştırma konusu çerçevesinde yapılacak gelecekteki çalışmalarda farklı örneklem grupları kıyaslamaları yapılarak, farklı tüketici gruplarına göre farklı sonuçlar elde edilebilir. Bunun yanında tüketici yenilikçiliğinin tüketici sadakati üzerindeki etkisinde ürün ilgilenimi, marka bilinci, tüketim tarzları gibi değişkenlerin aracılık rolleri incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Beal, G. M. ve Bohlen, J. M. (1957). The diffusion process. Ames: Iowa Cooperative Extension Service Report 18.
- Bell, G. G. (2005). Clusters, networks, and firm innovativeness. *Strategic Management Journal*, 26(3), 287-295.
- Boonlertvanich, K. (2019). Service quality, satisfaction, trust, and loyalty: the moderating role of main-bank and wealth status, *International Journal of Bank Marketing*, 37(1), 278-302.
- Bülbül, H. ve Özoğlu, B. (2014). Tüketici yenilikçiliği ve algılanan riskin satın alma davranışına etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 43-58.
- Chauhan, V., Yadav, R. ve Choudhary, V. (2019). Analyzing the impact of consumer innovativeness and perceived risk in internet banking adoption: A study of Indian consumers. *International Journal of Bank Marketing*, 37(1), 323-339.
- Chu, K. M. ve Shiu, C. (2009). The construction model of customer trust, perceived value and customer loyalty. *The Journal of American Academy of Business*, Cambridge, 14(2), 98-103.
- Cui, F., Lin, D. ve Qu, H. (2018). The impact of perceived security and consumer innovativeness on e-loyalty in on-line travel shopping. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 35(6), 819-834.
- Danneels, E. ve Kleinschmidt, E. J. (2001). Product innovativeness from the firm's perspective: Its dimensions and their relation with project selection and performance. *Journal of Product Innovation Management*, 18(6), 357-373.
- Dobre, C., Dragomir, A. ve Preda, G. (2009). Consumer Innovativeness: A Marketing Approach. *Management & Marketing*, 4(2), 19-34.
- Fauzi, A.A. ve Suryani, T. (2019). Measuring the effects of service quality by using CARTER model towards customer satisfaction, trust and loyalty in Indonesian Islamic banking, *Journal of Islamic Marketing*, 10(1), 269-289.
- Foroudi, P., Jin, Z., Gupta, S., Melewar, T. C. ve Foroudi, M. M. (2016). Influence of innovation capability and customer experience on reputation and loyalty. *Journal of Business Research*, 69(11), 4882-4889.
- Garcia, R. ve Calantone, R. (2002). A critical look at technological innovation typology and innovativeness terminology: a literature review. *Journal of Product Innovation Management*, 19(2), 110– 132.
- George, D. ve Mallery, P. (2003). *Using SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference* (4th ed.). London: Pearson Education.
- Goldsmith, R. E. ve Hofacker, C. F., (1991). Measuring consumer innovativeness, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19(3), 209-221.
- Hirschman, E. C. (1980). Innovativeness, Novelty Seeking, and Consumer Creativity, *Journal of Consumer Research*, 7, 283-95.
- Hong, K. S. ve Lee, D. (2018). Impact of operational innovations on customer loyalty in the healthcare sector. *Service Business*, 12(3), 575-600.
- Hurley, R. F. ve Hult, G. T. M. (1998). Innovation, market orientation, and organizational learning: An integration and empirical examination. *Journal of Marketing*, 62(3), 42-54.
- Ing, P. G., Lin, N. Z., Xu, M. ve Thurasamy, R. (2019). Customer loyalty in Sabah full service restaurant. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.
- Issock, P.B.I., Roberts-Lombard, M. ve Mpanganjira, M. (2020). The importance of customer trust for social marketing interventions: a case of energy-efficiency consumption, *Journal of Social Marketing*, 10(2), 265-286.
- Jarvenpaa, S.L., Tractinsky, N. ve Saarinen, L. (1999). Consumer trust in an Internet store: a crosscultural validation, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 5(2), 78-80.

- Jin, N., Line, N. D. ve Merkebu, J. (2016). Examining the impact of consumer innovativeness and innovative restaurant image in upscale restaurants. *Cornell Hospitality Quarterly*, 57(3), 268-281.
- Kalinic, Z. ve Marinkovic, V. (2016). Determinants of users' intention to adopt m-commerce: an empirical analysis. *Information Systems and e-Business Management*, 14(2), 367-387.
- Kaushik, A. K., ve Rahman, Z. (2014). Perspectives and dimensions of consumer innovativeness: A literature review and future agenda. *Journal of International Consumer Marketing*, 26(3), 239-263.
- Kim, E., Nicolau, J. L. ve Tang, L. (2021). The impact of restaurant innovativeness on consumer loyalty: The mediating role of perceived quality. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 45(8), 1464-1488.
- Kim, E., Tang, L. ve Bosselman, R. (2019). Customer perceptions of innovativeness: An accelerator for value co-creation. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 43(6), 807-838.
- Kunz, W., Schmitt, B. ve Meyer, A. (2011). How does perceived firm innovativeness affect the consumer? *Journal of Business Research*, 64(8), 816-822.
- Lau, G. T., & Lee, S. H. (1999). Consumers' trust in a brand and the link to brand loyalty. *Journal of Market Focused Management*, 341-370.
- Lee, K., Khan, S. ve Mirchandani, D. (2013). Hierarchical effects of product attributes on actualized innovativeness in the context of high-tech products. *Journal of Business Research*, 66(12), 2634-2641.
- Lemon, K. N. ve Verhoef, P. C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal of Marketing*, 80(6), 69-96.
- Michel, S., Brown, S. W. ve Gallan, A. S. (2008). *Service-logic innovations: how to innovate customers, not products*. California Management Review, 50(3), 49-65.
- Moorman, C., Zaltman, G., ve Deshpande, R. (1992). Relationships between providers and users of market research: The dynamics of trust within and between organizations. *Journal of marketing research*, 29(3), 314-328.
- Nguyen, N., Leclerc, A. ve LeBlanc, G. (2013). The mediating role of customer trust on customer loyalty. *Journal of Service Science and Management*, 6, 96-109.
- Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty? *Journal of Marketing*, 63(4), 33-44.
- Paparoidamis, N.G., Katsikeas, C.S. ve Chumpitaz, R. (2019). The role of supplier performance in building customer trust and loyalty: a cross-country examination, *Industrial Marketing Management*, 78,183-197.
- Pappu, R., & Quester, P. G. (2016). How does brand innovativeness affect brand loyalty?. *European Journal of Marketing*. DOI: 10.1108/EJM-01-2014-0020
- Parasuraman, A. ve Colby, C.L. (2001). *Techno-Ready Marketing: How and Why Your Customers Adopt Technology*, The Free Press, New York, NY.
- Park, H. H., ve Noh, M. J. (2012). The influence of consumers' innovativeness and trust on acceptance intention of sensor-based smart clothing. *Fashion & Textile Research Journal*, 14(1), 24-36.
- Quoquab, F., Abdullah, N. L., ve Mohammad, J. (2016). Investigating the effects of consumer innovativeness, service quality and service switching costs on service loyalty in the mobile phone service context. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 18(1), 21-53.
- Raskovic, M., Ding, Z., Skare, V., Dosen, D. O. ve Zabkar, V. (2016). Comparing consumer innovativeness and ethnocentrism of young-adult consumers. *Journal of Business Research*, 69(9), 3682-3686.
- Rasool, S., Kiyani, A. A., Siali, F. B., Ting, H., & Shakur, M. M. A. (2017). Consumer innovativeness in consumer-company relationship and mediating role of consumer value: an empirical study of cell phone users in Pakistan. *International Review of Management and Marketing*, 7(1), 379-388.
- Ray, S., Ow, T. ve Kim., S. S. (2011). Security assurance: How online service providers can influence security control perceptions and gain trust. *Decision Sciences*, 42(2), 391-412.
- Roehrich, G. (2004). Consumer innovativeness: Concepts and measurements. *Journal of Business Research*, 57(6), 671-677.
- Rogers, E.M. ve Shoemaker, F.F. (1971). *Communication of Innovations*, The Free Press, New York, NY.

- Schoorman, F. D., Mayer, R. C., ve Davis, J. H. (2007). An integrative model of organizational trust: Past, present, and future. *Academy of Management Review*, 32(2), 344-354.
- Srinivasan, S., K. Pauwels, J. Silva-Risso, ve D. M. Hanssens. (2009). Product innovations, advertising, and stock returns. *Journal of Marketing* 73, 24–43.
- Stank, T., Goldsby, T. and Vickery, S. (1999). Effect of service supplier performance on satisfaction and loyalty of store managers in the fast food industry, *Journal of Operations Management*, 17(4), 429–447.
- Urban, G. (2004). The emerging era of customer advocacy, *MIT Sloan Management Review*, 45(2), 75-82.
- Vandecasteele, B. and Geuens, M. (2010). Motivated consumer innovativeness: Concept, measurement, and validation, *International Journal of Research in Marketing*, 27, p. 308- 318.
- Yadav, B.K. ve Singh, V. (2018). Customer relationship management (CRM), relationship quality and customer loyalty in the Indian banking sector: a conceptual approach, *BHU Management Review I*, 6(1&2), 12-25.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.04.2022 ✓Accepted/Kabul:25.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1102376

Research Article/Araştırma Makalesi

Selamzade, F. (2023). "Türkiye'de Görev Yapmakta Olan Azerbaycan Uyruklu Akademisyenlerin Sosyal ve Ekonomik Durumlarının İncelenmesi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 99-117.

TÜRKİYE'DE GÖREV YAPMAKTA OLAN AZERBAIJAN UYUKLU AKADEMİSYENLERİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARININ İNCELENMESİ

Fuad SELAMZADE*

Öz

Bu makalede, Türkiye'deki kamu ve vakıf üniversitelerinde görev yapmış ve halen görev yapmakta olan Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin sosyal ve ekonomik durumları incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca öğretim elemanlarının Türkiye'de ve çalıştıkları kurumlarda yaşadıkları sorunların tespit edilmesi ve Türkiye'ye ve çalıştıkları kurumlara olan bağlılık düzeylerinin seviyelerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışma yapılırken, Yüksek Öğretim Kurumu'nun ve üniversitelerin internet sayfasından Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin iletişim bilgilerine ulaşılmış ve anket soruları yöneltilmiştir. Verilerin incelenmesi sonucunda, Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin Türkiye'de çalışma nedenlerinin ekonomik ve sosyal durumlarının daha iyi düzeye çıkarılması olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda akademisyenlerin Türkiye'ye bağlılık düzeyinin, Azerbaycan'a olan bağlılık düzeyi ile aynı olduğu tespit edilmiştir. Daha özel olarak söylemek gerekirse Azerbaycan uyruklu akademisyenler, Türkiye'de hizmet verirken, aynı zamanda Azerbaycan'a hizmet ettiklerini düşünmektedirler. Aynı zamanda akademisyenler Türkiye'de yaşanan sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunların önemli ölçüde olmadığını belirtmişlerdir. Bu çalışmanın Türk Dünyasının birleşmesi ve gelişmesi için bilim adamlarının karşılıklı çalışması ve sorunlarının ortaya konulması, bu sorunların çözülmesi yönünden önemli olduğu ve politika uygulayıcılarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: *Türkiye, Azerbaycan, Bir Millet İki Devlet, Üniversite, Yabancı Uyruklu Akademisyen.*

EXAMINATION OF SOCIAL AND ECONOMIC CONDITIONS OF AZERBAIJANI ACADEMICIANS WORKING IN TÜRKİYE

Abstract

This article tried to examine the social and economic status of Azerbaijani academics who have worked and are still working in State and Foundation Universities in Türkiye. It also aimed to determine the problems experienced by the academics and their level of commitment to Türkiye and the organization where they work. In consequence of the analysis of the data obtained through the questionnaire application, the main finding of the study is that Azerbaijani academicians' reasons to work in Türkiye arise from economic and social conditions. It also determined that the level of commitment of academicians to Turkey is the same as their level of commitment to Azerbaijan. More specifically, this group of academic scientists thinks that while they are serving in Türkiye, they are also serving Azerbaijan. The academicians also stated that the social, economic, and communal problems experienced in Turkey are not significant. For the union and development of the Turkish World, it is thought that this study is significant in terms of mutual work of scientists and revealing their problems, solving these problems, and it will help policy practitioners.

Keywords: *Türkiye, Azerbaijan, One Nation - Two States, University, Foreign Born Academicians.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, MUŞ.
e-posta: f.salamov@alparslan.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2436-8948>)

GİRİŞ

Azerbaycan ve Türkiye halklarının dostluğu ve kardeşliği tarihin süregelen devirlerinde pekişmiştir. Aynı dile, dine, ahlaki değerlere, geleneklere ve göreneklere sahip olan bu halklar, uzun bir tarihsel süreç içerisinde birbirlerini zenginleştirmek ve etkilemekle kalmamış, aynı zamanda birbirlerine daha da yakınlaşmışlardır. Nitekim tarihsel gelişim aşamasında sosyo-kültürel hayatın herhangi bir alanına dikkat edersek, bu yakınlığa, bu doğallığa, karşılıklı zenginleşmeye ve olumlu ilişkilere her zaman tanık olmak mümkündür. Bu halklar iyi günde kötü günde hep yan yana durmuş, birbirlerine destek olmuş, hatta düşmana karşı verilen savaşlarda 1915 yılında Çanakkale Savaşında, 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, 1919-1923 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Savaşı'nda en son olarak da 2020 yılında 44 günlük Kaarabağ Savaşında bir birilerinin yanında olmuşlardır. Unutulmamalıdır ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve doğrudan destekleyen Türkiye Cumhuriyeti olmuştur (İmamverdiyev, 2018: 9).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde Gorbaçov'un uyguladığı "Perestroyka" politikaları ile Sovyet vatandaşlarının yurt dışına seyahatinde kolaylık gösterilmiştir. 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını ilan ederek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılan Azerbaycan'da da yabancı ülkelere seyahat kolaylaşmıştı. Bu tarihlerde, turistler ve iş adamlarının yanı sıra akademisyenler de yurt dışında çalışmaya yönelmişlerdir. İş adamlarının ve akademisyenlerin bu ülkeler içerisinde ilk tercihleri Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. 1991 yılından günümüze kadar Türkiye Kamu ve Özel Üniversitelerinde yüzlerce akademisyen görev yapmıştır (İmamverdiyev, 2018).

Çalışmanın amacı, Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin Türkiye'yi tercih nedenlerinin farklı yönlerden araştırılması ve sosyal ve ekonomik durumlarının incelenmesidir. Çalışmanın evrenini Türkiye'de çalışan Azerbaycan uyruklu akademisyenler oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye üniversitelerinde çalışan Azerbaycan uyruklu akademisyenlere ulaşılmaya çalışılmakla gerek yüz-yüze, gerekse internet yolu ile anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmanın yapılması için ilk olarak konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklar taranmış, bu çalışmalarda kullanılan anket soruları incelenmiş ve Allen ve Meyer'in (1991) üç boyutlu modeli esas alınarak Ağca ve Ertan (2008), Korkmazer ve Saydan (2018) ve Korkmazer (2020) tarafından oluşturulmuş ölçek soruları kullanılarak "Türkiye'de Ekonomik Nedenlerle Çalışma Zorunluluğu Ölçeği", "Türkiye'de Sosyal Nedenlerle Çalışma Zorunluluğu Ölçeği", "Türkiye'de Yaşanmış Sorunlar Ölçeği" ve "Türkiye ile Duygusal Bağlılık Ölçeği" olmak üzere dört ölçek oluşturulmuştur. Daha sonra Türkiye'de çalışan akademisyenlere YÖK Akademik üzerinden ulaşılmaya çalışılmıştır.

Literatür taraması sonucunda Türkiye'de çalışan yabancı uyruklu akademisyenler, özellikle de Azerbaycan uyruklu akademisyenler üzerine çalışmaların yeterli sayıda olmadığı, yapılan çalışmaların genellikle yabancı uyruklu öğrencileri kapsadığı görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında bu çalışmanın özgün değerinin yüksek olduğu ve alana önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'deki yabancı uyruklu öğrenci ve akademisyenleri konu eden bilimsel çalışmalar incelendiğinde daha çok yabancı uyruklu öğrenciler üzerine yoğunlaşma olduğu (Paksoy, Paksoy ve Özçalıcı, 2012; Şahin ve Demirtaş, 2014; Aliyev ve Öğülmüş 2016; Zavalsız ve Gündoğ, 2017; Usta, Sayın ve Gözüpek, 2017; Fidan ve Barıtçı, 2018; Dünder ve Aksoy, 2018, Saatçı ve Aksu, 2020) görülmektedir. Bu çalışmalar sonucunda yabancı uyruklu öğrencilerin çoğunluğunun akademik başarısının çok düşük olduğu, başlıca sorunlarının ise daha çok ekonomik olduğu, dil ve barınma gibi konularda sıkıntı yaşadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, yabancı uyruklu öğrencilerin yabancı olmaktan kaynaklı olarak dışlandıklarını düşündükleri belirtilmiştir.

Yabancı uyruklu akademisyenlere yönelik çalışmalar ise az sayıda olmakla birlikte onların Türkiye'deki farklı alanlardaki eğitime bakışları (Çoştı, Qaddom, ve Bahar, 2018; Arslan ve Kılınc, 2021) boyutunda incelenmiştir. Araştırma sonucunda göçe zorlanmış, genellikle Suriye uyruklu olan akademisyenlerin akademisyen olmayı bir üst kimlik olarak algıladıkları, akademisyenliğin evrensel tanımı çerçevesinde kendilerini tanımladıkları ve mesleki kimliklerini akademisyenlik mesleğinin topluma hizmet, bilimsel araştırma-geliştirme faaliyetleri yürütme bağlamında anlamlandırdıkları tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan biri de Prof. Dr. İlqar İmamverdiyev tarafından

2018 yılında yazılmış “Bir Millet, İki Devlet, Azerbaycan - Türkiye” adlı kitaptır. Bu kitapta farklı dönemlerde ve yıllarda Türkiye’de çalışmış Azerbaycanlı sanatçılar, bilim adamları ve akademisyenler hakkında geniş bibliyografik bilgiler sunulmuştur. Türkiye’de çalışan yabancı uyruklu akademisyenlerin sosyo-ekonomik durumları ile ilgili çalışma sayısı da çok değildir. Seydi, (2013) çalışmasında Suriye’de iç savaş sonucunda eğitim alanında ortaya çıkan problemler ve Türkiye’deki Suriyelilerin eğitim durumu incelenmiş, eğitim adına Türkiye’den Suriyelilerin talepleri değerlendirilmiştir. Çalışma grubu kartopu tekniği ile oluşturulmuş olup, görüşmeler konunun uzmanı 15 Suriyeli akademisyen ve eğitimciyle gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye’ye sığınan Suriyeli mültecilerin özellikle Türkiye’de kampların dışındaki eğitimde ve üniversite eğitiminde yaşanan önemli boşluklar ve bununla ilgili istekleri olduğu tespit edilmiştir. İplik ve Yalçın (2017) Türkiye’deki üniversitelerde görev yapan 415 yabancı uyruklu akademisyenin birey-çevre uyumu, kültürel adaptasyon iş tatmini, yaşam tatmini ile işten ayrılma niyeti arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda birey-çevre uyumuyla kültürel adaptasyon, iş tatmini, yaşam tatmini ve işten ayrılma niyeti gibi çalışan tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu ve bu ilişkilerde kültürel adaptasyonun aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir. Akman (2018) Türkiye’deki Azerbaycanlıların engeller ve katkılar bağlamında yerli topluma uyumunu incelemiş, çalışma sonucunda aynı kültürden gelme hasebiyle Azerbaycanlı göçmenlerin Türkiye’de kabul edilme noktasında en kolay toplum olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen toplumsal kabulün katkıya dönüşmesinin önünde barınma, yurt yaşantısı, ev özlemi, sağlık sorunları, istihdam ve ekonomik sorunlar, sosyal çevre ilişkileri, yerli toplum tarafından benimsenme, önyargılar gibi engeller olduğu tespit edilmiştir. Öz ve Laloğlu (2018) çalışmasında Türkiye’de yabancı uyruklu akademisyenlerin istihdamına yönelik ihtiyaç nedenlerini genel hatlarıyla incelemiş ve Atatürk Üniversitesi’nin bu pay içerisindeki durumunun ayrıntılı bir analizini yapmıştır. Çalışma sonucunda Atatürk Üniversitesi’nde görev yapan yabancı uyruklu öğretim elemanlarının üniversitenin başarı sıralamasında çok etkin olmadığı tespit edilmiştir. Yabancı uyruklu akademisyenlerin daha çok ucuz iş gücü olarak temin edildiği, hemen hepsinin yoğun ders yükü ve poliklinik hizmetlerin altında oldukları tespit edilmiştir. Bu nedenledir ki, yabancı uyruklu akademisyenler ile Atatürk Üniversitesi’nin başarısı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Gümüşlü Tunçağıl’ın (2019) çalışmasında ise yabancı öğretim elemanlarının ve yabancı öğretmenlerin Türkiye’de çalışabilmeleri için kabul edilen usul ve esaslar, Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile Uluslararası İşgücü Kanunu karşılaştırılarak mevzuat açısından incelenmiştir.

Gahungu (2011), Libaers ve Wang (2012), Webber ve Yang (2014), Lawson, Salter, Hughes ve Kitson (2019), Luczaj (2020 ve 2022), ve Mamiseishvili ve Stuckey (2022) çalışmalarında, yükseköğretim kurumlarında yabancı uyruklu akademisyenlerin akademiye tam olarak entegre olmalarında karşılaştıkları engel ve fırsat konularının yanı sıra Ar-Ge ve girişimci akademisyenlik potansiyellerini araştırmışlardır. Çalışmalarda yabancı uyruklu akademisyenlerin araştırma kaynaklarını çekmede daha başarılı görüldükleri, ancak bilimsel çalışmalarının girişimci faaliyetlere dönüştürmede daha az başarılı oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca, yükseköğretim kurumlarının, yabancı uyruklu öğretim elemanlarının kendilerine yabancı olmalarını bir zenginlik olarak görmeleri önerilmiştir.

YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de görev yapmakta olan Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin Türkiye’ye gelme nedenlerinin ortaya çıkartılması, Türkiye’deki sosyal ve ekonomik durumlarının öğrenilmesi ve ayrıca duygusal bağlılık düzeylerinin tespit edilmesidir. Bu bağlamda, akademisyenlerin Türkiye’ye gelme nedenleri ile Türkiye’de yaşadıkları sorunlar ve duygusal bağlılık düzeylerinin demografik özelliklere bağlı olarak ne kadar değiştiği ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın Türkiye’de görev yapmakta olan yalnız Azerbaycan’dan gelmiş akademisyenlere değil diğer ülkelerden gelmiş yabancı uyruklu akademisyenlere katkı sağlayacağı ve yabancı uyruklu akademisyen alımında yöneticilere bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Türkiye üniversitelerinde görev yapmakta olan ve emekli olmuş Azerbaycan uyruklu akademisyenler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) internet sitesinde (<https://istatistik.yok.gov.tr/>) yayımlanan yabancı uyruklu öğretim elemanları verilerine göre Türkiye’deki üniversitelerde yabancı uyruklu statüsünde görev yapmakta olan Azerbaycan uyruklu akademisyen sayısının 286 olduğu tespit edilmiştir. Akademisyenlerin bilgilerinin paylaşıldığı <https://akademisyen.yok.gov.tr> sitesinden 400’ün üzerinde Azerbaycan uyruklu akademisyen bilgisine ulaşılmıştır. Bu bağlamda tüm akademisyenlere ulaşmanın güç olduğu dikkate alınırsa araştırmanın en az 198 kişi ile yapılması ideal örnek büyüklüğü olarak belirlenmiştir. Bu temsili örneklem

büyüklüğü basit tesadüfi örnekleme yöntemi formülü kullanılarak bulunmuştur (Yamane, 1967:886). Araştırmanın yapılması için Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvurulmuştur¹. Araştırmanın tüm süreçlerinde Helsinki etik deklarasyonu ilkelerine uygun hareket edilmiştir.

Bu çalışmada aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H₁: Akademisyenlerin çalışmak için Türkiye'yi tercih etmelerinde Ekonomik nedenler ile duygusal bağlılıkları arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₂: Akademisyenlerin çalışmak için Türkiye'yi tercih etmelerinde Sosyal nedenler ile duygusal bağlılıkları arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₃: Akademisyenlerin Türkiye'de yaşadıkları sorunlar ile duygusal bağlılıkları arasında negatif bir ilişki vardır.

H₄: Akademisyenlerin Türkiye'ye gelme nedenleri, yaşadıkları sorunlar ve duygusal bağlılıklar ile demografik özellikler arasında ilişki vardır.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada literatür taraması sonucunda yabancı uyruklu akademisyen ve öğrenciler için geliştirilmiş olan ölçekler kullanılarak yeni ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin ilk kısmı demografik özellikler ve Türkiye'ye yerleşme bilgilerini içermektedir. İkinci kısım Azerbaycanlı akademisyenlerin Türkiye'ye gelme sebepleri, aidiyet duygusu, bağlılık duygusu ve sosyal güven düzeyini ölçen ifadelerden oluşmaktadır. Çalışmanın teorik çerçevesini "Bütünleştirici İletişim Teorisi" oluşturmaktadır (Ertekin, Ilgın ve Ataman Yengin, 2018). Çalışmada Duygusal bağlılık ölçeği olarak, Allen ve Meyer'in (1991) üç boyutlu modeli esas alınarak Ağca ve Ertan (2008) tarafından geliştirilen 8 sorulu 5'li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ayrıca, Korkmazer ve Saydan (2018) ve Korkmazer (2020) tarafından oluşturulmuş ölçek soruları da çalışmada kullanılmıştır. Anketin ilk kısmında Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin demografik özellikleri, gelir düzeyi, Türkiye'ye taşındıkları tarih ve Türkiye vatandaşlığı durumu hakkındaki bilgiler bulunmakta, ikinci kısımda ise akademisyenlerin Türkiye'ye gelme nedenleri, yaşadıkları sorunlar, Türkiye ve çalıştıkları kurum arasındaki duygusal bağlılık düzeyini ölçen ifadeler yer almaktadır. Çalışmada, Kesinlikle Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Tarafsızım (3), Katılıyorum (4) ve Kesinlikle Katılıyorum (5) olmak üzere 5'li likert ölçeği kullanılmıştır.

Anket uygulamasının yapılabilmesi için ilk olarak akademik.yok.gov.tr adresinden Azerbaycan uyruklu akademisyenler seçilmiş ve çalıştıkları kurum, bölüm ve e-posta adresleri elde edilmeye çalışılmıştır. Ardından bu bilgiler bir Excel dosyasında toplanmıştır. Daha sonra e-posta adresi bulunmayan akademisyenler hakkında bilgiler ilgili üniversitelerin akademik personel sayfasından elde edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma sonucunda 425 Azerbaycan uyruklu akademisyenin bilgisine ulaşılmış, 389'unun e-posta adresi elde edilebilmiştir. Elde edilmiş e-postalara drive.google.com sayfasında düzenlenmiş anket sorgusunun bağlantısı gönderilmiştir. Gönderilen e-postalardan 39'u tespit edilmediği için ulaşılamamıştır. Daha sonra anket sorularının diğer üniversitelerde görev yapmakta olan Azerbaycan uyruklu akademisyenlere ulaştırılması için Muş Alparslan Üniversitesi Rektörlüğüne müracaat edilmiş ve üniversitelere ankete katılım davet mektubu gönderilmiştir. 05.10.2021-28.12.2021 tarihleri arasında anketlere verilen cevap sayısı 110 olmuştur.

Azerbaycan uyruklu akademisyenler için oluşturulmuş ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliğinin analizinde SPSS programı kullanılmıştır (Field, 2000). Ölçeğin maddelerinin yapı geçerliliğini anlamak için faktör analizi (Hair vd., 2012) yapılmıştır. Ayrıca, örneklem sayısı için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) (Kaiser, 1970) testi ve maddeler arası korelasyonun anlamlı olup olmadığını öğrenmek için Bartlett (1950) küresellik testi sonuçlarına bakılmış (KMO Measure of Sampling Adequacy: 0.798, Approx. Chi-Square: 2365,861; df: 465; sig.: 0,000) ve 0,001 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Ölçeğin güvenilirlik analizi için Cronbach's Alpha katsayısına bakılmış bu değer 0,821 olduğu tespit edilmiştir. Sanal kaytarma ölçeğinin Cronbach α katsayısının 0,60'tan büyük olduğu ve dolayısıyla yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir. Maddeleri boyutlandırmak için "Principal Components" metodu ile "Direct Oblimin" döndürme işlemi uygulanmıştır. Örneklem sayısının 110 olması ile

¹ Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 30/09/2021 tarihli ve 10 sayılı toplantısında alınan 21 numaralı kararınca uygun bulunmuştur.

ölçek maddelerinin 0.40 ve üzeri faktör yükleri alması yüksek yükler olarak tanımlanmaktadır. 31 ifadeden oluşan ölçekte faktör yükü yetersiz olan ölçek bulunmamıştır. Buna göre bütün ifadeler 0.40 ve üzeri yükler ile yüklenerek, ölçek maddelerinin yüksek yük taşıdığı söylenebilir.

Azerbaycan uyruklu akademisyenlere yönelik anketin uygulanması için faktör olarak; 9 ifade Türkiye’de Ekonomik Nedenlerle Çalışma Zorunluluğu Ölçeği (Ekonomik Neden), 6 ifade Türkiye’de Sosyal Nedenlerle Çalışma Zorunluluğu Ölçeği (Sosyal Neden), 68 ifade Türkiye’de Yaşanmış Sorunlar Ölçeği (Sorunlar) ve 10 ifade Türkiye ile Duygusal Bağlılık Ölçeği (Bağlılık) faktörleri olarak adlandırılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1’de Türkiye’de çalışan ve anketi cevaplayan Azerbaycan uyruklu 110 akademisyenin demografik değişkenleri gösterilmiştir. Katılımcıların %63,6’ü (70) erkek, %36,4’ü (40) kadındır. Ayrıca katılımcıların % 27,3’ünün 25-34, %15,5’inin 35-44, %17,2’sinin 45-54, %20’sinin 55-64 ve %20’sinin 65 ve üstü yaş grubunda oldukları görülmüştür. Katılımcıların en yüksek oranını Profesörler (%37) ve Araştırma Görevlileri (%20,9) oluşturmuştur. Diğer katılımcıları unvana göre dağılımı ise; Doçent %19,1, Dr. Öğretim Üyesi %15,5, Öğretim Görevlisi %10,9 şeklinde olmuştur. Evli akademisyenler, katılımcıların %78,2’sini, bekâr akademisyenler ise %21,8’ini (Bekâr %15,5, Boşanmış %3,6, Dul %2,7) oluşturmuştur. Katılımcıların %36,4’ü Türkiye vatandaşı olmuş, %63,6’sı ise olmamıştır. Türkiye vatandaşı olmayan katılımcıların “Başvuru yapmayı düşünüyor musunuz?” sorusuna cevabı %35,5 oranında *Evet*, %30 oranında ise *Hayır* olmuş, %34,5’i ise cevap vermemiştir.

Tablo 1. Demografik Değişkenlerin Frekansları

Değişken		Sayı	%	Değişken		Sayı	%
Cinsiyet	Erkek	70	63,6	Beraberinizde Yaşayan aile Üye sayısı	Yalnız yaşıyorum	20	18,2
	Kadın	40	36,4		1	17	15,5
Yaş	25-34	30	27,3		2	27	24,5
	35-44	17	15,5		3-4	38	34,5
	45-54	19	17,2		5 ve üstü	8	7,3
	55-64	22	20,0	Ortalama Aylık Geliriniz	5 000 TL ve daha az	21	19,1
	65 ve üstü	22	20,0		5 001-8 000 TL	27	24,6
Unvan	Arş. Gör.	23	20,9		8 001 - 10 000 TL	23	20,8
	Öğr. Gör.	12	10,9		10 001 - 15 000 TL	27	24,6
	Dr. Öğr. Ü.	17	15,5		15 001 TL ve üstü	12	10,9
	Doçent	21	19,1	Hangi yılda Türkiye’ye taşındınız?	1992-1999	41	37,3
	Profesör	37	33,6		2000-2009	20	18,2
Medeni Hal	Bekâr	17	15,5		2010-2014	19	17,3
	Evli	86	78,2		2015-2020	25	22,7
	Boşanmış	4	3,6		2020-2021	5	4,5
	Dul	3	2,7	Başvuru yapmayı düşünüyor musunuz?	Evet	39	35,5
Türkiye vatandaşı oldunuz mu?	Evet	40	36,4		Hayır	33	30,0
	Hayır	70	63,6		Boş	38	34,5

Tablo 1’den anket katılımcılarının %34,5’i 3-4, %24,5’i 2, %15,5’i 1 ve %7,3’ü 5 ve üstü aile bireyi ile birlikte yaşadıkları görülmüştür. Anket katılımcılarının %18,2’si yalnız yaşadıklarını bildirmişlerdir. Katılımcıların ortalama aylık gelir dağılımına bakıldığında %19,1’inin 5000 TL ve daha az, %24,6’sının 5001-8000 TL, %20,8’inin 8001-10000 TL, %24,6’sının 10001-15000 TL ve %10,9’unun 15001 TL ve üstü şeklinde olduğu görülmüştür. “Hangi yılda Türkiye’ye taşındınız?” sorusuna katılımcıların %37,3’ü 1992-1999, %22,7’si 2015-2020, %18,2’si 2000-2009, %17,3’ü 2010-2014, %4,5’i 2020-2021 cevabını vermişlerdir.

Tablo 2’de katılımcıların lisans ve lisansüstü eğitimlerinin hangi ülkelerde aldığı hakkında bilgiler sunulmuştur.

Tablo 2. Akademisyenlerin Lisans ve Lisansüstü Eğitimlerinin Alındığı Ülkelerin Dağılımı

Ülke	Lisans eğitiminizi nerede aldınız?		Yüksek lisans eğitiminizi nerede aldınız?		Doktora eğitiminizi nerede aldınız?	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Azerbaycan	88	80,0	62	56,4	44	40,0
Türkiye	11	10,0	41	37,3	46	41,8
Rusya	6	5,5	4	3,6	11	10,0
İran İslam Cum.	1	0,9	-	-	-	-
Özbekistan	1	0,9	-	-	-	-
Ukrayna	1	0,9	1	0,9	-	-
Gürcistan	1	0,9	-	-	-	-
Ermenistan	1	0,9	1	0,9	-	-
KKTC	-	-	-	-	1	0,9
Yok	-	-	1	0,9	8	7,3

Tablo 2’den anlaşıldığı üzere katılımcıların büyük çoğunluğu (%80) lisans eğitimini Azerbaycan’da, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini ise hem Azerbaycan hem de Türkiye’de almıştır. Diğer dikkat çeken husus ise lisansüstü eğitimde, özellikle doktora eğitimini Türkiye’de alanların sayının (46) Azerbaycan’da alanların sayısından (44) fazla olmasıdır. Doçent ve Profesörlerin sayının 58, 55 yaş ve üzeri katılımcıların sayının 44 olması dikkate alınır, ankete katılan Azerbaycan uyruklu genç nesil akademisyenlerin doktorasını yaptıktan sonra, Türkiye’de kalmayı tercih ettikleri söylenebilir. Rusya’da lisans eğitimi alan akademisyen sayısı 6, yüksek lisans eğitimi alanların sayısı 4, doktora eğitimi alanların sayısı ise 11 olmuştur. Akademisyenlerin gerek lisans gerekse lisansüstü eğitim aldıkları diğer ülkeler ise İran İslam Cumhuriyeti, Özbekistan, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan ve KKTC olmuştur.

Tablo 3. Akademisyenlerin Ölçek Sorularına Cevap Frekansları

Türkiye’de Ekonomik Nedenlerle Çalışma Zorunluluğu Ölçeği (Ekonomik Neden)			
Ort = 3,056; Cronbach’s α = 0,867			
n	Ölçekler	Ortalama	Std. Sapma
A1	Azerbaycan’da iş bulamadığım için	1,964	1,1246
A2	Azerbaycan’da maaş düzeyi düşük olduğu için	3,145	1,3261
A3	Azerbaycan’da tüketim malları fiyatları yüksek olduğu için	2,482	1,1552
A4	Azerbaycan’da Sosyal Sigorta Sistemi olmadığı için	3,164	1,2745
A5	Azerbaycan’da Emeklilik maaşı düşük olduğu için	3,218	1,2735
A6	Türkiye’deki maaş Azerbaycan’a göre yüksek olduğu için	3,236	1,3336
A7	Türkiye’de akademide kariyer geliştirme imkânı olduğu için	3,691	1,3045
A8	Türkiye’de Sosyal Sigorta Sistemi olduğu için	3,409	1,2583
A9	Türkiye’de Emeklilik maaşı yüksek olduğu için	3,191	1,2228
Türkiye’de Sosyal Nedenlerle Çalışma Zorunluluğu Ölçeği (Sosyal Neden)			
Ort = 2,665; Cronbach’s α = 0,633			
n	Ölçekler	Ortalama	Std. Sapma
B1	Azerbaycan’da çalıştığım kurumda mobbing gördüğüm için	1,964	1,1164
B2	Türkiye’ye severek, isteyerek geldim	3,982	1,0491
B3	Zorunlu olduğum için geldim	2,409	1,2138
B4	Yükümlü olduğum için geldim	2,309	1,0983

B5	Türkiye’de yaşamak için akademik eğitim yaptım	2,500	1,3529
B6	Türkiye’de yaşamak için akademik kariyerimi geliştirdim	2,827	1,4198
Türkiye’de Yaşanmış Sorunlar Ölçeği (Sorunlar)			
Ort = 2,286; Cronbach’s α = 0,802			
n	Ölçekler	Ortalama	Std. Sapma
C1	Türkiye’de dil sorunu yaşadım	1,855	1,0122
C2	Türkiye’de uyum sorunu yaşadım	1,982	1,0750
C3	Türkiye’de ayrımcılıkla karşılaştım	2,309	1,2543
C4	Türklerin yerini kapatmışız gibi davranıyorlar	2,427	1,2075
C5	Azerbaycan’da kazancı daha fazla olan başka bir işe gireceğimi bilsem ayrılırdım	2,245	1,0852
C6	Emekli olduktan sonra Azerbaycan’a dönmeyi düşünüyorum	2,900	1,1166
Türkiye ile Duygusal Bağlılık Ölçeği (Bağlılık)			
Ort= 3,710; Cronbach’s α = 0,895			
n	Ölçekler	Ortalama	Std. Sapma
D1	Türkiye’nin sorunlarını kendi sorunlarım biliyorum	4,173	1,0909
D2	Türkiye’ye karşı güçlü bir ait olma hissim var	3,927	1,2319
D3	Kendimi Türkiye’ye duygusal olarak bağlı hissediyorum	3,991	1,1770
D4	Üniversitemin benim için çok özel bir anlamı var	3,836	1,1131
D5	Kendimi bu üniversitede ailenin bir parçası gibi hissediyorum	3,809	1,1129
D6	Türkiye’de hizmet ederken Azerbaycan’da hizmet ettiğimi düşünüyorum.	3,855	1,0823
D7	Bu üniversiteyi kendi özel üniversitem gibi hissediyorum	3,682	1,1328
D8	Bu üniversitenin bir elemanı olmanın gurur verici olduğunu düşünüyorum	3,855	1,0738
D9	Bu üniversitenin amaçlarını benimsiyorum	3,964	1,0220
D10	Türkiye’ye yalnızca para kazanmak için geldim	2,009	1,1847

Tablo 3 incelendiğinde ankete katılan Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal nedenlerle çalışma zorunluluğu ölçeğine cevaplarında çekimser kaldıkları görülmüştür. Sırasıyla cevapların ortalamaları 3,056 ve 2,665 olmuştur. Bu ölçeklerde en yüksek ortalamayı alan ölçekler “Türkiye’ye severek, isteyerek geldim” (3,982) ve “Türkiye’de akademi kariyer geliştirme imkânı olduğu için” (3,691) olmuştur. Akademisyenlerin katılmadıkları sorular ise “Azerbaycan’da iş bulamadığım için” (1,964) ve “Azerbaycan’da çalıştığım kurumda mobbing gördüğüm için” (1,964) olmuştur.

“Türkiye’de Yaşanmış Sorunlar Ölçeği (Sorunlar)”ni cevaplayan akademisyenler Türkiye’de sorun yaşamadıklarını, yaşanmışlık olsa da nadir olduğunu (Ortalama 2,286; Cronbach’s α 0,802) göstermişlerdir. Akademisyenler Türkiye’de dil sorunu yaşamadıklarını 1,855 ortalama ile belirtirken, diğer en düşük ortalama Türkiye’de uyum sorunu yaşamakla ilgili (1,982) olmuştur. Katılımcıların emekli olduktan sonra Azerbaycan’a dönmekle ilgili eğilimleri çekimser (2,900) olmuştur. Ankete katılan Azerbaycan uyruklu akademisyenler Türkiye’ye bağlı olduklarını 3,710 (Cronbach’s α = 0,895) ortalama değeri ile belirtmişlerdir. Bu ölçekte ve anketin tamamında en yüksek ortalamaya sahip olan soru “Türkiye’nin sorunlarını kendi sorunlarım biliyorum” (4,173) ve “Kendimi Türkiye’ye duygusal olarak bağlı hissediyorum” (3,991) olmuştur. Ayrıca, akademisyenler Türkiye’de hizmet ederken Azerbaycan’da hizmet ettiklerini 3,855, Türkiye’ye karşı güçlü bir ait olma hislerini ise 3,927 ortalama ile belirtmişlerdir. Akademisyenler çalıştıkları üniversitelerin amaçlarını benimsiyorum sorusuna “Katılıyorum” (Ortalama 3,964) cevabı vermişlerdir. Türkiye’ye yalnızca para kazanmak için geldim ölçeğine akademisyenler katılmadıklarını (2,009) belirtmişlerdir.

Tablo 4. Akademisyenlerin Cinsiyet ve Medeni Durumuna Göre Cevap Frekansları

Ölçekler	Cinsiniz	Ort.	Std. Sapma	F*	Sig.*	t**	Medeni Durum	Ort.	Std. Sapma	F*	Sig*.	t**
Ekonomik Neden	Erkek	3,135	0,846	0,463	0,497	1,265	Bekâr	2,732	0,781	0,373	0,543	-1,675
	Kadın	2,917	0,913				Evli	3,115	0,880			
Sosyal Neden	Erkek	2,726	0,720	0,099	0,753	1,175	Bekâr	2,578	0,695	0,612	0,436	-0,537
	Kadın	2,558	0,723				Evli	2,681	0,730			
Sorunlar	Erkek	2,240	0,812	0,012	0,912	-0,79	Bekâr	2,235	0,648	2,257	0,136	-0,285
	Kadın	2,367	0,782				Evli	2,296	0,828			
Bağlılık	Erkek	3,713	0,792	0,029	0,866	0,049	Bekâr	3,294	0,876	0,764	0,384	-2,362
	Kadın	3,705	0,840				Evli	3,786	0,774			

* Varyansların Eşitliği için Levene Testi; ** Ortalamaların Eşitliği için t-testi

Tablo 4’te akademisyenlerin cinsiyet ve medeni durumuna göre cevap frekansları sunulmuştur. Tablo 4’ten görüldüğü üzere p değerleri %5’ten büyük olduğu için anlamlı bir farklılıktan bahsetmek mümkün değildir. Genel olarak cevaplar incelendiğinde erkek akademisyenlerin Türkiye’yi tercih etmelerinde ekonomik ve sosyal nedenlerin kadınlara göre daha ağır bastığı, kadın akademisyenlerin ise erkek akademisyenlere göre daha fazla sorun yaşadığı görülmektedir. Azerbaycan uyruklu erkek ve kadın akademisyenlerin Türkiye’ye ve çalıştığı kuruma bağlılık düzeyleri bir birine neredeyse eşit düzeyde olmuştur.

Akademisyenlerin cevapları medeni duruma göre incelendiğinde evli bireylerin bekârlara göre tüm ölçeklerde daha hassas oldukları tespit edilmiştir. Evli bireylerin bekârlara göre Bağlılık düzeyinin daha yüksek olduğu, aynı zamanda Türkiye’ye gelmekte Ekonomik nedenlerinin bekârlara göre daha ağır bastığı görülmektedir. Bekâr ve evli bireylerin Türkiye’de yaşadıkları sorunlara yaklaşım düzeylerinin ve Türkiye’ye gelmekte etkili olan sosyal nedenlerin çok yakın olduğu görülebilmektedir.

Tablo 5’te sunulmuş olan akademisyenlerin yaş gruplarına göre cevap frekanslarından Ekonomik ve Sosyal Neden ölçeklerinin p değerlerinin %5’ten yüksek olduğu için anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Yaş Durumuna Göre Cevap Frekansları

Ölçekler	Yaşınız	Ort.	Std. Sapma	THV Sig	ANOVA	
					F	Sig.
Ekonomik Neden	25-34	2,859	0,853	0,096	0,905	0,464
	35-44	2,941	0,923			
	45-54	3,257	1,003			
	55-64	3,222	0,515			
	65 ve üstü	3,071	1,021			
Sosyal Neden	25-34	2,528	0,616	0,133	1,331	0,263
	35-44	2,667	0,651			
	45-54	2,860	0,912			
	55-64	2,856	0,566			
	65 ve üstü	2,492	0,835			
Sorunlar	25-34	2,406	0,640	0,001	3,901	0,005
	35-44	2,265	1,152			
	45-54	1,965	0,734			
	55-64	2,735	0,710			
	65 ve üstü	1,970	0,592			

Bağlılık	25-34	3,257	0,828	0,135	5,285	0,001
	35-44	3,600	0,784			
	45-54	4,089	0,872			
	55-64	3,732	0,432			
	65 ve üstü	4,064	0,744			
THV - Test of Homogeneity of Variances (Varyansların Homojenlik Testi)						

Tablo 5’te sunulmuş akademisyenlerin Türkiye’de yaşadığı Sorunlar ölçeği sonuçlarından 45-54 ve 65 yaş üstü akademisyenlerin sorunlarının olmadığını belirtir iken, 55-64 yaş arası akademisyenler ise diğer yaş gruplarına göre daha fazla sorun yaşadıkları görülmüştür. Tüm akademisyenlerin Türkiye ve çalıştığı kuruma olan bağlılık düzeyi yüksek olmakla birlikte 45-54 yaş ve 65 yaş üstü akademisyenlerin diğer yaş gruplarına göre bağlılık düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bağlılık düzeyinin en düşük (3,257) olan yaş grubu 25-34 yaş aralığı akademisyenlerde olduğu görülmektedir.

Yaş grubuna göre Türkiye’de yaşanan sorunlar ve Türkiye’ye bağlılık ölçeklerinin anlamlılık düzeyinin %1’den küçük olması nedeni ile ölçekler arasında Farklılık testi (Tamhane 2) yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Ölçeklerin Farklılık Testi Sonucu (Tamhane2, Yaş)

Ölçekler	Yaşınız		Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	Sig.
Sorunlar	55-64	25-34	0,329	0,191	0,621
		35-44	0,470	0,318	0,806
		45-54	0,76994*	0,226	0,016
		65 ve üstü	0,76515*	0,197	0,004
Bağlılık	25-34	35-44	-0,343	0,243	0,838
		45-54	-0,83281*	0,251	0,020
		55-64	-0,475	0,177	0,096
		65 ve üstü	-0,80697*	0,219	0,006
* Ortalama farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.					

Tablo 6’dan görüldüğü üzere, Türkiye’de yaşanan Sorunlar ölçeğinin farklılık test sonucuna göre 55-64 yaş aralığında olan akademisyenlerin cevap ortalamaları ile 45-54 ve 65 ve üstü akademisyenlerin cevap ortalamaları arasında fark düzeyleri yüksek ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmuştur. Ayrıca, Türkiye’ye Bağlılık ölçeğinin farklılık test sonucuna göre 25-34 yaş aralığında olan akademisyenlerin cevap ortalamaları ile 45-54 ve 65 ve üstü akademisyenlerin cevap ortalamaları arasında fark düzeyleri yüksek ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmuştur.

Tablo 7’de Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin Türkiye’ye taşınma nedenlerine göre cevap frekansları sunulmuştur. Ekonomik Neden, Sosyal Neden ve Sorunlar ölçeklerinin p değerleri %5’ten büyük olduğu için anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Genel olarak cevaplara bakıldığında 2010-2014 yılında Türkiye’ye gelen akademisyenlerin ekonomik nedenlerden Türkiye’yi tercih oranı diğer yıllarda gelenlere göre daha ağır bastığı, 2020-2021 yıllarında gelenler için ise ekonomik nedenlerin önemli olmadığı görülmüştür. 1992-1999, 2000-2009 ve 2015-2019 yıllarında gelenlerin Ekonomik nedenler ölçeği sorusuna cevap ortalaması 3’e (Tarafsızım) yakın olmuştur. 2010-2014 ve 2015-2019 yıllarında Türkiye’ye gelen akademisyenlerin Sosyal nedenlerle gelme ortalaması (2,8) diğer akademisyenlere göre daha fazla olmuş, 2020-2021 yılında gelen Akademisyenlerde ise bu ortalama diğer akademisyenlere göre daha az (2,2) olmuştur.

Tablo 7. Türkiye'ye Taşınma Tarihine Göre Cevap Frekansları

Ölçekler	Taşınma Tarihleri	Ort.	Std. Sapma	THV Sig.	ANOVA	
					F	Sig.
Ekonomik Neden	1992-1999	3,076	0,947	0,421	1,693	0,157
	2000-2009	3,017	0,821			
	2010-2014	3,368	0,751			
	2015-2019	2,969	0,753			
	2020-2021	2,289	1,188			
Sosyal Neden	1992-1999	2,634	0,718	0,798	1,753	0,144
	2000-2009	2,458	0,721			
	2010-2014	2,833	0,674			
	2015-2019	2,853	0,750			
	2020-2021	2,167	0,527			
Sorunlar	1992-1999	2,366	0,854	0,327	0,582	0,676
	2000-2009	2,358	0,658			
	2010-2014	2,114	0,915			
	2015-2019	2,180	0,689			
	2020-2021	2,533	1,050			
Bağlılık	1992-1999	3,846	0,871	0,437	5,184	0,001
	2000-2009	3,735	0,591			
	2010-2014	3,921	0,640			
	2015-2019	3,584	0,715			
	2020-2021	2,320	0,792			

THV - Test of Homogeneity of Variances (Varyansların Homojenlik Testi)

Tablo 7'ye göre Türkiye'de en az sorunla karşılaşan akademisyenler 2010-2014 yıllarında gelenler, en çok sorunla karşılaşan akademisyenler ise 2020-2021 yılında gelenler olmuştur. Türkiye'ye Bağlılık ölçeği ortalaması en çok olan akademisyenlerin 2010-2014 ve 1992-1999 yıllarında gelenlerde, en az bağlılık ortalamasına sahip olan akademisyenlerin ise 2020-2021 yıllarında gelenlerde olduğu görülmektedir. Bu durumda Türkiye'de yaşam süresi ile ilgili olarak süregelen yaşanmışlıkların duygusal bağlılığı etkilemiş olabileceği söylenebilmektedir.

Tablo 8. Ölçeklerin Farklılık Testi Sonucu (Tamhane2, Türkiye'ye Gelme Yılı)

Ölçekler	Yıllar	Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	Sig.	
Bağlılık	2020-2021	1992-1999	-1,526*	0,379	0,087
		2000-2009	-1,415	0,378	0,119
		2010-2014	-1,601*	0,383	0,070
		2015-2019	-1,264	0,382	0,175

* Ortalama farkı 0,1 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 8'den görüldüğü üzere, Türkiye'ye Bağlılık ölçeğinin cevaplandırılması sonucunda ANOVA analizinde Türkiye'ye gelme yılı grupları arasında farklılık olduğu (p Sig<0,05) tespit edilmiş, bu nedenle SPSS programında Tamhane2 Farklılık Testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre 2020-2021 yıllarında gelen akademisyenlerin cevap ortalamaları ile 1992-1999 ve 2010-2014 yıllarında gelen akademisyenlerin cevap ortalamaları arasında fark düzeylerinin yüksek, negatif ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9’da Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin unvanlarına göre cevap ortalamaları sunulmuştur. Tablo 9’dan görüldüğü üzere Ekonomik ve Sosyal Nedenlere bağlı olarak verilen cevapların p değerleri %5’ten büyük olmuş ve farklılıklar anlamlı olmamıştır. Genel olarak cevaplara bakıldığında Dr. Öğretim Üyelerinin Ekonomik ve Sosyal nedenlere göre, Profesörlerin Ekonomik nedenlere göre Türkiye’ye gelmesi diğer unvan sahiplerine göre daha ağır bastığı görülmektedir.

Tablo 9. Akademik Unvana Göre Cevap Frekansları

Ölçekler	Akademik Unvan	Ort.	Std. Sapma	THV Sig.	ANOVA	
					F	Sig.
Ekonomik Neden	Arş. Gör.	2,889	0,849	0,024	0,974	0,425
	Öğr. Gör.	3,056	0,724			
	Dr. Öğr. Ü.	3,216	0,997			
	Doçent	2,836	1,103			
	Profesör	3,210	0,712			
Sosyal Neden	Arş. Gör.	2,551	0,556	0,106	0,414	0,798
	Öğr. Gör.	2,667	0,674			
	Dr. Öğr. Ü.	2,824	0,891			
	Doçent	2,595	0,804			
	Profesör	2,703	0,718			
Sorunlar	Arş. Gör.	2,630	0,723	0,488	3,138	0,018
	Öğr. Gör.	2,097	0,716			
	Dr. Öğr. Ü.	1,794	0,783			
	Doçent	2,294	0,922			
	Profesör	2,356	0,715			
Bağlılık	Arş. Gör.	2,952	0,646	0,367	8,130	0,000
	Öğr. Gör.	3,958	0,429			
	Dr. Öğr. Ü.	3,924	0,888			
	Doçent	3,886	0,831			
	Profesör	3,903	0,676			

THV - Test of Homogeneity of Variances (Varyansların Homojenlik Testi)

Tablo 9’dan görüldüğü üzere anket katılımcılarından Araştırma görevlilerinin (2,63) Türkiye’de yaşanan sorun ölçeğine diğer akademisyenlere göre daha hassas davranmış ve sorunlarının olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye’de en az sorunu yaşadığını belirten akademisyenler Dr. Öğretim Üyeleri (1,794) ve Öğretim Görevlileri (2,097) olmuştur. Türkiye ve çalıştığı kuruma Bağlılık düzeyi en yüksek olan akademisyenlerin Öğretim Görevlileri (3,958) ve Dr. Öğretim Üyeleri (3,924), en az olanların ise Araştırma Görevlileri (2,952) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10. Sorunlar ve Bağlılık Ölçeğinin Farklılık Testi Sonucu (Tamhane2, Akademik Unvan)

Ölçekler	Unvanlar	Ortalama farkı (I-J)	Std. Hata	Sig.	
Sorunlar	Araştırma Görevlisi	Dr. Öğr. Ü.	0,836*	0,242	0,015
	Bağlılık	Araştırma Görevlisi	Dr. Öğr. Ü.	-0,971*	0,254
Doçent		-0,934*	0,226	0,002	
Profesör		-0,951*	0,175	0,000	

* Ortalama farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Türkiye’de akademisyenlerin yaşadıkları sorunlar ve Türkiye’ye Bağlılık ölçeğinin cevaplandırılması sonucunda ANOVA analizinde akademik gruplar arasında ölçekte farklılık olduğu (p Sig<0,05) tespit edilmiş, bu nedenle SPSS programında Tamhane2 Farklılık Testi uygulanmıştır. Tablo 10’da sunulmuş test sonuçları, Araştırma Görevlilerinin cevap ortalamaları ile Sorunlar ölçeğinin cevaplandırılmasında Dr. Öğretim Üyelerinin cevap ortalamaları, Türkiye’ye bağlılık ölçeğinin cevaplandırılmasında ise Öğretim Görevlisi, Doçent ve Profesörlerin cevap ortalamaları arasında fark düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 11’den Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin gelir durumuna göre cevap frekansları incelendiğinde görülüyor ki, akademisyenlerin çalışmak için Türkiye’yi tercihleri ile ilgili sorulara verdikleri cevaplardan Ekonomik ve Sosyal Nedenlerin p değerleri %5’ten büyük olduğu için farklılık düzeyleri anlamsız olmuştur. Türkiye’ye gelmede ortalama aylık geliri 8001 - 10000 TL olan akademisyenlerin Ekonomik neden sorularına cevap ortalaması (3,261), ortalama aylık geliri 5001-8000 TL olan akademisyenlerin ise Sosyal neden sorularına cevap ortalaması (2,802) diğer akademisyenlere göre daha yüksek olmuştur. Genel olarak bakıldığında Türkiye’ye gelmede hem Ekonomik ve hem de Sosyal nedenlerde akademisyenlerin cevapları arasında çok büyük fark olmadığı görülmektedir.

Tablo 11. Gelir Durumuna Göre Cevap Frekansları

Ölçekler	Ortalama Aylık Geliriniz	Ort.	Std. Sapma	THV Sig	ANOVA	
					F	Sig.
Ekonomik Neden	5 000 TL ve daha az	2,841	0,892	0,532	0,687	0,603
	5 001-8 000 TL	3,107	0,744			
	8 001 - 10 000 TL	3,261	0,839			
	10 001 - 15 000 TL	3,037	0,960			
	15 001 TL ve üstü	2,963	1,010			
Sosyal Neden	5 000 TL ve daha az	2,492	0,638	0,473	0,734	0,571
	5 001-8 000 TL	2,802	0,693			
	8 001 - 10 000 TL	2,717	0,708			
	10 001 - 15 000 TL	2,691	0,780			
	15 001 TL ve üstü	2,500	0,844			
Sorunlar	5 000 TL ve daha az	2,587	0,758	0,618	2,763	0,031
	5 001-8 000 TL	2,105	0,810			
	8 001 - 10 000 TL	2,565	0,740			
	10 001 - 15 000 TL	2,160	0,850			
	15 001 TL ve üstü	1,917	0,584			
Bağlılık	5 000 TL ve daha az	3,119	0,697	0,855	4,299	0,003
	5 001-8 000 TL	3,796	0,763			
	8 001 - 10 000 TL	3,739	0,813			
	10 001 - 15 000 TL	3,911	0,745			
	15 001 TL ve üstü	4,042	0,798			

THV - Test of Homogeneity of Variances (Varyansların Homojenlik Testi)

Tablo 11’de sunulmuş akademisyenlerin Türkiye’de yaşadığı Sorunlar ölçeği sonuçlarından 5000 TL ve daha az maaş alan akademisyenlerin diğerlerine göre daha fazla sorun yaşadığı görülmektedir. 15001 TL ve üstü maaş alan akademisyenlerin sorun ölçeğinde verdiği cevapların ortalaması diğerlerine göre daha az 1,917 olmuştur. 10001-15000 TL ve 15001 TL ve üzerinde maaş alanların diğer akademisyenlere göre Türkiye’ye bağlılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. 5 000 TL ve daha az maaş alan akademisyenlerin Bağlılık ölçeğine verdikleri cevap ortalamasının diğer akademisyenlerin verdikleri cevapların ortalamasından az olduğu (3,119) görülmüştür.

Tablo 12. Bağlılık Ölçeğinin Farklılık Testi Sonucu (Tamhane2, Ortalama Aylık Gelir)

Ortalama Aylık Geliriniz		Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	Sig.
5 000 TL ve daha az	5 001-8 000 TL	-0,677*	0,211	0,012
	8 001 - 10 000 TL	-0,620	0,228	0,124
	10 001 - 15 000 TL	-0,792*	0,209	0,001
	15 001 TL ve üstü	-0,923*	0,276	0,089
* Ortalama farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.				

Tablo 12’den görüldüğü üzere, Türkiye’ye Bağlılık ölçeğinin cevaplandırılması sonucunda ANOVA analizinde gelir grupları arasında ölçekte farklılık olduğu (p Sig<0,05) tespit edilmiş, bu nedenle SPSS programında Tamhane2 Farklılık Testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre 5000 TL ve daha az maaş alan akademisyenlerin cevap ortalamaları ile 5001-8000 TL, 10001 - 15000 TL ve 15001TL ve üzeri maaş alan akademisyenlerin cevap ortalamaları arasında fark düzeyleri yüksek ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve yüksek düzeyde olmuştur.

Tablo 13’da Türkiye vatandaşı olan ve olmayan Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin ölçek ortalamaları sunulmuştur. Tablodan görülmüyor ki, tüm cevap frekanslarının p değeri %5’ten büyük olmuş ve anlamlı farklılıklar olmamıştır. Türkiye vatandaşı olmayan akademisyenlerin Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal nedenler ile çalışmaya yönelik cevap ortalaması vatandaş olanlara göre daha fazla olmuştur. Akademisyenlerin Türkiye’de sorun yaşamadıklarını belirten akademisyenler arasında vatandaş olmayanların, vatandaş olanlara göre biraz daha çok sorunla karşılaştığı görülebilmektedir.

Tablo 13. Vatandaşlık Durumuna Göre Cevap Frekansları

Ölçekler	Türkiye vatandaşı oldunuz mu?	Ortalama	Std. Sapma	F*	Sig.*	t**
Ekonomik Neden	Evet	2,933	1,001	4,015	0,048	-1,111
	Hayır	3,125	0,790			
Sosyal Neden	Evet	2,533	0,816	3,205	0,076	-1,454
	Hayır	2,740	0,657			
Sorunlar	Evet	2,133	0,825	0,082	0,775	-1,526
	Hayır	2,374	0,778			
Bağlılık	Evet	3,820	0,825	0,086	0,770	1,083
	Hayır	3,647	0,794			
* Varyansların Eşitliği için Levene Testi; ** Ortalamaların Eşitliği için t-testi						

Bağlılık ölçeği cevaplarından ise vatandaş olanların olmayanlara göre Türkiye’ye daha fazla bağlı oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 14’te Türkiye vatandaşı olmayan akademisyenlerin “Vatandaş Olmayı Düşünüyor Musunuz?” Sorusuna Göre Cevap Frekansları sunulmuştur. Tablo 14’ten görüldüğü üzere Türkiye vatandaşı olmayı düşünmeyen akademisyenlerin Türkiye’ye gelmesinde ekonomik nedenler daha önemli olmuş, vatandaş olmayı düşünenler ile cevabı boş bırakanlar ise bu sorularda tarafsız kalmışlardır. Türkiye vatandaşlığına başvuru yapmayı düşünen akademisyenlerde Sosyal nedenler daha önemli olurken, vatandaş olmayı düşünmeyenler ile cevabı boş bırakanların cevap ortalamaları bir birine yakın olmuştur.

Tablo 14. “Vatandaş Olmayı Düşünüyor Musunuz?” Sorusuna Göre Cevap Frekansları

Ölçekler	Cevap	Ort	Std. Sapma	THV Sig	ANOVA	
					F	Sig.
Ekonomik Neden	Evet	3,077	0,804	0,313	0,181	0,835
	Hayır	3,108	0,852			
	Boş	2,988	0,973			
Sosyal Neden	Evet	2,876	0,684	0,034	2,657	0,075
	Hayır	2,556	0,583			
	Boş	2,544	0,831			
Sorunlar	Evet	2,124	0,717	0,628	3,888	0,023
	Hayır	2,601	0,805			
	Boş	2,180	0,819			
Bağlılık	Evet	3,738	0,724	0,350	1,422	0,246
	Hayır	3,524	0,897			
	Boş	3,842	0,794			
THV - Test of Homogeneity of Variances (Varyansların Homojenlik Testi)						

Türkiye vatandaşı olmayı düşünmeyen akademisyenlerin diğerlerine göre daha fazla sorun yaşadığı, cevabı boş bırakanların ve Türkiye vatandaşı olmayı düşünenlerin Türkiye’ye Bağlılık oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 15. Sorunlar Ölçeğinin Farklılık Testi Sonucu (Tamhane2, Vatandaşlığa Başvuru İsteği)

Ortalama Aylık Geliriniz		Ortalama Farkı (I-J)	Std. Hata	Sig.
Evet	Hayır	-0,477*	0,181	0,031
	Boş	-0,056	0,176	0,985
* Ortalama farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.				

Tablo 15’ten görüldüğü üzere, Türkiye’de yaşanan Sorunlar ölçeğinin cevaplandırılması sonucunda ANOVA analizinde gelir grupları arasında ölçekte farklılık olduğu ($p \text{ Sig} < 0,05$) tespit edilmiş, bu nedenle SPSS programında Tamhane2 Farklılık Testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre vatandaş olmayı düşünen akademisyenlerin cevap ortalamaları ile vatandaş olmayı düşünmeyen akademisyenlerin cevap ortalamaları arasında fark düzeyleri yüksek ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmuştur.

AÇIK UÇLU YANITLARIN ANALİZİ

“Türkiye Vatandaşlığına başvuru yapmayı düşünüyor musunuz?” sorusuna “Hayır” olarak cevap veren 23 akademisyenden 21’i başvuru yapmama nedenini açıklamış, onlardan 3’ü sebepsiz olarak başvurmak istemediğini belirtir iken, 4 akademisyen yönetsel ve bürokrasi sorunlar nedeni ile (Örneğin: “Türkiye Vatandaşı olmağa çalıştım, ancak olmadım”, “Türk kadrosuna geçmekte yaşanan zorluklar” vd.) vatandaş olmadıklarını belirtmişlerdir. 5 akademisyen Türkiye’deki mevcut ekonomik durumun kötüleştiğini düşündüklerinden (Örneğin: “Türkiye’de yaşam şartları gittikçe zorlaşıyor”, “Eğitimi tamamladıktan sonra Azerbaycan’a geri dönmeyi düşünüyorum. Türkiye Cumhuriyeti olanaklar bakımından Azerbaycan’dan daha fazlasını vadetmiyor. Özellikle ekonominin çöküşte olduğu bugünlerde Türkiye’de kalmak pek de avantajlı olmayacak gibi.” vd.), 9 akademisyen ise Azerbaycan’a geri dönmeyi düşündüklerinden ve Azerbaycan vatandaşlığından ayrılmak istemediğinden kaynaklı olarak, Türkiye vatandaşı olmak istemediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca akademisyenlerden birisi “Önce vatandaşlığa başvuru yapmayı düşünüyordum, fakat Ermeni işgalinden topraklarımız azat olunca, vaz geçtim. Biz Kubatlıdanız ve ora dönmeyi istiyoruz” diye not düşmüştür.

Ekleme istediğiniz düşünceleriniz var ise buraya yazmanızı rica ediyorum.” kısmına yorum ve düşüncelerini yazan akademisyenlerin cevapları incelendiğinde 17 akademisyenin devletler ayrı olsa da milletimiz aynıdır bakış açısıyla Türkiye’de bulunduğu görülmektedir. Akademisyenlerin düşüncelerine örnek olarak: *“Türkiye ve Azerbaycan benim için aynı vatandır”, “Türkiye Azerbaycan Türkleri için yabancı ülke değil. ... Biz çok benziyoruz, çünkü köklerimiz ve kanımız, hedeflerimiz ve özlemlerimiz, kalplerimiz ve dinimiz aynıdır”, “Güney Azerbaycan da doğdum büyüdüm, ayrı ama bir olduğumuz için aynı dertleri taşıdığımızı düşünüyorum ve bu sebepten anketi doldurdum”, “Azerbaycan ana vatanım. .... Türkiye ata vatanım. Onun da hakkı üzerimde çoktur. İkisini de aynı aşkla seviyorum”, “Azerbaycan’da edindiğimiz eğitimi Türkiye’deki gençlerimizle paylaşma fırsatı verdiği için Türkiye Cumhuriyeti hükümetine ömrümün sonuna kadar minnettarım. Biz Türkiye’de kendi evimizdeki gibiyiz. Türk ve Azeri Türkleri kardeş ve burada kazandığımız her kuruşun hakkını vermek için canla başla çalışıyoruz”* cevapları gösterilebilir

Ankete katılan 13 akademisyen ise yabancı uyruklu kadroda çalışmalarından dolayı karşılaştıkları ekonomik sorunları dile getirmişlerdir. Örnek olarak Türkiye’ye geldiği ilk yıllarda çalıştıkları yükseköğretim kurumlarının sigorta primlerinin yatırılmadığı, yabancı uyrukluların emekli olamadıkları, yabancı uyruklu doktor, asistan, diş hekimleri ve akademisyenlerin ücretlerinin az olduğu, vergilendirme sonucunda maaşların çok düştüğü gösterilebilir.

Ankete katılan akademisyenlerden birkaçı çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını özellikle vurgulamışlar. Akademisyenler oturma izni alınmasında zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını ve bazı kamu kurumları ile yaşadıkları sorunları dile getirmişler. Ayrıca bazı kişiler tarafından yabancı oldukları için ayrımcılığa maruz kaldıklarını, dışlandıklarını bildirmişlerdir. Ankete katılım sağlayan Azerbaycan uyruklu akademisyenler iyi niyet dilekleri ve teşekkürün yanı sıra gelecek çalışmalar için önerilerde de bulunmuşlardır.

HİPOTEZ TESTLERİ

Araştırmanın amacından yola çıkılarak Tablo 16’da H_1 “Akademisyenlerin çalışmak için Türkiye’yi tercih etmelerinde Ekonomik nedenler ile duygusal bağlılıkları arasında pozitif bir ilişki vardır.”, H_2 “Akademisyenlerin çalışmak için Türkiye’yi tercih etmelerinde Sosyal nedenler ile duygusal bağlılıkları arasında pozitif bir ilişki vardır.” ve H_3 “Akademisyenlerin Türkiye’de yaşadıkları sorunlar ile duygusal bağlılıkları arasında negatif bir ilişki vardır.” hipotez testleri için gerçekleştirilmiş Pearson korelasyon analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 16. Ölçekler arasındaki Pearson Korelasyon İlişkileri

	Ekonomik Nedenler	Sosyal Nedenler	Sorunlar	Bağlılık
Ekonomik Nedenler	1			
Sosyal Nedenler	0,404**	1		
Sorunlar	0,027	-0,126	1	
Bağlılık	0,138	0,270**	-0,241*	1
**. Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).				
*. Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).				

Tablo 16’da görüldüğü üzere Türkiye’de çalışan Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin Türkiye’yi tercih etmekte Ekonomik Nedenler ile Sosyal Nedenler arasında (0,404) pozitif yönlü orta düzeyli ilişkinin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu bulgusuna varılmıştır. Korelasyon analizi sonuçlarına göre; Ekonomik Nedenlerle Türkiye’ye bağlılık arasında bir ilişki bulunamamış; Sosyal Nedenler ile Türkiye’ye bağlılık arasında düşük düzeyli de olsa pozitif ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla H_1 hipotezi red edilirken, H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

H₃ hipotezi testinde de Azerbaycan uyruklu Akademisyenlerin Türkiye’de yaşadıkları sorunlar ile duygusal bağılıkları arasında negatif düşük düzeyli ilişkinin (-0,241) %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre H₃ hipotezi kabul edilebilmektedir.

Tablo 17’de H₄ “Akademisyenlerin Türkiye’ye gelme nedenleri, yaşadıkları sorunlar ve duygusal bağılıklar ile demografik özellikler arasında değişik ilişki vardır” hipotezinin testi için gerçekleştirilmiş Pearson korelasyon analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 17. Demografik Özellikler ile Ölçekler arasındaki Pearson Korelasyon İlişkileri

	Ekonomik Nedenler	Sosyal Nedenler	Sorunlar	Bağılılık
Cinsiniz	-0,121	-0,112	0,076	-0,005
Yaşınız	0,126	0,041	-0,083	0,342**
Unvanınız	0,099	0,054	-0,061	0,367**
Aile Durumunuz	0,159	0,052	0,027	0,222*
Ortalama Aylık Geliriniz	0,040	0,003	-0,177	0,315**
Hangi yılda Türkiye’ye taşındınız	-0,086	0,062	-0,071	-0,249**
Türkiye vatandaşı oldunuz mu?	0,106	0,139	0,145	-0,104
Vatandaşlık başvurusu yapmayı düşünüyor musunuz?	-0,042	-0,194*	0,031	0,053
**. Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).				
*. Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).				

Tablo 17’den görüldüğü üzere katılımcıların cinsiyeti ve Türkiye vatandaşlığı durumu ile ölçekler arasında Pearson korelasyon ilişkisinin anlamlı düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Akademisyenlerin Türkiye’ye Bağılılık ölçeğine verdikleri cevaplar sonucunda yaş, unvan, aile durumu ve ortalama aylık gelir ile Bağılılık arasında pozitif anlamlı, Türkiye’ye taşınma yılı ile ise negatif anlamlı fakat düşük düzeyli Pearson Korelasyon ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu demografik özellikler ile diğer ölçekler arasında anlamlı korelasyon ilişkisi olmadığı görülmüştür. “Vatandaşlık başvurusu yapmayı düşünüyor musunuz?” sorusunun cevapları ile Türkiye’ye gelmede Sosyal Nedenler ölçeği arasında ise negatif ve düşük düzeyli anlamlı ilişki bulunmuştur.

Bu sonuçlar Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin Türkiye’ye Bağımlılık düzeylerinin cinsiyet ve vatandaşlıkla ilgili olmadığını, yaş, akademik unvan ve ortalama aylık gelir ile ilgili olduğunu söylemeye esas vermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türk Devletleri arasında ilişkilerin sıkılaştırıldığı ve Türk Devletleri Birliğinin kurulma ve güçlendirilme aşamasına geçildiği dönemde Türkiye Cumhuriyeti, yükseköğretimde uluslararasılaşmak, daha net ifade ile Türk Bilim dünyasına eğitim alanında daha fazla dâhil olmak istiyorsa, Türk Dünyasından akademisyenleri çekmek ve elde tutmak için belirli politikaları dikkate alması gerekmektedir. Bu amaca ulaşmak için Türk Eğitim Politikası - olası teşvikler ve destek sistemleri - oluşturulabilir. Günümüzde yurtdışından, özellikle Türk Devletlerinden akademisyenler istihdam etmenin ve onların bilgi ve ağlarından yararlanmanın yararlarını çevreleyen karmaşıklıkları anlamak ve aynı zamanda yerli Türk kültürünün ve değerlerinin teşvik edilmesini ve korunmasını sağlamak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu makalede, Türkiye üniversitelerindeki Azerbaycan uyruklu akademik bilim insanlarının sosyo-ekonomik durumlarının, yaşadıkları sorunların ve Türkiye’ye bağılılık düzeylerini incelemeyi amaçlanmıştır. Bu makalenin temel bulgusu, Azerbaycan doğumlu akademik bilim insanlarının Türkiye’de çalışma nedenlerinin ekonomik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesinden ziyade Türkiye’ye bağılılık düzeyinin, Azerbaycan’a olan bağılıkları düzeyi kadar olmasıdır. Daha spesifik olarak, bu akademik bilim adamları grubu, Türkiye’de hizmet verirken, aynı zamanda Azerbaycan’a hizmet ettiklerini düşünmektedirler. Bunların yanı sıra Azerbaycan uyruklu akademisyenler,

yabancı uyruklu kadrolarda çalışırken yeterli düzeyde ilgiyi görmediklerini ve ekonomik ve sosyal yönden Türk vatandaşlarına göre farklı muamele ile karşılaştıklarını düşünmektedirler.

Türkiye’de görev yapan 110 Azerbaycan uyruklu akademisyenden elde edilmiş anket sonuçları incelendiğinde katılımcıların 70’inin erkek, 40’ünün kadın olduğu, onlardan 30’unun 25-34 yaş, 36’sının 35-54 yaş, 44’ünün 55 yaş üzeri olduğu, 23’ünün Araştırma Görevlisi, 12’sinin Öğretim Görevlisi, 17’sinin Dr. Öğretim Üyesi, 21’inin Doçent ve 37’sinin Profesör olduğu görülmüştür. Ankette 9 sorudan oluşan “Türkiye’de Ekonomik Nedenlerle Çalışma Zorunluluğu Ölçeği”, 6 sorudan oluşan “Türkiye’de Sosyal Nedenlerle Çalışma Zorunluluğu Ölçeği”, 6 sorudan oluşan “Türkiye’de Yaşanmış Sorunlar Ölçeği” ve 10 sorudan oluşan “Türkiye ile Duygusal Bağlılık Ölçeği” oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda genel olarak akademisyenlerin Türkiye’ye Azerbaycan’da yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle zorunlu olarak gelmediklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda akademisyenlerin Türkiye’de dil ve topluma uyum sorunu yaşamadıklarını, ayrımcılıkla karşılaşmadıklarını söylemişlerdir. Türkiye üniversitelerinde görev yapan Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin Türkiye’ye Azerbaycan kadar bağlı olduklarını, çalıştıkları kurumun sorunlarını kendi sorunları olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Türkiye’de ekonomik nedenlerle çalışma zorunluluğu ölçeği sonucuna Türkiye’ye gelme tarihlerine göre bakıldığında 2010-2014 yılında gelenlerde bu sebep diğer akademisyenlere göre daha ağır bastığı, 2020-2021 yılında gelenlerde ise ekonomik nedenlerin önemli olmadığı tespit edilmiştir. Türkiye’de sosyal nedenlerle çalışma zorunluluğu ölçeği sonucu incelendiğinde 2010-2019 yıllarında Türkiye’ye gelenlerde sosyal nedenlerin daha etkili olduğu görülmektedir. Türkiye’de 2020-2021 yıllarında gelenlerin diğer akademisyenlere göre daha çok sorun yaşadığı, aynı zamanda Türkiye’ye bağlılık düzeyinin diğer akademisyenlere göre daha az olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye’de en az sorun yaşayan akademisyenler 2010-2019 yıllarında gelenler, Türkiye’ye ve çalıştıkları kurumlara bağlılık düzeyinin diğer akademisyenlere göre daha fazla olan akademisyenler ise 2010-2014 ve 1992-1999 yıllarında gelenler olmuştur.

Sonuçlar dikkate alındığında bu makalenin, akademik göç ve eğitimin uluslararasılaşmasına ilişkin mevcut literatüre üç önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlk olarak, bugüne kadar yeterince dikkate alınmayan ulusal bağlamda Türkiye’de çalışan Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin sosyal ve ekonomik durumları ile ilgili literatürdeki bir boşluk doldurulmaktadır. Özellikle Türkiye’de yabancı uyruklu akademisyenler konusunda araştırma azlığını gidermekle kalmayıp, bu makale aynı zamanda Türk Devletleri arasında gelişmekte olan yükseköğretim sistemlerine akademik göç ile ilgili daha geniş bir hesap eksikliğini ele alınmasına çalışılmıştır. İkinci olarak, bu makale, yükseköğretim geliştirme politikalarına ilişkin olarak ulusal bağlamın analizlerini ortaya koymuştur. Ulusal politikaları, onları bilgilendiren temel kültürel, tarihi ve ekonomik güdümler bağlamında analiz etmenin faydası gösterilmiştir. Bu makalenin yaptığı üçüncü katkı yabancı uyruklu akademisyenlerin Türkiye’ye bağımlılık düzeyini ortaya koymaktır. Türkiye’de eğitim politikası oluşturulurken yükseköğretimde yabancı uyruklu akademisyenlerin istihdamında akademisyenlerin aidiyet duygularının dikkate alınması gerektiği ortaya konulmuştur. Çalışmanın kısıtını oluşturan, akademisyenlere ulaşmada yaşanan zorluklardan kaynaklı veri eksikliğini, devamsızlıkları veya belirsizlikleri belirleyerek politikaların incelenmesi, gelecekteki yükseköğretim analizleri için fikir verebilir.

Bu çalışma sonucunda gelecekte yapılması muhtemel araştırmalar için bir dizi potansiyel alan belirlenmiştir. Bu makalede, ülkedeki yabancı uyruklu akademisyenlerin sorunları tespit edilirken, bu sorunların temelde neler olduğu ve bu sorunların aradan kaldırılması için ne tür politikaların geliştirilmesinin araştırılması tamamlayıcı bir yaklaşım olacaktır. Bu, gelecekteki araştırmacıların, politikanın iyileştirilebileceği yasalaştırma boşluklarını belirlemelerini sağlayacaktır. Ayrıca, daha deneysel araştırmaların yapılması ve ilgili projelerin oluşturulması ile daha kapsamlı olarak yabancı akademisyenler, onların yöneticileri, öğrencileri ve diğer ilgili paydaşların bakış açılarını belirlemek mümkün olacaktır. Bu çalışma daha çok yapısal bir bakış açısına sahip olsa da, gelecekte yapılacak araştırmalara kaynak olması düşünülmektedir. Belirli kurumları incelemek, çalışma koşulları, sözleşmeler, maaş, iş yükü beklentileri ve ayrıca yabancı akademisyenlerin meslektaşları ve öğrencileri tarafından nasıl tanındığı ve kurum içinde nasıl konumlandığı hakkında daha ayrıntılı hesapların geliştirilmesini sağlayabilir. Bu makalede, Türkiye’de çalışan Azerbaycan uyruklu akademisyenlerin ekonomik ve sosyal durumları, yaşadıkları sorunlar ve Türkiye’ye bağlılık düzeyi incelenmiş olsa da, bu alanda keşfedilecek daha çok şey olduğu aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Ağca, V. ve Ertan, H. (2008). Duygusal Bağlılık İçsel Motivasyon İlişkisi: Antalya’da Beş Yıldızlı Otellerde Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 135-156.
- Akman, K. (2018). Engeller ve Katkılar Bağlamında Türkiye’deki Azerbaycanlıların Yerli Topluma Uyumu, *100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi – 26-27 Mayıs 2018*, içinde (s. 224-236). Eskişehir
- Aliyev, R. ve Öğülmüş, S. (2016). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kültürlenme Düzeylerinin İncelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 89-123.
- Arslan, K. ve Kılınc, A. Ç. (2021). “The Marginalised Few: Reflections From the Lived Experiences of Forced Displaced Academics in Turkish Academia”, *Oxford Review of Education*, Ahead-of-Print, 1-20.
- Bartlett, M.S. (1950), Tests of Significance in Factor Analysis. *British Journal of Statistical Psychology*, 3, 77-85. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8317.1950.tb00285.x>
- Çoştu, K., Qaddom, M., ve Bahar, H. (2018), Yabancı Uyruklu Öğretim Üyelerinin Türkiye’deki Yüksek Din Öğretimi Hakkındaki Düşünceleri. *Yüksek Din Öğretimi*, 481- 496
- Dündar, H. ve Aksoy, B.N. (2018). Türk Asıllı Yabancı Uyruklu Bireylerin Türkiye’deki Eğitim Süreçlerinde Yaşadıkları Problemler. *Manas Journal of Social Studies*,7(3). 39-58
- Ertekin, İ., Ilgın, H. Ö., ve Ataman Yengin, D. (2018), Örgütsel İletişim Kuramları, *TOJDAC*, 8(2), 297-311
- Fidan, Z. ve Barıtcı, F. (2018). Aksaray Üniversitesindeki Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Gözünden Aksaray İlinin İmajı Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 21-35. DOI:10.17680/erciyesiletisim.420143
- Field, A. (2000). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*, New Delhi: Sage Publications.
- Gahungu, A. (2011). Integration of Foreign-Born Faculty in Academia: Foreignness as an Asset. *International Journal of Educational Leadership Preparation*, 6(1), 1-22.
- Gümüşlü Tunçağıl, G. (2019). *Yabancıların Türkiye’de Eğitim Hizmetinde Çalışması. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 68-109. DOI: 10.32957/hacettepehdf.542280
- Hair J.F., Sarstedt M., Ringle C.M., ve Mena J.A., (2012). An Assessment of The use of Partial Least Squares Structural Equation Modeling in Marketing Research. *J. Of the Acad. Mark. Sci.* 40, 414-433.
- İmamverdiyev, İ. (2018). *Bir Millət, İki Dövlət, Azərbaycan - Türkiyə*, Ankara: İksad Publishing House
- İplik, E., ve Yalçın, A. (2017). Birey-Çevre Uyumunun İşe Yönelik Tutumlara Etkisinde Kültürel Adaptasyonun Rolü: Yabancı Uyruklu Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 121-137.
- Kaiser, H.F. (1970). A Second Generation Little Jiffy. *Psychometrika* 35, 401–415. <https://doi.org/10.1007/BF02291817>
- Korkmazer, F. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Motivasyon Algılarının İncelenmesi Üzerine Bir Alan Çalışması. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 502–515.
- Korkmazer, F. ve Saydan, R (2018), Kurumsal İtibar Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 542-561.
- Lawson, C., Salter, A., Hughes, A. ve Kitson,, M. (2019). Citizens of Somewhere: Examining the Geography of Foreign and Native-Born Academics’ Engagement with External Actors, *Research Policy*, 48(3), 759-774, DOI: 10.1016/j.respol.2018.11.008.
- Libaers, D., ve Wang, T. (2012). Foreign Born Academic Scientists: Entrepreneurial Academics or Academic Entrepreneurs?. *RveD Management*, 42(3), 254-272.
- Luczaj, K. (2020). Foreign-born Scholars in Central Europe: A Planned Strategy or a ‘Dart Throw’?, *Journal of Higher Education Policy and Management*, 42(6), 602-616, DOI: 10.1080/1360080X.2019.1682955
- Luczaj, K. (2022). Overworked and UNDERPAID: Why Foreign Born Academics in Central Europe Cannot Focus On Innovative Research and Quality Teaching, *Journal of Higher Education Policy and Management*, 35, 42-62, DOI: 10.1057/s41307-020-00191-0
- Mamiseishvili, K., ve Stuckey, A. (2022). Foreign-born Academic Leaders in U.S. Higher Education. *Journal of Diversity in Higher Education*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/dhe00004054>

- Öz, İ. ve Laloğlu, P. (2018). Beyin Göçü Açısından Yabancı Uyruklu Yükseköğretim Elemanlarının Kazanımı: Erzurum Atatürk Üniversitesi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1093-1112.
- Paksoy, H. M., Paksoy, S. ve Özçalıcı, M. (2012). Türkiye’de Yüksek Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Sorunları: GAP Bölgesi Üniversiteleri Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 85-94.
- Saatçı, G. ve Aksu, M. (2020). Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Koronavirüs Algılarını Metafor Yolu ile Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Awareness*, 5(4), 617-630. DOI: 10.26809/joa.5.042
- Seydi, A. R. (2013). Türkiye’deki Suriyeli Akademisyen ve Eğitimcilerin Görüşlerine Göre Suriye’deki Çatışmaların Suriyelilerin Eğitim Sürecine Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013(30), 217-241.
- Şahin, M., ve Demirtaş, H. (2014). Üniversitelerde Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Akademik Başarı Düzeyleri, Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 44(204), 88-113.
- Usta, S., Sayın, Y., ve Güzelipek, Y. A. (2017). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kente ve Üniversiteye Uyumu: Karaman İli Örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(3), 565-577. DOI: 10.5961/jhes.2017.233
- Webber, K. L., ve Yang, L. (2014). The Increased Role Of Foreign-Born Academic Staff in US Higher Education, *Journal of Higher Education Policy and Management*, 36(1), 43-61, DOI: 10.1080/1360080X.2013.844671
- Yamane, T. (1967). *Statistics, An Introductory Analysis*, 2nd Ed., New York: Harper and Row.
- Zavalsız, Y. S., ve Gündoğ, E. (2017). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonu (Karabük Üniversitesi Örneği). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 3168-3192.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.01.2023 ✓Accepted/Kabul:19.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1227840

Research Article/Araştırma Makalesi

Yalçinkaya Akçit, B. ve Perk, D. (2023). "Hebbel, Petzold ve Meyer'in Şiirlerinde Çeşme", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 119-127.

HEBBEL, PETZOLD VE MEYER'İN ŞİİRLERİNDE ÇEŞME

Betül YALÇINKAYA AKÇİT*, Derya PERK**

Öz

Kaynağı su olan çeşme, insanoğlu için her zaman çok önemli bir olgu olmuştur. Bu sebeple çeşme veya kuyu konu, motif veya sembol olarak edebi eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Batı şiirinde varoluşun kökenini hatırlatması, aynı zamanda yaşam ve ölüm arasındaki dengeli ilişkiye işaret etmesi açısından önemli olan çeşmenin anlamsal boyutundan yararlanmak bu türde oldukça yaygındır. Öyle ki çeşme motifi Novalis, Ludwig Tieck, Eduard Mörike gibi yazarların eserlerinde de yer almıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Avusturyalı Alfons Maria Petzold, Alman Friedrich Hebbels ve İsviçreli Conrad Ferdinand Meyer'in konuya ilişkin şiirlerinden örnekler sunulmuştur. Şiirlerinde bulunan çeşmeler verilen açıklamalar kapsamında sembolik anlamlarıyla ve motif olarak incelenmiştir. Sonuçta incelenen şiirlerde Almanca konuşulan ülkelerdeki ortak kültürel bellekte bu olgunun yer aldığı ve kültürü oluşturan etmenlerin açıklanmasında sözlü edebiyat geleneğinden itibaren önemli bir anlatı aracı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada çeşme, bahsi geçen çağrışımlarıyla sınırlar ötesi bir işlev üstlenmiştir.

Anahtar sözcükler: *Motif, Sembol, Şiir, Çeşme.*

THE FOUNTAIN IN HEBBEL, PETZOLD AND MEYERS POEMS

Abstract

Fountain, the source of which is water, has always been a very important phenomenon for human beings. For this reason, the fountain or well appears in literary works as a subject, motif, or symbol. It is very common in this genre to make use of the semantic dimension of the fountain, which is important in Western poetry in terms of reminding the origin of existence and pointing out the balanced relationship between life and death. So much so that the fountain motif took place in the works of authors such as Novalis, Ludwig Tieck, and Eduard Mörike. In this context, in this study, examples from the poems of Austrian Alfons Maria Petzold, German Friedrich Hebbels and Swiss Conrad Ferdinand Meyer are presented. The fountains in their poems were examined with their symbolic meanings and motifs within the scope of the explanations given. As a result, it has been revealed that this motif is included in the common cultural memory of the German-speaking countries in the analyzed poems and that it has been an important narrative tool since the oral literature tradition in explaining the factors that make up the culture. At this point, the fountain has assumed a cross-border function with the connotations.

Keywords: *Motif, Symbol, Poetry, Fountain.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ANKARA.

e-posta: byalcinkaya@ankara.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6095-6440>)

**Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ANKARA.

e-posta: der@ankara.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-1283-4315>)

Giriş

Edebi eser incelemelerinde başvurulan terimlerden olan motif ve sembol kavramları, yazarın üslubu ya da dönemin hatta türün belirgin özelliklerini ortaya çıkarmak bakımından araştırmacıya yol gösterici olmaktadır. Ancak motif ve sembol kavramları arasındaki ayırt edici çizginin belirlenmesi her zaman kolay olmamaktadır. Bu nedenle iki terimin ayırt edici özellikleri kıstastır. Müzikal kompozisyonda ortaya çıkan motif kavramı, daha sonraları diğer sanat dallarına da ulaşmış ve çoğu çalışmanın odağına yerleşmiştir. Zaman içerisinde motifin özellikleri belirlenmiş ve sınıflandırmalar yapılmıştır. Motifler kaynaklarda nesne, malzeme konusu, temel fikir ve bir esere özel karakterini veren tematik unsurla özdeşleştirilir hatta temel poetik tavırlar ve resimsel özelliklerle de bağlantılıdır. Motifler, dinleyici veya okurun hafızasında ve kolektif bilinçte saklı kalır ve ilerleyen süreç içerisinde tekrar ortaya çıkarılıp yeniden düzenlenebilir (Daemmrlich ve Daemmrlich, 1995: XV). Bu sebeptendir ki aynı motifler farklı dönemlerde çeşitli eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle edebi eserler içerisinde motifin yaygın olarak kullanıldığı ve konu/tema ile karıştırılmaması gerektiği bilinmelidir. Zira motif, konudan farklı olarak küçük anlamsal birim ve hareket edebilir bir birleşendir. Örneğin femme fatale motifi eserde geçen kişileri, kıskançlık motifi bir davranış biçimini, büyükşehir karmaşası motifi bir alanı ve kadın uğruna düello motifi bir durumu temsil etmektedir (Lahn ve Meister, 2008: 206). Görüldüğü üzere motifler konuya kıyasla oldukça küçük birimlerdir, örneğin arkadaşlık bir konu iken dostluk kanıtı bir motiftir (Frenzel, 1988). Motiflerin bu denli yaygınlaşma sebebi ise edebi esere sağladığı fonksiyonlardır. Bunların başında bir *görünüm* sağlaması gelir. Görünüm ise eserdeki yer, mekân, kişi veya obje gibi unsurların açıkça anlaşılması ile sağlanır. Anlaşılması doğrudan mümkün olan bu motifler bu yönleri ile anahtarlama işlevini de üstlenmektedir. Bir diğer fonksiyon *önemin* belirlenmesidir. Bu durumda metin içinde doğrusal olarak yerleşmiş motifler, bağlantı anlarında ortaya çıkar ve algılama sürecinde bilgi işletimini yönetir. Diğer bir fonksiyon olan *kutupsal yapı* özelliğinde ise motifler güçlü uyarılar yayar. Onları kavraması kolaydır çünkü önceden depolanmış bilgileri çağrıştırırlar. Böylece insan davranışlarını veya karmaşık görünen kararları aydınlatırlar. Özetle farklı duyuların geniş ağını ortaya çıkararak netlik ve öngörülebilirlik izlenimi verirler. Kutupsal yapı altında örneğin bir bahçenin bakımlı olup olmadığı insan ve kültür hakkında bilgi aktaran bir öge olarak değerlendirilir. Diğer fonksiyonlar arasında *konuların iç içe geçmesi* ve *şemalaştırmak* ve *yorumlama şablonu* da anılır (Daemmrlich ve Daemmrlich, 1995: XVIII-XX).

Su, Kuyu ve Çeşme

Bu çalışmanın özünü oluşturan çeşmede (Alm. Brunnen) olduğu gibi motif olarak kullanılan çoğu olgu eserlerde karşımıza sembolik özelliğiyle de çıkmaktadır. Bu noktada ikisinin ayrımını yapmak oldukça önemlidir. Zira belirleyici nitelik veya işaret anlamına gelen sembol veyahut simge (Yun. Σύμβολον), Yunanistan'da eşlerin veya ortakların ayrılmadan önce paylaştığı, ikiye bölünmüş bir nesne anlamına gelir ve bir sonraki görüşmede taraflar arası tanıtıcı işaret görevini üstlenmektedir. Bu nedenle Yunanca *ymballein* kelimesiyle ilişkili olarak birbirini tamamlayıcı anlamını da taşımaktadır (von Wilpert, 1969: 753). Bu kavram günümüzde genel bir anlamı (örn. düşünceyi) açıklayan imgesel gösterge olarak da tanımlanır (Best, 2004: 537). Nitekim günlük ve edebi kullanımda yaygın olan bu gösterge türü, dil bilimi altında özellikle göstergebilim kapsamında yoğun olarak incelenmektedir. Yapılan çalışmalar arasında en kabul görmüş olan tanım ise Ch. S. Peirce'e aittir. Ona göre sembol her ne kadar bir gösterge olarak değerlendirilse de gösterilen objeyi doğrudan temsil eden görüntüsel gösterge (Alm. Ikon) veya gerçek bir çağrışıma bağlı kalan belirtiden (Alm. Index) ayırt edilir (Glück, 2010: 691). Zira sembolde bir yorumlayana ihtiyaç duyulur ve o ancak insanlar arasındaki uzlaşma sonucu oluşur (Rifat, 2009: 32). Burada bahsedilen uzlaşmanın temelinde ise Ferdinand de Saussure'ün nedensizlik anlayışına dayanan tamamen uzlaşımın ilişki yatar. Peirce, sembolü diğer tüm gösterge biçimlerinden üstün tutarak onu *genuines* sıfatıyla tanımlar, aynı şekilde Saussure için de uzlaşma bağlı, iki taraflı dil göstergesi çalışmaların merkezinde tutulmalıdır (Glück, 2010: 691). Uzlaşım ve kabul görmüş semboller ise edebi metinlerde neredeyse tüm eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi, yazarın iletmek istediği düşünsel kodları detaylandırarak anlatmak yerine uzlaşım sembollerini kullanma isteği gibi farklı motivasyonlara dayanabilir. Zira göstergeler anlam taşıyıcılardır ve bahsi geçtiği üzere gösteren ve gösterilen arasındaki keyfi olmayan ilişkiye bağlıdır (von Bonin, 2001: 5). Kullanımı oldukça yaygın olan bu gösterge türünün kendi içerisinde de farklı anlamlar taşıdığı unutulmamalıdır. Zira aynı sembolün farklı anlamları olabileceği gibi bunlar edebi eserlerde ancak dinleyici veya okur olan yorumlayıcının alımlama süreciyle ilişkilidir. Bu durumda her zaman arkaik sembollerin kullanımından da bahsetmek mümkün değildir, günümüzde de oluşturulmuş olanlar sıkça karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu çalışmanın merkezinde bulunan su bağlantılı

çeşme olgusu da birçok sembolik anlamıyla açıklanabilir. Örneğin Peter Chairon (2018: 491-492) suyun arketip olarak kirli, bulanık ve çamurumsu haliyle ölüm temasına; berrak ve şeffaf haliyle ise daha derin anlamlara, hatta uhrevi konulara işaret ettiğini açıklar. Ayrıca suyun genel itibarıyla insanda olumlu çağrışımlarda bulunduğunu ancak eve veya kapalı bir alana sızan suyun tehlikeli bir anlam taşıdığını da belirtir. Butzer ve Jacob (2008: 414-415) ise suyun sembolik anlamını açıklarken öncelikle başlangıç noktası yani kaynağa, yaşama ve ölüme, ayrıca bilinmeyene vurgu yapar. Buna göre yaşamın kökeni anlamındaki su tahayyülü, suyu tanrısal bir varlık kaynağı olarak kabul eden birçok halk kozmogonisinde bulunur. Bu kozmogonilere ilişkin örneklerle özellikle Babil’de, Sümer mitolojisinde ve eski Hint Vedalarında rastlanmaktadır. Suya ilişkin bir diğer açıklama ise onun yaşam ve ölüm olgularını sembolize etmesine dairdir. Hristiyanlıktaki vaftiz törenlerinde su arınmanın ve yeniden doğumun da sembolüdür.

Suya ilişkin sembolik anlamlar elbette edebi eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Homeros’un *İlyada*’sında Okeanos konusu karşımıza çıkar ve eski Yunan felsefesinde Thales, suyu tüm varlıkların hammaddesi olarak betimler. Alman masallarında ise suyun şifacı yönü dikkat çekicidir çünkü sıhhat, gençlik ve ebedi yaşama vurgu yapar. Bunun aksine bazı edebi eserlerde deniz veya sel olarak karşımıza çıkan su, yaşamı tehdit edici bir unsur olarak işlenmektedir ve bu kullanım üzerinden iki edebi motifi oluşturduğu görülmektedir. Bunlardan biri *Hamlet*’te yer alan Ophelia, diğeri Goethe’nin *Wahlverwandschaften* adlı eserinde de görülen boğulan çocuk motifidir (Butzer ve Jacob, 2008: 414-415). Su ilintili bir diğer motif ise bu çalışmanın ana konusu olan çeşmedir. Çeşme motifi mit, masal ya da efsane gibi anlatılarda -her ne kadar suyun doğal ortamından yani topraktan mı aktığı yoksa çevrelenmiş bir çeşme mi olduğu üzerinde durulmasa da- oldukça yaygın kullanılan bir elemandır çünkü o her ne şekilde olursa olsun yaşamı destekleyen bir unsur olarak görülür. Çeşmeler, bazı inanışlara göre tanrıların bir armağanıdır. İnanışa göre hayırsever tanrılar orada yaşar ve hayalet, ejderha, yılan gibi kılık değiştirebilen kötücüller orayı gözetlemektedir. Aynı zamanda yer altına geçiş yolu olan bu derin çeşmelerin içerisine inmeye cesaret edenler ölümler dünyasına ulaşabilmektedir. Ulaşılması mümkün olan diğer alanlar ise Grimm Kardeşlerin derlediği masallar arasında bulunan *Frau Holle*’de olduğu gibi bir öteki dünya veyahut *Binbir Gece Masallarında* geçen peri köşküdür (Daemmrich ve Daemmrich, 1995: 83). Von Bonin’e (2001: 25-26) göre de çeşme masallarda önemli bir unsurdur. Öyle ki bahsi geçen geçiş kanalı aynı zamanda doğum kanalına benzetildiğinden doğum ile ilişkilendirilir. Hatta halk anlatılarında genelde çocuk çeşmesi olarak da geçmektedir. Doğumu anımsatması ile bir nevi yaşamı sembolize eden unsur, bazı durumlarda (örn. çeşmenin yıkılması) ölüme de işaret etmektedir.

Türkçede kuyu olarak da adlandırılabilen çeşmelerin (Alm. Brunnen) ayrıca köylüler için önemli bir yer olduğu da bilinmektedir. Köy halkı ve çobanlar orada buluşur, görüşür ve sohbet eder. Bu sebeple çeşme bu yönüyle de bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette çeşme başında sadece olumlu şeyler yaşanmaz ve bazı günahlar veya adli vakalar burada gerçekleşir. Şiirde ise varoluşun kökenini hatırlatması, aynı zamanda yaşam ve ölüm arasındaki ritme işaret etmesi sebebiyle tercih edilen çeşme motifi Novalis, Ludwig Tieck, Eduard Mörike, Joachim Du Bellay gibi birçok yazar tarafından kullanılmaktadır. Şairler genelde motif üzerinden insanların hüsn-ü kuruntusuna, hatıralarına ve düşünce anlarına çağrışımında bulunurlar (Daemmrich ve Daemmrich, 1995: 83). Doğal su kaynağı şairlerin coşkulu karakterini yansıttığından motifi bu yaygın kullanımı şaşırtıcı değildir ancak çeşmenin sembolik anlamları da tercihin bir nedenidir. Butzer ve Jacob (2008: 284-285) su kaynağı olarak da açıkladıkları çeşmenin hayatın anlamını, bilgeliği, kaderi, erotik karşılaşmayı ve şifalanmayı sembolize ettiğini belirtir.

Friedrich Hebbel

Alman şair Friedrich Hebbel, 1813 yılında bir duvarcının oğlu olarak Holstein, Ditmarschen’deki Wesselburen’de doğmuştur. Mütevazı geçen hayatında, 1827-1835 yılları arasında yazın hayatına başlamış ve sonrasında edebiyat hayatına yön verecek olan Amalie Schoppe ile tanışmıştır. 1836-1839 yılları yoğun olarak eğitimle geçen yazar, aynı dönemde Hamburg ve Heidelberg üniversitelerinde okumuştur. Annesinin ve yakın arkadaşı Emil Rousseau’un ölümüyle ruhsal hastalıklar çeken şair, 1839 yılında yaya olarak Hamburg şehrine dönmüştür. Daha sonra oyuncu Christine Enghaus ile evlenen Hebbel, şiir ve oyun yazmaya devam etmiştir (Frenzel ve Frenzel, 2004: 418-419).

Das Kind am Brunnen

Frau Amme, Frau Amme, das Kind ist erwacht!
Doch die liegt ruhig im Schlafe.
Vöglein zwitschern, die Sonne lacht,
Am Hügel weiden die Schafe.

Frau Amme, Frau Amme, das Kind steht auf,
Es wagt sich weiter und weiter!
Hinab zum Brunnen nimmt es den Lauf,
Da stehen Blumen und Kräuter.

Frau Amme, Frau Amme, der Brunnen ist tief!
Sie schläft, als läge sie drinnen.
Das Kind lief schnell, wie es noch nie lief,
Die Blumen locken's von hinnen.

Nun steht es am Brunnen, nun ist es am Ziel,
Nun pflückt es die Blumen munter,
Doch bald ermüdet das reizende Spiel,
Da schaut's in die Tiefe hinunter.

Und unten erblickt es ein holdes Gesicht
Mit Augen so hell und so süsse;
Es ist sein eigenes, das weiss es noch nicht,
Viel stumme, freundliche Grüsse!

Das Kindlein winkt, der Schatten geschwind
Winkt aus der Tiefe ihm wieder.
Herauf, herauf! So meint es das Kind,
Der Schatten: hernieder, hernieder!

Schon beugt es sich über den Brunnenrand.
Frau Amme, du schläfst noch immer!
Da fallen die Blumen ihm aus der Hand
Und trüben den lockenden Schimmer.

Verschwunden ist sie, die süsse Gestalt,
Verschluckt von der hüpfenden Welle,
Das Kind durchschauert's fremd und kalt,
Und schnell enteilt es der Stelle.
(Hebbel, 1870: 22-23)

Çeşme Başındaki Çocuk¹

Dadı Hanım, Dadı Hanım, çocuk uyandı!
Ancak hanım sessizce uykuda.
Minik kuşlar cıvıldıyor, güneş gülümsüyor,
Tepede koyunlar otluyor.

Dadı Hanım, Dadı Hanım, çocuk ayağa kalkıyor,
Gittikçe gidiyor!
Kuyuya kadar iniyor yolu,
Orada çiçekler ve otlar var.

Dadı Hanım, Dadı Hanım, kuyu derin!
O, içerisindeymiş gibi uyuyor.
Çocuk hiç koşmadığı kadar hızlı koşuyor,
Çiçekler onu oradan cezbediyor.

Artık kuyuda duruyor, artık hedefte,
Artık çiçekleri neşeye topluyor;
Ancak hemen yoruyor büyüleyici oyun,
O an bakıyor derinliğe.

Ve aşağısında nazik bir yüz görüyor,
Gözleri çok parlak ve çok tatlı.
Bu kendisi, henüz bunu bilmiyor,
Sessiz, dostça selamlar!

Küçük çocuk el sallıyor, gölge de hızlıca
El sallıyor ona derinlerden
Yukarı! yukarı! derken çocuk;
Gölge: aşağı, aşağı!

Artık çeşmenin kenarından sarkıyor.
Dadı hanım, hala uyuyorsun!
O an çiçekler elinden düşüyor
Ve baştan çıkarıcı ışıltıyı karartıyorlar.

O yok oldu, tatlı suret,
Yutuldu çağlayan dalga tarafından;
Çocuk tuhaf ve soğuk bir şekilde ürperiyor
Ve hızla olay yerinden kaçıyor.

Friedrich Hebbel'in sekiz kıta ve 32 dizeden oluşan şiiri, Alman edebiyat tarihi içerisinde önemli bir balat örneğidir. Zira Hebbel'in baladında türe uygun olarak bir kişi tehlikeli bir duruma giriyor, heyecan yaratılıyor ve mutlu sonla olağan dışı durum çözümleniyor. Şair, "Çeşme Başındaki Çocuk" şiirinde, doğrudan bir giriş yaparak hem okurun dikkatini çekmekte hem de tehlikede olan çocuğun akıbetini anlatmaktadır. Şiirde tek bir anlatıcı olmasına hatta kişiler arasında bariz edebi bir konuşma söz konusu olmamasına rağmen, iki konuşmacı belirlemek mümkündür. Bunlar; çocuk ve çeşmedir. Aralarında geçen diyalogda çocuk suyun yansımada gördüğü

¹ Çalışmada bulunan şiirler makale yazarları tarafından çevrilmiştir. Almancadaki "Brunnen" sözcüğü, kaynak, kuyu, çeşme gibi anlamlara gelmektedir. Çeviri işleminde su kaynağının mimari formu gözetilerek adlandırma yapılmıştır.

suretini yeryüzüne davet etmektedir, sureti ise onu derinlere çağırmaktadır. Şair burada aynı sesi yansıtmak yerine çeşmeyi kişileştirerek bir karşılıklı konuşma yaratmıştır. Hebbel şiirinde ölüm temasını işlerken çeşmenin sembolik anlamını kullanarak bu yeri ölümle bağdaştırmıştır. Çocuğun bu yere yürüyerek ulaşması ve sonrasında koşarak oradan uzaklaşması da mekânsal derinliği vurgulamaktadır. Çeşme her ne kadar ölümle bağdaştırılsa da şair buraya ilişkin olumsuz bir ifade kullanmamakta, hatta olumlu bir şekilde tasvir etmektedir. Son olarak şiirin çapraz bir kafiyeye (abab, cdcd, ...) sahip kurallı yapısından bahsetmek mümkündür.

Alfons Maria Petzold

Mahlas'ı *De Profundis* olan Avusturyalı şair Alfons Petzold 1882 yılında Viyana'da dünyaya gelmiştir. Hastalık ve yokluk dolu bir çocukluk ve gençlik geçiren şair birçok işte çalışmış ve Alman ulus hayranlığıyla Avusturya Genç İşçi Hareketi Derneği'ne üye olmuştur. 1907 yılında ise arkadaşları ile "Düşünen ve Yaratan Beyinler Birliği" kurmuştur. Daha sonra Avusturyalı anarşist Rudolf Großmann ile tanışan Petzold, Großmann'ın dergisinde de yazılar yayımlamıştır. Birliği kurduktan bir yıl sonra ise vereme yakalanmış ve çalışmaya devam ettiği zamanlarda tedaviler görmüş ancak 41 yaşında gözlerini hayata kapamıştır (Noltenius, 2001: 275). Petzold, maddi olarak zor bir hayatın içerisinde vereme ve ona eşlik eden zatülcenpe rağmen birçok eser yayınlamıştır. Hastalıkları ve yazıları ona sosyal hayatında zorluk çıkardığı için düşüncelerini hiçbir zaman siyasi bir aşamaya geçirmemiş ve insanların Viyana'daki dayanılmaz yaşam koşullarını, işçilerin mağduriyetini vs. ele aldığı eserleri Hıristiyan hümanist ahlak temeline oturtmuştur (Jens, 1988: 215). Alfons Petzold, dönemini gözlemleyerek *fin de siècle*'in karanlık tarafını göstermeyi amaçlamamıştır. Bu bağlamda şiirler de kaleme alan yazar, aşağıdaki eserlerinde çeşme/kuyu motifini bir ifade aracı olarak kullanmıştır.

Der heilige Brunnen

Ein tiefer Brunnen geht
Bis an das Herz der Welt.
Der Erde Leid verweht
An diesem heiligen Born.
Wo immer nur der Strahl
Von seinem Wasser fällt,
Da wird das Land zumal
Gar reich an Frucht und Korn.

Nur Freude steigt empor
Aus seinem Gottesschacht,
Sein goldnes Quellentor
Umrahmt ein Sternenkranz.
Und wer die Sterne sieht
In ihrer frohen Pracht,
Dem ist die Welt ein Lied,
Das Leben selbst ein Tanz.

Die Sonne ist der Born,
Halt an und gönn dir Rast,
Daß all dein Haß und Zorn
Aus deinem Herzen fällt.
In ihre helle Flut
Versenk dein bißchen Last
Und schreite neugemut
Und rüstig in die Welt.
(Petzold, 2019: 50-51)

Kutsal Kuyu

Derin bir kuyu iner
Dünyanın kalbine kadar.
Dünyanın kederi uçar gider
Bu kutsal kuyunun başında.
Her nereye suyunun
Işıltısı düşerse,
O toprak bereketlenir
Meyve ve tahilla.

Sadece neşe yükselir
Onun tanrı kuyusundan,
Onun altın kaynak kapısını
Bir yıldız çelengi çevreler.
Kim ki yıldızları görürse
Neşeli ihtişamlarında,
Onun için dünya bir şarkı
Hayatın kendisi bir danştır.

Güneş kuyudur,
Dur ve güzelce dinlen ki
Tüm nefretin ve öfken
Kalbinden düşsün.
Onun aydınlık seline
Bırak biraz yükünden
Ve yeni benliğine
Ve zırhlı atıl dünyaya.

Üç kıta ve yirmi dört dizeden oluşan şiirinde Petzold, lirik ben olarak kuyunun mutlak kutsallığından söz etmektedir. Kurallı bir kafiye biçiminde yazdığı şiirin tüm kıtaları karışık kafiyeli (a-b-a-c-d-b-d-c) olup ses uyumlarına dikkat edilmiştir. Ere dilde dize sonunda bulunan ses uyumunu yakalamak elbette Türkçeye yapılan çevirisinde tüm kelime çiftlerinde mümkün olmamıştır ve bu sebeple bu yapı özelliğini hedef dilde kaybetmiştir. Anlamsal boyutta bakıldığında birinci kıtada “derin bir kuyu iner dünyanın kalbine kadar” dizesinde topografik bir alegori görülmektedir. Bununla birlikte ilk kıtada kuyunun yer altına kadar inşi betimlenmektedir ve okura kuyunun içi hakkında fikir vermektedir. Aslında şair kendi Hristiyan hümanist ahlak anlayışından yola çıkarak kuyuyu kutsal olarak nitelemektedir. İfadesinde bu kutsal kuyunun başında duranların dünyevi acıları son bulacak hatta sadece yayılan ışığı bile bulunduğu toprakları bereketlendirecektir. İkinci kıtada kapı metaforunu kullanan şair olumlu tasvirlerini devam ettirerek kutsal çeşmeden salt neşe yükseldiğinden bahseder ve ancak bunu fark edenlerin bu dünyevi hayattan zevk alabileceğini vurgular. Bunu da hayatı bir şarkıya benzeterek yapar. Şairin olumlu tutumu, altın gibi maddi değeri olan kelimeleri betimlemelerinde kullanması dışında neşe ve danstan bahsetmesinden de anlaşılmalıdır. Şair son kıtada güneşi kuyuya benzeterek kötülüklerin burada yok olacağından ve olumsuzluklardan arandıktan sonra yeni bir benlik ile hayata başlanacağından söz etmektedir. Hristiyan şair şiirin bütününde bir gelişim sürecinden bahsetmekte ve ancak kutsal kuyunun varlığının benimsemesiyle yeni ve olumlu bir benliğin ortaya çıkacağını vurgulamaktadır.

Der Brunnen

Ein Brunnen rauscht, im Rauschen spricht er still:
Wer einen Trunk von mir empfangen will,

Der künde nichts von seiner Heimat Land
Und zeige eitel nicht auf sein Gewand.

Der Mutter Erde starke Liebeskraft
Hat mich dem Schoß der Dunkelheit entrafft,

Damit ich hier mit dem kristallinen Mund
Dir, Wandrer, geb von jener Liebe kund,

Die nicht die Dinge dieser Erde wägt
Und ihre Sehnsucht tiefverschwiegen trägt.
(Petzold, 1912: 62)

Çeşme

Bir çeşme çağlar, çağlarken der ki sessizce:
Benden içecek almak isteyen,

Kendi ülkesi hakkında bir şey anlatmasın
Ve kibirle giysisini göstermesin.

Toprak Ana'nın sevgisi
Beni karanlığın koynundan çıkardı,

Böylece kristal ağızla burada ben
Sana, gezgin, o aşkı bildirebileyim

Bu dünyanın şeylerini tartmayan
Ve derin bir gizlilik içinde özlemini taşıyan.

Alfons Petzold, yirmi dize ve beş beyitten oluşan “Çeşme” şiirinde kurallı düz kafiye biçimini (aa-bb-cc-dd-ee) korumuş hatta son hecede bulunan ses uyumuna oldukça dikkat etmiştir. Bu şiirinde de kuyuyu/çeşmeyi işleyen şair, bir önceki şiirden farklı olarak kişileştirme yöntemini kullanmıştır. Bu şiirinde konuşurulan çeşme ise yine olumlu bir tavır sergilemektedir. Çeşme şairin humanist yaklaşımından ötürü su içenlerin kimler olduğunun bir önemi olmadığını vurgulamaktadır. Kendisinin yerin derinliklerinden toprak ana sayesinde çıktığını ve gezginlere aşkı anlatabileceğini söylemektedir. Söz sanatlarının oldukça yaygın olarak kullanıldığı şiirde, metafor aracılığıyla öbür dünyaya işaret edilmektedir. Yine tezatlıklar kullanılarak coşkun bir biçimde akan suyun sakinliğine vurgu yapılmaktadır.

Der Bettler und der Brunnen

Die Schale meines Lebens ward nie voll!
O, tiefer Brunnen, sage, warum quoll
Dein Wasser nicht in stetig starkem Strahle
In meine bittend aufgehaltne Schale?

Manchmal, da gab es einen starken Klang,
Ich schaute auf, ein Silbertropfen sprang
Und zitterte beim Auffall in das Becken,
Als mocht er tausend frohe Brüder wecken.

Doch kam kein zweiter mehr aus seinem Lauf,
Den ersten fraß die heiße Sorge auf.
Die Hände krampften sich in wildem Flehen,
Ich mußte dürstend trunkne Wanderer sehen.

Nun schleich ich müde auf dem dürren Pfad,
Im Sand vertrocknet meine beste Tat,
Nur tief im Herzen spür ich noch ein Klopfen:
Die Sehnsucht nach dem starken Fall der Tropfen.
(Hoffmann, 1912: 285)

Dilenci ve Çeşme

Hayatımın kâsesi asla dolmadı!
Ah derin kuyu, söyle bana neden akmadı
Senin suyun istikrarlı güçte bir akışta
Yalvararak tuttuğum kâseye?

Bazen, güçlü bir tını olurdu
Yukarı baktığımda, gümüş bir damla düşerdi
Ve çarpınca havzaya titrerdi,
Sanki binlerce mutlu kardeşi uyandırmak istercesine

Ama bir ikincisi daha gelmezdi onun yolundan
İlkini güçlü bir endişe yutardı.
Eller içten yalvarışlarla kenetlenirdi,
Susamış sarhoş gezgin görmek zorunda kalırdım.

Yorgunca sürünüyorum şimdi kurak yolda,
En iyi işim kumda kuruyor
Ancak kalbimin derinliklerinde bir çarpma daha
hissediyorum:
Damlaların güçlü düşüşüne duyulan özlem.

Dört kıta ve 16 dizeden oluşan bu “Dilenci ve Çeşme” adlı şiirde de düz kafiye kullanılarak bir ses ahengi yakalanmıştır. Kurallı kafiye biçimindeki (aabb-ccdd-eeff-gghh) şiir konu olarak ise maddi zorluğu ve bir dilencinin fakirlik konusundaki örtük isyanını ele almaktadır. Ortografisinde soru işareti ve ünlem bulunan şiirde kişi öncelikle suyun az akmasından yakınmaktadır ki bu okura dönemin maddi zorluklarını hatırlatmaktadır. Şairin çizmiş olduğu dilenci her ne kadar isteyip yalvarsa da çeşmedeki su kaynağına ulaşamamaktadır. Ancak buradaki suyun bereketinin farkındadır ve kendisine ulaşmayı umut etmektedir. Hatta şiirin sonunda bildiği bu su pınarına duyduğu özlemi de açıkça belirtmektedir.

Conrad Ferdinand Meyer

Babası devlet adamı ve tarihçi olan Conrad Ferdinand Meyer 1819 yılında Zürih’te dünyaya gelmiştir. Meyer’in ebeveynleri seçkin ancak gergin bir yapıya sahiptir. Babası disipline oldukça önem veren biri olduğundan Meyer her zaman çalışkan bir çocukluk ve gençlik geçirir. Annesinin intiharı ve üçüncü bir kişiden miras kalması Meyer’i sonunda ailesinden bağımsız kılar. 1857’de Paris ve Münih’te bulunan Meyer 1858’de kız kardeşi Betsy ile Roma ve Toskana’da eğitim gezilerine katılır. Şair bu yıllarda faal olarak yazın hayatına başlamış hatta Fransızcadan çeviriler yapmıştır. En önemli eserleri arasında 1892-98’de üretilen 54 şiir seçkisi bulunmaktadır. Burada çoğunlukla doğaya ve dinsel-düzenleyici temalarına değinmiştir (Meyer, 2015: 223-226).

Der Römische Brunnen

Aufsteigt der Strahl und fallend gießt
Er voll der Marmorschale Rund,
Die, sich verschleiernd, überfließt
In einer zweiten Schale Grund;
Die zweite gibt, sie wird zu reich,
Der dritten wallend ihre Flut,
Und jede nimmt und gibt zugleich
Und strömt und ruht.
(Berg, 2005: 94)

Roma Çeşmesi

Işın yükseliyor ve düşerek dolduruyor
Yuvarlak mermer havzayı,
Örtünerek akıyor
Dibine ikinci bir havzanın;
İkincisi, çok zenginleşiyor,
Üçüncüsüne coşturuyor selini,
Hem verip hem alarak her biri
Akıyor ve duruyor.

Conrad Ferdinand Meyer'in çeşme şiirleri İsviçre edebiyatı için büyük önem taşımaktadır. Bunların arasında şairin İtalya seyahatinden sonra Roma'daki bir çeşmeden etkilenerek kaleme aldığı çeşme şiirleri ise taramalarda farklı versiyonları ile karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma içerisinde 1882 yılında kaleme alınan "Roma Çeşmesi"ne yer verilmektedir. Meyer, Alman Hebbel ve Avusturyalı Petzold'un aksine çeşmeyi lirik ben olarak konuşturmamış, ona bir karakter yüklemektense çeşmenin yapısını ve özelliklerini betimlemiştir. Meyer, hayat kaynağı olarak görülen çeşme üzerinden insanın ruh halinde meydana getirdiği coşkuyu, dalgalanmaları, iniş çıkışları ve zenginliği tasvir ederek çeşme olgusunun karşıladığı olumlu ve olumsuz özellikleri işlemiştir. Kurallı çapraz kafiye (ababdcdd) ile oluşturduğu 8 dizelik şiirinde ses uyumuna dikkat eden şair akustik çağrışımları kapatarak okurun bu dilsel anlatımı zihninde görsel bir boyuta taşımasını sağlamaktadır.

Sonuç

Su ve onunla ilintili tüm olgular her zaman insanoğlunun odağında olmuştur. Bu sebeple su, kaynak veya kuyu gibi olgular edebi eserlerde de sıkça işlenmiştir. Bu çalışmanın odağında yer alan çeşme mekânı da kimi zaman bir motif kimi zaman bir sembol olarak edebi eserlerde sıkça rastlanan bir öğedir. Çeşme, bu dünya ve öteki dünya arasında bir çağrışım yapabileceği gibi, insanların toplanıp sohbet ettiği hatta olumsuz birtakım olayların geliştiği bir yer olarak da okurun karşısına çıkmaktadır.

Bu çalışmada çeşmenin sembol olarak kullanıldığı şiirler incelenmiştir. Alman şair Friedrich Hebbel'in baladında kuyuya düşmek üzere olan bir çocuğun geçirdiği vakit anlatılmıştır. Hebbel'in kurallı ve kafiyeli yazdığı şiirinde çocuk tehlikeli bir şekilde kuyuya sarmakta ve ölümün eşiğine gelmektedir. Bu bize derin çeşmenin karanlık tarafını göstermekte ve öteki dünya çağrışımını yapmaktadır. Çocuk tüm naifliği ve toyluğu ile anlatılmakta ve sonunda çeşmeden yani ölümden uzaklaştırılmaktadır. Onun suya yansıyan sureti ve onu derinlere çağırın ses ise geçirdiği tehlikenin dış sesidir adeta. Nitekim ölümlü bağlantılı olan bu çeşme, okura şairin kendi hayatında verdiği kayıplar neticesinde geçirdiği buhranlı gençlik yıllarını da çağrıştırmaktadır.

Avusturyalı yazar Alfons Petzold'un ise üç şiiri incelenmiştir. Zorlu bir hayat geçiren ve genç yaşta vefat eden yazarın Hristiyan hümanist yönü kendini şiirlerinde göstermektedir. Zira "Kutsal Kuyu" ve "Çeşme" şiirlerinde metaforlar ve zıtlıklar kullanarak çeşmenin olumlu yönlerini göstermiş, doğru bir yol ve sabır ile güzel günlere erişilebileceğini anlatmıştır. Son şiiri "Dilenci ve Çeşme"de ise şairin isyankâr tarafı ortaya çıkmaktadır ancak yine de şiirde olumlu bir son yer almaktadır. Özlem üzerinden çeşmenin ve suyun kutsallığına vurgu yapılmıştır. Örneğin "Dilenci ve Çeşme" şiirinin son dizelerinde yokluk bilinci üzerinden maddi bir varlık olan çeşme ve su aracılığıyla aslında isyan yerine sabır ve sebat öğütlenmiş, kıtlık bilincinin varlık bilincine dönüşümü için gerekli öğeler tematize edilmiştir. İsviçreli şair Meyer'in şiirinde ise çeşmeyi yalnızca tasvir boyutunda ele aldığı ve çeşme olgusu üzerinden insanın ruh halinde meydana getirdiği coşkuyu, dalgalanmaları, iniş çıkışları ve zenginliği tasvir ettiği görülmektedir. Şair, çeşme olgusunun karşıladığı olumlu ve olumsuz özellikleri işlemiştir.

Bu çalışmada incelenen Alman, İsviçre ve Avusturyalı yazarlara ait şiirlerde düz ve çapraz gibi çeşitli türden kafiye kullanımı, genelde dönemin normlarını yansıtan biçim, kişileştirme ve betimlemeler göze çarpmaktadır. Bir çatı kültür altında değerlendirilmesi mümkün olan Alman, Avusturya ve İsviçre kültürlerinde ele alınan çeşme olgusunun her bir kültürde ortak özellikler çağrıştırdığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda çeşmenin bu dünya ve öteki dünya arasında bir bağlantı noktası olması gibi özelliklerinin yanı sıra özellikle tasvir düzeyinde örneğin İsviçreli Meyer'in şiirinde görüldüğü gibi insan hayatının iniş çıkışları gibi doğumdan ölüme kadar, insanoğlunun bu dünyada izlediği yaşam yolunun olumlu ve olumsuz yönleriyle ilişkilendirildiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Berg, K. (2005). *Gedichte im Gedächtnis?: vom Verlust der Gedächtniskultur in und außerhalb der Schule*, Königshausen & Neumann, Würzburg.
- Best, O. F. (2004). *Handbuch literarischer Fachbegriffe*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- Butzer, G., & Jacob, J. (2008). *Metzler Lexikon literarischer Symbole*, J.B. Metzler, Stuttgart.
- Chairon, P. (2018). *Lexikon der Symbole und Archetypen für die Traumdeutung*, Books on Demand, Norderstedt.
- Daemrich, H. S., & Daemrich, I. G. (1995). *Themen und Motive in der Literatur*, Francke Verlag, Tübingen.
- Frenzel, E. (1988). *Motive der Weltliteratur*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
- Frenzel, H.A. & Frenzel, E. (2004). *Daten deutscher Dichtung*, Band 2, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- Glück, H. (2010). *Metzler Lexikon Sprache*, Metzler'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart.
- Hebbel, F. (1870). *Friedrich Hebbel: Mit Biogr. Groschen-Bibliothek, Meyer's, der deutschen Classiker für alle Stände*, Bibliogr. Inst, H. J. Meyer, 22-23.
- Hoffmann, C. (1912). *Deutsche Lyrik Aus Österreich Seit Grillparzer*, Meyer & Jessen, München.
- Jens, W. (1988). *Kindlers Neues Literatur Lexikon, Band 13*, Kindler, München.
- Lahn, S., & Meister, J. (2008). *Einführung in die Erzähltextanalyse*, J.B.Metzler Verlag, Weimar.
- Meyer, C.F. (2015). *Gedichte: Ausgabe 1892*, BoD – Books on Demand, Norderstedt.
- Noltenius, R. (2001). "Petzold, Alfons" in: *Neue Deutsche Biographie* 20, 275-276. Elde edilme tarihi 29.12.2022, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118740601.html#ndbcontentPetzold>, A. (1912). *Der Ewige und die Stunde: Gedichte*, Erdegeist-Verlag, Leipzig.
- Petzold, A. (2019). *Das hohe Leuchten: Eine Auswahl seiner Gedichte*, BoD – Books on Demand, Norderstedt.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul.
- von Bonin, F. (2001). *Kleines Handlexikon der Märchensymbolik*, Kreuz Verlag.
- von Wilpert, G. (1969). *Sachwörterbuch der Literatur*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:09.04.2022 Accepted/Kabul:28.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1100880

Research Article/Araştırma Makalesi

Çaykiran, G. (2023). "Kutup Yıldızı Gazetesine Göre Kore Savaşı'nda Türk Tugayının Sosyal Faaliyetleri", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 129-145.

KUTUP YILDIZI GAZETESİNE GÖRE KORE SAVAŞI'NDA TÜRK TUGAYININ SOSYAL FAALİYETLERİ

Güzin ÇAYKIRAN*

Öz

25 Haziran 1950'de Sovyet Rusya'nın desteklediği Kuzey Kore Kuvvetleri, 38. Paralel çizgisini geçerek Güney Kore'yi işgal etmişti. İşgal karşısında hemen harekete geçen BM, Türkiye'nin de içinde bulunduğu üye ülkelerini dünya barışını tesis etmek ve bu maksatla BM Ordusunu kurmak üzere askerî yardım çağrısında bulunmuştu. Çağrı kapsamında Türkiye, 5.090 mevcutlu bir tugayını Kore'ye göndermişti. Tugay personeli, Kore'de karargâhını kurduktan sonra ilk olarak 26 Kasım 1950'de Kore Savaşı'nda muharebelere katılmıştı. Bu tarihten sonra da 1953 yılında ateşkes antlaşması imzalana kadar bilfiil muharebeler de yer almıştı. Bu süreç içerisinde Kore Türk Tugayı, personelin moral ve motivasyonu için çeşitli sosyal faaliyetler yürütmüştü. Bu kapsamda Cumhuriyet döneminin ilk ordu gazetesi olan Kutup Yıldızı gazetesi çıkarılmış, spor müsabakaları yapılmış, sinema salonları kurularak filmler gösterilmiş, konserler verilmiş, temsiller ve gösteriler organize edilmişti. Çalışmanın ana kaynağını, Kore Türk Tugayının Kore Savaşı boyunca neşrettiği Kutup Yıldızı Gazetesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kore Savaşı, Kore Türk Tugayı, Kutup Yıldızı Gazetesi, Kore Savaşı'nda Sosyal Faaliyetler, Askerî Tarih.*

SOCIAL ACTIVITIES OF THE TURKISH BRIGADE IN THE KOREAN WAR ACCORDING TO THE NORTH STAR (KUTUP YILDIZI) NEWSPAPER

Abstract

On June 25, 1950, the North Korean Forces supported by the Soviet Russia crossed the 38th Parallel line and invaded South Korea. The UN, which took immediate action against the invasion, called on its member states, including Turkey, to provide military assistance to establish world peace and to establish a UN Army for this purpose. In the context of the call, Turkey sent a brigade of 5,090 soldiers to Korea. After establishing its headquarters in Korea, the brigade's personnel had first participated in combat in the Korean War on November 26, 1950. Since then, they were in battle until the armistice agreement was signed in 1953. During this process, the Korean Turkish Brigade carried out various social activities for the morale and motivation of the personnel. In this context, the North Stars (Kutup Yıldızı) newspaper, the first army newspaper of the Republican era, was published, then sports competitions were held, cinema halls were established and films were shown, concerts were given, also representations and performances were organized. The main source of the study is the North Stars (Kutup Yıldızı) Newspaper, which was published by the Korean Turkish Brigade during the Korean War.

Keywords: *Korean War, Korean Turkish Brigade, Kutup Yıldızı (North Stars) Newspaper, Social Activities in the Korean War, Military History.*

*Dr., MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; Askerî Tarih Uzmanı, ANKARA.
e-posta: guzinçaykiran@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8524-8405>)

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı devam ederken Kore, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Postdam Konferansı'nda 38. Paralel çizgisinden ikiye ayrılmıştır. Böylece bu çizginin kuzeyi Sovyet Rusya'nın güneyi ise Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'nin nüfuz alanı altına girmişti. 2 Eylül 1945'te İkinci Dünya Savaşı bittiğinde ise 8 Eylül 1945'te ABD, Güney Kore'ye girmiş ve Kore'nin güneyinde askeri bir idare kurmuştur. 8 Mayıs 1946'da da Sovyet Rusya, Kore'nin kuzeyinde geçici bir idare teşkilatlandırmıştır. Bu idare ABD'yi rahatsız etmiş ve ABD, Kore meselesini Birleşmiş Milletlere (BM) taşımıştır. BM, Kore meselesinin halli için bir komisyon kurmuş ve bu komisyonun aldığı kararlar Kore'de seçim yapılmıştır. Seçimle birlikte 17 Temmuz 1948'de Güney Kore'de Kore Cumhuriyeti kurulmuştur. Kuzey Kore'de ise Sovyet Rusya'nın desteğiyle kurulmuş olan Halk Şurası, 9 Eylül 1948'de Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmişti (Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 14-16). Yalnız BM, bu cumhuriyetler arasında sadece Kore Cumhuriyeti'ni tanımıştır (Lee, 2007: 30). Bu gelişme üzerine Sovyet Rusya ve Çin, Kuzey Kore'yi silahlandırmaya başlamış ve bunun bir sonucu olarak Kuzey Kore Silahlı Kuvvetleri, Choi-Yung-Kun komutasında 25 Haziran 1950'de Güney Kore Cumhuriyeti'ne saldırmıştır (Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 23). Kuzey Kore'ye bağlı birlikler, savaşın başında Kore Yarımadası'nın %90'nını ele geçirerek yarımada'nın güney ucuna kadar inmişler (Ünalp, 2016:3) ve 29 Haziran 1950'de Seul'u işgal etmişlerdir (Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri, 1975: 54.) Bunun üzerine BM, üye devletlerine diğer bir deyişle "Hür Milletlere" (Akgül, 2013: 99) Kore'ye askerî yardım çağrısı yapmış ve BM'ye üye olan Türkiye, bu çağrıya olumlu yanıt vererek 4.500 mevcutlu bir tugayı Kore'ye gönderebileceğini bildirmiştir (Bulut, 2018: 191). Bu minvalde Türkiye, Kore Savaşı'na katılmak üzere hemen hazırlıklara başlamış ve 3 Ağustos 1950 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle BM Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı'nı kurmuştur.¹ Bu komutanlığa 10 Ağustos 1950'de Tuğgeneral Tahsin Yazıcı, Kurmay Başkanlığı'na ise Kurmay Yarbay Selahattin Tokay atanmıştır (Denizli, 1994: 63). Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasındaki komutanlık, Ankara/Etimesgut'ta tugay seviyesinde teşkilatlanmaya başlamıştır (Kutu: 1, Gömlek: 99, Belge:99-2). Hazırlıkların ve eğitimlerin tamamlanmasıyla birlikte 5.090 mevcutlu *Kore Türk Tugayı* meydana getirilmiştir (Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 32). Daha sonra bu tugayın mevcudu 5.455'e çıkarılacaktır (Jo, 2016:30). Söz konusu tugay kafilesinden 5.083 personel, 25 Eylül 1950'de İskenderun Limanı'ndan Kore'ye hareket etmek üzere yola çıkmıştır (Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 32-41). Kafile, 18 Ekim 1950'de Kore'de Pusan Limanı'na çıkmış ve buradan Daegu şehrinde Tugay Karargâhını kurmuştur (Kutu:4, Gömlek: 4, Belge:4-33; Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 32). Kore Türk Tugayı burada 8'inci BM Ordusu'na bağlı 9'uncu Amerikan Kolordusu emrine girmiştir (Kutu:4, Gömlek: 30, Belge:30-6). Kore Türk Tugayının buradaki başlıca görevi, BM ordusunu korumak, komünist gerillaların harekâtını engellemek ile yol ve köprülerin emniyetini sağlamak olmuştur (Yaman, 2005: 245).

Kore Türk Tugayı, Kore Savaşı'nda Kunuri Muharebeleri (26-30 Kasım 1950), Kumyangiangni Muharebesi (25-27 Ocak 1951), 431-109 Rakımlı Tepe Muharebesi (28 Ocak-5 Şubat 1951), Taarruz Muharebeleri (7 Şubat-7 Mart 1951), Çekilme ve İlerleme Muharebeleri (1 Mayıs -16 Kasım 1951), Mevzi Muharebeleri (16 Kasım 1951-20 Ağustos 1952) ve İleri Karakol Muharebeleri (15 Mayıs-7 Temmuz 1953)'ne katılmıştır. Bu muharebeler sonucunda BM Ordusu, 38. Paralel'in güneyine hâkim olmayı başarmıştır. Dolayısıyla BM Ordusu, Kore Savaşı'ndaki hedefine ulaşmış ve Kuzey Kore Kuvvetlerinin (Kuzey Kore, Çin ve Sovyet Rusya'dan müteşekkil) ateşkes çağrısına olumlu yanıt vermiştir. Ateşkes görüşmeleri, 8 Temmuz'da başlamış ve 27 Temmuz 1953'te son bulmuştur. Böylece Kore Yarımadası'nda üç yıllık kanlı savaş sona ermiştir (Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 61-167).

Kore Türk Tugayı, Kore Savaşı boyunca cephelelerde savaşırken diğer taraftan da çeşitli sosyal faaliyetlerle hiç tanıdık olmadıkları bir coğrafyada ayakta durmaya çalışmıştır. Buradaki amaç, Anayurt'tan (Türkiye) binlerce kilometre uzaklıktaki bir bölgede askerî personelin moral ve motivasyonunu artırarak onları canlı ve zinde tutmaya çalışmaktır. Bu maksatla Kore Savaşı boyunca tugay personelinin katkısıyla gazete çıkarılmış, spor müsabakaları düzenlenmiş, filmler gösterilmiş, çeşitli gösteriler (show)² organize edilmiş ve konserler verilmiştir. Çalışmada söz konusu faaliyetler, Kore Savaşı esnasında Kore Türk Tugayı tarafından çıkarılmış olan Kutup Yıldızı gazetesi ekseninde ele alınmıştır. Bu konunun seçilmesindeki ana etken Kore'deki Türk Tugayının sosyal faaliyetleri hakkında münferit herhangi bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Nitekim bu araştırma probleminden hareketle

¹ BM Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı'nın adı uzun olduğu için bu ad, 9 Eylül 1950'de Kore Türk Komutanlığı olarak değiştirilmiştir. Bu makalede Kore Türk Tugayı ifadesi kullanılmıştır (Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 30).

² Amerikalılar, müzik ve eğlence faaliyetlerini show olarak ifade etmektedir (Sayılan, 1996: 402). Kutup Yıldızı gazetesinde de bu tür faaliyetler içinde show kelimesi kullanılmıştır.

çalışılması gerektiğine kanaat getirilmiş ve Kore Türk Tugayı tarafından neşredilmiş olan Kutup Yıldızı gazetesi incelenmeye başlanmıştır. Çalışmada Kore Türk Tugayının sosyal faaliyetleri yıllara göre incelenmiştir. Buradaki amaç, tugayın sosyal faaliyetlerinin hangi dönemlerde yoğunlaştığını tespit etmektir. Çalışmanın ana kaynağını Kutup Yıldızı (North Stars) gazetesine ait sayılar oluşturmaktadır. Bu minvalde temin *edilebilen* ve *neşredilebilen*³ sayılarda sosyal faaliyetler incelenmiştir. Diğer taraftan da Kore Savaşı hakkında yapılmış olan çeşitli çalışmalardan da yararlanılmıştır. Nitekim temin edilen belge ve bilgiler analiz edilerek çalışma ortaya konulmuştur.

KUTUP YILDIZI GAZETESİNE GÖRE KORE SAVAŞI'NDA KORE TÜRK TUGAYININ SOSYAL FAALİYETLERİ

Kore Türk Tugayı'nın İskenderun Limanı'ndan Kore'ye intikalinden itibaren tugayın sosyal faaliyetleri de başlamıştır. Keza 5.083 kişinin moral ve motivasyonu yüksek tutulmalıydı. Zaman, kıymetli geçirilmeliydi. Çünkü bu insanlar ailelerini geride bırakarak hiç bilmedikleri bir coğrafyaya savaşmaya gidiyorlardı. Bu minvalde tugayın deniz yolculuğu sırasında Topçu Yüzbaşı Refik Soykut tarafından (Yalta, 2005: 77) ilk olarak 11 Ekim 1950'de *Kore Yolu*⁴ gazetesi çıkarılmıştır. Gazetenin içeriği, kahramanlık hikâyeleri ve latifelerden ibarettir. General Tahsin Yazıcı gazete hakkında "O gazete kısa bir zaman için olsa bile seyahatte bir değişiklik yapıyordu. Gazete tiryakisi olan-olmayan bu gazetenin çıkışını bekliyordu" diye bahsetmektedir (Yazıcı, 1963: 92). Ayrıca bu yolculuk sırasında tugayın bando takımı⁵ akşamları millî marşlar çalmış ve gemide sinema salonları oluşturularak filmler gösterilmişti. Örneğin 11 Ekim 1950'de "A Woman of Distinction" adlı Amerikan filmi gösterime girmiştir (Denizli, 2011: 75). Diğer taraftan da gemide askerî eğitimler kapsamında konferanslar verilmiş, tabiye çalışmaları yapılmış ve Türk tarihine dair çeşitli menkıbeler anlatılmıştı (Yazıcı, 1963: 93). Kore Türk Tugayının Pusan Limanı'ndan Daegu'ya yerleşmesinden sonra ise Tugay Karargâhında Cumhuriyet Dönemi Türk ordusunun ilk gazetesi olan Kutup Yıldızı gazetesi çıkarılmıştır.⁶ Kutup Yıldızı gazetesi, BM Türk Silahlı Kuvvetleri adına günlük olarak neşredilmeye başlanmıştı. Bilindiği üzere Kutup Yıldızı, yol gösteren önderlik eden bir takımıydıdır. Bundan dolayı BM Silahlı Kuvvetleri Komutanı General Douglas Mc Arthur, Kore'de görev yapan Türk Tugayına North Star adını vermiştir. Gazete ilk sayısını, 19 Aralık 1950 yılında neşretmiştir (Kutu: 154, Gömlek:1, Belge:1-3). Gazete, Tugay Karargâhında 2'nci Şubenin⁷ desteği ile 3'üncü Şube'de Yüzbaşı İsmail Çataloğlu ve Astsubay Remzi Akın tarafından hazırlanıp yayınlanmıştır (Kutu: 154, Gömlek: 2, Belge:2-1a; Kutu: 154, Gömlek: 24, Belge: 24-2a). Gazetenin amacı, *erlerimizin de aydınlanması* idi (Kutu: 154, Gömlek: 5, Belge:5-1).⁸ Bu minvalde gazete, tugay mensuplarını cephedeki gelişmelerle Türkiye ve dünya basınından haberdar etme amacı taşıırken Ankara Radyosu'nun Kore'de görev yapanlar için yaptığı özel yayın "Asker Saati (Kore Saati)"ne (İşler ve Analı, 2015: 93-94) gönderilen selam ve dilekleri ilgili personele iletirdi. Dönemin koşulları altında radyo, askerlerle irtibatın sağlanması; onların ailelerinden ailelerinin onlardan haber alabilmeleri için en önemli haberleşme aracıydı. Ayrıca bu dönemde Kore'deki durum hakkında Türkiye'de Cumhuriyet gazetesinde bir köşe oluşturulmuş, zaman sonrada gazete "Kore ilavesi" ekini çıkarmıştır (Örnek, 2013:123-126). Diğer taraftan da Kutup Yıldızı gazetesinin savaş bölgesinde harekât sahası için uyarılarda bulunarak eratin eğitimine katkı sağlamak ve okuyucularına hoş vakit geçirmek gibi bir amacı vardı (Kutu: 16, Gömlek: 85, Belge:85-2).

Kutup Yıldızı gazetesi 1950-1955 yılları arasında çıkarılmıştır. Bu yıllar arasında gazetenin 336 sayı neşredildiği tespit edilmiştir. Gazete başlangıçta üç sayfa iken sonra sayfa sayısının dörde çıktığı anlaşılmaktadır.

3 Kimi zaman muharebelerin yoğunluğuna göre gazete neşredilememiş kimi zamanda gazetede yazarlık yapan personellerin cephe olmasından dolayı ilgili başlık yazılamamıştır. Örneğin 30 Aralık 1950 tarihli Kutup Yıldızı gazetesinde "Nasıl Savaşık" başlığı yazarın muharebede olmasından dolayı yoktur (Kutu: 154, Gömlek: 11, Belge:11-3).

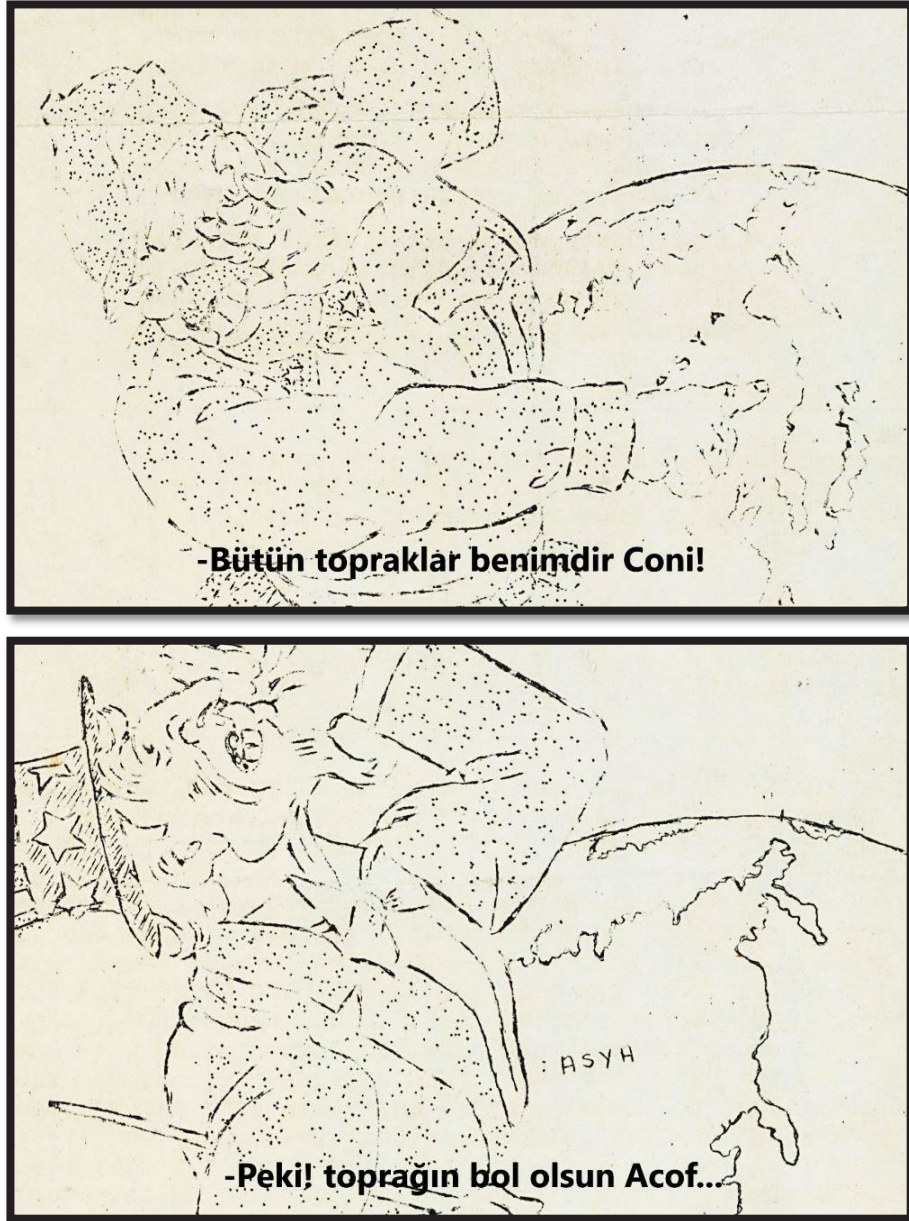
4 Bahtiyar Yalta, *Kunuri Muharebeleri ve Geri Çekilmeler* adlı eserinde Kore Savaşı bittikten sonra deniz yolculuğu sırasında "Yurda Dönüş" bülteni neşredildiğinden bahsetmektedir (Yalta, 2005:78).

5 Bando takımı 24 bando astsubaydan oluşturulmuştu. Takımın komutanlığını ise Deniz Kuvvetlerinden görevlendirilen Bando Binbaşı Selahattin yapmıştır (Baba, 2014: 512).

6 İlk gazete her ne kadar Kore Yolu olarak görünse de Kore Yolu gazetesi sadece Kore Türk Tugayının deniz yolculuğu sırasında çıkarılmıştır. Kutup Yıldızı gazetesi ise 1950 yılından 1955'e yılına kadar belirli bir periyotta neşredilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Kutup Yıldızı gazetesinin düzenli olarak neşredilmesinden dolayı Türk ordusunun ilk gazetesi olarak kabul edilebilir.

7 6 Mart 1951 tarihinden itibaren gazete 2'nci Şube Müdürlüğü tarafından neşredilmeye başlanmıştır (Kutu: 16, Gömlek: 85, Belge:85-2).

8 Fakat gazetenin 1951 tarihli nüshalarında amacı, sadece erlerin aydınlanması değil, tugay mensuplarını cephe, Yurt ve dünya haberlerinden haberdar etmek olmuştur (Kutu: 16, Gömlek: 85, Belge:85-2).

Resim 1. Mizah sayfasından bir örnek

Kaynak: (Kore Harbi: Kutu: 154, Gömlek: 29, Belge:29-2a).

Gazetenin içeriğine bakıldığı zaman ilk sayfasında Kore Türk Tugayına Türkiye’den gönderilen destek mesajları yer alırken sonraki sayfalarda yurt içi ve yurt dışından haberler, Türkiye’den gönderilen selamlar, spor haberleri (Kutu: 154, Gömlek: 7, Belge:7-1a), tugayı ilgilendiren çeşitli haberler, şiirler ve karikatürler yer almaktadır (Kutu: 154, Gömlek: 5, Belge:5-2). Bazen özel sayılarında çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin 27 Aralık 1950 tarihli sayısında Kutup Yıldızı gazetesinin son sayfasında, 1 Ocak 1951 günü için şehitlerin anısına özel bir sayı çıkaracağını duyurmuş ve bunun için yazı, temsili resim ve arkadaş selamı göndermek isteyenlerin 30 Aralık 1950’ye kadar 3’üncü Şubeye ulaştırmaları istenmiştir (Kutu: 154, Gömlek: 9, Belge:9-2a). Özel sayının çıkarılması 1 Ocak 1951’de planlanmış fakat tugayın harekât halinde olmasından dolayı sayı, 21 Ocak 1951’de çıkarılmıştır (Kutu: 154, Gömlek: 22, Belge:22-1; Kutu: 154, Gömlek: 22, Belge:22-2). Kore Türk Tugayında sosyal faaliyetler kapsamında gazetenin 11 Şubat 1951 tarihli sayısından itibaren mizah başlıklı bir sayfanın gazeteye eklendiği görülmektedir. Örneğin; “Son yıldan beri kurmay başkanımızın ağzı iki santim büyümüştür. Bu hususta inceleme yapan sıhhiye bölüğü doktorları, başkana uyurken tebessüm etmemesini tavsiye etmişlerdir”. “Kurmay Başkanımız piyade alayının başına geçtikten sonra alay mensupları yelkenleri suya indirmek amacıyla tepelerden yakın düzlüklere inmişlerdir” (Kutu: 154, Gömlek: 29, Belge:29-2).

Kore Türk Tugayının sosyal faaliyetleri kapsamında 1951 yılında spor müsabakalarının düzenlediği anlaşılmaktadır. Örneğin 2 Haziran 1951 tarihli Kutup Yıldızı gazetesinin haberine göre Türklerle İngilizler arasında bir futbol maçı yapılmış ve maç, 4-2 Türk birliğinin galibiyeti ile bitmiştir (Kutu: 155, Gömlek: 96, Belge:96-10a). Yine 24 Haziran 1951’de Tugay Karargahı ile 241’inci Alay arasında voleybol müsabakası yapılmış ve 241’inci Piyade Alayı, Tugay Karargahını 15/7-15-7 yenmiştir (Kutu: 156, Gömlek: 111, Belge:111-1a).

Kore’de bulunan Türk Tugayı, belirli aralıklarla Kore’de “Aziz şehitlerin” adına mevlit okutuyor, birlik ve beraberlik duygusunun bir göstergesi olarak birbirlerinin acılarına ortak oluyorlardı. Örneğin 2 Haziran 1951’de Tugay Muharebe Takımında mevlit okutularak şehitler yad edilmişti (Kutu: 155, Gömlek: 96, Belge:96-10a). Bu mevlitler, zaman zaman Türkiye’de de okutulmaktaydı (Örnek, 2013:127).

1951 yılı sosyal faaliyetleri arasında Kore Türk Tugayında sinema salonlarının kurularak burada çeşitli filmlerin gösterime girdiği anlaşılmaktadır. Örneğin gazetenin 28 Ağustos tarihli sayısında tugayda teşkil edilmiş olan sinema salonlarında hangi filmlerin ne zaman gösterileceğine dair ilan bulunmaktadır.

Tablo 1. Filmler ve tarihlerini gösterir tablo

FİLMLER VE TARİHLERİ							
Sinemalar	27-Ağ.	28-Ağ.	29-Ağ.	30-Ağ.	31-Ağ.	1-Eylül	2-Eylül
Norah Star	C	B		A		D	
Nişbolu		C	B	D		A	
Nişbolu K.		C			A		D
Nişbolu M.			B		C		A
Nişbolu Y.				D		B	C
Nur				B		C	
Nazlı			A		F		

A = HOLLYWOOD ÇILGINLIKLARI
B = ATEŞLİ BUSELER
C = BÜYÜK YALAN
D = VALENTİNO’NUN HAYATI

NOT: A, B, C, D Filmlerin adlarını gösterir
P, A, her üç Tabura da Film gösterecektir. Nazlı’da oynayanak Film
lord Tugay Mu. Tk.1 gösterecektir.

Kaynak: (Kore Harbi: Kutu: 155, Gömlek: 96, Belge:96-10a).

Tablo 1’e göre yedi sinema salonu kurulmuş ve bu salonda hafta boyunca çeşitli filmler gösterime girmiştir. Filmler; Hollywood Çılgınlıkları, Ateşli Buseler, Büyük Yalan ve Valentino’nun Hayatı idi. Anlaşıldığı üzere filmlerin hepsi Amerikan yapımıdır. Kutup Yıldızı gazetesinin 18 Eylül 1951’de tarihli sayısında ise 18-23 Eylül 1951 tarihleri arasında yine yedi salonda film gösterimi yapılmıştı. Gösterimi yapılan filmler; Çılgın Melek, Şafakla Beraber, Kantekünün? Mavi Bardağı ve Hapishane Kaçağı idi (Kutu: 158, Gömlek: 168, Belge:1a).

Kutup Yıldızı gazetesinden anlaşıldığına göre 1951 yılında Kore Türk Tugayının sosyal faaliyetleri kısıtlı kalmıştır. Bunun başlıca nedeni, Kore Savaşı’nda en kanlı muharebelerin 1951 yılında yaşanmış olmasıydı. Diğer taraftan da sosyal faaliyetleri organize edecek herhangi bir birimin bulunmayışı idi.

1952 yılı itibariyle Kore Savaşı’nda ateşkes taraf devletlerin gündemini oluşturmaya başlamıştır. Çünkü BM Ordusu, Kore Yarımadası’ndaki hedefine ulaşmış 38. Paralel’in güneyine hâkim olmuştur. Fakat muharebeler devam etmiştir.

1952 yılının Eylül ayında Tugay Karargâhında sosyal faaliyetlerin tek elden organize edilmesi maksadıyla bir "Hususi Servis Grubu"nun kurulmasına karar verilmiştir. Bu grubun başlıca amacı; Kore Türk Tugayındaki personelin moralini yükseltmek amacıyla sosyal faaliyetleri organize etmektir. Grup, 2'nci Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Kadim Özaltan başkanlığında Üsteğmen Nedim Alacaklı, Üsteğmen Cahit Berk, Teğmen Orhan Cila ve Asteğmen Ayfer Sakarya'dan teşkil edilmiştir. Grubun başlıca görevleri şunlardır:

1-Kutup Yıldızı gazetesini çıkarmak ve dağıtımını organize etmek: Kutup Yıldızı gazetesini Hususi Servis Grubu devraldıktan sonra gazeteye ayrı bir eğlence sayfası eklenecektir. Bu sayfada fıkralar, bulmacalar, doğru mu-yanlış mı? başlığı altında bilgiler ve hediyeli bilmece yer alacaktır (Kutu: 158, Gömlek: 181, Belge:181-2a).

2-Film gösterileri düzenlemek: Bu hizmet, Asteğmen Ayfer Sakarya ve Başçavuş Muzaffer Sağoson tarafından organize edilecektir. Filmler zamanında temin edilecek, Tugay Karargahına ait olanlar ayrıldıktan sonra diğerleri her gün 14.00-15.00 saatleri arasında Muhabere Bölük Komutanlığında sinemacılar vasıtasıyla tugaydan aldırılarak birliklere ulaştırılması sağlanacaktır.

3-Temsiller, oyunlar ve gösteriler düzenlemek: Hususi Servis tarafından gönderilen gösterilerin itinalı ve gayet iyi bir nizamla tertibi ve seyri temin edilecektir. Bunlar geldiğinde ayrı ayrı birliklerde gösterilmeleri tugay tarafından ayrıca tertip edilecektir. Seyir esnasında "Türk'e has içtimai adap ve ahlak kaideleri daima göz önünde bulundurulacaktır." Ayrıca tugay dâhilinde temsiller verilmesi sağlanacak ve filmin oynatılmadığı gecelerden birinde her hafta bir "Yurt Gecesi" tertip edilecektir. Tespit edilecek günler ve bugünlerde yapılması düşünülen eğlenceler tugaya bildirilecektir.

4-Fotoğraf işlerini organize etmek: Milli bayram, resmi tören, ziyaretler ile tatbikat ve harekât sahalarda tugayın savaşlardaki önemli hadiseleri tespit edilecek ve bunlardan bir albüm hazırlanacaktır. Bu fotoğraflar yalnız 2'nci Şubeden Başçavuş Muzaffer Sağoson tarafından çekilecek, hiçbir subay, astsubay ve er törenlerde resim ve film çekmek maksadıyla ortalarda dolaşmayacaktır. Tugayın foto atölye kamyonu İstihkam Bölüğünde onarımı müteakip bu grup emrine verilecektir (Kutu: 82, Gömlek: 69, Belge:69-1).

5-Spor Müsabakaları düzenlemek: Tabur ve bağlı birliklerce futbol, basketbol, voleybol ve atletizm şubelerinden elemanlar yetiştirilecek ve tugayca hazırlanan bir programa göre müsabakalar düzenlenecektir. Bu müsabakalar sonunda Türk Silahlı Kuvvetlerini temsil edecek takımlar seçilerek dost kuvvetlerle maçlar yapılması sağlanacaktır. Bu maksatla birliklerce spor subayları ayrılacak ve bu işler bu subaylar vasıtasıyla yürütülecektir.

6-Müzik işleri düzenlemek: Tugay bandosu çalışmalarına hız verecek, kısa zamanda tugayın müzik sahasındaki ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla önceden verilen emirler gereğince birliklere giderek marşlar çalacak ve konserler vermek suretiyle tugay personelinin hoş vakit geçirmelerini sağlayacaktır (Kutu: 82, Gömlek: 69, Belge:69-2).

Görüldüğü üzere Hususi Servis tarafından tugayda sosyal faaliyetler düzenli hale getirilmiştir. Ve bundan sonra söz konusu faaliyetlerden birçoğunun uygulamaya geçirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Kutup Yıldızı'na bir "Eğlence Sayfası" eklenmiştir. Film gösterileri için sinema salonları hazırlanmış ve seanslar oluşturulmuştur.

Kore
K:158
G:202
B:202-2

TASRİF DIŞI

EĞLENCE
SAYFASI

FAKRA KÖSESİ:

Üçüncü bölük gözleme yerinde
bir gece, nöbet beklemekte olan Hasan
ın uyuyup uyumadığını kontrol et-
mek için bölük komutanı telefonu aç-
tı:

-Alo, sen misin Hasan?
-evet komutanım benim.
-Peki, ne yapıyorsun?
-Galbin allaha, gözüm düğmanda, ku-
lagım sende nöbet bekliyorum.....

BULMACA

GEÇEN DULMACA-
NIN HALLİ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	G	E	L	I	M	C	I	K			
2	E	Z	E	L	I						
3	E	B	D	Y	E	M					
4	J	E	N	E	L	E	K				
5	N	I	Y	E	T	D	A				
6	U	E	L	T	I	P					
7	E	C	M	E	D	I	A				
8	K	I	K	A	P	A	N				

SOLDAN SAĞA:
1-Yavuz padişahın adı-nota.
2-İstikbal-o gelince hayata veda edil-
dir. 3-Beyin-Bir hayvanın feryad
4-Tekrar alınmak üzere verilen.
5-İnar eden. 6-Vilayet-Yabancı bir
devletin parçası. 7-Arkasından koşma
8-Bir nevi serup-Ekmek(eski)
YUKARDAN AŞAĞI:
1-Karışma-yapmaklık. 2-Lisaniyat
alını 3-Genilerin sağdığı yer-bir
edat 4-Maderi 5-Sonradan vakıf olu-
nan bir şey ifade için kullanılan
bir kelime 6-Yagma etmek 7-Zenir-
Geligne 8-Kavuştur anlamına gelen
bir emir- Bir cephe

ZEKÂ SÜALLERİ

1-Gündüz yermez gece yenir?
2-Yeşil ver(yemekten)beyaz olur?
3-Hem yatagındadır,hem yürür?
4-Kırk kat boğça,içinde birşey yok
5-Girenden de çıkarken de döner?

JAPONCA

ÖĞRENIYORUM

İpekli var mı:KIMONO KICI JAMISKA
Biraz uzi renkliyi gösterimisiniz:
AK. IRONOO MİSETE KUDASAY
Navi SAVOZ Siyah:KUROZ
Beyaz:KUROZ . Beri : KIROZ
Pembet:DARAIRO Lacivert: MURASAKI
Biraz daha açık renklisini göster-
misiniz: MOTTO KOKUNAYNOO MİSETE
KUDASAY
Biraz daha koyu renklisini gösteri-
niz: MOTTO KOY IRONOO MİSETE KUDASAY

ÜÇÜNCÜ BÖLÜK
MİSABASI

GÖNDEREN: TOP. YZB. KEMAL ERKMEK

Üç kumarci kumara oturuyorlar.
Oyuna bağlamadan önce şöyle bir an-
laşma yapıyorlar:üç parti oynayacak-
lar,ve her partide yenilen adam,di-
ğerlerinin (yani galiplerin)herbiri-
nin üzerindeki prayı bir misli ar-
tıracak...Bu şekilde üç parti yapı-
yorlar,Her partide sıra ile birisi
yeniliyor.Oyundan kalktikları zaman
her birisinin cebinde (500)er lira
bulunuyor.Acaba oyuna oturmadan ön-
ce bu adamların herbirisinin üzeri-
deki para miktarı ne idi??????????

GEÇEN GÜNKÜ ZEKA OYUNU NUN HALLİ
Daire içindeki fareler bu şekil-
de birbirlerinden ayrılırlar....

Belge 1. Kutup Yıldızı gazetesinin eğlence sayfası (24 Ekim 1952)

Kaynak: (Kore Harbi: Kutu: 158, Gömlek: 202, Belge:202-2).

Tablo 2: Hususi Servis Grubu'nun hazırladığı film gösterimi programı

BİRLİK	Pz.tesi		Salı		Çarş.		Perşembe		Cuma		C.tesi		Pazart.	
	1. Seans	2. Seans	1. Seans	2. Seans	1. Seans	2. Seans	1. Seans	2. Seans	1. Seans	2. Seans	1. Seans	2. Seans	1. Seans	2. Seans
Tugay Kh. Bl. ve Multis. TF. ERRTI	A				C				D				B	
Tugay Kh. Sb.		D				C				D				B
Muhb. Bk., Kaf. Kk. Bando, Ucsun.	B				D				A				C	
I. Tb. ve Ord. Bl.	C				A				B				D	
II. Tb. Hiv. Bl. - LV. F. HIRKI - MP TH	D				B				C				A	
III. Tb. - Oto. Bl.			C					A			B			D
Hastane				C			A	D				B		
Top. Tb.			D				B				A			C
Dp. Tb. - 13. Tb. Bl.			B				C							A

Kaynak: (Kutu: 82, Gömlek: 69, Belge:69-2a)

Servis Grubu'nun görevlerinden biri de temsiller ve gösterileri organize etmektir. Bu minvalde Kutup Yıldızı gazetesinin 12 Ekim 1952 tarihli sayısında Mary Norman ve Louise Teryy adlı iki ünlü Amerikalının Kore Türk Tugayında bir gösteri yapacağı duyurusu yer almaktadır. Habere göre gösteri, 18 Ekim'de saat 18.00'da yapılacaktır (Kutu: 158, Gömlek: 190, Belge:190-1a). Kutup Yıldızı gazetesinin 18 Ekim 1952 tarihli sayısı incelendiğinde ise gösteri hakkında herhangi bir haber bulunmamaktadır. Dolayısıyla gösterinin yapıp yapılmadığı anlaşılamamıştır (Kutu: 158, Gömlek: 197, Belge:197-1)

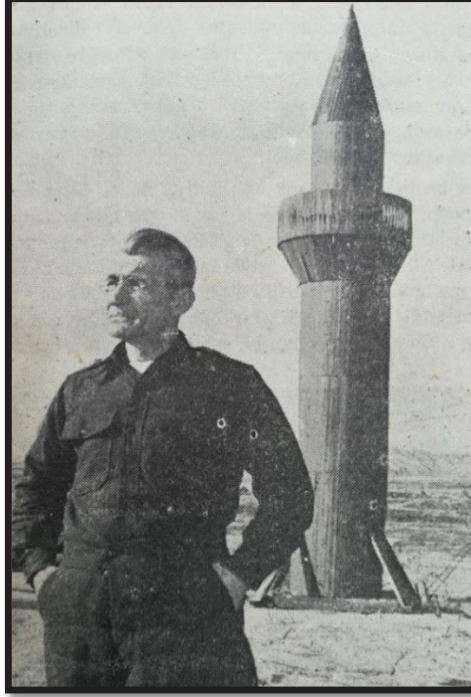
Hususi Servis Grubu'nun kurulmasından sonra spor müsabakalarının belirli program dâhilinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kutup Yıldızı'nın 27 Ekim 1952 tarihli sayısında "Hususi Servis tarafından tertip edilmekte olan voleybol ve basketbol turnuvasına taburlar katılacak, bunlar haricinde hastane personeli ve Koreli tercümanlar da birer takımla başvuruda bulunabilecekler" ilanı yer almaktadır (Kutu: 158, Gömlek: 205, Belge:205-1a). Bu kapsamda ilgili personelin müsabakalara katılması istenmektedir.

1952 yılı içerisinde yine Kutup Yıldızı gazetesinin 5 Aralık 1952 tarihli sayısında Kore'ye Amerikan yıldızlarının geleceğinden bahsedilmektedir. Habere göre Amerikalı yıldızlar, üç haftalık bir turneye çıkmışlardı. Bunlar arasında Paul Douglas, Jean Sterling, Walter Pidgeon, Keenan Wyn Debby Reynolds, Rory Calhoun ve Mark Stevens vardı (Kutu: 158, Gömlek: 220, Belge:220-1). 64 kişilik film ve radyo yıldızı, 21 Aralık 1952'de Kore'ye gelmek üzere yola çıkmışlardı (Kutu: 158, Gömlek: 236, Belge:236-1). Fakat bu ekibin Kore Türk Tugayında bir faaliyetinin olup olmadığı Kutup Yıldızı gazetesinin diğer sayılarında tespit edilememiştir.

1953 yılında Kore Türk Tugayı için Kore Savaşı, ufak çaplı muharebelerin olduğu ileri karakol muharebeleri (Vegas, Doğu ve Batı Berlin, Berlinler, Elko, Karsan (15 Mayıs-7 Temmuz 1953)) şeklinde devam etmiştir (Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 157-167).

1953 yılı Kore Türk Tugayında icra edilen sosyal faaliyetler arasında Kutup Yıldızı'nın 5 Ocak 1953'teki sayısına göre tugayın hastanesinde yaralılar için bir konser verildiği anlaşılmaktadır. Habere göre "4 Ocak 1953'te hastanede saat 15.00'te 25'inci Amerikan Tümeni bandosu birkaç şarkıcıdan mürekkep hasta ve yaralılar için bir saat kadar konser vermişlerdi." Konser ekibi, 18 Ocak'ta da tugayda bir konser vermek istediklerini beyan etmişlerdi (Kutu: 158, Gömlek: 248, Belge:248-1a).

Kutup Yıldızı gazetesinin 19 Ocak 1953'teki sayısında ise 15 şehit için mevlit okutulduğu anlaşılmaktadır. Mevlit programı birçok tugay personelinin katılımıyla gerçekleşmiş, şehitler anılmıştı (Kutu: 158, Gömlek: 254, Belge:254-1). Gazetenin 23 Ocak 1953 tarihli sayısında ise tugay bölgesinde yapılan cami inşaatının tamamlandığı ve hizmete açıldığı anlaşılmaktadır. 23 Ocak 1953'te Alay İmamı Muhsin Örtülü (Sayılan, 1996: 105) tarafından tugay personeline ilk cuma namazı burada kıldırılmıştır (Kutu: 158, Gömlek: 256, Belge:256-1).

Fotoğraf 1. Kore Türk Tugayı tarafından yapılan cami ve tugayın imamı Muhsin Örtülü

Kaynak: (Özoğul, 1954: 61)

Şubat 1953'ten itibaren Kore Türk Tugayında spor müsabakalarının düzenlendiği anlaşılmaktadır. Buna göre 4 Şubat 1953 tarihli Kutup Yıldızı gazetesine göre Tugay Komutanı General Tahsin Yazıcı'nın teşvikiyle İngiliz tümeniyle voleybol ve futbol müsabakalarının başlayacağını duyurulmaktadır. Habere göre müsabakalardan sonra Kore'de bulunan Elenler⁹ de bir müsabaka yapılacaktır. Bu amaçla 4 Şubat'ta Tugay Karargâh Takımı ile 1'inci Tabur arasında bir futbol müsabakası gerçekleşecekti. Diğer taburlarında iştirak ettiği bir turnuva yapılacaktı. Turnuvaya ait kura, tabur temsilcilerinin katılımıyla 5 Şubat'ta çekilecekti. Bu turnuvalar neticesine göre de Tugay Futbol Takımı kurulacaktır (Kutu: 158, Gömlek: 261, Belge:261-1a).

9 Şubat'ta Albay Sırrı "Acar Kupası" için futbol müsabakaları yapılmıştır. Buna göre günün ilk maçı, 1'inci Tabur ve Depo Taburu arasında oynanmıştır. Oyunu 3-2, 1'inci Tabur kazanmıştır. Diğer maç ise Karargâh Bağlı Birliği ile Topçu Taburu arasında yapılmıştır. Maç, 1-1 berabere bitmiştir (Kutu: 158, Gömlek: 263, Belge:263-1a). 10 Şubat'ta oynanan maçlarda ise 1'inci Tabur ile Topçu taburu karşılaşmış ve maç, 1'inci Taburun 2-0 galibiyeti ile sona ermiştir (Kutu: 158, Gömlek: 264, Belge:264-1a). 11 Şubat'ta Depo Taburu ve 2'nci Tabur Hastane Takımı karşılaşması yapılmış ve 2-1 Hastane Takımının galibiyeti ile sonuçlanmıştır (Kutu: 158, Gömlek: 265, Belge:265-1a). 14 Şubat'ta yapılan maçlarda 2'nci Tabur, Topçu Taburunu yenmiş, Tugay Karargâhı ile 1'inci Tabur berabere kalmıştır (Kutu: 158, Gömlek: 266, Belge:266-1a). 16 Şubat'ta yapılan maçlarda 2'nci Tabur, Depo Taburuna 3-0 yenilmiştir (Kutu: 158, Gömlek: 266, Belge:266-1a). Ayrıca aynı gün tugayda bir spor kurulu toplantısı yapılmıştır. Kurul toplantısında spor müsabakaları için düzenleme komitesi seçilmiştir. Buna göre komite; Başkan Yüzbaşı Mehmet Ali Ezgü ile üyeler; Piyade Üsteğmen Niyazi Kırkbir, Üsteğmen Muzaffer Seren, Tabib Üsteğmen Muzaffer Aykal'dan oluşturulmuştu. Komitenin görevi, maçlar düzenlemek ve münakaşalı durumları halletmekti. Bu tarihten sonra voleybol ve basketbol maçlarının düzenleneceği de gazete de yer almaktadır (Kutu: 158, Gömlek: 267, Belge:267-1a).

⁹ Elenler (Helenler) ifadesiyle Yunanlar anlatılmak istenmiştir. Çünkü Yunanistan'da BM Ordusuna asker gönderen ülkelerden biriydi.

17 Şubat'ta yapılan maçlar, 3'üncü Tabur ve Topçu Taburu arasında yapılmış ve maç, 4-2 Topçu Taburunun galibiyeti ile bitmiştir. Ayrıca aynı gün tugayda yapılacak voleybol maçları içinde bir program yayınlanmıştı. Programa göre maçlar, İstihkâm Bölüğü sahasında 22 Şubat Pazar günü saat 14.30'da Sıhhiye Bölüğü-3'üncü Tabur, 15.30'da 2'nci Tabur-Tugay Bağlı Birlikleri ve 16.30'da 1'inci Tabur-Depo Taburu arasında yapılacaktı (Kutu: 158, Gömlek: 268, Belge:268-1a). 22 Şubat'ta yapılan futbol müsabakasında Sıhhiye Bölüğü, 1'inci Taburu 1-0, Tugay Karargâhı, 3'üncü Taburu 3-1 yenmişti (Kutu: 158, Gömlek: 270, Belge:270-1a). 25 Şubat'ta yapılan final maçında Acar Kupası'nı 2'nci Taburun, 1'inci Taburu 2-0 yenerek kazanmış olduğu anlaşılmaktadır (Kutu: 158, Gömlek: 272, Belge:272-1a).

Kore Türk Tugayında yalnızca futbol müsabakası düzenlenmemiştir. 11 Mart 1953 tarihli Kutup Yıldızı gazetesinin haberinde voleybol maçlarının başladığı anlaşılmaktadır. Maçların iki haftadır devam ettiğini bildiren gazeteye göre sonuçlar şöyledir; Birinci hafta; 3'üncü Tabur, 2'nci taburu, Tugay Karargâhı Bando Takımını, Ordonat Bölüğü Depo Taburunu yenmişti. İkinci hafta ise Ordonat Bölüğü 3'üncü Taburu, Depo Taburu 3'üncü Taburu, Tugay Karargâhı Sıhhiye Bölüğünü ve Depo Taburu Bando Takımını yenmişti (Kutu: 158, Gömlek: 274, Belge:274-1a).

1953 yılı faaliyetlerine bakıldığında konserler yanında spor müsabakalarına ağırlık verildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde muharebelerin azalmış olması, ateş görüşmelerinin gündemde olması etkili olsa gerektir. Tugay personelinin hareket kabiliyetinin korunması ve artırılması yanında moral ve motivasyonunun korunması için spora ağırlık verildiği anlaşılmaktadır.

10 Kasım 1953'te Kutup Yıldızı gazetesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının 16'ncı Yıl Dönümünde bir anma programını yayınlamıştır. Habere göre Mustafa Kemal Atatürk'ü anmak için Tugay Karargâhında ve Pusan'da bir merasim düzenlenecektir (Kutu: 158, Gömlek: 276, Belge:276-1a). Neticede tugayda büyük bir törenle Atatürk'ün ölüm yıldönümü anılmış ve bugüne özel Kutup Yıldızı gazetesi özel bir sayısı çıkarmıştır. Sayıda tugayda yapılan törenle ilgili faaliyetler ele alınmıştır (Kutu: 158, Gömlek: 277, Belge:277-1a).

1954 yılı itibariyle Kore Savaşı bitmiş durumdaydı. Fakat BM Ordusu temsilcileri Kore'de barışın kalıcılığın sağlanması için varlığını devam ettirmekteydi. Bu kapsamda 1954 yılında Kore'ye 5'inci¹⁰ Kore Türk Tugayı gelmişti. Tugay İskenderun Limanı'ndan yola çıktıktan sonra *Kore Yolunda* adlı bir gazete çıkarmıştı. Gazete, 1951 yılında deniz yolculuğu sırasında çıkarılan *Kore Yolu* gazetesi ile aynı amacı gütmüştü. Örneğin 15 Haziran 1954 tarihli *Kore Yolunda* gazetesinde sinema için bir ilan yer almaktadır. İlanı göre A Güvertesinde saat 20.00'da subaylar için *Günahkârlar Bayramı* adlı film gösterilecektir (Kutu: 158, Gömlek: 279, Belge:279-1) 26 Haziran'da da aynı güvertede saat 18.00'da *Playmout Aventure* adlı film; subay, astsubaylar, *Sudden Fear*'da erler için oynatılmıştır (Kutu: 158, Gömlek: 280, Belge:280-2). Bu kafiler, Kore'ye ulaşana kadar aralıklarla film gösterimi devam etmiştir (Kutu: 158, Gömlek: 281, Belge:281-1a). Kore Türk Tugayının Kore'de 1954 yılı itibariyle sosyal faaliyeti tespit edilememiştir. Lakin Kutup Yıldızı gazetesi çıkarılmaya devam edilmiştir. Gazetenin 10 Kasım 1954'te Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının 17'nci yılı anısına 14 sayfalık özel bir sayı çıkarmış ve Tugay Karargâhında yapılacak merasim programını yayınlamıştır (Kutu: 158, Gömlek: 282, Belge:282-1a).

1955 yılında Kore Türk Tugayının sosyal faaliyetleri kapsamında 16 Şubat 1955 tarihli Kutup Yıldızı gazetesinin sayısında 4 Mart 1955 günü Bahar Piyangosu adıyla bir çekiliş gerçekleştirileceği haberi yer almaktadır. Buna göre 3.000 adet bilet, tugay personeline dağıtılmıştır (Kutu: 158, Gömlek: 283, Belge:283-39). Diğer bir faaliyet ise spor müsabakasıdır. 19 Mayıs 1955 günü Tugay Karargâhı İngiliz Dorset Alayı ile bir futbol müsabakası gerçekleştirecekti. Bu maç yapılacak olan üçüncü maçı, diğer iki maçta Türk Tugayı mağlup olmuştu (Kutu: 158, Gömlek: 284, Belge:284-2) Fakat maçla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kutup Yıldızı gazetesinde yer alan sosyal faaliyetler yanında Türk Tugayına özel "Türk Günü" düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu güne özel eğlenceler düzenlenirken Amerikan tiyatro ve eğlence grupları da bu güne katılarak temsiller icra etmişlerdi (Atasu, t.y. 84-91).

Kore Türk Tugayı, çeşitli sosyal faaliyetlerle Kore'de moral bulmaya çalışmış ve zamanını anlamlı kılarak eğitimine de katkıda bulunmuştur. Diğer taraftan Kore Türk Tugayı, Koreliler içinde elinden geleni de yapmıştır.

¹⁰ Kore Savaşı boyunca Kore Türk Tugayını değiştirmek üzere Kore'ye üç tugay gelmiştir. Savaşın sonuna doğru ise toplamda 18 Türk birliği (tugay, Kore Birliği ve Şeref Kıtası) Kore'de görev almıştır. (Kore'de Türk Muharebeleri, 2015: 171).

Suwon'da Ankara İlkokulu¹¹ ve Yetimhanesini açarak Koreli yetim çocuklara eğitim ve yuva vermiştir. Ayrıca aşevi kurularak yardıma muhtaç Korelilerin yeme-içme ihtiyacı da karşılanmaya çalışılmıştır (Gökmen, 2016: 38-39). Okulun yanındaki bir binada ise Sıhhiye Bölüğü tarafından revir açılmış ve çocukların bakımı sağlanmıştır (Sayılan, 1996: 55, 251).

Fotoğraf 2. Ankara Suwon İlkokulu ve Yetimhanesi

Kaynak: (Ateşkesin 60'inci Yıldönümünde Kore Savaşı, 2016:150)

Nitekim 27 Temmuz 1953'te Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra BM Türk Silahlı Kuvvetleri Komutanlığı adıyla bulunan Türk kuvvetleri, 1960 yılına kadar tugay seviyesinde 1966 yılına kadar da bölük seviyesinde Kore'de kalıcı barışın sağlanması için kalmıştır. 1971'e kadar Şeref Kıtası adıyla manga seviyesinde görev almış, 27 Haziran 1971'de ise Kore'den ayrılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1950 yılında Kore Savaşı başladığı zaman BM Ordusu kurulmuş ve bu orduya BM'ye üye olan Türkiye, tugay seviyesinde bir askerî birlik göndermiştir. Kore Türk Tugayı, Kore'de BM ordusunu koruma görevi alırken yol ve köprülerinin güvenliğini de sağlamıştır. Ayrıca savunma ve taarruz muharebeleri yaparak da bilfiil Kore Savaşı'ndaki muharebelerin gidişatını BM Ordusu lehine çevirmişti. Muharebeler boyunca Kore Türk Tugayı, tanıdık olmadıkları bir coğrafyada moral ve motivasyon bakımından ayakta kalmak için çeşitli sosyal faaliyetler yürütmüştür. Zira insan doğası gereği sosyal bir varlıktır. Bu kapsamda gazete çıkarılmış, spor müsabakaları yapılmış, konserler düzenlenmiş, temsiller ve gösteriler organize edilmiş, şehitler için mevlit okutulmuş, sinema salonları kurularak film gösterileri yapılmıştı. Söz konusu faaliyetlerin 1952 ve 1953 yıllarında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Kore Savaşı'nda en kanlı muharebeler, 1950 sonu ve 1951 yıllarında yaşanmıştır. Ateşkes görüşmelerinin gündeme geldiği 1952 tarihinden itibaren Kore Türk Tugayında sosyal faaliyetlerin arttığı anlaşılmaktadır. Buna göre daha çok spor müsabakaları yapılmıştır. Amaç tugay personelini muharebe olmadığı durumlarda sağlıklı ve zinde tutmak olsa gerektir.

¹¹ Kore Türk Tugayı, göçler sırasında topladığı anasız-babasız küçük çocuklar için bu okulu açmıştı. Suwon kentinde kurulan okulun zamanla öğretmen sayısı 10'a öğrenci sayısı da 200'e çıkmıştı. Bu okulun bütün giderleri Kore Türk Tugayı tarafından karşılanmıştı. Okul, Kore Türk Tugayının Kore'den ayrılmasından sonra kapanmıştır. (Artuç, 1990: 255).

Kore Türk ordusu, Cumhuriyet Dönemi'nde ilk defa müşterek bir harekâta katılmıştır. Ayrıca Türk İstiklal Savaşı'ndan sonra katıldıkları ilk savaştır. Diğer taraftan da Cumhuriyet Dönemi'nin ilk ordu gazetesi olan Kutup Yıldızı'nı, Kore Yolu'nu ve Kore Yolunda gazetelerini çıkarmıştır. Nitekim Kore Türk Tugayı, Kore Savaşı'nda dünya barışını korumak ve tesis etmek adına layıkıyla savaşmış ve bu savaş esnasında manevi olarak bir nebze de olsun ayakta kalmak için çeşitli sosyal faaliyetlerle moral bulmaya ve bunu korumaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu-Gömlek-Belge.

- Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 261, Belge:261-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 263, Belge:263-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 264, Belge:264-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 265, Belge:265-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 266, Belge:266-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 266, Belge:266-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 267, Belge:267-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 268, Belge:268-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 270, Belge:270-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 272, Belge:272-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 274, Belge:274-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 276, Belge:276-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 277, Belge:277-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 282, Belge:282-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 279, Belge:279-1.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 280, Belge:280-2.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 281, Belge:281-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 283, Belge:283-3.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 284, Belge:284-2.
Kore Harbi, Kutu: 1, Gömlek: 99, Belge:99-2.
Kore Harbi, Kutu:4, Gömlek: 4, Belge:4-33.
Kore Harbi, Kutu:4, Gömlek: 30, Belge:30-6.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek:1, Belge:1-3.
Kore Harbi, Kutu: 16, Gömlek: 85, Belge:85-2.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 2, Belge:2-1a.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 24, Belge:24-2a.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 5, Belge:5-1.
Kore Harbi, Kutu: 16, Gömlek: 85, Belge:85-2.
Kore Harbi, Kutu: 16, Gömlek: 85, Belge:85-2.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 7, Belge:7-1a.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 5, Belge:5-2.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 9, Belge:9-2a.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 22, Belge:22-1.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 22, Belge:22-2.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 29, Belge:29-2.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 29, Belge:29-2a.
Kore Harbi, Kutu: 155, Gömlek: 96, Belge:96-10a.

Kore Harbi, Kutu: 156, Gömlek: 111, Belge:111-1a.
Kore Harbi, Kutu: 155, Gömlek: 96, Belge:96-10a.
Kore Harbi, Kutu: 157, Gömlek: 147, Belge:1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 168, Belge:1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 181, Belge:181-2a.
Kore Harbi, Kutu: 82, Gömlek: 69, Belge:69-1.
Kore Harbi, Kutu: 82, Gömlek: 69, Belge:69-2.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 202, Belge:202-2.
Kore Harbi, Kutu: 82, Gömlek: 69, Belge:69-2a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 190, Belge:190-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 197, Belge:197-1.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 205, Belge:205-1a.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 220, Belge:220-1.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 236, Belge:236-1.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 248, Belge:248-1a.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek: 11, Belge:11-3.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 254, Belge:254-1.
Kore Harbi, Kutu: 158, Gömlek: 256, Belge:256-1.
Kore Harbi, Kutu: 154, Gömlek:22, Belge:22-1.

2. Telif ve Tetkik Eserler

- Akgül, L. Hilal. (2013). "DP Hükümeti'nin Kore Savaşı'na Asker Gönderme Kararı Karşısında CHP Muhalefeti", *Kore Savaşı Uzak Savaşın Askerleri*, Derleyen Mehmet Ali Tuğtan, İstanbul, 97-115.
- Atlı, C. (2020). *Arşiv Belgelerine Göre Kore Savaşı'nda Türk Ordusu 1950-1953*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Artuç, İ. (1990). *Kore Savaşlarında Mehmetçik*, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Atasu, A. (t.y.). *Kore Harbi Hatıraları*, (y.y), (b.y).
- Baba, O. (2014). "Cumhuriyetin Bandoları", *Cumhuriyetin Müzik Serüveni*, yay.haz.S. Yağcı, Afyonkarahisar.
- Bulut, S. (2018). "38. Enlemde Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri", *Mavi Atlas*, 1/6, 185-204.
- Denizli, A. (1994). *Kore Harbi'nde Türk Tugayları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Denizli, A. (2011). *Kore Savaşı Kahramanı Bandırmalı Şehit Topçu Üsteğmen Mehmet Güneç*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Gökmen, M. E. (2016). "Kore Savaşı Sonrası Türkiye-Kore Arasındaki Sosyokültürel ve Akademik İlişkiler", *Ateşkesin 60'ncü Yıldönümünde Kore Savaşı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Jo, Y.Y. (2016). "Kore Savaşı Sırasında BM ve Türkiye'nin Destek Faaliyetleri", *Ateşkes Antlaşmasının 60'ncü Yıldönümünde Kore Savaşı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Keloğlu İşler, E.İ-Analı, S. (2015). "Voice of America'dan Ankara Radyosu'na: Kore Savaşı'nda Kamuoyu Oluşturma", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 22, 83-99.
- Kore'de Türk Muharebeleri*, ATASE Yayınları, Ankara 2015.
- Kore Harbi'nde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-1953)*. (1975). Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Kyu, K. C. (2016). "Kore Savaşı'ndan Sonra Kore Cumhuriyeti ve Türkiye Arasındaki Dostluk İlişkileri", *Ateşkesin 60'ncü Yıldönümünde Kore Savaşı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Lee, H-C. (2007). *Türkiye-Kore İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara.
- Örnek, N. Cangül. (2013). "Cepheden Mektup Bekleyen Ülke: Kore Savaşı'nın Toplumsal Etkileri", *Kore Savaşı Uzak Savaşın Askerleri*, Derleyen Mehmet Ali Tuğtan, İstanbul, 119-134..
- Özoğul, N. (1954). *Kore'de Niçin Savaşım?*, Karınca Matbaası, Ankara.

Öztürk, S. “Uzak Coğrafyalara Yakın Mercek II: Kore Türk Taburu İmamları ve Faaliyetleri”, İnsicam, <https://insicam.net/2021/10/04/uzak-cografyalara-yakin-mercek-ii-kore-turk-taburu-imamlari-ve-faaliyetleri/> (02.04.2022).

Sayılan, N.D. (1996). Kore Harbi’nde Türklerle, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ünalp, F. R. (2016). “Kore Savaşı (1950-1953)”, *Ateşkesin 60’ncü Yıldönümünde Kore Savaşı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Yalta, B. (2005). *Kunuri Muharebeleri ve Geri Çekilmeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yaman, A.E. (2005). “Kore Savaşının Türk Kamuoyuna Yansıması”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, 231-245.

Yazıcı, T. (1963). *Birinci Türk Tugayında Hatıralarım*, Ülkü Basımevi, İstanbul.

Ek-1 Türk Tugayının Kore Savaşı’nda katıldığı muharebeler.

Tarih	Görev aldığı muharebeler
26-28 Kasım 1950	Wawon Muharebesi
26-30 Kasım 1950	Kunuri Muharebesi
29-30 Kasım 1950	Sinnimni Muharebesi
12-13 Aralık 1950-3 Ocak 1951	Komünist Çinli askerlerin girişiminden dolayı Kyonggi eyaletinin Saso’ya geri çekilmesi
12-14 Aralık 1950-3 Ocak 1951	Kimpo Muharebesi
26-30 Ocak 1951	Anyang Şehri yanında Suri Dağlarında Muharebe
22-28 Nisan 1951	Hantan Nehri Muharebesi
13-20 Mayıs 1951	Toegyewon Muharebesi
7-19 Haziran 1951	Keumhwa Muharebesi
18 Temmuz-4 Ağustos 1951	Cholwon Muharebesi
4 Ağustos-3 Ekim 1951	Hantan Nehri Komando Harekâtı
24 Şubat-5 Temmuz 1952	Heartreak Ridge Muharebesi
3-28 Mayıs 1953	Panmunjom Nevada Complex Muharebesi
27 Temmuz 1953	Eujongbu’da güvenlik görevi

(Atlı, 2020:64)

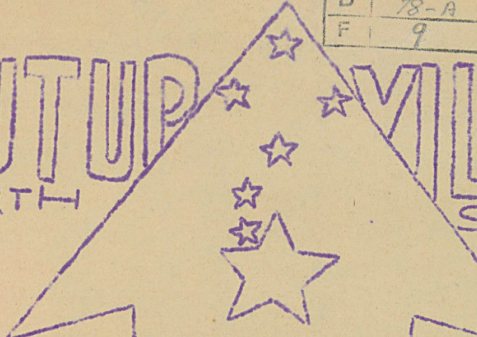
Ek-2 Kutup Yıldızı gazetesinin ilk sayısının birinci sayfası (19 Aralık 1950)

A	7-40
D	78-A
F	9

TASNIF DIŞI

KUTUP YILDIZI

NORTH STAR

GNKUR
ATASE VE DENT.
ARŞIVI

Sayı : 1
Sayfa : 1

19-Aralık-50
S A L I

Gazete içindekilerden araların da haberdar olmalıdır

Bizimle birlikte milletler 1. Türk Silâhı Kuvvetleri adına ve onun mensuplarına için (KUTUP YILDIZI) adıyla bir gündelik gazete neşrine başlamıştır.

Gazeteye isim olarak Birleşik İki Milletler Silâhı Kuvvetleri Başkanı General Mac Artinur'un 1. Türk Silâhı Kuvvetlerinin vardığı (NORTH STAR) kutup yıldızı adına atması görülmüştür.

Kutup Yıldızı hareketinin bildirdiği gibi yol gösteren, önderlik eden yıldızlardır. Devletlerin aynasıdır. Sağ Koşulların bir iltifat ve gayretleri olarak vardır. Bu işte Birleşik İki Milletler Türk Silâhı Kuvvetleri için bütün mensuplarının büyük önem ve çabasıyla adına gazete neşri olacaktır. Gazete bizi yurt ve dünya haberlerinden ve cephelerin genel durumlarından haberdar edecek ayrıca Subay, Erbaş ve Erlerinin gönderdiği ordu haberleri, fikirleri ve hastaki E-tiline yararlı yazılarla misahî fakra ve Karikatürlerimize de yerleri de ihtiva edecektir.

Radıyomuzun bizler için ve başta özel yayınında okunan mektuplar, gönderilen tekliflerden neptedilbilenler gazetenin ilâvesi olarak verilmektedir. Kâğıt mevcudunun ve başka imkânlarının mabudiyeti sebebiyle gazete ancak her Takvime üç nüsha düşecek kadar basılacak Tuğay haber Merkezi kanalı ile dağıtılacaktır.

Takim ve denetleme Birlik Komutanlarının gazete mühteviyatını kontrol etmekte bulunmak üzere suretlerle haberdar etmeleri bu hususu kontrol etmeleri lazımdır. Ancak bu suretle gazete neşir gayesine erişmiş olacaktır.

Gazeteye muvaffakiyetli bir neşir hayati dileriniz.

Tuğay Genel
Yasın Yazıcı

Sayın Generali için yukarıdaki yazıları 26-Kasım-50 günü çıkarılacak olan gazetenin ilk nüshası için dizilmiştir.

Teknik makine izdeki arıza (Teknik) sebebiyle ancak bir miktar nüsha elde edilebilmiş ve bu yüzden dağıtılamaştır.

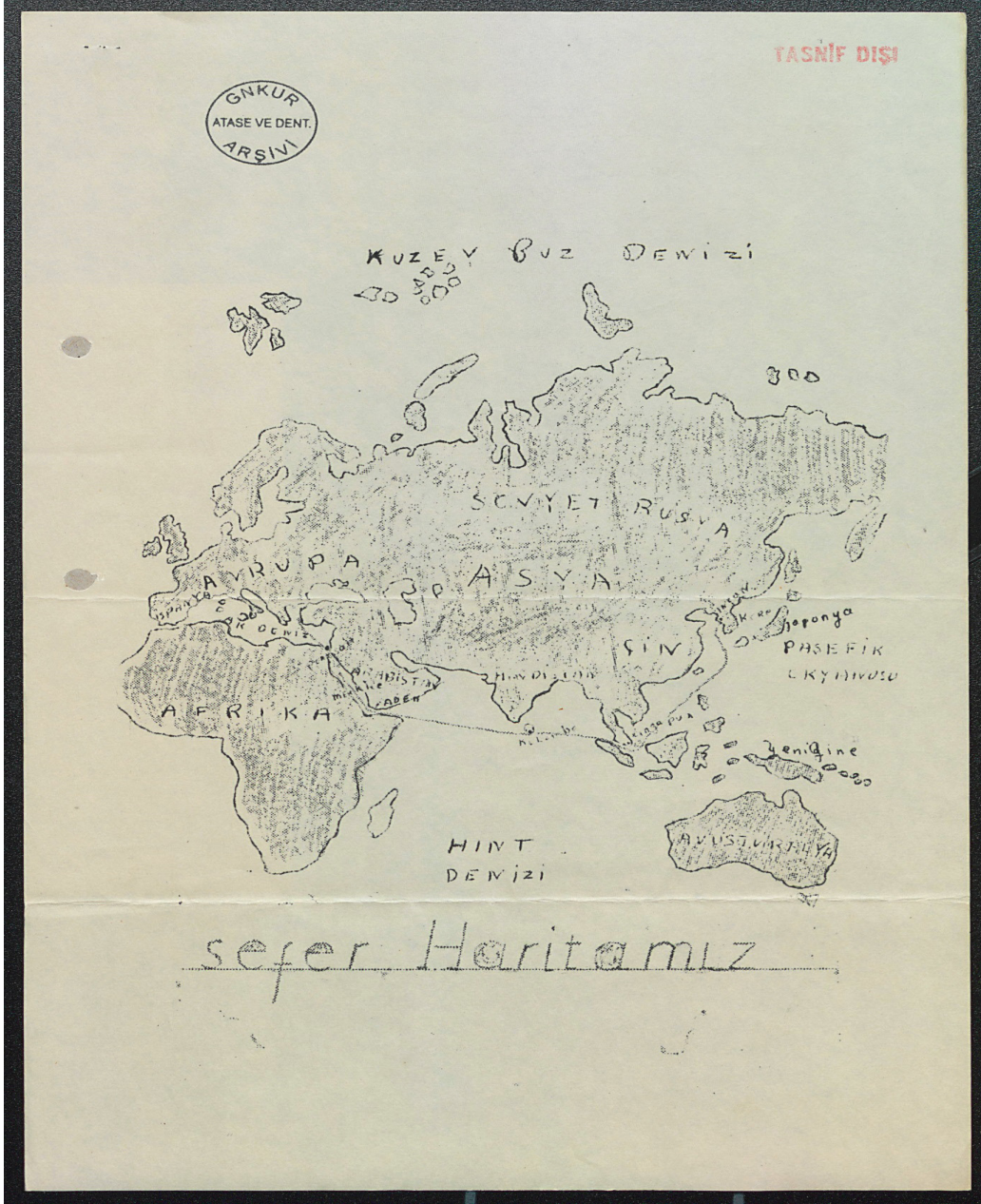
Bu gün yeni teknik makinesi ve teselenmiş bir azimle neşir ve zifonist başlıyoruz.

Hareket halinde olduğumuz için haber buldukça oluşturan bitenlerden haber vermeye çalışacağız.

Yazı işleri hey'eti

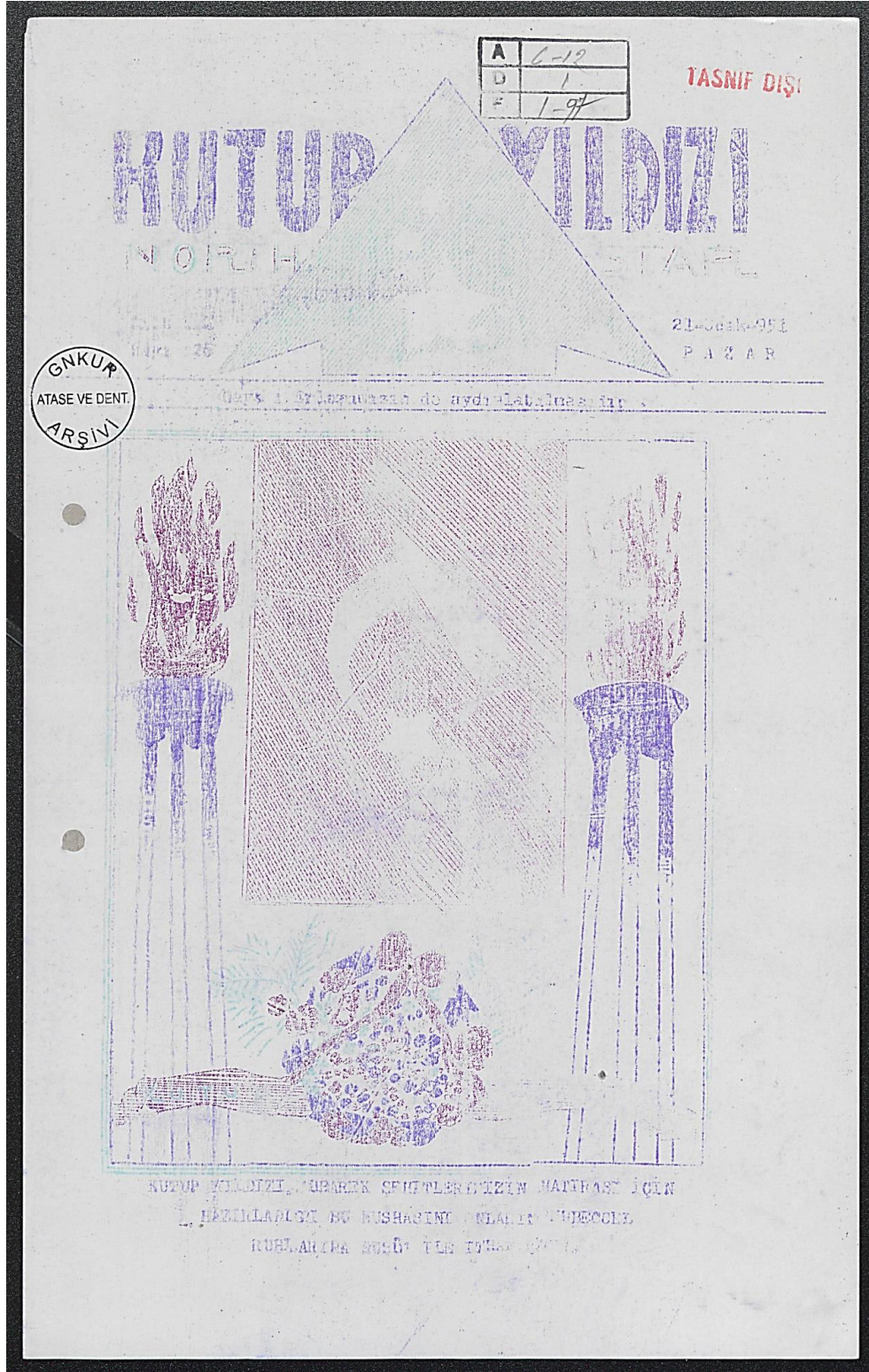
ayrıncı

Ek-3 1954 yılında deniz yolculuğu sırasında çıkarılan Kore Yolunda gazetesinde neşredilen "Sefer Haritamız"

Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu: 128, Gömlek:279, Belge:279-2.

Ek-4 Kutup Yıldızı gazetesinin şehitler için özel sayısı (21 Ocak 1951)

Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Kore Harbi Koleksiyonu, Kutu: 154, Gömlek:22, Belge:22-1.

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:14.06.2022 Accepted/Kabul:11.10.2022

DOI:10.30794/pausbed.1130640

Research Article/Araştırma Makalesi

Yaman, H. ve Kartal, M. (2023). "Globalization and Migration From The Perspective of Ethnosymbolist and Civic Nationalism", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 55, Denizli, pp. 147-155.

GLOBALIZATION AND MIGRATION FROM THE PERSPECTIVE OF ETHNOSYMBOLIST AND CIVIC NATIONALISM

Haluk YAMAN*, Meryem KARTAL**

Abstract

Nationalist ideology, which emerged in the 18th century and profoundly influenced the 19th, occupies a significant position in human affairs and the concept of the nation-state, despite its contradictions and multidimensional structure. As nationalism gained traction in the ethnosymbolist mentality through values such as race, religion, language, and ethnicity, it acquired different meanings around the concept of civic nationalism in the aftermath of modernization and globalization. The specific conditions of societies were affected by globalization and migration, leading to the differentiation of the nationalist mindset between ethnic nationalism and civic nationalism. Beginning in the 1980s, Western civic nationalism was described as "good nationalism," while Eastern nationalism, informed by ethnosymbolism, was "bad nationalism." This study seeks the answer to the question of how the stances of ethnosymbolism and civic nationalism towards globalization and migration were shaped. In this context, the study examines the convergence between ethnosymbolist nationalism and civic nationalism, as well as the factors that led to it, from a historical and holistic perspective and by using a comparative method.

Keywords: *Civic Nationalism, Ethnosymbolist Nationalism, Globalization, Migration, Nationalism.*

JEL Codes: F22-D71-E61

ETNO-SEMBOLİST VE SİVİL MİLLİYETÇİLİK PERSPEKTİFİNDEN KÜRESELLEŞME VE GÖÇ

Öz

18. yüzyılda anlam bulan, 19. yüzyıla damga vuran Milliyetçi ideoloji, çelişkilerine ve çok boyutlu yapısına rağmen insan ilişkilerinde ve ulus devlet anlayışında önemli bir yere sahiptir. Milliyetçilik, ırk, din, dil ve etnik yapı gibi değerlerle etno-sembolist anlayış içerisinde değerlendirilerek modernleşme ve küreselleşmenin getirileri ile birlikte sivil milliyetçilik düşüncesinde farklı anlamlar kazanmıştır. Toplumların özgül koşulları ise küreselleşme ve göç olgularından etkilenmiş ve milliyetçi anlayış bu değişim karşısında etnik milliyetçilik ile sivil milliyetçilik arasında farklılaşabilmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Batı tipi sivil milliyetçilik iyi milliyetçilik olarak tanımlanırken Doğu tipi, Etno-sembolist milliyetçilik ise "kötü" milliyetçilik olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmada Etno-sembolist milliyetçilik ve sivil milliyetçi anlayışın küreselleşme ve göç olgusu karşısında takındıkları tavırların nasıl şekillendiği sorusunun cevabı aranmıştır. Bu doğrultuda etno-sembolist milliyetçilik ve sivil milliyetçilik arasındaki yakınlaşma ve buna yol açan etkenler, tarihsel ve bütüncül bir bakış açısıyla karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Etno-Sembolist Milliyetçilik, Göç, Küreselleşme, Milliyetçilik, Sivil Milliyetçilik.*

JEL Kodları: F22-D71-E61

*Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ELAZIĞ.
e-posta: hyaman@firat.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6536-9042>).

**Doktora Öğrencisi, (YÖK 100/2000 Siyaset Psikolojisi Öncelikli Alan), Hitit Üniversitesi, LEE, Siyaset Bilimi, ÇORUM.
e-posta: meryemkartal1995@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-3049-2053>)

1. INTRODUCTION

Different migration theories explain the reasons that lead to migration. In their study titled “The Age of Migration,” first published in 1993, Castles, Haas, and Miller (2014) describe the time period we live in as the “Age of Migration.” While the age of migration continues, immigrants are pointed out as the cause of various problems many countries have been experiencing in the last few decades. Some studies also suggest that religion is another factor contributing to migration¹ (Dölek, 2021:109). Migration theories² interpret the causes of migration through different principles, and the consequences of migration differ according to the immigration policies of each country. These differences arise not only from immigration policies but also from many values of the destination country. Nationalist ties within societies are one of the important variables that lead to different attitudes and behaviors towards migration and immigrants.

Nationalism has been followed as an ideology that has always preoccupied the mind of humanity throughout history, just like the issue of migration, and one that humanity has tried to place on a scientific basis since the 18th century. Many scholars have tried to explain the rationale behind the nationalist ideology. The primordialist approach, the modernist approach, ethnosymbolism, and the civic approach are all theories that attempt to explain nationalism (Özkırmı, 2009). Philosophers such as Edward Shils, Clifford Geertz, Anthony Smith, Benedict Anderson, John Armstrong, Ernest Gellner, and Hans Kohn have tried to explain these approaches. Contrary to many philosophers, political scientist and historian Anderson states that nationalism first emerged in the colonies of America. Anderson (2015: 20) argues that language is not a dominant element in the nationalist view that emerged in the Americas. One of the main reasons for Anderson to make this comment is that the language of the colonies involved in wars is the same as the language of the nationalist view.

Renan (1946: 120) states that human beings are the most important factor in the formation of nations. Ethnosymbolism embodies the emphasis put on previous periods and values such as ethnicity, language, religion, and ancestry by theories and philosophers seeking to explain nationalism. The view of nationalism that is symbolized by the modern era, capitalism, and development is explained as civic nationalism.

Projections point to divergences between ethnosymbolist and civic nationalist views on social, political, and economic issues involving migration and immigrant identity. Through the ethnosymbolist and civic approaches, this study examines the nationalist ideology that shapes the outlook that social structures, changing due to migration and globalization, have for immigrants. It seeks to explain how the stances of ethnosymbolist nationalism and civic nationalism against globalization and migration are shaped.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

Ethnosymbolist nationalism and civic (territorial) nationalism are ideological defenses prominently featured in studies on nationalism. Hans Kohn was the first to mention this distinction in his work titled, “The Idea of Nationalism “ (2005: 330-332). Various classifications of nationalism indicate that as an ideology it can adapt to political, social, and economic changes³. Anthony D. Smith, a leading figure in ethnosymbolist thinking, underlines how important ethnic creation is for the foundation of a “natural” nation. In his book, Smith (2016: 32) defines the nation as “*a named human population sharing a historic territory, common myths, and historical memories, a mass, public culture, a common economy, and common legal rights and duties.*”

Ethnosymbolist nationalism states that elements such as religion, language, race, tradition, and ancestry have an important place in the formation of the nation. Herder (Türküne, 2006: 633-634), a noteworthy representative of symbolist nationalism who lived in Germany in the 18th century, stated that language and natural environment are the principal elements that determine the identity of a national community. According to Alakel (2011: 8), ethnosymbolist nationalism is an approach that suggests that the formation of the nation precedes the formation of the state. Therefore, the nation is often “a collective entity that outweighs the individual.” Ethnosymbolist nationalism can be clearly seen in Eastern and Central European nationalism, and in German nationalism in particular.

1 Smith (1978), Stepick (2005), Schreiter (2009), Frederiks (2016), Irvin (2014), Phan (2014).

2 Ravenstein (1889) Lee (1966), Petersen, (1958), Stouffer (1940).

3 See for different classifications of nationalism. Akıncı (2014: 140); Anderson (1993: 41); Dieckhoff (2010: 9-20); Dunn (1999: 27-28); Kedourie, (1993: 41); Kohn, (2005: 25); Norman (1999: 14-118). Özkırmı (2009: 11-80); Parla (1985: 45-49); Uzun (2003:133-134).

Contrary to the ethnosymbolist nationalism approach that denies modernization processes, civic nationalism sees nationalist ideology as an integral part of modernity. According to civic nationalism, social, political, and economic developments shaped by capitalism and industrial production relations highlight nationalism as a product of the modern era (Yanık and Kara, 2016: 566). Civic nationalism is considered to be the starting point of the national identity formation process as well. National identity is a political sense of community that is felt on a piece of land which is founded on respect for the rule of law and has distinct borders. This approach is based on the idea that the main condition of being a nation is territorial and national integrity under the sovereignty of a single political will. Prominent figures of civic nationalism theory such as Benedict Anderson, Ernest Gellner, Tom Nairn, and Eric Hobsbawm view nations as political units that are products of capitalism and industrialization. Civic nationalism argues that nationalism has its roots in modernity (Alakel, 2011: 4-5).

Civic nationalism is established around principles such as a homeland with borders, legal-political equality between individuals, and the existence of a shared culture. The individuals who make up the nation live in equality within the understanding of constitutional citizenship (Özkırımlı, 2009: 15-16). Thus, the objective is to create political unity and integrity in society based on the understanding of citizenship, regardless of ethnic differences in the population (Smith, 2016: 134-136). Viroli brings a new perspective to the concept of citizenship based on the understanding of citizenship and evaluated under civil nationalism within the context of nationalism. In his work named "For Love of Country", Viroli criticizes the same and inseparable aspects of patriotism and nationalism (Erdem, 2012: 51). According to Viroli, nationalism supports ethnic union and linguistic cultural integrity. On the other hand, patriotism defends the love of the republic and the freedom of the people. This situation brings tyranny and despotic oppression against patriotism. Attitudes exhibited toward patriotism and the language used have gained meaning as the modern nationalist language (Viroli, 1997: 19).

Civil nationalism, also known as western nationalism, is the "good" nationalism that emerged in Western Europe. Eastern nationalism, also known as ethno-symbolist nationalism, is seen in Eastern Europe, Africa, Asia, and Latin America and is the "bad" nationalism (Smith, 2016; Balibar and Wallerstein, 2000; Bora, 1995). According to Kohn (2005: 333) a nation in western nationalism is the voluntary union of individuals to live together on a piece of land with certain boundaries and to be subjected to the same management and law. The understanding of nationalism in Eastern Europe, on the other hand, is based on ethnic ties rather than the desire to live together⁴. Civic nationalism, contrary to ethnocultural nationalism, has a formal quality and is not origin-based. The nation unites around certain common ideas and political ideals, instead of a particular origin.

Discrimination between civil nationalism (good nationalism) in Western Europe, which is frequently encountered in nationalism studies, and ethnic nationalism (bad nationalism) in Eastern Europe and the Balkans is problematic. Each specific nationalism embodies the characteristics of both ethnic and civil nationalism in varying proportions and at different levels (Özkırımlı, 2010:21). Hobsbawm and Connor also express their criticism of this discrimination.

Hobsbawm (2020: 25), criticizes the distinction between ethnosymbolist and civic nationalism made by Kohn. Hobsbawm advocates that a distinction between civic nationalism and ethnosymbolist nationalism prevents articulation between the two. Because the nation is blended in itself both ethnically and civically under all conditions. Walker Connor is another scholar who criticizes the distinction between ethnosymbolist nationalism and civic nationalism. Connor (1994), describes the nation as a group formed by individuals who believe that they come from the same ancestor and argues that nationalism is the individual identifying with the nation and developing in relation to their loyalty to it. Therefore, Connor states that the word "ethnic" in ethnic nationalism is redundant (Yıldız, 2007: 32).

---

4 Western nationalism (civic nationalism/French nationalism), a very common classification in the literature, is described as "good nationalism," and Eastern nationalism (ethnosymbolist/German nationalism) is described as "bad nationalism" (Connor, 1993: 45). Peace, universality, and humanism are some of the characteristics of civic nationalism. Eastern nationalism, on the contrary, has poorer and more negative characteristics compared to civic nationalism. Promoting cultural and historical identity, ethnosymbolist nationalism presents a strictly authoritarian front and is oppressive towards ethnic and cultural minorities in the society (Gökçalp, 2007: 285). Due to these characteristics, ethnosymbolist nationalism often tends to eliminate any other views of nationalism. Marx and Engels describe this distinction of nationalism by classifying these views as European and non-European nationalism. For detailed information on this subject, see Altuntaş, (2005: 11-21).

Emphasized by civic nationalism, globalization affected nearly all countries, and countries found themselves having to interact with each other in many areas. This interaction greatly stimulated the impulses of individuals to compare their different lives. Many people setting out in search of new lives with these impulses led to mobility towards different countries. The view that different variables of globalization also causes migration has produced a parallel connection between migration and globalization. As numerous social, economic, and political parameters compelled countries to interact in the context of globalization, these parameters were also considered to be causes of migration. The concept of migration, which defines the act of changing locations by people, either individually or collectively, to spend part or the rest of their lives in a new place, is discussed chiefly in terms of the causes and effects of international migration. The migration movement, a time period with different reasons and consequences, has deeply affected the five continents since the 1950s and 60s, disrupted the concept of nation, and affected millions of people demographically (Unat, 2002: 3). The effects of transnational migrations led to the issue of migration to attract great attention in the 21st century.

3. BENEFITS OF GLOBALIZATION AND NATIONALIST TIES

Smith opposed the approaches that view nationalism as an integral part of modernization and stated that a nation already has pre-existing roots. However, Smith does not ignore the effect of modernity on the transformation of nationalism. The influence of modernity on the formation process of a nation is undeniable. Smith (2003: 10) argued that a plain and simple understanding of nationalism as only an ideology was not possible, and emphasized that nations and nationalism should be discussed through cultural backgrounds and phenomena. In this context, one could say that as a multidimensional concept, nationalism is closely connected to national identity and that it should be expanded with values such as religion, language, race, and symbolism.

In the 20th century, as elements such as language, religion, and common origin became the definitive and principal elements of being a nation, ethnic nationalism started to acquire a separatist quality (Turan, 2011: 139). Ethnosymbolist nationalism underlines objective characteristics in its description of the nation. The ethnosymbolist approach objects to the readings of the history of nations and nationalism in conjunction with modern times. It aims to draw a framework on the axis of ethnic elements by carrying nationalism back to the period before modern times.

According to Gellner, nationalism is a sociological consequence of the transition from an agricultural society to industrial society (1983: 22-24). Gellner's view is that nationalism is an indispensable element and a political principle for establishing modern society. Additionally, modernity embodies certain conditions that enable the formation of nations. Another figure discussing nationalism in the context of modernization was Hans Kohn. Kohn stated that the progress made during the earlier days of modernization, such as the formation of national armies, the development of capitalism, and the devising of a national written language, contributed significantly to the development of nationalism. According to Kohn, rationalism and the concept of freedom, which originated at the end of the Reformation, Renaissance, and Enlightenment Periods, became widespread in Western Europe, and all these developments paved the way for great shifts in Europe in the 18th century. These developments gave birth to an idea of nationalism shaped around a civic and rational understanding of citizenship (Kohn, 2005: 10-25).

As the bipolar world order came to an end, the transformation of international politics and the international circulation of labor and capital following technological developments raised the subject of globalization. Coined in the 1960s, rose in popularity in the 1980s, and began to gradually dominate the world in the 1990s, globalization (Sen, 2004: 123) is one of the main reasons why the century we live in is described as "the age of permeable borders and regional integrations." At their core, these takes highlight an order based on borders. Although the concept of border contains various meanings, in geographical terms, it is an imaginary line that separates two countries. Globalization led to outcomes including borders becoming more obscure, areas of freedom expanding, and the concept of compatibility gaining traction (Karaköse, 2020: 508). Especially in recent years, the ever-developing information and communication technologies have led to further ambiguity of imaginary borders. As the waves of globalization took over the world, cultural elements that symbolized national identities were redefined and voices arguing that nations could not have singular identities became louder. The understanding of nations as a classless, unprivileged, and cohesive mass supports this perspective.

The official understanding of nationalism went into a decline in the process of globalization, while ethnic nationalism began to rise in popularity. The escalation of ethnic conflicts in the Balkans, especially after the Cold War, is an important example of the fights that have been put up to be able to say, "I exist," in the global/modern world. Ideologically, globalism once again brought up the issues of ethnic conflicts, xenophobia, organized crime, and racism (Çillier, 2014: 93). The effect of the political structure radicalized ethnic identities and turned them into a national and regional threat (Selçuk, 2012: 129).

Media elites, the new urban middle class, and internationalizing large capital sectors defended the pro-Western and nationalist thought that favored the globalization process (Bora, 2008: 436-437). In addition to these developments, there was tension between globalization and localization. This tension strengthened local ties. Separatist, fundamentalist ethnic and far-right movements revitalized the return to the local as a reaction to globalization. While the effects of globalization on political and social life encouraged the return to the local, they also led to the development of micro-nationalism (Balibar and Wallerstein, 2000: 140).

Rising to prominence in parallel with globalization since the 1990s, liberal nationalism is essentially an effort to answer demands and struggles for cultural rights in politics. Liberal nationalism has problematized the relationship between citizenship and identity and has been the voice of demands for equality and defending minority identities and cultures against the culture of the majority in society. The bonds of unity between individuals started to gradually dissolve under the influence of liberalism, and there emerged a necessity to define new ties that would hold societies together. Culturally motivated claims for rights were described as the reorganization of various identities in the context of equality and freedom (Karabulut, 2015: 875).

The mentality of progress and development is the basis of liberal nationalism. Economic and social factors such as international expansion and export-oriented policies adopted within the scope of neo-liberal economic policies implemented after the 1980s, as well as globalization, which affected the whole world, led to the development of liberal nationalism. Liberal nationalism, described as a development-based nationalist approach, adopts Western-oriented values such as freedom, human rights, and democracy as its main reference points.

4. NATIONALIST MEMORY AND THE IMPACT OF MIGRATION

Ethnosymbolist nationalism, which prioritizes values such as religion, language, race, and tradition instead of adopting Western values such as freedom, human rights, and democracy, has had an impact on all nationalist views that survived throughout history as the strengths of nationalist memory. However, the global enthusiasm and longing to attain a modern life have made Western lifestyles and spaces more desirable to people. The difference in the socio-cultural values that met those who migrated to the West in search of better living conditions and safer lives, made social participation more difficult. Settled communities with a dominant nationalist memory have presented a threat to immigrants at times. This element of threat influenced the concerns nation-states had around security and economy as well and has been one of the most important factors contributing to the negative attitudes towards immigration and immigrants.

Migrations have led people from different nationalities and different cultures to start living together in the same lands. The attitudes assumed by individuals in line with their nationalist ties and cultures have differentiated in terms of perceiving nationalism as an ethnic phenomenon based on civic ties or innate blood ties (Çarkoğlu, Kalaycıoğlu, 2020: 5). Sharing is another issue that leads to differences in the attitudes of individuals towards the nationalist memory. The increasing volume of migrations, economic problems, and spatial distributions in the public sphere have led to a problem of sharing. The competitive environment arising from this problem, along with the perception and fear of loss, caused the sensitivities of micro-nationalism and ethnic nationalism to be felt more intensely (Ekici, Tuncel, 2015: 17). These feelings motivated by nationalism are one of the important causes of undesirable events that take place in social life.

Civil nationalism, which adopts Western values, currently seems to be moving closer to ethnic nationalism following the impact of migration. The rise of the far-right in particular can be interpreted as a significant indicator of these developments. The rise of the far-right view can be traced through two branches of developments. One is the increase in the rate of votes won by far-right parties in Europe, and the other is public civil incidents.

Ideologies have an important place among the founding values of far-right parties. These ideologies lead to xenophobia, to people marginalizing anyone with characteristics different from themselves, and provoke feelings of hatred. Golder (2016: 478) describes the main features of the far-right view as nationalism, xenophobia, racism, undemocratic perspectives, and a mentality of an all-powerful state. With a view of the current political and social climate, it is possible to add populist political approaches and Islamophobia to the features listed by Golder.

The idea that “the nation is more valuable than the individual,” which is part of the nationalist memory, is an important reading of the differences between ethnosymbolist nationalism and civic nationalism. The instinct that nation-states have of protecting their own values against immigrants can be interpreted as a motivating factor for that view. Feeling afraid to have their values in social environments assimilated due to migration, communities may see immigrants as the target (Çalışkan, 2020). In addition to the increase in globalization and the discourse indicating a decrease in nation-state nationalism, the surge in migration density has contributed to heterogeneous social structures. These developments served to preserve the concepts of ethnosymbolist nationalism and xenophobia (Meç, 2018: 125). The use of these concepts as propaganda tools by the far-right parties brought together those who support ethnosymbolist nationalism with ideological ties and the masses that believe in civic nationalism. The power of propaganda compelled the perspective of civic nationalism, which is based on citizenship and legal equality, to move closer to ethnosymbolist nationalism as a consequence of migration.

The way propaganda is presented together with populism also paved the way for those who are against immigration to shift their nationalist ties from the ethnic center to the civic nationalist view. In his discourse where he emphasizes the importance of structures or opportunity for far-right parties, Kitschelt (as cited in 1995, Gusberts et al. 2002: 350) states that the rapprochement between parties of both moderate left and right wings, increases the likelihood of a radical party successfully positioning itself as the extremist on both sides. The extremism, once positioned against both sides, gets ahead of the parties on the public ground and creates a front against immigrants in society and public incidents. Observations show that on this front, political ideas from both the right and the left stand together. Evidence pertaining to this theory of rapprochement is present in the attitude of absolute objection adopted by many European societies against immigrants mostly from Eastern countries.

The rhetorical side of populism (Weyland, 2001) transcends the concept of migration and nationalist ideology and may bring about a serious hatred of immigrants. Parties maintain that populist movements support past values and ethnic discourse that emphasizes race and language in the flow of social life in which the mainstream groups of people begin to feel alienated from themselves. Efforts are made to shape xenophobia, which does not equal defense of liberalism, using the informal face of state policies. In the same vein, the opinion that there is a need to determine “what is best” for immigrants is also voiced through official discourse. In this context, the issue of immigration has reached a level of maturity that can remove populism from the monopoly of far-right parties. Immigration has become intertwined with populism as a subtle ideology (Mudde, 2007) and turned into a political argument that is valuable to use.

The use of immigration as a political argument can be observed in the wake of the conflicts between Russia and Ukraine as well. According to the UN, since the beginning of the conflict between Russia and Ukraine (until 02.04.2022), approximately 4.14 million Ukrainians have left their homes. Additionally, more than 10 million people have been displaced⁵. The fact that 10 million people have been displaced by the migrations due to the war, which has been going on for nearly 100 days as of the end of May 2022, and that this number of people can be accommodated in various regions in European countries, can be explained as an understanding that serves civic nationalism, the view of citizenship, and the integrity of the Western world, rather than ethnic nationalism. Efforts to define Ukraine as a European society, which can be regarded as an element of civic nationalism rather than ethnic nationalism, opened the doors of Europe to Ukrainian immigrants. In this case, the positive benefits of civic nationalism begin to stand out. European and Western countries, which have not granted even a small semblance of these privileges to immigrants from the Eastern regions, adopted a different attitude moving from

5 <https://www.dw.com/tr/bm-ukraynay%C4%B1-terk-edenlerin-say%C4%B1s%C4%B1-41-milyonu-a%C5%9Ft%C4%B1/a-61341509>

ethnic nationalism to civic nationalism. Supporters of ethnic nationalism and civic nationalism who have formed united fronts against Eastern immigrants were able to put aside ethnic nationalism with regard to Ukrainian immigrants.

5. CONCLUSION

Seeing migration as a means of survival for immigrants, the concept of the ethnic values of the immigrant and adopting the values of different societies has caused a quandary. And in the case of a dilemma between living according to ethnicity and adapting to Western societies, the side that is made meaningful with a life of virtue will prevail. The effort to portray the modern world in the image of the West, which was caused by globalization, has made Western countries the first choice for immigration. This has led to a situation where Western peoples find themselves obligated to live together with undesirable groups of people. Regardless of the state and international policies embraced in this climate, hatred, discrimination, and xenophobia, the strongest justifications for all of which are shaped through nationalist ideology, are clearly visible. Migrations from the East lead to a rapprochement between civic nationalism and ethnosymbolist nationalism due to far-right parties, propaganda, and populist thinking.

The similarities in the views of globalization in countries such as Germany and Italy, which predominantly lean towards ethnosymbolist nationalism, and others such as France, England, and the USA, which support civic nationalism, are also present with regards to the issues of migration and immigrants. Although nationalist sensitivities differ, attitude toward non-Western immigrants remains consistent among ethnosymbolist nationalist countries and those that uphold civic nationalism. The recent conflicts between Russia and Ukraine have revealed that the identities of immigrants and the geographies they come from are the obvious reasons that create the differences in attitudes towards immigrants. The distinction of “us and them” within the Western mentality was once again made evident through the attitudes exhibited towards different immigrants.

REFERENCES

- Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik Kuramları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 131-150.
- Alakel, M. (2011). “İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye’si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkileme Dair Teorik Tartışmalar”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 5(9), 1-30.
- Altuntaş, N. (2005). “Yıldızı Sönmeyen Bir İdeoloji: Milliyetçilik”, *Doğu-Batı*, 30, 11-25.
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler*, (Çev. İ. Savaş), Metis Yayınları, İstanbul.
- Balibar, E. ve I. Wallerstein, (2000), *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (Çev.) N. Ökten, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (2008). “Alparslan Türkeş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton.
- Çalışkan, G. (2020). Kitlesele Göçün Aşırı Sağ Hareketlerin Yükselişine Etkisi: Almanya Örneği (2015-2019). Terörizm Ve Radikalleşme İle Mücadele Araştırma Merkezi. 12.05. 2022’de alınmıştır. <https://www.teram.org/icerik/kitlesele-gocun-asiri-sag-hareketlerin-yukselisine-etkisi-almanya-ornegi-2015-2019-109>
- Çarkoğlu, A., Kalaycıoğlu, E. (2020). *Türkiye’de ve Dünya’da Milliyetçilik*, İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul.
- Çilliler, Y. (2014). “Küreselleşme ve Milliyetçiliklere Etkisi”, *Akademik Hassasiyetler*, 1 (1) , 88-98.
- Dieckhoff, A. (2010). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, (Çev. D. Çetinkasap), İletişim, İstanbul.
- Dunn, J. (1999). Nationalism, *Theorizing Nationalism*, (Ed: R. Beiner), State University of New York Press, Albany.
- Ekici, S. ve Tuncel, G. (2015). “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 5 (3), 9-23.
- Erdem, E. (2012). Habermas and Viroli on Constitution and Patria: A Defense of Constitutional Patriotism. SABancı University. https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/29351/1/ErdincErdem_443834.pdf.

- Frederiks, M. (2016). "Religion, Migration, and Identity: A Conceptual and Theoretical Exploration", *Religion, Migration and Identity: Methodological and Theological Explorations* (Eds: M. Frederiks and D. Nagy), Brill, Leiden.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism: Perspectives on the Past*, Blackwell, Oxford.
- Golder, M. (2016). "Far right parties in Europe", *Annual Review of Political Science*, 19, 477-497.
- Hobsbawm, E. (2012). *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hobsbawm, E. (2020). *Milliyetler ve Milliyetçilik*, (Çev. O. Akinhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Irvin, Dale T. (2014). "Theology, Migration and the Homecoming", (Eds. Padilla, E. and Peter C. Phan) *Theology of Migration in the Abrahamic Religions*, New York: Palgrave Macmillan.
- Karabulut, T. (2014). "Yurttaşlığın Krizini Yeniden Düşünmek: Liberal Milliyetçilik ve Anayasal Yurtseverlik Kuramları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69 (4), 871-890.
- Karaköse, G. (2020). "Identity, Nationalism and Multiculturalism Appearances in the Globalization Times", *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi (JOHASS)*, 3 (1), 506-519.
- Kedourie, E. (1993). *Nationalism*, 4. Edtions, Hutchinson University Press, London.
- Kohn, H. (2005). *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, Mcmillan Company, New York.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lubbers, M., Gusberts, M., Scheepers, P. (2002). "Extreme Right-Wing Voting in Western Europe", *European Journal of Political Research*, 41, 345-37.
- Meç, S. N. (2018). "Göçün Güvenlikleştirilmesi: Almanya'da Aşırı Sağ Parti Afd'nin Yükselişi ve Suriyeli Mülteci Krizi", *ViraVerita E-Journal: İnterdisciplinary Encounters*, 8, 123-150.
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Norman, W. (1999). "Theorizing Nationalism (Normatively) The First Steps", *Theorizing Nationalism*, (Eds: R. Beiner), State University of New York Press, Albany.
- Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik Kuramları -Eleştirel Bir Bakış-*. 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Özkırımlı, U. (2010). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar ve Eleştirel Müdahale*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parla, T. (1985). *The Social and Political Thoughts of Ziya Gökalp, 1876-1924*, E.J. Brill, Leiden.
- Petersen, W. (1958). "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Ravenstein, E. G.(1889) "The Laws of Migration." *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2) , 241-305.
- Selçuk, S. (2012). "Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 117-136.
- Smith, A. D. (2016). *Milli Kimlik*, (Çev. B. S. Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Smith, A. D. (2003). *Nationalism and Modernism*. Routledge Publishing, New York and London.
- Smith, T. L. (1978). "Religion and Ethnicity in America", *The American Historical Review*, 83(5), 1155-1185.
- Stouffer, S. A. (1940). "Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance", *American Sociological Review*, 5(6), 845-867.
- Stepick, A. (2005). "God is Apparently not Dead: The Obvious, the Emergent, and the Still Unknown in Immigration and Religion", *Immigrant Faiths: Transforming Religious life in America*, (Eds: Stepick, M. A. Vasquez ve J. Holdaway), CA: AltaMira Press. Walnut Creek.
- Şen, Y. F. (2004), *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Gökalp, E. (2007). "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-298.
- Turan, E. (2011). "Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği". *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 135-147.
- Türküne, M. (2006). *Siyaset*. 5. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara.

- Unat, A. N. (2002). *Bitmeyen Göç-Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Viroli, M. (1997). *Vatan Aşkı*. Ayrıntı Yayınları.
- Weyland, K. (2001). "Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, 34 (1), 1-22.
- Yanık, C. ve Kara, M. (2016). "Milliyetçiliğe Yönelik iki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 559-582.
- Yıldız, A. (2007). "*Ne Mutlu Türküm Diyebilene.*" *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:06.01.2023 ✓Accepted/Kabul:30.01.2023

DOI:10.30794/pausbed.1230506

Research Article/Araştırma Makalesi

Boztilki, M. (2023). "Neden Gitmek İstiyorlar? Z Kuşağı Kadınların Göç Etme İstekleri Hakkında Bir Araştırma", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss.157-172.

NEDEN GİTMEK İSTİYORLAR? Z KUŞAĞI KADINLARIN GÖÇ ETME İSTEKLERİ HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

Melike BOZTILKI*

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de yaşayan ‘Z Kuşağı’ genç kadınların yurt dışına göç istekleri ve göç etmek isteme sebepleri araştırılmıştır. 18-26 yaşları arasında 561 kadının katıldığı çalışmada yaşam memnuniyet düzeyi ve kişilik özelliği değişkenlerinin göç etme isteği üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Araştırma sonunda katılımcıların büyük bölümünün yurt dışında gelirlerini artırmak veya eğitim almak amaçlarıyla, geçici süreli yaşamak istedikleri belirlenmiştir. Yurt dışında bir ülkeye kalıcı olarak yerleşmek isteyen kadınların ise düşük yaşama memnuniyetine sahip oldukları ve kalıcı olarak göç etme isteklerinin kaynağının ‘kimlik ayrımcılığına uğramamak’ ve ‘daha özgür şekilde yaşamak’ olduğu görülmüştür. Genç kadınların yaşam memnuniyetleri düştükçe yurt dışında yaşama istekleri artmaktadır. Kişilik özellikleri itibarıyla deneyime açıklık, göç isteğini artırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Z kuşağı, Göç etme isteği, Kişilik özellikleri, Yaşam memnuniyeti.

WHY DO THEY WANT TO GO? A STUDY ON THE IMMIGRATION WILLINGNESS OF GENERATION Z WOMEN

Abstract

This study examined the tendencies towards moving abroad among the young, 'Generation Z' women living in Turkey. Carried out with the participation of 561 women between the ages of 18-26, the life satisfaction and personality traits of the participants were examined in terms of their effects on their desire to migrate. The result of the research determined that most of the participants wanted to live abroad for a temporary period of time in order to increase their education or income level. When the situation of women who wanted to settle permanently abroad was examined, it was observed that they had the lowest life satisfaction in Turkey and they wanted to migrate permanently in order "to live freely" and "not to face identity discrimination". As the life satisfaction of young women decreased, their desire to live abroad increased. In terms of personality traits, it was determined that extroverted and open to experience young women had a higher desire to migrate.

Key words: Generation Z, Willingness to migrate, Personality traits, Life satisfaction.

*Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İSTANBUL.
e-posta:mboztilki@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-7892-3847>)

Giriş

Türkiye uluslararası göç yolları üzerinde yer alması nedeniyle her yıl özellikle Avrupa'ya göç etmek isteyen çok sayıda göçmenin yolunun düştüğü bir ülkedir ancak kendi vatandaşlarının yurt dışına göç eğilimleri itibarıyla göç veren bir ülke olarak tanımlanamaz. Zira bugün yurt dışında yaşayan 6,5 milyon Türk'ün önemli bölümü 1960'lar ve 1970'lerde Avrupa'ya göç eden kişiler ile onların ikinci ve üçüncü kuşak çocuklarıdır. Takip eden dönemlerde ise Türk vatandaşlarının yurt dışına göç eğilimleri düşük düzeyde kalmıştır. Örneğin 2010'lu yıllar boyunca yurt dışına göç eden Türk vatandaşı sayısı her yıl için 100 bin civarındadır (TÜİK, 2020).

2019 yılından bu yana ise yurt dışına göç eden Türk vatandaşlarının sayısı resmi olarak açıklanmamaktadır. Bu nedenle yurt dışına göç eden Türk vatandaşı sayısında bir değişiklik olup olmadığı belirsizdir. Son yıllarda gençlerin yurt dışına göç etme isteklerini özellikle sosyal medyada sıklıkla dile getirmeleri ise yurt dışına göç konusuna ilginin arttığına dair bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Yeditepe Üniversitesi'nin 2020 yılında gerçekleştirdiği araştırmada ise 18-30 yaş arası gençlerin %77'si yurt dışına göç etmek istediklerini belirtmişlerdir (Gençlik Araştırması, 2020).

Dünyanın hemen her noktasındaki gençler için sosyal medyanın, hedef ülkelerdeki sosyal ağlara dahil olmayı ve göç sonrası yaşamla ilgili bilgi sahibi olmayı kolaylaştırarak göç etmeyi cazip bir seçenek haline getirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla 'dijital dünyanın yerlileri' olarak tanımlanan Z kuşağı gençler açısından göçün, kolaylaştırıcı diğer pek çok faktör yanında sosyal medyanın etkileriyle de her zamankinden fazla ilgi çekiyor olması mümkündür.

Türkiye'den yurt dışına yapılan göçlerde kadınların durumu incelendiğinde ise göçlerin en yoğun olduğu dönemlerde dahi kadın göçmen sayısının erkeklere kıyasla son derece düşük kaldığı görülmektedir. 1960'lar ve 70'lerdeki büyük göç dalgaları ve takip eden süreçte kadınlar yurt dışına genellikle aile birleşmesi, evlilik gibi amaçlarla göç etmişlerdir (Timmerman, 2011; Şimşek, 2013; Koşar-Akçapar, 2007). Türk kadınların yurt dışına göç eğilimleri 2010'larda da düşük kalmıştır. Örneğin 2019 yılında yalnızca 33 bin Türk kadını yurt dışına göç etmiştir (TÜİK, 2020).

Dünyada kadın göçleri çalışma, eğitim ve cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kalmamak gibi farklı amaçlarla gerçekleşse ve çalışma amaçlı göç genellikle erkeklerle ilişkilendirilse de doğduğu ülkeden farklı bir ülkede çalışan milyonlarca kadın vardır. Türkiye'deki genç işsizlik oranlarının yükselişi, kadın istihdam oranlarının düşmesi gibi nedenlerle yurt dışına göçün genç kadınların ilgisini geçmişte olduğundan daha fazla çekmesi beklenebilir.

Kadınların eğitim seviyeleri ve şehirleşme oranları yükseldikçe eğitim almak, kişisel özgürlük alanlarını geliştirerek özgün bir kimlik kazanmak gibi amaçlarla göç eğilimlerinin arttığı bilinmektedir. Z kuşağı Türkiye'de kız çocukların eğitim ortalamasının en yüksek olduğu kuşaktır. Bu kuşağa dahil kızlarda lise düzeyinde okullaşma oranı %89.29'dur. 25 yaş ve altı yükseköğrenime devam eden kadın öğrenci sayısı ise 611 bindir (MEB, 2022; YÖK, 2022). Dolayısıyla eğitim düzeyi yüksek ancak iş bulmakta zorlanan genç kadınlar açısından yurt dışına göçün ilgi çekici bir alternatifte dönüşmüş olması beklenebilir.

1. Dünyada Kadın Göçü Literatürü ve Araştırma Hipotezleri

Uluslararası serbest göç, genellikle genç erkeklerin çalışmak üzere ülkeler arası hareketliliğiyle özdeşleştirilen bir eylemdir. Oysa uluslararası göçlerin yarıya yakını kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Örneğin 2019'da tüm dünyada göç edenlerin %47.9'u kadınlardır. Hedef ülkenin Avrupa ve Kuzey Amerika olduğu göçlerde ise bu oran %52'ye çıkmaktadır (UN, 2019).

Uluslararası göç erkeklerle özdeşleştirildiği için konuyla ilgili çalışmalar da büyük oranda erkek göçlerine odaklanmış, alana hakim kuramlar da bu araştırmaların bulgularıyla şekillenmiştir. Kadın göçleri ise 1960 ve 70'lerden itibaren incelenmeye başlanmıştır. "Eş odaklı göç" yaklaşımını da ortaya çıkaran bu ilk dönem çalışmalarda kendisinden önce göç etmiş eşleriyle bir araya gelmek veya evlenmek için gelişmekte olan ülkelerden Avrupa'ya göç eden, genellikle düşük eğitim düzeyinden kadınlar incelenmiştir (Shihadeh, 1991). Kadınların aileleri ve eşlerinin peşindeki edilgen özneler olarak ele alınmaları nedeniyle eleştirilen bu çalışmaların ardından, toplumsal cinsiyet perspektifine sahip, doğrudan kadın göçüne odaklanan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Afrika, Güneydoğu ve Orta Asya, Latin Amerika ülkelerinden çalışmak üzere Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerine göç eden kadınlar, kadın göçü çalışmalarında sıklıkla ele alınan gruplardandır. Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun artması ve kadınların istihdama katılım oranlarının yüksekliği; ev işçiliği, yaşlı, hasta ve çocuk bakım hizmetlerinin görülmesi amacıyla ucuz kadın emeğine olan talebi artırmış ve düşük eğitim düzeyinden pek çok kadın, bu talebi karşılamak üzere göç etmeye başlamıştır (Lutz, 2011). Elbette bu göçmen kadınlar arasında kendi ülkelerinin standartlarına göre yüksek eğitim ve niteliklere sahip olanlar da vardır. Ancak onlar da göç ettikleri gelişmiş ülkelerde işgücü piyasaları açısından “düşük nitelikli” olarak değerlendirilmekte ve eğitilmiş olsalar da düşük nitelikli işlerin ötesine nadiren geçebilmektedirler (Petrozziello, 2013).

Serbest göçte göç kararının, yaşam amaçları ile itici ve çekici faktörlerin değerlendirildiği rasyonel bir karar verme süreci sonunda alındığı kabul edilir (Hadler, 2006). Ancak gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru yapılan kadın göçlerinin önemli bölümü bu tanımın istisnasıdır. Zira gelişmekte olan ülke kadınların göç etme kararını, bireysel tercihlerinden ziyade uluslararası düzenlemeler, kültürel ve dini baskılar, cinsiyet eşitsizliği kaynaklı sorunların etkisiyle verdikleri belirtilmektedir (Salih, 2011). Örneğin kendi ülkelerinde eğitim alamayan, erken yaşta evlendirilen, kadın sünnetine zorlanan, evlenmeden çocuk sahibi olduğu veya boşandığı için damgalanan kadınların göçleri kültür, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet rollerinin itici etkileriyle gerçekleşmektedir (Fleury, 2016; IOM, 2019; UNDESA, 2015; Birchall, 2016). Esasen cinsiyet temelli ayrımcılıktan kaçış Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi’nde (1951) iltica gerekçesi olarak tanımlanmamıştır. Ancak 1990’larda ilk olarak Kanada, cinsiyet temelli zulüm ve ayrımcılık biçimlerine maruz kalan kadınlara iltica hakkını tanımış, sonrasında kadınların bu tür hak ihlallerine karşı vatandaşı oldukları devlet tarafından korunmamaları durumunda sığınmacı statüsü almaları yaklaşımı diğer gelişmiş ülkeler tarafından da benimsenmiştir. Bugün kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliği, baskı ve damgalanma gibi nedenlerle göç ederek sığınma talebinde bulunabilmektedir (McAdam, 2020).

Gelişmiş ülke kadınlarının göç hareketliliğinde ise devreye farklı dinamikler girmektedir (Hall, 2021). Örneğin Avrupa’da genç erkeklerin göç hareketliliğinde temel motivasyon çalışmak iken, kadınlar daha ziyade eğitim alma amacıyla göç etmektedir. Avrupa Birliği üyesi ülkelerde yapılan çalışmalar genç kadınların göç etme isteklerinin erkeklerden düşük olduğunu ancak kadınların eğitim düzeyleri yükseldikçe göç isteklerinin de arttığını göstermektedir (Vandenbrande, 2006). Örneğin İrlandalı gençlerle yapılan bir çalışmada (Cairns, Growiec ve Smyth, 2012) “yüksek eğitilmiş ve şehirde yaşayan bir kadın olma”nın yurt dışına göç istekliliğini artıran en temel özellikler olduğu belirlenmiştir. Bu bilgiler ışığında bu araştırmanın temel amacı, Türkiye’de Z kuşağı kadınların yurt dışına göç etme isteklerinin ve isteklerinin kaynaklarının belirlenmesidir.

Göç etme isteği ile bu isteği eyleme dönüştürmek aynı şey değildir (Cairns ve Smyth 2011). Dolayısıyla göç etmek isteyenlerin tamamının göç etmesi beklenemez. Ancak gençlerin hangi nedenlerle göç etmek istediklerinin belirlenmesi; yaşamlarında hangi noktalarda zorlandıklarının, yaşamlarını ne yönde değiştirmek ve nasıl geliştirmek isteklerinin anlaşılmasını açısından önemlidir.

Kadınların yaşam memnuniyetleri ile kişilik özelliklerinin göç istekleri üzerinde etki oluşturup oluşturmadığının da incelendiği bu araştırmanın sonuçlarının, Türkiye’deki genç kadınların yaşam deneyimlerine ve mücadelelerinin yoğunlaştığı alanlara, ayrıca topluma uyumlarını güçleştiren faktörlere ilişkin fikir verecek olması araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

1.1. Araştırma Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri yurtdışında yaşama amacı ile yaşam memnuniyeti ve kişilik özelliklerinin etkisini anlamaya yöneliktir.

1.1.1. Yurt dışında yaşama amacıyla ilgili hipotez

H₁: Z kuşağı kadınlar en çok gelirden artış sağlayarak ve eğitim alarak yaşam kalitelerini artırmak amaçlarıyla yurt dışında yaşamak istemektedir.

Göç literatürüne göre pek çok kadın yaşam kalitesini arttırmak için göç etmektedir. *Yaşamın farklı alanlarındaki iyilik haline ilişkin bireysel algı* olarak tanımlanan yaşam kalitesi (Wenger vd, 1984) eğitim, sağlık, çevresel şartlar gibi pek çok değişkenden etkilenir ve yalnızca gelirden sağlanacak artış yaşam kalitesini yükseltmeyebilir. Ancak maddi ihtiyaçların zorlanmadan karşılanması da yaşam kalitesi açısından temel bir şarttır.

Z kuşağı kadınlar, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en yüksek eğitim düzeyine sahiptir. Bunun yanında Türkiye’de her düzeyde eğitim ücretsiz olarak alınabilmektedir. Ancak dil öğrenme, nitelikleri geliştirme gibi amaçlarla farklı ülkelere gitmek, özellikle eğitim düzeyi yüksek gençler arasında ilgi görmeye devam etmektedir.

1.1.2. Kişilik özellikleri, yaşam memnuniyeti ve göç etme isteğiyle ilgili hipotezler

H_{2a}: Dışa dönük kişilik özellikleri yüksek kadınların yaşam memnuniyetleri, sorumluluk sahibi ve uyumlu yönleri yüksek kadınlardan daha fazladır.

H_{2b}: Sorumluluk sahibi ve uyumlu kişiliğe sahip kadınların yurt dışına göç etme eğilimleri, dışa dönük kadınlardan daha azdır.

Yeni deneyimlere açıklık, kolayca risk alma gibi kişilik özelliklerinin göç etme kararını kolaylaştırması beklenir. Konuyla ilgili çalışmalar, belli kişilik özelliklerini taşıyan kişilerin göçe daha eğilimli olduğunu göstermektedir. Buna göre “Mobisentrik” olarak da tanımlanan dışa dönük ve deneyimlere açık kişilerin göç isteklilikleri ve göç etme oranları, içe dönük, duygusal açıdan istikrarlı, sorumluluk sahibi ve dengeli kişilik özellikleri taşıyan kişilerden yüksektir (Jokela, 2008; Campbell, 2018; Fouarge, Özer ve Seegers, 2019; El Othman vd, 2020).

Kişilik tipleri insanların karar verme stillerini de etkilemektedir. Buna göre insanlar karar verme stilleri bağlamında *bağımlı, kaçınan, kendiliğinden, rasyonel ve sezgisel* olarak beşe ayrılırlar (Scott ve Bruce, 1995). Dışa dönükler etraflıca düşünmeden hızlıca karar verme eğilimindeyken sorumluluk sahibi kişilikler mantıklı ve müzakereye dayanan süreçler sonunda karar verirler (Bayram ve Aydemir-Dev, 2017). Kişilik özelliklerinin karar verme stilleriyle etkileşimi bağlamında da kadınların göç istekliliklerini etkilemesi beklenebilir. Zira erkek göçlerinden farklı olarak kadın göçlerinde aile ve sosyal çevrenin kararları büyük etki oluşturabilmekte; aile içi sorumluluklar veya tek başına göç etmeye yönelik eleştiriler pek çok kadın için göçü engellemektedir. Türk toplumunda da önemli kararlarda aile içi sorumluluklar, ailenin beklentileri ve yakın çevrenin fikirleri önem taşımaktadır. Kadınların eğitim düzeylerinin de kendi yaşamlarına ilişkin kararlarında ailelerinin etkisini azaltmadığı, Türkiye’den beyin göçü kapsamında yurt dışına giden kadınların göç süreçlerindeki kararlarına da ailelerinin dahil olduğu belirlenmiştir (Elveren ve Toksöz, 2018).

Bu bilgiler ışığında sorumluluk sahibi ve uyumlu kişilikteki kadınların aile içi rollerine sadakatleri ve onay beklentileri nedeniyle yurt dışına göç konusunda çekimser kalmaları beklenmektedir. Fazla düşünmeden ve müzakere etmeden, spontane şekilde karar verebilen ve yeniliklere, risklere açık olan dışa dönük kadınlar ise yurt dışına göç etmeyi daha fazla isteyecektir.

1.1.3. Yaşam Memnuniyetine İlişkin Hipotezler

H_{3a}: Z kuşağı kadınların yaşam memnuniyetleri azaldıkça göç etme istekleri artmaktadır.

H_{3b}: Yaşam memnuniyeti en düşük kadınlar, özgürce yaşamak ve kimlik ayrımcılığına uğramamak için göç etmek isteyen kadınlardır.

Yaşamın genel kalitesine ilişkin bilişsel değerlendirme olarak tanımlanan yaşam memnuniyetinin (Suldo, Riley ve Shaffer, 2006) arttırılması, insanların göç etmekteki amaçlarından biridir. Ancak yaşam memnuniyetinin çevresel şartlardan etkilenmeye ne kadar açık olduğu konusu tartışmalıdır. Konuyla ilgili “Aşağıdan yukarıya kuramlar” yaşam memnuniyetinin farklı sistemlerin (mikro, mezzo ve makro) her birine ilişkin memnuniyetin toplamını ifade ettiğini, dolayısıyla sağlıktan sosyal yaşama kadar farklı alanlarda sağlanacak iyileşmeyle yaşam memnuniyetinin de arttırılabileceğini savunmaktadır (Headey, 2014). “Yukarıdan aşağıya kuramlar” ise yaşam memnuniyetinin genetik eğilimler ve kişilik özellikleri tarafından belirlendiğini iddia etmektedir. Bu yaklaşımla ilişkilendirilebilecek şekilde hayatın kontrol edilebileceği inancına sahip olmayı ifade eden içsel bir özellik olan “iç

kontrol odaklılık” gençlikte yaşam memnuniyetinin önemli bir yordayıcısıdır (Park, 2004). Bireyin yaşama ilişkin olumsuzlukları dış sebeplerle ilişkilendirme eğilimine işaret eden “dış kontrol odaklılık” ise gençlerde düşük yaşam memnuniyetinin sebeplerindedir. Bu bilgiler ışığında yaşam memnuniyeti düşük gençlerin mutsuzluklarının sebebi olarak gördükleri dış etkenlerden uzaklaşmak amacıyla göç etme olasılıklarının artacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de 65 yaş üzeri bireylerden sonra en yüksek yaşam memnuniyetine 18-24 yaş arası gençler sahiptir (Türkmen ve Şen, 2022). Gençler ve ergenlerde yaşam memnuniyeti ailenin geliri düzeyi, cinsiyet vb değişkenlerden düşük düzeyde etkilenirken, hayatla ilgili amaçlara sahip olmak ve bu amaçlara ulaşmak için emek vermek yaşam memnuniyetini artırmaktadır (Diener, Lucas ve Oishi, 2005). Dolayısıyla yaşam memnuniyeti düşük gençler, kendilerine bir amaç hissi vereceği için de yurt dışına göç etmeyi isteyecektir. Bu nedenle yaşam memnuniyeti düşük gençlerin göç etme isteklerinin daha yüksek olacağı düşünülmektedir.

Aile, arkadaşlar, akranlar, öğretmenler gibi yakın sosyal çevre ilişkilerinden alınan destek ve onay da gençlerin yaşam memnuniyetini artırmaktadır (Park, 2004; You, Lim ve Kim, 2018). Taşındığı herhangi bir özellik nedeniyle yakın çevresinde kabul görmeyen, onaylanmadığını düşünen veya kabul görme ihtiyacıyla dilediği şekilde yaşayamayan gençlerin yaşam memnuniyetlerinin düşmesi ve yurt dışında yaşama isteklerinin artması beklenmektedir.

2. Araştırma Yöntemi

Nicel yapıdaki bu araştırma betimleyici niteliktedir. Z kuşağı kadınların yurt dışına göç etme isteklerinin araştırıldığı çalışmada kadınların yurt dışına göç istekliliği düzeyi ve yurt dışında yaşam amaçları genel tarama; kişilik özellikleri ve yaşam memnuniyetlerinin göç etme istekleri üzerindeki etkileri ise ilişkisel tarama yöntemiyle incelenmektedir. Araştırma, Üsküdar Üniversitesi Etik Kurulunun 30.04.2021 tarih ve 61351342/Nisan-2021-67 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

2.1. Örneklem

Günümüzde eğitim alınan sürenin uzaması ve yetişkinliğe geçiş yaşının ilerlemesi nedeniyle göç yaşı 20’li yaşların sonu ile 30’lu yaşların başına doğru erteleniyor olsa da göç istekliliği ve hareketliliği açısından gençlik hala en önemli dönemdir (Cairns, 2014). Bu nedenle bu araştırmanın örneklemini gençler olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılan genç kadınların 70’i (%12) lise öğrencisi, 491 kadın (%88) ön lisans, lisans veya lisansüstü öğrencisi veya mezunudur. Katılımcıların 21’i evli (%3.7), 10’u (%1.7) çocuk sahibidir. 98 katılımcı kadının (%17) yurt dışına çıkma deneyimi bulunurken, 463 kadın daha önce yurt dışına çıkmamıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Verileri 2022 yılı Aralık ayında, internet tabanlı bir uygulama aracılığıyla toplanan araştırmada veri toplama araçları olarak “10 Maddelik Kişilik Envanteri” ve “Yaşam Memnuniyet Ölçeği” kullanılmıştır. “10 Maddelik Kişilik Envanteri” Gosling, Rentfrow ve Swan (2003) tarafından geliştirilmiş, Türkçe’ye Atak (2013) tarafından uyarlanmıştır. Kişilerin kendilerini tanımladıkları ve Beş Büyük Kişilik Modelindeki kişilik tiplerini temel alan ölçekte deneyime açıklık, sorumluluk sahibi olma, dışadönüklük, uysallık ve duygusal dengelilik olmak üzere beş temel kişilik özelliği incelenmektedir. Ölçek 7’li likert yapıdadır. “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği” ise Diener ve arkadaşları tarafından (1985) geliştirilmiş; Türkçe uyarlaması Dağlı ve Bağsal (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. 7’li derecelendirmeli likert yapıdaki tek faktörlü ölçekte 5 madde yer almaktadır.

Katılımcıların yurt dışına göç etmeyle ilgili düşünceleri üçlü skalada incelenmiştir. “Yurt dışında yaşama konusundaki düşüncen hangisine uyuyor?” sorusunun cevabı olarak katılımcılara “Farklı bir ülkeye yerleşip devamlı orada yaşamak istiyorum”, “Yurt dışında geçici süreli yaşamak istiyorum” ve “Yurt dışında yaşamayı istemiyorum” seçenekleri sunulmuştur.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 25.0 (IBM SPSS Statistics for Windows, Version 25.0) paket programıyla analiz edilmiştir. Sürekli değişkenler ortalama $\pm$ standart sapma, kategorik değişkenler

sayı ve yüzde olarak ifade edilmiştir. Gruplar arası farklılıkların belirlenmesi amacıyla çoklu grup analizleri (multi group analysis) AMOS yapısal eşitlik programı kullanılarak ANOVA t-testleri yapılmış ve testlere ilişkin ampirik sonuçlara yer verilmiştir.

3. Bulgular

Araştırma verilerine göre gruplar arası farklılıkların belirlenmesi için t-testi yapılmıştır. Çoklu grup analizleri için AMOS yapısal eşitlik programı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerden Yaşam Memnuniyeti Ölçeği'nin Cronbach alfa değeri 0,850 olarak belirlenmiştir. 10 maddeli Kişilik Envanteri'nin genel Cronbach alfası değeri ise .677'dir. Yapılan analizlerin sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Katılımcıların yurt dışında ne kadar süreyle yaşamak istediklerine ilişkin frekans değerleri Tablo 1'de incelenmiştir.

Tablo 1: Yurt Dışında Gitme Sebepleri ve Süreleri Frekans Tabloları

Göç Nedeni	Yurt dışında yaşam		
	Kalıcı	Geçici	Olumsuz
Özgür şekilde yaşamak	44 (%43)	55 (%54)	2 (%2)
Geliri artırmak	54 (%24)	153 (%70)	14 (%6)
Eğitim almak	25 (%12)	151 (%76)	21 (%10)
Kimlik ayrıcalığına uğramamak	13 (%54)	10 (%41)	1 (%4)
Yurt dışında yaşayan aile üyeleriyle birleşme	3 (%16)	12 (%66)	3 (%16)

Tablo 1'e göre yurt dışında geçici süreyle yaşama konusunda en yüksek orana sahip grup, eğitim almak amacıyla göç etmek isteyenlerdir. Kalıcı şekilde yurt dışına yerleşme konusunda en istekli gruplar ise kimlik ayrıcalığına uğramamak isteyenler ve özgür şekilde yaşamak isteyenlerdir.

Tablo 2: Grupların Karşılaştırılmasına Yönelik Frekans Tabloları

Göç nedenleri	Göç nedenleri		
	Ortalama	N	%
Özgür şekilde yaşamak	2,42	101	%18
Kimlik ayrıcalığına uğramamak	2,50	24	%4.27
Geliri artırmak	2,18	221	%39.3
Eğitim almak	2,03	197	%35.11
Yurt dışında yaşayan aile üyeleriyle birleşme	2,00	18	%3.2

Tablo 2'de grupların karşılaştırması yapılmıştır. Üçlü skala kullanılarak bir ölçüm yapıldığı için bu grupların yurt dışında yaşama istekleri ortalamasının üzerindedir. (Genel ortalama 2,18.)

Tablo 3'te katılımcıların kişilik özellikleri ve yaşam memnuniyetleri arasındaki ilişkinin göç isteği üzerindeki etkileri incelenmiştir. Dışa dönüklük düzeyi ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi için öncelikle bireylerin dışa dönüklük düzeyleri belirlenmelidir. Bu işlem için bireylerin dışadönüklük düzeylerini ölçmede kullanılan iki soru bir araya getirilmiş ve ortaya çıkan yeni değişkenin medyanı alınmıştır. Medyan 5 olarak belirlenmiştir. Medyanın üstü dışadönüklüğü yüksek bireyler ve medyanın altı dışadönüklüğü düşük bireyler şeklinde kabul edilmiştir.

Bu aşamadan sonra bu iki grubun yaşam memnuniyet düzeyleri incelenmiştir. Bu amaçla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3: Dışa Dönüklük ve Yaşam Memnuniyeti Ortalamaları

Dışa Dönüklük	N	Ortalama
Düşük	199	2,590
Yüksek	296	2,950

Ortalamalar incelendiğinde dışa dönüklüğü yüksek olan bireylerin yaşam memnuniyeti ortalamalarının da (2,95) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre t testi analizlerine geçilmiştir.

Tablo 4: Dışadönüklük ve Yaşam Memnuniyetinin Karşılaştırılmasına Yönelik T Testi

Dışa Dönüklük	Levene Varyansların Eşitliği Testi		T Testi		
	F	p	t	ddf	P
Yaşam Memnuniyeti	,348	,556	- 4,660	493	,001

T testi sonuçlarına göre dışa dönüklüğü yüksek ve düşük bireylerin yaşam memnuniyetleri farklıdır (t=4,660; Anlam.= 0,001). Ortalamalar ile t testi sonuçları değerlendirildiğinde dışa dönüklüğü yüksek olan bireylerin yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Deneyime açık olma ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla öncelikli olarak bireylerin deneyime açık olma düzeylerinin belirlenmesi işlemi yapılmıştır. Bireylerin deneyime açık olma düzeylerini ölçmede kullanılan iki soru bir araya getirilmiş ve ortaya çıkan yeni değişkenin medyanı 5,50 olarak belirlenmiştir. Medyanın üstü deneyime açıklığı yüksek bireyler ve medyanın altı deneyime açıklığı düşük bireyler şeklinde kabul edilmiştir. Daha sonra bu iki grubun yaşam memnuniyet düzeyleri incelenmiştir. Bu amaçla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5: Deneyime Açıklık ve Yaşam Memnuniyeti Ortalamaları

Deneyime Açıklık	Gruplar	N	Ortalama
	Yaşam Memnuniyeti	Düşük	275
	Yüksek	286	2,705

Ortalamalar incelendiğinde deneyime açıklığı düşük olan bireylerin ortalamalarının (2,891) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu aşamadan, sonra t testi analizlerine geçilmiştir.

Tablo 6: Deneyime Açıklık ve Yaşam Memnuniyetinin Karşılaştırılmasına Yönelik T Testi

Deneyime Açıklık	Levene Varyansların Eşitliği Testi		T testi		
	F	p	t	df	p
Yaşam Memnuniyeti	,389	,533	2,566	559	,011

T testi sonuçlarına göre deneyime açıklık düzeyi yüksek ve düşük bireylerin yaşam memnuniyetleri farklıdır (t=2,566; Anlam.= 0,011). Ortalamalar ile birlikte t testi sonuçları değerlendirildiğinde deneyime açıklığı düşük bireylerin yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Bireylerin dışa dönüklüğü yüksek –düşük ve deneyime açıklığı yüksek–düşük olarak ayrılmasından sonra bu dört düzeyin birarada değerlendirilmesi amacıyla iki yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 7: Grupların Ortalamalarının Karşılaştırılması

Dışa Dönüklük	Deneyime Açıklık	Ortalama	Std. Sapma	N
Düşük	Düşük	2,6325	,89236	123
	Yüksek	2,5211	,78661	76
	Toplam	2,5899	,85322	199
Yüksek	Düşük	3,1681	,77152	119
	Yüksek	2,8034	,84758	177
	Toplam	2,9500	,83593	296

Bu tabloda dört grubun ortalamaları ve her gruptaki birey sayıları verilmiştir. Bu aşamadan sonra grup ortalamaları arasında fark olup olmadığının belirlenmesi amacıyla iki yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Tablo 8: Grup Ortalamalarının İki Yönlü Varyans Analizi İle Karşılaştırılması

Değişkenler	Kareler Toplamı	df	f	p	Kısmi EtaKare
Dışa Dönüklük	18,928	1	10,433	,191	,913
Deneyimlere Açıklık	6,415	1	3,536	,311	,780
Dışa Dönüklük, Deneyimlere Açıklık	1,814	1	2,618	,106	,005

Anlamlılık düzeyleri 0,05'in altında olduğu için gruplar arasında yaşam memnuniyeti açısından farklılık yoktur.

Dışa dönüklük ve yurt dışında yaşam isteğinin karşılaştırılması

Tablo 9: Grup ortalamaları

	Dışa Dönüklük	N	Ortalama
Yurt dışında yaşama isteği	Düşük	185	2,16
	Yüksek	275	2,20

Tablo 10: T testi sonuçları

	Levene Varyansların Eşitliği Testi		T testi		
	F	p	t	df	p
Göç sebebi	,451	,502	-,782	458	,434

Analiz sonuçlarına göre dışa dönüklük düzeyi yüksek veya düşük olanların yurt dışına çıkma istekleri farklılık göstermemektedir. Ancak her iki grubun ortalaması 2'nin üzerindedir (2,16 ve 2,20). Bu sonuç her iki grubun da ortalamasının üstünde bir oranda gitme isteğine sahip olduğunu göstermektedir.

Deneyime açıklık ve yurt dışında yaşam isteğinin karşılaştırılması

Tablo 11: Grup ortalamaları

	Deneyime Açıklık	N	Ortalama
Göç sebebi	Düşük	259	2,05
	Yüksek	260	2,28

Tablo 12: T testi sonuçları

	Levene Varyansların Eşitliği Testi		T Testi		
	F	p	t	df	p
Yurt dışında yaşama isteği	31,136	,000	5,145	517	,001

Analiz sonuçlarına göre bireylerin yurt dışında yaşama istekleri, deneyime açıklık düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Ortalamalarla birlikte değerlendirildiğinde (Düşük= 2,05; Yüksek= 2,28), deneyime açıklığı yüksek bireylerin yurt dışında yaşama istekleri daha fazladır. Bu sonuç istatistiki olarak anlamlıdır (Anlamlılık= 0,001).

Bireylerin uyumluluk ve sorumluluk sahibi olma düzeylerinin yüksek ve düşük olarak ayrılmasının ardından bu dört düzeyin birarada değerlendirilmesi amacıyla iki yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 13: Grupların Ortalamalarının Karşılaştırılması

Uyumluluk Düzeyi	Sorumluluk Sahibi Olma Düzeyi	Ortalama	N
Düşük	Düşük	2,13	142
	Yüksek	2,22	86
	Toplam	2,17	228
Yüksek	Düşük	2,19	138
	Yüksek	2,18	195
	Toplam	2,18	333

Bu tabloda dört grubun ortalamaları ve her gruptaki birey sayısı verilmiştir. Sonrasında grupların ortalamaları arasında farklılık olup olmadığının belirlenmesi için aşağıdaki analizler yapılmıştır.

Tablo 14: Grup Ortalamalarının İki Yönlü Analizi İle Karşılaştırılması

Değişkenler	Kareler toplamı	df	f	p	Kısmi EtaKare
Uyumluluk	,006	1	,019	,913	,018
	,297	1			
Sorumluluk Sahibi Olma	,197	1	,663	,565	,399
	,297	1			
Uyumluluk *Sorumluluk Sahibi Olma	,297	1	1,015	,314	,002
	163,079	557			

Yapılan analize göre gruplar arasında yurt dışında yaşama isteği açısından farklılık bulunmamaktadır.

Uyumluluk ile yurt dışında yaşama isteği arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla önce bireylerin uyumluluk düzeyleri belirlenmiş, sonrasında bu iki grubun yaşam memnuniyetleri incelenmiştir. Bu amaçla yapılan bağımsız örneklem t testi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 15: Uyumluluk ve Yurt Dışında Yaşama İsteği Ortalamaları

	Uyumluluk Düzeyi	N	Ortalama
Yurt dışında yaşama isteği	Düşük	228	2,17
	Yüksek	333	2,18

Tablo incelendiğinde uyumluluk düzeyi düşük ve yüksek olan bireylerin ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu aşamadan sonra t testi analizine geçilmiştir.

Tablo 16: Uyumluluk ve Yurt Dışında Yaşama İsteğinin T testi ile Karşılaştırılması

	Levene Varyansların Eşitliği Testi		T testi		
	F	p	t	df	p
Yurt dışında yaşama isteği	,008	,928	,355	559	,723

Yapılan t testi analizi sonucunda, uyumluluk düzeyi düşük ve yüksek olan bireylerin yurt dışında yaşama istekleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($t= 0,355$; Anlamlılık= $0,723$).

Sorumluluk sahibi olma ile yurt dışında yaşama isteği arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla, öncelikli olarak bireylerin sorumluluk sahibi olma düzeylerinin belirlenmesi işlemi yapılmıştır. Bu aşamadan sonra bu iki grubun yaşam memnuniyet düzeyleri incelenmiştir. Bu amaçla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 17: Sorumluluk Sahibi Olma ve Yurt Dışında Yaşama İsteği Ortalamalar

	Sorumluluk Sahibi Olma	N	Ortalama
Yurt dışında yaşama isteği	Düşük	280	2,16
	Yüksek	281	2,19

Ortalamalar incelendiğinde, sorumluluk sahibi olma düzeyi düşük ve yüksek olan bireylerin ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu aşamadan sonra, t testi analizine geçilmiştir.

Tablo 18: Uyumluluk ve yurt dışında yaşama isteğinin t testi ile karşılaştırılması

	Levene Varyansların Eşitliği Testi				
	F	p	t	df	p
Yurt dışında yaşama isteği	1,014	,314	-,689	559	,491

Yapılan t testi analizi sonucunda sorumluluk sahibi olma düzeyi düşük ve yüksek olan bireylerin yurt dışında yaşama istekleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($t= 0,689$; Anlamlılık= $0,491$). Sonuç olarak, sorumluluk sahibi olma düzeyinin farklılaşması bireylerin yurt dışında yaşama isteğini değiştirmemektedir.

Bireylerin yurt dışında yaşama sebepleri ile yaşam memnuniyetleri ortalamalar üzerinden karşılaştırılmış ve yurt dışında yaşamak isteme sebeplerine göre yaşam memnuniyetlerinin değişip değişmediği incelenmiştir. Bu amaçla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Tablo 19: Yurt dışında yaşamak isteme sebebi ve yaşam memnuniyeti

Yurt Dışında Yaşama Sebepleri	Ortalama	N (Yüzde)
Özgür şekilde yaşamak	2,5267	101 (18)
Kimlik ayrıcalığına uğramamak	2,4417	24 (4,3)
Geliri artırmak	2,6525	221 (39,4)
Eğitim almak	3,0914	197 (35,1)
Yurt dışında yaşayan aile bireyleriyle birlikte olmak	3,3111	18 (3,2)
Toplam	2,7961	561 (100)

Tablo 19'daki sonuçlar incelendiğinde yaşam memnuniyeti en düşük grupların sırasıyla kimlik ayrımcılığına uğramamak, özgürce yaşamak ve gelirini artırmak isteyenler olduğu görülmektedir.

Çoklu Grup Analiz Sonuçları

Katılımcıların yurt dışına gitme istekleri arasında üç neden ön plana çıkmaktadır. Bu nedenler gelirden artış sağlamak, eğitim almak ve özgürce yaşamaktır. Diğer nedenler çok düşük oranda seçtikleri için bu analize dahil edilmemiştir. Aşağıda sonuçları sunulan analizdeki amaç, her grup için yaşam memnuniyeti ve yurt dışına çıkma isteği arasındaki ilişkinin ayrı ayrı incelenmesidir.

Tablo 20: ANOVA farklılık analizi

	Kareler toplamı	df	f	p
Gruplar arası farklılık	36,851	4	13,480	,000

Tablo 21: Yurt dışında yaşamak isteme sebeplerine göre, yaşam memnuniyeti ve yurt dışında yaşam isteği arasındaki ilişkinin karşılaştırılması

Göç İsteği Nedenleri	Değişkenler	Regresyon katsayısı	sst	T	pp
Özgürce yaşamak	Göç Sebebi <--- Yaşam M.	-,325	,064	-3,447	,001
Geliri artırmak	Göç Sebebi <--- Yaşam M.	-,097	,42	-1,440	,150
Eğitim almak	Göç Sebebi <--- Yaşam M.	-,195	,40	-2,779	,005

Analiz sonuçlarına daha özgür şekilde yaşamak isteyenlerin yaşam memnuniyeti düzeyleri ile göç etme istekleri arasında negatif ilişki bulunmaktadır. (Regresyon ağırlığı= -0,325; t değeri= -3,447; P=0,001) Aynı durum eğitim amaçlı göç etmek isteyenler için de geçerlidir. (Regresyon ağırlığı= -0,195; t değeri= -2,779; P=0,005) Ancak gelir artışı için göç etmek isteyenlerin yaşam memnuniyet düzeylerinin, yurt dışında yaşama istekleri üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. (Regresyon ağırlığı= -0,97; t değeri= -1,440; P=,150)

4. Tartışma ve Öneriler

Bu araştırma, Z kuşağı gençlerin yurt dışına göç isteklerini belirttikleri sosyal medya paylaşımlarının araştırmacıda uyandırdığı merak sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmacının gözlemleriyle uyumlu şekilde katılımcı genç kadınların büyük bölümü yurt dışına göç etme konusunda isteklidir. 561 katılımcıdan 381'i (%67) geçici süreyle, 139'i (%24) ise kalıcı olarak farklı bir ülkede yaşamak istemektedir. Yalnızca 41 (%7) katılımcı yurt dışında yaşamak istemediğini belirtmiştir.

2000'li yıllarda Türkiye gibi ülkelerde kadınların çalışma ve gelirden artış yanında farklı arayışlarla (kadın-erkek eşitliği, yoksulluğu azaltıcı politikalar, daha iyi eğitim gibi) Avrupa'ya göç etmek istedikleri ve bu isteğin temelinde medya, popüler kültür ve siyasetteki hakim söylemlerin etkisinin bulunduğu iddia edilmektedir (Timmerman, Hemmerichs ve Lou De Clerck, 2014). Sosyal medya kullanımının bu anlamda daha ciddi bir etki oluşturarak genç kadınlar açısından yurt dışında yaşamı cazip bir seçenek haline getirdiği, göçle ilgili bilinmezlikleri ve kaygıları ortadan kaldırarak göç isteğini artırdığı düşünülebilir. Nitekim hedef ülkenin sosyal medya kullanıcılarının günlük yaşamlarıyla ilgili, kimi zaman yanıltıcı ve yapay bir iyimserlik de aşıl原因 paylaşmaların göçmen yaşantısıyla ilgili umutları arttırarak genç takipçileri göçe özendirildiği bilinmektedir (Dekker ve Engbersen, 2014).

Dünyanın farklı ülkelerinden kadınlar farklı amaçlarla göç edebilmektedir. Türk kadınları ise genellikle yurt dışında yaşayan aileyle birleşim veya evlilik gibi amaçlarla göç etmektedir. Bu araştırmada Z kuşağı kadınların yurtdışında yaşama istekleriyle en sık ilişkilendirdikleri amacın gelirden artış sağlamak olacağı öngörülmüş ve bu yöndeki hipotez doğrulanmıştır. Buna göre genç kadınlar yurt dışında yaşamayı en çok (%39) gelirden artış sağlamak için istemektedirler.

Araştırmanın örneklemini genç kadınlar olmasına rağmen yurt dışına göçün en sık belirtilen amacının erkek göçleriyle ilişkilendirilen 'gelirden artış sağlamak' olması Türkiye'de genç işsizlik oranlarındaki artışla açıklanabilir (Yazar Aslan, 2015; Altuntaş, 2019). İşsizlik oranları ve dolayısıyla işsizlik kaygısı her iki cinsiyetten gençleri etkilese de kadın işsizliğinin her dönem daha yüksek olduğu bilgisi bu noktada hatırlatılmalıdır (Apaydın, 2018; Bayrak, 2020). Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelere gençlerde yurt dışına göç isteği, işsizliğin arttığı ekonomik daralma dönemlerinde veya yaşanan ülkenin kişisel hedefler için uygun fırsatlar sunmadığı hissedildiğinde artmaktadır (Cairns, Growiec ve Smyth, 2012; Cairns, 2014; Dibeh, Fakihi ve Marrouch, 2017). Avrupa Birliği ülkelerindeki gençleri inceleyen bir çalışmada genç işsizlik oranları yükseldikçe yüksek eğitimli gençlerin yurt dışına göç etme isteklerinin arttığı, ortaöğrenim mezunu çalışan gençlerin ise ülkelerinde kalmayı

tercih ettikleri belirlenmiştir (Van Mol, 2016). Söz konusu araştırmalarla uyumlu şekilde bu araştırmada da katılımcıların büyük bölümünün ön lisans ve lisans düzeyinde eğitime sahip olması, yurt dışına çıkış isteğini arttıran bir etken olarak değerlendirilebilir.

Kadınların göç isteklerinin en yaygın ikinci sebebi (%35) beşeri sermaye yatırımlarından biri olan eğitime yöneliktir. Türkiye’de eğitim imkanları kadınlar ve erkekler için eşit olduğu, her düzeyde eğitim ücretsiz şekilde alınabildiği ve Z kuşağı kadınlar Türkiye tarihinde en yüksek okullaşma ve yükseköğrenime devam oranlarına sahip nesil oldukları için söz konusu isteğin eğitimin niteliğiyle veya belirli bir alanda eğitim alma hedefiyle ilişkili olması yüksek olasılıktır. Eğitim amaçlı göçlerin büyük oranda kaynak ülkeye dönüşle sonlandığı bilinmektedir (Krannich ve Hunger, 2022). Bu araştırmada da eğitim amaçlı göç etmek isteyenler, yurt dışında yaşamayı en yüksek düzeyde ‘geçici süreyle’ isteyen grup olmuştur.

Kadınların kişilik özelliklerinin ve yaşam memnuniyetlerinin göç isteklerini nasıl etkilediği incelenmiştir. Buna göre dışa dönüklüğün yüksek olması yüksek yaşam memnuniyetiyle, deneyime açıklığın yüksek olması ise düşük yaşam memnuniyetiyle ilişkilidir. Deneyime açıklığın yaşam memnuniyeti ile nasıl bir ilişki içinde olduğu tartışılmakta olan bir konudur. Zira temelde yeni fikirlere, farklı sosyal ortamlara ve yeni deneyimlere açıklık gibi olumlu çağrışımları olan bir kişilik özelliğinin yüksek yaşam memnuniyeti getirmesi beklenir. Nitekim bu ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Mayungbo, 2017; Schimmack, 2004; Zalewska ve Zwierchowska, 2022). Ancak deneyime açıklığın yüksek olması, kişinin çevresel şartlara ilişkin farkındalığını artırmakta ve olumlu şartlar kadar olumsuzluklardan da önemli şekilde etkilenmesine yol açarak yaşam memnuniyetini düşürebilmektedir (DeNeve ve Cooper, 1998; Hossienkhanzadeh ve Taher, 2013). Bu çalışmada da kadınların deneyimlere açıklığının düşük yaşam memnuniyeti ve yüksek göç etme isteğiyle ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların karar verme stillerinin de göç etme istekleri üzerinde belirgin etkiye sahip olacağı beklenmiştir. Buna göre kadınların uyumluluk ve sorumluluk sahibi olma düzeyleri arttıkça aile içi sorumlulukları ve kendilerine yönelik toplumsal beklentileri göz önünde düzeylerinin artacağı ve bunun sonucunda göç etme isteklerinin düşeceği öngörülmüştür. Ancak analiz sonuçları uyumluluk ve sorumluluk sahibi olma düzeylerinin düşük veya yüksek olmasının, kadınların göç istekliliğini anlamlı düzeyde etkilemediğini göstermiştir.

Z kuşağı kadınlar arasında yurt dışına kalıcı olarak yerleşme isteğine en yüksek düzeyde ‘kimlik ayrımcılığına uğramama’yı ve ‘özgür şekilde yaşama’yı amaçlayan kadınların sahip olduğu belirlenmiştir. Bu kadınlar ayrıca yaşam memnuniyeti en düşük grupları oluşturmaktadır ve yaşam memnuniyetleri düştükçe yurt dışına göç etme istekleri artmaktadır. 1990’lardan bu yana genç göçlerinin itici ve çekici faktörler veya sosyal, ekonomik, siyasi sebepler gibi klasik yaklaşımlarla doğru şekilde açıklanmasının mümkün olmadığı düşüncesiyle farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Örneğin Badawia (2002; akt: Geisen, 2010) eğitimin, yerel kültürün birey üzerindeki etkilerini hafiflettiğini, bu sayede özellikle iyi eğitilmiş gençlerin göç ederek farklı toplumlar ve kültürler içinde yerel kodlardan sıyrılarak özgürlük ve otonomi içinde yeni kimlikler inşa etmek istediklerini belirtmektedir. Bu çalışmada katılımcıların %22’sinin özgürlük ve kimliğin korunması amaçlarıyla göç etmek istemesi bu tür yaklaşımlarla anlaşılmalıdır. Bu amaçla öncelikle yaşam memnuniyetine ilişkin sonuçlar incelenecektir.

Ergenlik ve gençlik döneminde yaşam memnuniyetinin en önemli belirleyicisinin aile ve arkadaşlar başta olmak üzere yakın sosyal çevreyle kurulan ilişkiler olduğu bilinmektedir. Bu ilişkilerin kalitesi ile yakın sosyal çevreden alınan onay ve destek arttıkça gençlerin yaşam memnuniyetleri de artmaktadır. Nitekim farklı çalışmalarda da aile başta olmak üzere yakın sosyal çevreyle kurulan ilişkilerin ergenlik ve gençlik dönemlerinde hem yaşam memnuniyetinin hem de gelecekteki olası bir göçün en önemli belirleyicileri oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla özgürce yaşamak ve kimlik ayrımcılığına uğramamak için göç etmek isteyen kadınların, taşıdıkları çeşitli özellikler veya yaşam tarzları nedeniyle yakın sosyal ağlarından destek alamadıkları, belki dışlandıkları veya sahip oldukları sevgi ve onayı kaybetmemek için kendi özgürlüklerini kısıtlamak zorunluluğu hissettikleri düşünülebilir. Bütün bu olasılıkların yaşam memnuniyetini azaltıcı etki oluşturması ise beklendik bir sonuçtur. Dolayısıyla bu gençler açısından yurt dışına göç etmek, diledikleri gibi yaşayarak da kabul göreceklere yeni bir dünyaya erişim anlamına geliyor olabilir. Toplum içinde kendini özgür hissetmeyen veya ayrımcılığa uğradığını düşünen gençlerin farklı bir ülkeye kalıcı olarak yerleşme isteklerinin bu bilgiler ışığında okunmasının açıklayıcı olacaktır.

Farklı bir ülkeye göç etmenin kadınları ne derece özgürleştirdiği ise ayrı bir tartışmadır. Türkiye'nin Avrupa'ya yoğun göç verdiği ilk yıllardaki kadınların deneyimlerini bu bağlamda inceleyen farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu ilk dönemde kadınların çok büyük bölümü aile birleşimi veya çalışma amacıyla göç ettiğinden bir özgürleşme amacıyla yola çıktıklarını söylemek elbette mümkün değildir. Ancak döneme ilişkin çalışmalarda Avrupalıların, ülkelerine göç eden kadınların özgürleşecekleri yönünde bir algıya sahip olduklarından bahsedilmektedir. Elbette farklı kültürlerden düşük eğitim düzeyine sahip kadınların, emek yoğun ve düşük ücretli işlerde güvencesiz şekilde çalıştırılarak özgürleşmelerini beklemek rasyonel değildir. Nitekim Avrupa'ya göç eden diğer gelişmekte olan ülke kadınları gibi Türk kadınlarının da ailelerindeki erkekler karşısında konumları veya aile içindeki rollerinin değişmediği; çalışmanın ise bu kadınlar açısından ekonomik bağımsızlıktan ziyade ev içi sorumluluklar yanında ev dışında da çalışarak iş yükünün artması sonucunu doğurduğu görülmüştür (Kadioğlu, 1994; Morokvašic, 1984).

Özetle kadınların gelişmiş ülkelere yönelik ilk önemli göç dalgaları, gelişmiş ülkelerin kendi vatandaşı kadınlara sağladığı kazanımlardan göçmen kadınların yararlanmadığı ve dolayısıyla özgürleşemedikleri bir dönem olmuştur. Öte yandan özellikle geleneksel toplumlardan Avrupa'ya yapılan kadın göçlerine ilişkin yakın tarihli çalışmalar da benzer sonuçlar vermektedir. Örneğin Cheung ve Phillimore, 2013 yılında İngiltere'deki mültecilerle yaptıkları çalışmada kadın göçmenlerin öznel iyi oluşlarının erkeklerden daha düşük olduğunu, özellikle de kadın, Müslüman ve Afrikalı kadınların göçten olumsuz etkilendiklerini belirlemişlerdir. Göçmen kadınların eğitim düzeylerinin düşük olmasının gelişmiş ülkelerde ekonomik bağımsızlık ve otonomi kazanamamalarına sebep olduğu düşünülebilir. Ancak bilindiği üzere kendi ülkesinden daha gelişmiş bir ülkeye göç eden kadınların sosyal statü kaybı riskleri artar (Jolly, Reeves ve Piper, 2005). Zira bu kadınlar kendi ülkelerinin standartlarına göre eğitilmiş ve kalifiye olsalar da göç ettikleri gelişmiş ülkelerde düşük nitelikli işgücü olarak değerlendirilme ve düşük nitelikli işlerde çalıştırılma riski taşımaktadır. Nitekim OECD ve Avrupa Birliği ülkelerinde kadın göçmenlerin işsizlik oranlarının erkek göçmenlerden yüksek olduğu ve bu sorunun yalnızca kadınların düşük eğitimlilikleriyle açıklanamadığı; iş bulabilenlerin ise büyük bölümünün ise yarı zamanlı, düşük ve orta vasıflılık gerektiren işlerde çalışabildikleri belirtilmektedir. OECD ülkelerinde kadın göçmenlerin %36'sı yaptığı iş için fazla niteliklidir (Petrozziello, 2013; Arslan, 2014; OECD, 2020).

Bu bilgiler ışığında genç kadınlar için "özgürce yaşamak" ifadesinin ne ifade ettiğinin anlaşılmasının ve ayrıca gençlere, farklı bir ülkede yaşamının hangi koşullar altında gerçekten özgürleştirici olabileceği konusunda gerçekçi bir projeksiyon çizilmesinin gerekli olduğu değerlendirilmektedir. Gençlik çalışmaları ve gençlere yönelik projelerde bu tür güncel konuların dikkate alınması uygun bir yaklaşım olabilir.

Bu araştırmanın örneklemini 1997-2005 yılları arasında doğmuş kadınlardan oluşmaktadır. Bu nedenle sonuçların erkeklere veya farklı yaş kuşaklarından bireylere genellenmesi; ayrıca araştırma Z kuşağına odaklanmasına rağmen katılımcı alt yaşının 18 olarak belirlenmesi nedeniyle kuşağın tamamına genellenmesi yanıltıcı olabilir. Çalışmanın her iki cinsiyetten Z kuşağı gençlerin katılımıyla tekrarlanması, cinsiyet etkeninin göç istekliliği üzerindeki etkilerinin tam olarak anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu çalışmada ayrıca kişilik özellikleri ve yaşam memnuniyetinin göç isteği üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Ancak göç etme isteğiyle göç etme eylemi farklıdır. Bu nedenle söz konusu iki değişkenin göç kararı üzerindeki gerçek etkilerinin anlaşılması için çalışmanın yurt dışına göç etmiş genç kadınlarla tekrarlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, M. (2019). Türkiye'de genç işsizliği: Bir alan araştırması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi.
- Apaydın, F. (2018). Türkiye'de işsizliğin karakteristiklerinin incelenmesi. *Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(30),159-200.
- Arslan, C. et al (2014) A New Profile of Migrants in the Aftermath of the Recent Economic Crisis, OECD Social, Employment and Migration Working Paper, No. 160
- Atak, H. (2013). The Turkish Adaptation of the Ten-Item Personality Inventory. *Archives of Neropsychiatry*, 50: 312-319.
- Bayrak, Y. (2020). *Türkiye'de genç işsizliği ve yükseköğretim öğrencileri arasında işsizlik kaygısı: Bir alan araştırması örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bayram, N., Aydemir, M. (2017). Decision-Making Styles and Personality Traits. *International Journal of Recent Advances in Organizational Behaviour and Decision Sciences*, 3(1), 905-915.
- Birchall, J. (2016) Gender, Age and Migration: An extended briefing, BRIDGE, UK: Institute of Development Studies.
- Cairns, D., Smyth, J. (2011). I wouldn't mind moving actually: Exploring student mobility in Northern Ireland. *International Migration*, 49(2), 135-161.
- Cairns, D., Growiec, K., Smyth, G. (2012). Spatial reflexivity and undergraduate transitions in the Republic of Ireland after the Celtic Tiger, *Journal of Youth Studies*, 15(7), 841-857.
- Cairns, D. (2014). I wouldn't stay here': economic crisis and youth mobility in Ireland, *International Migration*, 52 (3), pp. 236-249.
- Campbell, P. (2019). Dispositional traits and internal migration: Personality as a predictor of migration in Australia, *Journal of Research in Personality*, 78, 262-267.
- Dağlı, A., Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59).
- Dekker, R., Engbersen, G.B.M. (2014). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks (Oxford): A Journal of Transnational Affairs*, 14(4), 401-418.
- DeNeve, K.M., Cooper, H. (1998). The happy personality: a meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychol Bull*, 124(2),197-229.
- Dibeh, G., & Fakihi, A., Marrouch, W. (2017). Decision to Emigrate Amongst the Youth in Lebanon. IZA Discussion Papers 10493, Institute of Labor Economics (IZA).
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1),71-75.
- Diener, E., Lucas, R. E., Oishi, S. (2005). Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of Positive Psychology* (pp. 63-73). New York, NY: Oxford.
- El Othman, R., Hallit, R. et al. (2020). Personality traits, emotional intelligence and decision-making styles in Lebanese universities medical students. *BMC Psychology*, 8, 46.
- Elveren, A., Toksöz, G. (2018). Türkiye'de Beyin Göçü Yazını ve Bir Alan Araştırması. *Gürhan Fişek'in İzinde Ortak Emek Ortak Eylem* içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Fleury, A. (2016). Understanding Women and Migration: A Literature Review. Global Knowledge Partnership on Migration and Development. KNOMAD Working Paper, 8.
- Fouarge, D., Özer, M. N., & Seegers, P. (2019). Personality traits, migration intentions, and cultural distance. *Papers in Regional Science*, 98(6), 2425-2454.
- Geisen, T. (2010). New Perspectives on Youth and Migration Belonging, Cultural Repositioning and Social Mobility. In: Cairns, D. (eds) *Youth on the Move*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., Swann, W. B., Jr. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 504-528.
- Hadler, M. (2006). Intentions to migrate within the European Union: A challenge for simple economic macro-level explanations. *European Societies*, 8(1): 111-140.
- Hall, S. (2021). Youth, Migration and Development: A New Lens for Critical Times. KNOMAD Paper No 41, World Bank, Washington, DC.
- Headey, B. (2014). Bottom-Up Versus Top-Down Theories of Life Satisfaction. In: Michalos, A.C. (eds) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, Springer, Dordrecht.
- Jokela, M. (2008). Personality predicts migration within and between U.S. states. *Journal of Research in Personality*, 43(1),79-83.
- Jolly S., Reeves H., Piper N. (2005). Gender and Migration Overview Report. Institute of. Development Studies.

- Kadioglu A. (1994). Migration experiences of Turkish women: notes from a researcher's diary. *International Migration*, 35(4), 537-57.
- Krannich, S., Hunger, U. (2022). Should they stay or should they go? A case study on international students in Germany. *Comparative Migration Studies*, 10(1):39.
- Kosack, G. (1976). Migrant women: the move to Western Europe — a step towards emancipation? *Race & Class*, 17(4), 369–380.
- Koşar-Akçapar, Ş. (2007). Batı Avrupa'da yaşayan Türk 'ithal gelinler' ve entegrasyon sorunları: Belçika örneği. *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*. A. Kaya ve B. Şahin (Derl.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- McAdam, M., (2020). COVID-19 impacts on the labour migration and mobility of young women and girls in South-East Asia and the Pacific. International Organization for Migration (IOM). Geneva.
- Morokvašić, M. (1984). Birds of Passage are also women... *International Migration Review*, 18(4), 886–907.
- Park, N. (2004). The role of subjective well-being in positive youth development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 591, 25-39.
- You, S., Lim, S.A., Kim, E.K. (2018). Relationships between social support, internal assets, and life satisfaction in Korean adolescents. *Journal of Happiness Studies*, 19(3), 897-915.
- Petrozziello, A. (2013) Gender on the Move: Working on the Migration-Development Nexus from a Gender Perspective. Santo Domingo, Dominican Republic: UN Women.
- Salih, R. (2011). The Relevance of Gender in/and Migration, [Migration Policy Centre], [CARIM-South], CARIM Research Report, 2011/06, Gender and Migration Series.
- Schimmack U, Oishi S, Furr RM, Funder DC. Personality and life satisfaction: a facet-level analysis. *Pers Soc Psychol Bull*, 30(8).
- Scott, S.G., Bruce, R.A. (1995). Decision-making style: the development and assessment of a new measure. *Educational and Psychological Measurement*. 55(5), 818–31.
- Shihadeh, E. S. (1991). The prevalence of husband-centered migration: Employment consequences for married mothers. *Journal of Marriage and the Family*, 53(2), 432.
- Suldo, S. M., Riley, K. N., & Shaffer, E. J. (2006). Academic Correlates of Children and Adolescents' Life Satisfaction. *School Psychology International*, 27(5), 567–582.
- Şimşek, E.Ş. (2013). Türkiye'de uluslararası göç sürecinde geride kalan kadınlar: 1960- 1990 Denizli Örneği. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 155-192.
- Taher, M., Hossienkhanzadeh, A.A. (2013). The Relationship between Personality Traits with Life Satisfaction. *Sociology Mind*. 03. 99-105.
- Türkmen, A.C., Şen, H. (2022). Investigation of factors affecting life satisfaction of individuals with ordinal regression analysis, *Researcher*, 2(2), 57-72.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2022). *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2021/2022*. https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=460
- Timmerman, C., Wets, J. (2011). Marriage Migration and the Labor Market. *Nordic Journal of Migration Research*. 1. 10.2478/v10202-011-0009-x.
- Timmerman, C., & Hemmerchts, K. (2015). The relevance of a 'culture of migration' and gender dynamics in understanding migration aspirations in contemporary Turkey. In N. Abadan-Unat, & G. Mirdal (Eds.), *Emancipation in exile. Perspectives on the empowerment of migrant women* (pp. 219–236). İstanbul: Bilgi University Press.
- TÜİK. (2020, Ekim). *Uluslararası Göç İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2019-33709>
- UNDESA (2015) *Trends in international migration, 2015*. POPFACTS No.2015/4, United Nations Department of Economic and Social Affairs.
- Van Mol, C. (2016). Migration aspirations of European youth in times of crisis, *Journal of Youth Studies*. 9(10), 1303-1320.

- Vandenbrande, T., Coppin, L., van der Hallen, P., Ester, P., Fourage, D., Fasang, A., Geerdes, S., Schömann, K. (2006). *Mobility in Europe. Analysis of the 2005 Eurobarometer Survey on Geographical and Labour Market Mobility*. Luxembourg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Wenger, N.K., et al. (1984). Assessment of quality of life in clinical trials of cardiovascular therapies. *The American Journal of Cardiology*, 54, 908-913.
- Yazar Aslan, B. (2015). Genç işsizliğe yönelik alan araştırması: Üniversite öğrencileri arasında kaygı ve umutsuzluk. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 6(2),71-86.
- Yeditepe Üniversitesi. (2020). *Gençlerin yüzde 76'sı daha iyi bir gelecek için yurt dışında yaşamak istiyor*. <https://yeditepe.edu.tr/tr/genclerin-yuzde-76si-daha-iyi-bir-gelecek-icin-yurt-disinda-yasamak-istiyor>
- YÖK. (2022, Aralık). Öğrenim düzeyine göre öğrenci sayısı. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Zalewska, A.M., Zwierzchowska, M.. (2022). personality traits, personal values, and life satisfaction among Polish nurses. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18;19(20), 13493.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:01.09.2022 Accepted/Kabul:30.09.2022

DOI:10.30794/pausbed.1169586

Research Article/Araştırma Makalesi

Akinci, M. (2023). "İtil Bulgar Kentlerinin Kökeni Hakkında", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 173-185.

İTİL BULGAR KENTLERİNİN KÖKENİ HAKKINDA

Meltem AKINCI*

Öz

Günümüzde Tataristan toprakları içerisinde yer alan İtil-Çulman (Kama) Bölgesi, en eski çağlardan itibaren farklı kültürlere ev sahipliği yapmış ve çeşitli yerleşim tiplerine sahne olmuştur. Zira geniş su rezervlerine ve bitki örtüsüne sahip olan bölge, farklı insan topluluklarının tercih ettiği göç güzergahlarından birini oluşturmuş, batı ile doğu arasındaki kültürel temasların yaşandığı en önemli sahalardan birini teşkil etmiştir. İtil-Çulman'ın orta zamanlarında aktif rol üstlenen ve X-XIII. yüzyıllar arası güçlü bir devlet kurmayı başaran İtil Bulgarları da bölgenin bu çok yönlü yapısından nasiplenmiştir. Bilhassa X. yüzyılı takiben dönemin yazılı kaynaklarında yer edinmeye başlayan Bulgar yerleşimleri tek bir gelenek yerine çok kültürlü bir kökene sahip olmuştur. Eski İtil-Çulman, konargöçer ve Hazar (Saltovo-Mayat) yerleşim üslupları üzerine şekillenen Bulgar yerleşimlerinde, bu çeşitliliğin izleri arkeolojik araştırmalarla saptanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İtil Bulgarları, İtil-Çulman, Konargöçer, Saltovo-Mayat, Ortaçağ yerleşimi.

ON THE ORIGIN OF THE VOLGA BULGARIAN CITIES

Abstract

The Volga-Kama Region, which is located within the territory of Tatarstan today, has hosted different cultures since ancient times and has been the scene of various settlement types. Because the region, which has large water reserves and vegetation, has formed one of the migration routes preferred by different human communities, and constituted one of the most important areas where cultural contacts between the west and the east are experienced. Volga Bulgars, who took an active role in the middle times of the Volga-Kama and managed to allocate a strong state between the 10th and 13th centuries, also benefited from this versatile structure of the region. Bulgarian settlements, which started to take place in the written sources of the period, especially after the 10th century, had a multicultural origin rather than a single tradition. The traces of this diversity can be detected by archaeological research in Bulgarian settlements shaped on the old Volga-Kama, nomadic and Khazar (Saltovo-Mayaki) settlement styles.

Keywords: Volga Bulgars, Volga-Kama, Nomadic, Saltovo-Mayaki, Medieval settlement.

*Dr., Antalya, e-posta: mltm.akinci@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-0807-1113>)

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca iklimsel değişimlerin yön verdiği ölçüde belirginleşen ekonomik uğraşlar, göçlerin ve iskân hareketlerinin tayininde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bugün Tataristan Cumhuriyeti sınırları içerisinde (Orta İtil'in kuzey ve kuzeydoğu kısmında, 47°51'-54°18' doğu boylamları ile 53°58'-56°40' kuzey enlemleri arasında) bulunan Orta İtil Bölgesi'nin öncü insan toplulukları tarafından bir yerleşim yeri olarak tercih edilmesi, yaklaşık 40. 000 yıl önceye (Geç Paleolitik) kadar uzansa da bu süreçte insanların yaşam sahaları bir yerleşimden ziyade bir kamp alanına, ekonomik uğraşları ise üretimden ziyade toplayıcılığa dayanmıştır. Fakat Dünya'da 13 ila 10 bin yıl önce başlayan ısınma süreci ile Orta İtil Bölgesi de dahil olmak üzere yeryüzünün birçok noktası insan türünün daha yaşanabilir koşullarına ev sahipliği yapmaya başlamıştır (Tartarica Atlas, 2017: 13-21). Bu süreç itibarıyla geniş su rezervlerine ve bitki örtüsüne sahip olan İtil-Çulman sahası, farklı insan topluluklarının göç güzergahlarından biri haline gelmiş, batı ile doğu arasındaki kültürel temasların yaşandığı en önemli sahalardan birini teşkil etmiştir.

İtil-Çulman'ın eski devirlerden itibaren en önemli göç güzergahlarından birini teşkil etmesinin en önemli nedeni, ekolojik değişimlerle ortaya çıkan (buzulların erimesiyle su kaynaklarının, bitki örtüsünün oluşumu vd.) ve doğu-batı arasında bir köprü görevi üstlenen coğrafik unsurlara ev sahipliği yapmış olmasıdır. Günümüzde Rus Ovası diye tabir edilen toprakların büyük bir kısmını ihtiva eden İtil-Çulman sahası orman, bozkır ve orman-bozkır olmak üzere üç farklı bitki örtüsünden (Kazakov vd., 1987: 7) dolayısıyla üç ayrı toprak yapısından oluşmaktadır. Bitki örtüsünün şekillenmesinde öncü rol oynayan iklim de belirgin surette bu alanlara göre değişiklik arz etmektedir. Tüm bu farklılıklar sebebiyle Ön Çulman, Çulman Ardı ve Ön İtil şeklinde jeomorfolojik kısımlara ayrılan bölgenin, en eski tarihlerden itibaren en verimli sahasını Çulman Ardı, yani Doğu Avrupa'nın en büyük iki su yolunun (Çulman ve İtil nehirleri) birleştiği kısmı oluşturmaktadır (Arheologičeskie pamyatniki basseyna r. Çeremşan, 1990: 5). Çulman Ardı'nın yanı sıra Ön İtil ve Ön Çulman sahaları da farklı coğrafik-fiziksel özellikleri ile bölge ekonomisinin çok yönlü gelişimine vesile olmuştur. Fakat, Tataristan'ın en ılıman kısmını ihtiva eden Çulman Ardı, düz arazi rölyefi ve yüksek humus içerikli toprakları sayesinde tarımsal kalkınmanın yoğun yaşandığı dolayısıyla ilk yarı-sabit, sabit yerleşimlerin de ortaya çıktığı kısım olarak ön plana çıkmaktadır.

İtil-Çulman sahası, yukarıda bahsi geçtiği gibi coğrafi elverişliliği ile en eski çağlardan itibaren farklı kültürlerle sahip halkları kendine çekmiş (Gabyaşev, 2001: 35), bu sebeple Doğu Avrupa'daki ilk sabit yerleşim yerlerin doğduğu topraklardan birini oluşturmuştur.

İtil sahasında ortaya çıkan yerleşimler, bölgenin göç güzergahında bulunmasından ötürü çeşitlilik arz etmiştir. Çünkü bölge, farklı kültüre sahip halkların daimî olarak göç ettiği ve nehir vasıtasıyla geçici kampların kurulduğu bir yerleşim ağı sistemine sahip olmuştur. Burada farklı kültürlerle, etnik bir aidiyetten ziyade daha çok ekonomik uğraşlar neticesinde benimsenen mesken ya da yerleşim tipleriyle olan ilinti kastedilmek istenmektedir. Zira Neolitik Çağ'dan itibaren bölge yerleşik, göçebe ve yarı göçebe (konargöçer) halkların yaşamını iç içe idame ettirdiği sahayı teşkil etmiştir.

Halkların meskûn buldukları sahada keşfedilen arkeolojik materyallere göre kökeni Fin-Ugor halklarına dayanan belirli arkeolojik kültürler saptanmıştır. M. Ö. 2000- M. VII. yüzyıl arasında İtil Bölgesi'nde ortaya çıkan kültürlerin (Halikov, 1991: 12) geride bıraktıkları yerleşim tipleri evrimsel olarak gelişim kaydetmiştir. Zira bölgede gerçekleşen insan sirkülasyonunun yoğunluğu kültürel iletişime yön vermiştir. Sahayı terk eden halkların yerleşim yerleri, bölgeye gelen yeni sakinler tarafından kullanılmış, yeni sakinlerin mesken kurma telakkileri eski yerleşimlere aktarılmıştır.

M. Ö. 2000'lere değin dünyanın dört bir tarafından göç eden halkların kesiştiği bir bölgeyi ihtiva eden İtil, M. Ö. I. bin yıl ile artık Fin-Ugor temelli kültürlerle ev sahipliği yapmaya başlamıştır (Halikov, 1991: 12). Fakat özellikle M. Ö. II-I. binli yıllar (Bronz ve Erken Demir) İtil-Sura arasında karmaşık bir sürece geçilmiştir. Öyle ki bölgede Hint-Avrupa kökenli Balanov, İndo-İran kökenli Aşağı ve Srubnyy, Fin-Ugor kökenli Volosov, Pozdnyakov, Anan'ın, Dyakovsko-Gorodets kültürleri aktif temas kurmuştur (Halikov, 1991: 38).

M. Ö. 2000'lerde Balanov, (Bellî başlı yerleşim yerleri Kubaşev, Vasilsur, Olenya gora, Novoselov) ve aynı bin yılın ortalarına doğru Aşağı ve Srubnyy kültürleri, günümüz Tataristan topraklarına hâkim olmuştur (Kazakov

2001a: 58). Srubnyı Kültürü'nün sonradan ortaya çıkan kültürlere belirgin aktarımları olmuştur. Özellikle fiziksel ve iklimsel unsurlardan dolayı tercih edilen sığınak ve yarı-sığınak tipi ahşap konutlar, Ortaçağ boyunca da İtil-Çulman sahasında gözlemlenmiş adeta bölgenin değişmez mimari ögesini oluşturmuştur. Tataristan'ın Spass Bölgesi'ndeki Maklaşeyev köyü yakınında keşfedilen ve M. Ö. XI-IX. yüzyıllara tarihlenen mezar materyalleri ile tanımlanan Maklaşeyev Kültürü ise Bulgar öncesi kültürün bir parçası olarak kabul edilmiştir (Kazakov ve Rafikova, 1999: 23). Bu kültürün akabinde Tataristan topraklarında ortaya çıkan Ananın (M.Ö VIII-VI yy.), Gorodets/İmenkov (M. Ö. VII- M.S V yy.), Pyanobor (M. Ö. III-II yy.), Azelin (III-VII.yy) gibi Fin-Ugor halklarına atfedilen kültürlerin yerleşim özellikleri de birbirlerinin devamı şeklinde gelişim göstermiştir (Kazakov ve Rafikova, 1999: 23; Halikov, 1991: 38; Starostin 2001: 84).

Yazılı ve arkeolojik kaynaklar eski zamanlardan itibaren İtil-Çulman Bölgesi'nin tek sakinlerinin Fin-Ugor kökenli haklar olmadığını göstermektedir.

Konargöçer ya da göçebe halkların yaşam tarzları gereği göç ederken arkalarında belirgin bir iz bırakmamış olması bugün dahi konargöçer halkların meskûn buldukları sahalardan tespitini zorlaştırmaya devam etmektedir. Fakat yazılı ve arkeolojik kaynakların karşılaştırmalı analizi, İtil-Çulman sahasına göç eden bozkır menşeli halkların varlığı hakkında bilgiler sunmaktadır. Doğudan batıya, Asya'dan Avrupa'ya gerçekleştirilen göç hareketlerinin başlangıcı M. Ö. 2000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Fakat Doğu Avrupa'daki konargöçerlere dair en somut verilerin toplandığı İskit Çağı (M.Ö IX-M.S III. yüzyıllar), Orta İtil'deki Fin-Ugor halklarına da etki etmiş olmasından ötürü göçer-yerleşik dönemin başlangıç evresini teşkil etmektedir. İskitlerden sonra M.Ö III. yüzyılda Doğu Avrupa bozkırlarına hâkim olan Göçer Sarmatlar ise Karadeniz'e değin uzanmış ve karma kültürlerin oluşumuna derin katkılar sunmuştur (Akıncı, 2022: 134).

Sarmat Kültürü, II-III. yüzyıllarda Aşağı İtil ve Güney Ural çevresinde yoğun olarak hissedilmiştir. Sarmatlara aidiyeti tartışmalı bir konu olsa da aynı kültüre mensup sayılan Alanlar da Erken Ortaçağ'a kadar gerek Doğu Avrupa'nın gerek ise İtil coğrafyasının kültürel oluşumunda önemli roller üstlenmiştir (Tartarica Atlas, 2017: 69).

Araştırmalara göre Fin-Ugor ve Sarmat (Miladi I-II. yüzyıllar) boylarıyla birlikte bozkır menşeli boylar da bir müddet İtil sahasında birlikte yaşamıştır. Öyle ki Miladi II. yüzyılda bugünkü Moğol topraklarında Siyenpi tahakkümünün artması, Asya'daki Hun bakiyelerinin bir kısmının batıya göç etmesine sebep olmuştur. Özellikle Miladi 155 senesinde yaşanan askeri yenilginin akabinde, doğuda Ural'dan batıda Sura Nehri'ne kadar (İtil'in bir kolu) Doğu Avrupa bozkırlarına doğru Hun göçleri başlamıştır. Bu süreçte İtil Bölgesi'ne gelen Hunlar, Fin-Ugor ve Sarmat boylarıyla temasa geçmiştir. İtil Bölgesi'ne gelen bu boylar, IV. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayan büyük göç hareketine kadar bölgede güçlenmiştir (Gumilev, 2003: 303; Halikov, 1989: 58). Sura Havzası'nda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalara göre II-III. yüzyıllara tarihlenen bazı eserler, bu göçlerle bağlantılı olmuş ve eserlerin bir kısmı yerli halktan ziyade bahsi geçen bozkır kökenli halklara atfedilmiştir (Halikov, 1972: 101-102).

Doğu Avrupa gibi İtil Bölgesi için de esas değişim süreci, Asya'dan Doğu Avrupa'ya doğru IV. yüzyılda vuku bulan kitlesel göç hareketleri ile başlamıştır. Göç eden halklar (Hunlar başta olmak üzere Ogur,Sabir, Avar vd.), adeta domino etkisiyle Urallarda yaşayan halkları, Çulman ve İtil Bölgesi'ne itmiştir. İtil boyunda yaşayan Fin-Ugor kökenli halkların (Azelin Kültürü) bir kısmı ise batıya göç etmek bir kısmı da bölgede kalarak yeni gelenlerle karışmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde yeni gelenlerle bağlantılı olarak İtil'in sağ kıyısı ve Çulman Ardi topraklarında İmenkov Kültürü (güney-Slav kökenli) ortaya çıkmıştır. (Tartarica Atlas, 2017: 160).

370'li yıllarda ise Hunların batıya gelip, Balkanlara kadar Azak ve Karadeniz civarını tozduman etmesiyle ilk göç hareketi ile gelen Tük-Ogur boyları, Aşağı İtil ve Güney Urallara geri dönmüştür. Onların bu geri dönüşleri IV-V. yüzyıllarda Orta İtil bozkır-orman bölgesinde yaşayan ve İmenkov kültür mirasları ile bilinen Baltık dilli yerel halkı yerinden etmiştir (Halikov, 1989: 60-62).

Tarihler VI. yüzyılı gösterdiğinde, Hun kağanlık yapılanması üzerine teşkilatlanan Batı Göktürk Kağanlığı'nın hakimiyet alanı İtil-Ural'a kadar uzanmıştır. Bilindiği üzere diğer Türk kağanlıkları gibi Göktürk Kağanlığı da bünyesinde çeşitli halkları barındırmış, bunlar arasında Kafkas ve Batı Sibir bölgelerinde yaşayan ve Bulgarların atalarını ihtiva eden Ogurlar da yer almıştır (Taşağıl, 2018: 106).

Göktürk Kağanlığı döneminde, Uralların batısında ortaya çıkan Kuşnarenkov Kültürü'ne mensup boylar, IX. yüzyılda Urallardan İtil'e uzanan sahayı kaplamıştır. Araştırmacılar tarafından günümüz Macarlarının atalarını ihtiva ettiği düşünülen Kuşnarenkovlar ve yukarıda bahsi geçen Slav kökenli İmenkovlar, VII-VIII. yüzyılda aktif olarak temasa geçmiştir. Fakat bir süre sonra bozkır kökenli Kuşnarenkovlar, İmenkovların bölgedeki yok oluşuna sebep olmuştur (Kazakov, 2001: 120; Kazakov, 2007: 20-35).

Oldukça karışık etnik yapılanmaya sahip olan İtil-Çulman topraklarına VII. yüzyılın sonlarında İtil Bulgarlarının atalarını ihtiva eden Ogur boyları kalıcı olarak göç etmiştir. Bu Ogur boyları (Ön Bulgarlar), İtil-Çulman Bölgesi'ne göçlerinden evvel gerek Karadeniz'in kuzeyinde meskûn bulunan Bulgar Kağanlığı'nın mevcut olduğu süre boyunca (630-655) gerekse de yıkılma sürecinden sonra komşuları olan Hazar Kağanlığı'nın içtimai, politik, askeri, dini ve kültürel etkisine maruz kalmıştır. Hatta Bulgar Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra ata toprağında kalan çok sayıda Bulgar, Hazar hakimiyetinde yaşamış ve Hazar Kağanlığı'nın kültür oluşumuna katkıda bulunmuştur.

VIII-IX. yüzyıllarda Hazar Kağanlığı toprakları dahilinde bulunan Ten Nehri'nin çevresinde yaşamış ve yüksek kültür seviyesine ulaşmış sakinlerin tüm mirasına arkeologlar Saltovo-Mayat Kültürü demiştir (Pletněva, 1967: 3; Artamonov, 2008: 403). Bu kültür dairesi içerisine dahil olan Bulgarlar, özellikle yerleşik Slavlarla temasları sayesinde çeşitli kültürel edinimler elde etmiştir. Başta yerleşim kurma ve mesken inşa etme gibi becerilerin dahil olduğu bu edinimler, VII-X. yüzyıllar arasında Ten-Azak civarından göç eden Ön Bulgarlarla birlikte İtil-Çulman sahasına aktarılmıştır.

Ten-Azak civarından İtil-Çulman sahasına, Miladi VII. yüzyıl itibariyle göç etmeye başlayan Ogurların ya da Bulgarların, X-XIII. yüzyıllarda kurdukları İtil Bulgar İlteberliği'nin kültür bileşeni, vatan edindikleri sahanın doğu-batı arasında transit rolü üstlenmesi sebebiyle oldukça renkli olmuştur. Fin-Ugurlar başta olmak üzere diğer yabancı unsurlar (konargöçer yaşam tarzına yabancı kastedilmekte) üzerinde de tahakküm kurmayı başaran Bulgarların kurdukları yerleşimler de bu sebeple tek bir köken etrafında ortaya çıkmamıştır. Fin-Ugur menşeli ilk sakinlerden bozkır menşeli halklara, Hazar Kağanlığı'ndan Bulgarlara uzanan süreçte, İtil-Çulman Bölgesi'nde ortaya çıkan yerleşimler kültürel aktarım sonuçlarında oluşmuştur. Bu bağlamda İtil Bulgar yerleşimlerinin ve sonraki süreçte kentlerinin ortaya çıkmasında temel olan üç sac ayağı bulunmaktadır: Eski İtil-Çulman Kültürleri, Konargöçer Kültür ve Hazar Kağanlığı (Saltovo-Mayat) Kültürü.

2. ESKİ İTİL-ÇULMAN YERLEŞİMLERİ

Coğrafi ve iklimsel elverişliliğe sahip İtil-Çulman Bölgesi, en eski tarihlerden itibaren sabit yerleşim yerlerine kucak açmıştır. Öyle ki bölge farklı etnosların sürekli göç ettiği ve nehir ulaşımı dolayısıyla geçici kampların yer aldığı bir yerleşim sistemi ağına sahip olmuştur. Bununla birlikte bölge yerleşim sistemi, sabit yerleşimler ve nehir-karayolu ulaşımı ile bağlantılı çeşitli büyüklükteki göçebe boyların geçici kampların varlığı ile gelişme göstermiştir.

İtil-Çulman yarı sabit yerleşimlerinin oluşumu, tarım ve hayvancılık gibi üretim biçimlerinin yaygınlaştığı Neolitik Çağ'dan itibaren başlamıştır. Bu çağda tarımın alternatif bir iş kolu haline gelmesiyle özellikle su kenarında bulunan kalıcı yerleşim yerlerinin sayısı artmıştır. Halklar ilk olarak İtil ve Çulman arasına, sonrasında ise Zöye, Nokrat ve İk havzalarına yerleşmiştir. Tataristan bölgesinde bu döneme ait iki yüz kadar kamp noktası tespit edilmiştir. Bu çağın yerleşimleri taşkın göllerin yakınında, 10 kilometrelik bir bölgede 10 kamp yeri şeklinde düzenlenmiştir. Grup merkezinde konutlarla birlikte büyük yerleşim yerleri, merkezden uzak bölgelerde ise kısa süreli avcı ve balıkçı kamp yerleri bulunmuştur (Gabyaşev, 2001: 35).

M. Ö. 2000-M. VII. yüzyıl arasında İtil Bölgesi'nde ortaya çıkan kültürlerin (Halikov, 1991: 12) geride bıraktıkları yerleşim tipleri evrimsel olarak gelişim kaydetmiştir. Zira bölgede gerçekleşen insan sirkülasyonunun yoğunluğu kültürel iletişime yön vermiştir. Sahayı terk eden halkların yerleşim yerleri, bölgeye gelen yeni sakinler tarafından kullanılmış, yeni sakinlerin mesken kurma telakkileri eski yerleşimlere aktarılmıştır. Bu süreç içerisinde bölgede görülen yerleşim ve mesken tipleri şu şekilde gelişim göstermiştir:

- İtil Bölgesi'nin Tunç (Bronz) Çağı eserleri, yerleşim yerleri ve kurgan kompleksleri ile temsil edilmiştir. Bu kültüre ait yerleşim yerleri bazen geçişlerle birbirine bağlanan toprakla kaplanmış sığınak ya da yarı-sığınak tipi konut izlerinden oluşmuştur. M. Ö. 2000'e tarihlenen bu kültür evresi araştırmacılar tarafından Balanov

Kültürü (Belli başlı yerleşim yerleri Kubaşev, Vasilsur, Olenya gora, Novoselov) şeklinde adlandırılmıştır. Bu kültür eserlerinin büyük çoğunluğu Tataristan'ın batı ve kuzey-batı kısmında keşfedilmiştir. Balanov sakinleri yaklaşık 4x4-4x6 metre ölçülerinde ahşap evlerde yaşamış, yerleşim yerleri ise kimi zaman yüksek korunaklı burunlarda yer almış kimi zaman da surlar ve hendeklerle çevrili olmuştur (Gazimyanov, 2001: 37; Kazakov 2001a: 58).

- M. Ö. 2000'li yılların ortalarına doğru Orta İtil'e gelen yeni sakinlerle bağlantılı olarak, Aşağı ve Srubnyı kültürleri ortaya çıkmıştır. Srubnyı Kültürü sakinleri İtil, Çulman, Zöye gibi büyük nehirlerin vadilerinin yanı sıra, bu nehirlerin küçük kollarında da tespit edilmiştir. Araştırmalara göre M. Ö. II. binin ortalarında Çulman Ardi'nin tamamı Srubnyı boyları tarafından işgal edilmiştir (Halikov, 1969: 217). Bu kültüre ait yerleşimler ortalama 10 bin metrekareden oluşmuştur. Bu alanlarda ekonomik işleve sahip yapılar yer almış, kazılarda keşfedilen büyük baş, domuz ve at iskeletleri ise bu yerleşim sakinlerinin hayvancılıkla uğraştığını göstermiştir (Kazakov, 2001a: 58). Bu kültürün, sonradan ortaya çıkan kültürlerle belirgin aktarımları olmuştur.

- Tunç Çağı'nın kapanışı Maklaşeyev Kültürü'ne ait eserlerle gerçekleşmiştir. Tataristan'ın Spass Bölgesi'ndeki Maklaşeyev Köyü yakınında keşfedilen ve M. Ö. XI-IX. yüzyıllara tarihlenen mezar materyalleri ile tanımlanan Maklaşeyev Kültürü, Bulgar öncesi kültürün bir parçası olarak kabul edilmiştir. M. Ö. XI-VI. yüzyıllara atfedilen yerleşimlerde konutlar, nehre paralel yarım daire, grup ya da düzensiz yapılar şeklinde, birbirlerine yakın bir pozisyonda bir iki sıra halinde konumlanmıştır (Hudyakov, 1920: 117-118).

- Erken Demir Çağı'na atfedilen Ananın Kültürü (M. Ö. VIII-VI. yy) yerleşimleri Maklaşeyev yerleşimleri temelinde ortaya çıkmıştır. Ama çoğunlukla bu kültür, Fin-Ugor halklarının bıraktığı müstahkem yerleşimler, tahkimsiz köyler ve mezarlıklar ile temsil edilmiştir. Ananın yerleşimleri Şeşma, Zaya ve Belaya nehirlerinin aşağısında, Çulman'ın sol kıyısında tespit edilmiştir. Yerleşim yeri kazılarında konut, ocaklık, zanaat atölyesi ve ev çukurlarının izleri keşfedilmiştir (Kazakov ve Rafikova, 1999: 23). Bu kültürün ilgi çeken yanlarından birini hiyerarşik yerleşim düzeni oluşturmuştur. Yerleşimler, küçük ve daha büyük şekilde gruplaşarak konumlandırılmıştır. Yerleşimlerde gözlenen savunma sistemi ise dönemine göre oldukça mükemmel olmuştur (Halikov, 1980: 9-10; Kazakov ve Rafikova, 1999: 23). Bu dönemin ön plana çıkan yanlarından bir tanesi de yerel kültürlerin yanı sıra Avrasya menşeli bozkır halkların yerleşimlerde bıraktıkları izler olmuştur. Zira kültür dahilinde orman bölgesinden gelen yerli halkların yanı sıra Kimmer ve İskit silahlarının örneklerini taşıyan ya da mezarların üzerine taş stel koyma geleneğine sahip Avrasya bozkır menşeli boylar da yer almıştır. Artık bu tarih itibarıyla konargöçer ve yerleşik halkların bölgedeki kombinasyonu hız kazanmıştır (Korenyuk, 2002: 98-99).

- M. Ö. VII-M. S. V. yüzyılları arasında İtil Bölgesi'ne Gorodets (sonradan İmenkov şeklinde adlandırılmıştır) Kültürü (Spas-Ryazan yakınındaki Gorodets köyünde) hâkim olmuştur. Bu kültürün yerleşimleri genel olarak doğal savunmaya sahip yerleşimler ile temsil edilmiştir (Halikov, 1991: 38). Fin-Ugor halklarının atalarından oluşan Gorodets Kültürü'nün temsilcileri, birbirinden 1-3 kilometrelik mesafede bulunan iki ya da üç kişilik grupların yer aldığı yerleşimlerde yaşamıştır. Bu tarz grup yerleşimlerinin arasında 10-15 km'lik bir mesafe bulunmuştur. Genellikle nehirden uzak olmayan iki vadinin kesiştiği burunda konumlanan bu yerleşimlerin genel ölçüsü ise 36-65 ila 80-135 metre arasında değişmiştir (Nadırova, 2012: 26).

- M. Ö. III. ve II. yüzyıllarda, Belaya Nehri'nin aşağısı ve Çulman Nehri boyu bölgeleri Pyanobor Kültürü'nün sakinleri tarafından işgal edilmiştir. Kültür kalıntılarının Pyanıy Bor Köyü yakınlarında (Tataristan'ın Agrız bölgesindeki Krasnyy Bor) keşfedilmesinden ötürü bu şekilde isimlendirilen P'yanobor Kültürü'nün temsilcileri genellikle vadi ya da nehirler arasındaki doğal burun savunmalarının olduğu yerlerde yaşamayı tercih etmiş ve yerleşimin bir tarafından inşa ettikleri yapay surlara da sahip olmuşlardır (Kazakov vd., 1987: 28-29). Doğal engebelerle korunmayan savunmasız taraf bir, iki veya üçlü duvarlarla tahkim edilmiş, hatta bazı yerleşimlerde dairemsi surlar yer almıştır. Bu yerleşimlerde diğer arkeolojik kültürlerde olduğu gibi sığınak tipi konutlara da rastlanılmıştır (Starostin, 2001b: 85). P'yanobor sakinlerinin M. Ö. III. yüzyılda Aşağı Belaya ve Çulman'da varlıklarının sonlanması, ilk yüzyılda gerçekleşen Hun gibi konargöçer boyların bölgeye gelmesine bağlanmıştır (Starostin, 2001b: 90).

- Miladi III-VII. yüzyıllarda P'yanobor Kültürü temelinde Azelin Kültürü ortaya çıkmıştır. Fin-Ugor etnosuna dayanan Azelin halkı esasen İtil-Nokrat arasındaki bölgede ve Nokrat Nehri'nin sol kıyısında yaşamıştır. Halkın bir kısmı Çulman Nehri'nin sol kıyısını iskân etmeye başlamıştır. Tataristan'da bu kültür eserlerine çoğunlukla Aşağı

Çulman'nın sağ kıyısında; İtil'in sağ kıyısında-Tetyuş'un kuzeyinde ve Kazanka Nehri'nin aşağısında rastlanılmıştır. Çoğu durumda Azelin boyları yaşamları için eski Ananın yerleşimlerini kullanmış, onların eski tahkimatlarını güçlendirmiş ve bazen de yeni yerleşim yerleri kurmuştur. Bu yerleşim yerleri genellikle vadiler ya da nehirler arasındaki burun üzerinde konumlanmıştır. Yerleşimin savunmasız tarafı bir, iki veya üçlü surlarla ve hendeklerle tahkim edilmiştir. Yerleşim ölçüleri ise çok büyük olmamış, diğer kültürlerde olduğu gibi bu kültürde de özellikle tehlikeli durumlarda insanların sığınması için sığınak tipi yerleşimler mevcut olmuştur. Azelinler orman içi bölgeleri tarım için kullanmış, hayvancılığı geliştirmiş ve demircilikle uğraşmıştır (Starostin, 2001: 92). Araştırmacılara göre büyük ihtimalle başta göçebe olan ve at yetiştiren Azelinler, güneyden gelen göçebelere taşıdığı yeni törenleri (at başı ve uzuvlarıyla defin töreni gibi, özellikle de Macar kültür kalıntıları) sahiplenmiştir (Kazakov vd. 1987: 30). Miladi V. yüzyılda bu kültür sakinleri Aşağı Çulman'dan daha kuzey bölgelere taşınmış ve onların yerini bölgenin yeni kültür sahibi İmen'kovlar almıştır (Starostin, 2001: 97).

-Azenlinlerin doğudaki komşularını ihtiva eden yani Ural Önü ve Orta Çulman Bölgesi'nde yaşayan Mazuninler, bozkır sınırında yer almalarından ötürü bir ila dört sur hattı ile çevrili yerleşimler inşa etmiştir. Çok büyük ebatlara sahip olmayan bu yerleşimler çoğunlukla güvenlik kaleleri olarak kullanılmıştır. Tıpkı Azenlinler gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşan Mazuninler, yerle bir kütük evlerde yaşamıştır. IV-V. yüzyıllarda Mazunin Kültür sakinlerinin bir kısmı, doğudan gelen göçerlerin baskısıyla bugünkü Başkurdistan topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır (Tartarica Atlas, 2017: 158).

- VI. yüzyılın ortalarında Yedisu, Merkezi Kazakistan, Harezmi, Aral çevresi, Aşağı Sir Derya bölgesinden çok sayıda Türk boyu İç Asya'dan İtil'e ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren Fin-Ugor halklarının yerel kültürü ile bağlantılı olmayan ve yerleşim geleneklerinde farklı özellikler taşıyan kültürler (Turbaslin, İmen'kov, Kuşnaren, Karayakup) ortaya çıkmıştır (Kazakov ve Rafikova, 1999: 28). Daha önceki kültürlerden farklı özellikler taşıyan bu kültürlerin, Bulgar yerleşimlerinin ve kent kültürünün oluşumuna büyük etkisi olmuştur. Bu kültürlerin dahilinde olan, ama bozkır menşinden farklı olarak doğudan gelen göçerlerin etkisiyle Turla'dan (Dinyester) İtil Bölgesi'ne giren İmenkov Kültürü bölgenin yerleşim geleneğine adeta son noktayı koymuştur. V-VIII. yüzyıllara atfedilen İmenkovlar verimli topraklara sahip Çulman Ardi'nin neredeyse hepsini, Ön İtil'in önemli bir kısmını işgal etmiştir (Starostin, 2001: 100). İmenkov yerleşimleri genellikle stokların depolanması için sığınak olarak kullanılmış ve tüm savunma gereksinimlerini karşılamıştır. Yerleşimlerin alanı form olarak üçgen, kare, yamuk, oval, yarı oval şeklinde olmuş, alan ölçüleri ise 0,5 bin metrekareden 20 bin metrekareye kadar ulaşmıştır. Yerleşimlerin savunmasız tarafı bir sur ve hendekle bazen ise ikili sur ve hendekle çevrilmiş, toprak surlar genelde ahşap malzemeden inşa edilmiştir. Burun üzerinde sağlam tahkimata sahip ve geniş açık yerleşim tipi ile temsil edilen İmenkov Kültürü'nün kendine has bir yapısı mevcut olmuştur (Kazakov vd., 1987: 31-32; Starostin, 2001a: 100-101). Kendi kültür zamanı için ele alındığında bu gelişim, bölgede sonradan kurulacak olan yerleşim sisteminin temelini oluşturmuştur. Ayrıca asıl uğraş alanı, demir uçlu pulluklar kullanılarak gerçekleştirilen saban tarımı olan İmenkovlar, tarım mahsullerini demir orakla ve tırpanla toplamış; tahılları ise çukur ambarlarda saklamışlardır. Tarımın yanı sıra hayvancılıkla da aktif olarak uğraşmışlardır (Strasotin, 2001a: 108-110; Halikov, 2006: 236).

Gorodets, P'yanobor ve Azelin kültür sakinlerinin Fin-Ugor halklarından olması, bahsi geçen dönemde bu boyların bölgede barış içerisinde yaşamasına neden olmuştur. Fakat, Orta İtil ve Aşağı Çulman çevresinde ortaya çıkan İmenkov Kültürü'nün aktif olduğu dönem ile doğudan batıya gerçekleşen büyük halk göçlerinin süreçleri birbiriyle çakışmıştır. VI-VII. yüzyıllarda Yedisu, Merkezi Kazakistan, Harezmi, Aral çevresi, Aşağı Sir Derya bölgesinden çok sayıda Türk boyu (Ugor-Madyarlar da) İç Asya'dan İtil'e ulaşmıştır. Araştırmalar bu göçerlerin İmenkovlarla birlikte, etkileşim halinde yaşamış olduklarını ve yerleşimlerin ardışık olarak gelişme kaydettiğini göstermiştir (Rudenko, 2013: 58). Fakat bir süre sonra konargöçer kültür dairesindeki halklar İtil-Çulman Bölgesi'ndeki hakimiyetlerini sağlamlaştırarak burada kalıcı hale gelmiştir. Bu durum çok tabi olarak yerleşim ve konut tiplerinin başkalaşımına neden olmuştur (Kazakov ve Rafikova, 1999: 28).

3. KONARGÖÇER YERLEŞİMLERİ

Çoğunlukla XIX. yüzyılda ve kısmen de XX. yüzyılın başlarında kent araştırmaları kapsamında kaleme alınan eserlerde, göçebe ya da konargöçer yaşam tarzına mensup halkların sabit yerleşimlere dolayısıyla kentlere sahip olmadığı yazılıp çizilmiştir (Weber, 2018: 73, 93; Kızlasov, 2006: 144). Fakat bilhassa Rus ilim camiasının başını

çektığı ve Sovyetler Dönemi'nde yoğunlaşan arkeolojik araştırmalar kapsamında bu yargı kırılmış, konargöçer ve göçebe halkların tarih yazımı kapsamlı düzenlemeye tabi tutulmuştur. Arkeolojik ve yazılı kaynakların karşılaştırmalı analizi ve disiplinler arası yürütülen incelemeler, Asya'dan Avrupa'ya uzanan sahada mevcut bulunan konargöçerlerin hayvancılığın yanı sıra tarımla uğraştıklarını, taşınabilir yurtların yanı sıra sabit meskenler inşa ettiklerini ve göçebe kamp alanlarına ek olarak sabit yerleşimler de kurduklarını açığa çıkarmıştır.

Konargöçer Türk boylarının İtil bölgesine gelişi, Ön Bulgarların gelişinden oldukça öncedir. Bulgarların gelişinden evvel Urallar ve İtil boyu birkaç kez Türkleşmiş ve bu Türkleşme sonradan bölgeye gelen Türk boylarının teşkilatlanmasına olumlu etki yaratmıştır. Bu Türkleşmenin ilki Hun göçleri ve Batı Göktürk Kağanlığı döneminde (III-VI. yüzyılları) diğeri ise İtil Bulgarlarının vücuda geldiği VI-VII. yüzyıllarda gerçekleşmiştir (Halikov, 1972: 101-102; Halikov, 1989: 58).

Malum olduğu üzere M. S. I. yüzyılda Asya merkezli Hun Kağanlığı iç çatışmalar sebebiyle parçalanmış ve iç karışıklıklar yüzünden Hunların bir kısmı Çin hakimiyetine girerken bir kısmı batıya göç etmeyi tercih etmiştir (Halikov, 1989: 58). Tarihler 155-158 yıllarını gösterdiğinde doğuda Ural'dan batıda Sura Nehri'ne kadar (İtil'in bir kolu) Doğu Avrupa bozkırlarına doğru Hun göçleri başlamıştır (Gumilev, 2003: 303). Sura Havzası'nda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalara göre II-III. yüzyıllara tarihlenen bazı eserler, bu göçlerle bağlantılı olmuş ve eserlerin bir kısmı yerli halktan ziyade ilk Türklere atfedilmiştir: *"Bu eserleri, Hunların ve diğer Güney Sibir göçebelerinin baskısı ile doğudan gelerek İtil üzerinden geçen Türk-Ugor ve geç Sarmat boylarından oluşan melez bir halk bırakmıştır. Belirtilen tarihlerde bölgenin yerli Fin halklarıyla aktif temaslar kuran Hun grupları Orta İtil'de askeri-politik bakımdan iyi organize olmuştur"* (Halikov, 1989: 58). Hunların İtil boyundaki varlıkları kesin olarak tespit edilmiş olsa da onlara ait bir yerleşim yeri tespit edilememiştir. Fakat bu durum Hunların kent kurma becerisinden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir.

Arkeolojik araştırmalar günümüz Moğol topraklarında, Hunların çok sayıda korunaklı ve korunaksız yerleşimleri olduğunu, mutlak göçebelik yerine hayvancılık başta olmak üzere tarımın, ticaretin, zanaatın da dahil edildiği karma ekonomi sistemine sahip olduklarını göstermiştir. Bu yerleşimlerden on kadarı toprak surlarla çevrilmiş kare planda tahkimli kentleri, yirmi kadarı da tahkimsiz zanaat-tarım yerleşimlerini oluşturmuştur. Arkeologlar tarafından bu Hun yerleşimleri çoğunlukla Gobi'den güneye doğru Ordos topraklarında keşfedilmiştir. Hun kentlerinde en önemli savunma yapısı olan surların varlığı hakkında dönemin yazılı kaynakları da haberler sunmuştur. Örneğin yönetime isyan eden Çiçi'nin Yedisu'da kendisi için inşa ettirdiği kare planlı bir kale-kent yerleşiminde, büyük bir sarayı bulunduğu bize ulaşan haberler arasındadır (Kızlasov, 2006: 145-146). Yine Baykal Gölü'nün doğusunda İvolga ve Selenge nehirlerinin birleştiği yerin aşağısında bulunan İvolga, en önemli Hun kentlerinden birini ihtiva etmektedir. Bu kent kare planda tasarlanmış, her biri beş hattan oluşan surlarla çevrilmiştir. Dört ana cepheye konumlandırılan surların boyutları 340×340 metredir. Yapılan kazı çalışmalarıyla kentin dört sıra halinde toprak setler ve hendeklerle tahkim edildiği ortaya çıkmıştır. Kale surlarının etrafında 3-4 metre mesafeyle, 1,13-2,1 metre derinliğinde hendekler açılmış, hendeklerin önünde ise beton-çakıl duvarlar inşa edilmiştir. Toprak setlerin üzerine, üstten taşlarla sağlamlaştırılmış tahta perdeler saplanmış. Duvarlar arasında ise hendeklerin derinliği 5 metreye ulaşmıştır (Kızlasov, 2006: 144-146; Kalan, 2012: 9-10). Bu konuya dair örnekler bir hayli fazladır, lakin bu bir iki örnek ışığında dahi Hunların yerleşim kurma becerisine sahip oldukları gözlemlenmektedir. Hunların, İtil Bölgesi'ne neden kalıcı olarak yerleşmedikleri ve neden sabit meskenler kurmadıkları ise onların İtil Bölgesi'ne geliş ve bölgede tutunamama sebepleri ile alakalıdır.

Tarihler VI. yüzyılı gösterdiğinde ise Hun devlet yapılanması üzerine teşkilatlanan Batı Göktürk Kağanlığı'nın hakimiyet alanı İtil'e kadar uzanmıştır. Batı Göktürk Kağanlığı bünyesinde farklı etnosları barındırmış, bunlar arasında Kafkas bölgesinde yaşayan Alanlar ve Ogur boyları da yer almıştır. Öyle ki Altaylardan Hazar'a kadar dağınık On Ogur boylarını itaat altına almayı başaran İstemi Yabgu'nun ardılları, 576'da Kırım'da bulunan Kerç Kalesi'ni zapt ederek batıda en uç noktaya ulaşmıştır (Taşağıl, 2018: 106). Tıpkı ataları Hunlar gibi Göktürler de tahkimli yerleşimlere sahip olmuştur. Özellikle Türkistan sahasında hakimiyet kuran Batı Göktürk Kağanlığı, yerleşik kültürlerle (başta Soğdu tüccarlar) kurulan temaslar sayesinde çok bileşenli bir kent kültürüne ev sahipliği yapmıştır. VII. yüzyılın ilk yarısında Batı Göktürk kentlerini ziyaret eden Budist Seyyah Hsüan-tsang bu hususta detaylı haberler sunmuştur. Kuça, Karaşar, Suyab, Aksu gibi Göktürk kentlerinden bahseden seyyah neredeyse tüm kentlerde tarımla uğraşıldığının altını çizmiş, kent zanaatından bahsetmeyi de ihmal etmemiştir (Ergüven, 2011: 33).

VI-VII. yüzyıllardan itibaren Batı Sibirya'dan İtil'e doğru gerçekleşen Ugor-Madyar göçleri İtil'in kültürel yapılanmasında değişiklikler meydana getirmiştir. Bu yeni sakinlerin kültürüne Kuşnarenkov denmiştir. Araştırmalar göçebe Madyar-Kuşnarenkov sakinleri ile Slav İmenkovların birlikte, etkileşim halinde yaşamış olduklarını göstermiştir. Fakat bu kültür sakinleri yerli İmenkov ve Turbalin kültür sakinlerinden içtimai olarak farklılıklar arz etmiş, yani belirgin bir biçimde dışarıdan bölgeye girmiştir (Rudenko, 2013: 58).

Kuşnarenkov sakinleri, VI. yüzyıl ortalarında yani I. Türk Kağanlığı'nın oluşum döneminde Uralların batısında yaşamıştır. Bilindiği gibi bu dönemde doğudan batıya doğru Türk göçleri başlamış, bu sebeple olsa gerek erken dönem Kuşnarenkov eserlerine Aral çevresinde rastlanılmış, zamanla da bu sakinlerinin doğudan batıya göç ettiği tespit edilmiştir. VIII. yüzyılda bu kültür sakinleri İk-Belaya arasında yaşamış (Kazakov, 2001: 119), VIII-IX. yüzyıllarda ise Ural ve İtil arasındaki orman-bozkır bölgesini, Çulman Ardı'nın tamamını kaplamıştır. Bu kültür yakınında, 150'den fazla anıtıyla Asya menşeli Karayakupov adında bir başka kültür tespit edilmiştir. Kuşnarenkov ve Karayakupov kültürlerinden kalan eserlerin incelenmesi, bu kültür sakinlerinin akraba olduklarını ortaya çıkarmıştır. Kuşnarenkov, Karayakupov ya da yine bölgede bulunan Romanov gibi kültürlerin aidiyetine dair kaleme alınmış çalışmalarda, bu kültür daireleri içerisinde Türk unsurların da yer aldığı (seramik tiplerinin farklılığından dolayı) geçmektedir. Hem Türk hem de Ugor kökenli bu kültürlerin sakinlerinin Ural eteklerine Batı Sibirya'dan, Ural ötesinden ve Kazakistan civarından geldiği düşünülmektedir (Kuzuyev, 2013: 385).

Kuşnarenkov sakinleri hayvancılıkla ilişkili göçebe yaşam tarzına sahip olmuştur. Yerleşimleri ise nehir yataklarının tepelerinde bulunmuş, genellikle sezonluk olarak, küçük ebatlarla karakterize edilmiştir. Geç Kuşnarenkov mezar kompleksleri arasında en bilinenlerini Çulman Ardı'ndaki Ulu Tigan (Bol'se Tigan) ve Tankeyev oluşturmuştur. Özellikle Ugorlara daha doğru bir tabirle Macarlara ait olan Ulu Tigan mezarının (VIII. ve X. yy. başı) Pannonia'ya göç etmeyip bölgede kalan ahaliden miras kaldığı düşünülmüştür. Bu mezarlar aynı zamanda Ön İtil Bulgarlarıyla da ilişkili olmuştur. Çünkü Peçeneklerin saldırılarından kaçan Kuşnarenkov grupları bu dönemde Bulgar sınırlarına gelmiş ve İlteberlik bünyesine dahil olmuştur (Kazakov, 2007: 20-35). Bu sebeple Kuşnarenkov boyları çoğunlukla İtil Bulgar kültürü ve etnosu kapsamında ele alınmaktadır (Kazakov, 2001: 120).

IX. yüzyılın son çeyreğinde Batı Çulman Ardı'nın önemli bir kısmı, Aral çevresinden gelen ve İtil-Çulman'da yaşamaya başlayan konargöçer halkla temsil edilmiştir. Ulu Tarhan mezar kompleksinde, köpek ve ejderha da dahil olmak üzere kanatlı fantastik varlıkların betimlendiği gümüş mamuller keşfedilmiştir. Ugor kültüründeki bu tarz İç Asya motifleri, Ugorların Türk Kağanlığı'nın bir parçası olduğu ve kışları Aral çevresine göç ettikleri dönemle bağlantılı olmuştur (Nadırova, 2012: 28).

VII. yüzyıla gelindiğinde Batı Göktürk birliğinin dağılma sürecine girmesi ve Hazarların Doğu Avrupa coğrafyasında (Ten, Karadeniz ve Kafkaslar başta olmak üzere) mutlak hakimiyet kazanması ile yeni bir tarihi sürece geçilmiştir. Bu süreç Hazar ekonomisi temelinde yeni bir kent ve yerleşim kültürünün doğmasına vesile olmuştur.

4. HAZAR KAĞANLIĞI (SALTOVO-MAYAT) YERLEŞİMLERİ

XX. yüzyılda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar VIII-IX. yüzyıllarda, Ten Havzasında ve Azak çevresinde yarı göçebe ve göçebe halkların yaşadığı ile ilgili veriler sunmuştur. Bu verilere göre konargöçerler nehir kıyılarında ve büyük ovalar boyunca kısa süreli yazlık ve kışlık obalar kurmuştur. Bu dönemde konargöçerlerin Ten'in kuzey bölgesine yerleşmesine ise çeşitli faktörlerin sebep olduğu düşünülmüştür. S. A. Pletnëva'ya göre bu faktörlerden ilkinin coğrafya teşkil etmiş, orman-bozkır bölgesi yarı-göçebe halkların ekonomi biçimine elverişli ortamlar sağlamıştır. Araştırmacıya göre ikinci rolü çiftçi Slavlarla tanışıklık oynamıştır. Konargöçerler, Slav yerleşim yerlerine yaklaştıkça tarımsal yerleşik yaşam tarzının avantajlarını öğrenmişler ve bu da onların yerleşik yaşama geçişlerini hızlandırmıştır (Pletnëva, 1967: 20).

Yukarıda bahsi geçtiği şekliyle VIII-IX. yüzyıllarda, konargöçerler de dahil olmak üzere, Ten çevresinde yaşamış ve yüksek kültür seviyesine ulaşmış sakinlerin tüm mirasına arkeologlar tarafından Saltovo-Mayat Kültürü denmiştir. Kültür emarelerinin (yerleşim ve mezarlar) bulunduğu Ten çevresindeki Mayat ve Saltovo yerleşimlerinden dolayı bu şekilde isimlendirilen kültür, M. İ. Artamanov'a göre Hazar Kağanlığı çatısı altında yaşayan bütün halkların alışkanlıkları ile karakterize edilmektedir (Artamonov, 2008: 403). Fakat Saltovo-Mayat Kültürü'nün en önemli bileşenini ihtiva eden halkı Bulgarlar oluşturmuştur.

Ogur ve Hun bakiyelerinden teşekkül eden Bulgarlar, Batı Hun Kağanlığı döneminde (IV-V.yy) Karadeniz'in kuzeyinde, Attila'nın 453'te ölümünden sonra ise iki grup halinde Kuban (Utigurlar) ve Ten (Kutrigurlar) çevresinde yaşamıştır (Kurat, 1992: 109). VI-VII. yüzyıl civarında Batı Göktürk Kağanlığı hakimiyetinin Karadeniz'e ulaşmasıyla varlıklarını bu kağanlık bünyesinde devam ettiren Ogur boyları (Utigur ve Kutrigur dışında kaynaklar Kupi-Bulgar, Duçi-Bulgar, Oghondor ve Çdar Bulgar isimlerini de saymaktadır. Dt. Bl. Bk: Raşeyev, 2006: 46) 630'da Batı Göktürk Kağanlığı'nın dağılmasından sonra Kubrat'ın önderliğinde tek bir çatı altında birleşerek Büyük Bulgar Kağanlığı'na dahil olmuştur. Fakat Bulgarlar gerek bu süreçte gerekse 655'de Bulgar Kağanlığı'nın yıkılma sürecinden sonra Hazar Kağanlığı'nın bölgedeki baskın politikasına maruz kalmıştır. Bu sebeple olsa gerek VII. yüzyıldan XI. yüzyıla uzanan süreçte Hazar Kağanlığı topraklarından İtil-Çulman hattına, Bulgarların da katıldığı kitlesel göç hareketleri gerçekleşmiştir. VII-X. yüzyılda gerçekleşen bu göçler ile Saltovo-Mayat Kültürü'ne ait yerleşim unsurları İtil sahasına nüfus etmiştir.

Hem yaz hem kış boyunca sürüler için gıda olanağı sunan çayırlar, balık gibi canlı rezervleri ile insan yaşamına da katkı sunan nehirlerle ev sahipliği yapan Ten ve Azak kıyıları, Kağanlık bünyesindeki konargöçerlerin kısa süreli yazlık ve kışlık obalar kurduğu alanları oluşturmuştur (Pletněva, 1967: 13-15). Fakat nehir kenarları sadece yazlık amaçlı kullanılmamış, sabit yerleşimlere de ev sahipliği yapmıştır. Verilere göre, bölge aslında uzun süreli yerleşimlerin yanı sıra kültür katmanına sahip olmayan obalara ve yoğun kültür katmanına sahip göçebelik alanlara da ev sahipliği yapmıştır. Yerleşimler, göçebe bir yapıdan (oba) yarı göçebe (göçebe alanı) alana geçişle yeniden kurulmuştur. Tam olarak yerleşiklik ise, savunmasız da olsa sabit yerleşimlerin ortaya çıkışı ile belirginleşmiştir. Bu sabit yerleşimlerin bir kısmı göçebe alanlarında ortaya çıkmıştır (Krasilnikov, 1981: 122).

Saltovo-Mayat yerleşimlerinde Bulgarların dışında Alan, Slav gibi farklı unsurlara ait izler de mevcuttur. Fakat yerleşimlerde keşfedilen mezar buluntularının analizi sayesinde, yerleşim sakinlerinin aidiyeti hakkında yorumlarda bulunabilmektedir.

Saltovo-Mayat Kültürü'ne adını veren kentlerden biri olan Mayat kentinin, diğer Doğu Avrupa kentlerinde olduğu gibi kent tahkimatının bir yönü doğal bir setle diğer tarafı ise hendekler ve ikili surlarla tahkim edilmiştir. Dikdörtgen plana sahip olan kent, daha çok kesme ve blok taşlarla inşa edilmiştir (Ögel, 2014: 233). Kentin güneydoğusundaki konutlar, yarı sığınak biçiminde, sura bitişik olarak dizayn edilmiştir. Bu yapılara ait bazı taş blokların üzerinde Bulgarlara ait damgalar yer almıştır. Mayat kenti mezar buluntularının analizi sonucunda yerleşim IX. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Ögel, 2014: 233).

Hazar Kağanlığı dahilinde bulunan en önemli yerleşimlerden birini, inşa faaliyetlerinde Bulgarların da dahil olduğu Sarkel oluşturmaktadır. Ten Nehri'nin sol kıyısında, Bizans desteği ile Hazarlar tarafından başta askeri-ticari amaçlı inşa edilen Sarkel Kalesi'nin bir kent hüviyeti kazanmasında Bulgarların oynadığı rol önemlidir. Uzunluğu 180, genişliği ise 125 metreden oluşan kent, meydanlara ve köşe kulelerine ev sahipliği yapmıştır. Surlar üzerinde Bulgarlara ait tamgaların yer aldığı dört köşeli tuğlalardan (0,24x0,24 metre) örülmüştür. Kale duvarı enlemesine neredeyse iki eşit kısma ayrılmış, iç kale küçük bir kısmı kaplamış ve kalenin içerisinde askeri gümrük birliği yer almıştır. Diğer kısımda ise büyük kapılarıyla birlikte tamamen bayındır bir kervansaray bulunmuştur. Misafirler ve hayvanlar için ek yapıları ve geniş avlusuyla birlikte iki adet tuğla kervansaraya ev sahipliği yapmıştır. Merkezden uzak avlularda "hizmet" yapıları yer almıştır. Bu yapılarda demirciler, çömlekçiler gibi zanaat ustaları yaşamıştır (Pletněva, 2003: 68-70; Ögel, 2014: 231; Karatay, 2010). Yerleşimin yanı sıra Sarkel bölgesinde bulunan mezar defin törenlerinde de Bulgarların izine rastlanılmıştır. Araştırmacılar, Sarkel defin törenleri ile İtil'de bulunan Kaybel', Ulu Tarhan mezar defin törenlerinin büyük ölçüde benzeştiğinin altını çizmiştir. Ama Hazar Kağanlığı dahilinde Bulgarlar tarafından bırakılan eserlerin, İtil Bulgar kültürüne en yakını Zlivkin ve Tsimlyan yerleşim kalıntıları oluşturmuştur (Genning ve Halikov, 1964: 129-130).

Sarkel'e yakın bir konumda (güneyinde) ve Ten'in sağ kıyısında yer alan Pravoberejniy Tsimlyan yerleşimi, Bulgarların yoğun olarak yaşadıkları sahalardan birini oluşturmuştur. Tahkimli kale hüviyetinde olan bu yerleşimdeki konutlar büyük suretle ortasında ocak barındıran yuvarlak yurtlardan oluşmuştur. Yurtların düzeni dağınık olsa da "kuren" sistemi diğer konar göçer yerleşimlerde olduğu gibi burada da gözlemlenmiştir. Yerleşimde keşfedilen buluntuların çeşitliliği ve ihtivası (tarım aletleri, zanaat mamulleri vd.) Tsimlyan sakinlerinin dönemine kıyasla gelişmiş bir kültür düzeyine ulaştıklarını açığa çıkarmıştır. Her şeyden öte bu yerleşimin tahkimat düzeninde,

doğal şartların koruyucu özelliklerinden istifade edilmiş olmasıdır. Doğal yönden korunaklı olmayan alanlar sur ve hendek yapılarıyla güçlendirilmiştir. (Pletněva, 2003: 75-78).

Yukarıda bahsi geçen yerleşimler keşfedilen alanlardan sadece birkaçını oluşturmaktadır. Zira Saltovo-Mayat dairesi içerisinde Bulgarların da yaşamış olduğu yerleşim örneklerinin sayısı, bugün devam eden kazı çalışmalarıyla artmaya devam etmektedir. Bulgarların, Kağanlık bünyesinde meskun olduğu yerleşimlerde konargöçer ve yerleşik kültür emareleri iç içe geçmiş bir halde açığa çıkmıştır. Bu sebeple Saltovo-Mayat Kültür dairesinde bulunan Bulgarların yerleşik yaşam tarzı ya da tarımsal faaliyetlerden haberdar olduklarını, konargöçer yaşam tarzını tercihen devam ettirdikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Yerleşimlerde keşfedilen arkeolojik buluntuların yanı sıra dönemin yazılı kaynaklarının sunduğu haberler, hayvancılıkla uğraşan Bulgarların bir kısmının konjonktürel olarak mecburen tarımsal aktivitelere yöneldiğini de göstermektedir (Baranov, 1990: 72-75).

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

X. yüzyılda İtil-Çulman sahasında güçlü bir devlet kurmayı başaran Bulgarlar, çoğu beceri ve kazanımını atalarının Karadeniz-Ten çevresinde sürdürmüş oldukları serüvenler neticesinde elde etmiştir. Teşkilatlanmadan yerleşim kurma becerisine uzanan bu kazanım silsilesi, pek tabii olarak en verimli nüvelerini İtil coğrafyasında ortaya çıkarmıştır. Zira geçmişinde çok sayıda halkı ve çeşitli yerleşim geleneklerini barındıran İtil-Çulman sahası, yeni yerleşimcilerine önemli imkanlar sunmuştur. Bulgarlar İtil'e geldiklerinde, bölgede zaten mevcut bulunan bir yerleşim geleneği ile karşılaşmıştır. Çoğunluğu Fin-Ugor temelli olan bu yerleşimler, Bulgarların gelişleriyle yeni yapısal formlara sahne olmuştur.

Bulgarlar, İtil-Çulman yerleşimleri için geleneksel olan mekânsal planlama yapılarını yeni kurdukları yerleşimlerde uygulamıştır. Bu tip yerleşimler genellikle daire kesmesi (Bulgar, Kazan vd.) ya da kapalı eğri (Omar, Doğu Voykin vd.) tipleriyle karakterize edilmiştir. İtil-Çulman yerleşimlerinde geleneksel olarak coğrafi unsurların koruyucu özelliğinden istifade edilmiştir. Bu sebeple yerleşimler çoğunlukla, ovalar veya nehirler arasındaki yüksek burunlar üzerine kurulmuş, doğal yönden savunmasız olan taraf ise (nehirin bulunmadığı yön) hendek ve ahşap surlarla tahkim edilmiştir (Kazakov vd., 1987: 28-29). Tıpkı yerleşimler gibi yerleşimlerde bulunan konut tiplerinde de Fin-Ugor geleneği etkisini devam ettirmiştir. Çünkü İtil sahasının zorlu iklimsel şartlarına uygun şekilde evrimleşen mesken yapısının en kullanışlısını sığınak ya da yarı sığınak tipindeki konutlar oluşturmuştur. Bulgarlar yurtların yanı sıra bu tip konutları da yaşam alanlarına dahil etmiştir (Şarifullin, 1993: 65-72; Nadirova, 2012: 25).

Eski İtil Çulman yerleşimlerinin etkisinin yanı sıra Bulgarların kendi geleneklerini yansıtan mekânsal planlamaya sahip yerleşimleri de mevcut olmuştur. Örneğin Bulgarların göçebe yaşam tarzı neticesinde edindikleri kozmik telakkilerin izlerine İtil Bulgar başkenti Biler'de rastlamak mümkündür. Kent öncesi dönemde merkezi alanı oluşturan hükümdar yurdu, zamanla başkent hüviyetine kavuşmuştur. Hükümdarın karargâhı, boy temsilcilerinden oluşan soyluların toplandığı meclis yani iktidarın odak merkezi olarak hizmet etmiştir. Bulgar topraklarında kentsel kültürün gelişimi ile birlikte, hükümdar karargâhı başkente dönüşmüştür. Burası tam olarak seferler için ordunun toplanma, yabancı elçilerin kabul yeri işlevlerine sahip olmuştur. Bulgarlarda iktidar sistemi, Bulgarların kendileri tarafından merkezde bir noktaya eş merkezli çember sistemi olarak görülmüş: ülkenin ortası karargâh, karargâhın merkezi yurt; yurdun ise taht yani otağ olmuştur. Dünya ve devletin ideal yapısı olarak ele alınan bu model, mikro ve makro kozmosun birliği olarak yorumlanmıştır (Nadirova, 2012: 50; Koray, 2005: 256).

Özellikle Bulgar yerleşimlerinin savunma mimarisinde karma bir yapı gözlemlenmiştir. Yerleşimin doğal yönden korunduğu tarafta daha basit, masraf gerektirmeyen ahşap ve toprak malzemelerden inşa edilen tahkim yapıları, doğal yönden korunmayan tarafta ise daha sağlam olan taştan inşa edilen tahkim yapılarının kurulduğu kentler, üç sac ayağının da belirgin izlerini taşımıştır. Ama İtil Bulgar tahkimat sisteminde çoklu savunma ilkesinin kökeni Saltovo-Mayat Kültürü'ne ve Güney Sibirya'ya uzanmıştır. Zira Saltovo-Mayat ve Güney Sibirya toprakları Bulgarların çok sıralı tahkimat sisteminin anavatanı olarak kabul edilebilmektedir. Bu yöntem Saltovo kalelerinin inşaatçıları tarafından VIII-IX. yüzyıllarda uygulanmıştır. Bulgarlar, Ten bölgesinden ana savunma sistemlerini inşa etme prensiplerine ek olarak, arazinin en az korunan taraflarını saldırılar korumak için ek tahkimat inşa etme becerilerini de beraberlerinde getirmiştir (Pletněva ve Makarova, 1965: 56-59). Ana savunma sistemlerinin yanı sıra arazinin en zor korunan taraflarında bulunan ek tahkimatlar savunma açısından büyük önem arz etmiştir.

Bulgarların da VIII-IX. yüzyıllarda Saltovo kalelerini inşa ederken kullandıkları ve bildikleri ek tahkim inşa becerisi onlarla birlikte bölgeye girmiştir (Gubaydullin, 2002: 32). Bulgarlardan önce bölgede meskûn bulunan İmenkov halkı da yerleşimlerinde, burnun yumuşak meyilli ucunda veya dibinde bulunan ek sur bölümleri inşa etmiştir. Ya da yerleşimlerini birbirinden iki metre uzaklıkta bulunan iki paralel kütük duvarı ile güçlendirmiştir. Duvarlar arasındaki boşluk sıkıştırılmış taşlı balçıkla sıvanmıştır. Duvarların dış yüzeyi ise kil ile kaplanmıştır. Bu savunma duvarı inşa tekniği, İmenkov yerleşimlerinin birçoğuna yerleşen Bulgarlar tarafından öğrenilmiş ve tatbik edilmiştir. Bu sebeple bölgedeki en yaygın görülen savunma yapısı tipini, surların üzerine yerleştirilen ve kil, taş, toprakla doldurulan kütük yapılar oluşturmuştur (Nadırova, 2012: 77).

Bulgar yerleşimlerinde eski yerel geleneklerin ve Saltovo mirasının yanı sıra Türkistan etkisi de mevcut olmuştur. Zira Biler kentine dair gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalara bakıldığında, doğudan gelen ustaların ve mimarların varlığı açığa çıkmaktadır. Yerleşimde keşfedilen cami ya da hamam gibi yapılarda kullanılan inşa tekniği, tuğla içeriği ya da diğer teknik unsurlar bölgenin yerel mimarisine oldukça yabancıdır. Örneğin Biler Cami'nin temelinde Yakın Doğu ve Türkistan mimarisi için karakteristik olan iki sıra ham ve yarı işlenmiş tuğladan oluşan antisismik bir yastığın izleri kaydedilmiştir (Huzin, 2001: 278). Ya da daha basit bir misal olarak Biler'de kâgir tarzı konutlarda veya bunların avlularında Türkistan'a özgü tandir tipi küresel fırınlar keşfedilmiştir ki bu tip fırınlar, Bulgarlara bahsi geçen dönem için oldukça yabancı olmuştur. Bu da açıkça tandir tipi fırınların Müslüman Doğu dünyasından Bulgarlara geldiğini göstermektedir (Huzin, 2006: 176).

Türkistan'dan Bulgar yerleşimlerine aktarılan yerleşim ve mimari özelliklerin birçoğu İslamiyet aracılığıyla bölgeye girmiştir. Bu bağlamda İslamiyet'in yerleşimlerin kent hüviyeti kazandıktan sonra bölgede oynadığı pozisyon bir hayli önemlidir. Bilhassa kent mimarisinde oldukça mühim yer kaplayan anıtsal ve dini mimarinin oluşumunda İslamiyet öncül rolü oynamaktadır. Ama yerleşimlerin bir kent statüsü kazanana kadar geçen süreçte İtil Bulgar yerleşimlerinin oluşumunda yerel İtil kültürlerinin, konargöçer ve Hazar mirasının etkisi bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M. (2022). *İtil Bulgarlarında Kentleşme ve Kent Kültürü*, Akdeniz Üni. Sos. Bil. Ens. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya.
- Arheologičeskie pamyatniki: basseyna r. Çeremşan* (1990). (Otv. Red: A. H. Halikov), AN SSSR İYaLİ im. G. İbragimova, Kazan.
- Artamonov, M. İ. (2008). *Hazar Tarihi*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Baranov, İ. A. (1990). *Tavrika v epohu rannego srednevekov'ya*, Kiev.
- Ergüven, İ. H. (2011). *Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi (VII. yy) Metin Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 18 Mart Üniversitesi. Sos. Bil. Enst., Çanakkale.
- Gabyaşev, R.S. (2001). "Nijnee prikam'e v epohu neolita", *Oçerki po arheologii Tatarstana*, Kazan, 34-42.
- Gazimyanov, İ. R. (2001). "Antropologičeskiy oblik Tatar", *Tatarı*. (Otv. Red: R. K. Urazmanova), Moskva, 35-40.
- Gening, V. F. ve Halikov, A. H. (1964). *Rannie Bulgarı na Volge (Bol'şe-Tarhanskiy mogil'nik)*, İzd. Nauka, Moskva.
- Gubaydullin, A. M. (2002). *Fortifikatsiya gorodiş Voljskoy Bulgarii*, Kazan.
- Gumilev, L. N. (2003). *Hunlar*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Halikov, A. H. (1969). *Drevnyaya istoriya Srednego Povolj'ya*, İzd. Nauka, Moskva.
- Halikov, A. H. (1972). "K voprosu o naçale tyurkizatsii naseleniya Povolj'ya i Priural'ya", *SE*, 1, 100-109.
- Halikov, A. H. (1980). "Prikazanskaya kul'tura", *Arheologiya SSSR*, Vıp. 1 (24), 129.
- Halikov, A. H. (1989). *Tatarskiy narod i ego predki*, Kazan.
- Halikov, A. H. (1991). *Osnovi etnogeneza naradov srednego povolj'ya i priural'ya*, İzd. Kazanskogo Universiteta, Kazan.
- Halikov, N. (2006). "Promisli". *İstoriya Tatar s drevneysih vremen v semi tomah Tom II Voljskaya Bulgariya i Velikaya Step*, İzd. Ruhil, Kazan, 247-249.
- Hud'yakov, M. G. (1920). "K poseşeniyu Kazani", *KMV*, 117-118.
- Huzin, F. Ş. (2001). *Bulgarskiy gorod v X- naçale XIII vv.*, Kazan.

- Huzin, F. Ş. (2006). "Velikiy gorod na Çeremşane i gorod Bulgar na Volge", *İstoriya Tatar s drevneyşih vremen v semi tomah tom II Voljskaya Bulgariya i velikaya step*, İzd. Ruhil, Kazan, 163-179.
- Kalan, E. (2012). "İvolga Örneğinde Hun Kent Kültürüne Genel Bir Bakış", *Bilig*, (24),1-19.
- Karatay, O. (2010). "Karadeniz'de İlk Ruslar ve Sarkel'in İnşası", *Bellekten*, (74),71-112.
- Kazakov, E. P. (2001). "Kuşnarenkovskaya kul'tura", *Oçerki po arheologii Tatarstana*, (Otv. Red. P. N. Starostin), Kazan, 119-122.
- Kazakov, E. P. (2001a). "Pamyatniki epohi bronzi", *Oçerki po arheologii Tatarstana*, 56-72.
- Kazakov, E. P. (2007). *Voljskie Bulgari, ugri i finni v IX-XIV vv: problemi vzaimodeystviya*, Kazan.
- Kazakov, E. P. ve Rafikova Z. S. (1999). *Oçerki drevney istorii Vostoçnogo Zakam'ya*, Al'metyevsk.
- Kazakov, E. P., Starostin P. N. vd. (1987). *Arheologičeskie pamyatniki Tatarskoy ASSR*, Kazan.
- Kızlasov, L. P. (2006). *Gorodskaya tsivilizatsiya sredinnoy i severnoy Azii*. İzd. Vostoçnaya Literatura, Moskva.
- Koray, Özcan (2005). "Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)", *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der.*, 20 (2), 251-265.
- Korenyuk, S. N. (2002). "O forme sotsial'no-politiçeskoj organizatsii anan'inskogo obşestvo", *Problemi drevney i srednevekovoy istorii srednego povolj'ya. Materialı vtorih halikovskih çteniy 29-90 maya 2002 g.*, Kazan, 98-102.
- Krasilnikov, K. İ. (1981). "Voznikovenie osedlosti u praBulgar srednedoneç'ya", *Sovetskaya arheologiya*, (4), 110-125.
- Kurat, A. N. (1992). *IV- XVIII. Yüzyillarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kuzuyev, R. G. (2013). *İtil-Ural Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Nadırova, H. G. (2012). *Gradostroitel'naya kul'tura Tatarskogo naroda i ego predkov*, Kazan.
- Ögel, B. (2014). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara.
- Pletněva, S. A. (1967). *Ot kočeviy k gorodam. Saltovo-Mayataya kul'tura*, İzd. Nauka, Moskva.
- Pletněva, S. A. (2003). *Koçevniki yujnorusskih stepey v epohu srednevekov'ya. VI-XIII veka*, İzd. Voronejskogo gosudarstvennogo universiteta.
- Pletněva, S. A. ve Makarova, T. İ. (1965). "Yujnoe gorodişe u s. Vitaçeva", *Kratkie soobşeniya İnstituta Arheologii*, (104), 54-61.
- Raşeyev, R. (2006). "Velikaya Bulgariya". *İstoriya Tatar s drevneyşih vremen v semi tomah tom II Voljskaya Bulgariya i velikaya step*, Kazan, 36- 47.
- Rudenko, K. A. (2013). "O haraktere vzaimootnoşeniy kočevih ugrov i osedlogo naseleniya srednego povolj'ya "v epohu velikogo pereseleniya narodov" (po materialam Tetyuşogo II gorodişa v Tatarstane". *Teoriya i praktika arheologičeskih issledovaniy*, 2 (8), 58-74.
- Starostin, P. N. (2001). "Azelinskaya kul'tura", *Oçerki po arheologii Tatarstana*, (Otv. Red: P. N. Starostin), Kazan, 92-99.
- Starostin, P. N. (2001a). "İmenkovskaya kul'tura", *Oçerki po arheologii Tatarstana*, (Otv. Red: P. N. Starostin), Kazan, 100-118.
- Starostin, P. N. (2001b). "P'yanoborskaya kul'tura", *Oçerki po arheologii Tatarstana*, (Otv. Red: P. N. Starostin), Kazan, 84-91.
- Şarifullin, R. F. (1993). "O rannih jilişah voljskih bulgar (X- naçalo XIII. vv.)", *Arheologiya Voljskoy Bulgarii: problemi, poiski, reşeniya*, 63-76.
- Tartarica Atlas* (2017). (Çev. İ. Kemaloğlu), Kazan-Moskova-St. Petersburg-İstanbul.
- Taşığıl, A. (2018). *Göktürkler I-II-III*, TTK Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (2018). *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*. Yarın Yay., İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

AN ANALYSIS OF POLAND AND HUNGARY AS EXAMPLES OF MEHTER DEMOCRATIZATION*

Merve Suna ÖZEL ÖZCAN**

Abstract

With the end of the Cold War, the effort to exist in the international system has revealed the need to accelerate the democratization process and create new political structures by internalizing Western systems. The formation of democracy and modernization in societies pertain to different realities of political cultures. This does not mean that every state will advance the democratization process linearly because of the cyclical changes and the political culture codes and cultural structures of that country. This study examines post-Cold War Poland and Hungary while focusing on developments and constitutional steps in the democratization process. The change in the historical process experienced by the two countries will be examined in the post-Cold War era and explained through the Mehter democratization conceptualization. The study assumes that adopting democracy and the progress called democracy is not suitable for uniformization. On the contrary, it establishes a structure knitted with differences. In this respect, as a different conceptualization, Mehter democratization is chosen.

Keywords: *Poland, Hungary, Democracy, Political Culture, Constitution*

MEHTER DEMOKRATİKLEŞME ÖRNEKLERİ OLARAK POLONYA VE MACARİSTAN'IN İNCELENMESİ

Öz

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, yeni devletler için uluslararası sistemde var olma çabası sadece demokratikleşme sürecini hızlandırma ve aynı hızla tamamlamaya bağlı olarak değil, Batılı sistemleri içselleştiren yeni siyasi yapıları da elzem hale getirmiştir. Toplumlar da demokrasi ve modernleşmenin oluşumu, siyasal kültürlerin farklı gerçekliklerine aittir. Bu durum her devletin demokrasisini doğrusal olarak ilerleteceği anlamını taşımaz. Zira konjonktürel değişimler ilgili ülkedeki siyasi kültür kodlarını da etkilemekte ve önemli hale gelmektedir. Çalışmada, bu olgu Soğuk Savaş sonrası Polonya ve Macaristan'da gelişmeler ve demokratikleşmeyle bağlantılı atılan adımlar ekseninde ele almaktadır. Bu ülkelerin tarihsel süreçte yaşadıkları değişim, Soğuk Savaş sonrası demokratikleşme bağlamında mehter demokratikleşme kavramsallaştırması olarak tanımlanacaktır. Çalışmanın varsayımı demokrasinin benimsenmesi ve demokrasi olarak adlandırılan ilerlemenin tek tipleşmeye uygun olmadığı, aksine farklılıklarla örülü bir yapı kurduğudur. Bu açıdan farklı bir kavramsallaştırma olarak mehter demokratikleşme seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Polonya, Macaristan, Demokrasi, Siyasi kültür, Anayasa.*

*The main purpose of using the Mehter concept in Turkish is to prevent the loss of meaning in translation.

**Assoc. Prof. Dr., Kırıkkale University, Department of International Relations, KIRIKKALE.
e-mail: mervesuna@kku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-9027-3990>)

Introduction

Changes in the international arena led to significant breaks in states' domestic policies and political lives. During the Cold War, the influence and interventions of the Soviet Union in Eastern and Central Europe were in question. The democratization processes that started after the collapse of socialism in Central and Eastern Europe had difficulties reflecting the political culture-based transformations of the historical heritage. This is because both in Europe and the former Eastern Bloc countries, the transition of democracy and the Western identity creation model were worn as large/small size clothes for these countries. The influence of the Soviet Union in Hungary and Poland between 1945 and 1990, when the bipolar system divided the world into two ideological poles, is remarkable. These two countries experienced similar processes within the same ideological group and followed similar democratization movements after the end of the bipolar system. In addition, when the imperial histories of Hungary and Poland are considered, Eastern influence can be seen more clearly in the system instead of a Western affiliation. Remarkably, these two countries followed democratization movements after the Cold War period and the end of the bipolar system.

Hungary and Poland, the two European countries of the Eastern bloc, have started to take essential steps toward joining North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the European Union (EU) since the 1990s. These two countries became EU members in 2004, during the EU's fifth enlargement round. In this respect, the examples of Poland and Hungary can be seen as successful examples for the West in the first stage. However, the institutional results revealed in these states lead us to question their success regarding democratic transformation. This acceptance means that the adoption of articles initiated for the first time following the end of the Cold War within the scope of the 1992 EU values and strengthened the respect for the rule of law, democracy, and fundamental rights.

Today, the Hungarian and Polish governments are often criticized for failing to meet democratic standards (Holesch & Kyriazi, 2021). Although the questioning of democracy in Poland and Hungary is called "democratic backsliding," it is seen as an essential place to understand this situation with a domestic conceptualization. This situation is interpreted as the illiberal democracy process throughout the world. After 2007, it was seen that some countries in Central Europe acted in this way. Along with the Czech Republic, Slovakia, Hungary, and Poland remained a little far from the goals of Euro-Atlantic integration in this process (Kubas, 2020). In this respect, within the scope of the study, the democratization steps taken in the post-Cold War period through the examples of Hungary and Poland will be called "military democracies." The steps taken in the name of democratization and democratization processes can move back and forth quickly, just like in the Mehter march. However, this situation may not reflect a process in which democracy ends or declines. On the contrary, it can help to internalize democracy in different ways. As a result, every country's democracy or modernization tendencies are not the same.

Within the scope of the study, my basic assumption is that these countries continue to internalize and perceive democracy differently from the Western tenets within the existing democratization process. It should be noted that historical factors in democratization affect the chances of new democracies of previous regimes (totalitarian, authoritarian or military dictatorship) (Pridham, 2000, p. 30). In this respect, it is essential to see how historical heritage affects attitudes and behaviours in explaining and shaping democratization steps. In this respect, there is no reference in any pejorative sense on the axis of conceptualization. The questions sought to be answered in this study are:

1. What is the historical background of these countries' political cultures in the context of their imperial past?
2. Were the steps of democratization and constitutionalization (Dahl, 1998) taken so that their return to the system after a while excludes political culture?
3. Can the democratization process change the social and political structure after the Cold War?

In the study, firstly, the transformation process of Poland and Hungary in the historical process will be discussed. Afterwards, reading on the concepts of democracy and political culture will be presented to define

the conceptualization of Mehter democracy. Finally, the latest situation in Poland and Hungary will be discussed. The aim here is to set a precedent for the conceptualization of Mehter democracy in the case of countries with shared characteristics and similar cultural and political codes over the sample countries.

1. IMPERIAL HISTORY OF POLAND AND HUNGARY

Looking at history, the first question should be asked: “Where is Eastern Europe?”¹ The aim of this question is to position Poland and Hungary as belonging (East or West), not geographically. In this respect, a quote can be made from the Austrian statesman Metternich in the 1820s. According to Metternich, “Asia begins at Landstrasse” which was the royal highway leading from the east of Vienna into Hungary (Sowards, 1996). Does the historical definition also give us the boundaries of east and west? During the Cold War Era, Hungary and Poland (which are located in the region called Eastern and Central Europe) had relations with the Soviet-made Eastern countries. Today, these countries are taking place in the West, within the scope of EU membership. Historically, these two countries were left alone by the European great powers in the context of the modern period, especially in the post-World Wars period and Cold War era. Therefore, their relations with authoritarian and totalitarian regimes historically made it a tough and compelling process for them to realize and change themselves. So, this case is reflected in their political culture: democracy or authoritarian; West or East problematic change their not only perspectives but also their foreign affairs with other countries. Because of this historical dilemma, I have dealt with the past of these countries by starting from the imperial periods.

Given the different imperial histories of Hungary and Poland, Poland faced assimilation in the shadow of the Russian Empire when Hungary joined the Austrian dynasty with a dual monarchy. Starting from the principality period of the Ottoman Empire, the Balkan region had an important place in the conquest movements. In the context of the region’s transition route to Europe, the territory of Hungary also has an important place. Notably, in the 14th century, Hungarian and Latin regional domination is remarkable. In this period, it is seen that the Ottomans followed a consistent policy in the dissolution of the Balkans, and they were a vital political element in the region in terms of military power and central authority. İnalçık drew attention to the existence of states or factions ready to cooperate with the Ottomans, as well as those in alliance with Hungarian or Latin Christians in the Balkan states in the 14th century (İnalçık, 2003). In this respect, the power of the Ottoman Empire in regional policy is seen as a system of alliances.

The Battle of Mohacs, which took place in 1526, has an important place in the history of Hungary. Hungarians, one of the powerful kingdoms of the Middle Ages, became a crossroads between two great powers territorially after their defeat in the Battle of Mohacs. In this respect, the history of the Hungarians, who defeated the Ottoman Empire after the war, turned into a period of subordination rather than a period of kingship. In the 16th century, the power struggle between the Ottomans and the Habsburgs affected Hungary for about 150 years. When this situation is considered within the scope of the conquests of Suleiman the Magnificent, it appears as a period when the Ottoman Empire began to take an active part in European politics. The Habsburg dynasty continued the hegemony race with the Ottoman Empire in Central and Eastern Europe. In this respect, the Habsburgs, as the successor of the Holy Roman Empire as its northern and northwestern neighbours, took part in a direct struggle with the Ottoman Empire. Hungarian lands have also been a vital intersection area in this struggle, which has enabled certain features to settle in its political culture.

However, unlike in Europe, the general ideological approach in Hungarian lands is more conservative. In the 19th century, although there were attempts for independence with the effect of the nationalism that emerged from the French Revolution, it took its place in the system as the Austro-Hungarian Empire with a dual monarchy. When the conservatives emerged on the political scene, more than forty per cent of the country’s population was part of the Habsburg empire and a feudal monarchy (Denes, 1983, p. 847).

The most critical situation that should not be forgotten in the conservative emphasis here is undoubtedly the effect of the Coalition Wars period in which Europe lived after the French Revolution of 1789 and The Congress of Vienna, of which Metternich was, in a sense, the guarantor. The idea of nationalism spread with the French

---

¹ Also we need to describe Europe. There are a several theories of the Europe origin. But the history began with the ancient Greeks who divided the world by Europe, Asia, and Libya (see. Wallenfheldt, “Where Does the Name Europe Come From?”)

Revolution and showed its effect on the Hungarians. However, the fact that the Austrian statesman Metternich was against the intellectual movements that emerged with the French Revolution and that could displace the monarchies also impacted the Hungarians. With the 1815 Congress of Vienna, Metternich created a weak France without Napoleon, in which the ancient regimes were preserved and remained strong. The European revolutions in 1830 and 1848 showed the weakness of this system. In this context, the revolt of the Hungarians for their independence was the clearest example of the internal decay of Metternich's approach to protecting monarchies in Europe. Hungarian conservatives at the time described themselves as "progressive conservatives," but this nomenclature is fraught with ambiguity. This is because there are differences in their attitudes towards power relations and values that have traditionally characterized Hungarian society. If it is thought that this period has the pains of transition to capitalism, the social and economic environment in Hungary has revealed two approaches; it is either to be a protector of serfs and an open enemy of economic change or to adopt the right to personal and national self-determination (Denes, 1983). Therefore, Hungarians had to redefine their identity and position themselves within the capitalist system and Western modernization.

On the one hand, throughout history, Poland was a region that could not be shared between the great powers in Europe, just like the Hungarians. After the rule of Augustus, the country had a weak central structure, and its lands were separated as independent regions. In the middle of the 18th century, during Wettin's Saxon dynasty II and III, especially in the period following the French Revolution, the interest of Austria, Russia, and Prussia in the region drew attention. Here, the attempts of the Russians to invade the country are the most crucial aim of constantly annexing the country. With the Enlightenment movement, the influence of the Great Empress Catherine of Russia is essential in the Polish lands under the control of Russia. However, opposing approaches rather than reform were implemented in the country. This situation created a situation where internal conflict, the growing power of noble families, and corruption among the elites, the neighbouring powers increased their influence on Polish political life and eventually caused the collapse of the state (Koryś, 2018, pp. 44-45).

On the other hand, the Austrian-controlled Polish territories are not much different. From 1772 to Austrian rule in Galicia, there was economic stagnation and the exclusion of Poles from public office. Austria expanded its control of the country with the Kingdom of Galicia and Lodomeria, which was expanded with the annexation of Kraków in 1846, and parts of the Duchy of Teschen (Cieszyn), where a Polish proletariat lived. In Austria, the famine increased and even reached a hazardous point.² Interestingly, all traces of the commonwealth system created in Poland ended with these shares. Prussia quickly built new institutions in these new lands, removing parts of the old commonwealth's administrative system that were not fully integrated into the system. German became the dominant official language in the country, and critical administrative institutions fell into Prussian hands.

Although there was a revival in Poland with the Duchy of Warsaw by Napoleon, the new order after the Congress of Vienna in 1815 resulted in the distribution of Polish lands again. Accordingly, the Russian border extended to the Warta River. The Russians had the most extreme Western border in Eastern Europe, and the Kingdom of Poland emerged under Russian auspices in most of the territory of the Duchy of Warsaw. Prussia also expanded its territory against Poland in this process. Although the Grand Duchy of Posen was given some autonomy at that time, the influence of Prussia increased (Koryś, 2018, p. 77). During the 19th century, the sharing and significant power effect in the lands of these two countries draw attention. The link between the territories of both countries with Austria is particularly concerning. Austrian and Ottoman influence on Hungarian lands does not reveal as much disintegration in its political culture as Poland experienced in its proximity to Western Europe.

The Concert of Europe period, which started after the Vienna Congress, ended in 1914 with the outbreak of the First World War. At this point, militarism, nationalism, colonialism, industrialization, scientific and technological progress, the assassination of Franz Ferdinand, and the Conflicts over Alliances were the leading causes of the First World War, which started a war centred on Continental Europe at the first stage. The World system was

---

² That cases of cannibalism, such as cholera and typhus, were reported in 1847 (R. F. Leslie, *The History Of Poland Since 1863*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 8.)

divided into two alliance groups before the war: The Allies (France, Russia, and Great Britain) and The Central Powers (Germany and Austria-Hungary). However, this situation soon entered an all-out war, including the Asia-Pacific (Japan, USA) region. After the war, the structure of the system and actors changed in world politics.

After the World War, Poland and Hungary gained their independence. The liberation of these two countries was not due to their initiatives but due to a vacuum created in the system. Poland was partitioned between Prussia, Russia, and Austria after the Coalition Wars. Therefore, it could not be a fully independent state. However, this situation changed with the Fourteen Points. President Wilson set down the Fourteen Points for international peace. So, among these principles is the establishment of an independent Poland ("The Fourteen Points", yty).

On the other hand, the problems in the Habsburg Empire still needed to be fully resolved with the declaration of dual monarchy in the 19th century. Nationalist ideology was still influential in the empire. With the end of the World War, the Austro-Hungarian empire also collapsed. In 1919, the Austro-Hungarian Empire and the Allied powers signed the Treaty of Saint-Germain. Also, with the Fourteen Points, minorities in the Austro-Hungarian Empire were granted the right to self-determination ("The Fourteen Points", no date). As a consequence of this point, in 1920, Hungary signed the Treaty of Trianon with Allied powers.

After the First World War, for about 20 years, states attempted to create a liberal and peaceful system in the international arena. England and France have a crucial influence on the European Continent. During this period, the situation of Poland especially draws attention. The reason for this is that Poland was established with 14 Principles and took its place as a new state in the system. While Poland's connection with the Baltic Sea was directly provided by a piece of land, the corridor that will be referred to as the "Polish Corridor" in this state became a corridor separating the West of Germany and East Prussia. Since there was a prominent German population in that part of Poland called Danzig (i.e. Gdańsk today), it has been a very critical matter for Hitler's foreign policy. After the First World War, Germany was limited by the Treaty of Versailles³. So, Hitler's foreign policy aimed to end this Treaty and seize the German regions with the *lebensraum* policy. Hungary, on the other hand, implemented an irredentist policy during this period. Hungarian foreign policy turned to nationalists by 1938 and allied with the Axis Powers (Germany, Italy, and Japan).

On the one hand, allowing Hitler to expand German territory in the 1930s was known as Britain's "appeasement policy."⁴ It was a pragmatic policy, but in the end, Hitler's expansionist aims became real. Most importantly, in 1939, Munich Agreement, which allowed Germany to acquire the Sudetenland (which is in western Czechoslovakia), was negotiated by British Prime Minister Neville Chamberlain. Also, The Russians did not view the Munich Agreement as irreversible despite the fact that it dealt crucial damage to global security. Because the unilateral pledges made by Chamberlain to Poland, an unexpected coup on the international stage, were a considerably more significant precursor to the war (Gorodetsky, 1990: p. 28).

On the other hand, The Republic of Poland signed two non-aggression pacts with the USSR (1932) and the German Reich (1934). With these agreements, Poland intended to do this in order to solidify the peace and the Polish-German and Polish-Soviet frontiers. Also, Germany and Soviet Russia signed a non-aggression pact among themselves, which also allowed to partition of Poland (INR,2020). The agreement was signed on August 23, 1939, before the war. The agreement was signed by German Foreign Minister Joachim von Ribbentrop and Soviet Foreign Minister Vyacheslav Molotov. Ironically, by forcing Hitler to battle in the West, the guarantees, intended to safeguard Poland, actually eliminated the threat to Russia (Gorodetsky, 1990: p. 29). After canceling the 1934 statement, the German Reich invaded Poland on September 1, 1939. With Hitler's invasion of Poland on September 1, 1939, World War II began. After then, the Soviet Union violated the 1932 agreement and invaded Poland on 17 September 1939 (INR,2020).

While the territory of Poland was shared between Hitler's Germany and Stalin's Soviets, Hungary was shared between the United Kingdom and the Soviets in 1944 with the Percentages Agreement. The most exciting indicator

³ The Treaty of Versailles was signed on 28 June 1919 between Germany and the Allied powers. This agreement signed at the Palace of Versailles. Historically, the German Empire was defeated where it was founded.

⁴ There were some reasons why appeasement was preferred. First, the British people were eager to stay out of another international war. And the second, as its empire's police force, Britain was overburdened and unable to fund significant rearmament. Moreover the third, many Britons felt sympathy for Germany, which they believed had been unfairly treated after its defeat in 1918 (IWM, "How Britain Hoped...").

of this is Churchill's half-share proposal to Hungary in the Percentages Agreement, which was later changed to 80 percent in favor of the Soviet Union (Resis, 1944). Under the Nazi-era totalitarian regime, no centers of power challenged the authority. According to Juan Linz (2000), totalitarian parties are eager to maintain their entire power without losing it. So this issue is bound with political creation and the nature of totalitarianism. Because whether pluralism of organizations exists gets its legitimacy from that center which is mostly mediated by it. So the power is not monolithic neither the regime nor the party. And the regime is a one-party system that rules the country (Linz, 2000). Especially in the totalitarian structure, there are reflections of the Nazi party leadership, which is expressed as "pure totalitarianism". So, a pure totalitarian system took place mainly within the organizations in Poland and other countries. During this period states were politically influenced by the Nazi system. (Linz, 2000, p. 89). But this totalitarian influence did not end with World War II. The main reason was the Soviet hegemony and policies. Therefore, while the Soviet influence came to the fore in Poland and Hungary, they became the "other"s of Europe. So, nothing changed after World War II. Since these two countries became a part of the Soviet system: the Eastern Bloc. Until the end of the Cold War, periods of occupation and coups were experienced. However, what is essential for us is the history of these two countries in the Soviet world. The geostrategic Central European positions of Poland and Hungary caused them to remain as the "other" in terms of Western European membership. Following the Second World War, the democratization process has changed in the axis of processes such as fascism, totalitarianism, and authoritarianism. The irredentist foreign policies of Italy, Germany, and Japan in the post-1920 period ended after the Second World War. However, this time, there was the totalitarian policy and hegemony of the USSR in the international arena. And, in order to influence the system, USSR needed to have some traits. And these were totalitarianism and domination.

After the Second World War, the Cold War began, and the international system was divided immediately into two parts. This geopolitical tension was between the United States and the Soviet Union. So, other states had to take positions between or within the Western and Eastern Blocs. The conflict between the two blocks was based on ideology, and the Eastern Block was led by the Soviet authoritarian dominance; on the contrary, the US dominance led the Western. When the US and its allies created NATO, USSR also formed the Warsaw Pact in return. With these organizations, the world was also militarily polarized. The aggressive policies followed in the Stalin Period drew the reaction of many Eastern Bloc countries. The Soviet Union prevented possible anti-communist movements and attempts in these countries with its right to intervene in Warsaw Pact countries. The Soviet-style one-party system excluded independent civil society; the system was against civil society. Because of that, civil society in Poland and Hungary only emerged in the late 1970s.

On the other hand, the death of Stalin changed everything not only in Soviet history but also in world politics. So, the crisis started in Eastern Blocs. In 1956 Khrushchev's "secret" speech denouncing Stalin was the breaking point. According to Linz (2000), The totalitarian structure remained stable despite these signs of crisis (s.6). Because in the Soviet regime, one-party rule the system and the Eastern Bloc. So, with the tendency to secure and expand public space, the Soviet Union intervened in Hungary in 1956. Also, Poland took steps to change its politics and attempted to establish Solidarity in 1980. As a result of World War II, the structures established by the Soviet army in search of security in Eastern Europe were kept under constant control with interventions. However, in Eastern European countries, the system was not the result of internal transformations but rather a system created by the communist ruling elite. Therefore, the dominant political culture had a decisive influence on the shape of this system that emerged through interventions. However, it could not prevent the existence of a dual political culture under socialist rules in Poland and Hungary. The resulting situation has been the difference between the dominant political culture of the population and the official political culture of the *ruling elite*.⁵ There is a confusion of Eastern political cultures close to the West (Frentzel-Zagoska, 1990: 760-761).

---

⁵ In the classical sense, the limited meaning of elitism -which refers to the ruling minority- began to change after post-World War II. In the 1970s, non-governmental organizations and other civil initiatives emerged besides political parties. As a result of this situation, people who stand out from the masses with their skills and abilities in society have also started to come to the fore (Aslan, 2010: 110).

2. DEMOCRACY, POLITICAL CULTURE, AND MEHTER DEMOCRATIZATION

2.1. Democracy and Political Culture

The primary purpose of this section is not only to read democratization theories but also to understand the Mehter democratization process. Instead, it is to study the situation in conjunction with democracy and political culture, which are the main items of democratization. To analyze the concept of “democracy”, etymologically “cracy” is derived from the Greek word “kratos”, meaning power, and also, “demos”, means the masses of the people. So the word democracy means the rule of the people. The concept of democracy is a “respectable concept” dating back to Ancient Greece. The main issue is that democratic regimes can control power through the popular vote. Until the 19th century, the concept of democracy, which was given derogatory meanings, was seen as the rule of the mob. After the US Civil War in 1864, the definition of democracy has survived to the present day as “government of the people for the people” (Heywood, 2013, p. 102). However, the definition of democracy is not that simple. It varies according to the geography and time of democracy. Even the same democracies do not exist at the same time. Then, the changing nature of the concept of democracy may affect the elected rather than the people and affect the waves of democracy in the global system.

It is essential to examine how and in what way democracy will support development in the modern era. The principle of accountability is closely related to many definitions of democracy, and the definition of the concept varies for everyone. Otherwise, according to Fukuyama, if we cannot talk about a democratic regime in the state, then the existence of institutional control against situations created by greed and incompetence should also be questioned. The role of political parties comes to the fore again in terms of democracy becoming a control tool and citizens exercising their voting rights (Fukuyama, 2018). On the other hand, Habermas defines the framework of democracy. He draws it as a non-dominated public space where equal and free citizens come together to discuss common issues. This situation can be mentioned in the development of democracy and the political rights of citizens on the axis of civil liberties. Therefore, Habermas foresees that the ideas of individual autonomy and public autonomy will continue to affect each other. In this respect, democracy increases citizens’ legally-established sphere of influence. According to Habermas, the function of democracy is to establish the law-making procedure (Habermas, 1996).

On the one hand, accountability, individuality, and political rights are fundamental values in conceptualizing democracy from the historical context. In this respect, Møller and Erik ask, “Are Bulgaria, Chile, Malaysia, Moldova, Nicaragua, Senegal, and Taiwan all democracies? (Møller & Skaaning, 2013, p. 142)” Furthermore, it sought to define democracy. Møller and Erik analyzed countries according to their democratic status based on socio-economic, ethnic origin, bureaucracy, and oil wealth criteria. Here, they also created a typology of political regimes using the Freedom in the World Research to examine the extent of the functioning of democracy in a particular country and included elections, political freedoms, and the rule of law in their research in the context of 2011 within this typology. Thus, based on these criteria, they extract four types of democracy: Minimalist Democracy, Electoral Democracy, Polyarchy, and Liberal Democracy (Møller & Skaaning, 2013, pp. 143-145). Based on these foundations, information about how it is applied in which country or will be applied is also available in political-cultural readings. Political culture studies started with new behavioural analysis techniques, especially towards the end of the 1950s. In this context, the most striking work in the political culture we first encounter is *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (1963) by Almond and Verba. Almond and Verba surveyed five countries: the United States of America, Mexico, Italy, West Germany, and the United Kingdom. The study revealed three types of culture at the point of the harmony of the political system and political culture: subjects, local/community, and participatory political culture. The theory offers a reading based on the civic obligation of the democratic process and the virtues of democracy, which also reveals the levels of mutual trust between the government and the citizens (Almond & Verba, 1963). Although reading civic culture through these examples has been criticized, the authors renewed their theories in 1980. It is difficult to explain and make sense of pure psychology and political culture. When human characteristics are considered, it becomes even more challenging to put forward a purely objective model. In this respect, the search for rules, indispensable for universal approaches in political culture studies, is a vicious circle in every country.

On the other hand, according to Marx, culture is part of the “superstructure,” and people adopt the values of their group. The superstructure here actually tends toward the social existence that determines people’s consciousness rather than the consciousness that determines the existence of people in connection with the political culture, which brings us to the second dimension, the political culture and even the civic culture. According to Heywood, this is a bourgeois ideology (Heywood, 2013, p. 266). However, superstructure consists of institutions (political, legal, educational, cultural, etc.) and “specific forms of social consciousness” (political, religious, ethical, philosophical, aesthetic, cultural, etc.) produced by these institutions, and this includes the determination of relations and boundaries in sub-units (Storey, 2018).

We can evaluate the current concept of political culture in domestic politics, and it is possible to read it with the theory of dependency in foreign policy. Because the constitution-making processes in Poland and Hungary, which we chose as model states, were somehow shaped by foreign political influences. What is seen here is the hierarchical picture of anarchy, which is accepted to exist in the international arena with the differences in the level of development between political systems. Because of the developed world’s impact on underdeveloped or developing groups harms the understanding of state sovereignty (Cordellier, 1998); Acemoğlu & Robinson, 2013; Amin, 1992). The effects of the Dependency Theory are discussed economically and politically, focusing on the political aspect within the scope of the study. At this point, based on Amin’s definition of the capitalist world refers to real-world capitalism as a static system (Amin, 1992). In connection with the effect of capitalism and the change it creates, the economic aspect that Acemoğlu and Robinson draw attention to gains importance.

For this reason, it is crucial to read about economic development in the context of the difference between developed and developing countries. Because the transition from authoritarian management to democratic management and democratic consolidation has an impact on economic determinants (Acemoğlu & Robinson, 2013), on the other, Wallerstein draws attention to the existence of cycles in which the states are holding the capital accumulation created by the capitalist world economy to secure the system (Wallerstein, 2011). In that case, it can be said that the examples of Poland and Hungary, the constitution-making, and the EU adventures after it are the results of Continental Europe’s search for democracy. While this situation necessitates preserving the capital and the system in the economic sense for the Western states, it also provides the goal of creating a semicircle through new democracies. What is overlooked, however, is the differences in political culture.

The last issue we should mention is undoubtedly the transitions regarding democratization. The democratization process is essentially the transformation of a non-democratic regime into a democratic one in a country. The process here may be in a chaotic structure that does not progress with a linear system. Democratization is both a multi-stage and multidimensional process. During the transition phase, liberalization, and the end of the authoritarian regime, the turn comes to democratic consolidation in the system. Democratization is also achieved when the consolidation is completed (Pridham, 2000). However, that does not mean the process is linear. As it is known, the transition process to democracy is different in every country.

Political culture or cyclical situations in real politics also impact them. Particularly in the context of international relations, in the rapidly changing structure of the conjuncture, the processes also affect the states resulting in system changes. In this respect, Huntington’s democratization processes in his work *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* is essential. According to Huntington, the first wave of democracy occurred between 1828 and 1926, during which many new democratic countries emerged in the international arena. However, with World War II, this wave reversed. The second wave emerged between 1943 and 1962, and as a result, the number of democratic countries increased again. The most striking thing is undoubtedly the emergence of a strong organization in the international arena with the establishment of the United Nations in 1946. Of course, the effect of post-colonialism on this period should be remembered. In this period, economic changes have also been experienced in new states with the welfare state model. However, between 1958 and 1975, a second adverse wave was experienced, and military governments began to come to power (Huntington, 1993).

2.2. Mehter Democratization

Dahl mentioned that the structures far from democracy ended in the 20th century. Also questioning the situation in Latin America, Dahl states that despite being wholly discredited due to their failures, the military dictatorships in the region have adopted a so-called democratic outlook (Dahl, 1998, p. 1). Interestingly, this period also emerged when the bureaucratic authoritarian theory was put forward in Latin America (Klein, 2010). Finally, the third wave began in 1974 but was seen after 1989, after the reunification of East and West Germany. In this period, Dahl states that antidemocratic regimes (Communist, Fascist, Nazi) ended with War, and the Soviet Union collapsed internally (Dahl, 1998). With the collapse of the Eastern Bloc, the world will now be a world of democracies. It was seen that the world turned to be a sort of world of democracy.

In dealing with the post-Cold War in the world of democracies, we encounter the question of democracy, especially in countries where the political culture codes created by the old imperial legacies are hidden. So, the first thing to be stated in conceptualization is objectivity. The concept indicates a "situation", not a subjective approach. Hence, it does not express a positive or negative situation. In this respect, it is focused on fundamental political developments.

Reading the political cultures of states is necessary for democracy and democratic culture. This issue aims to understand which democracy was established and when it happened. In this respect, I want to use the Mehter democratization conceptualization to show the state's democratization process. So, this notion shows similarities and main differences. The democratization process is part of the political culture. This is reflected in the political and social ontologies of states. Therefore, the concept of mehter democratization refers to the past of political culture. Political changes that took place centuries ago or recently are practical tools for the mehter democratization. So I choose to use this Notion to emphasize these historical tides. These tides were like in Ottoman Empire's mehter (janissary band), which travelled with the army during wartime. The history of the Mehter and Mehterhane seen in the 19th-century Ottoman documents is based on the Gökürks (Özcan, 2013: 545-549).⁶ Even though there is a backward reference in the progress of the Mehter band in the context of backward and forward progress, the ultimate goal is to achieve the goal. This situation can also be read in the context of the internalization of democracy. However, this situation may not reflect a process in which democracy comes to an end or disappears. On the contrary, it can help to internalize democracy in different ways. This concept expresses the difficulties experienced by countries trying to internalize democracy. Also this concept, especially regarding the problems created by the democracy movements in successive Eastern Bloc countries, can be accepted as a transitional period and the emergence of old political and social memories in specific periods. The internalization situation can be seen as the essential dimension of the Mehter democratization. This situation can not be seen as a setback or an end but as part of the internalization process. While the historical democracy and constitutional processes of the UK, USA, or France can be read through revolution-evolution and learning, we see these processes as periods that are tried to be internalized after autocratic or totalitarian experiences.

Therefore, this situation cannot be explained only by economic development or bureaucratic authoritarianism and transitions to democracy. It becomes essential to include historical factors and experiences here. In this respect, time and historical factors have come to the fore in recent studies, especially in democratization and consolidation. In the context of Schmitter and Santiso's *Three Temporal Dimensions to the Consolidation of Democracy*, the analysis of the "cursed time factor" draws attention (Schmitter & Santiso, 1998). Here, history becomes a qualitative phenomenon in democratization, referring to timing, tempo, and time constraints on the bumpy road to democracy. Therefore, this temporal phenomenon makes it easier for us to read the progress and regressions in the democratization process of Mehter. At this point, transitologists have drawn attention from the beginning to the "flight trajectories" of previous experiences with democratization in the temporal situation. Because the time here is compressed, there are also significant differences in how the transitions begin. There are differences, especially between Central-Eastern Europe and the former Soviet Union. Schmitter and Santiso

⁶ The *drum* or *kös* played around the tent of the khan, which is seen as a reflection of the dominance of the Gökürks and XI. century Turkish-Islamic states. Also, this decisive issue was used in the wars in the Ottoman Empire as a means of courage for one's soldiers and fear of the enemy (Özcan, 2013: 545-549).

pointed out that few democratization efforts among about 50 countries from 1974 to 1998 openly regressed to the autocratic status quo (Schmitter & Santiso, 1998, p. 70).

Finally, whether there are full returns in terms of the Mehter democratization process should be considered. The main aim is to see a political change associated with democracy in the past states. For example, in Poland, the process is shaped by the domination of authoritarian and totalitarian states. Again, Hungary has a similar history. There is no significant change in terms of a century or two centuries ago. This is the result of due diligence showing that the transition to democracy is proceeding on a trajectory that is not merely linear. Besides the time factor, each part affects the whole, but social genes are decisive in the last point. What happens in society's political or social gene pool affects their adoption of the rights or regimes given to them in the following process. Therefore, there are several essential changes in countries with collective constitutions.

3. The Process in Hungary and Poland as Mehter Democratization Examples

The main aim of this title is to search for democracy in the historical past of Hungary and Poland. Regarding the Mehter democratization process, it is vital to show the transition to democracy in Poland and Hungary's history. Thus the main breaking point is the realpolitik and the reality of the political cultures of these states. In the first years of the post-Cold War, both countries have similar and different aspects. First, both countries suffered for years under the influence of the economic crisis and socialist regime before the transition. There was a transition period for Hungary and Poland until the 1990s. The process in these two countries did not happen overnight, like in Czechoslovakia and East Germany after the collapse of the socialist system. It was not as violent as the revolution in Romania. It progressed with its unique characteristics, and with the semi-free elections held in June 1989, these two societies built new socio-political and economic systems (Frentzel-Zagorska, 1990, p. 759). Another similarity between Hungary and Poland is in the context of political change. In Poland, political liberalization was initiated by the gradual political reforms of Kádár (Hungarian Socialist Workers' Party), while the government experienced heightened social tensions with a new wave of strikes. After the overthrow of János Kádár in May 1988, party reformers and independence supporters began to pursue political efforts to focus on economic structures. However, at the last point, the idea that economic changes should be seen together with some changes in the political institutions of the country came to the fore in the troubled process (Bruszt & Stark, 1991, p. 210).

It should be remembered that the impact of cyclical effects on countries during this period should be noticed. As discussed earlier, time is significant in democratic transitions. In this respect, we must see the "times we live in." Schmitter and Santiso drew attention to the fact that even in liberal democracies settled in this period, the efforts of politicians to manipulate the political business cycle in their favour can sometimes be interrupted by unfortunate coincidences. In this respect, economic, social, cultural, and political change processes directly affect the system (Schmitter & Santiso, 1998, p. 77).

In both countries, the real change of the socialist regime was not from above but from below, where the most extraordinary effects of economic and social problems were experienced. At the same time, social turmoil has accelerated the reform processes. Particularly the transitions to adapt to a world without a Cold War and to take part in the US and the capitalist world, the only dominant hegemon of the new international system, are thought-provoking. In this context, starting from the macro scale, the development of the opposition and the role of civil society in both countries have not been the same. In Poland, the emergence of a self-organizing civil society, while in Hungary, the self-organization of society was controlled by a reformist leadership. In this respect, it is the most crucial difference between the Polish and Hungarian reform models (Frentzel-Zagorska, 1990, p. 760).

Political parties are an indispensable part of democratic life in the modern period. However, in the post-Second World War period, the political party system can be questioned in many states, especially the Eastern Bloc. During this period, the view of Eastern Europe had to face "weak states faced weak societies" truth. According to Bruszt and Stark (1991), powerful party states had inefficient bureaucracy (s.202). In Poland, the opposition formed a robust common front under the umbrella of the Solidarity Movement, while in Hungary, before the change, the opposition forces were very fragmented and lacked a general message. Therefore, limited sovereignty and

a weak civil society profile in achieving their stated goals are the main problems for these countries at the first stage (Bruszt & Stark 1991, pp. 204-205). In Poland in the late 1980s, the socialist Polish United Workers Party (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR) decided to meet with the opposition represented by Solidarity (Solidarność). It focused on seeking a solution to the deepening crisis in Poland at that time. In 1991, the semi-free parliament was dissolved, and the first free elections were held for the Polish parliament (Kubas, 2020, pp. 15-17). This period appears to be a transitional period for Poland until 1997.

On the other hand, both countries' constitution-making and change processes should be studied in connection with the political system's transformation. As Dahl stated, there is no single "democratic" constitution (Dahl, 1998, p. 36). The roots of constitutions that guide the functioning of the state can be traced back to antiquity. While the constitutions regulate the domestic legal system, they also determine the life rules of the state in a sense. The changed constitution shows us the existence of new power. However, the critical point here is that in contrast to the primary founding power's role in making a new constitution, the secondary founding power is the power to change the constitution (Gözler, 2008).

According to Dahl, constitutions have significant differences even among so-called "democratic" countries. While the United States Constitution includes a strong executive in the presidency and a strong legislature in Congress, we encounter a parliamentary system in Europe where the parliament elects the prime minister (Dahl, 1998, p. 36). Therefore, implementing democracy within the existing regime and the constitutional structure forms a linked normative value system. In this context, while the system was changing through the founding powers after 1989 in the examples of Poland and Hungary, new constitutions were put forward, and the regime was implemented within this system.

First, it should be noted that the elites of the socialist era were replaced by new elites within the scope of shock therapy during this period. In Poland, the communist reformers made an agreement that was not subject to the uncertainties of electoral competition. On the other hand, the old elites in Hungary tried to use electoral competition as the most crucial tool to stay in power (Bruszt& Stark; 1991, p. 204). The economic problems experienced by Hungary and Poland distracted attention from the constitutional reform in this period. On the advice of Western experts led by Sachs, the Polish government turned to a one-shot strategy toward a market economy. Poland's economic reform focused on the goals of liberalization, stabilization, and privatization. However, the reform did not go as desired. In 1991, budget revenues decreased in Poland. As a result, from January 1990 to the end of 1991, unemployment rose to 11% and the inflation rate to 70% (Ludwikowski, 1993).

On the other hand, in 2000, the Polish Left was more united, and the Democratic Left Alliance (Sojusz Lewicy Demokratycznej, SLD) won the 2001 elections. After a four-year hiatus, SLD has started to gain strength again. In addition, the Civic Platform (Platforma Obywatelska, PO) and Law and Justice (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) emerged as two new parties and won seats (Kubas, 2020, p. 18). This period lasted until 2005 and can be the first step of democratic consolidation.

Another point is that different democratic movements of both states reveal different constitution-making experiences. Therefore, YMG in Poland has prepared a text for reconciliation. Thus, the text determined the route regarding the changes in the 1952 Constitution. The most crucial step, of course, is the termination of the privileges of the Communist Party. In addition, the constitutional ground for private property and a free-market economy has also been prepared, and until 1997, the process continued. In this process, unlike Hungary, in addition to making a new constitution, Poland has also prepared the steps to be taken in the context of democracy in the country. Because in the case of Hungary, the deterioration in the economic field as of 1988 caused a decrease in public support against the socialist regime. Although the Hungarian Socialist Workers Party was in power, there was a change in the leadership staff. This move aimed to gain the support of the public (Gülener, 2011, pp. 205-206). However, although this support search has simultaneously caused the work on the new constitution to remain in the background, they are confidently trying to continue the steps taken in the name of democratization.

Hungary was the only post-communist state that did not accept a new constitution immediately after the regime change. The 1989 Constitution continued to be a modified version of the 1949 Communist Constitution.

It has been tried to provide the necessary constitutional provisions for Hungary to function as a democratic state within the scope of the rule of law. It also provided a politically neutral constitutional framework for a pluralistic state and society, according to Law No. 20 of 1949. Although the making of a new constitution has not been the subject of the political agenda in 20 years (Ludwikowski, 1993, p. 231), conservatives brought the post-socialist transition to the political agenda in 2010. They brought constitution-making back to the agenda (Vincze & Varju, 2012, p. 439). In Hungary, the Radical Nationalist Party Jobbik (Jobbik Magyarországért Mozgalom - A Better Hungary Movement), which received about 17% of the 2010 elections, holds the third position. The rise to power of the centre-right Fidesz in 2010 also revealed that the right-wing tendency in Hungary has strengthened. In the first stage, 2010 can be seen as the beginning of the march backwards, in a sense, during the democratization phase of the Mehter in Hungary. In 2015, the process reached a similar turning point with PiS in Poland. It can be said that the policies followed by Orbán's cabinet in Hungary since 2010 started to be implemented systematically by PiS led by Kaczyński in Poland in 2015 (Zamecki & Gledid, 2020, p. 60).

Kelemen pointed out that PiS's decision to replace the Constitutional Court is in line with Viktor Orbán in Hungary and will contribute to the goal of establishing a populist electoral authority in Poland (Kelemen R. D., 2016). In fact, in 2017, the Commission adopted Article 7(1) of the EU Treaty, a sanction mechanism for member governments that violate basic norms such as human rights and the Rule of Law for the first time in EU history. It has brought the article to the agenda, and it has been claimed that even being transparent is not enough (Kelemen, 2017). Within the scope of Article 7, the EU has decided to implement the sanctions to play an essential role in ensuring the democratic functioning of the member states, and their implementation has been started (Euronews, 2017). According to Friedman, there are two reasons why the EU is so sensitive to significant crises in these states. First, these states are European in the context of the Maastricht Treaty, which is essential in enlargement after the collapse of the Eastern Bloc. The second concern is the far-right political tendencies, which are seen as contrary to the EU ideology, which has been continuously going on for a long time with the immigration crises. In addition, both regimes gave the idea that nationalism is a legacy with the rise of nationalist regimes in sub-texts. Therefore, nationalism is considered in the context of developments in Poland and Hungary in Europe (Friedman, 2016)

However, it is necessary to add a fourth point by opening a parenthesis here. The same is true for far-right parties and attitudes in France, the National Front in Germany, the German Alternative Party in Germany (Goziev & Ozcan, 2020), and many other EU member states. Therefore, this can be perceived as a weakness in seeking to break away from ties with the past and a supranational structure that emphasizes modern concepts such as democracy and human rights.

On the other hand, democratization and constitution-making include the political cultures and codes of the states. The steps taken to adopt the examples of rapid democracy, on the other hand, allow the examples of Hungary and Poland, which are the subject of this study, to form a sense of belonging to a certain extent. Because no matter how much time passes, historical ties can continue in social genes. In this respect, the issue that we need to draw attention to is the desire for a change of these newly transformed states within a history of about 30 years. The answer to these questions can be seen to some extent in the research conducted by the IRI (International Republican Institution) in 2017 when we look at how much the state of carrying Western values has been achieved with EU membership or how far these states have distanced themselves from the Soviet mentality. In Poland and Hungary, the desire for change is relatively strong. "What more is needed right now [in your country]?" The answer to the question was the change with 53 per cent in Poland and 49 per cent in Hungary. Asked in the same study, "What do you think is the highest ongoing cost due to [your country] becoming a member of the European Union?" The answer to this question was increased prices by 35 per cent in Poland and Hungary and increased economic competition from other member states" (International Republican Institution, 2017). Therefore, even though these states became members of the EU before they could completely cure the economic problems of the post-Cold War period, these problems persisted in society.

Another issue we should add is the approaches and policies of populist and right-wing party formations in these countries towards religious populations like Muslims and Jews, ethnic groups like Roma, sexist minorities like LGBT, and civil society leaders. The acceleration of xenophobia in the European public, especially against

immigrants and refugees, has blurred the borders between parties in mainstream politics. In addition, in the constitutional regulation on marriage, especially in the Hungarian constitution in 2020, the definition of the institution of marriage and the definition of the family were made simultaneously (Kucuk, 2020). Also, Poland's nationalist PiS party also made homophobia a key plank of its campaign despite European Union criticism. Accordingly, Hungary is talking about marriage, which is realized between a woman and a man and is formed on a voluntary decision. This institution is established, and attention is drawn to the family bond, a basic unit for the nation's survival. Here, the reflection of the emphasis on family concepts based on religion and conservative structure on the axis of Christianity is observed (Dunai ve Komuves. 2020).

One of the events that marked 2021 was the increasing protests against the curfew in Poland. The existence of protests during the closure process experienced worldwide with Covid-19 can be considered events that are taken for granted. However, the situation in Poland can be evaluated as a situation that points to a different aspect of the constitutional amendment made in Hungary in 2020. In this respect, the protests surged in 47 cities in Poland, directly targeting constitutional change. In Poland, where the majority of the population is Catholic, the government has decided to ban abortion and sided with the Catholic Church, which is vital in the country and shows the direct influence of the church in the decision-making context (Adamska, 2021).

Conclusion

History only progresses linearly for some states. Wars, ups and downs, and the hegemony of great powers in the system have always shaped states and societies. Democratization is also a stage within this existing realpolitik. In the context of democratization and consolidation, the constitution-making for the establishment of democracy in countries and the execution of the system include the political cultures and structures of the states. Nevertheless, the form of democracy is between people and authority. In this respect, there are many different forms of democracy in the modern world, and none are the same. So freedom, open elections, voting, etc., do not always mean democracy.

Moreover, this notion is far more than just those features. Thus after the Cold War, the EU has become an area of attraction for many Eastern and Central European countries in terms of democratization. Every country has taken essential institutionalization steps to take part in this union. However, the steps taken to adopt rapid examples provide a unique opportunity for Hungary and Poland, the subject of this study, to establish a sense of belonging. Historical bounds can persist in social genes no matter how much time passes. In this respect, we need to draw attention to the demands for change in these newly transformed states, which have a history of about 30 years. On the other hand, the current constitutional amendment processes, like the constitution-making and establishment processes, differ in both states.

Therefore, the movements considered historical ties or the search for alliance created by the transition can be seen in the combined effects of the Cold War under the pressure of the upper political culture. The phenomenon of time has again revealed instability at the point where adoption will be achieved after an unstable transition process in these countries, the first stage of democratization. There seems to be an understanding of democracy that cannot be resolved through constitutional changes or crises in the two countries. In this respect, changes will be inevitable in establishing the democratic process in these states. It is essential that the logic of "not all democracy needs to be liberal (Janjevic, 2018)" as stated by Hungarian Prime Minister Viktor Orban in 2015, through military democratization. The reflection of this expression can be seen in the history of countries. As I focus on this paper, the states' political cultures are connected with their powers and the past. The effects of freedom or great powers could affect the democratization process and culture. For this reason, the mehter democratization explains the process of their path.

Finally, it might be claimed that these developments, which they believe they control and which are viewed as "illiberal democratic" transitions, actually represent a more rigorous democratic process. Indeed, Mehter democracy is directly related to the past political culture. However, being "other" is also vital in the system created by the artificial east-west approach. In this context, authoritarian, totalitarian, or imperial state histories have influenced this process. Different realities for each state and nation affect the democratization process in the long term. For this reason, the examples of Hungary and Poland should be considered as mehter

democracies with their history and people. The main reason is that totalitarian and authoritarian regimes shaped the political structure of their past.

REFERENCES

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2013). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. (F. R. Velioğlu, Çev.) İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Adamska, J. (2021, 01 28). *Polish Constitutional Tribunal justifies near-total abortion ban ruling. Thousands protest*. Retrieved from <https://brignews.com/2021/01/28/polish-constitutional-tribunal-justifies-near-total-abortion-ban-ruling-thousands-protest/>
- Almond, G., & Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Sage Publishing.
- Amin, S. (1992). *Üçüncü Dünya Demokrasi Ve Sosyalizm*. (F. B. Yiğit Bener, Çev.) Ankara: Mülkiye Yayınları.
- BBC. (2017, 12 20). *AB, Polonya'nın oy hakkını elinden alabilecek Madde 7'yi işleme koydu*. BBC news: Retrieved from <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42426773>
- Bruszt, L. & Stark, D. (1991). Remaking the Political Field in Hungary: From the Politics of Confrontation to the Politics of Competition. *Journal of International Affairs*, 45(1).
- Bunce, V. (1995). Should Transitologists Be Grounded? *Slavic Review*, 54(1), 111-127.
- Cordellier, S. (1998). *Üçüncü Dünyanın Sonu mu?* (A. İnel, & B. Gürbüz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dahl, R. (1998). *On Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Denes, I. Z. (1983). The Political Role of Hungary's Nineteenth-Century Conservatives and How They Saw Themselves. *The Historical Journal*, 26(4), 845-865.
- Dunai, M., & Komuves, A. (2020, 12 23). *"Hungary amends constitution to redefine family, limits gay adoption"*. Reuter: Retrieved from <https://www.reuters.com/article/hungary-lgbt/hungary-amends-constitution-to-redefine-family-limits-gay-adoption-idUKKBN28P1N8>
- Euronews. (2017, 12 20). *AB tarihinde ilk: Üyeye yaptırım öngören 7. madde süreci başlatıldı*. Retrieved from <https://tr.euronews.com/2017/12/20/avrupa-komisyonu-polonya-ya-yaptirim-surecini-baslatmak-icin-gorusuyor>
- Frentzel-Zagorska, J. (1990). Civil society in Poland and Hungary. *Soviet Studies*, 4(4).
- Friedman, G. (2016, 03 17). *Hungary, Poland and Illiberal Democracy*. Retrieved from <https://geopoliticalfutures.com/hungary-poland-and-illiberal-democracy/>
- Fukuyama, F. (2018). *Siyasi Düzen Ve Çürüme: Sanayi Devriminden*. (M. Özeren, Çev.) İstanbul: Profil Yayınları.
- Gorodetsky, G. (1990). The Impact of the Ribbentrop-Molotov Pact on the Course of Soviet Foreign Policy. *Cahiers du Monde russe et soviétique*, Vol. 31, No. 1 (Jan. - Mar., 1990), pp. 27-41
- Goziev, R., & Özcan, M. S. (2020). Aşırı Sağın Yükselişi Ve Almanya İçin Alternatif Partisi (Afd. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(21). Retrieved from <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Asbider/Issue/56888/798787>
- Gözler, K. (2008). *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Dağıtım.
- Gülener, S. (2011). Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı Uzlaşmacı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge : Polity Press.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. İstanbul: Adres Yayınları.
- Holesch, A., & Kyriazi, A. (2021, 02 05). *Democratic backsliding as a collaborative project: Understanding the links between Fidesz and Law and Justice*. Retrieved from EUROPP: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2021/02/05/democratic-backsliding-as-a-collaborative-project-understanding-the-links-between-fidesz-and-law-and-justice/>
- Huntington, S. (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.

- International Republican Institution. (2017). *Public opinion in Hungary, Poland, Czech Republic and Slovakia*. Retrieved from http://www.iri.org/sites/default/files/four_country_full_presentation_may_24_2017.pdf
- Inalcık, H. (2003). *Osmanlı imparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- INR. (2020). "The Pact's impact, or the significance of what Molotov and Ribbentrop signed" Retrieved from : <https://ipn.gov.pl/en/news/4538,The-Pact039s-impact-or-the-significance-of-what-Molotov-and-Ribbentrop-signed.html>
- Janjevic, D. (2018, 10 05). *Viktor Orban: Era of 'liberal democracy' is over*. DW: Retrieved from <https://www.dw.com/en/viktor-orban-era-of-liberal-democracy-is-over/a-43732540>
- Kelemen, D. (2017, 12 22). *Europe's Authoritarian Equilibrium*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/hungary/2017-12-22/europes-authoritarian-equilibrium>
- Kelemen, R. D. (2016, 08 25). *Poland's Constitutional Crisis: How the Law and Justice Party is Threatening Democracy*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/poland/2016-08-25/polands-constitutional-crisis>
- Klein, N. (2010). *Şok Doktrini - Felaket Kapitalizminin Yükselişi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Koryś, P. (2018). *Poland From Partitions to EU Accession: A Modern Economic History, 1772–2004*. Poland: Palgrave Macmillan.
- Kubas, S. (2020). The trajectory of the process of democratization in Poland in the light of theory, political praxis and external evaluation: 1989–2019. *Studia Politologiczne*, 57, 9-29. doi:DOI: 10.33896/SPolit.2020.57.1
- Küçük B. (2020) "Macaristan aileyi yeniden tanımladı; eşcinsellerin evlat edinmesi yasak". Retrieved from <https://tr.euronews.com/2020/12/15/macaristan-aileyi-yeniden-tan-mlad-escinsellerin-evlat-edinmesi-yasak>
- Leslie, R. F. (1983). *The History of Poland Since 1863*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linz, J. J. (2000). Totalitarian and authoritarian regimes. London: Lynne Rienner Publishing.
- (1964) 'An Authoritarian Regime: The Case of Spain', in Erik Allardt and Yrko Littunene (eds), *Cleavages, Ideologies, and Party Systems: Contributions to Comparative Political Sociology*. Helsinki: The Academic Bookstores, pp. 251–83.
- Ludwиковski, R. (1993). Constitution Making in the Countries of Former Soviet Dominance: Current Development. *Georgia Journal Of International And Comparative Law*, 23(2). Retrieved from <https://scholarship.law.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1479&context=scholar>
- Møller, J., & Skaaning, S.-E. (2013). Regime Types and Democratic Sequencing. *Journal of Democracy*, 24(1), 142-155.
- Özcan, N. (2013). Mehter. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 28. Cilt (s. 545-549). içinde Retrieved from <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehter>
- Pridham, G. (2000). *The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach*. New York: Continuum Press.
- Resis, A. (1944). The Churchill-Stalin Secret "Percentages" Agreement on the Balkans. *The American Historical Review*, 83(2), 368-387. doi:doi:10.2307/1862322
- Schmitter, P. C., & Santiso, J. (1998). Three Temporal Dimensions to the Consolidation of Democracy. *International Political Science Review*, 69-92.
- Sowards, S. W. (1996). Twenty-Five Lectures on Modern Balkan History. Retrieved from: <https://staff.lib.msu.edu/sowards/balkan/lecture2.html>
- Storey, J. (2018, 03 27). *Marx and culture*. Culture Matters: Retrieved from <https://www.culturematters.org.uk/index.php/culture/theory/item/2767-marx-and-culture>
- Taylor, P. (2015, 06 09). *Confronting 'Illiberal Democracy,' in Central Europe*. 08 22, 2019) from <https://www.nytimes.com/2015/06/09/business/international/central-europeconfronts-illiberal-democracy.html>
- "The Fourteen Points"(no date) Retrieved from: <https://www.theworldwar.org/learn/peace/fourteen-points>
- Vincze, A., & Varju, M. (2012). Hungary: The Fundamental Law. *European Public Law*, 18(3).

Wallenfeldt, J. (tarih yok). Where Does the Name Europe Come From? 05 20, 2022 tarihinde Encyclopedia Britannica. Retrieved from :

<https://www.britannica.com/story/where-does-the-name-europe-come-from> Wallerstein, I. (2011). *Dünya Sistemleri Analizi*. (E. Abadoğlu, Çev.) İstanbul: BGST Yayınevi.

Zamecki, Ł., & Gledid, V. (2020). Article 7 Process And Democratic Backsliding Of Hungary And Poland. Democracy And The Rule Of Law. *Online Journal Modelling The New Europe*, 34.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:12.04.2022 ✓Accepted/Kabul:28.05.2022

DOI:10.30794/pausbed.1102332

Research Article/Araştırma Makalesi

Dağ, M. (2023). "Annales Ekolü'nde Sorun Odaklı Tarihçilik: Büyük Adam Tarihçiliğinden Her Şeyin Ve Herkesin Tarihine", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 203-216.

ANNALES EKOLÜ'NDE SORUN ODAKLI TARİHÇİLİK: BÜYÜK ADAM TARİHÇİLİĞİNDEN HER ŞEYİN VE HERKESİN TARİHİNE

Muhammed DAĞ*

Öz

Tarihçiler yüzyıllar boyunca önem verip seçtikleri konulara göre tarih çalışmalarını inşa etmişlerdir. Tarihyazımı, Herodotos'tan itibaren daha çok "büyük adamların" faaliyetleri veya büyük adamların etkisiyle meydana gelen olayların etrafında şekillenmiştir. Bununla beraber anlatıya dayalı bu yazım tarzına, yüzyıllar sonra itirazlar yükselmiş, bu tarzın tam karşısında duran çalışmalar ortaya çıkmıştır. Aydınlanma döneminde kültür, sanat, halk tarihleri kaleme alınmış, ancak akademik tarihçiliği başlatan Leopold von Ranke ile birlikte büyük adamların geçmişi ve faaliyetleri tarihçiliğin temel ve güçlü sorusu olmaya devam etmiştir. 20. yüzyılın başında meydana gelen Annales Ekolü, anlatıya dayalı ve genelde derin sorgulamaların olmadığı olay odaklı tarihçilik anlayışına meydan okuyarak, ekonomik ve toplumsal geçmişi tarihçiliğin problemi haline getirmiştir. Annales ile birlikte tarihin konuları çok daha yoğun bir şekilde analitik bir yaklaşımla ele alınırken, tarihçilikte çok farklı kaynaklara başvurulmuş, tarih dışı disiplinlerle işbirliği de güçlenmiştir. Bu çalışmada tarihçilerin anlatmaya değer verdiği konuları seçerken hangi konuların dışarda kaldığına odaklanılmıştır, özellikle sorun odaklı bir yaklaşımı merkeze alan Annales Ekolü ile birlikte değişen tarihçiliğin yönü ve kapsamı ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Annales Ekolü, Ranke, Sorun Odaklı Tarihçilik, Disiplinlerarası Çalışma, Analitik Yaklaşım*

PROBLEM-ORIENTED HISTORIOGRAPHY IN THE ANNALES SCHOOL: FROM THE HISTORIOGRAPHY OF THE GREAT MAN TO THE HISTORY OF EVERYTHING AND EVERYONE

Abstract

Historians have built their studies of history according to the subjects they have given importance and chosen for centuries. Historiography has been shaped around the activities of "great men" or events that occurred under the influence of great men since Herodotus. However, centuries later, objections to this style of writing based on the narrative have arisen, and studies have emerged that stood in the way of this style. Culture, art and folk histories were written during the Enlightenment, but the history and activities of great men, together with Leopold von Ranke, who started academic historiography, continued to be the main and powerful question of historiography. The Annales School, which emerged at the beginning of the 20th century, has made the economic and social past the problem of historiography by challenging the narrative-based and event-oriented historiography understanding, which generally does not involve deep inquiries. With the Annales, historical subjects were handled with a much intensive analytical approach, while many different sources were used in historiography and cooperation with different disciplines was strengthened. In this study, it is focused on which subjects are left out while choosing the subjects that historians value to tell. Especially, the direction and scope of historiography, which has changed with the Annales School, focuses on a problem-oriented approach, has been tried to be discussed.

Keywords: *Annales School, Ranke, Problem-Oriented Historiography, Interdisciplinary Study, Analytical Approach.*

* Dr, İZMİR, dag_muhammed35@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-3719-9100>)

Giriş

Dünyada meydana gelen insani olayların nedenlerini doğüstü güçlerde arayan mitolojik anlatıdan uzaklaşan Herodot (M.Ö 484-425), tarihyazımında insan odaklı olmuştur. Ancak Herodot tarafından tanık olunan veya haberdar olunan olayların kaydedilmesi veya anlatımı manasında kullanılan *histoira* sözcüğü, uzun bir süre daha çok liderlerin, kralların veya büyük devlet ve din “adamlar”ının faaliyetlerinin aktarılmasının karşılığı olmuştur. Anlatılmak için seçilen konular bu insanların oluşturdukları savaşlar, fetihler, yaptıkları antlaşmalar, gösterdikleri mucizeler iken dışlanan konular “küçük ve sıradan insanların” yaşamları, gündelik faaliyetleri, sosyal ve ekonomik hayatları, zihniyet yapıları, maddi kültür öğeleri olmuştur. Tarihinin yazmaya değer verdiği konular büyük ölçüde sıradan insanların yaşamlarından uzak olmuştur. Elbette ki her genelleştirme önemli istisnaları ve zıtlıkları da yanı başında barındırır. Bununla beraber siyasi ve olay odaklı anlatıya dayalı bu tarihçilik anlayışı yüzyıllar boyunca egemenliğini korumuştur. Batıda Rönesans, Hümanizm çağlarında ve ardından 18. yüzyılda Aydınlanma döneminde bu anlayıştan uzak bir tarzda yazılmış önemli örnekler ortaya çıkmıştır. Aydınlanma çağında kültür, sanat, halkların tarihleri kaleme alınmıştır. Ancak 19. yüzyılda tarihi bilimsel bir disiplin haline getirmekte kararlı olan Leopold von Ranke (1795-1886) ve ardılları, arşive dayalı belgeleri kutsarken, aynı zamanda bu kaynakların belki de en çok bahsettiği siyasi ve olay odaklı alanı tarihçiliğin baskın konuları haline getirmişlerdir. Bu tarihçilik anlayışına da hem tarih disiplininin (sosyoloji, iktisat, ekonomi gibi) dışından hem de içinden önemli itirazlar yükselmiş ve bunun sonucunda kayda değer araştırmalar kaleme alınmıştır. Bu itirazlardan önemli ölçüde beslenen Annales Ekolü, siyasi ve olay odaklı tarihten uzaklaşarak insan faaliyetlerinin bütününe, adeta her şeyin ve herkesin tarihine yönelmiştir. Ekolden etkilenen tarihçilerin ele aldığı konular değişirken, tarihçilik metodolojisinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Annales hareketi ele aldığı konuları sorun odaklı bir tarzda incelerken, farklı disiplinlerden de yararlanmıştı. Ranke’nin geliştirdiği ve tarihi ayrı bir uzmanlık haline getiren belgeye göre araştırma yaklaşımını benimsemiş ancak bu belgelerin sadece arşiv kaynaklarında bulunması yönündeki düşüncelere katılmamıştır. Her şeyin ve herkesin tarihine odaklanılması, ele alınan kaynakları da olabildiğince çeşitlendirmiştir. Ekol, insanı ve toplumu anlatan her türlü tarihsel izi kaynak olarak değerlendirmiştir. Bu çalışmada öncelikle tarihçiliğin ortaya çıkarken ele aldığı ilk soruların neler olduğu, bu seçimin hangi konuları ötediği ele alınmıştır. Nihayetinde ötekileştirilen konu veya geniş yığınların gün yüzüne çıkartılmasına çabalayan Annales Ekolü’nün sorun odaklı yaklaşımı ve bu anlayışın tarihçilik açısından getirdiği birtakım önemli sonuçlar üzerine durulmuştur.

1. Tarihinin Yazım Sorusu: Anlatılmaya Değer Olan Nedir?

Tarihsel çalışmada konuya yön veren, adeta kaynakları konuşuran temel unsur sorunun bizatihi kendisi olmuştur. Diğer bir ifadeyle tarihte araştırmaya değer olanın ne olduğu sorunu, tarih çalışmasının konusunu da kaynağını da belirlemiştir. İnsanın yapıp etiklerini, toplumsal olay ya da faaliyetleri mitolojiden ayırarak tarihçiliği başlatan Herodotos’tan beri tarih çalışmaları, yazılmaya değerli görülen konuları merkez edinmiştir. Herodot için tarihin en önemli yazılma amacı, hatırlatılmaya değerli görülen konuların unutulmamasını sağlamaktır. Tarihçilik, geçmişle ilgili insan faaliyetlerinin ve eylemlerinin (*res gestae*) gerçekliğini yansıtmaya çalışarak, hatırlanması değerli görülenin ne olduğu sorusu üzerine eğilmelidir. “*İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların, gerekse barbarların meydana getirdikleri harikalar bir gün adsız kalsın, [tarihin] tek amacı budur; bir de bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye merakta kalınmasın*” (Herodotos, 2006: s. 5). Bu ifadelerin sahibi Herodotos’un *Tarih*’inde sadece büyük adamların yapıp etikleri değil, aynı zamanda barbarların ve Yunanlıların sanatları, kültürleri, yaşantıları hakkında önemli bilgiler sunulmuştur. Öyle ki kitapta Mısırlıların yaptığı piramitler, mumyalama, İskitlerin yurtları anlatılıyor, ancak yine de “*bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi*” cümlesinde gösterildiği gibi “*aslan payını*” özellikle Yunan ve Persler arasındaki siyasi gelişmeler, savaşlar, askeri olaylar alıyordu. Kendilerinden önceki mitoloji yazarları gibi Tanrıların yapıp etikleri yerine insanların meydana getirdiği olaylara yönelerek “*tarihin babası*” olan Herodotos, tarihi adeta insanlaştırmış, ancak önemli ölçüde “*büyük adamları*” ve onların eylemlerini temel almış, bu faaliyetleri anlatıya dönüştürmüştür. Tarihin rivayet haline getirilmesi, hikâye tarzındaki anlatıcılık yüzlerce yıl boyunca devam etmiştir. Çok önemli istisnalar olmakla birlikte tarihte araştırmaya değer olanın «büyük adamlar», önemli kişilikler olduğu genel geçer bir kabul haline gelmiştir. «*O, yazdığı tarihinde, daha sonra tarih yazımında bir anlayış olacak olan büyük adamlara şan ve şöhretten gereken pay yeterince vermeye çalışmıştır. Bu tarz tarih yazımı ondan sonra hayli etkili olmuş, hatta ortaçağ tarihçiliğinde nerede ise benimsenen tek yöntem haline gelmiştir. İslam tarihçilerinden Taberi’nin veya*

İbnü'l-Esir'in tarihleri de bu kategoriye dâhil edilebilir" (Kurşun ve Kanlıdere, 2011: s. 8). Olay veya siyasi anlatıya dayalı tarih tarzı, istisnalar haricinde analitik veya sorgulayıcı yöntemi çoğu zaman ikinci planda bırakmıştır. Bir Yunan tarihçi Thukydides (M.Ö 460-400), öğretici-pragmatik bir yaklaşımla Peloponnesoslular ile Atinalıların savaşlarını anlatırken olayların sebep ve sonuçlarını da analiz etmiştir. Thukydides'te tarih belli bir amaca hizmet eder. "Bu yazım tarzında tarihî şahsiyetlere, onların erdemlerine ve başarılarına özel vurgu yapılır... Bu tarzın ilk örneklerinde, bir siyasi örgüt olarak devlet, tarihin merkezine yerleştirilmiştir" (Kurşun ve Kanlıdere, 2011: s. 9). Romalılarda tarih öğretmek, ders vermek, eğlenmek amacına dönüşüp faydaya yönelik olmuştur. Ortaçağ Avrupa'sında bu yaklaşımın izleri görülür. Faydacılık dinsel cazibenin farkındalığını artırmak içindir. Tarihin temel sorusu dindir. Dolayısıyla kutsallaştırılan tarihin konusu Tanrı, kilise, azizler gibi dini konulardır. Bu anlatılar sadece Batı dünyasında değil, Doğuda da görülmektedir. Örneğin İslam tarihyazımında menakıpnameler temelde büyük adamların yapıp etiklerini anlatmıştır. Tüm bu tarihyazım dönemlerinde rivayet, nakil anlatıcılığı baskın bir tarzken, analiz ve senteze, sorgulayıcılığa dayalı açıklama amaç halinde değildir. Rönesans döneminde bu tarihyazım biçimi darbe alsa da egemenliğini genel olarak yüzyıllarca sürdürmüştür. Bu dönemde insani ve toplumsal olayların geçmişine odaklanırken, bu olayların çıkış sebebi de Tanrı'da değil insanda aranmıştır. İleride, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren tarihin konusu salt büyük adamların anlatısından her şeyin ve herkesin (siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel vb.) tarihine doğru evrildikçe tarih araştırmalarında da analiz ve senteze yönelik değerlendirmeler de artacaktır. 20. yüzyılın başlarında Annales Ekolü, bu evrimin bir sonucu olarak sosyal ve ekonomik yapısal problemleri "açıklamaya" değer görecektir.

"Büyük adam" veya siyasi, olay, askeri tarihi merkezi kılan tarihçiliğe karşıt duruş Annales Ekolü'nden önce de görülmüştür. Diğer bir ifadeyle 19. yüzyılda Ranke'nin geliştirdiği tarihçilik anlayışına muhalif olanlardan önce de "büyük adam tarihçiliği"ne "mugayir" çalışmalar ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıldaki Aydınlanma dönemi tarihçileri, odak noktası siyasi veya olay tarihi olmayan eserler kaleme almışlardır. Tarihin konusu değişirken aynı zamanda araştırmacı, sorgulayıcı tarih olarak modern tarihyazım biçimi de oluşmaktaydı. XIV. Louis dönemini yazan Aydınlanmacı Fransız filozof Voltaire (1694-1778), "ben ne kralın hayatını ne de saltanat yıllarını yazmak niyetindeyim. İstediyim, insan zihninin tarihini yazmaktır" (Özbaran, 1990: s. 2) demekteydi. Tarihte araştırılmaya değer görülen siyasi, askeri olaylar ve bunların öncülleri olan büyük adamlar darbe almıştı. Aydınlanma dönemi tarihçileri, tarihin konusunu, insanoğlunun üretimi olan sanat, kültürel ve ticari faaliyetlere getirerek tarihçilikte önemli bir dönüşümün mimarı olmuşlardır. Aydınlanmanın genelde kurumsal dine olan muhalefeti, insan veya toplumla ilgili konuların daha çok ön planda tutulmasında katkı sağlamıştır. Voltaire'in felsefesi önemli oranda tarihin teolojik olarak açıklanmasına karşı çıkıyordu. (Halkin, 2014: s. 84). Collingwood'un da işaret ettiği gibi 18.yüzyıl'da Aydınlanmanın uğradığı ülkelerde savaş, olay gibi konularla sınırlı olmayan toplum tarihi olarak tarif edilebilen bir tarz ortaya çıkmıştır. Bu tarihçilikte sosyal ve ekonomik konulardan, kültürel ve hukuki konulara kadar uzanan çalışmalar ortaya çıkmıştır (Collingwood, 1996: s. 111). Bununla beraber tarihin belirli bir amacı olduğu veya olması gerektiği kabul edilmiştir. Tarih sadece insanların merakının giderilmesi için mevcut değildir. (Ortaylı, 2011: s. 11). Örneğin Voltaire'e göre geçmişte meydana gelen her olayın aktarılmasının bir önemi yoktur. Tarih insanların ilerlemesini konu edinen durumlara yer vermelidir (Breslach, 2008: s. 269). İnsanların ilerlemesi ve özgürleşmesi ancak dinsel nitelikli saplantılardan uzaklaşmakla mümkündür. Sosyal, ekonomik, kültürel tarihte önemli çalışmaları kaleme alan Voltaire (Gilderhus, 2011: s. 51) için büyük adamların değil, kültür ve toplumun tarihi önemsenmeliydi. Voltaire'e göre "yalnızca kralların tarihi yazıldı, ulusun tarihi hiç yazılmadı. Sanki 1400 yıldır Galya'da yalnızca krallar, bakanlar ve generaller vardı da bizim adetlerimiz, yasalarımız, geleneklerimiz, ruhumuz bir hiç miydi?...Voltaire'in kaleminden bunu okuduğumuzda, Annales'in XVIII. yüzyılda zaten mevcut bir programı gerçekleştirmek dışında gerçekten ne icat ettiğini kendimize sorarız" (Dosse, 2007: s. 83). Yine Aydınlanmanın filozoflarından İskoç tarihçi David Hume (1711-1776), salt siyasal olaylara değinmediği *History of England (İngiltere Tarihi)* (London, 1803) eserinde feodalizm, feodal hukuk ve parlamento, askeri kapasite, ekonomik durum, hükümdarların geliri gibi konuları incelemektedir. (Hume, 1803: s. 126-136). Edward Gibbon'un *The Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi)*¹ başlıklı eseri de sadece bir siyasi tarih çalışması değildir. Gibbon bu çalışmada sorun odaklı bir yaklaşımla Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşünü problem haline getirerek siyasi ve askeri tarih haricinde ticaret, dinsel inanç, ekonomi gibi pek çok konuya yer vermiştir.

1 Bkz. Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Cilt I, (çev. Asım Baltacıgil), İstanbul, 1987.

Özetle daha seküler bir yaklaşımın da etkisiyle Aydınlanma dönemi tarihyazımında tarihin konusu siyaset, olay, askeri alanlardan belli ölçülerde zihniyet, kültür, sosyal tarihe doğru yön değiştirmiştir. Ancak tarihçiliğin bu yazım anlayışı, tarihi akademik bağımsız bir disiplin haline getirmeyi planlayan modern tarihçiliğin kurucusu Alman tarihçi Leopold von Ranke (1795-1886) ile darbe alacaktır. Tarihçiliği profesyonelleştirirken, diğer yandan onu toplumsal, ekonomik ve kültürel yapı konularından uzaklaştıran Ranke için “bir şey gerçekte neyse öyle değerlendirilmeliydi”. Tarih, *wie es eigentlich gewesen* yani olduğu gibi bilinmeliydi (Munslow, 2000: s. 39). Bu ise devlet arşivlerinde saklı duran arşiv belgelerinin sistematik analiziyle mümkündür. Ranke ve öğrencilerine göre bilimsel tarih için önemli olan siyasal ve devlet odaklı konulardır. Öncelikle siyaset üzerinde eğilmesi gereken tarihçi, olayları gerçekte olduğu gibi yazmalıdır (Schevill, 1952: s. 219). Tarihin konusu bir kez daha siyasi gelişmeler, askeri olayların yaratıcısı büyük adamlar olmaktadır. Tarihçilik mesleğini uzmanlaştıran, tarihçiyi birincil kaynaklara yönlendiren, değer yargılarından uzaklaştırarak tarihe akademik bir saygınlık kazandıran Ranke’nin yaklaşımında, genel olarak yazılmaya değer görülen büyük adamların yapıp etikleri olaylardır. Ranke’nin çağdaşı olan İskoç Thomas Carlyle (1795-1881) İngiltere’den yetişmekte ve “*dünya tarihi, büyük adamların biyografisinden başka bir şey değildir*” (Carlyle, 2013: s. 41) demektedir. Aslında düşünsel anlamda da “büyük adam” miti rağbet görmekteydi. Örneğin Hegel’in felsefesinde kutsanan “*devrini bilen, duyan, onu dile getirip tamamlayan büyük adamdır... Tarihi adamlar, ihtiras ve faaliyetleri ile idenin gelişmesini sağlayan araçlardır, onlar tarihin organlarıdır*” (Gökberk, 2012: s. 120-129). En nihayetinde temel sorun büyük adamların etkisinde şekillenen siyasal konularken, kaynak ise arşiv belgeleridir. Ranke’nin izinden devam eden tarihçiliğe göre bilimsel olma amacı güden tarihçinin arşivlerde yer alan belgelere dayanması zorunludur. Tarihçiliği müstakil bir disiplin haline getirme, objektif kriterlere kavuşturma, belgelere göre çalışma gibi olumlu ilerlemeleri sağlasa da Ranke, Aydınlanmacıların tarihin konusunu genişletmelerinin aksine, tarihin konularının “daraltılmasında” etkili olmuştur. Bu durum ise pek çok ülkede eleştirilmesinin esas yönünü oluşturmuştu. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan Annales Ekolü’nden önce Fransa’da Jules Michelet (1798-1874), İsviçre’de Jacob Burckhardt (1818-1897), Amerika’da Frederick Jackson Turner (1861-1932), Almanya’da Karl Lamprecht (1856-1915) bu eleştirinin ilk temsilciliğini üstlenir. Amerikalı tarihçi George Gerson Iggers’e göre (1926-2017) de üniversitelerde kurumsallaşmış tarihyazımın siyasal tarihçiliğe dayalı önyargıları sorgulanıyor, modern tarihin konusunun genişletilmesi, toplumsal, ekonomik, kültürel tarihin daha çok yer alması, tarihin diğer sosyal bilimlerle iş birliği içinde bulunması savunuluyordu. Ranke’ci yaklaşıma eleştirilerin ışığında doğacak olan yeni tarihçilik anlayışında olaylar ve görünüşte bunların yaratıcısı olarak kabul edilen büyük adamlar odak noktası olmaktan çıkacak, bunun yerine büyük adamların meydana gelmesine neden olan toplumsal ortam ve koşullara yoğunlaşacaktı. (Iggers, 2007: s. 5, 32).

Lucien Febvre’ün hayranlığını özellikle belirttiği Jules Michelet (1798-1874) ise “*aşağının perspektifinden tarih*” diyerek “*ıstıraplarını dile getirme gücünden yoksun bir halde ıstırap çeken, çalışan, çürüyen ve ölen insanların tarihinin*” (Burke, 2010: s. 41) yazılmasının çağrısında bulunuyordu. Anlatılmaya değer görülen sıradan insanlardı. Michelet için Fransız halkının her zamanki gündelik sıradan tarihi gerçek tarihtir (Halkın, 2014: s. 96). Dosse’ye göre “*tarih anlayışı Annales’in anlayışına en yakın gözükken kişi...Jules Michelet’tir. Michelet egemen tarih okulundan da ayırılır: [Michelet’e göre] ‘Fransa’yı fark ettim. Fransa’nın yıllıkları vardı, tarihi değil*” (Dosse, 2007: s. 83). Michelet’in bu şekilde tarihin konusunu halktan seçmesi, ele alınan kaynakları da çeşitlendirdi. Michelet, folklor, türkü, şiir ya da mimari araçlardan gelen kaynaklara yönelerek, gündelik yaşamın da tarihçisi oldu. (Gilderhus, 2011: s. 58). Tarihi devlet, din ve kültür arasındaki etkileşimin alanı olarak kabul eden Burckhardt ise *Civilization of the Renaissance in Italy* eserinde siyasal, sosyal, zihniyet tarihine odaklanmaktadır. Amerika’da Yeni Tarihçiliğin öncüsü olan Frederick Jackson Turner ve James Harvey Robinson (1863-1936), tarihin, insanların bütün eylemlerini konu edinmesi gerektiğini savundular. Turner için tarihyazımı siyaset veya devlet meselelerini, seçkin kesimleri değil, yaşamın tüm yönlerini içermeli, bütün kesimleri dert etmeliydi. Kurumlar tarihi ele alınırken bile kurumların ardında yatan yapısal güçler açıklayabilmeliydi (Breslachs, 2008: s.396). Bütünsel tarihin diğer bir savunucusu olarak görülen Robinson’a göre tarih, insanların yeryüzünde ortaya çıktıkları ilk zamanlardan beri her şeyi kapsamaktadır. Dolayısıyla insana dair her şeyi konu edinmelidir. Metodolojik bakımından Yeni Tarihçiler, ekonomist, antropolog, psikolog ve sosyolog gibi bilim insanlarıncı yapılan tüm keşiflerden yararlanmalıydı (Burke, 1990: s. 427). Tarihçiliğin konusunun değişimi Marksist tarihyazımı için de önem taşır. Siyasal tarihin özelde büyük adam tarihçiliğinin, tarihçilik mutfağında başköşeye oturulmasına itirazlar Marksist cepheden de gelmekteydi. Karl Marks (1818-1883) için tarihe yön veren toplumların sosyo-ekonomik yapısıdır. Ekonomik

olgular toplumun ve bireylerin bütün yaşamlarını biçimlendirir. Tarih esasen sömüren ve sömürülenlerin birlikte meydana getirip yaygınlaştırdıkları sınıf mücadelelerin geçmiştir. Sınıflar arasındaki çatışma tarihin merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla tarih, zamanı geçmiş üretim tarzları ile üretim ilişkileri arasında meydana gelen çatışmalara odaklanmalıydı. “Büyük adamlar”ın hiç kuşkusuz tarihin ilerleme motorunda önemli payları olsa da asıl belirleyici olan iktisadi faktörlerdir. Marks’tan yıllar sonra Marksist İngiliz tarihçi Eric John Ernest Hobsbawm (1917-2012), ekonomik ve toplumsal tarih ile ilgilenmeyi Ranke’ci tarih anlayışından uzaklaşma olarak kabul edecektir (Hobsbawm, 2007: s. 251). Siyaset yüklü büyük adam tarihçiliğinden uzaklaşmanın en belirgin ve net olduğu yer ise 1929 yılında Strasbourg’da filizlenen Annales Ekolü olacaktır. “*Annales Okulu, her ne olursa olsun, tarih mesleği üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. 1920’lerin sonlarında ortaya çıkan Annales d’histoire Économique et Sociale dergisi, 1930’larda Marc Bloch ve Lucien Febvre yönetiminde büyük bir tarihsel harekete dönüştü*” (Burrows, 2010: s. 195). Gerçekten de Annales Ekolü sadece Avrupa, Latin Amerika ülkelerindeki tarihyazımını değil Türkiye’deki tarihçiliği de metodolojik ve konu seçiminde etkilemiştir. Türkiye’deki bilimsel tarihçiliğin kurucusu Fuad Köprülü, Annales’ın Türkiye’deki ilk önemli taşıyıcısıdır. Köprülü Annales ile benzer bir şekilde sorun odaklı çalışmakta ve bunun da bir yansıması olarak tanımlayıcı değil, açıklayıcı olmaktadır. Aynen Annalesçılar gibi çalışmalarının merkezi siyasi anlatıya dayanmaz (Ayan, 2011: s. 90). Sosyal ve ekonomik tarihin tarihçisi Ömer Lütfi Barkan ise ekolün etkisinin yaygınlaşmasında başat rolü üstlenir. Sosyal ve ekonomik tarihin diğer tarihçilerinden biri olan Mustafa Akdağ da Köprülü ve Barkan gibi bütünsel tarihe ulaşma çabasıyla, farklı kaynaklara yönelme eğilimiyle, analitik, sorun odaklılığıyla, farklı disiplinleri de önemseyen metodolojik tutumu gibi araştırma tarzıyla Annales etkisini hissettirmektedir (Dağ, 2020: s. 200)². İnalçık’a göre Barkan, toplumu “*bütünüyle (total) incelemeyi öngören Annales Ekolü’nün yeni sosyal ekonomik tarih görüşünü tam bir yetkiyle Türk tarihçiliğinde temsil etmiştir*” (İnalçık, 2008a: s. 300). Bu etkinin de bir sonucu olarak devlet büyüklerinin ve onların yarattığı siyasi olaylarının tarihi yerine sıradan halkın gündelik hayatlarını ve olayların devamlı sonuçları üzerine durmuştur (İnalçık, 2008b: s. 317). Barkan-Köprülü’nün öğrencisi İnalçık ise Annales’ın tam olarak etkisindedir. Sönmez’in de vurguladığı gibi “*İnalçık’ın tarihçiliğinde Annales etkisi deyim yerindeyse kristalize olmuş halini bulur*” (Sönmez, 2008: s. 187). İnalçık Annales Ekolü tarihçilerini ve eserlerini de doğrudan doğruya takip etmiştir. “*Annales okulunun geliştirdiği yöntemlerin Osmanlı iktisadi ve toplumsal tarihine bakışta kökten değişiklikler getirebileceğini teslim etmiş ve bu yolda çalışmalar yapmaya başlamıştır*” (Erdoğan, 2011: s. 14).

2. Annales Ekolü ile Olay Odaklı Tarihten Problem Odaklı Tarihin Getirdikleri

Annales: d’Histoire Economique et Sociale (Annales: Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yıllıkları) başlıklı dergi etrafında toplanan Annales Ekolü’nün ilk öncülleri, Ranke’ci tarihçiliğin egemenliğine şiddetli bir muhalefet göstererek tarihin yönünü siyasi veya olay odaklı tarihten sosyal ve ekonomik tarihe çevirmişlerdir. Tarihin temel probleminin salt siyasal, olay tarihine indirgenemeyeceğini ilan eden ekolün ilk öncülleri, sadece tarihin konusunu ve öznesini (tarihe yön verenler anlamında) değiştirmekle kalmamışlar, aynı zamanda farklı disiplinlerin yöntem ve birikimlerinden yararlanarak disiplinler arasındaki duvarların yıkılması gerektiğini de savunmuşlardır. Ekolün etkisindeki tarihçilere göre, tarih insan faaliyetlerinin bütünü (sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, dini, zihinsel) kucaklamalıdır. Tarihin alanın bu derecede genişlemesi tarihin diğer bilimlerle işbirliği kurmasını, bu disiplinlerin verilerinden ve yöntemlerinden yararlanmayı gerektirmiştir. Annales dergisinin kuruluşunda tarihçilerin yanı sıra, coğrafya, iktisat, sosyoloji, hukuk gibi diğer bilim dallarından gelen kişilerin varlığı, Annales’ın en başından beri farklı disiplinlerle diyaloga verdiği önemi kanıtlamaktaydı. Tarihin ele aldığı konuların bu derecede çeşitlenmesi, farklı disiplinlerle işbirliğini gündeme getirdiği gibi aynı zamanda çok farklı kaynakların tarihsel araştırmalar için değerlendirilmesine de vesile olmuştur. Başta Marc Bloch (1886-1944) ve Lucien Febvre (1878-1956) olmak üzere Annalesçi tarihçiler, tarihe uzmanlık ve bilimsel nitelik kazandıran eleştirel arşivciliği reddetmemekle beraber, Rankecililiğin kutsadığı arşiv belgelerinin aşırı “kutsanmasına” da karşı durmuşlardır. Çünkü insanların söyleyip yazdığı, yaptıkları hatta dokunmuş oldukları her şey onlar hakkında önemli bilgiler verebilir. (Bloch, 1952: s. 27). Febvre’e göre “*tarih kuşkusuz yazılı belgelerle yapılır. Tabii ki oldukları zaman. Hiçbir yazılı doküman yoksa da yapılabilir, yapılmalıdır da. Kelimeler, işaretler, peyzaj ve kiremitler, tarlaların ve ayırık otlarının biçimleri, ayın*

² Örneğin Mustafa Akdağ’ın *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*; Fuad Köprülü’nün *Tedkik ve Tenkid Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*; Ömer Lütfi Barkan’ın *Türkiye’de Toprak Meselesi I* (içinde yer alan makaleler), *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*; Halil İnalçık’ın *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Fransız Annales Okulu ve Türk Tarihçiliği* gibi kült veya önemli çalışmalarında doğrudan ve dolaylı olarak Annales etkisi belirgindir. Ayrıca Annales Ekolü’nün Türk tarihçiliğine etkisi için bkz. E. Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarih Yazımı*, Tan Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2010.

biçimi, ay tutulmaları ve koşum takımları, jeologlar tarafından incelenen taşlar ve kimyacıların inceledikleri kılıçlar”(Febvre , 1985: s. 58-59). Ancak kaynakların çeşitlenmesi tek başına bir anlam da ifade etmez, esasen bu verilerin nasıl ele alındığı de problemidir. Örneğin tarihinin “koltuk arşivciliği”nden uzak durması gerektiğini vurgulayan Febvre’e göre Bloch, köylülerin elindeki toprakların tek başına devletin beratlarıyla anlaşılamayacağını kavradı. (Chirot, 2014: s. 593). Yeğen’in de belirttiği gibi Annalesçılar mutlak gerçeklik ve doğruluk iddialarına mesafeliydiler. Özellikle resmi belgeler olan kaynaklar devlet eliyle oluşturulmuş ve belirli bir ideolojiyi yansıtan malzemelerdir. (Yeğen, 2016: s. 27). Dolayısıyla kaynak çeşitliliği kadar kaynaklara eleştirel yaklaşmak da önem taşımaktadır. Marc Bloch *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği* eserinde “İhtiyar Ranke’nin” tarihinin önüne gelen şeyleri olduğu gibi aktarılmasına yönelik düşüncesinde “*aynı zamanda bir edilgenlik tavsiyesi söz konusu*” (Bloch, 2013: s. 171) olduğunu savunur. Oysaki kaynakların olduğu gibi yansıtılması yerine bir dedektif titizliğinde üzerinde araştırılma yapılarak aktarılması gerekmektedir. Bilinenden bilinmeyenleri ortaya çıkartılması için kaynaklar, kendilerini bekleyen sorulara ihtiyaç duymaktalar.

İnsan faaliyetlerinin bütününe yönelen, ulaşabildiği bütün kaynakları değerlendiren, karşılaştırmalı yöntemle başvuran, tarih dışı disiplinlerin önemli çıktılarına değerlendiren bir tarihçilik anlayışının başarısı için sorun odaklı analitik yaklaşım gerekli olmuştur. Tarihin konusu ve kaynakları değiştiği gibi tarihsel konuyu ele alma biçimi de değişmiştir. “*Sorunsal tarih olarak adlandırılan bu tarih anlayışının konusu, olay ve zamanı konu edinen anlatsal tarihten farklı olarak, dönemler ve olay kümeleri tarafından belirlenen sorundu. Buna bağlı olarak anlatsal tarihin inceleme nesnesi biricik olay iken, sorunsal tarihin inceleme nesnesi tarihsel yapılar, kavramlar ve büyük olaylardır*” (Yapıcı, 2015: s. 96). Annales Ekolü’ndeki tarihçi pasif bir şekilde kaynakları olduğu gibi aktaran, kendisinden önceki vakanüvislerin anlattığı olayları tekrar yansıtan değil, aksine soran, sorgulayan, analiz eden bir uzman olacaktır. Annales Ekolü’nü kuşaklara ayırarak, hareketin tarihsel gelişimine odaklanan Peter Burke, okulun olaylardan oluşan geleneksel tarihçilik anlatımının (*narrative of events*) yerine kabul ettiği probleme dayalı analitik tarih (Burke, 2010: s. 25) anlayışını ilk sıraya yerleştirir. Lucien Febvre’in adeta bir sloganı olan sorun odaklı tarih, anlatıyı hedefleyen ve genelde olayların ardı sıra aktığı, derin sorgulamaların önemsenmediği tarih yaklaşımı yerine bir veya birkaç sorunun merkezinde analiz ve açıklamayı önceleyen tarih anlayışı olarak tarif edilebilir. Tarihsel verilerin toplanıp yan yana dizilip bırakılması, totolojik anlamda salt bilinenlerin tekrarlanması anlamındaki tasviri bir anlatımın zıttı olarak açıklayıcı-analitik bir tarih anlayışında sentez aşamasında yeni ve özgün sonuçların elde edilmesine gayret edilir. G. MC Lennan, Annales paradigmasını incelediği makalesinde, Annales’in hikâye anlatmaktan kaçınıp, problem çözmeyi ve sistematik açıklamayı tercih ettiğini bildirir. Bu tercih Annales’in açıklamaya dayalı bir tarih anlayışını da kabul ettiğini göstermektedir. Febvre, Henri Berr’in (1863-1954) öncülüğünü yapmış olduğu ‘*sentetik’ evrimsel felsefeye dayanarak, bilimsel açıklamaya önem tanıyor: Tarih ancak tanımlayıcılıktan, açıklayıcılığa geçtiği ölçüde bilim olabilir*’ diyerek bu anlayışı var gücüyle desteklemiştir (Mc Lennan, 2007: s. 195). Annales Okulu’nun yenilikçi yanlarından birisinin de sorun-tarihin değer kazandırması olduğunu belirten François Dosse’ye göre de Marc Bloch ve Lucien Febvre için tarihçi belgenin “emri” altında olmakla yetinmemeli, belgelere sorular yöneltmeli, kullandığı belgeleri belirli sorunlar içine yerleştirmelidir. Charles Victor Langlois’in (1863-1929) ve Charles Seignobos’un (1854-1942) anlatı tarihinin karşısında, Annales hareketinin sorun odaklı bir tarih anlayışını savunmaları yapısal bir tarihin de gelecekteki kavramsallaştırılmasının teorik ana kalıbıdır. Tarihsel çalışmalardaki tarihsel kesim öyleyse klasik dönemlere göre değil, ortaya konan ve çözümü aranan sorunlara göre belirlenmelidir. Bir sorun-tarihin savunulması, 1929’dan bu yana Annales’in paradigmasındaki temel bir öğedir. “*Yeni tarihi tek kelimeyle tanımlamasını isteyen sorusuna Jacques Le Goff şu cevabı vermektedir: Yeni tarih, sorun-tarihtir.*”³

Sorun tarihin insanın esasen kendisine sorduğu soruların yanıtlarını geçmişin uçsuz bucaksız alanında araması olduğunu düşünen Guy Massicotte’a göre Annales’in kurucularından Febvre’in ana eserleri olan *Philippe II et la Franche-Comté* (1912), *La première Renaissance française* (1924), *Un destin: Martin Luther* (1928), *Le problème de l’incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais* (1942) ve *Autour de l’Heptameron. Amour sacré, amour profane* (1944) eserleri özgün bir şekilde bölüm bölüm analiz edilir. Bu çalışmalarda (*l’histoire-problème*) sorun-tarih yöntemi epistemolojik bir model olarak kullanılır (Tournier, 1981: s. 361). Bloch ile birlikte Febvre tarihsel coğrafya ile ilgilenmiş ayrıca disiplinlerarası ve sorun-odaklı bir düşünme tarzına sahip olmuşlardır (Delice, 2011:

³ François Dosse’e göre Annales Ekolü’nden önce de sorun-odaklı tarih yaklaşımı bulunmaktaydı. Dolayısıyla onu keşfeden hiç kuşkusuz Annales değildi. Ancak stratejik yararlılığı ve yeni bir tarih yaptıklarını iddia etmelerine yardımcı olan “sorun tarihin bayrağı” Annales grubunu kaynaştırmaya devam etmektedir. Bkz. (Dosse, 2007: s. 65.)

s. 106). Febvre için tarihçilikte sorun odaklı olmak önem taşır. Zaten olay odaklı tarihçilik, araştırmalar esnasında birçok alt olayı göz ardı edebilir, dolayısıyla tarihe sorun odaklı bir biçimde bakmak çözüm olacaktır (Çarkçı, 2021: s. 216). Annales dergisi yayımlanmadan önce Febvre, gerçekten de *Phillipe II et Franche Comte* (Paris, 1912) çalışmasında, problematik yöntemi çalışmalarıyla somutlaştırmıştı. Febvre, aynı zamanda doktora tezi olan bu eserinde daha sonra 1960'larda Annales tarzı bölgesel monografilerde neredeyse vazgeçilmez olacak coğrafi girişle başladı (Burke, 2010: s. 42). Yazar, sorun-tarihi savunduğu gibi sorun coğrafyayı savunarak bölgenin adının neden coğrafi değil de tarihsel bir ad olduğu problemini ele aldı.⁴ Febvre'nin "sorunu" zamanın toplumunun farklı yönleri (sosyal, ekonomik, politik, kültürel, bireysel) arasındaki karmaşık etkileşimiydi. Febvre, II. Philip'in saltanatının gelişinin Franche Comte'nin tüm iç ve dış dengesini alt üst ettiğini, o zamana kadar sahip olduğu nispi siyasi özerkliği kaybettiğini bildirir (Tournier, 1981: s. 361). France-Comte bölgesinin toplumsal, kültürel, siyasal tarihini kapsama amacı taşıyan ve tarihsel coğrafyaya olabildiğince önem verildiği bu çalışmada sınıflar arasındaki (soylular ve burjuva) çatışma odak haline getirilmiştir. Çatışmanın nedenleri iktisadi, düşünceler, zihniyetler, duygular yani bir bütün olarak ele alınır. Coğrafyanın insan yaşam ve faaliyetlerindeki etkisinin şiddeti problem haline getirilir ve Febvre'ün önemli bir uğraşı haline gelir. Febvre'ün tarihsel coğrafyaya olan alakası sadece *Franche-Comte*'a değil, *La Terre et L'Évolution Humaine (Dünya ve İnsan Evrimi)* (1949) eserine de yansımaktadır. Febvre, bu çalışmada öncelikle coğrafyanın etki sorununa yoğunlaşır. Toprak ve toplum ilişkileri probleminin irdelendiği eserde, bir bilimsel sentez araştırmacının genel nitelikli coğrafi girişin yer almasının önemli olduğu savunulur (Febvre, 1949: s. 29-30). Coğrafi determinizm ile insanın eylem özgürlüğü konusunda yapılan tartışmada Febvre'e göre tarihte zorunluluklar değil, yalnızca "olabilirlikler" söz konusudur. İnsanların ya da toplumların seçimini yönlendiren fiziksel çevreden daha çok içinde buldukları hayat tarzları ve gösterdikleri tutumlardır (Sönmez, 2013: s. 391). Febvre'ün *Destin: Martin Luther (Alın Yazısı: Martin Luther)* (1968) eseri ise tarihçinin zihniyet, dinsel yaşamın sosyal tarihi ve tarihsel psikolojiye ilgisini yansıtmaktadır (Sönmez, 2010: s. 55). Bu çalışmada Febvre, büyük din adamlarının yaşamını sunmakla büyük adam tarihçiliğinin başka cephesinden gelen bir örneği sergileme niyetinde değildir. Febvre, *Martin Luther'de* amacının sadece bir biyografi eseri ortaya koymak olmadığını, bireyler ile toplumsal grup arasındaki bireysel eylem özgürlüğü ile toplumsal engelleri ele almak olduğunu savunur (Burke, 2010: s. 53). Martin Luther üzerinden toplumsal kısıtlamaların, engellerin veya tam tersi izinlerin bireylerin yaşamlarına nasıl yön verebileceği sorgulanır. Dinsel cepheden "büyük adam" Martin Luther, büyük sorunların araştırılması için bir unsur olur. Esasen bu çalışmadan yıllar önce zihniyet tarihiyle ilgili problemler Febvre'ün diğer bir önemli çalışması olan *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais (XVI. Yüzyılda İnançsızlık Sorunu: Rabelais'in Dini)* (1942) de ele alınmıştı. Febvre'ün kısaca 16. yüzyılda ateizmin imkânsızlığını göstermek için kaleme aldığı *Rabelais'te* sorduğu sorular ve izlediği metodun emsal konumda olduğunu kabul eden Peter Burke'e göre "bu kitap sorun odaklı tarihin kalburüstü bir örneğidir" (Burke, 2010: s. 45). *Tarih ve Toplumsal Bilimler* adlı makalesinde Fernand Braudel (1902-1985) ise Febvre'ün bu incelemede "Rabelais döneminde Fransız düşüncesinin zihinsel gereçlerini-yani yaşam ve sanat, düşünce inanç üzerindeki egemenlikleri Rabelais'in zamanından çok önce başlayıp, çok sonradan ortadan kalkan ve en özgür kafaları bile entelektüel maceralardan büyük ölçüde alıkoyan o kavramlar dizisinin tanımlamaya" (Braudel, 2007: s. 127) çalıştığını ifade eder. Bir tarihçinin yapabileceği "en bağışlanmaz günah anokronizmi" (Dosse, 2007: s. 75) ile savaşıma amacı taşıyan eser Abel Lefranc'ın (1863-1952) Rönesans düşünür ve şairi François Rabelais'in (1483-1553) ateistliğine yönelik fikirlerini tartışır. A. Lefranc'ın tezine saldıran Febvre, 16. yüzyılda inançsızlığın olasılığını sorgularken dönemin zihinsel durumunu yeniden oluşturarak "Lefranc'ın anokronizm günahı işlediğini, 16. yüzyıl metinlerini bir XX. yüzyıl okurun gözüyle okuduğu sonucunu çıkartır...[Febvre'e göre] Birey, asla dönemin ve toplumsal çevresinin olmasına izin verdiği şeyden başkası değildir" (Dosse, 2007: s. 74-75). Febvre'e göre bu gerçeği Lefranc göz ardı etmiştir. Rabelais, Erasmus tarzında bir Hristiyandı. Kilisenin zahirini boyutunu eleştiren ancak batını yoluyla Hristiyanlığa inanan birisiydi. Rabelais'in dindarlığı ortaya çıkartılıp, Lefranc'ın tezlerini çürütse de Febvre, bu noktada durmayıp ateizmin de imkânsızlığını sorgular. Marc Bloch gibi aksi yöndeki kanıtlara rağmen kralın gerçekleştirdiği dokunuşunun mucizevi gücüne insanların neden kuşkulandıklarını açıkladığı gibi Febvre de insanların neden Tanrı'nın varlığına yönelik kuşkulandıklarını açıklıyordu (Burke, 2010: s. 65). Carlo Ginzburg

4 Çalışmanın hemen başında Franche-Comte'un coğrafi değil, kesinlikle tarihsel kökenli bir isim olduğunu belirten Febvre'e göre coğrafi koşullar pek çok faaliyeti belirlemiş ve sınırlamıştır. Bkz. Lucien Febvre, *Phillipe II et La Franche-Comté. Étude d'Histoire Politique, Religieuse et Sociale*, Paris, Champion, 1912. s. 6.

(1939-) *Peynir ve Kurtlar*⁵ adlı çalışmasının önsözünde Febvre'ün bu eserinde "ateizmin" 16. yüzyılda mümkün olup olmadığını problematik bir metotla incelerken, "temsiliyet" problemi yarattığını ifade eder. Ona göre Febvre büyüleyici nitelikteki eserinde tek bir çağın zihniyetini, Rabelais gibi tek bir kişide aramaya çalışmıştır (Ginzburg, 2016: s. 25). Yani Febvre de eleştirdiği Lefranc gibi başka yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden biri Febvre'ün toplumu homojen bir yapı olarak gördüğüne yöneliktir. Febvre, 16. yüzyılda 20 milyona varan Fransız nüfusunu yekpare bir bütün olarak görmüş, cinsiyet ve sınıf farklılıklarını da yok saymıştır (Sönmez, 2010: s. 97). Eleştirilere rağmen sorduğu sorular ve izlediği metot bakımından örnek bir konumda olan çalışma, Bloch'ın *Les Rois Thaumaturges (Kralın Dokunuşu)* gibi hem Fransa hem de Fransa dışında etki yarattı. Braudel üzerinde olmasa da 1960'lardan itibaren Georges Duby, Jacques Le Goff, Robert Mandrou gibi zihniyetler tarihinde yazan tarihçiler bu etkinin içindeydi (Burke, 2010: s. 67).

Febvre gibi Bloch da sorun odaklı bir tarzda, pasif tarihçi tarzına tepkide bulunarak, hipotezleri ele alıp sorgulamayı ön plana çıkartır. Tarihçiyi kaynak veya belgelerde söylenmeyenler konusunda daha titiz olmaya davet eden Bloch, yaşam öykülerinin herhangi bir şeyi tek başına anlatamayacağını, bununla beraber çağın zihniyetini sorgulamayı hedefleyenler için kaynak olabileceklerini savunur. Yazılı haldeki belgelerle yetinmeyen Bloch, ortaçağ dönemin zihniyetini açıklayabilmek amacıyla yeni kaynakları da değerlendirir (Dosse, 2007: s. 79). 1924 yılında yazdığı *Kralın Dokunuşu*'nda Bloch, kralın doğaüstü karakterini ve mucizevi tedavi gücünü, kraliyet efsanelerinin döngüsünü inceler (Matarasso, 1962: s. 446). Bloch, odaklandığı döneme karar verirken öncelikle problemi belirlemiş, Braudel'in çok daha sonra "uzun sürenin tarihi" olarak tarif ettiği bir dönem üzerinde araştırmıştı (Burke, 2010: s. 48). Tarihsel çalışmada sorunun ortaya konulması farklı disiplinlere, değişik kaynaklara başvurmayı sağladığı gibi aynı zamanda incelenen dönemi de belirlemektedir. Örneğin *Kralın Dokunuşu*'nda Bloch, Ortaçağ gibi sınırları az çok belirli olan bir dönemle kısıtlanmamış, neredeyse 20 yıl sonra yazacağı *Apologie Pour L'histoire Ou Métier D'historien (Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği)* eserindeki tavsiyeye paralel tercih edilecek döneme karar verilirken önemli olanın problem olduğuna yönelik fikri temel almıştır (Burke, 2010: s. 50). Bir diğer ifadeyle sorun odaklı olan pek çok çalışmada olduğu gibi bu eserde de ele alınan sorun araştırmanın dikkate alacağı zaman dilimini de etkilemiştir. *Kralın Dokunuşu*'nda karşılaştırmalı bir metotla 11. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Fransa'da ve İngiltere'de bulunan kralların olağanüstü güçleri olduğuna yönelik inanç ele alınmıştır. Eserde Bloch, bir deri veremi sıracadan (*scrofula*) söz ederek kralın dokunuşunda iyileştirici bir güç olduğu yolundaki Ortaçağ inancına odaklanır (Breslach, 2008: s. 465). Halkın yüzyıllarca sahip olduğu inanca göre sıracadan kralın yaptığı dokunuşla kurtulmak mümkündür, çünkü kralın bu hastalığı iyileştirecek mucizevi gücü bulunmaktadır. Bloch bu inancın yüzyıllarca nasıl oluyor da devam edebildiğini sorun haline getirmektedir. Buna benzer belirli bir sorunun merkez kılınması ve bunun da ele alınan zaman sıkalasına yön vermesi, Bloch'un diğer çalışmalarında da görülmektedir. Bloch, *La Société Féodale (Feodal Toplum)* başlıklı ünlü çalışmasında 9. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında merkeze alarak uzun vadeli bir araştırmada bulunmaktadır. *Feodal Toplum'da* bir bütün olarak feodal toplumu sorun haline getirir. Bir başka deyişle feodal toplumun kendisi çalışmanın büyük ve merkezi sorunun kendisidir. "Nasıl ki sorun tarih, gelecekteki yapısal bir tarihin teorik ana kalıbını oluşturmuşsa, bu tespit feodal toplumun yapısını yeniden onarmak isteyen Marc Bloch için de doğrudur: 'Burada denemeye kalkıştığımız şey, toplumsal bir yapıyı kendi bağlarıyla birlikte analiz edip açıklamaktır' (Dosse, 2007: s. 66). *Feodal Toplum* çalışmasında Bloch, Avrupa'yı istila eden Müslümanlar ve Macarların bunu nasıl ve hangi yöntemlerle yaptıklarını anlattıktan sonra Macarların etkisinin azalma nedenleri üzerine ya da Normanların kalıcılığının, göçlerin nedenlerini, Avrupa'nın Macar, İskandinav, Macar İstilaları durdurmak konusunda zorlamasının sebeplerini sorgular. Paganizmin çöküşünü, Hıristiyanlığın ise yükselişini irdelerken çoklu nedenlere bağlı kalarak analizini gerçekleştirir. Sorun odaklılığı esas alan çalışmada cevap arayışı uzun süreli bir bakış açısıyla ele alınır. Cevaplandırma çabası tek bir yönde (örneğin siyasi veya askeri) indirgemeci bir bakış açısıyla değil, çoklu nedenlere (siyasi, ekonomik, sosyal, zihinsel gibi) dayandırılır. Nedenler çok yönlü bir şekilde tetkik edilir. Örneğin Batının istilalara karşı beceriksizliği askeri durumun gevşekliğine, göçebelerin savaşmaya daha istekli olmasına, istila edilenlerin zihniyetlerine ve görüşlerine, Avrupa içindeki siyasi anlaşmazlıklara gibi çoklu nedenlere dayandırılır (Bloch, 2007: s. 100-122).

⁵ İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg'un mikro tarih açısından önemli olan "Il formaggio e i vermi cosmo di un mugnaio del 1500" başlıklı eseri Türkçe olarak da yayımlanmıştır. Bkz. Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar, Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, (çev. Ayşen Gür), Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Feodal Toplum'da İskandinav istilaları da tartışılırken "nedenlerin incelenmesi" ne ayrıca tekrar bakılır.⁶ Bloch, eserinin ilerleyen sayfalarında ortaçağda yazılı hukukun neden gerilediğini, geleneksel hukukun oluşumunu, ortaçağda dul kadınların neden hemen evlenmek istediklerini, karolenjlerin vasilik bağlarını desteklemesini gibi pek çok konuda sorgulamalarda bulunurken bunu analitik bir süreçle açıklamaya çalışır.

Annales Ekolü'nün ikinci kuşağının en önemli temsilcisi Fernand Braudel'de de sorun-odaklılık esastır. Hocası Febvre'ün Akdeniz ve İber dünyasında bulabildiği tüm kaynakları değerlendirdiğinden dolayı övdüğü (Febvre, 1949: s. 241) çalışma Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'dır. Febvre ve Bloch'un çalışmalarında olduğu gibi Braudel de eserlerinde çok çeşitli kaynaklara başvurur. Bu eserde sadece geleneksel arşiv belgeleri, kronikler değil aynı zamanda, edebi türdeki çalışmalar, öyküler, atasözleri gibi kaynaklar da kullanılır (Braudel, 1979: s. 57). Fernand Braudel için *Akdeniz Dünyası* eserinde "araştırmanın çerçevesi bölge değildir. Araştırmanın çerçevesini eğilen sorun oluşturur...Ele aldığım asli sorun, çözmek zorunda olduğum tek sorun, zamanın farklı hızlarda hareket ettiğini göstermektir" (Burke, 2010: s. 82). Tarihi için soru veya sorularla tarih yazımında bulunmak tarihyazımının başat ilkesi olmak durumundadır. Soru sorma faaliyetinin yansıması olarak farklı kaynaklardan yararlanıldığı gibi diğer disiplinlerin de birikimlerine başvurulur. Daha önce II. Phillippe'in Akdeniz siyaseti ve politikası üzerine yazmayı tasarlayan Braudel, Febvre ile tanışmasıyla adeta Akdeniz'i eserinin öznesi haline getirir. Bir diğer ifadeyle "büyük adam", devasa Akdeniz dünyasının yanında adeta sadece bir oyuncu olarak kabul edilir. Bununla beraber ağırlığı büyük oranda azaltılmış olsa da siyaset ve olay tarih, aşağıda da değinileceği gibi tamamen ortadan kalkmaz. Çalışmada Akdeniz'in toplum, kültür, sosyal, siyasi, ekonomi tarih üzerindeki etkisi problemdir. Üç ana bölümden oluşan eserin ilk bölümünde iklim ve coğrafyanın tarihe olan derin etkisi merkezdedir. "Özetle, bize cevaplar sunmak için coğrafya ve tarih bir araya geliyor; onlar kendi içlerinde bir son değil, birbirlerini tamamlıyorlar" (Tortolero Villaseñor, 2017: s. 308). Dağların, yaylaların, ovaların, denizlerin, kıyıların, iklimin Akdeniz tarihindeki önemi ve yeri açıklığa kavuşturulur. Bu bölüm Braudel'in coğrafi zaman dediği, jeo-tarihe denk gelen kısımdır. *Ortak Kaderler ve Bütünsel Hareketler* başlıklı ikinci bölümde konjonktürel zamanın üzerine kurulduğu konjonktürel tarih başroldedir. Ekonomiler üst başlığıyla Akdeniz kıyısındaki devletlerin ticaretleri, fiyat artışları, ücretler, üretim kapasiteleri incelendikten sonra imparatorluklar, uygarlıklar ve toplumlar incelenir. Braudel'in en kaprisli süre olarak betimlediği bireysel zamanın üzerine kurulu olay tarihin ele alındığı üçüncü bölümde "Olaylar, Siyaset ve İnsanlar"ın sesleri yankılanır. Bu bölümde imparatorlukların kendi aralarında yaptığı savaşlar, önemli büyük olaylar, yapılan antlaşmalar yer alır. *Akdeniz Dünyası*'nın bu bölümünde "büyük adamlar" olabildiğince yer bulabilse de, bu mevcudiyet yine de geleneksel büyük adam tarihçiliği tarzında yapılmamaktadır. Braudel'in "her şeyin ve herkesin" tarihinde büyük adamlar adeta bir figür halindedir. Pek çok problemle ilerleyen Braudel, merkeze yerleştirdiği temel problemin zamanın farklı hızlarda hareket ettiğini araştırmak olduğunu savunur. Örneğin dağın Akdeniz'in yaşamı üzerindeki etkisini "dağ yaşamı Akdeniz'in ilk tarihi mi?" diyerek sorun haline getirir (Braudel, 1990: s. 67). Ovaların ıslahı ile nüfus artışı arasındaki doğru orantı, bunun yarattığı etkiler, Korsikalıların neden dünyanın pek çok yerine göçmen gönderdikleri, İspanya'nın tam anlamıyla Avrupalı olup olmadığı, 16. yüzyıldan bu yana iklimin ne ölçüde değiştiği, küçük buz çağıının sosyo-ekonomik yansımalarının neler olduğu (Braudel, 1990: s. 85-345) gibi pek çok art sorularla temel sorun incelenir. Braudel sorun odaklı ve analitik yaklaşımını küresel tarih perspektifiyle, bütünsel tarih tarzıyla, uzun süreli çalışmayla karşılaştırmalı yaklaşımla yerine getirir.

Braudel'in diğer bir eseri olan *Maddi Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar* eseri de önemlidir. *Akdeniz Dünyası* ile bu çalışmada üç parçalı yapılar arasında paralellik bulunmaktadır. "Kitapların her birinde birinci bölüm neredeyse hareketsiz bir tarihle uğraşır, ikinci bölüm yavaşça değişen kurumsal yapıları inceler ve üçüncü bölüm daha hızlı değişimleri-kitabın birinde olayları, öbüründe eğilimleri-ele alır" (Burke, 2010: s. 90). Eserin ilk cildi olan *XV-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları'nda* Braudel, daha çok nüfusu, yiyecek ve içecekleri, teknikleri, teknik devrimleri, enerji kaynaklarını, maden işletmeciliğini, parayı, kentleri irdeler. Büyük oranda ticareti ele aldığı ikinci ciltte ise mübadele araçlarını, pazarların karşısında ekonomiyi, üretimi ve kapitalizmi inceler. *Dünyanın Zamanları* olan üçüncü ciltte de genel olarak Avrupa'da kent egemenliğindeki eski ekonomiler, ulusal pazarlar, endüstri devrimi ve büyüme araştırılır. Braudel bu eserde de pek çok soru etrafında araştırmasını

⁶ Örneğin Marc Bloch şu soruları sorar: "İskandinavlıları yağma ve uzak diyarlara göç alışkanlıklarından vazgeçiren şey, din değiştirmeleri miydi? Viking seferlerini, zaman zaman pagan fanatizminin dinmez ateşiyle başlatılmış bir din savaşı rengiyle anlamak ve açıklamak, tüm doğaüstü güçlere saygı göstermeye eğilimli ruhlarla ilişkin sahip olduğumuz bütün bilgilere aykırı düşmektedir. Yine de inanç değiştirmenin altında, derin bir zihniyet değişiminin etkili olduğunu düşünemez miyiz? ...O dönemde iyi savunulmayan batının, geçmişe göre daha kolay bir yağma alanı olduğu düşünülmeli midir?" Bkz. Bloch,2007: s. 87-89.

sürdürür. Ekonomi dünyaların gücünün nasıl yayıldığını, Avrupa eko-dünyasını oluşum nedenleri, kentsel ağların oluşması için Pazar ekonomilerin neden olması gerektiği, Hansa birliğinin (kent grubu) gücü, önemi ve zayıflığı, Portekizliler'in neden Anvers limanını tercih ettiği, tarım ve hayvancılıkta verimin daha iyi olmasının nedenini, doğuda kredi bulamayan Avrupalıların gümüşe olan ihtiyaçları, 18. yüzyılın büyük iflasların nedenleri sorgulanır. *Mücadele Oyunları*'nda ise fuarların gerilemesi, binyıllık senyörlük rejiminin neden modernitenin başına kadar devam ettiği, mücadele araçların neler olduğu gibi pek çok soru etrafında analiz ve açıklama yapılır. Braudel, sorgulamalarında bir yandan okuyucu düşündürmeye, tartışmaya ve sorgulamasının içine çekerken aynı zamanda ustası Febvre gibi kelimelerin analizini de yapar. Febvre'in her tarihsel kelime sorgulanmalı tavsiyesinden yola çıkarak "kapitalist" kelimesinin yüzyıllar içinde değişen anlamının tarihselliğini de sorunlaştırır (Braudel, 1994: s. 201-210). Ona göre *kapital*, yani 13.yüzyılda sermaye adamı anlamındaki bu kelime, 18. yüzyılda kapitalist olarak türeyerek servet veya sermaye sahibi anlamına ulaşmıştır. Kapitalizm kelimesi ise çok daha yenidir. Hatta Marks dahi bu kelimeyi hiç kullanmamıştır (Braudel, 1994: s. 207). Braudel bireyler çerçevesinde yapılan açıklamalardan uzak olduğu gibi aynı zamanda tek etkenli açıklamalara da karşıydı. Keza Marks ve Weber'den farklı olarak kapitalizmin kaynakları konusundaki soruya, indirgemeci bir bakış açısı yerine, ekonominin, siyasetin, toplumun, kültürün, medeniyetin rolleri olduğunu savundu (Burke, 2010: s. 97). Braudel, 1962 yılında yazdığı *Grammaire des Civilisations (Uygarıkların Grameri)* da pek çok medeniyetin (İslam, kara kıta, uzak doğu, Hindistan, Avrupa, Amerika, öteki Avrupa) dün, bugünkü durumlarının ontolojik sorgulamalarını yapar. Öncelikle uygarlık kelimesinin kendisi üzerine duran Braudel, uygarlığı mekân, toplum, ekonomi, ortak zihniyetler bütünü olarak değerlendirir. "Uygurlık mekânlardır" diyen tarihçiye göre "uygarlıktan söz etmek, mekânlardan, topraklardan, engebelerden, bitki örtülerinden, hayvan türlerinden, hazır veya kazanılmış avantajlardan söz etmek olacaktır" (Braudel, 2001: s. 40). Uygurlıkları uzun süreli bir yaklaşımla ele alan Braudel bu eserinde de uygarlıklar ve coğrafya ilişkisini sorgulamaların merkezine yerleştirir. Tarihçiye göre coğrafyanın örneğin İslam âleminin görkeminde ve gerilemesinde etkisi bulunur (Braudel, 2001: s. 97). Braudel, başlangıcından günümüze kadar diğer uygarlıkları ele aldığı gibi İslam uygarlığı çerçevesinde İslam coğrafyasını sorgular. "20. yüzyılın karşısında İslam uygarlığı" başlığı altında İslam uygarlığının gerileme nedenini de pek çok soruyla ele alır (Braudel, 2001: s. 145).

Sorun-tarihin önemi sadece Annales'in ilk iki kuşak tarihçileri için değil, daha sonrakiler için de geçerlidir. Michel Vovelle, Georges Duby, Pierre Vilare, Pierre Goubert gibi tarihçiler de araştırma konularını irdelerken, sorun-odaklı bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Üçüncü kuşaktan Emanuel Le Roy Ladurie, Annales'in bu temel paradigmasına göre çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Ladurie, *Tarihçi ve Bilgisayar* adlı makalesinde sorun odaklı tarihin önemini anlatır:

"Bir zamanlar, bir Germen tarihi uzmanı elde bir bilgisayar II.Guillaume'nin 'çevresinin toplumsal dokusunu' incelemeye karar vermiş. Böylece Kaizer'in saray adamlarının biyografilerini toparlamış, bireysel özelliklerini, şecerelerini, coğrafi kökenlerini kodlamış. Sonra büyük bir cesaretle bunları, gerektiği gibi delinmiş kartlar şeklinde bir makineye vermiş. Söz konusu makinenin verdiği ferman Guillaume'un çevresinin çoğunlukla Elbe'nin doğusunda doğmuş soylulardan oluştuğunu bildiren yavan bir ferman olmuş. Bilgisayar aşikâr bir gerçeği yumurtlamış. Bu kısa öykü açık bir gerçeği dile getiriyor. Başka bilimlerde olduğu gibi tarih için de önemli olan, sorunun kendisidir, makine değil. Yöntemleri içerikleri ve kapsamları bakımından özgün yeni sorunlara el atmayı sağladığı ölçüde makinenin bir anlamı vardır"(Ladurie, 2007: s. 227).

Le Roy Ladurie, 1966 yılında yazdığı *Les Paysans de Languedoc (Languedoc Köylüleri)* çalışmasında 200 yıldan fazla süreyi temel alarak bir Fransız bölgesinde yer alan köylülerinin total tarihini yazmayı tasarladı. Çalışma karşılaştırmalı metoda uygun bir tarzda, nicel verilerden faydalanmış, ekonomik ve sosyal durumu siyasetten daha fazla önemsemiştir. Nüfus, tarımsal verim ve üretkenlik arasındaki bağıntıyı Langdueoc köylüleri üzerinde araştıran yazar, bu eserinde nüfus, geçim, gelir, maaşlar, kiralar, karlar, kırsal ücretli işçilerin yoksullaştırılması, kutsalın yolu, Huguenot saldırısı ve rahiplerin bölgeleri, toprakların karlılığın sona ermesi, büyük tarım döngüsü gibi konuları inceler.⁷ Toplumsal değişimin altında yatan etkenleri anlamaya çalışan yazar için bu değişimde nüfus çok önemli bir yer kaplamaktadır. 15.yüzyıl sonundan başlayarak 18.yüzyıl başlarına kadar devam eden büyük bir tarımsal döngüyü odaklanan Le Roy Ladurie için bu dönemin temel örüntüsü büyümenin ardından gelen gerilemedir. Yayılma evresinde yaşanan bir nüfus patlamasından sonra yeni araziler açılmış, çiftlikler bölünmüş, fiyatların yükselmiştir. Ardından girişimcilerin ve karla yaşayanların zaferi gelmişti. 17.yüzyıldaysa,

7 Bkz. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les Paysans de Languedoc Tome I*, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Paris, 1985.

tarımsal üretkenlik tavana vurdu ve bunun sonucunda, bütün belli başlı ekonomik ve toplumsal eğilimler tersine döndü (Burke, 2011: s. 164). Le Roy Ladurie'nin diğer bir çalışması olan *Romans Karnavalı*'nda Romans'ın hem diğer kentlerle, hem bu bölgenin zaman zaman yüzyıllar içinde karşılaştırılması ve de bölgenin toplumsal sınıflarının birbirleriyle ekonomik, sosyal, siyasal, zihinsel yönleriyle karşılaştırılması söz konusudur. Yazar kentin yalnız, ekonomik, toplumsal, siyasal yönünü değil, zihniyet, kültürel, dini yapısını da çözümlenmeye çalışmıştır. Sosyal hayatın, gündelik yaşamın durumunu yansıtmak amacıyla, yeri geldiğinde mikro tarih alanına da girmiştir. Bu bağlamda bölgenin yöneticilerinden (yargıç) biri ile sıradan halktan bir kişinin (asi lider) bölgedeki konumuna sıklıkla yer verir. Bir kez daha "büyük adam tarihçiliği"nden deyim yerindeyse "küçük insanları"nın tarihinin önemli bir örneği sergilenir. Ancak Emanuel Le Roy Ladurie, özellikle ilk defa engizisyon belgelerinden yararlanarak bir Fransız köyü olan *Montaillou*'yu⁸ incelemesi mikro tarih açısından önemli bir örnektir.

Küçük insanların, mekânların veya olayların tarihi dünyanın farklı ülkelerinde de gündemde olmuştur. Örneğin İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar* eserinde mikro tarihin en önemli örneklerinden birini sergiler. Yazar, 16. yüzyılda yaşayan bir İtalyan kasabalı değirmencisinin (Menocchio) evrenini irdeler. Birey olarak Menocchio mikrokosmos iken, yaşadığı kasaba ise makrokosmosdur. Ginzburg, her ne kadar Menocchio üzerinden zihniyet, kültür tarihini merkez alsada bölgeye dayatılan kültüre de odaklanır. Böylece, değirmenciden yola çıkarak 16. yüzyılda bu bölgede "makbul" olan ve olmayan yaşam tarzlarını, düşünce yapılarını betimler. Ginzburg'un değirmencinin sahip olduğu heterodoks (genel kabul görülen Hristiyanlık yaşam tarzına zıt düşünce yapısı) dini düşüncenin kökeni anlayabilmek için sorun odaklı olmaktadır. Kaynakları daha çok arşiv malzemeleri olsa da yazarın zaman zaman seyahatnamelere, değirmencinin okuduğu kitaplara, az da olsa yazdığı mektuplara da başvurması *Annales*'in kaynak çeşitliliğine verdiği değeri hatırlatır.

Annales Ekolü'nde yer alan veya dolaylı olarak ekolün yaklaşımından etkilenen diğer pek çok tarihçinin de temel bir soru üzerine araştırma yaptıkları, böylece analiz ve senteze yöneldikleri görülmektedir. Bu yöndeki çalışmalarda genel olarak savunulan düşüncelerin veya olduğu gibi aktarılan kimi düşünsel kabullerin tarihsel verilerle desteklenip desteklenmediği sorun haline getirilir. Çocukluk fikri evrensel miydi, korkularımızın kaynağı nedir, sekülerizm gelişmesi ile dinsel yaşama bağlılık arasındaki ilişkinin niteliği nedir? gibi pek çok soru araştırmaların merkezinde yer almıştır. Üçüncü kuşak *Annales* tarihçilerinde zihniyetler tarihine yoğun ilgi gösterilir. Zaman zaman ekolün yanında gösterilen Phillip Aries (1914-1984), çocukluğun tarihi ve ölüme karşı tutumlar ile ilgilenmekteydi. Aries, 1960 yılında *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*(Eski Rejimde Aile Yaşamı ve Çocuk)⁹ eserinde çocukluk fikrinin kökenlerini ve aile yaşamını sorguladı. Aries'e göre ortaçağ ailesinin gerçekten duygusal bir işlevi yoktu ve doğrusu 17. yüzyıla kadar çocuk yetişkin toplumunda çok çabuk reddedilirdi.¹⁰ Robert Mandrou (1921-1984) ise tarihsel psikolojik çalışmalarla (örneğin, doktora tezi olan *Magistrats et sorciers en France au xviie siècle* eserinde) popüler kültür ve büyücülüğe odaklandı. Jacques Le Goff (1924-2014), Georges Duby (1919-1996) gibi tarihçiler de zihniyet tarihleri yönünde çalışmalarını sürdürüyorlardı. *La Naissance du Purgatoire XII-XII Siecle (Arafın Doğuşu 12-13. Yüzyıllar)* ile Le Goff, araf fikrinin doğuşunda "feodal Hristiyanlığın geçirdiği dönüşümün" etkili olduğunu, düşünsel ve toplumsal değişimler arasında bağlantılar olduğunu savunuyordu (Burke, 2010: s. 129). Michel Vovelle (1933-2018), doktora tezi olan *Piété Baroque et Déchristianisation En Provence Au XVIIIe Siècle (18. Yüzyılda Provence'ta Barok Dindarlığı ve Hristiyanlıktan Uzaklaşma)* ile 18. yüzyılda Hristiyanlıktan "arınma" sorunuyla ilgilenmeye başlamıştı. Binlerce vasiyetnamelerden yararlanan Vovelle, ölüm ve ölüm sonrası yaşamla ilgili değişen tutumlara odaklanmaktaydı. Louis Perouas'a göre Vovelle'in yöneldiği vasiyetnameler, ekonomik ve sosyal tarihi zenginleştirdikten sonra hem edebi hem de sayısal verileriyle din tarihine ışık tutan önemli bir kaynaktır (Perouas, 1973: s. 219). Bu çalışmaların çoğunda diğer disiplinlerin veri ve yöntemlerine de sıklıkla başvurulmaktaydı.

Tekrar vurgulanmaya değer ki sorun odaklılığa dayalı olarak analitik tarih anlayışı farklı disiplinlerin veri, analiz ve yöntemlerini de gerekli hale getirmektedir. Burke'nin de işaret ettiği üzere *Annales* her şeyden önce sorun odaklı analitik bir tarihi önemsemiş, siyasete odaklanan tarih yerine bütün insan faaliyetlerini tarihin konusu haline getirmiştir. Ancak bu iki amaca kavuşulması için de coğrafya, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, dilbilim, antropoloji gibi diğer disiplinlerle işbirliği yapmaya önem vermiştir (Burke, 2010: s. 24). Diğer yandan tarihsel

8 Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, Village Occitan de 1294 à 1324*, Paris, 1975. Çalışmanın İngilizce basımı için Bkz. Emmanuel Le Roy Ladurie, *The Promised Land of Error and Cathars and Catholics in a French Village 1294-1324*, Newyork, 1978.

9 Phillip Aries'in *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* eseri 1963 yılında ABD'de *Centuries of Childhood* olarak çevrildi.

10 "L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime" (1960), <http://philippearies.histoweb.net/spip.php?article28> (Erişim Tarihi: 15.01.2022)

araştırmada soruyu ve buna bağlı olarak analizi ön planda çıkartmak aynı zamanda farklı kaynaklara yönelmeyi de gerektiriyordu. Zira tarihçi için önemli olan problemin kendisiydi. Annales ile birlikte her şeyden önce çalışmanın zamansal ve mekânsal çerçevesini belirli zaman dilimi değil, sorunun kendisi belirledi. Tarihin alanının genişlemesi, tarih çalışmalarının da bağlı buldukları soru veya soruların adeta dayatmaları sonucunda tarihçinin birden fazla temaya yönelmesi, beraberinde farklı kaynakların da kullanılmasını zorunlu hale getirmekteydi (Dağ, 2020: s. 135).

Sonuç

Tarihçilik, araştırma konusunu Herodotos'tan beri hatırlanmaya değer ne olduğu sorusundan yola çıkarak belirlemiştir. Tarihin sorusu, insanoğlunun binlerce yıllık tarihindeki sonsuz olay yığından hangilerinin anlatılmaya değer görülerek sonraki kuşaklara aktarılacağı üzerine kurulmuştur. Jean Paul Sartre'a (1905-1980) atfedilen "Her Seçiş, Bir Vazgeçiş" sözünde yansıdığı gibi kuşkusuz tarihçiler için de her tercih bir vazgeçiş. Tarihçi için herhangi bir konu "anlatılmaya" değerli kabul edilip seçilirken, aynı zamanda pek çok konunun anlatılmasından veya problemin çözülmesinden de vazgeçilmiştir. Kabaca tarif edilecek olursa Herodotos için seçilen ve üzerinde araştırılması değer görülen problem "gerek Yunanlıların, gerekse barbarların meydana getirdikleri harikalar" iken, Roma'da ders veren, öğüt sunan belli bir ahlaki amaç gözetilen kişilerin, olayların anlatışı; Hıristiyan tarihyazımında ise daha çok İsa ve Kilise, din büyüklerin aktarımıdır. Aydınlanma döneminde tarihçiler tarafından önemli olan insanları hurafelerden, batıl inançlardan kurtarmada katkıda bulunacak konular seçilmesidir, özetle dinsel dogmaların yüceltilen anlatımı bu dönemin vazgeçilenidir. Nihayetinde 19. yüzyılda bilimsel tarihçiliğin kurucusu Ranke'de temel amaç gerçekliği en saf haliyle anlatmaktır. Ancak Ranke'de geri plana düşen konular, Aydınlanmacıların de ele aldığı sanat, kültür, halk tarihleridir. Ana problem büyük adamların yapıp etiklerinin en gerçek haliyle anlatımıdır. Sosyal, ekonomik, kültürel tarihçiliği olabildiğince dışlayan bu tutum pek çok itirazlarla karşılaşmıştır. Bu itirazların güçlü ve etkili bir örneğini de Fransız tarih hareketi Annales Ekolü sergilemiştir. Dünyanın pek çok ülkesindeki tarihçiliği önemli derecede etkileyen Annales Ekolü'nde temel problem, toplumların sosyal ve ekonomik tarihi, zihniyet, kültür, demografi konularından doğan sorunlar olmuştur. Adeta "her şeyin ve herkesin tarihine" dönüşen tarihçilik başta "büyük adamların" yarattığı olayların aktarımı veya "anlatı" mından, geniş toplumların "büyük problemleri"ne doğru yönünü çevirerek, sorun odaklı bir yaklaşımla bu problemleri "açıklamaya" çalışmıştır. Olaylar ve kişiler başrol yapılmaktansa, olay veya kişileri ortaya çıkaran toplumsal ve ekonomik koşullar öne geçirilmiştir. "Büyük adamlar" veya onların yarattığı olaylar, Febvre'ün *Rebalais* çalışmasında olduğu gibi toplumsal zihniyetin veya Marc Bloch'un *Feodal Toplum*, Fernand Braudel'in *Akdeniz Dünyası*'nda olduğu gibi toplumsal, ekonomik, kültürel, uygarlık yapılarının açıklanması için başrol olmaktan ziyade adeta bir oyuncu hükmündedir. Annales Ekolü'nde coğrafyanın veya iklimin toplumlara, devletlere, kültürlere etkisi, bir bütün olarak toplumun ekonomik ve sosyal yapısı ve değişimi, zihniyetlerin tarihi, toplumsal zihniyetin bireyi kutsaması gibi sorular odak haline gelir. Büyük adamların imparatorluklarının yerine, zaman zaman "küçük" sıradan insanların her zamanki gündelik hayatları, içinde buldukları sosyal yapı merkezileşir. Tarihçiliğin ele aldığı konuların bu derecede çeşitlenmesi farklı disiplinlerle kurulan işbirliğini güçlendirir. Kısacası Annales Ekolü'nde tarihçilik anlayışı, birey ve olay odaklı tarihçilikten daha geniş yığınları ilgilendiren konuların seçimine dayanarak problem odaklı haline gelir. Ekol ile birlikte sorgulayıcı, analize odaklanan tarihçilikte ele alınan kaynaklar da çeşitlenmiş ve adeta insan elinin değdiği her şey tarihin konusu haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ayan, E. (2011). "Türk Tarihyazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu", *Tarih Okulu-The History School*, 11, 75-101.
- Braudel F.(2007). "Tarih ve Toplumsal Bilimler", (Der. Ali Boratav), *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Braudel F. (1979). *La Méditerranée et Le Monde Méditerranéen A L'Époque de Philippe II*, Tome I, II, Paris: Armand Colin.
- Braudel F. (1990). 2. *Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I, II*, (çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Braudel F. (1994). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar- Cilt 2: Mübadele Oyunları* ,(çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Gece Yayınları.
- Braudel F. (2001). *Uygarlıkların Grameri*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- Bresiaeh E. (2012). *Tarihyazımı*, (çev. Hülya Kocaoluk), İstanbul: YKY Yayınları.
- Burke P. (2010). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, (çev. Mehmet Küçük), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Burke P. (2011). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (çev. Mete Tunçay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Burke P. (1990). "The 'Annales' In Global Context", *International Review Of Social History*, 35/3, 421-432.
- Bloch M. (1952). *Apologie Pour L'histoire Ou Métier D'historien*, Paris: Librairie Armand Colin.
- Bloch M. (2007). *Feodal Toplum*, (çev. Melek Fırat), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Bloch, M. (2013). *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Burrows, T. (2010). "Review of the book The Annales School: An Intellectual History", *Parergon*, 27/ 1, 195-197.
- Carlyle, T. (2013). *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*, (edited by David R. Sorensen and Brent E. Kinse), New Haven and London: Yale University Press.
- Chirotd, D. (2014). "Marc Bloch'un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası", (Ed. Theda Skochol), *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Collingwood R.G. (1996). *Tarih Tasarımı*, (çev. Kurtuluş Dinçer), Ankara: Gündoğan Yayını.
- Çarkçı, A. (2021). "Siyasal Tarihçiliğe Bir Reddiye Hareketi Olarak Annales Okulu: Doğuşu, Gelişimi Ve Önemli Temsilcileri", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 /2, 207-221.
- Dağ, M.(2020). *Annales Tarih Ekolü ve Türkiye'de Yerel Tarihyazımı (1939-2000)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Delice, D. (2011). "Annales Okulu ve Ricoeur'un "Anlatı" Bağlamında Annales Okulu Eleştirisi", *History Studies*, 7, 101-124.
- Dosse F. (2007). *Ufalanmış Tarih*, (çev. Işık Ergüden), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayını.
- Erdoğdu, A. T. (2011), "Prof. İnalçık Tarihçiliği'nin Tahlil Denemesi", *Clepo Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, Meta Basım, 1-27.
- Febvre L. (1912). *Philippe II et La Franche-Comté. Étude D'histoire Politique, Religieuse et Sociale*, Paris: Champion.
- Febvre L. (1949). *La Terre et L'Évolution Humaine*, Paris: Éditions Albin Michel.
- Febvre L. (2007). "Başka Bir Tarihe Doğru," (Der. Ali Boratav), *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Febvre L. (1949). "Vers une Autre Histoire", *Revue de Métaphysique et de Morale*, 3/4, 225-247.
- Gibbon E. (1987). *Roma İmparatorluğun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (C.1.2.3)*, (çev. Asım Baltacıgil), İstanbul: BFS Yayınları.
- Gilderhus M. T. (2011). *Tarih ve Tarihçiler (Tarih Yazıcılığına Giriş)* ,(çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara: Birleşik Yayın.
- Ginzburg C. (2016). *Peynir ve Kurtlar, Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, (çev. Ayşen Gür), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Gökberk, M. (2012). *Hegel'in Devlet Felsefesi*, Felsefe Arkivi, 1, 99-129,
- Halkın L.E. (2014). *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (çev. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu,
- Herodotos (2006). *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bakanları Yayınları.
- Hume D. (1803). *The History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688 Volume II*, London: Printed For J. Wallis by T. Bensley.
- Hobsbawm E. J. (2007). "Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine", (Der. Ali Boratav), *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Iggers G, G. (2007). *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı (Bilimsel Nesnelikten Post Modernizme)*, (çev. Gül Çağalı Güven), , İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.

- İnalcık H. (2008a). "Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", (Ed. Halil İnalcık), *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalcık H. (2008b). "Fransız Annales Okulu ve Türk Tarihçiliği", (Ed. Halil İnalcık), *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kurşun Z., Kanlıdere A., ve diğerleri (2011). *Tarih Metodu*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Ladurie E. L. R. (2007). "Tarihçi ve Bilgisayar", (Der. Ali Boratav), *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Ladurie, E.L.R. (1985). *Les Paysans de Languedoc Tome I*, Paris: Ecole Pratique des Hautes Etudes.
- Matarasso M. (1962). "Review: Bloch, Marc. Lesrois. Thaumaturges. Etude Sur Le Caractere Sur Naturel Attribue A La Puissance Royale Particulirement En France et En Angleterre", *Revue Française De Sociologie*, 3/4, 446-448.
- Munslow, A. (2000). *Tarihin Yapısökümü*, (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özbaran, S.(1990) "Tarih Nedir?", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Perouas, Louis. (1973). "Vovelle (Michel) Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle", *Archives de sciences sociales des religions*, 36, 219-220.
- Schevill F. (1952). "Ranke: Rise, Decline, and Persistence of a Reputation", *The Journal of Modern History*, 24/ 3, 219-234.
- Sönmez, E. (2008). *Annales Ekolü'nün Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Sönmez E. (2010). *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarih Yazımı*, İstanbul: Tan Kitabevi Yayınevi.
- Sönmez E. (2013). "Annales Okulu ve Türkiye'de Sosyal Tarihçilik", (Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek), *Türkiye'de Tarihyazımı*, İstanbul: Yeditepe.
- Tournier, F.(1981): "Guy Massicotte. L'histoire problême. La méthode de Lucien Febvre.", *Erudit*, 8/2, 360-362.
- Villaseñor Tortolero, A. (2017). "The Annales School and The Environmental History of Latin America", *Historia Caribe*, XII/30, 301-340.
- Yapıcı, M.İ.(2015). "Annales Okulu'nun Siyasi Tarih Disiplinine Etkileri: Türkiye Örneği", *Alternatif Politika*, 7/1, 87-117.
- Yeğen, C. (2016). "Annales Okulu, Marc Bloch Ve "Tarih Savunusu: Veya Tarihçilik Mesleği" Yapıtı Üzerinden Bloch'un Tarih Anlayışı", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 1/1, 25-39.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:04.04.2022 ✓Accepted/Kabul:29.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1098339

Research Article/Araştırma Makalesi

Sesli, M. (2023). "Bireylerin Dini Yönelimlerinin Siyasal Katılımları Üzerindeki Etkisi: Tokat İli Örneği", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss.217-233.

BİREYLERİN DİNİ YÖNELİMLERİNİN SİYASAL KATILIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TOKAT İLİ ÖRNEĞİ

Mutlu SESLİ*

Öz

Din, bireyin hayatında olduğu kadar toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatın önemli kurumlarından biri olarak kabul edilmektedir. Din, bireyin tutum ve davranışlarında, sosyal ilişkilerinde, ekonomik hayatında ve siyasal hayatında belirleyici bir rol oynamaktadır. Fakat bireylerdeki dini yönelimin boyutları onların siyasal hayatlarını farklı olarak etkilemektedir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı bireylerin dini yönelimlerinin siyasal katılımları üzerindeki etki ve ilişkisini incelemektir. Çalışmada Harlak ve Eskin (2018) tarafından geliştirilen dini yönelim ölçeği ve Keçe ve Dinç (2015), tarafından geliştirilen demokratik katılım ölçeğinin siyasal katılım boyutu kullanılmıştır. Araştırma grubu Tokat ilinde yaşayan 148 kadın, 255 erkekten oluşmaktadır. Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırma sonuçları SPSS programı yardımı ile analiz edilmiştir. Çalışma alanyazında dini yönelim konusunda yerel düzeyde vatandaşlara yapılan ilk çalışmalardan biri olduğundan literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Araştırmaya göre bireylerin dini yönelimlerinin siyasal katılımları üzerinde orta düzeyde fakat negatif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca bireylerin dini yönelimleri boyutları siyasal katılma boyutları üzerinde genel olarak negatif bir etkiye sahiptir.

Anahtar kelimeler: *Din, Dindarlık, Dini yönelim, Siyasal katılma.*

THE EFFECT OF INDIVIDUALS RELIGIOUS OPTIONS ON THEIR POLITICAL PARTICIPATION: EXAMPLE OF TOKAT PROVINCE

Abstract

Religion is accepted as one of the important institutions of social, economic and political life as well as in the life of the individual. Religion plays a decisive role in an individual's attitudes and behaviors, social relations, economic life and political life. However, the dimensions of religious orientation in individuals affect their political lives differently. Therefore, the aim of this study is to examine the effect and relationship of individuals' religious orientations on their political participation. In the study, the religious orientation scale developed by Harlak and Eskin (2018) and the political participation dimension of the democratic participation scale developed by Keçe and Dinç (2015), were used. The research group consists of 148 women and 255 men living in the province of Tokat. The research was designed in a relational screening model. The research results were analyzed with the help of the SPSS program. It is thought that the study will contribute to the literature, as it is one of the first studies on the religious orientation of citizens at the local level. According to the research, it can be said that the religious orientation of individuals has a moderate but negative significant relationship with their political participation. In addition, the dimensions of individuals' religious orientation generally have a negative effect on the dimensions of political participation.

Keywords: *Religion, Religiosity, Religious orientation, Political participation.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, TOKAT.
e-posta: mutlu.sesli@gop.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1009-0041>).

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski bir kurum olan din kurumu genel olarak bireyin hayatını saran bir etkiye sahiptir. Din, bireyin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatını etkileyen bir güce sahiptir. Bu nedenle din ve etkisi hiçbir sosyal ve siyasal kurum tarafından görmezden gelinemeyecek kadar güçlüdür. Dinin etkileme gücü bireyden bireye değişmekte ve bazen bazı durumlarda bireye tercih hakkı bırakmaksızın bir dünya görüşü sunmaktadır. Bu gibi nedenlerde din ve buna bağlı dindarlık ve dini yönelim kavramları günümüze kadar kolaylıkla tanımlanamamıştır.

Din, genel olarak bireyin hayatını etkileyen ve yön veren inançlar manzumesi olarak tanımlanabilir (Cox, 2004: 19-24). Dindarlık ise bahsedilen inançlara ibadet ve sembollere ilişkin uyma derecesini ifade etmektedir (Kurt, 2009: 2). Dini yönelim ise literatürde daha çok dindarlık olarak ifade edilmekle birlikte dindarlıktan farklı bir anlama işaret etmektedir. Dini yönelim Allport ve Ross (1967)'un ifadesiyle bireyin dini değerlerini ve inançlarını yaşama biçimine verilen addır.

Çalışmanın bir diğer kavramı olan siyasal katılım ise, daha çok 20. yüzyılın ortalarından itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Halk egemenliğine dayanan demokratik yönetimi biçimlerinin kabulü ve sonrasında dünyada yaygınlaşması ile önemi artmış ve siyaset bilimcilerin yöneldiği kavramlardan biri olmuştur. Din ve dini yönelim gibi sosyal bilimlerdeki diğer kavramlar gibi bu kavramda farklı şekillerde tanımlanmış ve yorumlanmıştır (Sönmez, 2013: 404). Siyasal katılım bireylerin iktidarı belirleme ve etkileme süreçleri olarak tanımlanabilir. Bireylerin siyasal olanı etkileme düşüncesi Antik Yunan'a kadar götürülebilir. Antik Yunan'da Aristo bireyi "zoon politicon" olarak tanımlamaktadır. Yani Aristo, insanın sadece siyasal bir toplulukta hayatını sürdürebileceği ve bu nedenle insanların siyasal olana dair her zaman bir fikrinin olacağını inanmaktadır. Siyasal faaliyette bulunmak ise pek çok şekilde olmaktadır. Oy vermek, siyasal partiye üye olmak, siyasi tartışmalara girmek, aday olmak bunlardan bazılarıdır.

Dini yönelim ve siyasal katılma ilişkisi ve etkisi son araştırmacıların merak ettiği konulardan biridir. Bu konu ile genel olarak çalışmalar oldukça sınırlıdır. Literatürde genel olarak dindarlık ve dini yönelim aynı olarak kullanıldığından çalışmaya benzer ve yakın araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları dindarlığın siyasal katılım üzerinde negatif yönde etkisini bulurken bazı çalışmalar ise dinin ve dindarlığın pozitif yönde etkisini bulmuşlardır. Örnek olarak Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009; Çavuşoğlu ve Bayram, 2017; Djupe ve Neiheisel, 2012; Hail, 2011; Kulkova, 2014; Patterson, 2005; Sönmez, 2012; Sönmez, 2013 çalışmaları gösterilebilir.

Bu çalışmada Tokat ilinde yaşayan insanların dini yönelimleri ve siyasal katılımları arasında ilişkisini ve dini yönelimlerinin siyasal katılımlarına etkisini incelenmeye yöneliktir. Diğer bir ifadeyle çalışmanın amacı bireylerin dini yönelimlerinin siyasal katılımları üzerindeki yordayıcı rolünü incelemektir. Çalışmada Tokat ilinin seçilmesinin nedeni araştırmada kolayda örnekleme yönteminin kullanılması ve veriler için en kolay ve en az maliyetli ulaşılabilecek il olmasındandır. Çalışma psikolojik bir süreç olan bireylerin dini yönelimlerinin onların siyasal hayatları üzerindeki etkisi ve ilişkisinin araştırılması ve anlaşılması anlamında önemlidir. Çalışmada dini yönelim ve siyasal katılma arasında bir ilişki var mı? Dini yönelimin boyutları siyasal katılmayı ve boyutlarını ne yönde ve hangi düzeyde etkilemektedir? sorularına cevap aranmaktadır. Bu nedenle çalışmada din, dini yönelim ve boyutları ve siyasal katılımla ilgili teorik açıklamalar yapılmış ve daha sonra Tokat ilinden ilişkiisel tarama yöntemi toplanan verilerle bireylerin dini yönelimlerinin siyasal katılımları üzerinde yordayıcı etkisi iki yada daha fazla değişken arasında ilişkileri incelemeye yönelik olarak kullanılan analiz tekniklerinden korelasyon ve regresyon analiz tekniği kullanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma alanyazında dini yönelim konusunda yerel düzeyde vatandaşlara yapılan ilk çalışmalardan biri olduğundan literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. DİN, DİNİ YÖNELİM VE BOYUTLARI

İnsanlık kadar eski bir kurum olan din, bireyin iç huzurunu ve güvenini sağlayan ve kararlarında referans olarak kullandığı bir araçtır. İnsan hayatında olduğu kadar toplumsal ve siyasal hayatın önemli kurumlarından biri olan din, insanın sosyal ilişkileri, sosyal hayatı, tutum ve davranışları ve siyasal hayatı üzerinde belirleyici ve düzenleyici roller oynamaktadır (Yılmaz, 2013: 133). Bu yönü ile bireylerin hem sosyal hem de siyasal yaşantısında etkili bir faktördür (Eser, 2012: 97). *İktidarlar açısından ise* din hem iktidarlarını hem de faaliyetlerini bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır (Tekin, 2008).

Din, her ne kadar bireyi kuşatan bir etkiye sahip olsa da tanımı noktasında sosyal bilimlerin diğer kavramları gibi *üzerinde* uzlaşa sağlanamamış kavramlardan biridir. Her bireyin, her düşüncenin din konusunda kendine has bir tanımı bulunmaktadır. Din'in, Arapçadaki "Deyn" Farsçadaki "Daena" kelimesinden geldiğine dair iki farklı görüş vardır (Çavuşoğlu ve Bayramoğlu, 2017: 80). Arapçada "usul, adet, tutulan yol ve huy" gibi anlamlarda kullanılmıştır (Günay, 2002:192). Batı dillerinde ise "din" 'religare' yani 'bağlanmak' kökünden gelen Latince 'religion' sözcüğüne karşılık gelmektedir. Başka bir görüşe göre ise 'religere' kökünden gelmekte ve "bir işi tekrar tekrar ve dikkatlice yapmak" anlamına gelmektedir (Günay, 2002: 193).

Kavramsal anlamda "din" in pek çok tanımı bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre din;

a) "Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum",

b) ".....inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen"

c) "İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült" anlamlarına gelmektedir.

Sosyolojik anlamda "din" toplumun bazı mekanizmalarını sürdürmeyi sağlayan öğrenilmiş fikir kalıplarından birisidir (Mardin, 1995: 51). Bir başka tanıma göre ise din "toplumu bir arada tutan ve varlığını devam ettirmede yardımcı olan inançlar manzumesidir" (Cox, 2004: 19-24). Din, "*Tabiatüstü, ilahi ve kutsal bir varlık ile ilişkili olan inançların, tasavvurların tecrübelerin, duyguların, işaretlerin, dilin ve davranışların bütünüdür*" (Vergota, 1999: 15'ten Aktaran; Altun, 2015: 13). Din, birey üzerinde kontrol ve baskı gücüne sahiptir ve bireylerin toplumsal hayatta nasıl davranması gerektiğini ifade eden birtakım yaptırımlara sahiptir (Yam, 2021: 484). Kısaca din hem bireyi hem de toplumu etkileyen dinamik psiko-sosyal bir derinliğe ve içeriğe sahiptir (Avcı ve Köroğlu, 2021: 362). Tüm tanımlamaların ortak noktası ise "din" in "kutsal ve aşkın bir otorite"ye dayanmasıdır (Er, 1998: 3-4). Dinin tanımlanmasında farklılık olduğu gibi dini yönelimin tanımlanmasında da farklılık ve belirsizlik durumu mevcuttur. Pek çok araştırma dindarlık ve dini yönelimi benzer kavram olarak değerlendirmektedir. Bu yüzden dini yönelim çoğunlukla dindarlık ile karıştırılmaktadır. Dini yönelim dindarlıktan farklı bir kavramdır. Çünkü "dindarlık bireyin öznel dinsel inancı ve kişisel algıları neticesinde benliği ve kişiliği ile bütünleşen karmaşık psikososyo-toeolojik bir olgudur". Diğer bir ifadeyle dindarlık, "bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembolere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi"dir (Kurt, 2009: 2). Dindarlık olgusu aynı dine inanan insanlar arasında da düzeyel olarak farklılaşabilmekte ve bu yüzden insanların inandığı dinlere göre farklılıklar göstermektedir (Avcı ve Köroğlu, 2021: 360-380). Dolayısıyla dindarlık göreceli bir kavramdır.

Dini yönelim, bireyin dini inançlarını ve değerlerini yaşama geçirme biçimidir (Allport ve Ross, 1967; Batson ve Ventis, 1982). Diğer bir ifadeyle dini yönelim "dine ve dini uygulamalara yönelik güdülenmeleri" ifade etmektedir (Harlak ve Eskin, 2018; Erdoğan, 2015:229). Dini yönelim ile ilgili yapılan çalışmalar, Allport ve Ross'un ikili sınıflandırmasına dayandırılmaktadır (Bayat ve Yıldırım, 2021; Bodur ve Korkmaz, 2017; Eryücel, 2018; er-Ruveyte ve Ayten, 2010; Harlak ve Eskin, 2018). Allport ve Ross (1967), çalışmalarında dini yönelimin içsel ve dışsal dini yönelim olmak üzere iki önemli boyutunun olduğunu söylemektedir.

İçsel dini yönelimde ana unsur dinin kendisidir. İçsel dini yönelime sahip olanlar dinin kurallarını hayatlarında uygulamaya çalışmakta ve dinin inanç ve kurallarını hayatlarında rehber edinmektedirler (Allport ve Ross, 1967). İçsel dini yönelim, dini hayatın her alanında başvuru aracı olarak kullanmak, ihtiyaçlarını inandıkları din ile olabildiğince uyumlu hale getirmek ve "dinin kendisini nihai bir son olarak" algılamaktır (Bayat ve Yıldırım, 2021: 151; Harlak ve Eskin, 2018).

Dışsal dini yönelim ise dini kendi çıkarları için kullanmaktır. Diğer bir ifadeyle dışsal dini yönelime sahip olanlar dini ihtiyaçlarına hizmet etmesi için şekillendirerek kendi çıkarları için kullandıkları öne sürülmektedir (Allport ve Ross, 1967). Bu yönelimde din amaçlara ulaşmak için bir araç olarak kullanılmaktadır (Harlak ve Eskin, 2018).

Batson, Schoenrade ve Ventis (1993) içsel ve dışsal dini yönelimin yanı sıra bu ayrıma ilaveten sorgulama dini yönelimin de bulunduğunu öne sürmüştür. Batson ve arkadaşları dini duyguların etik sorumluluk gibi bazı dini sorunlarda olaylara kuşkuyla bakmayı beraberinde getirdiğini bu nedenle bu yaklaşımı "sorgulayıcı dini yönelim" olarak isimlendirmişlerdir (Harlak ve Eskin, 2018). Sorgulayıcı dini yönelime sahip bireyler dinlerini

sorgulayarak ve eleştirel bir bakış açısıyla yaşarlar. Bu bireyler aynı zamanda, başkalarının gereksinimlerine karşı duyarlı ve farklı görüşlere de hoşgörülü ile bakan insanlardır (Sönmez ve Hasta, 2021: 4). Hayata ve olaylara sorgulayıcı bir bakış açısıyla bakanların, diğer dini yönelimlere sahip olanlara göre yeniliğe daha açık ve daha dışa dönük olduklarına işaret eden araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin Er-Ruveyte ve Ayten (2010), çalışmasında sorgulayıcı dini yönelim ile kişiliğin “nörotizm”, “açıklık” ve “dışadönüklük” boyutları arasında olumlu ilişki olduğunu belirtmektedir.

3. SİYASAL KATILMA

İktidarı elde tutanların meşruiyetlerini halka dayandırmaya başlamasından itibaren halkın siyaset alanında ön plana çıktığı görülmektedir. Vatandaşların siyaset alanında iktidarı belirlemesi siyasal katılma yolu ile olmaktadır. Katılım; bireylerin kendilerini ilgilendiren ve etkileyen olay ve olgular karşısında kararlara etkide bulunmaları veya bu kararların oluşumunda yer almaları anlamında kullanılmaktadır (Özkerem ve Zeren, 2009: 230). Katılım, tarihsel olarak 1700 yıllarının başına kadar götürülmekte ve yerel sorunlar için vatandaşların katkısını sağlamak amacıyla yerel yönetimlerce gündeme getirilmiştir (Karkın, 2012: 42). Siyasal katılım ise vatandaşların “siyasal sistem karşısında durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını” tanımlayan bir kavramdır (Kapani, 1997: 130-131). Diğer bir ifadeyle “vatandaşların siyasal sistem içerisinde yöneticilerin karar ve seçimlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemeye çalışan eylemlerin tamamı”na verilen addır (Çavuşoğlu ve Bayram, 2017: 81; Özkaynar vd. 2017: 100). Siyasal katılım aynı zamanda iktidarlar için iktidarlarını ve meşruiyetlerinin sağlamak için önemli bir araçtır (Arslanel, 2021: 196).

Siyasal katılma bireylerde çocukluktan itibaren aile ve çevreden etkilenip oluşan bir tutumdur. Dolayısıyla siyasal katılma salt seçimlerde oy verme ile sınırlanamaz. Siyasal katılma ilgi, bilgi ve önemsemeyen eyleme dönüşen bir süreci içine almaktadır. Dolayısıyla siyasal katılma değişik düzey ve çeşitlerde kendini gösterir. Yani gazete, dergi vs. yolu ile siyasal olayları izleme, mitinglere katılma, siyasal konularda tartışma, siyasal partiye üye olmak, seçimlerde aday olmak ve siyasette aktif olmak siyasal katılmaya girmektedir (Kapani, 1997: 130-132).

Siyasal katılma davranışının biçim ve türlerine ait en genel geçer sınıflandırma Milbraith'e aittir. Milbraith'a göre siyasal katılım üç aşamada incelenebilir. Bunlar; gözlemci, aracı ve siyasal mücadeleye yönelik eylemlerdir (aktaran: Çam, 2011: 172-173).

a) Gözlemci eylemler; Oy kullanmak, siyasal uyarılara açık olmak, siyasi tartışmalara girmek, başkalarını kendi görüşü için ikna etmek ve başkalarını istenilen yönde oy kullanmaya ikna etmek ve parti rozeti takmak.

b) Aracı eylemler; siyasi bir liderle veya siyasi kişiliklerle ilişki kurmak, bir parti adına aday olmak veya bir adaya maddi yardım yapmak, siyasi içerikli bir mitinge katılmak.

c) Siyasal Mücadeleye yönelik eylemler ise, aktif parti üyeliği yapmak, seçim kampanyasında faaliyetlere katılmak, siyasal fonlara para toplamaya çalışmak, strateji belirleme toplantılarına katılmak, siyasal bir mevki için aday olmak, strateji belirlenen toplantılara katılım sağlamak gibi eylemler bu kapsama girmektedir.

Bireyin hayatında bu tür siyasal katılma davranışını etkileyen pek çok sosyo-ekonomik ve psikolojik faktör bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır; Cinsiyet, eğitim, meslek, yaşanılan yer, sivil toplum kuruluşlarına üyelik vs. gibi hususlar bireyin siyasal katılımını etkilemektedir (Kapani, 1997: 130-132; Sitebölükbaşı, 2004; Sitebölükbaşı, 2007; Turan, 2000; Turan, 1976; Uysal, 1984).

4. TOKAT İLİNDE YAŞAYAN BİREYLERDE DİNİ YÖNELİM VE SİYASAL KATILMA ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

4.1. Araştırmanın Model ve Yöntemi

Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli betimsel araştırma yöntemlerinden olan ve iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanılmaktadır (Karasar, 2012: 81). Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Her katılımcı araştırmaya dahil edilmiştir. Bu yöntem internet aracılığıyla yapılan araştırma için uygun bir yöntemdir (Altunışık vd., 2002: 63).

4.2. Verilerin Toplanması ve Etik Süreç

Araştırmada veri toplama sürecine geçilmeden önce Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan araştırma için etik onay alınmıştır (Tarih/Karar No: 24.12.2021 ve 27-08). Etik onay alındıktan sonra tüm veri toplama araçları Google Driver uygulaması kullanılarak çevrimiçi hale dönüştürülmüştür. Veri toplama aracına ait çevrimiçi bağlantı katılımcılara yönlendirilerek doldurmaları sağlanmıştır. Veri toplama süreci 02 Ocak-01 Mart 2022 arasında gerçekleştirilmiştir.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu araştırmanın hedef evreni Tokat ilinde yaşayan bireylerden oluşmaktadır. Evren büyüklüğü nüfus ve vatandaşlık işleri genel müdürlüğünün verilerine göre 602.567 kişiden oluşmaktadır. Bu evrenin hepsine tek tek ulaşmak pratikte mümkün değildir. Bu nedenle evreni temsil edebilecek cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi gibi farklı sosyo-kültürel ve demografik özelliklere sahip olan kişiler arasından kolayda örnekleme yöntemiyle oluşan 408 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların demografik özellikleri şu şekildedir. Fakat araştırmaya başlamadan önce gönüllü olarak katılma istendiğinden araştırmaya 403 kişi katılmış olup 5 kişi katılmamıştır.

Tablo-1'e göre araştırmaya katılan katılımcıların %36.7'si kadınlardan %63.3'ü ise erkeklerden oluşmaktadır. % 32.3'ünün 18-27 yaş gurubu aralığında, %26.3'ünün 28-37 yaş gurubunda %31.5'inin 38-47 yaş aralığı %8.9'ünün 48-57, %1'inin 58 yaş ve üstü olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların % 69.2'si Tokat il merkezinde, %21.8'i ilçelerde ve %8.9'u Tokat iline bağlı köy ve kasabalarda yaşamaktadır. Katılımcıların % 1.7'si ilköğretim, % 7.4'ü ortaöğretim, % 18.4'ü ön lisans, % 56.6'sı lisans ve % 15.9'u yüksek lisans mezunudur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik ve Sosyo-kültürel Bilgileri

<i>Değişken</i>	<i>Düzye</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Cinsiyetiniz?	Kadın	148	36.7
	Erkek	255	63.3
Yaşınız?	18-27	130	32.3
	28-37	106	26.3
	38-47	127	31.5
	48-57	36	8.9
	58 yaş ve üstü	4	1.0
Nerede yaşıyorsunuz?	İl merkezi	279	69.2
	İlçe	88	21.8
	Köy-Kasaba	36	8.9
Öğrenim Durumu	İlköğretim	7	1.7
	Ortaöğretim	30	7.4
	Ön lisans	74	18.4
	Lisans	228	56.6
	Yüksek Lisans	64	15.9
Siyasi partiye üyelik durumu	Evet	90	22.3
	Hayır	313	77.7
Daha önce oy kullanma durumu	Evet	354	87.8
	Hayır	49	12.2

Araştırmaya katılanların sosyo-kültürel özellikleri ise şu şekildedir. Tablo-1'ye göre katılımcıların % 22.3'ü bir siyasi partiye üyedir. Ayrıca % 87.8'i daha önceki bir seçimde oy kullandığını belirtmiştir.

5. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

5.1. Kişisel-Sosyal Bilgi Formu

Bu form araştırmacı tarafından geliştirilmiş ve katılımcıların sosyo-kültürel ve demografik özelliklerini belirlemek için kullanılmıştır. Bu form toplam altı sorudan oluşmaktadır.

5.2. Dini Yönelim Ölçeği (DYÖ)

Çalışmada Harlak ve Eskin (2018) tarafından geliştirilen 25 madde ve 3 (üç) boyuttan oluşan dini yönelim ölçeği kullanılmıştır. Alt ölçek maddelerinin iç tutarlılığı için Cronbach α katsayıları İçsel Dini Yönelim için (12 madde) $\alpha = 0.76$, Dışsal Dini Yönelim için (6 madde) $\alpha = 0.70$ ve Sorgulayıcı Dini Yönelim için (7 madde) $\alpha = 0.67$ 'dir.

5.3. Demokratik katılım ölçeği Siyasal boyut (DKÖ-SB)

Çalışmada ikinci ölçek olarak Keçe ve Dinç (2015) tarafından geliştirilen demokratik katılım ölçeğinin siyasal katılım boyutu kullanılmıştır. Bu boyut kendi içinde 7 faktör ve 28 maddeden oluşmaktadır. Siyasi tartışmalar 0.85, düşünce ve önerileri paylaşma, 0.84, hizmet ve politika takibi, 0.88, seçimlere duyarlılık 0.92, gösteri ve yürüyüşler 0.81 propaganda boykot ve eylemler 0.75, seçim mitingleri, 0.79'dur.

6. DİNİ YÖNELİM ÖLÇEĞİ FAKTÖR ANALİZİ

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör ve güvenilirlik analizinin yapıp yapılamayacağını belirlemek amacıyla KMO (Kaiser Meyer-Olkin) ve Bartlett Küresellik testleri yapılmıştır. Faktör analizi yapılabilmesi için Bartlett Küresellik test değerinin 0,05'ten küçük olması, örneklemin yeterli olabilmesi için ise KMO değerinin 0,60'dan fazla olması (Gürbüz ve Şahin, 2017: 325), gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 1996: 674). Analizler sonucunda elde edilen değerler tablo 2'te gösterilmektedir.

Tablo 2. KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Ölçekler	<i>KMO Testi</i>	<i>Bartlett's Testi</i>	<i>Df</i>	<i>p</i>
İçsel dini yönelim	,969	6509,681	66	,000
Dışsal dini yönelim	,909	3407,385	15	,000
Sorgulayıcı dini yönelim	,854	2266,698	15	,000

Tablo-2'de yer alan değerler incelendiğinde örneklemin yeterli olduğu ve araştırma verilerinin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir. Bundan dolayı KMO ve Bartlett Küresellik değeri belirlendikten sonra açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve elde edilen değerler tablo-4'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Boyutlar	Faktör Yüğü	Varyans Yüzdəsi	Öz Değer
D1 D3 D5 D8 D9 D11 D12 D13 D15 D20 D22 D23	İçsel dini yönelim	,886 ,901 ,920 ,920 ,918 ,906 ,865 ,865 ,851 ,901 ,894 ,931	80,462	9,655
D7 D16 D17 D18 D19 D21	Dışsal dini yönelim	,948 ,910 ,971 ,892 ,919 ,950	86,891	5,213
D2 D4 D6 D10 D24 D25	Sorgulayıcı dini yönelim	,945 ,915 ,942 ,919 ,471 ,651	68,448	4,107

Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre araştırmada kullanılan ölçeklere ait ifadelerin tamamının faktör yüklerinin 0, 40'den yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu değer kabul edilen sınırlar dâhilindedir (Hair vd, 2010; Yaşlıoğlu, 2017: 78; Büyüköztürk, 2002: 473-474). Faktör analizi sonucunda dini yönelim ölçeğinin içsel dini yönelim boyutu 12 ifadeden, dışsal dini yönelim 6, sorgulayıcı dini yönelim 6 ifadeden oluşmuştur. Tüm boyutların açıklanan toplam varyansı ise 0,60'nin üzerindedir. Bu değer kabul edilen sınırlar dahilindedir (Yaşlıoğlu, 2017: 77-78).

7. DEMOKRATİK KATILIM ÖLÇEğİ SİYASAL KATILIM BOYUTU FAKTÖR ANALİZİ

Tablo 4. KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Ölçekler	KMO Testi	Bartlett's Testi	Df	p
Siyasi tartışmalar	,827	1474,123	15	,000
Düşünce ve önerileri paylaşma	,709	506,33	6	,000
Seçimlere duyarlılık	,766	1609,834	3	,000
Gösteri ve yürüyüşler	,838	1094,618	6	,000
Seçim mitingleri	,720	676,382	3	,000
Hizmet ve politika takibi	,702	609,495	3	,000
Propaganda boykot ve eylem	,857	2921,769	10	,000

Tablo-4'de yer alan değerler incelendiğinde örneklemin yeterli ve araştırma verilerinin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir. Bundan dolayı KMO ve Bartlett Küresellik değeri belirlendikten sonra açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve elde edilen değerler tablo-5'da gösterilmektedir.

Tablo 5. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

<i>İfadeler</i>	<i>Boyutlar</i>	<i>Faktör Yüğü</i>	<i>Varyans Yüzdesi</i>	<i>Öz Değer</i>
S4 S5 S6 S7 S12 S13	Siyasi tartışmalar	,845 ,847 ,774 ,824 ,796 ,748	65,037	3,902
S11 S14 S15 S16	Düşünce ve öneri Paylaşma	,766 ,837 ,827 ,702	61,632	2,465
S1 S2 S3	Seçimlere duyarlılık	,970 ,981 ,965	94,411	2,832
S17 S18 S19 S20	Gösteri ve yürüyüşler	,856 ,903 ,905 ,887	78,875	3,155
S26 S27 S28	Seçim mitingleri	,913 ,922 ,858	80,634	2,419
S8 S9 S10	Hizmet ve Politika takibi	,893 ,889 ,900	79,865	2,396
S21 S22 S23 S24 S25	Propaganda boykot ve eylem	,960 ,952 ,847 ,957 ,952	87,391	4,370

Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre araştırmada kullanılan ölçeklere ait ifadelerin tamamının faktör yüklerinin 0, 70'den yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu değer kabul edilen sınırlar dâhilindedir (Hair vd, 2010; Yaşlıoğlu, 2017: 78; Büyüköztürk, 2002: 473-474). Açıklayıcı faktör analizi sonucunda demokratik katılım ölçeğinin siyasal katılım boyutu siyasi tartışmalar faktörünün 6, düşünce ve öneri paylaşma 4, gösteri ve yürüyüşler 4, seçim mitingleri 3, hizmet ve politika takibi 3, propaganda boykot ve eylem faktörü ise 5 ifadeden oluşmaktadır. Tüm faktörlerin açıklanan toplam varyansı ise 0,60'nin üzerindedir. Bu değer kabul edilen sınırlar dahilindedir (Yaşlıoğlu, 2017: 77-78).

8. DİNİ YÖNELİM ÖLÇEĞİ GÜVENİRLİLİK ANALİZİ

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini belirlemek amacıyla Cronbach Alpha testi yapılmış ve test sonucu elde edilen değerler tablo-6'de gösterilmiştir. Değerlerin 0,61'ten büyük olması ölçeklerin güvenilir yani kabul edilebilir olduğunu, 0,40'tan küçük olması ise ölçeklerin güvenilir olmadığını yani kabul edilemez olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2016: 47-48; Yaşlıoğlu, 2017: 78).

Tablo 6. Güvenilirlik Testi Sonuçları

<i>Ölçekler</i>	<i>Madde Sayısı</i>	<i>C Cronbach Alpha</i>
İçsel dini yönelim	12	,978
Dışsal dini yönelim	6	,969
Sorgulayıcı dini yönelim	6	,896

Tüm faktörlerin yer aldığı 24 maddenin geneline ilişkin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının ,897 değerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin 14. maddesi negatif yüklü olduğundan analizden çıkarılmıştır. Bu sonuçlarla ölçeklerin yüksek güvenilirlikte olduğu söylenebilir.

9. DEMOKRATİK KATILIM ÖLÇEĞİ SİYASAL BOYUT GÜVENİRLİLİK ANALİZİ

Tablo 7. Güvenilirlik Testi Sonuçları

Faktörler	Madde Sayısı	Cronbach Alpha
Siyasi tartışmalar	6	0,819
Düşünce ve önerileri paylaşma	4	0,759
Seçimlere duyarlılık	3	0,97
Gösteri ve yürüyüşler	4	0,91
Seçim mitingleri	3	0,879
Hizmet ve politika takibi	3	0,872
Propaganda boykot ve eylemler	5	0,962

Tablo-7 incelendiğinde ölçek ve boyutların Cronbach Alpha katsayılarının 0,75'ten büyük olduğundan bu veriler tüm ölçeklerin güvenilir yani kabul edilebilir olduğu anlamına gelmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğu söylenebilir. Tüm faktörlerin yer aldığı 28 maddenin geneline ilişkin siyasi katılım boyutunun Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısının .946 değerinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

10.BULGULAR

Araştırmaya ait dini yönelim boyutlarının siyasi katılım arasındaki korelasyon analizine ait bulgular şu şekildedir. Tablo-8'e göre bireylerin içsel dini yönelimleri ile dışsal dini yönelimleri arasında ($r=,312$) pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki, dini yönelim arasında ise pozitif yönde yüksek düzeyde ($r=,791$) bir ilişki bulunmaktadır. İçsel dışı yönelim ile sorgulayıcı dini yönelim arasında negatif yönde ($r=-,138$) düşük düzeyde ilişki, siyasi tartışma arasında ($r=-,627$) orta düzeyde negatif yönde, seçimlere duyarlılık arasında ($r=-,641$) negatif yönde orta düzeyde, gösteri ve yürüyüşler arasında ($r=-,759$) negatif yönde yüksek düzeyde, Propaganda Boykot ve Eylemler arasında ($r=-,817$) negatif yönde yüksek düzeyde, seçim mitingleri arasında ($r=-,698$) negatif yönde orta düzeyde, siyasi katılım üzerinde ($r=-,737$) negatif yönde yüksek düzeyde ilişki bulunmaktadır. Düşünce ve önerileri paylaşma ($r=-,033$) ve hizmet ve politika takibi ($r=-,030$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

Dışsal dini yönelim ile siyasi tartışmalar arasında ($r=-,190$) düşük düzeyde negatif bir ilişki, seçimlere duyarlılık arasında ($r=-,162$) düşük düzeyde negatif bir ilişki, gösteri ve yürüyüşler arasında ($r=-,214$) düşük düzeyde negatif bir ilişki, propaganda boykot ve eylemler arasında ($r=-,189$) düşük düzeyde negatif bir ilişki, seçim mitingler arasında ($r=-,156$) düşük düzeyde negatif bir ilişki, siyasi katılım arasında ($r=-,218$) düşük düzeyde negatif bir ilişki bulunurken, dini yönelim arasında ($r=,668$) orta düzeyde pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Sorgulayıcı dini yönelim ve düşünce ve önerileri paylaşma, hizmet ve politika takibi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Sorgulayıcı dini yönelimin, siyasi tartışmalar, hizmet ve politika takibi, seçimlere duyarlılık, gösteri ve yürüyüşler, propaganda boykot ve eylemler, seçim mitingleri, siyasi katılım arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır. Düşünce ve önerileri paylaşma ile siyasi tartışmalar arasında ($r=,137$) düşük düzeyde pozitif bir ilişki, dini yönelim ($r=,297$) arasında düşük düzeyde pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Siyasi tartışmaları faktörünün, düşünce ve önerileri paylaşma, hizmet ve politika takibi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 8: Korelasyon analizine ilişkin bulgular

	İDY	DDY	SDY	ST	DÖP	HPT	SD	GY	PBE	SM	TDİN	TSİY
İDY	1											
DDY	,312**	1										
SDY	-,138**	-,066	1									
ST	-,627**	-,190**	,011	1								
DÖP	-,033	-,051	,137**	,018	1							
HPT	-,030	-,097	,003	,087	,362**	1						
SD	-,641**	-,162**	,045	,573**	,153**	,122*	1					
GY	-,759**	-,214**	,094	,658**	,227**	,156**	,766**	1				
PBE	-,817**	-,189**	,070	,707**	,104*	,052	,793**	,919**	1			
SM	-,698**	-,156**	,047	,684**	,189**	,132**	,697**	,844**	,835**	1		
TDİN	,791**	,668**	,297**	-,525**	,011	-,066	-,508**	-,594**	-,633**	-,543**	1	
TSİY	-,737**	-,218**	,077	,791**	,357**	,348**	,805**	,925**	,892**	,877**	-,588**	1

** p<01

* p<05

İDY: İçsel dini yönelim, DDY: Dışsal din yönelim, SDY: Sorgulayıcı dini yönelim, ST: Siyasi Tartışmalar, DÖP: Düşünce ve Önerileri Paylaşma, HPT: Hizmet ve Politika Takibi, SD: Seçimlere Duyarlılık, GY: Gösteri ve Yürüyüşler, PBE: Propaganda Boykot ve Eylemler, SM: Seçim Mitingleri, TDİN: Dini yönelim, TSİY: Siyasal katılım.

Siyasi tartışmalar faktörü ile seçimlere duyarlılık arasında ($r=,573$) orta düzeyde pozitif bir ilişki, gösteri ve yürüyüşler ($r=,658$) orta düzey pozitif, propaganda boykot ve eylemler ($r=,707$) orta düzey pozitif, seçim mitingler ($r=,684$) orta düzey pozitif, siyasal katılım ($r=,791$) yüksek düzey pozitif bir ilişki bulunurken, dini yönelim ($r=,525$) arasında orta düzey negatif bir ilişki vardır.

Düşünce ve önerileri paylaşma faktörü ile hizmet ve politika takibi arasında ($r=,362$) orta düzey pozitif bir ilişki, seçimlere duyarlılık ($r=,153$) arasında düşük düzeyde pozitif bir ilişki, gösteri ve yürüyüşler arasında ($r=,227$) düşük düzey pozitif bir ilişki, propaganda boykot ve eylemler arasında ($r=,104$) düşük düzey pozitif bir ilişki, seçim mitingleri arasında ($r=,189$) düşük düzey pozitif bir ilişki, siyasal katılım arasında ($r=,357$) orta düzey pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Dini yönelim arasında istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

Hizmet ve politika takibi faktörü ile seçimlere duyarlılık ($r=,122$), gösteri ve yürüyüşler ($r=,156$), seçim mitingleri ($r=,132$) arasında düşük düzeyde pozitif yönde, siyasal katılım arasında ($r=,348$) orta düzeyde pozitif yönde ilişki bulunmaktadır. Propaganda boykot ve eylemler ($r=,052$) ve dini yönelim ($r=,066$) arasında istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmamıştır.

Seçimlere duyarlılık faktörü ile gösteri ve yürüyüşler ($r=,766$), siyasal katılım ($r=,805$) ve propaganda boykot ve eylemler ($r=,793$) arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki bulunurken seçim mitingler ($r=,697$) arasında orta düzey pozitif, dini yönelim arasında ($r=,697$) orta düzey negatif bir ilişki bulunmaktadır. Gösteri ve yürüyüşler faktörünün, propaganda boykot ve eylemler ($r=,919$), seçim mitingleri ($r=,844$) ve siyasal katılım ($r=,925$) arasında yüksek düzeyde pozitif yönde ilişki bulunurken, dini yönelim ($r=,594$) arasında negatif yönde orta düzey bir ilişki bulunmaktadır. Propaganda boykot ve eylemler faktörünün, seçim mitingleri ($r=,835$) ve siyasal katılım ($r=,892$) arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki bulunurken, dini yönelim ($r=,633$) arasında negatif yönde orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Seçim mitingleri faktörünün dini yönelim ($r=,543$) arasında orta düzey negatif bir ilişki bulunurken siyasal katılım ($r=,877$) arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo-9'da verilen pearson korelasyon analizine göre bireylerin dini yönelimlerinin siyasal katılmaları üzerinde orta düzeyde fakat negatif ($r=,588$; $p<01$) yönde bir ilişki olduğu söylenebilir. Yani bireylerin dini yönelimleri artarken siyasal katılmaları negatif yönde artmaktadır. Diğer bir deyişle bireylerin dini yönelimleri artarken siyasal katılmaları azalmaktadır.

Tablo 9: Dini yönelimin boyutlarının siyasal tartışmalar üzerine etkisine yönelik regresyon analiz sonuçları

	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Siyasal Tartışmalar)					
1. İçsel Dini Yönelim	-,582	,038	-,639	-15,510	,000
2. Dışsal Dini Yönelim	,003	,027	,004	,093	,926
3. Sorgulayıcı Dini Yönelim	-,057	,029	-,076	-1,951	,050
R=,631 R ² =,399 F=88,199 p<,05					

Dini yönelim boyutlarının siyasal tartışmalar boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda dini yönelim boyutlarının siyasal tartışmalar boyutundaki değişimin ,40'ını açıkladığı tespit edilmiştir (R²=,399). Dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim ve sorgulayıcı dini yönelimin siyasal tartışmalar boyutu üzerinde negatif bir etkisi bulunurken (p<,05), dışsal dini yönelimin bir etkisi bulunmamıştır (p>,05). İçsel dini yönelimin siyasal tartışmalar boyutu üzerindeki etkisi daha fazladır (B=-,582).

Tablo 10. Dini yönelimin boyutlarının düşünce ve önerileri paylaşma üzerine etkisine yönelik regresyon analiz sonuçları

	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Düşünce ve Önerileri Paylaşma)					
1. İçsel Dini Yönelim	-,002	,039	-,002	-,039	,969
2. Dışsal Dini Yönelim	-,023	,029	-,041	-,788	,431
3. Sorgulayıcı Dini Yönelim	,082	,031	,134	2,678	,008
R=,143 R ² =,021 F= 2,784 p<,05					

Dini yönelim boyutlarının düşünce ve önerileri paylaşma boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda dini yönelim boyutlarının siyasal tartışmalar boyutundaki değişimin ,021'ini açıkladığı tespit edilmiştir (R²=,021). Dini yönelim boyutlarından sorgulayıcı dini yönelim boyutunun düşünce ve önerileri paylaşma boyutu üzerinde negatif bir etkisi bulunurken (p<,05), içsel ve dışsal dini yönelimin bir etkisi bulunmamıştır (p>,05).

Tablo 11. Dini yönelimin boyutlarının hizmet ve politika takibi üzerine etkisine yönelik regresyon analiz sonuçları

	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Hizmet ve politika takibi)					
1. İçsel Dini Yönelim	-,001	,060	-,001	-,012	,991
2. Dışsal Dini Yönelim	-,081	,044	-,097	-,1,844	,066
3. Sorgulayıcı Dini Yönelim	-,003	,047	-,003	-,059	,953
R=,097 R ² =,009 F=1,257 p<,05					

Dini yönelim boyutlarının hizmet ve politika takibi boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda dini yönelim boyutlarının hizmet ve politika takibi boyutundaki değişimin ,009'ını açıkladığı tespit edilmiştir (R²=,009). İçsel, dışsal ve sorgulayıcı dini yönelim boyutunun hizmet ve politika takibi boyutu üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır (p>05).

Tablo 12. Dini yönelimin boyutlarının seçimlere duyarlılık üzerine etkisine yönelik regresyon analiz sonuçları

	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Seçimlere duyarlılık)					
1. İçsel Dini Yönelim	-,599	,037	-,660	-16,242	,000
2. Dışsal Dini Yönelim	,027	,027	,041	1,013	,312
3. Sorgulayıcı Dini Yönelim	-,032	,029	-,043	-1,123	,262
R=,644 R ² =.415 F= 94,160 p<,05					

Dini yönelim boyutlarının seçimlere duyarlılık boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda dini yönelim boyutlarının seçimlere duyarlılık boyutundaki değişimin ,42'sini açıkladığı tespit edilmiştir (R²=.415). Dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim boyutunun seçimlere duyarlılık boyutu üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu (B=-,599) söylenebilir (p<05). Dışsal ve sorgulayıcı dini boyutun seçimlere duyarlılık boyutu üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır (p>05).

Tablo 13. Dini yönelimin boyutlarının gösteri ve yürüyüşler üzerine etkisine yönelik regresyon analiz sonuçları

	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Gösteri ve yürüyüşler)					
1. İçsel Dini Yönelim	-,747	,034	-,768	22,236	,000
2. Dışsal Dini Yönelim	,018	,024	,025	,730	,466
3. Sorgulayıcı Dini Yönelim	-,009	,026	-,011	-,330	,741
R=,759 R ² =.577 F= 181,153 p<,05					

Dini yönelim boyutlarının gösteri ve yürüyüşler boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda dini yönelim boyutlarının gösteri ve yürüyüşler boyutundaki değişimin ,58'sini açıkladığı tespit edilmiştir (R²=.577). Dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim boyutunun gösteri ve yürüyüşler duyarlılık boyutu üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu (B=-,747) söylenebilir (p<05). Dışsal ve sorgulayıcı dini boyutun gösteri ve yürüyüşler boyutu üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır (p>05).

Tablo 14. Dini yönelimin boyutlarının Propaganda boykot ve eylemler üzerine etkisine yönelik regresyon analiz sonuçları

	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Propaganda boykot ve eylemler)					
1. İçsel Dini Yönelim	-,838	,030	-,8454	-27,847	,000
2. Dışsal Dini Yönelim	,052	,022	,072	2,388	,017
3. Sorgulayıcı Dini Yönelim	-,034	,024	-,0	-1,446	,149
R=,821 R ² =.674 F= 274,353 p<,05					

Dini yönelim boyutlarının propaganda boykot ve eylemler boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda dini yönelim boyutlarının gösteri ve yürüyüşler boyutundaki değişimin ,67'sini açıkladığı tespit edilmiştir (R²=.674). Dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim boyutunun propaganda boykot ve eylemler boyutu üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu (B=-,838) söylenebilir (p<05). Dini yönelim boyutlarından dışsal dini yönelim boyutunun propaganda boykot ve eylemler boyutu üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu (B=,052) söylenebilir (p<05). Sorgulayıcı dini boyutun propaganda boykot ve eylemler boyutu üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır (p>05).

Tablo 15. Dini yönelimin boyutlarının seçim mitingleri üzerine etkisine yönelik regresyon analiz sonuçları

	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Seçim mitingleri)					
1. İçsel Dini Yönelim	-,723	,038	-,725	-19,172	,000
2. Dışsal Dini Yönelim	,049	,027	,066	1,770	,078
3. Sorgulayıcı Dini Yönelim	-,040	,030	-,048	-,1,341	,181
R=,702 R ² =,493 F=129,306 p<,05					

Dini yönelim boyutlarının propaganda seçim mitingleri boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda dini yönelim boyutlarının seçim mitingleri boyutundaki değişimin ,50'sini açıkladığı tespit edilmiştir (R²=,493). Dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim boyutunun seçim mitingleri boyutu üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu (B=-,723) söylenebilir (p<05). Dışsal ve sorgulayıcı dini yönelim boyutunun seçim mitingleri boyutu üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir (p>05).

11.LİTERATÜR TARAMASI

Din, dindarlık-siyasal katılma ilişkisini ortaya koyan çalışmalara örnek olarak, Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009; Çavuşoğlu ve Bayram, 2017; Kulkova, 2014; Djupe ve Neiheisel, 2012; Hail, 2011; Patterson, 2005; Sönmez, 2012; Sönmez, 2013 gösterilebilir. Yine çalışmaya yakın olarak değerlendirilebilecek Eser (2012) ve Turan ve Temizel (2015)'in din ve siyaset-siyasal davranış ilişkisini inceleyen çalışmaları da bulunmaktadır.

Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu (2009), Türkiye'de yapmış olduğu çalışmada dindarlık arttıkça siyasal katılma eğiliminde özellikle de protestoyu içeren siyasal katılma potansiyelinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Çavuşoğlu ve Bayram (2017) tarafından yapılan çalışmada ise içsel dindarlık ile dışsal dindarlığın siyasal katılma arasında çok zayıf, negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuşlardır.

Turan ve Temizel, (2015) çalışmasında dindarlığın siyasal katılma ilişkisi ve etkisinden ziyade çalışmada lider etkisini, kadrosunu ve programına dikkat ettiklerini belirtmektedir. Bu anlamda çalışmanın sonucu ile bağdaşacak sonuçları barındırmaktadır. Buna benzer Berkowitz-Kotler,(2001:523-524); Diana Forster, (2008:15-16) ve Jelen ve Wilcox (1998:28-29), çalışmalarında genel olarak dinin siyasal davranışlar üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sönmez (2013), araştırmasında içsel ve dışsal dindarlık düzeyi yüksek olanların siyasal katılım düzeylerinin düşük olduğunu belirtmektedir. Eser (2012)'in Antalya ilinde yapmış olduğu çalışma ise dinin bireyin siyasal tutum ve kararlarını şekillendirdiği sonucuna ulaşmıştır. Kulkova (2014), çalışmasında ise dindarlığın Rusya'da siyasi katılımın potansiyel belirleyicilerinden biri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Djupe ve Neiheisel (2012), Birleşik Devletlerde Latinler üzerinde yaptığı çalışmada ise kilise faaliyetlerine katılımın siyasi faaliyetleri tutarlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Hail (2011), çalışmasında Güney Kore ve Tayvan'da dini mensubiyetin her iki ülkede de siyasi katılımdaki önemli farklılıklarla ilişkili olmadığını sonucuna ulaşmıştır. Patterson (2005), ise Brezilya ve Şili'de dini faaliyetler ile siyasal katılım arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında dini örgütlerin, özellikle Protestan örgüt üyelerinin siyasi faaliyete katıldıkları sonucuna ulaşmıştır.

12.TARTIŞMA VE SONUÇ

İnsan hayatının olduğu kadar toplumsal ve siyasal hayatın önemli kurumlarından biri olarak kabul edilen din, bireyin tutum ve davranışları, sosyal ilişkileri, sosyal-ekonomik hayatı ve siyasal hayatı üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Fakat bireylerdeki dini yönelimin yoğunluğu ve boyutları onların tutum ve davranışlarından siyasal hayatlarına kadar uzanan pek çok alanda farklı yansımalarla ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırmada Tokat ilinde yaşayan bireylerin dini yönelimlerinin siyasal katılımları arasındaki ilişki ve etki düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmanın amacı bireylerin dini yönelimlerinin siyasal katılımları üzerindeki yordayıcı rolünü incelemektir. Literatürde çalışmaya benzer ve yakın çalışmalar tarandığında dini yönelim ile siyasal katılma ilişkisini inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülür. Bu çalışmalarda daha çok dindarlığın siyasal katılma ilişkisini incelemeye yöneliktir. Dindarlık ve dini yönelim kavramları farklı anlamları barındırırsa da çoğu çalışma bu iki kavramı benzer kavram olarak değerlendirmektedir. Din, dindarlık-siyasal katılma ilişkisini ortaya koyan çalışmalara örnek olarak, Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009; Çavuşoğlu ve

Bayram, 2017; Kulkova, 2014; Djupe ve Neiheisel, 2012; Hail, 2011; Patterson, 2005; Sönmez, 2012; Sönmez, 2013 gösterilebilir. Yine çalışmaya yakın olarak değerlendirilebilecek Turan ve Temizel (2015)'in ve Eser, (2012)'in din ve siyaset-siyasal davranış ilişkisini inceleyen çalışmaları da bulunmaktadır.

Araştırmaya göre bireylerin dini yönelimlerinin siyasal katılmaları üzerinde orta düzeyde fakat negatif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Yani bireylerin dini yönelimleri artarken siyasal katılmaları negatif yönde artmaktadır. Bu sonuç Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu (2009)'un sonuçları ile benzerdir. Çünkü Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, (2009), Türkiye'de yapmış olduğu çalışmada dindarlık arttıkça siyasal katılma eğiliminde özellikle de protestoyu içeren siyasal katılma potansiyelinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Yine Bülent Ecevit Üniversitesi öğrencilerinin dindarlık ve siyasal katılmaları arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik olarak Çavuşoğlu ve Bayram (2017), tarafından yapılan çalışmada içsel dindarlık ile dışsal dindarlığın siyasal katılma arasında çok zayıf, negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Çavuşoğlu ve Bayram (2017), yaptıkları analizlerine göre öğrencilerin içsel dindarlıkları siyasal katılım düzeylerini etkilemezken; öğrencilerin dışsal dindarlıklarının siyasal katılım düzeylerini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer bir deyişle araştırmaya göre dindarlık siyasal katılmayı arttırmamaktadır.

Turan ve Temizel (2015), çalışmasında ise dindarlığın siyasal katılma ilişkisi ve etkisinden ziyade dindarlık olgusunun seçmen davranışları bakımından oy verilecek parti tercihi yapılırken çok belirleyici bir faktör olarak öne çıkmadığını ifade ederek seçmenlerin oy verecekleri partiyi belirlerlerken dinsel duyarlılıktan ziyade lider etkisini, kadrosunu ve programına dikkat ettiklerini belirtmektedir. Bu anlamda çalışmanın sonucu ile bağdaşacak sonuçları barındırmaktadır. Buna benzer Berkowitz-Kotler (2001:523-524), Diana Forster (2008:15-16), Jelen ve Wilcox (1998:28-29) çalışmalarında genel olarak dinin siyasal davranışlar üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sönmez (2013)'de üniversite öğrencilerine yönelik yaptığı araştırmada içsel ve dışsal dindarlık düzeyi yüksek olanların siyasal katılım düzeylerinin düşük olduğunu belirtmektedir. Dindarlığın siyasal katılım biçimiyle negatif bir ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Bu sonucu ile çalışma ile benzer sonuca ulaştığı söylenebilir.

Çalışmaya benzer araştırma olarak değerlendirilebilecek Eser (2012)'in Antalya ilinde yapmış olduğu çalışma ise dinin bireyin siyasal tutum ve kararlarını şekillendirdiği sonucuna ulaşmıştır. Kulkova (2014), çalışmasında ise dindarlığın Rusya'da siyasi katılımın potansiyel belirleyicilerinden biri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Djupe ve Neiheisel (2012), Birleşik Devletler'de Latinler üzerinde yaptığı çalışmada ise kilise faaliyetlerine katılımın siyasi faaliyetleri tutarlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Hail (2011), çalışmasında Dünya Değerler Araştırması'nın 2005-2006 dalgasından elde edilen verileri kullanarak, Güney Kore ve Tayvan'da Budizm, Taoizm, Protestan Hristiyanlık, Katoliklik ve Tayvan halk dininin siyasi katılım üzerindeki etkilerini karşılaştırmıştır. Dini mensubiyetin her iki ülkede de siyasi katılımdaki önemli farklılıklarla ilişkili olmadığını sonucuna ulaşmış fakat herhangi bir dinin dini hizmetlerine katılmak, Tayvan'da daha yüksek düzeyde siyasi katılım ile ilişkili olduğu, ancak Güney Kore'de ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Patterson (2005), çalışmasında Brezilya ve Şili'de dini faaliyetler ile siyasal katılım arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında dini örgütlerin, özellikle Protestan örgüt üyelerinin siyasi faaliyete katıldıkları sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmanın diğer bulgusuna göre dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim ve sorgulayıcı dini yöneliminin siyasal katılma fonksiyonunun siyasal tartışmalar boyutu üzerinde negatif bir etkisi bulunurken dışsal dini yönelimin bir etkisi bulunmamıştır. Dini yönelim boyutlarından sorgulayıcı dini yönelim boyutunun düşünce ve önerileri paylaşma boyutu üzerinde negatif bir etkisi bulunurken, içsel ve dışsal dini yönelimin bir etkisi bulunmamıştır. İçsel, dışsal ve sorgulayıcı dini yönelim boyutunun hizmet ve politika takibi boyutu üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim boyutunun seçimlere duyarlılık boyutu üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu, dışsal ve sorgulayıcı dini boyutun seçimlere duyarlılık boyutu üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim boyutunun gösteri ve yürüyüşler boyutu üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Dışsal ve sorgulayıcı dini boyutun gösteri ve yürüyüşler boyutu üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Dini yönelim boyutlarından dışsal dini yönelim boyutunun propaganda boykot ve eylemler boyutu üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Sorgulayıcı dini boyutun propaganda boykot ve eylemler boyutu üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Dini yönelim boyutlarından içsel dini yönelim boyutunun seçim mitingleri boyutu üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Dışsal ve sorgulayıcı dini yönelim boyutunun seçim mitingleri boyutu üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Çalışmada bu tür bir sonuca ulaşılması pek çok nedene dayanabilir. Bireylerdeki dini yönelim boyutlarının her birinin bireyler üzerindeki anlamının farklılığı ve dini yönelim boyutlarının siyasal katılmanın boyutları üzerinde her bireyde farklı bir etkiye neden olması sayılabilir. İslam dininin devlete bakış açısının yanında tarihsel olarak bireylerdeki devletin kutsallığına yönelik siyasal bakış

açısı ve demokrasi kültürü sonuçları etkilemektedir. Ayrıca bireylerin siyaset mekanizmasına ilgi düzeylerinin farklı olması çalışmanın sonucunu etkilemektedir. Dolayısıyla bireylerdeki dini yönelimin siyasal katılmaları üzerinde etkisi incelenen değişkenler dışında farklı nedenlerden de etkilenebilir.

Çalışmalar arasında farklı sonuçların çıkması ise daha farklı nedenlere dayanmaktadır. Ülkelerdeki dinlerin farklı emir ve yasakları içermesi, dinin içerikleri, dini faaliyetleri, siyaset ve devlet hakkındaki görüşleri, insanların dini aadatlarının seviyesi, devletlerin demokrasi seviyesi, siyasi yapı ve tarihi vs. o ülkedeki bireylerin siyasal katılmalarının yönü ve etkisini belirlemektedir. Dolayısıyla ülkeler arasında farklı sonuçların çıkması doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Araştırma Tokat ilinde yaşayan vatandaşlara yönelik bir incelemeyi amaçladığından çıkan sonuçlar bir genellemeye tabi tutulamaz. Ayrıca her ne kadar örneklem sayısı evreni temsil edecek kabiliyete sahip olsa da çıkan sonuçlar Tokat ilinde de bir genellemeye tabi tutulmamalıdır. Çalışmadaki veriler kolayda örnekleme yöntemi ile internet üzerinden elde edildiğinden toplumun bazı kesimlerine ulaşamamıştır. Tüm bunlar araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altun, R. (2015). *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi: Sinop Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunışık, Remzi, Recai Çoşkun, Serkan Bayraktaroğlu ve Engin Yıldırım (2002). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Yayıncılık, 2. Baskı, Sakarya.
- Allport, Gordon. W. ve J. Michael Ross (1967). "Personal religious orientation and prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443.
- Arslanel, M. Nazan (2021). "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Kadınların Siyasal Hayata Katılımı". *Enderun*, 5 (2), 196-208, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/enderun/issue/65414/1003512>, (29.03.2022).
- Avcı, İbrahim ve Ali Köroğlu (2021). "Dindarlığın Helal Gıda Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Helal Gıdaya Yönelik Bilgi ve Helal Gıdaya Verilen Önemin Aracılık Rollerinin İncelenmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 360-380.
- Bayat, Murat ve Hatice Yıldırım, H. (2021), "Dini Yönelim Eğilimi ve Sosyal Medya Kullanımının Gösterişçi Tüketim Üzerine Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Volume: 19 Sayı/Issue: 2, ss. /pp. 149-172.
- Bodur, Hüsnü ve Sezai Korkmaz (2017) "İlahiyat Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 15(30): 329-351.
- Batson C. Daniel, Patricia Schoenrade ve Larry Ventis (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Batson, C. Danel ve Larry Ventis, W (1982). *The religious experience: A social psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Berkowitz-Kotler, Laurence A. (2001). "Religion and Voting Behaviour in Great Britain: A Reassessment", *British Journal of Political Science*, Vol.31, No:3.
- Büyüköztürk, Şener (2002). "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı: 32, (ss.470-483).
- Cox, J. L. (2004), *Kutsalı İfade Etmek*, Çev. Fuat Aydın, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çam, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çarkoğlu, Ali ve Ersin Kalaycıoğlu (2009). "Türkiye'de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma", İstanbul: Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, http://research.sabanciuniv.edu/14014/1/Rapor_Dindar%C4%B1k.pdf, (01.02.2022).
- Çavuşoğlu, Hüseyin ve Tuğçe Bayram (2017), "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık İle Siyasal Katılma İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 49, ss. 79-96.
- Djupe, Paul. A. ve Jacop R. Neiheisel (2012). "How Religious Communities Affect Political Participation Among Latinos", *Social Science Quarterly*, Vol. 93(2), p. 333-355.

- Er, İ. (1998), *Din Sosyolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eryücel, Sema (2018) "Dini Yönelim ve Başa Çıkma", *Turkish Studies*, 13(2): 393-412.
- Erdoğan, Emine (2015), "Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örnekleme", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt/Volume: 12, Sayı/ Issue: 29, s. 223-246.
- Er-Ruveyte, Abdullah Salih ve Ali Ayten (2010) "Dini Yönelim Boyutlarının Kişiliğin Beş Boyutu ile İlişkisi: Ampirik Bir Araştırma", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(2): 133-148, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162775>, (28.03.2022).
- Eser, Hamza Bahadır. (2012). Dinin Siyasal Davranışlar Üzerindeki Etkisi: Antalya Örnek Olay Araştırması, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, 97-136.
- Forster, A. Diana (2008). "Religion, Voting Behaviour and Electoral Context in Contemporary U.S. Presidential Elections", *2008 Annual Meeting of the Southern Political Science Association*, New Orleans L.A., January 10- 12 2008.
- Günay, Ü. (2002). *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gürbüz, Sait ve Şahin, Faruk (2017), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hail, Henry (2011). Do Eastern Religions Promote Political Passivity? Religion and Political Participation in South Korea and Taiwan, 7 th Annual Center for the Study of Democracy Graduate Student Conference, p. 1-30.
- Hair, Joseph F., William C. Black, Barry J. Babin ve Rolph E. Anderson. (2010). *Multivariate Data Analysis Seventh Edition* Prentice Hall.
- Harlak, Hacer ve Mehmet Eskin (2018). Dini Yönelim ve Dindarlık Ölçeklerinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi, *Yeni Symposium*, Cilt: 56, Sayı: 2, <http://yenisymposium.com/Pdf/TR-YeniSempozyum-e3035042.pdf>, (22.02.2022).
- Jelen, G. Ted ve Clyde Wilcox (1998). "Context and Consience: The Catholic Church as a Agent of Political Socialization in Western Europe", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(1).
- Kapani, M. (1997), *Politika Bilimine Giriş*, 9. Baskı, Bilgi Yayınevi.
- Karkın, Naci, (2012). e-Katılım Kavramı ve Süreci: Kamu Siyasa Oluşum Sürecine Vatandaş Katkısının Olabilirliği, *Sosyoekonomi*, 17 (17), <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21077/226920>, (22.03.2022).
- Karasar, Niyazi. (2012), *Bilimsel Araştırma Yöntemi, Kavramlar-İlkeler- Teknikler*, Nobel Yayınları, 23. Basım, Ankara.
- Keçe, Murat ve Erkan Dinç (2015). "Demokratik Katılım Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *GEFAD* 35(1): 177-207.
- Kılıç, Selim (2016). Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı, *Journal of Mood Disorders (JMood)*, 6(1):47-48.
- Kulkova, Y. Anna (2014). *Religiosity and Political Participation in Contemporary Russia: A Quantitative Analysis*, Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP 20/PS/2014, p. 1-26.
- Kurt, Abdurrahman (2009), Dindarlığı Etkileyen Faktörler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 1-26, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143679>, (22.03.2022).
- Mardin, Ş. (1995), *Tartışma ve Katkılar, Etik, Din ve Laiklik*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Özkaynar, Kürşat, Remzi Altunışık ve Tarık Yolcu (2017). Facebook ve Twitter Kullanıcılarının Siyasal Katılım Eğilimlerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Ekim 2017, Cilt:5, Sayı:5, ss. 99-109, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1023001>, (23.03.2022).
- Özkiraz, Ahmet ve Zeren, Halim Emre. (2009). "Yerel Yönetimlerde Halk Katılımı Tokat İl Merkezinde Uygulamalı Bir Çalışma", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2, (2009): 229-247.
- Tokat il nüfusu, <https://www.nvi.gov.tr/tokat/ilimiz-nufus-bilgileri>, (Erişim tarihi: 21.03.2022).
- Turan, İ. (2000). "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Kalaycıoğlu, E ve Sarıbay, A. Y, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınevi, İstanbul.

- Turan, İ. (1976). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul: Der Yayınevi.
- Turan, Erol ve Metehan Temizel (2015), "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Oy Verme Davranışı: Niğde Bölgesinde Bir Araştırma", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, ss. 86-99, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/304915>, (22.03.2002).
- Sitembölükbaşı, Şaban (2004), "Isparta'da Seçmenlerin Parti Tercih Nedenleri Üzerinde Bir Araştırma: 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimlerinin Karşılaştırılması", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (8), 156-176, <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>, (21.02.2022);
- Sitembölükbaşı, Şaban (2007), Kadınların Siyasal Hayata Etkin Katılımının Bir Aracı Olarak Seçimlerde Kota Uygulamaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Isparta, c. 12. S. 1, ss. 13-36.
- Sönmez, Burçak ve Derya Hasta (2021), Dindarlık ile Politik Güven Arasındaki İlişkide Yetkecilik ve Sistemi Meşrulaştırmanın Aracı Rolü, *Türk Psikoloji Dergisi*, 36(87), 1-15, <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpd1300443320190827m000025.pdf>, (22.03.2002)
- MacCallum, C. Robert, Keith Widaman, Kristopher Preacher ve Sehee Hong (2001), "Sample Size İn Factor Analysis: The Role Of Model Error", *Multivariate Behavioral Research*, V. 36, N. 4, 611-637.
- Tabachnick, Barbara ve Linda S. Fidell, (1996), *Using Multivariate Statistics*. New York: Harper Collins Publication.
- Tekin, Yusuf, "Türk Demokrasi Tarihinin Vazgeçilmez unsuru: Din (İslâm)-Siyaset ilişkisi", Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, *Demokrasi Platformu*, Yıl: 4, Sayı: 14, Bahar, 2008, (ss. 51-86), 2008.
- Patterson, Eric (2005). "Religious Activity and Political Participation: The Brazilian and Chilean Cases", *Latin American Politics&Society*, Vol. 47(1), p. 1-29, <https://www.jstor.org/stable/4490387?seq=1>, (21.03.2022).
- Sönmez, Özlem Altınsu (2012). *Religiosity Self-Monitoring and Political Participation: A Research on University Students*, Doctorate thesis, Ankara: Middle East Technical University,
- Sönmez, Özlem Altınsu (2013). "Religiosity and Political Participation of University Students in Turkey", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol. 4(10), p. 403-409.
- Uysal, Birkan (1984). "Siyasal katılma ve Katılma Davranışı Üzerinde Ailenin Etkisi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 4.
- Vergote, Antoine (1999). *Din, inanç ve inançsızlık*, Veysel Uysal (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yam, Faruk Caner (2021), "İlişkisel Kültürel Kuram ve Kavramlarının Türk Kültürü Açısından Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(1): 477-49.
- Yaşlıoğlu, M. Murat (2017), "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Vol/Cilt: 46, Special Issue/Özel Sayı, 74-85.
- Yılmaz, Kürşat (2013) "Üniversite Öğrencilerinin Dini Yönelimleri ile Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki", *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 16(29): 129-146, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/853599>, (21.03.2022).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:02.06.2022 Accepted/Kabul:17.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1124926

Research Article/Araştırma Makalesi

Aydınoglu, A. U., İlhan, A. O. ve Özer, Ö. K. (2023). "Bir Sosyal Bilimler Araştırma Yöntemi Olarak Bibliyometri: Akademik Girişimcilik Örneği", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 235-258.

BİR SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA YÖNTEMİ OLARAK BİBLİYOMETRİ: AKADEMİK GİRİŞİMCİLİK ÖRNEĞİ

Arsev Umur AYDINOĞLU*, Ali O. İLHAN**, Özgür Kadir ÖZER***

Öz

Bu çalışma akademik bilgi ürünlerini ve üretim süreçlerini incelemek amacıyla sıkça kullanılan bibliyometrik yöntemlere ilişkin giriş seviyesinde bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle bibliyometrik yöntemlere ve bu yöntemlere olan ihtiyaca dair öz teorik bilgi verilerek akademik yayınlarda yer alan bibliyometrik veriler ve bu verilerin nasıl toplandığı ve kürate edildiğinden bahsedilmektedir. Ardından, yayın sayısı, atıf sayısı, h-dizini, sosyal ağ analizi kullanılarak geliştirilen bibliyografik eşleme ve ortak atıf ağları analizleri, ortak sözcük birlikteliği ağları, ortak yazarlık ağları, tematik harita ve üç-kavram grafiği kavramları tanıtılmıştır. Bu kavramlar, "akademik girişimcilik" konusuna uyarlanarak bibliyometrik analiz ve görselleştirme örnekleri paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometri, Sosyal ağ analizi, Araştırma yöntemleri, Akademik girişimcilik.

BIBLIOMETRICS AS A RESEARCH METHOD IN SOCIAL SCIENCES: THE EXAMPLE OF ACADEMIC ENTREPRENEURSHIP

Abstract

This study aims to introduce bibliometric methods which are commonly used to analyze academic publications and their production processes. In this context, the study provides concise theoretical information on bibliometric methods by emphasizing the increasing demand for these methods. Afterwards, the concepts of publication count, citation count, h-index, bibliographic matching, co-citation analysis, co-word association networks, co-authorship networks, thematic map and three-field graph are introduced. These concepts are adapted to the subject of "academic entrepreneurship" and examples of bibliometric analysis and relevant visualizations are shared.

Keywords: Bibliometrics, Social network analysis, Research methods, Academic entrepreneurship.

*Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim ve Teknoloji Politikası Çalışmaları Bölümü, ANKARA.
e-posta: aaydinog@metu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-8857-6001>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: ali.ilhan@ozyegin.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1850-9756>)

***Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim ve Teknoloji Politikası Çalışmaları Bölümü, ANKARA.
e-posta: ozgurkadir@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-1218-4321>)

1. GİRİŞ

Bibliyometri (*bibliometrics*) genel olarak matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitap, makale, tez ve konferans bildirimleri gibi bilgi ürünleri üzerinde uygulanarak bu ürünlere ve üretim süreçlerine ilişkin çeşitli özelliklerin (yazar, konu, yayın bilgisi, atıf yapılan kaynaklar, işbirlikleri vb.) incelenmesi olarak tanımlanabilir (Tonta ve Al, 2008; De Bellis, 2014; Pritchard, 1969; Thelwall, 2008).

Disiplinler kurumsal anlamda yavaş değişen yapılar olsalar da entelektüel olarak çok dinamiklerdir (Abbott, 2001). Burada entelektüel dinamiklerden kasıt, alanlara hâkim olan araştırma paradigmaları, yöntemsel tartışmalar, disiplinin temel epistemolojik sorunsalları gibi, bir alana şeklini veren, o alanın sembolik sermayesini yaratan tüm olgulardır (Bourdieu, 2004). Disiplinlerin geçirdiği bu epistemolojik dönüşümler başta bilgi sosyolojisi olmak üzere pek çok alan tarafından incelenmiştir (Frickel ve Gross, 2005).

Bununla beraber, akademik üretimin hızı da katlanarak artmaktadır. Daha geniş toplum kesimleri yükseköğretime erişmekte¹ ve araştırmacı sayısı hızla artmaktadır.² Aynı doğrultuda araştırma için ayrılan kaynaklar da artmıştır. Dünya Bankası verilerine göre global ekonomik üretimin araştırma ve geliştirme faaliyetleri için kullanılan kısmı 1996'daki yüzde 1,97 düzeyinden 2018'de yüzde 2,2'ye yükselmiştir.³ Bu gelişmeler dikkate alındığında 380 binin üzerinde aktif akademik dergi olması⁴ ve 1960'lardan beri 73 milyondan fazla akademik makale basılmış olması (Taşkın, 2020) şaşırtıcı değildir. Türkiye'nin de akademik bilgi üretimindeki bu artıştan payını aldığı görülmektedir. 2000 yılında 5.439 olan Türkiye kaynaklı bilimsel yayın sayısı 2020 yılında 43.767'ye çıkmıştır.⁵ 2000 yılında 71 olan yüksek öğretim kurumu sayısının 2022 yılı itibarıyla 208'e ve yüksek öğretim kurumlarındaki öğretim elemanı sayısının 64.169'dan 185.141'e yükselmesi⁶ de yayın sayısının artışında önemli bir rol oynamıştır.

Ancak gerek küresel ölçekte gerekse de Türkiye'de yaşanan akademik bilgi üretimindeki artış sadece artan araştırmacı ve üniversite sayılarıyla ya da araştırmaya verilen önemle açıklanamaz. Özellikle araştırma problemlerinin giderek daha karmaşık ve teknik açıdan zorlayıcı hale gelmesi akademik disiplinlerdeki özelleşmeyi arttırmakta, bu da disiplinlerin altında pek çok alt alanın (ya da uzmanlığın) gelişmesine yol açmaktadır (Laband ve Tollison, 2000). Bu branşlaşma ister istemez kimi zaman kendi dar ve özelleşmiş alanlarına sıkışabilen araştırmacıları alanları dışında iş birlikleri aramaya itmekte (Bordons vd. 2015; Cronin vd., 2003), artan işbirlikleri de yayın sayısına yansımaktadır. Yine benzer bir şekilde özellikle disiplinlerarası çalışmaların önem ve görünürlüğünün her düzlemde artması, akademisyenlerin araştırma çıktılarını hem nicel hem nitel açıdan geliştirmelerini sağlamakta, bu da yayın sayılarına yansımaktadır (Frickel ve İlhan, 2016; İlhan ve Oğuz, 2020).

Bilimsel literatürün çok hızlı bir şekilde geliştiği bir ortamda, klasik yöntemlerle disiplinlerin tüm akademik yazınlarının incelenmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, nicel bibliyometrik analiz ve görselleştirme yöntemleri akademik yazını sayısal olarak inceleyerek, disiplinlerin epistemolojik ve entelektüel gelişmelerine ışık tutma konusunda son derece önemli bir kapı açmaktadırlar (van Eck ve Waltman, 2014). Bu yöntemler bir alanda üretilen bilimsel literatürü veri olarak kullanarak sayısalılaştırmakta, makaleler, kişiler, kurumlar arasındaki ilişkilerin ve daha da önemlisi alanın geçirdiği dönüşümlerin boylamsal olarak anlaşılmasına ışık tutmaktadırlar (Börner vd., 2003; Börner, 2010). Bu dönüşümlerin anlaşılması sadece disiplinlerin geçmişi ve bugünü için değil geleceği için de önemlidir; çünkü bir disiplinin oluşturduğu bilimsel miras gelecekte disiplinin topluma ve akademiye sunabileceği katkılar için de bir olasılıklar evreni çizer (Doğan ve Taşkın, 2019).

İlk bibliyometrik çalışma, bugün kullandığımız bilgisayarın kavramsal tasarımını yapan Charles Babbage'ın 1830'da yayınladığı İngiltere'de Bilimlerin Düşüşüne ve Bunların Bazı Sebeplerine Dair Düşünceler başlıklı eseridir (Snyder, 2011; Reingold ve Babbage, 1968). Bibliyometrik yöntemlerin sistematik olarak kullanılması 1890'lara

1 Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan bir rapora göre 2000-2020 yılları arasında yükseköğretim brüt okullaşma oranı yüzde 20'den yüzde 40'a ve yükseköğretimdeki öğrenci sayısı 100 milyondan 235 milyona çıkmıştır. 55 ülkeden toplanan veriye göre 2006-2018 yılları arasında yükseköğretim sayısı yüzde 52 artarak 88 bini aşmıştır (UNESCO, 2022).

2 OECD ülkelerinde istihdam edilen bin kişi başına düşen araştırmacı sayısı 2000 yılında 6,1 iken 2019'da 9,1 olmuştur. (Bkz: <https://data.oecd.org/researchers.htm>)

3 <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>

4 <http://ulrichsweb.serialssolutions.com/>

5 https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/26720/milyon_kisi_basina_dusen_bilimsel_yayin_sayisi_haber_bulteni_2020.pdf

6 Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr>

uzanmakla birlikte 1950’li yıllarda Derek John de Solla Price’in bilimsel yöntemlerin bilimin kendisini incelemek ve düzenlilikleri yakalamak için kullanılmasına yönelik çağrısı ve bu kapsamdaki çalışmaları ile Eugene Garfield tarafından Science Citation Index’in (SCI) oluşturulması alanın temel yapıtaşları olarak kabul edilmektedir (De Bellis, 2014; Godin, 2006; Osareh, 1996; Sugimoto ve Larivière, 2018). Akademik bilgi üretimindeki hızlı artış ve niceliksel yöntemlerin kullanılmasına imkân sağlayan teknolojilerdeki gelişmeler bibliyometrik yöntemlerin kullanımını da artırmıştır.

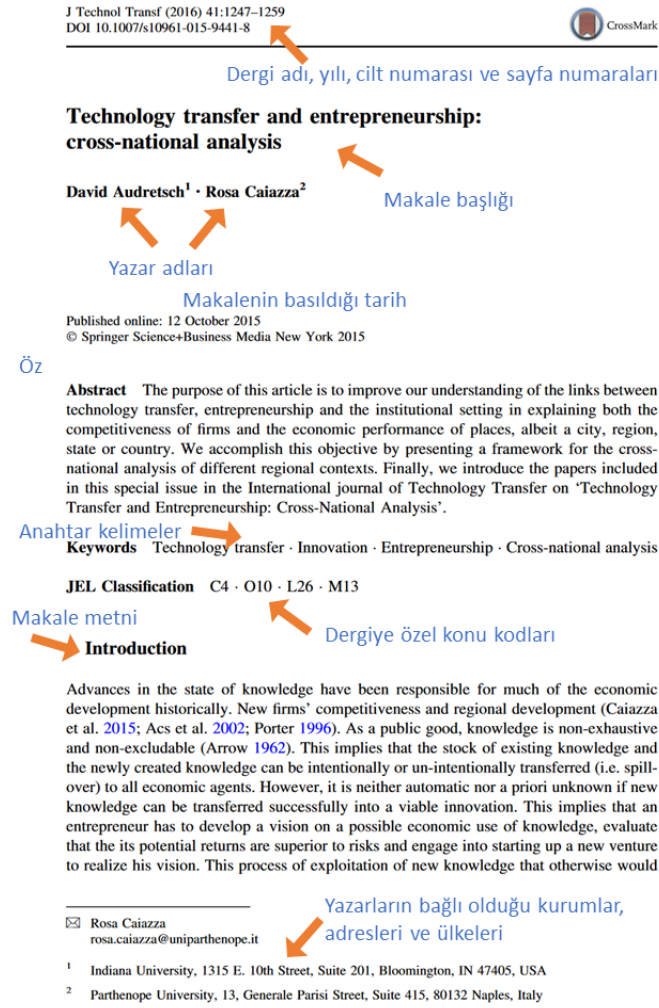
Bu ihtiyaçlardan hareket ettiğimiz bu çalışmanın amacı, bibliyometri yöntemine dair giriş bilgilerini paylaşmak ve uygulama örnekleri ortaya koymaktır. Bu bağlamda ilk önce akademik yayınlardan bibliyometrik çalışmalarda hangi verilerin toplandığı anlatılacaktır. Ardından verilerin nasıl toplandığı ve kürate edildiğinden bahsedilecektir. Son olarak da farklı analiz ve görselleştirme yöntemlerinden örnekler (yayın sayısı, atıf sayısı, h-dizini, sosyal ağ analizi kullanılarak geliştirilen bibliyografik eşleme ve ortak atıf ağları analizleri, ortak sözcük birlikteliği ağları, ortak yazarlık ağları, tematik harita ve üç-kavram grafiği ile bilgiler) sunulacaktır. Bu çalışmada örnek olması için “akademik girişimcilik” kavramı bibliyometrik yöntemlerle incelenecektir.

2. VERİ

Her akademik çalışma gibi bibliyometrik çalışmalarda da verinin nereden nasıl toplandığı, hangi detayları içerdiği, formatı ve nasıl bir küresyondan geçtiği önemlidir. Bu kısma bibliyometrik çalışmalarda kullanılan veri tabanları ile başlayacağız. Ancak öncelikle bir bilimsel yayında hangi tür verilerin olduğuna kısaca değinmek faydalı olacaktır. Şekil 1’de girişimcilik alanında yayımlanan bir makalenin ilk sayfası ve bu sayfada yer alan tanımlayıcı bilgiler görülmektedir. Başta bilimsel dergilerde yayımlanan makaleler olmak üzere bir bilimsel yayının ilk sayfasında yayına ilişkin tanımlayıcı bilgilerin (yazarlar, başlık, özet, anahtar sözcükler ve yayımlama tarihi gibi) yanı sıra derginin ismi, makalenin yayımlandığı cilt ve sayı, yazar adresleri ve bağlı oldukları kurumlar ile yayıncıya dair bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca, yayının yaratılmasına katkı veren yazarlar dışındaki kişilere teşekkür de yayınların ilk sayfasında yer verilen bilgiler arasındadır. Fon sağlayıcılar ve yayında faydalanılan ve atıf yapılan kaynaklara dair bilgiler ise genelde yayının son kısmında yer almaktadır. Bibliyometrik veri tabanlarında belirtilen bu bilgilerin yanı sıra dokümanın türü (dergi makalesi, konferans bildirisi, kitap içerisinde bölüm, kitap vd.), kullanılan dil, verinin indirildiği tarihe kadar dokümana verilen atıf sayıları, varsa dokümana erken erişim tarihi, dokümanın açık erişim durumu gibi bilgiler ile her veri tabanı tarafından üretilen özgün erişim bilgisi de paylaşılmaktadır.⁷ Yayına ait tüm bu verilere üstveri (*metadata*) veya yayının bibliyografik bilgileri denir. Bibliyometrik analizin büyük bir kısmı üstveri kullanılarak gerçekleştirilir.

⁷ Web of Science tarafından sağlanan verilerin tam listesine şu bağlantıdan erişmek mümkündür: https://images.webofknowledge.com/images/help/WOS/hs_wos_fieldtags.html

Şekil 1: Bir dergi makalesinin künyesi

Bibliyometrik çalışmalarda sıklıkla kullanılan üç veri tabanı vardır.

1. Web of Science (WoS): 1964 Eugene Garfield tarafından geliştirilen WoS bir atıf dizini olarak tasarlanmıştır. Science Citation Index (SCI) adlı temel bilimler ve mühendislik alanlarını kapsayan veri tabanına 1973'te sosyal bilimler odaklı Social Science Citation Index (SSCI) ve 1978'de ise sanat ve beşerî bilimleri kapsayan Arts & Humanities Citation Index (AHCI) isimli dizinler eklenmiştir. SCI da Science Citation Index Expanded ile birleşip SCIE adını almıştır. Tüm bu dizinler 1997'den beri WoS olarak anılmaktadır (Singh vd., 2021). Sonraki yıllarda yeni çıkan bölgesel dergiler için Emerging Sources Citation Index (ESCI), konferans bildirileri için Conference Proceedings Citation Index (CPC) ve kitaplar için Book Citation Index (BKCI) de WoS'un sunduğu dizinler arasında yerini almıştır. Bibliyometrik çalışmalarda ağırlıklı olarak SCI, SSCI ve AHCI kullanılmaktadır. WoS, yaklaşık 21.000 dergiyi içeren kapsamlı ve seçici bir akademik veri tabanı olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de Yükseköğretim Kurumu tarafından atama ve yükseltmelerde, ayrıca üniversitelerde teşvik ve performans ölçmede kullanılmaktadır.

2. Scopus: Hollandalı akademik yayınevi Elsevier tarafından 2004'te yaratılan Scopus, WoS'tan farklı olarak tüm dergileri ve alanları içeren tek bir dizinden oluşmaktadır (Stahlschmidt ve Stephen, 2020). 23.400 dergiyi içeren Scopus'un daha az seçici olduğu iddia edilmektedir (Singh vd., 2019). Scopus, 120.000 farklı konferans bildirisi ve 200.000'den fazla kitabı da dizinlemektedir. WoS gibi, Scopus da sadece yayınların üst verisini değil, anlık atıf verilerini de erişime açmaktadır.

3. Dimensions: Hem WoS hem de Scopus ücretli üyelik gerektiren veri tabanlarıdır. Dimensions ise ticarî kaygılarla kurulmamış bir sistem olarak tasarlandı ve bazı servislerine ücretsiz erişim mümkündür. Ancak 2021 yılı itibarıyla ücretli hâle gelmiştir. Geniş katılımlı bir platform olarak 100'den fazla partnere sahip Dimensions, tabandan yukarıya gelişen bir oluşumdur. En önemli özelliği bilimsel çıktılarını sadece yayımla sınırlamamasıdır; hibeler, klinik deneyler, patentler, politika dokümanları da veri tabanı içinde birbirleriyle ilişkili bir biçimde kullanıma sunulmaktadır (Guerrero-Bote vd., 2021; Singh vd., 2019). Bu anlamda diğer iki veri tabanından oldukça farklıdır. Bilim ve teknoloji politikası geliştirenler için bu özellikleri oldukça kıymetli olmakla birlikte, henüz bibliyometrik çalışmalarda diğer iki veri tabanı kadar sık kullanılmamaktadır.

Yukarıda belirtilen üç veri tabanının yanı sıra Google Scholar, OpenAlex ve CrossRef gibi tüm disiplinlerdeki yayınlara ait bibliyografik bilgi içeren veri tabanları ile belirli alanlara özel (sağlık bilimleri için PubMed, bilgisayar bilimleri için CiteSeer, ekonomi alanında EconLit ve toplum bilimlerinde JSTOR Data for Research gibi) veri tabanları da bulunmaktadır.

Bibliyometrik bir çalışmada hangi veri tabanından faydalanılacağına iki kriter olduğu söylenebilir. Birincisi araştırma sorusudur. Çalışılan konu ile ilgili dergiler hangi veri tabanında dizinleniyorsa, araştırmacının verileri o veri tabanından çekmesi yerinde olacaktır. Çalışılacak konunun hangi veri tabanında daha iyi temsil edildiği çalışmanın güvenilirliği açısından önemlidir. Hangi konunun hangi veri tabanında daha iyi temsil edildiğini gösteren çalışmalar mevcuttur (Martin-Martin vd., 2021, s. 885). Google Scholar her ne kadar özellikle de sosyal bilimler ile ilgili araştırmalarda diğer veri tabanlarına göre ön plâna çıkıyorsa da buna dayanarak bibliyometrik araştırma yürütmek külfetlidir. Öncelikle, Google Scholar kürasyon gören bir veri tabanı değil, bir arama motorudur. Dolayısıyla çekilen verinin kalitesi oldukça düşük, gürültüsü yüksektir. Örneğin, bir çalışmanın üç ayrı versiyonu da araştırmacının karşısına gelebilir. Ayrıca, ders notları, sunumlar, gazete yazıları gibi bilimsel yazının temeli olan hakem değerlendirmesinden geçmemiş yayınlar da arama sonucunda veri setine dahil edilebilmektedir. Bu da verinin kalitesini düşürmektedir. O yüzden her ne kadar Google Scholar kullanan çalışmalara alanyazında rastlansa da henüz ana akım olarak kullanılmamaktadır.

Veritabanı seçme noktasında belirleyici olan ikinci kriter ise araştırmacının hangi veri tabanına erişimi olduğudur. Ücretli üyelik gerektiren WoS ve Scopus gibi veri tabanlarına bireysel imkânlarla erişmek çoğu araştırmacı için mümkün değildir. Dolayısıyla araştırmacılar çalıştıkları kurumun erişimi olan veri tabanlarını kullanırlar. Türkiye'deki üniversitelerin genelde bahsi geçen iki veri tabanına da erişimi bulunmaktadır. Kurumsal aboneliğin mümkün olduğu Dimensions verilerini bibliyometrik yöntemler kullanan araştırmacılara belli koşullarla ücretsiz olarak da kullanılabilmektedir.

Araştırma sorusu ve veri kaynağı belirlendikten sonra veri tabanında ilgili terimler kullanılarak arama yapılır ve veri indirilir. Arama işlemi veri tabanı tarafından sağlanan alan bazlı sorgulama ekranı aracılığıyla yürütülebileceği gibi amaca uygun bir sorgu metniyle (*query*) de yapılabilir. Sorgu metni veri tabanının gelişmiş arama seçeneği kullanılarak oluşturulabilir veya veri tabanının kullandığı alan etiketleri (*field tag*) dikkate alınarak doğrudan araştırmacı tarafından yazılabilir. Sorgulama sonucunda elde edilen sonuçlar gerekiyorsa tekrar filtrelenerek (yayın yılı, ülke, yazar, yayın türü, araştırma alanı vb. değerlere göre) indirilecek veri belirlenir.

Bu çalışma kapsamında "akademik girişimcilik" konusunda 2000-2021 yılları arasında yapılan yayınlara dair veri WoS'tan alınarak analiz edilmiştir. Üniversitelerin yerleşkelerinde ve çevre bölgelerde gerçekleştirdikleri, üniversite bünyesinde üretilen bilginin ticarileştirilmesine yönelik tüm faaliyetler akademik girişimcilik kavramı kapsamında ele alınmaktadır (Siegel ve Wright, 2015). Amerika Birleşik Devletleri'nde 1980 yılında yürürlüğe giren ve akademik kurumların kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmalar sonucunda ortaya çıkan buluşlar üzerinde hak sahibi olmasına izin veren Bayh-Dole Yasasıyla birlikte daha fazla gündeme gelen akademik girişimciliğin üniversite-sanayi işbirliği, akademisyenlere ait start-up firmaları, üniversite tabanlı kuluçkalar gibi farklı çeşitleri bulunmaktadır (Lacetera, 2009; Merhacı, 2015; Siegel ve Wright, 2015).

İlk olarak belirtilen konuda çıkan yayınları belirlemek için WoS arama sayfasında konu (*topic*) kısmına ilgili terimler yazılarak arama yapılır. Konu (*topic*) alanı seçilerek yapılan aramalarda yayın başlığı, özeti ve anahtar kelimelerinde belirttiğimiz terimler aranmaktadır. Şekil 2'de görüldüğü üzere arama terimlerinin tırnak içerisinde yazılması sadece bu kelimelerin, belirlenen sırayla yer aldıkları yayınları görmek istediğimizi belirtmektedir. "*" "

ve "&" gibi özel simgeler kullanarak aranan kelimelerin farklı yazım şekillerinin veya yakın kelimelerin de arama kapsamına alınması talep edilebilir. Örneğin, "entrepreneur*" şeklindeki bir yazım hem "entrepreneurship" hem de "entrepreneur" kelimelerini içeren yayınları getirecektir. Arama konusunda daha fazla bilgiye ve ipuçlarına WoS'un yardım sayfalarından⁸ erişmek mümkündür.

Şekil 2: Web of Science arama ekranı

Şekil 3'te görüleceği üzere konu kısmına "academ* entrepreneur*" terimlerini yazarak yapılan aramada toplam 1.156 yayın tespit edilmiştir. Araştırmada 2000-2021 yılları arasında yapılan yayınlarla ilgilenildiği varsayılarak yayınlanma yılı kısmından bu zaman periyodu dışında kalan yıllar filtrelendiğinde 1.118 yayın kalmaktadır. Aynı sonuca gelişmiş arama seçenekleri kısmına $TS="academ* entrepreneur*" AND PY=2000-2021$ yazarak varmak da mümkündür.

Şekil 3: Web of Science arama sonuçları ekranı

Analizi yapılacak yayınlara ait bibliyometrik veriler ilgili kaynaktan temel olarak iki şekilde indirilebilir: Veri kaynağının web sayfasından manuel olarak veya uygulama programlama arayüzü (API) kullanarak. Manuel

⁸ <http://webofscience.help.clarivate.com/en-us/Content/home.htm>

olarak veri indirme işleminde veri kaynakları genelde belirli kısıtlamalar uygulamaktadır. Örneğin, WoS yayınlara ilişkin tüm verileri (referanslar dahil) indirmek istendiğinde tek seferde en fazla 500 kayıt indirilmesine izin vermektedir. Daha çok sonuç içeren veri setlerinin 500'lük veri içeren paketler hâlinde indirilmesi ve sonradan birleştirilmesi gerekmektedir. API kullanarak bu kısıtlamaları biraz esnetmek mümkündür. Araştırmacılar kendi geliştirdikleri API'leri veya R ve Python gibi programlama dilleri için geliştirilmiş paket ve modülleri kullanarak veri indirebilmektedir. API aracılığıyla veri indirmek için veri tabanlarının veri paylaşma konusundaki politika ve uygulamalarının dikkate alınması gerekir.⁹

Bu çalışma kapsamında tespit edilen yayın sayısı 1.118 olduğu için üç parça olarak indirmek gerekmiştir. Veriler indirilirken analizde kullanılacak uygulamanın gerektirdiği dosya türü seçilmelidir. Örneğin, R tabanlı bibliometrix paketinin web uygulaması için "plain text file" olarak veri indirmek gerekirken, verileri VosViewer'da incelemek ve görselleştirmek için "tab delimited file" formatında indirmek gerekecektir.

Verileri her zaman direkt olarak kullanmak mümkün değildir, çünkü veri tabanına yüklenirken hatalar yapılmakta ve bunlar indirilen veri setleri üzerinde yapılan analizlerde bulguların hatalı olmasına yol açmaktadır. Burada üç kürazyon örneği sunulmaktadır:

1. Yazar adlarının standart hâle getirilmesi. Örneğin "Barış Hakan Öçal" isimli bir araştırmacı olduğunu varsayalım. Bu araştırmacı sistemde "Barış Öçal", "Barış H. Öçal", "Barış Hakan Öçal", "Baris Ocal", "Baris H. Ocal", "Baris Hakan Ocal" gibi biçimlerde gözükebilir. Araştırmacı, bu isimlerin hepsinin aynı kişi olduğundan eminse (çünkü "Barış Hakan Öçal" isimli bir başka araştırmacı daha olabilir) bu isimleri veri setinde birbirleriyle eşleştirmek durumundadır. Bu gibi sıkıntılar önüne geçmek için ORCID, Scopus author ID veya ResearcherID gibi her bir yazara verilen sayısal bir dijital kimlik kullanılabilir (Carley vd., 2017). Özellikle son yıllarda dergilere makale gönderilirken yazarların bu numaralarının da üstveri olarak sunulması istenmektedir. Ancak, herkes bu konuda aynı hassasiyeti göstermemektedir. Yürütülen çalışma eski yıllara uzandıkça dijital kimlik kullanılmadığı da görülmektedir. Literatürde bu sıkıntılarının aşılmasına yönelik çalışmalar mevcuttur (Marusic, 2016).

2. Bir diğer konu kurum adlarının standart hâle getirilmesidir. Bu, bazen üniversite, bazen bölüm ve enstitü adı ile yazarların çalıştıkları kurum üstverisini sunmasının getirdiği bir sorundur. Bazen de kurum adlarının yıllar içinde değiştiği görülmektedir (Taşkın ve Al, 2013). Örneğin, ülkemizde son yıllarda bazı üniversitelerin tıp fakülteleri ayrı bir üniversiteye dönüştürülmüş ve kurum adları değiştirilmiştir (Gazi Üniversitesi'nin bazı fakültelerinin Ankara Hacı Bayram Veli adlı yeni kurulan üniversiteye aktarılması gibi). Aynı akademik kadro, araştırmalarına devam ettiği hâlde, kurum adı (affiliation veya organization) açısından bakılırsa süreklilik bozulmuştur. Bazen de kurum adının Türkçe veya İngilizce sunulduğu görülmektedir. Veri setinde bu kurumlar ayrı tanımlanabilmektedir. (Örneğin Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Middle East Technical University gibi). Bu bağlamda bu isimlerin de standart hâle getirilmesi ve birbirleriyle eşleştirilmesi gerekmektedir.

3. Son olarak kavram haritalarında kullanılan anahtar kelimelerin standart hâle getirilmesine değinmek gerekmektedir. Burada bazen tekil ve çoğul sorunu görünmektedir (örneğin "system" ve "systems"), bazen boşluk veya tire kullanımının yarattığı sıkıntılar olabilmektedir (örneğin "wellbeing" ve "well-being" ve "well being") ve bazen de kısaltma kullanımı aynı kavramın farklı algılanmasına yol açabilmektedir (örneğin "United Nations" ve "UN").

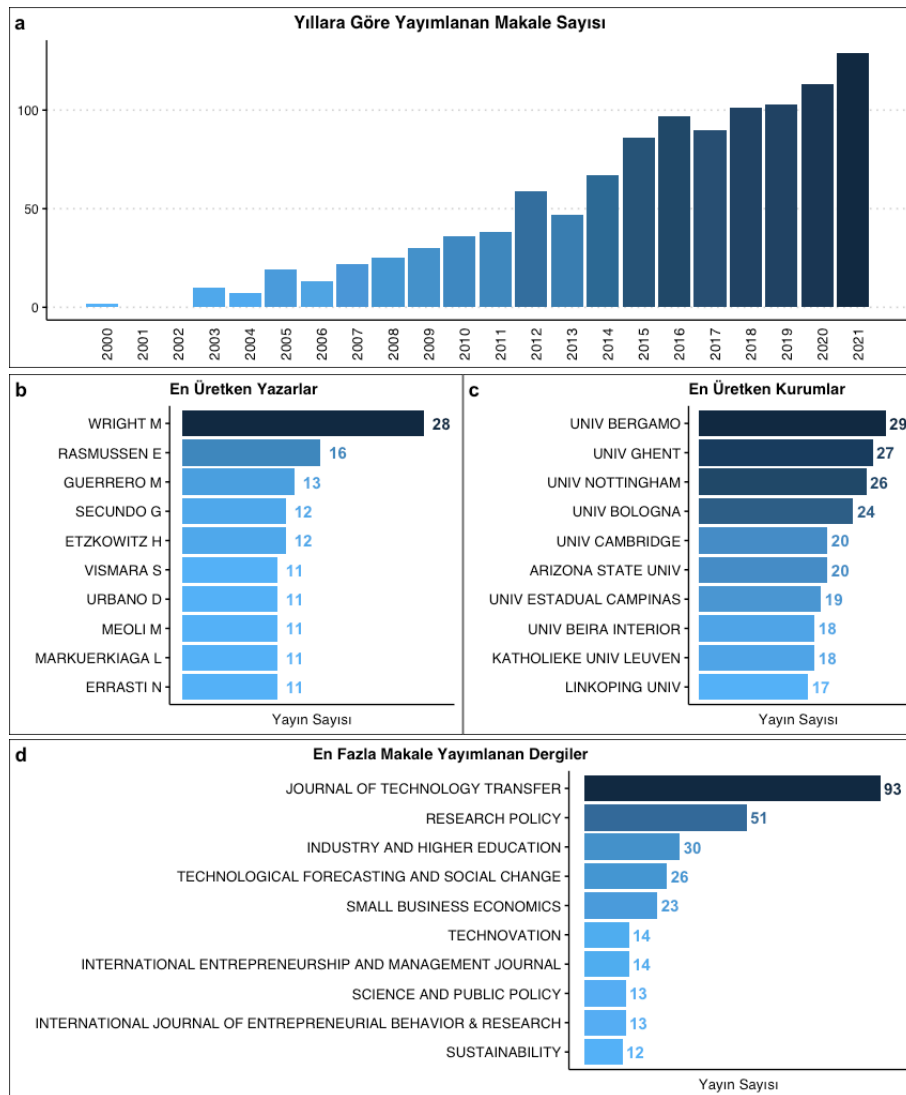
Veri kürazyonu manuel olarak veya makine öğrenmesi ve benzeri yöntemler kullanılarak yapılabilir. Manuel yöntemde analiz yapıldıktan sonra, örneğin sonuçlar alfabetik olarak çıkartılabilir ve tutarsızlıklar tespit edilerek düzeltilebilir. Veri boyutu küçükse manuel yöntem kullanmak mümkündür. Ancak veri sayısı arttıkça veri kürazyonu araştırmacıların manuel olarak altından kalkamayacakları bir iş haline gelmektedir. Bu durumda yazar, adres ve kurum gibi verilerdeki belirsizlikleri gidermek için makine öğrenmesi gibi yöntemler kullanılabilir. Makine öğrenmesi için Python ve R programlama dilleri ve bu programlama dilleri için geliştirilmiş çeşitli paketler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tür uygulamalarda doğruluğu bilinen veri ile eğitilen algoritmalarla belirsizlik içeren veri belirli güven düzeylerinde kürate edilebilir (Rehs, 2021). Ayrıca, veri eğitimi yerine terimler arasındaki yakınlığı hesaplayan çeşitli algoritmalarla da verideki belirsizlikler giderilebilmektedir (Tekles ve Bornmann, 2020).

⁹ WoS'un da bünyesinde olduğu Clarivate grubunun sunduğu API hizmetleri hakkında bilgi için: <https://developer.clarivate.com/apis>

3. TEMEL KAVRAMLAR ve UYGULAMALAR

Analiz konusunu basit ve gelişmiş olarak ikiye ayırmak mümkündür. Basit analiz kabaca saymaktır. Örneğin bir yazarın, konunun, kurumun veya derginin toplam yayın ve atıf sayılarına bakmak basit bibliyometrik analiz olarak kabul edilebilir. Bu yöntemler performans ölçümünde ve trendleri takip etmede sıklıkla kullanılırlar. Akademik kurumlarda iş başvurularında, atama, yükseltme ve teşviklerde ve proje değerlendirmelerinde yöntemsel basitliği sebebiyle tercih edilirler.

“Akademik girişimcilik” konusunda yapılan yayınların yıllık dağılımı, en üretken yazar ve kurumlar ile en çok yayın yapılan kaynaklar (dergiler) Şekil 4’te görülmektedir. Aydınöğlu’nun (2021) bulgularına paralel şekilde 2000’li yılların başlarında konu hakkında çok az yayın olduğu, bazı yıllar düşmeler gerçekleşmekle birlikte yayın sayısının genel olarak düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir (Şekil 4a). bibliometrix’in yayınlara ait verilerden derlediği bilgilere göre 1.118 yayına katkı veren toplam yazar sayısı 2.093’tür. Yayın başına yazar sayısı 1,87 ve yazar başına yayın sayısı 0,534 iken tek yazarlı yayın sayısı 249’tur. Bu göstergeler bize alandaki bilimsel üretimde kişiler arası işbirliklerine ilişkin temel bazı fikirler vermektedir. Ayrıca, ilgili veri seti içindeki en üretken yazarlar (Şekil 4b), en çok yayın yapan kuruluşlar (Şekil 4c) ve en çok yayına yer veren dergileri (Şekil 4d) de tespit etmek mümkündür.

Şekil 4: Akademik girişimcilik yazınına ilişkin bazı temel analizler

Tablo 1’de 2000-2021 yılları arasında ABD’nin akademik girişimcilik yazınına en çok katkı veren ülke olduğu, İngiltere ve İtalya’nın bu ülkeyi takip ettiği görülmektedir. Tablodaki SCP (*single country paper*) sadece ilgili ülke

içindeki yazarların ürettikleri yayın sayısını, MCP (*multiple country paper*) ise ilgili ülkeden yazarların yanı sıra diğer ülkelerden ortak-yazar içeren yayınların sayısını göstermektedir. Daha ileri analizler yapmak gerekmele birlikte, tablodan akademik girişimcilik konusunda yayın yapan İngiltere, Almanya ve İsveç'te yerleşik araştırmacıların İtalya, İspanya ve Polonya adresli araştırmacılara göre uluslararası işbirliğine daha eğilimli olduğu görüşü edinmek mümkündür. Benzer analizler kurum ve yazar bazında da yapılabilir.

Tablo 1: Akademik girişimcilik yazınına en çok katkı veren ülkeler

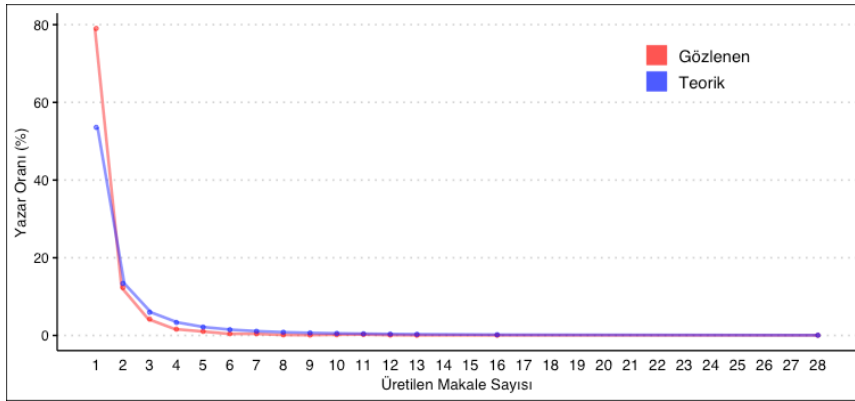
Ülke	Yayın Sayısı	Pay (%)	SCP	MCP	MCP Oranı
ABD	174	15,56	121	53	0,30
B.Krallık	107	9,57	54	53	0,50
İtalya	101	9,03	73	28	0,28
İspanya	64	5,72	52	12	0,19
Almanya	63	5,64	32	31	0,49
Çin	53	4,74	41	12	0,23
Polonya	42	3,76	37	5	0,12
İsveç	41	3,67	21	20	0,49
Malezya	32	2,86	26	6	0,19
Portekiz	27	2,42	24	3	0,11

Tablo 2: En çok atıf alan ülkeler

Ülke	Toplam Atıf Sayısı	Makale Başına Atıf Sayısı
ABD	6.472	37,2
B.Krallık	4.713	44,0
İtalya	2.162	21,4
Almanya	2.003	31,8
İsveç	1.216	29,7
İspanya	1.174	18,3
Norveç	1.057	48,0
Belçika	774	64,5
İrlanda	718	59,8
Hollanda	608	24,3

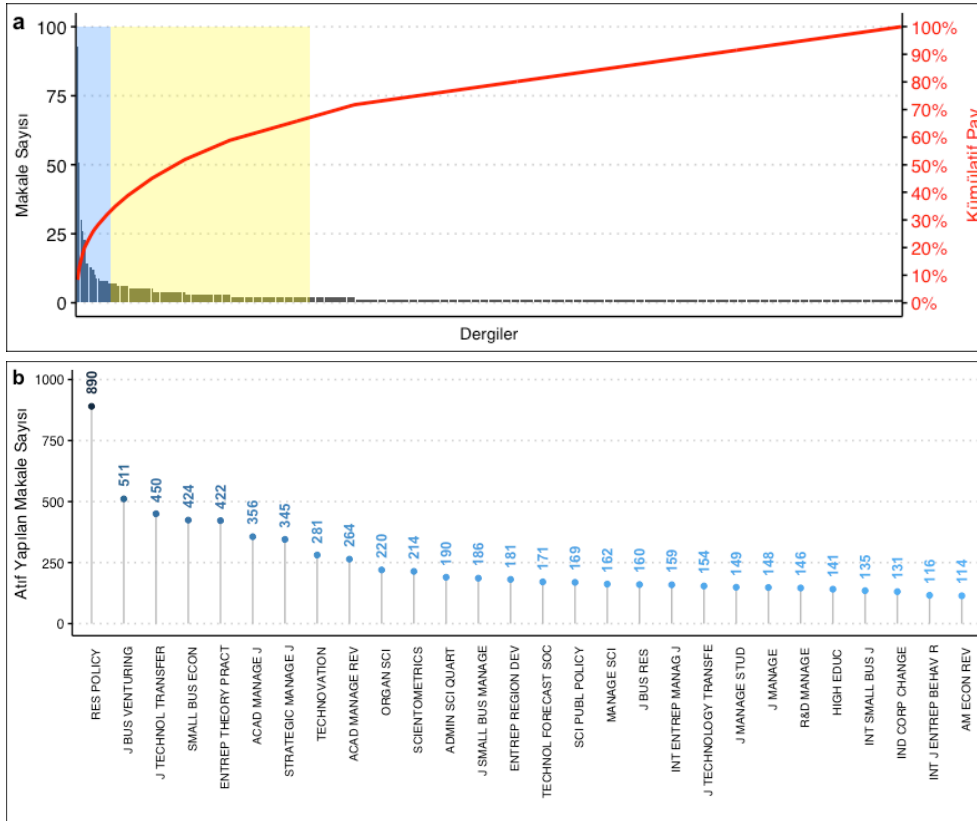
Atıf sayısının bir yayının bilimsel etkisi ile doğru orantılı olduğu düşünülebilir, hattâ ülkemizde de akademik teşvik ve yükseltmelerde alınan atıflar üzerinden puan verilmektedir. Ancak atıflar olumsuz da olabilmektedir. Ayrıca atıf motivasyonları her zaman bilimsel saiklerle olmayabilir, bu bağlamda atıflardan çıkarılacak sonuçlara dikkat etmek gerekmektedir (Bornman ve Daniel, 2008; Henneken ve Kurtz, 2019; Bruno ve Rost, 2019). Tablo 2 yayın sayıları yerine yayınların aldığı atıf sayılarını göstermektedir. Toplam atıf sayısı yapılan yayın sayısı artmaktadır. Dolayısıyla ABD, İngiltere ve İtalya'nın önceki tabloda olduğu gibi ilk sıralarda olması şaşırtıcı değildir. Ancak, en çok yayın üreten on ülke arasında yer almayan Norveç, Belçika, İrlanda ve Hollanda adresli araştırmacıların katkı verdikleri yayınlar daha fazla atıf çıktıkları için bu ülkelerin sıralamada diğer ülkelerin önüne geçtiği görülmektedir.

Burada bibliyometri yazınında önemli olan iki yasadaki bahsetmek gerekiyor: Lotka ve Bradford yasaları. Alfred J. Lotka'nın kimya ve fizik alanındaki araştırmacıların yayınlarını inceleyen çalışmasına atfen Lotka Yasası olarak adlandırılan yasaya göre az sayıdaki yazar çok sayıda yayına katkı verirken yazarların çoğu az sayıda yayının üretimine katılmaktadır (Lotka, 1926; Sugimoto ve Larivière, 2018). Lotka Yasası'na göre bir alanda iki yayına katkı veren yazar sayısı bir çalışmaya katkı veren yazar sayısının $1/4$ 'ü, üç yayına katkı veren yazar sayısı bir çalışmaya katkı veren yazar sayısının $1/9$ 'u ve n sayıda yayına katkı veren yazar sayısı ise bir çalışmaya katkı veren yazar sayısının $1/n^2$ 'si kadardır (Lotka, 1926). Akademik girişimcilik veri setinde tespit ettiğimiz 2.093 yazarın 1.654 'ü (toplamın yüzde 79'u) 2000-2021 yılları arasında sadece bir yayına katkı vermiştir. Dolayısıyla iki yayına katkı veren yazar sayısının yaklaşık 413 ($1.654/4$) ve üç yayına katkı veren yazar sayısının yaklaşık 184 olması beklenir. Gözlenen değerler ise bu değerlerin biraz altında kalmaktadır, iki yayına katkı veren yazar sayısı 258 ve üç yayına katkı veren yazar sayısı 88'dir. Akademik girişimcilik alanındaki yayınlarda teorik olarak 2 olması gereken beta katsayısının 2,49 olduğu görülmektedir. Yani iki yayın yapanların sayısı bir yayın yapanların sayısının $1/4$ 'ü değil $1/(2,49^2)$ 'si kadardır. Bununla birlikte, bibliyometrix'in gerçekleştirdiği iki örneklem Kolmogorov-Smirnoff testinin p-değeri 0,181'dir. Yani gözlemlenen değerlerin teorik Lotka dağılımından istatistiki olarak farklı olmadığı söylenebilir. Gözlenen ve teorik değerlerin gösterildiği Şekil 5'te de akademik girişimcilik alanındaki yayınların genel olarak Lotka Yasası'na uyduğu görülmektedir.

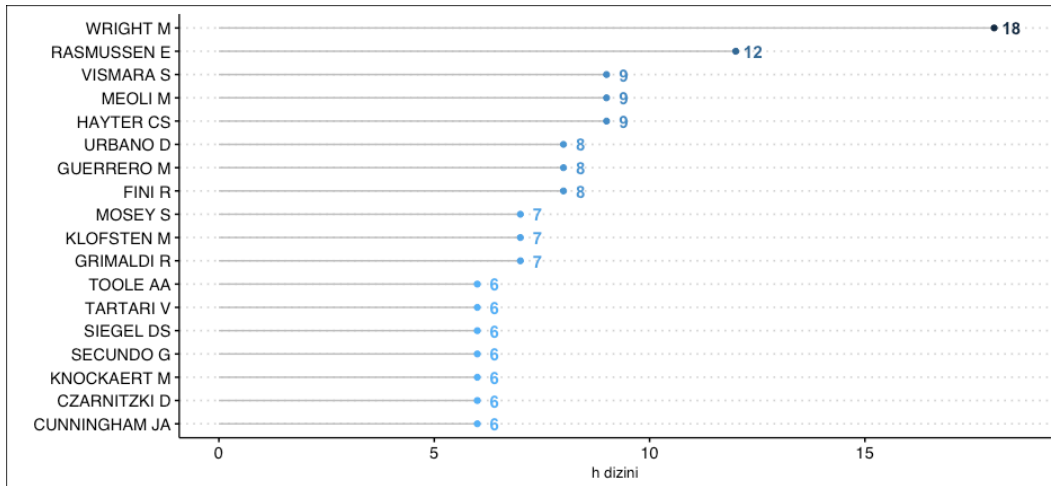
Şekil 5: Akademik girişimcilik yazınında Lotka Yasası

Bradford Yasası'na göre belirli bir alandaki makalelerin önemli bir kısmı (üçte biri) çekirdek bir dergi grubu tarafından yayımlanır (Tonta ve Al, 2008). Samuel C. Bradford tarafından 1934 yılında öne sürülen bu yasa atıflar için de geçerlidir. Bir alandaki atıfların çoğunluğu az sayıda kaynaktan yapılan yayınlara yapılmaktadır (Sugimoto ve Larivière, 2018). Şekil 6a'da veri setimizdeki dergilerde yayımlanan akademik girişimcilik konulu makale sayısı yüksekten düşüğe doğru sıralanmıştır. Kırmızı çizgi ise dergilerin yazındaki payını kümülatif olarak göstermektedir. Veri setindeki 1.118 makale toplamda 477 kaynaktan yayımlanmıştır. Makalelerin üçte biri 20 dergide yer almaktadır (Şekil 6a'da açık maviyle gösterilen bölge). Bu dergiler yazının çekirdek dergi grubunu oluşturmaktadır. Makalelerin ikinci üçte birlik kısmı 115 dergide (açık sarı bölge) ve son üçte birlik kısmı ise 342 kaynaktan yayımlanmıştır. Benzer şekilde veri setindeki makalelerin atıf yaptığı çalışmaların önemli bir kısmı da az sayıda kaynaktan. Veri setindeki makalelerde toplam 14 binden fazla yayında yayımlanan 35 binden fazla çalışmaya yaklaşık 71 bin atıf yapılmıştır. Atıf yapılan çalışmaların yüzde 20'si 28 kaynaktan. Şekil 6b'de listelenen bu 28 dergide yayımlanan yaklaşık 7 bin çalışmaya 29 binin üzerinde atıf yapılmıştır.

Şekil 6: Akademik girişimcilik yazınında Bradford Yasası

Gelişmiş analizler ise bu basit analizlerin çeşitli hesaplarla daha farklı ve derin ilişkileri ortaya çıkarmış hâlidir. Örneğin, veri setimizdeki yayınlar dikkate alınarak yapılan hesaplamada h-dizini en yüksek olan yazarın Wright olduğu görülmektedir (Şekil 7). h-dizininin 18 olması Wright'ın her biri en az 18 atıf alan en az 18 yayınının olduğu anlamına gelmektedir. Araştırmacıların performansının ölçülmesinde ve karşılaştırılmasında sıklıkla kullanılmakla birlikte h-dizininin tutarsız bir ölçüt olduğuna dair çok sayıda eleştiri olduğunu da eklemek gerekir (Leydesdorff vd., 2019; Sugimoto ve Larivière, 2018; Waltman ve van Eck, 2012). Wright isimli araştırmacının kuvvetle muhtemeldir ki 18'den fazla yayını vardır, ama bu yayınlardan 18 tanesinin her biri en az 18 atıf almıştır. Wright'ın toplam atıf sayısı 1.000 de olabilir, örneğin bir makalesi önemli bir teorik kavramı ilk kez ortaya koyduğu için sıklıkla atıf almakta olup 750 atıfa ulaşmıştır. Bu anlamda, h-dizininin toplam üretkenliği veya toplam etkiyi ölçmediğini söylemekte fayda vardır. Üretkenlik ve etkinin kesişimi için üretilmiş keyfi (*arbitrary*) bir ölçüt olduğunu söylemek en doğrusu olacaktır. Son olarak da farklı veri tabanlarından elde edilen h-dizini skorlarının farklı olabileceği akıldan çıkartılmamalıdır. Bu farklılığın sebebi veri tabanlarının farklı yayınları dizinliyor oluşudur. Kendi veri tabanında bulunmayan bir yayın veya atıf h-dizini skorunun hesaplanmasında bir fark yaratacağından h-dizini skorları farklı olabilecektir. Bu durum sıklıkla karşımıza şöyle çıkmaktadır: İlgili araştırmacı h-dizini skoruna Google Scholar'dan bakmıştır, ama Google Scholar veri tabanının bibliyometrik araştırmalar için uygun olmayabileceğini tartıştığımız önceki bölümde bahsettiğimiz üzere, kürasyon görmemiş bu veri setinde Google Scholar puanları yüksek çıkmaktadır, çünkü araştırmacının yayınlarına atıf veren örneğin websitesinde paylaşılmış ders notları veya gazete haberleri de sayılmaktadır. Ancak WoS veya Scopus gibi sadece akademik yayınların sisteme dahil edildiği veri tabanlarında skorlar daha düşük çıkmakta, bu da akademisyenler ve idareciler arasında çeşitli yanlış anlamalara yol açabilmektedir. Daha da büyük bir sorun, h-dizininin yıla bağımlılığı sebebiyle genç araştırmacılar aleyhine sonuç vermesidir. Alana daha önce girmiş araştırmacıların skorları daha yüksek çıkmaktadır. Bu da performans ölçümlerinde adaletsizliklere yol açmaktadır.

Şekil 7: Akademik girişimcilik yazınında en yüksek h-dizini değerine sahip yazarlar

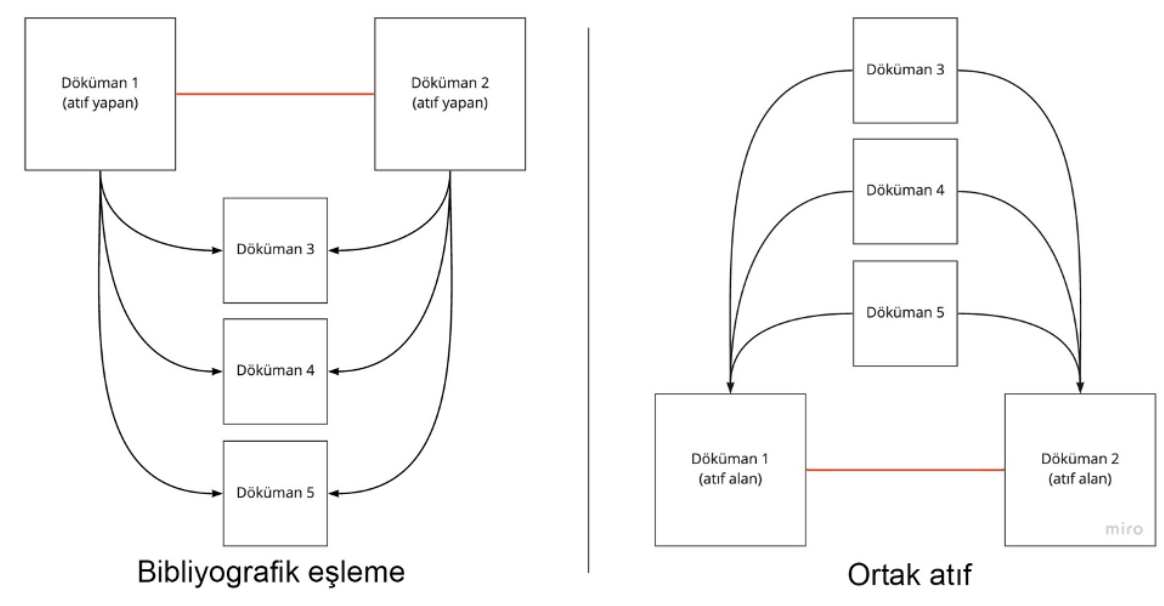
Bibliyometrik analizlerde sıklıkla kullanılan bir yöntem de sosyal ağ analizidir. Özellikle hesaplama teknolojilerinin gelişmesi ve bu teknolojilere erişimin ucuzlaması sosyal ağ analizi (SAA) yapmayı kolaylaştırmış ve daha yaygın olarak kullanılmasına imkân sağlamıştır. Bibliyometrik ağlar, diğer tüm sosyal ağlar gibi düğümler (*node*) ve bu düğümler arasındaki çeşitli ilişkileri gösteren bağlardan (*edge*) oluşur (Van Eck ve Waltman, 2014). Bibliyometrik ağlarda düğümleri araştırmacılar, kurumlar, anahtar kelimeler, dokümanlar ya da akademik dergiler temsil ederken yayınlar düğümler arasındaki bağlardır. Bibliyometrik ağlar genellikle ağırlıklandırılmış (*weighted*) olarak tanımlanan ağ türüne girmektedir (Wasserman ve Faust, 1994). Burada ağırlık ilişkisinin büyüklüğünü göstermektedir. Örneğin, birbiriyle beş kez ortak makale yazmış iki yazar arasındaki eş-yazarlık ilişkisi ortak tek bir makale yazmış iki yazar arasındaki ilişkiden daha kuvvetlidir.

İstatistikte kullanılan aritmetik ortalama, mod ve medyan gibi betimsel istatistiksel ölçütlere bir ölçüde benzerlik gösteren temel ağ metrikleri bibliyometrik ağların analizinde kullanılan önemli araçlardır. Ağdaki tüm bağlantıların olası tüm bağlantılara oranını gösteren ağ yoğunluğu (*network density*), ağın değişik parçaları

arasındaki bağlantıların ne kadar kuvvetli olduğunu ölçen ağ bağıllığı (*network connectivity*), ağı oluşturan her aktörün ortalama bağlantı miktarını gösteren ortalama ağ derecesi (*mean network degree*), çok sayıda işbirliğine sahip kurum ya da yazarların kendileri gibi ya da daha az etkili yazarlarla bağlantı kurma eğiliminde olup olmadığını belirten ağ seçiciliği (*network assortativity*) ve ağı oluşturan düğümlerin ne kadar kümelenme eğiliminde olduğunu ölçen kümeleşme katsayısı (*clustering coefficient*) en çok kullanılan ağ metrikleridir. Ayrıca, çeşitli algoritmik topluluk arama teknikleri kullanılarak bibliyometrik ağlar içindeki alt-grupların varlığı araştırılabilir.

Bibliyometrik çalışmalarda en çok ilgilenen ilişki türleri sırasıyla dokümanlar arasındaki ortak atıf (*co-citation*) ve bibliyografik eşleme (*bibliographic coupling*), yazarlar ya da kurumlar arasındaki eş yazarlık (*co-authorship*) ve anahtar kelimeler arasındaki ortak sözcük birlikteliği (*co-occurrence*) ilişkileridir. SAA kullanılan çalışmalarda verilerin aşağıda örnekleri verilen ağ haritaları yardımıyla görselleştirilmesi esastır.

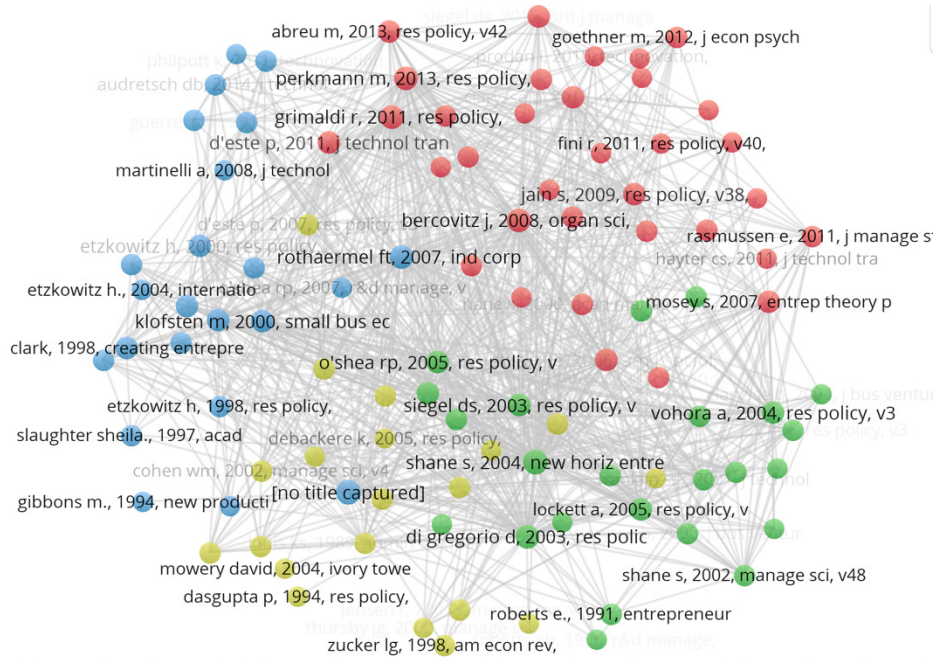
Şekil 8: Bibliyografik eşleme ve ortak atıf ağları

Ortak atıf ağları: İki yayının bir ortak atıf ağının parçası olabilmesi için, bu makalelerin ikisine birden atıf yapan en az bir üçüncü bir makale olması gerekir (Ferreira, 2018). Bu iki yayına birden aynı anda atıf yapan makale sayısı ne kadar fazla ise, aradaki ortak atıf ilişkisi de o kadar büyük olacaktır. Hangi yayınların hangi sıklıkta beraber atıf aldığını görerek bir konunun veya disiplinin bilişsel yapısını daha iyi anlamak mümkündür.

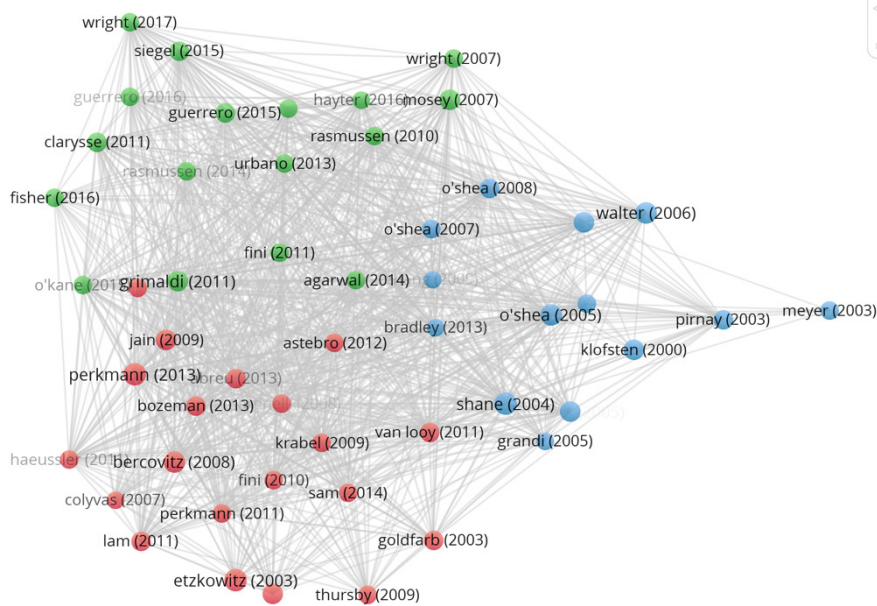
Bibliyografik eşleme: Bibliyografik eşleme ortak atıf ağlarının tersidir, iki makalenin bibliyografik olarak eşlenmiş olması için bu makalelerin ikisinin de atıf yaptığı üçüncü bir makale olması gerekir (Van Eck ve Waltman, 2014). İki makalenin ortak atıf yaptığı makalelerin sayısı arttıkça aradaki bibliyografik eşleme ilişkisi de artacaktır. Şekli 8 ortak atıf ve bibliyografik eşleme ağları arasındaki farkları betimlemektedir. Şekil 8'de kırmızı çizgi birbirine solda bibliyografik eşleme, sağda ise ortak atıf ilişkisi ile bağlanan iki düğüm (makale) arasındaki bağı sembolize eder. Siyah oklar ise atıfların yönünü gösterir.

Bu iki ağ türü genellikle boylamsal olarak beraber kullanılarak bir alanda hâkim olan konuları ve bu konuların zaman içerisindeki değişimlerini anlamak için tercih edilmektedirler. Örneğin referans verilen eserlerin alanlarına bakılarak alanın içe dönük mü yoksa daha disiplinlerarası mı olduğu, çok referans verilen kişilere, kaynaklara ve konulara bakılarak bir alanın entelektüel gelişiminde baskın rol oynayan izlekler ve bunların dinamik dönüşümleri tasvir edilebilmektedir (Ferreira vd., 2016). Yapısı gereği bibliyometrik eşleme ilişkisi geriye doğrudur, çünkü dokümanların atıf yaptığı makaleler haliyle sabit ve zaman içinde değişmez bir ilişkidir. Ortak atıf ilişkisi ise, bir dokümana ortak atıf yapan makalelerden çıkarıldığı için, zaman içerisinde değişken ve ileri doğru çalışan bir bağlantıdır. Bu anlamıyla da bu iki yöntemin bir arada kullanılması tamamlayıcı bir nitelik taşır (Ferreira, 2018).

Şekil 9'da akademik girişimcilik konulu yayınlara ilişkin ortak atıf ağı, Şekil 10'da ise yine aynı konudaki bibliyografik eşleme ağı bibliyometrik ağların oluşturulması ve görselleştirilmesi için geliştirilmiş bir yazılım olan VOSviewer kullanılarak oluşturulmuştur (van Eck ve Waltman, 2010). Ortak atıf ağında (Şekil 9) iki düğüm arasındaki bağın kalınlığı düğümlerle temsil edilen iki makalenin de atıf yaptığı ortak yayın sayısını betimlemektedir. Bağın kalınlığının artması iki yayının referans listelerinde aynı yayınlara yer verdiklerini, dolayısıyla aynı entelektüel kaynaklardan beslendiklerini, bibliyografik eşleme ağındaki (Şekil 10) iki düğüm (yayın) arasındaki bağın kalınlığı ise iki yayına da atıf yapan, yani iki yayından da beslenen, çalışma sayısını göstermektedir. Düğümler arasındaki uzaklık da yayınlar arasındaki ilişkinin kuvvetini temsil etmektedir. Düğümlerin renkleri ise ortak atıf veya bibliyografik eşleme açısından aynı kümede olan yani benzer olan yayınları göstermektedir. Bununla birlikte, bu tarz analizlerde kullanılan algoritma ve parametrelerdeki değişikliklerin aynı verilerle elde edilen görsellerin farklılaşmasına neden olacağı da dikkate alınmalıdır.

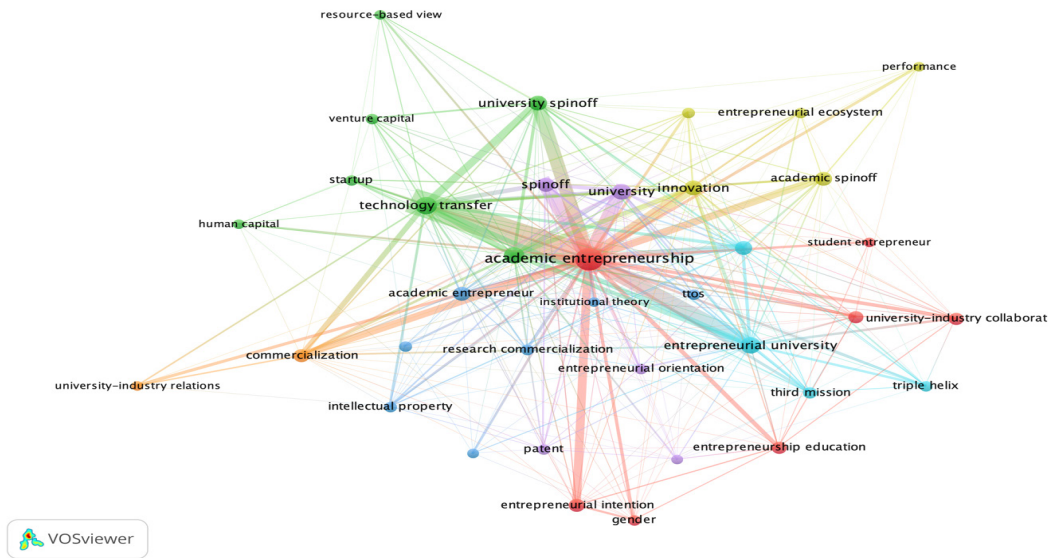
Şekil 9: Ortak atıf ağı

Şekil 10: Bibliyografik eşleme ağı

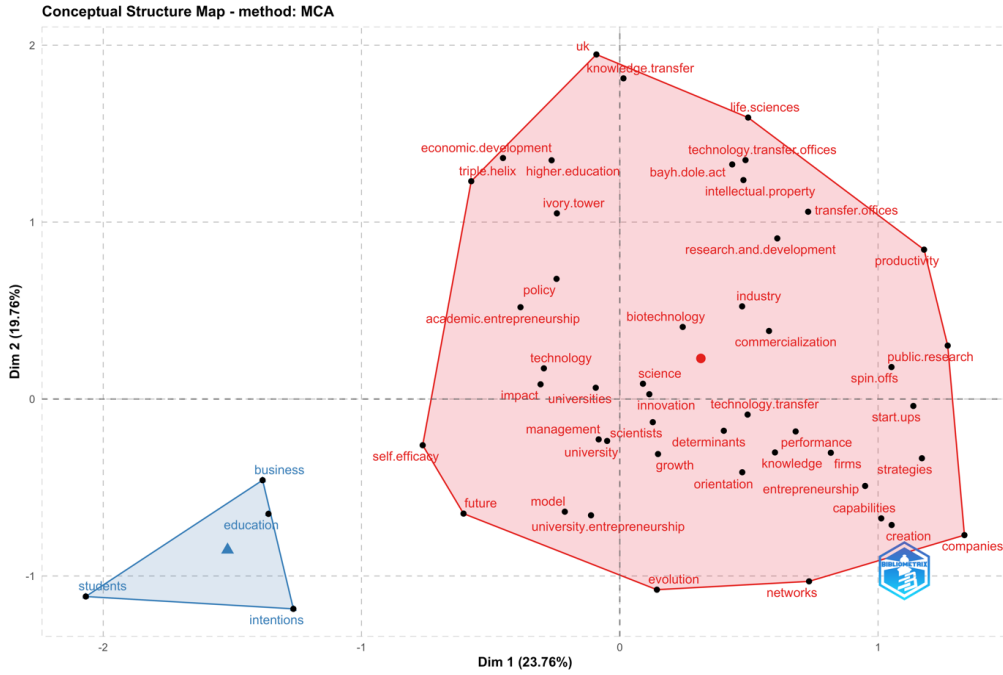
Ortak sözcük birlikteliği ağları: Bu bibliyometrik analiz türünde temel analiz birimi olarak doküman başlıklarındaki sözcükler ya da özellikle makalelerin anahtar kelimeleri kullanılır. Kelime çiftleri ne kadar çok dokümanda beraber kullanılırsa, aralarındaki birliktelik ilişkisi o kadar kuvvetli olacaktır. Yine boylamsal olarak bu ağlara bakılarak, alandaki konuların değişimleri incelenebilir. Bu konuda oldukça hacimli bir literatür oluşmuştur (örn: Callon vd., 1983; Callon vd., 1986; Peters ve Van Raan, 1993).

Şekil 11’de akademik girişimcilik konusundaki yayınların yazar anahtar kelimeleri (*author keywords*) kullanılarak oluşturulmuş sözcük birlikteliği ağı görülmektedir. Burada dairelerin çapı bir sözcüğün örnekleme ne kadar geçtiğini, aradaki bağlar beraber kullanılan sözcükleri, bağın kalınlığı ise bu sözcüklerin kaç defa birlikte kullanıldığını anlatır. Buradaki renklendirmeler ağ kümeleme algoritmaları kullanılarak oluşturulmuştur ve her renk bir konu öbeğini ifade etmektedir. Bu gruplandırmalar pek çok farklı şekilde yapılabilir ve sayısallaştırılabilir. Bu görseli yorumlarken yeşil renkli kümelenmeye baktığımızda teknoloji transferi (*technology transfer*), startup, üniversite spinoff (*university spinoff*), risk sermayesi (*venture capital*) ve akademik girişimcilik kavramları arasındaki bağlantılardan bu kavramlar arasında bir ilişki olduğunu görebiliyoruz. Benzer şekilde turuncu renkli ticarileştirme (*commercialization*) ve üniversite-sanayi ilişkileri (*university-industry relations*) kavramlarının teknoloji transferi (*technology transfer*) ile ilişkisini görüyoruz. Ticarileştirmede teknoloji transfer ofislerinin üniversite ve sanayi işbirliklerini desteklediğini alana hakimsek biliyoruz veya ikincil kaynaklardan bu ilişkiyi doğrulamaya çalışıyoruz. Bu, gerçekten de böyle, yani bulgularımızın sağlamasını da yapmış oluyoruz.

Şekil 11: Yazar anahtar kelimeleri kullanarak oluşturulmuş ortak sözcük birlikteliği ağı

Şekil 12’de ise yayınlara WoS tarafından eklenen anahtar kelimeler (*Keyword Plus*) ağından yola çıkılarak çoklu mütekebiyet analizi (*multiple correspondence analysis*) uygulanmış ve kelimeler matematiksel olarak anlamlı, kavramsal gruplar oluşturacak şekilde iki boyutlu düzlemde görselleştirilmiştir. Bu şekilde alanın kavramsal haritaları çıkarılabilir. Buradaki kümelenmede mavi grubun eğitim (*education*), öğrenci (*student*), işletme (*business*) ve niyetlerden (*intentions*) oluştuğunu gözlemliyoruz. Bu kavramların akademik girişimcilik konusundaki diğer kavramlarla ilişkisi daha zayıf yorumunu yapabiliriz. Diğer kavramlar kırmızı çokgenin içinde görülebilir.

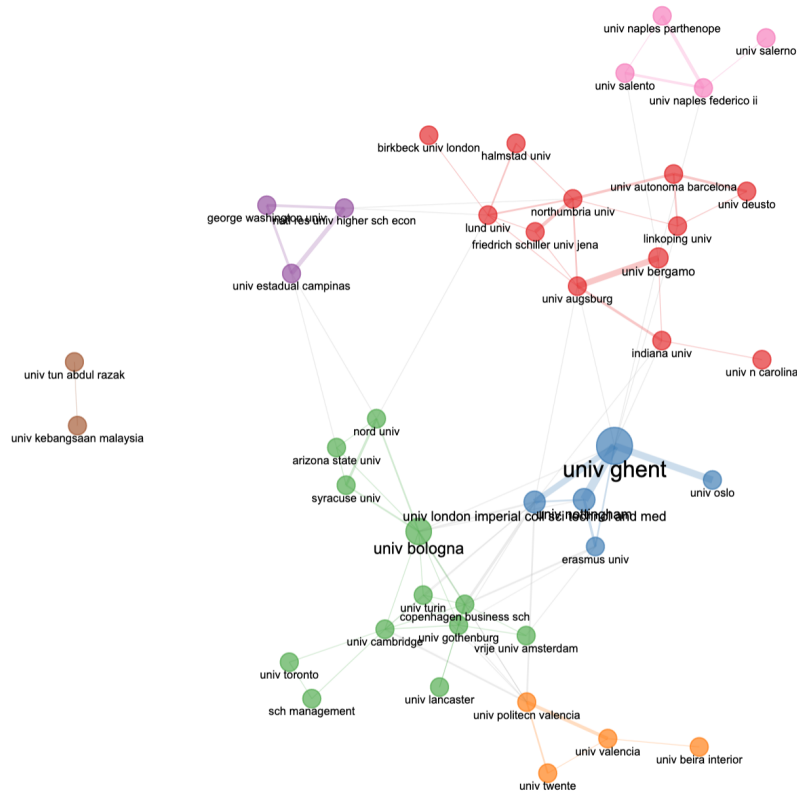

Şekil 12: Çoklu mütakabiliyet analizi yöntemiyle gruplandırılmış sözcükler

Ortak yazarlık ağları: Son yıllarda akademik yayınların sayısında önemli bir artışın sebeplerinden biri akademi kurumlar ve kişiler arası kurulan araştırma iş birlikleridir (Sonnenwald, 2007). İş birlikleri sayesinde araştırmacılar bilgi toplulukları kurarlar (Racherla ve Hu, 2010) ve bu topluluklar üzerinden oluşturulan ilişki ağları hem araştırma pratiğini hem de araştırma çıktılarını derinden etkiler (Moody, 2004). Bu bağlamda, bu işbirliği ağlarının yapısının anlaşılması, akademik disiplinlerin zaman içerisindeki gelişim ve evrimlerini kavrayabilmek için çok önemlidir. Araştırma iş birlikleri pek çok farklı şekilde gerçekleşebilir ancak akademik makalelerdeki ortak-yazarlık pratiklerinin incelenmesi bu iş birliklerini formel olarak analiz etmek için en çok başvurulan yöntemlerden birisidir (De Stefano vd., 2011). Bu analiz türünde araştırmacılar, kurumlar ya da ülkeler arasındaki eş yazarlık ilişkileri incelenir. İki yazar (kurum, ya da ülke) beraber ne kadar çok metin üretmişlerse, aralarındaki eş yazarlık ilişkisi de o kadar fazla olacaktır. Şekil 13, Şekil 14, Şekil 15 ve Şekil 16'da akademik girişimcilik yayınlarını içeren veri setimiz esas alınarak oluşturulmuş sırasıyla ülke, kurum ve yazar eş yazarlık ağları görülmektedir. Eş yazarlık ağlarıyla bir araştırma topluluğunun evriminin yanı sıra ağ içindeki dinamikler ve aktörler arasındaki eşitsizlikler de incelenebilir (örneğin İlhan ve Oğuz, 2019). Örneğin, bir düğümün ağdaki diğer düğümleri birleştiren en kısa yollar (*geodesic*) üzerinde konumlanma frekansını ölçen arasındalık merkeziliği (*betweenness centrality*) kullanılarak aktörlerin ağdaki iletişim üzerinde ne kadar kontrol sahibi oldukları analiz edilebilir (Freeman, 1978; Leydesdorff, 2007).

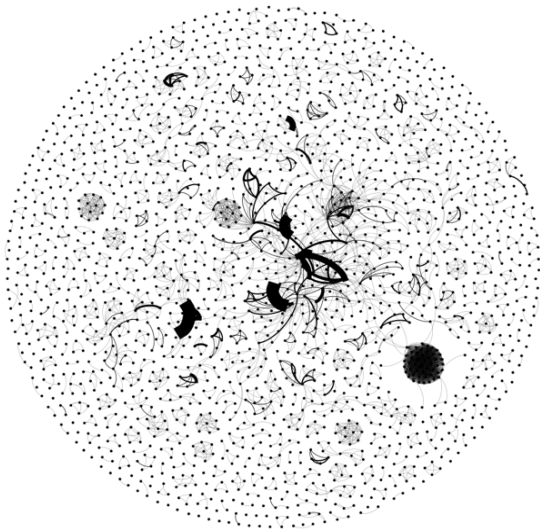
"Veri setinde en az bir yayını olan 67 ülke bulunmaktadır. ABD adresli araştırmacıların toplamda daha fazla yayını olmasına rağmen işbirliğiyle üretilmiş yayınların sayılarına bakıldığında İngiltere, Almanya ve İtalya gibi ülkelerin de uluslararası işbirlikleri açısından ön planda oldukları görülmektedir (Tablo 1). Bu durum araştırma alanındaki işbirlikleri açısından önde gelen 50 ülkeyi ve aralarındaki ilişkileri gösteren Şekil 13'e de yansımıştır. Kümeleştirme algoritması ülkeleri yayınlardaki işbirliklerini dikkate alarak dört kümeye ayırmıştır. Şekil 13'ün üst kısmında yer alan mor kümede dört Doğu Avrupa ülkesi yer almaktadır. Avrupa ülkeleri ise yeşil ve mavi kümelere dağılmıştır. Merkezinde İngiltere'nin olduğu mavi küme İngilizce konuşulan Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika ile tarihi bağlantılar nedeniyle İngiltere'yle akademik ilişkilerinin yoğun olabileceği varsayılan Mısır ve Hindistan'ı da içermektedir. ABD merkezli olan kırmızı küme ise Asya, Güney Amerika ve Avrupa'dan ülkeler barındırmaktadır. Ağ metrikleri incelendiğinde arasındalık merkeziliği skoru en yüksek olan ülkelerin uluslararası işbirliğiyle üretilen en çok yayına katkı veren ABD ve İngiltere olduğu görülmektedir. Mavi, yeşil ve kırmızı kümeler arasındaki bağlantılarda önemli rol üstlenen Almanya ve İtalya bu ülkeleri takip etmektedir.

Şekil 14: Akademik girişimcilik yazınında kurumlar arasındaki ortak-yazarlık ağları

Şekil 15'te veri setindeki yayınlara katkı veren tüm yazarlar arasındaki ilişkiler ağ grafiği şeklinde yer almaktadır. Bu grafikten ağ yoğunluğu ve işbirliklerine dair genel bir intiba edinmek mümkündür. Örneğin, ağda yoğun şekilde birlikte çalışan kümelerin olduğu görülmektedir. Bazı yazarlar arasındaki kalın bağlar ise bu yazarların birlikte çok sayıda makaleye katkı verdiklerini göstermektedir. Ancak araştırma topluluğu içindeki ilişkilere ve işbirliği dinamiklerine dair bir fikir edinmek için sadece işbirliği açısından önde gelen yazarlar dikkate alınarak yaratılan bir görsel daha kullanışlı olabilir (Şekil 16). Burada gördüğümüz kümelenmeler, birlikte yayın yapan araştırmacıları gösterdiği için, araştırma ağlarını temsil ediyor şeklinde yorumlanabilir. En çok araştırmacıya sahip grubun Wright'ın en çok yayınlara başı çektiği kırmızı grup olduğu, mavi ve turuncu araştırma gruplarının da dikkate değer olduğunu vurgulayabiliriz.

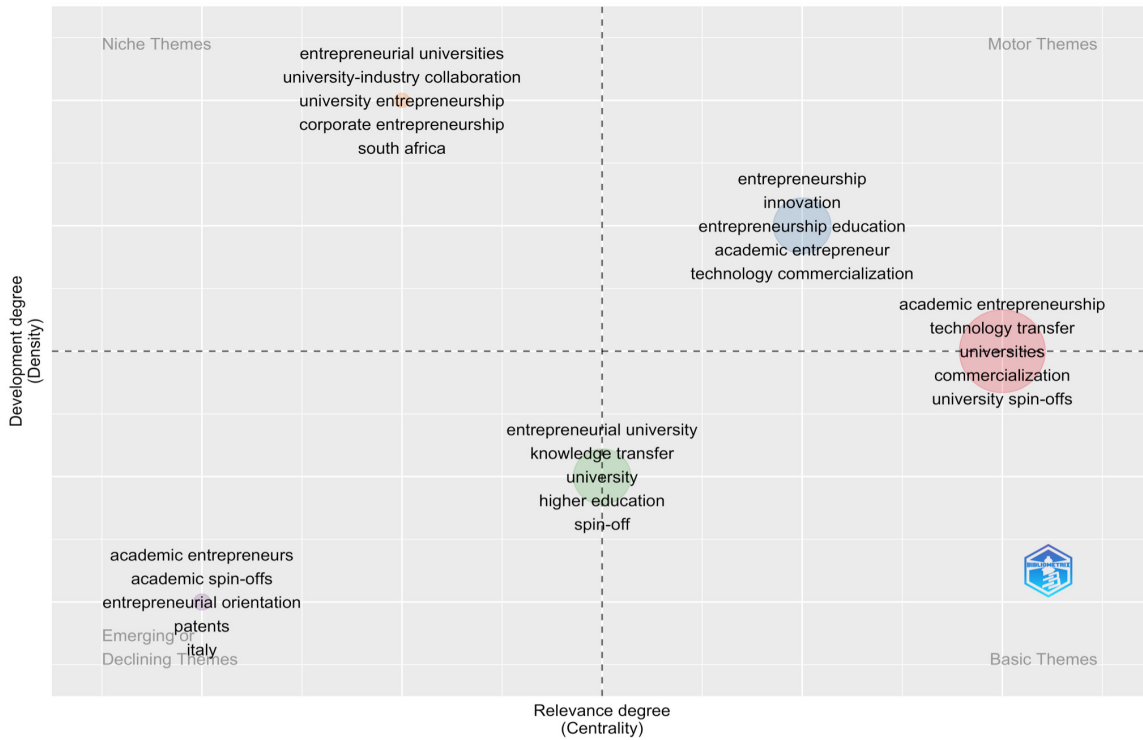

Şekil 15: Akademik girişimcilik yazınında tüm yazarlar arasındaki ortak-yazarlık ağı

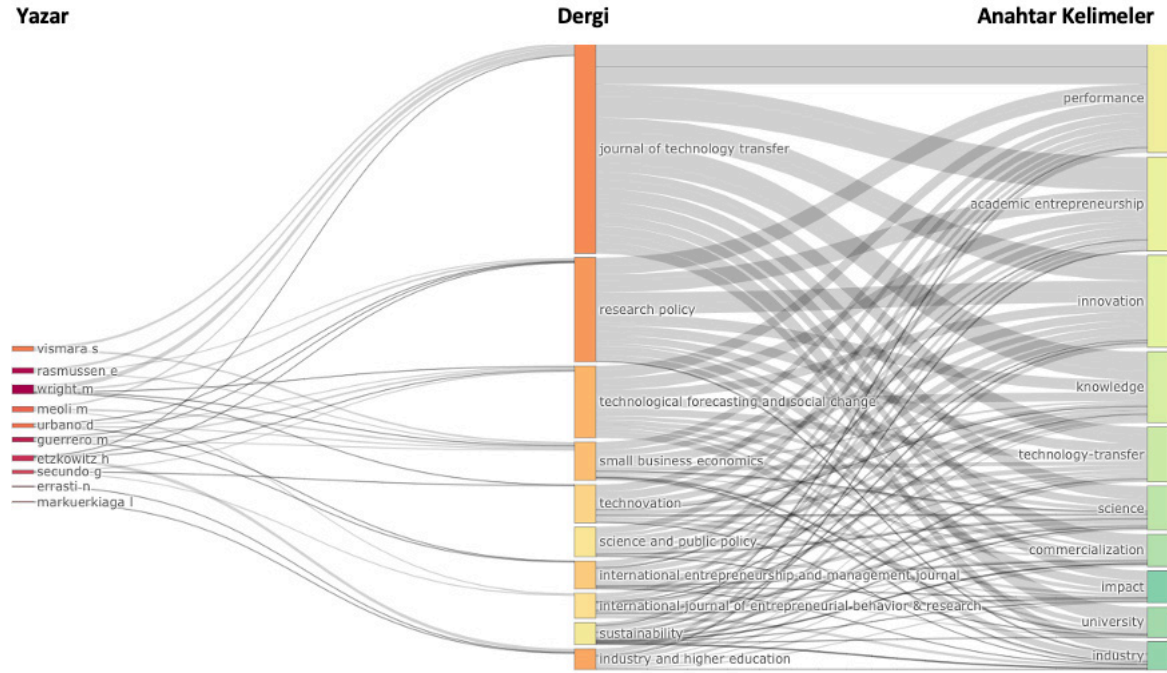
Şekil 16: Akademik girişimcilik yazınında önde gelen yazarlar arasındaki ortak-yazarlık ağı

Tematik harita, bize alanda çalışılan kavramların alana etkisini fırsatını veren bir analiz yöntemidir (Şekil 17). Üzerinde çalıştığımız veri setinde anahtar kelimeler iki boyutlu sisteme yansıtılarak bir sınıflama yapmak mümkündür (Cobo vd., 2011). Buradan çıkan sonuçları kartezyen bir görsele yansıttığımızda, birinci kadran öncül temaları (*motor themes*), yani alandaki önemli ve zaman içinde geliştirilmiş kavramları verecektir. Elimizdeki veri setine göre, örneğin “girişimcilik”, “yenilik”, “girişimcilik eğitimi”, “akademik girişimcilik” ve “teknoloji ticarileştirmesi” kavramları bunun örnekleri olarak ortaya çıkmıştır. İkinci kadran ise yuva temaları (*niche themes*), yani kendi içlerinde gelişmiş ama dışarıyla ilgisi sınırlı kavramları gösterir. “Girişimci üniversiteler”, “üniversite-sanayi işbirliği”, “üniversite girişimciliği”, “şirketleşmiş üniversite” ve “Güney Afrika” kavramları yuva tema örnekleri olarak görülmektedir. Üçüncü kadran gelişmekte olan veya kaybolan temaları (*emerging or disappearing themes*), yani henüz gelişmekte olan ve sınırda kalmış kavramları ortaya koyar. Analizi yaptığımızda “akademik girişimcilik”, “akademik spin off”, “girişimcilik oryantasyonu”, “patentler” ve “İtalya” kavramlarının gelişmekte olan veya kaybolan temalar olduğunu görmekteyiz. Dördüncü kadran ise temel temaları (*basic themes*), yani alan için önemli ama yeteri kadar gelişmemiş kavramları göstermektedir.

Şekil 17: Tematik harita

Üç alan analizi (*three field plot*), üç alanın ana öğelerini ve bunların nasıl ilişkili olduğunu bir Sankey diyagramı aracılığıyla görselleştirir. Sankey diyagramları geleneksel olarak çeşitli ağlarda ve prosedürlerde akışı temsil eden bir görselleştirme (Riehmman vd., 2005). Bilgi, enerji, para veya malzeme akışını gösterebilir. Sankey diyagramları, akışın korunmasını sağlayan ağırlık özelliklerine sahip kılavuzlu ve ağırlıklı grafikleri yansıtır. Her düğümde, giriş ağırlıklarının miktarı, çıkış sonuçlarıyla aynıdır. Bu diyagramlar ile süreçler görselleştirilir ve iletişim keşfedilebilir (Kumar vd., 2021) ve bir alana ait entelektüel ilişkiler gözlenebilir hâle gelir. İndirilen verinin üst verilerinin neredeyse tamamı R bibliometrix paketi ile görselleştirilebilir (yazar adı, atıf, kurum adı, anahtar kelime, dergi adı, ülke vb.). Şekil 18’de akademik girişimcilik alanında en fazla yayın üreten on yazar, yayın yaptıkları on dergi ve kullandıkları on anahtar kelime görülmektedir.

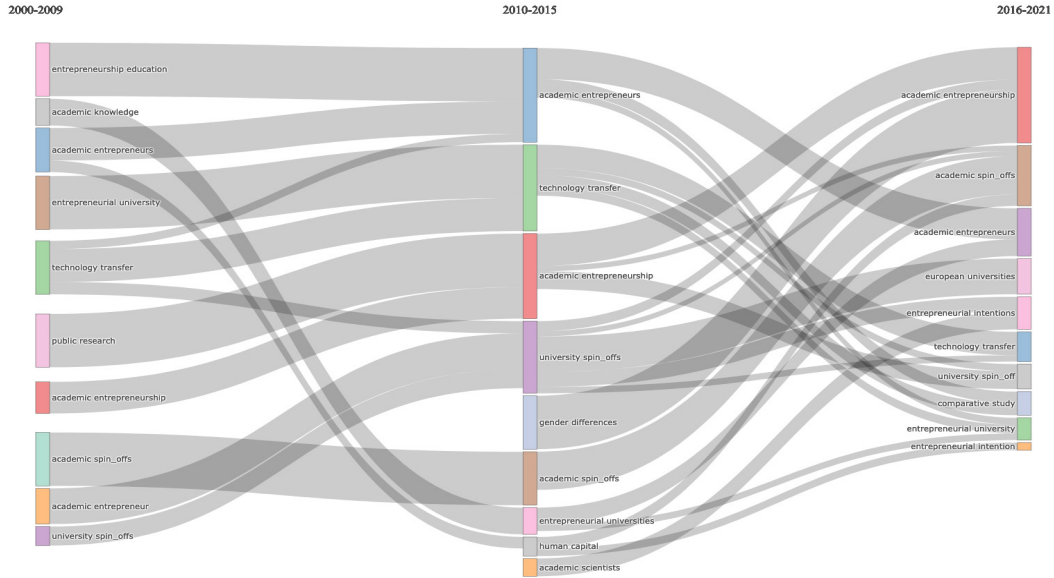

Şekil 18: Üç alan analizi

Sankey diyagramlarını kullanarak anahtar kelimelerin zamansal (*temporal*) analizini yapmak da mümkündür.¹⁰ Tematik evrim (*thematic evolution*) denilen bu analizde, çalışılan alanın anahtar kavramlarının yıllar içinde evrilip evrildiği, evrildilerse neye evrildiği tespit edilir. Yıllara göre verinin dilimlenmesiyle ortaya çıkan bu görsellerde, veriye bağlı olarak dilim sayısı arttırılabilir. Çalışılan konunun arka planı ve tarihçesi biliniyorsa yıllar buna göre seçilmesinde fayda vardır. Örneğin, değişen bir patent yasasının etkilerini ölçmek için patent yasasının çıktığı yıla bakılabilir. Diğer bir örnek alanı değiştiren yeni bir teorik çerçevenin yayınlandığı yıl olabilir. Bu tür tarihsel kırılmaların literatürde gerçekten bir kırılmaya neden olup olmadığının hipotezleri test edilebilir. Aşağıdaki şekilde akademik girişimcilik literatürü üç dönemde incelenmektedir. 2000’li yılların başında önemli bir kavram olan “akademik bilgi” 2010’lu yıllarda “girişimci üniversite” kavramına evrilerek kaybolmuştur. 2016’dan itibaren “girişimcilik niyeti” kavramının önem kazandığı gözlenmektedir. Bu tip bir analiz ile kavramların izini sürerek bir alandaki değişimlere gözlemek bize entelektüel bir soyağacı oluşturma imkânı vermektedir.

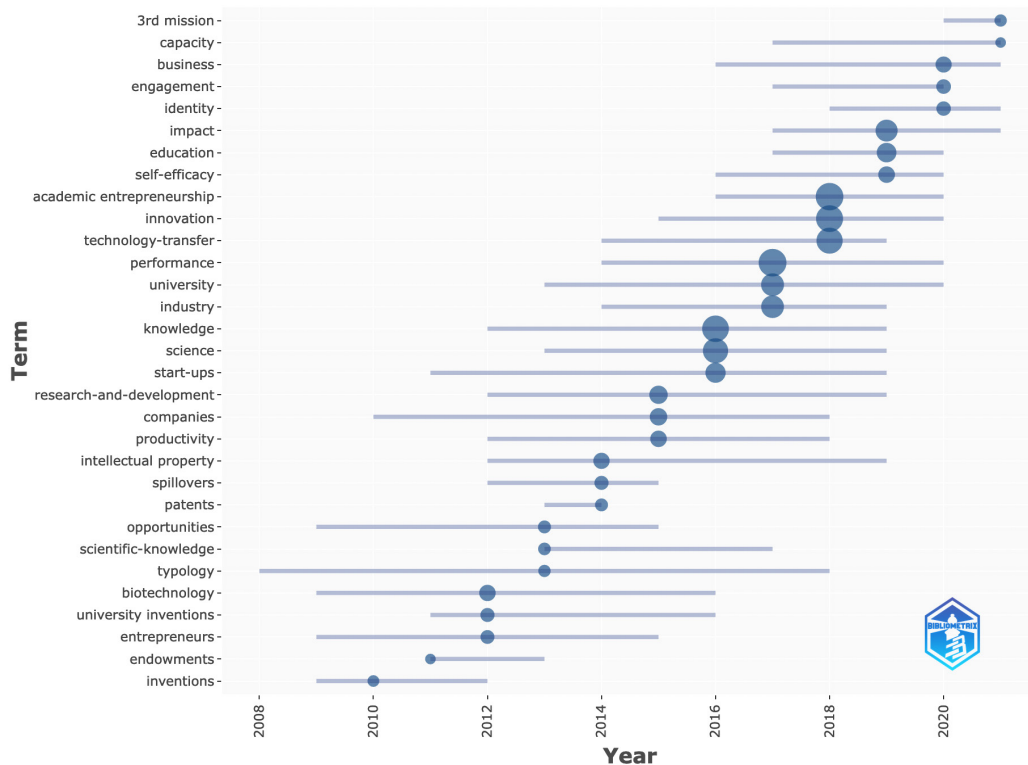
10 <https://rdr.io/cran/bibliometrix/man/thematicEvolution.html>

Şekil 19: Sankey diyagramıyla akademik girişimcilik yazınının evrimi

Trend konu analizi ise hangi yıllarda hangi anahtar kavramların yayınlarda daha çok yer aldığını gösteren bir analizdir. Alanda hangi kavramların hangi yıllarda daha çok çalışıldığını görmemize yardımcı olur. Örneğin, akademik girişimcilik literatüründe 2009-2012 yılları arasında icat (*invention*) kavramı veya 2011-2013 yılları arasında bağışlar (*endowments*) çalışılan bir konu iken, son yıllarda artan yayın sayısı ile çalışılan konuların sayısının arttığını ve kavramların değiştiğini görüyoruz (Şekil 20). 2000'li yılların ilk yarısında tartışılmaya başlayan ve kısaca çeşitli toplumsal zorlukları çözmeye akademik bilginin kullanımı olarak tanımlayabileceğimiz (Laredo, 2007) üçüncü misyon (*3rd mission*) kavramının 2019'da ancak belli bir yoğunluğa ulaştığını gözlemliyoruz. Açık inovasyon (*open innovation*) kavramının da 2010'lu yılların ortalarından itibaren önem kazanan bir kavram olduğunu yine bu analiz sayesinde anlıyoruz. Trend konu analizi, kavramsal olarak bir alan hakkında bize detaylı bilgi sağlamaktadır.

Şekil 20: Trend konu analizi

Sonuç

Bu çalışma sosyal bilimlerde son yıllarda sıklıkla kullanılan bibliyometrik araştırma yöntemlerini giriş seviyesinde aktarmaktadır. Öncelikle bibliyometrik yöntemlerin önemi ve tarihçesinden bahsedilmiştir. Müteakip bölümde temel kavramlar tanımlanmıştır. Bibliyometrik çalışmanın önemli bir parçasını oluşturan veri indirme ve veri küresyonu detaylandırılmıştır. Devamında “akademik girişimcilik” konusunda ilgili analizlerin nasıl yapılacağı örneklerle anlatılmış ve oluşturulan görseller yorumlanmıştır.

1. Bibliyometrik yöntemler üç sebep itibarıyla önemli bir ihtiyaca cevap vermektedir:

2. Akademik bilgi üretiminin hem dünyada hem de Türkiye’de hızla arttığı gözlenmektedir. Bu bağlamda bilginin nasıl ve kimler tarafından üretildiği, kimler tarafından kullanıldığı, kullananların özellikleri üzerinde çalışmalar yapmak önemli bir gereklilik olarak kendini göstermiştir.

3. Bireysel, kurumsal, bölgesel performans ölçümleri giderek daha rekabetçi bir hâle gelen araştırma kaynakları tahsisinde ve ayrıca bireysel atama ve yükseltmelerde girdi olarak kullanılmaktadır. Yayın ve atıf sayısı ölçümlerinin ötesinde daha gelişmiş ölçme ve değerlendirme yöntemlerine ihtiyaç vardır.

Disiplinlerarası alanların nasıl yapılandığını klâsik yöntemlerle incelemek artık pek mümkün görünmemektedir. Hatta ilgili literatürü derlemek bile oldukça zor olmaktadır.

Bibliyometrik yöntemler bu konularda araştırmacılara ve bilim ve teknoloji politikası oluşturan paydaşlara büyük fayda sağlamaktadır. Bu faydanın iki sebebi vardır. İlki, akademik dünyada bahsi geçen ilişkiler, önceden anekdot, dedikodu, kişisel gözlem, vb. doğru olsa bile (ki kimi zaman doğru da olmayabilir) sınırlı bir evrenden gelen gözlemlere dayanırken, bibliyometrik yöntemlerle bu ilişkiler sayısallaştırılmaktadır. Böylece akademik dünyanın farklı paydaşları arasında ölçüleme yapılabilmekte, zaman içinde değişen trendler gözlemlenebilmekte ve bireysel yanılgıların önüne (bir dereceye kadar) geçilebilmektedir. İkincisi, sayısallaştırılan ilişkiler görselleştirilerek daha anlaşılabilir hâle gelmektedir. Büyük veri ve veri görselleştirme son yıllarda bilim yapma pratiklerini değiştirmiş, hatta bu yeni döneme “veri yoğun araştırma dönemi” (*data intensive research era*) adını veren araştırmacılar olmuştur (Hey vd., 2009). Görseller ile karar vericilere ve politika oluşturuculara yardımcı olmak daha kolay olmaktadır.

Ancak görselleştirmelerin daha pratik olarak üretilebilmesinin bazı endişeleri de beraberinde getirdiği söylenebilir. Bibliyometrik yöntemlerin bilimsel süreçleri aktarmak ve akademik performansı değerlendirmek açısından sınırları vardır ve detaylı olarak da literatürde tartışılmıştır (Haustein ve Larivière, 2015; Belter, 2015; Taşkın ve Doğan, 2019; Ivancheva, 2008; Abramo vd., 2011). Doğru parametrelerle yaratılmamış veya küresyonu yapılmamış veri setleri, kavramına girilmeden yapılmış analizler ve bunlardan üretilmiş görseller, her ne kadar ikna edici estetiğe sahip olsalar da yanlış ve yanıltıcı sonuçlar üretebileceklerinden faydadan çok zararı dokunabilir (Zinonyev, 2010; Hepworth, 2016). Gerek bibliyometrik yöntemlerle analiz yaparken gerekse de bu yöntemlerle elde edilmiş sonuçlar kullanılırken bu hususlara dikkat edilmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbott, A. (2001). *Chaos Of Disciplines*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abramo, G., Cicero, T., ve D’Angelo, C.A. (2011). “Assessing the varying level of impact measurement accuracy as a function of the citation window length”, *Journal of Informetrics*, 5(4), 659-667.
- Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017). “bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis”, *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Aydınöğlü, A.U. (2021). “Girişimcilik Üzerine Akademik Çalışmalar: 2000-2019 Yıllarının Bibliyometrik Analizi”, *Türkiye’de Yenilik Tabanlı Girişimcilik*. (Ed: İ.S. Akçomak, B. Beyhan, D. Çetindamar ve V.S. Tandoğan). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Belter C. W. (2015). “Bibliometric indicators: opportunities and limits”, *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 103(4), 219–221.
- Bordons, M., Aparicio, J., González-Albo B. ve Díaz-Faes, A. A. (2015). “The Relationship between the Research Performance of Scientists and Their Position in Co-Authorship Networks in Three Fields”, *Journal of Informetrics*, 9 (1),135–144.

- Bornmann, L., ve Daniel, H. (2008). "What do citation counts measure? A review of studies on citing behavior", *Journal of Documentation*, 64(1), 45–80.
- Bourdieu, P. (2004). *Science of Science and Reflexivity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Börner, K. (2010). *Atlas of Science: Visualizing What we know*. Cambridge: MIT Press.
- Börner, K., Chen, C., ve Boyack, K.W. (2003). "Visualizing Knowledge Domains", *Annual Review of Information Science and Technology*, 37(1), 179–255.
- Bruno, S. ve Rost, F. K. (2019). "Do Rankings Reflect Research Quality?", *Journal of Applied Economics*, 13(1), 1-38.
- Callon, M., Courtial, J.-P., Turner, W.A., ve Bauin, S. (1983). "From Translations to Problematic Networks: An Introduction to Co-Word Analysis", *Social Science Information*, 22(2), 191–235.
- Callon, M., Law, J., ve Rip, A. (Ed.). (1986). *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. MacMillan Press.
- Cobo, M.J., López-Herrera, A.G., Herrera-Viedma, E. ve Herrera, F. (2011). "An approach for detecting, quantifying, and visualizing the evolution of a research field: A practical application to the Fuzzy Sets Theory field", *Journal of Informetrics*, 5(1), 146-166,
- Cronin, B., Shaw D. ve La Barre, K. (2003). "A Cast of Thousands: Coauthorship and Subauthorship Collaboration in the 20th Century as Manifested in the Scholarly Journal Literature of Psychology and Philosophy", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 54 (9), 855–71.
- De Bellis, N. (2014). "History and evolution of (biblio)metrics", *Beyond Bibliometrics: Harnessing Multidimensional Indicators of Scholarly Impact*. (Ed: B. Cronin ve C.R. Sugimoto). MIT Press.
- De Stefano, D., Giordano, G. ve Vitale, M. P. (2011). "Issues in the Analysis of Co-Authorship Networks", *Quality & Quantity*, 45 (5), 1091–1107.
- Doğan, G. ve Taşkın, Z. (2019). *Başlangıcından Bugüne Entelektüel Birikimi ve Bilime Katkılarıyla Hacettepe Üniversitesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Ferreira, F. A. (2018). "Mapping the field of arts-based management: Bibliographic coupling and co-citation analyses", *Journal of Business Research*, 85, 348-357.
- Ferreira, J., Ferreira, F., Fernandes, C., Jalali, M., Raposo, M., ve Marques, C. (2016). "What Do We (Not) Know About Technology Entrepreneurship Research?", *International Entrepreneurship and Management Journal*, 12(3), 713–733.
- Freeman, L. C. (1978). "Centrality in social networks conceptual clarification", *Social Networks*, 1(3), 215-239.
- Frickel, S., ve Gross, N. (2005). "A General Theory of Scientific/Intellectual Movements", *American Sociological Review*, 70(2), 204-232.
- Frickel, S. ve İlhan, A. O. (2016). "Disciplinary and Interdisciplinary Change in Six Social Sciences: A Longitudinal Comparison", *Investigating Interdisciplinary Collaboration: Theory and Practice across Disciplines*, (Ed. S. Frickel, M. Albert ve B. Prainsack). New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 148–69.
- Godin, B. (2006). On the origins of bibliometrics. *Scientometrics*, 68(1), 109–133.
- Guerrero-Bote VP, Chinchilla-Rodríguez Z, Mendoza A. ve de Moya-Anegón F. (2021). Comparative Analysis of the Bibliographic Data Sources Dimensions and Scopus: An Approach at the Country and Institutional Levels. *Front. Res. Metr. Anal.* 5:593494.
- Haustein, S. ve Larivière, V. (2015). "The Use of Bibliometrics for Assessing Research: Possibilities, Limitations and Adverse Effects", *Incentives and Performance*. (Ed: I. Welpel, J. Wollersheim, S. Ringelhan ve M. Osterloh). Springer, Cham.
- Henneken, E.A. ve Kurtz, M. J. (2019). "Usage Bibliometrics as a Tool to Measure Research Activity", *Springer Handbook of Science and Technology Indicators*, (Ed. W. Glänzel, H.F. Moed, U. Schmoch ve M. Thelwall), Dordrecht: Springer 819-834.
- Hepworth, K. (2016). "Big data visualization: Promises and pitfalls", *Communication Design Quarterly*, 4(4).
- Hey, T., Tansley, S. ve Toole, K. (2009). *The fourth paradigm: Data-intensive scientific discovery*. http://research.microsoft.com/enus/collaboration/fourthparadigm/4th_paradigm_book_complete_lr.pdf
- İlhan, A. O. ve Oguz, M. C. (2019). "Collaboration in Design Research: An Analysis of Co-Authorship in 13 Design Research Journals, 2000–2015", *The Design Journal*, 22(1), 5-27.
- Ivancheva, L. (2008). "Scientometrics Today: A Methodological Overview", *COLLNET Journal of Scientometrics and Information Management*, 2(2), 47-56.

- Kumar, R., Singh, S., Sidhu, A. S. ve Pruncu, C. I. (2021). "Bibliometric Analysis of Specific Energy Consumption (SEC) in Machining Operations: A Sustainable Response", *Sustainability*, 13(10), 5617.
- Lacetera, N. (2009). "Academic entrepreneurship", *Managerial and Decision Economics*, 30(7), 443-464.
- Leydesdorff, L. (2007). "Betweenness centrality as an indicator of the interdisciplinarity of scientific journals", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(9), 1303-1319.
- Leydesdorff, L., Bornmann, L., ve Opthof, T. (2019). "h_a: The scientist as chimpanzee or bonobo", *Scientometrics*, 118(3), 1163–1166. DOI: 10.1007/s11192-019-03004-3
- Lotka, A. J. (1926). "The frequency distribution of scientific productivity", *Journal of the Washington Academy of Sciences*, 16(12), 317-323.
- Martín-Martín, A., Thelwall, M., Orduna-Malea, E., & Delgado López-Cózar, E. (2021). Google Scholar, Microsoft Academic, Scopus, Dimensions, Web of Science, and OpenCitations' COCI: a multidisciplinary comparison of coverage via citations. *Scientometrics*, 126(1), 871-906.
- Merhacı, S. Ö. (2015). "Amerika Birleşik Devletleri Bayh-Dole yasası ve Türk hukukunda öğretim elemanlarının buluşlarına ilişkin bir değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(2), 405-434.
- Marušić A. (2016). "What's in a name? The problem of authors' names in research articles", *Biochemia medica*, 26(2), 174–175.
- Moody, J. (2004). "The Structure of a Social Science Collaboration Network: Disciplinary Cohesion from 1963 to 1999", *American Sociological Review*, 69 (2), 213–38.
- Osareh, F. (1996). "Bibliometrics, Citation Analysis and Co-Citation Analysis: A Review of Literature I", *Libri*, 46(3).
- Peters, H.P.F. ve Van Raan, A.F.J. 1993. "Co-word-based Science Maps of Chemical Engineering. Part I: Representations by Direct Multidimensional Scaling", *Research Policy*, 22(1), 23–45.
- Racherla, P., ve Hu, C. (2010). "A social network perspective of tourism research collaborations", *Annals of Tourism Research*, 37(4), 1012–1034.
- Rehs, A. (2021). "A supervised machine learning approach to author disambiguation in the Web of Science", *Journal of Informetrics*, 15(3), 101166.
- Reingold, N. ve Babbage, C. (1968). "Babbage and Moll on the state of science in Great Britain: A note on a document", *The British Journal for the History of Science*, 4(1), 58-64.
- Riehmann, P., Hanfler, M. ve Froehlich, B. (2005). "Interactive Sankey diagrams" *Proceedings of the IEEE Symposium on Information Visualization, INFOVIS 2005*, 233–240.
- Siegel, D. S. ve Wright, M. (2015). "Academic entrepreneurship: time for a rethink?", *British journal of management*, 26(4), 582-595.
- Singh, V.K., Singh, P., Karmakar, M., Leta, J. ve Mayr, P. (2021). "The journal coverage of Web of Science, Scopus and Dimensions: A comparative analysis", *Scientometrics* 126, 5113–5142.
- Snyder, L. (2011). *The Philosophical Breakfast Club. Four remarkable friends who transformed science and changed the world*, Broadway.
- Stahlschmidt, S. ve Stephen, D. (2020). Comparison of Web of Science, Scopus and Dimensions Databases. DZHW: Almanya.
- Sonnenwald, D. H. (2007). "Scientific Collaboration", *Annual Review of Information Science and Technology*, 41(1), 643–681.
- Sugimoto, C.R., ve Larivière, V. (2018). *Measuring research: What everyone needs to know*. Oxford University Press.
- Taşkın, Ç. Z. ve Doğan, G. (2019). "Araştırma Değerlendirmesi Üzerine San Francisco Deklarasyonu", *Türk Kütüphaneciliği*, 33 (1), 67-70.
- Taşkın, Z. ve Al, U. (2013). "Institutional name confusion on citation indexes: the example of the names of Turkish hospitals", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 73, 544-550.
- Tekles, A., ve Bornmann, L. (2020). "Author name disambiguation of bibliometric data: A comparison of several unsupervised approaches", *Quantitative Science Studies*, 1 (4): 1510–1528.
- Thelwall, M. (2008). "Bibliometrics to webometrics", *Journal of Information Science*, 34(4), 605–621.
- Tonta, Y., ve Al, U. (2008). "Türkçe makalelerin dergilere dağılımı ve Bradford Yasası", *Bilgi Dünyası*, 9(1), 41-66.
- UNESCO, (2022). *Higher education global data report (Summary). A contribution to the World Higher Education Conference 18-20 May 2022*.

- van Eck, N.J. ve Waltman, L. (2010). VOSViewer: Visualizing Scientific Landscapes [Software]. <https://www.vosviewer.com>
- van Eck, N.J. ve Waltman, L. (2014). "Visualizing Bibliometric Networks", *Measuring Scholarly Impact: Methods and Practice*, (Ed. Y. Ding, R. Rousseau ve D. Wolframp), Springer, 285–320
- Wagner, C. S., Roessner, J. D., Bobb, K., Klein, J. T., Boyack, K. W., Keyton, J., ... ve Börner, K. (2011). "Approaches to understanding and measuring interdisciplinary scientific research (IDR): A review of the literature", *Journal of informetrics*, 5(1), 14-26.
- Waltman, L., ve van Eck, N. J. (2012). "The inconsistency of the h-index", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63(2), 406–415.
- Wasserman, S. ve Faust, K. (1994). *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Vol. 8. Cambridge: Cambridge University Press.
- Youtie, J., Carley, S., Porter, A.L. ve Shapira, P. (2017). "Tracking researchers and their outputs: new insights from ORCIDs", *Scientometrics* 113, 437–453.
- Zinonyev, A. (2010). Data visualization in political and social sciences. arXiv preprint arXiv:1008.1188.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Şanlı Kayran, S. C. ve Unur, K. (2023). "Otel Çalışanlarının Kültürel Zeka Düzeyleri, Misafir ile Çatışma Yönetim Stilleri ve Kariyer Tatminlerinin İşin Nitelikleri ve İş Deneyimine Göre Değerlendirilmesi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss.259-283.

OTEL ÇALIŞANLARININ KÜLTÜREL ZEKA DÜZEYLERİ, MİSAFİR İLE ÇATIŞMA YÖNETİM STİLLERİ VE KARIYER TATMİNLERİNİN İŞİN NİTELİKLERİ VE İŞ DENEYİMİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ*

S. Ceylin ŞANLI KAYRAN**, Kamil UNUR***

Öz

Araştırmanın amacı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin kültürel zeka seviyelerini, misafir ile yaşadıkları anlaşmazlıklarda kullandıkları çatışma yönetim stratejilerini ve kariyer tatmin düzeylerini belirlemek; bu değişkenlerin işin gerektirdikleri niteliklere ve çalışanın iş deneyimine göre farklılıklarını tespit etmektir. Ayrıca çalışanların kültürel zeka düzeylerine göre misafir ile yaşadıkları anlaşmazlıklarda kullandıkları çatışma yönetim stiline belirlenmesi çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini Antalya ve İstanbul' da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında çalışan-misafir ilişkisindeki çatışmalar incelenmiştir. Araştırma verisi katılımcılardan anket aracılığıyla toplanmıştır. Bulgulara göre otel çalışanlarının kültürel zeka seviyeleri yüksek, kariyer tatminleri ise yükseğe yakın/orta düzeydedir. Otel çalışanları çatışma yönetim stillerinden en fazla problem çözme tercih etmektedir. Bu tercihleri ödün verme, uzlaşma, zorlama ve kaçınma takip etmektedir. Çalışanların tercih ettikleri çatışma yönetim stili kültürel zeka düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Ayrıca otel çalışanlarının kültürel zeka, çatışma yönetim stilleri ve kariyer tatmininin iş deneyimine ve işin gerektirdiği niteliklere göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel Zeka, Çatışma Yönetim Stilleri, Kariyer Tatmini, Otel İşletmeleri, Otel Çalışanları.*

EVALUATION OF HOTEL EMPLOYEES' CULTURAL INTELLIGENCE LEVELS, GUEST CONFLICT MANAGEMENT STYLES AND CAREER SATISFACTION ACCORDING TO JOB QUALIFICATIONS AND WORK EXPERIENCE

Abstract

In this study, the cultural intelligence, conflict management styles and career satisfaction of the employees working in the hotel enterprises are examined. The aim of the research is to determine the cultural intelligence levels of the employees working in hotel businesses; the conflict management strategies they use in their disagreements with the guests, and their career satisfaction levels; is to determine the differences of these variables according to the qualifications required by the job and the work experience of the employee. In addition, another aim of the study is to determine the conflict management style used by the employees in their disagreements with the guests according to their cultural intelligence levels. The universe of the research is the employees working in 5-star hotel businesses operating in Antalya and Istanbul. Within the scope of the research, conflicts in the relationship between employee and guest were examined. The data were collected from the participants through the survey method. According to the findings, hotel employees have high level of cultural intelligence and career satisfaction is moderately close to high. Hotel employees prefer the most problem solving style from the conflict management styles. The conflict management style preferred by the employees differs according to their cultural intelligence levels. In addition, it has been determined that hotel employees' cultural intelligence, conflict management styles and career satisfaction differ significantly according to work experience and qualifications required by the job.

Keywords: *Cultural Intelligence, Conflict Management Styles, Career Satisfaction, Hotels, Hotel Employees.*

*Bu makale "Otel Çalışanlarının Kültürel Zekâ Düzeyi, Çatışma Yönetim Stili ve Kariyer Tatmini İlişkisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Halfeti Meslek Yüksekokulu, ŞANLIURFA.

e-posta:ceylin_sanli@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-7339-0538>)

***Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, MERSİN.

e-posta:kunur@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0003-2992-7427>)

GİRİŞ

Türkiye’de her ne kadar iç turizm gelişmiş olsa da iç turizm istatistikleri otelleri yıl boyu açık tutacak kapasiteye ulaşmadığı için (TUİK, 2018) Türk turizmi ağırlıklı olarak dış turizme bağlıdır. Türkiye’de turizm 1970’li yıllarda yaşanan ciddi döviz sıkıntısını gidermek ve köylerden kentlere gerçekleşen göç dolayısıyla oluşan mesleksiz, işsiz grubuna iş yaratmak amacıyla 1980’li yıllarda geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de ‘Düşünün Antalya’da mutlu bir Hollandalı’ sloganlarıyla Avrupalı turistler deniz-kum-güneş için Türkiye’ye çekilmeye çalışılmıştır. O günden bugüne hem turist sayısı hem de turizm gelirleri artış göstermiştir.

Türkiye’ye 2019 yılında en çok turist gönderen ülkeler sırasıyla Rusya Federasyonu (5.179.133), Almanya (4.194.645), Bulgaristan (2.625.366), İngiltere (2.157.405), Gürcistan 1.984.779), İran (1.190.116), Ukrayna (1.227.662), Hollanda (921.073), Azerbaycan (829.831), Yunanistan (820.142)’dir (TUİK, 2020). Bu turistlerin çoğunluğu Antalya bölgesini tercih etmektedir. Konaklama işletmelerinde de bu sebeple ön büro ve animasyon gibi departmanlarda turist çeken ülkelerin vatandaşları, o ülkede yetişmiş kişiler ya da o ülkelerin dillerini iyi bilen Türk vatandaşları tercih edilmektedir. Bu nedenle üniversitelerin turizm fakültelerinde (Örneğin, Mersin Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi) dünyada en geçerli dillerden biri olan İngilizceden sonra en çok turist çekilen ülkelerin dilleri de öğretilmeye çalışılmakta, 3 yabancı dil eğitimi verilmektedir. Bu da adeta “bir dil bir insan iki dil iki insan” sözünün gereğini yerine getirir niteliktedir. Aslında bir başka dili öğrenmek, bir başka kültürü öğrenmek anlamına gelmektedir. Çünkü dil, toplumun kültürel özelliklerini barındırmaktadır ve bireyler toplumun dilini öğrenirken, diline özgü kültürel unsurları da öğrenmektedir (Çakır, 2011: 249). Ayrıca yabancı dil bilen insanların, bilmeyenlere göre kültürel zeka seviyeleri daha yüksek olmaktadır (Unur ve Şanlı, 2018).

Turizmde dışa bağımlılığın beraberinde çok kültürlülüğü-getirmesi çok kültürlü bir yapıda çalışmayı zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle farklı kültürlerle çalışabilecek insanlar yetiştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çok kültürlü ortamla baş edebilmenin koşullarından bir tanesi de kültürel zekadır. Çünkü, kültürel zeka seviyesi yükseldikçe iletişim becerileri de yükselmektedir (Bücker vd., 2014).

Otel işletmeleri de hem çalışanlar açısından hem de gelen misafirler açısından çok kültürlü bir yapı özelliği göstermektedir. Çok kültürlü ortamlarda bireylerin kişilikleri, inanç sistemleri, kültürleri vb. özelliklerinden dolayı birbirlerinden farklılaşmaktadır. Böylesi bir farklılaşmanın olduğu ortamlarda ise çatışmalar kaçınılmaz olmaktadır. Çatışmalar, iyi yönetilemez ise hem çalışan mutluluğunu ve iş tatminini hem de işletme performansını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Durak, 2010). Bu bağlamda kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanların çatışmaları daha etkin bir şekilde yönetilmesi beklenmektedir (Ramirez, 2010). Çatışmaların etkin yönetildiği iş ortamında çalışanların kariyer tatminlerinin daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Kültürel zekası yüksek, çatışma yönetim becerisi gelişmiş ve işinden memnun olan işgörenlerin Türkiye’ye gelmiş turistlere daha iyi hizmet verecekleri ve daha yüksek müşteri memnuniyeti ya da daha düşük müşteri memnuniyetsizliği yaratacakları söylenebilir (Yılmaz ve Kaya, 2015: 32-33; Ersoy ve Ehtiyar, 2015: 43; Mercan, 2016: 118). Bu durum da Türkiye’ye yönelik hem tekrar ziyaretlerin hem de kulaktan kulağa reklam nedeniyle turist sayısının artmasına (Arlı, 2012: 156) ve Türkiye’nin temel sorunları olan işsizliğin ve ödemeler dengesi açıklarının azaltılmasına katkıda bulunabilir.

Bu araştırmanın amacı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin kültürel zeka seviyelerini, misafir ile yaşadıkları anlaşmazlıklarda kullandıkları çatışma yönetim stratejilerini ve kariyer tatminlerini belirlemek; bu değişkenlerin işin gerektirdikleri niteliklere ve çalışanın iş deneyimine göre farklılıklarını tespit etmektir. Ayrıca çalışanların kültürel zeka düzeylerine göre misafir ile yaşadıkları anlaşmazlıklarda kullandıkları çatışma yönetim stiline belirlenmesi çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

2.Kavramsal Çerçeve

2.1.Kültürel Zeka

Kültürel zeka (CQ) ilk defa Earley ve Ang’ın (2003) kültürlerarası araştırmalar ile zeka araştırmalarını bir araya getirerek ortaya çıkardıkları bir araştırmanın ürünüdür. Araştırmacılar, farklı ülkelere gelen bilgisayar programcılarının alanlarında başarılı ve yetenekli olmalarına rağmen birlikte çalıştıklarında ortak bir çözüm

bulmakta zorlandıklarını gözlemlemişlerdir. Bunun üzerine: “Bazı kişiler farklı kültürler içinde rahat ve etkili bir şekilde çalışabiliyorken bazıları bunu neden başaramıyor?” sorusuna yanıt aramış ve kültürel zeka kuramını geliştirmişlerdir (Ang ve Van Dyne, 2008: 3; Aksoy, 2013: 73-74). Early ve Ang (2003: 58) geliştirdikleri kuramda kültürel zekayı “Bir kişinin yeni kültürel bağlamı etkin bir şekilde benimseme yeteneği” olarak tanımlamışlardır. Thomas vd. (2008) geliştirdikleri modelde ise kültürel zekayı “İnsanların çevrelerinin kültürel yönlerine uyum sağlamalarını, seçmelerini ve şekillendirmelerini sağlayan kültürel üstbilişselliğe bağlı etkileşimli bilgi ve yetenekler sistemi” olarak tanımlamıştır. Kültürel zeka bileşenleri kültürel bilgi, kültürel yetenek ve kültürel üstbilgi olmak üzere 3 boyuttan oluşmaktadır. Kültürel bilgi; kültür, kültürel farklılık, kültürün davranışlar üzerindeki etkileri gibi kültür ve kültürler arası etkileşimlere yönelik bilgileri; kültürel yetenek, kültürler arası ortamlarda sahip olunan bilgi ve duyguları yansıtmaya becerisini (Thomas ve Inkson, 2009: 22-23); kültürel üstbilgi ise kültürler arası etkileşimler esnasındaki bilinçli kültürel farkındalık düzeyini (Ang ve Van Dyne, 2008: 5) ifade etmektedir. Bu görüşe göre kültürel zeka belirli bir kültürel (kültürlerarası) bağlamda geliştirilen bilgi ve yeteneklerdir. Kültürel açıdan zekice bir davranışın oluşabilmesi için üstbilişsel boyutun sürece eklenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım kültürel zekanın etkileşimli bir yetenekler sistemi (kültürel bilgi ve kültürel yetenek) olarak ele alınması ve üstbilişselliğin bağlantı işlevi görmesi açısından önemlidir (Thomas vd. 2008: 128).

2. 2. Çatışma Yönetim Stilleri

Çatışma, “Aynı anda ortaya çıkan birbirine karşı ya da eşit derecede çekici dilek ve isteklerin bireyde yarattığı ruhsal durum.” ve “Birbirleriyle uyuşmayan dilek, istek ya da ereklerin yarışmasından ortaya çıkan üzücü ya da kıvanç vermektense uzak bilinç durumu” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2018). Bireyler arası etkileşim içerisinde kişilik, amaç, değer, inanç ve algı farklılıkları, sorunları tanımlamadaki değişik yaklaşımlar vb. gibi unsurlar çeşitli çatışmalara sebep olmaktadır (Koçel, 2015: 758). Çok kültürlülük de çatışma potansiyelini artırabilmektedir. Özellikle dil farklılıkları kişilerin kendilerini ifade etmelerini güçleştirmekte ve anlaşmazlık yaşamalarına yol açmaktadır. Ayrıca dil unsurunun yanı sıra yiyecek yasakları, din, yemek alışkanlıkları gibi faktörler de çatışmalarda etkili olmaktadır. (Asunakutlu ve Safran, 2004: 40). Davranış kalıpları, dış görünüş, sosyo-ekonomik durum, etnik grup farklılıkları ve göç faktörü de kültür kaynaklı yaşanan çatışmaların nedenleri arasında gösterilmektedir (Özmen ve Aküzüm, 2013: 447). Türkiye’de beş yıldızlı otellerde ağırlanan misafirlerin çok kültürlü olması nedeniyle bu işletmeler de çok kültürlü işletmelerdir (Çalışkan, Ünal, Kalafatoğlu, Akün ve Üçler, 2015: 9). Bu potansiyel riski yönetme konusunda kültürel zeka düzeyi önemli bir role sahiptir (Yeşil, 2010: 150).

2.2.1. Kişisel Çatışma Yönetim Stilleri

Kişisel çatışma yönetim stilleri, çatışma yönetimini iki boyut üzerinden ele alır. Bu boyutlar kendine ilgi ve diğerlerine ilgi boyutlarıdır. Her iki boyutta da ilgi seviyesi düşük ya da yüksek olarak belirlenir. Beş yönetim stilinden ikisi 2x2’lik matrisin köşelerinde yer almaktadır. Matris Şekil 1’de sunulmuştur (De Dreu vd. 2001: 660).

Şekil 1.Çatışma Yönetim Stilleri Matrisi

Kendine ilgi düzeyi yüksek, diğerlerine ilgi düzeyi düşük bireyler “Zorlama”, kendine ilgi düzeyi düşük, diğerlerine ilgi düzeyi yüksek olan bireyler “Ödün Verme”, hem kendine hem de diğerlerine ilgi düzeyi yüksek olan bireyler “Problem Çözme”, hem kendine ilgi hem de diğerlerine ilgi düzeyi düşük olan bireyler “Kaçınma” stilinde yer almaktadır. Beşinci stil olan “Uzlaşma” ise matrisin tam ortasında yer almamakla birlikte ödün verme ile problem çözme arasında ayrı bir boyut olarak yer almaktadır (Ertürk, 2009: 37). **Zorlama** stili, bireyin kendi amacını gerçekleştirmek için tüm gücünü kullanırken, diğer bireyleri tamamen göz ardı etmelerini ifade eder. Bu stili seçen bireylerin tek amacı kazanmaktır (Tozkoparan, 2013: 195). Bu stil rekabet, kontrol, baskı yapma ya da yarışma olarak da adlandırılmaktadır. **Ödün Verme** stili, bireyin çatışmayı ortadan kaldırmak için kendi istek ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek karşı tarafın bazı istek ve ihtiyaçlarını karşılmasını ifade etmektedir. Bu yöntemde çatışmanın diğer tarafındaki bireylerle ilişkilerin bozulmaması amaçlanmaktadır (Arslan, 2016: 45). Bu stilde çatışmanın kazananı bulunmamaktadır (Pelit vd., 2013: 7). Ödün verme; uyma, kabullenme, yumuşatma olarak da adlandırılmaktadır. **Problem Çözme** stili, kazan-kazan ilkesine dayanmaktadır (Arslan, 2016: 44). Kişi hem kendisinin hem de karşı tarafın ilgi ve isteklerini göz önünde bulundurarak çatışmayı ele almaktadır. Taraflar arasında aktif işbirliği gerektirmektedir (Üngören, 2008: 891). Bu stil bütünleştirme ve işbirliği olarak da adlandırılmaktadır. (Tozkoparan, 2013: 195). **Kaçınma**, duygusal olarak zayıf bireylerin tercih ettiği bir stildir. Daha az stres altında kalmak için çatışmayı algıladıkları halde bunu ifade etmekten kaçınırlar. Bu stili tercih etmelerinin bir diğer nedeni bireysel ilişkilerin bozulmasından korkmalarıdır (Yalçın ve Erçen, 2004: 211). Son stil olan **uzlaşma**, en çok tercih edilen çatışma yönetim stilidir. Bu stilde çatışmanın iki tarafı da kendi istek ve ihtiyaçlarından tavizler vererek ortak bir noktada buluşmaktadır. İki taraf da tavizler verdiği için çatışmanın net bir kazananı bulunmamaktadır (Üngören, 2008: 891).

2.3. Kariyer Tatmini

Kariyer, bir meslekte zaman ve çalışmayla elde edilen aşama, başarı ve uzmanlık olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019). Kariyer tatmini ise bireysel olarak kişilerin kariyer hedeflerine ve beklentilerine ulaşmaları olarak ifade edilmektedir (Demirdelen, 2013: 43). Kariyer tatmini; kariyer düzeyinin, beklentileri ne derece karşıladığı ile ilgili bir kavramdır (Demirdelen ve Ulama, 2013: 68). Kariyer tatmini başka bir ifadeyle, bireylerin güncel kariyer başarılarına ilişkin algılarını ve gelecekteki ilerlemelerine yönelik umutlarını ifade etmektedir (Nauta vd., 2009: 236). Çalışanların algılanan kariyer tatmini, kariyerle ilgili rolleri, başarıları ve başarıları hakkında nasıl hissettiklerini yansıtmaktadır (Kong vd., 2012: 77).

Kariyer tatmini kişinin kariyerini değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan olumlu bir durumdur (Yan, 2005: 15) ve kişinin kariyer seçimi ile yaşanan genel mutluluk seviyesi olarak tanımlanmaktadır (Fu, 2010: 273). Kişinin kariyerinde belirlemiş olduğu hedeflere ulaşmanın derecesinden duyulan memnuniyet olarak değerlendirilmektedir (Yüksel, 2005: 305).

Kariyer tatmini iş tatmini ile birlikte öznel (içsel) kariyer başarısının bir boyutunu oluşturmaktadır. Kariyer, bir kişinin hayatı boyunca işgal ettiği işle ilgili pozisyonlar dizisinden oluşmaktadır. Bu nedenle öznel kariyer başarısı, mevcut işi içerdiği gibi, mevcut iş tatminini de içermektedir (Judge vd., 1995: 487). Dolayısıyla bireyin kariyer veya iş rolüne yönelik genel duygusal yönelimini ifade eden kariyer tatmini iş tatmininin de bir yönünü oluşturmaktadır. Yani, kariyerinden tatmin olan bir kişi, işinin başka bir yönü, örneğin çalışma koşulları ile tatmin olmayabilir (Gattiker ve Larwood, 1988: 573).

Kariyer tatmini; ücret, ilerleme ve gelişim fırsatları da dahil olmak üzere bireylerin kariyerlerinin içsel ve dışsal yönlerinden elde ettikleri tatmin olarak ele alınmaktadır (Greenhaus, Parasuraman ve Wormley, 1990’dan aktaran Judge vd., 1995: 487). Dolayısıyla kariyer tatminini objektif (nesnel) kariyer tatmini ve sübjektif (öznel) kariyer tatmini olmak üzere iki boyutta incelemek mümkündür. Çalışanların ücret ve terfi gibi konulardaki değerlendirmelerinden doğan memnuniyetleri objektif boyutu oluştururken çalışanların kariyer gelişimi ve başarılarına ilişkin değerlendirmeleri ve öznel algıları sübjektif kariyer tatmini boyutunu oluşturmaktadır. Bu boyut bireyin öznel değerlendirmelerinden oluştuğu için kariyer tatmininin içsel boyutu olarak ele alınmaktadır. İçsel kariyer tatmini boyutu sadece başarıyla ilgili olmamakla birlikte aynı zamanda bireyin mesleki ilerlemeleri, işini anlamlı bulması ve gelecekte beklenenleriyle de ilgilidir (Avcı ve Turunç, 2012: 45).

Kariyer başarıları, tüm kariyer hedeflerine ulaşma derecesi, gelir hedeflerine ilişkin ilerleme derecesi, kendini geliştirme hedeflerine ilişkin ilerleme derecesi, yeni beceri ve yetkinlik elde etme konusunda elde edilen ilerlemeler çalışanların kariyer tatminlerini etkileyen önemli faktörlerdir (Sakal ve Yıldız, 2015: 6613). Ayrıca kariyer tatmini; çalışanlara sunulan kaynaklar, iş şartları, adaletli davranma, ayrımcılık, iş yükü ve stres gibi faktörlerden etkilenmektedir (Ünlü, 2014: 16). Örneğin, çalışanların terfi ettirilmesi, ödüllendirilmesi gibi uygulamalar çalışanların kariyerlerinden tatmin sağlamaları konusunda etkili olabilmektedir (Demirdelen, 2013: 43).

Turizm İşletmelerinde Kültürel Zeka, Çatışma Yönetim Stilleri ve Kariyer Tatmininin Önemi

Doğası gereği dışa bağımlı olan uluslararası turizm hem çalışanlar hem de misafirler açısından otel işletmelerinde çok kültürlülüğe yol açmaktadır. Çok kültürlü otel işletmelerinde bireylerin kişilikleri, inançları ve kültürel özellikleri farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmaları yönetme konusunda ise kültürel zeka etkin bir rol oynayabilmektedir. Otel işletmelerinin kültürel zeka seviyesi yüksek düzeyde olan çalışanları işletmede bulundurmaları misafire sunulan hizmet kalitesini etkileyebilmektedir. Kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanlar hizmet sundukları misafirlerin kültürel olarak farklılaştıklarını bilebilir, sahip olduğu bu bilgi doğrultusunda davranışlarını uyarlaması gerektiğinin farkına varabilir ve davranışını hizmet sunduğu misafirin kültürel özelliklerine göre uyarlama yeteneği gösterebilir (Aslan ve Aslan, 2015: 35).

Otel işletmelerinde hizmetin sunulmasında turist gönderen ülkenin kültürünün dikkate alınması hizmet kalitesini iyileştirebilecektir. Otel çalışanının hizmet sunulan misafirin kültürüne aşina olması, davranışını o kültüre göre uyarlayabilmesi sunulan hizmetin kalitesini yükselterek misafirin memnuniyetini etkileyebilir. Aldığı hizmetten memnun olan misafirler, otel işletmesine yönelik olarak tekrar ziyaretlerini artırabilir, kulaktan kulağa reklam yoluyla yeni turistlerin de oteli tercih etmelerini sağlayabilir. Dolayısı ile hem hizmet sunan otel çalışanının hem de hizmet gören misafirin kültürel olarak farklılaştığı otel işletmelerinde kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanların kültürel farklılıkları yönetebilmesi hem bireysel hem de örgütsel düzeyde fayda sağlayabilecektir. Farklı kültürler hakkında bilgisi az olan veya farklı kültürler ile teması az bulunan ve kültürlerarası eğitim almamış çalışanlar misafirler ile hizmet sunum esnasında kendini ifade etme hususunda sorun yaşayabilir ve misafirin isteklerini anlamakta zorluk çekebilir. Bu durum misafir memnuniyetine de olumsuz olarak yansıtılabilecektir. Bu noktada otel çalışanlarına farklı kültüre mensup turistlerin kültürel tercihlerinin neler olduğu, onlara hizmetin en iyi şekilde nasıl sunulacağına yönelik olarak eğitimler verilmesi misafir memnuniyetini olumlu yönde etkileyebilecektir (Yılmaz ve Kaya, 2015: 33).

Nitekim Aslan ve Aslan (2015) 5 yıldızlı otel işletmesi çalışanları üzerine gerçekleştirdiği çalışmada otel çalışanlarının kültürel zeka düzeylerinin çeşitli demografik özelliklere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna göre yurt dışında bulunan, yabancı dil bilen, eğitim düzeyi yüksek olan otel çalışanlarının kültürel zeka seviyesi farklılıklar göstermektedir. Benzer şekilde Yazar (2019) da yurt dışı görevinde bulunan çalışanların kültürel zeka düzeylerinin farklılaştığını tespit etmiştir. Buradan hareketle kültürel zeka ve alt boyutlarının işin gereklerine ve iş deneyimine göre gösterdiği farklılıkları test etmek amacıyla H_1 ve H_2 hipotezleri geliştirilmiştir.

H_1 : Kültürel zeka ve alt boyutları işin gerektirdiği niteliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1a} : Kültürel zeka ve alt boyutları eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1b} : Kültürel zeka ve alt boyutları yabancı dil bilme durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1c} : Kültürel zeka ve alt boyutları turizm eğitimi alma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1d} : Kültürel zeka ve alt boyutları dil seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_2 : Otel çalışanlarının kültürel zeka seviyeleri iş deneyimine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{2a} : Otel çalışanlarının kültürel zeka seviyeleri çalışılan bölgeye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2b} : Otel çalışanlarının kültürel zeka seviyeleri çalışılan departman/bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Otel işletmeleri doğası gereği çok kültürlü bir yapı özelliği göstermektedir. Bu çok kültürlülük ise çalışma ortamındaki din, dil, ırk gibi kültürel bileşenlerin farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu farklılaşmalar ise anlaşmazlıkları ve çatışmaları ortaya çıkarabilmektedir (Topaloğlu, 2010:111; Mercan, 2015: 62). Bu çatışmaların ortaya çıkmaması ya da çıktıktan sonra etkin bir şekilde yönetilmesi hem çalışan hem de misafir memnuniyetine yansıtılabilmektedir.

Otel işletmeleri hizmet sunan işletmelerdir. Otel işletmelerinin başarısı ise hizmet sundukları misafirin memnuniyeti ile doğrudan ilişkilidir (Emir, Kılıç ve Pelit, 2010: 292). Bu noktada çalışan ile misafir arasında yaşanan anlaşmazlıkların etkin bir şekilde yönetilmesi oldukça önemlidir. Böylesi bir anlaşmazlıkta çalışanların çatışmaları iyi bir şekilde yönetmesi hem bireysel hem de örgütsel olarak önemli sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısı ile çatışmaların etkin bir şekilde yönetilebilmesi hususunda doğru yerde doğru çatışma yönetim stiline başvurmanın oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Otel çalışanlarının misafirler ile yaşadıkları bir anlaşmazlıkta misafirin dilek ve arzularını görmezlikten gelmemeleri, misafirin isteklerini göz ardı etmemeleri gerekmektedir. Otel çalışanlarının misafirler ile öncelikli olarak hem misafirin hem de örgütün çıkarlarını koruyacak şekilde çatışmayı ele alarak problem çözme stilini benimsemesi, eğer anlaşmazlık çözülmez ise misafir her zaman haklıdır prensibini izleyerek çatışmayı misafiri memnun edecek şekilde örgüt çıkarlarından tavizler vererek ele alması misafir memnuniyetine olumlu olarak yansıtılabilecektir (Üngören, 2008).

Yapılan araştırmalar turizm eğitimi almış otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri tercihlerini etkilediğini göstermektedir. Üngören (2008) turizm eğitimi almamış çalışanların çatışmada, sorunları görmezden geldiğini ancak turizm eğitimi alan çalışanların çatışma yönetiminde aktif bir yol izleyerek katılımcı davranış sergilediğini ortaya koymuştur. Araştırma aynı zamanda misafir ile ilişkili departmanlarda çalışanların çatışmalarda daha yapıcı stilleri tercih ettiklerini, misafir ile ilişkilerin zayıf olduğu departmanlarda çalışanların ise çatışmaları daha yıkıcı stiller ile çözmeyi tercih ettiği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları ve kavramsal çıkarımlar çerçevesinde otel çalışanlarının çatışma yönetim stillerinin iş deneyimine göre gösterdiği farklılıkları test etmek amacıyla H_3 , H_4 ve H_5 hipotezleri geliştirilmiştir.

H_3 : Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri işin gerektirdikleri niteliklere göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{3a} : Otel çalışanlarının çatışma yönetim eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3b} : Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri yabancı dil bilme durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3c} : Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri turizm eğitimi alma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3d} : Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri dil seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_4 : Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri iş deneyimine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{4a} : Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri çalışılan bölgeye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{4b} : Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri çalışılan departman/bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_5 : Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri kültürel zeka seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Otel çalışanlarının sahip oldukları kariyere memnun olmaları hem kişisel memnuniyetleri hem de örgütsel başarı açısından önemlidir (Yadma, 2020). Özellikle otel işletmeleri emek yoğun bir sektörde faaliyet gösterdikleri için misafir memnuniyeti kadar çalışan memnuniyeti de önemlidir, çünkü otel çalışanlarının kaliteli hizmet sunarak misafir memnuniyeti yaratabilmeleri için kariyerlerinden memnuniyet duymaları gerekmektedir (Atış, 2011: 52). Bu nedenle otel işletmelerinin çalışanlarına kariyer tatmini sağlamaları gerekmektedir (Demirdelen ve Ulama, 2013: 66).

Otel işletmelerinde çalışanlar sürekli olarak misafirler ile karşı karşıya gelmektedir. Misafirler tatil yaptıkları otel işletmelerinde yüksek düzeyde hizmet kalitesi ve güleryüz beklemektedir (Değermen, 2005: 81). Çalışanların kaliteli hizmet sunması ise kariyerinden tatmin olması ile mümkün olabilmektedir (Karaçar, 2019: 56).

Otel işletmelerinde işlerin hizmete yönelik olması nedeniyle çalışanların güdülenebilmesi kariyerlerinden tatmin olmalarıyla mümkün olabilmektedir (Uçkun, Pelit ve Emir, 2004). Yapılan araştırmaları kariyer tatmininin işgörenlerin performansını (Gül ve Oktay, 2009), işten ayrılma niyetini (Anafarta ve Yılmaz, 2019) ve örgüt verimliliğini etkilediğini göstermiştir. Çalışanların tatmin olmaları sağlanmaz ise bireysel performansları azalabilir, dolayısı ile örgütün verimliliği düşebilir. Buradan hareketle otel çalışanlarının kariyer tatmininin iş deneyimine göre gösterdiği farklılıkları test etmek amacıyla H_6 , H_7 ve H_8 hipotezleri geliştirilmiştir.

H_6 : Otel çalışanlarının kariyer tatmini işin gerektirdikleri niteliklere göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{6a} : Otel çalışanlarının kariyer tatmini eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{6b} : Otel çalışanlarının kariyer tatmini yabancı dil bilme durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{6c} : Otel çalışanlarının kariyer tatmini turizm eğitimi alma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{6d} : Otel çalışanlarının kariyer tatmini dil seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_7 : Otel çalışanlarının kariyer tatmini iş deneyimine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{7a} : Otel çalışanlarının kariyer tatmini çalışılan bölgeye göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{7b} : Otel çalışanlarının kariyer tatmini çalışılan departman/bölüme göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_8 : Otel çalışanlarının kariyer tatmini kültürel zeka seviyesine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Çalışma amaçları doğrultusunda çalışmada ayrıca şu araştırma sorularına cevap aranacaktır:

1: Otel çalışanlarının kültürel zeka seviyeleri ne düzeydedir?

2: Otel çalışanlarının en çok tercih ettiği çatışma yönetim stilleri nelerdir?

3: Otel çalışanlarının kariyer tatminleri ne düzeydedir?

4: Kültürel zeka seviyesi yüksek olan otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri tercihi nelerdir?

5: Kültürel zeka seviyesi düşük olan otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri tercihleri nelerdir?

3. Araştırma Yöntemi

Araştırmanın evrenini Antalya ve İstanbul'da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenler oluşturmaktadır. Antalya'nın deniz, kum, güneş (3S) turizmi ve kitle turizmi, İstanbul'un ise kongre ve kültür turizmi kapsamında en fazla turist çeken (TÜRSAB & TUADER, 2017: 30) ve en fazla beş yıldızlı otele sahip iller olması (TÜROB, 2018) bu evrenin belirlenmesinde etkili olmuştur. 2021 yılında Türkiye'ye gelen toplam turistlerin %36,79'u Antalya'ya (Alanya Turistik İşletmeciler Derneği [ALTİD], 2022); %36,52'si ise İstanbul'a (İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2021) gelmiştir. Otel sayıları açısından bakıldığında ise Türkiye'de bulunan toplam 836 adet Turizm İşletme Belgeli beş yıldızlı otelin 378 (%45) adedi Antalya'da 129 (%34) adedi ise İstanbul'dadır (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022). Bir başka anlatımla Türkiye'deki toplam beş yıldızlı otellerin %61'i Antalya ve İstanbul'dadır.

Çok değişkenli araştırmalar için örneklem büyüklüğünün, değişken sayısının 10 katı ya da daha fazla alınmasının güvenilir sonuçlar vereceği ifade edilmektedir (Ural ve Kılıç, 2011: 48). Bu çerçevede örneklem büyüklüğü 33 değişken için her il asgari 330 olacak şekilde belirlenmiştir.

Araştırmada kullanılan verilerin toplanabilmesi için gerekli olan etik kurul izin belgesi Mersin Üniversitesi Etik Kurulu 28.06.2019 tarihi ve 023 karar numarası ile alınmıştır. Veriler katılımcılardan anket yöntemi ile

2019 yılında toplanmıştır. Veri toplamada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilerek ulaşılabilen her çalışan araştırmaya dahil edilmiştir. Ankette katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu vb. sorular yer almaktadır. Demografik soruların yanı sıra çalışanların kültürel zeka, çatışma yönetim stilleri ve kariyer tatminlerini ölçmeye yönelik olarak 3 ölçek yer almaktadır.

Araştırmanın ilk ölçeği 3 boyut 10 maddeden oluşan ve Thomas vd. (2015) tarafından geliştirilen Unur ve Şanlı (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan kültürel zeka ölçeğidir. Araştırmanın ikinci ölçeği De Dreu vd. (2001) tarafından geliştirilen 5 boyut ve 20 maddeden oluşan çatışma yönetim stilleri ölçeğidir. Araştırmanın son ölçeği ise Shaver ve Lacey (2003) tarafından geliştirilen 3 maddeden oluşan kariyer tatmini ölçeğidir. Ölçeklerde 5'li likert tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerin uyarlanması çalışması için ifadeler, alanında uzman beş ayrı akademisyen ile İngilizce'den Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu çeviriler kıyaslanarak, bazı maddeler tekrar gözden geçirilmiş ve tutarlı oldukları gözlemlendikten sonra ölçeğin son haline ulaşılmıştır. Yanıt kategorileri "1= Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum" olarak belirlenmiştir.

Dağıtılan anketlerden geri dönen 893 anketin 7 tanesinde çok sayıda yanıtlanmamış soru olduğu için bu anketler elenmiş ve analizlere dahil edilmemiştir. Analizler 886 anket üzerinden yapılmıştır. Gerçekleştirilen sapan analizi sonucunda 593 numaralı anket veri setinden çıkartılarak sonraki analizlere dahil edilmemiştir (Kalaycı, 2006: 212). Daha sonraki analizler kullanılabilir 885 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analizler faktör skorları kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında anket formunda yer alan ölçeklerin geçerliliklerini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi bu aşamada iki kez gerçekleştirilmiştir. İlk analizlerde "Karşı tarafın isteklerine boyun eğirim", "Konuğun söylediğine razı olurum", ve "Çatışma ihtimali olan konuyla yüzleşmekten kaçınırım (Konuğu başkasına yönlendiririm)." maddeleri standardize yük değerleri düşük olduğu için analizden çıkartılmış ve ikinci analizlerde değerlendirmeye alınmamıştır. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

	Standardize Yük Değeri	t-değeri	Ortalama	AVE	CR
KÜLTÜREL ZEKA			4,075	0,57	0,93
Kültürel Bilgi			4,233	0,60	0,75
5.1. Dünyada farklı kültürlerin tarz ve usullerinin farklı olduğunu biliyorum.	0,78	26,11	4,3148		
5.2. Kişisel deneyimlerimden ve okuduklarımdan (vb. edinimlerimden) kültürel farklılıklara örnekler verebilirim.	0,78	26,12	4,1511		
Kültürel Yetenek			4,026	0,57	0,87
5.3. Farklı kültürlerden insanlarla konuşmaktan hoşlanırım.	0,82	29,00	4,2525		
5.4. Başka kültürlerden insanların duygularını doğru bir şekilde anlayabilme yeteneğine sahibim.	0,75	25,46	3,9654		
5.5. Bazen, bir başka kültürden insanları, bir şeyin, onların bakış açısından nasıl görüldüğünü hayal ederek anlamaya çalışırım.	0,77	26,61	4,0162		
5.6. Davranışımı, farklı kültürel durumlara ve insanlara uyacak şekilde değiştirebilirim.	0,69	22,79	3,8296		
5.7. Kültürel açıdan farklı insanların olduğu durumlarda yaşanan gecikmelere anlayış gösteririm.	0,76	25,90	4,0781		
Kültürel Üstbilis			4,051	0,53	0,77

5.8. Diğer kültürlerden insanlarla etkileşime girerken sahip olduğum kültürel bilgiyi kullandığımı farkındayım.	0,74	24,26	4,0790		
5.9. Kültürün benim ve farklı kültürlerden insanların davranışları üzerinde etkisi olduğunu biliyorum.	0,71	23,15	4,0326		
5.10. Kültürel açıdan farklı insanlarla birlikteyken davranışlarımı uyarlamam gerektiğinin farkındayım.	0,75	25,31	4,0421		
Uyum İyiliği: SRMR: 0,043; NFI: 0,97; NNFI: 0,96; CFI:0,97					
ÇATIŞMA YÖNETİM STİLLERİ				0,43	0,92
Ödün Verme			3,718	0,43	0,60
3.11. Konuğun isteğini yerine getirmeye çalışırım.	0,67/,69	20,26	3,9301		
3.16. Konukların amaç ve çıkarlarına uyum sağlarım.	0,66/,62	18,25	3,5066		
Uzlaşma			3,580	0,36	0,69
3.2. Orta yollu bir çözüm bulmaya çalışırım.	0,56	17,21	3,9231		
3.7. Uzlaşmacı bir çözüm bulmamız gerektiği konusunda ısrarcı olurum.	0,65	20,58	3,5880		
3.12. İki tarafın da biraz taviz vermesi gerektiği konusunda ısrar ederim.	0,59	18,44	3,3475		
3.17. İki tarafın da taviz verdiği bir sonuca ulaşmaya çalışırım.	0,60	18,52	3,4642		
Zorlama			2,941	0,45	0,76
3.3. Kendi çözümümü kabul ettirmeye çalışırım.	0,61	18,19	2,8556		
3.8. Kazançlı çıkmanın yollarını ararım.	0,74	23,20	2,9966		
3.13. Kendim için iyi bir sonuç elde etmeye çalışırım.	0,72	22,34	3,3475		
3.18. Galip çıkmak için her şeyi yaparım.	0,62	18,92	2,6244		
Problem Çözme			3,939	0,50	0,80
3.4. Her iki tarafı da mutlu edecek bir çözüm buluncaya kadar uğraşırım.	0,64	20,12	3,9613		
3.9. İki tarafın da çıkarlarını korumaya çalışırım.	0,74	24,13	3,7822		
3.14. Karşılıklı en uygun çözümü bulabilmek için iki tarafın fikirlerini de değerlendiririm.	0,77	26,45	4,0226		
3.19. Mümkün olduğunca iki tarafın çıkarlarını da koruyacak bir çözüm için uğraşırım.	0,68	22,09	3,9882		
Kaçınma			2,816	0,41	0,67
3.5. Farklılıklarımızla yüzleşmekten kaçınırım.	0,58	14,69	2,4289		
3.10. Farklı fikirlerimi söylemekten mümkün olduğunca kaçınırım.	0,51	13,13	2,7200		
3.15. Farklılıkların daha küçük (önemsiz) görünmesini sağlamaya çalışırım.	0,52	13,59	3,3002		
Uyum İyiliği: SRMR: 0,11; NFI: 0,94; NNFI: 0,94; CFI: 0,95					
KARİYER TATMİNİ			3,872	0,77	0,91
7.1. Kariyer olarak otelciliği seçmiş olmaktan memnunum.	0,91	33,91	3,8920		
7.2. Otel işletmesinde çalışıyor olmayı seviyorum.	0,92	34,90	3,9493		
7.3. Başkalarını da otelde çalışmaya teşvik ederim.	0,81	28,69	3,7747		
Uyum İyiliği: SRMR, NFI, NNFI, CFI: İyi Uyum İyiliği					

Tablo 1 incelendiğinde her maddenin standardize yük değerinin 0,50'den; t-değerlerinin ise 1,96'dan büyük, uyum iyiliği değerlerinin de istenen düzeyde olduğu görülmektedir (Schermelleh-Engel, 2003)). Dolayısıyla soru formunda yer alan ölçeklerin bir model olarak geçerli bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Ölçeklerin güvenilirliklerini test etmek amacıyla güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Kültürel zeka ölçeğine uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alfa katsayısı 0,924; çatışma yönetim stilleri ölçeğine uygulanan güvenilirlik analizine göre tüm ölçek için Cronbach Alpha katsayısı 0,879; kariyer tatmini ölçeğine uygulanan güvenilirlik analizine göre tüm ölçek için Cronbach Alpha katsayısı 0,909 olarak bulunmuştur. Bu değerler ölçeklerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2010: 405; Erkuş, 2011: 156-157; Karasar, 2016: 190).

Tablo 1'e göre katılımcıların genel olarak kültürel zeka düzeylerini 4,075 ortalama ile yüksek olarak algıladıkları söylenebilir. Ölçekte en yüksek ortalamaya sahip ifade "Dünyada farklı kültürlerin tarz ve usullerinin farklı olduğunu biliyorum." (4,3148) ifadesi iken; en düşük ortalamaya sahip ifadenin ise "Davranışımı, farklı kültürel durumlara ve insanlara uyacak şekilde değiştirebilirim." (3,8296) ifadesi olduğu görülmektedir. Çatışma yönetim stilleri ölçeğinde en yüksek ifadeye sahip boyut problem çözme (3,939) boyutu iken en düşük ortalamaya sahip boyutun ise kaçınma (2,816) boyutu olduğu görülmektedir. Kariyer tatmini ölçeği ortalaması incelendiğinde genel ortalama 3,872 olduğu görülmektedir. Bu ortalama genel olarak katılımcıların kariyerlerinden orta düzeyde memnun oldukları şeklinde değerlendirilebilir. Ölçekte katılımcılardan en yüksek ortalamayı alan ifade "Otel işletmesinde çalışıyor olmayı seviyorum." (3,9493) ifadesi olurken en düşük ortalamayı alan ifade "Başkalarını da otelde çalışmaya teşvik ederim." (3,7747) ifadesidir.

Ölçeklere İlişkin T-testi Sonuçları

Otel çalışanlarının kültürel zeka seviyelerinin çalışılan bölüm, turizm eğitimi alma durumu, yabancı dil bilme durumu, yurtdışında bulunma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere t-testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre çalışanların kültürel zeka düzeyleri çalışılan bölüm, yabancı dil bilme durumu, yurt dışında bulunma durumuna göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermektedir. Uygulanan t-testine ilişkin sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Kültürel Zekaya İlişkin T-testi Sonuçları

	Departman	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Kültürel Bilgi	Yoğun ilişkili	542	,32336	4,267	,000
	Düşük ilişkili	288			
Kültürel Yetenek	Yoğun ilişkili	542	,29233	3,851	,000
	Düşük ilişkili	288			
Kültürel Üstbiliş	Yoğun ilişkili	542	-24219	3,160	,002
	Düşük ilişkili	288			
Kültürel Zeka Genel	Yoğun ilişkili	542	,29204	4,150	,000
	Düşük ilişkili	288			
	Dil durumu	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Kültürel Bilgi	Evet	671	,70537	-5,165	,000
	Hayır	105			
Kültürel Yetenek	Evet	671	,70321	-5,148	,000
	Hayır	105			
Kültürel Üstbiliş	Evet	671	,62142	-4,428	,000
	Hayır	105			
Kültürel Zeka Genel	Evet	671	,67121	-6,694	,000
	Hayır	105			
	Yurt dışında Bulunma	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Kültürel Bilgi	Evet	227	,30595	4,104	,000
	Hayır	581			

Kültürel Yetenek	Evet	227	,29582	3,967	,000
	Hayır	581			
Kültürel Üstbiliş	Evet	227	,28570	3,866	,000
	Hayır	581			
Kültürel Zeka Genel	Evet	227	,28936	3,877	,000
	Hayır	581			

Otel çalışanlarının çatışma yönetim stillerinin çalışılan bölüm, turizm eğitimi alma durumu, yabancı dil bilme durumu, yurtdışında bulunma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere t-testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre çalışanların çatışma yönetim stilleri turizm eğitimi alma, yabancı dil bilme ve çalışılan bölgeye göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermektedir. Uygulanan t-testine ilişkin sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Çatışma Yönetim Stillerine İlişkin T-testi Sonuçları

	Turizm eğitimi	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Ödün Verme	Evet	375	,00405	,061	,952
	Hayır	382			
Uzlaşma	Evet	375	,09853	1,435	,152
	Hayır	382			
Zorlama	Evet	375	,00695	,098	,922
	Hayır	382			
Problem Çözme	Evet	375	,08913	1,301	,194
	Hayır	382			
Kaçınma	Evet	375	-,20885	-2,985	,003
	Hayır	382			
	Dil durumu	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Ödün Verme	Evet	671	,28717	-2,397	,018
	Hayır	105			
Uzlaşma	Evet	671	,31822	-3,032	,003
	Hayır	105			
Zorlama	Evet	671	,04345	-,412	,680
	Hayır	105			
Problem Çözme	Evet	671	,46200	-,3,999	,000
	Hayır	105			
Kaçınma	Evet	671	-,05248	,436	,615
	Hayır	105			
	Çalışılan bölge	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Ödün Verme	Antalya	442	-12240	-1,803	,072
	İstanbul	443			
Uzlaşma	Antalya	442	-,19865	-2,910	,004
	İstanbul	443			
Zorlama	Antalya	442	-,22548	-3,367	,001
	İstanbul	443			
Problem Çözme	Antalya	442	-,19844	-2,872	,004
	İstanbul	443			
Kaçınma	Antalya	442	,08951	1,328	,184
	İstanbul	443			

Otel çalışanlarının kariyer tatmin düzeylerinin çalışılan bölüm, turizm eğitimi alma durumu, yabancı dil bilme durumu, yurtdışında bulunma durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere t-testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre çalışanların kültürel zeka düzeyleri yurtdışında bulunma ve çalışılan bölgeye göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermektedir. Uygulanan t-testine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Kariyer Tatminine İlişkin T-testi Sonuçları

	Yurt dışında Bulunma	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Kariyer Tatmini	Evet	227	,20478	2,640	,008
	Hayır	581			
	Çalışılan bölge	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Kariyer Tatmini	Antalya	442	-,24832	-3,720	,000
	İstanbul	443			

Ölçeklere İlişkin ANOVA Sonuçları

Çalışanların kültürel zekalarının eğitim durumuna ve yabancı dil seviyelerine göre istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere ANOVA testi uygulanmıştır. ANOVA testi sonuçlarına göre kültürel zekanın tüm boyutlarının çalışanların eğitim durumuna ve yabancı dil seviyelerine göre %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Uygulanan ANOVA testi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Varyansların homojenliği testine göre hangi boyutlar arasında farklılık olduğunu görebilmek için varyanslar homojen olduğunda Gabriel testi, varyanslar homojen olmadığında Games Howell testi uygulanmıştır (Mayers, 2013: 180). Test sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Kültürel Zekaya İlişkin ANOVA Sonuçları

	Eğitim Durumu	n	F Değeri	Anlam Düzeyi	Levene Testi p değeri
Kültürel Bilgi	İlkokul	80	8,579	,000	,000
	Ortaokul	98			
	Lise	271			
	Ön Lisans	122			
	Lisans	237			
	Lisansüstü	46			
Kültürel Yetenek	İlkokul	80	4,539	,000	,000
	Ortaokul	98			
	Lise	271			
	Ön Lisans	122			
	Lisans	237			
	Lisansüstü	46			
Kültürel Üstbilgi	İlkokul	80	4,043	,000	,000
	Ortaokul	98			
	Lise	271			
	Ön Lisans	122			
	Lisans	237			
	Lisansüstü	46			

Kültürel Zeka Genel	İlkokul	80	5,040	,000	,000
	Ortaokul	98			
	Lise	271			
	Ön Lisans	122			
	Lisans	237			
	Lisansüstü	46			
	Dil Seviyesi	n	F Değeri	Anlam Düzeyi	Levene Testi p değeri
Kültürel Bilgi	Zayıf	87	4,864	,002	,754
	Orta	266			
	İyi	234			
	Çok İyi	99			
Kültürel Yetenek	Zayıf	87	5,941	,001	,985
	Orta	266			
	İyi	234			
	Çok İyi	99			
Kültürel Üstbilgi	Zayıf	87	6,044	,000	,679
	Orta	266			
	İyi	234			
	Çok İyi	99			
Kültürel Zeka Genel	Zayıf	87	5,560	,001	,911
	Orta	266			
	İyi	234			
	Çok İyi	99			

Analiz sonuçlarına göre ön lisans mezunu çalışanların ilkökul, ortaokul ve lise mezunu çalışanlara; lisans mezunu çalışanların ilkökul mezunu çalışanlara göre ve lisansüstü mezunu çalışanların ilkökul ve ortaokul mezunu çalışanlara göre kültürel bilgi ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ön lisans mezunu çalışanların ilkökul, ortaokul ve lise mezunu çalışanlara; lisans ve lisansüstü mezunu çalışanların ise ilkökul mezunu çalışanlara göre kültürel yetenek ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Test sonuçlarına göre ön lisans mezunu çalışanlar lise mezunu çalışanlara göre daha yüksek kültürel üstbilgi ortalamasına sahiptir. Bununla birlikte analiz sonuçlarına göre yabancı dil seviyesi çok iyi ve iyi olan çalışanların orta olan çalışanlara göre kültürel bilgi ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yabancı dil seviyesi çok iyi olan çalışanların kültürel yetenek ve kültürel üst bilgi ortalamalarının yabancı dil seviyesi orta olan çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kültürel zekanın çalışanların yabancı dil seviyelerine göre çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur:

Tablo 8. Kültürel Zekaya İlişkin ANOVA Sonuçları

	Eğitim Durumu		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
Kültürel Bilgi	Ön lisans	İlkokul	,65923*	,001
		Ortaokul	,45837*	,005
		Lise	,31094*	,002
	Lisans	İlkokul	,55056*	,010
	Lisansüstü	İlkokul	,61352*	,004
		Ortaokul	,41265*	,039
	Eğitim Durumu		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
Kültürel Yetenek	Ön lisans	İlkokul	,56507*	,005
		Ortaokul	,38915*	,040
		Lise	,30482*	,003
	Lisans	İlkokul	,45785*	,047
	Lisansüstü	İlkokul	,50066*	,029
	Eğitim Durumu		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
Kültürel Üstbilgi	Ön lisans	Lise	,23914*	,033
	Eğitim Durumu		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
Kültürel Zeka Genel	Ön lisans	İlkokul	,52926*	,002
		Ortaokul	,39173*	,045
	Lisans	İlkokul	45513*	,003
	Dil Seviyesi		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
Kültürel Bilgi	Orta	İyi	-,20653*	,042
		Çok iyi	-,32254*	,006
Kültürel Yetenek	Dil Seviyesi		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
	Çok iyi	Orta	39964*	,000
Kültürel Üstbilgi	Dil Seviyesi		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
	Çok iyi	Orta	,40397*	,000
	Dil Seviyesi		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
Kültürel Zeka Genel	Çok iyi	Orta	,38764*	,000
			,40397*	

Çalışanların çatışma yönetim stillerinin eğitim durumuna ve yabancı dil seviyelerine göre istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere ANOVA testi uygulanmıştır. ANOVA testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde çatışma yönetim stillerinin uzlaşma, zorlama, problem çözme ve kaçınma boyutlarının çalışanların eğitim durumlarına göre, zorlama ve kaçınma boyutlarının yabancı dil seviyesine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Uygulanan ANOVA testi sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Varyansların homojenliği testine göre hangi boyutlar arasında farklılık olduğunu görebilmek için varyanslar homojen olduğunda Gabriel testi, varyanslar homojen olmadığında Games Howell testi uygulanmıştır (Mayers, 2013: 180). Test sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Çatışma Yönetim Stillerine İlişkin ANOVA Sonuçları

	Eğitim Durumu	n	F Değeri	Anlam Düzeyi	Levene Testi p değeri
Uzlaşma	İlkokul	80	2,316	,048*	,000
	Ortaokul	98			
	Lise	271			
	Ön Lisans	122			
	Lisans	237			
	Lisansüstü	46			
Zorlama	İlkokul	80	2,355	,043	,000
	Ortaokul	98			
	Lise	271			
	Ön Lisans	122			
	Lisans	237			
	Lisansüstü	46			
Problem Çözme	İlkokul	80	3,305	,012*	,000
	Ortaokul	98			
	Lise	271			
	Ön Lisans	122			
	Lisans	237			
	Lisansüstü	46			
Kaçınma	İlkokul	80	3,924	,003*	,002
	Ortaokul	98			
	Lise	271			
	Ön Lisans	122			
	Lisans	237			
	Lisansüstü	46			
	Dil Seviyesi	n	F Değeri	Anlam Düzeyi	
Zorlama	Zayıf	87	2,634	,047*	,129
	Orta	266			
	İyi	234			
	Çok İyi	99			
Kaçınma	Zayıf	87	4,174	,008	,017
	Orta	266			
	İyi	234			
	Çok İyi	99			

*ANOVA testi sonucunda anlamlı bulunsa da Gabriel ve Games Howell testinde 0,05 düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Bu nedenle bu boyutların analizinde LSD testi tercih edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre ön lisans ve lisans mezunu otel çalışanlarının lise mezunu çalışanlara göre uzlaşma, ilkokul ve lise mezunu otel çalışanlarına göre problem çözme ortalamaları daha yüksektir. Ayrıca ortaokul mezunu çalışanların çatışma yönetim stillerinden zorlama boyutunun ortalamasının lisansüstü mezunu çalışanlara göre; ilkokul mezunu çalışanların ise lise ve lisans mezunu çalışanlara göre kaçınma boyutu ortalamaları daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer yandan analiz sonuçlarına göre yabancı dil seviyesi zayıf ve çok iyi olan otel çalışanlarının yabancı dil seviyesi orta olan otel çalışanlarına göre zorlama boyutunun daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yabancı dil seviyesi zayıf olan çalışanların çatışma yönetim stillerinden kaçınma ortalamasının yabancı dil seviyesi orta olan çalışanlara göre daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Çatışma yönetim stillerinin çalışanların eğitim durumuna göre çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur:

Tablo 10. Çatışma Yönetim Stillere İlişkin ANOVA Sonuçları

Uzlaşma	Eğitim Durumu		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
	Lise	Ön lisans	-,26488*	,016
		Lisans	-,25023*	,005
Zorlama	Eğitim Durumu		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
	Ortaokul	Lisansüstü	,42489*	,036
Problem Çözme	Eğitim Durumu		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
	İlkokul	Ön lisans	-,35592*	,014
		Lisans	-,33564*	,014
	Lise	Ön lisans	-,26852*	,010
Lisans		-,24824*	,005	
Kaçınma	Eğitim Durumu		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
	İlkokul	Lise	,39549*	,016
		Lisans	,40197*	,018
Zorlama	Dil Seviyesi		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
	Orta	Zayıf	-,26653*	,030
		Çok iyi	,23893*	,041
Kaçınma	Dil Seviyesi		Ortalama Farkı	Anlam Düzeyi
	Zayıf	Orta	,38787*	,028

Çalışanların kariyer tatminlerinin eğitim durumuna ve yabancı dil seviyelerine göre istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere ANOVA testi uygulanmıştır. ANOVA testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde çalışanların kariyer tatmininin eğitim durumlarına ve yabancı dil seviyelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Kültürel Zeka Seviyesine Göre Çalışanların Çatışma Yönetim Stili ve Kariyer Tatmini Karşılaştırması (Kümeleme Analizi)

Katılımcıları kültürel zeka seviyelerine göre sınıflandırmak amacıyla 10 maddeli kültürel zeka ölçeği kullanılarak kümeleme analizi gerçekleştirilmiştir. Kümeleme analizi sonucunda 885 katılımcıdan oluşan örneklem, kültürel zeka seviyesi yüksek 787 kişi ve kültürel zeka seviyesi düşük 98 kişi olmak üzere iki kümeye ayrılmıştır. Kümeleme analizi sonucu oluşan iki küme Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Kültürel Zeka Ölçeği Kümeleme Analizi

	Kültürel Zeka Düzeyi	n	Ortalama Farkı
Kültürel Zeka	Yüksek Kültürel Zeka	787	2,49735
	Düşük Kültürel Zeka	98	

Kültürel Zeka Seviyesine Göre Çatışma Yönetim Stilleri Ortalamaları

Çalışanların kültürel zeka seviyelerine göre çatışma yönetim stilleri ortalamalarını incelemek üzere betimsel analiz yapılmıştır. İlk olarak kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanların çatışma yönetim stilleri ortalaması incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre katılımcılardan en yüksek ortalamayı problem çözme boyutu alırken, en düşük ortalamayı zorlama boyutu almıştır.

Analizlerin ikinci aşamasında kültürel zeka seviyesi düşük olan çalışanların çatışma yönetim stilleri ortalamaları incelenmiştir. Buna göre kültürel zeka seviyesi düşük olan çalışanların çatışma yönetim stillerinden zorlama boyutu en yüksek ortalamaya sahipken, problem çözme boyutu en düşük ortalamaya sahiptir. Sonuçlar Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13. Yüksek Kültürel Zeka Seviyesine Göre Çatışma Yönetim Stilleri

Yüksek Kültürel Zeka	N	Ortalama
Problem Çözme	787	,1607
Ödün Verme	787	,1499
Uzlaşma	787	,1432
Kaçınma	787	,0873
Zorlama	787	,0825
Düşük Kültürel Zeka	N	Ortalama
Zorlama	98	-,7290
/Kaçınma	98	-,7709
Uzlaşma	98	-1,2646
Ödün Verme	98	-1,3242
Problem Çözme	98	-1,4191

Kültürel zeka düzeyine göre çalışanların çatışma yönetim stillerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek üzere t-testi uygulanmıştır. T-testi sonuçlarına göre çatışma yönetim stillerinin tüm boyutlarının (ödün verme, uzlaşma, zorlama, problem çözme, kaçınma) ve kariyer tatminin kültürel zeka seviyesine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanların çatışma yönetim stillerinin tüm boyutlarında kültürel zeka seviyesi düşük olan çalışanlara göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanların kariyer tatmini ortalamalarının kültürel zeka seviyesi düşük olan çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. T-testi sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Çatışma Yönetim Stilleri ve Kariyer Tatminin Kültürel Zeka Seviyesine Göre Karşılaştırılması

	Kültürel Zeka Düzeyi	n	Ortalama Farkı	T Değeri	Anlam Düzeyi
Ödün Verme	Yüksek Kültürel Zeka	787	1,47414	12,455	,000
	Düşük kültürel Zeka	98			
Uzlaşma	Yüksek Kültürel Zeka	787	1,40774	13,654	,000
	Düşük Kültürel Zeka	98			
Zorlama	Yüksek Kültürel Zeka	787	,81149	7,508	,000
	Düşük Kültürel Zeka	98			
Problem Çözme	Yüksek Kültürel Zeka	787	1,57978	12,957	,000
	Düşük Kültürel Zeka	98			
Kaçınma	Yüksek Kültürel Zeka	787	,85819	7,963	,000
	Düşük Kültürel Zeka	98			
Kariyer Tatmini	Yüksek Kültürel Zeka	787	1,21942	9,757	,000
	Düşük Kültürel Zeka	98			

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

5.1. Kuramsal Çıkarımlar

Araştırma kapsamında otel çalışanlarının kültürel zeka düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra otel çalışanlarının en yüksek düzeyde sahip olduğu zeka boyutunun kültürel bilgi, en düşük düzeyde sahip olduğu zeka boyunun ise kültürel yetenek olduğu tespit edilmiştir. Ancak üç zeka düzeyinin de ortalamaları incelendiğinde otel çalışanlarının yüksek düzeyde kültürel zekaya sahip olduğu belirlenmiştir. Otel çalışanlarının kültürel bilgi zekasının yüksek olması çalışanların hizmet sunduğu misafirlerin kültürel olarak farklılaştıklarını bildikleri şeklinde yorumlanabilir. Araştırmanın bir diğer sonucu da otel çalışanlarının kültürel

üstbiliş zekasının yüksekliğidir. Bu sonuca göre otel çalışanlarının misafire hizmet sunarken sahip olduğu kültürel bilgi doğrultusunda davranışlarını uyarlaması gerektiğinin farkında olduğu söylenebilir. Ayrıca araştırma sonucunda otel çalışanlarının kültürel yetenek zekasının yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuç otel çalışanlarının misafirin kültürüne göre davranışını değiştirebilme yeteneğine sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Buradan hareketle otel çalışanlarının misafirlerle etkileşime girdiklerinde sahip oldukları bu kültürel bilgiyi kullanmaları gerektiğinin, farklı kültürlerin insan davranışları üzerinde farklı etkilerinin olduğunun ve otel çalışanlarının davranışlarını misafirin sahip olduğu kültür doğrultusunda uyarlamaları gerektiğinin farkında oldukları ve bu farkındalıklarını davranışa dönüştürebilme yeteneğine sahip oldukları söylenebilir.-

Otel çalışanlarının çatışma yönetim stillerinden en fazla problem çözme stilini tercih ettikleri belirlenmiştir. Bu bulgu Pelit (2003), Üngören (2008), Tanrıverdi vd. (2016), Pelit vd.'nin (2016) otel işletmelerinde gerçekleştirdiği çalışma bulgularını destekler niteliktedir. Otel çalışanlarının ikinci sırada tercih ettikleri stil ise ödün verme stildir. Çalışanlar daha sonra sırayla uzlaşma, zorlama ve kaçınma stillerini tercih etmektedir. Bu sıralama katılımcıların, işyerlerinde herhangi bir sorunla karşılaştıklarında o sorunu çözmeye çalıştıklarını göstermektedir. Çözüm sürecinde kullanılan yöntemlerin öncelik sıralaması tam da çatışma çözümünde istenen bir sıralama gibi durmaktadır. Bu bulgu otel çalışanlarının misafirlerle bir anlaşmazlık yaşadıklarında hem işletmenin hem de misafirlerin çıkarlarını koruyacak şekilde bir çözüm yolu bulmaya çalıştıkları şeklinde yorumlanabilir. Otel çalışanlarının iki tarafın da çıkarlarını koruyacakları bir yol bulamadıkları takdirde misafirlerin isteklerini yerine getirmeye özen gösterdikleri söylenebilir.

Araştırmanın diğer bir bulgusuna göre otel çalışanları kariyer tatminleri yükseğe yakın bir düzeyde/orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu Kendir ve Özkoç (2018) ve Kaya'nın (2012) araştırma bulguları ile paralellik göstermektedir.

Araştırmanın başka bir bulgusuna göre otel çalışanlarının kültürel zeka düzeyleri çalıştıkları bölüme göre farklılık göstermektedir. Buna göre misafir ile yoğun ilişkili bölümlerde (önbüro, Servis/bar, misafir ilişkileri) çalışan işgörenin misafir ile düşük ilişkili bölümlerde çalışan işgörene göre kültürel zeka düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle misafirlerle doğrudan iletişim halinde olan bölümlerde çalışanların kültürel zekaları daha yüksektir. Bu durum kültürel zeka seviyesi yüksek olan otel çalışanlarının misafirler ile yoğun ilişkili bölümlerde çalıştırdıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgu Mercan'ın (2015) çalışma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Çalışanların turizm eğitimi alma durumuna göre kültürel zekaları incelendiğinde, otel çalışanlarının kültürel zeka düzeylerinin turizm eğitimi almış olmalarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulgu turizm eğitimi almanın otel çalışanlarının kültürel zeka düzeyleri üzerinde belirleyici bir farklılık yaratmadığı şeklinde yorumlanabilir. Otel çalışanlarının kültürel zeka ile ilgili eğitimler almaları, çalışanların yurtdışında bulunmuş olmaları ya da farklı kültürler ile sıklıkla karşılaşılıyor olmaları bu sonuca etki etmiş olabilir. Kültürel zeka düzeyi ile turizm eğitimi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Dolayısı ile bulguları genelleyecek yeni çalışmaların yapılmasının alana katkı sağlayacağı söylenebilir.

Araştırmanın diğer bir bulgusuna göre otel çalışanlarının kültürel zeka düzeyleri yabancı dil bilme durumlarına göre farklılık göstermektedir. Buna göre yabancı dil bilen çalışanların kültürel zeka düzeylerinin yabancı dil bilmeyen çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu Aslan ve Aslan'ın (2015) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Bu bulgudan hareketle yabancı dil bilgisine sahip otel çalışanlarının yabancı misafirlerle daha fazla etkileşime girebildiğini ve o kültürü daha iyi tanıma şansına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bulgu genelde turizm sektöründe, özelde ise otelcilik sektöründe çalışanların yabancı dil bilmelerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bulgu adeta Türkçedeki "Bir lisan bir insan iki lisan iki insan" özdeyişini doğrular niteliktedir.

Otel çalışanlarının yurt dışında bulunmuş olma durumlarına göre kültürel zeka düzeyleri incelendiğinde, yurt dışında bulunmuş olan otel çalışanlarının kültürel zeka düzeylerinin yurt dışında bulunmamış olan otel çalışanlarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu Aslan ve Aslan (2015) ve Yazar'ın (2019) çalışma bulguları ile örtüşmektedir. Bu bulgu doğal bir bulgu gibi durmaktadır, çünkü yurt dışına çıkanlar bütünüyle farklı bir kültürü kısa süreli de olsa deneyimlemektedir. Bu durum da farklı kültürleri anlamayı ve farklı kültürlerden

insanlar ile daha kolay ve verimli ilişkiler kurmayı kolaylaştırdığı, yani yurt dışında bulunmanın farklı kültürleri yerinde görerek tanınmasına ve dolayısıyla o kültürler hakkında doğrudan bilgi sahibi olunmasına katkı sağlayarak otel çalışanlarının kültürel bilgi düzeyini yükselttiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca yurt dışında bulunarak farklı kültürlerden insanlarla daha çok iletişim kurulmasının ve etkileşime girilmesinin çalışanların davranışlarını kültürel olarak farklılık gösteren ortamlarda uyarlama yeteneğine katkı sağladığı söylenebilir.

Otel çalışanlarının çatışma yönetim stillerinden kaçınma boyutunun çalışanların turizm eğitimi alma durumlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre turizm eğitimi almayan otel çalışanları çatışma yönetim stillerinden kaçınma stilini turizm eğitimi almış olan çalışanlara göre daha fazla tercih etmektedir. Bir başka anlatımla turizm eğitimi alan çalışanların çatışmalardan daha az kaçındıkları ortaya çıkmıştır. Bu bulgu Üngören'in (2008) çalışma bulgularını destekler niteliktedir. Bu bulgu turizm eğitimi almamış olan otel çalışanlarının çatışmalarda pasif bir yol izleyerek problemleri görmezden gelmeye çalıştıkları şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma bulgularından elde edilen bir diğer sonuca göre otel çalışanlarının çatışma yönetim stillerinin yabancı dil bilme durumlarına göre farklılık göstermektedir. Buna göre yabancı dil bilen otel çalışanları çatışma yönetim stillerinden ödün verme, uzlaşma ve problem çözme stillerini yabancı dil bilmeyen çalışanlara göre daha fazla tercih etmektedirler. Bir başka ifadeyle yabancı dil bilen çalışanlar çatışmaları daha çok uzlaşma, problem çözme ve ödün verme yöntemleri kullanarak çözmeye çalışmaktadır. Yabancı dil bilen çalışanların bu yöntemleri daha çok kullanmalarının daha rahat iletişim kurmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Yabancı dil bilen otel çalışanlarının sorunlarla karşılaştıklarında yabancı dil bilmelerinden dolayı misafirlerle daha rahat konuşabilmeleri; dolayısı ile problemi çözebilecek ve uzlaşacak kadar yabancı dil bilmeleri bu sonucu etkilemiş olabilir.

Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri çalıştıkları otelin faaliyet gösterdiği bölgeye göre farklılık göstermektedir. Buna göre İstanbul bölgesinde faaliyet gösteren otellerde çalışanlar çatışma yönetim stillerinden uzlaşma, zorlama ve problem çözme stillerini Antalya bölgesinde faaliyet gösteren otel çalışanlarına göre daha fazla tercih etmektedir. Bu sonuca Antalya'da faaliyet gösteren otellerin çoğunlukla kıyı-resort otelleri olması etki etmiş olabilir. İstanbul'da faaliyet gösteren otel çalışanlarının kıyı otellerine göre çatışma yönetim stillerini misafir tatminine uygun olarak daha yoğun şekilde uyguladıkları söylenebilir. Kıyı otellerinde her ne kadar çekirdek kadro olsa da mevsimlik olarak çalışan işgörenlerin yoğunlukta olması çalışan memnuniyetine etki edebilmekte, bu durum ise misafir ilişkilerine yansıtılabilmektedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre otel çalışanların kariyer tatminleri turizm eğitimi alma durumuna göre farklılık göstermemektedir. Bu bulgu Kaya'nın (2012) çalışma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bu bulgudan hareketle hem turizm eğitimi alan otel çalışanlarının hem de turizm eğitimi almayan otel çalışanlarının kariyer tatminlerinin benzer düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Otel çalışanlarının kariyer tatminleri yurt dışında bulunma durumlarına göre farklılık göstermektedir. Buna göre yurt dışında bulunmuş olan otel çalışanlarının kariyer tatmin düzeyleri yurt dışında bulunmamış otel çalışanlarına göre daha yüksektir. Bu bulgu yurt dışında bulunmuş olan çalışanlar çok kültürlü ortamlarda çalışmayı daha çok sevindikleri şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre otel çalışanların kariyer tatminleri otelin faaliyet gösterdiği bölgeye göre farklılık göstermektedir. Buna göre İstanbul bölgesinde faaliyet gösteren otellerde çalışanların kariyer tatminleri Antalya bölgesinde faaliyet gösteren otel çalışanlarına göre daha yüksektir. Bu bulgudan hareketle şehir otellerinde çalışanların kariyerlerinden kıyı otellerinde çalışanlara göre daha fazla memnuniyet duydukları söylenebilir. Antalya bölgesinde faaliyet gösteren otellerin çoğunluğunun kıyı (resort) oteli olmaları her ne kadar çekirdek kadroları bulunmasına rağmen çalışanlarının bir kısmının mevsimlik olarak çalıştırılmasının ve dolayısıyla çalışanların mevsimlik olarak istihdam edilmesinin, diğer taraftan İstanbul'da faaliyet gösteren otellerin şehir oteli olmaları nedeniyle tüm yıl açık olmaları ve sürekli bir istihdam sağlamalarının bu sonuca etki ettiği söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre otel çalışanlarının kültürel zeka düzeyleri eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir. Buna göre eğitim seviyesi yüksek olan otel çalışanlarının eğitim seviyesi daha düşük olan otel çalışanlarına göre kültürel zeka seviyeleri daha yüksektir. Bu bulguyu otel çalışanlarının eğitim durumunun yükseldikçe kültürel zeka düzeyinin de yükseldiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

Yabancı dil seviyesi yüksek olan otel çalışanlarının daha düşük yabancı dil seviyesine sahip otel çalışanlarına göre kültürel zeka seviyeleri daha yüksektir. Bu bulgudan hareketle yabancı dil seviyesi yükseldikçe otel çalışanlarının kültürel zeka seviyelerinin de yükseldiğini söylemek mümkündür. Bu bulgular Aslan ve Aslan'ın (2015) çalışma bulgularını desteklemektedir. Bu bulgular otel işgöreninin iyi derecede yabancı dil bilmesinin ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın bu bulgularından hareketle yüksek seviyede yabancı dil bilgisine sahip otel çalışanlarının yabancı misafirlerle daha fazla etkileşime girerek ve yabancı konukları daha iyi anlayarak farklı kültürleri daha iyi tanıma şansına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmanın başka bir bulgusuna göre otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri eğitim durumlarına göre farklılık göstermektedir. Buna göre eğitim seviyesi daha yüksek olan otel çalışanları çatışma yönetim stillerinden uzlaşma ve problem çözme stilini daha çok tercih ederken, eğitim seviyesi daha düşük olan otel çalışanları zorlama ve kaçınma stillerini daha yoğun kullanmaktadır. Bu bulgulardan hareketle eğitim düzeyi daha düşük olan otel çalışanların çatışma esnasında kendi görüşünü karşı tarafa benimsetmeye çalıştığı ya da tam tersine çatışmaları görmezden gelmeye çalıştıkları söylenebilir. Literatürde iki değişkenin ilişkisi için farklı sonuçlar olduğu gözlenmiştir. Buna göre Toprak'ın (2012) otel işletmelerinde yaptığı çalışmasında eğitim durumu yükseldikçe problem çözme stilinin daha çok kullanıldığını tespit etmiştir. Pelit (2003) ise otel çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında çatışma yönetim stillerinin eğitim durumuna göre farklılık göstermediğini belirlemiştir. Akman (2018) da çalışmasında benzer şekilde çatışma yönetim stillerinin eğitim durumuna göre farklılık göstermediğini tespit etmiştir. Dolayısıyla bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen yeni çalışmaların yapılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Otel çalışanlarının çatışma yönetim stilleri yabancı dil seviyelerine göre incelendiğinde, yabancı dil seviyesi düşük olan otel çalışanlarının yabancı dil seviyesi daha yüksek olan otel çalışanlarına göre daha fazla kaçınma stilini tercih ettiği belirlenmiştir. Bu bulgu yabancı dil seviyesi düşük olan çalışanların problem çözecek ya da uzlaşacak kadar yüksek seviyede yabancı dil bilmemesi ile açıklanabilir. Yabancı dil seviyesi düşük olan otel çalışanlarının yeterli düzeyde yabancı dil bilmediği için iyi bir iletişim kuramayacağı ve dolayısıyla çatışmayı yönetemeyeceği kaygısı ile çatışmalardan kaçındıkları söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre kültürel zeka seviyesi yüksek olan otel çalışanları çatışma yönetim stillerinin tüm boyutlarını kültürel zeka seviyesi düşük olan çalışanlara göre daha fazla kullanmaktadır. Bu bulgular çatışma yönetiminin bazı boyutlarında başka verilere de ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kültürel zekası yüksek olan otel çalışanlarının her türlü çatışma yönetim stilini kültürel zeka seviyesi düşük olanlardan daha çok kullandığını göstermekle beraber hangi durumda hangisini kullandığını ortaya koymamaktadır. Kültürel zekası yüksek olan otel çalışanlarının doğru yerde doğru çatışma yöntemini kullandıkları varsayılacak olursa bu bulgu çalışmanın önemli bulgularından biri olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre kültürel zeka seviyesi yüksek olan otel çalışanlarının kariyer tatmin düzeyleri kültürel zeka seviyesi düşük olan çalışanlara göre daha yüksektir. Kültürel zeka seviyesi daha yüksek olan çalışanların işlerinden memnun olması turistlere daha iyi hizmet verme olasılıklarını artırmaktadır. Bu durum misafir memnuniyeti ve misafirlerin tekrar ziyaret etme olasılığını artırmaktadır.

Otel çalışanlarının kültürel zeka seviyelerine göre çatışma yönetim stilleri tercihleri incelendiğinde, kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanların çatışma yönetim stillerinden problem çözme stilini öncelikli olarak tercih ettiği belirlenmiştir. Çalışanlar daha sonra sırasıyla ödün verme, uzlaşma, kaçınma ve zorlama stillerini tercih etmektedir. Bu bulgular kültürel zekası yüksek olanların öncelikle çatışmaya neden olan problemi çözmeye çalıştıkları, sonra ödün verdikleri ve daha sonra ise uzlaşma yoluna gittiklerini ortaya koymaktadır. Araştırma bulgusu zorlamanın kültürel zekası yüksek olan otel çalışanlarının kullandıkları son yöntem olduğunu ortaya koymaktadır ki, bu durum da daha önce varsayımsal olarak söylenen "Kültürel zekası yüksek olan katılımcıların doğru yerde doğru çatışma yöntemini kullandıkları" savını doğrular niteliktedir. Kültürel zeka seviyesi düşük olan çalışanlar ise çatışma yönetim stillerinden öncelikli olarak zorlama stilini tercih etmektedir. Çalışanlar daha sonra sırası ile kaçınma, uzlaşma, ödün verme ve problem çözme stillerini tercih etmektedir. Buradan hareketle çalışanların kültürel zeka seviyesinin yükseldikçe tercih ettikleri çatışma yönetim stillerinin daha problem çözemeye yakın, uzlaşmacı ve yumuşak olduğu söylenebilir. Kültürel zeka seviyesi düşükçe tercih edilen

yöntemler de daha baskıcı olmaktadır. Bu bulgular kültürel zeka seviyesi düşük olan otel çalışanlarının misafirle çatışma yaşayabileceği bölümlerde çalıştırılmasının sakıncalı olduğuna işaret etmektedir.

5.2. Uygulamaya Yönelik Çıkarımlar

Otel işletmelerinin kültürel zeka seviyesi yüksek düzeyde olan çalışanları işletmede bulundurmaları misafire sunulan hizmet kalitesi için önemlidir. Kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanlar hizmet sundukları misafirlerin kültürel olarak farklılaştıklarını bilmektedir, bu bilgi doğrultusunda davranışlarını uyarlaması gerektiğinin farkındadır ve bu uyarlama yeteneğine sahiptir. Dolayısı ile hem hizmet sunan otel çalışanının hem de hizmet alan misafirin kültürel olarak farklılaştığı otel işletmelerinde kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanların kültürel farklılıkları yönetebilmesi hem bireysel hem de örgütsel düzeyde fayda sağlamaktadır. Hizmet sunan otel çalışanın hizmet sunulan misafirin kültürüne aşina olması, davranışını o kültüre göre uyarlayabilmesi sunulan hizmetin kalitesini yükselterek misafirin memnuniyetini etkileyebilecektir. Ayrıca din, dil, ırk gibi kültürel bileşenlerin farklılaşması anlaşmazlıkları ve çatışmaları ortaya çıkarabilecektir. Bu çatışmaların ortaya çıkmaması ya da çıktıktan sonra iyi yönetilebilmesi hususunda kültürel zeka etkin bir rol oynamaktadır. Bu nedenle yöneticilere işe alım sürecinde kültürel zeka düzeyi yüksek adayları tercih etmeleri; eğitim programlarında çalışanların kültürel zeka düzeylerini artıracak eğitimlere yer vermeleri önerilebilir.

Çalışma bulgularına göre otel çalışanları çatışma yönetim stillerinden en fazla problem çözme stilini; daha sonra sırasıyla ödün verme, uzlaşma, zorlama ve kaçınma stillerini tercih etmektedir. Çatışma çözme sürecinde kullanılan stillerin sıralaması otelcilik sektörü açısından istenilen bir sıralama gibi durmaktadır. Bu doğrultuda otel yöneticilerine otel çalışanları için çatışma yönetim eğitimleri vermeleri önerilebilir. Bu eğitimler sayesinde çalışanlara çatışmaları nasıl ele alacakları, nasıl sağlıklı bir şekilde yönetecekleri hususunda bilgi ve beceriler kazandırılabilir. Böylelikle otel çalışanları doğru yerde doğru çatışma yönetim stilini kullanabilecektir.

Yabancı dil bilen otel çalışanlarının tüm boyutlarda kültürel zekalarının daha yüksek olması başta çok farklı kültürlerden gelmiş olan turistlerle olmak üzere oteldeki herkesle daha kolay ve nitelikli iletişim kurmalarına yardımcı olacaktır. Bu doğrultuda otel yöneticilerine çalışanlarının yabancı dil öğrenmelerine yönelik eğitim programları hazırlamaları ve çalışanları yabancı dil öğrenmeleri konusunda teşvik etmeleri önerilebilir.

Çalışmada yurtdışında bulunmuş otel çalışanlarının kültürel zeka seviyelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle otel yöneticilerine çalışanlarını yurt dışı eğitimlerine, yurt dışı seyahatlerine teşvik amaçlı göndermeleri önerilebilir. Ayrıca özellikle yurt dışında şubeleri bulunan zincir otel yöneticilerine işgöreni dönüşümlü olarak yurt dışı şubelerde çalıştırmaları önerilebilir. Turizm eğitim kurumlarına da öğrencilerin Erasmus programı ya da Work and Travel programlarıyla yurt dışına çıkışlarını teşvik etmeleri önerilebilir.

Çalışmada yurtdışında bulunmuş otel çalışanlarının kariyerlerinden daha yüksek düzeyde tatmin olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle otel yöneticilerine çalışanlarını eğitim programları, teşvik seyahatleri gibi özendirici uygulamalarla yurt dışına çıkma hususunda desteklemeleri önerilebilir.

Araştırmada kültürel zeka seviyesi yüksek olan çalışanların kariyerlerinden daha tatmin oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısı ile kültürel zeka seviyesi yüksek olan otel çalışanları işlerinden daha memnun olmakta bu da misafirlere sundukları hizmet kalitesine yansımaktadır. Buradan hareketle otel yöneticilerine kültürel zekası yüksek olan adayları işe almaları ve çeşitli eğitim programlarıyla çalışanlarının kültürel zekalarını yükseltmeye çalışmaları önerilebilir.

Bulgular kültürel zeka seviyesi düşük olan otel çalışanlarının misafirle çatışma yaşayabileceği bölümlerde çalıştırılmasının sakıncalı olduğuna işaret etmektedir. Buradan hareketle otel yöneticilerine kültürel zeka düzeyi düşük olan otel çalışanlarını misafirlerle yüzyüze ilişkinin hiç ya da en az olduğu departmanlarda çalıştırmaları önerilebilir. Eğer bu çalışanların/adayların misafirler ile teması kaçınılmaz olan bir bölümde çalıştırılması söz konusu ise işe başlatılmalarından önce otel yönetimi tarafından mutlaka farklı eğitimlerden geçirilmeleri önerilebilir.

Çalışma kapsamında turizm eğitimi alan otel çalışanları ile turizm eğitimi almamış çalışanlar arasında belirgin bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda turizm eğitimi veren kurumlara müfredatlarında kültürel zeka gelişimine yönelik olarak eğitim programlarını eklemeleri önerilebilir.

5.3. Sınırlamalar ve Gelecekteki Araştırmalar

Çalışma kapsamında kültürel zeka, çatışma yönetim stilleri ve kariyer tatmini değişkenlerinin iş ile ilgili değişkenler ile ilişkilerinin incelendiği çalışmaların da sınırlı sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebeple çalışma kapsamındaki bulgular genellenememiştir. Bulguların kıyaslanabilmesi ve genellenebilmesi için akademisyenlere bu alanda yapılacak çalışmaları arttırmaları önerilebilir.

Çalışma Antalya ve İstanbul'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanları üzerinde yürütülmüştür. Sonraki araştırmalar için araştırmacılara daha küçük otellerde çalışan işgörenleri de örnekleme dahil etmeleri; diğer bölgelerdeki oteller üzerinde de değişkenleri incelemeleri önerilebilir. Ayrıca benzer bir çalışmanın yiyecek içecek işletmeleri ve seyahat acenteleri çalışanları üzerinde de gerçekleştirilmesi turizm yazınına katkı sağlayacaktır. Benzer çalışmaların hizmet sektörünün farklı kollarında yapılarak kıyaslanmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Z. (2013). *Kültürel zekâ ve çokkültürlü ortamlardaki rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi. İzmir.
- Alanya Turistik İşletmeciler Derneği [ALTİD]. (2022). Antalya'ya gelen ziyaretçi sayıları 2022. 18.08.2022 tarihinde <https://www.altid.org.tr/bilgi-hizmetleri/antalyaya-gelen-ziyaretci-sayilari-2022/> adresinden alınmıştır.
- Anafarta, A. ve Yılmaz, Ö. (2019). Kariyer tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide işe adanmışlığın aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2944-2959.
- Ang, S. ve Van Dyne, L. (2008). *Handbook of cultural intelligence: Theory, Measurement and Application*. London and New York: Routledge
- Arlı, E. (2012). Müşterilerin kulaktan kulağa iletişime bağlı satın alma kararları üzerinde referans gruplarının etkisi: Deniz turizm işletmeciliği üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17), 155-170.
- Aslan, S. ve Aslan, Ö. (2015). İstanbul'daki 5 yıldızlı otellerde kültürel zeka ölçeğine ilişkin bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 23, 34-61.
- Arslan, K. (2016). KOBİ'lerde Çatışma ve KOBİ yöneticilerinin çatışmanın yönetiminde izledikleri stratejiler. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), 35-62.
- Asunakutlu, T., & Safran, B. (2004). Kültürel farklılıklardan kaynaklanan çatışmalara yönelik bir araştırma (Marmaris turizm sektörü örneği). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 26-49.
- Atış, A. (2011). *Bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin çalışan memnuniyetine etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Avcı, U. ve Turunç, Ö. (2012). Dönüşümcü liderlik ve örgüte güvenin kariyer memnuniyetine etkisi: lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 45-55.
- Avcıkurt, C., Köroğlu, A. ve Sarıoğlu, M. (2009). Türk turizminin dünya turizmindeki yeri. Ş. Çavuş, Z. Ege, O. E. Çolakoğlu (Eds.). *Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim içinde* (ss. 1-14). Ankara: Detay.
- Bücker, J. J. L. E., Furrer, O., Poutsma, E. ve Buyens, D. (2014). The impact of cultural intelligence on communication effectiveness, job satisfaction and anxiety for Chinese host country managers working for foreign multinationals, *The International Journal of Human Resource Management*, 25(14), 2068-2087.
- Çakır, İ. (2011). Yabancı dil öğrenme ortamlarında kültürün rolü. *Milli Eğitim*, 190, 248-253.
- Çalışkan, S. C., Ünal, Z. M., Kalafatoğlu, Y., Akün, F. A. ve Üçler, Ç. (2015). Yöneticilerin algılanan kültürel zekâsı, çalışanın farklılık iklimi algısı, gelişime açıklık ve örgütsel sinizizm etkileşimi üzerine turizm sektöründe bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 1-11.
- De Dreu, C. K., Evers, A., Beersma, B., Kluwer, E. S. ve Nauta, A. (2001). A theory-based measure of conflict management strategies in the workplace. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 22(6), 645-668.
- Demirdelen, D. (2013). *Yöneticilerin kariyer tatminine ilişkin görüş ve algılamaları: Antalya'da 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

- Değermen, A. (2005). Hizmet kalitesi ölçümünde kullanılan servqual modelinin zayıf olduğu ileri sürülen teorik ve uygulama yönlerine yönelik olarak yapılan değerlendirmeler. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, İstanbul Üniversitesi, İstanbul*.
- Demirdelen, D. ve Ulama, Ş. (2013). Demografik değişkenlerin kariyer tatminine etkileri: Antalya’da 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma, *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(2), 65-89.
- Durak, A. (2010). *İlköğretim okullarında örgütsel çatışma ve örgüt performansı üzerine etkisi: Niğde merkez ilköğretim okulları üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Earley, P. C. ve Ang, S. (2003). *Cultural intelligence: Individual interactions across cultures*. Stanford, Calif: Stanford University Press. Retrieved December 10, 2019, from https://books.google.com.tr/books?id=g0PSkiOT8ggC&pg=PA59&hl=tr&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false
- Emir, O., Kılıç, G. ve Pelit, E. (2010). Üç yıldızlı otel işletmelerinde müşteri memnuniyeti üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 291-310.
- Erkuş, A. (2013). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ersoy, A. ve Ehtiyar, R. (2015). Kültürel farklılıkların yönetiminde kültürel zekânın rolü: Türk ve yabancı yöneticiler üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 42-60.
- Ertürk, M. (1994). Organizasyonlarda çatışma, çatışma nedenleri, çatışmanın yönetimi ve erciyes üniversitesinde bir anket uygulaması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 121-147.
- Fu, J. R. (2010). Is information technology career unique? Exploring differences in career commitment and its determinants among IT and non-IT employees. *International Journal of Electronic Business Management*, 8(4), 272-281.
- Gattiker, U. E. ve Larwood, L. (1988). Predictors for managers’ career mobility, success, and satisfaction. *Human Relations*, 41(8), 569-591.
- İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Strateji Geliştirme Şube Müdürlüğü (2021). İstanbul turizm istatistikleri raporu- Aralık- 2021.
- Judge, T. A., Cable, D. M., Boudreau, J. W. ve Bretz Jr, R. D. (1995). An empirical investigation of the predictors of executive career success. *Personnel Psychology*, 48(3), 485-519.
- Kalaycı, Ş. (2010). *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karaçar, E. (2019). Otel çalışanlarının iş tatmini ve motivasyon düzeyi değişkenleri üzerine bir araştırma: Sinop örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 55-78.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Koçel, T. (2015). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kong, H., Cheung, C. ve Song, H. (2012). From hotel career management to employees’ career satisfaction: The mediating effect of career competency. *International Journal of Hospitality Management*, 31(1), 76-85.
- Kurgun, O. A. (2013). *Örgütsel davranış*. Ankara: Detay.
- Mercan, N. (2015). *Çok kültürlü ortamlarda kültürel zekânın kültürler arası duyarlılık ile ilişkisine yönelik bir araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Mercan, N. (2016). *İşletmelerde kültürler arası yönetim ve kültürel zeka (Kültürler arası farklılık eğitim modeli)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nauta, A., Van Vianen, A., Van der Heijden, B., Van Dam, K. ve Willemsen, M. (2009). Understanding the factors that promote employability orientation: The impact of employability culture, career satisfaction, and role breadth self-efficacy. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82(2), 233-251
- Özmen, F. ve Aküzüm, C. (2013). Okul ortamında kültürel farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar ve çatışma yönetimi yaklaşımları-alipaşa ilköğretim okulu örneği. *Education Sciences*, 8(4), 441-459.
- Pelit, E., Kılıç, İ. ve Keleş, Y. (2013). Otel işletmeleri yöneticilerinin kişilik özellikleri ile çatışma yönetme yöntemleri arasındaki ilişki. *Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 3-19.
- Ramirez, A. R. (2010). Impact of cultural intelligence level on conflict resolution ability: A conceptual model and research proposal. *Emerging Leadership Journeys*, 3(1), 42-56.

- Sakal, Ö. ve Yıldız, S. (2015). Bireycilik ve toplulukçuluk değerleri, kariyer çapaları ve kariyer tatmini ilişkisi. *Journal of Yasar University*, 10(40), 6612-6623.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online*, 8(2), 23-74.
- Shaver, K. H. ve Lacey, L. M. (2003). Job and career satisfaction among staff nurses: effects of job setting and environment. *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 33(3), 166-172.
- Sternberg, R. J. (1984). Toward a triarchic theory of human intelligence. *Behavioral and Brain Sciences*, 7(2), 269-287.
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2022). Turizm işletmesi belgeli tesisler. 18.08.2022 tarihinde <https://yigm.ktb.gov.tr/genel/turizmtesisleri.aspx> adresinden alınmıştır.
- Thomas, D. C., Elron, E., Stahl, G., Ekelund, B. Z., Ravlin, E. C., Cerdin, J. L., ... ve Maznevski, M. (2008). Cultural intelligence: Domain and assessment. *International Journal of Cross Cultural Management*, 8(2), 123-143.
- Topaloğlu, C. (2010). Örgüt içi çatışmaların yönetim süreci: Otel işletmeleri açısından kurumsal bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(20), 97-114.
- Tozkoparan, G. (2013). Beş faktör kişilik özelliklerinin çatışma yönetim tarzlarına etkisi: Yöneticiler üzerinde bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(9), 189-231.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2018). *Çatışma*. 02.12.2019 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2018). *Kariyer*. 15.12.2019 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TUIK]. (2020). Çıkış yapan yabancı ve vatandaşlar. 20.02.2020 tarihinde Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı ve Ortalama Geceleme Sayısı adresinden alınmıştır.
- Türkiye Otelciler Birliği [TÜROB]. (2018). *İstatistikler*. 07.04.2020 tarihinde <http://www.turob.com/tr/istatistikler> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Otelciler Birliği [TÜROB]. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisleri Belgeli Tesisler*. 27.06.2018 tarihinde <http://www.turob.com/tr/istatistikler> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Otelciler Birliği [TÜROB]. Turizm Belgeli Tesisler – İSTANBUL. 27.06.2018 tarihinde <http://www.turob.com/tr/istatistikler?text=tesisler&Month=0&Year=0> adresinden alınmıştır.
- TÜRSAB & TUADER (2017). *Sektör Raporu*. 20.06.2018 tarihinde https://www.tursab.org.tr/dosya/16736/turizm-faaliyet-kitapci_16736_492081.PDF adresinden alınmıştır.
- Uçkun, C. G., Pelit, E. Ve Emir, O. (2004). Otel işgörenlerinin iş doyumlarının önemi ve Akçakoca'da yerleşik yıldızlı otel işletmeleri işgörenleri üzerinde bir uygulama. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 39-59.
- Unur, K. ve Şanlı, C. (2018). Turizm işletmeciliği lisans öğrencilerinin kültürel zeka seviyeleri: Mersin Üniversitesi örneği. VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, Hatay, Türkiye.
- Üngüren, E. (2008). Örgütsel çatışma yönetimi üzerine konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 1(5), 880-909.
- Ünlü, B. (2014).** *Kadınların kariyer engelleri ile kariyer tatmini ve yaşam doyumu ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Unur, K. ve Şanlı, C. (2018). Turizm işletmeciliği lisans öğrencilerinin kültürel zeka seviyeleri: Mersin Üniversitesi örneği. VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, Hatay, Türkiye.
- Ural, A., ve Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yadmaa, N. (2020). *Lider üye etkileşiminin kariyer memnuniyeti ve bireysel performans üzerindeki etkisi: Moğolistan sağlık kurumlarında bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisan tezi. Trakya Üniversitesi. Trakya.
- Yalçın, A. ve Erçen, A. E. Y. (2004). Kültür ile şekillenen çatışma tepkileri üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 201-218.
- Yan, Y. W. (2005). Antecedents and outcomes of employees' participation in development activity. *Unpublished Bachelors project, Baptist University, Hong Kong*.

- Yazar, F. (2019). *Kültürel zeka ve kariyer yönetimi ilişkisi: bir uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk üniversitesi, Erzurum.
- Yeşil, S. (2010). 21. Yüzyılın küresel örgütleri için kültürel zekâ. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2),147-168.
- Yılmaz, G. Ö. ve Kaya, G. D. (2015). Turizm sektöründe kültürel zekânın önemi: konaklama işletmelerinde bir araştırma, *Turizm Akademik Dergisi*, 2(2), 29-44.
- Yüksel, İ. (2005). İş-aile çalışmasının kariyer tatmini, iş tatmini ve iş davranışları ile ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 301-314.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.02.2023 ✓Accepted/Kabul:23.02.2023

DOI:10.30794/pausbed.1246284

Research Article/Araştırma Makalesi

Arıcı, S. (2023). "Turizm Araştırmacıları Gözünden Covid-19'un Turizm Etkileri", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 285-302.

TURİZM ARAŞTIRMACILARI GÖZÜNDEN COVID-19'UN TURİZME ETKİLERİ

Semih ARICI*

Öz

Covid-19 panedemisi dünya genelinde turizm faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Pandemi döneminden başlayarak çok sayıda araştırmacı bu etkileri farklı bakış açılarıyla değerlendirmeye devam etmektedir. Pandeminin turizm sektörüne etkisi ekonomik, sosyal, kültürel ve sağlık olmak üzere çeşitli değişkenler ile incelenmektedir. Araştırmaların çoğunluğu araştırmacıların öngörülerini, ikincil veriler ve turistlerin değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Fakat pandeminin ilk aylarında turizm araştırmacılarının Covid-19'un turizm sektörü üzerine etkilerini inceleyen çalışma sayısı ise oldukça azdır. Turizmin akademik yönünün temsilcileri olarak akademisyenlerin öngörülerinin değerlendirmeleri oldukça önemlidir. Bu nedenle araştırmacının temel amacı Covid-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerinin akademisyenlerin sektörün geleceğine yönelik genel kanıları üzerinde etkisinin olup olmadığını incelemektir. Araştırma verileri Nisan 2020 tarihinde 234 katılımcıdan çevrimiçi anket formuyla elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; turizm akademisyenlerinin değerlendirmelerinin biri çalışmanın bağımlı değişkeni "genel kanı" boyutu; altısı çalışmanın bağımsız değişkenleri "destinasyon yönetimi", "ürün tabanlı tercih", "sağlık tabanlı tercih", "yasal düzenleme", "pazarlama" ve "istihdam boyutundan oluştuğu görülmektedir. Sonuç olarak iki yılın ardından akademisyenlerin öngörülerinin büyük çoğunlukla ortaya çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Turizm, Seyahat Davranışı.

JEL Sınıflandırması: L83, Z3, M1.

IMPACTS OF COVID-19 ON TOURISM FROM THE PERSPECTIVE OF TOURISM RESEARCHERS

Abstract

Covid-19 pandemic has significantly affected tourism activities worldwide. Starting from the pandemic period, many researchers continue to evaluate these effects from different perspectives. The impact of the pandemic on the tourism industry is analysed with various variables including economic, social, cultural and health. Most of the studies consist of researchers' predictions, secondary data and tourists' evaluations. However, the number of studies examining the effects of Covid-19 on the tourism sector by tourism researchers in the first months of the pandemic is very few. As representatives of the academic aspect of tourism, the evaluations of the predictions of academics are very important. Therefore, the main purpose of the research is to examine whether the possible effects of the Covid-19 pandemic on the tourism sector have an impact on scholars' general beliefs about the future of the sector. Research data were obtained from 234 participants in April 2020 through an online survey form. According to the results of the research; one of the evaluations of tourism academicians consists of the dependent variable of the study, "general opinion" dimension; six of them consist of the independent variables of the study, "destination management", "product-based preference", "health-based preference", "legal regulation", "marketing" and "employment" dimensions. As a result, after two years, it could be seen that the predictions of the scientists had been realised to a large extent.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Tourism, Travel Behaviour.

JEL Classification: L83, Z3, M1

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, DENİZLİ.
e-posta:sarici@pau.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-0674-4337>)

1. GİRİŞ

Covid-19 salgını, küresel ölçekte insanları ve mekânları aniden altüst etmiş, büyük sosyal, psikolojik ve ekonomik etkiler yaratmıştır. 2019 yılına kadar hızlı bir gelişim gösteren turizm sektörü de bu salgından önemli ölçüde etkilenmiştir (Ntounis, 2022). Yerdeki uçaklar, kapatılan oteller ve nakliye kısıtlamaları ile turizm ve seyahat, virüsün başından beri yayılmasından en çok zarar gören sektörlerden biri oldu. Dünyanın dört bir yanındaki ülkeler, koronavirüs nedeniyle enfeksiyonu kontrol altına almak için seyahatleri kısıtladı (Bhatia, Roy ve Kumar, 2022). Turistlerin Covid-19 algısı, turizm sektöründeki niyet ve motivasyonu etkilemiş ve seyahat davranışını değiştirmiştir. Seyahat etmenin ruh sağlığı üzerindeki etkisinin yerini, küresel olarak kabul gören korku ve endişe almıştır (Rokni, 2021). Dolayısıyla turizm sektörü Covid-19 pandemisinden ciddi zarar görmüştür (Huang ve Wang, 2022).

Pandeminin turizm sektörünün hem talep hem de arz tarafındaki çeşitli paydaşların finansal, fiziksel, psikolojik, sosyal ve duygusal refahı üzerindeki etkisini rapor eden çalışmalar ortaya çıkmıştır (Sigala, 2021). Turizm araştırmaları pandemiye ve etkilerine önemli ölçüde vurgu yapmıştır; pandeminin turizm üzerindeki etkisi göz önüne alındığında bu durum şaşırtıcı değildir (Persson-Fischer ve Liu, 2021). Sonuç olarak turizm özellikle ağır darbe almıştır. Buna karşılık olarak birçok akademisyen ve yorumcu, sektörün ve hükümetlerin nasıl tepki verebileceği ve vermesi gerektiği konusundaki görüşlerini paylaştı (Butcher, 2021). Pandeminin başlamasının ardından turizm araştırmacıları Covid-19'a hızlı bir şekilde yanıt verdi (Zopiatis, Pericleous ve Theofanous, 2021) Bununla birlikte, alandaki Covid-19 ile ilgili ilk yayınlar çoğunlukla bakış açıları ve yorumlardan oluşmaktaydı (Huang ve Wang, 2022). Dolayısıyla birçok çalışma, kısa bir süre içinde yayımlanmakla birlikte güvenilir kanıtların eksikliği ve hastalığın şiddeti, ulusal ve küresel politikalar ve insanların pandemiye yönelik algı ve tutumlarındaki sürekli değişiklikler nedeniyle pandeminin etkilerini tahmin etmek için büyük ölçüde araştırmacıların veya sektör uzmanlarının görüşlerine dayanmıştır (Park, Kim ve Kim, 2022). Bunu takiben, akademik camianın elindeki birincil verilerin giderek artmasıyla birlikte, çalışmalar tutum ve davranışları ampirik olarak incelemeye, ilgili modeller geliştirmeye ve hem konaklama işletmeleri hem de turizm destinasyonları için çıkarımları vurgulamaya başladı (Zopiatis, Pericleous ve Theofanous, 2021). Bu pandeminin kapsamı ve ömrü henüz tam olarak kavranmadığından turizm araştırmacıları değişimi olduğu gibi yakalamaya, pandeminin önemi üzerine düşünmeye ve turizmin geleceğini tahmin etmeye çalışmaktadırlar (Yang, Zhang ve Rickly, 2021). Diğer bir ifadeyle Covid-19'un etkisine ilişkin farkındalığın hızla artmasına rağmen, turizm literatüründe hala önemli boşluklar bulunmaktadır (Colmekcioglu, Dineva ve Lu, 2022). Bu çalışma turizm araştırmacılarının pandeminin erken dönemlerinde (Nisan 2020) Covid-19'un turizm sektörü üzerine etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmanın sonuçları turizm araştırmacılarının geçen iki yılın ardından öngörülerinin mevcut durum ile kıyaslanması açısından tarihsel bir kayıt görevi de görecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Pandeminin ekonomik şokları dünya genelinde tüm sektörlerde ve endüstrilerde gözlemlenmekle birlikte seyahat kısıtlaması nedeniyle en erken etkilenen ve en geç toparlanan sektörlerin başında turizm ve seyahat sektörü gelmektedir. Olayın büyüklüğüne ve çok sayıda araştırma fırsatını değerlendiren akademisyenler, pandemiye hem mikro hem de makro düzeyde bir dizi perspektiften incelemektedir (Zopiatis, Pericleous ve Theofanous, 2021). Uluslararası alanda bu konudaki ilk girişimlerden biri Gössling, Scott ve Hall (2020) tarafından gerçekleştirilmiş ve pandeminin ilk aşamalarında Covid-19'un konaklama ve turizm sektörleri üzerindeki etkisinin geniş bir değerlendirmesini sunmuşlardır. Ulusal alanda ise Acar (2020) Dünya Sağlık Örgütü'nce paylaşılan verileri incelenmiş ve turizm sektörünü doğrudan etkileyen özel önlemler ile ilgili verileri çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bazı araştırmalar da sadece krizin ilk altı ayında üretilen Covid-19'a özgü literatürü incelemiştir (Kwok ve Koh, 2022).

Huang ve Wang (2022), Covid-19'un tüketici davranışları üzerindeki etkisine ilişkin çalışmaların sayıca çoğunlukta olduğunu, bunu müdahale eylemleri ve toparlanma stratejileri, endüstri veya sektörler üzerindeki etki ve işçiler ve çalışanlar üzerindeki etkiye ilişkin çalışmaların izlediğini ortaya koymuştur. Sigala (2021) da Covid-19 ve turizm üzerine yapılan çalışmaların Covid-19'un turistlerin karar alma süreçleri, destinasyon pazarlaması, teknolojinin benimsenmesi ve turistlerin refahı üzerindeki etkisi; Covid-19 sonrası turizmin geleceği; turizmde değişimi yönetmek ve Covid-19'un turizm ve konaklama paydaşları üzerindeki etkileri olmak üzere dört ana temadan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Yang, Zhang ve Rickly, (2021) ise psikolojik etkiler ve davranış; tepkiler, stratejiler ve dayanıklılık; sürdürülebilir gelecekler; etki izleme, değerlendirme ve tahmin ve teknolojinin benimsenmesi

olarak beş ana temanın araştırmacıların odağında yer aldığını belirtmektedir. Daha erken dönemlerde yapılan araştırmalar ise çoğunlukla simülasyon ve senaryo modellemesi geliştirmek; Covid-19 pandemisinin etkilerini raporlamak; Covid-19 pandemisini önceki halk sağlığı krizleriyle karşılaştırmak; Covid-19 pandemisinin etkilerini ekonomik açıdan ölçmek; pandemi sırasında ve sonrasında faaliyetlerin yeniden başlamasını tartışmak ve sosyal maliyetler, müşteri tercihi ve seyahat davranışı dahil olmak üzere konaklama sektörünün farklı yönlerini araştırmak için anketler yapmak şeklinde olduğu görülmektedir (Davahli, 2020).

Bazı araştırmacılar ise pandemiye, daha sürdürülebilir bir gelecek için çalışmak üzere tüm turizm sistemini gözden geçirerek sektöre yeni bir yön vermek için bir fırsat olarak görmüştür (Brouder, 2020; Colmekcioglu, Dineva ve Lu, 2022). Bu bağlamda Covid-19 sonrası küresel turizm sektörünü canlandırmak için dayanıklılık temelli hükümet müdahalesi, teknoloji inovasyonu, yerel aidiyet ve tüketici ve çalışan güveni araştırma konuları da önerilmiştir (Sharma, Thomas ve Paul, 2021). Benzer şekilde refah konusunda daha az araştırma yapıldığı, bölge sakinlerinin refahı ve dayanıklılığı ile ilgili araştırma eksikliğinin olduğu belirtilmektedir (Pocinho, Garcês ve De Jesus, 2022). Genel olarak incelenen çalışmalar, Covid-19 pandemisinin turistlerin davranışlarını etkilediği konusunda araştırmacılar arasında genel bir mutabakat olduğunu ortaya koymuştur (Rokni, 2021).

Covid-19 pandemisi şüphesiz ki akademisyenler tarafından eş benzeri görülmemiş bir şekilde ele alındı; bu ele alış, sektörün operasyonel paradigmasını geleneksel kriz yönetimi, iletişim ve toparlanma teorilerinin öngördüğünün çok ötesinde bir şekilde yeniden şekillendirmeye, yeniden keşfetmeye veya dönüştürmeye yardımcı olabilir. Bu durum daha dönüştürücü veya disiplinler arası araştırma yollarına kayarak kavramsal ufkumuzu genişletip genişletmeyeceği veya bunun sadece disiplinin ana temalarının doygunluğunun bir işareti ve akademisyenlerin yayın zenginleştirmeleri için hayatta bir kez karşılaşılabilecekleri bir fırsat olup olmadığı hala belirsiz. Açık olan şu ki, Covid-19'un endüstri operasyonları, ilgili araştırmalar ve eğitim üzerinde kalıcı bir etkisi olacaktır (Zopiatis, Pericleous ve Theofanous, 2021).

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacını turizm akademisyenlerinin Covid-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerine ilişkin öngörülerini ve bu öngörülerinin turizm sektörüne ilişkin gelen kanıları üzerindeki etkisini analiz etmek oluşturmaktadır. Ayrıca bu çalışma ile akademisyenlerin pandeminin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerinin gruplanmış alt boyutlarından hangisi veya hangilerinin turizm sektörünün geleceğine ilişkin genel kanıları üzerinde daha çok etkiye sahip olduğu incelenmiştir. Turizm akademisyenlerinin pandeminin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerinin sektörün geleceğini ilişkin genel kanıları üzerinde etkisi olduğu üzerine bir araştırma modeli geliştirilmiş olup modeli test edebilmek için gerekli olan veri anket tekniğiyle toplanmıştır. Çalışmada kullanılan anket araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olup ölçek geliştirme aşamasında öncelikle bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturma aşamasında skift.com, travelplus.com, tourismtoday.net, unwto.org/un-tourism-news gibi uluslararası turizm haber kaynaklarında yer alan pandemiye dair haberler ve uzmanların kaleme aldığı köşe yazılarından yararlanılmıştır. Ayrıca hotellinkage.com tarafından pandeminin ilk dönemlerinde düzenlenen turizm akademisyenlerinin, profesyonellerin katıldığı ve pandeminin turizm sektörü üzerinde yaratıcı olası etkilerin tartışıldığı bir webinar da katılımı olarak yer alınmış ve webinar da çıktıları da derlenerek madde havuzuna eklenmiştir. Süreç sonunda 42 ifadeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. 2020 Nisan ayının ilk haftasında söz konusu madde havuzu üçü turizm akademisyenlerinden, ikisi turizm profesyonellerinden oluşan beş kişilik bir uzman heyetinin görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri ışığında madde havuzunda yer alan 9 madde çıkartılarak 33 ifadenin yer aldığı bir ölçek geliştirilmiştir.

2020 Nisan ayının ilk haftasında geliştirilen ölçek bir çevrimiçi anket programı olan surveymonkey.com üzerinde 23 Nisan 2020 tarihinde oluşturulmuş olup aynı platform üzerinde aynı tarihlerde Türkiye'de Yüksek Öğretim Kurumuna bağlı üniversitelerde aktif olarak görev yapmakta olan tüm turizm akademisyenlerinin ulaşılabilen e-posta adreslerine gönderilmiştir. Sonrasında dörder gün arayla üç kez hatırlatma maili gönderilmiş olup toplam 234 tam olarak doldurulmuş ankete ulaşılmıştır. Elde edilen veri setinin, istatistiksel analiz yapmaya yönelik geliştirilmiş bir bilgisayar programı olan SPSS aracılığı ile, öncelikle Cronbach's Alpha katsayısı saptanmıştır. Yapılan analiz sonucunda göre ölçek güvenilirliğinin ($\alpha=,844$) kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Turizm akademisyenlerinin Covid-19'un turizm sektörü üzerindeki olası etkilerine ilişkin öngörülerinin analiz edilmeye çalışıldığı bu çalışmada kullanılan ölçek öncelikle faktör analizine tabi tutulmuştur. Ayrıca araştırmada kullanılan ölçekteki değişkenlere yönelik faktör yapısını oluşturmak ve yorumlayabilmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett's testi yapılarak örneklem büyüklüğünü ve faktör analizine uygunluğu test edilmiştir. 234 katılımcı

üzerinden elde edilen veri seti faktör analizine tabi tutulmuş olup analizi sonucunda ölçekte yer alan 33 ifadeden 8'i faktör yükleri kabul edilebilir seviyenin altında olduğundan dolayı ölçekten çıkarılmış ve nihayetinde 25 ifadeden oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Nihai ölçeğe ilişkin faktör analizi sonuçları Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere faktör analizi sonucunda pandeminin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerinin yer aldığı ölçeğin birinci kısmı 6 boyuta ayrılmış, Tablo 2'de görüldüğü üzere turizm akademisyenlerinin turizm sektörünün geleceğine ilişkin genel kanılarının yer aldığı ikinci kısım tek boyutta toplanmıştır. Ayrıca faktör analizi sonuçlarına ilişkin bilgiler şu şekildedir; *Kaiser-Meyer-Olkin değeri (KMO)= 0,827; Bartlett's Testi: $\chi^2 = 10758,088; P = 0.000$.*

Tablo 1: Boyutlara İlişkin Faktör Analizi Sonuçlar

Boyutlar	İfadeler	Faktörler					
		1	2	3	4	5	6
Destinasyon Yönetimi	D1	0,807					
	D2	0,793					
	D3	0,773					
	D4	0,731					
	D5	0,599					
	D6	0,552					
Ürün Merkezli Tercih	ÜT1		0,817				
	ÜT2		0,762				
	ÜT3		0,740				
	ÜT4		0,685				
Sağlık Merkezli Tercih	ST1			0,697			
	ST2			0,691			
	ST3			0,648			
Yasal Düzenleme	Y1				0,739		
	Y2				0,628		
	Y3				0,587		
Pazarlama	P1					0,756	
	P2					0,696	
	P3					0,597	
İstihdam	i1						0,786
	i2						0,700
	i3						0,658
Özdeğer		3,360	2,752	2,094	1,950	1,817	1,808
Varyans		15,273	12,510	9,517	8,865	8,259	8,216
Toplam Varyans		62,639					
Ölçeğin Cronbach Alpha Katsayısı		0,848					

*: 1. Faktör: Destinasyon Yönetimi 2.Faktör: Ürün Tabanlı Tercih 3. Faktör: Sağlık Tabanlı Tercih 4. Faktör: Yasal Düzenleme 5.Faktör: Pazarlama 6.Faktör: İstihdam

Kaiser-Meyer-Olkin değeri (KMO) = 0.827; Bartlett's Testi: $\chi^2 = 10758,088; P = 0.000$

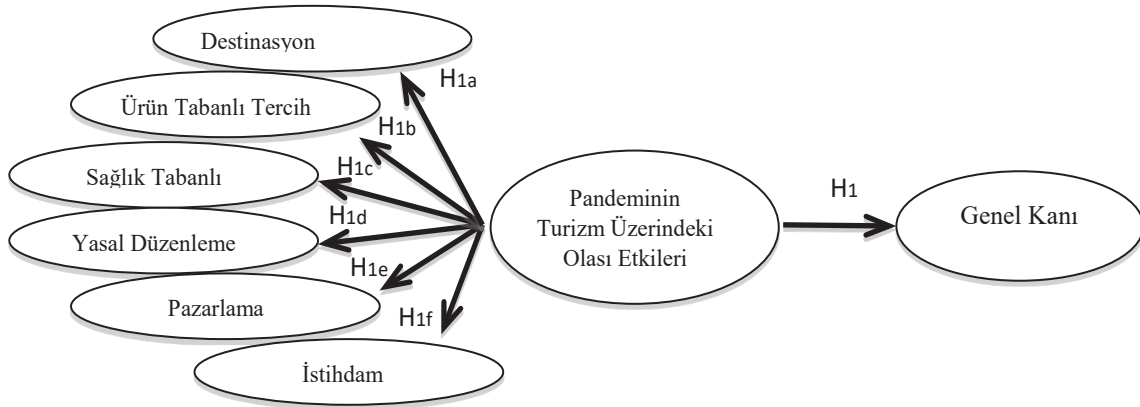
Tablo 1’de yer alan faktör analizi sonucuna göre, Kaiser-Meyer-Olkin örneklem büyüklüğünün değeri 0,827; Bartlett’s testinin faktör analizine uygunluğu ise anlamlı çıkmıştır ($p=0,000<0,001$). Test sonucunda elde edilen bu değerler, verilerin faktör analizi için uygunluğunu göstermektedir. Faktör analizi sonucunda 6 faktör (destinasyon yönetimi, ürün tabanlı tercih, sağlık tabanlı tercih, yasal düzenleme, pazarlama ve istihdam) ortaya çıkmıştır. Bu 6 faktör toplam varyansın %62,639’ını açıklamaktadır. Ölçeğe ilişkin faktörler incelendiğinde; toplam açıklanan varyansta, destinasyon yönetimi faktörünün %15,273; ürün tabanlı tercih faktörünün %12,510; sağlık tabanlı tercih faktörünün %9,517; yasal düzenleme faktörünün %8,259; pazarlama faktörünün %8,259; istihdam faktörünün %8,216 oranında paya sahip olduğu tespit edilmiştir. 6 faktörden oluşan ölçeğe ilişkin genel güvenilirlik sonuçlarına bakıldığında ise Cronbach Alpha Katsayısı 0,848 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2: Genel Kanı Boyutuna İlişkin Faktör Analizi

Boyut	İfadeler	Faktör
Genel Kanı	G1	0,794
	G2	0,782
	G3	0,598
Özdeğer		1600
Varyans Açıklama Oranı		53,336
Genel Güvenilirlik Düzeyi		0,682

Kaiser-Meyer-Olkin değeri (KMO) = 0.687; Bartlett’s Testi: $\chi^2 = 64,137; P = 0.000$

Tablo 2’deki faktör analizi sonuçlarına göre genel kanı boyutunun güvenilirlik katsayısı değerinin 0,682 düzeyinde hesaplanmış olup, faktörün ölçeğin toplam varyansın %53,336’sını açıkladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ölçeğe ilişkin faktör analizi sonucuna göre Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,687, Bartlett’s testi ise $p=0,000<0,001$ düzeyinde anlamlı sonuç vermiştir. Faktör analizi sonuçları göz önünde bulundurularak Şekil 1’de yer alan araştırma modeli geliştirilmiştir. Bu bağlamda turizm akademisyenlerinin pandeminin turizm sektörü üzerinde yaratacağı olası etkilerin akademisyenlerin turizm sektörünün geleceğine yönelik genel kanıları üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada ölçeğin bağımsız değişkenleri olan birinci kısmının kendi içerisinde 6 boyuta ayrılması göz önünde bulundurularak araştırma modeli geliştirilmiş olup Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de yer alan model göz önünde bulundurularak hipotezler geliştirilmiştir. Buna göre çalışmada 1 ana 6 alt hipotez oluşturulmuştur. Bunlar;

H1: Pandeminin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerinin akademisyenlerin sektörün geleceğine yönelik genel kanıları üzerinde etkisi vardır.

H1a: Pandeminin destinasyon yönetimi üzerindeki olası etkileri akademisyenlerin sektörün geleceğine yönelik genel kanılarını olumlu yordamaktadır.

H1b: Pandeminin misafirlerin ürün tabanlı tercihleri üzerindeki olası etkileri akademisyenlerin sektörün geleceğine yönelik genel kanılarını olumlu yordamaktadır.

H1c: Pandeminin misafirlerin sağlık tabanlı tercihleri üzerindeki olası etkileri akademisyenlerin sektörün geleceğine yönelik genel kanılarını olumlu yordamaktadır.

H1d: Pandeminin yasal düzenleme ihtiyacı üzerindeki olası etkileri akademisyenlerin sektörün geleceğine yönelik genel kanılarını olumlu yordamaktadır.

H1e: Pandeminin pazarlama stratejileri üzerindeki olası etkileri akademisyenlerin sektörün geleceğine yönelik genel kanılarını olumlu yordamaktadır.

H1f: Pandeminin turizm istihdamı üzerindeki olası etkileri akademisyenlerin sektörün geleceğine yönelik genel kanılarını olumlu yordamaktadır.

Çalışmada elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için normallik testi yapılmıştır. Yapılan normallik testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda verilerin dağılımına karar verirken çarpıklık (Skewness), basıklık (Kurtosis) değerlerine bakmak daha doğru olacaktır (Tabachnick, vd., 2013). Tabachnick, vd. (2013)'e göre verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında, George ve Mallery (2010)'ye göre ise +2 ile -2 arasında olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Bu bağlamda analiz sonuçları değerlendirildiği elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 3: Normallik Testine İlişkin Bulgular

Boyutlar	Skewness	Kurtosis
Genel Kanı	-,055	-,602
Destinasyon Yönetimi	-,635	1,017
Ürün Tabanlı Tercih	-,716	-,193
Sağlık Tabanlı Tercih	-,825	,201
Yasal Düzenleme	-,159	-,374
Pazarlama	-,610	,603
İstihdam	-,491	-,072

Normal dağılım gösteren araştırma verileri analiz edilirken, katılımcıların demografik değişkenleri ve çoktan seçmeli soruları verdikleri cevaplar ile ölçeği oluşturan boyutlarda yer alan ifadelere katılım düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını T-Testi ve One-Way ANOVA testi ile, farklılıkların hangi değişkenler üzerinde yoğunlaştığını görmek için ise Tukey testi uygulanmıştır. Ayrıca araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla Korelasyon ve Regresyon analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın verileri 23 Nisan-15 Mayıs 2020 tarihleri arasında toplanmış olup araştırmanın kaleme alınması için üniversitelerin yüz yüze eğitime tam olarak geçtiği 2022-2023 güz dönemi beklenmiştir. Çalışmanın bulgular kısmında verilerin toplandığı tarihte turizm akademisyenlerinin öngörülerine ve değişkenler arasındaki ilişkilere yer verilmiş olup çalışmanın sonuç ve tartışma bölümü turizm sektörünün güncel durumu göz önünde bulundurularak tartışmalı bir şekilde yazılmıştır.

4. BULGULAR

Akademisyenlerin, Covid-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerine ilişkin öngörülerinin ve bu öngörülerin sektörün geleceğine ilişkin genel kanıları üzerindeki etkilerinin analiz edilmeye çalışıldığı bu çalışmada toplam 234 anket elde edilmiş olup katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum ve gelir durumlarının bulunduğu demografik özelliklerine ilişkin istatistiksel veriler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Yönelik Bulgular

Değişkenler		n	%	Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	93	39,7	Medeni Durum	Bekâr	59	25,2
	Erkek	141	60,3		Evli	175	74,8
	Toplam	234	100,0		Toplam	234	100,0
Yaş	25 ve altı	2	0,9	Gelir Durumu	5000 TL ve altı	9	3,8
	26-34 yaş arası	78	33,3		5001 - 7000	100	42,7
	35-44 yaş arası	102	43,6		7001 - 9000	69	29,5
	45-54 yaş arası	41	17,5		9001 - 11000	27	11,5
	55 ve üzeri	11	4,7		11000 TL ve üzeri	29	12,4
	Toplam	234	100,0		Toplam	234	100,0

Araştırmaya katılanların %39,7'si (n=93) kadın; %60,3'ü (n=141) ise erkek akademisyenlerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş gruplarına yönelik dağılımlar incelendiğinde; 25 ve altı %9 (n=2), 26-34 yaş arası %33,3 (n=78), 35-44 yaş arası %43,6 (n=102), 45-54 yaş arası %17,5 (n=41) ve 55 yaş ve üzeri olanların %4,7 (n=11) oranında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların medeni durumlarına ilişkin veriler incelendiğinde; %25,2'sinin (n=59) bekar; %74,8'sinin (n=175) ise evli olduğu gözlenmiştir. Son olarak gelir durumlarına yönelik istatistiksel verilere bakıldığında katılımcıların %3,8'sinin (n=9) 5000 TL ve altı; %42,7'sinin (n=100) 5001-7000 TL; %29,5 (n=69) 7001-9000 TL; %11,5'nin (n=27) 9001-11000 TL ve %12,4'ünün (n=29) 11000 TL ve üzeri gelir grubuna dahil olduğu görülmektedir.

Tablo 5'te katılımcıların turizme ve turizm üzerinde etkisi olduğu düşünülen Covid-19 pandemisinin ilişkin ifadelerine yönelik algılarının yüzdesel verileri yer almaktadır. Araştırmaya katılan akademisyenlerin son üç yıl içerisindeki tatile gitme oranları incelendiğinde; %3'ü (n=7) hiç tatile gitmezken, %24,4'ü (n=57) 1 veya 2 kez; %36,8'i (n=86) 3 veya 4 kez; %22,6'sı (n=53) 5 veya 6 kez; %13,2'si (n=31) ise 7 ve daha fazla sayıda tatile gitmiştir. Ayrıca tablo D'de araştırmaya katılanların Covid-19 pandemisinin ne kadar süreceğine ilişkin algıları yer almaktadır. Katılımcıların %6'sı (n=14) pandemisi 1-3 ay arası kadar süreceğini ifade ederken; %33,3'ü (n=78) 4-7 ay arası; %26,9'u (n=63) 8-12 ay arası; %21,8'i (n=51) 13-18 ay arası; %12'si (n=28) de 18 aydan fazla süre alacağını belirtmişlerdir. Diğer taraftan araştırmaya turizm sektörünün önceki rakamlarına ulaşmasına ilişkin ifadeler katılımcıların %1,3'ü (n=3) ilk yıl içinde ulaşacağını; %35,9'u (n=84) 1-2 yıl içinde ulaşacağını; %41,9'u (n=98) 2-3 yıl içinde ulaşacağını; %17,1'i (n=40) 3-4 yıl içinde ulaşacağını %3,8'i (n=9) ise 4 yıldan fazla süre alacağını düşünmektedirler. Katılımcıların bir sonraki tatillerini ne zaman planlayacaklarına yönelik ifadelerine ilişkin algıları incelendiğinde; %41'i (n=96) pandemi sona erdi bilgisini aldıktan sonra tatil hareketlerine katılacağı görülmektedir. Daha sonra sırasıyla %27,8'i (n=65) pandemi sona erdikten en az 1 yıl sonra, %16,7'si (n=39) pandemi kontrol altına alındı bilgisi alındıktan sonra, %9'u (n=21) şehirler arası ulaşım açılır açılmaz, %5,6'sı (n=13) da pandemi sona erdikten 1 yıldan daha fazla süre geçtikten sonra tatil faaliyetlerini planlayacaklarını belirtmişlerdir.

Tablo 5: Araştırma Sorularına İlişkin İfadelerin Yüzdesele Dağılımı

İfade	Değişkenler	n	%	İfade	Değişkenler	n	%
Geçmiş 3 yıl içerisinde kaç kez tatile gittiniz?	Hiç Gitmedim	7	3,0	Sizce Covid-19 pandemisi ne kadar sürecek?	1-3 Ay	14	6,0
	1-2 Kez	57	24,4		4-7 Ay	78	33,3
	3-4 Kez	86	36,8		8-12 Ay	63	26,9
	5-6 Kez	53	22,6		13-18 Ay	51	21,8
	7 ve Üzeri Kez	31	13,2		18 Aydan Daha Fazla	28	12,0
	Total	234	100,0		Total	234	100,0
İfade	Değişkenler	n	%	İfade	Değişkenler	n	%
Turizm sektörü önceki rakamlarına ne zaman ulaşır?	İlk Yıl	3	1,3	Bir dahaki tatilinizi en yakın ne zamana planlıyorsunuz?	Şehirler arası ulaşım açılır açılmaz.	21	9,0
	1-2 Yıl	84	35,9		Pandemi kontrol altına alındı bilgisini aldıktan sonra.	39	16,7
	2-3 Yıl	98	41,9		Pandemi sona erdi bilgisini aldıktan sonra.	96	41,0
	3-4 Yıl	40	17,1		Pandemi sona erdikten en az 1 yıl sonra.	65	27,8
	4 Yıldan Daha Fazla	9	3,8		Pandemi sona erdikten 1 yıldan daha fazla süre geçtikten sonra.	13	5,6
	Total	234	100,0		Total	234	100,0

Tablo 6'da araştırmaya katılan akademisyenlerin, Covid-19 pandemiden en çok etkilendiği düşünülen ve en iyi yönetildiği düşünülen turizm bileşenlerine yönelik verdikleri cevapların aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri yer almaktadır. Söz konusu tabloda yer alan değişkenlerin değerleri incelendiğinde, katılımcıların Covid-19 pandemiden en çok toplam puana (1111) sahip olan konaklama sektörünün etkilendiğini düşündükleri ifade edilebilir ($\bar{X}=4,75$). Ardından sırasıyla, 921 puanla seyahat acenteleri ve tur operatörlerinin ($\bar{X}=3,94$), 917 toplam puanla hava yolu şirketlerinin ($\bar{X}=3,92$), 772 toplam puanla yiyecek içecek sektörünün ($\bar{X}=3,30$), 732 toplam puanla eğlence sektörünün ($\bar{X}=3,13$) ve 461 puanla ev paylaşım işletmelerinin ($\bar{X}=1,97$) etkilendiği görülmektedir. Ayrıca Tablo 6'da Covid-19 pandemisi sırasında en iyi yönetildiği düşünülen turizm bileşenlerine yönelik aritmetik ortalama, puan ve standart sapma değerleri yer almaktadır. Katılımcılar pandemi esnasında 1073 puanla yiyecek içecek sektörünün en iyi yönetildiğini düşündükleri sonucu tespit edilmiştir ($\bar{X}=4,59$). Diğer bileşenler 961 toplam puanla konaklama sektörü ($\bar{X}=4,11$), 931 toplam puanla hava yolu şirketleri ($\bar{X}=3,98$), 826 toplam puanla seyahat acenteleri ve tur operatörleri ($\bar{X}=3,53$), 573 toplam puanla eğlence sektörü ($\bar{X}=2,45$), 550 toplam puanla ev paylaşım işletmeleri ($\bar{X}=2,35$) şeklinde sıralanmıştır.

Tablo 6: En Çok Etkilendiği Düşünülen ve En İyi Yönetildiği Düşünülen Turizm Bileşenlerine İlişkin Bulgular

En Çok Etkilendiği Düşünülen Turizm Bileşenleri				En İyi Yönetildiği Düşünülen Turizm Bileşenleri			
Değişkenler	$\bar{X}$	Toplam Puan	s.s	Değişkenler	$\bar{X}$	Toplam Puan	s.s
Konaklama Sektörü	4,75	1111	1,20	Yiyecek İçecek Sektörü	4,59	1073	1,31
Seyahat Acentaları ve Tur Operatörleri	3,94	921	1,37	Konaklama Sektörü	4,11	961	1,26
Hava Yolu Şirketleri	3,92	917	1,64	Hava Yolu Şirketleri	3,98	931	1,75
Yiyecek İçecek Sektörü	3,30	772	1,57	Seyahat Acentaları ve Tur Operatörleri	3,53	826	1,26
Eğlence Sektörü	3,13	732	1,46	Eğlence Sektörü	2,45	573	1,27
Ev Paylaşım İşletmeleri	1,97	461	1,56	Ev Paylaşım İşletmeleri	2,35	550	1,80

Tablonun genel sonuçlarına bakıldığında, Covid-19 pandemisi sırasında turizm bileşenlerinden ev ve paylaşım işletmelerinin, konaklama sektörü, yiyecek-içecek sektörü, seyahat acentaları ve tur operatörleri, havayolu şirketleri ve eğlence sektörüne göre daha az etkilendiği düşünülmektedir. Diğer taraftan konaklama sektörü, yiyecek-içecek sektörü, seyahat acentaları ve tur operatörleri ile havayolu şirketlerinin ev ve paylaşım işletmeleri ile eğlence sektörüne oranla Covid-19 pandemiye karşın daha iyi yönetildiği görülmüştür. "Genel Kani", "Destinasyon Yönetimi", "Ürün Tabanlı Tercih", "Sağlık Tabanlı Tercih", "Yasal Düzenleme", "Pazarlama" ve "İstihdam" boyutlarındaki her bir ifadeye yönelik aritmetik ortalama, standart sapma değerleri ile birlikte frekans ve yüzdesel dağılımlarına ilişkin bulgular Tablo 7'de yer almaktadır. Tablo 7'de yer alan "Genel Kani" boyutundaki ifadeler sırasıyla "Turizm sektöründe hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını düşünüyorum." ($\bar{X}=3,58$), "Turizm sektörünün toparlanmasının uzun yıllar alacağını düşünüyorum." ($\bar{X}=3,08$) ve "Normalleşme süreci başladığında aşırı turizm uygulamalarının devam etmeyeceğini düşünüyorum." ($\bar{X}=3,02$) şeklindedir. Dolayısıyla katılımcılar genel kani boyutunda yer alan ifadelerle "orta düzeyde katılıyorum" ve orta düzeyin biraz üstünde katılıyorum şeklinde ifadelerle katılım gösterdikleri saptanmıştır. Bu açıdan bakıldığında katılımcıların, turizm sektörünün Covid-19 pandemisi sebebiyle eski düzende olmayacağını, sağlam yapıda olmasının uzun zaman alacağı ve bu sebeple normalleşme süreci başlasa dahi aşırı turizm faaliyetlerinin aşırı şekilde gerçekleşmeyeceği yönündeki ifadeye orta düzeyde, kararsız bir tutum ortaya koydukları gözlenmiştir.

Tablo 7: Ölçeğe İlişkin İfadelerin Frekans ve Yüzdesel Dağılımları

Boyut	İfade		$\bar{X}$	S.S.
	<i>.....düşünüyorum.</i>			
Genel Kani	G1	Turizm sektöründe hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını	3,58	1,18
	G2	Turizm sektörünün toparlanmasının uzun yıllar alacağını	3,08	1,07
	G3	Normalleşme süreci başladığında aşırı turizm uygulamalarının devam etmeyeceğini	3,02	1,21
Destinasyon Yönetimi	D1	Destinasyon yönetim örgütlerinin kamu ve özel sektör tarafından daha çok destekleneceğini	3,43	0,90
	D2	Destinasyon yönetim örgütleri ve turizm işletmelerinin gelecekte olası krizlere yönelik önlem alabilmek için kriz masaları oluşturacaklarını	3,57	0,92
	D3	Destinasyon yönetim örgütlerinin daha çok anlaşılacağını ve öneminin kavranacağını	3,55	0,89
	D4	Destinasyon yönetim örgütlerinin kurulmasının turizm sektörünün toparlanmasına yardımcı olacağını	3,84	0,82
	D5	Destinasyonlarda ortaklaşa (kamu ve özel sektör) tanıtım faaliyetlerine yoğunlaşılması turizm sektörünün durgunluk döneminden kurtulabilmesi için çok önemli olduğunu	4,17	0,82
	D6	Destinasyon yönetim örgütlerinin, olmayan destinasyonlarda, kurulacağını	3,24	0,93
Ürün Tabanlı Tercih	ÜT1	Doğa temelli (Eko-turizm, kırsal turizm vb.) alternatif turizm türlerinin daha çok tercih edileceğini	4,27	0,82
	ÜT2	Sürdürülebilir turizm anlayışına sahip işletmelerinin daha çok tercih edileceğini	4,19	0,82
	ÜT3	Butik turizm işletmelerine yönelik talebin artacağını	4,35	0,80
	ÜT4	Kişiselleştirilmiş turistik ürün ve hizmet sunan turizm işletmelerinin daha çok tercih edileceğini	4,46	0,68
Sağlık Tabanlı Tercih	ST1	Hijyen uygulamaları ön plana çıkan turizm işletmelerinin daha çok tercih edileceğini	4,64	0,54
	ST2	Turizm işletmelerinin tanıtım faaliyetlerinde uyguladıkları sağlık tedbirlerini daha çok ön plana çıkaracaklarını	4,53	0,59
	ST3	Sosyal mesafeye dikkat edilerek tekrar dizayn edilen turizm işletmelerinin daha çok tercih edileceğini	4,45	0,68

Yasal Düzenleme	Y1	Turizm meslek yasasının hızlı bir şekilde çıkacağını	2,66	1,09
	Y2	Yasa yapıcıların turizm sektörünün önemini daha çok kavrayacağını	3,44	1,13
	Y3	Korona sonrası seyahat, konaklama, yiyecek içecek ve eğlence işletmeleri için hijyen odaklı yasaların çıkacağını	4,15	0,82
Pazarlama	P1	Tanıtım faaliyetlerinde kilit performans kriterinin gelen kişi sayısı olma özelliğinin kişi başı harcamaya doğru değişmek zorunda kalacağını	3,94	0,91
	P2	Turizm sektörünün içinde bulunduğu krizden çıkabilmesi için rekabet koşullarının daha işbirlikçi bir yaklaşıma bağlı olduğunu	4,17	0,70
	P3	Kişi sayısı yerine kişi başı harcamaları artırıcı ürün ve hizmet geliştirme çabalarının artacağını	4,04	0,82
İstihdam	İ1	Turizm sektöründeki istihdamın daralacağını	3,74	0,94
	İ2	Nitelikli iş gücünde önemli ölçüde kayıp olacağını	3,05	1,10
	İ3	Mümkün olan alanlarda insan gücü yerine teknolojinin daha yaygın kullanılacağını	3,55	0,99

Araştırmaya katılanların "Destinasyon Yönetimi" boyutuna ilişkin ifadelerle yönelik algıları şu şekilde sıralanmıştır; "Destinasyonlarda ortaklaşa (kamu ve özel sektör) tanıtım faaliyetlerine yoğunlaşılması turizm sektörünün durgunluk döneminden kurtulabilmesi için çok önemli olduğunu düşünüyorum" ($\bar{X}=4,17$), "Destinasyon yönetim örgütlerinin kurulmasının turizm sektörünün toparlanmasına yardımcı olacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=3,84$), "Destinasyon yönetim örgütleri ve turizm işletmelerinin gelecekte olası krizlere yönelik önlem alabilmek için kriz masaları oluşturacaklarını düşünüyorum" ($\bar{X}=3,57$), "Destinasyon yönetim örgütlerinin daha çok anlaşılacağını ve önemini kavranacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=3,55$), "Destinasyon yönetim örgütlerinin kamu ve özel sektör tarafından daha çok destekleneceğini düşünüyorum" ($\bar{X}=3,43$), "Destinasyon yönetim örgütlerinin, olmayan destinasyonlarda, kurulacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=3,24$). Bu bağlamda araştırmaya katılan akademisyenlerin, turizm sektörünün yakın zamanda yaşanan salgın hastalık durumu gibi etkilenebileceği benzeri olaylara karşı daha sağlam yapıda ve daha hazırlıklı olabilmesinde destinasyon yönetimi örgütlerinin destekleneceği ve önemini artacağı yönündeki görüşlerinin olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7'de yer alan veriler incelendiğinde, "Ürün Tabanlı Tercih" boyutuna ilişkin ortalama değerleri yüksek derecede katılım gösteren "4" üzeri olduğu görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinin verileri incelendiğinde; "Kişiselleştirilmiş turistik ürün ve hizmet sunan turizm işletmelerinin daha çok tercih edileceğini düşünüyorum" ($\bar{X}=4,46$), "Butik turizm işletmelerine yönelik talebin artacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=4,35$), "Doğa temelli (Eko-turizm, kırsal turizm vb.) alternatif turizm türlerinin daha çok tercih edileceğini düşünüyorum" ($\bar{X}=4,27$), "Sürdürülebilir turizm anlayışına sahip işletmelerinin daha çok tercih edileceğini düşünüyorum" ($\bar{X}=4,19$) ifadelerine katılımların yüksek oranda katılım olduğu saptanmıştır. Böylelikle katılımcıların, pandemi sebebiyle turizm sektöründe özellikli ürün ve hizmet sunan ve butik turizm işletmelerinin ön planda olacağını düşündükleri gözlenmiştir. Ayrıca katılımcılar, turizm tabanlı işletmelerde, çevreyi koruyucu ve sürdürülebilir faaliyetlere yönelik anlayışın daha fazla benimseneceği yönünde görüş belirttikleri ifade edilebilir. Söz konusu tabloda yer alan bir diğer boyut ise "sağlık tabanlı tercih" boyutu olmaktadır. Boyutta yer alan her bir ifadeye ilişkin ortalama yüksek düzeyde katılım gösteren "4,5" civarında olmuştur. Böylelikle; araştırmaya katılan akademisyenlerin turizm sektöründe tercihler üzerinde sağlık faktörünün etkisinin olduğu görüşünü savundukları görülmektedir. Boyuta yönelik ifadelerle bakıldığında; "Hijyen uygulamalarıyla ön plana çıkan turizm işletmelerinin daha çok tercih edileceğini düşünüyorum" ($\bar{X}=4,64$), "Sosyal mesafeye dikkat edilerek tekrar dizayn edilen turizm işletmelerinin daha çok tercih edileceğini düşünüyorum" ($\bar{X}=4,53$), "Turizm işletmelerinin tanıtım faaliyetlerinde uyguladıkları sağlık tedbirlerini daha çok ön plana çıkaracaklarını düşünüyorum" ($\bar{X}=4,45$) ifadelerinde yüksek oranda katılım mevcuttur. Bu ortalamalardan anlaşılacağı gibi, katılımcılar turizm işletmelerinde sağlığa yönelik yapılan iyileştirmelerin ve sağlık tedbirlerinin önemini artmasının tercihleri etkileyeceğini düşündükleri gözlenmiştir.

Tablo 7'de yer alan "Yasal Düzenleme" boyutundaki ifadelerle ilişkin istatistiksel verilere bakıldığında "Korona sonrası seyahat, konaklama, yiyecek içecek ve eğlence işletmeleri için hijyen odaklı yasaların çıkacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=4,15$), "Yasa yapıcıların turizm sektörünün önemini daha çok kavrayacağını düşünüyorum"

($\bar{X}=3,44$) ifadelerine yüksek oranda katılım olduğu görülmektedir. Buna karşın katılımcılar "Turizm meslek yasasının hızlı bir şekilde çıkacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=2,66$) ifadesine olumsuz görüş sergilemişlerdir. Bu durumda katılımcılar yasa yapıcıların turizm sektörünün önemini kavrayarak sağlık ve hijyen açısından yasaların çıkacağını düşünürken, bu yasaların çıkmasının uzun zaman alacağını düşünmektedirler.

Bir diğer boyut olan "Pazarlama" boyutunda ise ifadeler şu şekilde sıralanmıştır; "Turizm sektörünün içinde bulunduğu krizden çıkabilmesi için rekabet koşullarının daha işbirlikçi bir yaklaşıma bağlı olduğunu düşünüyorum" ($\bar{X}=4,17$), "Kişi sayısı yerine kişi başı harcamaları artırıcı ürün ve hizmet geliştirme çabalarının artacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=4,04$), "Tanıtım faaliyetlerinde kilit performans kriterinin gelen kişi sayısı olma özelliğinin kişi başı harcamaya doğru değişmek zorunda kalacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=3,94$). Buradan anlaşılacağı üzere, araştırmaya katılan akademisyenlerin, pazarlama boyutundaki ifadelerle ilişkin algılarının "çok katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum" düzeyinde olumlu olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile katılımcılar, turizm sektörlerinin buldukları kriz durumundan olabildiğince kârlı çıkmak için pazarlama faaliyetlerini, kişi sayısı yerine kişi başına düşen harcamaları en üst düzeyde tutacak şekilde değiştirmek zorunda kalacaklarını savunmaktadırlar.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin "İstihdam" boyutundaki ifadeleri ilişkin algıları ise "3" düzeyinde olup orta düzeyde katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. "Turizm sektöründeki istihdamın daralacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=3,74$) ifadesi yüksek derecede katılım göstermiştir. Katılımcılar, Covid-19 pandemisi sebebiyle turizm işletmelerindeki mevcut istihdamın daralacağını düşündükleri görülmektedir. Ayrıca, "Mümkün olan alanlarda insan gücü yerine teknolojinin daha yaygın kullanılacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=3,55$) ifadesinde çıkan ortalamaya göre gerekli alanlarda insan gücünden çok teknolojik iş gücünün kullanılacağı yönündeki görüşe de ortak algıya sahip oldukları gözlenmektedir. Bununla birlikte "Nitelikli iş gücünde önemli ölçüde kayıp olacağını düşünüyorum" ($\bar{X}=3,05$) ifadesine orta derecede katılım olup, turizm sektörlerindeki iş gücünde yüksek oranda kayıp olmayacağı görüşünü savunmaktadırlar.

Tablo 8'de araştırmanın bağımlı-bağımsız değişkenleri ile katılımcıların geçmiş 3 yıl içerisindeki tatil sıklığı, Covid-19 pandemisinin tahmini süresine ilişkin öngörüler, bir sonraki tatil planı ve sektörün tekrar eski haline ne kadar sürede geleceğine ilişkin öngörüler arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin yapılan One-Way ANOVA analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 8: One Way ANOVA Analizi Sonuçları

Öngörüler	Genel Kanı	Destinasyon Yönetimi	Ürün Tabanlı Tercih	Sağlık Tabanlı Tercih	Yasal Düzenleme	Pazarlama	İstihdam
Geçmiş 3 Yıl İçerisindeki Tatil Sıklığı	-	-	-	-	-	-	-
Covid-19 Pandemi Süresi	0,013	-	-	-	-	-	0,049
Bir Sonraki Tatil Planı	0,028	0,033	-	-	-	-	-
Pandemi Sonrası Sektörün Toparlanması	0,000	-	-	-	-	-	0,003

Tablo 8 incelendiğinde Covid-19 pandemisinin ne kadar süreceğine ilişkin öngörüler ile "genel kanı" boyutu ($p=0,013<0,050$) ve "istihdam" boyutu ($p=0,049<0,050$) arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilirken, diğer boyutlar ile arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu farklılığın hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde ise pandemisinin 7 ay ve altında süreceğini öngörenler ile daha fazla süreceğini öngörenler arasında yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Katılımcıların pandemi süresine ilişkin öngörüler ile istihdam boyutunda yer alan ifadelerle ilişkin öngörüler arasındaki anlamlı farklılığın da aynı şekilde pandemisinin 7 aydan daha az süreceğini öngörenler ile daha fazla süreceğini öngörenler arasında olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan katılımcıların bir sonraki tatil planını ne zaman yapacağı ile “genel kanı” ($p=0,028<0,050$) ve “destinasyon yönetimi” ($p=0,033<0,050$) boyutlarına ilişkin öngörülerini arasında anlamlı bir farklılık gözlenirken diğer değişkenlere ilişkin öngörülerinin bir sonraki tatil planını ne kadar süre geçtikten sonra yapacaklarına göre farklılaşmadığı göze çarpmaktadır. Genel kanı boyutuna ilişkin algıları ile bir sonraki tatil planı arasındaki farklılığın “pandemi kontrol altına alındı bilgisinin alınması tatil planlayacaklar ile pandemiyin sonlanması hatta üzerinden zaman geçmesi gerekliliğini düşünenler” arasında yoğunlaştığı gözlenmektedir.

Tablo 8’e göre katılımcıların pandemi sonrası turizm sektörünün toparlanabilmesi için gerekli olan süreye ilişkin öngörülerini ile “genel kanı” ($p=0,000<0,050$) ve “istihdam” ($p=0,003<0,050$) boyutları arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlenirken diğer boyutlara ilişkin öngörülerinin turizm sektörünün tekrar toparlanması için gerekli olan süreye ilişkin öngörülerini arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Anlamlı farklılık tespit edilen boyutlar incelendiğinde “genel kanı” boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın turizm sektörünün 1-2 yıl içerisinde eski haline geleceğini düşünenler ile daha fazla süre gerekeceğini düşünenler arasında yoğunlaştığı gözlenmiştir. Ayrıca “istihdam” boyutuna ilişkin farklılığın ise ilk yıl içerisinde sektörün kendini toparlayacağını öngörenler ile daha fazla süreye ihtiyaç olduğunu düşünenler arasında yoğunlaştığı gözlenmiştir.

4. 1. Hipotez Testi

Pandemiyin turizm sektörü üzerinde olası etkilerine ilişkin turizm akademisyenlerinin öngörülerinin ve bu öngörülerin akademisyenlerin sektörün geleceğine ilişkin genel kanıları üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi amaçlanan bu çalışmada 1 ana 6 alt hipotez geliştirilmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri olumlu yordayıp yordamağı regresyon analizi ile test edilmiştir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 10’da gösterilmiştir.

Regresyon analizi sonuçlarına geçmeden önce veri setinin regresyon analizine uygun olup olmadığı incelenmiştir. Regresyon analizinin ön koşulları (Büyüköztürk, 2011) ve verilerin bu koşulları sağlayıp sağlamadığı aşağıda verilmiştir. Buna göre;

- *Bağımlı değişken, eşit aralıklı veya eşit oranlı ölçme düzeyinde ve sürekli değişken olmalıdır. Bağımsız değişkenlerin de aynı olmasını isteriz ancak kategorik de olabilirler.* Bu çalışmada hem bağımlı değişken hem de bağımsız değişkenler için eşit aralıklı ölçek kullanılmış olup birinci şart sağlanmıştır.

- *Değişkenlerin tamamı normal dağılıma sahip olmalıdır.* Bu bağlamda normallik analizleri yapılmış olup veriler Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre çalışmada elde edilen veriler normal dağılım gösterdiği gözlenmiş olup ikinci önkoşul sağlanmıştır.

- *Değişkenler arasında doğrusal ilişki olmalıdır.* Bu bağlamda elde edilen verilerin saçılım diagramları incelenmiş olup çalışmanın üçüncü şartı sağladığı tespit edilmiştir.

- *Bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılılık (multicollinearity) olmamalıdır.* Elde edilen verilerin çoklu bağlantı sorunu olup olmadığı birkaç yöntemle incelenebilir. Birincisi değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının $r<0,80$ şartını sağlaması gerekir ki Tablo 9’da yer alan veriler incelendiğinde verilerimizde çoklu bağlantılılık problemi olmadığı söylenebilir. Diğer kontrol edilmesi gereken değişken ise VIF değerleridir. Hair, vd.’ne (2010) göre VIF değerinin 4 ve altı olması gerekirken, Allison (1999)’a göre bu değer 2,5’ün altında olması gerekir. Tablo 10’da yer alan VIF değerleri incelendiğinde tüm boyutlara ilişkin değerlerin her iki referansa göre de uygun olduğu ve dolayısıyla bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılılık problemi olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 9: Çoklu Bağlantılılık Analizine İlişkin Veriler

	Boyutlar	Genel Kanı	İstihdam	Yasal Düz.	Destinasyon Yönetimi	Ürün Tabanlı Tercih	Sağlık Tabanlı Tercih	Pazarlama
Pearson Correlation	Genel Kanı	1						
	İstihdam	0,458	1					
	Yasal Düzenleme	0,085	0,047	1				
	Destinasyon Yönetimi	0,147	0,11	0,502	1			
	Ürün Tabanlı Tercih	0,235	0,16	0,25	0,267	1		
	Sağlık Tabanlı Tercih	0,221	0,213	0,347	0,337	0,512	1	
	Pazarlama	0,176	0,213	0,284	0,309	0,428	0,375	1

- *Gözlem değerleri içinde uç değerler olmamalıdır.* Gözlem değerlerimiz içinde uç değer olup olmadığı hata istatistikleri tablosunda incelenmiştir. Yapılan incelemede Standartize hata değerlerinin (Std. Residual) minimum -3,29<-3,180 ve maksimum 2,354<3,29 olduğu ve değerlerin uygun aralıkla olduğu tespit edilmiştir. Uç değerler Ayrıca diğer bir referans noktası olan Cook's Distance sonuçlarına göre maksimum değer 0,104<1 olduğu tespit edilmiş olup çalışma veri setinde herhangi bir uç değer olmadığı ve veri setinin beşinci koşulu da sağladığı görülmüştür.

- *Tahminlere ait hatalar normal dağılmalıdır.* Bu bağlamda analiz sonucu elde edilen hata histogramları incelenmiş olup tüm bağımsız değişkenlere ilişkin verilerin hiç bir ayrık değer olmaksızın çan eğrilerin içinde denge dağıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla veri seti altıncı şartı da sağlamıştır.

- *Eş varyanslılık (homoskedastiklik) olmalıdır.* Veri setinde eş varyanslılık şartını sağlayıp sağladığı ilgili gözlem değerlerine ilişkin saçılım diagramı incelenerek tespit edilmiştir. Gözlem değerlerinin saçılım diagramında diktör bir yapı içerisinde dengeli dağıldığı gözlenmiş olup veri setinin yedinci şartı da sağladığı tespit edilmiştir.

- *Hatalar bir birinden bağımsız olmalıdır.* Hataların bir birinden bağımsız olup olmadığına Durbin-Watson Katsayısına bakarak karar verilmektedir. İgili katsayının 2'ye yakın olması ya da en azından 1-3 arasında yer alması beklenmektedir. Veri setine ilişkin Durbin-Watson katsayısının 1,957 olduğu (bkz. Tablo 10) ve dolayısıyla sekizinci ve son şartı sağladığı tespit edilmiştir.

Tablo 10: Çoklu Regresyon Analizine İlişkin Veriler

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Standart Beta Katsayısı (β)	T Değeri	Anlamlılık Değeri (p)	VIF
Genel Kanı	İstihdam	,422	7,031	0,000	1,076
	Yasa Düzenleme	-,012	-,175	0,861	1,424
	Destinasyon Yönetimi	,056	,811	0,418	1,429
	Ürün Tabanlı Tercih	,131	1,849	0,066	1,493
	Sağlık Tabanlı Tercih	,050	,698	0,486	1,541
	Pazarlama	-,002	-,035	0,972	1,357
R= 0,492, Adjusted R² = 0,222, p = ,000, Durbin-Watson Katsayısı = 1,957					

İstihdam, yasal düzenleme, destinasyon yönetimi, ürün tabanlı tercih, sağlık tabanlı tercih ve pazarlama bağımsız değişkenlerini kullanarak turizm akademisyenlerinin Covid-19 süreci ve sonrasında turizm sektörüne

ilişkin genel kanılarını ifade eden “genel kanı” bağımlı değişkenini yordamak amacıyla birçok değişkenli doğrusal regresyon analizi yapılmıştır ($\hat{Y}=o+1X1+2X2+3X3+4X4+5X5+6X6+...pXp$). Analiz sonucunda anlamlı bir regresyon modeli, $F(6, 227)= 12,056$, $p<0,001$, ve bağımlı değişkendeki varyansın %22’sini ($R2_{adjusted} = .22$) bağımsız değişkenler tarafından açıkladığı bulunmuş olup **H1 kabul edilmiştir**. Ayrıca İstihdam bağımsız değişkeninin genel kanıyı olumlu ve anlamlı olarak ($\beta=.422$, $t(227)= 7,03$, $p<0.001$, $pr2=.18$.) yordadığı tespit edilmiş olup **H1f kabul edilmiştir**.

Bağımsız değişkenlerden destinasyon yönetimi ($\beta=.06$, $t(227)= .082$, $p>0.001$, $pr2=.003$), ürün tabanlı tercih ($\beta=.13$, $t(227)= 1.85$, $p>0.001$, $pr2=.015$) ve sağlık tabanlı tercih ($\beta=.05$, $t(227)= .70$, $p>0.001$, $pr2=.002$) genel kanıyı olumlu yordarken ilişki anlamlı bulunmamış olup **H1a, H1b, H1c Red Edilmiştir**. Bunun yanı sıra bağımsız değişkenlerden Yasal düzenleme ($\beta= -.01$, $t(227)= -.18$, $p>0.001$, $pr2=.002$) ve Pazarlama ($\beta= -.002$, $t(227)= -.035$, $p>0.001$, $pr2=.00004$) olumsuz yordamakta ve ilişki anlamlı bulunmamış olup **H1d, H1e Red Edilmiştir**.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm akademisyenlerinin Covid-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerine ilişkin öngörülerinin sektörün geleceğine ilişkin genel kanılarının oluşması üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmaya toplam 234 akademisyen katılım göstermiştir. Söz konusu akademisyenlerin büyük bir çoğunluğunun evli olduğu göze çarparken, yarısından fazlasının erkek ve yine büyük bir çoğunluğunun 26-44 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılarının neredeyse tamamına yakınının en az yılda bir kez tatile çıktığı ve önemli bir kısmının ise yılda birden fazla tatil deneyimi yaşadığı görülmektedir. Söz konusu bulgular katılım gösteren akademisyenlerinin öngörülerinin gerçeğe en yakın öngörüler olabileceği yönünde kanıt niteliği taşımaktadır.

Katılımcılarının yarıya yakını pandeminin 8 ile 18 ay arasında süreceğini, küçük bir kısmının ise 18 aydan daha fazla süreceğini öngördüğü görülmektedir. Çalışma verilerinin pandemi sürecinin hemen başında toplandığı ve pandemi başladıktan 15 ay sonra yaz sezonunda turizm sektöründe ciddi bir toparlanma olduğu düşünüldüğünde akademisyenlerin başta yanıltıcı gibi görünmüş olmasına rağmen sektörde iyileşmeler baz alındığında haklı çıktıkları göze çarpmaktadır. Ayrıca akademisyenlere bir sonraki tatil planlarını ne zaman yapacakları sorulduğunda, pandeminin kontrol altına alınmasıyla birlikte planlamaya başlayabileceklerini ancak çoğunlukla sona erdi bilgisi alındıktan sonra tatil planlarının daha uygun olacağını düşündükleri gözlenmektedir. Bunu yanı sıra pandeminin ne kadar süreceğine ilişkin öngörülerin ise 1-3 yıl arasında yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu noktadan hareketle katılımcıların en yakın tatil planlarına ilişkin öngörülerini ile pandeminin ne kadar süreceğine ilişkin öngörülerinin paralellik gösterdiği görülmektedir. Dahası akademisyenlerin, özellikle yarıya yakının, pandemi süresine ilişkin öngörülerinin 2 ila 3 yıl arasında yoğunlaşmış olması akademisyenleri bir kez daha haklı çıkarmıştır.

Turizm sektörü bileşenlerinden hangilerinin daha çok etkileneceği ve hangilerinin ise bu süreci daha iyi yönetebileceği sorulduğunda katılımcıların büyük bir çoğunluğu; ev ve paylaşım işletmelerinin, konaklama sektörü, yiyecek-içecek sektörü, seyahat acentaları ve tur operatörleri, havayolu şirketleri ve eğlence sektörüne göre daha az etkileneceğini öngördükleri gözlenmektedir. Diğer taraftan konaklama sektörü, yiyecek-içecek sektörü, seyahat acentaları ve tur operatörleri ile havayolu şirketlerinin ev ve paylaşım işletmeleri ile eğlence sektörüne oranla Covid-19 pandemisi karşısında daha iyi yönetilebileceğini öngörmüşlerdir. Söz konusu öngörülerle sonuçlar karşılaştırıldığında turizm akademisyenlerinin haklılığı bir kez daha görülmüştür. Öyle ki pandemi sürecinde en büyük sıkıntıyı konaklama ve seyahat işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri ve havayolu şirketleri yaşarken yine aynı bileşenlerin pandemiye ilişkin en hızlı ve etkin tedbirleri alan ve uygulayan turizm bileşenleri olduğu görülmektedir.

Turizm akademisyenlerinin Covid-19’un turizm sektörü üzerindeki etkilerine ilişkin genel kanılarının 5’li likert ölçeği ile ölçülmeye çalışıldığı bu çalışmada yapılan faktör analizi sonuçlarına göre; biri çalışmanın bağımlı değişkeni “genel kanı” boyutu; altısı çalışmanın bağımsız değişkenleri “destinasyon yönetimi”, “ürün tabanlı tercih”, “sağlık tabanlı tercih”, “yasal düzenleme”, “pazarlama” ve “istihdam” olmak üzere toplam yedi boyuttan oluşmaktadır. Katılımcıların bağımsız değişkenlere ilişkin katılım düzeyleri genel olarak değerlendirildiğinde araştırmaya katılan akademisyenler, turizm sektörünün benzer kriz durumlarına karşı güçlendirilmesi ve daha dayanıklı hale getirilebilmesi için destinasyon yönetimi örgütlerine yönelik farkındalığın yükseleceği, yönetim örgütlerinin olmadığı destinasyonlarda kurulacağı ve hem kamu hem de özel sektör tarafından destinasyon yönetim örgütlerine yönelik desteğin artacağı görüşünde oldukları görülmektedir.

Turizm akademisyenlerinin, pandemi sebebiyle turizm sektöründe butik turizm işletmelerinin ön plana çıkacağı ve daha çok tercih edileceği ayrıca turizm işletmelerinde çevre koruma ve sürdürülebilir faaliyetlere yönelik anlayışın artacağı yönünde görüşe sahip oldukları söylenebilir. Diğer taraftan akademisyenlerin turizm sektöründe sağlık faktörünün turist tercihleri üzerinde etkisinin olduğu görüşünü savundukları görülmektedir. Ayrıca verilerden anlaşıldığı üzere katılımcılar turizm işletmelerinde sağlık ve hijyen tabanlı yapılan iyileştirmelerin ve sağlık tedbirlerinin (sosyal mesafe, seyreltilmiş ortamlarda konaklama ve yeme-içme hizmeti vb.) öneminin artması turist tercihlerini olumlu yönde etkileyeceğini düşündükleri gözlenmiştir.

Akademisyenlerin mevzuatta olması muhtemel değişikliklerle ilgili öngörülerini değerlendirildiğinde, yasa yapıcıların turizm sektörünün önemini çok daha iyi anlayacaklarını, pandemi sürecinde sağlık ve hijyen konularıyla ilgili yasal düzenlemeler yapılacağını öngörmekte ancak bu yasaların çıkmasının zaman alacağını düşündükleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda genel bir değerlendirme yapıldığında akademisyenlerin olası değişikliklere ilişkin öngörülerinde haklı çıktıkları ancak yasalama süresindeki tahminlerinde yanıldıkları göze çarpmaktadır. Özellikle, yasa yapıcıların hızla turizm sektörüne tedbirler alıp güvenli turizm sertifikası uygulamasına geçmesi turizm sektörünün daha az yara alarak bu süreci geçirmesine katkı sağlamıştır.

Pandemi sırasındaki ve sonrasındaki pazarlama stratejileri açısından değerlendirildiğinde turizm akademisyenleri turizm sektörlerinin buldukları kriz durumundan olabildiğince kârlı/daha az zararlı çıkmak için pazarlama faaliyetlerini, kişi sayısı yerine kişi başına düşen harcamaları en üst düzeyde tutacak şekilde değiştirmek zorunda kalacaklarını savunmaktadır. Akademisyenlerin pandemi dolayısıyla istihdam alanında yaşanacak krizlere ilişkin öngörülerini değerlendirildiğinde, turizm sektöründe Covid-19 pandemisinin sonucu olarak insan gücünde bir daralma bekledikleri gözlenirken, teknolojik iş gücünün daha yaygın kullanılacağı görüşüne de sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra, turizm sektöründe nitelikli iş gücünde yüksek oranda kayıp yaşanmayacağına ilişkin bir öngörüye sahip oldukları söylenebilir. Bu noktada alınan tedbirler sayesinde istihdamda daralma ve iş gücü kaybı noktasında korkulanın altında bir kayıp yaşanması, diğer taraftan önbüro, rezervasyon, eğlence, seyahat acentacılığı ve turizm rehberlik hizmetlerinde öncesine kıyasla teknolojinin daha fazla kullanılması akademisyenlerin öngörülerinin destekler niteliktedir.

Akademisyenlerin turizm sektörünün geleceğine ilişkin genel kanıları değerlendirildiğinde, genel olarak ifadeler orta düzeyde katılım gösterdikleri görülmüştür. Turizm sektörünün toparlanmasının uzun zaman alacağı ve artık aşırı turizm uygulamalarının gelecekte devam etmeyeceği noktasında çok kararsız kaldıkları gözlenmiştir. Ayrıca *turizm sektöründe artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak* ifadesine ise ortalamanın hafif üstünde katılım gösterdikleri görülmüş olup bu noktada gelecekte turizm sektöründe bazı şeylerin kalıcı olarak değişeceğini düşündükleri söylenebilir. Bu noktada güvenli turizm, yeşil turizm uygulamalarının kalıcı olarak sektöre yer bulması akademisyenlerin haklılığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan sektörün geleceğine yönelik algılarında iyimser mi yoksa kötümser bir yargı mı oluşturacakları hususunda kararsız kalmaları verilerin daha pandemiyin hemen başında toplanması, geleceği yönelik hiçbir alanda, kimsenin net bir öngörü geliştiremiyor olmasının da büyük bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. O günlerde her kesimden gelen gelecek tahminlerinin çok daha kötümser olduğu düşünülürse akademisyenlerin kısmen daha temkinli görüş beyan ettiği görülmektedir.

Ayrıca çalışmada katılımcıların geçmiş 3 yıl içerisindeki tatil sıklığı, Covid-19 pandemiyinin tahmini süresine ilişkin öngörülerini, bir sonraki tatil planları ve sektörün tekrar eski haline ne kadar sürede geleceğine ilişkin öngörülerini ile araştırmanın bağımlı-bağımsız değişkenleri ile arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin yapılan analizlerde geçmiş 3 yıl içerisindeki tatil sıklıklarının ne oldukları fark etmeksizin pandemiyin sektör üzerinde olası etkilerine ilişkin ortak bir algıya sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra Covid-19 pandemiyinin tahmini süresine ilişkin algıları ile sektörün geleceğine ilişkin oluşturmuş oldukları genel kanıları arasında bir farklılık olduğu ve bu farklılığın pandemiyin çok kısa (7-8 aydan daha az) süreceğini ön görenlerle çok daha uzun süreceğini ön görenler arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu bağlamda pandemiyin kısa süreceğini öngören akademisyenlerin sektörün geleceğine ilişkin öngörülerinin daha uzun süreceğini düşünenlere oranla daha iyimser olduğu göze çarpmaktadır. Diğer taraftan benzer bir farklılığın akademisyenlerin istihdam boyutunda yer alan ifadelerle katılım düzeyleri ile pandemiyin tahmini süresine ilişkin öngörülerini arasında yaşandığı görülmüştür. Öyle ki, pandemiyin 8 ayın altında süreceğini düşünen akademisyenlerin nitelikli iş gücü kaybı ve sektörde olası yaşanacak istihdam daralmasına ilişkin öngörülerinin daha uzun süreceğini düşünenlere oranla daha iyimser

olduğu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde pandeminin 8 aydan daha fazla süreceğini öngören akademisyenlerin haklı çıktığı görülmüş olup sektörde yaşanacak istihdam daralması ve nitelikli iş gücü kaybına ilişkin öngörülerinde de kısmen haklı çıktıkları görülmüştür. Öyle ki turizm sektörü 18 ay içerisinde nitelikli iş gücü kaybı yaşamış. Nitelikli iş gücünün yeteneklerini değerlendirebilecekleri farklı sektörlerle geçiş yaptıkları görülmüştür. Diğer taraftan başlangıçta işten çıkarma yasakları ve esnek çalışma programları sonrasında kısa çalışma ödeneği ve SGK primlerinin ertelenmesi gibi devletin hızla aldığı tedbirlere bağlı olarak öngörülenin altında bir daralma ve işgücü kaybı yaşanmıştır. Söz konusu durum devlet tarafından hızla alınan tedbirlerin katkısını gözler önüne sermektedir.

Diğer taraftan katılımcıların bir sonraki tatil planını ne zaman yapacaklarına ilişkin öngörülerini ile “genel kanı” ve “destinasyon yönetimi” boyutlarına ilişkin öngörülerini arasında anlamlı bir farklılık gözlenirken diğer değişkenlere ilişkin öngörülerinin bir sonraki tatil planını ne kadar süre geçtikten sonra yapacaklarına göre farklılaşmadığı göze çarpmaktadır. Genel kanı boyutuna ilişkin algıları ile bir sonraki tatil planı arasındaki farklılığın “pandemi kontrol altına alındı bilgisinin alınması tatil planlayacaklar ile pandeminin sonlanması hatta üzerinden zaman geçmesi gerekliliğini düşünenler” arasında yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu bağlamda akademisyenlerin sektörün geleceğine ilişkin genel kanılarının kendi risk algılarına bağlı olduğu yorumu yapılabilir. Hayatlarında kısmen daha fazla risk alabilenlerin, biraz daha bekleyip görme, kendini garantiye alma eğiliminde olanlara oranla daha iyimser olduğu yorumu yapılabilir.

Turizm akademisyenlerinin pandemi sonrası turizm sektörünün toparlanabilmesi için gerekli olan süreye ilişkin öngörülerini ile “genel kanı” ve “istihdam” boyutları arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmiştir. Anlamlı farklılık tespit edilen boyutlar incelendiğinde “genel kanı” boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın turizm sektörünün 1-2 yıl içerisinde eski haline geleceğini düşünenler ile daha fazla süre gerekeceğini düşünenler arasında yoğunlaştığı, “istihdam” boyutuna ilişkin farklılığın ise ilk yıl içerisinde sektörün kendini toparlayacağını öngörenler ile daha fazla süreye ihtiyaç olduğunu düşünenler arasında yoğunlaştığı gözlenmiştir. Bu bağlamda sektörün toparlanabilmesi için iki yıldan daha fazla süreye ihtiyaç olduğunu düşünenlerin bu sürenin uzamasının istihdam alanında da telafisi güç sorunlara neden olacağını düşündüğü ve buna bağlı olarak sektörün geleceğine ilişkin kanılarının daha olumsuz olduğu söylenebilir. Diğer taraftan akademisyenlerin sektörünün geleceğinin kısmen istihdam alanında yaşanacak olası problemlere bağlı olduğunu düşündükleri söylenebilir. Akademisyenler toparlanma süresine ilişkin öngörülerinde haklı çıkarken, devletin istihdam alanında hızla almış olduğu tedbirler sayesinde istihdam alanındaki öngörülerinde kısmen yanılmış oldukları söylenebilir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, turizm akademisyenlerinin pandeminin turizm sektörü üzerindeki olası etkilerine ilişkin algılarının sektörün geleceğine ilişkin oluşturdukları genel kanıları üzerinde etkisi vardır varsayımını belirten temel hipotez kabul edilmiştir. Ayrıca sektörün geleceğine ilişkin genel kanılarının oluşmasında en büyük etkinin ise istihdam boyutuna yönelik algılarından kaynaklandığı, araştırmacıların sektörün geleceğine ilişkin iyimser veya kötümser yargılarının istihdam alanında yaşanacak olası sorunlara bağlı olduğu söylenebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde sektörün geleceğinin destinasyon yönetimi, yasal düzenleme, pazarlama, ürün ve sağlık tabanlı hizmetlere yönelik tercih boyutlarında yaşanacak olası olumlu veya olumsuz değişimlerden çok istihdam alanında yaşanacak değişimlerden etkileneceği söylenebilir.

Pandeminin başlarında (2020 Nisan ayı) toplanan veriler turizm akademisyenlerinin o tarihte turizm sektörünün söz konusu krizden nasıl etkileneceği ve gelecekte sektörü nelerin beklendiği hususunda öngörülerini ortaya koymuş olup, yüz yüze eğitime tam anlamıyla geçilen dönem itibari ile karşılaştırıldığında bu öngörülerinde büyük ölçüde haklı oldukları gözlemlenmiştir. Bu noktadan hareketle kriz durumlarına karşı hazır bulunuşluk düzeylerini yükseltmek ve kriz anlarında krizden en az zararlı çıkabilmek adına hem özel sektörün hem de kamu sektörünün akademisyenlerin katkısına daha fazla önem vermesi gerektiği bu çalışmanın önerisi olarak sunulmuştur. Akademisyenlerin günü ve geleceği okuma noktasında başarılı ve tutarlı oldukları çalışma ile kanıtlanmış olup, bu deneyimin tüm alanlarda daha etkin kullanılması gerektiği gözler önüne serilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (Covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Allison, P. D. (1999). *Multiple regression: A primer*. Pine Forge Press.
- Bhatia, A., Roy, B., & Kumar, A. (2022). A review of tourism sustainability in the era of Covid-19. *Journal of Statistics and Management Systems*, 25(8), 1871-1888.
- Büyüköztürk Ş. (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara, Pegem Akademi.
- Brouder, P. (2020). Reset redux: Possible evolutionary pathways towards the transformation of tourism in a COVID-19 world. *Tourism Geographies*, 22(3), 484-490.
- Butcher, J. (2021). Covid-19, tourism and the advocacy of degrowth. *Tourism Recreation Research*, 1-10.
- Colmekcioglu, N., Dineva, D., & Lu, X. (2022). "Building back better": the impact of the COVID-19 pandemic on the resilience of the hospitality and tourism industries. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, (ahead-of-print).
- Davahli, M. R., Karwowski, W., Sonmez, S., & Apostolopoulos, Y. (2020). The hospitality industry in the face of the COVID-19 pandemic: Current topics and research methods. *International journal of environmental research and public health*, 17(20), 7366.
- George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference* (10. Baskı). GEN, Boston, MA: Pearson Education, Inc, 10, 152-165.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of sustainable tourism*, 29(1), 1-20.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2010). *Multivariate data analysis* (7. Baskı). Pearson. Hallahan, TA, Faff, RW, McKenzie, MD (2004). An empirical investigation of personal financial risk tolerance. *Financial Services Review-Greenwich*, 13(1), 57-78.
- Huang, S., & Wang, X. (2022). COVID-19 two years on: A review of COVID-19-related empirical research in major tourism and hospitality journals. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*.
- Kwok, A. O., & Koh, S. G. (2022). COVID-19 implications for tourism: shifts, trends, challenges, and opportunities. *COVID-19 and the Evolving Business Environment in Asia: The Hidden Impact on the Economy, Business and Society*, 27-51.
- Ntounis, N., Parker, C., Skinner, H., Steadman, C., & Warnaby, G. (2022). Tourism and Hospitality industry resilience during the Covid-19 pandemic: Evidence from England. *Current Issues in Tourism*, 25(1), 46-59.
- Park, E., Kim, W. H., & Kim, S. B. (2022). How does COVID-19 differ from previous crises? A comparative study of health-related crisis research in the tourism and hospitality context. *International Journal of Hospitality Management*, 103199.
- Persson-Fischer, U., & Liu, S. (2021). The impact of a global crisis on areas and topics of tourism research. *Sustainability*, 13(2), 906.
- Pocinho, M., Garcês, S., & De Jesus, S. N. (2022). Wellbeing and resilience in tourism: A systematic literature review during COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 12, 748947.
- Rokni, L. (2021). The psychological consequences of COVID-19 pandemic in tourism sector: a systematic review. *Iranian Journal of Public Health*, 50(9), 1743.
- Sharma, G. D., Thomas, A., & Paul, J. (2021). Reviving tourism industry post-COVID-19: A resilience-based framework. *Tourism management perspectives*, 37, 100786.
- Sigala, M. (2021). A bibliometric review of research on COVID-19 and tourism: Reflections for moving forward. *Tourism Management Perspectives*, 40, 100912.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Boston, MA: pearson.

Yang, Y., Zhang, C. X., & Rickly, J. M. (2021). A review of early COVID-19 research in tourism: Launching the Annals of Tourism Research's Curated Collection on coronavirus and tourism. *Annals of Tourism Research*, 91, 103313.

Zopiatis, A., Pericleous, K., & Theofanous, Y. (2021). COVID-19 and hospitality and tourism research: An integrative review. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48, 275-279.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:14.05.2022 ✓Accepted/Kabul:02.09.2022

DOI:10.30794/pausbed.1116610

Research Article/Araştırma Makalesi

Bozkaya, Ş. (2023). "G-7 Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Enerji Verimliliği İlişkisi: Jevons Paradoksu", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 303-314.

G-7 ÜLKELERİNDE ENERJİ TÜKETİMİ VE ENERJİ VERİMLİLİĞİ İLİŞKİSİ: JEVONS PARADOKSU*

Şeyma BOZKAYA**

Öz

Enerji, üretimin her aşamasında kullanılmaktadır ve enerjiye olan talep gün geçtikçe artarak devam etmektedir. Bu özelliği ile sanayileşme süreci ile enerji tüketimi arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. Enerjiye olan bağımlılık insanoğlunu bir yandan yeni enerji kaynakları aramaya yönlendirirken, bir yandan da enerjide verimliliği gerçekleştirecek yenilikler için çalışmalara yönlendirmektedir. Üretim süreçlerinde etkin ve önemli bir girdi olarak kullanılan enerji faktörü ile ekonomik gelişme arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısı ile enerji tüketiminde meydana gelen artış, maliyetleri azaltabilmek adına ekonomileri enerji tasarrufuna yani enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik politikalar üzerinde çalışmalara yönlendirmektedir. Bu çalışma G-7 ülkelerinin 1990-2017 yıllık verilerinden faydalanarak enerji tüketimi-enerji verimliliği ilişkisini Jevons Paradoksu çerçevesinde incelemiştir. Ampirik bulgulara göre kişi başı gayri safi yurt içi hasılda meydana gelen yüzde birlik bir artış enerji kullanımını yüzde 1.65, enerji ithalatında meydana gelen yüzde birlik bir artış ise enerji kullanımını yüzde 0.72 birim azaltmaktadır. Enerji yoğunluğunda meydana gelen yüzde birlik bir artış ise enerji kullanımını yüzde 0.85 oranında azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Verimliliği, Enerji Tüketimi, Jevons Paradoksu, Panel Veri Analizi.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND ENERGY EFFICIENCY IN G-7 COUNTRIES: THE JEVONS PARADOX

Abstract

Energy is used at every stage of production and the demand for energy continues to increase day by day. With this feature, it is accepted that there is a strong positive relationship between the industrialization process and energy consumption. While the dependence on energy leads people to seek new energy sources, it also directs them to work for innovations that will realize energy efficiency. There is a strong relationship between the energy factor, which is used as an effective and important input in production processes, and economic development. Therefore, the increase in energy consumption directs the economies to work on energy savings, that is, policies to increase energy efficiency, in order to reduce costs. This study examines the relationship between energy consumption and energy efficiency within the framework of Jevons Paradox, making use of the annual data of the G-7 countries from 1990 to 2017. According to empirical findings, a one percent increase in gross domestic product per capita reduces energy use by 1.65%, and a one percent increase in energy imports reduces energy use by 0.72 percent. A one percent increase in energy intensity reduces energy use by 0.85 percent.

Key Words: Energy Productivity, Energy Consumption, Jevons Paradox, Panel Data Analysis

*Bu çalışma "4TH International Congress On Economics Finance And Energy, Political Economy Of Energy Revolution" kongresinde sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

**Dr. seymabozkaya@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8589-6608>)

GİRİŞ

Enerji faktörünün makroekonomik faaliyetlerin temel girdisi konumunda olması, son yıllarda oldukça dikkat çekmeye başlamıştır. Enerji faktörünü üretim süreçlerine dahil eden çalışmalar, girdi olarak geleneksel anlamda yalnızca sermaye ve emeği girdi kabul eden düşünce anlayışına eleştirel yaklaşmıştır. Bu yaklaşımlar enerji faktörünü üretim süreçlerine dahil ederek bu sürecin işlevinin arttığını göstermeye çalışmışlardır (Amin ve Murshed 2017). Dolayısı ile enerjiye olan ihtiyaç enerji bağımlılığını artırmaktadır. Bu durum alternatif enerji arayışına ve aynı zamanda enerji verimliliği konularına dikkat çekmektedir.

1973 yılında meydana gelen petrol fiyatlarındaki artış ile beraber dünya, enerji tüketimini azaltmak ve pahalı bir enerji kaynağı olan ham petrole bağımlılığı azaltmak veya en aza indirmek için enerji tasarrufu sağlayan teknoloji geliştirme çalışmaları yapmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden biri olan ve herkes için uygun fiyatlı, daha güvenli, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimin küresel açıdan kabul görmesi bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir (Alvi vd, 2018). Burada dikkat çeken konu, teknolojik gelişmelerin kaynak kullanımının verimliliğini artırmasının bir sonucu olarak söz konusu kaynağın toplam tüketimini azaltması beklenirken, aksine o kaynağın üretimini artırmasıdır. Bu çelişki endüstrileşmiş ekonomilerin enerji geleceği için önemli bir yere sahiptir. Verimlilik ve teknolojik gelişmenin, gelecekteki enerji kullanımı bakımından endişe duyanların istediği şey, aslında enerji kullanımındaki beklentilerimizi daha da kötüleştirebileceğini düşündürmektedir (Polimeni vd, 2008). Enerji verimliliğinin artırılması yönündeki çalışmalar, birçok ülkede enerji tüketimini azaltma ve küresel ısınma ile mücadele politikalarında önemli bir yere sahiptir. Enerji verimliliğini iyileştirmelerinin doğal bir sonucu olarak daha düşük enerji tüketimini ve dolayısı ile sera gazlarının emisyonunun azalmasını sağladığı fikrini esas almaktadır (IPPC, 2007).

William Stanley Jevons, enerji verimliliği ve yakıt ekonomisi ile ilgili temel sorunları gündeme getiren öncü çalışması "The Coal Question (1865/1906)" sonucunda ekolojik ekonomi ve enerji ile ilgili konulara erken girişim yapan biri olarak literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur (Martinez-Alier, 1987). William Stanley Jevons (1865), Rebound etkisi ve Jevons paradoksunu bir buçuk yüzyıl önce kömür yakıtlı buhar motorlarının daha verimli hale geldikçe kömür tüketiminin arttığı, endüstriyel çağın tarihini belirlediğini gözlemlemiştir (Clark ve Foster, 2001: 93). Jevons (1865) "The Coal Question" adlı kitabında "yakıtın ekonomik kullanımının azalan bir tüketime eşdeğer olduğunu varsaymanın tamamen bir fikir karışıklığı olduğu sonucuna varmıştır. Ancak gerçek bunun tam tersidir." Başka bir deyişle, Jevons ve savunucuları, enerji verimliliğinin daha fazla enerji talebini tetiklediğini ve bunun da enerji verimliliği politikalarından ve yatırımlardan elde edilen faydaları geçersiz kıldığını iddia etmektedirler (Owen, 2010). Günümüzün teknolojik verimlilik çevresel stratejisi, enerji verimliliği iyileştirmelerinin meşru etkisinin aynı anda daha az enerji tüketimi veya hatta daha yüksek bir refah düzeyi olduğunu kabul etmektedir. Jevons, enerji verimliliğinin tek başına bu umulan sonuca mı katkıda bulunduğu veya daha yüksek oranda enerji kaynağı tüketimine yol açıp açmadığı sorusunu sormuş ve tatmin edici bir şekilde yanıtlamıştır (Alcott, 2008: 7). Bu soruya Jevons, enerji verimliliği artışının daha fazla enerji tüketimine yol açtığını gözlemleyerek aralarında ters bir ilişki olduğunu ifade etmiş ve konuya açıklık getirmiştir. Jevons paradoksu olarak bilinen, verimlilik ve kaynak kullanımı arasındaki pozitif ilişki, çeşitli kaynaklar ve teknolojiler ile birden çok ölçekte ve pek çok bağlamda gözlemlenmiştir (Alcott 2005; Clark and Foster 2001; Polimeni vd. 2008; Sorrell 2007, 2009; York 2006).

Bu çalışma enerji verimliliği ve enerji tüketimi ilişkisini gelişmiş ülke grubu örneği üzerinden incelemektedir. Dünya üretiminde büyük bir yere sahip olan ülkelerin enerji politikaları kapsamında verimlilik ve tüketim ilişkisini inceleyerek literatüre katkıda bulunmaktadır. Çalışma, enerji yoğunluğunun enerji kullanımı ile arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunu inceleyerek enerji gelişmiş ülke grubunda enerji verimliliği konularına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. G-7 ülkelerinin enerji kullanımı ve enerji yoğunluğu ilişkisini inceleyen bu çalışma 1990-2017 dönemleri arası yıllık verilerinden faydalanmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan girişte teorik çerçeveye yer verilmiştir. Ardından konu hakkında bir literatür özetinin verildiği ikinci bölüm yer almaktadır. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan verilerin ve yöntemin tanımlanmasına yer verilmiştir. Dördüncü bölüm ampirik uygulama sonucunda elde edilen bulgular bulunmaktadır. Son olarak ise beşinci bölümde analiz sonuçlarının verildiği ve genel bir değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde enerji ve büyüme ilişkisini ele alan çalışmalar geniş bir yer tutmaktadır. Bu çalışmanın temel amacını oluşturan enerji kullanımı ve enerji verimliliği ilişkisini inceleyen çalışmalar ise ele aldıkları değişkenler açısından farklılaşsa da literatürde oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Jevons paradoksu çerçevesinde enerji ve ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların özellikle güncel literatür özetine yer verilmiştir.

2. 1. Zaman Serisi ile İnceleyen Literatür Özeti

Greene (1992), Amerika için bir zaman serisi analizi yapmıştır. Çalışma 1966-1989 dönemini kapsamaktadır. Amerikan ekonomisinde hafif araç kullanımının ortaya çıkarmış olduğu rebound etkisinin çok düşük seviyelerde gerçekleştiğini ve bu etkinin de %5-%15 aralığında gerçekleştiğini göstermiştir. Aynı zamanda yakıt tasarrufunun sağlanmasını gerçekleştirecek teknolojik ilerlemeler neticesinde oluşan enerji tasarrufunun minibüs yolculuğunu artırdığı ve bu yolla enerji tasarrufu için beklenen sonuçların gerçekleşmediğini gözlemlemiştir.

Jin (2007), Güney Kore üzerine lineer olmayan zaman serisi analizi yapmıştır. Makro düzeydeki analizde rebound etkisinin uzun dönemde %30 ve kısa dönemde %38 olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mikro düzeyde ise %57-%70 arasında değişiklik gösterdiğini gözlemlemiştir. Genel anlamda geri tepme etkisinin gözlenmediği analiz sonuçlarına göre enerji etkinliğinde meydana gelen artışın enerji tüketimini azalttığını göstermiştir.

Lin ve Liu (2012), Çin için yapmış oldukları çalışmada, 1981-2009 dönemindeki teknolojik gelişme, enerji verimliliği ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Malmquist endeksi aracılığıyla tahminde bulunmuşlardır. Tahmin sonuçları ise toparlanma etkisini desteklemekte ve teknolojik gelişmelerin analiz dönemi içerisinde enerji tüketiminde % 53'lük bir artışa yol açtığını gözlemlemiştir.

Shahbaz vd. (2017), Pakistan için 1972-2011 dönemine ait üçer aylık verileri ile nüfus, teknolojik gelişme ve refahın enerji talebine olan etkisini incelemiştir. Analiz bulgularına göre, teknolojiye meydana gelen iyileşmenin enerji talebi üzerinde olumlu bir etkiye yol açtığı belirlenmiştir. Elde edilen sonuca göre, analiz döneminde Pakistan'da toparlanma etkisi hipotezi doğrulanmıştır.

Kaleci ve Şahbaz (2018), Türkiye için yapmış oldukları çalışmada 1965-2015 yıllarına ait verileri kullanmışlar ve teknolojik gelişmenin bir göstergesi olarak toplam faktör verimliliği ile birincil enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, birincil enerji tüketiminin toplam faktör verimliliği ile aynı anda arttığını gözlemlemiştir.

Akinci, Sevinç ve Yılmaz (2018), çalışma rebound etkisinin enerji üretimi, tüketimi, tasarrufu ve ithalata ek olarak enflasyon ile cari işlemler açığı üzerindeki etkileri Türkiye ekonomisi özelinde incelemiştir. Çalışmanın dönemi 1967-2015 yıllarını kapsamaktadır. Johansen-Juselius eşbütünleşme testine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Granger nedensellik test sonuçları ise değişkenler arasında en azından tek yönlü nedenselliğin var olduğunu ortaya koymuştur. VEC modeli analiz sonuçları, enerji verimliliği ve üretimindeki artışa bağlı olarak enerji tüketiminin arttığını ifade eden Jevons Paradoksu ya da rebound etkisinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğunu desteklemiştir.

Wang vd. (2021), enerji verimliliği (EEF) politikalarının tüketicilerin davranışlarını koşullandırmaya nasıl yönlendirdiğini incelemiştir. Çalışma, Çin'deki tüketicilerin satın alma niyetini ölçen bir ankete dayalı ekonometrik stratejileri kullanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; ürünün fiyatı düşük olduğunda tüketiciler enerji tüketimi(ENC) değeri yüksek ürünleri tercih etmişlerdir. Ürünün fiyatı orta-yüksek olduğunda tüketiciler yüksek enerji verimliliğini (EEF) ve düşük ENC'li ürünleri tercih edecekken; bu mallara olan talep azalmıştır. Bu durum ise Jevons paradoksunu göstermiştir.

Al Khafaf vd. (2022), Avustralya'daki hanelerin enerji talebi davranışını incelemiştir. Böylece fotovoltaik sistemler, enerji depolama sistemleri ve herhangi bir enerji sistemi olmayan kullanıcılar ile 5000 enerji tüketicisinin kullanım verilerinden faydalanılmıştır. Sonuçlar, teknolojik inovasyon uygulayan kullanıcıların, enerji depolama sistemi veya fotovoltaik sistemi olmayan bireylere kıyasla enerji tüketimini (ENC) azalttığını göstermiştir.

2. 2. Panel Veri ile İnceleyen Literatür Özeti

Keho (2016), 1970-2011 döneminde zaman serilerinin bireysel eşbütünleşme testleri ile Sahra Altı Afrika'nın çeşitli ülkelerinde kentleşmenin (URB) enerji tüketimi (ENC) üzerindeki etkisini incelemiştir. Ampirik sonuçlara göre, URB ve GDP'nin, incelenen ülkeler arasında farklılık gösteren ENC ile aralarında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Murshed (2018), Bangladeş ve Hindistan'ın enerji verimliliği-enerji tüketimi bağına incelemiştir. Çalışma, enerji tüketimini birincil ve ikincil enerji tüketimi ayrımı yaparak bunların her birini enerji kullanımının ayrı işlevleri bağlamında 'Jevons Paradoksunu' incelemek için yeni bir girişimde bulunmuştur. Çalışma 1990'dan 2016'ya kadar yıllık verileri kapsamaktadır. Sabit Etkiler (FE), Rastal Etkiler (RE) ve Üç Aşamalı En Küçük Kareler (3SLS) panel regresyon araçları kullanılmıştır. Ayrıca çalışma, Granger nedensellik testlerini kullanarak uzun dönemli nedensel bağlantıları da analiz etmiştir. Tahmin edilen sonuçlar ışığında, bir Jevons paradoksunun kanıtları yenilenemez enerji, elektrik ve kömür tüketimi bağlamında bulunmuştur. Ayrıca, uzun dönemli nedensel bir ilişki bulunamamıştır.

Yao vd. (2019), 18 OECD ülkesinde 1965–2014 döneminde beşeri sermaye ve teknolojik inovasyonun enerji tüketimi ile ilişkisini incelemiştir. Elde edilen ampirik bulgular, teknolojik inovasyonun faktör verimliliğinde belirleyici bir rol oynadığını ve bunun da enerji tüketiminde bir azalmaya yol açtığını ortaya koymuştur.

Konak ve Şahin (2019), çalışmalarında 1995-2015 dönemi için OECD ülkelerinde rebound etkisinin geçerli olup olmadığını incelemiştir. Bu amaç doğrultusunda enerji kullanımı, birincil enerji yoğunluğu, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ve kentsel nüfus değişkenleri arasındaki ilişki panel eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Ampirik bulgulara göre birincil enerji yoğunluğundaki artışın, enerji kullanımını artırdığı; ekonomik büyümenin, enerji kullanımında artışa neden olduğu; kentleşme oranlarının yükselmesinin ise, enerji kullanımını azalttığı gözlenmiştir.

Churchill vd. (2021), 1980–2014 döneminde 18 OECD ülkesinde enerji teknolojisi araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının enerji tüketimini(ENC) nasıl etkilediğini incelemiştir. Bulgular Ar-Ge'nin belirli bir yıl aralığında yenilenemeyen ENC ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu ve artan bir eğilim gösterdiğini, buna karşın Ar-Ge'nin yenilenebilir ENC ile azalan bir ilişkiye sahip olduğunu, yani Ar-Ge'nin uzun vadede yenilenebilir ENC ile negatif ilişkili olduğunu göstermiştir.

Odhiambo (2021), 1990 ve 2019 yılları arasında Asya ülkelerinde ticari açıklık, GSYİH ve enerji tüketimi (ENC) arasındaki nedensel ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar, GSYİH'nin ENC'nin birincil itici gücü olduğunu göstermiştir. Ancak ihracat, ENC üzerinde istatistiksel bir anlam ifade etmeyen ithalatın aksine, ENC'nin bir belirleyicisidir.

Xie vd. (2021) Avrupa Birliği'nin 27 üye ülkesinde yeşil faktörlerin toplam üretkenliği üzerindeki çeşitli teknolojik değişikliklerin görülme sıklığını değerlendirmiştir. Çalışmada non-lineer ekonometrik yöntem kullanılmıştır. Bulgular, teknolojik inovasyon (TEC) süreçlerinin tüketim aralığının belirlenmesinde enerji tasarrufuna (ENC) yol açtığını ortaya koymuştur.

Yu vd. (2022), 1990-2020 yılları arasında 37 OECD ülkesinde enerji verimliliği, doğrudan yabancı yatırımlar, GSYİH, kentleşme, enerji tüketimi ve teknolojik inovasyon değişkenleri ile Jevons Paradoksunu test etmişlerdir. Sonuçlara göre bu ülkelerde Jevons paradoksunun varlığı desteklenmiştir. Ancak, Jevons'un paradoks senaryosunda teknolojik yenilik, enerji talebini azaltan bir faktör haline gelmiştir.

Bu bölümde Jevons paradoksu çerçevesinde enerji tüketimi, enerji verimliliği ilişkisini ele alan çalışmaların güncel bir özetine yer verilmiştir. Bu bağlamda konuyu ele alan çalışmalar zaman serisi ile inceleyen ve panel veri analizi yapan çalışmalar kendi içinde kronolojik sıralamasına göre verilmiştir. Literatür hem mikro düzeyde yakıt tüketimi gibi konulara odaklanırken, hem de makro düzeyde enerji tüketimine odaklanan oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Çalışmalar öncelikli olarak enerji verimliliği ve enerji tüketim ilişkisini incelemek adına, teknolojik gelişme, inovasyon, AR-GE, nüfus, ihracat, ticari açıklık, GSYİH gibi değişkenleri de dahil ederek literatürü zenginleştirmiştir. Literatürdeki çalışmalar temel amaçları ve ele aldıkları değişkenler açısından benzerlik gösterse de sonuçları açısından farklılıklar göstermektedirler. Bazı çalışmalar Jevons paradoksunu desteklerken, bazı çalışmalar aksi sonuçlara ulaşmışlardır. Çalışma ele alınan değişkenler açısından literatür ile benzerlik gösterse de enerji ithalatı ve enerji yoğunluğu değişkenleri modele dahil edilerek model zenginleştirilmiştir.

3. VERİ, MODEL TANIMLAMA VE YÖNTEM

Bu çalışma G-7 ülkelerinin enerji kullanımı ve enerji yoğunluğu ilişkisine odaklanmaktadır. Çalışma 1990-2017 dönemi arası yıllık verilerini kapsamaktadır. Enerji yoğunluğu verisinin kısıtından dolayı dönem aralığı bu şekilde belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan model şu şekildedir;

Enerji Kullanımı= f(Kişi Başı GSYİH, Nüfus, Enerji İthalatı, Elektrik Gücü Tüketimi, Enerji Yoğunluğu)

$$Lneu = \beta_0 + \beta_1 Lngdppc + \beta_2 Lneimp + \beta_3 Lnepc + \beta_4 Lneint + \beta_5 Lnpop$$

Burada eu bağımlı değişken ve enerji kullanımı, gdppc kişi başı gayri safi yurt içi hasılayı, eimp enerji ithalatını, epc elektrik gücü tüketimi ve ei enerji yoğunluğunu temsil etmektedir. Değişkenlerin doğal logaritmik formları kullanılmıştır. Enerji kullanımı ve enerji yoğunluğu ilişkisini araştıran bu çalışmada, kişi başı GSYİH değişkeni ülkelerin gelir seviyelerini temsilen seçilmiş ve büyüme sürecinde bir girdi olarak kullanılan enerji kullanımı ile paralellik gösterdiği varsayımından hareketle modele dahil edilmiştir. Enerji ithalatı, kullanılan enerjinin bir kısmının ithal edilerek karşılanmasından dolayı ekonomik sürece etkisi değerlendirilerek modelde kullanılmıştır. Burada kullanılan enerji yoğunluğu; birincil enerjinin enerji yoğunluğu düzeyi, satın alma gücü paritesinde ölçülen enerji arzı ile gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki orandır. Enerji yoğunluğu, bir birim ekonomik çıktı elde etmek için ne kadar enerji kullanıldığını bir göstermektedir. Enerji yoğunluğunun daha düşük oranlarda olması, bir birim çıktı üretmek için daha az enerji kullanıldığını ifade etmektedir (WDI, Sustainable Energy for All (SE4ALL), International Energy Agency). Elektrik gücü tüketimi, kullanılan enerjiden üretilen ikincil bir enerji türü olması sebebi ile kontrol değişkeni olarak ele alınmıştır. Nüfus değişkeni Jevons'un orijinal çalışmasında kullanılan enerji miktarının kişi başına düşen miktarını esas almasından dolayı modele dahil edilmiştir. Bu doğrultuda kullanılan değişkenlerin geniş tanımları ve veri tabanları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Değişken tanımlama ve veri tabanı

Değişkenler	Değişkenlerin Orijinal Tanımı	Kaynak
Enerji Kullanımı (Lneu)	Energy use (kg of oil equivalent) per \$1,000 GDP (constant 2017 PPP)	Dünya Bankası
GDPpc (Lngdppc)	GDP per capita, PPP (constant 2017 international \$)	Dünya Bankası
Nüfus (Lnpop)	Population, total	Dünya Bankası
Enerji İthalatı (Lneimp)	Energy imports, net (% of energy use)	Dünya Bankası
Elektrik Gücü Tüketimi (Lnepc)	Electric power consumption (kWh per capita)	Dünya Bankası
Enerji Yoğunluğu (Lnei)	Energy intensity level of primary energy (MJ/\$2011 PPP GDP)	Dünya Bankası

Ampirik analizde öncelikle panel veri yönteminde kullanılan yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Panel veri yönteminin aman serisi ve yatay-kesit verisine göre daha avantajlı olduğu kabul edilmektedir. Bu yönü ile seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yöntemler, sonuçların tutarlılığına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Breusch and Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Yatay kesit bağımlılığı testi ile başlanan panel veri analizi, çalışmada kullanılacak birim kök, eş bütünleşme ve uzun dönem eş bütünleşme katsayılarının belirlenmesinde kullanılacak testlerin belirlenmesini sağlamaktadır. Dolayısı ile kullanılacak testlerin belirlenmesi için ilk olarak yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi gerekmektedir.

Öncelikle paneli oluşturan yatay kesitler arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak için Breusch ve Pagan (1980) LM (Lagrange Multiplier) testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD (Cross Section Dependent) ve CD_{LM} testleri ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) testi kullanılmıştır.

Çalışmada yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi için kullanılan test; “sapması düzeltilmiş LM testi” LM_{adj} Pesaran vd. (2008) tarafından, CD_{LM} testindeki panel ve grup ortalamalarından kaynaklanan bazı sapmaların düzeltilmesi için geliştirilmiştir.

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{p}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \quad (2)$$

Testin hipotezleri şu şekildedir;

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Ampirik bulgulardan hareketle H_0 hipotezinin kabul edildiği durumlarda, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı belirlenmektedir. Bu sonuç ise; analizde kullanılacak birim kök testinin birinci nesil olmasına yönlendirmektedir. H_0 hipotezinin reddedilemediği durumlarda ise ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilir. Bu durumda ise analize ikinci nesil panel birim kök testlerinden devam edilmektedir (Baltagi, 2008: 284).

Yatay kesit bağımlılığı testinden sonra ikinci adım olan birim kök testi aşamasına geçilmektedir. Çalışmada paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı belirlendiği için ikinci nesil birim kök testi uygulanmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda ikinci nesil test olan CIPS testinden faydalanılmıştır. Panelin geneli için birim kökün varlığını belirleyebilmek adına her bir ülke için bulunan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak, aşağıdaki formülle, CIPS istatistiği hesaplanmaktadır.

$$CIPS = \frac{\sum_{i=1}^N CADF_i}{N} \quad (3)$$

Elde edilen sonuca göre hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran (2006)'daki tablo değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan CIPS değerinin tablo kritik değerinden küçük olduğu durumda, " $H_0: \beta_i = 0$ Birim kök var" reddedilememektedir. Dolayısı ile paneli oluşturan tüm ülkeler için, ilgili değişkende birim kök olmadığına karar verilmektedir.

Daha sonra ampirik uygulamanın üçüncü aşamasını oluşturan eğim katsayılarının homojenliği test edilmiştir. Panel veri analizlerinde kullanılan homojenite testi için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen testten faydalanılmıştır. Bu test; $Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \varepsilon_{it}$ gibi bir eşbütünleşme denkleminde β_i gibi bir eğim katsayısını ifade etmektedir. Δ testi için hipotezler ise şöyle kurulmaktadır;

$H_0: \beta_i = \beta$ ise eğim katsayıları homojendir.

$H_1: \beta \neq \beta$ ise eğim katsayıları homojen değildir.

Bu hipotezleri test etmek adına Pesaran ve Yamagata (2008) (4) ve (5)'deki denklik test istatistiklerini geliştirmiş ve bu şekilde homojenitenin belirlenmesini sağlamışlardır.

$$\text{Geniş, daha büyük gözlemlerde kullanabilmek için; } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (4)$$

$$\text{Daha küçük örneklerde kullanmak için; } \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (5)$$

Denklikteki N; yatay kesit boyutunu, S; Swamy test istatistiğini, k; açıklayıcı değişkenlerin sayısını temsil etmektedir. (4) ve (5) numaralı denkliklerde, H_0 hipotezi varsayımı altında $(N, T) \rightarrow \infty, \sqrt{\cdot} \rightarrow \infty$ durumu gerçekleştiğinde hata terimlerinin serbest dağıldığını ifade etmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 52-57).

Eğim katsayılarının homojenite testinin ardından değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla; Westerlund (2008) Durbin-H panel eş-bütünleşme testinden faydalanılmıştır. Bu test otoregresif parametrenin bütün yatay kesitlerde aynı olduğunu kabul ederek analiz etmektedir. Bu varsayımdan hareketle,

" H_0 : Eş-bütünleşme ilişkisi yok", reddedilemediğinde bütün kesitler için eşbütünleşmenin varlığı kabul edilmektedir. Aynı zamanda Westerlund (2008) Durbin-H grup testinde ise otoregresif parametrenin, her yatay kesite göre kesitsel farklılık göstermesine izin verilmektedir. Bu testte, H_0 hipotezinin reddedilememesi, en azından bazı kesitlerde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir (Di Iorio ve Fachin, 2008).

Panel eş-bütünleşme yöntemi bir dizi avantaja sahip olan Westerlund (2008), "Durbin-Hausman" (DH) testinin kullanılabilmesi için tek gerekli ön koşul, bağımlı değişkenin seviyede durağan olmamasıdır. Ayrıca bu ön koşula ek olarak DH testi için açıklayıcı değişkenlerin durağanlık seviyeleri için herhangi bir sınırlamanın yapılmamasıdır (Westerlund, 2008: 199-201). DH test istatistiklerinin hesaplanmasında kullanılan yöntemler şu şekildedir;

$$DH_p = S_n(\phi - \phi)^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (6)$$

$$DH_g = \sum_{i=1}^n S_i(\phi - \phi)^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (7)$$

Son olarak uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının belirlenmesi için CUP-FM testi uygulanmıştır. Denklem (8)'de uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi için test yapılmıştır (Bai, Kao ve Ng, 2009). Kullanılan bu yöntem birçok önemli avantajlara sahiptir. Bu avantajlar; (a) Yatay kesit bağımlılığını esas almaktadır; (b) Gözden kaçırılmış doğrusal olmama problemi de bu yöntem ile kontrol edilmektedir ve (c) Değişkenlerin I (1) ve I (0) (Zaidi vd., 2019) gibi karışık olduğu durumlarda bile tutarlı sonuçları vermektedir. CUP-FM ve CUP-BC tahminçileri için kullanılan denklem şu şekildedir;

$$(\hat{\beta}_{CUP}, \hat{F}_{CUP}) = argmin \frac{1}{nT^2} \sum_{i=1}^n (y_i - x_i\beta)' M_F (y_i - x_i\beta) \quad (8)$$

Eşitlikte, $M_F = I_T - T^{-2} FF'$, matris boyutu T'nin özdeşliğidir. F ise gizli ortak faktörlerin bir vektörünü temsil etmektedir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Öncelikle paneli oluşturan yatay kesitler arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak için yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçları, çalışmada kullanılacak birim kök testlerine, eşbütünleşme testlerine ve uzun dönem katsayılarının belirlenmesi için kullanılacak yöntem karar verilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda Tablo 2 panelin tamamı için yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını gösterirken Tablo 3 bireysel yatay kesitler için sonuçları göstermektedir.

Tablo 2: Panel CD test sonuçları

Grup Sonuçları		LM	LM _{adj}	LM _{CD}
	İstatistik	72.09	17.35	-1.469
P-değeri	0.000***	0.000***	0.1419	

Not: ***, **, sırası ile %1, %5 düzeyinde anlamlılık seviyesini göstermektedir. İlgili test istatistikleri "Gauss16 Light" paket programı ile elde edilmiştir.

Tablo 3: Bireysel yatay kesit (CD) test sonuçları

Olasılık	Değişken	Lneu	Lngdppc	Lnegc	Lneimp	Lnei	Lnpop
P-değeri		0.000***	0.000***	0.000***	0.948	0.000***	0.000***

Not: ***, **, sırası ile %1, %5 düzeyinde anlamlılık seviyesini göstermektedir. İlgili test istatistikleri "Gauss 16 Light" paket programı ile elde edilmiştir.

Tablo 3'e göre değişkenlerden enerji ithalatı dışında kalan değişkenlerin tamamında yatay kesitin varlığı kabul edilmiştir. T>N (T=27>N=7) koşulundan hareketle, Tablo 3'e göre LM, ve LM_{adj} testine göre p değeri 0,05'ten küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilememiştir. Dolayısı ile panelin tamamı için yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının varlığının belirlenmesinin ardından, yatay kesiti dikkate alan birim kök

testinden faydalanılmıştır. Tablo 4 ikinci nesil birim kök testi olan CIPS test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: Birim kök test sonuçları

Değişkenler	CIPS Değeri	Kritik Değerleri			Sonuç
		%10	%5	%1	
Lneu	-2.505	-2.21	-2.33	-2.57	-
ΔLneu	-5.646	-2.21	-2.33	-2.57	I(1)
Lngdppc	-1.435	-2.21	-2.33	-2.57	-
ΔLngdppc	-3.763	-2.21	-2.33	-2.57	I(1)
Lnpop	-1.251	-2.21	-2.33	-2.57	-
ΔLnpop	-1.300	-2.21	-2.33	-2.57	-
ΔΔLnpop	-2.633	-2.21	-2.33	-2.57	I(2)
Lneimp	-0.623	-2.21	-2.33	-2.57	-
ΔLneimp	-3.752	-2.21	-2.33	-2.57	I(1)
Lnepc	-2.281	-2.21	-2.33	-2.57	I(0)
Lnei	-2.362	-2.21	-2.33	-2.57	-
ΔLnei	-5.744	-2.21	-2.33	-2.57	I(1)

Not: Sabitli seçenek kullanılmıştır. Gecikme uzunluğu otomatik 1 olarak belirlenmiştir. CIPS Değerinin Kritik Değerlerden büyük olmasına göre durağan olup olmadığına karar verilmektedir. İlgili istatistikler "Stata 15" paket programından elde edilmiştir.

Tablo 4’de CIPS sonuçlarını göstermektedir. CIPS değerinin kritik değerlerinden büyük olması durumuna göre değişkenlerin birim kök içerip içermediği değerlendirilmiştir. Buna göre değişkenlerin durağanlık seviyeleri farklılık göstermektedir. Birim kök testinin ardından eğim katsayılarının homojenliği test edilmiştir. Tablo 5 homojenite test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Homojenite test sonuçları

Değişkenler	$\tilde{\Delta}$ İstatistik (p-değ)	$\tilde{\Delta}_{adj}$ İstatistik (p-değ)
Lneu	-0.536 (0.704)	-0.567 (0.715)
Lngdppc	-0.616 (0.731)	-0.652 (0.743)
Lnpop	-0.951 (0.829)	-1.006 (0.843)
Lnimp	1.712 (0.043**)	1.812 (0.035**)
Lnepc	0.532 (0.297)	0.563 (0.287)
Lnei	0.128 (0.449)	0.135 (0.446)

Not: İlgili test istatistikleri "Gauss 16Light" ile elde edilmiştir. Parantez içindeki değerler olasılık sonuçlarını gösterirken diğer değerler istatistikleri vermektedir. ***, **, sırası ile %1, %5 de anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5’te gösterilen test sonuçlarından Delta ve delta single p-olasılık değerlerine göre, hesaplanan homojenlik testlerinin olasılık değerleri 0,05’ten büyük olmasından dolayı H0 hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısı ile modelde yer alan sabit ve eğim katsayılarının homojen olduğu belirlenmiştir. Homojenlik testi kullanılacak olan eşbütünleşme testinin belirlenmesi için önemli bir kriterdir.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı ve aynı zamanda eğim katsayılarının homojen olması ikinci nesil eş bütünleşme analizinin yapılmasına yönlendirmiştir. Tablo 6 yatay kesit ve homojenliği esas alan ikinci nesil eş bütünleşme testi olan Durbin-Hausman eşbütünleşme test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6: Durbin-Hausman eş bütünleşme test sonuçları

dh-p	-1.965
p-value	0.025**

Not: İlgili test istatistikleri “Gauss 16Light” ile elde edilmiştir. **, %5 de anlamlılık düzeyini göstermektedir. Trendli seçenek kullanılmıştır ve eğim katsayıları homojen olduğundan panel istatistiği esas alındığından yalnızca panel sonuçları tabloda verilmiştir.

Panel Durbin-Hausman eş bütünleşme testinde panel istatistik değeri 0.05’ten küçük olmasından dolayı “ H_0 : Eş bütünleşme yok” hipotezi reddedilememektedir. Dolayısı ise panel sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Modelin eş bütünleşik olduğu ve değişkenlerin uzun dönemde bir denge ilişkisine sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda uzun dönem eş bütünleşme parametrelerinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmini için Bai, Kao & Ng (2009) CUP-FM ve CUP-BC tahmincilerini önermektedir. Dolayısı ile yatay kesit bağımlılığını esas alan, homojen eğim katsayılarına sahip olan ve aynı zamanda farklı düzeyde durağanlığa sahip olan serilere uygulanan CUP-FM tahmincisinden faydalanılmıştır. Tablo 7 uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 7: Eş bütünleşme katsayılarının tahmini CUP-FM

Bağımlı Değişken (Enerji Kullanımı)	Beta	t-istatistiği
Lngdppc	1.654	2.583***
Lnepc	4.396	6.250***
Lnimp	-0.727	-7.350***
Lneint	-0.856	-2.014**
Lnpop	3.591	1.932**

Not: %10, %5 ve %1 için kritik değerler sırasıyla $\bar{F}1.645$, $\bar{F}1.96$, $\bar{F}2.58$. *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılığı göstermektedir.

Tablodaki sonuçlarda t-istatistiğine göre beta katsayıları anlamlıdır. Model tahmininde logaritmik dönüşüm yapıldığı için katsayılar esneklik olarak yorumlanabilmektedir. Beta katsayıları ise teori ile doğru yönlü sonuçlar vermektedir. Nüfusta meydana gelen yüzde birlik bir artış enerji kullanımını yüzde 3.59 artırmaktadır. Aynı şekilde kişi başı gayri safi yurt içi hasılda meydana gelen yüzde birlik bir artış enerji kullanımını yüzde 1.65 artırmaktadır. Enerji ithalatında meydana gelen yüzde birlik bir artış ise enerji kullanımını yüzde 0.72 birim azaltmaktadır. Enerji yoğunluğunda meydana gelen yüzde birlik bir artış ise enerji kullanımını yüzde 0.85 oranında azaltmaktadır. Enerji yoğunluğu, bir birim gelir elde etmek için geçmişte olduğundan daha az enerji kullanımı anlamına geldiğinden aralarında negatif bir ilişkinin olması beklenen bir sonuçtur. Bu sonuç Jevon’un önermiş olduğu enerji verimliliğindeki artışın daha fazla enerji kullanımına yol açtığı yönündeki teori ile paralellik göstermemektedir.

5. SONUÇ

Jevons (2001), enerji kullanımı ve verimliliği arasındaki ilişkiyi “kural olarak, birçok paralel durumda kabul edilen bir ilkeye göre, yeni ekonomi biçimleri tüketimin artmasına yol açacaktır. Yeni makinelerin devreye girmesinden etkilenen emek ekonomisi, şu an için işçileri istihdam dışı bırakmaktadır. Ancak ucuzlanmış ürünlere olan talep o kadar artıyor ki, sonunda istihdam alanı büyük ölçüde genişliyor. Çoğu zaman, emeği tasarruf edilen emekçiler, daha verimli emeklerini eskisinden daha fazla talep görüyorlar” şeklinde ifade etmiştir (Jevons, 2001; 99). Enerjinin üretim sürecindeki önemine dikkat çekmiş ve verimliliğindeki artışın tüketimi azaltmak yerine artırdığına dikkat çekmiştir.

Öncelikli olarak imalat sanayi olmak üzere bütün üretim süreçlerinde temel bir girdi olan enerjinin önemi her geçen gün artmaktadır. Enerjiye olan bağımlılık ve talep teknoloji politikalarının enerji verimliliğinin üzerine odaklanılmasına yönlendirmektedir. Ayrıca alternatif enerji kaynaklarının arayışı önem kazanmaktadır. Özellikle de 1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol şoklarının etkisiyle bu arayışlar kendini göstermiştir. Ülkeler yeni teknolojik gelişmeler yardımı ile bir taraftan enerji üretimini ve verimliliğini artırmak için çalışmalarda bulunurken diğer taraftan da girdi maliyetlerini azaltma çabasında bulunmuşlardır. Bu çabalar teknolojik gelişme ile birlikte üretimi ve verimliliği artırarak, enerji tüketimini azaltmayı amaçlamıştır.

1990-2017 dönemi G-7 ülkelerini kapsayan bu çalışmada enerji kullanımı ve enerji yoğunluğu ilişkisi incelenmiştir. Nüfusta meydana gelen yüzde birlik bir artış enerji kullanımını yüzde 3.59 artırdığı gözlenmiştir. Kişi başı gayri safi yurt içi hasılda meydana gelen yüzde birlik bir artış enerji kullanımını yüzde 1.65 artırmaktadır. Enerji ithalatında meydana gelen yüzde birlik bir artış ise enerji kullanımını yüzde 0.72 oranında azalttığı gözlenmiştir. Enerji yoğunluğunda meydana gelen yüzde birlik bir artış ise enerji kullanımını yüzde 0.85 oranında azaltmaktadır. Enerji yoğunluğu, bir birim gelir elde etmek için geçmişte olduğundan daha az enerji kullanımını ifade ettiğinden analizden çıkan sonuçların da gösterdiği gibi aralarında negatif bir ilişkinin olması beklenen bir sonuçtur. Ancak beklenen bu sonuç Jevon'un öne sürmüştüğü paradoksu destekler nitelikte değildir. Ampirik analizler belirli bir dönemi ve belirli bir bölgeyi esas aldığından statik bir anın fotoğrafını çekmektedir. Dolayısı ile evrensel sonuçlar için çıkarımda bulunmak hatalı olacaktır. Bu bağlamda G-7 ülkeleri örneğinde elde edilen bu sonuç için analiz dönemi açısından bir çıkarımda bulunmaya yardımcı olmaktadır. G-7 ülkelerinde, 1990-2017 dönemleri arasında enerji yoğunluğunda meydana gelen artışla birlikte enerji kullanımı azalmaktadır. Elde edilen bu sonuç gelişmiş ülke gurubunun enerji politikalarının etkin olduğu ya da alternatif enerji yatırımlarının mevcut olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu öngörü ile G-7 ülkelerinin etkin enerji politikaları ve alternatif enerji kaynakları, teknolojik iyileşme gibi konular üzerine daha fazla ağırlık vermesi gerektiği ifade edilebilir.

Literatürdeki bazı çalışmalar Jevons paradoksunu desteklerken, bazı çalışmalar enerji verimliliğinin artmasının enerji tüketimini azalttığı yönünde sonuçlar elde etmiştir. Bu çalışmanın ampirik bulgularına göre enerji yoğunluğundaki artış enerji kullanımını küçük bir oranda azalttığı gözlenmiştir. Bu yönü ile literatürü destekler niteliktedir. Ancak Jevons paradoksunu desteklemediği dikkat çekmektedir. Bu sonuç çalışmanın ele aldığı örneklem grubu ve zaman aralığından kaynaklandığı ifade edilebilir. Ampirik analiz sonuçları enerji yoğunluğundaki artış ile enerji kullanımı arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar çalışmanın örneklem gurubunu oluşturan G-7 ülkeleri açısından bakıldığında da ayrı bir öneme sahiptir. Söz konusu bu ülkeler dünya üretiminde oldukça önemli bir yeri oluşturmaktadırlar. Üretim süreçlerinde kullanılan enerji yoğunluğundaki artış enerji tüketimini azaltması, enerji verimliliği yatırımlarının etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ülkelerin bazılarının enerjiyi ithal eder konumda olması alternatif enerji politikalarına ağırlık verilmesinin de maliyetleri azaltması açısından dikkat çeken başka bir noktadır. Enerji verimliliği sürdürülebilir kalkınma açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu yüzden enerji politikaları, enerji verimliliği ve alternatif enerji üzerine çalışmaların etkin olduğunu ve bu yöndeki politikaların önemi üzerinde durulması gerektiğini öne çıkarmaktadır. Ayrıca bundan sonra devam eden enerji tüketimi ve enerji verimliliği çalışmalarının, enerji krizinin kendisini belirgin bir şekilde hissettirdiği bu yüzyılda, sürdürülebilirlik ve yeşil ekonomi çerçevesinde çevreyi de esas alan konular üzerinde durmaları gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M., Sevinç, H., Yılmaz, Ö., (2018), "Jevons Paradoksu: Enerji Etkinliği ve Rebound Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", *Fiscaoeconomia*, Vol.2(1), 77-98.
- Alcott, B. 2005. "Jevons' Paradox." *Ecological Economics*, 54: 9–21. doi:10.1016/j.ecolecon.2005.03.020.
- Alcott, B. (2008), "Historical Overview of the Jevons Paradox in the Literature", *The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements*, (Ed: Polimeni, J. M., Mayumi, K., Giampietro, M. ve Alcott, B. Earthscan), London-Sterling, VA, ISBN 978-1-84407-462-4.
- Al Khafaf N, Rezaei AA, Amani AM, Jalili M, Mcgrath B, Meegahapola L, Vahidnia A., (2022). "Impact Of Battery Storage On Residential Energy Consumption: An Australian Case Study Based On Smart Meter Data", *Renew Energy*, 182:390–400. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.10.005>
- Alvi, S., Mahmood, Z. ve Nawaz, S. M.N., (2018), "Dilemma of direct rebound effect and Climate Change on Residential Electricity Consumption in Pakistan", *Energy Reports*, 4, 323–327.
- Amin, SB and Murshed M (2017). "An Empirical Analysis Of Multivariate Causality Between Electricity Consumption, Economic Growth And Foreign Aid: Evidence From Bangladesh", *The Journal of Developing Areas*, Vol. 51, No. 2, pp.369-380.
- Bai, J., Kao, C., & Ng, S. (2009). Panel cointegration with global stochastic trends. *Journal of Econometrics*, 149(1), 82-99.
- Baltagi, B. H., (2008), *Econometric Analysis of Panel Data*, Fourth Edition, West Sussex: John Wiley & Sons.

- Breusch, T. S ve Pagan, A. R. (1980), "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics", *Review of Economic Studies*, 47, 239-53.
- Churchill SA, Inekwe J, Ivanovski K., (2021). "R & D Expenditure And Energy Consumption In OECD Nations", *Energy Econ* 100(June 2020):105376. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105376>
- Clark, B. and J.B. Foster. (2001). "William Stanley Jevons and the coal question: An introduction to Jevons's 'Of the Economy of Fuel'", *Organization & Environment* 14(1), 93-98.
- Di Iorio, Francesca and Fachin, S., (2008). *A Note on the Estimation of Long-run Relationships in Dependent Cointegrated Panels*, MPRA Paper, 12053, University Library of Munich, Germany.
- Greene, D. L. (1992). "Vehicle Use and Fuel Economy: How Big Is the Rebound Effect?", *The Energy Journal*, 13(1), 117-143.
- IPCC (2007), Climate Change 2007. IPCC Fourth Assessment Report (AR4).
- Jevons, W.S. 2001 [1865]. "Of the economy of fuel [excerpt from The Coal Question]", *Organization & Environment*, 14(1), 99-104.
- Jin, S. H. (2007). "The Effectiveness of Energy Efficiency Improvement in a Developing Country: Rebound Effect of Residential Electricity Use in South Korea", *Energy Policy*, 35(11), 5622-5629.
- Polimeni, J.M., Mayumi, K., Giampietro, M. ve Alcott, B., (2008). *The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements*, Earthscan, London, Sterling VA, First published by Earthscan in the UK and USA in 2008, ISBN 978-1-84407-462-4.
- Kaleci, F. ve Şahbaz, A. (2018), "Rebound Effect on Energy Efficiency and Energy Consumption in Turkey", *International Congress On Social and Economic Sciences*, November 26-28, Budapest.
- Keho Y (2016). "What drives energy consumption in developing countries? The experience of selected African countries", *Energy Policy*, 91(December 2015):233–246. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.01.010>
- Konak A. & Şahin G. (2019), OECD Ülkeleri Kapsamında Rebound Etkisinin Geçerliliğine Yönelik Bir Sınama, *BMIJ*, (2019), 7(4): 1361-1382 doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i4.1179>
- Lin, B., & Liu, X. (2012), "Dilemma Between Economic Development and Energy Conservation: Energy Rebound Effect in China", *Energy*, 45(1), 867-873.
- Martinez-Alier, J. (1987). *Ecological Economics: Energy, Environment And Society*. New York: Basil Blackwell.
- Murshed, M. (2018). "Revisiting the Jevons Paradox of Energy Economics: Empirical Evidence from Bangladesh and India", *International Review of Business Research Papers*, Vol. 14. No. 1. March, Issue. Pp. 68 – 93.
- Odhiambo, N.M. (2021). "Trade Openness And Energy Consumption In Subsaharan African Countries: A Multivariate Panel Granger Causality Test", *Energy Rep*, 7:7082–7089. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.09.103>
- Owen, D., (2010). *The Efficiency Dilemma*, The New Yorker, December 2010.
- Pesaran, M. H. (2004), "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *Cambridge Working Papers in Economics*, 435.
- Peseran, H., (2006) "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependency", *Cambridge Working Papers in Economics*, 0346.
- Peseran, M. H. and Yamagata, T., (2008). "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142 (1), pp.50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The econometrics journal*, 11(1), 105-127.
- Shahbaz, M., Chaudhary, A. R., & Ozturk, I. (2017). "Does Urbanization Cause Increasing Energy Demand in Pakistan? Empirical evidence from STIRPAT model", *Energy*, 122, 83-93.
- Sorrell, S. (2007). *The Rebound Effect: An Assessment of the Evidence Fro Economy-Wide Energy Savings from Improved Energy Efficiency*, London: UK Energy Research Centre.
- Sorrell, S. (2009). "Jevons' Paradox Revisited: The Evidence for Backfire from Improved Energy Efficiency." *Energy Policy*, 37 (4): 1456–1469. doi:10.1016/j.enpol.2008.12.003.

- Yao Y, Ivanovski K, Inekwe J, Smyth R (2019). "Human capital and energy consumption: evidence from OECD countries", *Energy Econ*, 84, 104534.
- York, R. (2006). "Ecological Paradoxes: William Stanley Jevons and the Paperless Office." *Human Ecology Review* 13 (2): 143–147.
- Yu, Z., Ponce, P., Irshad, A. R., Tanveer, M., Ponce, K., and Khan, A. R., (2022). "Energy efficiency and Jevons' paradox in OECD countries: policy implications leading toward sustainable development", *Journal of Petroleum Exploration and Production Technology* <https://doi.org/10.1007/s13202-022-01478-1>.
- Wang B, Deng N, Liu X, Sun Q, Wang Z (2021). "Effect of energy efficiency labels on household appliance choice in China: sustainable consumption or irrational intertemporal choice?" *Resour Conserv Recycl*, 169(February):105458. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105458>.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- Xie F, Zhang B, Wang N (2021). "Nonlinear relationship between energy consumption transition and green total factor productivity: a perspective on different technology paths", *Sustain Prod Consum*, 28:91–104. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.03.036>.
- Zaidi, S. A. H., Zafar, M. W., Shahbaz, M., & Hou, F. (2019). Dynamic linkages between globalization, financial development and carbon emissions: evidence from Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Journal of Cleaner Production*, 228, 533-543.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:17.05.2022 Accepted/Kabul:22.09.2022

DOI:10.30794/pausbed.1117645

Research Article/Araştırma Makalesi

Akar, T. (2023). "Ekonomik Karmaşıklık, Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 315-328.

EKONOMİK KARMAŞIKLIK, AR-GE HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Tuba AKAR*

Öz

Ekonomik karmaşıklık kavramı son zamanlarda ülkeler arasındaki gelir ve büyüme farklılıklarının açıklanmasında önemli bir faktör haline gelmiştir. Ekonomik karmaşıklık ülkelerin sahip oldukları bilgi ve beceri çeşitliliğini ve ihraç edilen ürünlerin bilgi ve teknoloji düzeyini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ekonomik karmaşıklık ürünlerin sofistike seviyesini gösterdiği için rekabet üstünlüğü de sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı yüksek rekabetçilik düzeyine sahip ülkelerde ekonomik karmaşıklık ve Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini analiz etmektir. Çalışmada 1995-2019 dönemini kapsayan yıllık verilerle uzun dönemde karşılıklı ilişkiyi incelemek için panel eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Panel eşbütünleşme testleri sonuçlarına göre genel kişi başına GSYH, ekonomik karmaşıklık endeksi ve Ar-Ge harcamaları değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Uzun dönemde seçilen ülkelerde, hem ekonomik karmaşıklık endeksi hem de Ar-Ge harcamaları, kişi başına GSYH'yi pozitif yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik karmaşıklık, Ar-Ge, Ekonomik büyüme, Panel.*

THE RELATIONSHIP OF ECONOMIC COMPLEXITY, R&D EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH

Abstract

The concept of economic complexity has recently become an important factor in explaining the income and growth differences between countries. Economic complexity is important in terms of indicating the diversity of knowledge and skills that countries have and the level of knowledge and technology of exports. Economic complexity provides a competitive advantage as it indicates the level of sophistication of the products. The aim of the study is to analyze the effects of economic complexity and R&D expenditures on economic growth in countries with high levels of competitiveness. In this study, long-term reciprocal relations were examined with annual data covering the period 1995-2019. In the study, the panel cointegration test were applied. According to the results of panel cointegration tests, it was observed that there is a cointegration relationship between the variables of overall GDP per capita, economic complexity index and R&D expenditures. In long term selected countries, both economic complexity index and R&D expenditures within GDP positively affect GDP per capita.

Keywords: *Economic complexity, R&D, Economic growth, Panel.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, KARAMAN.
e-posta:ttunen@kmu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1354-5678>)

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle daha karmaşık hale gelen ekonomik sistem, küresel rekabette söz sahibi olabilmek için katma değeri yüksek ve teknoloji yoğun üretimi zorunlu hale getirmiştir. Son zamanlarda ekonomi literatüründe bir ekonominin üretken bilgi ve yetenek düzeyini ölçen ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Hidalgo ve Hausman (2009) tarafından geliştirilen ekonomik kompleksite veya ekonomik karmaşıklık kavramı sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Karmaşıklık kavramı bir ülkenin farklı ürünler ihraç etmesinin yanı sıra bu ürünlerin az sayıda ülke tarafından ihraç edilmesini ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre, tüm ülkelerin üretim faktörlerinin bilgi miktarı ve üretkenliği, o ülkenin ihraç ürünlerinin türleri ile doğrudan ilişkilidir. Rodrik (2006), yaptığı çalışmada Çin'in ekonomik büyümesinin arkasında yatan nedenini katma değeri yüksek ürünler üretmesine bağlamış ve Çin'in yaşamış olduğu deneyimi "*ne kadar ihraç ettiğinizin değil, neyi ihraç ettiğinizin önemli*" şeklinde özetlemiştir. Ekonomik karmaşıklık, ekonomik büyüme ve kalkınma için önemli olmakla birlikte çeşitlendirme sayesinde ülkelere rekabet avantajı da sağlamaktadır. Ekonomik karmaşıklığı yüksek olan bir ülkenin bilgi ve beceri düzeyi diğerlerinden farklılaşmakta ve bu sayede bu ülke tarafından üretilen ürünler az sayıda ülke tarafından üretilebilmektedir (Can ve Doğan, 2018:6). Örneğin tıbbi görüntüleme cihazları veya elektronik bileşenler gibi karmaşık ürünler, genellikle kapsayıcı kurumlara ve yüksek beşeri sermayeye sahip ülkelerde üretilmektedir. Diğer bir deyişle ekonomide karmaşık endüstrilerin varlığı tüm ekonomik birimlerin katılımını ve bu birimler arasındaki bilgi düzeyini göstermesi açısından son derece önemlidir. Ekonomik karmaşıklık bilgiyi üretim sürecinde uygulama yeteneği olarak sınırlandırılmaz ve aslında çok daha fazla boyutu vardır. Bir ülke ne kadar çeşitlenmiş ve aynı zamanda daha karmaşık ihracat portföyü içeriyorsa, uluslararası ekonomik etkileşimlerde daha güçlü ve daha esneklerdir (Moghadasi, 2018:31). Tüm bu nedenlerle bir ülkenin karmaşıklığının arttıran faktörleri anlamak giderek daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Ekonomik karmaşıklık endeksini etkileyen faktörlerden en önemlileri ise ihracatın çeşitlendirilmesi, yüksek teknoloji ürünleri ihraç etme yeteneği, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları ve beşeri sermaye düzeyidir (Ferraz vd., 2018; Zhu ve Li, 2017; Yalta ve Yalta, 2021). Ar-Ge harcamalarına ayrılan payın artırılması ihracatın çeşitlendirmesine ve yüksek teknolojik ürünlerin üretilmesine katkı sağlarken firmalar için yeni üretim süreçleri oluşturmak ve üretimi daha verimli hale getirmek için kritik bir öneme sahiptir. İnovasyonların ortaya çıkması için gerekli olan bilgi düzeyi de yine araştırma faaliyetleri ile sağlanmaktadır (Ferraz vd., 2018:842). Ekonomik karmaşıklık düzeyi o ekonomide ne kadar kullanışlı bilgiye sahip olduğu ile ilgili bir durumdur. Daha kompleks ekonomiler, çeşitli bilgi yoğun ürünler üretmek için, bilgi alışverişinde bulunabilecek geniş bir insan ağına sahip olan ekonomilerdir. Çünkü basit ekonomiler daha dar kapsamlı üretken bilgiye sahip olan ve etkileşim ağına çok fazla ihtiyaç duymayan basit ürünler üreten ekonomilerdir (Soyyigit, 2018:376). Zhu ve Li (2017)'e göre ekonomik karmaşıklık, bir ülkenin üretim kapasitelerinin toplamıdır. Karmaşıklık daha yüksek olduğunda, bir ülkenin üretim yetenekleri daha güçlüdür. Yüksek gelirli ekonomiler, düşük ve orta gelirli ekonomilere göre daha karmaşıktır. Yüksek düzeyde karmaşıklığa sahip ülkeler, yalnızca nispeten yüksek ihracat çeşitliliğine değil, aynı zamanda düşük yaygınlığa da sahiptir. Bu ülkelerin ihraç ettiği ürünlerin uluslararası pazarda taklit edilmesi veya rekabet edilmesi zor olacaktır.

Araştırmanın temel hipotezi ekonomik karmaşıklığın ve Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme değişkeni ile pozitif ilişkisi bulunduğu yönündedir. Bu bağlamda bir ülkede üretilen ürünlerin karmaşıklık düzeyinin artması üretken bilgi kapasitesine bağlıdır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı rekabet öncüsü ülkeler açısından ekonomik karmaşıklık, Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesidir. Bu kapsamda çalışma geri kalanı şu şekildedir. İlk olarak ekonomik karmaşıklık kavramı ile ilgili teorik çerçeve ve ampirik literatür ele alınmıştır. Daha sonra ekonomik karmaşıklığın küresel rekabet açısından önemi dikkate alınarak rekabet endeksi sıralamasında öncü ülkeler arasında yer alan 13 ülke açısından ekonomik karmaşıklık, ar-ge harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi 1995-2019 verileri kullanılarak panel eşbütünlük yöntemi ile analiz edilmiştir. Son bölümde elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Küresel ekonomi son yüzyıl boyunca teknolojik atılımlar ve çığır açan inovasyonlarla yeni bir sanayi devrimine şahitlik etmektedir. Bu nedenle, yeni küresel ekonomi, karmaşık ekonomik sistemler tarafından karakterize edilen farklı bir görünüme sahiptir. Karmaşıklık teorisi bu tür sistemleri incelemeye çalışan ve mevcut durumlara uygun

yeni politika seçenekleri önermeye çalışan bir teoridir. Teorinin altını çizdiği nokta çağdaş dünyanın yeniliklerle karakterize edildiği ve esas olarak yüksek teknoloji endüstrileri tarafından üretildiğidir (Türkcan, 2021: 38).

Bir ülkedeki ekonomik karmaşıklık kavramı, ülke bazında ihracat mallarının çeşitlendirilmesinin yanı sıra yurt içi temelli bilgi yoğun ürünlerinin üretimini ifade etmektedir. Ancak, ülkelerin üretimlerinin ekonomik karmaşıklığı, bilgiyi üretim sürecine dahil etme becerisiyle sınırlı değildir; aksine çok daha geniş boyutları kapsamaktadır. Buna göre, bir ülkenin ihracat sepeti ne kadar çeşitli ve ne kadar karmaşıksa, uluslararası düzeyde ekonomik etkileşimler açısından o kadar güçlü ve ekonomik olarak o kadar canlı olduğu kabul edilmektedir (Sepehrdoust vd., 2019:1). Gelişmiş ülkeler uzmanlaşmış ürünler ihracat ederek sıradan ürünler üreten ülkelere göre daha hızlı kalkınırken, sıradan ürünler üretmeye devam eden ülkeler ise yoksul kalmaya devam etmektedir. Bir anlamda ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri ürettikleri ürünlerin kalitesine ve bu ürünlerin bilgi yoğun olup olmasına bağlı hale gelmiştir (Hausmann vd., 2007:2). Yüksek teknoloji mallar üretebilen ülkelerin emtia üreten ülkelere göre daha karmaşık olduğu kabul edilmekle birlikte, sadece belli malların üretimine yoğunlaşan ülkelere istikrarsız ticaret hadleri ve makro ekonomik oynaklık, Hollanda hastalığı veya siyasi istikrarsızlık gibi olumsuzluklar görülebilmektedir (Ferraz vd., 2018:840). Hidalgo ve Hausman (2009)'a göre günümüzde ülkeler arasında gelir farklılığının en temel sebebi, ülkelerin sahip oldukları bilgi ve beceri çeşitliliğidir. Karmaşık ve sürdürülebilir bir ekonomi yaratmak için bilgi ve teknolojiye sahip toplumların birbiriyle etkileşime girebilmeleri ve ürünlerini üretmek için bilgilerini bir araya getirebilmeleri gerekir. Bu nedenle ekonomik karmaşıklık kavramı, belirli bir ülkenin üretken ürünleri ile bunları yansıtan yeteneklerin bileşimine bağlıdır. Yetenekler köprüler, limanlar, otoyollar gibi somut girdiler olabileceği gibi, normlar, kurumlar, beceriler veya belirli sosyal ağların varlığı gibi maddi olmayan varlıklar olabilmektedir. Diğer bir deyişle ülkeye has bu özel yeteneklerin çeşitliliği ekonomik karmaşıklıkta farklılıklara neden olmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu kendilerine has yetenekleri olabilir ancak ürünler belirli yetenekler gerektirir ve bir ülkenin ekonomisinin karmaşıklığı, yerel olarak sahip olduğu yetenekler dizisiyle ilgilidir (Hidalgo, 2009:2). Bununla birlikte, bir toplumda yerleşik olan bilgi miktarı, esas olarak her bireyin ne kadar bilgiye sahip olduğuna bağlı değildir. Bunun yerine, bireyler arasındaki bilgi çeşitliliğine ve bu bilgiyi karmaşık etkileşim ağları aracılığıyla birleştirme ve kullanma yeteneklerine bağlıdır. Modern toplumların sırrı, her insanın çok bilgiye sahip olmasından ziyade toplumda oluşan bilgi birikimini beraber kullanabilme yeteneğidir. Bu noktada ise toplumda bireylerin uzmanlaşmalarını ve bilgilerini başkalarıyla paylaşmalarını mümkün kılan sosyal ağlar önem kazanmaktadır (Hausmann vd., 2013:15).

Belirli bir ekonomi, her yerde bulunmayan, nadir ve karmaşık mallar üretebiliyorsa, bu, gelişmiş bir üretken yapının varlığını göstermektedir. Her yerde bulunmayan mallar, yüksek teknolojik içeriğe sahip olan ve bu nedenle üretilmesi zor olan (uçaklar) ile örneğin elmas gibi doğada çok az bulunan, her yerde bulunmayan mallar olarak ayrılabilir. Karmaşıklık ölçümlerinde kıt doğal kaynaklar sorununu kontrol etmek için, ekonomik karmaşıklık endeksinin hesaplamasında belirli bir ülkede üretilen ürünün her yerde bulunmasını, aynı zamanda bu ürünü üreten ve ihracat eden ülkelerin ihracatlarının çeşitliliği ile karşılaştırılır. İki ürünün birlikte ihracat edilme olasılığı ne kadar yüksekse, bunların "yakınlıkları" o kadar büyük ve benzer özellikler içerdiği ve dolayısıyla üretim için benzer üretken yetenekler gerektirdiğine dair daha fazla gösterge belirlenirse bunlar bir anlamda "kardeş" veya "kuzen" ürünleridir. Ortak ihracat göstergesi nihayetinde her bir ürünün "üretken bağlantısının" bir ölçüsü olarak hizmet eder, yani ortak üretim gereksinimlerinin bir sonucu olarak çeşitli ürünleri birbirine bağlayan üretken ağların bir göstergesidir. Bu nedenle yüksek düzeyde bağlantılı malların bilgi ve teknolojik düzeyi yüksektir ve bunlar bilgi merkezleri iken düşük bağlantıya sahip olanlar düşük bilgi düzeyine işaret etmektedir (Gala vd., 2018:226). Ekonomik Karmaşıklık Endeksi ve Ürün Karmaşıklık Endeksi gibi endeksler (Hidalgo ve Hausman, 2009) gibi çalışmaların öncülüğünde geliştirilmiştir. 2011 yılında Harvard ve MIT ortak çalışmasına dayanan Ekonomik Karmaşıklık Atlası yayınlanmış ve ülkeler bu atlas kapsamında karmaşıklık seviyelerine göre sıralanmıştır. Bu endekse göre ülkelerin ihracat düzeyi ve ihracat yaptıkları ürünlerin teknoloji ve bilgi yoğunlukları dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla yüksek ihracat yapan bir ülke aynı zamanda nadir üretilen katma değeri yüksek ürünler ihracat ediyorsa bu ülke karmaşıklık sıralamasında üst sıralarda yer almaktadır (Türkcan, 2019:600). Uluslararası ticarete ilişkin verileri kullanarak ekonomik karmaşıklık endeksi (ECI) hem çeşitlilik hem de yaygınlık kavramlarını kullanarak bir ülkenin üretken yapısını ölçmektedir. Çeşitlilik, bir ülkenin ihracat ettiği ürün sayısını ifade ederken, yaygınlık aynı ürünü ihracat eden ülke sayısını ifade etmektedir. Bu tanıma dayanarak, sofistike ekonomiler, daha fazla çeşitliliğe sahip ancak aynı zamanda daha düşük yaygınlığa sahip olanlardır (Yalta ve Yalta, 2021:7).

Karmaşık bir ekonomide, çeşitli mesleklerde (finans, pazarlama, teknoloji, insan kaynakları, operasyonlar, hukuk) bireylerin etkileşime girmesi ve karmaşık ürünler yapmak için bilgilerini birleştirmesi gerekir. Bu mevcut bilgi olmadan, ülkeler ürün ve zenginlik üretemezler. Yüksek teknoloji ürünlerin ihracatının önemi, küresel ekonomideki rekabet avantajından kaynaklanmaktadır. Karmaşık malları üretme yeteneği ne kadar yüksek olursa, daha az yetenekli ülkelere kıyasla nispeten yüksek verim olasılığı o kadar yüksek olur. Çeşitlendirilmiş ihracat ile teknolojik mallar üretebilen ülkeler, daha sofistike ve nadir kapasiteler gerektiren iç pazarı daha dinamik hale getirmektedir (Hausman vd. 2011; Ferraz, 2018:842). Ekonomik karmaşıklık, günümüz ekonomileri için görüldüğünden daha fazlasını ifade etmektedir. Günümüzün gelişmiş ve hızla gelişen ülkelerine bakıldığında, ürünlerini daha karmaşık hale getirmek için Ar-Ge'ye çok fazla yatırım yaptıkları rahatlıkla görülmektedir. Üretimlerin detaylandırılması, ham ürünler yerine çok daha karmaşık ürünlerin işlenmesi malzeme ve temel mallar, bir ülkeyi rekabet gücünün ve kazancın yüksek olduğu belirli bir yere getirir. Yüksek teknolojiye sahip ve üretimde çeşitlenen ülkeler endekse göre üst sıralarda yer almaktadır. Doğal olarak bu ülkelerin ihracatta rekabet avantajı da bulunmaktadır. Ayrıca, tarımsal üretime ve ihracata dayalı, emek yoğun üretime dayalı ülkeler endeks değerinin düşük düzeyinde yer almaktadır (Erkan ve Yildirimci, 2015:524). Katma değeri ve teknoloji düzeyi yüksek ürünler üretmek, yeniliklerin sağlanması için gerekli bilgilerin sağlanması araştırma geliştirme faaliyetleri sayesinde gerçekleşmektedir. Yeniliklerin yaratılması için gerekli bilgiyi sağlayan araştırma faaliyetleridir. İnovasyonun neden olduğu yapısal değişim, ekonomik kalkınmanın sürdürülmesi için temel olan yeni sektörler yaratmanın ana yoludur. Bu, teknik ve sosyal değişikliklerin yanı sıra şirket ve toplum için faydalı olan yeni becerilerin geliştirilmesini gerektirir. Teknolojik ürünlerin ihracatına ve Ar-Ge'ye odaklanan bir ekonomi, sosyal olarak büyüme ve gelişme eğilimindedir (Ferraz vd., 2018:842). Bu bağlamda bir ülkenin ekonomik karmaşıklığını etkileyen faktörleri içsel ve dışsal faktörler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İçsel faktörler ekonomik kalkınma, kaynak donanımı, beşeri sermaye ve kurumlar gibi ülkelerde yerleşik olan değişkenlerdir. Dışsal faktörler ise doğrudan yabancı yatırımlar ve dışa açıklık olarak özetlenebilmektedir (Zhang ve Chan, 2020: 67).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde çalışmaların Hidalgo ve Hausmann (2009) tarafından yapılan çalışmadan sonra ekonomik karmaşıklık endeksini hesaplamak veya bu çalışmayı geliştirmek üzerine olduğu (Felipe vd. 2012; Cristelli vd.,2013; Albeaik, 2017) daha sonraları ise çalışmaların ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği gibi konularla ilişkisinin araştırıldığı görülmektedir. Hausman vd. (2013) tarafından 128 ülke için yapılan çalışmada ekonomik karmaşıklık endeksinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır. Jarreau ve Poncet (2012) tarafından Çin üzerine yapılan çalışmada sofistike ürünlerin üretimine ağırlık veren bölgelerde daha fazla ekonomik büyüme sağlandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çin üzerine yapılan diğer bir çalışma Gao ve Zhou (2018)'ya aittir. Bu çalışmada 31 eyalet için ekonomik karmaşıklık endeksi hesaplanmış ve kıyı çevresinde bulunan eyaletlerin daha yüksek ekonomik karmaşıklığa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç ise gelir eşitsizliği ile negatif bir ilişkiye sahipken, ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişkisi bulunmaktadır. Moghadasi (2018), 2002-2015 dönemi verileriyle Basra Körfezi ülkeleri için ekonomik karmaşık ve ekonomik büyümenin, enflasyon ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyümenin enflasyon oranı üzerinde olumlu ancak gelir eşitsizliği üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Özgüzer ve Binatlı (2016) tarafından ise 1995-2010 dönemini kapsayan çalışma AB ülkeleri üzerine yapılmıştır. Analiz sonucuna göre ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyümenin enflasyon üzerinde pozitif, gelir eşitsizliği üzerine negatif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çeştepe ve Çağlar (2017) tarafından yapılan çalışma 86 ülkeyi kapsamaktadır. Çalışmada 1982-2012 dönemi altı alt döneme ayrılarak analiz edilmiş ve ekonomik karmaşıklık indeksi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Türkcan (2019), ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini 1995-2017 dönemi için araştırdığı çalışmada ekonomik büyümenin ekonomik karmaşıklık endeksi üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ancak tersinin geçerli olmadığını tespit etmiştir. Çalışmada Türkiye için ekonomik karmaşıklık açısından belirli bir eşik değerini aşmadan ekonomik büyümenin pozitif etkilenmesinin mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir.

Stojkoski vd. (2016)'e ise ülkelerin hetorejen bir yapıya sahip olmalarından yola çıkarak 16 Güneydoğu ve Orta Avrupa ülkesinde ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2013 dönemi için araştırmışlar ve sonuç olarak uzun dönemde ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği bulgusuna ulaşımlardır. Ancak kısa dönemde böyle bir ilişki tespit edilmemiştir. Erkan ve Yildirimci (2015) ise

ekonomik karmaşıklığı yüksek olan gelişmiş ülkelerin rekabet güçlerinin yüksek olduğunu belirterek Türkiye'nin yüksek teknoloji ürünü ihracatının payının düşük olduğunu ve bu durumun Türkiye'nin ekonomik karmaşıklık seviyesinin ve ihracatta rekabet üstünlüğünün düşük kalmasına sebebiyet verdiğini ifade etmişlerdir. Gaberli (2018), ekonomik karmaşıklık endeksi, fikri mülkiyet hakları ve Ar-Ge harcamaları ile yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen panel veri analizi sonuçlarına göre, ekonomik karmaşıklık endeksi, Ar-Ge harcamaları ve fikri mülkiyet haklarına yapılan ödemeler ile yüksek teknoloji ihracatı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ourens (2013) karmaşıklığın uzun vadeli büyümeyi tahmin edebileceğini ancak kısa vadeli büyümeyi tahmin etmek için ampirik destek bulamadığını öne sürmektedir. Poncet ve De Waldemar (2013) karmaşıklığın ekonomik büyümeyi destekleyip desteklemediğinin öncelikle yerli şirketlerin üretim yeteneklerine bağlı olduğunu bulmuşlardır.

Gala vd. (2018) tarafından yapılan çalışma 147 ülke ve 1979-2011 dönemini kapsamaktadır. Ülkeler arasındaki yakınsama durumunu açıklamak amacıyla yapılan çalışmada ihracat ve üretim karmaşıklığının ülkeler arasındaki yakınsamayı veya uzaklaşmayı açıklamada önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Yıldız ve Yıldız (2019), 10 yeni sanayileşen ülkede ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini 1970-2016 dönemi için analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre Meksika, Malezya ve Güney Afrika için ekonomik karmaşıklıktan ekonomik büyümeye tek yönlü ve sadece Çin için çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Şeker (2019) tarafından yapılan çalışmada 1989-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin ECI skoru ile yüksek teknoloji ürünü ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımlarının arasındaki ilişki zaman serisi modelleri vasıtasıyla analiz edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Soyyiğit (2018) OECD kurucu ülkeleri açısından, ekonomik kompleksite düzeyi ile kişi başına düşen GSYH düzeyi arasındaki ilişki 1990-2016 dönemi için incelemiştir. Panel eşbütünleşme analizinin yapıldığı çalışma bulguları panelin geneli için iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya koymazken; birimler için Avusturya, Kanada, Yunanistan, İrlanda ve ABD için pozitif ve Norveç için negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucunu vermektedir. Zhu ve Li (2017), beşeri sermaye ve karmaşıklığın büyüme ile yakın bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Karmaşıklığın teşvik edilmesi, bir ülkenin ekonomik büyümesini önemli ölçüde hızlandırabilir. Çalışmanın diğer bir bulgusu ise hem orta öğretim hem de yüksek öğretimin bir ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etkileri vardır. Bununla birlikte, ampirik sonuçlar orta öğretimin uzun ve kısa vadeli büyüme üzerinde nispeten daha güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Doyar ve Yaman (2020), çalışmalarında ekonomik karmaşıklık, gelir ve ileri teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi Türkiye için araştırmışlardır. 1989-2017 dönemini kapsayan çalışmanın sonuçlarına göre ekonomik karmaşıklık endeksi ve yüksek teknoloji ihracatını en çok etkileyen değişkenin gelir, geliri en çok etkileyen değişkenin ise ekonomik karmaşıklık endeksi olduğu tespit edilmiştir.

Boğa (2019), çalışmasında Avrupa kıtasında yer alan 13 geçiş ülkesinin 1995-2017 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme ilişkisini panel zaman serisi analizi ile araştırmıştır. Çalışmada ülkeler gelişmişlik seviyesine göre iki gruba ayrılmıştır. Çalışma bulgularına göre birinci grubu oluşturan ülkelerde ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve oldukça güçlü olduğu, ikinci grup ülkelerinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Bucak (2021), yaptığı çalışmada ekonomik karmaşıklık endeksi, insani gelişme endeksi ve kişi başına karbon emisyonu ilişkisini AB15 ülkeleri ve Türkiye için 1995-2014 dönemine dair panel veri analizi ile test etmiştir. Çalışma sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş olup ekonomik karmaşıklığın ve insani gelişmenin karbon emisyonuna neden olduğu ve insani olarak gelişmiş toplumlarda katma değeri yüksek mallar üretildiği gösterilmiştir. Udeogu vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada 31 OECD ülkesi ve 1982-2017 dönemi için ürün karmaşıklığı ve çeşitliliğinin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmanın sonucunda ekonomik karmaşıklığın uzun vadede iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bucak (2022) tarafından yapılan diğer bir çalışmada ise G8 ülkelerinde ekonomik karmaşıklık ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki 1995-2017 dönemi için araştırılmış ve sonuç olarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmada ülkelerin karmaşık ürünler üretirken çevreyi kirletmelerinin ekonomik gelişmişliğe ve sürdürülebilir kalkınmaya olumsuz yansımaları olacağı vurgulanmıştır. Özbek ve Naimoğlu (2022), Türkiye için çevre kalitesi ve ekonomik karmaşıklık endeksi arasındaki ilişkiyi 1964-2018 dönemi için analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda Türkiye'de söz konusu örneklem döneminde enerji tüketiminin hem kısa hem de uzun dönemde ekolojik ayak izini artırdığını ortaya koymuştur. Ekonomik karmaşıklığın ise uzun dönemde ekolojik ayak izini düşürdüğü; kısa

dönemde artırdığı sonucu elde edilmiştir. Şanlı ve Konukman (2022), orta ve yüksek gelir grubundaki 49 ülke örneğinde ve 1988-2017 dönemi için sofistike ve teknoloji yoğun ihracatın makro iktisadi belirleyicilerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmaya göre yerel teknolojik kapasiteyi oluşturan fiziki sermaye, beşeri sermaye ve Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ihracatının temel kaynakları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bayar (2022), yaptığı çalışmada, CIVETS ülkelerinin 1995 ile 2019 dönemleri arasındaki ekonomik karmaşıklık düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri yaklaşımı ile araştırmıştır. Çalışma sonuçlarına göre panelin geneli ve sadece Mısır için ekonomik karmaşıklık indeksi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kolombiya, Vietnam ve Türkiye için ekonomik büyümeden ekonomik karmaşıklık indeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, Endonezya için ekonomik karmaşıklık indeksinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Genel olarak ekonomik karmaşıklık indeksi üzerinde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, ekonomik karmaşıklık indeksi ile çeşitli ekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin sınındığı görülmektedir. Bu çalışmada ise kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) ile ekonomik karmaşıklık indeksi ve araştırma geliştirme (Ar-Ge) harcamaları ilişkisi incelenerek, literatüre özgün bir çalışma kazandırılmak istenmektedir.

4. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada 1995-2019 dönemi için Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (International Institute of Management Development- IMD) tarafından yayımlanan, Dünya Rekabetçilik Yıllığı'nda 2021 yılı için 64 ülke arasından rekabetçilik indeksi sıralamasında yer alan ilk 20 ülke seçilmiştir. Ancak 7 ülkede veri eksikliği sebebiyle çalışma 13 ülke ile sınırlandırılmıştır. Analize dahil edilen ülkeler; Avusturya, Danimarka, İrlanda, Singapur, Amerika, Kanada, Finlandiya, Hollanda, İsveç, Çin, Almanya, Norveç ve Birleşik Krallıktır. Teorik olarak ekonomik karmaşıklık indeksinin üretim faktörlerinin bilgi miktarı ve üretkenliği ile ilişkisi nedeniyle çalışmaya Ar-Ge harcamaları dahil edilmiştir. Diğer değişkenlere ilişkin tanım ve elde edildikleri kaynaklar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Değişken tanımları

Değişkenler	Açıklaması	Kaynağı
$lkgdp_{it}$	Kişi başına GSYH büyümesi	Dünya Bankası
lrg_{it}	Ar-Ge Harcamalarının GSYH içinde payı	Dünya Bankası- Dünya Kalkınma Göstergeleri-OECD
$leco_{it}$	Ekonomik Karmaşıklık Endeksi	OEC (Observatory of Economic Complexity)

Analizlerde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmasını sağlamak amacıyla tüm değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. İlgili ülkeler için alınan veri setlerine ait tanımlayıcı istatistik değerleri Tablo 2'de verilmiştir. Değişkenlerin standart sapmalarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kişi başına düşen GSYH değişkeninin nispeten daha volatil olduğu ve Jarque-Bera normallik sınamasına göre değişkenlerin normal dağılmadığı gözlenmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

Değişken	LKGDP	LECO	LRG
Ortalama	10.658	0.232	0.731
Medyan	10.791	0.385	0.698
Maksimum	11.496	0.756	1.354
Minimum	7.779	-2.408	-0.574
Standart Sapma	0.602	0.465	0.338
Çarpıklık	-3.010	-2.334	-0.528
Basıklık	12.448	11.193	3.483
Jarque-Bera	1699.57	1204.061	18.260
Probability	0.000	0.000	0.000
Gözlem	325	325	325

Çalışmada ekonomik karmaşıklık endeksi ve GSYH içinde Ar-Ge harcamalarının payının, kişi başına GSYH ile uzun dönemde ilişkisini araştırmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi Panel ARDL (Autoregressive distributed lag models) modeli ile sınanmıştır. Kurulan modele ait denklem (1)'de verilmiştir:

$$kgdp_{it} = f(leco_{it}, rge_{it}) \quad (1)$$

$i = 1, 2, \dots, 13$ (yatay kesit boyutu (ülke sayısı), N)

$t = 1, 2, \dots, 25$ (zaman boyutu, T)

Kurulan uzun dönem regresyon modelinin temel denklemi (2)'de verilmiştir.

$$lkgdp_{it} = \gamma_{0i} + \gamma_{1i} leco_{it} + \gamma_{2i} lrg_{it} + \mu_i + \epsilon_{it} \quad (2)$$

Eşitlik (2)'deki γ uzun dönem katsayılarını, μ_i birim etkiyi ve ϵ_{it} hata terimini ifade etmektedir. Farklı veya aynı düzeyde eşbütünlük ilişkisine (bağımlı değişken I(1), bağımsız değişken I(0) veya I(1) gibi) sahip olan değişkenler için uzun dönem ilişkisi, Panel ARDL analizi ile test edilebilmektedir. Bununla birlikte panel ARDL modelinde uzun dönemde dengede oluşabilecek sapmalar hata düzeltme modeli ile ortadan kaldırılabilir. Bu bağlamda kısa dönem dinamikler hata düzeltme denklemi yardımıyla dengeye getirilebilmektedir. Söz konusu eşitlik aşağıdaki gibidir (3):

$$\Delta lkgdp_{it} = \phi_i (lkgdp_{it-1} - \gamma_{0i} - \gamma_{1i} leco_{it-1} - \gamma_{2i} lrg_{it-1}) + \alpha_{it} (\Delta leco_{it-1} + \alpha_{it} \Delta lrg_{it-1}) + \epsilon_{it} \quad (3)$$

ϕ_i parametresi hata düzeltme hızını belirtmektedir. $\phi_i = 0$ sonucuna ulaşırsa uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Kısa dönemde dengede oluşacak sapmaların, uzun dönemde ortadan kaldırılabilmesi ϕ_i parametrenin negatif olması ile ilgilidir. Bu nedenle hata düzeltme hızı teriminin negatif çıkması beklenmektedir (Blackburne, Frank, 2007:202).

ARDL modeli için Mean Grup Tahmincisi (MG) ve Pooled Mean Grup tahmincisi (PMG) Paseran vd. (1999) tarafından geliştirilmiştir. MG tahmincisinin PMG'ye göre eksikliği paneli meydana getiren birimler arasında belirli parametreleri farklı olarak ortaya koymaktadır. PMG tahmincisi ise paneli oluşturan ülkeler arasında uzun dönem parametrelerin aynı olmalarına izin vererek test etmektedir. Ancak PMG ülkeler arasında hata varyanslarının, sabitin ve kısa dönem parametrelerinin farklı olmasını sağlamaktadır. PMG tahmincisi MG'deki bu eksikliği gidermektedir. Böylece, panel ARDL modelinde değişkenlerde uzun dönem homojenite, kısa dönemde heterojenite uygulanarak test edilmektedir (Güler ve Özyurt, 2011: 15).

Pesaran, Shin ve Smith (1997) PMG tahmincisi ile gruba özgü modelleme yaparak kısa dönem parametrelerini, sabitleri, hata düzeltme parametrelerini ve hata varyanslarını kendi içinde test etmektedir. Uzun dönem katsayılarını modellerken ise dengede oluşacak sapmaları her ülke için farklı hata düzeltme hızı parametresi ile heterojen bir şekilde hesaplamaktadır. Bu bakımdan panel ARDL analizinde, uzun dönem katsayıları panellerde ortak, kısa dönem katsayıları birimlerde farklı olmaktadır (Ersin ve Süt, 2022: 306).

5. AMPİRİK ANALİZ SONUÇLARI

Kişi başına GSYH'nin, ekonomik karmaşıklık endeksi ve Ar-Ge harcamaları ile ilişkisini ekonometrik anlamda analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle, bazı sınamalar yapılmıştır. Bu bağlamda ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik test edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı, ülkelerden birinde yaşanacak bir şokun diğer ülkelere yansımalarını ifade etmektedir. Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığı testi (Cross Section Dependent Lagrange Multiplier-CDLM) çalışmalarda en çok tercih edilen testlerdendir. Farklı koşullarda kullanılabilen test, zaman boyutunun yeterince büyük olması halinde geçerli olarak kabul edilmektedir (Koç vd.,2016: 16). Tablo 3'de yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. Buna göre, çalışmada dikkate alınan 13 ülkede yatay kesit bağımlılığının olmadığını belirten sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir. Kalıntıların ülkeler arası korelasyonlu olduğunu belirten alternatif hipotez reddedilmiştir. Dolayısıyla yatay kesit bağımlılığının olmadığı ve ülkelerden herhangi birinde meydana gelecek şokun diğer ülkeleri etkilemeyeceği söylenebilir.

Tablo 3: Yatay kesit bağımlılığı testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Pesaran CD	1.391	0.164

Panel veri analizinde ilgili ülkede oluşabilecek değişimin diğer ülkeleri aynı düzeyde etkileyip etkilemediği homojenlik testi ile sınanmaktadır. Test, eğer ülkelerin ekonomik yapıları birbirlerine benzer ise katsayılar homojen, değilse heterojen olarak sonuçlanmaktadır. Tablo 4’de Hsiao (1986) homojenlik testi sonuçları yer almaktadır. H1 ve H2 hipotezlerine göre katsayılar homojen olup hipotezlerin alternatifleri heterojendir. H3 hipotezinin ise alternatifi kısmi heterojendir (Turgut ve Uçan, 2019: 10). Bu bağlamda Tablo 4’e göre %5 anlamlılık düzeyinde ilk iki hipotezde reddedilmekte, alternatifi kabul edilmekte ve H3 hipotezine göre ise kısmi heterojenlik kabul edilmektedir. Böylece katsayılar heterojen olup ülkelerin ekonomik yapılarının farklı olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4: Hsiao homojenlik testi

Hipotez	F-İstatistik	Olasılık Değerleri
H1	150.149	2.60E-164
H2	8.554	3.82E-22
H3	273.434	6.60E-157

Çalışmada serilerin durağanlığını test etmek için yatay kesit bağımlılığı olmayan paneller için uygulanan birim kök testleri ile sınama yapılmıştır. Bu nedenle birinci nesil panel birim kök testlerinden Fisher ADF, Fisher PP ve Levin, Lin & Chu testlerinden yararlanılmıştır. Tablo 5’de durağanlık analizinden elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Buna göre kişi başına GSYH Fisher PP testine göre, ekonomik karmaşıklık endeksi Fisher PP ve Levin, Lin ve Chu testine göre ve Ar-Ge harcamaları Levin, Lin ve Chu testine göre düzeyde durağan dışı çıkmıştır. Bu nedenle tüm değişkenlerin farkı alınmış ve birinci farklarında durağan olarak bulunmuşlardır. Bazı birim kök testlerine göre aynı seviyede bazılarında göre farklı seviyede durağan bulunan seriler için panel ARDL analizi uygulanmıştır.

Tablo 5: Birim kök testi sonuçları

Değişkenler***	Fisher ADF Testi			
	Düzye	Olasılık	Birinci Farkı	Olasılık
LKGDP	40.402	0.036**	107.143	0.000
LECO	40.751	0.033**	209.372	0.000
LRG	60.442	0.000	285.453	0.000
Değişkenler***	Fisher, Philips & Perron (PP) Testi			
Düzye	Olasılık	Birinci Farkı	Olasılık	Olasılık
LKGDP	30.532	0.246	137.136	0.000
LECO	37.795	0.063*	246.692	0.000
LRG	81.642	0.000	379.421	0.000
Değişkenler***	Levin, Lin ve Chu Testi			
Düzye	Olasılık	Birinci Farkı	Olasılık	Olasılık
LKGDP	-2.447	0.007	-8.575	0.000
LECO	-0.465	0.321	-12.371	0.000
LRG	0.993	0.840	-19.630	0.000

*%10 **%5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. *** Tüm değişkenler için düzeyde sabitli ve trendli birinci farkta sabitli model seçilmiştir. Ayrıca bandwidth genişliği olarak Newey-West metodu ve Bartlett metodu ile Schwarz bilgi kriteri seçilmiştir.

Değişkenlerin durağanlığı sılandıktan sonra tüm değişkenlerin I(1) olduğu görülmüştür. Uzun dönemde karşılıklı ilişkiyi incelemek için panel eşbütünleşme testleri olan Pedroni (1999), Kao (1999) ve Johansen-Fisher testleri uygulanmıştır. Söz konusu testler yatay kesit bağımlılığı olmadığından kullanılmaktadır. Elde edilen sonuçlar tablo 6'da verilmiştir. Pedroni testine göre panel varyans sınaması dışında diğer olasılık değerleri için sıfır hipotez reddedilmiş ve eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kao testine göre olasılık değeri anlamlı çıkmayıp, eşbütünleşme yoktur hipotezi kabul edilmiştir. Johansen-Fisher testine göre ise hem iz hem de maksimum özdeğer sınamalarına ait olan olasılık değerleri anlamlı bulunmuş ve eşbütünleşme olduğu görülmüştür. Panel eşbütünleşme testleri sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde kişi başına GSYH, ekonomik karmaşıklık endeksi ve GSYH içinde Ar-Ge harcamaları değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Panel eşbütünleşme testleri

Pedroni Testi*	İstatistiği	Olasılık Değeri		
Panel Varyans	-2.780	0.997		
Panel rho	-4.651	0.000		
Panel Phillips-Perron	-5.444	0.000		
Panel ADF	-5.253	0.000		
Group rho	-2.219	0.013		
Group Phillips-Perron	-4.244	0.000		
Group ADF	-4.912	0.000		
Kao Testi*	İstatistiği	Olasılık Değeri		
ADF	-0.124761	0.450		
Johansen-Fisher Test**	Fisher İstatistiği İz (trace) Değeri	Olasılık Değeri	Fisher İstatistiği Maksimum (max-eigen) Özdeğer	Olasılık Değeri
Hiç yok	142.3	0.000	101.300	0.000
En az 1 vektör	69.14	0.000	52.200	0.002
En az 2 vektör	62.69	0.000	62.690	0.000

*Bandwidth genişliği olarak Newey-West metodu ve Bartlett metodu ile Schwarz bilgi kriteri seçilmiştir. ** 2 gecikme ve model 3 ile çalışılmıştır. *, ** Sıfır hipotezi: Eşbütünleşme yoktur.

Modelde eşbütünleşik ilişki olduğu bulunduktan sonra farklı bir yöntemden yararlanmak tercih edilmiştir. Bu nedenle uzun ve kısa dönem katsayılarının tahmini ARDL analizi ile yapılmıştır. PMG tahmincisi, farklı seviyede eşbütünleşik olarak bulunan değişkenleri aynı modelde tahmin etmekte ve hem hata düzeltme katsayısını hem de kısa ve uzun dönemli ilişkileri hesaplamaktadır (Dam ve Şanlı, 2019: 1036). Bu doğrultuda homojen ve heterojen değişkenler için eşbütünleşmeyi test eden Panel ARDL (PMG) sonuçları tablo 7'de verilmiştir. Veri setimizin denklemindeki deterministik bileşenlerin özelliklerinden dolayı trend seçimi yapılmıştır. Deterministik bileşen varsayımı eşbütünleşik yapıdaki bir modelde iktisadi ilişkinin olduğu varsayımına dayanmaktadır (Korap, 2020: 207; Şak, 2018: 340). Kişi başına GSYH, ekonomik karmaşıklık endeksi ve GSYH içinde Ar-Ge harcamalarının iktisadi olarak birbirleri ile doğrudan ve dolaylı ilişkisinin olduğu çalışmanın teorik kısmında vurgulanmıştır. Bu nedenle modele trend eklenerek tahmin yapılmıştır. Panel ARDL modeli öncelikle trendsiz daha sonra trendli olarak tahmin edilmiştir. Modele trend ilave edilince trendin anlamlı çıktığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde değişkenler anlamlı çıkmamıştır. Sonuçlar yorumlandığında, uzun dönemde seçilen ülkelerde, hem ekonomik karmaşıklık endeksi hem de GSYH içinde Ar-Ge harcamaları, kişi başına GSYH'yi pozitif yönde etkilemektedir. Bu sonuç teori ve literatür ile örtüşmektedir. Kısa dönemde modelin hata düzeltme parametresi istatistiksel olarak %5 önem düzeyinde anlamlı bulunmuş ve -0.370 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu değer hem negatif hem de 1'den küçük çıkmıştır. Böylece uzun dönemde dengede oluşacak sapmaların %0.37'si bir sonraki dönemde düzeltilmektedir. Kısa dönem denklemlerinde GSYH içinde Ar-Ge harcamaları değişkeni hem kendisi hem de gecikmeli değeri anlamlı çıkmıştır. Ekonomik karmaşıklık endeksi değişkeni ise kısa dönemde anlamlı çıkmamıştır. Buna göre kısa dönemde GSYH içinde Ar-Ge harcamalarında meydana gelecek %1 oranında artış kişi başına GSYH'yi %0.161 oranında azaltmaktadır. Ekonomik karmaşıklık endeksi değişkeninde kısa dönemde oluşacak değişim kişi başına GSYH'yi negatif etkilemektedir.

Tablo 7: Panel ARDL uzun ve kısa dönem sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık Değeri
Uzun Dönem				
LRG	0.099	0.075	1.324	0.187
LECO	0.057	0.052	1.102	0.272
Kısa Dönem				
ECM	-0.370	0.110	-3.369	0.001
Δ LRG	-0.161	0.051	-3.156	0.002
Δ LRG(-1)	-0.104	0.044	-2.333	0.021
Δ LECO	-0.032	0.030	-1.055	0.293
Δ LECO(-1)	-0.038	0.023	-1.637	0.103
C	3.860	1.153	3.348	0.001
@TREND	0.006	0.002	2.738	0.007

* Akaike bilgi kriteri ve gecikme uzunluğu 3 olarak seçilmiştir. Kurulan en uygun model ARDL (3, 2, 2) modelidir. Log likelihood: 829.641.

Tablo 8: Ülkelerin Hata Düzeltme Katsayıları

Ülkeler	Katsayı	Std. Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Avusturya	-0.216	0.013	-16.879	0.001*
Kanada	-0.284	0.012	-23.505	0.000*
Çin	-0.246	0.003	-78.813	0.000*
Danimarka	-0.239	0.015	-15.715	0.001*
Finlandiya	-0.259	0.012	-20.992	0.000*
Almanya	-1.601	0.135	-11.835	0.001*
İrlanda	-0.007	0.005	-1.277	0.292
Hollanda	-0.307	0.007	-43.570	0.000*
Norveç	-0.131	0.005	-25.825	0.000*
Singapur	-0.633	0.056	-11.229	0.002*
İsveç	-0.373	0.011	-35.482	0.000*
Birleşik Krallık	-0.290	0.006	-46.737	0.000*
Amerika	-0.224	0.014	-15.483	0.001*

*%1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tüm ülkeler için hata düzeltme katsayılarının negatif olduğu görülmüş ve İrlanda dışında diğerleri için anlamlı olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar Tablo 8'de yer almaktadır. Dolayısıyla her ülke için uzun dönemli ilişkinin bulunduğu sonucuna varılmaktadır. Tablo detaylı incelendiğinde Almanya, İsveç, Hollanda ve Singapur'a ait katsayılar nispeten yüksek çıkmıştır. Küçük bir ülke olmasına rağmen sosyo-ekonomik anlamda gelişmiş olan Singapur, Ar-Ge yatırımlarına önem vermekte ve bu bakımdan uzun dönemde dengede oluşacak sapmaları büyük oranda bertaraf edebilmektedir. Almanya ve İsveç'in ihracat mallarındaki çeşitlilik ve üretimde aktif şekilde yer alması, 1995-2019 döneminde, ekonomik karmaşıklık endeksi oranlarının yüksek çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu ülkeler kişi başına gelir, ekonomik karmaşıklık ve Ar-Ge harcamalarında zamanla istikrarlı bir şekilde iyileşme sergilemişlerdir. Bu ülkelerin sosyo-ekonomik ve makro ekonomik gelişme düzeylerinin nispeten hem olumlu hem de istikrarlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu ülkeler kısa dönemdeki dengesizliklerden daha az etkilenmektedir. Avusturya, Kanada, Çin, Danimarka, Finlandiya, Birleşik Krallık ve Amerika için bulunan katsayılar birbirlerine yakındır. Bu ülkelerden Çin dışında diğer ülkelerin kişi başına GSYH değerleri yüksektir. Çin'in ihracatı zamanla istikrarlı bir şekilde çeşitlenme gösterip ekonomik karmaşıklık endeksi artmıştır. Kanada'nın ekonomik karmaşıklık endeksi ise zamanla azalma eğilimine girmiştir. Danimarka, Finlandiya, Birleşik Krallık ve Amerika ekonomik karmaşıklık endeksinde istikrarlı bir sonuç sergilemiştir. Bununla birlikte özellikle Avusturya ve Finlandiya Ar-Ge harcamalarına önem vermektedir. Bu bakımdan söz konusu ülkeler genel olarak değerlendirildiğinde, kısa dönemde oluşacak dengesizliklerden nispeten fazla etkilenmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz dünyasında ülkelerin teknoloji ve bilgi düzeyi rekabet avantajı yaratan temel faktörler haline gelmiştir. Bu bağlamda ekonomik karmaşıklık düzeyi ülkelerin sürdürülebilir büyümeyi sağlamasında son dönemde giderek öne çıkan önemli bir faktördür. Ekonomik karmaşıklık bir ülkenin üretim kapasitesinin toplamını göstermekle kalmaz aynı zamanda yüksek oranda sofistike üretme kapasitesini gösterir. Karmaşıklık düzeyinin yüksek olması ülkenin somut veya soyut ölçüdeki tüm yeteneklerinin güçlü olduğu anlamını taşımaktadır. Bilgiye dayalı bir ekonomide yüksek teknoloji ve katma değeri yüksek ürünler üretebilmek uzun dönemde hem ihracat artışının hem de teknolojik değişim ve ekonomik büyümenin temel katalizörüdür. Ekonomik karmaşıklık endeksi sıralamasında üst sıralarda yer alan ekonomilere bakıldığında bu ülkelerin Ar-Ge yatırımlarına önem veren ülkeler olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada ekonomik karmaşıklık düzeyi ve Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi rekabetçilik düzeyi yüksek 13 ülke örneklemeyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular ekonomik karmaşıklık ve Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye uzun dönemde pozitif katkı yaptığı yönündedir. Kısa dönem denklemlerinde GSYH içinde Ar-Ge harcamaları değişkeni hem kendisi hem de gecikmeli değeri anlamlı çıkmıştır. Ekonomik karmaşıklık endeksi değişkeni ise kısa dönemde anlamlı çıkmamıştır. Elde edilen bulgular Stojkoski vd. (2016)'in ve Ourens (2013) elde ettikleri sonuçlar ile örtüşmektedir. Çalışmada yer alan ülkelerin çoğunluğunun gelişmiş ülke kategorisinde yer aldığı düşünüldüğünde elde edilen sonuçların kuramsal yaklaşımı da desteklediği düşünülmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar rekabetçi ülkelerin kalkınmasında ekonomik karmaşıklığın ve Ar-Ge harcamaların önemini ortaya koymaktadır. Küresel rekabetçilikte avantaj elde edebilmek ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayabilmek ihraç edilen ürünlerin teknoloji ve katma değeri yüksek ve bu doğrultuda daha sofistike ürünler üretmenin önemi ön plana çıkmaktadır. Uygulanacak politikaların ülkelerin sahip oldukları yetenekleri geliştirici, üretilen ürünlerin ise çeşitli ve daha karmaşık ürünlere yönelik olması gerekliliği doğmaktadır. Özellikle bilgi yoğun ve karmaşık ürünlerin üretilmesinin Ar-Ge harcamalarına ve beşeri sermayenin niteliğine bağlı olduğu düşünüldüğünde izlenecek eğitim politikaların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Üretken bilgi kapasitesini artırmak ve bu sayede ürünlerin sofistike seviyesini yükseltmek için sanayi ve üniversite-araştırma kurumları arasındaki işbirliğini sağlayacak politikalara duyulan ihtiyaç artmaktadır. Teknoloji düzeyi yüksek ve karmaşık ürünle üretebilmek üretken yeteneklere bağlı olduğu için ülkelerin kurumsal alt yapısının sağlamlığı önem kazanmaktadır. Ar-Ge yatırımları hem üretkenliği arttırarak hem de "yaparak öğrenme" etkisi ile ihracata yönelik üretimde katma değeri arttırmakta ve farklı pazarlara girebilmeyi sağlamaktadır. Bu yüzden Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla bütçe ayrılması, araştırmacı sayısının arttırılması ve bunların sağlanması için gerekli vergi ve sübvansiyon düzenlemelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda firmaların teşvik edilmesi ihracatta dönüşüm sürecine katkı sağlayabilecektir. Bununla birlikte hükümetlerin izleyeceği eğitim, sağlık, beşeri sermayenin iyileştirilmesi ve altyapının güçlendirilmesine yönelik politikaların önemi bu anlamda ön plana çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albeaik, S., Kaltenberg, M., Alsaleh, M. ve Hidalgo, C. A. (2017). "Improving The Economic Complexity Index". Arxiv:1707.05826.
- Bayar, İ. (2022). "Ekonomik Karmaşıklık İndeksi ve Ekonomik Büyüme: CIVETS Ülkelerinden Ampirik Kanıtlar", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 36, 237-251.
- Blackburne, E. F. ve Frank; M. W. (2007). "Estimation of Nonstationary Heterogeneous Panels", *The Stata Journal*, 7(2), 197-208.
- Bucak, Ç. (2021). "AB15 ülkelerinde ve Türkiye'de Ekonomik Karmaşıklık Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi ve Karbon Emisyonu: Panel Veri Analizi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 71-88.
- Bucak, Ç. (2022). "G8 Ülkelerinde ve Türkiye'de Ekonomik Karmaşıklık ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Analizi". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(1), 1-16.
- Boğa, S. (2019). Ekonomik Karmaşıklık Seviyesinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Geçiş Ülkeleri İçin Bir Panel Zaman Serisi Analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 357-386.
- Can, M. ve Doğan, B. (2018). "Ekonomik Kompleksite ve Finansal Gelişme İlişkisi: Türkiye Örnekleminde Ampirik Bir Analiz", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(638), 5-16.

- Cristelli, M., Gabrielli, A., Tacchella, A., Caldarelli, G. ve Pietronero, L. (2013). "Measuring the Intangibles: A Metrics for the Economic Complexity of Countries and Products", *PloS One*, 8(8), e70726.
- Çeştepe, H. ve Çağlar, O. (2017), "Ürün Sofistikasyonu Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 992-1000.
- Dam, M. M. ve Şanlı, O. (2019). «Ekonomik Özgürlüğün Büyüme Üzerindeki Etkisi: BRIC-T Ülkeleri Üzerine Bir Panel ARDL Analizi». *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1027-1044.
- Doyar, B.V. ve Yaman, H. (2020). "Ekonomik Karmaşıklık Endeksi, Gelir ve Yüksek Teknoloji İhracatı Arasındaki Karşılıklı İlişkilerin Analizi: Türkiye Örneği", *Pearson Journal of Social Sciences&Humanities*" 5(8), 41-52.
- Erkan, B. ve Yildirimci, E. (2015), "Economic Complexity and Export Competitiveness: The Case of Turkey", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195, 524 – 533.
- Ersin, Ö. ve Süt, A. T. (2022). "Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Uluslararası Ticaretin Büyüme Üzerindeki Etkileri: Panel ARDL Analizi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*", 23 (1), 2099-313.
- Felipe, J., Kumar, U., Abdon, A. ve Bacate, M. (2012). "Product Complexity and Economic Development", *Structural Change and Economic Dynamics*, 23(1), 36-68.
- Ferraz, D., Moralles, H. F., Campoli, J. S., Oliveira, F. C. R. D., ve Rebelatto, D. A. D. N. (2018). "Economic Complexity and Human Development: DEA performance measurement in Asia and Latin America", *Gestão & Produção*, 25, 839-853.
- Hausmann, R., Hwang, J. ve Rodrik, D. (2007). "What you export matters", *Journal of Economic Growth*, 12(1), 1-25.
- Hausmann, R., ve Hidalgo, C. A. (2011). "The Network Structure of Economic Output", *Journal of Economic Growth*, 16(4), 309-342.
- Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M., Simoes, A. ve Yıldırım, M. A. (2013). *The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity*. The MIT Press, Cambridge.
- Hidalgo, C. A. (2009) "The Dynamics of Economic Complexity and the Product Space over a 42 Year Period", *CID Working Paper*, Center for International Development, 189.
- Hidalgo, C. A., ve Hausmann, R. (2009). "The Building Blocks of Economic Complexity", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106: 10570–10575. doi:10.1073/pnas.0900943106.
- Hsiao, C. (1986). *Analysis of Panel Data*, NY: Cambridge University Press, New York.
- IMD (International Institute of Management Development). 2021. (09.03.2022), <https://www.imd.org/research-knowledge/reports/imd-annual-report-2021/>
- Jarreau, J. ve Poncet, S. (2012). "Export Sophistication and Economic Growth: Evidence from China", *Journal of Development Economics*, 97(2), 281-292.
- Gaberli, Ü. (2018). "G7 Ülkelerinde Fikri Mülkiyet Haklarına Yapılan Ödemeler ve Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknoloji İhracatına Etkisi: Bir Panel Veri Analizi", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 641, 67 - 82.
- Gala, P., I. Rocha ve G. Magacho, (2018). "The Structuralist Revenge: Economic Complexity as an Important Dimension to Evaluate Growth and Development", *Brazilian Journal of Political Economy* 38, 219-236.
- Gao, J. ve Zhou, T. (2018). "Quantifying China's Regional Economic Complexity", *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 492, 1591-1603.
- Güler, A. ve Özyurt, H. (2011). "Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Reel Ekonomik Performans: Panel ARDL Analizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 11-20.
- Kao, C. (1999). "Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data", *Journal of Econometrics*, 90, 1-44.
- Koç, T., Koç, M., ve Gümüüş, F. B. (2016). "Sustainability of High Technology Export: Evidence From European Countries", *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 1(3), 317-324.
- Korap, L. (2020). "TL/ABD Doları Döviz Kuru Belirlenme Modeli: Ardl Sınır Testi Uygulaması". *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 201-214.

- Levin, A., Lin, C., ve Chu, C.J. (2002). "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Moghadasi, L.S. (2018). "The study of Economic Complexity and GDP Effect on Inflation Rate and Income Inequality in Persian Gulf States 2002 -2015", *Mapta Journal of Mechanical and Industrial Engineering (MJMIE)*, 2(3), 31-39.
- OEC (Observatory of Economic Complexity. (2022). Economic Complexity Legacy Rankings (ECI). (09.03.2022), <https://oec.world/en/rankings/country/eci/>
- OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development). (09.03.2022). <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>
- Ourens, G. (2013). "Can the Method of Reflections Help Predict Future Growth." Discussion Paper No. 2013008, Louvain-la-Neuve: Université Catholique de Louvain, Institut de Recherches Economiques et Sociales (IRES). <https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/en/object/boreal%3A127055>.
- Özbek, S. ve Naimoğlu, M. (2022). "Çevre Kalitesi-Ekonomik Karmaşıklık İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Fourier Eşbütünleşme Analizi", *İstanbul İktisat Dergisi*, 72, 407-431.
- Özgüzer, G.E. ve Binatlı, A. O. (2016)."Economic Convergence in the EU: A Complexity Approach", *Eastern European Economics*, 54(2), 93-108.
- Pedroni, Peter (1999). "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 653-678
- Pesaran, M. Hashem, Shin, Yongcheol ve Smith, Ron. P. (1997). "Estimating Long-Run Relationships in Dynamic Heterogeneous Panels", DAE Working Papers Amalgamated Series 9721.
- Pesaran, M.H., Shin, Y.ve Smith, R.J. (1999). "Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels". *Journal of the American Statistical Association*, 94/446, 621-634.
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Tests for Corss Section Dependence in Panels. IZA Discussion Paper, 1240.
- Poncet, S. ve De Waldemar, S. F. (2013)."Export Upgrading and Growth: The Prerequisite of Domestic Embeddedness", *World Development*, 51, 104–118.
- Rodrik, D. (2006). "What's So Special About China's Exports?", *China & World Economy*, 14(5), 1-19.
- Sepehrdoust, H., Davarikish, R. ve Setarehie, M. (2019). "The Knowledge-Based Products and Economic Complexity in Developing Countries", *Heliyon* 5(12), 1-11.
- Soyyigit, S. (2018). "OECD Kurucu Ülkelerinde Ekonomik Kompleksite Düzeyi ile Kişi Başına Düşen GSYH Arasındaki İlişki: Panel Eşbütünleşme Analizi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 21(2), 374-392.
- Stojkoski, V., Utkovski, Z. ve Kocarev, L., (2016). "The Impact of Services on Economic Complexity: Service Sophistication as Route for Economic Growth", *PLoS one*, 11(8), e0161633.
- Şeker, A. (2019). "Teknolojik Gelişme ve Yüksek Teknoloji İhracatının Ekonomik Karmaşıklık Endeksi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2): 377-395.
- Şak, N. (2018). "Panel Eşbütünleşme Analizi"., *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi (Ed: S. Güriş) (s. 318-348)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Şanlı, D. ve Konukman, A. (2022). "Yüksek Teknoloji Ürün İhracatını Belirleyen Makroekonomik Faktörler Üzerine Ampirik Bir Analiz", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(2), 343-367.
- Turgut, E. ve Uçan, O. (2019). "Yolsuzluğun Vergi Oranları İle Olan İlişkinin OECD Ülkeleri Örneklerinde İncelenmesi" . *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 1 (3) , 1-17 .
- Türkcan, B. (2019). "Türkiye İçin Ekonomik Karmaşıklık Endeksi ve Büyüme Arasındaki İçsel İlişki: Bir Eşanlı Denklem Sistemi Analizi", *ICOAEF VI*, Balıkesir 16-17 Kasım 2019.
- Türkcan, B. (2021). "Entrepreneurship in Complex Economic Systems: Acting in Networks and Adapting to Cycles", *Engines of Economic Prosperity: Creating Innovation and Economic Opportunities through Entrepreneurship (Ed:M.İnce Yenilmez ve Burak Darıcı)*, PalgraveMacmillan, Cham, 37-48.

- Udeogu, E., Roy-Mukherjee, S., ve Amakom, U. (2021). "Does Increasing Product Complexity and Diversity Cause Economic Growth in the Long-Run? A GMM Panel VAR Evidence". *Sage Journals Open*, 11(3), 1-16.
- World Bank (2022). World Bank Development Indicators. (09.03.2022). <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.
- Yalta, A.Y. ve Yalta, T. (2021), "Determinants of Economic Complexity in MENA Countries", *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 5-16.
- Yıldız, G. ve Yıldız, B. (2019). "Ekonomik Karmaşıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Bootstrap Granger Nedensellik Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 329-340.
- Zhang, S. ve Chen, C. (2020). Does outward foreign direct investment facilitate China's export upgrading? *China & World Economy*, 28(5), 64-89.
- Zhu, S. ve Li, R. (2017). "Economic Complexity, Human Capital and Economic Growth: Empirical Research Based on Cross-Country Panel Data", *Applied Economics*, 49(38), 3815-3828.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.03.2022 ✓Accepted/Kabul:13.09.2022

DOI: 10.30794/pausbed.1088440

Research Article/Araştırma Makalesi

Solmaz, U. (2023). "Covid-19 Döneminde Bireylerin Algıladıkları Stres ile Örgütsel Destek ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 329-345.

COVID-19 DÖNEMİNDE BİREYLERİN ALGILADIKLARI STRES İLE ÖRGÜTSEL DESTEK VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Umut SOLMAZ*

Öz

Algılanan stres, çeşitli sebeplerden dolayı bireylerde oluşan stresi tanımlamaktadır. Yaşanan stres bireylerin yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Pandemi sürecinde bireylerin yaşamları değişmiş ve bu durum bireyleri psikolojik yönden etkilemiştir. Değişen yaşam alanlarından biri ise çalışma hayatıdır. Bu araştırma, bireylerin pandemi sürecinde algıladıkları stresin örgütsel destek ve örgütsel bağlılığa etkisini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda bireylerin çalışma düzenine göre normatif bağlılık seviyelerinin farklı olduğu; şirketlerden destek alındıkça algılanan stresin düştüğü ve örgütsel bağlılığın arttığı; örgütsel destek arttıkça algılanan stresin düştüğü saptanmıştır. Çalışma ile Covid-19 literatürüne katkı sunulması, örgütsel destek ile bireylerin yaşadıkları stresin azaltılmasına yönelik çözüm önerileri getirilmesi ve örgütsel destek, algılanan stres ve örgütsel bağlılık bağlamında farklı bir bakış açısının alana kazandırılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Algılanan Stres, Örgütsel Destek, Örgütsel Bağlılık, Covid-19, Çalışma Hayatı.*

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN STRESS PERCEIVED BY INDIVIDUALS, ORGANIZATIONAL SUPPORT, AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT DURING THE COVID-19 PERIOD

Abstract

Perceived stress describes the stress that occurs in individuals for various reasons. The stress experienced negatively affects the lives of individuals. During the pandemic, individuals' lives have changed, and this situation has affected individuals psychologically. One of the changes has been in the field of working life. This research aimed to evaluate the effect of stress perceived by individuals during the pandemic on organizational support and organizational commitment. As a result of the research, normative commitment levels of individuals are different according to their working order; perceived stress decreases and organizational commitment increases as support is received from companies; it was found that as organizational support increases, perceived stress decreases. The study aims to contribute to the Covid-19 literature, propose solutions to reduce the stress experienced by individuals with organizational support, and bring a different perspective to the field in the context of organizational support, perceived stress, and organizational commitment.

Keywords: *Perceived Stress, Organizational Support, Organizational Commitment, Covid-19, Work Life.*

*Öğr. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Seben İzzet Baysal Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, BOLU.
e-posta: umut.solmaz@ibu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1112-3041>)

Giriş

Yetişkinlerin belirli bir düzen içerisinde devam ettirdikleri hayatlarında ev ve iş hayatı bir bütün halinde değerlendirmektedir. Birbirine bağlı bu sistemler içinde çevreden kaynaklı stres faktörleri bireylerin yaşamlarını etkilemektedir. Bireylerin yaşamış oldukları bu stres, algılanan stres olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin algıladıkları stresin kaynaklarına bakıldığında arkadaşlık ilişkileri, çalışma şartlarının kötü olması gibi mikro boyutta olabileceği gibi depresyon, sel, salgın gibi makro boyutta kaynaklar da olabilmektedir. Covid-19 salgını da büyük ölçekli stres faktörleri arasında yer almaktadır. Pandemiyle birlikte ortaya çıkan kaos ortamı bireyleri bir kriz sürecine sürüklemiştir. Kriz zamanlarında bazı öngörülebilir durumlara hazırlıklı olunabilirken bazı öngörülemeyen durumlar karşısında ise endişe, stres ve panik durumları yaşanabilmektedir (Yanardağ ve Selçuk, 2020: 1). Covid-19 pandemisiyle birlikte bireylerde korku, anksiyete, stres vb. durumların yaşandığı bilinmektedir.

Covid-19 pandemisi, sağlık başta olmak üzere sosyal, ekonomik ve psikolojik yönden etkilere sahiptir. Pandeminin zamanla tüm dünyaya yayılması ülkelerin sınırlarını kapatmasına, serbest dolaşım hakkının kesintiye uğramasına ve sosyo-kültürel etkileşimin azalmasına sebebiyet vermiştir (Üstün ve Çiftçi, 2020: 150). Bu etkilerinin yanında salgın hastalıklar bireyleri psikolojik olarak etkilemektedir. Covid-19 salgını öncesinde yaşanmış olan Sars salgını sırasında yapılan bir araştırmada bireylerin ruh sağlığının kötüleştiği, yüksek düzeyde çaresiz, dehşete kapılmış ve endişeli hissettiği sonucuna ulaşılmıştır (Lau vd., 2005: 417). Covid-19 sürecinde de salgının ilk zamanlarında fiziksel sonuçlara odaklanılmış; ruh sağlığı sonuçları üzerinde durulmamıştır. Halbuki, yaşam normale dönse dahi psikolojik etkileri aylarca sürebilecektir (Aşkın, Bozkurt ve Zeybek, 2020: 307). Salgının bu dönemdeki psikolojik etkilerinin yanında iş hayatına da etkisinin olduğu bilinmektedir. Çalışma hayatı büyük ölçüde değişmiş, ücretli izne çıkarma, kısa çalışma ödeneği gibi alternatif yöntemlere başvurulmuştur. Bu dönemde bazı şirketlerin ise bireylere destek sunduğu bilinmektedir.

Covid-19 pandemisi sürecindeki yaşanan kriz durumu bireylerin stres seviyesini olumsuz yönde etkilemiştir. Kriz durumunun bireyde yarattığı etkilerin yanında çalışma formlarında değişimin yaşanması da bireylerin örgütsel bağlılık seviyelerini değiştirmiştir. Hem yaşanan stres hem de çalışma formlarının değişimiyle birlikte kurum aidiyetinin azalacağı da düşünülmektedir. Bu ilişkide örgütsel destek bahsi geçen değişkenlere etki edebilecek bir diğer değişkendir. Şirketlerin veya kurumların çalışanlarına yönelik sunmuş olduğu destek hizmetleri çalışanların örgütsel bağlılıklarını artırıp algılanan stres seviyelerini düşürebilmektedir. Literatürde de bu üç değişkenin birbiri ile ilişkilerini ikili gruplar halinde inceleyen çalışmalar bulunmasına karşın pandemi özelinde değişkenleri bir arada ele alan çalışmalar bulunmamaktadır. Tüm değişkenler düşünüldüğünde ve literatürde yer alan boşluk değerlendirildiğinde araştırmanın gerekçesi, covid-19 döneminde bireylerin yaşadıkları stres, örgütsel bağlılık ve örgütsel destek değişkenlerinin birbirleri arasındaki ilişkiyi ölçmektir. Araştırmanın amacı ise Covid-19 sürecinde bireylerin algıladıkları stres, örgütsel bağlılık ve örgütsel destek arasındaki ilişkiyi saptamaktır. Araştırma, çalışanların Covid-19 sürecindeki algıladıkları stres ile örgütsel bağlılık ve destek arasındaki ilişkiyi ölçmesi açısından önem arz etmektedir. Araştırmanın gerekçesi, amacı ve önemine istinaden araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma yönteminde bir grubun belirli özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır (Büyüköztürk vd., 2012: 14). Nicel araştırma kapsamında bireylerle yüz yüze görüşülerek dört bölümden oluşan anket formları toplanmıştır. Araştırma sonucunda literatürde yer alan boşluk giderilmiş ve pandemi döneminde örgütlerin destek sunmasının algılanan stresi düşürdüğüne dair önemli bir bulgu elde edilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Algılanan Stres

Stres, en genel anlamıyla ruhsal gerilim olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Stres kavramının açıklanması içinse birden fazla model ortaya konulmuştur. Uyarana dayalı stres modeli, stresin büyük oranda çevresel etkenlerden dolayı medyana geldiğini ve olumsuz olayların bireyde stres yarattığını söylemektedir. Stresin bir çeşit tepki olarak tanımlandığı modelde ise çevresel beklentilere karşı bireyin ortaya koyduğu tepki yer almaktadır. Etkileşimsel model, stresi bir tür uyarıcı olarak görmektedir. Çevre ve birey arasındaki karşılıklı etkileşimin bir ürünü olarak ortaya koymaktadır (Başçı, 2018: 3-5). Tüm modellerin stresin yaşanmasında çevrenin etken olduğuna dair görüşü yer almaktadır. Bu etki kimi zaman depresyon, sel, salgın gibi doğal afetlerle ortaya çıkabilmektedir.

Çevresel veya bireysel etmenlerle ortaya çıkan stresin birey üzerinde etkileri bulunmaktadır. Stresle birlikte bireylerde fiziksel, davranışsal ve psikolojik birtakım tepkiler ortaya çıkmaktadır. Bireylerde tansiyon yükselmesi, sindirim bozukluğu, nefes darlığı gibi semptomlar fiziksel belirti olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin yaşadığı uykusuzluk, iştahsızlık, aşırı yeme gibi semptomlar ise davranışsal belirtiler olarak adlandırılmaktadır. Son olarak bireylerin yaşadığı gerginlik, işten kaçma, yetersizlik duygusu gibi semptomlar ise psikolojik belirtiler olarak isimlendirilmektedir (Baltaş ve Baltaş'dan akt: Aksoy ve Kutluca, 2005, s. 462). Bu sonuçların bir kısmı bireylerde görülebileceği gibi stresin yoğunluğuna göre sonuçlar fazla da olabilmektedir. Bireylerin salgın gibi kriz dönemlerinde yaşadığı stresin yoğunluğu da artabilmektedir. Bu durum diğer yaşam alanlarına da yansımaktadır.

1.2.Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, çalışanların örgütle olan ilişkisini belirleyen ve örgütün daimi çalışanı olmalarını sağlayan bağlılık olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Allen, 1996: 252). Aynı zamanda örgütsel bağlılık bireylerin çalıştıkları kurumlarla yapmış oldukları psikolojik sözleşme olarak adlandırılmaktadır (McDonald ve Makin, 2000: 86). Örgütsel bağlılıkta bireylerin çalıştıkları kuruma bağlılıkları esas alınmaktadır. Bireylerin bağlılık düzeyleri iş motivasyonu, iş verimi, çevresiyle olan ilişkilerini etkileyen bir unsurdur.

İş verimi, iş motivasyonu vb. durumları etkileyen örgütsel bağlılığın bazı göstergeleri bulunmaktadır. Bu göstergeler arasında örgütün amaçlarını ve değerlerini benimseme, örgütle özdeşleşme, örgüt için fedakarlıkta bulunabilme, içselleştirme gibi unsurlar yer almaktadır (Özişli, 2017: 132-134). Bireylerin örgütün amaçlarını ve değerlerini benimsemesi bağlılıklarını olumlu yönde etkileyecektir. Aynı şekilde örgütle özdeşleşme, fedakarlıkta bulunma ve içselleştirme durumları da bireylerin örgütsel bağlılıklarını olumlu yönde etkileyecek unsurlardır.

Örgütsel bağlılığın üç türü bulunmaktadır. Bunlar duygusal, devam ve normatif bağlılık şeklinde adlandırılmıştır. Duygusal bağlılık, işyerlerinde çalışanların örgüt içi paylaşımları, iş tatmin düzeyi, çalışma isteği gibi faktörlere bağlı olan bir bağlılık türüdür (Çankır, 2019: 155). Devam bağlılığı, bireyin haklarıyla bağlantılı olarak örgütte kalmaya duyduğu gereksinim derecesidir (Bergman'dan akt: Kaplan ve Öğüt, 2012: 389). Normatif bağlılık ise içselleştirilmiş normatif inançların bir fonksiyonu olarak farklı iki inancı kapsama içerisinde barındırmaktadır (Balay, 2000: 103). Tüm bağlılık türleri bireylerin örgüte adanmışlığını da etkileyen unsurlardır. Bireylerde bağlılık türlerinin yüksek veya düşük olması çeşitli değişkenlerden etkilenebilmektedir. Bu faktörler arasında demografik özellikler, örgütsel özellikler, durumsal özellikler gibi özellikler yer almaktadır. Bireylerin buldukları durumlar, kişilik özellikleri ve örgütün özellikleri örgütsel bağlılığı olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu etkiler birtakım sonuçları da beraberinde getirmektedir. Performans, devamsızlık, işe geç kalma, işten ayrılma niyeti ve stres gibi durumlarla örgütsel bağlılık sonucu ortaya çıkabilecek durumlar arasındadır (Özişli, 2017: 138-142). Bireylerin örgütsel bağlılık düzeylerinin yüksek olması performanslarını da olumlu yönde etkileyecektir. Aynı zamanda yüksek bağlılık devamsızlık oranlarının da düşmesine sebep olacaktır. Bunlara ek olarak bireylerin işe geç kalma durumları da azalacak ve verimi arttıracaktır. Bağlılığın yüksek olduğu durumların bir sonucu da işten ayrılma niyetini düşürmesidir. Bireylerin örgütlerine karşı yüksek bağlılık göstermesi iş esnasında veya sosyal çevrelerinde yaşadıkları stres oranını da düşürecektir.

1.3.Örgütsel Destek

Örgüt kapsamında ele alınan örgütsel destek, çalışanların örgütün kendi katkısına değer vermesini algılama tarzı olup tecrübe kaynaklı bir algıdır (Eisenberger vd., 2001: 42). Bir örgütte destek algısının oluşabilmesi için örgütün çalışanların fikirlerine önem vermesi, çalışanlara iş güvenliği sağlaması, insan ilişkilerinin pozitif olması, adam kayırmacılığının olmaması, çalışanların önemsenmesi gerekmektedir (Özdevecioğlu, 2003: 117-118). Bu sayede bireyler örgütsel desteği algılayabileceklerdir. Bundan dolayı literatürde algılanan örgütsel destek kavramı da bulunmaktadır. Algılanan örgütsel destek, çalışanların örgütün kendilerine değer verildiği ve önemsendiğini hissettiğine dair genel görüşleridir (Casper ve Buffardi, 2004: 391). Covid-19 döneminde de bireylerin algıladıkları örgütsel desteğin örgütsel bağlılık ve stresin azalması gibi durumlarda etkili olacağı düşünülmektedir.

Örgütsel destek sosyoloji, psikoloji gibi farklı disiplinlerin ilgilendiği bir olgudur. Farklı disiplinlerin örgütsel desteği irdelemesi bu alanda bir kuramın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örgütsel destek kuramı, işgörenlerin sosyal-duygusal ihtiyaçlarının karşılanması ve gösterdikleri üstün çabaların değerlendirilmesi; çabalar

sonucunda işgörenlerin mutluluklarına önem verilmesi ve işgörenlerin katılımlarına değer verilmesi inancı olarak tanımlanmaktadır (Eisenberger vd., 1986: 500). Örgütsel destek kuramında amaç bireylerin algıladıkları örgütsel desteğin nasıl olabileceğinin tanımlanmasının teorik temelini inşa edilmesidir. Örgütsel destek alanında yapılan çalışmaların çoğunun örgütsel destek kuramını temel aldığı söylenebilmektedir.

Algılanan örgütsel desteğin bazı belirleyicileri bulunmaktadır. Bunlar temelde üç başlıkta belirtilmektedir. Birinci başlık olan örgütsel ve yönetsel faktörler amir desteği, örgütsel adalet, örgütsel ödül, kişisel gelişim fırsatları, destekleyici örgüt kültürü ve psikolojik güven gibi faktörlerdir. İkinci başlık olan bireysel faktörler ise cinsiyet, yaş, kıdem, eğitim düzeyi gibi kişisel özellikleri kapsamaktadır. Son başlıkta ise işin yapılmasıyla ilgili faktörler bulunmaktadır (Bozkurt, 2007: 158-167). Tüm bu özellikler algılanan örgütsel desteği tanımlayıcı unsurlardır. Bireylerin algıladıkları örgütsel destek, bu değişkenlere göre değerlendirilebilmektedir.

Algılanan örgütsel desteğin birtakım sonuçları bulunmaktadır. Algılanan örgütsel destek bireylerde kendini zorunda hissetme, işe bağlılık, performansa karşı ödül beklentisi, devamsızlık, iş tatmini, işten ayrılma niyeti, örgütsel vatandaşlık davranışının gelişmesi, stres, örgütsel bağlılığın artması gibi sonuçlar doğurabilmektedir (Kaplan, 2010: 54). Örgütsel desteğin en önemli sonuçlarından birisi de performansa karşı ödül beklentisinin olmasıdır. Örgütsel destek teorisinin de yakından ilgilendiği bu durum, örgütsel destek ile performans-ödül beklentileri arasında yakından bir ilişki olduğunu öne sürmektedir (Rhoades vd., 2001: 826). Örgütte desteğin artması bireylerin performanslarından kaynaklı alacakları ödül beklentilerini ortaya çıkarmaktadır. Bu da örgütsel desteğin çalışma hayatındaki sonuçlarından biri olmaktadır. Örgütsel desteğin beklentiye arttırmasının yanında bir olumlu katkısının da çalışanların devamsızlığını azaltması olmaktadır. Eisenberger'in 1986 yılındaki çalışmasında farklı sektörlerde çalışanların algıladıkları örgütsel desteğin artmasının devamsızlığı azalttığı sonucu ortaya çıkmıştır (Eisenberger vd., 1986). İş tatmini bir diğer sonuç olarak tanımlanmaktadır. Çalışanların örgütsel destek algılarının artması onların iş tatminlerini de olumlu yönde etkilemektedir (Benk ve Sökmen, 2019: 2231). Bunların yanında çalışanların işten ayrılma niyetini azaltmakta ve örgütsel vatandaşlık algılarını da arttırmaktadır. Algılanan örgütsel desteğin bir diğer önemli etkisinin ise işyerinde karşılaşılan stresi azalttığı görülmektedir.

Algılanan örgütsel desteğin en önemli sonuçlarından biri ise örgütsel bağlılığı arttırmasıdır. Yüksek derecede algılanan örgütsel desteğe sahip çalışanların daha güçlü bağlılık ve sadakat göstermeleri beklenmektedir (Eisenberger vd., 1990: 54). Örgütsel bağlılık ile örgütsel destek birbiriyle bağlantılı ve paralel artışta olan değerlerdir. Bundan dolayı bireylere sağlanan örgütsel desteğin artması örgütsel bağlılığı da olumlu yönde etkileyecektir. Bu da bireylere yaşamlarının her alanında olumlu etki sağlayacaktır. Algılanan örgütsel desteğin sonuçlarına bakıldığında bireyleri birçok alanda etkilediği görülmektedir. Bireyler psikolojik olarak daha iyi bir ruh hali içinde olabilmektedir. Bu da iş verimi ve iş performansını olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca örgütlerinden aldığı destekle yaptıkları desteklenen bireylerin aile hayatı da olumlu yönde etkilenmektedir. Bireyler almış oldukları desteğin verdiği mutlulukla ailesine ve çevresine karşı da pozitif bir tutum sergileyebilmektedir.

Sonuç olarak literatürde algılanan stres, örgütsel bağlılık ve örgütsel destek konularının birbiriyle bağlantısını pandemi dönemi özelinde inceleyen çalışmaların bulunmadığı literatür taraması sonucu saptanmıştır. Sadece örgütsel bağlılık ve örgütsel destek ilişkisini irdeleyen çalışmalar bulunmaktadır. Literatür çalışması ve bahsi geçen kuramların varsayımlarına istinaden bu araştırmanın amacı Covid-19 salgını döneminde bireylerin algılanan stres, örgütsel destek ve örgütsel bağlılık seviyelerinin birbirleriyle olan ilişkisinin saptanması olarak belirlenmiştir.

2.KURAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmada, covid-19 döneminde algılanan stres, örgütsel bağlılık ve örgütsel destek arasındaki ilişkinin ele alınması örgütsel destek ve örgütsel bağlılık kuramları temelinde bir araştırmanın planlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu kapsamda araştırmada algılanan örgütsel destek kuramı ve örgütsel bağlılık kuramı temel alınmıştır.

Algılanan örgütsel destek teorisi, örgütsel destek teorisini de temel alarak çalışanların organizasyona insani özellikler atama eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Bu kişiselleştirmenin temelinde çalışanların lehte ve aleyhte muamele görmeleri yatmaktadır. Bireyler, algıladıkları örgütsel destek ile kuruluşun hedeflerine ulaşması için kendisini zorunlu hissetmesi, çalışanların kurumsal kimlik ve rol statülerini sosyal kimliklerine dahil etmelerini ve

kurumların çalışanları artan performansa karşı ödüllendirdiğini hissetmesi gibi duygular hissetmektedir (Rhoades ve Eisenberger, 2002). Bu araştırmada algılanan örgütsel desteğin çalışanların çevrelerinden algıladıkları stresi azaltacağı varsayılmaktadır. Covid-19 dönemi, çalışan bireyler için ekstradan bir stres kaynağıdır. Yaşanılan hastalığa yakalanma korkusu beraberinde stresi de getirecektir. Ancak çalışanlar, bu dönemde kurumlarından gerekli örgütsel desteği görebilirlerse yaşanılan stresin de azalacağı düşünülmektedir. Örgütsel destekte çalışan-kurum arasındaki ilişkinin sosyal hayata yansımalarının da bir faktör olması çalışmanın bu teori kapsamında değerlendirilmesini olası kılmaktadır.

Örgütsel bağlılık teorisi ise Allen ve Mayer tarafından geliştirilmiş bir teoridir. Örgütsel bağlılık bireylerin kurumlarına karşı hissettiği aidiyet duygusudur. Örgütsel bağlılığa yönelik geliştirilen teoride ise örgütsel bağlılığın duygusal, normatif ve devam olmak üzere üç boyutunun olduğu kabul edilmektedir. Bunlardan duygusal bağlılık, örgütsel özdeşleşmeyi; devam bağımlılığı, örgütten ayrılmayla alakalı durumları ve normatif bağlılık ise yükümlülük duygusunu kapsamaktadır (Allen ve Mayer, 1990). Araştırma kapsamında Covid-19 döneminde stres yaşayan bireylerin örgütsel destek almalarıyla örgütsel bağlılık seviyeleri arasında bir ilişkinin bulunacağı varsayılmıştır. Bunun sebebi Covid-19 döneminde şirketlerin çalışanlara sunacağı desteklerin çalışanların bağlılığını da etkisinin olacağına düşünülmüştür. Tüm sayılan sebeplere istinaden araştırma, algılanan örgütsel destek ve örgütsel bağlılık teorileri üzerine temellendirilmiştir.

3. LİTERATÜR ANALİZİ ve HİPOTEZLER

Algılanan stres ile alakalı literatüre bakıldığında çalışmaların örgütsel bağlılık ve örgütsel destek değişkenleri dışındaki değişkenlerle irdelendiği görülmektedir. Ateşoğlu ve Erkal'ın yapmış olduğu bir araştırmada öğrenim düzeyi, mesleki deneyim, çalışma saatleri gibi değişkenler ile algılanan stres arasında ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ateşoğlu ve Erkal, 2016). Durmaz'ın yapmış olduğu bir başka araştırmada ise algılanan stres ile işle bütünleşme değişkenleri arasında ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Durmaz, 2019). Bir başka araştırmada ise işyeri zorbalığının algılanan stres ile bir ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir (Erol vd., 2018). Literatür incelendiğinde iş stresi ile örgütsel destek arasında ilişkinin bulunduğu çalışmalar bulunmaktadır ancak bu araştırma kapsamında değerlendirilmemiştir. Bunun sebebi araştırmada iş stresinin değil algılanan genel stresin ele alınıyor olmasıdır. Çalışmalara bakıldığında algılanan stres ile örgütsel destek veya örgütsel bağlılık arasındaki ilişkileri ele alan çalışmanın bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Örgütsel bağlılık üzerine Türkiye'deki literatüre bakıldığında konuların örgütsel bağlılıkla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu konular arasında örgüt iklimi (Yüceler, 2009; Korkmaz, 2011), örgütsel sinizm (Altıngöz vd., 2011; Yorulmaz ve Çelik, 2016), presenteeism (Kaygın vd., 2017), personel memnuniyeti (Emhan ve Gök, 2011), örgüt uyumu (Yücel ve Çetinkaya, 2016), çalışan motivasyonu (Doğan vd., 2017), tükenmişlik (Polat, 2009; Ağraş ve Genç, 2018), iş doyumu (Çankaya vd., 2018; Karataş ve Güleş, 2010), etik iklim (Tekin ve Çelik, 2017; Kılıç, 2019), örgütsel sessizlik (Göven ve Şentürk, 2019; Önder, 2017), iş-aile çatışması (Çarıkcı ve Çelikkol, 2009; Turunç ve Erkuş, 2010), örgütsel adalet (Balık ve Şengül, 2016; Yıldız ve Atilla, 2019), örgütsel öğrenme (Avcı ve Küçükusta, 2008), mesleki bağlılık (Ceylan ve Bayram, 2006), mobbing (Karcioğlu ve Çelik, 2012; Erdirençelebi ve Yazgan, 2017; Özler vd., 2008), örgütsel özdeşleşme (Sökmen ve Bıyık, 2016; Sökmen, 2019), örgütsel güven (Taşkın ve Dilek, 2010; Demirel, 2008), örgütsel stres (Uzun ve Yiğit, 2011; Bilgili ve Tekin, 2019) konuları bulunmaktadır.

Örgütsel desteğe ilişkin literatüre bakıldığında farklı alanlarda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örgütsel destek ile örgütsel bağlılığın arasındaki ilişkiyi irdelleyen çalışmalar bulunmaktadır. Fakat bu çalışmalar örgütsel sinizm (Soysal vd., 2017; Gökyer ve Türkoğlu, 2018; Kerse ve Karabey, 2017), işten ayrılma niyeti (Fındıklı, 2014; Koçak ve Yücel, 2018; Turunç ve Çelik, 2010), işe adanmışlık (İnce, 2016; Işık ve Kama, 2018; Meriç vd., 2019), örgütsel stres (Akgündüz ve Çakıcı, 2015; Turunç ve Çelik, 2010; Korkmaz ve Köseoğlu, 2018), örgütsel prestij (Oktuğ, 2013), çalışmaya tutkunluk (Özdemir vd., 2019), tükenmişlik (Karacaoğlu ve Arslan, 2013), iş-yaşam doyumu (Polatçı vd., 2014; Kartal, Yirci ve Özdemir, 2015), örgütsel adalet (Polat, 2018; Mert ve Şen, 2019), örgütsel öğrenme (Durmuş ve Şahin, 2015), örgütsel güven (Eğriboyun, 2013), iş tatmini (Akkoç vd., 2012; Çakar ve Yıldız, 2009) alanlarında olmaktadır.

Literatürde örgütsel bağlılık ve örgütsel destek arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Üren ve Çorbacioğlu'nun bir araştırmasında imalat sektöründe çalışan bireylerin örgütsel destek algıları ile örgütsel

bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Üren ve Çorbacioğlu, 2012). Bir başka çalışmada ise örgütsel bağlılığa ait üç boyutta da örgütsel destek ile ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özdevecioğlu, 2003). Güngör ve İlişen'in yapmış olduğu bir başka araştırmada öğretmenlerin algılanan örgütsel destek algıları ile örgütsel bağlılık seviyeleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Güngör ve İlişen, 2018). Çınar ve Yeşil'e ait olan 2016 yılındaki çalışma da benzer sonuçlar çıkmıştır (Çınar ve Yeşil, 2016). Hemşireler üzerine yapılan bir başka çalışmada da örgütsel destek ve örgütsel bağlılık arasında bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bayer ve Özkan, 2019).

Literatürde covid-19 korkusunun çalışanlar üzerindeki etkisini irdeleyen çalışmalar bulunmaktadır. Aydın, Aytaç ve Şanlı'nın 2021 yılındaki çalışmasında covid-19 döneminde hemşirelerin işe ilişkin duyguları, iş stresi ve tükenmişliği araştırılmıştır (Aydın, Aytaç ve Şanlı, 2021). Sağlık sektöründeki iş yükü, iş tatmini ve tükenmişliği araştıran bir başka çalışma da bulunmaktadır (Atalay ve Çakırel, 2022; Eyitmiş, 2022; Hoşgör ve Yaman, 2021). Bir başka çalışmada covid-19 dönemindeki örgütsel güven araştırılmıştır (Düzgün, 2022). Çalışmalarda iş-yaşam dengesi, iş yaşam çatışmasının ve covid-19 pandemisi arasındaki ilişki irdelenmiştir (Aksu ve Orak, 2022; Erdirençelebi, Çini, Ertürk ve Baykal, 2022; Atay ve Gerçek, 2021; Aksakal, 2021). Covid-19'un işe tutumunu irdeleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Topçuoğlu ve Genç, 2021). Bir diğer çalışmada covid-19 dönemindeki işe yabancılaşma kavramı irdelenmiştir (Taşlıyan, Özyaşar ve Gökyar, 2022). Covid-19 korkusunun psikolojik dayanıklılığa etkisini araştıran çalışmalar da bulunmaktadır (Yeşil ve Mavi, 2021). Covid-19 dönemindeki örgütsel sessizlik ve iş özerkliği arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışma da bulunmaktadır (Gözüm, 2021). Bir diğer çalışmada Covid-19 dönemi ile mobbing arasındaki ilişki irdelenmiştir (Yıldırım ve Tur, 2021).

Literatürde covid-19 ile algılanan stres veya örgütsel destek arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bir çalışmada Covid-19 döneminde algılanan stresin iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır (Yılmaz ve Sağlam, 2021). Bir diğer çalışmada ise covid-19 korkusunun örgütsel destek ile ilgisi irdelenmiştir (Demirel ve Yalman, 2021). Ancak covid-19 döneminde bireylerin yaşadığı strese ek olarak stres durumu çalışma hayatlarına da yansımaktadır. Covid-19 dönemindeki algılanan stres, örgütsel destek ve bağlılık arasındaki ilişkiyi bir arada ele alan çalışmanın bulunmaması çalışmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Bu çalışma ile covid-19 döneminde bireylerin yaşadıkları stres, örgütsel destek ve örgütsel bağlılık değişkenlerinin birbirleriyle ilişkisinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Araştırmanın bir diğer amacı ise bireylerin covid-19 dönemindeki çalışma biçimleri ve örgütlerden destek alma durumlarının örgütsel bağlılık ve algılanan stres seviyelerine göre değişip değişmediğini saptamaktır. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıda yer alan hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: "Pandemi sürecinde bireylerin aldıkları destek, algıladıkları stres ve örgütsel bağlılık arasında bir ilişki vardır."

H₂: "Bireylerin örgütsel bağlılık seviyeleri çalışma türlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir."

H₃: "Bireylerin algılanan stres seviyeleri örgütlerin destek sunmasına göre farklılaşmaktadır."

H₄: "Bireylerin örgütsel bağlılık seviyeleri örgütlerin destek sunmasına göre farklılaşmaktadır."

H₅: "Örgütsel desteğin algılanan stres üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır."

H₆: "Algılanan stresin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır."

4. YÖNTEM

4.1.Araştırma Deseni

Araştırmanın desenini nicel araştırma yöntemi oluşturmaktadır. Nicel araştırmalar (Tarama-Survey Yöntemi), bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanması amacıyla yapılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2012: 14). Bu kapsamda araştırmanın amacına ulaşmak adına 4 bölümden oluşan bir form düzenlenmiştir.

4.2.Araştırma Grubu

Araştırmanın grubunu oluşturan katılımcılara ulaşmak adına olasılıksız örnekleme yöntemlerinden olan kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme yönteminde kısa zamanda az maliyetle ölçüm yapılmasına imkan bulunmaktadır (Kazan, 2016: 124). Araştırmanın Covid-19 salgını sürecinde yapılması katılımcılara online yoldan ulaşılmasını zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı kolayda örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Bu kapsamda 0.5 örnekleme hatası ile toplamda 384 kişiye ulaşılması gerekmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan'dan akt: Şahin, 2014: 126). Araştırma anket toplama sürecinde toplamda 451 ankete ulaşılmıştır. Katılımcıların soruları yanlış anlaması, uygun olmayan katılımcıların yer almasından dolayı 50 anket çıkarılarak toplamda 401 anket üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Anket formlarına ilişkin etik kurul izni pandemi süresince etik kurul toplantılarının ertelenmesinden dolayı çalışmadan sonra alınmıştır (Etik kurul 14.11.2020 / 82332).

4.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak dört bölümden oluşan bir form oluşturulmuştur. Formun ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgilerinin yer aldığı ve Covid-19'a ilişkin bilgilerin sorulduğu sorular yer almaktadır. Formun ikinci bölümünde "Örgütsel Destek Ölçeği", üçüncü bölümünde "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" ve son bölümünde "Algılanan Stres Ölçeği" kullanılmıştır. Formun bölümlerine ilişkin genel bilgiler aşağıda yer almaktadır:

Kişisel Bilgi Formu: Araştırma kapsamında ilk olarak katılımcıların bilgilerini almak ve oluşturmak adına kişisel bilgi formu oluşturulmuştur. Bu formda katılımcılara ait yaş, cinsiyet, meslek gibi özellikleri sorulmaktadır. Ayrıca Covid-19 sürecinde bireylerin şirketleri tarafından aldıkları destekleri içeren sorular da bulunmaktadır. Bu sorular örgütsel destek seviyeleri ile beraber değerlendirilecektir.

Örgütsel Destek Ölçeği: Bu ölçek bireylerin kurumlarından algıladıkları örgütsel desteği ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal hali Eisenberger ve arkadaşları tarafından 1986 yılında geliştirilmiştir. Ölçeğin hesaplanmasında 7'li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal formunda 36 soru bulunmakta ve iç tutarlılık katsayısının 0.90 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması ise Yokuş tarafından 2006 yılında yapılmıştır. Türkçe uyarlama çalışmaları sonucunda 9 maddeden oluşan ve tek boyutlu bir yapıya ulaşılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmasında da iç tutarlılık katsayısının 0.90 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Yokuş, 2006: 35-37).

Örgütsel Bağlılık Ölçeği: Bu ölçek, bireylerin çalıştıkları kurumlara olan bağlılığını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal hali Meyer ve Allen tarafından 1997 yılında geliştirilmiştir. Ölçekte toplamda duygusal, normatif ve devam bağımlılığı olmak üzere 3 alt boyut bulunmaktadır. Ölçeğin değerlendirilmesinde 5'li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması ise Özkan tarafından 2010 yılında gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında 24 maddeden oluşan orijinal formun 2 sorusu faktör yükü 0.30'un altında olduğundan dolayı çıkarılmış ve uyarlanmış halinde 22 soru kullanılmıştır. Ölçeğe yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin orijinalinde olduğu gibi 3 alt boyutunun olduğu saptanmıştır. Bu alt boyutlara yapılan güvenirlik analizi sonucunda ölçeğin duygusal bağlılık alt boyutunun 0.89; devam bağımlılığı boyutunun 0.84 ve normatif bağlılık boyutunun 0.78 iç tutarlılık katsayısının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin genelinde ise bu sayının 0.86 olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özkan, 2010: 119).

Algılanan Stres Ölçeği: Bu ölçek, bireylerin çeşitli durumlara karşı algıladıkları stresi saptamak adına geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal hali Cohen, Kamarck ve Mermelste tarafından 1983 yılında geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal formunun güvenirlik çalışması sonucunda iç tutarlılık katsayısının 0.86 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekte toplamda 8 madde bulunmaktadır. Ölçekte "1=Hiç, 2=Nadiren, 3=Bazen, 4=Sık ve 5=Sık Sık" olmak üzere 5'li bir likert tipi kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Bilge, Ögçe, Genç ve Oran tarafından 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda iç tutarlılık katsayısının 0.81 olduğu saptanmıştır. Ölçekte üç maddenin ters (4,5,6. sorular) olduğu belirtilmektedir. Ölçeğin algılanan stres ve algılanan baş etme olmak üzere iki alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin hesaplanmasında toplam puana göre stres seviyesinin artması kriter olarak belirlenmiştir (Bilge, Ögçe, Genç ve Oran, 2009).

4.4. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analiz

Araştırmanın verilerinin toplanmasında, Covid-19 salgınından kaynaklı olarak online anket toplama yöntemi tercih edilmiştir. Bu kapsamda İstanbul'daki çalışan bireyler baz alındığından araştırmacının çevresinde yer alan çalışan bireylerle iletişime geçilmiş, sosyal medyadan İstanbul'da çalışan bireylerin bulunduğu mecralara anket formu dağıtılmıştır. Araştırmanın formu dağıtılırken araştırmaya ilişkin genel bir bilgilendirici metin eklenmiştir. Araştırmacının iletişime geçtiği katılımcılara ise araştırmanın amacı ve ölçeklere ilişkin genel bilgiler verilmiştir. Online ortamdan gelen veriler SPSS programına aktarılarak gerekli istatistiksel analizler yapılmıştır. Araştırma sürecinde araştırmacıların bulunduğu üniversitede etik kurul değerlendirme sürecinin tatile girmesinden dolayı araştırmacıların etik kurul onayını geç edinmesi araştırmanın sınırlılığını oluşturmuştur. Buna ek olarak sosyal bilimlere özgü diğer sınırlılıklar bu araştırma içinde geçerli sayılmıştır.

5. BULGULAR

Araştırmaya katılan 401 katılımcının demografik verileri Tablo 1'de özetlenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda katılımcıların %55,9'unun erkek; %44,1'inin ise kadın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların %33,7'lik kesiminin 5501 TL ve üzeri gelire sahip olduğu; %23,69'unun ise sağlık ve sosyal hizmetler sektöründe çalıştığı bilinmektedir. Bakmakla yükümlü birey sayılarına bakıldığında çoğunun 1-3 arası kişiye bakmakla yükümlü olduğu (%46,1); hiç kimseye bakmakla yükümlü olmayanların sayısının da yarıya yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pandemi sürecinde değişen çalışma düzenlerine bakıldığında %34,2'lik kesimin evden işlerini devam ettirdiği; %30,2'lik kesimin ise halen tam zamanlı olarak işe gittiği görülmektedir. Pandemi sürecinde çalışanların yarısından fazlasına herhangi bir desteğin sunulmadığı ve sunan şirketlerin ise %23,9'unun çalışma şartlarında esneklik, %10'unun ise nakdi yardım yaptığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

N=401	n	%
Cinsiyet		
Erkek	177	44,1
Kadın	224	55,9
Aylık Kazanç		
2324 TL	45	11,2
2325- 3000 TL	53	13,2
3001- 3500 TL	63	15,7
3501- 4000 TL	40	10,0
4001- 5000 TL	65	16,2
5001 TL ve üzeri	135	33,7
Yaş		
18-25 yaş	84	20,9
26-30 yaş	98	24,4
31-45 yaş	186	46,4
46-55 yaş	33	8,2
Meslek Grupları		
Eğitim	76	18,95
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	95	23,69
Otomotiv, Elektrik-Elektronik	44	10,97
Bilişim Teknolojileri	8	1,99
Adalet ve Güvenlik	32	7,98
Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	76	18,94
Ulaştırma, Lojistik ve Haberleşme	10	2,49

Ticaret ve Finans	49	12,25
İş ve Yönetim	11	2,74
Bakmakla Yükümlü Birey Sayısı		
0	170	42,4
1-3 arası	185	46,1
4-6 arası	42	10,5
7 ve üzeri	4	1,0
Güncel Çalışma Düzeni		
Evden işimden verilen görevleri yapıyorum.	137	34,2
Kısmi zamanlı olarak işe gidiyorum.	74	18,5
Tam zamanlı olarak işe gidiyorum.	121	30,2
Ücretsiz izne çıkarıldım.	47	11,7
Kısa çalışma ödeneği kapsamında çalışıyorum.	22	5,5
Şirketin/Kurumun Destek Sunma Durumu		
Evet	177	44,1
Hayır	224	55,9
Şirketlerin Sunduğu Destekler		
Aynı Yardımlar	24	6,0
Çalışma şartlarında esneklik	96	23,9
Maske ve Eldiven	10	2,5
Nakdi Yardımlar	40	10,0
Ulaşım İmkani (Servis)	7	1,7

Güvenirlilik analizi sonucunda ölçeklerin iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Bu kapsamda iç tutarlılık katsayısının 0.60 ve üzeri olması güvenilirlikte, 0.40-0.60 arasında olması düşük güvenilirlikte olduğunu göstermektedir (Kayış, 2010, s. 405). Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeklerin güvenilir olduğu; sadece örgütsel bağlılık ölçeğinin alt boyutlarından olan normatif bağlılık alt boyutunda ölçeğin düşük güvenilirliğe sahip olduğu saptanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Ölçeklere İlişkin Güvenirlilik Analizi Tablosu

Ölçekler	Cronbach Alpha Değeri
Algılanan Stres Alt Boyutu	0,764
Algılanan Baş Etme Boyutu	0,615
Algılanan Stres Ölçeği	0,781
Örgütsel Destek Ölçeği	0,924
Duygusal Bağlılık Alt Boyutu	0,911
Devam Bağımlılığı Alt Boyutu	0,867
Normatif Bağlılık Alt Boyutu	0,471
Örgütsel Bağlılık Ölçeği	0,850

Pandemi sürecinde değişen çalışma türünün örgütsel bağlılığa etkisini ölçmek adına yapılan analizde (Anova) normatif bağlılık boyutunda gruplar arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır. Örgütsel bağlılık ölçeğinin normatif bağlılık alt boyutunda evden çalışanlar ile kısmi ve tam zamanlı çalışanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın olduğu saptanmıştır (sırasıyla $p=0.006$, $p=0.004$). Örgütsel bağlılığın genelinde ise gruplar arasında istatistiksel açıdan bir farkın olmadığı görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3: Çalışma Türü İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki Tablosu

Değişkenler	F	Df	p	Farklılaşan Gruplar
Duygusal Bağlılık	.873	4	0.480*	
Devam Bağlılığı	.573	4	0.682*	
Normatif Bağlılık	4.588	4	0.001**	Evden çalışma/Kısmi zamanlı (p=0.006) Evden çalışma/ Tam zamanlı (p=0.004)
Örgütsel Bağlılık Ölçeği	.494	4	0.740*	

*p<0.005 **p<0.001

Araştırmada katılımcılara pandemi sürecinde kurumlarından herhangi bir destek alıp almadıkları sorulmuştur. Bu kapsamda destek alanlar (X=11,64±Sd=4,82) ile almayanlar (X=13,16±Sd=5,00) arasında algılanan stres açısından anlamlı bir farkın olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p=0.002). Kurumların bireylere destek vermesi bireylerin çevrelerinden algıladıkları stresi düşürmektedir. Örgütsel bağlılık açısından bakıldığında destek alan bireylerle (X=62,87±Sd=10,64) almayan bireyler (X= 59,09±Sd=11,95) arasında anlamlı bir farkın olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p=0.001). Kurumlarından destek alan bireylerin örgütsel bağlılıklarının da arttığı saptanmıştır. (Tablo 4).

Tablo 4: Örgütün Destek Sunmasının Algılanan Stres ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Algılanan Stres	X	Sd	F	T	df	P
Destek Alma	11,64	4,82	0,423	-3,073	383,71	0.002
Destek Almama	13,16	5,00				
Örg. Bağlılık	X	Sd	F	T	df	P
Destek Alma	62,87	10,64	1,155	3,336	393,36	0.001
Destek Almama	59,09	11,95				

Araştırma kapsamında ölçekler arasındaki ilişki irdelendiğinde algılanan stres ile örgütsel destek arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkinin bulunduğu(p=0.001); örgütsel bağlılık ile arasında pozitif yönde anlamlı olmayan bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Ölçekler Arasındaki İlişki Tablosu

No	Değişkenler	Ort	Sd.	1	2	3
1	Algılanan Stres	12,49	4,98	1,00		
2	Örgütsel Destek	39,90	12,99	-,158**	1,00	
3	Örgütsel Bağlılık	60,76	11,53	,038	,449**	1,00

Yapılan analiz sonucunda örgütsel desteğin anlamlı bir şekilde algılanan stresi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır ($\beta = -.158$, $t(400) = -3,206$, $p < 0.001$). Örgütsel desteğin algılanan stresi açıklama oranı %2.5'tir. Sonuç olarak örgütsel destek arttıkça bireylerin çevrelerinden algıladıkları stresin azaldığı saptanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6: Örgütsel Desteğin Algılanan Stres Üzerindeki Etkisi

Değişken	Model: Algılanan Stres		
	B	SE	p
Sabit	14,91	,795	,000
Yaş	-,061	,019	,001
F		10,27	
p		,001	
R2		,025	

Yapılan analizi sonucunda algılanan desteğin örgütsel bağlılık ile anlamlı olmayan bir ilişkisinin olduğu; dolayısıyla örgütsel bağlılığı etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır ($\beta = .038$, $t(400) = .764$, $p > 0.05$). Algılanan stresin örgütsel bağlılığı açıklama oranının binde bir oranında açıklaması ilişki olmadığını doğrulamaktadır. Sonuç olarak algılanan stresin artması ile örgütsel bağlılık arasında bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır (Tablo 7).

Tablo 7: Algılanan Stresin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Değişken	Model: Örgütsel Bağlılık		
	B	SE	p
Sabit	59,65	1,558	,000
Algılanan Stres	,089	,116	,445
F		,584	
p		,445	
R2		,001	

6. TARTIŞMA

Bu çalışmada, covid-19 pandemisinde çalışanların çevrelerinden algıladıkları stres, örgütsel destek ve örgütsel bağlılık değişkenleri arasındaki ilişki ölçülmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ulaşılan bulgular literatür ekseninde aşağıdaki gibi değerlendirilmiştir: Araştırma bulgularına bakıldığında bazı katılımcıların pandemi sürecinde evden çalışma, kısmi çalışma gibi çalışma formlarına geçtikleri bazılarının ise tam zamanlı çalışmaya devam ettikleri görülmektedir. Bu çalışma formlarının örgütsel bağlılığa etkisine bakıldığında ise normatif bağlılık boyutunda gruplar arasında farklılığın olduğu görülmektedir. Normatif bağlılık, çalışanlarda hissedilen görev duygusunun getirdiği yükümlülük ile örgütte kalmayı kendinde zorunlu olarak hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Allen, Meyer ve John, 1990: 1). Kördeve ve Aydın'ın 2016 yılında yapmış olduğu bir çalışmada esnek çalışmaya yönelik tutum ile normatif bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kördeve ve Aydın, 2016: 284). Literatür incelendiğinde Covid-19 özelinde çalışma stilleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmaların bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın değişkenleri arasında yer alan normatif bağlılığın evden çalışanlar ile kısmi ve tam zamanlı çalışan bireyler arasında farklılık gösterdiği görülmektedir. Evden çalışma ve kurumda çalışma arasında yükümlülükten kaynaklı zorunlu bağlılığın değişmesi olası bir sonuç olabilmektedir.

Araştırma da pandemi sürecinde çalışılan kurum veya kuruluş tarafından sunulan aynı veya nakdi hizmetin bireyin algıladığı stresi düşürdüğü; örgütsel bağlılığı ise arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin pandemi sürecinde çalıştıkları kurumdan destek almalarının algılanan stresi düşürüp örgütsel bağlılığı arttırması araştırma kapsamında beklenen bir bulgu olmuştur. Literatürde örgütün destek sunması ile örgütsel bağlılık arasında olumlu yönde bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Yalçın ve Saldamlı'nın yapmış oldukları bir çalışmada, örgütsel desteğin normatif ve duygusal bağlılığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Yalçın ve Saldamlı, 2019: 1451). Bir başka çalışmada ise örgütsel destek ve örgütsel bağlılık arasında duygusal ve normatif bağlılık açısından anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Üren ve Çorbacioğlu, 2012: 29). Bir diğer çalışmada, örgütsel bağlılık ile örgütsel destek arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu saptanmıştır (Özdevecioğlu, 2003: 113). Üren ve Çorbacioğlu (2012: 44), çalışmalarında algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir başka çalışmada örgütsel bağlılığın alt boyutlarından devam bağımlılığı ile örgütsel destek arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Şener ve Tekin, 2015: 202). Literatüre bakıldığında örgütsel destek ve örgütsel bağlılık arasında olumlu bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da benzer bir bulguya erişilmiştir.

Araştırmanın verilerine göre örgütsel desteğin artmasının bireylerin Covid-19 sürecinde algıladıkları stresi azalttığı; algılanan stresin ise örgütsel bağlılığı arttırmadığı görülmektedir. Covid-19 sürecinde bireylerin örgütlerinden almış oldukları aynı ve nakdi desteklerin pandeminin beraberinde getirdiği stresi azaltması araştırmacılar tarafından belirlenen hipotezi doğrular niteliktedir. Ancak araştırmanın bir diğer verisine göre pandemi sürecinde algılanan destek ile örgütsel bağlılık arasında ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bundan dolayı hipotez örgütsel destek ve algılanan stres bağlamında doğrulanmış; algılanan stres ve örgütsel bağlılık bağlamında doğrulanmamıştır.

7.SONUÇ

Bu araştırma, farklı sektörlerde çalışan bireylerle algılanan stres, örgütsel bağlılık ve örgütsel destek olgularının arasındaki ilişkiyi ele alan, değişik çalışma düzenlerinde bulunanların örgütsel bağlılıklarını ölçmeye çalışan bir araştırmadır. Literatür taraması sonucunda algılanan stres, örgütsel bağlılık ve örgütsel destek değişkenlerini bir arada ele alan çalışmanın bulunmaması çalışmanın yapılması ihtiyacını doğurmuştur.

Sonuç olarak bireylerin çalışma düzenine göre normatif bağlılık seviyelerinin farklı olduğu; şirketlerden destek alındıkça algılanan stresin düştüğü ve örgütsel bağlılığın arttığı; örgütsel destek arttıkça algılanan stresin düştüğü; algılanan stres ile örgütsel bağlılık arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır. Araştırma sonucunda erişilen bulgulara göre değişkenlerin pandemi döneminde yakından ilişkili olduğuna dair yeni bulgular edinilmiş ve literatüre katkıda bulunulmuştur. Buna ek olarak sunulacak öneriler ile pandemi döneminde bireylerin çevrelerinden algıladıkları stresi azaltacak örgütsel destek çalışmalarının artırılması da alana sunulacak bir diğer katkıdır. Araştırma verileri kapsamında uygulanabilecek öneriler aşağıda yer almaktadır:

Araştırma verileri kapsamında örgütlerin yarısından fazlasının çalışanlarına destek sunmadığı düşünüldüğünde; çalışanlara aynı ve nakdi yardımın yanında psiko-sosyal desteğin de sağlanması için çalışmalar başlatılmalıdır. Aynı şekilde araştırma kapsamında destek alan bireylerin pandemi sürecinde algıladıkları stres seviyesinde düşüş yaşanması olumlu bir gösterge olduğundan; şirketlerin, kurumların veya kuruluşların bu doğrultuda destekleri devam ettirerek çeşitlendirmeleri yararlı olacaktır. Çalışanların hem işyerinde hem de ailesinde meydana gelebilecek sorunlarına karşı işyerlerinde uzmanlar istihdam edilmelidir. Uzmanların bireysel görüşmelerle sorunları olan bireylerin sorunlarını tespit etmesi; grup çalışmalarıyla ortak sorunları olan bireylerle çalışarak sorunlarını azaltıcı müdahalelerde bulunması sağlanmalıdır. Bu sayede örgütlerdeki destek mekanizması genişleyecek ve çalışanların algıladıkları stres seviyeleri de düşecektir. Çalışanların iş ve aile hayatında stres kaynaklı oluşan sorunların örgütsel destek ile azaltılması örgütsel bağlılığı da arttırıcı bir faktör olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağraş, S. ve Genç, E. (2018). Örgütsel Bağlılık Ve Tükenmişlik Sendromu İlişkileri: Çağrı Merkezi Çalışanlarına Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2, 1, s.35-55.
- Akgündüz, Y. ve Çakıcı, C. A. (2015). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisinde Örgütsel Stresin Aracılık Rolü: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7, 2, s.29-41.
- Akkoç, İ., Çalışkan, A. ve Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde Gelişim Kültürü ve Algılanan Örgütsel Desteğin İş Tatmini ve İş Performansına Etkisi: Güvenin Aracılık Rolü. *Yönetim ve Ekonomi*, 19, 1, s.105-135.
- Aksakal, Y. N. (2021). A Descriptive Study On Work-Life Balance Of Turkish Employees In Various Sectors During Covid-19 Pandemic. *Journal of Research in Business*, 6, 2, s.493-509.
- Aksoy, A. ve Kutluca, F. (2005). Çalışma Hayatında Stres Kaynakları, Stres Belirtileri ve Stres Sonuçlarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Social Policy Conferences*, 49, s.457-486.
- Aksu, Ç. B. ve Orak, B. (2022). Covid-19 Pandemisinin Sağlık Çalışanlarının Finansal Kaygı, İş-Yaşam Dengesi ve Sosyal İzolasyon Düzeylerine Etkilerinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18, 1, s. 126-152.
- Allen, N. J., Meyer, P. ve John, P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization, *Journal of Occupational Psychology*, 63, s.1-18.
- Altingöz, M., Çöp, S. ve Sığındı, T. (2011). Algılanan Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Ankara'daki Dört Ve Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11, 21, s.285-316.
- Aşkın, R., Bozkurt, Y. ve Zeybek, Z. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, s.304-318.

- Atay, E. S. ve Gerçek, M. (2021). *İş-Yaşam Çatışmasının Koronavirüs (COVID-19) Pandemisi Sürecinde Yeniden Değerlendirilmesi: Kadın Akademisyenler Açısından Nitel Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 45, s.203-241.*
- Atalay, M. ve Çakırel, Y. (2022). Sağlık Sektörü Çalışanlarında İş Yükü, İş Tatmini ve Tükenmişlik Durumunun İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 20, 1, s. 431-463.*
- Ateşoğlu, L. ve Erkal, S. (2016). Hastanelerde Çalışan Ev İdaresi Personelinin Algılanan Stres Düzeylerinin Belirlenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4, 29, s.557-573.*
- Avcı, N. ve Küçükusta, D. (2008). Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 20, 1, s.33-44.*
- Aydın, Ç. G., Aytaç, S. ve Şanlı, Y. (2021). İşe İlişkin Duygular, İş Stresi ve Tükenmişliğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 80, s. 1-35.*
- Balay, R. (2000). *Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balık, E. ve Şengül, Ü. (2016). İş Sağlığı ve Güvenliğinde Örgütsel Adaletin Örgütsel Bağlılık ve İş Tükenmişliği Üzerindeki Rolü: Çanakkale’de Ampirik Bir Uygulama. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8, 3, s.115-125.*
- Başçı, Z. (2018). *Yüksek Lisans Tezi. Sağlık Çalışanlarında Algılanan Stres Düzeyinin İncelenmesi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.*
- Bayer, E. ve Özkan, Ş. (2019). Örgütsel Destek Algısı İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Hemşireler Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12, 68, s.1385-1398.*
- Benk, O. ve Sökmen, A. (2019). Algılanan Örgütsel Destek, İş Tatmini ve Diğerkamlık İlişkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 11, 3, s. 2231-2241.*
- Bilge A., Ögce, F., Genç R. E. ve Oran N.T. (2009). Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ)’nin Türkçe Versiyonunun Psikometrik Uygunluğu. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2, 25, s.61-72.*
- Bilgili, H. ve Tekin, E. (2019). Örgütsel Stres, Örgütsel Bağlılık ve Öğrenilmiş Güçlülük İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 11, 18, s.2165-2200.*
- Bozkurt, F. (2007). *Yüksek Lisans Tezi. Denizcilik Sektöründe Çalışan Gemi Adamlarının Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ve Algılanan Örgütsel Destek Düzeyi Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Bir Araştırma. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Manisa.*
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak K. E., Akgün, E. Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: PEGEM Akademi.
- Casper, W. ve Buffardi, L. (2004). Work-Life Benefits and Job Pursuit Intentions: The Role of POS. *Journal of Vocational Behaviour, 65, s.391-410.*
- Ceylan, C. ve Bayram, N. (2006). Mesleki Bağlılığın Örgütsel Bağlılık Ve Örgütten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkilerinin Düzenleyici Değişkenli Çoklu Regresyon İle Analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20, 1, s.105-120.*
- Çakar, D. N. ve Yıldız, S. (2009). Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: “Algılanan Örgütsel Destek” Bir Ara Değişken Mi?. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8, 28, s.68-90.*
- Çankaya, S., Gürdal, O., Tunç, T. ve Orhan, H. (2018). Eğitim-Araştırma Hastanelerinde Çalışanların İş Doyumu, Örgütsel Bağlılık ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Ordu İli Örneği. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi, 25, 4, s.436-449.*
- Çankır, B. (2019). Örgütlerde Duygusal Bağlılık ve Performans İlişkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, Özel Sayı, s. 155-177.*
- Çarıklı, H. İ. ve Çelikkol, Ö. (2009). İş-Aile Çatışmasının Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 9, s.153-170.*
- Çınar, Ö. ve Yeşil, S. (2016). Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Desteğin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisini İnceleyen Bir Yapısal Eşitlik Model Önerisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 2, 1, s.286-301.*

- Demirel, Y. (2008). Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Tekstil Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15, 2, s.179-194.
- Demirel, O. ve Yalman, F. (2022). Moderated Mediation Effect Of Fear Of Covid-19 And Organizational Trust On The Relationship Between Perceived Organizational Support And Helping Co-Workers During The Pandemic: A Study On Health Professionals. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23, 1, s.79-93.
- Doğan, F. İ., Bakan, İ. ve Oğuz, M. (2017). Çalışanların Motivasyonları Üzerinde Örgütsel Bağlılık Mı Mesleki Bağlılık Mı Daha Etkili?. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9, 2, s.71-86.
- Durmaz, V. B. İ. (2019). Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Algılanan Stres ve İşle Bütünleşme Arasındaki İlişkinin İşten Ayrılma Kararına Etkisi. *Al Farabi International Journal on Social Sciences*, 3, 1, s.59-69.
- Durmuş, V. ve Şahin, B. (2015). Hastanelerde Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Öğrenme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14, 6, s.438-447.
- Düzgün, A. (2022). Covid 19 Sürecinde Örgütsel Güven, İşe Angaje Olma Ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişkiler: Turizm Sektörü Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20, 2, s. 167-185.
- Eğriboyun, D. (2013). Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Yönetici Ve Öğretmenlerin Örgütsel Güven Ve Örgütsel Destek Algıları Arasındaki İlişki. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, s.17-43.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S. ve Sowa, D. (1986). Percived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 71, 3, s.500-507.
- Eisenberger, R., Fasolo, P. and Davis-LaMastro, V. (1990). Perceived Organizational Support And Employee Diligence, Commitment, And İnnovation. *Journal of Applied Psychology*, 75, 1, s.51-59.
- Eisenberger, R., Armeli, S., Rexwinkel, B., Lynch, P. ve Rhoades, L. (2001). Reciprocation of Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 86, s.42-51.
- Emhan, A. ve Gök, R. (2011). Bankacılık Sektöründe Personel Memnuniyeti ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Araştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 51, s.151-174.
- Erdirençelebi, M. ve Yazgan, E. (2017). Mobbing, Örgütsel Sinizm, Örgütsel Bağlılık Ve Bunların Algılanan Çalışan Performansı Üzerine Etkileri. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22, 2, s.267-284.
- Erdirençelebi, M., Çini, A. M., Ertürk, E. ve Baykal, E. (2022). Work-Life Conflict Experienced by Turkish Women Managers During the Covid-19 Pandemic: A Qualitative Research. *Ege Akademik Bakış*, 22, 3, s. 271-286.
- Erol, Y., Karakoç, A. G. ve Aydın, C. N. (2018). İş Yeri Zorbalığı ve İş Yeri Nezaketsizliğinin Algılanan Stres Üzerine Etkisi: Sağlık Kurumlarında Bir Araştırma. *2nd International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress. 09-11 November 2018, Cappadocia*.
- Eyitmiş, M. A. (2022). Sağlık Çalışanlarının Çalışma Yaşam Kalitesinin Covid-19'a Bağlı Hastalık Kaygısı, İş Stresi ve İş Tatmini Çerçevesinde İncelenmesi. *Vizyoner Dergisi*, 13, 35, 714-730.
- Fındıklı, A. M. (2014). Algılanan Lider Desteği ve Algılanan Örgütsel Destek İle İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Özdeşlemenin Aracılık Rolü: İstanbul'da Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25, 77, s.136-157.
- Gökkyer, N. ve Türkoğlu, İ. (2018). Liselerde Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Destek Algıları İle Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 43, 196, s.317-340.
- Göven, K. E. ve Şentürk, İ. (2019). İlkokullarda Örgütsel Sessizlik İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki (Eskişehir İl Merkezindeki İlkokullarda Bir Çalışma). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, Özel Sayı, s.1-25.
- Gözüm, P. (2021). Covid-19 Salgını Döneminde Kamu Çalışanlarının Örgütsel Sessizlik Davranışlarının Kararlara Katılma ve İş Özerkliği Uygulamaları Üzerine Etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4, 2, s.446-483.
- Güngör, K. S. ve İlişen, E. (2018). Öğretmenlerin Örgütsel Destek Algıları İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 1, s.962-977.
- Hoşgör, H. ve Yaman, M. (2021). Covid-19 Korkusunun Tükenmişlik Sendromu Üzerine Etkisi: Hastane Çalışanları Örneği. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2, s.400-417.
- Işık, M. ve Kama, A. (2018). Algılanan Örgütsel Desteğin İşgören Performansına Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 3, s.395-403.

- İnce, R. A. (2016). Algılanan Örgütsel Desteğin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 57, s.649-660.
- Karacaoğlu, K. ve Arslan, F. (2013). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Desteğin Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Etkisi: Kayseri İmalat Sanayi Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 3, s.457-476.
- Karcioğlu, F. ve Çelik H. Ü. (2012). Mobbing (Yıldırma) ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26, 1, s.59-75.
- Kaplan, M. ve Öğüt. A. (2012). Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Analizi: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17, 1, s.387-401.
- Kaplan, M. (2010). *Doktora Tezi*. Otel İşletmelerinde Etiksel İklim ve Örgütsel Destek Algılamalarının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Kapadokya Örneği. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Konya.
- Karataş, S. ve Güleş, H. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Tatmini İle Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2, s.74-89.
- Kartal, E. S., Yirci, R. ve Özdemir, Y. T. (2015). Öğretmenlerde Algılanan Örgütsel Destek Düzeyi İle Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, s.477-504.
- Kaygın, E., Kerse, G. ve Yılmaz, T. (2017). Kamu Çalışanlarında Örgütsel Bağlılık ve Presenteeism Arasındaki İlişki: Kars İl Örneği. *Ombudsman Akademik*, 6, s.181-204.
- Kayış, A., (2010), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 5.Baskı, Ed: Şeref Kalaycı, Ankara, Asil Yayın Dağıtım.
- Kazan, H. (2016). *Bilimsel Araştırma Teknikleri*. İstanbul: AUZEF Yayınları.
- Kerse, G. ve Karabey, N. C. (2017). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşlemeye Etkisi: Örgütsel Sinizm Aracı Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 4, s.375-398.
- Kılıç, Y. M. (2019). Okullarda Yöneticinin Sağladığı Etik İklimin, Örgütsel Bağlılık ve Öğretmen Performansına Etkisi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 8, 3, s.807-836.
- Koçak, D. ve Yücel, İ. (2018). Algılanan Örgütsel Destek İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Duygusal Bağlılığın Aracı Etkisinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32, 3, s.683-704.
- Korkmaz, V. E. ve Köseoğlu, G. (2018). Çalışanların Örgütsel Destek ve Stres Algılamaları Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 29, 5, s.3798-3805.
- Korkmaz, M. (2011). İlköğretim Okullarında Örgütsel İklim ve Örgüt Sağlığının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17, 1, s.117-139.
- Kördeve, K. M. ve Aydın, B. (2016). Esnek Çalışma ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Sağlık Profesyonelleri Üzerinde Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8, 2, s.277-292.
- Lau, J. T., Yang, X., Pang, E., Tsui, H. Y., Wong, E., ve Wing, Y. K., (2005). SARS-Related Perceptions in Hong Kong. *Emerging Infectious Diseases*, 11,3, s.417-424.
- McDonald, J. D. ve M. Peter J. (2000). The Psychological Contract, Organizational Commitment and Job Satisfaction of Temporary Staff. *Leadership & Organization Development Journal*. 21, 2, s.84-91.
- Mert, S. İ. ve Şen, C. (2019). Örgütsel Destek, Örgütsel Adalet Ve Öz Kendilik Değerlendirmesinin Psikolojik Sermaye Üzerindeki Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, s.213-231.
- Meriç, E., Çiftçi, Ö. D. ve Yurtal, F. (2019). Algılanan Örgütsel Destek ve İşe Adanmışlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27, 1, s.65-74.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1996). Affective, Continuance And Normative Commitment To The Organization: An Examination Of Construct Validity. *Journal of Vocational Behavior*, 49, 3, s.252-276
- Oktuğ, Z. (2013). Algılanan Örgütsel Destek İle Duygusal Emek Davranışları Arasındaki İlişkide Algılanan Örgütsel Prestijin Biçimlendirici Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 46, s.370-381.

- Önder, E. (2017). Ortaöğretim Okullarında Örgütsel Sessizliğin Yordayıcısı Olarak Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 2, s.669-686.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *D.E. İ.İ.B.F. Dergisi*, 18, 2, s.113-130.
- Özdemir, B., Özcan, M. H. ve Yalçınkaya, A. (2019). Algılanan Örgütsel Destek ve Çalışmaya Tutkunluk Arasındaki İlişkide Örgütsel Güvenin Aracı Rolü: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 2, s.706-724.
- Özışli, Ö. (2017). *Örgütsel Bağlılık*. Ersin Kavi (Editör). Çalışma Yaşamında Güncel Psikolojik Konular. içinde. (s. 131-146). Bursa: Dora Yayınevi.
- Özkan, S. (2010). *Yüksek Lisans Tezi. İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılığı ve İş Değerleri*. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Mersin.
- Özler, E. D., Atalay, G. C. ve Şahin, D. M. (2008). Mobbing'in Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, s.1-28.
- Polat, S. (2009). İlköğretim Müfettişlerinin Örgütsel Bağlılık, Mesleki Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Niyetleri Arasındaki İlişki. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 4, 3, s.1150-1159.
- Polat, Ş. (2018). Görme Yetersizliği Olan ve Olmayan Öğretmenlerin Örgütsel Destek ve Örgütsel Adalet Algıları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19, 3, s.511-530.
- Polatçı, S., Ardiç, K. ve Koç, M. (2014). Farklı Bir Bakış Açısından İş Ve Yaşam Doymu Algılanan Örgütsel Destek Ve Örgütsel Bağlılığın Etkileri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 1, s.267-287.
- Rhoades, L., Eisenberger, R. ve Armeli, S. (2001). Affective Commitment To The Organization: The Contribution Of Perceived Organizational Support. *Journal of Applied Psychology*, 86, 5, s.825-836.
- Rhoades, L. ve Eisenberger, R. (2002). Perceived Organizational Support: A Review Of The Literature. *Journal of Applied Psychology*, 87, 4, s.698-714.
- Soysal, A., Yağar, F. ve Öke, P. (2017). Hasta Danışmanlarının Örgütsel Destek Ve Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5, 1, s.174-190.
- Sökmen, A. (2019). Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini İlişkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7, 2, s.980-990.
- Sökmen, A. ve Bıyık, Y. (2016). Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Özdeşleşme, Kişi-Örgüt Uyumu ve İş Tatmini İlişkisi: Bilişim Uzmanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 9, 2, s.221-227.
- Şahin, B. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Abdurrahman Tanrıoğen(Ed.). Metodoloji, içinde (s. 111-130). Ankara: Anı Yayınevi.
- Taşkın, F. ve Dilek, R. (2010). Örgütsel Güven Ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Alan Araştırması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2, 1, s.37-46.
- Taşlıyan, M., Özyaşar, K. ve Gökyar, A. (2022). Pandemi (Covid-19) Döneminde, Kariyer Tatmini, Kariyer Platosu, Örgütsel Bağlılık ve İşe Yabancılaşma Değişkenlerinin Etkileşimi: Akademisyenler Üzerine Bir Alan Araştırması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 7, 17, s.141-158.
- Tekin, Ç. İ. ve Çelik, A. (2017). Etik İklimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Konya Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15, 29, s.71-90.
- Topçuoğlu, D. D. ve Genç, E. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Kargo Sektörü Çalışanlarının İşe Yönelik Tutumlarına Etkisi: PTT Örneği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8, 2, s. 373-396.
- Turunç, Ö. ve Erkuş, A. (2010). İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Tatmini Ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: İş Stresinin Aracılık Rolü. *S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10, 19, s.415-440.
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Algılanan Örgütsel Desteğin Çalışanların İş-Aile, Aile-İş Çatışması, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 1, s.209-232.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Güncel Sözlük. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

- Türköz, T. (2022). Çalışanların Covid-19 İlişkili Psikolojik Sıkıntıları ile İş Tatminleri Arasındaki İlişki: Kişi Örgüt Uyumunun Düzenleyici (Modere Edici) Rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 1, s.279-302.
- Uzun, Ö. ve Yiğit, E. (2011). Örgütsel Stres ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Orta Kademe Otel Yöneticileri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6, 1, s.181-213.
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anadolu Klinik Dergisi*, 25, Ek Sayı 1, s.142-153.
- Üren, G. S. ve Çorbacioğlu, S. (2012). Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Bağlılığa Etkisi: İmalat Sektöründe Faaliyet Gösteren Bir İşletme Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, 1, s.29-52.
- Yalçın, M. ve Saldamlı, A. (2019). Örgütsel Desteğin Örgütsel Bağlılığa ve Çalışan Performansına Etkileri. *4th EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress*. İstanbul.
- Yanardağ, U. ve Selçuk, O. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4, 1, s.1-2.
- Yeşil, S. ve Mavi, Y. (2021). Psikolojik Dayanıklılığın Covid-19 Korkusu Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 3, s.2281-2307.
- Yıldırım, S. ve Tur, G. (2021). Covid-19 Salgın Sürecinde Mobbing Sorunu: Evden Çalışan Beyaz Yakalılar Üzerine Bir Araştırma. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 2, s. 171-186.
- Yıldız, A. ve Atilla, G. (2019). Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Bağlılık Düzeyine Etkisi: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10, 19, s.39-64.
- Yılmaz, B. ve Sağlam, M. (2021). Covid-19 Algılanan Stres ve Tehdidinin, Çalışanların İş Yaşam Dengesi ve Motivasyonu Üzerindeki Etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13, 25, s. 518-538.
- Yokuş, İ. (2006). *Yüksek Lisans Tezi*. Erkek Egemen İşlerde Çalışanların Örgütsel Destek Algıları İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Endüstri ve Örgüt Psikolojisi Anabilim Dalı, Ankara.
- Yorulmaz, A. ve Çelik, S. (2016). İlkokul Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1, s.161-193.
- Yücel, İ. ve Çetinkaya, B. (2016). Birey-Örgüt Uyumunu İle Örgütsel Bağlılık arasındaki İlişkide Cinsiyetin Rolü: Kayseri Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8, 3, s.17-30.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel Bağlılık ve Örgüt İklimi İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, s.445-458.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.10.2022 ✓Accepted/Kabul:20.12.2022

DOI:10.30794/pausbed.1182892

Research Article/Araştırma Makalesi

Eren, B. S. ve Demireli, E. (2023). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Merkez Bankası Faiz Kararlarının Mevduat Bankaları Hisseleri Üzerine Etkileri: TCMB ve BİST Örneği", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 347-364.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE MERKEZ BANKASI FAİZ KARARLARININ MEVDUAT BANKALARI HİSSELERİ ÜZERİNE ETKİLERİ: TCMB ve BİST ÖRNEĞİ

Binali Selman EREN*, Erhan DEMİRELİ**

Öz

Merkez bankaları para ve kur politikalarını yöneterek ekonomileri şekillendirmekte; bu süreçte fiyat istikrarı ve finansal istikrara önemli katkılarda bulunmaktadır. Piyasalarda oluşan fiyat hareketleri merkez bankaları tarafından para politikası kapsamında faiz kararları aracılığı ile etkilenmekte hatta belirlenmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada, gelişmekte olan bir piyasa olan Türkiye için; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Aralık 2010–Aralık 2021 tarihleri arasındaki dönemde alınan politika faiz kararlarındaki değişimin Borsa İstanbul AŞ. 'de işlem gören mevduat bankalarının pay senetlerine etkisi analiz edilmiştir. Bu doğrultuda analizler için "olay çalışması" (event study) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada tahmin penceresi 130 gün olarak alınmıştır. Olay pencereleri (-14...+3), (-10...+2), (-7...+1), (0...0), (-1...+7), (-2...+10) ve (-3...+14) olmak üzere toplam 7 farklı pencere için birikimli ortalama olağanüstü getiriler (CAAR) hesaplanmıştır. Birikimli ortalama olağanüstü getirileri (CAAR) hesaplamak için karşılaştırma endeksi olarak BIST100 endeksi dikkate alınmıştır. Çalışmada CAAR değerleri, kamu sermayeli, özel sermayeli, yabancı sermayeli ve tüm mevduat bankaları için dört kategoride hesaplanmıştır. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak CAAR değerleri hem parametrik hem de parametrik olmayan test istatistiklerine göre hesaplanmıştır. Analiz sonuçları, kamu sermayeli bankaların hisse senetlerine, yatırımcıların olay öncesi dönemde pozitif bir tepki verdiğini, faiz indirim duyurularından sonraki dönemdeki CAAR değerlerinin ise negatif olduğunu göstermektedir. Özel sermayeli mevduat bankalarının hisse senetleri CAAR değerlerinin 0'a oldukça yakın olması ise, BIST 100 endeksi ile paralel tepkiler verdiğini göstermektedir. Yabancı sermayeli bankaların hisse senedi yatırımcılarının BIST 100 endeksine kıyasla, faiz indirim duyurularına karşı olay öncesi pencerelerde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı tepki verdiğini doğrulamaktadır. Tüm bankaların hisse senetlerinin TCMB faiz indirim duyurularına ise yatırımcılar, BIST 100 endeksi ile paralel tepki vermiştir. TCMB tarafından 24 faiz indirim duyurusuna genel olarak, BIST 100 endeksine kıyasla, yatırımcıların hem olay öncesi dönem hem de olay sonrası dönemde güçlü yönde pozitif bir tepki vermediği, beklenenin aksine negatif bir tepki verdiğini görülmektedir. TCMB faiz indirim duyurularına yatırımcıların güçlü yönde pozitif tepki vermemesinin tersine, faiz artırımı duyurularına yatırımcıların beklendiği gibi negatif yönde güçlü bir tepki vermiştir. Özellikle olay öncesi dönemdeki pencerelerdeki CAAR değerlerinin BIST 100 endeksi ile negatif yönde ayrıştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Faiz Oranı, Politika Faizi Bankacılık, Olay Çalışması*

Jel Kodları: E52, G21, G14

*Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Tatvan Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, BİTLİS.
e-posta:binaliselmaneren@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5136-6406>)

**Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, İZMİR.
e-posta:demireli.erhan@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-3457-0699>)

THE IMPACT OF CENTRAL BANK INTEREST DECISIONS ON DEPOSIT BANK SHARES IN DEVELOPING COUNTRIES: EXAMPLE OF CBRT AND BIST

Abstract

Central banks shape the economies by managing money and exchange policies; In this process, price stability and financial stability make significant contributions. The price movements in the markets are affected by the Central Banks through interest decisions within the scope of monetary policy. At this point in this study, the effect of the change in policy rate decisions taken by the Central Bank of the Republic of Turkey (the CBRT) between December 2010 and December 2021 on the stocks of deposit banks traded in Borsa Istanbul is analyzed. In this direction, the "event study" method is used for the analysis. The estimation window in the study is taken as 130 days. Event windows in the study (-14...3), (-10...2), (-7...1), (0...0), (-1...7), (-2 ...10) and (-3...14) cumulative average abnormal returns (CAAR) are calculated for a total of 7 different windows. BIST100 index is taken as the benchmark index to calculate the cumulative average abnormal returns (CAAR). CAAR values are calculated in four categories for public capital, private capital, foreign capital and all deposit banks. Unlike studies in the literature, CAAR values are calculated according to both parametric and non-parametric test statistics. The results of the analysis show that investors reacted positively to the stocks of state-owned banks in the pre-event period, while the CAAR values in the period after the interest rate cut announcements are negative. The fact that the CAAR values of the stocks of privately owned deposit banks are very close to 0 shows that they react in parallel with the BIST 100 index. It confirms that the investors reacted negatively and statistically significant in the pre-event window to the interest rate cut announcements of the foreign-owned banks compared to the BIST 100 index. Investors react to the CBRT interest rate cut announcements in parallel with the BIST 100 index of all banks' stocks. In general, compared to the BIST 100 index, investors do not react positively to the 24 interest rate cut announcements by the CBRT both in the pre-event period and in the post-event period, but rather negatively, contrary to expectations. Contrary to the strong positive reaction of the investors to the CBRT interest rate cut announcements, it gives a strong negative reaction to the interest rate hike announcements as expected. Especially, it is seen that CAAR values in the windows in the pre-event period diverge negatively with the BIST 100 index.

Keywords: *Interest Rate, Policy Rate Banking, Event Study.*

Jel Codes: E52, G21, G14

1.GİRİŞ

Merkez bankaları para ve kur politikalarını yöneterek ekonomileri şekillendirmekte; bu süreçte fiyat istikrarı ve finansal istikrara önemli katkılarda bulunmaktadır. Çünkü fiyat istikrarının sağlanamadığı bir ekonomide yatırımlar ve üretim kapasitesi azalır, işsizlik oranları artar. Söz konusu göstergelerdeki olumsuzluklar merkez bankalarının temel görevlerini yerine getiremediği anlamına gelmektedir. Piyasalarda oluşan fiyat hareketleri merkez bankaları tarafından para politikası kapsamında faiz kararları aracılığı ile etkilenmekte hatta belirlenmektedir. Bu noktada merkez bankaları faiz kararları aracılığı ile piyasa için birer regülatör görevi görmektedir. Başka bir ifadeyle merkez bankaları faiz kararları ile piyasadaki likidite düzeyine karar vermektedir. Likidite düzeyi optimal seviyeyi yakalayan ülke ekonomisi yatırım ve üretim miktarını artırarak işsizlik oranını azaltacak, genişleyici para politikaları kendiliğinden uygulama alanı bulacaktır.

Merkez bankalarının faiz kararları politika faizi ekseninde oluşmaktadır. Zira merkez bankaları politika faiz kararları ile piyasada kredi faizlerine yön verip kredi kullanım vadelerini etkilemekte, tasarrufları yönlendirerek toplumun tüketim harcamalarının değişim sürecini yönetmektedir. Öte yandan faiz kararları piyasalarda çeşitli beklentilerin oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi merkez bankalarının faiz kararlarının temelinde enflasyon yönetimi, başka bir ifadeyle fiyat istikrarı bulunmaktadır. Fiyat istikrarının sağlandığı bir toplumun ekonomiye güveni artacak, geleceğe yönelik beklentileri pozitif yönlü şekillenecektir. Fiyat istikrarının geleceğe dair belirsizlikleri azaltacağı ve dolayısıyla ekonomik aktörler için daha sağlıklı planlar yapma olanağı sağlaması, belirsizliklerin azaldığı daha öngörülebilir bir ekonomik ortam sağlayarak yatırım düzeyinin artmasına katkı sağlayacaktır. Bu noktada merkez bankaları enflasyonun yükseldiği dönemlerde politika faizlerini yukarı yönlü güncelleyerek talebe yön vermeye çalışmakta benzer şekilde enflasyonun belirli bir düzeyin altına inmesi durumunda ise faiz oranlarını aşağı çekerek talebin artmasını hedeflemektedir.

Alınacak faiz kararları fiyat istikrarı ve finansal istikrarın ötesinde ödemeler dengesini, ekonomik gündemleri, kamu maliyesi kararlarını da etkilemekte, uluslararası piyasalarda ortaya çıkan gelişmelerin ülke ekonomisine yansıma derecesini belirlemektedir. Dolayısıyla faiz kararlarının merkez bankaları ile piyasa arasındaki iletişimi sağlayan temel araçlar olduğu da söylenebilir.

Faiz kararları arz ettiği önem nedeniyle orta ve uzun vadeli bir bakış açısı içerisinde ekonomi gündeminde yer alan birçok veriyi dikkate alarak oluşturulmaktadır. Bu nedenle alınan kararlar gelecekteki fiyat istikrarı gündemini belirleme karakteristiğine sahiptir. Faizlerde ortaya çıkan artış ya da azalış yönlü eğilimler geleceğe yönelik kararlara yön vereceğinden ülke risk primini de doğrudan doğruya etkilemektedir. Faiz kararları ülkede finansman maliyetlerini şekillendirerek yabancı yatırımcıların doğrudan ya da dolaylı yatırım kararlarını etkilemekte böylece ödemeler dengesi üzerinde kurlar yoluyla çarpan etkisi yaratmaktadır.

Yukarıda ifade edilenlere ek olarak, merkez bankalarının para politika kararları faiz oranları, döviz kurları ve hisse senedi piyasalarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Bu yüzden piyasa katılımcıları merkez bankalarının eylemlerini yakından takip etmektedir. Para politikasındaki değişikliklerin etkileri, yatırım portföylerinin değerindeki değişiklikler (servet etkisi gibi) ve sermaye maliyetlerindeki değişiklikler yoluyla hisse senedi piyasalarına iletilmektedir (Val vd., 2018). Özellikle bankaların hisse senedi getirilerinin para politikasına nasıl tepki verdiği, sadece banka performansı üzerindeki etkisini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda para politikasının ekonomiyi düzenlemedeki etkinliği için bir barometre görevi görür (Yin vd., 2010: 245). Bu nedenlerden dolayı, para politikasındaki değişimler ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkinin tahmin edilmesinde fayda vardır.

Bu çalışmada, TCMB tarafından Aralık 2010 – Aralık 2021 tarihleri arasındaki dönemde alınan politika faiz kararlarındaki değişimin Borsa İstanbul AŞ.’de işlem gören mevduat bankalarının pay senetlerine etkisi analiz edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada, TCMB politika faizi açıklamalarına bankacılık sektörü hisse senetlerinin nasıl bir tepki verdiği “olay çalışması” (event study) yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankalar kamu sermayeli, özel sermayeli, yabancı sermayeli ve tüm bankalar olmak üzere dört kategoride TCMB para politikası duyurularına tepkileri analiz edilmiştir. Çalışmada TCMB politika faiz artış ve azalış duyurularını Aralık 2010 – Aralık 2021 arasındaki döneminin tümü hesaplamalara dâhil edilmiştir. Bu şekilde, TCMB para politikası duyurularına bankacılık sektörünün genel tepkisi ölçülmüştür. Çalışmada ayrıca literatürdeki çalışmalardan farklı olarak birikimli ortalama olağanüstü getirilerin (CAAR) istatistiksel olarak anlamlılığı hem parametrik hem de parametrik olmayan test istatistiklerine göre hesaplanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sırasıyla ilgili literatür, veri seti ve olay çalışması (event study) yöntemi, olay çalışması analiz bulguları ve sonuç yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Merkez bankalarının politika faiz kararlarının borsa üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunda, ABD Merkez Bankası FED’ in (Federal Rezerv) ve Avrupa Merkez Bankası’nın (ECB) faiz kararlarının, finansal piyasalar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Az sayıda çalışmada ise gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının borsa üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Ayrıca literatürdeki çalışmalarda, merkez bankalarının politika faizlerindeki değişiklikler ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki birçok farklı istatistiksel yöntem kullanılarak analiz edilmiştir. Literatürün bu kadar geniş ve zengin olmasından ve çalışmanın doğasına da uygun olacağı düşünüldüğünden bu bölümde bu ilişkiyi olay çalışması (event study) yöntemini kullanarak analiz eden çalışmalara yer verilecektir.

Thorbecke (1997) çalışmasında Federal Rezerv ’in para politikası değişiklik açıklamalarının, hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması (event study) yöntemi ile araştırmıştır. Sonuçlar genel olarak, politika faiz indirimleri sonrasında hisse senetlerinin getirilerinin pozitif yönde olduğunu göstermektedir. Rigobon ve Sack (2004) FED faiz kararlarının finansal varlıklar üzerindeki etkilerini olay çalışması yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Sonuçlar, kısa vadeli faiz oranlarındaki artışın hisse senedi fiyatlarında düşüşe ve daha uzun vadelerde küçülen getiri eğrisinde yukarı yönlü bir kaymaya neden olduğunu göstermektedir. Bulgular ayrıca, olay çalışması tahminlerinin, hisse senedi fiyatları üzerindeki tahmini etkilerin çok küçük ve Hazine getirileri üzerindeki etkilerin çok büyük görünmesine neden olan önyargılar içerdiğini göstermektedir. Rosa (2011) olay çalışması yönteminden yararlanarak, FED’in para politikasındaki değişikliklerin 51 ülkenin varlık fiyatları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonuçları, FED para politikası kararlarının hisse senetleri üzerinde etkisinin güçlü olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ülkeler arasındaki tepkilerin hem büyüklük hem de istatistiksel önem açısından oldukça heterojen olduğu tespit edilmiştir. Jiang ve Wang (2017) Federal Rezerv ’in faiz oranı kararları ile varlık fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemek için olay çalışması yöntemini kullanmışlardır.

Gelişmiş ülkelerin hazine bonoları ve döviz kurlarının 1989'dan 2008'e kadar FED' in beklenmedik para politikası şoklarından önemli ölçüde etkilendiği görülmüştür. Ancak aynı dönemde gelişen piyasaların döviz kurları politika sürprizlerine zayıf tepki vermiştir. Ayrıca uluslararası hisse senedi piyasalarının ve emtia fiyatlarının Federal Rezerv' in faiz kararlarına duyarlı olmadığı gözlemlenmiştir.

Kholodilin ve diğerleri (2009) çalışmalarında Avrupa Merkez Bankası'nın (ECB) para politikası kararlarının Avrupa borsa endeksleri üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları, sektörlere göre faiz oranlarındaki 25 baz puanlık bir artışın kamuya açıklandığı gün, hisse senedi piyasalarında % 0,3 ve % 2 arasında bir düşüşe sebep olduğunu göstermektedir. Toplam borsa düzeyinde ise yaklaşık %1 oranında düşüş yaşanmıştır. Wang ve Mayes (2012) çalışmalarında Yeni Zelanda, Avustralya, Birleşik Krallık ve Euro bölgesi merkez bankalarının beklenmedik/sürpriz para politikası duyurularına ilgili ülkelerin hisse senedi piyasalarının nasıl tepki verdiğini olay çalışması yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları, para politikası sürprizlerinin, hisse senedi fiyatlarını önemli ölçüde olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ricci (2015) çalışmasında Avrupa Merkez Bankasının (ECB) para politikası duyurularının büyük Avrupa bankalarının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışma kapsamında Haziran 2007- Haziran 2013 dönemindeki politika faizi duyuruları etrafında birikimli anormal getirileri (CAR) hesaplamak için olay çalışması yönteminden yararlanılmıştır. Olay çalışması analizinden elde edilen bulgular, bankaların geleneksel olmayan önlemlere, faiz oranı kararlarından daha duyarlı olduğunu göstermiştir. Negatif ve en güçlü tepki, parasal genişleme programlarının sona erdirilmesi/azaltılması duyurusu etrafında gözlemlenmiştir. Haitsma ve diğerleri (2016) çalışmalarında, hisse senedi piyasalarının 1999-2015 döneminde Avrupa Merkez Bankası'nın para politikalarına nasıl tepki verdiğini incelemişlerdir. Sonuçlar, özellikle para politikası duyurularına EURO STOXX 50 endeksini etkilediğini göstermektedir. Sonuçlar ayrıca, değer kaybeden hisse senetlerinin para politikası sürprizlerine daha büyük bir tepki gösterdiğini göstermektedir. Lubys ve Panda (2021) Avrupa Merkez Bankası ve Federal Rezerv (FED) tarafından yapılan para politikası duyurularına, gelişmekte olan piyasalardaki (BRICS) hisse senetlerinin nasıl bir tepki verdiğini olay çalışması yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları, politika duyurularının gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarını etkilediğini ortaya koymaktadır. Perdichizzi ve diğerleri (2022) Avrupa Merkez Bankasının (ECB) para politikası duyurularının 10 Euro bölgesi ülkesinin ulusal bankacılık endeksleri ve Euro bölgesi çapında bir bankacılık endeksi üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçları, politika faiz oranlarındaki beklenmedik artışların, faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde Fransız, Alman, Yunan ve İtalyan bankalarına fayda sağladığını, diğer dönemlerde ise etkisinin azaldığını göstermektedir. Bulgular ayrıca, faiz oranları düşük olduğunda bankaların kârının düştüğü ve faiz oranlarındaki beklenmedik artışların banka hisse senetleri için olumlu bir getiriye yol açabileceği görüşünü desteklemektedir. Vaz ve diğerleri (2008) 1990-2005 yılları arasında Avustralya merkez bankası tarafından açıklanan politika faiz oranlarındaki değişikliklerin büyük bankaların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile incelemişlerdir. Sonuçlar, beklenmedik bir şekilde politika faiz oranlarındaki artışlardan Avustralya bankacılık hisse senedi getirilerinin olumsuz etkilendiğini desteklemektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin Merkez Bankalarının para politikası kararları ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi olay çalışması yöntemi ile araştıran çalışma sayısı literatürde oldukça sınırlıdır. Örneğin Gökalp (2016) tarafından yapılan çalışmada Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) politika faiz kararlarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi olay çalışması yöntemi ile araştırılmıştır. Çalışmanın verileri Mayıs 2010 – Kasım 2014 dönemini kapsamaktadır. Hisse senedi endeksi olarak ise, Borsa İstanbul (BİST) Tüm Endeksi, BİST 100 Endeksi ve alt sektörlerden hizmet endeksi, mali endeks, sınai endeks, teknoloji endeksi ele alınmıştır. Olay çalışması yöntemleriyle yapılan analiz sonuçları, politika faiz oranlarındaki azalışların hisse senedi getirilerinde artışa neden olduğunu, artışların ise azalışa sebep olduğunu göstermektedir. Val ve diğerleri (2018) Brezilya Merkez Bankası'nın para politikası açıklamaları ile borsa arasındaki ilişkiyi olay çalışması yöntemi ile incelemişlerdir. Bunun için çalışmada, IBOVESPA endeksi ve 53 hisse senedinin getirileri dikkate alınmıştır. Çalışmanın sonuçları, para politikası kararlarının borsa üzerindeki önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Beklenen getirilerle sektör düzeyinde yapılan analizler, para politikası kararlarından en çok finans sektörünün etkilendiğini, aşırı getirilerden ise yalnızca sanayi mallarının önemli ölçüde etkilendiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte hisse senetleri, para politikası kararlarına oldukça heterojen bir şekilde tepki vermiştir. Poyraz ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada 2010-2020 yılları arasında TCMB politika faiz oranlarındaki artış ve azalışların BIST100

endeksi üzerindeki etkisi olay çalışması yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, politika faiz oranlarındaki azalışların BIST100 endeks getirilerini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği, buna karşın politika faiz oranlarındaki artışların ise BIST100 endeks getirileri üzerinde etkisi negatif olmakla birlikte etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Çetanak ve Turgut (2020) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından 13 Eylül 2018 tarihinde alınan para politikası kararının, BIST Banka Endeksinde yer alan 12 bankaların hisse senedi getirilerine etkisini olay çalışması yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Belirlenen üç farklı olay penceresinde, BIST bankacılık sektöründe yer alan 12 bankanın hisse senedi getirilerinin TCMB'nin 13 Eylül 2018 tarihli para politikası kararından (625 baz puan faiz artışı) pozitif etkilendiği belirlenmiştir. Mete ve Koç (2020) 2016 yılına ait FED faiz kararlarının hisse senedi piyasalarına etkisini 18 ülkenin borsalarına etkisini olay çalışması yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları, FED faiz kararlarının gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasaları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Bu konudaki literatür, hisse senedi piyasalarının merkez bankalarının politika faizi duyurularına heterojen (karışık) tepkiler verdiğini göstermektedir. Analiz sonuçlarının heterojen olması, araştırmacıların farklı araştırma dönemleri veya tasarımları kullanmasından kaynaklanmaktadır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın veri seti Aralık 2010 – Aralık 2021 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu kapsamda tablo 1 ve 2'de 16.12.2010 ve 16.12.2021 tarihleri arasında toplam 24 faiz indirimi ve 8 faiz artışı duyurusu olmak üzere toplam 32 duyuru analize dâhil edilmiştir. Faiz oranlarındaki değişiklikler TCMB web sitesinden alınmıştır. Çalışma kapsamında Borsa İstanbul bünyesinde işlem göre 10 bankanın pay senetlerinin ve karşılaştırma endeksi olarak kullanılan BIST 100 endeksinin kapanış fiyatları ile ilgili veriler Finnet veri tabanından alınmıştır.

Çalışma kapsamında analizler kamu sermayeli, özel sermayeli ve yabancı sermayeli ve tüm bankalar için faiz indirim ve artırım tarihleri dikkate alınarak ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Böyle yaparak TCMB faiz oranı değişikliklerine her bir kategorideki bankaların pay senetlerinin farklı tepkiler verip vermediği ölçülmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: Politika Faizi Olan Bir Hafta Vadeli Repo İhale Faiz İndirim Oranı

	Tarih	Karar Öncesi	Karar Sonrası	Faiz Oranı	Faiz Oranındaki Değişim	Baz Puan
1	16.12.2010	7,00%	6,50%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
2	20.01.2011	6,50%	6,25%	0,25%	Faiz İndirimi	25 Baz Puan
3	04.08.2011	6,25%	5,75%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
4	18.12.2012	5,75%	5,50%	0,25%	Faiz İndirimi	25 Baz Puan
5	16.04.2013	5,50%	5,00%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
6	16.05.2013	5,00%	4,50%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
7	28.01.2014	4,50%	10,00%	5,50%	Faiz Artırımı	550 Baz Puan
8	22.05.2014	10,00%	9,50%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
9	24.06.2014	9,50%	8,75%	0,75%	Faiz İndirimi	75 Baz Puan
10	17.07.2014	8,75%	8,25%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
11	20.01.2015	8,25%	7,75%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
12	24.02.2015	7,75%	7,50%	0,25%	Faiz İndirimi	25 Baz Puan
13	24.11.2016	7,50%	8,00%	0,50%	Faiz Artırımı	50 Baz Puan
14	07.06.2018	16,50%	17,75%	1,25%	Faiz Artırımı	125 Baz Puan
15	13.09.2018	17,75%	24,00%	6,25%	Faiz Artırımı	625 Baz Puan
16	25.07.2019	24,00%	19,75%	4,25%	Faiz İndirimi	425 Baz Puan
17	12.09.2019	19,75%	16,50%	3,25%	Faiz İndirimi	325 Baz Puan
18	24.10.2019	16,50%	14,00%	2,50%	Faiz İndirimi	250 Baz Puan
19	12.12.2019	14,00%	12,00%	2,00%	Faiz İndirimi	200 Baz Puan

20	16.01.2020	12,00%	11,25%	0,75%	Faiz İndirimi	75 Baz Puan
21	19.02.2020	11,25%	10,75%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
22	17.03.2020	10,75%	9,75%	1,00%	Faiz İndirimi	100 Baz Puan
23	22.04.2020	9,75%	8,75%	1,00%	Faiz İndirimi	100 Baz Puan
24	21.05.2020	8,75%	8,25%	0,50%	Faiz İndirimi	50 Baz Puan
25	24.09.2020	8,25%	10,25%	2,00%	Faiz Artırımı	200 Baz Puan
26	19.11.2020	10,25%	15,00%	4,75%	Faiz Artırımı	475 Baz Puan
27	24.12.2020	15,00%	17,00%	2,00%	Faiz Artırımı	200 Baz Puan
28	18.03.2021	17,00%	19,00%	2,00%	Faiz Artırımı	200 Baz Puan
29	23.09.2021	19,00%	18,00%	1,00%	Faiz İndirimi	100 Baz Puan
30	21.10.2021	18,00%	16,00%	2,00%	Faiz İndirimi	200 Baz Puan
31	18.11.2021	16,00%	15,00%	1,00%	Faiz İndirimi	100 Baz Puan
32	16.12.2021	15,00%	14,00%	1,00%	Faiz İndirimi	100 Baz Puan

Kaynak: TCMB (www.tcmb.gov.tr) Erişim Tarihi 05.04.2022

Çalışma kapsamında analize dâhil edilen bankalar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo-2: Borsa İstanbul AŞ.’de Pay senetleri İşlem Gören Bankalar

No	Sermaye Yapısı	Banka Adı
1	Kamu Sermayeli	Türkiye Halk Bankası A.Ş.
2		Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
4	Özel Sermayeli	Akbank T.A.Ş.
5		Şekerbank T.A.Ş.
6		Türkiye İş Bankası A.Ş.
7		Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
8	Yabancı Sermayeli	QNB Finansbank A.Ş.
9		Türkiye Garanti Bankası A.Ş.
10		ICBC Turkey Bank A.Ş.

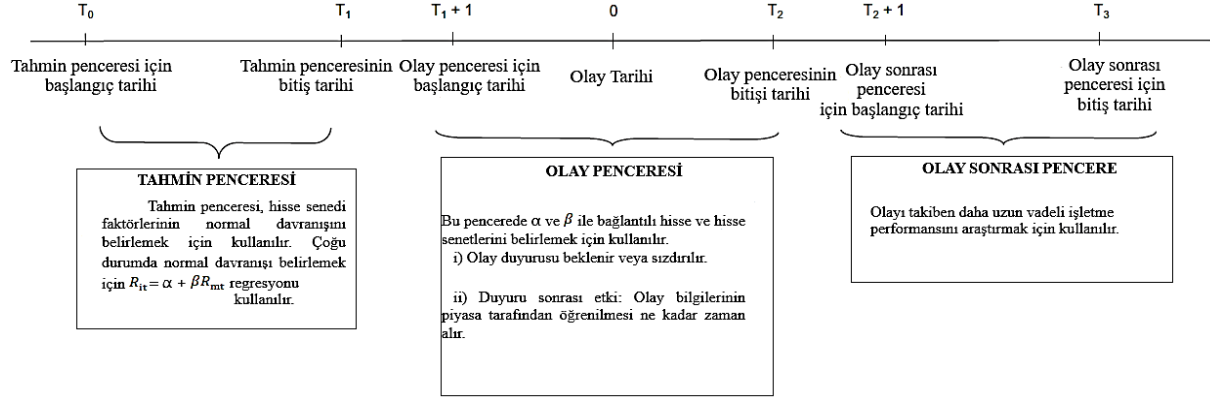
Kaynak: (www.tbb.org.tr) Erişim Tarihi 07.04.2022

Olay çalışması (event study) yöntemi, sermaye piyasasında veya bir şirketin hayatındaki belirli bir olayın, bir şirketin borsa performansını etkileyip etkilemediğini ölçmek için en ideal yöntemdir. Olay çalışması yöntemi, şirkete özel olayları, piyasaya ve sektöre özgü olaylardan ayırmayı amaçlar ve genellikle piyasa etkinliğinin lehinde veya aleyhinde kanıtlar ortaya koyar (MacKinlay, 1997: 13; Campbell ve diğerleri, 2010: 3078; Benninga, 2014: 331). Dolayısıyla olay çalışması, bir olayın veya duyurunun bir şirketin hisse senedi fiyatında anormal bir harekete neden olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Anormal getiriler (AR), bir hisse senedinin fiili getirisi ile beklenen getirisi arasındaki fark olarak hesaplanır; burada hisse senedinin beklenen getirisi, tipik olarak, beklenen getirisini tahmin etmek için yalnızca bir hisse senedinin piyasa endeksine dayanan piyasa modeli kullanılarak ölçülür (Benninga, 2014: 371).

Olay çalışması yönteminin işlerlik kazanmasında üç temel varsayım vardır. *Birinci varsayım*, etkin piyasalar hipotezi ile ilgilidir. Etkin piyasalar hipotezi, menkul kıymetlerin piyasadaki tüm bilgileri yansıttığı varsayımına dayanmaktadır (Fama, 1991: 1575). Fama (1970: 383) piyasaların etkinliğini zayıf formda etkin piyasa, yarı güçlü formda etkin piyasa ve güçlü formda etkin piyasa olmak üzere üçe ayırmıştır. Piyasa etkinliğinin zayıf biçimi, finansal varlıkların fiyatlarının tüm tarihsel bilgileri yansıttığını ifade etmektedir. Yarı güçlü formda piyasa etkinliği, finansal varlıkların kamuya açık tüm bilgilerini yansıtmaktadır. Güçlü formda piyasa etkinliğinde ise, finansal varlıkların fiyatları, tüm kamu ve özel bilgileri yansıtmaktadır. Olay çalışması yöntemi, finansal piyasaların yarı güçlü formda etkin olduğunu varsaymaktadır. İkinci varsayım, ilgili olayın piyasa aktörleri tarafından bilinmeyen bir olay ve yatırımcılar için yeni bir bilgiyi temsil etmesi ile ilgilidir. Üçüncü varsayım ise bir araştırmacının bir olayın etkisini diğer olayların etkilerinden izole ettiği iddiasına dayanmaktadır. Belki de metodolojinin en kritik varsayımı budur (McWilliams ve Siegel, 1997: 634). Araştırmacılar, diğer olayların karıştırıcı etkisinden kurtulmak

için, kısa olay pencerelerini de dikkate alarak analizlerini yapmaktadırlar (Konchitchki ve O'Leary, 2011: 107). Bu doğrultuda çalışmada diğer olayların karıştırıcı etkisini izole etmek için kısa dönem olay pencereleri seçilmiştir.

Bir olay çalışması genel olarak yedi adımdan oluşmaktadır (Campbell ve diğerleri, 1997: 151-152): Olayın tanımlanması, analize dâhil edilecek işletmelerin seçilmesi, olağan ve olağanüstü getirilerin hesaplanması, tahmin yöntemi, yöntemin test edilmesi, deneysel sonuçlar ve bulguların yorumlanması ve sonuçların ortaya konulmasıdır.

Şekil 1: Olay Çalışması Zaman Çizelgesi

Kaynak: Benninga (2014: 332)

Şekil 1'de olay çalışmasının zaman çizelgesi resmedilmiştir. Tahmin penceresinin uzunluğu ile arasındaki zaman diliminde temsil edilmektedir. Olay 0 zamanda meydana geldiğinde olay penceresi +1 ile arasındaki zaman diliminde temsil edilmektedir. Olay sonrası penceresinin uzunluğu ise ile arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Tahmin penceresi, bir hisse senedinin piyasa ya da sektör endeksine göre normal davranışını belirlemek için kullanılır. Dolayısıyla, hisse senedinin tahmin penceresindeki getirisinin tahmini, normal davranış modelinin tanımlanmasını gerektirmektedir. Çoğu zaman bu amaçla bir regresyon modeli kullanılır. Tahmin penceresinin normal uzunluğu 250 işlem günü olması sağlıklı sonuçların alınması için önemlidir. Ancak seçilen örneklerde bu kadar çok gün olmayabilir veya çalışmanın tasarımı buna uygun olmayabilir. Bu durumda, sağlıklı gözlemler elde etmek için bu sayı en az 126 gözlem günü olabilir. Eğer tahmin penceresinde 126'dan az gözlem varsa, piyasa modelinin parametrelerinin gerçek hisse senedi fiyat hareketlerini ve dolayısıyla hisse senedi getirileri ile piyasa getirileri arasındaki ilişkiyi göstermemesi mümkündür (Benninga, 2014: 333). Bu doğrultuda çalışmada tahmin penceresi 130 gün olarak alınmıştır. Çalışmada olay pencereleri (-14...+3), (-10...+2), (-7...+1), (0...0), (-1...+7), (-2...+10) ve (-3...+14) olmak üzere toplam 7 farklı pencere için birikimli ortalama olağanüstü getiriler (CAAR) hesaplanmıştır. Örneğin (-14...+3) penceresi olay tarihlerinden 14 gün önce ve olay tarihlerinden 3 gün sonraki dönemde birikimli ortalama olağanüstü getirileri (CAAR) ifade etmektedir. Böylelikle kısa dönem farklı olay pencerelerinde yatırımcıların TCMB politika faizi duyurularına tepkisi analiz edilmiştir.

Olay çalışması yönteminin uygulanmasında birçok farklı yöntem vardır. Dyckman ve diğerleri (1984) farklı modellerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında en küçük kareler (EKK) piyasa modelinin daha iyi sonuçlar ortaya koyduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle çalışmamızda tahmin yöntemi olarak en küçük kareler (EKK) piyasa modeli tercih edilmiştir. En küçük kareler (EKK) piyasa modelinde normal getiriler şu formülle hesaplanmıştır:

$$ER_{it} = \alpha + \beta RM_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

formülde α ve β EKK regresyon modelinin sabit ve eğim katsayılarını göstermektedir. RM_{mt} t gününde karşılaştırma endeksinin getiri oranını temsil etmektedir. α ve β katsayıları t_{-141} ve t_{-15} 130 günlük tahmin verileri ile hesaplanmıştır. Bu doğrultuda olağanüstü getiriler şu şekilde hesaplanır:

$$AR_{it} = R_{it} - ER_{it} \quad (2)$$

formülde AR_{it} t gününde i endeksinin olağanüstü getirisini temsil etmektedir. R_{it} t günündeki i endeksinin gerçek getirisini ve ER_{it} t gününde i endeksinin normal getirisini temsil etmektedir.

Karşılaştırma endeksinin ve tüm mevduat bankalarının hisse senetlerinin gerçek günlük getirisini hesaplamak için logaritmik getiriler kullanılmıştır. Bu doğrultuda R_{it} şu şekilde hesaplanmıştır:

$$R_{it} = \ln\left(\frac{P_{it}}{P_{it-1}}\right) \times 100 \quad (3)$$

formülde P_{it} i endeksinin t günündeki fiyatını ve P_{it-1} i endeksinin t gününden önceki fiyatını temsil etmektedir. Olay penceresi dönemindeki her bir gün için ortalama olağanüstü getirileri (AAR) aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$AAR_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N AR_{it} \quad (4)$$

formülde AAR_t t günündeki ortalama olağanüstü getiriyi ve N toplam endeks sayısını göstermektedir. Olay penceresi dönemine ait birikimli ortalama olağanüstü getiriler ise şu şekilde hesaplanmıştır:

$$CAAR_{(\tau_1, \tau_2)} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n CAAR_{(\tau_1, \tau_2)} \quad (5)$$

formülde CAAR birikimli ortalama olağanüstü getiriler, τ_1 olay penceresinin başlangıcını ve τ_2 olay penceresinin bittiği tarihi göstermektedir. Bu, birikimli ortalama olağanüstü getirinin, olay penceresi sırasındaki tüm olağanüstü getirilerin toplamı olduğu anlamına gelmektedir.

4. BULGULAR

Çalışmada hesaplanan birikimli ortalama olağanüstü getirilerin (CAAR) istatistiksel olarak anlamlılığı hangi istatistiksel testler ile değerlendirileceğine karar vermek için tahmin dönemi ortalama olağanüstü getirilerin (AAR) (çalışmada 130 işlem günü olarak belirlenmiştir) normal dağılım gösterip göstermediği Jarque-Bera testi ile tespit edilmiştir. Tablo bankaların tahmin dönemi ortalama olağanüstü getirilerinin tanımlayıcı istatistiklerini ve Jarque-Bera olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3: Tahmin Dönemi Yatay Kesit Ortalama Anormal Getirilerin Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

Sermaye Yapısı	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Olasılık
Kamu Sermayeli (Faiz İndirimi)	0.073182	-0.000438	8.024000	-0.009696	0.721913	10.75926	118.6946	72703.48	0.000000
Kamu Sermayeli (Faiz Artırımı)	-0.048338	-0.000450	7.037788	-9.000096	1.085482	-2.696753	53.55348	13569.91	0.000000
Özel Sermayeli (Faiz İndirimi)	-0.036349	-0.000195	7.626059	-9.373497	1.296384	-2.684824	39.83914	7276.267	0.000000
Özel Sermayeli (Faiz Artırımı)	0.099010	0.000259	9.126696	-0.012493	0.863835	9.593714	97.80588	49120.64	0.000000
Yabancı Sermayeli (Faiz İndirimi)	-0.179720	0.000333	0.005203	-6.374843	0.935952	-5.463714	32.89240	5318.061	0.000000
Yabancı Sermayeli (Faiz Artırımı)	-0.052780	-0.000391	0.015041	-6.650336	0.592486	-11.08937	123.9856	79429.40	0.000000
Tüm Bankalar (Faiz İndirimi)	0.022137	1.61E-05	7.841526	-8.420081	1.310105	0.470506	31.44611	4252.849	0.000000
Tüm Bankalar (Faiz Artırımı)	-0.091076	-0.000359	1.456747	-5.843421	0.694957	-6.440002	47.93425	11471.15	0.000000

* $p > 0.05$

Jarque-Bera normallik testi temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi kurulmaktadır;

H_0 : Seri normal dağılmaktadır.

H_1 : Seri normal dağılmamaktadır.

Kesitsel T testi ise şu şekilde formüle edilir:

$$T_{cross} = \frac{CAAR_{(t_1, t_2)}}{\hat{\sigma}_{CAAR_{(t_1, t_2)}}$$

Sıfır hipotezi altında, birikimli ortalama olağanüstü getiriler ($H_0: CAAR = 0$) sıfıra eşittir. Bu test istatistiğinin varyans tahmincisi, olağanüstü getirilerin kesitine dayanmaktadır.

$$\hat{\sigma}_{CAAR_{(t_1, t_2)}} = \frac{1}{N(N-d)} \sum_{i=1}^N [CAR_i(t_1, t_2) - CAAR_{(t_1, t_2)}]^2$$

Brown ve Warner (1980: 247), kesitsel t-testinin olaya bağlı bir varyans artışına karşı güçlü bir test olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Boehmer, Musumeci ve Poulson (1991: 268) standart kesitsel testlerin karşılaştırılabilir bir boyut sergilediğini, ancak daha güçlü olduğunu kanıtlamışlardır.

Patell (1976) tarafından geliştirilen Z testi (diğer adıyla standartlaştırılmış artık testi) birikimli ortalama olağanüstü getirilerin sıfıra eşit olduğu ($H_0: CAAR = 0$) yönündeki sıfır hipotezini test etmektedir. Olağanüstü getirilerin ilişkisiz olduğu ve varyansın zaman içinde sabit olduğu varsayımı altında, her olağanüstü getirinin tahmini standart sapması ile standartlaştırılır:

$$SAR_{i,t} = \frac{AR_{i,t}}{S(AR_i)}$$

Formüle $S(AR_i)$ olağanüstü getirilerin standart sapması olmak üzere, Standart sapma, tahmin penceresinin olağanüstü getirilerinin zaman serisinden tahmin edilir:

$$\hat{\sigma}_{AR_i}^2 = \frac{1}{M_i - d} \sum_{t=est_{min}}^{est_{max}} [AR_{i,t}]^2$$

Formüle M_i eksik olmayan getirilerin sayısını ve d serbestlik derecesini göstermektedir. Olay penceresi olağanüstü getirilerinin örnek dışı bir tahmin olduğu gerçeğini hesaba katmak için standart hata tahmin hatasıyla ayarlanır:

$$S(AR_i) = \hat{\sigma}_{AR_i} \sqrt{1 + \frac{1}{M_i} + \left(\frac{(R_{m,t} - \bar{R}_{m,est})^2}{\sum_{est_{min}}^{est_{max}} (R_{m,t} - \bar{R}_{m,est})^2} \right)}$$

Olağanüstü getiriler, standartlaştırılmış versiyonla birikimli hale getirmek için şu formülle hesaplanır:

$$CSAR_i(\tau_1, \tau_2) = \sum_{t=\tau_1}^{\tau_2} \frac{AR_{i,t}}{S(AR_i)}$$

Sıfır hipotezi altında $S(AR_i)$ dağılımı, $M_i - d$ serbestlik derecesiyle Student's t dağılımıdır (Campbell vd., 1997: 160). Bu durumda $CSAR_i$ beklenen değeri sıfır olduğu durumda standart sapma aşağıdaki formüldeki gibidir:

$$S(CSAR_i) = \sqrt{\left((\tau_2 - \tau_1 + 1) \frac{M_i - d}{M_i - 2d} \right)}$$

Bu durumda sıfır hipotezi için test istatistiği, birikimli ortalama olağanüstü getiriler ($H_0: CAAR = 0$) sıfıra eşit olmak üzere şöyledir:

$$T_{Patell} = \frac{1}{\sqrt{N}} \sum_{i=1}^N \frac{CSAR_i(\tau_1, \tau_2)}{S(CSAR_i)}$$

Patell Z testi, değişen varyans olay penceresi olağanüstü getirileri için güçlü bir testtir. Portföy oluşturmadan önce, olağanüstü getirileri standart hale getirerek, Patell Z testi büyük varyansları olan menkul kıymetlerin olağanüstü getirilerine basit zaman serisi t testinden daha düşük bir ağırlık atamaktadır.

Boehmer, Musumeci ve Poulson (1991: 268) olaya bağlı bir varyans olmadığında, Patell Z testinin iyi bir şekilde belirlendiğini ve uygun güce sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu doğrultuda yazarlar olay tarihi etrafında hisse senedi getirilerinin varyansı artarsa, Patell Z testinin sıfır hipotezini çok sık reddedeceğini ileri sürmüşlerdir.

Boehmer, Musumeci ve Poulson (1991), olayların neden olduğu varyans artışlarına dayanıklı bir test oluşturmak için olay penceresi olağanüstü getirilerinin kesitine dayanan Patell Z testini ampirik bir varyans tahmini ile birleştirmiştir. Bu doğrultuda Patell Z testi olay dönemindeki getirilerin varyans artışı nedeniyle sıfır hipotezinin sıklıkla reddedilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Boehmer, Musumeci ve Poulson testi olağanüstü getirilerin varyansının tahmin edilmesinde, tahmin dönemi yerine olay döneminin yatay kesit verilerinden hareket etmektedir (Boehmer vd., 1991: 270).

Başlangıçta, olağanüstü getiriler Patell Z testinde olduğu gibi standartlaştırılmaktadır. Dolayısıyla yatay kesit ortalaması şöyle hesaplanır:

$$\overline{CSAR}_i(\tau_1, \tau_2) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CSAR_i(\tau_1, \tau_2)$$

$\overline{CSAR}_i(\tau_1, \tau_2)$ standart sapması, olay pencerelerinin olağan üstü getirilerinin yatay kesit şöyle tahmin

edilmektedir:

$$S(\overline{CSAR}) = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^N [CSAR_i(\tau_1, \tau_2) - \overline{CSAR}(\tau_1, \tau_2)]^2}$$

Birikimli ortalama olağanüstü getirinin sıfıra eşit olduğu yönündeki sıfır hipotezi ($H_0 : CAAR = 0$) durumda standartlaştırılmış kesitsel test istatistiği formülü aşağıdaki gibidir:

$$T_{Boehmer \text{ vd.}} = \frac{\overline{CSAR}(\tau_1, \tau_2)}{S(\overline{CSAR})}$$

Birikimli ortalama olağanüstü getirinin sıfıra eşit olduğu yönündeki sıfır hipotezi ($H_0 : CAAR = 0$) durumda düzeltilmiş standart kesitsel test istatistiği formülü aşağıdaki gibidir:

$$T_{Boehmer \text{ vd.}} = \sqrt{\frac{1 - \bar{\rho}}{1 + (n-1)\bar{\rho}}}$$

Formülde $\bar{\rho}$ olağanüstü getiriler arasındaki ortalama çapraz korelasyonu göstermektedir.

Corrado (1989) tarafından geliştirilen parametrik olmayan bir test türü olan sıralama testi, tahmin ve olay penceresini tek bir zaman serisi olarak birleştirmektedir. Daha sonra anormal getiriler sıralanarak, her bir güne bir sıra değeri atanmaktadır.

$$K_{i,t} = rank (AR_{i,t})$$

Olay günü için anormal getirilerin normal dağılmadığını ileri süren boş hipotez için Corrado işaret testi ve standart sapma aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$C_{rank} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \left[K_{i0} - \frac{m+1}{2} \right] / s(K)$$

m : tahmin ve olay dönemindeki toplam gözlem sayısını göstermektedir.

$$s(K) = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^T \left[\frac{1}{N} \sum_{t=1}^N \left(K_{it} - \frac{m+1}{2} \right) \right]^2}$$

Genelleştirilmiş sıralama testi (Corrado Rank), hem daha kısa hem de daha uzun CAAR pencereleri için en güçlü testlerden biridir (Corrado ve Zivney, 1992).

Cowan (1992) tarafından önerilen genelleştirilmiş işaret testi, olay penceresi üzerindeki pozitif birikimli anormal getirilerin p_0^+ oranına dayanmaktadır. Sıfır hipotezi altında bu oran, tahmin penceresi p_{tahmin}^+ üzerindeki pozitif birikimli anormal getirilerin oranından sistematik olarak sapmamalıdır (Cowan, 1992: 345). Pozitif birikimli anormal getiri oranı bir binom rastgele değişkeni olduğundan, aşağıdaki test istatistiği kullanılır:

$$t_{GS} = \frac{p_0^+ + p_{tahmin}^+}{\sqrt{p_{tahmin}^+(1 - p_{tahmin}^+)/N}}$$

p_0^+ : Olay penceresi üzerindeki pozitif birikimli anormal getirilerin oranı

p_{tahmin}^+ : Tahmin dönemi üzerindeki pozitif birikimli anormal getirilerin oranı

Ortalama birikimli anormal getirilerin istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmadığını ileri süren boş hipotezi altında test istatistiği normal bir dağılım izlemektedir.

Genel olarak, parametrik olmayan testler parametrik testlerden daha güçlü olma eğilimindedir. Parametrik testler, bireysel firmanın (çalışmada mevduat bankaları) anormal getirilerinin normal olarak dağıldığını varsayarken, parametrik olmayan testler bu tür varsayımlara dayanmaz (Kolari ve Pynnonen, 2011).

Tablo 3'e göre tüm bankacılık tahmin dönemi ortalama olağanüstü getirileri (AAR) Jarque-Bera olasılık değerleri 0,05'den küçük olduğu için normal dağılım göstermemektedir ve sonuçlar parametrik olmayan test sonuçlarına göre değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda CAAR değerleri için parametrik olmayan testlerden olarak Corrado sıralama testi ve genelleştirilmiş işaret test istatistikleri dikkate alınmıştır.

Tablo 4: Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları (Faiz İndirimi) CAAR Değerleri

Pencere	CAAR	Pos/ Neg	Parametrik Testler			Non-Parametrik Testler	
			t-Test cross-sectional	Patell Z	Boehmer et al.	Corrado rank	Sign Test
(-14...+3)	0.0091	24:26	0.6642 (0.5066)	0.9101 (0.3628)	0.4583 (0.6468)	0.5625 (0.5737)	-0.3322 (0.7397)
(-10...+2)	0.0164	29:21	1.3802 (0.1675)	1.7991 (0.0720)*	0.9465 (0.3439)	1.2149 (0.2244)	1.0820 (0.2792)
(-7...+1)	0.0112	29:21	0.9970 (0.3187)	1.5212 (0.1282)	0.7943 (0.4277)	0.9916 (0.3214)	1.0820 (0.2792)
(0...0)	0.0053	28:22	2.0139 (0.0440)**	1.6462 (0.0997)*	1.0458 (0.2957)	0.8352 (0.4036)	0.7992 (0.4242)
(-1...+7)	-0.0208	18:32	-1.9700 (0.0488)**	-2.0414 (0.0412)**	-1.0928 (0.2745)	-1.0702 (0.2845)	-2.0293 (0.0424)**
(-2...+10)	-0.0418	23:27	-1.4555 (0.1455)	-1.5157 (0.1296)	-0.6790 (0.4971)	0.0529 (0.9578)	-0.6151 (0.5385)
(-3...+14)	-0.0151	28:22	-0.9346 (0.3500)	-0.7428 (0.4576)	-0.3602 (0.7187)	-0.1228 (0.9023)	0.7992 (0.4242)

* **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.
CAAR (Cumulative Average Abnormal Returns: Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriler)

Tablo 4'te TCMB politika faiz indirimlerine karşı kamu sermayeli mevduat bankalarının pay senetlerine yatırımcıların verdiği tepki yedi ayrı pencerede gösterilmiştir. Kamu sermayeli bankaların TCMB faiz indirim için tahmin dönemi yatay kesit ortalama anormal getirileri (AAR) (bkz. Tablo-3) normal dağılım göstermediğinden CAAR değerleri parametrik olmayan testlerden Corrado sıralama ve işaret testine göre değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda olay öncesi günlerden başlayarak (-14...+3), (-10...+2) ve (-7...+1) pencerelerinde yatırımcıların piyasa endeksine (BIST 100) göre pozitif bir tepki verdiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte bu olay pencerelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Olay günlerinde (0...0) ise AAR değeri pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak parametrik olmayan testlere göre anlamlı değildir. Olay sonrası günlerden başlayarak (-1...+7), (-2...+10) ve (-3...+14) pencerelerinde yatırımcıların piyasa endeksine (BIST 100) göre negatif tepki verdiği görülmektedir. Olay sonrası günden başlayan yalnızca (-1...7) döneminde yatırımcıların yaklaşık %2 negatif ve işaret testine göre istatistiksel olarak anlamlı tepki vermiştir. Kamu sermayeli mevduat bankalarının TCMB politika faiz indirim açıklamalarına yatırımcıların olay öncesi dönemlerden başlayan pencerelerde piyasa endeksine (BIST 100) göre pozitif bir tepki vermesi yatırımcıların faiz açıklamalarından önce fiyatlamaya yaptığını göstermektedir. Olay sonrası dönemden başlayan pencerelerde ise yatırımcılar piyasa getirilerine (BIST 100) göre negatif tepki vermiştir. Dolayısıyla hem olay öncesi dönemden hem de olay sonrası dönemden başlayan CAAR değerlerine bakıldığında faiz indirim duyurularının açıklama öncesinde ve sonrasında fiyatlara yansıdığı görülmektedir. Bu sonuç beklenti hipotezine ve finansal piyasalarda yaygın olan “beklentiler satın alınır, gerçekler satılır” ifadesini doğrulamaktadır.

Tablo 5: Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları (Faiz Artırımı) CAAR Değerleri

Pencere	CAAR	Pos/ Neg	Parametrik Testler			Non-Parametrik Testler	
			t-Test cross-sectional	Patell Z	Boehmer et al.	Corrado rank	Sign Test
(-14...+3)	-0.0297	4 : 12	-2.1931 (0.0283)**	-1.7359 (0.0826)*	-1.4406 (0.1497)	-1.2713 (0.2036)	-1.7650 (0.0776)*
(-10...+2)	-0.0180	4 : 12	-1.9286 (0.0538)*	-1.4073 (0.1593)	-1.3678 (0.1714)	-0.9224 (0.3563)	-1.7650 (0.0776)*
(-7...+1)	-0.0025	7 : 9	-0.2553 (0.7985)	-0.4521 (0.6512)	-0.3519 (0.7249)	0.1845 (0.8536)	-0.2624 (0.7930)
(0...0)	0.0012	8 : 8	0.4028 (0.6871)	0.0438 (0.9650)	0.0344 (0.9725)	0.2150 (0.8298)	0.2385 (0.8115)
(-1...+7)	-0.0064	8 : 8	-0.6762 (0.4989)	-0.8496 (0.3955)	-0.6738 (0.5005)	0.0412 (0.9672)	0.2385 (0.8115)
(-2...+10)	-0.0160	4 : 12	-1.8662 (0.0620)*	-1.4110 (0.1583)	-1.5191 (0.1287)	-0.3350 (0.7376)	-1.7650 (0.0776)*
(-3...+14)	-0.0263	3 : 13	-3.0529 (0.0023)***	-1.8362 (0.0663)*	-2.3751 (0.0175)**	-0.6944 (0.4874)	-2.2659 (0.0235)**

* , ** , *** sırasıyla %10 , %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

CAAR (Cumulative Average Abnormal Returns: Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriler)

Tablo 5'te TCMB politika faiz artırımlarına karşı kamu sermayeli bankaların pay senetlerine yatırımcıların verdiği tepki yedi ayrı pencerede gösterilmiştir. Kamu sermayeli bankaların TCMB faiz artırımı için tahmin dönemi yatay kesit ortalama anormal getirileri (AAR) (bkz. Tablo-3) normal dağılım göstermediğinden CAAR değerleri parametrik olmayan testlerden Corrado sıralama ve işaret testine göre değerlendirilmiştir. Tabloya bakıldığında faiz artırımın açıklandığı günler hariç tüm olay pencerelerinde beklendiği gibi kamu sermayeli bankaların pay senetleri yatırımcıların piyasa endeksine (BIST 100) göre negatif tepki verdiğini göstermektedir. (-14...+3) ve (-10...+2) pencerelerindeki CAAR değerleri sırasıyla %-2.97 ve %-1.80 ve işaret testine göre %10 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Yine benzer şekilde (-2...+10) ve (-3...+14) pencerelerindeki CAAR değerleri sırasıyla %-1.60 ve %-2.63 ve işaret testine göre istatistiksel olarak anlamlıdır. Kamu sermayeli bankaların pay senetlerine karşı yatırımcıların piyasa endeksine (BIST 100) göre negatif bir tepki verdiği görülmektedir. Bu durum yatırımcıların faiz açıklamalarından önce fiyatlamaya yaptığını göstermektedir. Ancak kamu sermayeli bankaların pay senetleri bakımından faiz artışlarının faiz indirim açıklamalarına kıyasla yatırımcıların daha sert tepki gösterdiği söylenebilir.

Tablo-6: Özel Sermayeli Mevduat Bankları (Faiz İndirimi) CAAR Değerleri

Pencere	CAAR	Pos/ Neg	Parametrik Testler			Non-Parametrik Testler	
			t-Test cross-sectional	Patell Z	Boehmer et al.	Corrado rank	Sign Test
(-14...+3)	-0.0029	44 : 56	-0.4260 (0.6701)	-0.3495 (0.7267)	-0.1605 (0.8725)	-1.5145 (0.1299)	-0.8703 (0.3841)
(-10...+2)	-0.0070	41 : 59	-1.3626 (0.1730)	-1.0577 (0.2902)	-0.4873 (0.6261)	-1.7010 (0.0889)*	-1.4706 (0.1414)
(-7...+1)	-0.0029	44 : 56	-0.6039 (0.5459)	-0.2010 (0.8407)	0.0806 (0.9358)	-1.0961 (0.2730)	-0.8703 (0.3841)
(0...0)	-0.0008	38 : 62	-0.5223 (0.6015)	-0.2997 (0.7644)	-0.1271 (0.8989)	-1.4949 (0.1349)	-2.0710 (0.0384)**
(-1...+7)	-0.0006	44 : 56	-0.1248 (0.9006)	-0.3096 (0.7568)	-0.1204 (0.9041)	-0.0034 (0.9973)	-0.8703 (0.3841)
(-2...+10)	-0.0021	46 : 54	-0.3998 (0.6893)	-0.5683 (0.5698)	-0.2463 (0.8054)	-0.1886 (0.8504)	-0.4701 (0.6383)
(-3...+14)	0.0007	48 : 52	0.1108 (0.9118)	0.1549 (0.8769)	0.0758 (0.9396)	-0.5911 (0.5545)	-0.0699 (0.9443)

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.
CAAR (Cumulative Average Abnormal Returns: Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriler)

Tablo 6'da TCMB politika faiz indirim karşı özel sermayeli bankaların pay senetlerine yatırımcıların tepkisi yedi ayrı pencerede gösterilmiştir. Özel sermayeli bankaların TCMB faiz indirimi için tahmin dönemi yatay kesit ortalama anormal getirileri (AAR) (bkz. Tablo-3) normal dağılım göstermediğinden CAAR değerleri parametrik olmayan testlerden Corrado sıralama ve işaret testine göre değerlendirilmiştir. TCMB politika faiz indirim açıklamalarına özel sermayeli bankaların pay senetlerinin, piyasa endeksine kıyasla, çoğunlukla negatif ancak güçlü bir tepki vermediğini göstermektedir. İstatistiksel olarak anlamlı CAAR değerleri (-10...+2) ve (-7...+1) pencerelerinde gözlemlenmiştir. Tüm CAAR değerlerine bakıldığında TCMB politika faiz indirim açıklamalarına özel sermayeli bankaların pay senetleri, piyasa (BIST 100) endeksi ile benzer tepkiler vermiştir.

Tablo 7: Özel Sermayeli Mevduat Bankları (Faiz Artırımı) CAAR Değerleri

Pencere	CAAR	Pos/ Neg	Parametrik Testler			Non-Parametrik Testler	
			t-Test cross-sectional	Patell Z	Boehmer et al.	Corrado rank	Sign Test
(-14...+3)	-0.0297	11 : 21	-1.7951 (0.0726)*	-1.6830 (0.0924)*	-0.6855 (0.4930)	-1.7597 (0.0785)*	-1.2678 (0.2049)
(-10...+2)	-0.0034	14 : 18	-0.3159 (0.7521)	0.1590 (0.8737)	0.0753 (0.9400)	-0.8538 (0.3932)	-0.2028 (0.8393)
(-7...+1)	0.0034	17 : 15	0.3557 (0.7221)	0.8334 (0.4046)	0.3194 (0.7495)	-0.3402 (0.7337)	0.8621 (0.3886)
(0...0)	0.0054	16 : 16	1.1821 (0.2372)	2.7058 (0.0068)***	0.8028 (0.4221)	0.7582 (0.4483)	0.5071 (0.6121)
(-1...+7)	0.0007	16 : 16	0.1033 (0.9177)	0.1592 (0.8735)	0.0840 (0.9330)	0.4238 (0.6717)	0.5071 (0.6121)
(-2...+10)	0.0018	16 : 16	0.2271 (0.8203)	0.4203 (0.6742)	0.2573 (0.7969)	0.8965 (0.3700)	0.5071 (0.6121)
(-3...+14)	-0.0046	16 : 16	-0.4146 (0.6784)	-0.3399 (0.7339)	-0.1860 (0.8520)	0.1438 (0.8857)	0.5071 (0.6121)

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.
CAAR (Cumulative Average Abnormal Returns: Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriler)

Tablo 7’de TCMB politika faiz artırımlarına karşı özel sermayeli bankaların pay senetlerine yatırımcıların tepkisi yedi ayrı pencerede gösterilmiştir. Özel sermayeli bankaların TCMB faiz artırımı için tahmin dönemi yatay kesit ortalama anormal getirileri (AAR) (bkz. Tablo-3) normal dağılım göstermediğinden CAAR değerleri parametrik olmayan testlerden Corrado sıralama ve işaret testine göre değerlendirilmiştir. Tablo da (-14...+3) olay penceresinde %-2,97 negatif ve istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı CAAR değeri gözlemlenmiştir. Diğer olay pencerelerinde yatırımcılar güçlü yönde bir tepki vermediği görülmektedir.

Tablo 8: Yabancı Sermayeli Mevduat Bankları (Faiz İndirimi) CAAR Değerleri

Pencere	CAAR	Pos/ Neg	Parametrik Testler			Non-Parametrik Testler	
			t-Test cross-sectional	Patell Z	Boehmer et al.	Corrado rank	Sign Test
(-14...+3)	-0.0101	27 : 48	-0.5731 (0.5666)	-0.5658 (0.5716)	-0.2877 (0.7736)	-1.9186 (0.0550)*	-1.4193 (0.1558)
(-10...+2)	-0.0139	28 : 47	-0.9645 (0.3348)	-1.3289 (0.1839)	-0.6608 (0.5087)	-2.7213 (0.0065)***	-1.1867 (0.2353)
(-7...+1)	-0.0100	30 : 45	-0.8772 (0.3804)	-0.9237 (0.3557)	-0.4523 (0.6511)	-1.7431 (0.0813)*	-0.7216 (0.4705)
(0...0)	-0.0047	28 : 47	-1.6318 (0.1027)	-1.6196 (0.1053)	-1.1787 (0.2385)	-2.3013 (0.0214)**	-1.1867 (0.2353)
(-1...+7)	-0.0085	31 : 44	-1.0483 (0.2945)	-0.7368 (0.4612)	-0.5197 (0.6033)	-0.8795 (0.3791)	-0.4891 (0.6248)
(-2...+10)	-0.0060	28 : 47	-0.4799 (0.6313)	-0.3072 (0.7587)	-0.1800 (0.8571)	-1.0328 (0.3017)	-1.1867 (0.2353)
(-3...+14)	-0.0179	28 : 47	-1.3544 (0.1756)	-0.7198 (0.4716)	-0.3985 (0.6903)	-1.4177 (0.1563)	-1.1867 (0.2353)

* , ** , *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

CAAR (Cumulative Average Abnormal Returns: Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriler)

Tablo 8’de TCMB politika faiz indirimlerine karşı yabancı sermayeli bankaların pay senetlerine yatırımcıların tepkisi yedi ayrı pencerede gösterilmiştir. Yabancı sermayeli bankaların TCMB faiz indirimi için tahmin dönemi yatay kesit ortalama anormal getirileri (AAR) (bkz. Tablo-3) normal dağılım göstermediğinden CAAR değerleri parametrik olmayan testlerden Corrado sıralama ve işaret testine göre değerlendirilmiştir. Beklenenin aksine tüm olay pencerelerindeki CAAR değerlerinin negatif olduğu görülmektedir. (-14...+3), (-10...+2), (-7...+1) ve (0...0) olay pencerelerinde, piyasa endeksine (BIST 100) kıyasla, sırasıyla %-1, %-1.39, %-1 ve %-0.4 ve istatistiksel olarak anlamlı CAAR değerleri gözlemlenmiştir. Diğer olay pencerelerinde ise istatistiksel olarak anlamlı CAAR değerleri tespit edilmemiştir. Bu sonuçlar, Yabancı sermayeli bankaların pay senetleri TCMB faiz indirim kararlarının açıklanmasından önce BIST 100 endeksine göre yatırımcıların daha negatif bir tepki gösterdiğini doğrulamaktadır. Diğer sonuçlar ile karşılaştırıldığında, yabancı sermayeli bankaların pay senetleri TCMB faiz indirim kararlarının açıklanmasına daha belirgin tepki vermiştir.

Tablo 9: Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları (Faiz Artırımı) CAAR Değerleri

Pencere	CAAR	Pos/Neg	Parametrik Testler			Non-Parametrik Testler	
			t-Test cross-sectional	Patell Z	Boehmer et al.	Corrado rank	Sign Test
(-14...+3)	-0.0595	8 : 16	-2.8594 (0.0042)***	-1.8374 (0.0661)*	-1.3172 (0.1878)	-1.8888 (0.0589)*	-1.0255 (0.3051)
(-10...+2)	-0.0297	8 : 16	-1.8346 (0.0666)*	-0.5031 (0.6149)	-0.3508 (0.7258)	-0.8766 (0.3796)	-1.0255 (0.3051)
(-7...+1)	-0.0106	8 : 16	-0.8162 (0.4144)	0.6992 (0.4844)	0.4058 (0.6849)	-0.1266 (0.8993)	-1.0255 (0.3051)
(0...0)	0.0016	7 : 17	0.3448 (0.7302)	1.3654 (0.1721)	0.7001 (0.4839)	0.0584 (0.9534)	-1.4370 (0.1507)
(-1...+7)	-0.0059	11 : 13	-0.4083 (0.6831)	0.1877 (0.8511)	0.1436 (0.8859)	0.1656 (0.8685)	0.2090 (0.8344)
(-2...+10)	-0.0149	13 : 11	-0.9497 (0.3423)	-0.3470 (0.7286)	-0.2840 (0.7764)	0.0336 (0.9732)	1.0320 (0.3020)
(-3...+14)	-0.0339	9 : 15	-2.0359 (0.0418)**	-1.2133 (0.2250)	-1.1138 (0.2654)	-0.4653 (0.6417)	-0.6140 (0.5392)

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.
CAAR (Cumulative Average Abnormal Returns: Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriler)

Tablo 9'da TCMB politika faiz indirimlerine karşı yabancı sermayeli bankaların pay senetlerine yatırımcıların tepkisi yedi ayrı pencerede gösterilmiştir. Yabancı sermayeli bankaların TCMB faiz artırımı için tahmin dönemi yatay kesit ortalama anormal getirileri (AAR) (bkz. Tablo-3) normal dağılım göstermediğinden CAAR değerleri parametrik olmayan testlerden Corrado sıralama ve işaret testine göre değerlendirilmiştir. Tüm olay pencerelerindeki CAAR değerlerinin beklendiği gibi negatif olduğu görülmektedir. Bununla birlikte (-14...+3) olay penceresinde yatırımcıların, piyasa endeksine kıyasla, güçlü (yaklaşık %-6) ve istatistiksel olarak anlamlı bir tepki verdiği görülmektedir. Bu durum yatırımcıların faiz açıklamalarından önce fiyatlamaya yaptığını göstermektedir. Diğer CAAR değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı değer gözlenmemiştir.

Tablo 10: Tüm Mevduat Bankaları (Faiz İndirimi) CAAR Değerleri

Pencere	CAAR	Pos/Neg	Parametrik Testler			Non-Parametrik Testler	
			t-Test cross-sectional	Patell Z	Boehmer et al.	Corrado rank	Sign Test
(-14...+3)	-0.0045	92 : 133	-0.6470 (0.5176)	-0.3823 (0.7022)	-0.1144 (0.9090)	-1.9558 (0.0505)**	-1.8098 (0.0703)*
(-10...+2)	-0.0081	89 : 136	-1.4303 (0.1526)	-1.3642 (0.1725)	-0.4037 (0.6865)	-2.5393 (0.0111)***	-2.2106 (0.0271)**
(-7...+1)	-0.0046	95 : 130	-0.9783 (0.3279)	-0.3971 (0.6913)	-0.1087 (0.9134)	-1.6101 (0.1074)	-1.4090 (0.1588)
(0...0)	-0.0017	87 : 138	1.2843 (0.1990)	-0.8230 (0.4105)	-0.2626 (0.7929)	-2.0195 (0.0434)**	-2.4778 (0.0132)**
(-1...+7)	-0.0045	97 : 128	-1.2056 (0.2280)	-1.0835 (0.2786)	-0.3485 (0.7275)	-0.9059 (0.3650)	-1.1419 (0.2535)
(-2...+10)	-0.0032	99 : 126	-0.6423 (0.5207)	-0.6154 (0.5383)	-0.1957 (0.8449)	-0.6735 (0.5006)	-0.8747 (0.3817)
(-3...+14)	-0.0068	95 : 130	-1.2573 (0.2086)	-0.5645 (0.5724)	-0.1953 (0.8452)	-1.3716 (0.1702)	-1.4090 (0.1588)

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.
CAAR (Cumulative Average Abnormal Returns: Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriler)

Tablo 10’da TCMB politika faiz indirimlerine tüm bankaların pay senetlerine yatırımcıların tepkisi yedi ayrı pencerede gösterilmiştir. Tüm mevduat bankalarının TCMB faiz indirimi için tahmin dönemi yatay kesit ortalama anormal getirileri (AAR) (bkz. Tablo-3) normal dağılım göstermediğinden CAAR değerleri parametrik olmayan testlerden Corrado sıralama ve işaret testine göre değerlendirilmiştir. Beklenenin aksine tüm olay pencerelerinde negatif CAAR değeri gözlemlenmiştir. İstatistiksel olarak anlamlı ilişki ise (-14...+3), (-10...+2) ve (0...0) pencerelerinde gözlemlenmiştir. TCMB faiz indirim duyuruları etrafındaki CAAR değerine bakıldığında, yatırımcıların, BIST 100 endeksine kıyasla, güçlü yönde bir tepki vermediği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle BIST 100 endeksi ile paralel bir tepki verdiği söylenebilir.

Tablo 11: Tüm Mevduat Bankaları (Faiz Artırımı) CAAR Değerleri

Pencere	CAAR	Pos/Neg	Parametrik Testler			Non-Parametrik Testler	
			t-Test cross-sectional	Patell Z	Boehmer et al.	Corrado rank	Sign Test
(-14...+3)	-0.0396	23 : 49	-3.7578 (0.0002)***	-3.0011 (0.0027)***	-1.0533 (0.2922)	-2.0494 (0.0404)**	-2.2700 (0.0232)**
(-10...+2)	-0.0154	26 : 46	-2.0431 (0.0410)**	-0.8479 (0.3965)	-0.3222 (0.7473)	-1.0822 (0.2792)	-1.5597 (0.1188)
(-7...+1)	-0.0026	32 : 40	-0.3989 (0.6900)	0.7462 (0.4556)	0.2334 (0.8155)	-0.1663 (0.8680)	-0.1391 (0.8894)
(0...0)	0.0032	31 : 41	1.2196 (0.2226)	2.6128 (0.0090)***	0.6755 (0.4993)	0.4972 (0.6190)	-0.3758 (0.7070)
(-1...+7)	-0.0031	35 : 37	-0.5121 (0.6086)	-0.1860 (0.8525)	-0.0755 (0.9398)	0.3001 (0.7641)	0.5713 (0.5678)
(-2...+10)	-0.0077	33 : 39	-1.1656 (0.2438)	-0.5852 (0.5584)	-0.2691 (0.7878)	0.3791 (0.7046)	0.0977 (0.9222)
(-3...+14)	-0.0192	28 : 44	-2.4852 (0.0129)**	-1.7927 (0.0730)*	-0.8297 (0.4067)	-0.3236 (0.7462)	-1.0861 (0.2774)

* , ** , *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.
CAAR (Cumulative Average Abnormal Returns: Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriler)

Tablo 11’de TCMB politika faiz artışlarına tüm bankaların pay senetlerine yatırımcıların tepkisi yedi ayrı pencerede gösterilmiştir. Tüm mevduat bankalarının TCMB faiz artırımı için tahmin dönemi yatay kesit ortalama anormal getirileri (AAR) (bkz. Tablo-3) normal dağılım göstermediğinden CAAR değerleri parametrik olmayan testlerden Corrado sıralama ve işaret testine göre değerlendirilmiştir. Bu noktada faiz artışlarına karşı, faiz indirimlerine kıyasla, yatırımcıların özellikle duyuru yapılmadan önceki tarihlerden başlayarak (-14...+3) güçlü yönde (%-3,96) ve istatistiksel olarak tepki verdiği görülmektedir. Diğer CAAR değerleri negatif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı değildir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada TCMB politika faizi değişikliklerine Borsa İstanbul AŞ.’de işlem gören mevduat bankalarının pay senetlerine yatırımcıların tepkisi analiz edilmiştir. Bu doğrultuda analizler mevduat bankalarının sermaye yapısına göre üç farklı (kamu sermayeli, özel sermayeli ve yabancı sermayeli) kategoride ve ayrıca tüm bankalar için birlikte gerçekleştirilmiştir. Çalışmada TCMB faiz kararları duyurularına bankaların pay senetlerinin istatistiksel olarak anlamlı anormal getirilere yol açıp açmadığını analiz etmek için olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Olay çalışması yönteminde birikimli ortalama anormal getiriler (CAAR) yedi farklı pencerede hesaplanmıştır. Kamu sermayeli bankaların hisse senetlerine yatırımcıların olay öncesi dönemde pozitif bir tepki verdiği, faiz indirim duyurularından sonraki dönemdeki CAAR değerlerinin ise negatif olduğu görülmektedir. Bu durum yatırımcıların duyurular yapılmadan önce fiyatlamaya yaptığını göstermektedir. Özel sermayeli mevduat bankalarının hisse senetleri CAAR değerlerinin 0’a oldukça yakın olması ise BIST 100 endeksi ile paralel tepkiler verdiği göstermektedir. Yabancı sermayeli bankaların hisse senetleri faiz indirim duyurularına yatırımcıların, BIST 100 endeksine kıyasla, olay öncesi pencerelerde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı tepki verdiğini doğrulamaktadır. Tüm bankaların hisse

senetlerinin TCMB faiz indirim duyurularına ise yatırımcıların BIST 100 endeksi ile paralel tepki vermiştir. TCMB tarafından 24 faiz indirim duyurusuna genel olarak, BIST 100 endeksine kıyasla, yatırımcıların hem olay öncesi dönem hem de olay sonrası dönemde güçlü yönde pozitif bir tepki vermediği beklenenin aksine negatif bir tepki verdiği görülmektedir. TCMB faiz indirim kararlarının bankacılık sektörü hisse senetleri üzerinde genellikle negatif CAAR değerlerine neden olduğu göz önüne alındığında, bireysel ve kurumsal yatırımcıların faiz duyurularının yapıldığı günler etrafında daha ihtiyatlı davranmaları gerektiği değerlendirilmektedir.

Genellikle TCMB faiz indirim duyurularına yatırımcıların güçlü yönde pozitif tepki vermemesinin tersine, faiz artırımı duyurularına yatırımcıların beklendiği gibi negatif yönde güçlü bir tepki verdiği söylenebilir. Özellikle olay öncesi dönemdeki pencerelerdeki CAAR değerlerinin BIST 100 endeksi ile negatif yönde ayrıştığı görülmektedir. Tüm bankaların faiz artırımı ve indirim olayına tepkileri karşılaştırıldığında, faiz indirimlerine verilen tepkinin daha fazla olduğu görülmektedir. Tüm CAAR değerleri söz konusu olduğunda yatırımcılar için olumsuz duyurularının (TCMB faiz artırımı) olumlu haberlerden (TCMB faiz indirimi) daha önemli olduğu görülmektedir. Bu sonuç, kötü haberlere (TCMB faiz artırımı duyurusu) karşı verilen tepkinin iyi haberlere (TCMB faiz indirim duyurusu) karşı verilen tepkiden daha güçlü olduğu Kahneman ve Tversky, (1979) çalışması ile uyumludur. Ayrıca analiz sonuçları, heterojen olduğundan, literatürdeki çalışmaları destekler niteliktedir.

Bu çalışmada TCMB faiz oranı değişiklik duyurularının bankacılık hisse senetleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu yüzden çalışmanın sonuçları TCMB faiz kararlarının Finansal piyasalardaki etkisi üzerine genelleştirilemez. Gelecekte araştırmacılar TCMB faiz oranlarındaki değişimlerin Finansal piyasalarda farklı sektörlerle olan etkisini analiz ederek yatırımcılara fayda sağlayabilirler. Ayrıca ABD Merkez Bankası (FED) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB) faiz kararlarının Borsa İstanbul üzerindeki etkisini TCMB faiz kararları ile karşılaştırmalı olarak analiz edebilirler.

KAYNAKÇA

- Benninga, S. (2014). *Financial Modeling*. MIT press.
- Boehmer, E., Musumeci, J., & Poulsen, A. B. (1991). Event-Study Methodology Under Conditions of Event-induced Variance. *Journal Of Financial Economics*, 30(2), 253-272.
- Campbell, C. J., Cowan, A. R., & Salotti, V. (2010). Multi-Country Event-Study Methods. *Journal of Banking & Finance*, 34(12), 3078-3090.
- Campbell, John Y., Andrew W. Lo, ve A. Craig MacKinlay. (1997). *Event-Study Analysis, Chapter 4 in The Econometrics of Financial Markets*. Princeton University Press, ISBN 0-691-04301-9, 1997) pp149-180.
- Corrado, C. (1989). A non parametric test for abnormal security price performance in Event Studies. *Journal of Financial Economics*, 23(2): 385-395.
- Corrado, C. J., & Zivney, T. L. (1992). The Specification and Power of The Sign Test in Event Study Hypothesis Tests Using Daily Stock Returns. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 27(3), 465-478.
- Cowan, A. R. (1992). Nonparametric event study tests. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 2(4), 343-358.
- Çetanak, Ö. Ö., & Turgut, C. (2020). TCMB Kararlarının Bankaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Dyckman, T., D. Philbrick, J. Stephan (1984), A Comparison of Event Study Methodologies Using Daily Stock Returns: A Simulation Approach, *Journal of Accounting Research*, 22, 1–30.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fama, E. F. (1991). Efficient Capital Markets: II. *The journal of Finance*, 46(5), 1575- 1617
- FINNET (2022). www.finnet.com.tr (Erişim tarihi, 15.04.2022).
- Gökalp, B. T. (2016). Para Politikası Kararlarının Hisse Senetlerinin Fiyatları Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1379-1396.
- Haitsma, R., Unalmis, D., & De Haan, J. (2016). The impact of the ECB's conventional and unconventional monetary policies on stock markets. *Journal of Macroeconomics*, 48, 101-116.

- Jiang, Y., & Wang, G. (2017). Monetary Policy Surprises and the Responses of Asset Prices: An Event Study Analysis. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, Forthcoming.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (2013). *Prospect theory: An analysis of decision under risk*. In handbook of the fundamentals of financial decision making: Part I (pp. 99-127).
- Kholodilin, K., Montagnoli, A., Napolitano, O., & Siliverstovs, B. (2009). Assessing the impact of the ECB's monetary policy on the stock markets: A sectoral view. *Economics Letters*, 105(3), 211-213.
- Kolari, J. W., & Pynnonen, S. (2011). Nonparametric rank tests for event studies. *Journal of Empirical Finance*, 18(5), 953-971.
- Konchitchki, Y., & O'Leary, D. E. (2011). Event Study Methodologies in Information Systems Research. *International Journal of Accounting Information Systems*, 12(2), 99-115.
- Lubys, J., & Panda, P. (2021). US and EU unconventional monetary policy spillover on BRICS financial markets: an event study. *Empirica*, 48(2), 353-371.
- MacKinlay, A. C. (1997). Event Studies in Economics and Finance. *Journal of Economic Literature*, 35(1), 13-39.
- McWilliams, A., & Siegel, D. (1997). Event Studies in Management Research: Theoretical and Empirical Issues. *Academy of Management Journal*, 40(3), 626-657.
- Mete, D., & KOÇ, Y. D. (2020). FED Faiz Kararlarının Hisse Senedi Piyasalarına Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7(2), 265-286.
- Patell, J. M. (1976). Corporate Forecasts of Earnings Per Share and Stock Price Behavior: Empirical Test. *Journal of accounting research*, 246-276.
- Perdichizzi, S., Cotugno, M., & Torluccio, G. (2022). Is the ECB's conventional monetary policy state-dependent? An event study approach. *The Manchester School*, 90(2), 213-236.
- Poyraz, E., Kaya, B. T., & Kahraman, E. (2020). Politika faizindeki değişimlerin Borsa İstanbul 100 endeksi üzerindeki etkisinin olay analizi ile incelenmesi. *International Review of Economics and Management*, 8(2), 201-220.
- Ricci, O. (2015). The impact of monetary policy announcements on the stock price of large European banks during the financial crisis. *Journal of Banking & Finance*, 52, 245-255.
- Rigobon, R., & Sack, B. (2004). The impact of monetary policy on asset prices. *Journal of monetary economics*, 51(8), 1553-1575.
- Rosa, C. (2011). The Validity of the Event-study Approach: Evidence from the Impact of the Fed's Monetary Policy on US and Foreign Asset Prices. *Economica*, 78(311), 429-439.
- Thorbecke, W. (1997). On stock market returns and monetary policy. *The Journal of Finance*, 52(2), 635-654.
- Val, F. D. F., Klotzle, M. C., Pinto, A. C. F., & Barbedo, C. H. D. S. (2018). Stock market reaction to monetary policy: An event study analysis of the Brazilian case. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(11), 2577-2595.
- Vaz, J. J., Ariff, M., & Brooks, R. D. (2008). The effect of interest rate changes on bank stock returns. *Investment Management and Financial Innovations*, (5, Iss. 4 (contin.)), 221-236.
- Wang, S., & Mayes, D. G. (2012). Monetary policy announcements and stock reactions: An international comparison. *The North American Journal of Economics and Finance*, 23(2), 145-164.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:31.05.2022 ✓Accepted/Kabul:14.09.2022

DOI:10.30794/pausbed.1123692

Research Article/Araştırma Makalesi

Özer, Y. E. (2023). "Post-Truth, Post-Truth Siyaset ve Yerel Düzeye Etkileri: Etik İlkeler Üzerinden Bir Değerlendirme", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 365-377.

POST-TRUTH, POST-TRUTH SİYASET VE YEREL DÜZEYE ETKİLERİ: ETİK İLKELER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Yunus Emre ÖZER*

Öz

Post-truth kavramı yani hakikatin önemini yitirmesi olarak tanımlanabilecek durum, siyaset, yönetim, etik, hakla ilişkiler, gazetecilik, sosyoloji gibi sosyal bilimlerin pek çok alanında tartışılmaktadır. Bu çalışmada post-truth kavramı literatürde yaygın kullanımıyla hakikati aramanın önemsizleşmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Konunun kamu yönetiminin ilgi alanına giren kısmı, post-truth siyaset ve etkileri üzerine yapılan tartışmalardır. Post-truth siyasetin yerel düzeyde de etkileri bulunmaktadır. Bu sebeple post-truth süreçlerin etkilerini azaltabilmek ve hatta ortadan kaldırabilmede bir araç olarak etik ilkelerin rolü de bu kapsamda yerel düzey açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışmada temel nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Teknik olarak da doküman analizi kullanılmıştır. Bunun gereği olarak, yazılı belgeler, titizlikle analiz edilmiştir. Bu yolla bir anlama ulaşılması amaçlanmıştır (Kıral, 2020). Diğer bir ifadeyle araştırma konusuyla ilgili kaynaklar toplanmış ve incelenmiştir (Sak vd., 2021: 230). Aynı zamanda dokümanların içerik analizi yapılmıştır. Post-truth süreçte ortaya çıkan olumsuzluk ve riskler karşısında etik değerlerin yerel yönetimler için bir karşı koyma aracı olup olamayacağı hususu da en temel araştırma sorusudur. Çalışma neticesinde post-truth dönemde merkezi ve yerel siyasetin sorumluluk alması, post-truth dönemin söylemlere, seçimlerin öncesinde ya da sonrasında başvurmamaları, siyasete ve kamu yönetimine güven kaybının engellenmesi, şeffaflık ve hesap verebilirlik başta olmak üzere vatandaşlarla bilgi paylaşımına açık bir yönetim anlayışı sergilemeleri gerektiği gibi sonuçlara varılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Post-truth, Post-truth siyaset, Yerel yönetimler, Etik.*

POST-TRUTH, POST-TRUTH POLITICS AND ITS EFFECTS ON LOCAL LEVEL: AN EVALUATION WITH ETHICAL PRINCIPLES

Abstract

The concept of post-truth which can be defined as loss of importance of truth, is discussed in such areas of social sciences like politics, administration, ethics, public relations, journalism, sociology. Post-truth is examined in a frame as it is commonly used in literature like the insignificance of seeking truth. The relation of the subject with public administration is about post-truth politics and discussions about its effects. Post-truth politics also have effects on local level. For this reason, the role of ethical principles as a tool for reducing or eliminating the effects of post-truth processes has been evaluated in terms of local level in this context. In this study, basic qualitative research method is used. Document analysis is used as a technique. Because of the needs of this, written documents are meticulously analysed. By this way, it is aimed to reach a meaning (Kıral, 2020). In other words, literature has been collected and examined (Sak vd., 2021: 230). At the same time, content analyses of the documents are made. The main research question of this study is whether ethical values can be a tool of resistance for local governments against the negatives and risks at post-truth era. As a result of this study, in the post truth era, national and local politics has to take responsibilities, not to use post-truth discourses before and after the elections, prevention of the loss of trust for public administration and politics, governing in a way of sharing information with citizens regarding transparency and accountability principles are concluded.

Keywords: *Post-truth, Post-truth politics, Local governments, Ethics.*

*Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları Anabilim Dalı, İZMİR.

e-posta: yunusemre.oz@deu.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-6503-4573)

GİRİŞ

Günümüzde artan dijital olanaklara rağmen doğru olan bilgiye ulaşmanın güçlüğü dikkat çekmektedir. Özellikle sosyal medya ve benzeri platformlarda hızla yayılan bilgiler, doğru olmayabilmektedir. Hatta belli bir amaç doğrultusunda bu tür bilgilerin kasten yayılabildiği de görülmektedir. Post-truth olarak tanımlanan bu süreçte insanlar, hakikatten uzaklaşmakta ya da uzaklaştırılmakta, hakikat önemini yitirmekte ya da önemsizleşmekte ve en önemlisi rasyonaliteden ziyade duygular yönlendirici olmaktadır.

Siyasetçiler tarafından seçim kazanmak ya da siyasette rakibini itibarsızlaştırmak gibi amaçlarla post-truth söylem ve eylemlerin kullanılması ise sık görülen durumlardandır. Özellikle Brexit ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanlık seçimlerinde post-truth siyaset anlayışı, son derece açık bir şekilde görülmüş ve literatürde de çok boyutlu olarak analiz edilmiştir. Post-truth süreçte hakikati önemsizleştirmek, seçmenleri yapacakları tercihlerinde duygularıyla hareket edecek noktaya getirmek ya da doğru bilgiye erişmeden karar vermelerine neden olmak, kısa vadede seçim kazanmak gibi durumları ortaya çıkarsa da sonuç olarak uzun vadede insanların siyasete, kamu yönetimine ve demokrasiye olan güvenlerini azaltabilecek bir durumdur. Demokrasi açısından güncelliği olan bir diğer tartışma da ifade özgürlüğü noktasında yaşanmaktadır. Demokrasilerde ifade özgürlüğü, en temel kabullerden biri olarak görülmektedir. Ancak bahsedilen hareketlerin özellikle sosyal medya ve benzeri platformlarda gerçekleşerek demokrasiye güç kaybettirmesi riski, gelecekte demokrasinin en önemli açmazlarından biri olacaktır. Dolayısıyla post-truth, gelecekte daha çokça tartışılacaktır. Bu çalışma da bu tartışmalara bir katkı verme amacındadır.

Yerel yönetimler ise hem siyasetin hem de kamu yönetiminin halka en yakın yüzü olarak görülmektedir. Post-truth ve post-truth siyasete ilişkin eylem tarzlarının yerel yönetimlerde de görülmesi aşağıdan yukarıya bir şekilde bütünü etkileyebilecek kadar bir etkiye sahip olacaktır. Bunu önleyebilmek adına herkesin kabul ettiği etik değerler üzerinde uzlaşılması ve bunların yerel düzeyden başlayarak uygulanması tarafımızca öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın araştırma sorusu da etik değerlerin yerel yönetimler açısından post-truth sürecin getirdiği olumsuzluk ve risklere karşı koymada bir araç olup olamayacağıdır.

Tüm bu bilgilerden hareketle bu çalışma kapsamında öncelikle post-truth ile ilgili bir kavramsal çerçeve çizecektir. Post-truth siyasetin de etkileri, güncel tartışmaları da analiz ederek bir bütün içerisinde değerlendirilmiştir. Son olarak, etik ilkelerin post-truth dönemde yerel düzeydeki rolüne ilişkin uluslararası ve ulusal çalışmaların da yol göstericiliğinde değerlendirme yapılmış ve Türkiye için öneriler geliştirilmiştir.

1. POST-TRUTHLA İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Post-truth kavramı, 2016 yılındaki ABD için başkanlık seçimi ve Büyük Britanya için Brexit referandumu sebebiyle gündeme gelmiş ve aynı yıl Oxford Sözlüğü tarafından da yılın kelimesi ilan edilmiştir. Buna 2018 yılındaki Brezilya başkanlık seçimlerini ve 2017 Jakarta-Endonezya Valilik Seçimlerini de ekleyenler vardır (Prior, 2021: 58; Sawitri ve Wiratmaja, 2021: 142). Oxford sözlüğe göre post-truth 'insanların gerçeklerden çok duygu ve inançlarıyla karşılık verdiği durumlarla ilgili' şeklinde tanımlamıştır (Oxford Learner's Dictionaries, 2022: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth?q=post+truth>). Bu süreç sonrasında kavrama olan ilgi de artmıştır. Bu tanımlamada, bilgidен çok inançların etkili olduğu ve doğruyla yanlışın karıştığı bir dönem olduğu belirtilmektedir. Rasyonalite değil duygu ve inançlar yönlendirici olmaktadır. Dahası hakikatin önemsizleştiği bu dönemde insanlar, kendi inançlarına yakın gördükleri haberleri takip ederek hakikatten de uzaklaşmaktadırlar (Aydın, 2020: 77-78) .

Post-truth kavramını 'sonra' anlamıyla kullanmanın doğru olmayacağı dolayısıyla hakikat sonrası gibi kullanılmaması gerektiği, kastedilenin gerçeğin önemini yitirmesi olduğu belirtilmektedir (Spoelstra, 2020: 757; Alpay, 2017: 25). Post-truth'un bu anlamıyla ilk kez Steve Tesich tarafından 1992 yılında kullanıldığı dile getirilmiştir (Sarioğlu, 2020: 384). Saçma olarak nitelendirilebilecek unsurların yeni teknolojilerle birlikte hızla yayılmasıyla hakikat ve saçma olanın arasındaki ayrımın güçleştiği belirtilmektedir (Oruç, 2020: 143) Diğer deyişle gerçeğin önemini yitirmesi anlamı daha doğrudur (Mertek, 2020:208). Son dönemde sosyal medya, her bireyi bir haber kaynağı yapmıştır. Bu da yanlış bilgilendirme ve hızlı yayılmada çok önemli bir husustur (Eroğlu ve Çakmak, 2020: 308).

Bir tanıma göre post-truth, hakikatin gündemden düşmesi ve işlevini ve önemini yitirmesi olarak tanımlanmasıyla üzerinde uzlaşılan kurumsallaşmış bilgilerin de önemsiz kılınmasını ifade etmektedir (Özdoyran, 2020: 139-142). Kavramsal olarak hakikat, nesnel olan gerçeğin insan zihninde gerçekleşen özel yansıması olarak açıklanmaktadır (Alpay, 2017: 26). Diğer bir deyişle var olana ilişkin düşünen insanın varlığa ilişkin algılamasıdır. Eğer bu hakikat önemsizleşirse, çalışmanın konusu olan post-truth kavramı ortaya çıkmaktadır (Göncü ve Sim, 2019:5). Öte yandan, post-truth kavramının hakikat ötesi olarak tanımlanması gerektiği belirtilerek gerçek ve hakikat arasındaki farka vurgu yapılmaktadır. Gerçek, bilinçten bağımsız var olan şeyken hakikat bir ifade olarak görülerek bir bilgi sahibi bir özne tarafından dile getirilmektedir (Karakaş ve Doğru, 2021: 166). Bir diğer tanıma göre gerçek, somut olması sebebiyle sınılanabilmektedir ancak hakikat sınılanamayan, test edilmeyen ve yanlışlanamayan konulardan oluşur. Hakikat için gerçeğin zihindeki yansıması benzetmesi yapılmaktadır (Yıldırım ve Mazıcı, 2021: 745). Bu noktada yalan kavramıyla da bir fark bulunmaktadır. Hakikatin önemsizleşmesiyle birlikte de yalanın yalan olduğu bilinse bile kitleler tarafından önyargı, görüş ve kanaatlere aykırı değilse bu yalan, hakikat gibi kabul edilmektedir. Hakikatin önemini yitirmesiyle kitlelere yalan söylemekten ziyade kişilerin duygularına hitap edilmekte ve bazı konulara inanması sağlanmaktadır (Alpay, 2017:29). Post-truth, olgulara göre değil duygulara göre hareket edilen bir dönemdir. Ancak bunun bilgiye erişemeyenlerin siyasi kanaatleri ya da duygularından hareketle bir ayrışmaya sebebiyet verebileceği iddia edilmektedir (Taş ve Taş, 2018:188). Bu da sosyal patlamalara kadar sebebiyet verebilecek oldukça riskli bir durumdur. Dolayısıyla konunun, güvenlikle de bağlantısı sebebiyle mutlak surette kamu politikasının da ilgi alanında yer alması gerekmektedir. Tüm bu hususlar topyekûn değerlendirildiğinde kamu yönetiminin konudaki yeri daha net anlaşılmaktadır.

Post-truth kavramının hakikati aramanın önemini yitirdiği ve hatta veri kalabalığı içerisinde imkânsızlaştığı bir dönem olarak tanımlanmaktadır. (Güven, 2020: 33-34). Hatta buna benzer bir tanımlamaya göre, gerçek olmayan ya da gerçekliği tartışılmadan topluma gerçek gibi yansıtılan söylemlerin, post-truth kavramının içeriğinde olduğu belirtilmektedir (Coşgun, 2021: 77). Bununla birlikte bir diğer husus da post-truthun, bilgi ve doğrunun teyit edilmesine gerek duyulmayan bir dönemi ifade etmekte olduğudur (Coşgun, 2021: 72). Sıradan bireylerin de internetten haber ve bilgi yayabildiği ve sahte olan birçok bilginin, gerçek gibi yayıldığı görülmüştür (Alpay, 2017: 42-44). Sıradan bireylerin yanında bu durumu siyasetçilerin de gerçekleştirebileceği ve hatta dijital medya kanallarının da bunun için bir kolaylaştırıcı olabileceği unutulmamalıdır. Bunun yanında günümüzde post-truth sadece hakikatin ötesine itilmesiyle değil aynı zamanda herhangi bir kaynaktan yanlış olan bilgilerin kasıtlı sunulması olarak da kabul edilmektedir (Gutsche Jr, 2019: 243). Özetle, post-truth, gerçeklerin önemsenmediği, duyguların ve inançların özellikle dijital medyada “viralize” olarak yayıldığı ve nesnel olarak görüldüğü bir durum olarak tarif edilmektedir (Prior, 2021: 59). Bu tanım, dijital unsurları, sosyal medyayla birleştirerek ele alması açısından önem taşımaktadır.

Konuya bir başka açıdan bakılacak olursa post-truth, mutlak biçimde gerçeklik olarak algılananlar, doğrulanan değil gerçek olarak hissedilen olgularla ilgili olup mutlaklığın tartışılmasına sebep olmaktadır (Zenginoğlu, 2020: 811). Ayrıca kişilerin olaylara bakışı, rasyonellikten ziyade duygu ve düşüncelere dayanmaktadır. Bu durum da kişileri analitik düşünmekten uzaklaştırmaktadır (Yıldırım ve Mazıcı, 2021: 743). Ayrıca insanlar siyasi ya da finansal olarak gücü elinde bulunanlara inanma ve bunlardan nadiren şüphe duyma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir. Böylesi bir durum da post-truth’a yol açabilecektir (Gorenc, 2020: 73-74). Dolayısıyla dijital medya kanalı da dâhil olmak üzere tüm düzeydeki siyasetçilerin, bunu kötüye kullanmamaları ve sorumlu davranmaları gerekmektedir. Fakat post-truth’un sadece siyasetçiler tarafından kullanılmadığını aynı zamanda sosyal medyada yer alan çeşitli gruplarca da kullanıldığı ifade edilmektedir (Coşgun, 2021: 68). Aslında buna yeni bir olgu olarak karşımıza çıkan sosyal medya fenomenleri ve benzeri kişilerin de yol açabileceğini kabul etmek gerekir. Buna bir başka örnek olarak da sosyal medyada tanınmış kişilerin adına açılmış sahte hesaplarla paylaşımlar yayılması ve yanlışın hızla yayılması verilebilir (Aydın, 2020: 80). Dolayısıyla bu kişilerin de sahip olduğu etki gücünü, post-truth açısından göz ardı etmemek gerekmektedir.

Buraya kadar açıklananlardan hareketle post-truth kısaca; gerçeğin önemini yitirmesi olarak tanımlanabilir (Çelik, 2021: 1551). Post-truth kavramının doğru kelimesinin karşıtı olarak değil de doğrudan olan güç ve etki kaybı olarak ele alınması gerektiği ifade edilmektedir (Karakaş ve Doğru, 2021: 165). Bunun yanında gerçekte yalan arasındaki ilişkinin bulanıklaşması şeklinde de tanımlama yapılmıştır (Altınörs, 2021: 203). Post-truth süreç, yalanı içermektedir ama yalanla eş anlamlı değildir. Buradaki farklılık kişilerin ön yargıları, görüşleri

ya da kanaatlerine uygun olduğu takdirde yalanı hakikat gibi kabul etmesi ve hatta bunu savunması olarak gösterilmektedir. Post-truth dönemde önemli olan, yalan söylemek, insanların duygularına hitap ederek bir takım hususlara inandırmaktır (Alpay, 2017: 29). Diğer deyişle post-truth sürecin getirdiği problemlerin başında gerçeğe yalanı ayırmanın zorlaşması, karar verme ve anlaşmazlıklar üzerinden politize olma gibi durumları sıkça görmekteyiz (Dorosh vd., 2021: 11). Post-truth dönemde sadece yalan sıradanlaşmamakta aynı zamanda herkes için itibar edilen ortak bir bilgi kaynağı da olmamaktadır (Oruç, 2020: 155). Aslında post-truth çağının karakteristik özellikleri arasında demokratik kurumların ve geleneksel medyanın zayıflaması bunlara karşılık sosyal medya başta olmak üzere dijital mecraların güçlenmesi, yalan haberlerin artması gösterilebilir (Dorosh vd., 2021: 2). Son olarak, post-truth ile yalan haber arasındaki farka bakıldığında post-truthun, hakikatlerden uzaklaşmaya ilişkin bir değişimi ifade ederken yalan haber ise, sahte olarak görülecek olan medya ürünlerine ilişkin bir tanımlama olduğu hatırlanmalıdır. (Corner, 2017: 100). Tüm bu unsurların iç içe geçmesi, post-truth dönemin belirgin özelliğidir. Sonuç olarak da kişi ve kurumlara karşı olan güven kaybı ortaya çıkmaktadır.

Post-truth süreçte karşımıza çıkan en önemli sonuç, güven kaybıdır. Güven kaybı, kişilere karşı olabileceği gibi kurumlara ve siyasete karşı da olabilecektir. Elbette kamu yönetimine duyulan güvenin kaybolması riski de bulunmaktadır. Dolayısıyla post-truth dönemde bu eğilimde olan bir kamu yönetimine karşı bireylerin güveni azalabilecektir. Bu husus toplumsal pek çok sorunu da beraberinde getirebilecektir. Dolayısıyla bu süreçte kamu yönetimi açısından en çok dikkat edilmesi gereken konu da toplumu bir arada tutan unsurların zedelenmemesidir. Belki de post-truth ile ilgili en büyük tehlikelerden biri, nefret ve kutuplaşma ortamıdır (Sarioğlu, 2020: 387). Bu tür durumların sonucu olabilecek sosyal sorunlar ya da patlamalar, yukarıda belirtildiği gibi kamu yönetiminin sorun alanı olabilecektir. Örneğin sosyal medyada hızla yayılan bir bilginin nefret ve infiale dönüşmesi, bunun sonucunda zarar görenlerin olması, kamu güvenliğinin ve huzurunun bozulması gibi riskler bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir kamu güvenliği riski oluşmaması için hem merkezi hem de yerel düzeydeki kamu yöneticilerinin keza siyasetçilerin de halka hızlı ulaşılabilir kanallar olan dijital medyayı, doğru bilgiyi yaymak amacıyla kullanmaları gereklidir. Post-truth süreçle ilgili son örneği de halen yaşamakta olduğumuz COVID-19 pandemisinde görmekteyiz. Post-truth'un COVID-19 salgınında bile gündemde olabildiği ve sürecin post-truth pandemisi olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir (Shelton, 2020: 1-5). Komplo teorileri ve yanlış bilgilendirmeler de dahil olmak üzere COVID-19 sürecinde de post-truth söylemler sıkça karşımıza çıkmaktadır (Dorosh vd., 2021: 5). Aşı ile ilgili yanlışların hızla yayılması ve aşı karşıtlığının oluşmasını da bir kamu güvenliği sorunu olarak bu kapsamda düşünebiliriz. Buna bir başka örnek olarak, post-truth döneminde özellikle küresel ısınmanın olmadığına dair üretilen bazı veriler sebebiyle bilim insanlarına karşı oluşan güvensizliği de verebiliriz (Oruç, 2020: 153). Küresel ısınmanın olmadığı ya da abartıldığına ilişkin bilimsel verilerle çelişen bilgileri yaymak bilim insanlarının çabalarını değersiz göstermektedir.

Özetle, hem kamu yönetiminin hem de siyasetin post-truth sürecin dışında kalarak belli ilkeler dâhilinde hareket etmesi gerekmektedir. Post-truth dönemde aldatmadan yana olanlar kadar dürüstlüğü savunanlara her zamankinden fazla ihtiyaç olduğu söylenmektedir (Keyes,2017: 311). Bu son derece önemli bir yaklaşımdır. Post-truth dönemden siyaset de etkilenmiştir. Siyasette dürüstlüğü savunanların azalması, aksine post-truthun siyaset mekanizmasına hâkim olması demokrasiye dair bilinen tüm kabulleri temelinden sarsabilecektir. Dolayısıyla post-truth siyasete ilişkin bir analiz yapmak gerekmektedir.

2. POST-TRUTH SİYASET

Post-truth çağı olarak tanımlanan dönemde, bilginin doğru olup olmamasından ziyade siyasi güç elde etme aracı olduğu vurgusu da yapılmaktadır. Post-truth siyaset, aşırı kutuplaşmış ve sorunlu siyasi ve kamusal söylemlere atıfla gerçeği bulmanın zor olduğu ve hatta gerçeği bulmanın da önemsizleştiği bir durumu anlatmaktadır (Horne, 2021: 1). Siyasette de gerçeklerle değil duygulara hitap eden siyaset tarzının izlendiği, aksi ispatlansa dahi siyasetçilerin doğru olmayan bilgileri kullandıkları tespiti yapılmaktadır (Sarioğlu, 2020: 385). Bununla birlikte yalan söylemenin normalleşmesi ve bazen de gereklilik gibi görülmesi de bir vakıdır (Sarioğlu, 2020: 385). Hatta bu dönem için yalan söylemenin sıradanlaşması ve hatta bazen insanların yalan söylediklerinin dahi farkında olmadıkları belirtilmektedir (Keyes,2017: 21). Ancak hiç kuşku yok ki bu tarzı benimseyen bir siyasetin varlığı ilk olarak demokrasi kültürüne zarar verecektir.

Post-truth siyaset olarak da değerlendirilen bu dönemde yalanlar, çok kolaylıkla söylenebilmektedir. Özellikle Brexit referandumunda Avrupa Birliği (AB) yanlılarının aleyhine sonuçlar çıkması, Trump'ın 2016 seçim döneminde yaptığı açıklamaların %69'unun yanlış olarak değerlendirilmesi ve ırkçı söylemlerine rağmen seçimi kazanması gibi hususlar örnek olarak verilebilecektir (Şen ve Taşdelen, 2020: 12-13; Editorial, 2019:1). Hatta post-truth siyasette insanları ikna etmek ya da inandırmak için yine onların duygularına komplo teorileri dâhil olmak üzere birçok araçla hitap edildiği belirtilmektedir (Alpay, 2017: 30-32). Dolayısıyla bu da siyasette etik tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Post-truth ile siyasette 'amaca giden her yol mubahtır' söyleminin uygulamada görüldüğü bir dönem yaşanmaktadır. Kavramın bu kadar gündemde olmasının temel sebebinin Brexit ve ABD örneklerinde görüldüğü gibi siyasetçilerin yalan olan haberleri yaymaktan çekinmemeleri gösterilmektedir (Aydın, 2020: 78). Diğer bir ifadeyle Brexit ve ABD örnekleri, ifadelerin ve paylaşımların insanları nasıl etkilediğine dair en belirgin örnekler olarak gösterilmektedir (Cibaroğlu, 2019: 96). Bu sebeple Brexit ve ABD örneklerini daha detaylı incelemek faydalı olacaktır.

Brexit Referandumu'nda sosyal medyadan doğrulanmayan kontrolsüz bilgi akışının olması ve demokratik kurumlara, geleneksel medya vb olan güven kaybı gibi iki temel hususun birleşiminin, Britanya halkını daha önce hiç olmadığı kadar duygular ve değer temelli karar verme ittiği ifade edilmektedir. Diğer deyişle medya dâhil pek çok unsura olan güven kaybı, insanları alternatif bilgi kaynaklarına yönelterek duygu temelli karar almayı arttırmaktadır. Ancak bunun da sonucunda post-truth siyasetin uygun zemin bulduğu tespiti yapılmıştır. Özellikle Brexit lehine oy kullananların post-truth söylemlerin etkisinde kaldığı ve bunun da popülizmin yükselişine ilgili olduğu belirtilmektedir. Brexit Referandumu dönemindeki söylemlere örnek olarak Britanya'nın AB'ye para gönderdiği, göçlerin arttığı ve içinde Türkiye'nin de olduğu bazı ülkelerin AB nezdinde adaylıktan üyeliğe çıkarılacağı iddiaları verilebilir (Marshall ve Drieschova, 2018: 89-94). Bu tarz bilgilerin hızla yayılmasıyla Britanyalılar, rasyonel karar vermeden uzaklaşarak duyguların yönlendirdiği bir post-truth süreci yaşamışlardır.

ABD'de ise Obama'nın 2008 ve 2012'deki seçim başarıları, dijitalin analoga olan galibiyeti olarak görülmektedir. Bunun da 2016'daki Trump'ın kazandığı seçimin önünü açtığı belirtilmektedir (Gorenc, 2020: 81). Hatta Obama'nın, seçim sürecinde sosyal medyanın katkısıyla kendisini fark ettirdiğinden "ilk sosyal medya başkanı" olarak tanımlanmaktadır (Hannan, 2018: 218). Trump'ın kazandığı 2016 seçimlerinde özellikle kendisinin sosyal medyadan paylaştığı ve gerçek olmadığı tespit edilen birçok konuya rağmen seçimin sonucunun değişmemesinin post-truth kavramının önemine işaret ettiği tespiti yapılmaktadır (Kutlu, 2020: 222). Bu söylemler içerisinde yalan içeren ve hatta ırkçı söylemler de bulunduğu daha önce ifade edilmiştir. Hem Trump'un kazandığı 2016 seçiminde hem de Brexit Referandumu'nda kanıtlanamayan iddiaların ortaya atıldığı bunun da hayali bir durumu ortaya çıkardığı görülmektedir (Coşgun, 2021: 74). Dolayısıyla bu örneklerden post-truthun siyasal anlamda üstünlük kazanmayı da sağlayabilecek bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir. Hatta Trump'ın siyaset tarzının da post-truth'un tanımına uyumlu olduğu dile getirilmektedir (Fridlund, 2020: 217). Ayrıca post-truth, hakikatle ilgili olmayan konularla siyasal anlamda bir avantaj elde etmeyi sağlasa da buradaki en dikkat çekici hususun, bu sebeple hesap verilmemesi olduğu düşünülmektedir (Mertek, 2020: 209-211). Ancak ortaya çıkabilecek ilkesizlik neticesinde 'yapanın yanına kar kaldığı' gibi bir düşünce, en sonunda demokrasiye zarar vererek kurumlara olan güveni zedeleyecektir.

Post-truth döneminde demokrasinin zarar göreceği, sosyal medyanın kutuplaşma sebebi olabileceği, gerçeklerin değil duyguların belirleyici olduğu ve belki de en önemlisi güvenin önemini yitireceği belirtilmektedir. Özellikle siyasetin de gerçeklerden çok duygulara hitap etmesi de bu sürecin bir parçasıdır (Çelik, 2021: 1550). Buna ilaveten, siyasi aktörler, söylediklerinin doğru olup olmadığına bakmaksızın diğer siyasi aktörlere ya da kurumlara güvensizliklerini sosyal medyadan paylaşabilmektedirler (Prior, 2021: 58). Hızlı kontrol gibi yeni olanakların ortaya çıkmasıyla medya ve bağımsız kuruluşlar, siyasetçilerin iddialarını sıklıkla kontrol etmekte ve söylediklerini çürütme konusunda kendilerini geliştirmektedir (Barrera vd., 2020: 1). Ancak yine de bu yöntemle doğrulanmış bilgiye kısa sürede ulaşamaması, yanlış olan bilginin insanlar üzerinde etki yaratması ve doğrulanmış bilginin de ilk yayılan yanlış bilgi kadar ilgi görmediği unutulmamalıdır.

Siyasetçilerin siyasal iletişimde "imaj yaratma" gibi konularla da siyaset yapmaları, post-truth'a dayanan bir siyaseti güçlendirmektedir (Şen ve Taşdelen, 2020: 16). Bahsedilen imaj yaratma hedefinde dijital medya kanalları da sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak dijital medyanın da desteklediği imaj yaratma amacıyla gerçek olanın

değil görülmesi istenenin halka yansıtılması, halkın hakikatten uzaklaştırılmak istenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla genel ve yerel seçimlerde tüm adayların hakikatten uzaklaşma eğilimleri, post-truth siyasete güç kazandıracaktır. Ancak, post-truth süreçte, seçmenler de gerçeklere az itibar etmekte ve daha çok duygularına hitap eden adaylardan yana oy kullandığı da ifade edilmektedir. Dolayısıyla post-truth liderler de insanların duygularına hitap etmekte başarılı oldukları sürece olgusal gerçeklerin önemini yitirmesi durumunu ortaya çıkarmaktadırlar (Spoelstra, 2020: 757). Özetle, post-modern dünyada belirsizlik ve düzensizlik bulunduğundan hakikatin önemini yitirmesi ve akılla hakikatin aranmasının da bir tarafa bırakıldığı söylenebilecektir (Alpay, 2017: 37). Bu durum hem seçmen hem de seçilen açısından geçerlidir.

Demokrasinin sağladığı olanaklarla birlikte post-truth söylemlerin de arttığı belirtilmektedir (Coşgun, 2021:76). Hatta buna sosyal medyadan ve internet üzerinden kendini ifade etme imkânı bulan kişilerin ve hatta sözde sosyal medya kanaat önderlerinin bu ortamı ne kadar demokratik yönde kullanacağı tereddüt oluşturmaktadır. Ayrıca sosyal medyada etki kapasitesi olan kişilerin, bunu hangi yönde kullanacağı ve bunun da post-truth zemine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir (Göncü ve Sim, 2019: 9). Ayrıca dünyanın önemli demokrasilerinde gerçek ötesi bilgilerle mücadele ve ifade özgürlüğü arasında da denge kurmak gerekmektedir (Horne, 2021: 2). Buradan anlaşılması gereken insanları yanlış yönlendiren ve bilgilendiren kasıtlı eylemlerin, ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir. Elbette tüm demokrasilerde kişilerin ifade özgürlüğü bulunmaktadır. Ancak sonucunda sosyal sorunlara yol açabilecek bir yanlış bilgilendirme yapmak tehlikeli sonuçlar da doğurabilecektir. Bu son derece hassas bir çizgidir. Dolayısıyla bu konu, yakın gelecekte demokrasilerin tartışacağı ve çözüm arayacağı bir sorun olmaya adaydır. Siyasetçi olmayan birinin bile bu eylemler içinde olması ve hatta dijital medyayı kullanması oldukça sorunludur. Bundan daha da vahimi, yukarıda bahsedildiği gibi dijital medya aracılığıyla güven tesis etmeyi temel alması gereken tüm düzeydeki siyasetçilerin, günlük çıkar elde etme ya da seçim kazanma amacıyla hakikati önemsizleştirerek güç kazanmayı amaçladıkları eylemlere girişmeleri olacaktır.

Tam olarak bu noktada bahsedilecek bir diğer husus da teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan katılım olanaklarıdır. Günümüzde dijital kanallar aracılığıyla hem merkezi hem de yerel düzeyde katılım imkanlarının genişletilmesi olanağı mevcuttur. Özellikle yerel yönetimlerin halka daha yakın yönetim birimleri olmaları nedeniyle halkın, bu kanallar vasıtasıyla karar alma süreçlerinde daha etkin yer alabilme olanakları mevcuttur. Bunun olumlu ya da olumsuz yanları, başka bir çalışmanın konusu olduğundan bu çalışmada ayrıntılı ele alınmayacaktır. Ancak çok genel olarak söylemek gerekirse e-katılım ve benzeri yöntemlerin getirileri bulunmaktadır. Bunun yanında yüz yüze etkileşimin yetersizliğinin müzakereyi eksik bırakacağı eleştirisi de yapılmaktadır (Şen ve Taşdelen, 2020: 17). Bir görüşe göre internet, bireylerin kurumlarla, devletlerle ya da bireylerle etkileşimde olmasına olanak verirken karar alma sürecini daha az etkileyebilme şansına sahip olduğunu düşündürmektedir (Gorenc, 2020:76). Bunun aksi bir görüş de internetin fazlaca kullanımı ve sosyal medyanın artan önemi, siyasette dijital unsurların önemini arttırabileceği yönündedir. Bu yolla insanların siyasi tartışmaların daha fazla içine girmesi beklenmektedir. Ancak sosyal medya ve benzeri platformların artan önemine karşılık bu platformlarda gizlilik, radikal grupların örgütlenmesi, yalan haberlerin artması gibi bazı olumsuz yönlerinin olduğu da belirtilmektedir. Hatta Endonezya gibi ülkelerde post-truth ve kimlik siyaseti, iç içe geçmiştir. Bunun olası sonuçları demokrasiden uzaklaşmak olabilecektir (Sawitri ve Wiratmaja, 2021: 141-142). Buna ilaveten internetle gelen demokrasiye ilişkin olanakların yanında yanlış olan bilginin hızla yayılması gibi pek çok riskin demokrasiye zarar verme ihtimali vardır. Bunu aşabilmek için önerilen medya okuryazarlığının aynı zamanda demokratik katılım için de bir zemin hazırladığı düşünülmektedir (Baytimur ve Çalışkan, 2019: 178).

İyi bilgilendirilmiş insanların demokrasi için önemli bir husus olarak kabul edilirse aksi durumun da olumsuzluğu, daha net ifadeyle yanlış karar alma olasılığı bulunmaktadır (Eroğlu ve Çakmak, 2020: 308). Demokrasi ve siyasetin doğru olmayan hususlar üzerine kurulması, bu konuda kabul edilen tüm değerlerin aksine olacaktır. Ayrıca şeffaflık, hesap verme gibi kazanımların da önemsizleşmesine neden olacaktır. Hatta demokrasilerde kabul edilen değerler arasına olan katılım, halkın egemenliği, özgürlük, eşitlik gibi kavramların yanında özel çıkarların baskın olması ve ideal demokrasi değerleriyle çatışması şeklinde tarif edilen post-demokrasi olarak durumun ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Koç, 2019: 57).

Son olarak popülizmden bahsetmek gerekmektedir. Popülizm, günümüz siyasetinde çokça görülmektedir ve popülist olarak adlandırılan siyasetçiler tüm siyasi görüşlerde bulunabilmektedir. Yeni medya olarak adlandırılan

internete bağlı teknolojiler de bu popülizmin yayılmasında bir araç olarak görülmektedir. Hatta gazeteciliğin bazı mesleki kurallarına rağmen sosyal medyada bu gibi hususların olmamasının, popülizme özgürlük alanı tanıdığı vurgulanmaktadır (Prior, 2021: 49-57). Yukarıda bahsedildiği gibi sosyal medyada kontrolün olmaması post-truth ve popülizm ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte temsili demokrasinin mevcut durumda en iyi siyasi rejim olarak tanımlanmasına karşın içinde popülizm olarak adlandırılan otoriterlik eğiliminin olduğu ve bunun da post-truth ile ilişkilendirildiği söylenmektedir (Umar ve Saylan, 2021: 210). Bunun yanında bir başka bakış açısıyla da post-truth söylemlerin, popülist görünen otoriter liderler için bir araç olduğu düşünülmektedir (Spector, 2020: 9). Bir çalışmanın sonuçlarına göre sunulan doğru istatistiki bilgi, popülist siyasetçilerin seçmenler üzerindeki etkisinden daha düşük kalmaktadır (Barrera vd., 2020: 18). Bununla birlikte doğru olmayan verilerin kamuoyunu etkilemek yanında kamu politikalarının oluşmasında da etkili olma ihtimali de bulunmaktadır (Oruç, 2020: 144). Ancak hatalı oluşan kamu politikasının bedelini de yine vatandaşlar ödeyecektir. Bu sebeple de gelinen nokta, popülizm ve post-truth söylemlerden uzak durularak kamu yararını gözetken bir siyaset anlayışına sahip olmaktır.

Post-truth dönemin siyasete etkisini hem seçmen hem de seçilenler hem de güncel tartışmalar boyutuyla detaylı biçimde analiz ettikten sonra çalışmadaki odak noktalarından biri olan post-truthun yerel siyasete etkisi ve etik ilkelerin bu konudaki ilgisine ve önemine değinilecektir.

3. YEREL YÖNETİMLER VE ETİK

Ortaya çıkan dijital değişimlerle birlikte yönetime ilişkin faaliyetlerin de post-truth süreçten etkilenmesi muhtemeldir (Czyżewski, 2021: 57). Post-truth dönemde bu unsurların hâkim olmasını engellemek için, siyasi ve idari düzlemde bazı değerlerin ve kabullerin olması gerekir. Bu ilkelerin başında etik ilkeler gelmektedir. Etik ilkelerin ışığında gerçekleşen yönetim, post-truth süreçteki olgulardan uzak durabilmek adına bir rehber olabilecektir. Ancak elbette tek başına etik ilkelerin de bu süreçte yeterli olmayacağı da bilinmelidir. Ayrıca kamu yönetimine olan güvenin kaybolmaması da bir diğer önemli husustur (Demirci ve Genç, 2008: 45; Keser, 2012: 35-36). Kamu yönetimi ve güven ilişkisinin sıkça vurgulandığı bu çalışmada hem siyasetin etkili olduğu hem de kamu hizmetinin sunulduğu yerel yönetimler, post-truth ve etik ilişkisi açısından özellikle incelenecektir. Çünkü yerel yönetimler birer “demokrasi okulu” olarak görüldüğünden olası etik dışı davranışların bu algıyı da zedeleme riski bulunmaktadır. Üstelik yerel yönetimlerde etik ilkelere uyulmaması, hemşehrilerin aldığı hizmetin kalitesini ya da yaşam kalitesini etkileyebilmektedir (Özer, 2012: 152-155).

Kamu yönetiminde etik ilkelere önem verilmesi, kamu yönetimine duyulan güveni arttıracaktır. Yerel yönetimlerde ise hemşehrilerin desteğinin sürekli olarak alınması gerektiğinden hizmetlerin etik ilkelere uygun biçimde sunulması da gerekmektedir. Diğer bir deyişle yerel yönetimlerde etik ilkelere dayanarak yönetimin gerçekleşmesi, mevzuatın destek vermesi ve etik ilkelere uygun davranışların teşvik edilmesi önerilmektedir (Akdeniz, 2019: 28-31). Hem kamu kurumları hem de yerel yönetimler için bazı etik ilkeler arasında, dürüstlük ve doğruluk, eşitlik, insan hakları, demokrasi, açıklık, güven gibi hususlar sayılmaktadır (Bedük, 2019: 24-25). Bu seçilen ilkelerin yozlaşması, kendiliğinden post-truth siyasete zemin hazırlayabilecektir. Buna örnek olarak; halkına açık olmayan, dijital kanallardan doğru bilgi paylaşmayan, internetin olanaklarını halkı yanlış bilgilendirmek için çalışan bir yerel siyasetçi ya da bir yerel yönetim çalışanının kabul edilebilecek bir durum olmadığı verilebilecektir.

Yerel yönetimlerin, sorumlulukları çerçevesinde alacakları kararları etik değerlere uygun biçimde alması beklenir (Yüksel vd., 2005: 297). Etik ilkeler dâhilinde yönetilen yerel yönetimlerin, bozulma, yolsuzluk ve aşırı siyasallaşmaya karşı kendisini koruyabileceği iddia edilmektedir. Ayrıca belediye başkanlarının kendilerinin etik ilkeleri benimseyen bir yönetim anlayışı sergilemelerinin de bu kapsamda düşünülmesi gerektiği belirtilmektedir (Coşkun ve Öztürk, 2002: 73). Diğer deyişle belediye başkanlarının bir rol model olarak etik ilkeler içerisinde hareket etmesi tüm belediyede etik dışı davranışların olmasını engelleyebilecektir (Akdeniz, 2019: 48). Özellikle yerel yöneticilerin bireysel kazanç elde etmek ya da popülerlik kazanmak için hareket etmemeleri gerekir (Coşkun ve Öztürk, 2002: 86). Günümüzde sosyal medyanın bu tür eğilimlere güç vermesi, bu açıdan ciddi bir tehdittir. Dolayısıyla burada hassasiyetle yeniden vurgulanması gereken bir diğer husus da tüm bu konularda dijital medyanın kötü yönde ve amaca ulaşmada bir araç olarak kullanılmamasıdır. Dolayısıyla yerel yöneticilerin bu tarz davranışlardan uzak durarak etik ilkeleri takip etmesi yerinde olacaktır. Yerel yönetimlerin siyasal kaygılarla hareket etmesi ya da popülist davranışları, post-truth’a ilişkin tüm olguların yerel ölçekte de gerçekleşmesine

olanak verecektir. Hatta etik ilkelere uygun davranmanın yerel düzeyde seçmenlerin araması gereken bir ölçüt olduğu ifade edilmektedir (Sayılanoğlu, 2015: 116). Buraya kadar anlatılanlardan sonra varılan nokta ve yerel siyaset için de geçerli olan husus, amaca ulaşırken seçilecek yöntemlerle etik dışı yollara sapılmamasıdır (Sayılanoğlu, 2015: 119). Etik ilkelerden uzaklaşmak, yerel düzeyde post-truth siyasete zemin oluşturma riskini taşımaktadır. Dolayısıyla yerel yönetimleri de ilgilendiren bazı etik ilkelerin netleştirmek ve üzerinde durmakta fayda bulunmaktadır. Özellikle bu kapsamda Avrupa Konseyi ve Türkiye’den örneklerle konu incelenecektir.

Avrupa Konseyi, yerel yönetimlere özel önem vermektedir. Dolayısıyla yerel yönetimler ve etik bahsinde başvurulması gereken başlıca kurum da bu yüzden Avrupa Konseyi’dir. Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi, yozlaşmayı yerel ve bölgesel yönetim için tehdit görerek, ‘Yerel ve Bölgesel Düzeylerde Yolsuzluğun Önlenmesi ve Kamu Etiğinin Teşvik Edilmesine Yönelik Faaliyetlerin Yol Haritası’ ve ‘Yerel ve Bölgesel Yönetişimle İlgili Tüm Kişiler İçin Avrupa Davranış Kuralları’ belgelerini yürürlüğe sokmuştur. Yerel ve Bölgesel Düzeylerde Yolsuzluğun Önlenmesi ve Kamu Etiğinin Teşvik Edilmesine Yönelik Faaliyetlerin Yol Haritası’na göre Kongre, Yönetişim Komitesinden şeffaflık, çıkar çatışması ve kayırmacılık, yanlışları bildiren muhbirleri korumak, nepotizm, kamu alımlarındaki usulsüzlükler ve kamu kaynaklarının seçimlerde kötüye kullanılması şeklinde altı tematik alanda rapor hazırlamasını istemiştir. Bu raporda şeffaflık yozlaşma konusunda en önemli araçlardan biri olarak gösterilmektedir (Council of Europe, 2016: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680767269>). Keza etik unsurların yaygınlaştırılması için de şeffaflık, en dikkat çeken hususlar arasındadır. Şeffaflıkla ilgili analizlere ileride Türkiye ile ilgili değerlendirmelerde de yer verilecektir. Ayrıca şeffaflık, post-truth süreçteki yanlış bilgi yayılmalarını da önleyebilecek bir husustur. Onun için özellikle yerel yönetimlerde internet, sosyal medya ve genel olarak dijital medyayı kullanarak şeffaflık ilkesinin bir gereği olarak hemşehirlere anlık, güncel ve doğru bilginin paylaşılması son derece yerinde olacaktır. Ayrıca yerel yönetimlerin hazırlayacakları dijital açık veri kaynaklarıyla hemşehrilerin faaliyet raporları gibi metinlere kolay ulaşımını temin etmeleri gerektiği de unutulmamalıdır. Bunun yanında seçimlerde görülebilecek olası post-truth süreçlerden örneklerle bahsedilmiştir. Seçim süreçlerinde kamu kaynaklarının kötüye kullanılması kadar yanlış olan benzer bir husus da seçimlerde kamu kaynaklarının post-truth sürece hizmet edecek şekilde kullanılmasıdır. Seçimlerdeki güven ve adaletin sağlanması yerel siyasetin sağlıklı olması ve post-truth söylem ve eylemlerin seçim sonuçlarını etkilememesi açısından önem taşımaktadır.

Avrupa Konseyi ayrıca, Yerel ve Bölgesel Yönetişimle İlgili Tüm Kişiler İçin Avrupa Davranış Kurallarını kabul etmiştir. Buna göre etik dışı davranışların demokrasiye, yönetime, vatandaşların etik beklentilerine vb. hususlara zarar verdiği gerçeğinden hareketle etik davranışlara ilişkin ortak ilkeler ortaya konmuştur. Bu ilkelerle yönetişimin güçlenmesi hedeflenmektedir. Aslında yönetişimin güçlenmesi yerel ve bölgesel düzeyde tüm aktörler arası diyalogun gelişmesini sağlayarak post-truth süreçlerin olumsuz etkilerini azaltabilecektir. Bahsedilen ilkeler; hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik, saygı ve ayrımcılıktan kaçınma, şeffaflık/saydamlık, liyakat ilkesine uyma, tarafsız olma ve çıkar çatışmasıdır (Council of Europe, 2018: <https://rm.coe.int/1680718fbf>). Bu ilkeler birçok yerde karşımıza çıkabilecek ilkelerdir. Ancak Avrupa Konseyi’nin, etik ilkeler olarak özellikle vurgulaması önemlidir. Şeffaflık yine ortak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkeleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde ilkelerin bir bütün oluşturduğu ve birbirini tamamladığı görülmelidir. Özetle tüm tarafların etik ilkeler dâhilinde hareket etmesi ve uzlaşması, post-truth siyasetin yerel düzeyde uygulama alanı bulmasını engelleyebilecektir. Buradan hareketle, Türkiye’deki bazı belgeler üzerinden değerlendirme yapmak tamamlayıcı olacaktır.

Türkiye’de kamu yönetiminde hem genel olarak hem de yerel yönetimler özelindeki etik ilkelerin üzerinden değerlendirme yapmak daha doğru olacaktır. ‘Saydamlığın Artırılması ve Yolsuzlukla Mücadelenin Güçlendirilmesi Stratejisi (2010-2014)’de de yerel yönetimlerde seçilen yerel yöneticilere yönelik etik ilkelerin tespit edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ‘Saydamlığın Artırılması ve Yolsuzlukla Mücadelenin Güçlendirilmesi Eylem Planı (2016-2019)’nda da bu konu yinelenmiş ve yerel yöneticilerin etik davranışının teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu planda yerel yönetimlerde hesap verebilirliğin güçlendirilmesi gibi güveni arttıracak eylemler de önerilmiştir.

‘Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri İle Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’te de yerel yönetimleri kapsayacak şekilde etik ilkeler tespit edilmiştir. Bunlar arasında çalışmanın konusuyla doğrudan ilgisi olan husus, saygınlık ve güven bahsidir. Bu hususta özetle, kamu görevlilerinin kamu yönetimine güveni

sağlamaları, kamu hizmetine olan güveni zedelemekten hareket etmeleri gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca bu yönetmeliğe göre, yöneticilerin hesap verme sorumluluğu, bilgi vermek, saydamlık ve katılımcılık gibi hususlara da dikkat çekilmektedir. Ancak post-truth ile alakalı olarak belki de en ilgili husus, kamu görevlilerinin “aldatıcı ve gerçek dışı beyanat” vermelerinin yasaklanmasıdır. Yerel yönetimlerde seçim hususunun olması, seçim sürecinde bu tür beyanatların olmasına sebep olabilecektir. Özellikle dijital medyanın gücü sebebiyle bunu hızla yayma riskinin olması, durumu daha da ciddi bir hale getirmektedir. Dolayısıyla belediye başkanlığına adaylığını koyan herkesin hem adaylık hem de başkanlık dönemlerinde bu tür davranışlarda bulunmaması gerekir. Çünkü neticede seçimle ulaşılan makam, kamu hizmetinin gerçekleştirildiği ve güvenin esas olduğu bir makamdır. Bahsedilen hususlar, Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun hazırladığı Etik Rehberi’nde de detaylı biçimde açıklanmıştır ancak kamu görevlilerinin uyacağı başlıca etik davranışlar arasında halkın devlete ve kamu görevlilerine duyacağı güveni arttırmak bahsi öne çıkarılmıştır (Kamu Görevlileri Etik Kurulu, 2019).

‘Yerel Yönetimlerde Seçilmiş ve Atanmış Kamu Görevlilerinin Etik Farkındalığının Artırılması İçin Teknik Destek Projesi’ kapsamında “Etik Rehberi Yerel Yönetimler” adlı rapor hazırlanmıştır (Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu, 2020). Bu raporda ‘Yerel Yönetimlerde Temel Etik Değerler ve İlkeler’ bölümü yer almaktadır. Bu değerlerin bazıları post-truth ile ilişkilendirilerek analiz edilecektir.

‘Hukukun üstünlüğü’ etik değerinin altında şeffaflık ve katılımcılık gibi ilkeler dikkat çekmektedir. Özellikle şeffaflık ilkesi yetkiyi kötüye kullanmayı önlemek için bir araç olarak gösterilmektedir. Özellikle post-truth süreçte, yerel yöneticilerin yetkisi dâhilindeki gerekli hususları, kamuoyuyla paylaşması ve bu kapsamda işleri yürütmesi duyguların yönlendirici olacağı bir süreci önleyebilecektir. Keza şeffaflıkla da bağlantılı olan katılımcılık konusunda da yerel yöneticilerin, hemşehrileri çözüm ortağı olarak görmesi ve karar alma sürecine dâhil ederek zamanında rasyonel bilgiyi paylaşması post-truth yönetim anlayışının yerel düzeyde güç kazanmasını engelleyebilecektir.

‘Hesap Verebilirlik, Hesap Verme Sorumluluğu ve Açıklık’ etik değeri, yanıştaki sorumluluğu üstlenme, halka açık olma, bilgi gizlememe gibi ilkeler ışığında bir yönetim anlayışı geliştirmelidirler. Fakat yerel yönetimlerde bu konulardaki eksiklikleri de ortaya koymaktadır. Hesap verme bilincinden uzak yerel yöneticilerin bir de doğruyu gizleme ya da yanlış kamuoyuna aktarma gibi eğilimleri olursa süreç post-truth siyaseti karşımıza çıkarabilecektir. Hatta yukarıda da bahsedildiği gibi post-truth siyasette kamuoyunu yanlış yönlendirme ve bilgilendirme gibi hareketler neticesinde hesap verme konusunun zayıf kalmasının da getireceği olumsuzluk, bu noktada yeniden hatırlanmalıdır.

‘Tarafsızlık, Ayrımcılık ve Kayırmacılık Yapmamak’ etik değeri özellikle tarafsızlık başlığı altında lehte ya da aleyhte önyargıların olmaması post-truth ile ilgili bir diğer önemli hususu karşımıza çıkarmaktadır. Duyguların etkisinde karar veren bir yerel yöneticinin post-truth süreçlere sebebiyet verebileceği gibi kapsayıcı ve herkese eşit mesafede olma ilkelerinin de uzağında kalacağı açıktır. Bu etik değer kapsamında ayrımcılık ve kayırmacılık yapmamak gibi bir başlık yer almaktadır. Bu başlıkta da yine önyargılardan uzak olmak, farklı etnik, dini vb. farklı gruplara eşit davranmak gibi aksi şekilde hareket edildiğinde olumsuzluk arz edecek hususlar bulunmaktadır.

‘Görevin Yerine Getirilmesinde Kamu Hizmeti Bilinci ve Kamu Yararını Gözetme’ etik değeri, kamu yönetimine güvenin sağlanabilmesi adına belki de en önemli ilkelerden biridir. Kamu yöneticilerinin kamu yararını yüksek çıkar olarak görüp bu şekilde hareket ettikleri, kamuoyuyla doğru ve zamanında bilgi paylaştıkları ve sonucunda bir güven tesis ettikleri takdirde post-truth süreçte karşımıza çıkan durumların ortaya çıkması güçleşecektir.

‘Saygınlık ve güven’ etik değeri, belki de post-truth ile en çok ilgisi olan kategoridir. Kamu yönetiminin halka güven vermesi ve şüphe uyandırmaması gerekmektedir. Kamu hizmetinden ya da kamu görevlilerinden şüphe duyulması rasyonel gerçekliklerden uzaklaşarak duyguların yönlendirdiği bir manipülasyon sürecine yol açabilecektir. Özellikle rapora göre, seçilmiş yerel yöneticilerin, seçim öncesindeki vaatlerini tutması ya da kamuoyunu yanıltmamaları gerektiğini bilmelidirler. Gerçekten de belediye başkanları başta olmak üzere seçilerek iş başına gelen yerel yöneticilerin, yürüttüklerinin kamu hizmeti olduğu bilinciyle hareket ederek, halka güven vermeleri gerekir.

Etik ilkeler ışığında yukarıda verilen örneklerin biraz daha somutlaştırılması gerekmektedir. Özellikle post-truth sürecin güç kazanmaması adına; yerel yönetimlerin yürüttüğü ihalelerin taraflara güven verecek şekilde

gerçekleşmesi, şeffaflık ilkesinin halka güven vermek adına zorunlu bir uygulama olarak görülmesi, planlama ve imar süreçlerinin açık ve şeffaf biçimde yürütülmesi, hemşehrilere her zaman ve her koşulda doğru ve anlamlı bilginin paylaşılması gerekliliği açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yerel yönetimler için post-truth sürece karşı siyaset üstü ortak ilkeler ve ortak kabullerin yerleştirilebilmesi de uygulama farklılıklarını ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır. Genel olarak demokrasinin ve yerel demokrasinin zarar görmesi, siyasetin ve yerel siyasetin amaçları doğrultusunda etik ilkeleri dikkate almaması, halkın kandırılması, rasyonel olana değil duygulara göre hareket edilmesi muhakkak surette yerel yönetimlerde de post-truth süreçlerin güçlenmesi anlamına gelecektir.

Post-truth süreçte birçok art niyetli çevrelerin insanların duygularına hitap ederek gerçek olanı değersiz kılmaya çalıştığı bilinmektedir. Siyasetin de bundan nasibini aldığı bilinmektedir. Kamu yönetiminin içerisinde yerel yönetimler, seçimle işbaşına gelen yöneticilere sahip olması itibarıyla özgün bir değere sahiptir. Yerel siyasette, seçim kazanmak için post-truth'a yönelen bazı davranışlar olabilecektir. Ayrıca, yerel yönetimler, halka en yakın yönetim birimleri oldukları için yerel siyasetteki post-truth siyaset ve eğilimlerin sonuçları, halka doğrudan yansıtılabilecektir. Buna ilaveten güvenin esas olduğu kamu yönetiminde halkın güveninin yok olması, sosyal medya başta olmak üzere birçok kanaldan siyasi amaçlar da dâhil olmak üzere halka kamu yönetimi hakkında doğru olmayan bilgiler aktarılabilir. Dolayısıyla yerel siyasetin post-truth süreçten etkilenmemesi için adım atmak gerekmektedir. Bu noktada yerel yönetimler konusunda ortaya konan etik ilkeler elbette ki post-truth süreçte tek başına bir önlem olmayacaktır. Ancak etik ilkeler, bu konuda bir başlangıç ya da yol gösterici olabilecektir. Yerel yönetimlerin her biri ayrı birer örgüt oldukları için farklı örgüt kültürleri de hâkim olabilmektedir. Seçilmiş yerel yöneticiler olan belediye başkanlarının uygulamaları arasında da bir standart bulunmayabilmektedir. Tekrar edilecek olursa post-truthun yerel siyaseti etkilememesi için yapılması gereken, uygulama birliğinin sağlanması adına çalışmak olmalıdır. Örneğin, imar, katılım, tarafsızlığın sağlanması gibi konularda belediyelerin tamamında aynı uygulamaların sağlanması ya da sağlanması yolunda adımların atılması gereklidir.

SONUÇ

Post-truth süreç, hakikatin önemini yitirdiği ve önemsizleştiği bir dönemdir. Bu süreçte hakikate fazlaca itibar edilmemektedir. Post-truth olarak kavramsallaştırılan dönemde, insanların rasyonellikten uzaklaşmakta, doğru olana ulaşmak güçleşmekte ve birçok konuda duyguların yönlendirici olduğu durumlar yaşanmaktadır. Aslında bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı ve hatta pek çok dijital olanağın bulunduğu bir dönemde hakikatin önemsizleşmesi de son derece paradoksal bir durumdur. Aslında paradoksal gibi görünen durumda kasıtlı olarak insanların duyguları tarafından yönlendirildiği bir durum oluşturulmak istenmektedir. Elbette piyasa koşullarında rekabet üstünlüğü elde etme, medyada tiraj elde etme ve yanıltıcı reklam gibi unsurlarla da post-truth süreç güç kazanabilmektedir. Ancak post-truth süreçten kamu yönetiminin ve siyaset kurumunun etkilenmesi, toplumun tamamına zarar verecektir.

Post-truth siyaset olarak tanımlanan dönemde ise siyasetteki rekabet, hakikati önemsizleştiren bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Seçim kazanmak, iktidarı ya da yerel yönetimleri elde etmek amacıyla doğru olmayan pek çok unsur, seçmenler üzerinde seçim malzemesi olarak kullanılmak ve sonucunda bir başarı elde etmek hiç şüphe yok ki siyasete olan güveni azaltacak bir durumdur. Bahsedilen post-truth siyasetin sonuçları itibarıyla insanların, demokrasiye olan inancı da azalabilecektir. Post-truth sadece siyasete olan güveni değil aynı zamanda kamu yönetimine olan güveni de zedeleme riskini taşımaktadır. Kamu yöneticilerinin vatandaşlara karşı yönelik şeffaf ve güvenilir olmamaları da post-truth süreçlerin güç kazanmasına sebep olabilecektir. Böylesi bir durumun oluşmasını engellemek ve post-truthun siyasete ve yönetime hem ulusal hem de yerel düzeyde etki etmesini engellemek gerekmektedir. Diğer bir deyişle siyasetin kendi içerisinde olan güç mücadelesinin, güven kaybına yol açmaması sağlanmalı ve post-truth sürece hizmet etmesi engellenmelidir.

Yerel yönetimler bilindiği üzere halka en yakın yönetim birimleridir ve demokrasi okulu olarak tanımlanmaktadır. Hem sorumlu olduğu kamu hizmetlerini gerçekleştiren ve bu yönüyle kamu yönetiminin bir parçası olması, hem halkın en yakın düzeyde olması sebebiyle katılımın nispeten kolay gerçekleştirilebilmesi hem de seçilerek gelinen görevlerin bulunması sebebiyle siyasetin ve yönetimin kesişim noktasında yer almaktadır. Dolayısıyla post-truth yaklaşımıyla hareket eden yerel yöneticiler, hem siyaset hem de kamu yönetimine karşı güven kaybına neden olabilecektir. Özellikle yerel yönetimleri ilgilendiren seçimlerde vaatlerin seçildikten sonra tutulmaması ya da

seçimlerin kazanılması için post-truth söylemlerin tercih edilmesi gibi durumlar, bu güven kaybına ilişkin ilk akla gelen örnekler olmaktadır. Bu noktada yerel yönetimlerin ve yerel yöneticilerin sorumluluk almaları, gerek seçimlerden önce gerekse de seçimlerden sonra faaliyetlerini gerçekleştirirken halka şeffaf olmaları, güncel bilgiyi paylaşmaları ve en önemlisi hakikatten uzaklaşarak, hakikati hemşehrilerin gözünde önemsiz kılarak post-truth siyaseti tercih etmemeleri gereklidir. Ancak bu konuda bir diğer önemli husus, yerel yönetimlerin her birinin ayrı birer örgüt olmaları sebebiyle farklı örgüt kültürlerinin olmasıdır. Bu durum uygulama birliğini bozabilmektedir. Bu noktada etik ilkelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Yerel siyasette hemfikir olunan etik ilkelerin olması ve tüm yerel yönetimlerin bu etik ilkeler çerçevesinde bir yerel siyaset ve yönetim gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Sona yaklaşırken vurgulanması gereken bir başka konu daha bulunmaktadır. Günümüz, dijital medya araçlarıyla bilginin hızla yayılabildiği bir süreç olarak görülmektedir. Hakikatten uzaklaşan bir dönem olan post-truth'da dijital medya araçları da buna hizmet edebilmektedir. Özellikle sosyal medya ve internet aracılığıyla yayılan doğru olmayan bilgiler, insanların yanlış bilgilenmeleri yanında sosyal patlamalara kadar gidebilecek pek çok olumsuz durumun da ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Unutulmamalıdır ki özellikle dijital medya kanalıyla yayılan yanlış olan bilgiye ilişkin yapılan düzeltme, yayılan yanlış bilgi kadar etki doğurmamaktadır. Var olan bu durumu daha da zorlaştıracak bir diğer husus da dijital medya araçlarının siyasetçiler tarafından kullanılmasıdır. "Günü kurtarmak" ya da seçim kazanmak gibi amaçlarla dijital medya araçlarının siyasetçiler tarafından kullanılması, çalışmamızda sıkça bahsedildiği gibi siyasete, kamu yönetimine ve kurumlara olan güveni de olumsuz etkileyecektir. Sıklıkla internetin ve getirdiği olanakların demokrasiye güç katacağı vurgulanmaktadır. Elbette bunda haklılık payı bulunmaktadır. Ancak post-truth süreçte dijital medyanın etkisiyle de güçlenen ve çalışmamızda örnekleri de verilen tarzda bir siyaset neticesinde insanlık tarihinin büyük çabalarla elde ettiği bir kazanım olan demokrasi, büyük zarar görecektir. İnsanlara gerçeğin değil siyasetçinin istediğinin gösterilmesi, seçmenlerin kararının etkilenmeye çabalanması, seçmenlerin duygularıyla karar vermek zorunda kalması, halkın yanıltılması ve tüm bunlarda dijital medyanın bir araç olarak kullanılması post-truth süreci güçlendiren bir durum olmaktadır.

Post-truth kavramı son yıllarda sıklıkla kullanılan ve tartışılan bir kavram olmuştur. Bu çalışma da literatürdeki tartışmalardan hareketle konuyu ele almış ve bir sonuca ulaşmayı amaçlamıştır. Post-truth ile ilgili olan bu çalışmada etik ilkeler, özellikle siyaset ve kamu yönetimine olan güvenin kaybolmaması adına bir araç olup olamayacağı boyutuyla ele alınmıştır. Post-truthun etkisini azaltabilmek ve rasyonelliği koruyabilmek için etik ilkeler, tek başına bir çözüm olmayabilir. Ancak post-truth süreçle hem ulusal hem de yerel düzeyde mücadele edebilmek adına bir başlangıç olabilecektir. Bu noktada hem uluslararası hem de ulusal metinlerin ışığında Türkiye'deki yerel yönetimler açısından da etik ilkelerin geliştirilmesi adına çabalar çok değerlidir. Bu aşamada, post-truth ve post-truth siyasetin Türkiye'de yerel düzeyde güçlenmemesi adına belediye başkanlarının örgütleri için etik ilkelere uyulması açısından rol model olmaları, etik ilkelerin yerel yönetimler açısından siyaset üstü değer olarak kabul edilmesi, yerel yönetimlerin tüm yönlerden halka şeffaf olmaları, güncel bilgiyi paylaşmaları, yerel yöneticilerin saygınlığı zedeleyecek nitelikte eylemlerden kaçınmaları, halkı temel bir paydaş olarak görerek karar alma sürecinde etkinlik kazandırmaları, halkı yanıltan ya da hakikatin önemsizleşmesine sebep olan yerel yöneticilerin hesap vermesinin sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, İ. (2019). "Yerel Yönetimlerde Etik Kültürün Geliştirilmesi". *Sayıştay Dergisi*, 112, 27-52.
- Alpay, Y. (2017). *Yalanın Siyaseti*, Destek Yayınları, İstanbul.
- Altınörs, G. (2021). "Popülizm, Hakikat-Sonrası ve Uluslararası Siyaset: İklim Değişikliği, Göç ve Covid-19", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 199-213.
- Aydın, A. F. (2020). "Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon: Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci", *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 4(12), 76-90.
- Barrera, O., Guriev, S., Henry, E. ve Zhuravskaya, E. (2020). "Facts, Alternative Facts, And Fact Checking in Times Of Post-Truth Politics", *Journal Of Public Economics*, 182, 1-19.
- Bedük, S. A. (2019). "Yerel Yönetimlerde Etik", *İdarecinin Sesi*, 189, 23-25.
- Corner, J. (2017). "Fake News, Post-truth and Media–Political Change", *Media, Culture & Society*, 39(7), 1100–1107.

- Coşgun, M. (2021). "Post-Truth: Hegemony'nın Yeni İdeolojik Aygıtı", *Akademik Hassasiyetler*, 8(15), 67-82.
- Coşkun, B. ve Öztürk, N. K. (2002). "Yerel Yönetimlerde Etkinlik ve Etik", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 2(2), 73-88.
- Council of Europe. (2018). European code of conduct for all persons involved in local and regional governance. (30.05.2022). <https://rm.coe.int/1680718fbf>.
- Council of Europe. (2016). Corruption and public ethics. (30.05.2022). <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680767269>.
- Czyżewski, M. (2021). "Governmentality without Truth: An Essay on the Role of Foucauldian Thinking in a Post-Truth Society", *Qualitative Sociology Review*, 17(1), 40-59.
- Çelik, N. (2021). "Post-Truth Çağında Gerçekliğin Sosyal İnşasına Sosyolojik Bir Bakış", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1540-1555.
- Demirci, M. ve Genç, F. N. (2008). "Türkiye'de Kamu Yönetimi Reform Sürecinde Etik Yapılanma", *Amme İdaresi Dergisi*, 41(2), 43-58.
- Dorosh, L., Astramowicz-Leyk, T. ve Turchyn, Y. (2021). "The Impact of Post-Truth Politics as a Hybrid Information Influence on the Status of International and National Security: The Attributes of Interpretation and the Search for Counteraction Mechanisms", *European Politics and Society*, <https://doi.org/10.1080/23745118.2021.1873041>, 1-24.
- Editorial. (2019). "Post-truth and the Political: Constructions and Distortions in Representing Political Facts", *Discourse, Context & Media*, 27, 1-6.
- Eroğlu, Ş. ve Çakmak, T. (2020). "Post-Truth Dönemini Anlamak: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Yeni Medya Araçları Kapsamında Bilgi Bozuklukları ve Doğrulama Algılarının Değerlendirilmesi». *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 307-325.
- Fridlund, P. (2020). "Post-truth Politics, Performatives and the Force", *Jus Cogens*, 2, 215-235.
- Gorenc, N. (2020). "Political Communication in Post-truth Society", *Ars et humanitas*, 14(1), 73-87.
- Göncü, S. ve Sim, Ş. (2019). "Post-Truth Zeminde Suriyeli Mülteciler Hakkında Çıkan Haberlere Dair Bir İnceleme", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1-28.
- Gutsche Jr, R. E. (2019). "Elevating Problems of Journalistic Power in an Age of Post-Truth". *Journalism & Mass Communication Educator*, 74(2), 240-248.
- Güven, A. (2020). "Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth: Bir Kavramsallaştırma Denemesi", *İnsan&İnsan*, 7(23), 20-36.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu. (2020). *Etik Rehberi Yerel Yönetimler*, Ankara.
- Horne, C. L. (2021). "Internet governance in the "post-truth era": Analyzing key topics in "fake news" discussions at IGF". *Telecommunications Policy*, 45, 1-11.
- Kamu Görevlileri Etik Kurulu. (2019). *Etik Rehberi*, 7. Baskı, Ankara.
- Karakaş, O. ve Doğru, Y. B. (2021). "Covid-19 Aşılarına Yönelik Üretilen Yeni Medya İçeriklerinin Post-Truth Kavramı Bağlamında Analizi", *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5(16), 163-182.
- Keser, A. (2012). "Politika Transferi ve Türk Kamu Yönetiminde Etik". *Amme İdaresi Dergisi*, 45(4), 25-50.
- Keyes, R. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ*, (çev: Özçetin, D.), Tudem Yayın Grubu, Ankara.
- Kıral, B. (2020). "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170- 189.
- Koç, Y. (2019). "Post Demokrasi ve Siyasi Parti Kavramlaştırmasını Pierre Bourdieu Üzerinden Okumak". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 44, 42-61.
- Kutlu, M. (2020). "Twitter Hesaplarının Post-Truth İçeriklerle İslamofobi Aracına Dönüştürülmesi: Geert Wilders Örneği", *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 3(2), 217-239.
- Marshall, H. ve Drieschova, A. (2018). "Post-Truth Politics in the UK's Brexit Referendum", *New Perspectives*, 26(3), 89-105.

- Mertek, S. (2020). "Post Truth'u Hannah Arendt ile Okumak", *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(97), 205-225.
- Oruç, M. S. (2020). "Postmodernite, Siyasal İletişim ve Doğruluk Sorunu: Post-Truth Durum ve Entelektüel Zemini Üzerine Bir İnceleme", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 36, 141-160.
- Oxford Learner's Dictionaries. (2022). Post-Truth. (03.01.2022) <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth?q=post+truth>
- Özer, M. A. (2012). "Yerel Yönetimlerde Etik Dışı Davranışlar", *Kent Akademisi | Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 5(4), 152-173.
- Prior, H. (2021). "Digital Populism and Disinformation in Post-truth Times", *Communication & Society*, 34(4), 49-64.
- Sak, R., Sak, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö. ve Nas, E. (2021). "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Sarıoğlu, E. (2020). "Yalan Haber, "Post-Truth" Kavramı ve Medya Üçlemesi: Geçmişten Günümüze Gündem Belirleyen Örnekler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 377-397.
- Sawitri, M. Y. ve Wiratmaja, I. N. (2021). "On the Brink of Post-Democracy: Indonesia's Identity Politics in the Post-Truth Era", *Croatian Political Science Review*, 58(2), 2021, 141-159.
- Sayılganoğlu, S. S. (2015). "Yerel Siyasette Etik Kültürünün Gelişimi ve Toplum Üzerindeki Etkileri", *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 37, 113-126.
- Shelton, T. (2020). "A post-truth Pandemic?", *Big Data & Society*, July–December 2020, 1–6.
- Spector, B. (2020). "Post-truth Claims and the Wishing away of Brute Facts", *Leadership*, 16(1), 9–24.
- Spoelstra, S. (2020). "The Truths and Falsehoods of Post-Truth Leaders", *Leadership*, 16(6), 757–764.
- Şen, A. F. ve Taşdelen, H. (2020). "Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, 11-34.
- Taş, O. ve Taş, T. (2018). "Post-Hakikat Çağında Sosyal Medyada Yalan Haber ve Suriyeli Mülteciler Sorunu", *İletişim*, 29, 183-207.
- Umar, N. ve Saylan, G. (2021). "The Crisis in the Rise of Representative Liberal Democracy to Populist Authoritarianism with Post-Truth Politics", *Revista De Cercetare Si Interventie Sociala*, 72, 210-235.
- Yıldırım, E. ve Mazıcı, E. T. (2021). "Post-Truth Dönem ve Twitter Kullanıcılarının Hakikate Bakışı Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Akademi*, 2021 Özel Sayı, 742-768.
- Yüksel, F., Bozkurt, G. F. ve Güven, A. (2005), "Yerel Yönetimlerde Etik Çerçevesinde Sosyal Sorumluluk Bilinci: Tokat Uygulaması", 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, 297-309. <http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/3.2/2Gamze%20Bozkurt.pdf> (25.03.2022).
- Zenginoğlu, S. (2020). "Küreselleşmenin Post'ları: Post-Modernizm, Post-Truth ve Post-Covid", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 805-817.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:31.10.2022 ✓Accepted/Kabul:13.02.2023

DOI:10.30794/pausbed.1197394

Research Article/Araştırma Makalesi

Cezar, A. (2023). "2016-2021 Döneminde Türk Doğal Gaz Dağıtım Endüstrisinin Etkinlik Analizi", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 379-397.

2016-2021 DÖNEMİNDE TÜRK DOĞAL GAZ DAĞITIM ENDÜSTRİSİNİN ETKİNLİK ANALİZİ

Asunur CEZAR*

Öz

Bu makale 57 Türk doğal gaz dağıtım şirketinin 2016-2021 dönemindeki etkinliklerini ve etkinlik değişimlerini girdi odaklı Veri Zarflama Analizi (VZA) ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi ile incelemektedir. Dağıtım şirketlerinin etkinlikleri hem tüm yılların toplanmış verileri ile hem de 6 yıllık çok periyotlu analiz ile incelenmiştir. Toplanmış model sonuçlarına göre, dağıtım şirketlerinin ortalama toplam etkinlikleri, saf teknik etkinlikleri ve ölçek etkinlikleri sırasıyla %77.4, %81.2 ve %95.4'tür. Ölçek etkin olmayan dağıtım şirketlerinin 32'si (14'ü) ölçeğe göre artan (azalan) getiriye sahiptir. Toplanmış modelde toplam etkin olan 10 şirketten sadece üçünün tüm dönemlerde toplam etkin olduğu görülmüştür. Dağıtım şirketleri gaz dağıtım miktarlarına göre küçük ve büyük şirketler olarak sınıflandırılmış ve bu şirketlerin ölçek etkinlikleri ve ölçeğe göre artan ve azalan ölçekte çalışan büyük ve küçük şirket sayılarındaki değişimler yıllar bazında incelenmiştir. 2016-2021 döneminde, toplam teknik etkinlikte yıllık ortalama %1 ve teknolojik değişimde yıllık ortalama %0.8 azalma sonucunda toplam faktör verimliliği yıllık ortalama %1,8 azalmıştır. Toplam teknik etkinlikteki düşüşün kaynağı saf teknik etkinlikteki %0.6'lık ve ölçek etkinliğindeki %0.4'lük düşüşlerdir.

Anahtar kelimeler: Doğal gaz dağıtım endüstrisi, etkinlik, Veri Zarflama Analizi, Malmquist Endeksi.

EFFICIENCY ANALYSIS OF THE TURKISH NATURAL GAS DISTRIBUTION INDUSTRY IN THE PERIOD 2016-2021

Abstract

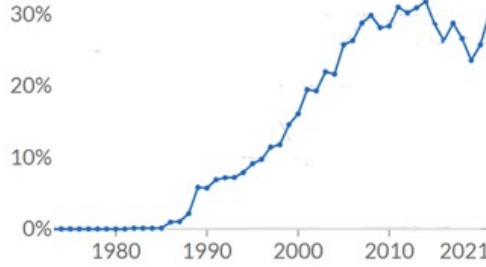
This paper analyzes the efficiency and efficiency changes of 57 Turkish natural gas distribution firms in the period 2016-2021 with input-oriented Data Envelopment Analysis (DEA) and Malmquist Total Factor Efficiency (TFP) Index, respectively. The efficiencies of the distribution firms are analyzed using both the aggregated data of all years and the six-year multi-period analysis. According to the results of the aggregated model, the technical efficiency, pure technical efficiency, and scale efficiency of the firms on average are 77.4%, 81.2%, and 95.4%, respectively. 32 (14) scale-inefficient firms have increasing (decreasing) returns to scale. Only three of the 10 firms that are technically efficient in the aggregated model are found to be fully efficient in all periods. Natural gas distribution firms are classified as small firms and large firms according to their gas delivery amounts, and the scale efficiency of these firms and the changes in the number of large and small firms with increasing or decreasing returns to scale are examined on a yearly basis. Over the period 2016-2021, total factor productivity decreased by an average 1.8% annually, as a result of an annual average decrease of 1% in technical efficiency and an annual average decrease of 0.8% in technological change. The reduction in technical efficiency is due to 0.6% decrease in pure technical efficiency and 0.4% decrease in scale efficiency.

Keywords: Natural gas distribution industry, efficiency, Data Envelopment Analysis, Malmquist Index.

*Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, İşletme Bölümü, Bebek, İSTANBUL.
e-posta: asunur.cezar@boun.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-8010-064X>)

1. GİRİŞ

Ülkemizde doğal gaz 1970'lerde kullanılmaya başlanmış ve dünyadaki gelişmelere paralel olarak serbestleşme ve özelleştirme sürecinin başlaması ile 2003 yılından itibaren doğal gaz piyasası hızla gelişmiştir. 2021 sonu itibarı ile 72 dağıtım firması ile 81 ilde nüfusunun %81'ine doğal gaz ulaştırılmış olup, önümüzdeki beş yılda dağıtım şirketlerince yapılması planlanan şebeke yatırımlarıyla ülkemizdeki ilçelerin %94'ünde doğal gaz erişiminin sağlanması beklenmektedir¹. Konutlarda, sanayide, enerji santrallerinde, resmi daire ve ticarethanelerin yer aldığı hizmet sektöründe kullanılan doğal gaz, Türkiye'nin toplam enerji ihtiyacının karşılanmasında en önemli üç enerji kaynağından biridir. Yurt içi üretimi (%1) çok sınırlı olan doğal gazın arzı ithalat yolu ile karşılanmaktadır ve doğal gaz ithalatının cari açık üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Doğal gaz tüketimi sanayileşme, şehirleşme oranı ve nüfus artışlarıyla artarken hava sıcaklığındaki artışla azalmaktadır.

Figür 1. Türkiye enerji tüketiminde doğal gazın payı (Kaynak: Our World in Data²)

Covid-19 pandemisinde enerji talebindeki azalmalar sonucunda yaşanan arz kesintileri, sonrasındaki tedarikte yavaş toparlanma, arz-talep dengesizlikleri, küresel tedarik zinciri krizi ve uluslararası politik riskler sonucunda dünya 2021 yılında küresel enerji krizi ile karşı karşıya gelmiştir. Enerji krizi ve yaşanan doğal gaz fiyatlarındaki tarihi yükselişler, ülke ekonomisi açısından doğal gaz dağıtım sektörünün etkinliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Etkinlik (verimlilik) ağırlıklı çıktılar toplamının ağırlıklı girdiler toplamına olan oranı olarak tanımlanır. Yani bir firma belirli miktardaki girdi ile ne kadar çok çıktı sağlarsa veya belirli miktardaki çıktıyı ne kadar az girdi ile elde ederse o derecede etkindir. Hem mevcut doğal gaz dağıtım firmaları hem de doğal gaz dağıtım şebekesinin genişleme planlanmasında rol alan politika yapıcılar için verimliliğin artırılması önemli bir hedef olmalıdır, çünkü daha yüksek bir verimlilik genellikle daha düşük maliyetler ve müşteriler için daha düşük fiyatlar anlamına gelir.³ Türkiye'de doğal gaz dağıtımını Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından düzenlenmektedir. EPDK doğal gaz perakende satış fiyatları ve ücret tarifelerini de belirlemektedir. Doğal gaz dağıtım şirketleri kanunen faaliyette buldukları bölgedeki tüm müşterilere doğal gaz sağlamak zorunda olduklarından çıktı seviyeleri üzerindeki kontrolleri kısıtlıdır. Bunun yanısıra, dağıtım şirketlerinin faaliyette buldukları yerleşim yerleri arasında iklim ve nüfus yoğunluğu gibi çevresel faktörler açısından farklılıklar bulunmaktadır. Firmalarının kontrolü altında olmayan çevresel faktörler dağıtım firmalarının girdi ve çıktı seviyelerini, dolayısı ile verimliliklerini etkilemektedir. Örneğin, Akdeniz ve Ege bölgesindeki illerde hane başı ortalama doğal gaz tüketimi Türkiye ortalamasının altında yer alırken, hane başı tüketimin en yüksek olduğu beş il Doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır.

Bu çalışmada, Türk doğal gaz dağıtım sektörünün 2016-2021 dönemi etkinliği ve yıllar içindeki etkinlik değişimleri incelenmektedir. 2016-2021 dönemi, sektörün en güncel durumunu yansıtan dönem olması yanı sıra, Covid-19 pandemisi ve küresel enerji krizi gibi gelişmelerin Türk doğal gaz dağıtım firmalarının verimlilikleri üzerine olan etkilerinin izlenebileceği, pandemi öncesi ve sonrası yılları içeren, yeterince geniş bir araştırma dönemi olarak

¹ https://www.gazbir.org.tr/uploads/page/2021_Yili_Dogal_Gaz_Sektor_Raporu.pdf

² <https://ourworldindata.org/energy/country/turkey#what-sources-does-the-country-get-its-energy-from>

³ https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-08/documents/ee_and_carbon.pdf

seçilmiştir. Dağıtım şirketlerine ait veriler EPDK web sitesinde yayınlanan Doğal Gaz Piyasası Yıllık Sektör Raporlarından derlenmiştir. Dağıtım şirketleri arasında önemli ölçek farklılıklarının olmaması için 2016 yılı itibarı ile en az 6 yıl faaliyette olan 57 dağıtım şirketinin verileri ile inceleme yapılmıştır. Doğal gaz dağıtım şirketlerinin etkinlikleri girdi odaklı veri zarflama analizi (VZA) kullanılarak hem tüm yılların toplanmış verileri ile hem de çok periyotlu olarak incelenmiştir. Doğal gaz dağıtım miktarlarına göre küçük ve büyük şirketler olarak sınıflandırılan dağıtım şirketlerin ölçek etkinlikleri ve ölçeğe göre artan ve azalan ölçekte çalışan şirket sayılarındaki değişimler yıllar bazında incelenmiştir. Yıllar arasındaki etkinlik değişimlerini incelemeye Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi kullanılmıştır. Makalenin kalan kısmının akışı şöyledir: Bölüm 2’de, doğal gaz endüstrisinde VZA ile etkinlik analizi çalışmalarına odaklanan bir literatür incelemesi sunulmuştur. Bölüm 3 çalışma metodolojisini sunarken, Bölüm 4 kullanılan veri seti ve değişkenler hakkındaki bilgileri içermektedir. Analiz ve bulgular Bölüm 5’de aktarılmış ve Bölüm 6’da çalışma sonuçları özetlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Enerji endüstrisinin verimliliği üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Mardani ve ark. (2017) enerji etkinliğinin VZA ile ölçümü hakkında kapsamlı bir literatür incelemesi sunmuşlardır. VZA ile doğal gaz dağıtım sektörünün verimliliğine odaklanan çalışmalar nispeten daha azdır. Hawdon (2003) 33 ülkede gaz endüstrisinde kaynak kullanımının verimliliğini etkileyen bazı politika gelişmelerinin ülke performanslarına olan etkilerini incelemiştir. Hollas ve ark. (2002) VZA ile ABD’de 1974-1995 yılları arasında gaz dağıtım şirketlerinin etkinliğini ve regülasyon ortamındaki değişikliklerin şirketlerin etkinlikleri üzerine etkilerini araştırmışlardır. Erbetta ve Rappuoli (2003) İtalyan doğal gaz dağıtım endüstrisindeki ölçek verimsizliklerinin dağıtım operatörlerinin genel verimliliğini olumsuz etkilediğini göstermişlerdir. Zorić ve ark. (2009) Slovenya, Hollanda ve Birleşik Krallık’taki gaz dağıtım şirketlerinin verimliliklerini karşılaştırarak Slovenya’daki dağıtım şirketlerinin daha az verimli olduğunu, yürürlüğe giren teşviğe dayalı tavan fiyat düzenlemesinin bu verimlilik açığının kapanmasına yardımcı olabileceğini belirtmişlerdir. Marques ve ark. (2011) 2010-2013 yılları arasında Portekiz doğal gaz dağıtıcılarının etkinliğini VZA ile ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında ölçmüşlerdir. Nieswand ve ark. (2011) 2007 yılında 37 ABD doğal gaz dağıtım şirketinin etkinliğini Temel Bileşenler Analizi(TBA) ile boyut indirgemesi yaparak VZA yöntemi ile ölçmüşlerdir. Goncharuk ve Lo Storto (2017) Ukrayna ve İtalya’daki doğal gaz dağıtım şirketlerinin verimliliğini karşılaştırmışlar ve her iki ülkede firmaların teknik ve ölçek verimliliği açısından düşük performans gösterdiklerini göstermişlerdir. Lo Storto (2018) VZA kullanarak ABD’de 80 doğal gaz dağıtım şirketinin maliyet ve gelir etkinliğini inceleyerek ABD doğal gaz dağıtım endüstrisinde önemli verimsizlikler olduğunu göstermiştir.

Türk doğal gaz dağıtım sektörünün verimliliği üzerine olan çalışmalarda, ölçeğe göre sabit getiri ve değişken getiri varsayımları altında girdi odaklı veri zarflama analizi kullanılmıştır. Ertürk ve Türüt-Aşık (2011) 2008 yılında faaliyette olan 60 doğal gaz dağıtım şirketinden yeterince olgun olan 38 dağıtım şirketinin verilerini kullanarak sektörün etkinliğini incelemişlerdir. Sadece yeterli olgunluk seviyesine ulaşmış dağıtım şirketlerinin verilerinin etkinlik analizinde kullanılmasının nedeni, sektördeki verimsizliğin önemli bir nedeninin yeterli olgunluk ve ölçeğe ulaşmamış genç firmaların yatırım maliyetlerini karşılayacak müşteri sayısına sahip olmamalarıdır. Çalışmada farklı modellerin sonuçları karşılaştırılarak etkinlik seviyelerini etkileyen en iyi model spesifikasyonu belirlenmiştir. En iyi model spesifikasyonunda, çelik boru ve poliüretan boru hattı uzunluklarının iki ayrı girdi olarak kullanılması yerine toplam boru hattı uzunluğu, kadrolu ve taşeron çalışan sayılarının iki ayrı girdi olarak kullanılması yerine de toplam çalışan sayısı girdi olarak yer almıştır. Bu spesifikasyonda çıktı olarak toplam müşteri sayısı, toplam gaz tüketim ve günlük talep zirvesi, çevresel faktör (çıktı) olarak iklim ve nüfus yoğunluğu kullanılmıştır. Benzer şekilde, Yardımcı ve Karan (2015) sektörde faaliyet gösteren 57 doğal gaz dağıtım şirketinden yeterince olgun olan 25’inin 2011 yılı verimliliğini incelemişlerdir. Bu çalışmada girdi olarak işletme giderleri (OPEX), çıktı olarak müşteri sayıları, toplam gaz tüketimi, toplam ağ uzunluğu ve çevresel faktör olarak iklim kullanılmıştır. Hünerli ve Aydın (2019), verileri elde edilemeyen altı şirket hariç sektörde faaliyette olan 63 doğal gaz dağıtım firmasının 2013-2016 yıllarındaki etkinliklerini incelemişlerdir. Bu çalışma, firmaların olgunluk ve ölçek farklılıklarını ve çevresel faktörleri dikkate almamıştır. Çalışmada kullanılan üç girdi kadrolu personel sayısı, poliüretan boru hattı uzunluğu ve çelik boru hattı uzunluğudur; çıktı olarak konut abone sayısı kullanılmıştır. Çalışmada etkinlik analizi sadece 2013-2016 dönemindeki tüm yılların toplanmış verileri ile yapılmış, yıllar arasındaki etkinlik değişimleri Malmquist TFV Endeksi ile incelenmiştir. Bu

çalışmada, toplam etkin firma oranının %10, ortalama toplam etkinliğin %39.4 olduğu ve etkin olmayan firmaların ölçeğe göre artan getiride çalıştığı bulunmuştur.

Çalışmamız Türkiye doğal gaz dağıtım endüstrisinin etkinliğinin ve yıllar arasındaki etkinlik değişimlerinin incelendiği en güncel ve kapsamlı çalışmadır. İnceleme dönemi olan 2016-2021 yılları küresel olarak ülke ekonomilerini ve enerji sektörünü olumsuz etkileyen Covid-19 pandemisi ve sonrasında yaşanan gelişmeleri içermekte olup, çalışmamızda aynı zamanda bu gelişmelerin Türkiye doğal gaz dağıtım sektörünün verimliliği üzerine olan etkilerini görmek hedeflenmiştir. Dağıtım şirketleri arasındaki olgunluk ve ölçek farklılıkları dikkate alınarak, 2016 yılı itibarı ile en az 6 yıl faaliyette bulunan 57 dağıtım şirketinin verileri ile inceleme yapılmıştır. Çalışmada toplam boru hattı uzunluğu ve toplam çalışan sayısı girdi, toplam tüketim ve abone sayısı çıktı ve ters ısıtma gün derecesi çevresel faktör (çıktı) olarak kullanılmıştır. Dağıtım şirketlerinin etkinlikleri hem toplanmış veriler hem de her yılın verileri ile çok periyotlu olarak incelenmiştir. Dağıtım şirketleri gaz dağıtım miktarlarına göre küçük ve büyük şirketler olarak sınıflandırılmış ve bu şirketlerin ölçek etkinlikleri ve ölçeğe göre artan ve azalan ölçekte çalışan şirket sayılarındaki değişimler yıllar bazında incelenmiştir. Etkinlik değişimlerinin analizinde Malmquist TFV Endeksi kullanılmıştır. Ayrıca, yukarıda belirtilen değişkenlerin yer aldığı modele abonelik oranının çıktı olarak eklendiği ikinci bir model de incelenmiştir. Abonelik oranı toplam abone sayısının faaliyet bölgesindeki hane ve iş yeri sayıları toplamına bölünmesiyle elde edilir. İllere ait yıllık hane halkı sayıları TÜİK istatistiklerinden elde edilmiş, illere ait yıllık işyeri sayıları ise elde edilememiştir. Bu nedenle abonelik oranının sadece konut aboneleri için (konut abone sayısı/hane sayısı olarak) hesaplanması düşünülmüştür. 2019 yılı sonrasında EPDK sektör raporlarında konut abone sayı ve tüketimlerine yer verilmeyip sadece toplam tüketim ve toplam müşteri sayıları verildiğinden, bu alternatif de mümkün olmamıştır ve abonelik oranı yaklaşık olarak toplam abone sayısı/hane sayısı olarak hesaplanmıştır. EPDK'nın konut abone sayısı ve tüketimini raporladığı dönemlerde kurumsal abone sayılarının genelde çok az olduğu görüldüğünden, yaklaşık olarak hesaplanan abonelik oranının konut abone sayısı/hane sayısı değerine çok yakın olduğu öngörülmektedir. İki modelin sonuçlarının benzer olduğu fakat beklendiği gibi abonelik oranının eklendiği ikinci modelin etkinlik skorlarının birinci modelin etkinlik skorlarından biraz daha yüksek olduğu görülmüştür. İkinci modeldeki abonelik oranı sadece yaklaşık olarak hesaplanabildiğinden, makalede sadece birinci modelin sonuçlarına yer verilmiştir.

Kesit veri yerine panel veri ile yapılmış bir çalışma olması dışında, çalışmamızın Ertürk ve Türüt-Aşık (2011) ve Yardımcı ve Karan (2015) çalışmalarından önemli bir farkı, dağıtım şirketlerine ait verilerin EPDK web sitesinde yayınlanan Doğal Gaz Piyasası Yıllık Sektör Raporlarından derlenmiş olmasıdır. EPDK web sitesinde 2010-2021 yılları sektör raporları bulunmakta fakat bu raporlarda dağıtım firmalarının abone sayıları ve toplam gaz tüketimi vb. verilerine 2013 yılından itibaren yer verilmektedir. Ertürk ve Türüt-Aşık (2011) çalışmasında en iyi model spesifikasyonunda çıktı olarak kullanılan dağıtım firmalarının günlük talep zirve değerleri, EPDK web sitesindeki sektör raporlarında yer almadığından çalışmamızda kullanılmamıştır. Ayrıca, Ertürk ve Türüt-Aşık (2011) çalışmasında çevresel faktör olarak kullanılan şehirleşme oranı değişkeni yıllar içinde daha az önemli hale geldiğinden çalışmamızda kullanılmamıştır.^{4 5} Bu çalışmada kullanılan tüm veriler ilgili kurumların Web sitelerinde yayınladıkları raporlardan derlenmiştir. Çalışmanın sadece açık veriler ile yapılmış olması, mevcut veri kısıtları sebebiyle bir dezavantaj olarak görülebilir. Fakat, aksine, çalışmanın şeffaflığı, tekrarlanabilirliği ve ileriki dönemlerde yapılacak verimli çalışmaları ile sonuçlarının karşılaştırılabilirliği açısından bir avantajdır. Hünerli ve Aydın (2019) çalışmasının aksine, çalışmamızda dağıtım şirketlerinin etkinlikleri detaylı olarak hem toplanmış veriler hem de her yılın verileri ile çok periyotlu olarak incelenmiştir. Yine bu çalışmanın aksine, çalışmamızda dağıtım şirketleri gaz dağıtım miktarlarına göre küçük ve büyük şirketler olarak sınıflandırılmış ve bu şirketlerin ölçek etkinlikleri ile ölçeğe göre artan ve azalan ölçekte çalışan şirket sayılarındaki değişimler yıllar bazında incelenmiştir. Hünerli ve Aydın (2019) çalışması etkin olmayan firmaların sadece ölçeğe göre artan getiride çalıştığını bulurken, çalışmamız etkin olmayan firmaların ölçeğe göre artan veya azalan etkinlikte çalıştığını göstermektedir.

⁴ Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre, Türkiye'de belde ve köylerde yaşayan nüfus oranı azalarak "2019 yılında %92,8 olan il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı, 2020 yılında %93" olmuştur (TÜİK, 2020).

⁵ Modele eklenen değişken sayısı artarken ortama verimlilik skorlarının yükseldiği fakat bunun modelin açıklama gücünü sınırladığı bilinmektedir (Jenkins ve Anderson, 2003).

3. ANALİZ YÖNTEMİ

Bu çalışmada parametrik olmayan bir teknik olan Veri Zarflama Analizi (VZA) etkinlik ölçümünde, Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi dönemler arasındaki etkinlik değişimlerinin analizinde kullanılmıştır.

3.1 Veri Zarflama Analizi

Veri Zarflama Analizi (VZA) karar verme birimleri (KVB) diye isimlendirilen bir dizi birimin göreceli etkinliğini/verimliliğini değerlendirmede yaygın olarak kullanılan bir matematiksel programlama tekniğidir. Bir KVB, var olan teknoloji ve teknolojik değişim kapsamında, belirli miktardaki girdi bileşeni ile ne kadar çok çıktı üretirse veya belirli miktardaki çıktıyı ne kadar az girdi ile elde ederse o derecede etkindir. Verimlilik, çıktı değişkenlerinin ağırlıklı toplamının girdi değişkenlerinin ağırlıklı toplamına olan oranı olarak ölçülür. Dizi içindeki etkin karar verme birimleri belirlenip birleştirilerek oluşturulan etkin sınır verimsiz birimlerin etkinliğini ölçmede referans olarak kullanılır. Etkin olmayan karar verme birimlerinin etkinlik değerleri etkin sınıra olan uzaklıkları ölçülerek belirlenmektedir. Etkin karar verme birimlerinin etkinlik değerleri 1, diğerlerinin etkinlik değerleri 0 ile 1 arasındadır. Ayrıca VZA etkin olmayan KVB'lere etkin hale gelmede referans alabilecekleri KVB'leri ve yapılması gereken değişikliklere işaret eder. VZA çoklu girdi ve çıktı faktörlerine izin veren, girdi faktörleri ve çıktı faktörleri arasındaki ilişkinin fonksiyonel formu hakkında herhangi bir varsayım gerektirmeyen bir yöntemdir.

CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes) ve BCC (Banker, Charnes ve Cooper) modelleri veri zarflama analizinde kullanılan temel modellerdir. Her iki model de girdi odaklı ve çıktı odaklı olarak kullanılabilir. Girdi odaklı modellerde, çıktılar sabittir ve hedef girdileri en düşük seviyeye getirmektir. Yani KVB'ler girdi düzeylerini azaltarak etkinliklerini artırabilirler. Çıktı odaklı modellerde ise girdiler sabittir ve hedef çıktıları en yüksek düzeye çıkarmaktır. İncelenecek endüstrinin yapısına göre girdi veya çıktı odaklı modeller kullanılır. Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından önerilen girdi odaklı kesirli ve doğrusal programlama modelleri aşağıda verilmiştir. Amaç her bir KVB için etkinliğinin maksimizasyonudur. n KVB sayısını, s çıktı sayısını ve m girdi sayısını göstermektedir. k numaralı KVB için y_{rk} r numaralı çıktı miktarını, x_{ik} i numaralı girdi miktarını, u_{rk} ve v_{ik} sırasıyla ilgili çıktı ve girdi ağırlıklarını göstermektedir. Kesirli programlama modeli, $\sum_{i=1}^m v_{ik}x_{ik} = 1$ kısıtı kullanılarak doğrusal programlama modeline çevrilmiştir. CCR veya CRS (sabit ölçekli getiri) modeli tüm firmaların optimal ölçekte faaliyet gösterdiği varsayımı ile teknik etkinliği (toplam teknik etkinlik veya toplam etkinlik) ölçer, teknik etkinlik girdilerin en uygun şekilde kullanılmasıyla mümkün olan en fazla çıktının elde edilme başarısını ifade eder (Cingi ve Tarım, 2000). CCR modeli, bir firmanın etkinlik skorunu birbirine benzemeyen ve muhtemelen ölçek açısından daha verimli firmalarla kıyaslayarak hesaplayabileceğinden, daha düşük etkinlik skorları hesaplayabilir. Bu durumu ortadan kaldırmak için, BCC veya VRS (değişken ölçekli getiri) modeli sabit ölçekli getiri varsayımını gevşetir ve benzer firmaları kıyaslayarak etkinliği ölçer.

$$\text{Max}_{u,v} \text{Etkinlik}_k = \frac{\sum_{r=1}^s u_{rk}y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_{ik}x_{ik}}$$

$$\text{Max}_{u,v} \theta_k = \sum_{r=1}^s u_{rk}y_{rk}$$

kısıtlar:

$$\text{Etkinlik}_k \leq 1; \quad k=1, \dots, n$$

$$u_{rk} \geq 0; \quad r=1, \dots, s, \quad v_{ik} \geq 0; \quad i=1, \dots, m$$

(a) CCR kesirli programla modeli

kısıtlar:

$$\sum_{r=1}^s u_{rk}y_{rk} - \sum_{i=1}^m v_{ik}x_{ik} \leq 0; \quad k = 1, \dots, n$$

$$\sum_{i=1}^m v_{ik}x_{ik} = 1;$$

$$u_{rk} \geq 0; \quad r=1, \dots, s, \quad v_{ik} \geq 0; \quad i=1, \dots, m$$

(b) CCR doğrusal programla modeli

$$\text{Max}_{u,v} \theta = \sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rk} + u_k$$

kısıtlar:

$$\sum_{r=1}^s u_{rk} y_{rk} + u_k - \sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik} \leq 0; \quad k = 1, \dots, n$$

$$\sum_{i=1}^m v_{ik} x_{ik} = 1;$$

$$u_{rk} \geq 0; \quad r = 1, \dots, s, \quad v_{ik} \geq 0; \quad i = 1, \dots, m, \quad u_k \text{ serbest değişken}$$

(c) BCC modeli

CCR modeli ile ölçülen etkinlik değerinin (teknik etkinlik) BCC modeli ile ölçülen etkinlik değerine (saf teknik etkinlik) bölünmesiyle ölçek etkinliği elde edilir. Yani girdi verimliliğiyle ilgili bir kavram olan teknik etkinliğin bileşenleri saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliğidir. Saf teknik etkinlik bir firmanın üretim sürecinde girdileri organize etmedeki yönetsel performansını, ölçek etkinliği ise firmanın mümkün olan en verimli ölçek boyutuna (optimal ölçek) yakın çalışma yeteneğini yansıtır. Bileşim oranlarını sabit tutarak girdilerde belirli bir oranda artış çıktılarda aynı oranda artışa sebep oluyorsa ölçeğe göre sabit getiri, daha yüksek oranda bir artışa sebep oluyorsa ölçeğe göre artan getiri ve daha düşük oranda bir artışa sebep oluyorsa ölçeğe göre azalan getiri söz konusudur⁶. Ölçeğe göre artan ve azalan getiri durumlarını ifade etmek için ölçeğe göre değişken getiri kavramı kullanılmaktadır. Ölçeğe göre artan (azalan) getiri gösteren bir KVB optimal ölçeğe göre küçüktür (büyüktür), yani üretimini etkin üretim sınırına ulaşıncaya kadar artırmalıdır (azaltmalıdır). BBC modeli aşağıda verilmiştir.

3.2 Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi

Veri zarflama analizi söz konusu karar verme birimlerinin belirli bir dönemdeki etkinliğini ölçer, yani statik bir yöntemdir. Malmquist TFV endeksi KVB'lerin dönemler arasındaki etkinlik değişimlerini ölçer. 1'den büyük endeks değeri toplam faktör verimliliğinde artışı gösterirken, 1'den küçük endeks değeri toplam faktör verimliliğindeki azalmayı gösterir. t dönemi ve $t+1$ dönemi arasındaki Malmquist TFV Endeksinin girdi odaklı uzaklık fonksiyonları kullanılarak formülasyonu aşağıda verilmiştir.

$$M_i(y^{t+1}, x^{t+1}, y^t, x^t) = \left(\frac{D_i^t(y^{t+1}, x^{t+1}) D_i^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})}{D_i^t(y^t, x^t) D_i^{t+1}(y^t, x^t)} \right)^{\frac{1}{2}}$$

$$= \frac{D_i^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})}{D_i^t(y^t, x^t)} \left(\frac{D_i^t(y^{t+1}, x^{t+1}) D_i^t(y^t, x^t)}{D_i^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1}) D_i^{t+1}(y^t, x^t)} \right)^{\frac{1}{2}}$$

Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında, $D_i^t(y^t, x^t)$ t döneminde Shephard'ın girdi odaklı uzaklık fonksiyonudur (Shephard, 1970). Çapraz-dönem mesafe fonksiyonu, $D_i^t(y^{t+1}, x^{t+1})$, $t+1$ dönemindeki gözlemi kullanarak t dönemindeki sınır teknolojisine göre etkinlik ölçüsünü gösterir, benzer şekilde $D_i^{t+1}(y^t, x^t)$ t dönemindeki gözlemi

⁶ Coelli T.J., Rao D.S.P., O'Donnell Ch.J., Battese G.E. (2005) An introduction to efficiency and productivity analysis, 2. Edition, Springer, New York.

kullanarak $t+1$ dönemindeki sınır teknolojisine göre etkinlik ölçüsünü gösterir (Färe ve ark., 1998). Malmquist TFP Endeksini hesaplamada ölçüğe göre sabit getiri varsayımı kullanılmalıdır. Ölçüğe göre değişken getiri varsayımında, çapraz-dönem mesafe fonksiyonu için mevcut bir çözüm olmayabilir. Grifell-Tatjé ve Lovell (1995) Malmquist TFV Endeksinin toplam faktör verimliliğindeki değişimi değişken ölçekli getiri varsayımı altında doğru hesaplamadığını göstermişlerdir.

Yukarıda formulasyonu verilen Malmquist Endeksi sırasıyla toplam teknik etkinlikteki değişim (TTED) ile teknolojik değişimin (TD) çarpımıdır, $TFVD = TTED \times TD$. Toplam teknik etkinlikteki değişim KVB'lerin etkin sınıra yaklaşmalarını yani üretim sınır eğrisini yakalama başarılarını, teknolojik değişim ise etkin sınırın yukarı veya aşağı yönlü hareketini gösterir. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, toplam teknik etkinlikteki değişimin (TTED) bileşenleri saf teknik etkinlikteki değişim (STED) ve ölçek etkinliğindeki değişimdir (ÖED), $TTED = STED \times ÖED$.

4. VERİ

Doğal gaz dağıtım literatüründe etkinlik çalışmalarında çoğunlukla çıktı olarak tüketilen gaz hacmi, müşteri sayısı ve servis alanı büyüklüğü kullanılırken girdi olarak yatırım ve işletme maliyetleri kullanılmıştır (Jamab ve ark. 2008, Ertürk ve Türüt-Aşık 2011). Dağıtım şirketleri için en önemli girdi olan yatırım parasal veya fiziksel ölçüler ile ifade edilebilir. Doğru parasal değerleri elde etmenin zorluklarından dolayı önceki çalışmalarda girdi olarak çoğunlukla çelik boru hattı uzunluğu ve poliüretan boru hattı uzunluğu veya boru hatlarının toplam uzunluğu kullanılmıştır. Benzer şekilde işletme maliyetleri de çalışan sayısı gibi fiziksel ölçülerle ifade edilmiştir. Ertürk ve Türüt-Aşık (2011) belirledikleri en uygun model spesifikasyonunda girdi olarak toplam boru hattı uzunluğunu ve toplam çalışan sayısını, çıktı olarak ise toplam müşteri sayısı ve toplam gaz tüketimini kullanmışlardır. Ayrıca, doğal gaz dağıtım şirketlerinin kontrolü altında olmayan iklim, şehirleşme düzeyi gibi çevresel faktörler de şirketlerin verimliliklerini etkilemektedir. İklim hem doğal gaz tüketimini hem de dağıtım şirketlerinin yatırım ve işletme maliyetlerini etkileyen önemli bir faktör olarak Ertürk ve Türüt-Aşık (2011) ve Yardımcı ve Karan (2015) çalışmalarında dikkate alınmıştır.

Doğal gaz dağıtım şirketlerine ait veriler EPDK Doğal Gaz Piyasası Yıllık Sektör Raporlarından⁷ derlenmiştir. EPDK dağıtım firmalarına ait gelir, gider kalemleri vb. parasal verileri raporlamamakta, çelik boru hattı uzunluğu ve poliüretan boru hattı uzunluğu, kadrolu ve kadrosuz çalışan sayıları gibi verileri raporlamaktadır. EPDK 2019 yılı sonrasında sadece toplam abone sayısı ve toplam gaz tüketimini raporlamakta, konut abonelerinin sayısını ve tüketimini raporlamamaktadır. Bu çalışmada girdi olarak toplam boru hattı uzunluğu ve toplam çalışan sayısı, çıktı olarak toplam gaz tüketimi ve toplam abone sayısı kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerin belirlenmesinde literatürdeki ilgili çalışmaların bulgularıyla beraber mevcut veri kısıtları etkin olmuştur. Ilıman iklim bölgelerinde faaliyet gösteren dağıtım şirketlerinin tüketim açısından dezavantajlarını ortadan kaldırmak için çevresel faktör olarak ters ısıtma gün derecesi (1/HDD) seçilmiştir. Isıtma gün derecesi (HDD), mekanları ısıtmak için gerekli olan enerji talebini ısıtmak için tasarlanmış bir ölçüdür. Günün ortalama sıcaklığı 15 C'nin üzerindeyse ısıtmaya gerek olmadığı varsayılır, yani o gün için HDD sıfırdır. Günün ortalama sıcaklığı 15 C'nin altındaysa, o günün ortalama sıcaklığının 18 C'den çıkarılmasıyla HDD bulunur (Eurostat, 2020). Yıllık HDD indeksi, bir yıldaki tüm günlerin HDD'lerinin toplamıdır. Yüksek (düşük) bir HDD değeri sert (ılıman) bir iklim anlamına gelir. İllere ait yıllık HDD değerleri Meteoroloji Genel Müdürlüğü ısıtma ve soğutma gün dereceleri analizlerinden⁸ elde edilmiştir. Bu modelin yanı sıra, belirtilen değişkenlere ek olarak abonelik oranının çıktı olarak yer aldığı ikinci bir model de incelenmiştir. Faaliyet bölgelerindeki abonelik oranlarını artırmak dağıtım şirketleri için önemli bir hedeftir. Ayrıca abonelik oranı dağıtım şirketlerinin büyüme potansiyellerini yansıtmaktadır. Bir dağıtım şirketinin abonelik oranı toplam abone sayısının faaliyet bölgesindeki hane sayısı ve iş yeri sayısının toplamına bölünmesiyle elde edilir. İllere ait yıllık hane halkı sayıları TÜİK istatistiklerle aile bültenlerinde⁹ yer almaktadır, fakat illere ait yıllık işyeri sayıları istatistikleri elde edilememiştir. Bu nedenle elde edilen verilerle abonelik oranı temsilen toplam abone sayısının faaliyet bölgesindeki hane sayısına bölünmesi ile hesaplanmıştır.

57 dağıtım şirketinin 2016-2021 dönemindeki etkinlikleri incelenmiştir. Veri zarflama analizinde örneklem boyutu ve modelde kullanılan değişken sayıları arasındaki ilişkiye dair temel kural, örneklem boyutunun kullanılan girdi ve

⁷ <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu>

⁸ <https://mgm.gov.tr/veridegerlendirme/gun-derece.aspx?g=yillik&m=06-00&y=2016&a=08#>

⁹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2021-45632>

çıkıtı sayıları toplamının üç katına eşit veya daha büyük olmasıdır (Pedraja-Chaparro ve ark. 1999). Çalışmamızdaki örneklem büyüklüğü bu kurala göre uygundur. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ekte Tablo 1'de verilmiştir.

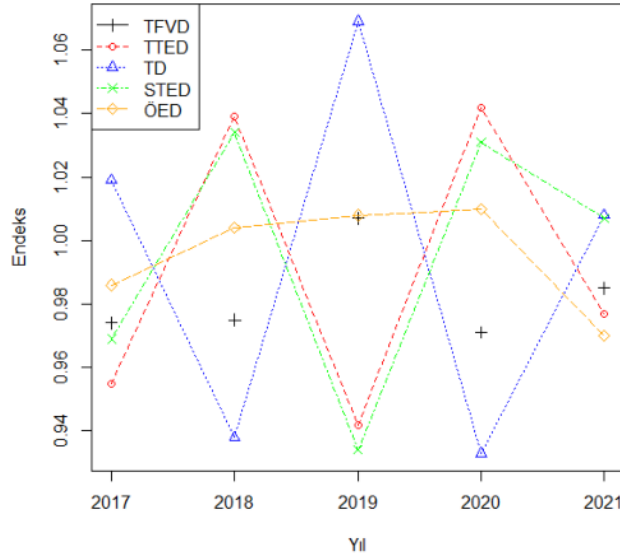
5. ANALİZ ve BULGULAR

Türk doğal gaz dağıtım sektörünün 2016-2021 dönemi etkinliği ve etkinlik değişimleri girdi odaklı CCR ve BCC modelleri ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi kullanılarak incelenmiştir. Analizde DEAP V2.1 programı kullanılmıştır. Yukarıda belirtilen iki modelin sonuçları karşılaştırılmıştır. Model sonuçlarının birbiriyle benzer olduğu fakat beklendiği gibi abonelik oranının eklendiği ikinci modeldeki etkinlik skorlarının birinci modeldeki etkinlik skorlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Modelde kullanılan değişken sayıları artarken KVB etkinlik skorlarının ve etkin KVB sayılarının artışı yanısıra model sonuçlarında belirsizliğin artmasının (büyük standart sapma ve varyans değerleri ve geniş güven aralıkları) söz konusu olduğu bilinmektedir. Buna ek olarak abonelik oranı sadece yaklaşık olarak hesaplanabildiğinden bu modelin sonuçlarına makalede yer verilmemiştir. Çok periyotlu bir zaman aralığında KVB'lerin verimliliğini ölçmede tüm periyotların ortalama veya toplam değerleri kullanılabilir. Firmaların 2016-2021 dönemi değişkenlerinin toplam değerleri ile hesaplanan verimlilik skorları ekte Tablo 2'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre, 10 dağıtım şirketi toplam etkin, 13 dağıtım şirketi saf teknik etkin ve 11 dağıtım şirketi ölçek etkindir (etkinlik skoru 1 olan şirketler Tablo 2'de işaretlenmiş olarak görülebilir). Dağıtım şirketlerinin ortalama toplam etkinlik skoru %77.4, saf teknik etkinlik skoru %81.2 ve ölçek etkinlik skoru %95.4'tür. Sonuçlar, girdi kullanımındaki verimsizliklerin ortadan kaldırılması için dağıtım şirketlerinin yönetsel performanslarının artırılması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Ölçek etkin olmayan dağıtım şirketlerinin 32'si ölçeğe göre artan getiriye ve 14'ü ölçeğe göre azalan getiriye sahiptir. Yani dağıtım şirketlerinin çoğunluğu optimal ölçeğe göre küçüktür. Buradan bu dağıtım şirketlerinin ortalama ölçek etkinliklerinin artış yönünde olduğu ve büyümeye devam ederek bir süre sonra optimal ölçeğe ulaşabilecekleri söylenebilir. Bunun yanı sıra, dağıtım şirketlerinin %25 kadarının da optimal ölçeğe göre büyük olduğu görülmektedir.

Bütün yılların toplanmış verileri kullanılarak elde edilen verimlilik, belirtilen zaman periyodunun performansının genel bir ölçüsüdür. Bu durumda, bir KVB'nin genel olarak verimli olması, bu KVB'in 2016-2021 döneminin her yılında verimli olduğu anlamına gelmez. Dağıtım şirketlerinin yıllık etkinliklerinin incelendiği çok periyotlu VZA modeli sonuçları ekte Tablo 3'te verilmiştir. 2016 yılında 14 (20), 2017'de 12 (19), 2018'de 10 (17), 2019'da 5 (9), 2020'de 9 (14) ve 2021'de 7 (13) dağıtım şirketinin toplam etkin (saf teknik etkin) olduğu görülmektedir. 2016-2019 döneminde toplam etkin ve saf teknik etkin şirket sayıları her yıl azalmış, 2020'de sayılarda artış ve 2021'de tekrar azalma görülmüştür. Çok periyotlu model sonuçlarından, toplanmış modelde toplam etkin olan 10 dağıtım şirketine sadece üçünün tüm periyotlarda toplam etkin olduğu görülmektedir (bu üç şirket ve ilgili dönemlerde etkinlik skoru 1 olan diğer şirketler Tablo 3'te işaretlenmiştir). 2016 yılında 16, 2017'de 14, 2018'de 15, 2019'da 12, 2020'de 10 ve 2021'de 8 şirket ölçek etkindir. Literatürde doğal gaz dağıtım şirketleri gaz dağıtım miktarlarına göre küçük ve büyük şirketler olarak sınıflandırılmıştır (Ertürk ve Türüt Aşık, 2011). Çalışmamızda 100 milyon metre küpten daha az gaz dağıtım yapan şirketler küçük şirket, diğerleri büyük şirket olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre 2016 yılında şirketlerin çoğunluğu küçük şirketken, yıllar içinde büyük şirketlerin çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Yıllar bazında dağıtım şirketlerinin gaz dağıtım miktarına göre büyüdüğü Tablo 1 ortanca değerlerinden görülebilir. Yıllara ve şirket büyüklüğüne göre ölçek etkin ve ölçeğe göre artan ve azalan getiri gösteren şirket sayıları ekte Tablo 4'te verilmiştir. Küçük şirketlerin çoğunluğunun ölçeğe göre artan ölçekte çalıştığı ve genel olarak ölçek etkin küçük firma sayısında yıllar içinde azalma olduğu söylenebilir. Ölçek etkin büyük şirket sayısında 2018 yılına kadar artış sonrasında azalış görülmektedir. Ayrıca, ölçeğe göre azalan ölçekte çalışan büyük şirket sayısında 2018 yılına kadar azalış sonrasında artış görülmektedir.

Dağıtım şirketlerinin çok periyotlu analiz ile hesaplanan etkinlikleri farklı periyotlar arasında karşılaştırılabilir değildir, çünkü her bir periyotta etkinliği hesaplamak için kullanılan akran grupları farklıdır. 2016-2021 dönemindeki etkinlik değişimleri Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi kullanılarak incelenmiştir. Ekte Tablo 5'te yıllık Malmquist TFV Endeksi ve bileşenlerindeki ortalama değişimler verilmiştir. Toplam teknik etkinlikte ortalama %1'lik ($1-0.990=0.01 = \%1$) ve teknolojik değişimde ortalama %0.8'lik ($1-0.992=0.008 = \%0.8$) düşüş sonucunda toplam faktör verimliliği ortalama %1,8 azalmıştır. Toplam teknik etkinlikteki düşüşün kaynağı saf teknik etkinlikteki %0.6'lık ve ölçek etkinliğindeki %0.4'lük düşüşlerdir. Teknolojik değişimdeki azalma dağıtım şirketlerinin gaz dağıtım

kapasitelerindeki düşüşe, saf teknik etkinlikteki azalma şirketlerin girdileri organize etmedeki yönetsel performanslarındaki düşüşe, ölçek etkinliğindeki azalma ise şirketlerin optimal ölçekte çalışma yeteneklerindeki azalışa işaret etmektedir. Toplam faktör verimliliğindeki en yüksek düşüş %2.9 oranında 2019-2020 döneminde görülmüştür. Bu düşüş teknolojik değişimdeki %6.7'lik düşüş kaynaklıdır. Toplam faktör verimliliğinde artış sadece 2018-2019 döneminde %0.7 oranında gerçekleşmiştir. Bu artış, saf teknik etkinlikte görülen en yüksek düşüşe rağmen teknolojik değişimdeki %6.7 oranındaki en yüksek artış kaynaklıdır. Figür 2'de görüldüğü üzere 2016-2021 döneminde toplam teknik etkinlik ve saf teknik etkinlik arttığında (azaldığında) teknolojik değişim azalmıştır (artmıştır). Ölçek etkinliğinde 2017-2020 arası artış, sonrasında düşüş görülmüştür.

Figür 2. Yıllar Bazında Malmquist TPV Endeksi ve Bileşenlerindeki Ortalama Değişim

2016-2021 döneminde dağıtım şirketleri bazında Malmquist TFV Endeksi ve bileşenlerindeki ortalama değişimler ekte Tablo 6'te verilmiştir. Sonuçlara göre, toplam faktör verimliliği 21 şirkette artmış, 2 şirkette sabit kalmış ve 34 şirkette azalmıştır. Toplam faktör verimliliğinde en yüksek artış 53 numaralı şirkette, en yüksek düşüş 31 numaralı şirkette gerçekleşmiştir. Toplam etkinlik 21 şirkette artmış, 6 şirkette değişmemiş, 30 şirkette azalmıştır. Toplam etkinlikte en yüksek artış 8 numaralı şirkette, en yüksek düşüş 5 numaralı şirkette gerçekleşmiştir. Teknolojik değişim 22 şirkette artmış, 35 şirkette düşmüştür. Teknolojik değişimde en yüksek artış 42 numaralı şirkette, en yüksek düşüş 33 numaralı şirkette gerçekleşmiştir. Saf teknik etkinlik 17 şirkette artmış, 12 şirkette sabit kalmış ve 28 şirkette azalmıştır. Saf teknik etkinlikte en yüksek artış 7 numaralı şirkette, en yüksek düşüş 5 numaralı şirkette olmuştur. Ölçek etkinliği ise 18 şirkette artmış, 7 şirkette değişmemiş ve 32 şirkette azalmıştır. Ölçek etkinliğinde en fazla artış 35 numaralı şirkette, en fazla düşüş 7 numaralı şirkette görülmüştür.

6. SONUÇ

2016-2021 döneminde dağıtım şirketlerinin ortalama toplam etkinliğinin %77.4, saf teknik etkinliğinin %81.2 ve ölçek etkinliğinin %95.4 olduğu görülmüştür. Sonuçlarımız girdi verimsizliklerinin ortadan kaldırılmasında dağıtım şirketlerinin yönetsel performanslarının iyileştirilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Ölçek etkin olmayan dağıtım şirketlerinin çoğunluğunun optimal ölçüğe göre küçük olduğu görülmüştür. Bu şirketlerin büyümeye devam ederek bir süre sonra optimal ölçüğe ulaşabilecekleri öngörülebilir fakat dağıtım şirketlerinin göz ardı edilemeyecek bir oranının (%25) da optimal ölçüğe göre büyük olduğu görülmektedir. Çok periyotlu VZA analizi sonuçlarından, toplam etkin ve saf teknik etkin şirket sayılarının 2020 yılına kadar her yıl azaldığı, 2020'de sayıların arttığı ve 2021'de tekrar azaldığı görülmüştür. 2019'dan itibaren ölçek etkin şirket sayısı da her yıl azalmıştır.

2016-2021 döneminde doğal gaz dağıtım şirketlerinin yıllık ortalama toplam faktör verimliliğinde ve tüm bileşenlerinde azalma olduğu görülmüştür. Teknolojik değişimdeki düşüş dağıtım şirketlerinin gaz dağıtım kapasitelerindeki düşüşe, saf teknik etkinlikteki azalma şirketlerin girdileri organize etmedeki yönetsel

performanslarındaki düşüşe ve ölçek etkinliğindeki azalma şirketlerin uygun ölçekte çalışma yeteneklerindeki azalışa dikkat çekmektedir. Toplam faktör verimliliğinde artış sadece 2018-2019 döneminde teknolojik değişimde gerçekleşen artış kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. 2016-2021 döneminde teknik etkinlik arttığında (azaldığında) teknolojik değişim azalmıştır (artmıştır). Toplam faktör verimliliğindeki en yüksek düşüş 2019-2020 döneminde görülmüştür. Bu düşüş teknolojik değişimdeki düşüş kaynaklıdır. Teknolojik değişimdeki bu düşüş Covid-19 pandemisinde yaşanan talep azalmaları ile açıklanabilir, 2020 sonrası ekonomik faaliyetlerdeki artışla beraber doğal gaz talepte tekrar artış görülmüştür. Ölçek etkinliğinde 2017-2020 arasında artış ve sonrasında düşüş görülmektedir. Firma bazındaki inceleme, şirketlerinin yaklaşık %53'ünde toplam teknik etkinliğin azaldığını (%10'unda sabit kalmış ve % 37'sinde artmış), %61'inde teknolojik değişimin düştüğünü (%39'unda artmış), %51'inde saf teknik etkinliğin azaldığını (%21'inde sabit kalmış ve %28'inde artmış) ve %56'sında ölçek etkinliğinin azaldığını (%12'sinde sabit kalmış, %32'sinde artmış) göstermektedir.

Çalışmamızın sonuçları, doğal gaz dağıtım sektöründe önemli girdi verimsizlikleri olduğuna ve inceleme döneminde tüm ortalama etkinlik değerlerindeki bozulmalara işaret etmektedir. Doğal gaz, ülkemizin enerji ihtiyacının karşılanmasında en yüksek paya sahip enerji kaynaklarından. Dışa bağımlı olduğumuz bu kaynağın etkin dağıtımını sadece dağıtım şirketleri için değil, tüm doğal gaz tüketicileri ve ülke ekonomisi üzerine olan etkileri açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Cingi, S. ve Tarım, Ş. A. (2000). Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü DEA-Malmquist TFP Endeksi Uygulaması. *Türkiye Bankalar Birliği Araştırma Tebliği Serisi*, Sayı:01.
- Coelli T.J., Rao D.S.P., O'Donnell Ch.J., Battese G.E. (2005). An introduction to efficiency and productivity analysis, 2. Edition, Springer, New York.
- Mardani, A., Zavadskas, E.K., Streimikiene, D., Jusoh, A., ve Khoshnoudi. (20017). M. A comprehensive review of data envelopment analysis (DEA) approach in energy efficiency. *Renew. Sustain. Energy Rev.* 70, 1298–1322.
- Erbetta, F. ve Rappuoli, L. (2008). Optimal scale in the Italian gas distribution industry using data envelopment analysis. *Omega*, 36, 325–336.
- Ertürk, M. ve Türüt-Aşık, S. (2011). Efficiency analysis of Turkish natural gas distribution companies by using data envelopment analysis method. *Energy Policy*, 39, 1426–1438.
- Eurostat. (2020). Energy statistics - cooling and heating degree days, Reference Metadata in Euro SDMX Metadata Structure. (25. 1. 2023) https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/nrg_chdd_esms.htm.
- Färe, R., Grosskopf, S. ve Roos, P. (1998). Malmquist Productivity Indexes: A Survey of Theory and Practice. In: Färe, R., Grosskopf, S., Russell, R.R. (eds) *Index Numbers: Essays in Honour of Sten Malmquist*. Springer, Dordrecht.
- Goncharuk, A.G. ve Lo Storto, C. (2017). Challenges and policy implications of gas reform in Italy and Ukraine: Evidence from a benchmarking analysis. *Energy Policy*, 101, 456–466.
- Grifell-Tatjé. E. ve Lovell. C.A.K. (1995). A note on the Malmquist productivity index. *Economics letters*, 47 (2), 169-175.
- Hawdon, D. (2003). Efficiency performance and regulation of the international gas industry—A bootstrap DEA approach. *Energy Policy*, 31, 1167–1178.
- Hollas, D.R., Macleod, K.R. ve Stansell, S.R. (2002). A data envelopment analysis of gas utilities' efficiency. *J. Econ. Financ.* 26, 123–137.
- Hünerli, Ö. C. ve Aydın, Ü. (2019). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Doğal Gaz Dağıtım Firmalarının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Etkinliğinin Araştırılması. *Journal of Yasar University*, 14 (Special Issue), 133-146.
- Jamasb, T., Pollitt, M. ve Triebs, T. (2008). Productivity and efficiency of US gas transmission companies: A European regulatory perspective. *Energy Policy*, 36, 3398–3412.
- Jenkins, L. ve Anderson M. (2003). A multivariate statistical approach to reducing the number of variables in data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 147: 51-61.
- Lovell, C.K. (1993). Production Frontiers and Productive Efficiency. In: Fried, H.O., Lovell, C.K. and Schmidt, S.S., Eds., *The Measurement of Productive Efficiency-Techniques and Applications*. Oxford University Press, Oxford, 3-67.

- Nieswand, M., Cullmann, A. ve Neumann, A. (2011). Overcoming Data Limitations in Nonparametric Benchmarking: Applying PCA-DEA to Natural Gas Transmission. *Rev. Netw. Econ.*, 9.
- Pedraja-Chaparro, F., Salinas-Jiménez, F. ve Smith, P. (1999). On the Quality of the Data Envelopment Analysis Model. *The Journal of the Operational Research Society*, Vol. 50, No. 6, 636-644.
- Lo Storto, C., (2018). A Nonparametric Economic Analysis of the US Natural Gas Transmission Infrastructure: Efficiency, Trade-Offs and Emerging Industry Configurations. *Energies*, 11(3), 519.
- Shephard, R. W. (1970). Theory of Cost and Production. Princeton University Press.
- Sueyoshi, T., Yuan, Y. ve Goto, M. (2017). A literature study for DEA applied to energy and environment. *Energy Econ.*, 62, 104–124.
- Yardımcı, O., Karan, M.B. (2015). Efficiency and service quality analyses of the natural gas distribution companies: A case study of Turkey. In *Energy Technology and Valuation Issues, Part III*. Dorsman, A., Westerman, W., Simpson, J.L., Eds. Springer: Cham, Switzerland, 165–198.
- Zorić, J., Hrovatin, N. ve Scarsi, G. (2009). Gas Distribution Benchmarking of Utilities from Slovenia, the Netherlands and the UK: An Application of Data Envelopment Analysis. *South East Eur. J. Econ. Bus.*, 4, 113–124.

EK

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler

Yıl		Tüketim (milyon m3)	Abone sayısı	1/HDD	Toplam boru hattı (km)	Çalışan sayısı
2016	Toplam	11034.200	12200000	0.0318948	101389.900	15009
	Ortalama	193.583	214908.900	0.0005596	1778.771	263.316
	Ortanca	82.490	89403	0.0005429	946.097	129
	Standart Sapma	529.010	613891.9	0.0002404	2508.350	604.616
	En Küçük	11.890	15387	0.0002120	249.553	40
	En Büyük	3766.610	4448767	0.0016892	17329.600	4478
2017	Toplam	12821.65	13300000	0.0305172	110448.600	15485
	Ortalama	224.9412	232943.800	0.0005354	1937.694	271.667
	Ortanca	102.890	101408	0.0005163	1060.257	146
	Standart Sapma	588.516	639952.100	0.0002207	2584.284	603.176
	En Küçük	15.220	16252	0.0002092	321.638	25
	En Büyük	4198.510	4661015	0.0014535	17843.96	4507
2018	Toplam	11714.610	14300000	0.0374587	120537.900	16492
	Ortalama	205.520	251484.2	0.0006572	2114.700	289.333
	Ortanca	97	111644	0.0006321	1263.567	153
	Standart Sapma	515.535	666153.300	0.0002630	2648.797	584.634
	En Küçük	10.950	16770	0.0002483	373.184	31
	En Büyük	3714.590	4868167	0.0016051	18273.540	4298
2019	Toplam	13478.130	15400000	0.0335678	127103.600	15882
	Ortalama	236.458	269489.7	0.0005889	2229.887	278.632
	Ortanca	113.870	125586	0.0005501	1334.501	172
	Standart Sapma	562.199	689657.6	0.0002211	2725.984	440.225
	En Küçük	10.420	16880	0.0002263	390.723	35
	En Büyük	4025.770	5038272	0.0012690	18588.050	3049
2020	Toplam	14578.950	16300000	0.0331585	134734.500	16553

	Ortalama	255.771	285860.1	0.0005817	2363.764	290.404
	Ortanca	122.320	129279	0.0005580	1413.545	193
	Standart Sapma	617.861	709569.8	0.0002312	2799.456	451.070
	En Küçük	11.810	16924	0.0002364	411.889	33
	En Büyük	4443.110	5188646	0.0013624	18815.620	3021
2021	Toplam	15471.280	17200000	0.0334261	140270.600	18515
	Ortalama	271.426	301118.2	0.0005864	2460.888	324.825
	Ortanca	132.140	143064	0.0005590	1530.640	195
	Standart Sapma	634.721	718022.8	0.0002462	2673.564	597.131
	En Küçük	12.490	16924	0.0002320	431.934	34
	En Büyük	4572.220	5243996	0.0013850	17095.970	4372

Tablo 2. Toplanmış VZA sonuçları

Firma No		Toplam Teknik Etkinlik	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği	Ölçeğe Göre Getiri
1	AGDAŞ ADAPAZARI GAZ	0.562	0.564	0.996	ARTAN
2	AKMERCAN ADIYAMAN DOĞAL GAZ	0.843	0.853	0.988	AZALAN
3	AKSA AFYON DOĞAL GAZ	0.637	0.657	0.969	ARTAN
4	AKSA BALIKESİR DOĞAL GAZ	0.836	0.846	0.988	AZALAN
5	AKSA BANDIRMA DOĞAL GAZ	0.583	0.642	0.908	ARTAN
6	AKSA BİLECİK BOLU DOĞAL GAZ	0.576	0.583	0.988	ARTAN
7	AKSA ÇUKUROVA DOĞAL GAZ	0.567	0.696	0.815	AZALAN
8	AKSA DÜZCE EREĞLİ DOĞAL GAZ	0.583	0.585	0.997	ARTAN
9	AKSA ELAZIĞ DOĞAL GAZ	0.900	0.902	0.998	ARTAN
10	AKSA GEMLİK DOĞAL GAZ	0.591	0.606	0.975	ARTAN
11	AKSA GÜMÜŞHANE BAYBURT DOĞAL GAZ	0.801	1.000	0.801	ARTAN
12	AKSA KARADENİZ DOĞAL GAZ	0.959	0.961	0.998	AZALAN
13	AKSA MALATYA DOĞAL GAZ	0.853	0.856	0.996	ARTAN
14	AKSA MANİSA DOĞAL GAZ	0.915	0.924	0.990	AZALAN
15	AKSA MUSTAFAKEMALPAŞA DOĞAL GAZ	0.549	0.565	0.973	ARTAN
16	AKSA ORDU GİRESUN DOĞAL GAZ	0.878	0.880	0.998	AZALAN
17	AKSA ŞANLIURFA DOĞAL GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
18	AKSA SİİRT BATMAN DOĞAL GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
19	AKSA SİVAS DOĞAL GAZ	0.630	0.670	0.941	ARTAN
20	AKSA TOKAT AMASYA DOĞAL GAZ	0.667	0.673	0.992	ARTAN
21	AKSA VAN DOĞAL GAZ	0.672	0.752	0.894	ARTAN
22	ARMADAŞ ARSAN MARAŞ DOĞAL GAZ	0.821	0.835	0.983	AZALAN
23	ARMAGAZ ARSAN MARMARA DOĞALGAZ	0.773	0.776	0.996	AZALAN
24	BAHÇEŞEHİR GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
25	BAŞKENT DOĞALGAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
26	BURSA ŞEHİRİÇİ DOĞAL GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
27	ÇİNİGAZ DOĞAL GAZ	0.738	0.925	0.798	ARTAN

28	ÇORDAŞ ÇORLU DOĞALGAZ	0.794	0.799	0.994	AZALAN
29	ÇORUM DOĞAL GAZ	0.837	0.884	0.948	ARTAN
30	DİYARBAKIR DOĞAL GAZ	0.898	0.901	0.997	ARTAN
31	ENERYA AKSARAY GAZ	0.741	0.741	1.000	SABİT
32	ENERYA ANTALYA GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
33	ENERYA AYDIN GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
34	ENERYA DENİZLİ GAZ	0.865	0.875	0.988	AZALAN
35	ENERYA ERZİNCAN GAZ	0.718	0.792	0.906	ARTAN
36	ENERYA KAPADOKYA GAZ	0.904	0.944	0.957	ARTAN
37	ENERYA KARAMAN GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
38	ENERYA KONYA GAZ	0.720	0.731	0.986	ARTAN
39	ESGAZ ESKİŞEHİR ŞEHİRİÇİ DOĞAL GAZ	0.986	1.000	0.986	ARTAN
40	GAZDAŞ GAZİANTEP DOĞAL GAZ	0.638	0.639	0.999	AZALAN
41	İGDAŞ İSTANBUL GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
42	İNEGÖL GAZ	0.501	0.518	0.967	ARTAN
43	İZGAZ İZMİT GAZ	0.623	0.627	0.993	AZALAN
44	İZMİR DOĞALGAZ	0.691	0.700	0.987	AZALAN
45	KARGAZ DOĞAL GAZ	0.632	0.678	0.932	ARTAN
46	KARGAZ KARS ARDAHAN DOĞAL GAZ	0.600	0.866	0.693	ARTAN
47	KAYSERİGAZ KAYSERİ DOĞALGAZ	0.597	0.598	0.997	ARTAN
48	KIRGAZ KIRIKKALE-KIRŞEHİR DOĞAL GAZ	0.523	0.548	0.955	ARTAN
49	PALEN ENERJİ DOĞAL GAZ	0.937	1.000	0.937	ARTAN
50	PALGAZ DOĞAL GAZ	1.000	1.000	1.000	SABİT
51	POLGAZ POLATLI DOĞALGAZ	0.532	0.685	0.778	ARTAN
52	SAMGAZ DOĞAL GAZ	0.955	0.967	0.988	AZALAN
53	SELÇUK DOĞAL GAZ	0.622	0.880	0.707	ARTAN
54	SÜRMEİ DOĞAL GAZ	0.678	0.908	0.747	ARTAN
55	TOROSGAZ ISPARTA BURDUR DOĞALGAZ	0.706	0.713	0.990	ARTAN
56	TRAKYA BÖLGESİ DOĞAL GAZ	0.536	0.538	0.997	ARTAN
57	UDAŞ UŞAK DOĞALGAZ	0.936	0.991	0.945	ARTAN
Ortalama		0.774	0.812	0.954	

Tablo 3. Çok Periyotlu VZA sonuçları

Firma No	2016			2017			2018			2019			2020			2021		
	Crste	Vrste	Ölçek	Crste	Vrste	Ölçek	Crste	Vrste	Ölçek	Crste	Vrste	Ölçek	Crste	Vrste	Ölçek	Crste	Vrste	Ölçek
1	0.581	0.595	0.977	0.569	0.569	1.000	0.622	0.622	1.000	0.523	0.524	0.997	0.595	0.597	0.997	0.555	0.561	0.990
2	0.879	0.879	1.000	1.000	1.000	1.000	0.881	0.883	0.998	0.735	0.756	0.972	0.807	0.810	0.996	0.806	0.869	0.927
3	0.681	0.715	0.953	0.532	0.620	0.858	0.627	0.659	0.952	0.632	0.644	0.981	0.638	0.660	0.966	0.613	0.646	0.949
4	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.897	0.898	0.999	0.833	0.833	0.999	0.763	0.763	1.000	0.708	0.720	0.984
5	0.827	0.905	0.914	0.600	0.642	0.935	0.647	0.677	0.956	0.441	0.511	0.862	0.662	0.691	0.958	0.422	0.460	0.918
6	0.523	0.525	0.997	0.516	0.534	0.966	0.559	0.572	0.977	0.563	0.570	0.988	0.561	0.577	0.974	0.586	0.620	0.945
7	0.492	0.591	0.832	0.538	0.663	0.812	0.584	1.000	0.584	0.491	0.512	0.958	0.572	0.612	0.934	0.600	1.000	0.600
8	0.476	0.476	0.999	0.539	0.554	0.973	0.631	0.637	0.991	0.580	0.582	0.996	0.593	0.619	0.958	0.607	0.607	1.000
9	0.844	0.891	0.948	0.854	0.896	0.953	0.863	0.871	0.990	0.924	0.932	0.992	0.851	0.855	0.995	0.896	0.896	0.999
10	0.580	0.603	0.961	0.404	0.407	0.994	0.718	0.847	0.848	0.608	0.652	0.932	0.690	0.699	0.988	0.574	0.583	0.985
11	0.760	1.000	0.760	0.694	1.000	0.694	0.762	1.000	0.762	0.819	1.000	0.819	0.843	1.000	0.843	0.841	1.000	0.841
12	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.931	0.932	1.000	0.922	0.926	0.996	0.825	0.835	0.988
13	0.849	0.865	0.982	0.815	0.825	0.988	0.813	0.814	0.999	0.809	0.809	1.000	0.798	0.800	0.998	0.826	0.837	0.987
14	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.853	0.853	1.000	0.864	0.866	0.998	0.845	0.868	0.973
15	0.562	0.581	0.966	0.381	0.384	0.991	0.578	0.660	0.876	0.528	0.566	0.932	0.667	0.676	0.987	0.572	0.584	0.980
16	0.759	0.767	0.990	0.812	0.822	0.987	0.848	0.851	0.996	0.838	0.852	0.984	0.904	0.905	0.999	0.889	0.900	0.988
17	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.970	0.971	0.999	1.000	1.000	1.000	0.995	1.000	0.995
18	0.957	1.000	0.957	0.951	1.000	0.951	0.983	0.994	0.990	0.979	0.980	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
19	0.793	0.797	0.994	0.590	0.675	0.873	0.468	0.530	0.883	0.610	0.650	0.939	0.609	0.672	0.906	0.632	0.718	0.881
20	0.673	0.682	0.986	0.658	0.670	0.982	0.685	0.709	0.967	0.597	0.599	0.997	0.616	0.627	0.982	0.662	0.682	0.970
21	0.613	0.697	0.880	0.587	0.728	0.806	0.666	0.734	0.906	0.705	0.769	0.917	0.690	0.770	0.896	0.612	0.678	0.903
22	1.000	1.000	1.000	0.953	0.967	0.986	0.721	0.721	1.000	0.733	0.733	0.999	0.811	0.826	0.981	0.819	0.842	0.972
23	0.680	0.684	0.995	0.767	0.767	1.000	0.806	0.807	0.999	0.724	0.725	0.999	0.787	0.795	0.990	0.784	0.799	0.981
24	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
25	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.971	0.977	0.994	0.902	0.907	0.994	0.966	1.000	0.966

26	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.968	1.000	0.968	1.000	1.000	1.000	0.920	1.000	0.920
27	0.947	1.000	0.947	0.876	1.000	0.876	0.994	1.000	0.994	0.749	0.938	0.798	0.622	0.727	0.855	0.652	0.748	0.872
28	0.927	0.932	0.996	0.750	0.764	0.982	0.750	0.751	0.998	0.712	0.713	0.998	0.734	0.736	0.997	0.776	0.789	0.984
29	1.000	1.000	1.000	0.873	0.947	0.922	0.871	0.983	0.887	0.764	0.785	0.973	0.774	0.805	0.961	0.720	0.755	0.954
30	0.962	0.974	0.988	1.000	1.000	1.000	0.994	0.999	0.995	0.864	0.864	1.000	0.826	0.829	0.996	0.854	0.856	0.997
31	0.998	1.000	0.998	0.796	0.877	0.907	0.723	0.745	0.970	0.762	0.777	0.980	0.623	0.643	0.969	0.659	0.669	0.985
32	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.953	1.000	0.953	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
33	1.000	1.000	1.000	0.982	1.000	0.982	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
34	0.776	0.803	0.967	0.794	0.817	0.971	0.903	0.903	1.000	0.873	0.889	0.982	0.835	0.846	0.987	0.803	0.830	0.967
35	0.628	0.799	0.786	0.735	0.860	0.854	0.768	0.855	0.899	0.725	0.818	0.886	0.731	0.861	0.849	0.626	0.687	0.911
36	0.848	0.863	0.983	0.862	0.962	0.895	0.861	0.926	0.929	0.876	0.901	0.972	0.937	1.000	0.937	0.862	0.943	0.914
37	0.948	1.000	0.948	0.955	1.000	0.955	0.998	1.000	0.998	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
38	0.656	0.670	0.979	0.698	0.704	0.991	0.717	0.724	0.990	0.738	0.750	0.984	0.656	0.666	0.985	0.688	0.700	0.983
39	0.975	0.982	0.993	0.998	1.000	0.998	0.971	1.000	0.971	0.954	0.983	0.970	0.816	0.889	0.919	0.914	0.959	0.953
40	0.581	0.619	0.940	0.541	0.551	0.982	0.664	0.673	0.986	0.649	0.652	0.995	0.625	0.627	0.997	0.594	0.596	0.996
41	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
42	0.476	0.482	0.987	0.441	0.447	0.986	0.505	0.528	0.955	0.419	0.447	0.938	0.576	0.581	0.993	0.542	0.560	0.967
43	0.599	0.599	1.000	0.600	0.607	0.989	0.619	0.620	1.000	0.583	0.583	1.000	0.631	0.644	0.979	0.616	0.621	0.991
44	0.629	0.655	0.960	0.699	0.714	0.979	0.739	0.767	0.964	0.721	0.764	0.943	0.682	0.694	0.984	0.696	0.888	0.783
45	0.730	0.737	0.991	0.658	0.681	0.967	0.566	0.633	0.896	0.603	0.617	0.978	0.591	0.658	0.898	0.600	0.691	0.869
46	0.506	0.814	0.621	0.559	0.903	0.619	0.596	0.883	0.675	0.613	0.846	0.725	0.613	0.844	0.726	0.616	0.884	0.696
47	0.566	0.569	0.995	0.526	0.539	0.976	0.554	0.565	0.979	0.498	0.510	0.977	0.599	0.601	0.997	0.644	0.758	0.851
48	0.572	0.580	0.985	0.521	0.551	0.946	0.560	0.608	0.920	0.508	0.510	0.994	0.491	0.503	0.975	0.510	0.545	0.936
49	1.000	1.000	1.000	0.943	1.000	0.943	0.901	1.000	0.901	0.929	1.000	0.929	0.840	1.000	0.840	0.801	0.977	0.820
50	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
51	0.670	0.899	0.745	0.495	0.612	0.808	0.490	0.581	0.842	0.346	0.483	0.717	0.624	0.669	0.932	0.589	0.752	0.784
52	0.879	0.882	0.997	0.968	0.983	0.985	0.933	0.934	1.000	0.882	0.895	0.986	0.942	0.949	0.993	0.966	0.982	0.983
53	0.570	0.766	0.743	0.446	0.596	0.748	0.529	0.689	0.768	0.578	0.921	0.628	0.957	1.000	0.957	0.704	1.000	0.704
54	0.832	1.000	0.832	0.715	0.920	0.777	0.718	0.894	0.804	0.601	0.762	0.788	0.623	0.833	0.748	0.639	0.801	0.798

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 55, Mart 2023 A. Cezar

55	0.785	0.794	0.988	0.871	0.920	0.947	0.793	0.855	0.927	0.628	0.628	1.000	0.632	0.635	0.995	0.607	0.608	0.998
56	0.576	0.601	0.957	0.535	0.541	0.989	0.555	0.562	0.987	0.499	0.504	0.992	0.489	0.491	0.996	0.530	0.541	0.980
57	0.931	0.944	0.987	0.869	0.944	0.921	0.989	1.000	0.989	0.886	0.887	0.999	0.967	1.000	0.967	0.911	0.934	0.975
Ortalama	0.791	0.828	0.954	0.763	0.810	0.941	0.783	0.827	0.946	0.742	0.778	0.953	0.765	0.796	0.961	0.749	0.803	0.935

Tablo 4. Yıllara ve şirket büyüklüğüne göre ölçek etkin ve etkin olmayan firma sayıları

	2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük
Ölçek etkin	11	5	6	8	6	9	5	8	6	4	5	3
Artan	24	3	21	15	21	15	14	14	15	19	13	15
Azalan	2	11	0	7	3	3	4	12	1	12	1	20

Tablo 5. Dönemlere göre ortalama Malmquist TFV Endeksi

Dönem	TTED	TD	STED	ÖED	TFVD
2016-2017	0.955	1.019	0.969	0.986	0.974
2017-2018	1.039	0.938	1.034	1.004	0.975
2018-2019	0.942	1.069	0.934	1.008	1.007
2019-2020	1.042	0.933	1.031	1.010	0.971
2020-2021	0.977	1.008	1.007	0.970	0.985
Geometrik Ortalama	0.990	0.992	0.994	0.996	0.982

Tablo 6. Firmalara göre ortalama Malmquist TFV Endeksi

Firma No		TTED	TD	STED	ÖED	TFVD
1	AGDAŞ ADAPAZARI GAZ	0.991	1.039	0.988	1.003	1.030
2	AKMERCAN ADIYAMAN DOĞAL GAZ	0.983	0.989	0.998	0.985	0.972
3	AKSA AFYON DOĞAL GAZ	0.979	0.974	0.980	0.999	0.954
4	AKSA BALIKESİR DOĞAL GAZ	0.933	0.988	0.936	0.997	0.922
5	AKSA BANDIRMA DOĞAL GAZ	0.874	1.035	0.873	1.001	0.904
6	AKSA BİLECİK BOLU DOĞAL GAZ	1.023	0.984	1.034	0.989	1.006
7	AKSA ÇUKUROVA DOĞAL GAZ	1.040	0.997	1.111	0.937	1.038
8	AKSA DÜZCE EREĞLİ DOĞAL GAZ	1.050	1.004	1.050	1.000	1.055
9	AKSA ELAZIĞ DOĞAL GAZ	1.012	0.975	1.001	1.011	0.987
10	AKSA GEMLİK DOĞAL GAZ	0.998	1.016	0.993	1.005	1.014
11	AKSA GÜMÜŞHANE BAYBURT DOĞAL GAZ	1.020	0.936	1.000	1.020	0.955
12	AKSA KARADENİZ DOĞAL GAZ	0.962	0.956	0.965	0.998	0.920
13	AKSA MALATYA DOĞAL GAZ	0.994	0.987	0.993	1.001	0.982
14	AKSA MANİSA DOĞAL GAZ	0.967	0.979	0.972	0.995	0.946
15	AKSA MUSTAFAKEMALPAŞA DOĞAL GAZ	1.004	1.039	1.001	1.003	1.043
16	AKSA ORDU GİRESUN DOĞAL GAZ	1.032	0.969	1.033	0.999	1.000
17	AKSA ŞANLIURFA DOĞAL GAZ	0.999	0.959	1.000	0.999	0.958
18	AKSA SİİRT BATMAN DOĞALGAZ	1.009	0.951	1.000	1.009	0.960
19	AKSA SİVAS DOĞAL GAZ	0.956	0.999	0.979	0.976	0.955
20	AKSA TOKAT AMASYA DOĞAL GAZ	0.997	1.006	1.000	0.997	1.003

21	AKSA VAN DOĞAL GAZ	1.000	0.979	0.995	1.005	0.979
22	ARMADAŞ ARSAN MARAŞ DOĞAL GAZ	0.961	0.993	0.966	0.994	0.954
23	ARMAGAZ ARSAN MARMARA DOĞALGAZ	1.029	0.995	1.032	0.997	1.024
24	BAHÇEŞEHİR GAZ	1.000	1.003	1.000	1.000	1.003
25	BAŞKENT DOĞALGAZ	0.993	0.994	1.000	0.993	0.987
26	BURSA ŞEHİRİÇİ DOĞAL GAZ	0.983	0.986	1.000	0.983	0.969
27	ÇİNİGAZ DOĞAL GAZ	0.928	1.049	0.944	0.984	0.973
28	ÇORDAŞ ÇORLU DOĞALGAZ	0.965	0.965	0.967	0.998	0.931
29	ÇORUM DOĞAL GAZ	0.936	1.008	0.945	0.991	0.944
30	DİYARBAKIR DOĞAL GAZ	0.976	0.965	0.975	1.002	0.942
31	ENERYA AKSARAY GAZ	0.920	0.967	0.923	0.997	0.890
32	ENERYA ANTALYA GAZ	1.000	0.894	1.000	1.000	0.894
33	ENERYA AYDIN GAZ	1.000	0.893	1.000	1.000	0.893
34	ENERYA DENİZLİ GAZ	1.007	0.993	1.007	1.000	1.000
35	ENERYA ERZİNCAN GAZ	0.999	0.966	0.970	1.030	0.965
36	ENERYA KAPADOKYA GAZ	1.003	1.006	1.018	0.986	1.009
37	ENERYA KARAMAN GAZ	1.011	0.968	1.000	1.011	0.978
38	ENERYA KONYA GAZ	1.010	0.993	1.009	1.001	1.002
39	ESGAZ ESKİŞEHİR ŞEHİRİÇİ DOĞAL GAZ	0.987	1.017	0.995	0.992	1.004
40	GAZDAŞ GAZİANTEP DOĞAL GAZ	1.004	1.010	0.993	1.012	1.014
41	İGDAŞ İSTANBUL GAZ	1.000	1.030	1.000	1.000	1.030
42	İNEGÖL GAZ	1.026	1.054	1.030	0.996	1.081
43	İZGAZ İZMİT GAZ	1.006	0.990	1.007	0.998	0.996
44	İZMİR DOĞALGAZ	1.021	0.982	1.063	0.960	1.002
45	KARGAZ DOĞAL GAZ	0.962	1.015	0.987	0.974	0.976
46	KARGAZ KARS ARDAHAN DOĞAL GAZ	1.040	0.944	1.017	1.023	0.982
47	KAYSERİGAZ KAYSERİ DOĞALGAZ	1.026	1.022	1.059	0.969	1.049
48	KIRGAZ KIRIKKALE-KIRŞEHİR DOĞAL GAZ	0.977	0.999	0.988	0.990	0.977
49	PALEN ENERJİ DOĞAL GAZ	0.957	0.991	0.995	0.961	0.948
50	PALGAZ DOĞAL GAZ	1.000	1.045	1.000	1.000	1.045
51	POLGAZ POLATLI DOĞALGAZ	0.975	1.035	0.965	1.010	1.009
52	SAMGAZ DOĞAL GAZ	1.019	0.986	1.022	0.997	1.004
53	SELÇUK DOĞAL GAZ	1.043	1.044	1.055	0.989	1.089
54	SÜRMEİ DOĞAL GAZ	0.949	1.007	0.957	0.992	0.955
55	TOROSGAZ ISPARTA BURDUR DOĞALGAZ	0.950	1.009	0.948	1.002	0.959
56	TRAKYA BÖLGESİ DOĞAL GAZ	0.984	1.013	0.979	1.005	0.996
57	UDAŞ UŞAK DOĞALGAZ	0.996	0.990	0.998	0.998	0.986
Geometrik Ortalama		0.990	0.992	0.994	0.996	0.982

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:19.01.2022 ✓Accepted/Kabul:19.08.2022

DOI:10.30794/pausbed.1060002

Research Article/Araştırma Makalesi

Çevik, S. ve Onağ, Z. (2023). "Review of The Impact of Organizational Identification and Organizational Culture in Football Teams on Team Success (Tff League 1 Example)", *Pamukkale Social Sciences Institute Journal*, Issue 55, Denizli, pp. 399-413.

REVIEW OF THE IMPACT OF ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION AND ORGANIZATIONAL CULTURE IN FOOTBALL TEAMS ON TEAM SUCCESS (TFF LEAGUE 1 EXAMPLE)*

Sefa ÇEVİK**, Zeynep ONAĞ***

Abstract

The purpose of this research is to examine the impact of organizational identification and organizational culture on team success. The universe of the research is composed of the 18 teams in the TFF 1. League. The sample of the study consists of 324 people from 14 teams, who agreed to participate voluntarily in the study. A mixed method model was used in the research. In order to measure the organizational identification levels of the participants, the "Organizational Identification Scale" developed by Mael and Ashforth (1989,1992) was utilized to evaluate the organizational culture levels, and the "Organization Culture Assessment Instrument" developed by Cameron and Quinn (1999-2006) was used, as well. Besides, two interview questions were directed to the participants with the approach of interview form in order to uncover the identification of the participants with their clubs and their culture perceptions regarding their clubs. According to the quantitative analysis results of the research, the concept of organizational identification has no statistical effect on team success. In terms of organizational culture, apart from Clan culture, the sub-dimensions of Market, Hierarchy and Adhocracy cultures were also found to have an impact on team success. As for qualitative analysis results, underachieving club players' identification and organizational culture perceptions were found to be lower than players who were in successful and mid-level successful clubs. It was concluded that the quantitative and qualitative data used in the research support each other.

Keywords: *Organizational Culture, Organizational Identification, Team Success, Professional Football Teams.*

FUTBOL TAKIMLARINDAKİ ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN TAKIM BAŞARISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ (TFF 1. LİG ÖRNEĞİ)

Öz

Bu araştırmanın amacı, örgütsel özdeşleşme ve örgüt kültürünün takım başarısı üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmanın evrenini TFF 1. Ligi'nde yer alan 18 takım oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 14 takımdan 324 kişi oluşturmuştur. Araştırmada, karma yöntem modeli kullanılmıştır. Katılımcıların örgütsel özdeşleşme düzeylerini ölçmek amacıyla Mael ve Ashforth (1989, 1992) tarafından geliştirilen "Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği" ile katılımcıların örgüt kültürü düzeylerini değerlendirebilmek amacıyla Cameron ve Quinn (1999) tarafından geliştirilen "Örgüt Kültürü Değerlendirme Ölçeği" kullanılmıştır. Ayrıca, katılımcıların kulüpleri ile özdeşleşmeleri ve kulüplerine yönelik kültür algılarını ortaya koyabilmek amacıyla, katılımcılara görüşme formu yaklaşımı ile 2 tane görüşme sorusu yöneltilmiştir. Araştırmanın nicel analiz sonuçlarına göre örgütsel özdeşleşme kavramının takım başarısı üzerinde istatistiksel olarak etkisi olmadığı bulunmuştur. Örgüt kültürü açısından ise Klan kültürü dışında Pazar, Hiyerarşi ve Adhokrasi kültürlerinin alt boyutlarının takım başarısı üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Nitel analiz sonuçlarına göre, 'daha az başarılı' takımlardaki

*This study has been produced from the master's thesis prepared by the first author under the supervision of the second author.

**Manisa Celâl Bayar University, Faculty of Sport Sciences, Sports Management Department, MANİSA.

e-posta:sefacevik90@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5394-1590>)

***Assoc. Prof., Manisa Celâl Bayar University, Faculty of Sport Sciences, Sports Management Department, MANİSA.

e-posta:zeyneponag@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4034-6773>)

sporcuların özdeşleşme ve organizasyon kültürü algılarının, 'başarılı' ve 'orta derecede başarılı' takımlardaki sporculara göre daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada kullanılan nicel ve nitel verilerin birbirini desteklediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel Kültür, Örgütsel Özdeşleşme, Takım Başarısı, Profesyonel Futbol Takımları.*

1. Introduction

Today, the value and importance of football, whose popularity and importance are accepted worldwide, are increasing day by day in Turkey. Football teams work not only in terms of sporting performance, but also off the field to manage many factors correctly. At the same time, football affects the economy, technologies and cultures, especially the citizens in all continents and countries (Çakmak, İşlek and Keskin, 2017). According to Vahdati (2015); the sports and recreation industries are important due to their advanced economies. The sports industry has rapidly globalized and interacted with the business world with opportunities. Today, sports has become a field of profession rather than an activity for the purpose of being healthy and has become a giant industry. Football is one of the most important branches and fields of this industry. Many football teams have become giant companies and strive to include good footballers in their squads with their multimillion-pound budgets in order to compete in a competitive environment (Aslan, Akça and Müniroğlu, 2015).

The team consists of responsible individuals who are coordinated with the goal of achieving common goals and perform more than the sum of individual performances. Success, in simple terms, is to achieve the goals that have been set (Soyer et al., 2010). The concept of success is evaluated by many institutions and organizations. It stands out as one of these areas in sports. Success in sports is of interest to teams and individuals, but it can also be of close interest to the states of the countries. For this reason, significant investments can be made in sports, sports branches and training athletes. Although investments have been made, the result of investments is sometimes not obtained. On the contrary, the sporting success of countries with good economic conditions reveals difficulties in identifying the underlying factors of sporting success. This is also the case in the football environment (Devecioğlu, 2013). From this point on, it is important for the football industry to investigate the underlying factors of success in the football environment.

The TFF 1. League is home to great enthusiasm and excitement as the second highest level of the Turkish professional football leagues. The rule of the league is that three teams will be promoted to the Super League at the end of each season, with the two teams that finish at the top by the end of the season being promoted directly to the Super League. The third team is decided through the so-called play-offs, where teams at the 3rd, 4th, 5th and 6th spots compete for the promotion. The 3rd and 6th teams play against each other, while another match between the 4th and 5th teams is played, as well. The winners play a final game for the Super League promotion. The league is completed with a total of 3 teams qualifying for promotion to the Super League, while the last three teams are relegated to the lower division that is the TFF 2. League. The new teams color the league with characteristics of the cities they represent, aiming to get good results in this new stage competition. To fulfill this purpose, the teams compete in the league within the possibilities they have. In addition to the relationship between performance and success, organizational behavioral characteristics, organizational culture and organizational identification in teams are also thought to help teams in this process. These concepts, which are considered important for club administrations, athletes and coaches, can create ideas and innovations that can help teams in the league process.

Identification is defined as “the process through which the individual participates in other individuals’ lives and feelings to the extent that they are involved in a personality fusion with them” and “the process of recognizing and identifying the individual in this way” (Alemdar, Akmazoğlu, Cömert and Duman, 2018). Edwards (2005) refers to organization and the individual’s commitment to the organization and the bond he feels emotionally and cognitively.

According to Pratt (1998), organizational identification is important in order to meet the different needs of the people in an organization, as it provides support to studies in an organization. Organizational identification has long been not only valuable for organizations, but also reflects the lives, tendencies and belongings of

individuals with their groups on the road to success and failure (Mael and Ashford, 1989). Some models related to organizational identification are as following; Kreiner and Ashforth's *Enhanced Identification Model (2004)*, Scott, Corman and Cheney's *Structural Identification Model (1998)*; Reade's *Organizational Identification Model (2001)*. According to these models, in order for organizational identification to take place, individuals must have a high degree of belonging and loyalty to their organizations.

Regarding the concept of organizational culture, it is stated that the concept of culture is of great importance within the organization and acts as an important expression feature to the external environment. Individuals can express themselves with the thoughts they receive from the work environment. The concept of organizational culture plays an important role in gaining organizational teachings. It also helps individuals to experience a positive adaptation process to continue their lives in the organization. (Cameron and Quinn, Trans. 2017). As for the models related to the culture of the organization, the following can be found; *Cameron and Quinn's Organizational Culture Model (1999)*, *Deal and Kennedy Organizational Culture Model (2000)*, *Hofstede Cultural Dimensions Model (2001)*, *Parsons "AGIL" Model (1970)*, *Ouchi Z Model Theory (1981)*.

According to Sayın (2011), sports organizations, which are open systems, are separated from the external environment through the organizational culture they have. A strong culture that is accepted by the individuals in the organization can keep the sports organization together with its activities and individuals. In addition to culture, identification stems from the relationships between individuals and their perceptions of each other. The successes and failures of the team translate into experience. Loyalty and belonging appear as respective dimensions in the process of identification. The entire process of an individual in the organization is closely related to identification (Okur, 2014).

Identification and culture are thought to be valuable notions that can reveal the behavior of individuals in the sports organizations or clubs to which they belong, along with their sense of belonging, their feelings, their commitment and whether they feel valued. Identification refers to the level of attachment a sports fan feels towards his team. Together with this belonging, the value and emotions the fan has for the organization also stand out. Based on this, team belonging also gives the individual the concept of social identity. Identification is thought to be a manifestation of social identity (Kim , and Kim , 2009). By striving for the success of a team that he identifies with, the individual can see the success of his team as his own. Culture arising from the history and characteristics of the sports institution to which it belongs can be seen as an auxiliary factor that can provide individuals with a perception of effective participation and representation in this process.

Ghorbanhosseini (2013) explained the effect of organizational culture on success in his study as follows: Organizational culture has a direct and significant effect on teamwork and team success. Organizational culture should develop in order to strengthen commitment. The development of beliefs, norms and values is important for team and teamwork. Cole and Martin (2018: 14-15) mentioned that as a result of their work, great success can be achieved when team culture is at the forefront. Gavric, Sormaz, and Ilic (2016) determined that organizational culture leads to the success, efficiency and effectiveness of organizations. Awadh and Saad (2013) stated that organizational culture helps to create different values and beliefs based on performance and provides organizational efficiency.

This study is an attempt to analyze the impact of organizational identification and organizational culture in football teams on team success. The research will attempt to emphasize the importance of team unity, culture, identification and solidarity by revealing its relation to team performance of the clubs competing in the division, in addition to the performances of the teams competing in the league. Throughout the season, the processes underlying team culture will be scientifically analyzed and it is thought that the effects of identification and culture elements on the ranking of teams at the end of the league will provide as important data regarding the teams.

The study may benefit clubs, managers, coaches and athletes in Turkish football leagues and is aimed to be possible future literature for the scientific studies in the field.

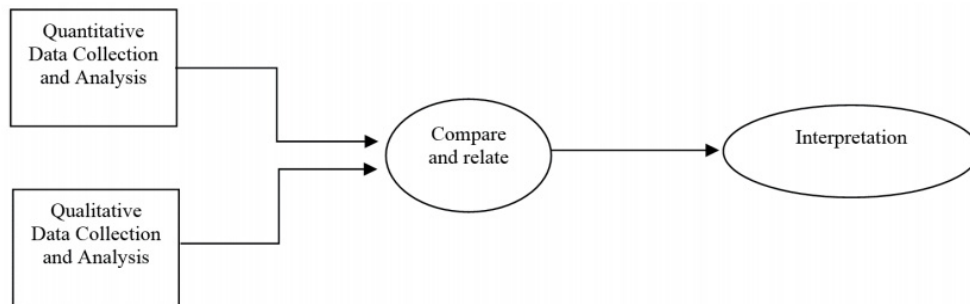
2. Method

As mentioned before, the purpose of this research is to examine the impact of organizational identification and organizational culture on team success. The conceptual model of the research is shown in **Figure 1**.

Figure 1. Conceptual Model of Research

In the research, a parallel pattern approach converging from mixed method research patterns was used. The purpose of using this pattern is to apply the quantitative and qualitative methods simultaneously in the research process. At the same time, after analyzing the quantitative and qualitative data that are obtained separately, the results of the both were tried to be put together. This method has been developed to check the consistency of results with the same hypothesis with each other (Ulusoy and Karakuş, 2018).

Figure 2. Convergent Parallel Pattern Model (Creswell and Plano Clark 2011 transmitting: Demir and Pismek, 2018).

2. 1. Universe and Sampling of Research

The universe of research; the management, players and coaches of the 18 teams in the TFF 1. League in the 2016-2017 season, which makes up a total of 324 people, including 19 managers, 262 players and 43 coaches from 14 teams in this league who participated voluntarily in the research constituted the research sample. All participants in the study are male.

2. 2. Data Collection Tools in Research

The data collection part of the research consists of 3 sections: demographic information, organizational identification scale, organizational culture scale. A "personal information form" was used to obtain the demographic characteristics of the participants in the study. In this form, participants are told that; they were asked about their gender, age, marital status, educational status, professions, sports history, time to be in their clubs and how long they had been doing their jobs. The "Organizational Identification Scale" developed by Mael and Asforth (1989, 1992) and translated into Turkish by Polat (2009) was used to determine the levels of organizational identification. Mael and Asforth stated the reliability level of this scale as 0.87. The organizational culture scale is the 24-question "Organizational Culture Assessment Instrument" scale developed and used by

Cameron and Quinn (1999). The scale was adapted to the sports research field by Choi, et al., (2010) and the Turkish adaptation of the scale was done by researchers.

In this scale, the model is described in the four following dimensions:

2.2.1. Hierarchy (Control) Culture: A type of culture in which employees are aware of their duties in a coordinated manner, goals are known, and it is important to reach goals in light of decisions.

2.2.2. Market (Competition) Culture: A culture type in which the status of the market and of the competitors can change course depending on the economic variables and monetary balance.

2.2.3. Clan (Cooperation) Culture: It is a type of culture in which goals are adopted together with the responsibility of sharing.

2.2.4. Adhocracy (Creative) Culture: It is the type of culture that promotes entrepreneurship and innovative changes through which new thought products are introduced to predict future scenarios (Cameron and Quinn, Trans. 2017).

2.2. In order to determine the levels of organizational identification and organizational culture, the Organizational Identification and Organizational Culture Interview Form was used to collect data from the club managers, trainers, and footballers. The form consists of 2 questions.

1. Do you think you identify with your club?

If yes; what are the common points making you think that you identify with your club?

If no; why do you think that you do not identify with your club?

1. Do you think that your club has a club culture?

If yes; what do you think are the cultural characteristics of your club?

If no; why don't you think that your club does not have a club culture?

2.3. Data Collection Procedure

In order to collect data for the study, first, club managers were informed about the study and asked for permission by visiting the facilities of the clubs in the league. Afterwards, the managers, footballers and trainers were informed about the study in the facilities when they were available, and they were asked to complete the questionnaires at least two weeks before the end of the league. After the league was over, rankings were obtained and data entries were completed.

2.4. Data Analysis

When the studies on the team success were analyzed, it was seen that the concept of success was evaluated differently depending on the characteristics of the league that the teams compete. For instance, in his study with footballers, Konter (2007) regarded the top three teams' players successful while he regarded the players of lower ranking teams unsuccessful. Kocaekşi and Koruç (2012) considered the top two teams as successful whereas they regarded the last two teams unsuccessful in their study conducted with handball teams.

As the TFF 1. League, which is the study group, is analyzed, due to the status of the league, two teams qualify directly for the Super League at the end of the league. Then, according to the rankings, the 3rd team plays against the 6th team, and the 4th team plays against the 5th team. The team that completes the play-off final in the first place also joins the league. In this regard, the first 6 teams were regarded successful. The 6 teams ranking in the middle of table were accepted as mid-level successful since they had the likelihood to take place among the play-off teams. Low-succeeding teams were determined as the last three teams since they relegated according to the regulations of the league and since the scores of the last teams in the standings were close to each other.

For the quantitative section in the analysis of the data, the compiled data were analyzed using the SPSS 22 package program. To determine the suitability of the data for the factor analysis Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Barlett Sphericity tests were implemented, and in order to determine the factor structure, Varimax Rotated Principal Components Factor Analysis, and the correlation test between scale and sub-factors were used; Manova, Eta Kare and Scheffe were utilised to test the effects of Cronbach Alpha and team success and to provide evidence of reliability. In the study, distortion and flatness values were taken into consideration in order to test the normality distribution of the data. Single-variable distortion values which are greater than 3 indicate excessive distortion and flatness values greater than 10 indicate overflatness (Klein, 1998). The qualitative data obtained in the study were analyzed with the NVIVO 11 package program.

3. Results

3. 1. Demographic Information

When the demographic information of the participants is examined, it is observed that they are distributed to fourteen teams at approximately equal rates. When we looked at team achievements, it was determined that 41.7% of participants were in less successful teams, 38.9% were in the mid-level successful team and 19.4% were in a successful team. 80.9% of the participants were footballers and 50.9% were between the ages of 21 and 30. It was also observed that 58.0% were single, 41.3% were high school graduates, 47.5% were at the club between 1-5 years, 33.0% had been at the club for less than 1 year and 29.0% had a period of 6-10 years as a football player, manager or coach.

3.2. Distribution of the participants according to organizational identification and organizational culture subscales/sub-dimensions success status

Tablo.1. Table of the one-way analysis of variance of organizational identification and organizational culture in terms of success variable

Variables	Sub-dimensions	N	X	SS	f	p	Different
	Successful	63	3,97	,892			
Organizational Identification	IntermediateSuccessful	126	4,07	,782	1,665	,191	
	Less successful	135	3,86	1,037			
	Total	324	3,96	,919			
	Successful	63	4,00	,756			
Clan	IntermediateSuccessful	126	4,03	,644	,2,624	,074	
	Less successful	135	3,81	,986			
	Total	324	3,93	,827			
	Successful	63	4,05	,726			1-3
Adhocracy	IntermediateSuccessful	126	4,00	,628	5,563	,004*	2-3
	Less successful	135	3,70	1,046			
	Total	324	3,88	,856			
	Successful	63	4,11	,820			1-3
Market	Intermediate Successful	126	4,11	,535	6,345	,002*	2-3
	Less successful	135	3,78	1,010			
	Total	324	3,97	,830			
	Successful	63	4,01	,763			
Hierarchy	IntermediateSuccessful	126	4,08	,606	5,609	,004*	2-3
	Less successful	135	3,74	1,059			
	Total	324	3,93	,863			

*p< .05

When the analysis results of the averages of organizational identification and organizational culture subdivisions are examined in accordance with the success variable of the participants, it is observed that there is a significant difference in the subdivision of organizational culture adhocracy, market and hierarchy, and there is no statistically significant difference in terms of organizational identification. Regarding the subdivision of the adhocracy culture, the averages of those who were successful ($X=4.05$) and the averages of those who were moderately successful ($X=4.00$) were found to be different and more significant than the average of those who were less successful ($X=3.88$). ($F(2,321)= 5,563, p<0.05$). Regarding the lower dimension of market culture, the averages of those were successful ($X=4.11$) and the averages of those who were moderately successful ($X=4.11$) were found to be different and more significant than the average of those were less succesful ($X=3.9753$). ($F(2,321)= 6,345, p<0.05$). In the lower dimension of hierarchy culture, the averages of those with moderate success ($X= 4.08$) were found to be higher and more significant than the averages of those with less success ($X= 3.74$). ($F(2,321)= 5,609, p<0.05$).

Table 2. MANOVA Results on The Differences of Clan Culture, Adhocracy Culture, Market Culture, Hierarchy Culture and Organizational Identification Variables according to Team Success

Source	Variables	Sum of Squares	Sd	Average of Squares	f	p	η^2
Team Success	Clan (1)	3,560	2nd	1,780	2,624	0.074 *	0.016
	Adhocracy (2)	7,934	2nd	3,967	5,563	0.004 *	0.033
	Market (3)	8,475	2nd	4,237	6,345	0.002 *	0.038
	Hierarchy (4)	8,131	2nd	4,066	5,609	0.004 *	0.034
	Organizational Identification	2.802	2nd	1.401	1.665	0.191 *	0.010
Wilks' Lambda (λ) = 0.939; F-value = 2.029; p = 0.028							

* $p < .05$

As seen in Table 2, at least one of the variables of clan, adhocracy, market, hierarchy and organizational identification was found to be statistically different in relation with team success ($E=0.939$; F value=2,029; $p<0.05$). When the Manova results were calculated in accordance with the team success, it was seen that the scores of the adhocracy variable ($F= 5,563$; $p=0,004$), Market variable ($F=6,345$; $p=0.002$), Hierarchy variable ($F=5,609$; $p=0,004$) differed statistically. The clan variable, on the other hand, did not differ statistically significantly ($F=2,624$; $p=0.074$). Neither did the Organizational Identification variable have a statistically remarkable difference ($F=1,665$; $p=0.191$). When the Eta Square (η^2) values that give the magnitude of the effect of the statistics of individual variables are examined, it is seen that the biggest effect is realized by the Market variable. Impact magnitudes $\eta^2 = 0.038$ for the Market variable respectively (low impact); $\eta^2 = 0.034$ for Hierarchy variable (low impact); $\eta^2 = 0.033$ (low impact) for the Adhocracy variable (Table 1).

Distribution of Participants’ Clan, Adhocracy, Market Hierarchy and Organizational Identification Variables according to Team Success

Table 3. Scheffe Test Results of Participants’ Clan, Adhocracy, Market Hierarchy and Organizational Identification Variables based on Team Success

Relationship of Team Success with Clan, Adhocracy, Market and Hierarchy Variables					
	Team Success		Successful	Intermediate Successful	Less successful
Clan	Successful	4.00	-	0.976	0,308
	Intermediate Successful	4,03		-	0.098
	Less successful	3.81			-
Adhocracy	Successful	4,05	-	0.913	0.025 *
	Intermediate Successful	4.00		-	0.019 *
	Less successful	3.70			-
Market	Successful	4.11	-	1,000	0.031 *
	Intermediate Successful	4.11		-	0.006 *
	Less successful	3.78			-
Hierarchy	Successful	4,01	-	0.848	0.124
	Intermediate Successful	4,08		-	0.006 *
	Less successful	3.74			-
Organizational Identification	Successful	3.97	-	0.793	0.732
	Intermediate Successful	4,07		-	0,191
	Less successful	3.83			-

*p< .05

The average score of the adhocracy variable of participants whose team was ‘successful’ (4.00) was found to be statistically different from the average score of the adhocracy variable (3.70) of participants whose team was ‘less successful’ (p<.05). The average adhocracy variable score (4.00) of participants whose team success was ‘moderately successful’ was found to be statistically different from the average score of the adhocracy variable (3.70) of participants whose team success was ‘less successful’ (p<.05). The average market variable score of participants whose team success was ‘successful’ (4.11) was found to be statistically different from the average score of the market variable (3.78) of participants whose team success was ‘less successful’ (p<.05). The market variable score average (4.11) of participants whose team success was ‘moderately successful’ was found to be statistically different from the market score average (3.78) of participants whose team was ‘less successful’ (p<.05). The hierarchy variable score average (4.01) of participants whose team was ‘moderately successful’ was found to be statistically different from the average score of the hierarchy variable (3.74) of participants whose team success was ‘less successful’ (p<.05).

3.2. Qualitative Analysis Data on Organizational Identification and Organizational Culture

When the positive opinions of the participants regarding organizational identification are examined; it is observed that 88.89% of the teams that are moderately successful respond more positively to the organizational identification variable than other teams. As a result of positive views on organizational identification, the main themes of club environment, time and process, common goals-success and commitment have emerged. Sub-themes are club, time, goal and belonging. When the negative opinions of the participants regarding organizational identification are examined; it is seen that 37.8% of the less successful teams responded more negatively to the organizational identification variable than other teams. As a result of negative opinions about organizational identification, the main themes of competition environment, time and process, trust problem have emerged. Sub-themes are; competition is time and trust.

In light of the positive opinions of the participants regarding the organizational culture, it is seen that 92.86% of the teams that are moderately successful have more positive opinions on the organizational culture variable than other teams. As a result of positive opinions on the culture of the organization, the main themes of symbols and norms, leaders and heroes emerged. Sub-themes are; the coat of arms, the environment and the players are the management and the fans. When the negative opinions of the participants regarding the organizational culture are examined; it is seen that 19.26% of the ‘less successful’ teams have more negative opinions on the organizational culture variable than other teams. As a result of negative opinions on the culture of the organization, the main themes of lack of time and lack of value emerged. Time and value are subthemes.

3.3.Comparison of Quantitative and Qualitative Findings

While comparing the qualitative and the quantitative results, the average scores of organizational identification and the percentage scores of the qualitative analysis scores were compared. The sub-scale averages of the organizational culture were presented by taking the percentages of the positive opinions of the participants on their clubs’ cultures.

The quantitative and qualitative findings obtained in relation to organizational identification and organizational culture through the parallel pattern converging from the mixed method patterns applied in the method part of the research were compared in Table 3 as a whole.

Table 4. Comparison of Quantitative and Qualitative Findings

Size	Quantitative Findings		Qualitative Findings		Concordance of Quantitative and Qualitative Findings
Organizational Related to Identification Opinions	Successful Intermediate Successful Less Successful	X = 3.97 X = 4.07 X = 3.86	Successful Medium D. Successful Less Successful	87.3% 88.89% 79.26%	There is a harmony between qualitative data and quantitative data .
Organization Related to Culture Opinions (Clan)	Successful Intermediate Successful Less Successful	X = 4.00 X = 4.03 X = 3.81	Successful Medium D. Successful Less Successful	87.3% 92.86 % 77.4 %%	There is a harmony between qualitative data and quantitative data .
Organization Related to Culture Positive Views (Adhocracy)	Successful Intermediate Successful Less Successful	X = 4.05 X = 4.00 X = 3.70	Successful Medium D. Successful Less Successful	87.3% 92.86 % 77.4 %%	There is a harmony between qualitative data and quantitative data .
Organization Related to Culture Positive Views (Market)	Successful Intermediate Successful Less Successful	X = 4.11 X = 4.11 X = 3.78	Successful Medium D. Successful Less Successful	87.3% 92.86 % 77.4 %%	There is a harmony between qualitative data and quantitative data .
Organization Related to Culture Positive Opinions (Hierarchy)	Successful Intermediate Successful Less Successful	X = 4.01 X = 4.08 X = 3.74	Successful Medium D. Successful Less Successful	87.3% 92.86 % 77.4 %%	There is a harmony between qualitative data and quantitative data .

As seen in Table 4, when the team averages are analyzed, it can be seen that the identification scores of the teams that are ‘Intermediate Successful’ are higher than that of the teams that are ‘successful’ and of the teams that are ‘less successful’. Regarding the qualitative findings, the percentage of organizational identification of teams that are Intermediate Successful is higher than that of ‘successful’ and ‘less successful’ teams. Quantitative and qualitative data support each other concerning organizational identification averages.

In view of the averages of organizational culture, it is seen that the organizational culture score averages of Intermediate Successful and successful teams are higher than those of less successful teams. Again, when the results of qualitative data are examined, the percentage of Intermediate Successful and successful teams is higher than that of less successful teams. According to these results, quantitative and qualitative data are observed to be supporting each other.

4. Discussion and Conclusion

4.1. Findings of the Quantitative Data Analysis

The purpose of this research is to examine the impact of organizational culture and organizational identification on team success. As a result of the research, it is seen that organizational identification has no statistical effect on team success according to the findings obtained (Table 2). According to this result, it is thought that identification has no effect on team success due to the fact that the participants are at professional level. The results of similar researches are consistent with this result (Turunç and Çelik 2010; De Coninck 2011; Şantaş, et al., 2016; Başaran, 2017). However, despite this result, in view of the team averages, it is seen that the identification scores of the teams that are moderately successful are higher than the teams that are successful and less successful. When the importance of team play and success in sports are examined, it can be inferred that the contribution of the concept of identification is important (Deniz, 2018). Tüzün and Cağlar (2008) state that identification can also be associated with the competition between groups, that each group has different norms and values, and that the scenario of “us and them” is emphasized with the boundaries drawn. Thus, it is considered important for the success of individuals and organizations to discover each other mutually and to be aware of the importance of the organizations, the individuals and the elements that make it an organization (Sökmen, 2019). As it will be discussed below, it is thought that the high perceptions of clan culture of moderate successful participants with a high propensity for organizational identification will also shed light on their level of identification. The greater importance of traditions, rules and customs in organizations in the typology of clan culture and the dominance of the role of the guides (parents), which are typical of Turkish culture, can be associated with the identification levels of moderately successful participants.

Upon analyzing the findings related to organizational culture, it is seen that clan culture typology has no statistical effect on team success (Table 1). However, when the average of the data obtained from the participants is analyzed; participants in moderately successful teams have a higher perception of clan culture. An organization with clan culture operates under the leadership of a leader who acts as the guide. It is thought that the main factors that bind individuals together in these organizations are notions such as loyalty and tradition. It is stated that individuals with strong ties to the organization make a high level of effort in achieving the goals set by the organization, and their membership is long-lasting by developing positive relations. It is another feature that individuals are determined to prefer organizations where their interests are valued and the family atmosphere prevails. The similarity of the Turkish culture we have with the clan culture stands out as the main feature of this type of culture (Bayram, 2005; Murat and Açgöz, 2007; Şengül, 2009). It is thought that similar results will be considered in all teams in terms of clan cultural typology due to the expected parent model of the leaders and the importance of values.

When the statistics of adhocracy cultural typology are examined, it can be seen that it has an effect on team success (Table 1). The average adhocracy variable score (4,007) of participants whose team was ‘successful’ was found to be statistically different from the average score of the adhocracy variable (3,703) of participants whose team was ‘less successful’ ($p < .05$). The average adhocracy variable score (4,000) of participants whose team success was ‘moderately successful’ was found to be statistically different from the average score of the adhocracy variable (3,703) of the participants whose team success was ‘less successful’. Organizations, representing the Adhocracy culture type, support creativity and entrepreneurship. Leaders of such organizations are expected to be entrepreneurial and innovative with visionary qualities. The element that ensures that such organizations do not disintegrate is the commitment to innovation. In additions to the management, employees of such organizations are also open to innovation and development. In such organizations, the goal is always to be unique by producing the best service and product. That includes the definition of success (Cameron and

Quinn, Trans. 2017). In relation to this, it can be said that the perceptions of adhocracy culture are high due to the high dynamism of the teams considered to be highly successful and the need to be open to innovation. As it will be discussed below, it can be said that the cultures of Adhocracy and Market are important in the developing world order and at the private sector level, and that support from the Market culture is needed in order for innovative movements to take place within the adhocracy culture (Koçoğlu, 2018).

When the statistics of Market culture typology are examined, the impact this typology has on team success can be seen (Table 1). Team success was found to be statistically different from the market variable score average (4,113) of participants who were belonged to 'successful' teams and the average score of the market variable (3,784) of participants whose team success was 'less successful' ($p < .05$). The average market variable score of participants whose team was 'moderately successful' (4,111) was found to be statistically different from the market score average (3,784) of participants whose team was 'less successful' ($p < .05$).

In organizations with a Market culture that acts with the logic of competitive philosophy, leaders expect their employees to be productive and responsibly fulfill their duties. It is thought that the aim of achieving the goals is to keep the members of the organization together and forms the focal point of the organization. Success represents the share and impact to be gained from the market for the organization. Competition is important for market leadership (Cameron and Quinn, Trans. 2017).

When Market culture is associated with sports teams, it can be seen that the teams with this type of culture strive in order not to fall behind their competitors, by setting their goals and trying to keep their squad structures and current conditions at the highest possible level. This process involves fierce competition. Therefore, it can be said that this culture will benefit from a competitive point of view.

Similarly, when the studies carried out in the field article were examined, it was revealed that the culture of the organization has a positive relationship with employee performance as well as an effect on determining the commitment the individuals have for the organization and the satisfaction they feel. Having a culture that motivates and encourages individuals is likely to help achieve high performance through different factors such as teamwork, commitment, ability and motivation. In an organization dominated by market culture, the emergence of phenomena such as success, achieving goals, competition and winning have been observed. Similarly, a study of teams in the field of sports concluded that the market and hierarchy culture in sports was effective, but it was stated that it would be productive for teams to have a balanced effectiveness of each typology. It can be accepted that these organizations are part of the private sector because sports teams and private sports organizations are mostly supported by investors and sponsors. Another study concluded that private sector employees tended to have a greater market culture, and that dynamism and high performance in the private sector environment provided success, promotion and wage changes (Ojo, 2008; Choi et al., 2010; Erdem, Adigüzel and Kaya, 2010; Keijzers, 2012; Eryılmaz, 2019).

It is seen that the typology of hierarchy culture has a statistical effect on team success (Table 1). The hierarchy variable score average (4,013) of participants whose team success was 'moderately successful' was found to be statistically different from the average score of the hierarchy variable (3,746) of participants whose team success was 'less successful' ($p < .05$).

Hierarchy culture is the type of culture in which rules guide individuals. Leaders adopt the understanding of governance and co-ordination. It is thought that an effective management approach is important for ensuring stability. Official rules and policies are important for the organisation to stay together (Cameron and Quinn, Trans. 2017).

Although the culture of hierarchy is generally seen in public institutions, it is also seen in private institutions (Özdevecioglu and Akin, 2013). When the teams that are moderately successful are examined, it can be noticed that there are communities in this league who recognize the characteristics of this league and the points where management changes are important. It is thought that these characteristics play an important role in the high tendency of hierarchy culture and demonstrate the overlap with the concept of hierarchy culture.

4.2. Results of the Qualitative Data Analysis

In the analysis of the qualitative data, the participants were grouped as successful, mid-level successful and underachiever teams. The positive and negative arithmetic means of the responses received from the participants in these groups were calculated and presented as percentage scores. Besides, the themes emerging from the positive and negative opinions of the participants were demonstrated.

According to the results of the qualitative analysis, the teams with the highest proportion of positive opinions are 'successful' teams (88.89%). In view of the teams with the highest negative opinions, it is observed that the 'less successful' teams have a relatively high percentage (37.8%) of negative opinions. Positive themes related to identification are '**time and process**', '**club environment**', '**common goals and success**', '**senses of commitment and belonging**', with negative themes being, '**lack of competitive environment**', '**lack of time and process**' and '**lack of trust**. When these themes are examined, the relationship of time/process, belonging and environment with the concept of identification is important in terms of recognizing the organization, recognizing opportunities, gaining trust and experience. It is thought that the longevity of the working life of the individual will provide a high level of identification (Tüzün and Çağlar, 2008; Sezgin-Nartgün and Demirer, 2016). In terms of objectives, success and competitive environment themes, individuals can act by taking the prestige of the organization into account in the external environment as their personal prestige, and they can consider the objectives of the organization as their own goals and consider the success to be achieved as their own achievements (Tüzün and Çağlar, 2008; Çırakoğlu, 2010). It is thought that the organization can be both healthy and successful in an environment where individuals are fully adapted and are driven to targets. Therefore, it is can be said that members may have a greater degree of identification, which can help with the elimination of negative themes which may arise, thus providing many advantages to organizations and teams.

When positive opinions in the culture of the organization are examined; it is concluded that teams with moderate success (92.8%) and successful teams (87.3%) have more positive opinions when compared with the 'less successful' teams. The main themes seen as "**symbols/icons**", "**norms**" and "**leader/heroes**" are themes that have an impact on successful teams. As examples of cultural factors: crests, anthems, footballers, managers are seen in teams that have a 'fan culture'. Another similar qualitative study was examined, resulted in stating that symbols and heroes are important, and it was explained that the people and stories in the backgrounds of organizations are important and that the culture of the organization is related to these experiences (Aslan, Özer and Bakır; 2009).

When negative statements are evaluated, it is concluded that participants from the 'less successful' teams (19.2%) have a higher percentage of negative opinions, and when these negative factors are evaluated, the themes "**lack of time**" and "**lack of value**" are found to have a negative effect on the teams. It is thought that a certain period of time must pass, in order for individuals to get used to the culture that the organization has. A study on organizational culture, found out that the highest consensus of the participants in relation to the organizational culture is related to values, which are love, respect, trust, solidarity and development (Ersoy, 2016). In order for a certain type of culture to exist, it is necessary to establish the necessary system of time and values. While the stories, heroes and values of the organization that come with its culture are accurately transferred to the new members, it is usual to have a healthy process concerning the continuity of the culture of the organization.

5. Results and Recommendations

According to the quantitative analysis results of the research, the concept of organizational identification has no statistical effect on team success. In terms of organizational culture sub-dimensions, it is seen that market, hierarchy and adhocracy culture types have an impact on team success outside of clan culture.

With regard to the results of the qualitative analysis, it was concluded that the perceptions of identification and organizational culture with the teams of the participants in the lower teams of the league were on a lesser degree compared to those of the participants belonging to 'successful' and 'moderately successful' teams, which are respectively in the upper and middle ranks of the league.

As a result, the quantitative and qualitative data used in the study supported each other. Compared to the opinions of the participants regarding organizational identification and organizational culture, it can be seen that the research is in parallel with the quantitative results.

In accordance with the participatory opinions obtained as a result of the research on the football clubs, it is observed that ensuring a good organizational climate, creating a competitive environment, and being together for longer periods of time all contribute to the amount organizational identification. In this context, it can be said that club managements should go to a positive structuring based on mutual trust. In different sports branches, researches can be conducted utilizing the concepts of Organizational Identification and Organizational Culture and different results regarding the perceptions of identification and culture can be reached. Further different studies can also be carried out by adding the income level variable among the variables that can affect organizational identification and organizational culture.

REFERENCES

- Alemdar, U. Akmazoglu, B. Cömert, E. and Duman, H.I. (2018). Amatör futbolcuların antrenörlerde bulunmasını istedikleri liderlik tarzlarının tespiti ve örgütsel özdeşleşme (Sakarya İl Örneği). *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*. Kış Dönemi Sayı: 15: 67-87
- Ashforth, B.E. and Mael, F. (1989) Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14, 20-39.
- Aslan, C.S. Akça, F. and Müniroğlu, S. (2015). Süper lig futbol takımlarının altyapılarından oyuncu yetiştirme verimliliklerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 13(2), 103-112.
- Aslan, M. Özer, N. and Bakır-Ağiroğlu, A. (2009). Okul kültürüne ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri: nitel bir araştırma. *İlköğretim Online*, 8(1), 268-281, [Online]: <http://ilkogretim-online.org.tr>.
- Awadh, A.M. Saad, and A.M. (2013). Impact of organizational culture on employee performance. *International Review of Management and Business Research*, Vol. 2 Issue. 1: 168-175
- Başaran, R. (2017). Örgütsel tutum ve davranışların iş performansı ve işten ayrılma niyetine etkisi: İlişkisel psikolojik sözleşmelerin aracılık rolü, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 12*, 239-270
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: örgütsel bağlılık," *Sayıştay Dergisi*, Ekim-Aralık, Sayı:59, ss.125-139.
- Cameron, K. S. and Quinn, R. E. (2017). *Organizational culture organizational diagnosis and change competitive values model* (3. Print). (Translation Edit. M. G. Gulcan. and N. Cemaloglu). Ankara: Pegem Academy Publications. (Original Published in 1999).
- Cameron, K. S. and Quinn, R. E. (1999). Diagnosing and changing organizational culture: based on the competing values framework: Addison-Wesley Publishing.
- Choi, Y. S. Seo, M. Scott, D. and Martin, J. (2010). Validation of the organizational culture assessment instrument: an application of the Korean version. *Journal of Sport Management*, 24(2), 169–189.
- Creswell, J. W., and Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cole, J., and Martin, A. J. (2018). Developing a winning sport team culture: organizational culture in theory and practice. *Sport in Society*, 21(8), 1204–1222.
- Çakmak, M, Islek, M, and Keskin, U. (2017). Evaluation of Turkish Football Culture in the Context of Globalization Concepts and Processes. *Karamanoglu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research*, 19 (33) , 125-133.
- Çırakoğlu, H. (2010). Örgütsel Özdeşleşme ve İş Doyumu İlişkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi
- De Coninck, J. B. (2011). The effects of leader–member exchange and organizational identification on performance and turnover among salespeople. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 31(1), 21-34
- Deal T.E. and Kennedy A.A. (2000). *Corporate cultures* (Reading, MA: Addison- Wesley).

- Demir, S. B., and Pişmek, N. (2018). A convergent parallel mixed-methods study of controversial issues in social studies classes: A clash of ideologies. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 18, 119–149.
- Deniz, G. (2018). Örgütsel özdeşleşme. E. Aydoğan (Ed.), *Örgütsel Davranış Odaklı Yönetmel Yaklaşımlar* (265-280). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Devecioğlu, S. (06.09.2013) <http://www.futbolekonomi.com/index.php/haberler-makaleler/genel/125-sebahattin-devecioglu/2736-sportif-baar.html> (08.12.2018)
- Edwards, M.R. (2005). Organizational Identification: A: Conceptual and Operational Review. *International Journal of Management Reviews*, 7(4): 207-230.
- Erdem, R., Adigüzel, O., and Kaya, A. (2010). Akademik personelin kurumlarına ilişkin algıladıkları ve tercih ettikleri örgüt kültürü tipleri. *Erciyes Üniversitesi; İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (36)
- Ersoy, A. (2016). Örgüt kültürü analizi: Beş yıldızlı konaklama işletmesine yönelik bir araştırma, *Turak Turizm ve Araştırma Dergisi*, 5, pp. 4–29.
- Eryılmaz, I. (2019). The role of sectoral variables in the relationship between organizational culture and job satisfaction: a study on public and private sector aviation employees. *Journal of Aviation Research*, 1(1), 24-41.
- <http://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/STATULER/2016-2017/2016-2017-PTT-1-Lig.pdf> (12.04.2017).
- Gavric, G. Sormaz, G., and Ilic, D. (2016). The impact of organizational culture on the ultimate performance of a company. *Faculty of Business Economics and Entrepreneurship International Review* No.3-4: 25-30
- Ghorbanhosseini, M. (2013). The effect of organizational culture, teamwork and organizational development on organizational commitment: the mediating role of human capital. *Tehnički vjesnik* 20, 6: 1019-1025
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*, 2.Edition. Sage.
- Keijzers, B. (2012). *The relationship between organizational culture differences and employee performance in mergers a data analysis of a merger between two large Dutch banks*, Strategic Management Department Of Organisation & Strategy Tilburg School of Economics and Management Tilburg University.
- Kim, Y. and Kim, S. (2009). The relationship between team attributes, team identification and sponsor image. *International Journal of Sports Marketing & Sponsorship*, 10, 215-229
- Kocaekşi, S ,and Koruç, Z . Başarılı ve başarısız hentbol takımlarının grup sargınlığı, kaygı, güdülenme ve yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 23 (2012): 129-143
- Koçoğlu, M. (2018). A study on the relationship between individuals' organizational culture and control focus. *Journal of Management and Economic Research*, 16 (1) , 116-135. Do: 10.11611/Yead.335039.
- Konter, E. (2007). Antrenörlerin ve sporcuların cinsiyetlerine göre liderlik gücü algıları. *Sportmetre*, 5 (2), 85-90.
- Kreiner, G.E., and Asforth, B.E. (2004). Evidence toward an expanded model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 25: 1-27.
- Mael, F. and Asforth, B.E. (1992). Alumni and their alma mater: A Partial test of the reformed model of organizational identificaton, *Journal of Organizational Behavior*, 13:103-123.
- Murat, G. and Açıöz, B. (2007). Yöneticilerin örgüt kültürü algılamalarına ilişkin bir analiz: zonguldak karaelmas üniversitesi örneği, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, ,Ss. 1–20.
- Ojo, O. (2008). Organisational Culture and Performance: Empirical Investigation of Nigerian Insurance Companies. *Manager Journal*, 8 (1), 118-127.
- Okur, M. (2014). Özdeşleşme ve bağlılık çerçevesinde futbol taraftarlığı: bozbaykuşlar örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi
- Özdevecioğlu, M. and Akın, M. (2013). Yöneticilerin örgüt kültürü ve örgütlerarası vatandaşlık davranışları algılamaları . Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi *Dergisi* , 3 (2) , 112-131 .
- Polat, M. (2009). Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardılları Üzerine Bir Saha Çalışması (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi

- Pratt, M.G. (1998). To be or not to be? Central questions in identification. In D.A. Whetten, & P.C. Godfrey (Eds.), *Identity in organizations: Developing theory through conversations Thousand Oaks, CA: Sage* pp: 171-207.
- Reade, C. (2001). Antecedents of organizational identification in multinational corporations: fostering psychological attachment to the local subsidiary and the global organization. *Journal of Human Resource Management*, 12(8): 1269-1291.
- Sayın C. (2011). Spor kuruluşlarında örgüt kültürü eğiliminin metaforlarla analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi
- Scott, C.R. Corman, S.R. and Cheney G. (1998). Development of strucrational model of identification in the organization, *Communication Therory*, 8:3: 298-336.
- Sezgin Nartgün, S., and Demirer, S. (2016). Öğretmenlerin örgütsel sosyalleşme ve özdeşleşme düzeyleri ile birlikte çalışma yeterlikleri arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 237-269.
- Soyer, F. Can, Y. Güven, H. Güner, G., Bayansalduz, M. and Tetik, B. (2010). Sporculardaki başarı motivasyonu ile takım birlikteliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:7 Sayı: 1: 225-239
- Sökmen, A. (2019). Relationship between organizational identification, organizational commitment and job satisfaction: a study in hotel enterprises. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 980-990.
- Şantaş, F. Ugurluoglu, Ö. Kandemir, A. and Celik Y. (2016). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm, iş performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18/3 867- 886
- Şengül, E. (2009). Örgüt kültürü ve örgüt kültürünün örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve İMKB 'deki şirketler üzerine bir araştırma, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi
- Turunç, Ö. and Celik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi, *Celâl Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:17 Sayı:2: 183-206
- Tüzün, K.I., and Çağlar I. (2008). Örgütsel özdeşleşme kavramı ve iletişim etkinliği ilişkisi. *Journal of Yasar University*. 3(9): 1011-1027.
- Ulusoy, B. and Karakuş, F. (2018). Lise öğrencilerinin öz yönetimli öğrenmeye hazırbulunuşlukları ile eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 14 (2) , 684-699
- Vahdati, H. (2015). Brand identification model of sport industry (Case Study: Iranian Soccer Pro League). *Journal of Asian Scientific Research*, 5(8):394-40

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.05.2022 ✓Accepted/Kabul:22.09.2022

DOI:10.30794/pausbed.1117221

Research Article/Araştırma Makalesi

Doğan, B. ve Ertemel, S. (2023). "Miras Hukuku Sistemlerinde Bir İflas Problemi Uyarlaması: İslam Miras Hukuku Örneği", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Denizli, ss. 415-428.

MİRAS HUKUKU SİSTEMLERİNDE BİR İFLAS PROBLEMİ UYARLAMASI: İSLAM MİRAS HUKUKU ÖRNEĞİ

Burak DOĞAN*, Sinan ERTEMEL**

Öz

Bu makalede, İslam tarihinde yerleşik ve yaygın olarak kabul edilen kurallara başvurularak çözülemeyen bazı ünlü miras hukuku uyuşmazlıkları incelenmektedir. Bu uyuşmazlıklardaki miras problemleri, iflas problemleri olarak modellenmek üzere ele alınmıştır. Bahsi geçen problemleri çözen zamanın hukukçularının iyi bilinen uygulamaları toplanarak tahsis kuralları olarak tanımlanmış ve iflas problemi literatüründen ilgili problemlere uygulanabilir kurallarla karşılaştırması yapılmıştır. Son olarak, İslam tarihinde yaygın olarak kullanılan iki tane miras paylaşımının, iflas probleminde orantılı ve sıralı öncelik kurallarına denk olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İflas problemi, İslam miras hukuku, Tahsis kuralları, Aksiyomatik yaklaşım.*

AN APPLICATION OF BANKRUPTCY PROBLEM TO INHERITANCE LAW SYSTEMS: THE CASE OF ISLAMIC INHERITANCE

Abstract

This article examines some famous inheritance law disputes that cannot be resolved by invoking preestablished and commonly accepted rules in Islamic history. Inheritance problems in these disputes are handled to be modeled as bankruptcy problems. The well-known practices of the early jurists that solved the aforementioned problems were collected and defined as allocation rules and compared with the rules applicable to the relevant problems from the bankruptcy problem literature. Finally, it has been shown that the two inheritance divisions commonly used in Islamic history are equivalent to proportional and sequential priority rules in the bankruptcy problem.

Keywords: *Bankruptcy problem, Islamic inheritance law, Allocation rules, Axiomatic approach.*

*İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi Ekonomi Bölümünde Doktora Adayı, İSTANBUL.

e-posta: dgnbrk0@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-9585-3318>)

**Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekan Yardımcısı ve Ekonomi Bölümünde, İSTANBUL.

e-posta: ertemels@itu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0089-4641>)

GİRİŞ

İflas, bir işletmenin borçlarını ödeyememesi nedeniyle sona ermesidir. İngilizcede iflasa karşılık gelen 'bankruptcy' kelimesinin kökeni İtalyancada kırık bank anlamına gelen 'banca rotta'dır. Kırık bank tabiri bank adı verilen masalarda çalışan tefecilerin borçlarını ödeyemedikleri zaman masalarının kırılması geleneğinden gelir (Schichk, 2006'da atıfta bulunduğu gibi).

Mikroekonomideki iflas veya talepler problemi, bir kaynağın bir grup kişi arasında tahsisini ele alır. Literatürde öncelikli uğraş iflas eden bir şirketin tasfiye bedelini alacaklılarına tahsis etmek olsa da problemin uygulamaları sadece iflas ile sınırlı değildir (Thomson, 2019). İflas probleminin, miras hukuku anlaşmazlıklarına uyarlanması sıklıkla başvurulmuş bir uygulamadır. Bu uygulamaların kaynağı Yahudiliğin en merkezi metinlerinden biri olan Babil Talmud'unda verilen miras problemleri ve çözümleridir (O'Neill, 1982). Literatürde bu problemler iflas problemi olarak modellenmiş, aynı metinden alınan çözümler de iflas problemi kuralı olarak tanımlanmıştır. Yahudi geleneğinde rabbinik¹ olarak nitelendirilen Talmud kuralı ve centil² diye nitelendirilen orantılı kural gibi bazı kurallar da aynı problemlere uygulanmış, bu kuralların verdikleri çözümler diğer bazı kuralların çözümleri ve oyun teorisi çözümleriyle karşılaştırılmıştır (Rabinovitch, 1973).

İslam, içerdiği iflas problemi olarak modellenebilecek miras hukuku uyuşmazlıkları bakımından zengin olsa da iflas problemi literatüründe bu uyuşmazlıkları içeren bir uyarılma bulunmamaktadır. İslam hukukunun temel kaynağı olan vahiy (Kur'an ve Sünnet) içinde miras hukukuna ilişkin emredici birçok kural barındırır. Ancak bu kurallar ortaya çıkabilecek bütün miras hukuku uyuşmazlıklarına bir hüküm getirebilecek kadar kapsayıcı değildir (Coulson, 1971). Bu durum, iflas problemi olarak modellenebilecek bazı miras hukuku uyuşmazlıklarının çözülebilmesi için İslam'ın Hanefi ve Şii ekolleri arasında tartışmalı olan çözümleri ortaya çıkarmıştır (Tyabji, 1940).

Çalışmanın amacı İslam hukuku literatüründeki jenerik miras problemini iflas problemi olarak modellemek, miras üzerindeki hak sahiplerinin paylarının toplamının terekeyi aştığı tipteki problemler için dönemin bilinen uygulamalarını tahsis kuralı olarak tanımlamak, bu tahsis kurallarının sağladığı çözümleri iflas problemi kurallarının sağladığı çözümlerle kıyaslamaktır.

Çalışmada ilk olarak iflas problemi literatürü tanıtılmıştır. Ardından, İslam miras hukuku literatürü iflas problemi bağlamında incelenmiştir. Model başlığı altında jenerik miras hukuku problemi tanımlanmış, bu problem seçilmiş vakalara uyarlanmıştır. Son olarak, İslam miras hukuku kuralları ile klasik iflas problemleri arasındaki denklikler gösterilmiştir.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

1. 1. İflas Problemi Literatürü

Literatürde öncü sistematik analiz O'Neill (1982) tarafından yapılmıştır. Yazar, 12. yüzyılın önde gelen Yahudi düşünürlerinden İbn Ezra'nın (Rabinovitch, 1973'te atıfta bulunduğu gibi) sayılar kitabında ortaya koyduğu hak çatışmasını içeren bir miras sorununu iflas sorunu bağlamında analiz eder. Problem, alacakların toplamının kendisinden fazla olduğu bir terekenin hak sahipleri arasında paylaşılmasıdır. Bu çalışmada, İbn Ezra tarafından aktarılan (Rabinovitch, 1973'te atıfta bulunduğu gibi) ve Rabinovitch (1973) tarafından Talmud kuralı olarak tanımlanan, literatürde hem İbn Ezra'nın yöntemi (O'Neill, 1982) hem de Musa bin Meymun'un yöntemi (Peyton, 1994) olarak geçen bir çözüm karakterize edilir.³ Aumann ve Maschler (1985), Talmud'dan (Epstein, 1948'de atıfta bulunduğu gibi) bir evlilik akdi problemi, tartışmalı alacaklar problemi ve iki alacaklı iflas problemini çözümleriyle birlikte incelemektedir. Aumann ve Maschler (1985) bu problemlerin her birini iflas problemleri olarak modellemekte, çözümlerini dağıtım kuralları olarak belirlemekte ve bu dağıtım kurallarını karakterize etmektedir. Yazarlar bu iflas problemlerine oyun teorisi analizi yaparak alternatif çözümler de önermektedir.

Young (1987) iflas problemini Talmud'un dışına çıkarır. Yazar, vergi tahsisi ve kar paylaşımı sorunlarını bir iflas problemi olarak modeller. Yazar, vergilendirmede kullanılan çeşitli geleneksel çözümleri derler, bunları iflas

¹ Ana akım Yahudilikle bağdaşan

² Yahudi olmayan, Yahudilikle bağdaşmayan

³ Taleplerin belirtilmesi, taleplerin iç içe geçmesi ve simetrik bölünme aksiyomları kuralı karakterize eder. Ayrıca, O'Neill (1982), taleplerin iç içe geçmesi öncülünü, rastgele talepler yöntemi, orantılı bölme dahil olmak üzere alternatif öncüllerle değiştirerek ve problemi işbirlikçi ve işbirlikçi olmayan oyunlar olarak ele alarak yöntemi genişletir.

problemleri için tahsis yöntemleri olarak tanımlar ve vergilendirme ve iflas çerçevesinde Talmud kuralıyla karşılaştırır.

Kaynak ile kaynak üzerindeki taleplerin toplamının eşitsizliği tek yönlü değildir. Kaynağın talepler toplamından fazlasını içerdiği durumda temel problem fazlalığın nasıl tahsis edileceğidir. Moulin (1987), fazlalık paylaşım problemini iflas problemi bağlamında modeller. Yazar, dört aksiyomun yardımıyla eşit paylaşım ve orantılı paylaşımından oluşan fazlalık paylaşım yöntemleri için tanımlamalar sağlar.

Literatürde kuralların karakterizasyonu da oldukça yer kaplar. Dagan (1996), Babil Talmud'undan bir evlilik sözleşmesi problemini ve iki alacaklı iflas problemini (Epstein, 1948'de atıfta bulunduğu gibi) inceler. Yazar, bu sorunları çözen iki kural, kısıtlı eşit ödüller kuralı ve Talmud kuralı, için aksiyomatik karakterizasyon sağlar.

İflas problemlerine çözüm getiren farklı kurallar ortak aksiyomlar içerebilir. De Frutos (1999) iflas problemi kuralları için üç farklı aksiyom tanıtır; bunlar manipüle edilememe, avantajlı birleşme ve avantajlı ayrılmalıdır.

İflas probleminin çok farklı uyarlamaları da mevcuttur. Bunlardan birinde Kaminski (2000) iflas problemini hidrolik sistemi olarak modellemektedir. Yazar, iflas kurallarını da aynı bağlamda hidrolik sistem çözümleri olarak tasarlamaktadır. Kaminski (2000), iflas kuralının sürekli bir fonksiyon olarak tanımlanırsa, bu fonksiyonun simetrik ve tutarlı olabilmesinin ancak sayısal bir standart tarafından oluşturulduğu takdirde mümkün olduğunu kanıtlar.

Herrero ve Villar (2001), iflas problemi bağlamında daha önce de ele alınan dört kural (kısıtlı eşit kayıplar kuralı, kısıtlı eşit ödüller kuralı, orantılı kural ve kabul-et-ve-böl kuralı) üzerine çalışır. Yazarlar bu kurallar için yeni aksiyomlar önerir ve bu aksiyomlar üzerinden de yeni karakterizasyonlar sağlar.

Ginsburgh ve Zang (2001) ve Bergantinos ve Moreno-Tertero (2020) iflas problemini gelir paylaşımı problemi bağlamında inceler. Ginsburgh ve Zang (2001) iflas problemini bir müze kart programına uyarlayıp problemin çözümü için literatürden bazı kuralları ve Shapley değer tahsisini kullanırlar. Bergantinos ve Moreno-Tertero (2020), yayın gelirlerini tahsis etmek için aksiyomatik yaklaşımını ve oyun teorisi yaklaşımını karşılaştırır, eşit paylaşım kuralını ve kabul-et-ve-böl kuralını uygularlar.

Benzer nitelikte bir çalışmada, Pulido ve diğ. (2002) bir fon tahsisi problemini iflas problemi olarak modellemektedir. Üniversite yönetiminin fonlarını fakülteler arasında paylaştırırken, dağıtım adaletini geliştirmek için Pulido ve diğ. (2002) ekstra değişkenler kullanarak bir nesnellik kriteri belirlemiştir.

Ertemel ve Kumar (2018), belirsizlik ve risk durumlarında kaynak tahsisi problemini incelemiştirler. Bu çalışmada, ex-ante ve ex-post orantılı kuralları risk ve adalet prensiplerini içeren aksiyomlarla karakterize ederler.

Literatürde orantılı kural, kısıtlı eşit kayıplar kuralı, kısıtlı eşit ödüller kuralı, sıralı öncelik kuralı ve Talmud kuralı iflas problemlerinin çözümünde en yaygın olarak başvurulan kurallardır. Bu kurallardan Orantılı "Proportional" (P)⁴ kuralı Aristoteles'in eşit olmayanlara muamele söz konusu olduğunda düzeltici adalet gereği önerdiği bir kuraldır (Englard, 2009). Orantılı kurala göre kaynak, kaynak üzerinde talebi bulunanlara talepleri ile orantılı olarak dağıtılır. Harezmi'nin çalışmalarında da bahsi sıklıkla geçen kuralın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için talep edenlerin talepleri arasındaki farkın ölçülebilir ve dağıtımı yapılacak şeyin bölünebilir olması gerekir (Peyton, 1994).

12. yüzyılın önde gelen Yahudi filozoflarından Musa bin Meymun tarafından savunulan Kısıtlı Eşit Ödüller "Constrained Equal Awards" (CEA) kuralı⁵ daha eşitlikçi bir kuraldır (Thomson, 2019). Kural gereği kaynak, kaynak üzerinde talebi bulunanlara, aralarından hiçbirinin talebinden fazlasını almaması kaydıyla asgari talepler öncelenecek şekilde eşit bir şekilde paylaşılır.

Kısıtlı Eşit Kayıplar "Constrained Equal Losses" (CEL) kuralı⁶ da Musa bin Meymun'un çalışmalarında geçen bir kuraldır (Thomson, 2019). CEA kuralında olduğu gibi bir eşitlikçi yaklaşıma sahip bu kurala göre eşitlik 'kayıplar'

⁴ P kuralı sağladığı şu aksiyomlarla karakterize edilir: 'avantajlı aktarım yok' ve 'tutarlılık' (Young, 1987). P kuralı her $(N, c, E) \in N \times R_+^n \times R_+$ üçlüsünü bir ödül vektörüne bağlar: $x_i = \lambda c_i$ ve $\lambda = \frac{E}{\sum_{i=1}^n c_i} = \frac{1}{\sum_{i=1}^n \frac{1}{c_i}}$.

⁵ CEA kuralı karşıladığı şu aksiyomlarla karakterize edilir: 'eşitlere eşit muamele', 'varlık monotonluğu', 'daralma değişmezliği' ve 'ikili tutarlılık' (Dagan, 1996). CEA kuralı her $(N, c, E) \in N \times R_+^n \times R_+$ üçlüsünü bir ödül vektörüne bağlar: $x_i = \min\{c_i, \lambda\}$ ve $\lambda \in R_+$, $\sum_{i=1}^n x_i = E = 1$ eşitliğini sağlamak üzere seçilir.

⁶ CEL kuralı karşıladığı şu aksiyomlarla karakterize edilir: 'eşitlere eşit muamele', 'asgari hakların önceliği' ve 'aşağı kompozisyon' (Aumann ve Maschler, 1985). CEL kuralı her $(N, c, E) \in N \times R_+^n \times R_+$ üçlüsünü bir ödül vektörüne bağlar: $x_i = \max\{c_i - \lambda, 0\}$ ve $\lambda \in R_+$, $\sum_{i=1}^n x_i = E = 1$ eşitliğini sağlamak üzere seçilir.

üzerinden sağlanır. Kaynak, kaynak üzerinde talebi bulunanlara, her birinin talebi eşit büyüklükte kayba uğratılacak şekilde ve hiçbirine negatif dağıtım yapılmaması koşuluyla paylaşılır.

Talmud kuralı (T)⁷ Hougard'ın (2009) tabiriyle kısıtlı eşit ödüller ve kısıtlı eşit kayıplar kurallarının karışımıdır. Kural, kaynağı iki farklı koşul altında iki farklı prensibe göre dağıtır. Birinci koşul, kaynağın kaynak üzerindeki taleplerin toplamının yarısına eşit veya yarısından daha az olması durumudur. Bu durumda, Talmud kuralına göre kaynağın tahsisi, bir nüansla CEA kuralına göre yapılır. Bu nüans, CEA kuralına parametre olarak kaynak üzerinde talebi olanların taleplerinin tamamı yerine yarısı kadarının verilmesidir. İkinci koşul, kaynağın kaynak üzerindeki taleplerin toplamının yarısından büyük ve aynı zamanda taleplerin toplamına eşit ya da toplamından daha az olması durumudur. Bu durumda, Talmud kuralına göre dağıtım birkaç farklı CEL kuralına göre yapılır.⁸ Bu çalışmada incelenen durumların hiçbirinde kaynağın kaynak üzerindeki taleplerin toplamının yarısına eşit veya yarısından daha az olması koşulu sağlanmadığı için Talmud kuralı ve CEL kuralının uygulandıkları problemlerde aynı çözüm ortaya çıkar. Bu nedenle CEL kuralına ek olarak Talmud kuralının önerdiği çözümlere yer verilmemiştir.

Son olarak, Sıralı Öncelik "Sequential Priority" (SP)⁹ kuralına göre dağıtım yapılırken rassal ya da önceden belirlenmiş bir sıra dikkate alınır (Hougard, 2009). Bu kurala göre kaynak üzerinde talebi bulunanlardan en yüksek önceliğe sahip olanın talebi tamamen karşılanır. Ardından, ikinci en yüksek önceliğe sahip talep edenin talebi kaynağın yeterliliği ölçüsünde karşılanır. Aynı mantıkla, kaynak, üzerinde talepte bulunanlar arasında ilk önce en yüksek öncelikli talep edenlerin, en son en düşük öncelikli talep edenlerin talepleri karşılanacak bir sırayla paylaşılır.

1. 2. İslam Miras Hukuku Problemi Literatürü

Romalılar mirası, ölen bir adamın tüm yasal pozisyonunun ardılığı olarak tanımlarlar (Maine, 1861'de atıfta bulunduğu gibi). Benzer şekilde miras hukuku mirasçı olarak anılan gerçek bir kişinin ölümü ile sona ermeyen devredilebilir hak ve borçları ile diğer hukuki ilişkilerinin sonucunu düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu kurallar dizisinin hukuk teorisi bağlamında varsayılan-zorunlu kurallar ölçeğinde nerede yer aldığı, miras hukuku sistemlerini birbirinden ayıran temel kriterlerden biridir. Bu bağlamda Hirsch (2004) miras hukukunun varsayılan kurallarını teorik olarak açıklamaktadır. Ayres (2002), modern hukukta zorunlu kuralların varsayılan kurallardan ayrımını tartışır. Bu ayrımın önemi vasiyet kavramında açıkça görülmektedir. Maine (1861), vasiyetname yetkisinin, hukuk bilimi açısından tarihsel araştırmaların üstünlüğünü kanıtladığına işaret eder. Erken toplum biçimlerinde reddedilen vasiyete dayalı yetki, modern miras hukuku sistemlerinin temelini oluşturur (Coulson, 1971). Özel mülkiyet ve onun devamlılığı bu bakımdan miras hukuku sistemlerinin temelidir.

Vasiyetname yetkisi ve varsayılan-zorunlu kurallar tartışması, İslam miras hukukunun da merkezinde yer alır. Yine de İslam miras hukukunun en belirgin özelliği problemleri çözme biçimidir (Coulson, 1971). Hz. Muhammed'e atfedilen bir rivayete göre, miras hukuku, doğru bilginin yarısını teşkil eder (Anderson, 1965'te atıfta bulunduğu gibi).

Vahyin daha ileri bir yasama yöntemi belirtmeden sona ermesi, İslam hukukunda farklı düşünce okullarının gelişmesine neden olmuştur (Khadduri, 1953). Hz. Muhammed'e atfedilen "Ümmetimin ihtilafı rahmettir" şeklindeki hadis, bu bağlamda, birliğin değil ihtilafın tercih edildiğini göstermektedir (Khadduri, 1953'te atıfta bulunduğu gibi). Şafii, klasik İslam hukuku teorisinin hukuk doktrinini dörde ayırdığını belirtir; Hz. Muhammed'in örnek davranışı olan Kur'an, sünnet, icma, ve kıyastır (Schacht, 1979'da atıfta bulunduğu gibi). Farklı hukuk doktrinleri arasında geçerliliği konusunda herhangi bir ihtilafın bulunmadığı Kur'an ve sünnet, İslam hukukunun temel kaynaklarını oluşturmaktadır (McCloud ve Abdal-Haqq, 2006).

İslam hukukunda miras dalına emredici kurallar hakimdir. Anderson'ın (1965) belirttiği gibi, bu dalla ilgili çalışmalara atıfta bulunan ifadeye bile Arapça'da ilm-i feraiz (yani Allah'ın farz kıldığı payların bilgisi) denir. Kur'an,

⁷ T kuralı karşıladığı şu aksiyomlarla karakterize edilir: 'eşitlere eşit muamele', 'taleplerin kesme değişmezliği', 'asgari hakların önceliği' ve 'ikili tutarlılık' (Aumann ve Maschler, 1985). T kuralı her $(N, c, E) \in N \times R_+^n \times R_+$ üçlüsünü bir ödül vektörüne bağlar: $x_i = \min\{\frac{c_i}{2}, \lambda\}$ eğer $E \leq \sum_{i=1}^n \frac{c_i}{2}$ ise ve $x_i = c_i - \min\{\frac{c_i}{2}, \lambda\}$ eğer $E > \sum_{i=1}^n \frac{c_i}{2}$ ve $\lambda \in R_+$, $\sum_{i=1}^n x_i = E = 1$ eşitliğini sağlamak üzere seçilir.

⁸ Bu farklar CEL kuralına parametre olarak; kaynak yerine kaynağın yarısının verilmesi, kaynak üzerinde talebi olanların taleplerinin tamamı yerine taleplerinin yarısının verilmesi ve ardından çıkan sonuçlara taleplerin yarısının eklenmesidir.

⁹ SP kuralı karşıladığı şu aksiyomlarla karakterize edilir: 'varlık monotonluğu', 'daralma değişmezliği', 'daralma değişmezliği çifti' ve 'ikili tutarlılık' (Thomson, 2019). SP kuralı her $(N, c, E) \in N \times R_+^n \times R_+$ üçlüsünü bir ödül vektörüne bağlar $x_i = (\min\{c_i, \max\{E - \sum_{j<i} c_j, 0\}\})$ ve $i, j \in N$ ve $j < i$ ise i 'nin j üzerinde önceliğinin olduğunu ifade eder.

ölen kişinin mirasından bazı payları mirasçıların hakları olarak belirleyerek miras haklarını tesis eder (Coulson, 1971). Bununla birlikte, emredici hükümler tek başına tam bir miras sistemi oluşturmaz. Örneğin, Kur'an kocaya, çocukları olmadığı takdirde, ölen karısının bıraktığı mirasın yarısını miras almasını emreder (en-Nisa 4/12). Ancak, tek mirasçı koca olduğunda, terekenin diğer yarısına ne olacağına dair Kur'an'da açık bir hüküm yoktur. Kur'an'ın açık hükmünün olmadığı bu gibi durumlarda, normlar hiyerarşisi gereği, Kur'an'dan sonra gelen kaynaklardan faydalanılır.

Kelsen'e (1959-1960) göre bir hukuk sistemindeki her norm, hiyerarşik olarak ondan üstün olan normdan türetilir. Abdel-Wahab (1962), İslam'daki bu yasal normlar hiyerarşisinin oldukça açık ve tartışmasız olduğunu belirtir. Uygulanan hiçbir hukuk kuralının çelişmemesi gereken temel norm Kur'an'dır. Ardından Kur'an ile birlikte hâkimi bu iki kaynaktan birinin sunduğu bir çözümü benimsemeye mecbur eden ikinci bir vahiy kaynağı olan sünnet gelir (Abdel-Wahab, 1962). Hz. Muhammed, sorunlar ortaya çıktıkça geçici çözümler önermekten ziyade boşlukları doldurmak için yasal bir kod hazırlama girişiminde bulunmaz (Coulson, 1971). Sonuç olarak, İslam'ın birincil kaynaklarının mirasla ilgili hükümleri zorunlu olmakla birlikte, birçok miras sorununun çözümü için ikincil kaynaklardan sağlanan kurallara başvurmak gerekmektedir. Mirasçıların miras payları hususunda aralarında anlaşıkıkları durumlarda ise "Kimse zarar görmesin, Allah'ın hükmü budur."¹⁰ koşulu yerine getirilerek emredici hükümlerin dışına çıkılabilir.

9. yüzyılın önde gelen bir Müslüman matematikçisi olan Harezmi, İslami miras problemlerini cebirsel işlemler kullanarak inceleyen ilk kişidir (Waerden, 1985'te atıfta bulunulduğu gibi). Harezmi, Gandz'in (1938) "bir aritmetik değil, bir miras cebri olduğunu" belirttiği gibi, miras problemlerini yerleşik İslam hukukunun kuralları nezdinde ele alır (Gandz, 1938'de atıfta bulunulduğu gibi). Harezmi'nin bir miras problemini çözerken kullandığı metot, yasal mirasçıları belirlemek ve ele alınan miras problemi özelinde ilgili kuralları toplamak, problemin çözümü için gerekli hesaplama yöntemini seçmek, yasal mirasçıların paylarını göz önünde tutarak yöntemi uygulamaya başlamak, terekeyi ekleyerek yöntemi geliştirmek ve nihayet dağıtılacak terekenin net tutarını ve yasal payları belirlemek şeklindedir (Gandz, 1938). İnsanların pratik ihtiyaçlarına hizmet etmek amacıyla hareket eden Harezmi, bu metodu kullanarak, çözümleri çalışmalarında adım adım gösterilen birçok miras problemini çözer (aktaran Gandz, 1938). Bu miras sorunlarına, Kur'an'ın tahsis ettiği payların toplamının net terekeyi aştığı durumlarda ortaya çıkan 'avl vakaları da dahildir. Bu tür problemler için Harezmi tarafından sistematik olarak ortaya konan çözümler, Hz. Ömer ve sonrasında Hanefi mezhebi tarafından uygulanan 'avl doktrini adı verilen çözümler ile uyumludur (Sajawandi, 1890). Öte yandan, 7. yüzyılın önde gelen Müslüman hukukçularından İbn Abbas'ın bu tip problemler için önerdiği çözümler Şii hukukçuları tarafından benimsenmektedir. Bu bağlamda, Tyabji (1940) miras konusunda Hanefi ve Şii kurallarını karşılaştırır ve temel fark olarak Kur'an'ın yanı sıra örf ve âdet hukukunun kullanılıp kullanılmadığını tespit eder. Jung (1933), Kur'an'daki payları kesirler formunda tanıtır ve 'avl vakaları da dahil olmak üzere farklı miras problemleri için hesaplamalar yapar. Ajetunmob (1988), İslam hukuk tarihinden gelen 'avl vakalarının bir derlemesini yapar ve genel kabul görmüş çözümlere alternatif olarak sunduğu çözümlerin gözden geçirilmesini önerir.

Kur'an'da bahsi geçen altı farklı pay¹¹ vardır: yarım, dörtte bir, sekizde bir, üçte iki, üçte bir, altıda bir. Bu paylardan iki veya daha fazlası birlikte geldiğinde, tereke önce payların paydalarının en küçük ortak katı olan bölene bölünmelidir (Jung, 1933). Bazı yasal taleplerin bir arada bulunmasıyla 'avl vakası ortaya çıkar.¹² İki kız çocuğunun üçte ikisini, annenin altıda birini, kocanın dörtte birini aldığı bir miras problemi, 'avl vakalarına örnek olarak verilebilir. Harezmi sorunu çözerken yasal payları $(\frac{2}{3} + \frac{1}{6} + \frac{1}{4} = \frac{13}{12})$ toplar, daha sonra paylar toplamının paydasını, pay ile paydayı eşitlemek için yasal taleplere orantısız azaltma uygulayarak 12'den 13'e yükseltir (Gandz, 1938'de atıfta bulunulduğu gibi). Literatürde, yasal taleplerin paydalarının orantısız indirgeme uygulanmadan önceki ve sonraki en küçük ortak katının değeri 'avl vakalarını kategorize etmek için kullanılmaktadır (Ajetunmob, 1988). Literatürde en çok incelenen 'avl vakaları EK A'da Tablo A.2'de verilmiştir.

¹⁰ en-Nisa 4/12

¹¹ Bkz. Sünni İslam'da mirasçı olmanın kırk hali için EK A'da Tablo A.1

¹² Cessâs, Ahkâmü'l-Kurân, II, 90

2. MODEL

2.1. Tanımlamalar

İslam miras hukuku problemleri için uyarlanmış iflas problemi (O'Neill, 1982) bir üçlüdür: $(H, c, E) \in N \times R_+^n \times R_+$. Net tereke, terekenin borçlar ve cenaze masrafları ödendikten ve vasiyetler yerine getirildikten sonra kalan kısımdır. Net tereke E olarak ifade edilir ve H sayıda yasal pay sahibi arasında paylaşılır. c vektörü yasal talepler setini oluştururken i bireyi için pay c_i olarak ifade edilir.

Ödüller vektörü X ; $X_i \in R_+$ ve $\sum_{i=1}^N x_i = 1$ eşitliğini; $X_i \leq c_i$ ve $X_i \geq 0$ eşitsizliklerini sağlar. Dağıtım kuralı her $(H, c, E) \in N \times R_+^n \times R_+$ üçlüsünü ödül vektörüyle ilişkilendiren kuraldır. Makale boyunca net tereke $E = 1$ ve yasal talepler kesir olduğu için kural, yasal talepler üzerinde tanımlanır. Dolayısıyla, makalenin geri kalan bölümünde problem $(c_i, i \in N) \in R_+^n$ vektörüyle ifade edilir.

Aşağıda İslam hukuku literatüründen seçilmiş miras davaları ve çözümleri sırasıyla iflas problemleri ve dağıtım kuralları olarak belirlenmiştir. İflas problemi literatüründen alınan dağıtım kuralları da probleme uygulanmıştır.

2.2. Seçilmiş Vakalar

2.2.1. Vaka 1: Minber Vakası

Al-minbariyya ya da minber vakası Hz. Ali döneminden, kategorisi 24'ten 27'ye olan bir 'avl vakasıdır¹³. Bir adam geride, bir karı (W), bir anne (M), bir baba (F) ve iki kız kardeş (DSS) bırakarak ölmüştür. Yasal talepler sırasıyla $\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}$ ve $\frac{2}{3}$ şeklindedir. Hz. Ali (ALI) karının $\frac{3}{27}$, annenin $\frac{4}{27}$, babanın $\frac{4}{27}$ ve kız kardeşlerin $\frac{16}{27}$ alması gerektiği yönünde hüküm verir. Farklı olarak, İbn Abbas (ABB) karının $\frac{3}{24}$, annenin $\frac{4}{24}$, babanın $\frac{4}{24}$ ve kız kardeşlerin $\frac{13}{24}$ alması gerektiğini tavsiye eder. Orantılı kurala göre (P), karının $\frac{3}{27}$, annenin $\frac{4}{27}$, babanın $\frac{4}{27}$ ve kız kardeşlerin $\frac{16}{27}$ alması gerekir. Kısıtlı eşit ödülleri kuralına göre (CEA) bir paylaşım yapılırsa, karı $\frac{9}{96}$, anne $\frac{13}{96}$, baba $\frac{13}{96}$ ve kız kardeşler $\frac{61}{96}$ alacaktır. Kısıtlı eşit kayıplar kuralı (CEL) ise karının $\frac{3}{24}$, annenin $\frac{4}{24}$, babanın $\frac{4}{24}$ ve kız kardeşlerin $\frac{13}{24}$ alacağı bir dağıtım yapar.

Problem, talep edenlerin W, M, F, DSS olduğu bir 4-talep eden, $(\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3})$, problemidir. Dağıtım kuralları ve bu kuralların problemi ilişkilendirdikleri benzersiz ödül vektörleri aşağıda gösterilmiştir

$$\text{ALI } (\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}) = (\frac{3}{27}, \frac{4}{27}, \frac{4}{27}, \frac{16}{27})$$

$$\text{ABB } (\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}) = (\frac{3}{24}, \frac{4}{24}, \frac{4}{24}, \frac{13}{24})$$

$$\text{P } (\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}) = (\frac{3}{27}, \frac{4}{27}, \frac{4}{27}, \frac{16}{27})$$

$$\text{CEA } (\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}) = (\frac{9}{96}, \frac{13}{96}, \frac{13}{96}, \frac{61}{96})$$

$$\text{CEL } (\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}) = (\frac{3}{24}, \frac{4}{24}, \frac{4}{24}, \frac{13}{24})$$

Aşağıda, yasal talepler ve yasal pay sahiplerine dağıtım kurallarına göre dağıtılmış paylar tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 2.1 Minber vakası

Mirasçılar/Kurallar	Yasal talepler	ALI	ABB	P	CEA	CEL
W	$\frac{1}{8}$	$\frac{3}{27}$	$\frac{3}{24}$	$\frac{3}{27}$	$\frac{9}{96}$	$\frac{3}{24}$
M	$\frac{1}{6}$	$\frac{4}{27}$	$\frac{4}{24}$	$\frac{4}{27}$	$\frac{13}{96}$	$\frac{4}{24}$
F	$\frac{1}{6}$	$\frac{4}{27}$	$\frac{4}{24}$	$\frac{4}{27}$	$\frac{13}{96}$	$\frac{4}{24}$
DSS	$\frac{2}{3}$	$\frac{16}{27}$	$\frac{13}{24}$	$\frac{16}{27}$	$\frac{61}{96}$	$\frac{13}{24}$

¹³ Kelvezânî, et-Temhîd fî usûli'l-fıkḥ, 44-45

2. 2. 2. Vaka 2: Mübahele Vakası

Al-mubahala ya da mübahele vakası Hz. Ömer döneminden, kategorisi 6'dan 27'ye olan bir 'avl vakasıdır.¹⁴ Bir kadın geride, bir koca (H), bir anne (M) ve bir ana baba bir kız kardeş (S) bırakarak ölmüştür. Yasal talepler sırasıyla $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ ve $\frac{1}{2}$ şeklindedir. Hz. Ömer (UM) kocanın $\frac{3}{8}$, annenin $\frac{2}{8}$ ve kız kardeşin $\frac{3}{8}$ alması gerektiği yönünde hüküm verir. Farklı olarak, İbn Abbas (ABB) kocanın $\frac{1}{2}$, annenin $\frac{1}{3}$ ve kız kardeşin $\frac{1}{6}$ alması gerektiğini tavsiye eder (Souaiaia, 2004'te atıfta bulunduğu gibi). Orantılı kurala göre (P), kocanın $\frac{3}{8}$, annenin $\frac{2}{8}$ ve kız kardeşin $\frac{3}{8}$ alması gerekir. Kısıtlı eşit ödüller kuralına göre (CEA) bir paylaşım yapılırsa, koca $\frac{1}{3}$, anne $\frac{1}{3}$ ve kız kardeş $\frac{1}{3}$ alacaktır. Kısıtlı eşit kayıplar kuralı (CEL) ise kocanın $\frac{7}{18}$, annenin $\frac{4}{18}$ ve kız kardeşin $\frac{7}{18}$ alacağı bir dağıtım yapar. Problem, talep edenlerin H, M, S olduğu bir 3-talep eden, $(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2})$, problemidir. Dağıtım kuralları ve bu kuralların problemi ilişkilendirdikleri benzersiz ödül vektörleri aşağıda gösterilmiştir.

$$UM \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2} \right) = \left(\frac{3}{8}, \frac{2}{8}, \frac{3}{8} \right)$$

$$ABB \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2} \right) = \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{6} \right)$$

$$P \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2} \right) = \left(\frac{3}{8}, \frac{2}{8}, \frac{3}{8} \right)$$

$$CEA \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2} \right) = \left(\frac{1}{3}, \frac{1}{3}, \frac{1}{3} \right)$$

$$CEL \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2} \right) = \left(\frac{7}{18}, \frac{4}{18}, \frac{7}{18} \right)$$

Aşağıda, yasal talepler ve yasal pay sahiplerine dağıtım kurallarına göre dağıtılmış paylar tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 2.2 Mübahele vakası

Mirasçılar/Kurallar	Yasal talepler	UM	ABB	P	CEA	CEL
H	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{7}{18}$
M	$\frac{1}{3}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{4}{18}$
S	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{7}{18}$

2. 2. 3. Vaka 3: İsimsiz Bir Vaka

Bu vaka, Hz. Ömer döneminden, kategorisi 6'dan 7'ye olan bir 'avl vakasıdır (Tyabji, 1940'ta atıfta bulunduğu gibi). Bir kadın geride, bir koca (H) ve ana baba bir kız kardeşler (FSS) bırakarak ölmüştür. Yasal talepler sırasıyla $\frac{1}{2}$ ve $\frac{2}{3}$ şeklindedir. Hz. Ömer (UM) kocanın $\frac{3}{7}$ ve kız kardeşlerin $\frac{4}{7}$ alması gerektiği yönünde hüküm verir. Farklı olarak, İbn Abbas (ABB) kocanın $\frac{1}{2}$ ve kız kardeşlerin de kalan $\frac{1}{2}$ 'yi alması gerektiğini tavsiye eder. Orantılı kurala göre (P), kocanın $\frac{3}{7}$ ve kız kardeşlerin $\frac{4}{7}$ alması gerekir. Kısıtlı eşit ödüller kuralına göre (CEA) bir paylaşım yapılırsa, kocanın $\frac{1}{2}$ ve kız kardeşlerin $\frac{1}{2}$ alması gerekecektir. Kısıtlı eşit kayıplar kuralı (CEL) ise kocanın $\frac{5}{12}$ kız kardeşlerin $\frac{7}{12}$ alacağı bir dağıtım yapar. Problem, talep edenlerin H, FSS olduğu bir 2-talep eden, $(\frac{1}{2}, \frac{2}{3})$, problemidir. Dağıtım kuralları ve bu kuralların problemi ilişkilendirdikleri benzersiz ödül vektörleri aşağıda gösterilmiştir.

$$UM \left(\frac{1}{2}, \frac{2}{3} \right) = \left(\frac{3}{7}, \frac{4}{7} \right)$$

$$ABB \left(\frac{1}{2}, \frac{2}{3} \right) = \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2} \right)$$

$$P \left(\frac{1}{2}, \frac{2}{3} \right) = \left(\frac{3}{7}, \frac{4}{7} \right)$$

¹⁴ İbn Kudâme, el-Muğnî, IX, 19, 30

$$\text{CEA} \left(\frac{1}{2}, \frac{2}{3} \right) = \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2} \right)$$

$$\text{CEL} \left(\frac{1}{2}, \frac{2}{3} \right) = \left(\frac{5}{12}, \frac{7}{12} \right)$$

Aşağıda, yasal talepler ve yasal pay sahiplerine dağıtım kurallarına göre dağıtılmış paylar tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 2.3 İsimsiz bir vaka

Mirasçılar/Kurallar	Yasal talepler	UM	ABB	P	CEA	CEL
H	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{7}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{7}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{5}{12}$
FSS	$\frac{2}{3}$	$\frac{4}{7}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{4}{7}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{7}{12}$

2.2.4.Vaka 4: Şüreyh vakası

Şüreyhiyye ya da Şüreyh vakası erken İslam dönemi kadılarından Kadı Şüreyh döneminden, kategorisi 6'dan 10'a olan bir 'avl vakasıdır (Sajawandi, 1890'da atıfta bulunduğu gibi). Bir kadın geride, bir koca (H), bir anne (M), ana baba bir kız kardeşler (FSS) ve ana bir kız kardeşler (USS) bırakarak ölmüştür. Yasal talepler sırasıyla $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{2}{3}$ ve $\frac{1}{3}$ şeklindedir. Kadı Şüreyh (SHU) kocanın $\frac{3}{10}$, annenin $\frac{1}{10}$, ana baba bir kız kardeşlerin $\frac{4}{10}$ ve ana bir kız kardeşlerin $\frac{2}{10}$ alması gerektiği yönünde hüküm verir. Orantılı kurala göre (P), kocanın $\frac{3}{10}$, annenin $\frac{1}{10}$, ana baba bir kız kardeşlerin $\frac{4}{10}$, ana bir kız kardeşlerin $\frac{2}{10}$ alması gerekir. Kısıtlı eşit ödüller kuralına göre (CEA) bir paylaşım yapılırsa, kocanın $\frac{5}{18}$, annenin $\frac{3}{18}$, ana baba bir kız kardeşlerin $\frac{5}{18}$, ana bir kız kardeşlerin $\frac{5}{18}$ alması gerekir. Kısıtlı eşit kayıplar kuralı (CEL) ise kocanın $\frac{2}{6}$, annenin hiçbir pay almadığı, ana baba bir kız kardeşlerin $\frac{3}{6}$, ana bir kız kardeşlerin $\frac{1}{6}$ alacağı bir dağıtım yapar. Problem, talep edenlerin H, M, FSS, USS olduğu bir 4-talep eden, $(\frac{1}{2}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}, \frac{1}{3})$, problemidir. Dağıtım kuralları ve bu kuralların problemi ilişkilendirdikleri benzersiz ödül vektörleri aşağıda gösterilmiştir.

$$\text{SHU} \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}, \frac{1}{3} \right) = \left(\frac{3}{10}, \frac{1}{10}, \frac{4}{10}, \frac{2}{10} \right)$$

$$\text{P} \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}, \frac{1}{3} \right) = \left(\frac{3}{10}, \frac{1}{10}, \frac{4}{10}, \frac{2}{10} \right)$$

$$\text{CEA} \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}, \frac{1}{3} \right) = \left(\frac{5}{18}, \frac{3}{18}, \frac{5}{18}, \frac{5}{18} \right)$$

$$\text{CEL} \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}, \frac{1}{3} \right) = \left(\frac{2}{6}, 0, \frac{3}{6}, \frac{1}{6} \right)$$

Aşağıda, yasal talepler ve yasal pay sahiplerine dağıtım kurallarına göre dağıtılmış paylar tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 2.4 Şüreyh vakası

Mirasçılar/Kurallar	Yasal talepler	SHU	P	CEA	CEL
H	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{10}$	$\frac{3}{10}$	$\frac{5}{18}$	$\frac{2}{6}$
M	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{3}{18}$	0
FSS	$\frac{2}{3}$	$\frac{4}{10}$	$\frac{4}{10}$	$\frac{5}{18}$	$\frac{3}{6}$
Mirasçılar/Kurallar	Yasal talepler	SHU	P	CEA	CEL

2.2.5. Vaka 5: Mervan vakası

Mervan vakası Emevilerin dördüncü hükümdarı I . Mervan döneminden, kategorisi 6'dan 9'a olan bir 'avl vakasıdır.¹⁵ Bir kadın geride, bir koca (H), ana bir kız kardeşler (USS) ve ana baba bir kız kardeşler (FSS) bırakarak ölmüştür. Yasal talepler sırasıyla $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ ve $\frac{2}{3}$ şeklindedir. I . Mervan (MRW) kocanın $\frac{3}{9}$, ana bir kız kardeşlerin $\frac{1}{3}$, ve ana baba bir kız kardeşlerin $\frac{2}{3}$ alması gerektiği yönünde hüküm verir. Orantılı kurula göre (P), kocanın $\frac{3}{9}$, ana bir kız kardeşlerin $\frac{1}{3}$ ve ana baba bir kız kardeşlerin $\frac{2}{3}$ alması gerekir. Kısıtlı eşit ödüller kuralına göre (CEA) bir paylaşım yapılırsa, koca $\frac{1}{3}$, ana bir kız kardeşler $\frac{1}{3}$ ve ana baba bir kız kardeşler $\frac{1}{3}$ alacaktır. Kısıtlı eşit kayıplar kuralı (CEL) ise kocanın $\frac{1}{3}$, ana bir kız kardeşlerin $\frac{1}{6}$ ve ana baba bir kız kardeşlerin $\frac{1}{2}$ alacağı bir dağıtım yapar. Problem, talep edenlerin H, USS, FSS olduğu bir 3-talep eden, $(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3})$, problemiştir. Dağıtım kuralları ve bu kuralların problemi ilişkilendirdikleri benzersiz ödül vektörleri aşağıda gösterilmiştir.

$$\text{MRW } (\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3}) = (\frac{3}{9}, \frac{2}{9}, \frac{4}{9})$$

$$\text{P } (\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3}) = (\frac{3}{9}, \frac{2}{9}, \frac{4}{9})$$

$$\text{CEA } (\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3}) = (\frac{1}{3}, \frac{1}{3}, \frac{1}{3})$$

$$\text{CEL } (\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3}) = (\frac{1}{3}, \frac{1}{6}, \frac{1}{2})$$

Aşağıda, yasal talepler ve yasal pay sahiplerine dağıtım kurallarına göre dağıtılmış paylar tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 2.5 Mervan vakası

Mirasçılar/Kurallar	Yasal talepler	MRW	P	CEA	CEL
H	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{9}$	$\frac{3}{9}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$
USS	$\frac{1}{3}$	$\frac{2}{9}$	$\frac{2}{9}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{6}$
FSS	$\frac{2}{3}$	$\frac{4}{9}$	$\frac{4}{9}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{2}$

2.3. Hipotez

İflas problemi bağlamındaki kurallar ile İslam tarihinden derlenen tahsis kuralları arasındaki ilişkiyi analiz etmek için aksiyomatik yaklaşım benimsenmiştir. İslam hukukçularının her bir dağıtımı, birlikte bir iflas problemi kuralını benzersiz kılan aksiyomları karşılayıp karşılamadıkları ölçüsünde incelenir.

Önerme 1

'Avl vakaları (alacakların toplamının mevcut kaynağı aştığı tipte iflas problemleri olarak modellenebilecek İslami miras problemleri) ile karşı karşıya kalındığında; Hanefi geleneğinin fakihlerinin uyguladıkları paylaşım yöntemleri, 'avantajlı aktarım yok' (Moulin, 1985) ve 'tutarlılık' (Young, 1987) aksiyomlarını karşıladığı için orantılı kural ile aynıdır.

Örnekler

$$\text{ALI } (\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}) = (\frac{3}{27}, \frac{4}{27}, \frac{4}{27}, \frac{16}{27})$$

$$\text{UM } (\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2}) = (\frac{3}{8}, \frac{2}{8}, \frac{3}{8})$$

$$\text{SHU } (\frac{1}{2}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3}, \frac{1}{3}) = (\frac{3}{10}, \frac{1}{10}, \frac{4}{10}, \frac{2}{10})$$

$$\text{MRW } (\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3}) = (\frac{3}{9}, \frac{2}{9}, \frac{4}{9})$$

¹⁵ Kelvezânî, et-Temhîd fî usûli'l-fıkh, 43

Önerme 2

'Avl vakaları için İbn Abbas tarafından uygulanan ve Şii geleneği tarafından benimsenen paylaşım yöntemi, 'varlık monotonluğu' (Thomson, 2019), 'daralma değişmezliği' (Nash, 1950), 'daralma değişmezliği çifti' (Thomson, 2019) ve ikili tutarlılık (Chun, 1999) aksiyomlarını karşıladığı için sıralı öncelik kuralı ile aynıdır.

Örnekler

$$ABB \left(\frac{1}{8}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{2}{3} \right) = \left(\frac{3}{24}, \frac{4}{24}, \frac{4}{24}, \frac{13}{24} \right)$$

$$ABB \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{2} \right) = \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{1}{6} \right)$$

$$ABB \left(\frac{1}{2}, \frac{2}{3} \right) = \left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2} \right)$$

SONUÇ

Mikroekonomide iflas veya talepler problemi, bir kaynağın, kaynak üzerindeki toplam talepleri mevcut kaynağa eşit, kaynaktan daha fazla veya daha az olan araçlara dağıtılmasıyla ilgilidir. Adı, tasfiye durumunda şirketin alacaklıları arasında mal tahsisi problemini anımsatsa da, literatürdeki uyarlamalar çok çeşitlidir. Bu uyarlamalardan biri de terekenin yasal pay sahipleri arasında bölüştürülmesi problemi olan miras problemidir. İslam miras hukuku doktrini, jenerik miras problemini farklı açılardan ele alır. Bu bakış açılarından biri, problemi tereke ile hak sahiplerinin alacaklarının toplamı arasındaki ilişki açısından incelemektir. Dolayısıyla İslami miras probleminin bir iflas problemi olarak modellenmesi İslam miras hukuku doktrini açısından da uygundur. Doktrinde 'avl vakası olarak adlandırılan, alacakların toplamının mevcut kaynağı aştığı aynı zamanda iflas problemi olarak tanımlanmaya uygun olan İslami miras problemlerinin çözümünde İslam hukukunun birincil kaynaklarından elde edilen hükümlerin yetersiz kalması sebebiyle oluşan yasal boşluklar, İslam hukukçularının farklı uygulamalarıyla doldurulmaktadır. Hz. Ali, Hz. Ömer, Şüreyh ve I. Mervan tarafından kullanılan ve Hanefi geleneğinin takip ettiği tereke paylaşım yöntemi, iflas problemi literatürünün orantılı kuralı ile aynıdır. Öte yandan İbn Abbas'ın önerdiği ve Şii geleneğinin desteklediği paylaşım yöntemi, iflas problemi literatürünün sıralı öncelik kuralına riayet eder.

KAYNAKÇA

- Abdel-Wahab, S. E. (1962). *Meaning and Structure of Law in Islam*. Vand. L. Rev., 16, 115.
- Ajetunmob, M. A. (1988). Collection and Review of Cases of Al-'awl (Pro-Rata Reduction) in Shari'ah Law of Succession. *Islamic Studies*, 27(3), 209–219.
- Anderson, J. N. D. (1965). Recent reforms in the Islamic law of inheritance. *International and Comparative Law Quarterly*, 14(2), 349–365. <https://doi.org/10.1093/iclqaj/14.2.349>
- Aumann, R. J., & Maschler, M. (1985). Game theoretic analysis of a bankruptcy problem from the Talmud. *Journal of Economic Theory*, 36(2), 195–213. [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(85\)90102-4](https://doi.org/10.1016/0022-0531(85)90102-4)
- Ayres, I. (2002). *Valuing modern contract scholarship*. Yale LJ, 112, 881.
- Bergantinos, G., & Moreno-Tertero, J. D. (2020). Sharing the revenues from broadcasting sport events. *Management Science*, 66(6), 2417-2431. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2019.3313>
- Coulson, N. J. (1971). *Succession in the Muslim Family*. Cambridge University Press.
- Dagan, N. (1996). New characterizations of old bankruptcy rules. *Social Choice and Welfare*, 13(1), 51–59. <https://doi.org/10.1007/BF00179098>
- De Frutos, M. (1999). Coalitional manipulations in a bankruptcy problem. *Review of Economic Design*, 4(3), 255–272. <https://doi.org/10.1007/s100580050037>
- Englard, I. (2009). *Corrective and Distributive Justice: from Aristotle to modern times*. Oxford University Press.
- Epstein, I. (1948). *The Babylonian Talmud*. London: Soncino Press.
- Ertemel, S., & Kumar, R. (2018). Proportional rules for state contingent claims. *International Journal of Game Theory*, 47(1), 229–246. <https://doi.org/10.1007/s00182-017-0585-7>
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî, Ahkâmü'l-Kur'ân, (Tahkik; Abdüsselam Muhammed Ali Şahin), I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1994
- Chun, Y. (1988). The proportional solution for rights problems. *Mathematical Social Sciences*, 15(3), 231-246.
- Chun, Y. (1999). Equivalence of axioms for bankruptcy problems. *International Journal of Game Theory*, 28(4), 511-520.

- Gandz, S. (1938). The Algebra of Inheritance: A Rehabilitation of Al-Khuwarizmi. *Osiris*, 5, 319–391.
- Ginsburgh, V., & Zang, I. (2001). Sharing the income of a museum pass program. *Museum Management and Curatorship*, 19(4), 371–383. <https://doi.org/10.1080/09647770100501904>
- Haleem, M. A. (Ed.). (2005). *The Qur'an*. OUP Oxford.
- Herrero, C., & Villar, A. (2001). The three musketeers: Four classical solutions to bankruptcy problems. *Mathematical Social Sciences*, 42(3), 307–328. [https://doi.org/10.1016/S0165-4896\(01\)00075-0](https://doi.org/10.1016/S0165-4896(01)00075-0)
- Hirsch, A. J. (2004). Default rules in inheritance law: a problem in search of its context. *Fordham L. Rev.*, 73, 1031.
- Hougaard, J. L. (2009). *An introduction to allocation rules*. Springer Science & Business Media.
- Jung, M. S. (1933). The Muslim law of inheritance. *Allahabad Law Journal*, 31(4), 17-30.
- Kaminski, M. M. (2000). “Hydraulic” rationing. *Mathematical Social Sciences*, 40(2), 131–155. [https://doi.org/10.1016/S0165-4896\(99\)00045-1](https://doi.org/10.1016/S0165-4896(99)00045-1)
- Kelsen, H. (1959-1960). What is the pure theory of law. *Tulane Law Review*, 34(2), 269-276.
- Kelvezânî, E. L. H. M. (1985). et-Temhîd fî usûli'l-fîkh. *Dâru'l-Medenî*, Cidde.
- Khadduri, M. (1953). *Nature and sources of Islamic law* *George Washington Law Review*, 22(1), 3-23.
- Kudâme, İ. (1968). Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. Muhammed b Kudâme Cemmâîf Makdisî. el-Mugnî, 15.
- Maine, S. (1861). *Ancient Law*. Henry Holt and Company.
- McCloud, A. B., & Abdal-Haqq, I. (2006). *Understanding Islamic law: from classical to contemporary*. Rowman Altamira.
- Moulin, H. (1987). Equal or proportional division of a surplus, and other methods. *International Journal of Game Theory*, 16(3), 161–186. <https://doi.org/10.1007/BF01756289>
- Nash Jr, J. F. (1950). *The bargaining problem*. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 155-162.
- O'Neill, B. (1982). A problem of rights arbitration from the Talmud. *Mathematical Social Sciences.*, 2, 345-371.
- Powers, D. S. (1993). The Islamic Inheritance System : A Socio-Historical Approach. *Islamic Law and Society*, 8(1), 13–29.
- Pulido, M., Sánchez-Soriano, J., & Llorca, N. (2002). Game theory techniques for university management: An extended bankruptcy model. *Annals of Operations Research*, 109(1–4), 129–142. <https://doi.org/10.1023/A:1016395917734>
- Rabinovitch, Nachum. L. (1973). The historical perspective. *In Probability and Statistical Inference in Ancient and Medieval Jewish Literature* (pp. 152–169). University of Toronto Press. <http://www.jstor.org/stable/10.3138/j.ctvcj2hxp.17>
- Sajawandi, S. A. M. I. M., Jones, W. & Rumsey, A. (1890) *Al Sirajiyah, or, the Mahommedan law of inheritance*. Calcutta: Thacker, Spink. [Pdf] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/ltf91027047/>.
- Schacht, J. (1979). *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (5th ed.). Oxford University Press.
- Schick, S. E. (2006). Globalization, bankruptcy and the myth of the broken bench. *American Bankruptcy Law Journal*, 80(2), 219-260.
- Souaiaia, A. (2004). On the Sources of Islamic Law and Practices. *Journal of Law and Religion*, 20(1), 123–147.
- Thomson, W. (2019). *How to Divide When There Isn't Enough: From Aristotle, the Talmud, and Maimonides to the Axiomatics of Resource Allocation* (Econometric Society Monographs). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108161107>
- Tyabji, F. H. B. (1940). *Muslim Law: The Personal Law of Muslims* (p. 1056). <http://books.google.co.in/books?id=Q2LXHAAACAAJ>
- van der Waerden, B. L. (1985). *A History of Algebra From al-Khwārizmī to Emmy Noether*. Springer Science & Business Media. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-51599-6>
- Young, H. P. (1987). On Dividing an Amount According to Individual Claims or Liabilities. *Mathematics of Operations Research*, 12(3), 398–414. <http://www.jstor.org/stable/3689973>
- Young, H. P. (1994). *Equity In Theory and Practice*. Princeton University Press.

EKLER

Tablo A.1 Sünni İslam'da mirasçı olmanın kırk hali

Yasal Mirasçılar	Yasal Talep	Örnek Vaka
Baba	1/6	F + S : 1/6 + 5/6
Baba	1/6 + kalan	F + D : (1/6 + 1/3) + 1/2
Baba	tamamı ya da kalan	F : 1
Büyükbaba (erkek tarafı)	1/6	GF + S : 1/6 + 5/6
Büyükbaba (erkek tarafı)	1/6 + kalan	GF + D : (1/6 + 1/3) + 1/2
Büyükbaba (erkek tarafı)	tamamı ya da kalan	GF : 1
Büyükbaba (erkek tarafı)	0	GF + F : 0 + 1
Ana bir kız kardeş ya da erkek kardeş	1/6	US + F : 1/6 + 5/6
Ana bir kız kardeş ya da erkek kardeş	1/3	USS + F : 1/3 + 2/3
Ana bir kız kardeş ya da erkek kardeş	0	US + S : 0 + 1
Koca	1/2	H + F : 1/2 + 1/2
Koca	1/4	H + S : 1/4 + 3/4
Karı	1/4	W + F : 1/4 + 3/4
Karı	1/8	W + S : 1/8 + 7/8
Kız	1/2	D + F : 1/2 + 1/2
Kız	2/3	DS + F : 2/3 + 1/3
Kız	tamamı ya da kalan	D + S : 1/3 + 2/3
Kız torun (erkek tarafı)	1/2	GD + F : 1/2 + 1/2
Kız torun (erkek tarafı)	2/3	GDS + F : 2/3 + 1/3
Kız torun (erkek tarafı)	1/6	GD + D + F : 1/6 + 1/2 + 1/3
Kız torun (erkek tarafı)	0	GD + DS : 0 + 1
Kız torun (erkek tarafı)	kalan	GDS + GS : 0 + 1
Kız torun (erkek tarafı)	0	GDS + S : 0 + 1
Ana baba bir kız kardeş	1/2	FS + F : 1/2 + 1/2
Ana baba bir kız kardeş	2/3	FSS + F : 2/3 + 1/3
Ana baba bir kız kardeş	kalan	FS + FB : 1/3 + 2/3
Ana baba bir kız kardeş	kalan	FS + D : 1/2 + 1/2
Ana baba bir kız kardeş	0	FS + S : 0 + 1
Baba bir kız kardeş	1/2	CS + F : 1/2 + 1/2

Baba bir kız kardeş	2/3	CSS + F : 2/3 + 1/3
Baba bir kız kardeş	1/6	CS + FS + F : 1/6 + 1/2 + 1/3
Baba bir kız kardeş	0	CS + FSS + F : 0 + 2/3 + 1/3
Baba bir kız kardeş	kalan	CS + FSS + CB : 1/9 + 2/3 + 2/9
Baba bir kız kardeş	kalan	CS + D : 1/2 + 1/2
Baba bir kız kardeş	0	CS + S : 0 + 1
Anne	1/6	M + S : 1/6 + 5/6
Anne	1/3	M + F : 1/3 + 2/3
Anne	kalan	M + H + F : 1/6 + 1/2 + 1/3
Babaanne	1/6	GM + S : 1/6 + 5/6
Babaanne	0	GM + F : 0 + 1

Tablo A.2 Literatürde en çok incelenen 'avl vakaları

'Avl Kategorisi/Yasal talepler	Pay 1	Pay 2	Pay 3	Pay 4	Pay 5
6'dan 7'ye	2/3	1/2			
6'dan 7'ye	1/2	1/3	1/3		
6'dan 7'ye	1/2	1/2	1/6		
6'dan 7'ye	1/2	1/2	1/3		
6'dan 8'e	2/3	1/2	1/6		
6'dan 8'e	1/2	1/2	1/3		
6'dan 8'e	1/2	1/2	1/6	1/6	
6'dan 9'a	2/3	1/2	1/3		
6'dan 9'a	1/2	1/2	1/3	1/6	
6'dan 9'a	2/3	1/2	1/6	1/6	
6'dan 9'a	1/2	1/2	1/6	1/6	1/6
6'dan 10'a	2/3	1/2	1/3	1/6	
6'dan 10'a	1/2	1/2	1/3	1/6	1/6
12'den 13'e	2/3	1/4	1/6		
12'den 13'e	1/2	1/4	1/6	1/6	
12'den 13'e	1/2	1/3	1/4		

12'den 15'e	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$
12'den 17'ye	$\frac{2}{3}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$	
12'den 17'ye	$\frac{2}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$	
12'den 17'ye	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$
24'ten 27'ye	$\frac{2}{3}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{8}$	

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).